biblioteca rao

Richard J. Evans

AL TREILEA REICH

Traducere din limba engleză

ALIN MATEI

rao international publishing company

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
EVANS, RICHARD J.
Al treilea Reich/Richard J. Evans; trad.: Alin Matei.
— Bucureşti: RAO International Publishing Company, 2009 – 3 vol.
ISBN 978 – 973 – 103 – 936 – 7
Vol. 1. – 2009.
— ISBN 978 – 973 – 103 – 931 – 2
I. Matei, Alin (trad.)
94 (430)" 1939/1945".
RAO International Publishing Company Grupul Editorial RAO
Str. Turda nr. 117 – 119, Bucureşti, România
www.raobooks.com www.rao.ro
RICHARD J. EVANS

The Coming of the Third Reich
Copyright © 2003, Richard J. Evans Toate drepturile rezervate
© RAO International Publishing Company, 2006 pentru versiunea în limba română
ISBN 978 – 973 – 103 – 931 – 2
Pentru Matthew şi Nicholas
Cuprins
Prefaţă / 9
PARTEA I: MOŞTENIREA TRECUTULUI / 35
Particularităţile germanilor / 37
Evanghelia urii / 59
Spiritul lui 1914 / 81
Coborârea în haos / 101
PARTEA A II-A: EŞECUL DEMOCRAŢIEI / 133
Slăbiciunile Republicii de la Weimar / 135
Marea inflaţie / 163
Războaiele culturii / 180
Adaptaţi şi neadaptaţi / 204
PARTEA A III-A: APARIŢIA NAZISMULUI / 235
Revoluţionari boemi / 237
Puciul de la berărie / 258
Reconstruind mişcarea / 280
Originile loialităţii / 305
PARTEA A IV-A: DRUMUL SPRE PUTERE/ 331
Marea criză / 333
Criza democraţiei / 350
Victoria violenţei / 371
Decizii fatale / 396
PARTEA A V-A: CREAREA
CELUI DE AL TREILEA REICH / 427
Teroarea începe / 429
Reichstagul în flăcări / 449
Democraţia distrusă / 474
Subjugarea Germaniei / 501
PARTEA A VI-A: REVOLUŢIA CULTURALĂ
A LUI HITLER / 529

Note discordante / 531
Epurarea lumii artelor / 545
„Împotriva spiritului negerman” / 560
O „revoluţie a distrugerii”? / 585
Lista hărţilor / 616
Lista ilustraţiilor / 617
Bibliografie / 620
Indice de nume proprii / 687
Prefaţă

I

Acest volum este primul dintr-o serie de trei dedicată celui de-al Treilea Reich. Este istoria originilor celui de-al Treilea Reich, aşa cum se regăsesc în Imperiul bismarckian al secolului al XIX-lea, în Primul Război Mondial şi în amarii ani postbelici ai Republicii de la Weimar. Continuă cu o relatare a acaparării puterii de către nazişti, printr-o combinaţie de succese electorale şi cumplite violenţe politice în anii Marii Crize economice, între 1929 şi 1933. Tema centrală a volumului o reprezintă răspunsul la întrebarea cum au reuşit naziştii să instaureze în Germania o dictatură monopartinică într-un interval foarte scurt de timp şi fără a întâmpina decât o rezistenţă nesemnificativă. Un al doilea volum va aborda evoluţia celui de-al Treilea Reich în perioada 1933 – 1939. Va analiza instituţiile centrale ale regimului, va descrie funcţionarea sa şi ce însemna viaţa sub acesta. Va descrie efortul de pregătire poporului pentru un război care ar fi trebuit să redea Germaniei poziţia de putere dominantă în Europa. Războiul în sine va reprezenta subiectul celui de-al treilea – ultimul – volum dedicat rapidei radicalizări a politicilor de expansiune militară, de mobilizare şi represiune socială şi culturală, de exterminare rasială, până la colapsul şi distrugerea completă a celui de-al Treilea Reich, în 1945. Un capitol final va examina consecinţele scurtei istorii de doisprezece ani a celui de-al Treilea Reich, precum şi moştenirea sa pentru prezent şi viitor.

Cele trei volume se adresează în primul rând celor care nu ştiu nimic despre acest subiect sau care ştiu foarte puţin, dar ar vrea să afle mai mult. Sper că şi specialiştii vor găsi lucruri de interes, dar nu ei sunt principalul public vizat de aceste cărţi. Moştenirea celui de-al Treilea Reich a fost amplu discutată în presă în aceşti ultimi ani şi continuă să stârnească un larg interes. Restituirea şi compensarea, vina şi scuzele, toate au devenit chestiuni sensibile în plan politic şi moral. Imagini ale celui de-al Treilea Reich, muzee şi memoriale ce atrag atenţia asupra impactului Germaniei naziste, între 1933 şi 1945, sunt peste tot în jurul nostru. Cu toate acestea, adeseori, fundalul – istoria celui de-al Treilea Reich – lipseşte. Cele trei volume intenţionează să umple exact acest gol.

Oricine îşi asumă un asemenea proiect trebuie să înceapă prin a-şi pune întrebarea dacă o nouă istorie a Germaniei naziste este cu adevărat necesară. Nu au apărut suficiente? Nu s-au scris atât de multe încât nu prea puţine au rămas de adăugat? Nu există nicio îndoială că foarte puţine teme istorice au fost subiectul unor cercetări atât de intense. Ultima ediţie a bibliografiei standard dedicate nazismului, publicată de neobositul Michael Ruck în 2000, include 37.000 de apariţii; prima ediţie, apărută în 1995, cuprindea numai 25.000. Această uimitoare creştere a numărului de titluri este mărturie grăitoare a fluxului neîntrerupt de noi apariţii dedicate subiectului.1 Niciun istoric nu poate spera să stăpânească nici măcar o parte însemnată a unei literaturi de o asemenea magnitudine. Şi, într-adevăr, unii au găsit volumul de informaţii pur şi simplu descurajant, atât de greu de adunat laolaltă, încât, în disperare de cauză, au renunţat. Drept urmare, în realitate, au existat surprinzător de puţine tentative de a scrie istoria celui de-al Treilea Reich la scară mare. E adevărat, în ultimii ani au văzut lumina tiparului câteva excelente lucrări sintetice de mici dimensiuni, în special cele aparţinând lui Norbert Frei şi Ludolf Herbst, 2 precum şi câteva abordări analitice stimulante, mai ales

lucrarea lui Detlev Peukert, *în interiorul Germaniei naziste*, *3* precum şi o serie de culegeri utile de documente, între care se remarcă cele patru volume ale antologiei în limba engleză, editată cu comentarii substanţiale de către Jeremy Noakes.4

Cu toate acestea, numărul istoriilor generale, de mare amploare, ale Germaniei naziste adresate unui public larg pot fi numărate pe degetele unei mâini. Prima dintre acestea, şi de departe lucrarea cu cel mai mare succes, a fost *Ascensiunea şi prăbuşirea celui de-al Treilea Reich*, publicată în 1960. Cartea lui Shirer s-a vândut în milioane de exemplare în cele peste patru decenii scurse de la apariţie. A fost reeditată fără întrerupere şi rămâne principalul punct de reper pentru cei care doresc o istorie generală accesibilă a Germaniei naziste. Succesul acestei cărţi are motive întemeiate. Shirer, jurnalist american care a relatat din Germania nazistă până la intrarea, Statelor Unite în război, în decembrie 1941, avea ochiul format al ziaristului pentru detaliile elocvente şi evenimentele semnificative. Cartea este interesantă prin detaliile umane, cu numeroase citate captivante din actorii dramei şi este scrisă cu flerul şi stilul depeşelor de pe front ale unui jurnalist versat. Cu toate acestea, a fost universal criticată de către istoricii de profesie. Cărturarul german emigrat Klaus Epstein vorbea pentru mulţi când sublinia că lucrarea lui Shirer reprezenta o abordare „incredibil de primitivă" a istoriei germane, creând impresia că aceasta din urmă a condus inevitabil la preluarea puterii de către nazişti. Existau „goluri orbitoare" în discursul lui Shirer. Se concentra mult prea mult asupra politicii înalte, a politicii externe şi a evoluţiilor militare şi, chiar în 1960, nu era „sub nicio formă la curent cu cercetările curente privind perioada nazistă". O jumătate de secol mai târziu, acelaşi comentariu este şi mai justificat decât era în vremea lui Epstein. Drept urmare, cu toate meritele sale, cartea lui Shirer nu poate oferi o istorie a Germaniei naziste capabilă să răspundă aşteptărilor cititorului

secolului al XXI-lea.5

O abordare complet diferită este cea pe care o oferă lucrarea politologului german Karl Dietrich Bracher, *Dictatura germană*, publicată în 1969. Este vorba de o sinteză a studiilor de pionierat, încă utile, dedicate de Bracher prăbuşirii Republicii de la Weimar şi instaurării regimului nazist, iar punctele forte sunt originile şi ascensiunea nazismului, precum şi relaţia acestuia cu istoria germană, adică tocmai aspectele în care Shirer era cel mai vulnerabil. Aproape jumătate din carte este dedicată acestor teme; în cealaltă jumătate, abordează succint structura politică a celui de-al Treilea Reich, aspecte ale politicii externe, ale economiei şi societăţii, culturii şi artelor, ale evoluţiei regimului în vreme de război şi ale prăbuşirii sistemului nazist. În ciuda acestei lipse de uniformitate, analiza este excelentă şi demnă de încredere, aceste calităţi transformând-o într-o lucrare clasică. Marea virtute a lucrării lui Bracher este claritatea analitică, accentul pus pe explicarea, relatarea şi interpretarea tuturor aspectelor pe care le acoperă. Este o carte la care te poţi întoarce cu folos iar şi iar. Cu toate acestea, tratamentul dedicat diferitelor subiecte nu este numai lipsit de uniformitate; textul este, de asemenea, declarat academic şi de multe ori dificil pentru cititor; inevitabil, lucrarea a fost depăşită de noile cercetări din multe domenii, în ultimele trei decenii şi jumătate.6

Dacă Shirer reprezenta latura popularizantă, iar Bracher pe cea academică a scrierilor dedicate Germaniei naziste, recent, un autor a reuşit să construiască o punte între ele. Biografia în două volume *Hitler* a istoricului britanic Ian Kershaw integrează cu succes viaţa lui Hitler în istoria modernă a Germaniei şi demonstrează cum ascensiunea şi prăbuşirea sa au fost legate de factori istorici mai largi. Dar biografia scrisă de Kershaw nu este o istorie a Germaniei. Mai mult, ca o consecinţă a izolării crescânde a lui Hitler în timpul războiului, cartea se focalizează treptat asupra unei tematici din ce în ce mai

înguste. Se concentrează asupra subiectelor cărora Hitler le dedica cea mai mare atenţie, în special politica externă, războiul şi problemele rasiale. Prin definiţie, lucrarea nu poate adopta perspectiva omului obişnuit şi nu poate acorda un spaţiu substanţial domeniilor în care Hitler nu se implica direct.7 Unul din obiectivele principale ale prezentului volum şi al următoarelor două este, în consecinţă, acela de a acoperi o mare varietate de aspecte semnificative ale istoriei celui de-al Treilea Reich: nu numai politica, diplomaţia şi problemele militare, dar şi societatea, economia, politica rasială, poliţia şi justiţia, literatura, cultura sau artele şi, cu o lărgime a orizontului absentă, din varii motive, în cazul abordărilor anterioare, să le aducă laolaltă, evidenţiind în acelaşi timp conexiunile dintre ele.

Succesul biografiei lui Kershaw a demonstrat că cercetările dedicate Germaniei naziste sunt o afacere internaţională. Cea mai recentă analiză generală, de mare amploare, dedicată subiectului, aparţine tot unui istoric britanic: lucrarea lui Michael Burleigh, *Al Treilea Reich*: *o nouă istorie*. Aceasta îi familiarizează de la bun început pe cititori cu violenţa aflată în chiar inima regimului nazist şi reuşește acest lucru într-o măsură neegalată de nicio altă carte. De mult prea multe ori, obiectează Burleigh cu justeţe, autorii din lumea academică au zugrăvit o imagine nesângeroasă, aproape abstractă, a naziştilor, de parcă teoriile şi dezbaterile legate de ei ar fi mai importante decât oamenii în sine. Cartea sa reechilibrează balanţa într-o manieră spectaculoasă. Ţelul central al lui Burleigh este de a oferi o istorie morală a celui de-al Treilea Reich. *Al Treilea Reich*: *o nouă istorie* se concentrează asupra genocidului, rezistenţei şi colaborării, asupra violenţei politice şi a represiunii, asupra crimelor şi atrocităţilor. Făcând acest lucru, lucrarea reafirmă cu forţă o viziune a Germaniei naziste ca dictatură totalitară, o viziune neglijată mult prea des în ultimii ani. Dar cartea omite orice discuţie detaliată despre politica externă, strategia

militară, economie, schimbare socială, cultură şi arte, propagandă, statutul femeii şi al familiei sau despre multe alte teme care au făcut subiectul unor cercetări recente. În plus, dând prioritate judecăţilor morale, are tendinţa de a marginaliza explicaţia şi analiza. Spre exemplu, din dorinţa de a sublinia imoralitatea abandonării de către germani a datoriei morale de a gândi, ideologia nazistă este respinsă ca „aiureli”, „prostii pretenţioase” şi aşa mai departe. Dar există argumente în favoarea unei abordări diferite care, asemeni lui Bracher, ia aceste idei în serios, oricât de respingătoare şi de ridicole ar părea cititorului modern, şi explică de ce şi cum atât de mulţi germani au ajuns să creadă în ele.8

Această istorie încearcă să combine meritele lucrărilor trecute, similare celor menţionate mai sus. În primul rând, este, asemeni cărţii lui Shirer, o abordare narativă. Intenţionează să spună istoria celui de-al Treilea Reich în ordine cronologică şi să demonstreze cum un eveniment a atras după sine un altul. Istoria narativă nu a fost multă vreme la modă în anii ’70 şi ’80, întrucât istoricii favorizau abordările analitice, derivate în principal din ştiinţele sociale. Dar o varietate de istorii narative recente, de mari dimensiuni, au demonstrat că acest lucru poate fi realizat fără a sacrifica rigoarea analitică sau capacitatea explicativă.9 Urmând tot exemplul lui Shirer, această carte încearcă să dea voce oamenilor care au trăit anii de care se ocupă. Distorsionarea partizană a istoriografiei germane sub nazişti, cultul personalităţii şi venerarea liderului de către autorii de lucrări istorice în timpul celui de-al Treilea Reich i-au determinat pe istorici germani de după cel de-al Doilea Război Mondial să elimine complet personalităţile din istorie. În anii ’70 şi ’80, sub influenţa istoriei sociale moderne, aceştia erau interesaţi în primul rând de marile structuri şi procese.10 Operele astfel generate au adus progrese incomensurabile în înţelegerea Germaniei naziste. Dar indivizii au fost aproape în totalitate scăpaţi din vedere în această cursă spre

înţelegerea intelectuală. Astfel, unul din scopurile prezentei cărţi a fost să readucă în discuţie individul; am încercat cât mai des posibil să citez din scrierile şi discursurile contemporanilor şi să juxtapun dimensiunea narativă şi analitică mai largă cu istoriile femeilor şi bărbaţilor reali, prinşi în vâltoarea evenimentelor, de la vârful regimului până la cetăţeanul obişnuit.11

Relatarea experienţelor indivizilor evidenţiază mai bine decât orice altceva complexitatea opţiunilor pe care le aveau de făcut şi situaţiile adeseori dificil de înţeles cu care se confruntau. Contemporanii nu puteau vedea lucrurile cu aceeaşi claritate cu care le vedem noi, având avantajul perspectivei: nu puteau şti în 1930 ce urma să se întâmple în 1933, nu puteau şti în 1933 ce avea să urmeze în 1939, 1942 sau 1945. Dacă ar fi ştiut, e cert că opţiunile lor ar fi fost diferite. Una din cele mai mari probleme pe care le ridică scrierea istoriei este încercarea de a te imagina trăind în lumea trecutului, cu toate îndoielile şi incertitudinile de care se loveau oamenii în încercarea de a face faţă unui viitor care, pentru istoric, a devenit trecut. Evoluţii care în retrospectivă par inevitabile nu păreau deloc aşa la acel moment şi, scriind această carte, am încercat în mod repetat să îi reamintesc cititorului că, în multe momente ale istoriei germane din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi în prima jumătate a secolului XX, lucrurile ar fi putut cu uşurinţă evolua foarte diferit.

Oamenii îşi fac propria istorie, a observat memorabil la un moment dat Karl Marx, dar nu în circumstanţe pe care să le fi ales. Acestea includ nu numai contextul istoric în care au trăit, ci şi pe cel în care au gândit, convingerile aflate la baza acţiunilor lor, principiile şi credinţele care le-au modelat comportamentul.12 Un obiectiv central al acestei cărţi este să recreeze toate aceste lucruri pentru un public modern şi să le reamintească cititorilor că, pentru a cita un aforism bine cunoscut despre istorie, „trecutul e o ţară străină: pe acolo, lucrurile sunt făcute diferit”.13

Toate aceste motive mă fac să cred că este nepotrivit pentru o lucrare istorică să se răsfeţe în luxul judecăţilor morale. În primul rând, este „ne-istoric”; în al doilea, este arogant şi deplasat. Nu pot şti cum m-aş fi comportat dacă aş fi trăit sub al Treilea Reich, măcar şi pentru că, dacă aş fi trăit atunci, aş fi fost o persoană cu totul diferită de cea care sunt acum. De la începutul anilor ’90, cercetarea istorică a Germaniei naziste – şi, din ce în ce mai des, a altor subiecte, a fost invadată de concepte şi abordare derivate din etică, religie sau drept. Acestea ar putea fi utile pentru a stabili dacă un individ sau un grup ar trebui să primească compensaţii pentru suferinţele îndurate sub naziști sau dacă, pe de altă parte, ar trebui să ofere compensaţii sub o formă sau alta pentru suferinţele produse altora. Într-un asemenea context, aplicarea lor nu este numai legitimă, ci şi extrem de importantă. Dar ele nu-şi au locul într-o lucrare istorică.14 Aşa cum remarca Ian Kershaw: „pentru un străin, un non-german care nu a experimentat nazismul, este poate prea uşor să critice, să pretindă standarde comportamentale aproape imposibil de atins în acele circumstanţe”.15 La un asemenea interval de timp, acelaşi principiu este valabil şi în cazul covârşitoarei majorităţi a germanilor. Astfel, am evitat pe cât posibil să utilizez un limbaj cu o încărcătură morală, religioasă sau etică. Scopul acestei cărţi este să înţeleagă: cititorului îi aparţine dreptul de a judeca.

A înţelege cum şi de ce naziştii au venit la putere este astăzi la fel de important ca oricând şi, pe măsură ce memoria se estompează, poate chiar mai important. E necesar să intrăm în mintea naziştilor înşiși. Trebuie să descoperim de ce oponenţii lor nu au reuşit să-i împiedice. Avem nevoie să înţelegem natura şi modul de funcţionare al dictaturii naziste, odată ce aceasta a fost instaurată. Trebuie să înţelegem procesele prin care al Treilea Reich a scufundat Europa şi lumea într-un război de o ferocitate fără egal şi care s-a sfârşit în propria prăbuşire catastrofică. Au existat şi alte cataclisme în prima jumătate

a secolului XX, cea mai notabilă, poate, fiind domnia terorii instaurată de către Stalin în Rusia anilor ’30. Dar niciun altul nu a avut un impact atât de profund şi de durabil. De la transformarea discriminării rasiale şi a urii în nucleul propriei ideologii la iniţierea unui devastator şi barbar război de cucerire, al Treilea Reich s-a întipărit în conştiinţa universală mai mult decât a reuşit, poate din fericire, să o facă oricare alt regim. Modul cum, în mai puţin de o viaţă de om, Germania, o ţară stabilă şi modernă, a condus Europa la deznădejde şi ruină morală, fizică şi culturală reprezintă o istorie cu învăţăminte pentru toţi; învăţăminte pe care, din nou, cititorul trebuie să le tragă din această carte fără ca autorul să le ofere.

n

Istoricii şi comentatorii de toate tipurile au fost de la bun început preocupaţi să explice toate aceste lucruri. Intelectuali disidenţi emigraţi, precum Konrad Heiden, Ernst Fraenkel sau Franz Neumann au publicat în anii ’30—40 analize ale Partidului Nazist şi ale celui de-al Treilea Reich demne să fie citite şi azi, toate având un impact durabil în ghidarea direcţiilor de cercetare.16 Dar prima încercare reală de a plasa al Treilea Reich în context a aparţinut, imediat după al Doilea Război Mondial, principalului istoric german al vremii, Friedrich Meinecke. Meinecke a atribuit vina instaurării celui de-al Treilea Reich în primul rând obsesiei crescânde a Germaniei de a deveni putere mondială, începând cu sfârşitul secolului al XIX-lea, mai întâi prin Bismarck şi apoi, mult mai intens, în epoca lui Wilhelm al II-lea şi a Primului Război Mondial. Spiritul militarist a cuprins întreaga Germanie, credea Meinecke, oferind armatei o influenţă decisivă şi dăunătoare asupra situaţiei politice. Germania a dobândit o forţă industrială impresionantă; dar acest lucru a fost obţinut prin accentul pus excesiv pe o educaţie tehnică mărginită, în defavoarea unei educaţii morale şi umaniste mai largi. „Căutau ceea ce era «pozitiv» în activitatea lui Hitler”, scria Meinecke despre elita educată, reprezentată

de marea burghezie, o categorie căreia el însuşi îi aparţinea. A fost suficient de onest să admită că membrii acesteia găsiseră în nazism ceva despre care crezuseră că răspundea nevoilor zilei. Privind înapoi asupra unei vieţi suficient de lungi cât să-şi poată aminti unificarea Germaniei sub Bismarck, în 1871, şi tot ce s-a întâmplat între acel moment şi prăbuşirea celui de-al Treilea Reich, Meinecke trăgea concluzia provizorie că statul-naţiune german avea un defect încă de la fondarea sa, în 1871.

Reflecţiile lui Meinecke, apărute în 1946, erau la fel de importante pentru limitele lor, cât şi pentru tentativa curajoasă de a regândi convingerile politice şi aspiraţiile unei întregi vieţi. Bătrânul istoric a rămas în Germania pe întreaga durată a regimului nazist, dar nu s-a alăturat niciodată Partidului Naţional-Socialist, nici nu a scris sau activat în slujba acestuia. Dar gândirea era îngrădită de viziunea naţionalismului liberal în care se formase. Catastrofa era pentru el, aşa cum o exprima titlul reflecţiilor sale din 1946, o catastrofă *germană*, nu o catastrofă evreiască, nicio catastrofă europeană sau mondială. În acelaşi timp, după cum istoricii germani obişnuiau de mult timp, Meinecke favoriza diplomaţia şi relaţiile internaţionale în explicarea genezei catastrofei şi mai puţin factorii sociali, culturali sau economici. Pentru Meinecke, esenţa problemei nu era „nebunia rasială” care cuprinsese Germania sub nazişti şi la care făcea referire în treacăt, ci politica machiavelică dusă de al Treilea Reich şi tentativa de obţinere a dominaţiei globale, care a dus în final la propria distrugere.17

Cu toate neajunsurile sale, încercarea lui Meinecke de a înţelege a ridicat o serie de întrebări-cheie care, după cum el însuşi intuia, au continuat fără încetare să ne preocupe. Cum a fost posibil ca o naţiune avansată şi educată, precum cea germană, să cedeze atât de rapid şi de uşor în faţa brutalităţii naţional-socialismului? De ce preluării puterii de către nazişti i s-a opus atât de puţină rezistenţă serioasă? Cum a fost posibilă ascensiunea atât

de bruscă spre putere a unui partid nesemnificativ ai dreptei radicale? De ce atât de mulţi germani nu au reuşit să prevadă consecinţele potenţial dezastruoase ale ignorării naturii violente, rasiste şi criminale a mişcării naziste? 18 Răspunsurile la aceste întrebări au variat considerabil în timp, între istoricii şi comentatorii de diferite naţionalităţi şi de la o atitudine politică la alta.19 Regimul nazist a reprezentat numai una dintre nemiloasele dictaturi violente instalate în Europa în prima jumătate a secolului XX, ca parte a unei tendinţe atât de răspândite încât un istoric s-a referit la Europa acestei epoci ca la „continentul întunecat”.20 La rândul său, această constatare ne face să ne întrebăm în ce măsură nazismul îşi are rădăcinile în istoria germană sau cât de multe are în comun cu alte regimuri europene ale perioadei, din punctul de vedere al originilor şi structurii.

Asemenea consideraţii comparative sugerează că premisa conform căreia e mai puţin probabil ca o societate mai avansată economic şi sofisticată cultural să se prăbuşească în abisul violenţei şi al distrugerii decât una mai înapoiată, este chestionabilă. Faptul că Germania l-a dat pe Beethoven, Rusia pe Tolstoi, Italia pe Verdi sau Spania pe Cervantes, este în totalitate lipsit de relevanţă pentru faptul că toate aceste ţări au experimentat dictaturi brutale în secolul XX. Marile realizări culturale de-a lungul veacurilor nu au făcut alunecarea în barbaria politică mai inexplicabilă decât ar fi făcut-o absenţa lor; politica şi cultura nu se influenţează reciproc într-un mod atât de simplu şi de direct. Dacă experienţa celui de-al Treilea Reich ne învaţă ceva, este că dragostea pentru marea muzică, artă sau literatură nu le oferă oamenilor niciun fel de imunizare morală sau politică împotriva violenţei, atrocităţilor sau supunerii faţă de o dictatură. Mai mult, o serie de comentatori de stânga au susţinut, încă din anii ’30 că societatea şi cultura germană, atât de avansate, au reprezentat în sine o cauză majoră a triumfului nazismului. Economia germană era cea mai puternică din Europa,

societatea germană era cea mai dezvoltată. Întreprinderea capitalistă ajunsese în Germania la o amploare şi la un grad de organizare fără precedent. Marxiştii au afirmat că, date fiind toate acestea, conflictul de clasă dintre proprietarii capitalurilor şi cei pe care îi exploatau s-a acutizat, ajungând în cele din urmă la punctul de ruptură. Disperaţi să-şi apere puterea şi profiturile, marii oameni de afaceri şi acoliţii lor s-au folosit de toată influenţa şi mijloacele propagandistice avute la dispoziţie pentru a lansa o mişcare de masă capabilă să le servească interesele – Partidul Nazist – şi pentru a o aduce la putere, urmând să profite de pe urma ei.21

Această viziune, elaborată cu un grad ridicat de sofisticare de o întreagă varietate de marxişti între anii ’20 şi ’90 ai secolului XX, nu ar trebui respinsă ca simplă propagandă; a inspirat de-a lungul anilor numeroase lucrări ştiinţifice, de ambele părţi ale Cortinei de Fier care a divizat Europa în timpul războiului rece, între 1945 şi 1990. Dar, ca interpretare generală, atotcuprinzătoare, ridică numeroase semne de întrebare. Între altele, ignoră mai mult sau mai puţin doctrinele rasiste şi eşuează complet în a explica de ce evreii erau vizaţi de veninoasa ură nazistă atât în retorică, cât şi în realitate. Date fiind resursele considerabile dedicate de al Treilea Reich persecutării şi distrugerii fizice a milioane de indivizi, inclusiv a multora aparţinând fără niciun dubiu clasei mijlocii, activi, prosperi şi, nu în puţine cazuri, capitalişti ei înşişi, este greu de văzut cum am putea reduce fenomenul nazist la produsul luptei de clasă împotriva proletariatului, sau la o tentativă de a prezerva sistemul capitalist la susţinerea căruia contribuiau atât de mulţi evrei germani. Mai mult, dacă nazismul era rezultatul inevitabil al ascensiunii capitalului imperialist şi monopolist, cum am putea explica apariţia sa exclusiv în Germania şi nu în alte economii capitaliste avansate, precum Marea Britanie, Belgia sau Statele Unite? 22

Exact această întrebare a fost pusă de mulţi non-

germani în timpul celui de-al Doilea Război Mondial şi de unii germani imediat după aceea. În special în ţările care experimentaseră deja un război împotriva Germaniei, cel din 1914 – 1918, mulţi observatori argumentau că ascensiunea şi triumful nazismului erau inevitabilele consecinţe finale ale secolelor de istorie germană. În această interpretare, avansată de autori foarte diferiţi, de la jurnalistul american William L. Shirer la istoricul britanic A.J.P. Taylor, sau la cărturarul francez Edmond Vermeil, germanii au respins dintotdeauna democraţia şi drepturile omului, s-au plecat în faţa unor lideri puternici, au respins conceptul de cetăţean activ şi s-au lăsat amăgiţi de iluziile periculoase ale dominaţiei mondiale.23 Un asemenea argument relua, bizar, versiunea nazistă a istoriei germane, conform căreia, printr-un fel de instinct rasial primar, germanii erau predestinaţi unor astfel de caracteristici fundamentale, dar fuseseră înstrăinaţi de ele din cauza unor influenţe externe, precum Revoluţia Franceză.24 Dar, aşa cum au demonstrat-o numeroşi critici, această viziune simplificatoare ridică întrebarea de ce germanii nu au sucombat în faţa unei dictaturi asemănătoare nazismului cu mult înainte de 1933. Ignoră, de asemenea, existenţa unor puternice tradiţii liberale şi democratice în istoria germană, tradiţii care s-au manifestat în mişcări politice precum revoluţia din 1848, când regimurile autoritare au fost răsturnate peste tot în Germania. În plus, mai degrabă ne împiedică să explicăm cum şi de ce naziştii au ajuns la putere, întrucât ignoră foarte răspândită opoziţie faţă de nazism existentă în Germania chiar şi în 1933. În consecinţă, nu ne permite să punem o întrebare crucială: de ce a fost această opoziţie înfrântă? în lipsa recunoaşterii existenţei acestei opoziţii germane faţă de nazism, dramatica istorie a ascensiunii nazismului spre putere încetează cu totul să fie o dramă; devine pur şi simplu o materializare a inevitabilului.

A fost mult prea facil pentru istorici să studieze cursul istoriei germane folosind ca punct de reper anul

1933 şi să interpreteze aproape toate evoluţiile de până în acel moment ca factori care au contribuit la apariţia şi triumful nazismului. Au rezultat numeroase distorsionări, unii istorici scoţând din context citate din Herder, apostolul naţionalismului de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, sau din Martin Luther, fondatorul de secol XVI al protestantismului, pentru a ilustra ceea ce considerau a fi trăsături adânc înrădăcinate ale caracterului naţional german: dispreţul pentru alte naţionalităţi şi supunerea oarbă faţă de autoritatea din interiorul propriilor graniţe.25 Dacă, însă, privim cu mai multă atenţie opera acestor gânditori, descoperim că Herder predica toleranţa şi simpatia faţă de alte naţionalităţi, în vreme ce susţinerea de către Luther a dreptului conştiinţei individuale de a se revolta împotriva autorităţii spirituale şi intelectuale e bine cunoscută.26 Mai mult, deşi ideile au forţa lor, aceasta este întotdeauna condiţionată de circumstanţele sociale şi politice, o realitate pe care istoricii autori ai acestor consideraţii generale despre „caracterul german” sau „spiritul german” au uitat-o prea des.27

Un curent diferit de gândire, promovat de multe ori de aceiaşi autori, a susţinut nu importanţa ideologiei şi a credinţei în istoria Germaniei, ci, dimpotrivă, lipsa lor de importanţă. Germanii, s-a spus uneori, nu au manifestat un interes real pentru politică şi nu s-au obişnuit niciodată cu compromisurile pe care le presupune dezbaterea politică democratică. Dintre toate miturile istoriei germane utilizate pentru a explica instaurarea celui de-al Treilea Reich în 1933, niciunul nu este mai puţin convingător decât cel al „germanului apolitic”. Fiind în mare parte creaţia romancierului Thomas Mann în timpul Primului Război Mondial, acest concept a devenit ulterior alibiul clasei mijlocii educate din Germania, care putea fi absolvită de vina de a fi susţinut nazismul prin acceptarea acuzaţiei mult mai puţin grave de a nu fi reuşit să i se opună. Istorici de toate orientările au afirmat că burghezia germană s-a retras din viaţa politică după înfrângerea de

la 1848 şi s-a refugiat în schimb în activităţile economice, în literatură, cultură şi arte. Germanii educaţi au pus eficienţa şi succesul deasupra moralităţii şi ideologiei.28 Cu toate acestea, există numeroase dovezi care pot fi aduse pentru a susţine exact contrariul, aşa cum vom vedea pe parcursul acestei cărţi. De orice ar fi suferit germanii în anii ’20, nu a fost lipsa de angajament şi convingeri politice, ci mai degrabă opusul.

Deloc surprinzător, istoricii germani au găsit aceste generalizări ostile despre caracterul german profund criticabile. După sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, au făcut eforturi pentru a combate criticile subliniind rădăcinile europene ale ideologiei naziste. Au atras atenţia asupra faptului că Hitler însuşi nu era german, ci austriac. Şi au făcut comparaţii cu alte dictaturi europene ale epocii, de la Italia lui Mussolini la Rusia lui Stalin. Nu e nicio îndoială, au argumentat, având în vedere colapsul generalizat al democraţiei europene între 1917 şi 1933, că instaurarea regimului nazist ar trebui interpretată ca prăbuşirea ordinii stabilite în Germania şi în alte ţări sub impactul catastrofal al Primului Război Mondial şi nu ca punct culminant al unei îndelungate evoluţii specifice numai Germaniei.29 Conform acestei interpretări, dezvoltarea societăţii industriale a adus, pentru prima dată, masele pe scena politică. Războiul a distrus ierarhia socială, valorile morale şi stabilitatea economică în toată Europa. Imperiile Habsburgic, German, Ţarist şi Otoman s-au prăbuşit, iar noile state democratice apărute în locul lor au căzut rapid victimă agitatorilor lipsiţi de scrupule, care au sedus masele pentru a vota în favoarea propriei înrobiri. Secolul XX a devenit era totalitarismului, culminând cu tentativele lui Hitler şi Stalin de a instaura o nouă ordine politică, bazată pe de-o parte pe controlul poliţienesc total, pe teroare, pe suprimarea nemiloasă şi distrugerea a milioane de inamici reali sau imaginari, dar şi pe mobilizarea continuă a maselor şi pe entuziasmul stârnit cu ajutorul unor metode

propagandistice sofisticate, pe de altă parte.30

Deşi nu e greu de înţeles cum asemenea argumente, prin crearea, explicită sau implicită, a unui semn de egalitate între Rusia lui Stalin şi Germania lui Hitler, serveau interesele taberei occidentale, conceptul conform căruia cele două erau varietăţi ale aceluiaşi fenomen a fost recent reabilitat într-o oarecare măsură.31 Evident, nu există nimic nelegitim într-o încercare de a compara cele două regimuri.32 Ideea totalitarismului ca fenomen politic general s-a născut încă din anii ’20. A fost utilizată în sens pozitiv de Mussolini, care, alături de Hitler şi Stalin, a emis pretenţia instaurării unui control total asupra societăţii, control care implica remodelarea naturii umane prin crearea unui om de tip „nou”. Dar oricare ar fi fost similitudinile dintre aceste regimuri, diferenţele dintre forţele aflate în spatele genezei, ascensiunii şi triumfului nazismului şi stalinismului sunt mult prea semnificative pentru ca acest concept de totalitarism să fie foarte util pentru a explica aceste aspecte. În cele din urmă, utilitatea sa este în primul rând descriptivă şi mai puţin explicativă, fiind, probabil, mai potrivit în a ne ajuta să înţelegem în primul rând comportamentul dictaturilor secolului XX, odată ajunse la putere, şi mai puţin modul cum au ajuns acolo.

Evident, au existat unele asemănări între Rusia şi Germania în perioada premergătoare Primului Război Mondial. Ambele naţiuni erau conduse de monarhii autoritare, sprijinite de o birocraţie eficientă şi de o elită militară puternică, amândouă se confruntau cu schimbări sociale rapide, generate de industrializare. Ambele sisteme politice au fost distruse de criza profundă provocată de înfrângerea în Primul Război Mondial, şi au fost succedate, pentru scurt timp, de un regim democratic marcat de conflicte, rezolvate odată cu instalarea dictaturilor. Dar au existat şi multe diferenţe cruciale, cea mai importantă fiind eşecul complet al bolşevicilor de a câştiga în alegeri nivelul de sprijin popular care a caracterizat ascensiunea

naziştilor spre putere. Rusia era înapoiată, preponderent rurală, îi lipseau caracteristicile fundamentale ale unei societăţi civile, precum şi o tradiţie politică reprezentativă. Era o ţară radical diferită de avansată şi educata Germanie industrială, cu o îndelungată tradiţie a instituţiilor reprezentative, un stat de drept cu cetăţeni activi în plan politic. E cu siguranţă adevărat că Primul Război Mondial a distrus vechea ordine peste tot în Europa. Dar vechea ordinea varia substanţial de la o ţară la alta şi a fost distrusă în diverse moduri, cu consecinţe diferite. Dacă suntem în căutarea unei ţări cu o evoluţie comparabilă, Italia, cealaltă mare naţiune europeană recent unificată în secolul al XIX-lea, este de departe mai potrivită decât Rusia.

Căutarea unei explicaţii pentru originile şi ascensiunea nazismului în istoria germană riscă întotdeauna să creeze impresia că întregul proces a fost inevitabil. Cu aproape fiecare ocazie, însă, lucrurile ar fi putut lua o turnură diferită. Triumful nazismului nu a fost nici pe departe inevitabil până în primele luni în 1933.33 Cei care au afirmat că succesul nazismului a fost rezultatul unui set de evoluţii la nivel continental au dreptate până la un punct. Aceştia au acordat, însă, mult prea puţină atenţie faptului că victoria nazismului, deşi era departe de a fi rezultatul inevitabil al traiectoriei istoriei germane, a avut la bază o serie de tradiţii politice şi ideologice, dar şi unele evoluţii specific germane. Şi poate că aceste tradiţii nu au coborât înapoi în timp până la Martin Luther, dar cu siguranţă pot fi legate de modul cum istoria germană a evoluat în secolul al XIX-lea şi, mai presus de toate, de procesul în urma căruia statul a fost unificat, în 1871, de către Bismarck. Drept urmare, există argumente pentru a începe din acest punct, aşa cum a făcut-o Friedrich Meinecke în reflecţiile sale din 1946, când se afla în căutarea cauzelor venirii naziştilor la putere, la numai şase decenii de la unificare, aruncând în haos Germania, Europa şi întreaga lume şi întâmpinând o rezistenţă atât

de firavă din partea majorităţii germanilor. Aşa cum vom vedea pe parcursul acestui volum şi al celor două care îl vor succeda, există multiple răspunsuri la aceste întrebări, de la amploarea crizei în care s-a scufundat Germania la începutul anilor ’30 la modul în care naziştii şi-au stabilit şi consolidat regimul, odată ce au cucerit puterea. Nu e uşor de găsit un echilibru între aceste explicaţii. Cu toate acestea, e cert că povara istoriei germane a jucat un rol, iar această carte trebuie, în consecinţă, să înceapă cu o discuţie despre istoria germană.

În

Debutul secolului al XXI-lea este un moment extrem de propice pentru a iniţia un proiect de acest tip. După 1945 cercetările istorice dedicate celui de-al Treilea Reich au traversat trei faze majore. Prima, cuprinsă între sfârşitul războiului şi jumătatea anilor ’60, s-a concentrat în mare parte asupra găsirii unor răspunsuri la întrebări abordate în actualul volum. Politologi şi istorici precum Karl Dietrich Bracher au publicat lucrări majore despre prăbuşirea Republicii de la Weimar şi preluarea puterii de către naziști.34 în anii ’70 şi ’80, accentul s-a mutat asupra istoriei perioadei 1933 – 1939 (subiectul volumului al doilea al acestui studiu), de mare ajutor fiind returnarea către arhivele germane a unor vaste cantităţi de documente aflate în custodia Aliaţilor. În special, Martin Broszat şi Hans Mommsen au fost autorii unor studii de pionierat despre structurile interne ale celui de-al Treilea Reich, cei doi combătând viziunea dominantă conform căreia acesta era un sistem totalitar, în care deciziile erau luate la vârf de către Hitler şi implementate până la nivelul de jos şi examinând în schimb reţeaua de centre de putere concurente. Rivalitatea dintre acestea din urmă, au susţinut cei doi istorici, a împins regimul spre adoptarea unor politici din ce în ce mai radicale. Activitatea lor a fost completată de un val de noi cercetări dedicate vieţii cotidiene sub nazism, concentrându-se în special asupra anilor imediat premergători celui de-al Doilea Război

Mondial.35 După 1990, cercetarea a intrat într-o a treia etapă, în care centrul de greutate s-a mutat asupra perioadei 1939 – 1945 (tema volumului al treilea al acestui studiu). Descoperirea unor noi documente în arhivele fostului bloc comunist, importanţa crescândă acordată public persecutării şi exterminării de către nazişti a evreilor şi a altor categorii, de la homosexuali la „asociali", de la muncitorii forţaţi la handicapaţi, toate au generat o cantitate imensă de noi informaţii.36 Iată de ce momentul pare potrivit pentru a încerca o sinteză capabilă să pună laolaltă rezultatele celor trei faze de cercetare şi să profite de marea cantitate de noi materiale, de la jurnalele lui Joseph Goebbels şi Victor Klemperer la procesele verbale ale şedinţelor guvernului german şi la agenda lui Heinrich Himmler, de curând, aceasta din urmă putând fi consultată.

Un asemenea obiectiv reprezintă pentru orice istoric o iniţiativă curajoasă, dacă nu pripită sau chiar nesăbuită; aceasta cu atât mai mult pentru un istoric care nu e german. Totuşi, am reflectat mulţi ani la problemele istorice abordate în această carte. Interesul meu pentru istoria germană a fost trezit cu adevărat pentru prima dată de către Fritz Fischer, a cărui vizită la Oxford, în perioada când eram student acolo, a reprezentat pentru mine un moment de mare semnificaţie intelectuală. Mai târziu, aflat la Hamburg, unde făceam cercetări pentru doctorat, am avut ocazia să împărtăşesc entuziasmul creat de Fischer şi de echipa sa. Deschiderea de către acesta a chestiunii continuităţii istoriei germane moderne a creat o adevărată stare de efervescenţă, o adevărată cruciadă, în rândurile istoricilor germani adunaţi în jurul său. La acea vreme, începutul anilor ’70, eram preocupat în primul rând de originile celui de-al Treilea Reich aşa cum puteau fi identificate în istoria Republicii de la Weimar şi a Imperiului wilhelmian; doar mai târziu am ajuns să scriu despre dezbaterile aprinse apărute în interiorul breşelei istoricilor germane pe marginea celui de-al Treilea Reich şi

să realizez propriile cercetări în arhivele perioadei 1939 – 1945, ca parte a unui studiu mai larg despre pedeapsa capitală în istoria germană modernă.37 în toţi aceşti an, am fost suficient de norocos încât să beneficiez, în nenumărate feluri, de ajutorul multor prieteni şi colegi germani, în special Jürgen Kocka, Wolfgang Mommsen, Völker Ulrich şi Hans-Ulrich Wehler. Numeroasele şederi în Germania, unele de durată, finanţate de Fundaţia Alexander von Humboldt şi de Serviciul German de Schimburi Academice m-au ajutat – sper – să dobândesc o mai bună înţelegere a istorii şi culturii germane decât cea cu care am pornit la drum la începutul anilor ’70. Comunitatea de specialişti în istorie germană din Marea Britanie a reprezentat un sprijin în toată această perioadă; de la bun început, în timpul studiilor de la Oxford, Tim Mason a fost o sursă specială de inspiraţie, iar Anthony Nicholls mi-a ghidat cercetările cu o mână sigură. Bineînţeles, nimic din toate acestea nu poate compensa faptul că nu sunt german prin naştere; dar poate că distanţa rezultată de pe urma faptului că sunt străin e în măsură să ofere şi o oarecare detaşare, sau cel puţin o perspectivă diferită, ceea ce poate contribui la contrabalansarea acestui dezavantaj evident.

Deşi am scris despre originile, consecinţele şi istoriografia celui de-al Treilea Reich, am cercetat o parte a istoriei acestuia în arhive şi am predat studenţilor, vreme de peste douăzeci de ani, un curs bazat pe documente, curs ce a evoluat foarte lent, abia în anii ’90 am fost determinat să-mi dedic întreaga atenţie acestui subiect. Prin urmare, voi fi pentru totdeauna recunoscător lui Anthony Julius, pentru că mi-a solicitat să apar ca martor expert într-un proces de calomnie intentat de către David Irving lui Deborah Lipstadt şi celor care publicaseră textele acesteia din urmă. Recunoscător voi fi şi întregii echipe a apărării, în special avocatului principal Richard Rampton QC şi asistenţilor mei de cercetare, Nik Wachsmann şi Thomas Skelton-Robinson, pentru

numeroasele ore de discuţii stimulante şi fructuoase privind diferitele aspecte ale istoriei celui de-al Treilea Reich abordate în timpul procesului.38 Implicarea într-un caz a cărui importanţă a depăşit cu mult aşteptările noastre a fost un privilegiu. Mai mult, una dintre surprizele aduse de activitatea din cadrul acestui proces a fost să descoperim că multe din aspectele subiectului cu care ne confruntam continuau să fie uimitor de puţin documentate.39 O alta, la fel de importantă, a fost să constatăm inexistenţa unei abordări detaliate de ansamblu a contextului istoric mai larg al politicilor naziste faţă de evrei, în cadrul istoriei generale a celui de-al Treilea Reich, în ciuda existenţei multor lucrări excelente dedicate acestor politici într-un context mai îngust. Acest sentiment al fragmentării crescânde a cunoştinţelor noastre despre Germania nazistă s-a consolidat la puţină vreme după aceea, când mi s-a solicitat să devin membru al guvernului britanic în Comitetul Consultativ privind Spolierile[1], organism care analiza cererile de restituire a obiectelor culturale luate injust, de la proprietarii de drept, în perioada 1933 – 1945. Iată un alt domeniu în care rezolvarea unor probleme specifice depinde uneori de cunoaşterea istorică a contextului mai larg. Cu toate acestea, nu exista o istorie generală a Germaniei naziste spre care să-i îndrum pe ceilalţi membri ai Comitetului şi care i-ar fi putut ajuta în acest sens. În acelaşi timp, contactul nemijlocit cu dimensiunile juridice şi morale ale experienţei naziste aduse de activitatea mea în aceste două contexte foarte diferite m-au convins, mai mult ca niciodată, de necesitatea unei istorii a celui de-al Treilea Reich care nu făcea din judecăţile morale sau legale termen de referinţă.

Acestea sunt câteva dintre motivele care m-au determinat să scriu cartea de faţă. Ele ar putea explica

1 Este vorba despre așa-numitul „Spoliation Advisory Panel“, în limba engleză, în original, un comitet care examinează solicitările celor care au pierdut proprietăți în perioada nazistă (sau ale moștenitorilor acestora), proprietăți aflate acum în diferite colecții britanice (n.red.)

unele dintre caracteristicile sale particulare. În primul rând, într-o istorie ca aceasta, pentru publicul larg, este importantă evitarea termenilor tehnici. De vreme ce este o carte adresată cititorilor de limbă engleză, am tradus aproape invariabil termenii germani în echivalentul lor englez. Păstrarea lor în germană ar reprezenta o formă de mistificare, chiar de romantizare, lucru care trebuie evitat. Din acest punct de vedere, există numai trei excepţii. Primul este *Reich*, care, aşa cum o explică primul capitol, are în germană rezonanţe speciale, intraductibile, dincolo de echivalentul englezesc „imperiu”, precum şi *Reichstag*, numele parlamentului naţional german. Acesta este un termen foarte familiar cititorului anglofon şi ar fi artificial să vorbim, de pildă, despre „al Treilea Imperiu” în locul lui „al Treilea Reich”, de „Parlamentul în flăcări” în loc de „Reichstagul în flăcări”. Titlul *Kaiser* a fost păstrat în defavoarea aproximativului echivalent englezesc „împărat”, deoarece şi acesta trezeşte anumite rezonanţe istorice puternice. Alţi câţiva termeni sau cuvinte germane asociate cu al Treilea Reich au devenit comune în engleză, dar s-au îndepărtat pe parcurs de sensul iniţial: *Gauleiter*, spre exemplu, înseamnă un tiran nazist, aşa că, pentru a-i da un înţeles mai clar, l-am tradus întotdeauna prin „Lider Regional”. Tot astfel, la Hitler nu m-am referit niciodată ca *Führer*, ci am utilizat echivalentul termenului, „Lider”. Şi chiar dacă toată lumea ştie că titlul cărţii lui Hitler este *Mein Kampf*, probabil că puţini ştiu că înseamnă *Lupta mea* dacă nu cunosc limba germană.

Unul din scopurile traducerii este acela de a permite publicului de limbă engleză să înţeleagă cu adevărat sensul; acestea nu erau simple titluri sau cuvinte, ci aveau o mare încărcătură ideologică. Unele cuvinte germane nu au o traducere engleză exactă şi am ales să fiu inconsecvent în traducerea mea, utilizând deopotrivă „naţional” şi „naţionalist” pentru *national* (ambele sensuri sunt corecte). Un termen la fel de complex, *Volk*, l-am tradus prin „popor” sau „rasă”, în funcţie de context.

Traducerile nu îmi aparţin întotdeauna, dar, în cazurile în care le-am preluat din versiuni engleze deja existente, le-am comparat întotdeauna cu textele originale şi, în unele cazuri, le-am modificat în consecinţă. Probabil că cititorii de specialitate care cunosc germana vor găsi toate acestea iritante; îi sfătuiesc să citească ediţia germană a acestei cărţi, publicată concomitent sub titlul *Das Dritte Reich*, I: *Aufstieg*, de către Deutsche Verlags-Anstalt.

În acelaşi timp, ţinând seama de faptul că aceasta nu este o monografie academică de specialitate, am încercat să limitez aparatul critic în măsura posibilului. Notele sunt menite în primul rând să le permită cititorilor să verifice afirmaţiile făcute în text; ele nu intenţionează să ofere trimiteri bibliografice complete referitoare la chestiunea în discuţie, după cum, cu foarte puţine excepţii, nu includ discuţii pe marginea unor subiecte detaliate, de importanţă secundară. Am încercat totuşi să indic cititorului lecturile suplimentare relevante pentru aprofundarea mai serioasă a unor teme, aprofundare imposibilă în cuprinsul acestei lucrări. Acolo unde există o traducere engleză a unei lucrări germane, am încercat să citez din această ediţie în defavoarea originalului. Pentru a ţine notele sub control, a fost furnizată numai informaţia necesară localizării sursei, adică autorul, titlul şi subtitlul, locul şi data apariţiei. În zilele noastre, editurile reprezintă o afacere globală, mulţi dintre actorii principali fiind localizaţi în mai multe ţări, aşa că a fost indicat numai locul principal de publicare.

Una din cele mai dificile probleme ridicate de studiul Germaniei naziste este reprezentată de pătrunderea terminologiei naziste în limbajul timpului, aşa cum observa Victor Klemperer în clasicul său studiu dedicat limbajului în al Treilea Reich, *Lingua tertii Imperii.40* Unii istorici se distanţează de acesta, punând toţi termenii nazişti între ghilimele sau prin adăugarea unor calificative dezaprobatoare: de aici „al Treilea Reich” sau „aşa-numitul al Treilea Reich”. Într-o carte precum cea de faţă, însă,

adoptarea uneia din cele două proceduri ar compromite serios lizibilitatea. Deşi în mod normal nu ar fi necesar să menţionez acest lucru, e indicat să spun în acest moment că terminologia nazistă utilizată în volum nu face decât să reflecte utilizarea sa în epocă: nu ar trebui să fie văzută ca o acceptare a acesteia şi cu atât mai puţin o aprobare a termenului în cauză. În ceea ce priveşte Partidul Nazist, am utilizat întotdeauna majuscula pentru Partid, în vreme ce în cazul celorlalte partide nu am făcut-o; la fel, Biserica este organizaţia formală a creştinilor, iar biserica este doar o clădire; Fascismul se referă la mişcarea italiană condusă de Mussolini, fascismul la fenomenul politic generic.

Dacă toate acestea vor face textul ce urmează mai clar şi mai lizibil, ele îşi vor fi atins scopul. Şi dacă volumul este, aşa cum sper, uşor de urmărit, o mare parte a meritului revine prietenilor şi colegilor care au acceptat cu bunăvoinţă să citească imediat prima versiune, au eliminat multe imperfecţiuni şi au descoperit erori, în special lui Chris Clark, Christine L. Corton, Bernhard Fulda, Sir Ian Kershaw, Kristin Semmens, Adam Tooze, Nik Wachsmann, Simon Winder şi Emma Winter. Bernhard Fulda, Christian Goeschel şi Max Hoerster au verificat notele şi au localizat documentele originale; Caitlin Murdock a făcut acelaşi lucru pentru autobiografiile membrilor SA aflate la Hoover Institution. Bernhard Fulda, Liz Harvey şi David Welch mi-au pus la dispoziţie cu amabilitate câteva documente-cheie. Le sunt îndatorat tuturor pentru ajutorul oferit. Andrew Wylie a fost un agent literar extraordinar, ale cărui capacităţi de persuasiune au asigurat acestei cărţi publicarea în cele mai bune condiţii; Simon Winder de la Penguin a fost un exemplu de tărie la Londra şi a fost o plăcere să colaborez cu el la această carte. La New York, Scott Moyers m-a inspirat prin entuziasmul său, iar comentariile sale inteligente pe marginea manuscrisului mi-au fost de mare ajutor. În Germania, Michael Neher a înfăptuit un miracol de organizare, prin publicarea atât de rapidă a ediţiei germane. A fost o plăcere să conlucrez din

nou cu traducătorii înşişi, Holger Fliessbach şi Udo Rennert, dar şi cu András Berezná „cel care a desenat hărţile. Îi sunt recunoscător şi lui Chloe Campbell de la Penguin, care a dedicat atât de mult efort căutării fotografiilor, obţinând permisiunile şi localizând originalele necesare ilustraţiilor, lui Simon Taylor, care, cu generozitate, mi-a pus la dispoziţie o parte a imaginilor, lui Elizabeth Stratford pentru editarea meticuloasă a textului final şi echipelor de producţie şi design ale celor două edituri care au pus această carte laolaltă.

În cele din urmă, ca întotdeauna, cel mai mult datorez familiei mele, lui Christine L. Corton, pentru sprijinul ei practic şi pentru experienţa sa editorială. Ei şi celor doi fii ai noştri, Matthew şi Nicholas, le dedic aceste volume şi le mulţumesc pentru susţinerea oferită pe parcursul unui proiect dedicat unor evenimente dificile şi adeseori teribile, evenimente la care suntem cu toţii privilegiaţi să nu fi participat nemijlocit.

Note

1. Ruck, Michael, Bibliographie zum *Nationalsozialismus*, 2 vol., Darmstadt, 2000 [1995]

2. Norbert Frei, *National Socialist Rule în Germany*: *The Führer State 1933 – 1945*, Oxford, 1993 [1987]; Ludolf Herbst, *Das nationalsozialistische Deutschland 1933 – 1945*, Frankfurt am Main, 1996. Printre alte texte de mici dimensiuni se remarcă excelenta sinteză a lui Hans-Ulrich Thamer, *Verführung und Gewalt*: *Deutschland 1933 – 1945*, Berlin, 1986; Jost Dülffer, *Nazi Germany 1933 – 1945*: *Faith and Annihilation*, Londra, 1996 [1992], şi Bemd-Jurgen Wendt, *Deutschland 1933 – 1945*: *Das Dritte Reich*. *Handbuch zur Geschichte*, Hanovra, 1995) sunt introduceri utile şi concise.

3. Dedev J.K. Peukert, *Volksgenossen und Gemeinschaftstremde – Anpassung*, *Ausmerze*, *Aufbegehren unter dem Nationalsozialismus*, Köln, 1982; ediţia în limba engleză *Inside Nazi Germany*: *Conformity*, *Opposition and Racism în Everyday Life*, Londra, 1989.

4. Jeremy Noakes, Geoffrey Pridham (eds.), *Nazism 1919 – 194*5, 4 vol., Exeter, 1983 – 98 [1974].

5. William L. Shirer, The rise and Fall of the Third Reich: A History of Nazi Germany, New York, 1960; recenzia lui Klaus Epstein poate fi găsită în „Review of Politics", 23 (1961), pp. 130 – 45.

6. Karl Dietrich Bracher, *The German Dictatorship*: *The Origins*, *Structure*, *and Consequences of National Socialism*, New York, 1970 [1969]).

7. Ian Kershaw, *Hitler*, *I*: *1889 – 1936*: *Hubris*, Londra, 1998; idem, *Hitler*, îi *1936 – 1945*: *Nemesis*, Londra, 2000.

8. Michael Burleigh, *The Third Reich*: *A New History*, Londra, 2000.

9. Am în vedere aici lucrări precum Orlando Figes, *A People*'s *Tragedy*: *The Russian Revolution 1891 – 1924*, Londra, 1996, sau Margaret Macmillan, *Peacemakers*: *The Paris Conference of 1919 and its Attempt to End War*, Londra, 2001.

10. Deschizătoare de drumuri a fost lucrarea lui Martin Broszat, *Der Staat Hitlers*: *Grundlegung und Entwicklung seiner inneren Verfassung*, München, 1969. Un alt volum care merită citit de mai multe ori este reprezentat în primul rând de strălucitele eseuri ale lui Hans Mommsen, reunite *in Der Nationalsozialismus und die deutsche Gesellschaft*: *Ausgewählte Aufsätze*, Reinbek, 1991, şi *From Weimar to Auschwitz*: *Essays în German History*, Princeton, 1991.

11. Astfel, este urmată şi dusă mai departe tehnica folosită deja în cărţile mele anterioare, *Death în Hamburg*: *Society and Politics in the Cholera Years 1830 – 1910*, Oxford, 1987, şi *Rituals of Retribution: Capital Punishment în Germany 1600 – 1987*, Oxford, 1996.

12. Karl Marx, *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte (1852)*, în Lewis Feuer (ed.), *Marx and Engels*: *Basic Writings on Politics and Philosophy*, New York, 1959, p. 360.

13. L.P. Hardey, *The Go-Between*, Londra, 1953, prefaţa.

14. A se vedea Richard J. Evans, *History, Memory, and the Law: The Historian as Expert Witness*, „History and Theory", 41 (2002), pp. 277 – 96; Henry Rousso, *The Haunting Past*: *History, Memory, and Justice în Contemporary France*, Philadelphia, 2002 [1998].

15. Ian Kershaw, *Popular Opinion and Political Dissent* in the *Third Reich*: *Bavaria 1933 – 1945*, Oxford, 1983, p. vii.

16. Konrad Heiden, *Geschichte des Nationalsozialismus*: *Die Karrière einer Idee*, Berlin, 1932; idem, Adolf Hitler: *Das Zeitalter der Verantwortungslosigkeit*. *Eine Biographie*, Zürich, 1936; Ernst Fraenkel, *The Dual State*, New York, 1941; Franz Neumann, *Behemoth: The Structure and Practice of National Socialism*, New York, 1942.

17. Friedrich Meinecke, *Die deutsche Katastrophe*, Wiesbaden, 1946, disponibilă într-o traducere amuzant de literală aparţinând lui Sidney B. Fay, *The German Catastrophe*: *Reflections and Recollections*, Cambridge, Mass., 1950. Pentru o discuţie foarte critică, vezi Imanuel Geiss, *Kritischer Rückblick auf Friedrich Meinecke*, în idem, *Studien aber Geschichte und Geschichtswissenschaft*, Frankfurt am Main, 1972, pp. 89 – 107. Argumente în favoarea lui Meinecke în Wolfgang Wippermann, *Friedrich Meineckes „Die deutsche Katastrophe"*: *Ein versuch zur deutschen Vergangenheitsbewaltigung*, în Michael Erbe (ed.), *Friedrich Meinecke heute*: *Bericht über ein Gedenk-Colloquium zu seinem 25. Todestagam 5. und 6. April 1979*, Berlin, 1981, pp. 101 – 21.

18. Astfel s-a născut setul de întrebări puse în debutul studiului clasic al lui Karl Dietrich Bracher, *Stufen der Machtergreifung*, în primul volum al Karl Dietrich Bracher şi alţii, *Die nationalsozialistische Machtergreifung*: *Studien zur Errichtung des totalitären*

Herrschaftssystems în Deutschland 1933/34, Frankfurt am Main, 1974 [1960], pp. 17 – 18.

19. Printre multele studii utile dedicate istoriografiei nazismului şi a celui de-al Treilea Reich, a se vedea în special succinta trecere în revistă realizată de către Jane Caplan, *The Historiography of National Socialism*, în Michael Bentley (ed.), *Companion to Historiography*, Londra, 1997, pp. 545 – 90, şi studiul de mai mari dimensiuni al lui Ian Kershaw, *The Nazi Dictatorship*: *Problems and Perspectives of Interpretation*, ediţia a 4-a, Londra, 2000 [1985].

20. Mark Mazower, *Dark Continent*: *Europe's Twentieth Century*, Londra, 1998.

21. Pentru o trecere în revistă a interpretărilor marxiste, plasate în contextul politic contemporan, Pierre Aygoberry, *The Nazi Question*: *An Essay on the Interpretations of National Socialism (1922 – 1975)*, New York, 1981 [1979].

22. Pentru istoriografia est-germană, a se vedea discuţia din Andreas Dorpalen, *German History în Marxist Perspective*: *The East German Approach*, Detroit, 1988. O selecţie reprezentativă, însoţită de comentarii oportune, în Georg G. Iggers (ed.), *Marxist Historiography în Transformation*: *New Orientations in Recent East German History*, Oxford, 1992. Unul dintre cei mai străluciţi şi mai subtili istorici marxişti ai celui de-al Treilea Reich a fost Hm Mason: a se vedea în special volumul său *Nazism, Fascism and the Working Class*: *Essays by Tim Mason* (editat de Jane Caplan), Cambridge, 1995, şi *Social Policy in the Third Reich*: *The Working Class and the 'National Community* (editat de Jane Caplan), Providence, RI, 1993 [1977].

23. Shirer, *The rise and Fall·*, Alan J.P. Taylor, *The Course of German History*, Londra, 1945; Edmond Vermeil, *Germany* in the *Twentieth Century*, New York, 1956.

24. Aygoberry, *The Nazi Question*, pp. 3 – 15.

25. Rohan d'Olier Butler, *The Roots of National*

Socialism 1783 – 1933, Londra, 1941, este exemplul tipic al propagandei de război aparţinând acestei categorii; un altul este Fossey J.C. Heamshaw, *Germany the Aggressor throughout the Ages*, Londra, 1940. Pentru o replică contemporană inteligentă, vezi Harold Laski, *The Germans-Are They Human*? Londra, 1941.

26. Pentru o dezbatere generală privind aceste chestiuni, vezi Richard J. Evans, *Rethinking German History*: *Nineteenth-Century Germany and the Origins of the Third Reich*, Londra, 1987, în special pp. 1 – 54. În John C.G. Röhl (ed.), *From Bismarck to Hitler*: *The Problem of Continuity în German History*, Londra, 1970, poate fi găsită o excelentă şi concisă colecţie de documente însoţite de comentarii. M-am familiarizat cu aceste controverse încă din vreme când eram student prin intermediul unui compendiu accesibil de fragmente de text: John L. Snell (ed.), *The Nazi Revolution – Germany's Guilt or Germany's Fate*? Boston, 1959.

27. Aceeaşi afirmaţie e valabilă în cazul scrierilor relativ sofisticate ale exilaţilor germani din perioada celui de-al Treilea Reich, precum Hans Kohn, în special în cazul lucrării sale *The Mind of Germany*: *The Education of a Nation*, Londra, 1961, şi Peter Viereck, *Metapolitics*: *From the Romantics to Hitler*, New York, 1941.

28. Keith B ulii vânt, Thomas Mann and Politics in the Weimar Republic, în idem (ed.), *Culture and Society in the Weimar Republic*, Manchester, 1977, pp. 24 – 38; Taylor, *The Course*, pp. 92 – 3.

29. Gerhard Ritter, *The Historical Foundations of the rise of Naţional-Socialism*, *în Maurice Beaumont şi alţii*, *The Third Reich*: *A Study Published under the Auspices of the International Council for Philosophy and Humanistic Studies with the Assistance of UNESCO*, New York, 1955, pp. 381 – 416; idem, *Europa und die deutsche Frage: Betrachtungen über die geschichtliche Eigenart des deutschen Staatsgedankens*, München, 1948; Christoph Cornelissen, Gerhard Ritter, *Geschichtswissenschaft und*

Politik im 20. Jahrhundert, Düsseldorf, 2001; Originea argumentelor lui Ritter coboară până în 1937, când au fost prezentate în termeni mai puţin negativi, (ibidem., pp. 524 – 30). Pentru o varietate de alte puncte de vedere, a se vedea Hans Kohn (ed.), *German History*: *Some New German Views*, Boston, 1954. O tentativă timpurie, aparţinând unui istoric german, dar numai parţial încununată de succes, de a depăşi acest tipar a fost cea a lui Ludwig Dehio, *Germany and World Politics*, Londra, 1959 [1955], dar lucrarea continua să scoată în evidenţă primatul factorilor internaţionali.

30. A se vedea, între studiile dedicate problemei, Karl Dietrich Bracher, *Die totalitäre Erfahrung*, München, 1987, şi Leonard Shapiro, *Totalitarianism*, Londra, 1972. Expozeul clasic, foarte criticat, al teoriei de bază, aparţine lui Carl J. Friedrich şi Zbigniew K. Brzezinski, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, New York, 1963, în vreme ce textul filosofic de pionierat a fost cel al autoarei Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, New York, 1958.

31. Eckard Jesse (ed.), *Totalitarismus im 20. Jahrhundert*, Baden-Baden, 1996; Alfons Sollner (ed.), *Totalitarismus*: *Eine Ideengeschichte des 20. Jahrhunderts*, Berlin, 1997.

32. A se vedea în special studiile comparative foarte utile din Ian Kershaw, Moshe Lewin (eds.), *Stalinism and Nazism*: *Dictatorships în Comparison*, Cambridge, 1997, precum şi folositoarea şi bine documentata discuţie din Kershaw, *The Nazi Dictatorship*, pp. 20 – 46.

33. Pentru o analiză a acestui argument, vezi Jürgen Steinle, *Hitler als „Betriebsunfall in der Geschichte"*, „Geschichte în Wissenschaft und Unterricht", 45 (1994), pp. 288 – 302.

34. Karl Dietrich Bracher, *Die Auflösung der Weimarer Republik: Eine Studie zum Problem des Machtverfalls in der Demokratie*, ediţia a 3-a, Villingen, 1960 [1955]; idem şi alţii, *Die nationalsozialistische Machtergreifung*.

35. Broszat, *Der Staat Hitlers*, idem, et al. (eds.), Bayern in der NS-Zeit, 6 vol., München, 1977 – 83; Peukert, *Inside Nazi Germany*, a se vedea şi utilul comentariu dedicat evoluţiei cercetărilor, în ultima ediţie germană a succintei istorii scrise de Norbert, *Der Führerstaat: Nationalsozialistische Herrschaft 1933 bis 1945*, München, 2001 [1987]), pp. 281 – 304. Tentative recente de a delegitima cercetările lui Broszat pe motiv că, asemenea altor istorici din generaţia sa, aparţinuse în tinereţe Tineretului Hitlerist şi, împreună cu mulţi alţii, fusese înrolat ca membru al Partidului Naţional-Socialist (deşi fără ştiinţa sa), nu reuşesc să convingă deoarece nu fac referire la activitatea sa de istoric (Nicolas Berg, *Der Holocaust und die westdeutschen Historiker*: *Erforschung und Erinnerung*, Köln, 2003, în special pp. 613 – 15).

36. Printre numeroasele studii şi colecţii, a se vedea, de exemplu, Robert Gellately and Nathan Stoltzfus (eds.), Social Outsiders în Nazi Germany (Princeton, 2001);

37. Michael Burleigh, Wolfgang Wippermann, *The Racial State: Germany 193*3 – *1945*, Cambridge, 1991; Henry Friedlander, *The Origins of Nazi Genocide*: *From Eutanasia to the Final Solution*, Chapel Hill, NC, 1995; Wolfgang Ayass, *„Asoziale" im Nationalsozialismus*, Stuttgart, 1995; Peter Longerich, *Politik der Vernichtung*: *Eine Gesamidarstellung der nationalsozialistischen Judenverfolgung*, München, 1998; Ulrich Herbert, *Hitler's Foreign Workers*: *Enforced Foreign Labor în Germany under the Third Reich*, Cambridge, 1997 [1985].

38. Richard J. Evans, *în Hitler's Shadow*: *West German Historians and the Attempt to Escape from the Nazi Past*, New York, 1989; idem, *Rituals*.

39. Richard J. Evans, *Telling Lies About Hitler*: *The Holocaust, History, and the David Irving Trial*, Londra, 2002.

40. Peter Longerich, *Der ungeschriebene Befehl*: *Hitler und der Weg zur „Endlösung"*, München, 2001, pp. 9 – 20.

41. Victor Klemperer, *LTI*: *Notizbuch eines Philologen*, Leipzig, 1985 [1946].

Partea I

MOŞTENIREA TRECUTULUI

Particularităţile germanilor

I

E greşit să începem cu Bismarck? Din multe puncte vedere, este un personaj cheie pentru originile celui de-al Treilea Reich. Între altele, cultul memoriei sale în anii ce au urmat morţii sale i-a încurajat pe mulţi germani să dorească revenirea la stilul de conducere forte pe care numele său îl simboliza. Dintr-un alt punct de vedere, acţiunile şi politicile sale în a doua jumătate a secolului al nouăsprezecelea au contribuit la crearea unei moşteniri de rău augur pentru viitorul german. Totuşi, din multe puncte de vedere era un personaj complex şi contradictoriu, german şi european în egală măsură, deopotrivă modern şi tradiţional. Şi prin aceasta, exemplul său deschidea drumul spre complicatul amestec de vechi şi nou, care a fost atât de specific celui de-al Treilea Reich. Nu trebuie să uităm că numai o jumătate de secol separă crearea de către Bismarck a Imperiului German, în 1871, de succesele electorale naziste din perioada 1930 – 1932. Că există o legătură între cele două pare imposibil de negat. Aici, mai degrabă decât în îndepărtatele culturi religioase şi structuri organizatorice ale Reformei sau în „absolutismul luminat" al secolului al XVIII-lea, găsim primul moment din istoria germană pe care îl putem lega direct de instaurarea celui de-al Treilea Reich, în 1933.1

Născut în 1815, Bismarck şi-a construit reputaţia de radical al conservatorismului german, predispus la declaraţii brutale şi acţiuni violente, niciodată temător să exprime cu deplină claritate ceea ce alţii, mai precauţi, ezitau să spună cu voce tare. Provenit dintr-un mediu tradiţionalist, aristocratic, cu origini în clasa junkerilor proprietari de pământuri şi a nobilimii legate de serviciul în slujba statului, pentru mulţi părea să reprezinte

prusianismul în forma sa extremă, cu toate virtuţile şi defectele sale. Controlul său asupra vieţii politice germane, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a fost brutal, arogant, complet. Nu-şi putea ascunde dispreţul pentru liberalism, socialism, parlamentarism şi pentru multe alte aspecte ale lumii moderne. Toate acestea însă nu au părut să-i afecteze imaginea mitică de creator al Imperiului German, pe care a dobândit-o după moarte. Cu ocazia centenarului naşterii sale, în 1915, într-un moment când Germania lupta în Primul Război Mondial, un umanist liberal precum istoricul Friedrich Meinecke putea găsi consolare şi chiar inspiraţie în imaginea „Cancelarului de Fier" ca om de o forţă şi o energie ieşite din comun: „Spiritul lui Bismarck este cel care ne interzice să ne sacrificăm interesele vitale şi ne-a forţat să luăm eroica hotărâre de a purta această luptă titanică împotriva Estului şi a Vestului, să-i spunem lui Bismarck: «asemeni unui om vânjos, înzestrat cu doi pumni puternici, unul pentru fiecare adversar»". 2 Iată-l pe marele şi hotărâtul lider, a cărui lipsă germanii o resimţeau acut în acel moment crucial pentru soarta Germaniei. Aveau să resimtă absenţa unui asemenea lider chiar şi mai intens în anii ce au urmat războiului.

Bismarck a fost însă, în realitate, un personaj mult mai complex decât această imagine lipsită de nuanţe. Nu era legendarul jucător lipsit de scrupule, gata să-şi asume riscuri. Mult prea puţini germani şi-au amintit ulterior că Bismarck a fost cel care a definit politica drept „arta posibilului".3 întotdeauna sublinia că tehnica sa consta în a calcula sensul în care evenimentele mergeau, pentru a profita apoi de ele în propriile scopuri. El însuşi s-a exprimat mult mai poetic: „Un om de stat nu poate crea nimic el însuşi. Trebuie să aştepte până când, din mijlocul evenimentelor, aude paşii lui Dumnezeu, pentru ca apoi să sară şi să se prindă de tivul hainei Lui".4 Bismarck ştia că nu putea forţa evenimentele în direcţia pe care o dorea. Dacă însă – pentru a folosi o altă metaforă favorită de-a sa

– arta politicii consta în a naviga corabia statului prin şuvoiul timpului, în ce direcţie curgea acest şuvoi în Germania secolului al nouăsprezecelea? Timp de mai bine de un mileniu înainte de începutul acelui veac, Europa Centrală fusese fragmentată într-o infinitate de state autonome, unele din ele puternice şi bine organizate, precum Saxonia sau Bavaria, altele „oraşe libere" mici sau mijlocii, sau principalităţi şi domenii cavalereşti insignifiante, care constau doar dintr-un castel şi un domeniu modest. Toate erau adunate laolaltă în aşa-numitul Sfânt Imperiu Roman de Naţiune Germană, fondat de Carol cel Mare în 800 şi dizolvat de Napoleon în 1806. Acesta a fost Reichul de o mie de ani, pe care naziştii au avut ambiţia de a-l imita. În momentul în care s-a prăbuşit sub greutatea invaziilor napoleoniene, Reichul se afla într-o situaţie precară; tentativele de a stabili o autoritate centrală semnificativă eşuaseră, iar unele state membre ambiţioase, precum Austria şi Prusia, erau tot mai mult tentate să acţioneze de parcă Reichul n-ar fi existat.

Când lucrurile s-au liniştit după înfrângerea suferită de Napoleon la Waterloo în 1815, statele europene au creat o structură care să preia moştenirea Imperiului sub forma unei Confederaţii Germane, ale cărei graniţe erau aproximativ aceleaşi şi care includeau, din nou, părţile germane şi ceheşti ale Austriei. Pentru o vreme, sistemul poliţienesc de menţinere a ordinii în Centrul Europei, conceput de cancelarul austriac, prinţul Metternich, a reuşit să controleze cazanul sub presiune reprezentat de activităţile revoluţionare şi de orientare liberală, încurajate înainte de 1815 de către francezi în rândurile unei minorităţi active de oameni educaţi. Până la jumătatea deceniului al cincilea, o nouă generaţie de intelectuali, avocaţi, studenţi şi oameni politici locali devenise tot mai nemulţumită de situaţia existentă. Aceştia au ajuns la concluzia că cea mai rapidă metodă de a scăpa Germania de tiranii ei, mari sau mici, era dispariţia statelor membre ale Confederaţiei şi înlocuirea lor cu o singură entitate

politică germană, bazată pe instituţii reprezentative şi pe garantarea drepturilor şi libertăţilor fundamentale – libertatea cuvântului, a presei şi aşa mai departe – drepturi care erau încă nerecunoscute în multe părţi ale Germaniei. Nemulţumirea populară generată de sărăcia şi criza alimentară specifică „înfometaţilor Ani Patruzeci" le-a oferit şansa de care aveau nevoie. În 1848, revoluţia a izbucnit la Paris şi s-a răspândit rapid în Europa. Guvernele germane erau date jos şi liberalii se instalau la putere.5

Revoluţionarii au organizat imediat alegeri peste tot în Confederaţie, inclusiv în Austria şi, nu peste mult timp, un parlament naţional a fost reunit la Frankfurt. După deliberări prelungite, deputăţii au votat o listă de drepturi fundamentale şi au redactat o constituţie pe liniile liberalismului clasic. Dar au eşuat când a venit vorba de impunerea controlului asupra armatelor principalelor două state, Austria şi Prusia. Acest fapt s-a dovedit decisiv. Deja în toamna lui 1848, generalii şi monarhii celor două state îşi recăpătaseră sângele rece. Au refuzat noua constituţie şi, după ce un val de activitate revoluţionară radical-democratică a cuprins Germania în primăvara următoare, au dizolvat cu forţa Parlamentul de la Frankfurt şi i-au trimis pe deputaţi la casele lor. Revoluţia luase sfârşit. Confederaţia a fost restabilită, iar revoluţionarii de frunte au fost arestaţi, încarceraţi sau forţaţi să se exileze. Deceniul ce a urmat a fost văzut de istorici ca o perioadă reacţionară, când valorile liberale şi libertăţile civice au fost zdrobite sub cizma autoritarismului german.

Mulţi istorici au văzut înfrângerea revoluţiei din 1848 ca pe un eveniment crucial pentru istoria Germaniei moderne – momentul în care, după faimoasa expresie a lui A.J.P. Taylor, „Germania a ajuns la un punct de cotitură în istoria ei şi nu a reuşit să cotească".6 Cu toate acestea, Germania nu a adoptat după 1848 un „drum propriu", drept şi fără ocolişuri, spre naţionalism agresiv şi dictatură politică.7 De-a lungul acestuia, aveau să apară multe

obstacole evitabile. În primul rând, situaţia liberalilor se modificase radical la începutul anilor şaizeci. Departe de a reprezenta o reîntoarcere la vechiul regim, compromisul post-revoluţionar a căutat să răspundă multor pretenţii ale liberalilor fără a oferi nici unificarea naţională, nici suveranitatea parlamentului. Judecata cu juriu într-un tribunal cu porţile deschise, egalitatea în faţa legii, libertatea de iniţiativă economică, abolirea celor mai supărătoare forme de cenzură impuse de stat în literatură şi presă, dreptul de adunare şi asociere, toate erau în vigoare aproape pretutindeni în Germania la sfârşitul anilor ’60. Şi, extrem de important, multe state creaseră adunări reprezentative, în care reprezentanţii aleşi aveau libertatea să dezbată şi se bucurau măcar de un grad oarecare de influenţă asupra legislaţiei şi a felului cum erau strânse veniturile statului.

Exact acest din urmă drept a fost utilizat în 1862 în Prusia de către liberalii aflaţi din nou în ascensiune pentru a bloca perceperea impozitelor, până în momentul când armata a fost adusă sub controlul legislativului, lucru care nu se întâmplase – cu consecinţe decisive – în 1848. Acţiunea reprezenta o ameninţare serioasă pentru finanţarea maşinăriei militare prusace. Pentru a face faţă acestei crize, regele Prusiei l-a numit pe omul care avea să devină figura dominantă a vieţii politice germane în următorii treizeci de ani – Otto von Bismarck. În acest moment, liberalii ajunseseră deja, corect, la concluzia că nu exista nicio şansă de unificare a spaţiului german într-un singur stat naţional care să includă şi Austria vorbitoare de limbă germană. O asemenea unificare ar fi însemnat dezmembrarea Imperiului Habsburgic, care includea teritorii substanţiale, din Ungaria până în nordul Italiei, aflate în afara graniţelor Confederaţiei germane şi milioane de locuitori care vorbeau alte limbi decât germana. Dar în acelaşi timp, după unificarea Italiei din 1859 – 1860, liberalii credeau că le venise vremea. Dacă italienii reuşiseră să-şi creeze propriul stat naţional, atunci

cu siguranţă germanii vor fi şi ei capabili.

Bismarck aparţinea unei generaţii de oameni politici europeni, asemeni lui Benjamin Disraeli în Marea Britanie, Napoleon al III-lea în Franţa sau Camillo Cavour în Italia, care erau pregătiţi să utilizeze metode radicale, chiar revoluţionare, pentru a atinge obiective esenţialmente conservatoare. A înţeles că forţele naţionalismului nu puteau fi negate. Dar el a înţeles deopotrivă şi faptul că, după frustrările suferite în 1848, mulţi liberali erau pregătiţi să sacrifice pe altarul unităţii naţionale măcar o parte a principiilor pe care le susţineau pentru a obţine ceea ce-şi doreau. Printr-o serie de acţiuni rapide şi lipsite de scrupule, Bismarck s-a aliat cu Austria pentru a prelua controlul asupra ducatelor Schleswig-Holstein deţinute de regatul Danemarcei, apoi a provocat un război pentru administrarea lor între Prusia şi Austria, care s-a terminat cu o victorie totală a forţelor prusace. Confederaţia germană s-a prăbuşit, fiind urmată de crearea unei structuri succesoare, fără austrieci şi fără aliaţii acestora din sudul Germaniei, structură numită de către Bismarck, în lipsa unui termen mai inspirat, Confederaţia Germaniei de Nord. Imediat, majoritatea liberalilor prusaci, simţind că înfiinţarea statului naţional era la îndemână, au iertat toate păcatele politicii lui Bismarck (politică pusă în practică în ultimii patru ani prin desconsiderarea completă a drepturilor instituţiei legislative) care strânsese taxele şi finanţase armata fără aprobarea parlamentului. L-au ovaţionat în timp ce el regiza un alt război, de data aceasta cu francezii, care se temeau pe bună dreptate că apariţia unei Germanii unite va însemna sfârşitul preponderenţei de care se bucuraseră în ultimul deceniu şi jumătate.8

Înfrângerea armatelor franceze la Sedan şi pe alte câmpuri de bătălie a fost urmată de proclamarea unui nou Imperiu German în Sala Oglinzilor din fostul palat al regalităţi franceze, Versailles. Construit de Ludovic al XIV-lea, „Regele Soare”, aflat la apogeul puterii sale cu aproape două sute de ani în urmă, palatul a fost acum

transformat în simbolul umilitor al neputinţei şi înfrângerii franceze. Acesta a fost un moment cheie în istoria germană şi europeană. Din punctul de vedere al liberalilor, părea să fie clipa îndeplinirii tuturor aspiraţiilor lor. Dar aveau să plătească un preţ imens. Câteva din caracteristicile creaţiei lui Bismarck erau ameninţătoare pentru viitor. În primul rând, decizia de a numi noul stat „Reichul German" evoca amintirea predecesorului său vechi de o mie de ani, puterea dominantă în Europa vreme de atâtea veacuri. Într-adevăr, unii numeau statul creat de Bismarck „Al Doilea Reich". Utilizarea expresiei sugera că acolo unde Primul Reich eşuase, adică în faţa agresiunii franceze, Al Doilea reuşise. Dintre multele aspecte ale acestei creaţii politice care au supravieţuit prăbuşirii, în 1918, a Reichului German al lui Bismarck, utilizarea în continuare a termenului „Imperiu German", *Deutsches Reich*, de către Republica de la Weimar şi toate instituţiile sale, a fost departe de a fi printre cele mai puţin semnificative. Cuvântul „Reich" crea în rândurile germanilor educaţi o imagine care rezona mult dincolo de structurile instituţionale create de Bismarck: era vorba de succesorul Imperiului Roman, de viziunea Imperiului lui Dumnezeu pe Pământ, de universalitatea pretenţiilor sale de suzeranitate şi, într-un sens mai prozaic, dar nu mai lipsit de forţă, de conceptul unui stat german care avea să-i aducă laolaltă pe toţi vorbitorii de limbă germană din Centrul Europei – „un Popor, un Reich, un Lider", după cum avea s-o afirme sloganul nazist.9 întotdeauna au existat persoane în Germania care au considerat statul creat de Bismarck ca fiind numai o realizare parţială a adevăratului Reich German. Iniţial, vocile lor au fost înecate în euforia victoriei. Dar în timp, numărul lor a crescut.10

Constituţia pe care Bismarck a conceput-o pentru noul Reich german în 1871 se afla din multe puncte de vedere departe de idealurile la care visaseră liberalii în 1848. Dintre toate constituţiile moderne ale Germaniei,

este singura căreia îi lipseşte o declaraţie de principiu asupra drepturilor omului şi a libertăţilor civice. Din punct de vedere formal, noul Reich era o confederaţie descentralizată de state independente, aşa cum fusese şi predecesorul său. Liderul său nominal era împăratul sau Kaizerul, titlu preluat de la vechiul conducător al Sfântului Imperiu Roman şi care deriva la origini din cuvântul latin „Caesar”. Avea puteri extinse, inclusiv aceea de a declara război şi de a încheia pace. Instituţiile noului Reich erau mai puternice decât ale celui vechi, cu un parlament naţional ales, Reichstagul – denumirea, preluată de la fostul Sfânt Imperiu Roman, avea să supravieţuiască şi ea rupturii revoluţionare din 1918 – cu câteva instituţii centrale, în special Ministerul de Externe, numărul lor crescând odată cu trecerea timpului. Dar constituţia nu oferea parlamentului puterea de a alege sau de a demite guverne şi pe miniştrii lor, iar o serie de aspecte cruciale ale deciziei politice, mai ales chestiunile de pace sau război şi cele legate de administrarea forţelor armate, erau rezervate monarhului şi anturajului său. Miniştrii guvernului, inclusiv şeful administraţiei civile, cancelarul Reichului – o funcţie creată de Bismarck şi ocupată de el mai bine de douăzeci de ani – erau funcţionari publici, nu oameni politici şi erau responsabili în faţa Kaizerului, nu a poporului sau a reprezentanţilor săi din parlament. În timp, influenţa Reichstagului a sporit, dar nu considerabil. Exagerând doar foarte puţin şi utilizând o frază întortocheată, care surprindea multe din contradicţiile sale interne, marele gânditor revoluţionar Karl Marx descria Reichul bismarckian ca „un despotism militar construit după un model birocratic, îmbrăcat în forme parlamentare, amestecat cu o doză de feudalism, dar influenţat de burghezie în acelaşi timp”.11

II

Puterea militarilor şi în special a corpului ofiţeresc prusac nu era doar rezultatul anilor de război. Era consecinţa unei îndelungate tradiţii istorice. În secolele

şaptesprezece – optsprezece, statul prusac aflat în ascensiune se organizase pe coordonate în principal militare, sistemul neo-feudal, compus din proprietari funciari – faimoşii junkeri – şi şerbi îmbinându-se foarte bine cu sistemul militar de recrutare a ofiţerilor şi soldaţilor.12 Sistemul a dispărut odată cu şerbia, iar prestigiul armatei a fost grav afectat de o serie de înfrângeri zdrobitoare în timpul războaielor napoleoniene. În 1848 şi apoi din nou în 1862, liberalii s-au aflat la un pas de impunerea controlului parlamentar asupra militarilor. Desemnarea lui Bismarck în 1862 era motivată în primul rând de încercarea de a prezerva autonomia corpului ofiţeresc prusac în faţa interferenţei liberalilor. Imediat, a anunţat că „marile chestiuni ale zilei nu sunt decise prin discursuri şi rezoluţii ale majorităţii – asta a fost marea greşeală din 1848 şi 1849 – ci prin sânge şi sabie”.13 Şi s-a ţinut de cuvânt. Războiul din 1866 a dus la distrugerea regatului Hanovrei, care a fost anexat de Prusia, şi la expulzarea Austriei şi Boemiei din Germania, după secole în care jucaseră un rol important în modelarea destinelor acesteia, în vreme ce conflictul din 1870 – 1871 a luat Franţei Alsacia şi Lorena şi le-a plasat sub controlul direct al Imperiului German. Bismarck a fost denumit, cu o oarecare justificare, „revoluţionarul alb”.14 Forţa armatei şi acţiunile de natură militară au fost cele care au creat Reichul şi, făcând aceasta, au eclipsat o serie de instituţii legitime, au redesenat graniţe şi au dat deoparte tradiţii vechi de secole cu un radicalism şi o brutalitate care aveau să arunce o umbră foarte lungă asupra evoluţiei ulterioare a Germaniei. Prin aceasta, au legitimat utilizarea forţei pentru atingerea unor obiective politice, într-o măsură considerabil mai mare decât în cazul majorităţii celorlalţi state, cu excepţia momentelor în care acestea aveau în vedere expansiunea imperială în colţuri îndepărtate ale lumii. Militarismul manifestat în instituţiile de stat şi în societate avea să joace un rol major în subminarea democraţiei germane în deceniul al treilea al secolului XX

şi în apariţia celui de-al Treilea Reich.

Bismarck s-a asigurat că armata era practic un stat în stat, având acces imediat la Kaizer şi propriul sistem de autoguvernare. Reichstagul avea dreptul de a-i aproba bugetul numai o dată la şapte ani, iar ministrul de Război era mai degrabă responsabil în faţa armatei decât a legislativului. Ofiţerii se bucurau de multe privilegii sociale şi de alt tip şi se aşteptau să primească respectul civililor când se întâlneau pe stradă. Deloc surprinzător, ambiţia multor profesionişti burghezi era să fie admişi ca ofiţeri rezervişti; pentru mase, serviciul militar obligatoriu aducea familiarizarea cu codurile militare de comportament şi cu valorile şi idealurile marţiale.15 În vremuri de criză, armata putea declara starea de asediu şi suspenda libertăţile civile, o acţiune avută atât de des în vedere în perioada wilhelmiană, încât unii istorici au afirmat – exagerarea lor fiind pe deplin justificată – că oamenii politici şi parlamentarii vremii trăiau sub continua ameninţare a unei lovituri de stat venite de sus.16

Militarii influenţau societatea în multe feluri, în primul rând în Prusia, apoi, după 1871, indirect, prin intermediul modelului prusac, şi în celelalte state germane. Prestigiul câştigat în urma victoriilor uimitoare din timpul războaielor de unificare era enorm. Subofiţerii, adică oamenii care alegeau să servească un număr de ani în armată după terminarea stagiului militar obligatoriu, aveau automat dreptul la un loc de muncă în slujba statului când în cele din urmă părăseau armata. Asta însemna că vasta majoritate a poliţiştilor, poştașilor, a lucrătorilor de la căile ferate şi a altor categorii de funcţionari de stat din categoriile inferioare erau foşti soldaţi, care se formaseră în armată şi se comportau într-o manieră militărească, aşa cum fuseseră obişnuiţi. Regulamentul unei instituţii precum poliţia viza în primul rând impunerea unor modele comportamentale de origine militară, insistând asupra faptului că publicul trebuia menţinut la respect şi asigurându-se că, în timpul marşurilor şi demonstraţiilor,

mulţimea avea să fie tratată mai degrabă ca o forţă inamică decât ca o adunare de cetăţeni.17 Accepţiunea cazonă a onoarei era împărtăşită de un număr suficient de oameni, astfel încât să asigure supravieţuirea cutumei duelului între civili, chiar şi în clasele mijlocii, deşi acesta era obişnuit şi în Rusia sau Franţa.18

Unificarea Germaniei, 1864–1871

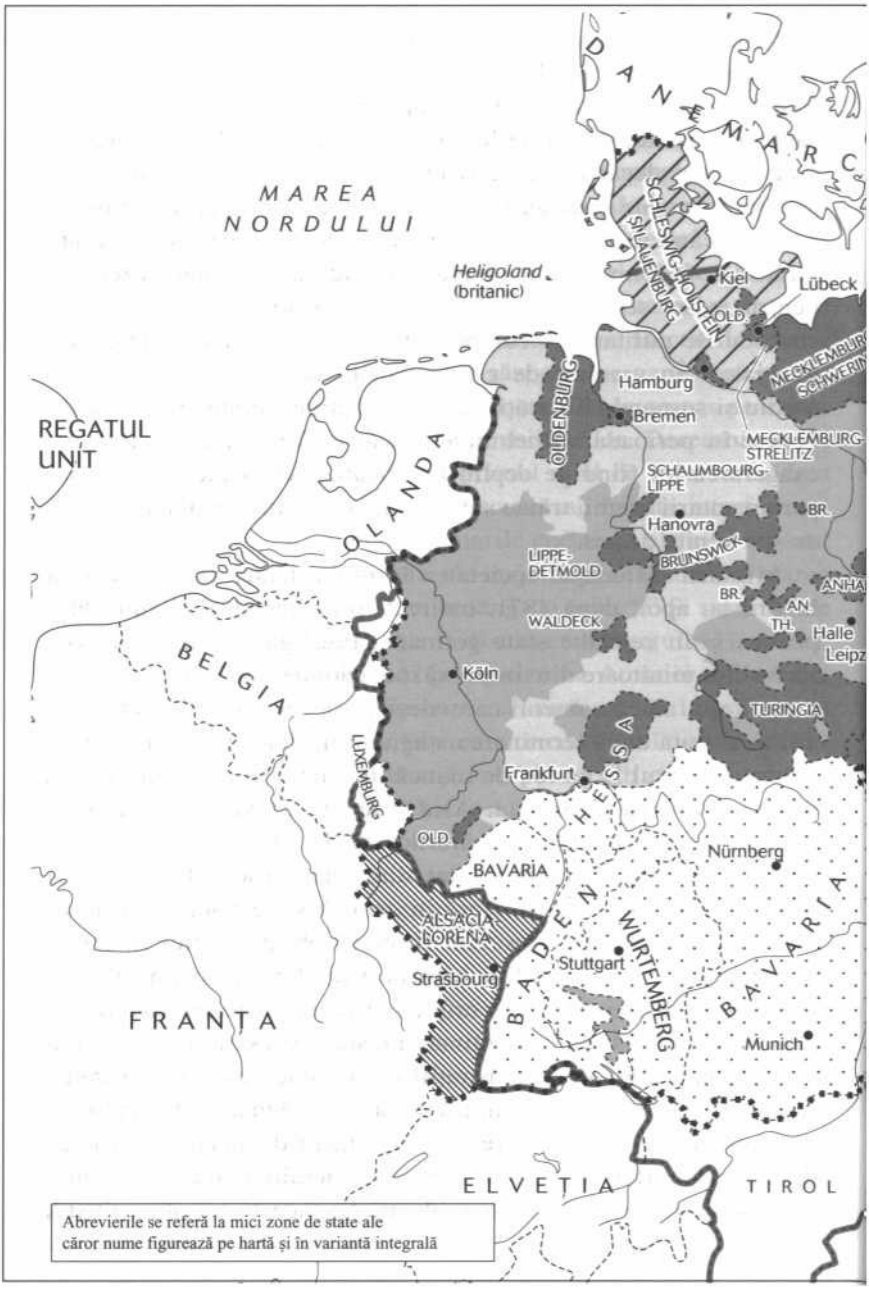

Cu trecerea timpului, suprapunerea dintre corpul ofiţeresc şi aristocraţia prusacă nu a mai fost atât de clară, iar codurilor militare aristocratice li s-au adăugat noi

forme de militarism popular, inclusiv, la începutul secolului XX, Liga Navală şi cluburile veteranilor.19 în momentul izbucnirii Primului Război Mondial, majoritatea poziţiilor importante din cadrul corpului ofiţeresc erau deţinute de militari de carieră, iar aristocraţia era dominantă în secţiunile tradiţionale aducătoare de prestigiu social şi snobism, precum cavaleria şi unităţile de gardă, aşa cum se întâmpla şi în alte ţări. Dar profesionalizarea corpului ofiţeresc, accelerată de noile tehnologii militare, de la mitralieră şi sârmă ghimpată, până la avion şi tanc, nu l-a făcut nicidecum mai democratic. Din contră, aroganţa militarilor a fost accentuată de experienţa colonială, când forţele armate germane au înăbuşit violent revoltele populaţiilor indigene, precum cea a etniei herero din Africa Germană de Sud-Vest (Namibia în zilele noastre).20 între 1904 şi 1907, într-o acţiune deliberată ce a cauzat un genocid, armata germană a masacrat mii de bărbaţi, femei şi copii herero şi mulţi alţii au fost alungaţi în deşert, unde au murit de foame. Ca rezultat al acestor acţiuni, de la o populaţie de 80.000 înaintea conflictului, herero au ajuns în 1911 la numai 15.000 de indivizi.21 într-o regiune ocupată a Imperiului German precum Alsacia-Lorena, anexată de la Franţa în 1871, armata se comporta frecvent precum un cuceritor aflat în faţa unei populaţii ostile şi refractare. Câteva dintre cele mai flagrante exemple ale unui asemenea tip de comportament au dat naştere unei dezbateri aprinse în Reichstag, în urma căreia deputăţii au dat vot de blam guvernului. Evident, acesta nu a obligat guvernul să demisioneze, însă ilustra polarizarea crescândă a opiniei publice în chestiunea rolului armatei în societatea germană.22

Măsura în care Bismarck a reuşit să controleze impulsurile radicale ale armatei şi să-i limiteze dorinţa de anexiuni teritoriale extravagante după victoriile militare pe care le obţinuse nu a fost înţeleasă de mulţi la acea vreme. Într-adevăr, în special după demisia sa forţată în 1890, s-a născut mitul – încurajat, nu în ultimul rând, de fostul

cancelar, acum plin de resentimente, şi de susţinătorii săi – unui Bismarck ca lider carismatic, care tăiase fără ezitare nodul gordian al politicii şi rezolvase prin forţă marile probleme ale epocii. Războaiele revoluţionare ale lui Bismarck din anii ’60 au fost cele care au rămas în memoria publicului german, nu cele două decenii ulterioare în care a încercat să menţină pacea europeană pentru a permite Reichului să-şi găsească echilibrul. După cum mărturisea în 1944, în jurnalul său, diplomatul Ulrich von Hassell, unul din liderii rezistenţei conservatoare faţă de Hitler, în timpul unei vizite la vechea reşedinţă a lui Bismarck de la Friedrichsruh:

Este regretabil cât de falsă este imaginea pe care i-am creat-o în lume, imaginea unui politician violent, aflat în fruntea unei guvernări militare, bucurându-ne copilăreşte că s-a găsit în sfârşit cineva care să facă din nou din Germania un stat influent. În realitate, calităţile sale de frunte erau marea diplomaţie şi moderaţia. Ştia că nimeni altul cum să câştige încrederea lumii, exact opusul a ceea ce se întâmplă astăzi.23

Mitul liderului dictatorial nu era expresia unui aspect împământenit, din vremuri imemoriale, în caracterul german; era o creaţie mult mai recentă.

A fost hrănită, la începutul secolului XX, de memoria colectivă a atitudinii ferme adoptate de Bismarck faţă de cei pe care îi considera inamicii Reichului din interior. În deceniul opt al secolului al XIX-lea, reacţionând la încercările Papei de a-şi consolida controlul asupra comunităţii catolice prin intermediul Syllabus-ului Greşelilor (1864) şi al Declaraţiei asupra Infailibilităţii Papei (1871), Bismarck a inaugurat ceea ce liberalii au numit „lupta pentru cultură”, o serie de legi şi măsuri poliţieneşti menite să aducă Biserica Catolică sub controlul statului prusac. Clerul catolic a refuzat să se respecte legi care îi obligau să se pregătească în instituţii de stat şi să supună numirile în cadrul clerului aprobării statului. Nu a trecut mult şi cei care nu dădeau ascultare legilor au

început să fie urmăriţi de poliţie, arestaţi şi întemniţaţi. La jumătatea anilor ’70, 989 de parohii erau vacante, 225 de preoţi se aflau în închisori, toate ordinele catolice, cu excepţia celor care se ocupau cu îngrijirea bolnavilor, au fost desfiinţate, doi arhiepiscopi şi trei episcopi fuseseră înlăturaţi din funcţii, episcopul Trierului murise la puţin timp după eliberarea sa din închisoare, unde petrecuse nouă luni.24 Aspectul şi mai tulburător era faptul că această atingere a drepturilor civile ale 37% din populaţie a fost salutată de liberalii germani, care priveau catolicismul ca pe o ameninţare suficient de serioasă la adresa civilizaţiei, astfel încât asemenea măsuri extreme să fie justificate.

Până la urmă, această confruntare s-a stins de la sine, făcând din comunitatea catolică o inamică înveterată a liberalismului şi a modernităţii, hotărâtă să-şi dovedească loialitatea faţă de stat, nu în ultimul rând prin intermediul partidului pe care îl crease iniţial pentru a se apăra în faţa persecuţiilor, Partidul Centrului. Dar înainte ca acest proces să fi ajuns măcar la final, Bismarck a dat o nouă lovitură libertăţilor civile prin Legile Anti-socialiste, votate de către Reichstag după două tentative de asasinat eşuate, a căror ţintă a fost bătrânul Kaiser Wilhelm I, în 1878. De fapt, tânăra mişcare socialistă germană nu avea nimic de-a face cu potenţialii asasini şi era o organizaţie ce respecta legea, bazându-se pe metodele parlamentare pentru a ajunge la putere. Însă liberalii au fost din nou convinşi să-şi abandoneze principiile liberale pentru a apăra ceea ce le era prezentat drept interesul naţional. Întrunirile socialiste au fost interzise, ziarele şi revistele socialiste suprimate, partidul socialist scos în afara legii. Pedeapsa capitală, căzută în desuetudine în Prusia şi în toate celelalte state germane importante, a fost reintrodusă. Au urmat arestări în masă şi încarcerarea unui mare număr de socialişti.25

Consecinţele legislaţiei anti-socialiste aveau să aibă consecinţe chiar mai importante decât cele ale confruntării

cu Biserica Catolică. Şi ea a eşuat complet în scopul său imediat de suprimare a presupuşilor „inamici ai Reichului”. Socialiştii nu puteau fi împiedicaţi legal să candideze în alegerile parlamentare cu titlu individual, iar în condiţiile în care ritmul industrializării germane s-a accelerat, iar categoriile de muncitori industriali creşteau chiar mai rapid din punct de vedere numeric, candidaţii socialişti au câştigat un procent tot mai mare din voturi. După ce legea a fost anulată în 1890, socialiştilor li s-a permis să se reorganizeze într-un Partid Social-Democrat German. În ajunul Primului Război Mondial, formaţiunea avea peste un milion de membri, cea mai mare organizaţie politică din lume. La alegerile din 1912, în ciuda avantajelor pe care sistemul electoral le oferea circumscripţiilor rurale conservatoare, a înlocuit Partidul Centrului în poziţia de cel mai mare partid din Reichstag. Represiunea iniţiată prin legislaţia anti-socialistă îl împinsese spre stânga, iar de la începutul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea a aderat rigid la dogmele marxiste, conform cărora instituţiile existente ale bisericii, societăţii şi statului, de la monarhie şi corpul ofiţeresc al armatei până la marile companii şi piaţa de capital, aveau să fie răsturnate de o revoluţie proletară, care avea să ducă la crearea unei republici socialiste. Sprijinul liberalilor pentru Legea Anti-socialistă i-a făcut pe socialişti să privească cu suspiciune toate partidele „burgheze” şi să respingă ideea unei cooperări cu susţinătorii politici ai capitalismului sau cu susţinătorii reformelor sistemului existent, reforme pe care le priveau ca pe un simplu paliativ.26 Puternică, foarte disciplinată, neacceptând nicio disidenţă şi aparent de neoprit în ascensiunea sa electorală, mişcarea social-democrată provoca groază în categoriile mijlocii şi superioare. O prăpastie adâncă s-a căscat între social-democraţi, pe de-o parte şi toate partidele „burgheze”, de cealaltă. Această falie politică imposibil de acoperit avea să se perpetueze până târziu, în anii ’20, şi avea să joace un rol crucial în criza ce avea să-i aducă în cele din urmă

pe naziști la putere.

În acelaşi timp, însă, partidul era hotărât să facă totul pentru a rămâne între limitele legii şi să nu ofere scuze pentru reintroducerea măsurii de scoatere în afara legii, atât de des readusă în discuţie. Se spune că Lenin ar fi observat la un moment dat, într-unul din rarele sale manifestări de umor, că social-democraţii germani nu ar fi putut reuşi niciodată lansa cu succes o revoluţie în Germania, deoarece atunci când va veni momentul luării cu asalt a gărilor, se vor aşeza în ordine la coadă, ca să cumpere bilete. Partidul s-a obişnuit să privească pasiv evenimentele, în loc să încerce să se afle la originea lor. Structura sa instituţională masivă şi complicată, cu organizaţiile sale culturale, cu ziarele şi periodicele sale, cu tavernele, barurile, cluburile sportive şi aparatul educaţional au ajuns cu timpul să ofere un întreg stil de viaţă pentru membrii săi şi să reprezinte un set de interese pe care puţini erau cei din partid pregătiţi să-l conteste. Ca instituţie ce respecta legea, partidul a apelat la tribunale pentru a preveni persecuţiile. Cu toate acestea, a rămâne între limitele legii nu era uşor, nici măcar după 1890. Şicanele poliţiei găseau sprijin din partea judecătorilor, procurorilor şi a tribunalelor care continuau să-i privească pe social-democraţi ca pe nişte revoluţionari periculoşi. Puţini erau purtătorii de cuvânt sau redactorii de ziar social-democraţi care să nu fi fost închişi de câteva ori după ce fuseseră condamnaţi pentru delicte de *lese-majeşte* sau pentru insulte aduse oficialilor; criticile aduse monarhiei, poliţiei sau chiar funcţionarilor publici care conduceau ţara puteau fi catalogate încă, potrivit legii, ca delicte. Combaterea social-democraţilor a devenit ocupaţia unei întregi generaţii de judecători, procurori, comandanţi de poliţie şi oficiali guvernamentali, în perioada premergătoare lui 1914. Toţi aceştia, precum şi susţinătorii lor din clasele mijlocii şi superioare, nu au acceptat niciodată social-democraţia ca pe o mişcare politică legitimă. Din punctul lor de vedere, scopul legilor

era acela de a proteja instituţiile existente ale statului şi ale societăţii, nu de a acţiona ca un arbitru neutru între grupările politice rivale.27

Nu e nicio îndoială că liberalii nu au contribuit nicidecum la remedierea acestei situaţii. Ei înşişi au pierdut substanţial ca număr de voturi şi de locuri în Reichstag, pe parcursul anilor ’80 şi ’90, deşi au reuşit să-şi menţină o bază solidă în oraşele Germaniei. Una din problemele lor cele mai mari era faptul că mişcarea se fragmentase în mai multe etape pe parcursul ultimei părţi a secolului al XIX-lea şi, chiar dacă în 1910 grupările situate mai la stânga şi-au reunit forţele, tot existau două partide liberale principale, naţional-liberalii şi progresiştii, ale căror divergenţe mergeau înapoi în timp până la refuzul celor din urmă de a-i ierta lui Bismarck colectarea de taxe în Prusia, după 1860, fără autorizarea legislativului. Oricum, partea dreaptă a spectrului politic era la fel de divizată, existând nu unul, ci două partide conservatoare, întrucât cei care susţinuseră eliminarea particularismelor Prusiei în favoarea instituţiilor Reichului în 1871 – anatema pentru nobilimea prusacă tradiţionalistă, adică pentru junkeri – nu se identificau cu aşa-numiţii „conservatori liberi”. Mai mult, aceste două partide, protestante şi având bazele mai ales în nordul Germaniei, trebuiau să facă faţă competiţiei unui partid de dreapta şi mai important, Partidul Centrului, al cărui antimodernism şi ataşament faţă de Reich era temperat de susţinerea unor programe de asistenţă socială şi de atitudinea critică faţă de dominaţia colonială germană în Africa. Aşadar, în 1914, Germania nu avea două partide, ci şase – social-democraţii, cele două partide liberale, cele două grupări conservatoare şi Partidul Centrului, situaţie care reflecta, între altele, multiplele linii de fractură din interiorul societăţii germane, fie că era vorba de cele regionale, religioase sau sociale.28 În condiţiile existenţei unui executiv care nu era direct responsabil în faţa legislativului, această situaţie reducea şi mai mult

capacitatea partidelor de a juca un rol hotărâtor în stat.

m

Departe de a provoca o dezamăgire generalizată faţă de viaţa politică, rivalitatea tuturor acestor partide politice concurente a contribuit şi mai mult la tensionarea atmosferei politice până când, în 1914, a atins fără discuţie cotele unei isterii. Votul universal masculin, combinat cu un scrutin mai mult sau mai puţin secret şi cu reguli stricte, care vegheau la corectitudinea alegerilor, dădeau alegătorilor încredere în sistemul electoral. La alegerile pentru Reichstag din 1912, participarea votanţilor a atins uimitoarea cifră de 85% din totalul celor eligibili pentru a-şi exercita dreptul de vot.29 Toate dovezile sugerează că alegătorii îşi luau îndatoririle în serios şi reflectau temeinic asupra modalităţilor de reconciliere a propriei poziţii ideologice cu caracteristicile generale ale scenei politice, mai ales când se aflau în situaţia – şi asta se întâmpla destul de des – de a-şi exercita votul în al doilea tur, conform sistemului de reprezentare proporţională, adoptat de constituţia germană în cazul alegerilor pentru Reichstag. Sistemul electoral, garantat prin prevederi legale şi măsuri de protecţie, a creat un spaţiu pentru dezbaterea democratică şi i-a convins pe mulţi germani de toate orientările că viaţa politică aparţinea poporului.30 în plus, presa cotidiană în Germania Imperială era aproape în întregime politică, fiecare ziar fiind în mod explicit legat de unul dintre diferitele partide şi promovând punctele de vedere ale acestora din urmă, în aproape tot ceea ce tipăreau.31 Politica nu era elementul de bază al conversaţiilor numai pentru elite şi clasele mijlocii, ci reprezenta şi subiectul principal al discuţiilor din tavernele şi cârciumile muncitoreşti şi influenţa chiar modul cum oamenii alegeau să-şi petreacă timpul liber.32

Odată cu debutul secolului XX, discuţiile şi dezbaterile politice s-au concentrat tot mai mult asupra chestiunii privind locul Germaniei în Europa şi în lume. Germanii au început să conştientizeze faptul că Reichul

construit de Bismarck era nefinalizat din mai multe puncte de vedere. În primul rând, ca o moştenire a secolelor de expansiune statală şi de conflicte interetnice, includea minorităţi etnice şi culturale substanţiale. Existau danezi în nord, vorbitori de limbă franceză în Alsacia-Lorena şi un mic grup de origine slavă, sorbii*, în centrul Germaniei; dar, mai presus de toate, în regiunile vechiului regat al Poloniei, anexate de Prusia în secolul al XVIII-lea, trăiau trei milioane de polonezi. Încă din timpul lui Bismarck, statul încercase tot mai intens să germanizeze aceste minorităţi, limitând utilizarea limbilor lor materne în şcoli şi încurajând stabilirea agricultorilor germani în acele regiuni. În ajunul Primului Război Mondial, utilizarea limbii germane era obligatorie la întrunirile publice de pe teritoriul Reichului, iar legile funciare erau modificate în aşa fel, încât să-i lipsească pe polonezi de drepturile lor economice fundamentale.33 Ideea că minorităţile etnice aveau dreptul să fie tratate cu acelaşi respect ca populaţia majoritară era susţinută numai de un număr tot mai mic de germani. Chiar şi social-democraţii vedeau, înainte de 1914, Rusia şi Estul slav ca teritorii ale barbariei, şi nu aveau aproape niciun fel de simpatie pentru eforturile muncitorilor de origine poloneză de a se organiza pentru a-şi apăra drepturile.34

Privind dincolo de graniţele Germaniei şi ale Europei spre lumea largă, cancelarii Reichului care i-au succedat în funcţie lui Bismarck vedeau propria ţară ca pe o naţiune de mâna a doua când o comparau

Grup slav stabilit în Saxonia la începutul secolului al IX-lea (n.tr.). cu Marea Britanie şi Franţa, care reuşiseră să-şi construiască, peste mări, imperii ce se întindeau pe tot globul. Intrată târziu în cursă, Germania fusese capabilă să preia numai resturile şi firimiturile lăsate de puterile coloniale europene care intraseră mai devreme în cursă. Tanganyka, Namibia, Togo, Camerun, Noua Guinee, o varietate de insule din Pacific şi drepturi de extrateritorialitate în portul chinezesc Jiaozhou, toate

acestea reprezentau între imperiul extra-european al Germaniei în ajunul Primului Război Mondial. Bismarck le considerase nesemnificative şi acceptase preluarea lor numai după multe ezitări. Dar succesorii săi au adoptat o atitudine diferită. Prestigiul şi statutul Germaniei în lume cereau, după cum susţinea Bernhard von Bülow, ministru de Externe în ultimii ani ai secolului al XIX-lea, apoi cancelar al Reichului până în 1909, „un loc sub soare”. S-au pus bazele construcţiei unei masive flote militare, al cărei obiectiv pe termen lung era obţinerea de concesii coloniale din partea britanicilor, stăpânii celui mai mare imperiu colonial din lume, ameninţând cu, sau ducând la îndeplinire, distrugerea sau scoaterea din luptă a forţei principale a marinei britanice, într-o confruntare titanică în Marea Nordului.35

Aceste vise tot mai ambiţioase de putere mondială erau articulate, în primul rând, de Kaizerul Wilhelm al II-lea, o persoană foarte bombastică, arogantă şi locvace, care nu pierdea nicio oportunitate de a-şi manifesta dispreţul pentru democraţie şi drepturi civile sau pentru opiniile altora, dar şi credinţa în măreţia Germaniei. Kaizerul, asemenea multora dintre admiratorii săi, ajunseseră la maturitate după unificarea Germaniei. Era foarte puţin conştient de precaritatea şi riscurile politicii prin care Bismarck obţinuse unificarea în 1871. Urmând discursul istoricilor prusaci ai epocii, vedea întregul proces ca predestinat istoric. Nu ştia nimic despre temerile legate de viitorul Germaniei, care îl forţaseră pe Bismarck să adopte o politică externă atât de precaută în anii ’70 şi ’80 ai secolului al XIX-lea. E adevărat, caracterul împăratului era prea dezordonat, personalitatea prea nestatornică pentru a avea un impact cu adevărat consistent asupra cursului politicii externe, şi nu de puţine ori miniştrii se găseau în situaţia de acţiona mai degrabă pentru a-i contracara influenţa decât pentru a-i pune în aplicare dorinţele. Declaraţiile sale repetate, conform cărora era liderul de care avea nevoie Germania, nu au făcut decât să

atragă atenţia asupra deficienţelor sale în acest domeniu şi au jucat, la rândul lor, un rol în consolidarea mitului nostalgic al fermităţii şi abilităţii lui Bismarck. Mulţi germani au ajuns să compare lipsa de scrupule a activităţii imorale de om de stat a lui Bismarck, în care scopul scuza mijloacele, iar omul de stat putea spune ceva în vreme ce se pregătea să facă, sau făcea, altceva, cu stilul impulsiv şi bombastic şi cu lipsa de tact neinspirată a lui Wilhelm.36

Lăsând personalităţile deoparte, toate caracteristicile Germaniei pe care Bismarck o crease puteau fi observate într-o măsură mai mare sau mai mică şi în alte ţări. În Italia, exemplul carismatic al lui Mussolini, liderul forţelor populare care au contribuit la unificarea naţiunii în 1859, a furnizat ulterior un model dictatorului Mussolini. În Spania, armata nu era plasată sub control politic într-o măsură mai mică, iar în Italia, ca şi în Germania, era subordonată mai degrabă suveranului decât legislativului, în Austro-Ungaria, administraţia de stat era la fel de puternică, iar autoritatea instituţiilor parlamentare era chiar mai limitată. În Franţa, era în plină desfăşurare un conflict Biserică-stat care, din punctul de vedere al ferocităţii ideologice, nu era departe de „lupta pentru cultură” din Germania. În Rusia, un concept echivalent cu cel de Reich era aplicat în politica internă şi relaţiilor Rusiei cu vecinii cei mai apropiaţi.37 Regimul ţarist din Rusia îi reprima pe socialişti chiar mai sever decât omologul său german şi egala în totalitate efortul autorităţilor germane de a-i asimila pe polonezi, milioane dintre aceştia aflându-se şi sub control rusesc. Liberalismul, oricum l-am defini, era înainte de 1914 lipsit de forţă în toate statele importante din Centrul şi Estul Europei, nu numai în Reich. Scena politică era chiar mai fragmentată în Italia decât în Germania şi credinţa că utilizarea războiului pentru atingerea unor obiective politice era justificată era împărtăşită de multe puteri europene, aşa cum a demonstrat-o, cu toată claritatea, izbucnirea Primului Război Mondial, în august 1914. În

întreaga Europă, forţele democraţiei ameninţau hegemonia elitelor conservatoare. Sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX au reprezentat era naţionalismului nu numai în Germania, ci peste tot în Europa, iar „naţionalizarea maselor” era un proces vizibil în multe alte ţări.38

Totuşi, în nicio altă naţiune europeană, aceste condiţii nu erau toate prezente simultan şi într-o asemenea măsură. În plus, Germania nu era pur şi simplu un alt stat european. Istoricii au scris foarte mult despre diferitele aspecte ale presupusei înapoieri a Germaniei în această perioadă, despre pretinsul său deficit de valori civice, despre structura sa socială considerată, îndoielnic, învechită; despre aparent timorata sa clasă mijlocie şi aristocraţie neo-feudală. Lucrurile nu erau deloc văzute în acest fel de către majoritatea contemporanilor. Cu mult înainte de Primul Război Mondial, Germania avea cea mai prosperă, mai puternică şi mai avansată economie a continentului, în ultimii ani de pace, Germania producea două treimi din oţelul Europei continentale, jumătate din cantitatea de cărbune şi lignit extrasă şi 20% mai multă energie electrică decât Marea Britanie, Franţa şi Italia la un loc.39 în 1914, cu o populaţie de 67 de milioane de locuitori, Imperiul German controla mai multe resurse demografice decât orice altă putere continentală, cu excepţia Rusiei. Prin comparaţie, Marea Britanie, Franţa şi Austro-Ungaria aveau toate o populaţie cuprinsă între 40 şi 50 de milioane. Germania era lider mondial în majoritatea industriilor moderne, precum cea chimică, farmaceutică sau electrică. În agricultură, utilizarea masivă a îngrăşămintelor artificiale şi a utilajelor agricole transformase productivitatea marilor proprietăţi funciare din nord şi est înainte de 1914, moment în care Germania producea, spre exemplu, o treime din cartofii cultivaţi la nivel mondial. Nivelul de viaţă se ameliorase masiv începând cu ultimii ani ai secolului al XIX-lea, dacă nu chiar mai devreme. Produsele marilor firme industriale

germane, precum Krupps şi Thyssen, Siemens şi AEG, Hoechst şi BASF, erau faimoase în toată lumea pentru calitatea lor.40

Privită cu nostalgie din perspectiva primilor ani ai perioadei interbelice, Germania de dinainte de 1914 le părea multora un spaţiu al păcii, prosperităţii şi armoniei sociale. Cu toate acestea, sub această imagine a prosperităţii şi a încrederii în propriile forţe, Germania era nervoasă, nesigură şi marcată de tensiuni interne.41 Pentru mulţi, ritmul extraordinar al schimbărilor economice şi sociale era înspăimântător şi şocant. Vechile valori păreau să dispară în vâltoarea materialismului şi a ambiţiilor fără limite. Cultura modernistă, de la pictura abstractă la muzica atonală, sporea simţul confuziei în unele segmente ale societăţii.42 Hegemonia tradiţională a aristocraţiei funciare prusace, pe care Bismarck încercase atât de mult să o apere, era subminată de marşul accelerat al societăţii germane spre modernitate. În 1914, valorile, obiceiurile şi modelele comportamentale burgheze triumfaseră în segmentele superioare şi mijlocii ale societăţii; chiar şi aşa, simultan, ele însele erau ameninţate de activismul clasei muncitoreşti, organizată în masiva mişcare social-democrată. Germania, spre deosebire de orice alt stat european, devenise stat naţional nu înaintea revoluţiei industriale, ci la apogeul acesteia; şi devenise stat naţional nu ca entitate unică, ci ca o confederaţie de state ai căror cetăţeni germani erau legaţi între ei în principal prin limba comună, prin cultură şi apartenenţa la aceeaşi etnie. Tensiunile şi presiunile create de industrializarea rapidă s-au împletit cu idei divergente despre natura statului şi a naţiunii germane şi despre locul lor în contextul mai larg al Europei şi al lumii. Societatea germană nu era în întregime stabilizată în momentul în care, în 1871, a format o naţiune. Era afectată de conflicte interne tot mai acute, care erau din ce în ce mai mult exportate în tensiunile nerezolvate ale sistemului politic creat de Bismarck.43 Aceste tensiuni s-au manifestat

printr-un naţionalism tot mai zgomotos, amestecat cu doze de rasism şi antisemitism alarmant de vehemente, care avea să lase o moştenire otrăvită viitorului.

Evanghelia urii

I

Spre sfârşitul anului 1889, directorul unei şcoli primare din Berlin, Hermann Ahlwardt se afla în pragul ruinei financiare. Născut în 1846, într-o familie săracă din Pomerania, a descoperit că venitul pe care îl câştiga pe una din treptele inferioare ale sistemului educaţional prusac era insuficient pentru a-i acoperi considerabilele cheltuieli zilnice. În disperare de cauză, a comis o infracţiune care părea deliberat calculată să şocheze sensibilităţile superiorilor săi: a furat bani din fondul strâns, pentru a plăti petrecerea de Crăciun a copiilor din şcoala sa. Asta l-a lăsat şi fără ultima sursă de venit. Mulţi alţii s-ar fi prăbuşit sub povara acestor dezastre şi ar fi fost copleşiţi de sentimente de vinovăţie şi de remuşcări. Dar nu şi Hermann Ahlwardt. „Directorul”, aşa cum a ajuns să fie cunoscut de către opinia publică, a trecut în ofensivă. Căutând în jurul său pe cineva pe care să dea vina, atenţia i s-a concentrat rapid asupra evreilor.44

Comunitatea evreiască din Germania de la acea vreme reprezenta un grup prosper, bine asimilat, ce se distingea de ceilalţi germani în primul rând prin religie.45 Pe parcursul secolului al XIX-lea, necreştinilor din diferitele state germane le-au fost oferite treptat toate drepturile civile, la fel cum discriminarea religioasă formală a fost abolită în alte ţări – spre exemplu, în Marea Britanie, în 1829, prin legea de emancipare a catolicilor. Ultimele bariere legale în faţa drepturilor complete şi egale au fost eliminate, odată cu unificarea Germaniei, în 1871. De vreme ce căsătoria civilă fusese introdusă în locul ceremoniilor religioase pe întreg teritoriul Germaniei, numărul de căsătorii între evrei şi creştini a început să crească cu repeziciune. În Breslau, spre exemplu, în 1915 existau 35 de căsătorii între creştini şi

evrei pentru fiecare 100 de căsătorii în interiorul comunităţii evreieşti. Foarte puţini dintre partenerii creştini în aceste mariaje proveneau din familiile evreilor convertiţi, iar căsătoriile erau repartizate pe toate treptele ierarhiei sociale. La Düsseldorf, în jur de 1905, un sfert dintre membrii comunităţii evreieşti care se căsătoreau aveau parteneri creştini iar proporţia a crescut până la o treime în 1914. În ajunul Primului Război Mondial, existau 38 de căsătorii interconfesionale pentru fiecare 100 de căsătorii pur evreieşti; în Hamburg, cifra urca până la 73. Tot mai mulţi evrei începuseră să se convertească la creştinism; 11.000 s-au creştinat în primii şaptezeci de ani ai secolului al XIX-lea şi 11.500 în celelalte trei decenii. Între 1880 şi 1919, aproximativ 20.000 de evrei au fost botezaţi. Identitatea comunităţii evreieşti ca grup religios închis era subminată de succesul comunităţii.46

Cei în jur de 600.000 de evrei practicanţi ce trăiau în Imperiul German reprezentau o minoritate religioasă infimă în cadrul unei societăţi majoritar creştine într-o proporţie zdrobitoare, constituind circa 1% din ansamblul populaţiei. Neavând acces vreme de secole la sursele tradiţionale de bogăţie, precum proprietatea asupra pământului, evreii rămâneau în afara elitei Reichului, întrucât discriminarea socială informală continua să-i împiedice să ocupe poziţii-cheie în armată, la curte sau în eşaloanele superioare ale administraţiei; în realitate, accesul lor la asemenea instituţii a devenit şi mai dificil la limita celor două secole.47 Evreii convertiţi sufereau suficient de pe urma discriminării de zi cu zi ca să ia decizia schimbării propriilor nume în ceva care să sune mai creştinesc.48 100.000 de evrei germani au reacţionat în faţa discriminării emigrând, în primul rând în Statele Unite; dar majoritatea au rămas, mai ales în condiţiile exploziei economice de la sfârşitul secolului. Cei care au rămas erau concentraţi în oraşele mari, un sfert din evreii germani trăind în Berlin în 1910 şi aproape o treime în 1933. În interiorul acestor oraşe, se grupau în anumite

cartiere; aproape jumătate din evreii din Hamburg trăiau, în 1885, în două districte burgheze, Harvestehude şi Rotherbaum, aproape două treimi din cei din Frankfurt în patru din cele paisprezece districte ale oraşului în 1900; 70% dintre evreii berlinezi locuiau, în 1925, în cinci districte centrale şi vestice, majoritatea preponderent burgheze. Chiar şi în oraşele cu cel mai mare procent de populaţie evreiască – Berlin, Breslau şi Frankfurt – formau o minoritate nesemnificativă, reprezentând doar 4, 3%, 6, 4% şi respectiv 7, 1% din populaţia lor în 1871.49

Mulţi evrei şi-au găsit un rost în afaceri sau în profesiunile liberale. Pe lângă marea familie de bancheri Rothschild, au apărut multe alte bănci deţinute de evrei, precum cea a familiei Bleichroder, căreia Bismarck îi încredinţase grija finanţelor personale.50 Noile forme de comerţ cu amănuntul, precum magazinele universale – existau circa 200 în Germania înainte de Primul Război Mondial – aveau de multe ori proprietari evrei, spre exemplu familia Tietz sau fraţii Wertheim.51 Bărbaţii evrei erau foarte bine reprezentaţi în medicină, drept, ştiinţă şi cercetare, mediile universitare, jurnalism şi arte.52 Comunitatea evreiască se transforma lent dintr-o minoritate religioasă ostracizată într-un simplu grup etnic între multe altele, într-o societate tot mai clar multiculturală, alături de alte minorităţi precum polonezii, danezii, alsacienii, sorbii şi alţii. Similar altor grupuri, avea propriile instituţii laice reprezentative, în special Asociaţia Centrală a Cetăţenilor Germani de Credinţă Ebraică, fondată în 1893. Spre deosebire de alte grupuri, însă, avea în general succes din punct de vedere economic şi mai degrabă decât să aibă propriul partid politic, membrii săi erau tentaţi să se alăture – şi uneori ocupau poziţii de frunte – în partidele politice principale, în special la stânga şi centrul spectrului politic. Majoritatea evreilor se identificau profund cu naţionalismul german şi, dacă partidele liberale li se păreau în special atractive, acest lucru se datora nu în ultimul rând sprijinului lor lipsit de

echivoc pentru crearea statului naţional german.53 în consecinţă, povestea comunităţii evreieşti la sfârşitul secolului al XIX-lea este, în ansamblu, una de succes, iar evreii erau asociaţi în primul rând cu cele mai recente şi mai progresiste evoluţii din societate, cultură şi economie.54

Exact această situaţie i-a transformat pe evrei în ţinta agitatorilor frustraţi şi lipsiţi de scrupule precum Hermann Ahlwardt. Pentru cei nemulţumiţi sau care eşuaseră, pentru cei care se simţeau daţi la o parte de vâltoarea industrializării şi tânjeau după o societate mai simplă, mai ordonată, mai sigură şi mai ierarhizată, aşa cum îşi imaginau că existase într-un trecut nu foarte îndepărtat, evreii reprezentau modernitatea culturală, financiară şi socială. Şi lucrurile stăteau aşa mai ales în oraşul adoptiv al lui Ahlwardt, Berlinul. În 1873, economia metropolei a primit o lovitură severă, în momentul în care ciclul de cheltuieli şi investiţii masive, care însoţise euforia creării Reichului, a luat brusc sfârşit. O criză economică mondială, declanşată de falimentul investiţiilor în căile ferate din Statele Unite, a adus numeroase falimente în Germania. Micile afaceri şi ateliere au suferit cu precădere. Incapabili să înţeleagă forţele mai mari care le distrugeau traiul, cei mai grav afectaţi au găsit că era mai uşor să creadă afirmaţiile jurnaliştilor catolici şi conservatori, conform cărora finanţiştii evrei erau responsabili.

Pe măsură ce criza continua, jurnaliştilor li s-a adăugat un cleric de curte, Adolf Stöcker. Om cu origini umile, care a iniţiat o cruciadă de recâştigare a clasei muncitoare de sub influenţa social-democraţiei, Stöcker a înfiinţat Partidul Social Creştin, care a participat la alegerile din anii ’80 de pe o platformă deschis antisemită. La noua cauză a contribuit şi Max Libermann von Sonnenberg, care a contribuit la punerea la punct a unei petiţii naţionale ce solicita eliminarea evreilor din funcţiile publice în 1880. Prin extremism se remarca şi Ernst

Henrici, a cărui retorică era atât de vehementă, încât a provocat revolte în oraşul pomeranian Neustettin, revolte ce au culminat cu incendierea sinagogii locale. Spre această mişcare a început să graviteze la sfârşitul anilor ’80 Hermann Ahlwardt, răzbunându-şi decăderea cu o carte care punea propriile eşecuri financiare pe seama creditorilor evrei şi care sugera că evreii erau atotputernici în societatea germană. Din nefericire pentru el, dovezile pe care le adusese pentru a-şi susţine afirmaţiile – documente care arătau că membrii guvernului german erau plătiţi de bancherul evreu Gerson von Bleichröder – s-au dovedit a fi fost scrise de însuşi Ahlwardt şi a fost condamnat la patru luni de închisoare. Imediat ce a fost eliberat, a lansat un alt set de acuzaţii senzaţionale şi la fel de lipsite de fundament, declarând de această dată că un producător evreu de arme furnizase intenţionat puşti defecte armatei, totul în cadrul unei conspiraţii franco-evreieşti, menite să submineze eficienţa militară germană. În mod previzibil, aceste afirmaţii i-au adus lui Ahlwardt o altă pedeapsă cu închisoarea, de această dată de cinci luni.55

Dar nu a îndeplinit-o niciodată, deoarece între timp reuşise să-i convingă pe ţăranii fermieri dintr-o circumscripţie rurală din Brandenburg să-l aleagă în Reichstag. Călătorind de la o fermă la alta, le spusese că necazurile lor, cauzate în realitate de scăderea preţurilor agricole la nivel mondial, erau provocate de evrei, care pentru ei reprezentau o minoritate religioasă distantă şi obscură ce trăia departe, în marile oraşe şi în centrele financiare ale Europei şi ale Reichului. Un loc în Reichstag i-a oferit lui Ahlwardt imunitate. Succesul său era dovada atractivităţii unui asemenea discurs demagogic pentru electoratul rural şi, într-adevăr, alţi antisemiţi, ca spre exemplu librarul din Hesse, Otto Bockel, au reuşit să fie aleşi, nu în ultimul rând oferind ţăranilor metode concrete, precum organizaţiile cooperative, menite să-i ajute să depăşească dificultăţile economice. La începutul anilor ’90,

ameninţarea unor asemenea antisemiţi la adresa hegemoniei electorale a Partidului German Conservator în districtele rurale era considerată a fi atât de serioasă, încât, alarmat de politica guvernului care părea să afecteze şi mai mult interesele fermierilor, a introdus prin vot în programul său o cerere de combatere a „influenţei omniprezente şi dăunătoare a evreilor în viaţa noastră populară”, după cum afirma conferinţa partidului de la Tivoli din 1893.56

În final, acesta s-a dovedit a fi punctul de cotitură în destinele adunăturii pestriţe de antisemiţi germani. Deşi un alt agitator antisemit, Theodor Fritsch, a făcut o încercare serioasă de a aduce laolaltă diferitele curente ale antisemitismului politic şi de a direcţiona acţiunea mişcării spre clasa mijlocie inferioară din zonele urbane, nemulţumită din punct de vedere economic, egoismul unor personaje precum Bockel au împiedicat o unificare adevărată, iar antisemiţii au rămas divizaţi. Influenţa lui Fritsch avea să se exercite într-un cu totul alt mod. Până la moartea sa, în septembrie 1933, moment în care era deputat al Partidului Nazist în Reichstag, a continuat să publice nenumărate broşuri populare antisemite, foarte citite, în perioada antebelică, însă, a rămas o figură politică marginală. În primii ani ai secolului XX, poziţia antisemiţilor fusese subminată de coaliţia foarte eficientă dintre mişcarea social-creştină şi Partidul Conservator, iar în zonele catolice erau contracaraţi de disponibilitatea Partidului Centrului de a adopta acelaşi tip de retorică antisemită. Aventurieri precum Böckel sau Ahlwardt şi-au pierdut locurile în legislativ, iar partidele lor, împreună cu organizaţiile având bazele în zonele urbane ale unor antisemiţi precum Fritzsch, au dispărut în neant. Ahlwardt însuşi s-a îndepărtat de alţi antisemiţi prin violenţa limbajului său. A plecat în Statele Unite pentru o vreme, iar la întoarcere s-a dedicat combaterii relelor francmasoneriei. În 1909, a fost din nou închis, de data aceasta pentru şantaj; în mod evident, problemele sale

financiare neîntrerupte îl împinseseră spre adoptarea unor soluţii şi mai depărtate de lege decât înainte. În cele din urmă, în 1914 şi-a găsit sfârşitul, lipsit de orice dramatism, într-un accident de maşină.57

n

Ahlwardt reprezenta o extremă, dar din anumite puncte de vedere era reprezentativ pentru noul tip de antisemitism apărut în Germania şi peste tot în Europa la sfârşitul secolului al XIX-lea. Antisemitismul tradiţional vizase în special religia necreştină a evreilor şi îşi extrăgea forţa politică din autoritatea Bibliei. Noul Testament îi acuza pe evrei de moartea lui Hristos, condamnându-i la oprobriu pentru eternitate şi declarând că acceptaseră, cu bună ştiinţă, ca ei şi urmaşii lor să fie pătaţi de sângele lui Hristos. În calitate de minoritate non-creştină într-o societate guvernată de credinţele şi instituţiile creştine, evreii au reprezentat ţinte facile şi evidente ale urii populare în momente de criză precum Marea Ciumă de la jumătatea secolului al XIV-lea, când mulţimi dezlănţuite din toată Europa i-au acuzat pe evrei de moartea unei proporţii atât de mari din populaţie şi s-au răzbunat, prin nenumărate acte de violenţă şi distrugere. Faptul că istoria antisemitismului modern în Germania a început cu predicatorul de curte Adolf Stocker nu e o pură întâmplare. Ostilitatea creştină faţă de evrei a reprezentat una dintre rampele fundamentale de lansare a antisemitismului modern, nu în ultimul rând pentru că ea însăşi includea, de multe ori, o doză considerabilă de discriminare rasială şi a fost integrată în antisemitismul rasial pe mai multe căi. Dar la sfârşitul secolului al XIX-lea, acesta părea din ce în ce mai desuet, cel puţin în forma sa cea mai pură şi mai tradiţională, mai ales pe măsură ce evreii încetau să reprezinte acea minoritate religioasă uşor identificabilă şi începeau să se convertească sau să se căsătorească în interiorul societăţii creştine, într-un ritm tot mai rapid. Căutând în anii ’70 un ţap ispăşitor pentru propriile dificultăţi economice, demagogii şi scriitoraşii

proveniţi din segmentele inferioare ale clasei mijlocii şi-au concentrat atenţia asupra evreilor, dar nu ca minoritate religioasă, ci rasială şi au început să susţină nu asimilarea totală a evreilor în societatea germană, ci excluderea lor completă.58

Meritul pentru această evoluţie, dacă merit este cuvântul potrivit, este în general acordat unui scriitor obscur, Wilhelm Marr, al cărui pamflet, *Victoria evreimii asupra germanităţii, văzută dintr-un punct de vedere non-confesional.*, publicat în 1873, a fost primul care a insistat că, aşa cum avea s-o spună mai târziu într-o lucrare ulterioară: „Nici nu se pune problema să facem paradă de prejudecăţi religioase când avem de-a face cu o chestiune de rasă şi când diferenţa se află în «sânge»”.59 Inspirându-se din teoriile la modă ale unui rasist francez, contele Joseph Arthur de Gobineau, Marr i-a pus în contrast pe evrei nu cu creştinii, ci cu germanii, insistând asupra faptului că era vorba de rase diferite. Evreii, declara el, câştigaseră preponderenţa în confruntarea rasială şi practic conduceau ţara; nu era de mirare atunci că micii artizani şi afacerişti germani cinstiţi aveau de suferit. Marr a inventat termenul „antisemit” şi, în 1879, a fondat Liga Antisemiţilor, prima organizaţie din lume care avea acest cuvânt în titulatură. Era dedicată, după cum o spunea chiar el, reducerii influenţei evreieşti în viaţa Germaniei. Scrierile sale adoptau un ton de un pesimism apocaliptic. În „Testamentul” său decreta: „Chestiunea evreiască este axa în jurul căreia se învârte roata istoriei”, continuând apoi cu expunerea sumbrei sale viziuni, conform căreia „întreaga noastră evoluţie în plan social, comercial şi industrial are la bază viziunea evreiască asupra lumii”.60

Originile disperării lui Marr erau, înainte de toate, de natură personală. Având constant probleme financiare, a fost grav afectat de crizele financiare ale anilor ’70. A doua sa soţie, de origine evreiască, l-a susţinut financiar până la moartea sa, în 1874; a treia soţie, de care a divorţat după o

scurtă şi dezastruoasă relaţie, era pe jumătate evreică şi o considera în parte vinovată pentru sărăcia sa, întrucât trebuia să plătească sume substanţiale de bani pentru a contribui la creşterea copilului lor. Marr a concluzionat – transformând cu multă îndrăzneală experienţa personală într-o regulă generală, aplicabilă istoriei umanităţii – că puritatea rasială era de admirat, iar amestecul raselor – calea sigură spre dezastru. Date fiind aceste origini foarte personale ale antisemitismului său, nu e surprinzător că Marr nu s-a implicat foarte activ în politică; Liga Antisemiţilor a fost un eşec, iar el a refuzat să sprijine partidele antisemite, pe care le considera prea conservatoare.61 Dar o mulţime de alţi scriitori i s-au alăturat, ca propagandişti ai noului antisemitism rasial. Revoluţionarul Eugen Dühring, spre exemplu, punea semnul egalităţii între capitalism şi evrei şi susţinea că socialismul trebuia să vizeze în primul rând îndepărtarea evreilor din centrele de putere financiară şi politică. Istoricul naţionalist Heinrich von Treitschke afirma că evreii subminau cultura germană şi a făcut cunoscută fraza: „evreii sunt nenorocirea noastră”, cuvinte care aveau să devină, în anii ce au urmat, sloganul multor antisemiţi, inclusiv al naziştilor. Scriitori precum aceştia erau departe de a fi figuri periferice de tipul lui Hermann Ahlwardt. Eugen Dühring, de pildă, exercita o atracţie suficient de puternică asupra mişcării socialiste, încât Friedrich Engels a scris, în 1878, faimoasa sa lucrare *Anti-Dühring* în încercarea, încununată de succes, de a combate influenţa acestuia asupra mişcării muncitoreşti. Istoria scrisă de Heinrich Treitschke a fost una din cele mai citite istorii ale Germaniei în secolul al XIX-lea, iar diatribele sale, îndreptate împotriva a ceea ce considera a fi materialismul şi viclenia evreieşti, au provocat o reacţie masivă în rândurile colegilor săi profesori de la Berlin, printre care se numărau clasicistul Theodor Mommsen, patologul Rudolf Virchow şi istoricul Gustav Droysen, care s-au alăturat multor altor membri ai lumii academice

germane, în condamnarea fără echivoc a „urii rasiale şi a fanatismului” colegului lor.62

Asemenea reacţii serveau să aducă aminte că, în ciuda influenţei crescânde a scriitorilor antisemiţi, vasta majoritate a opiniei publice respectabile din Germania, fie că era de stânga sau de dreapta, rămânea ostilă rasismului de acest fel. Încercările de a forţa populaţia germană să înghită nemestecate ideile antisemite au eşuat. Mai ales clasa muncitoare germană şi principalul său reprezentant politic, Partidul Social-Democrat (cea mai mare organizaţie politică din Germania, care după 1912 deţinea mai multe locuri în Reichstag decât orice alt partid şi cel mai mare număr de voturi în alegerile naţionale, cu mult înainte de acea dată), era net ostil antisemitismului, pe care îl considera retrograd şi nedemocratic. Chiar şi membrii obişnuiţi de partid îi respingeau sloganurile pline de ură. După cum a fost auzit un muncitor de către un agent de poliţie, care asculta discuţiile politice din cârciumile şi barurile din Hamburg, în 1898:

Sentimentul naţional nu trebuie să degenereze în plasarea unei naţiuni deasupra alteia. E şi mai rău dacă cineva îi priveşte pe evrei ca pe o rasă inferioară şi astfel se luptă cu acea rasă. Ce pot face evreii dacă descind dintr-un alt neam? întotdeauna au fost un popor oprimat, de aici răspândirea lor (în toată lumea). Pentru un social-democrat este de la sine înţeles că doreşte egalitatea tuturor oamenilor. Iar evreul nu este nici pe departe cel mai rău.63

Alţi muncitori au fost auziţi, în diferite momente, batjocorindu-i pe antisemiţi, condamnând violenţa îndreptată împotriva evreilor şi susţinând dorinţa acestora din urmă de egalitate civică. Asemenea puncte de vedere erau cât se poate de tipice pentru muncitorii ce făceau parte din mişcarea socialistă înainte de 1914.64

Lucrul cel mai grav de care social-democraţii puteau fi acuzaţi era că nu luau suficient de în serios ameninţarea reprezentată de antisemitism şi permiseseră câtorva

stereotipuri antisemite să se strecoare într-o mică parte din caricaturile tipărite în publicaţiile lor de divertisment.65 în unele zone, social-democraţii şi antisemiţii se sprijineau reciproc în turul doi al alegerilor, dar această situaţie nu implica acceptarea principiilor pe care le susţinea celălalt, ci simpla dorinţă de a se alia reciproc, ca partide protestatare împotriva elitelor tradiţionale.66 în câteva orăşele şi sate înapoiate, mai ales în estul rural, ocazional au fost aduse evreilor din partea locului acuzaţii medievale de crime rituale şi uneori s-au bucurat de oarecare sprijin popular, provocând uneori chiar şi demonstraţii de protest. Niciuna dintre ele nu a putut fi dovedită într-un tribunal. Micii afacerişti, proprietarii de magazine, meşteşugarii şi ţăranii erau mai înclinaţi spre antisemitismul declarat decât alte categorii, continuând astfel o tradiţie a antisemitismului popular în formă organizată, ce poate fi urmărită în timp înapoi până la revoluţia din 1848, deşi nu e vorba de forma sa modernă, rasistă.67 Dar în rândurile claselor mijlocii educate, ale afaceriştilor şi liber-profesioniştilor neevrei, majoritatea lucrau foarte bine alături de colegi evrei, a căror reprezentare în partidele politice liberale era suficient de puternică cât să prevină asumarea de către acestea a unora dintre argumentele şi atitudinile centrale ale antisemiţilor. Partidele antisemite au rămas un fenomen protestatar periferic şi, în cea mai mare, au dispărut odată cu începutul noului secol.

Cu toate acestea, declinul şi prăbuşirea lor era întrucâtva înşelătoare. Unul din motivele dispariţiei lor putea fi găsit în adoptarea unor idei antisemite de către partidele principale, al căror electorat includea grupuri din clasa mijlocie inferioară, aflată în dificultăţi economice, spre care se îndreptaseră iniţial şi antisemiţii – conservatorii şi Partidul Centrului. Conservatorii şi-au dezvoltat politicile antisemite conţinute în programul din 1893 de la Tivoli şi au continuat să ceară reducerea a ceea ce considerau a fi influenţa subversivă a evreilor în viaţa

publică. Prejudecăţile antisemite pe care le afişau erau bine primite de grupuri semnificative din societatea rurală din nordul protestant şi de meşteșugarii, proprietarii de magazine şi micii afacerişti reprezentaţi în aripa social-creştină a partidului, în cazul Partidului Centrului, mai mare, dar probabil mai puţin influent în timpul Imperiului, evreii, sau mai degrabă o imagine distorsionată şi discutabilă a lor, simbolizau liberalismul, socialismul, modernitatea – toate lucrurile pe care Biserica le respingea. O asemenea viziune era atractivă pentru un număr considerabil dintre fermierii şi meşteșugarii din partid şi era popularizată în rândurile ţărănimii catolice de grupuri protestatare autonome, ale căror idei nu se deosebeau prea mult de cele ale lui Otto Bockel; era, de asemenea, împărtăşită de o bună parte a ierarhiei bisericeşti, motivele fiind în mare parte aceleaşi. La Vatican, antisemitismul religios şi cel rasial fuzionau în unele din diatribele anti-evreieşti publicate de scriitorii membri ai clerului în câteva din ziarele şi periodicele mai radical ultramontane[2].68

Mai mult, prejudecăţile antisemite erau suficient de puternice în segmentele superioare ale societăţii, la curte, în administraţie, în armată şi universităţi, pentru a le aduce constant aminte evreilor că erau membri mai puţin egali ai societăţii germane.69 Antisemiţii au reuşit să plaseze „chestiunea evreiască” pe agenda politică, astfel încât nu a existat niciun moment în care participarea evreilor la instituţiile sociale-cheie să fi încetat să fie subiect de discuţie şi dezbatere. Toate acestea, însă, se desfăşurau la o intensitate foarte redusă, chiar şi după standardele vremii. Un istoric medita odată la ce s-ar întâmpla dacă un călător în timp, din anul 1945, s-ar întoarce înapoi în Europa chiar înainte de Primul Război Mondial şi i-ar spune unui contemporan inteligent şi bine informat că, în termen de treizeci de ani o naţiune

2 Ultramontanism: curent în interiorul Bisericii Romano-Catolice care pune foarte mult accentul pe autoritatea și prerogativele Papei, (n. tr.)

europeană avea să facă o încercare calculată de a-i ucide pe toţii evreii de pe continent şi pe parcurs avea să extermine aproape şase milioane. Dacă respectivul călător în timp l-ar fi invitat pe contemporan să ghicească care avea să fie acea naţiune, erau şanse destul de mari ca acesta să indice Franţa, unde afacerea Dreyfuss dusese recent la erupţia masivă a unui val virulent de antisemitism popular. Sau ar fi putut indica Rusia, unde „sutele negre”[3] ţariste masacraseră un număr mare de evrei după revoluţia eşuată din 1905.70 Cu greu i-ar fi putut trece prin minte că Germania, cu minoritatea sa evreiască puternic asimilată şi caracterizată prin lipsa relativă a antisemitismului politic deschis şi violent, avea să fie naţiunea care urma să lanseze această campanie de exterminare. Discursul antisemit era încă într-o foarte mare măsură periferic. Dar o parte a discursului propagandistic al antisemiţilor începeau să găsească o audienţă şi în cercurile politice respectabile – spre exemplu, ideea că „spiritul evreiesc”, ceva foarte nebulos, era cumva „subversiv”, sau că evreii aveau o pretinsă influenţă „excesivă” în anumite sectoare ale societăţii, precum publicistica sau avocatura. În plus, partidele antisemite introduseseră un nou stil de a face politică, demagogic, instigator, care lăsase în urmă limitele acceptate ale decenţei politice. Şi acesta a rămas marginal, dar prin aceasta devenise acum posibil să-ţi manifeşti prejudiciile şi ura în timpul sesiunilor parlamentare sau al întrunirilor electorale într-un mod care în secolul al XIX-lea ar fi fost considerat complet nepotrivit discursului public.71

Anii ’80 şi începutul anilor ’90 au fost martorii nu numai ai domesticirii antisemitismului, ci şi al reunirii, la periferia vieţii politice şi intelectuale, a multora dintre ingredientele care aveau să intre ulterior în amestecul

3 Organizații reacționare antisemite, apărute în Rusia în timpul revoluției din 1905. Printre cele mai importante se numărau Liga Poporului Rus și Liga Arhanghelului Mihail. (n. tr.)

foarte eclectic şi puternic reprezentat de naţional-socialism. Un rol central în acest proces l-au jucat scriitorii antisemiţi precum popularul Julius Langhehn, a cărui carte *Rembrandt ca educator* (publicată în 1890) îl declara pe artistul olandez a fi un exemplu clasic al tipului rasial germanic nordic şi pleda pentru revenirea artei germane la rădăcinile sale rasiale, un imperativ cultural care avea să fie preluat mai târziu, cu mult entuziasm, de către naziști. Aceşti autori au dezvoltat un nou limbaj al vehemenţei şi al violenţei, în pamfletele lor îndreptate împotriva evreilor. Pentru Langhehn, evreii erau „o otravă pentru toţi şi trebuie trataţi ca atare”; „evreii sunt numai o ciumă trecătoare şi o holeră”, după cum o spunea în 1892. Cartea lui Langhehn a fost retipărită de patruzeci de ori în ceva mai mult de un an şi a rămas un best-seller mult timp după aceea, îmbinând atacurile vulgare la adresa celor pe care autorul îi numea „evrei şi idioţi, evrei şi nemernici, evrei şi târfe, evrei şi profesori, evrei şi berlinezi” cu apeluri în favoarea revenirii la o societate ierarhizată, condusă de un „Kaizer secret”, care, într-o zi, avea să iasă din umbră şi să redea Germaniei fosta glorie.72

Asemenea idei au fost preluate şi dezvoltate de cercul care s-a adunat la Bayreuth, în jurul văduvei compozitorului Richard Wagner. Wagner a locuit în acest oraş din nordul Bavariei până la moartea sa, în 1883, iar epicele sale drame muzicale erau puse în scenă, în fiecare an, la opera pe care o construise special în acest scop. Acestea erau menite, nu în ultimul rând, să promoveze miturile naţionale pseudogermanice, în care personajele eroice din legendele nordice urmau să servească drept model pentru liderii viitoarei Germanii. Wagner însuşi fusese, la începutul anilor ’50, un antisemit în plan cultural, susţinând, în cunoscuta sa carte *Iudaismul în muzică*, faptul că „spiritul evreiesc” este incompatibil cu profunzimea în muzică. Remediul pe care îl propunea era asimilarea completă a evreilor în cultura germană şi înlocuirea religiei ebraice, de fapt a tuturor religiilor, cu

impulsuri estetice laice, de tipul celor pe care le introducea în dramele sale muzicale. Dar spre sfârşitul vieţii sale, sub influenţa celei de-a doua soţii, Cosima, fiica compozitorului Franz Liszt, vederile sale au evoluat spre un rasism tot mai radical. La sfârşitul anilor ’70, aceasta nota în jurnal că Wagner, a cărui perspectivă asupra civilizaţiei era net pesimistă în acel moment, citise broşura antisemită a lui Marr din 1873 şi era, în mare, de acord cu ea. Ca urmare a acestei transformări în atitudinea sa, Wagner nu mai dorea asimilarea evreilor în societatea germană, ci excluderea lor. În 1881, discutând piesa clasică a lui Lessing, *Nathan înţeleptul*, şi incendiul dezastruos de la Teatrul Ring din Viena, în urma căruia muriseră peste patru sute de oameni, mulţi dintre ei evrei, Cosima nota că soţul său făcuse „o remarcă violentă că toţi evreii ar trebui să ardă, într-o punere în scenă a lui *Nathan*”.*73*

După moartea lui Wagner, văduva sa a transformat oraşul Bayreuth într-un fel de sanctuar, la care un grup de discipoli devotaţi aveau să cultive memoria sfântă a Maestrului trecut în nefiinţă. Cercul lui Wagner a făcut tot ce i-a stat în puteri să interpreteze operele compozitorului ca punând în contrast eroi nordici împotriva personajelor negative evreieşti, deşi muzica sa putea fi bineînţeles interpretată în multe alte feluri. Printre figurile principale ale acestui cerc se numărau Ludwig Schemann, un cărturar independent, care tradusese în germană tratatul lui Gobineau asupra inegalităţii rasiale, dar şi englezul Houston Stewart Chamberlain, născut în 1855, căsătorit cu una din fiicele lui Wagner şi care publicase între timp o biografie plină de admiraţie a marelui om. În vreme ce Cosima şi prietenii ei îşi promovau ideile prin intermediul publicaţiei periodice *Documentele de la Bayreuth*, Schemann mergea prin ţară, adresându-se întrunirilor antisemite şi creând o varietate de organizaţii rasiste radicale, cea mai cunoscută fiind Societatea Gobineau, fondată în 1894. Niciuna dintre ele nu a înregistrat vreun

succes deosebit. Dar propagarea de către Schemann a teoriilor rasiale franceze a contribuit considerabil la a face din termenul utilizat de Gobineau, „arian”, un termen la modă printre rasiştii germani. Utilizat iniţial pentru a-i desemna pe strămoşii comuni ai vorbitorilor de limbi germanice, precum engleza şi germana, termenul a dobândit foarte rapid o utilizare contemporană, întrucât Gobineau a argumentat că supravieţuirea raselor putea fi garantată numai prin puritate rasială, aşa cum se păstrase – pretindea el – în cazul ţărănimii germane sau „ariene”, iar amestecul inter-rasial aducea declin cultural şi politic.74

Totuşi, Chamberlain a fost cel care a avut cel mai mare impact, cu cartea sa *Fundamentele Secolului al XIX-lea*, publicată în 1900. În această lucrare mistică şi lipsită de substanţă, Chamberlain prezenta istoria în termenii unei lupte pentru supremaţie între rasele germanică şi iudaică, singurele grupuri rasiale care îşi menţinuseră puritatea iniţială, într-o lume a amalgamului de rase. În opoziţie cu germanii, eroici şi cultivaţi, erau plasaţi evreii, lipsiţi de scrupule şi mecanicişti, aceştia din urmă fiind ridicaţi de către Chamberlain la rangul de ameninţare universală la adresa civilizaţiei umane, în loc să fie trataţi succint ca un grup periferic sau inferior. De această confruntare rasială se lega o confruntare religioasă, şi Chamberlain a dedicat multe eforturi încercării de a demonstra caracterul esenţialmente germanic al creştinismului şi de a dovedi că Iisus, în ciuda tuturor dovezilor, nu fusese deloc evreu. Lucrarea lui Chamberlain i-a impresionat pe mulţi dintre cititori prin utilizarea ştiinţei în sprijinul propriilor argumente. Din acest punct de vedere, cea mai importantă contribuţie a sa a fost să contopească rasismul şi darwinismul social. Omul de ştiinţă englez Charles Darwin susţinuse că lumea animalelor şi a plantelor era supusă legii selecţiei naturale, conform căreia cel mai înzestrat supravieţuia, iar cel mai slab sau mai puţin adaptat dispărea, ameliorarea speciilor

fiind astfel garantată. Adepţii darwinismului social aplicau acelaşi model şi rasei umane.75 Astfel, erau reunite deja câteva din ideile cheie care aveau să fie preluate ulterior de către nazişti.

În

Chamberlain nu era singur în promovarea acestor puncte de vedere. O multitudine de autori, oameni de ştiinţă şi alte personaje au contribuit la apariţia în anii ’90 unei noi variante, mai dure, a darwinismului social, cea selecţionistă, care nu punea accentul pe evoluţia paşnică, ci pe lupta pentru supravieţuire. Un reprezentant tipic al acestei şcoli de gândire era antropologul Ludwig Woltmann, care afirma în 1900 că rasa ariană sau germană reprezenta apogeul evoluţiei umane şi era, în consecinţă, superioară tuturor celorlalte. Implicit, susţinea el, „rasa germană a fost selecţionată să domine Globul”.76 Dar alte rase creau bariere în calea acestei dominaţii, în viziunea unora, germanii aveau nevoie de mai mult „spaţiu vital” – cuvântul german era *Lebensraum* – care trebuia să fie câştigat pe seama altora, cel mai probabil a slavilor. Asta nu pentru că ţara era suprapopulată în adevăratul sens al cuvântului – nu exista nicio dovadă în acest sens – ci pentru că cei care avansau asemenea idei preluau ideea de teritorialitate din lumea animalelor şi o aplicau societăţii umane. Îngrijoraţi de dezvoltarea rapidă a oraşelor înfloritoare ale Germaniei, căutau să revină la o lume rurală ideală, în care coloniştii germani aveau să domnească peste ţăranii slavi „inferiori”, aşa cum o făcuseră – începeau istoricii să le spună – în Europa Centrală şi de Est, în Evul Mediu.77 Asemenea imagini ale politicii internaţionale ca arenă a luptei pentru supremaţie dintre diferitele rase deveniseră foarte comune în rândurile elitei politice a Germaniei până la Primul Război Mondial. Oameni precum ministrul de Război Erich von Falkenhaym, secretarul Marinei Alfred von Tirpitz, consilierul cancelarului Reichului Bethmann Hollweg, Kurt Riezler şi şeful Cabinetului Naval Imperial, Georg

Alexander von Müller, toţi vedeau războiul ca pe o modalitate de apărare sau de afirmare a rasei germane împotriva latinilor şi a slavilor. Războiul, în faimoasele cuvinte ale generalului Friedrich von Bernhardi, apărute în cartea sa, publicată în 1912, era o „necesitate biologică”: „fără război, rasele inferioare sau decadente vor sufoca cu uşurinţă creşterea elementelor tinere şi sănătoase şi va urma declinul universal”. Politica externă nu avea să mai fie dusă între state, ci între rase. Iată una dintre originile descreşterii în importanţă a statului, care avea să joace un rol atât de important în politica externă nazistă.78

Succesul într-un eventual război, o preocupare din ce în ce mai importantă pentru liderii Germaniei şi pentru politicienii din centrul şi dreapta spectrului politic, impunea şi el iniţierea unor măsuri pozitive de ameliorare a rasei. Unul din aspectele importante ale evoluţiei darwinismului social spre selecţionism, în anii ’90 fusese reprezentat de accentul crescut pe „selecţia negativă”. Era foarte bine – susţineau unii – că se încerca îmbunătăţirea rasei prin construcţia de case mai bune, printr-o nutriţie sănătoasă, prin igienă, sanitaţie şi alte politici similare. Dar toate astea nu vor fi suficiente pentru a contracara abandonarea de către societate a principiului luptei pentru supravieţuire prin acordarea de asistenţă pentru cei slabi, bolnavi sau cu deficienţe. O asemenea politică, argumentau unii oameni de ştiinţă din domeniul medical, ale căror puncte de vedere erau sprijinite de apariţia recentă a ştiinţei geneticii, provoca degenerarea tot mai accentuată a rasei umane. Această situaţie trebuia contracarată printr-o abordare de manieră ştiinţifică a reproducerii, în măsură să reducă numărul sau să-i elimine pe cei slabi şi să-i îmbunătăţească şi să-i facă mai numeroşi pe cei puternici. Printre cei care gândeau aşa se număra Wilhelm Schallmayer, al cărui eseu, ce susţinea o abordare eugenică a politicilor sociale, a câştigat premiul întâi într-o competiţie naţională, organizată de către industriaşul Friedrich Alfred Krupp, în 1900. Alfred Ploetz

era un alt medic care credea că germanii reprezentau punctul culminant al evoluţiei umane. El sugera că specimenele inferioare ar trebui trimise în linia întâi în eventualitatea unui război, astfel încât cei necorespunzători să fie eliminaţi primii. Cel mai citit dintre toţi a fost Ernst Haeckel, a cărui lucrare de popularizare a ideilor darwiniste, *Misterul lumii*, a devenit un best-seller cu un succes extraordinar în momentul publicării, în 1899.79

Ar fi însă greşit să considerăm toate aceste puncte de vedere ca parte a unei ideologii unice şi coerente şi cu atât mai greşit să credem că ele conduc în linie dreaptă spre nazism. Schallmayer, de pildă, nu era antisemit şi respingea cu vehemenţă ideea superiorităţii rasei „ariene". Nici Woltmann nu era ostil faţă de evrei, iar atitudinea sa fundamental favorabilă Revoluţiei Franceze (ai cărei lideri, susţinea destul de puţin plauzibil, aparţineau toţi rasei germanice) era departe de a fi pe placul naziştilor. În ceea ce-l priveşte pe Haeckel, e adevărat că susţinuse utilizarea pedepsei capitale pentru eliminarea criminalilor din lanţul ereditar. Sprijinise şi uciderea bolnavilor mentali prin electrocutare sau injecţii chimice. Haeckel era în egală măsură rasist şi el a fost cel care a dat verdictul conform căruia nicio rasă umană cu părul miţos nu realizase vreodată ceva de importanţă istorică. Dar pe de altă parte, era de părere că războiul avea să fie o catastrofă eugenică, deoarece avea să aducă moartea celor mai buni şi mai curajoşi tineri din ţară. Drept urmare, discipolii lui Haeckel, organizaţi într-o autoproclamată „Ligă Monistă", au devenit pacifişti, respingând în totalitate conceptul de război – din nou, o doctrină care nu-i putea face foarte dragi naziştilor. Mulţi dintre ei aveau să plătească scump pentru principiile lor când, în cele din urmă, în 1914, războiul a venit.80

Dintre toţi aceştia, Ploetz a fost cel care a prefigurat cel mai fidel în scrierile sale ideologia nazistă, teoriile sale fiind condimentate cu o doză generoasă de antisemitism, în

vreme ce el colabora cu grupurile supremaţiei nordice. Chiar şi aşa, există puţine dovezi din perioada premergătoare Primului Război Mondial care să ateste că Ploetz însuşi considera rasa „ariană” a fi superioară altora, deşi unul dintre colaboratorii săi cei mai apropiaţi, Fritz Lenz, cu siguranţă aşa credea. Ploetz a adoptat o linie bazată pe o meritocraţie foarte rigidă în materie de planificare eugenică, susţinând, spre exemplu, că un comitet de doctori trebuia să asiste la toate naşterile şi să determine dacă nou-născutul era demn să supravieţuiască sau avea să fie ucis pentru că era slab şi necorespunzător. Darwinistul Alexander Tille susţinea deschis uciderea celor cu dizabilităţi mentale sau fizice şi era de acord cu Ploetz şi Schallmayer că bolile copiilor trebuiau lăsate netratate, astfel încât cei slabi să fie eliminaţi din lanţul ereditar. În 1905, Ploetz şi cumnatul său, Ernst Rudin, om cu vederi similare, au creat Societatea de Igienă Rasială pentru a-şi promova ideile. Aceasta a dobândit rapid influenţă în cercurile medicale şi în cele responsabile cu asistenţa socială. Gobineau fusese din multe puncte de vedere un conservator care crezuse că idealul eugenie era întruchipat de aristocraţie. Aceşti gânditori germani au adoptat o linie mult mai dură şi cu un potenţial revoluţionar infinit mai mare, considerând trăsăturile ereditare ca fiind în mare parte independente de clase.81

În ajunul Primului Război Mondial, ideile lor se răspândiseră într-o formă sau alta în domenii precum medicina, asistenţa socială, criminologia şi dreptul. Cei cu comportamente sociale deviante, ca prostituatele, alcoolicii, hoţii de buzunare, vagabonzii şi alţii asemenea lor erau tot mai des priviţi ca fiind ereditar afectaţi, iar apelurile venite din rândurile experţilor în favoarea sterilizării forţate a acestor oameni deveniseră prea puternice pentru a mai putea fi ignorate. Atât de mare era influenţa acestor idei asupra structurilor responsabile pentru asistenţa socială, încât până şi social-democraţii puteau lua în serios propunerile lui Alfred Grotjahn, prin

care construirea de case şi ameliorarea asistenţei sociale să fie legate de sterilizarea obligatorie a nebunilor, „leneşilor” şi alcoolicilor.82 Evoluţii ca acestea reflectau influenţa crescândă a profesiunii medicale într-o serie de domenii specializate, dar care cunoşteau o ascensiune rapidă, precum criminologia şi asistenţa socială. Succesele înregistrate în secolul al XIX-lea de ştiinţa medicală germană în descoperirea bacililor care provocau boli ca holera şi tuberculoza îi conferiseră un prestigiu intelectual fără egal, dar din întâmplare oferiseră antisemiţilor un întreg nou limbaj, cu ajutorul căruia să-şi exprime ura şi temerile faţă de evrei. Toate acestea aduseseră o „medicalizare” accentuată a societăţii în care oameni obişnuiţi, inclusiv o proporţie tot mai mare a muncitorimii, începuseră să adopte practici igienice precum spălatul regulat, dezinfectarea sălilor de baie, fierberea apei potabile şi aşa mai departe. Conceptul de igienă a început să se răspândească dinspre domeniul medical spre alte zone ale existenţei umane, fiind vorba nu numai de „igienă socială”, ci şi, crucial, de „igienă rasială”.

În realitate, în ciuda tuturor discuţiilor şi dezbaterilor pe această temă, impactul unor asemenea idei asupra politicilor guvernamentale şi a implementării acestora înainte de 1914 nu era foarte mare, în afara cercurilor ştiinţifice, susţinătorii creării unei super-rase ariene, blonde, precum Lanz von Liebenfels, arian autoproclamat şi redactor al *Ostară*[4]: *Ziarul oamenilor blonzi*, se adresau unei lumi subterane a extremiştilor politici şi a sectelor politice excentrice lipsite de importanţă.83 Chiar şi aşa, în ciuda tuturor acestor menţiuni, apariţia acestor idei, împreună cu rolul crescând pe care îl jucau în dezbaterea publică, a reprezentat un element semnificativ în geneza ideologiei naziste. Câteva principii fundamentale erau împărtăşite de toţi membrii acestei mulţimi eterogene de oameni de ştiinţă, medici şi propagandişti ai igienei

4 Ostara: numele unei zeițe germanice care dădea și numele unei sărbători ce avea loc în jurul echinocțiului de primăvară, (n. tr.)

rasiale. Primul afirma că ereditatea juca un rol important în determinarea caracterului şi comportamentului uman. Al doilea, care decurgea din primul, susţinea că societatea ar trebui, sub conducerea statului să gestioneze populaţia pentru a creşte eficienţa naţională. Cei „corespunzători" trebuiau să fie convinşi, sau forţaţi, să se reproducă mai mult, cei „inadecvaţi" să procreeze mai puţin. În al treilea rând, indiferent de modul cum aceşti termeni erau interpretaţi, mişcarea pentru igienă rasială a introdus, cu consecinţe nefaste, o clasificare raţională şi ştiinţifică a oamenilor în două categorii: cei care erau „valoroşi" pentru naţiune şi cei inutili. „Calitate inferioară" – termenul german era *minderwertig*, adică literal „nevrednic" – a devenit unul din termenii de bază utilizaţi de asistenţi sociali şi medici pentru multe tipuri de comportament social deviant în perioada antebelică. Categorisind astfel oamenii, adepţii igienei rasiale au deschis drumul pentru controlul, abuzul şi în cele din urmă exterminarea celor „nefolositori" de către stat, prin metode de genul sterilizării forţate sau chiar al execuţiei, metode pe care măcar o parte dintre ei le susţineau încă dinainte de 1914. În cele din urmă, o asemenea abordare raţional-tehnocratică a problemei gestionării populaţiei presupunea la rândul ei o abordare în totalitate laică şi pragmatică a moralităţii. Preceptele creştine, precum caracterul sacru al familiei sau al calităţii de părinte, sau ideea conform căreia fiecare fiinţă este înzestrată cu un suflet nemuritor, erau pur şi simplu abandonate. Indiferent ce reprezentau toate aceste idei, cu siguranţă nu erau tradiţionaliste sau reacţionare, într-adevăr, unii dintre susţinătorii lor, precum Woltmann sau Schallmayer, se vedeau mai degrabă la stânga spectrului politic, deşi ideile lor erau împărtăşite de foarte puţini social-democraţi. În mod fundamental, igiena rasială s-a născut din noua tendinţă a guvernării societăţii prin metode ştiinţifice, indiferent orice alte considerente. Reprezenta o nouă variantă a naţionalismului german, una care probabil nu

avea să fie împărtăşită de conservatori sau reacţionari sau sprijinită de Bisericile creştine sau de orice altă formă de religie instituţionalizată.84

Atât antisemitismul, cât şi igiena rasială aveau să devină componente cheie ale ideologiei naziste. Ambele erau parte a procesului general de secularizare a gândirii la sfârşitul secolului al XIX-lea, aspecte ale unei revolte mult mai ample împotriva a ceea ce un număr tot mai însemnat de scriitori şi gânditori ajunseseră să vadă drept obtuza mulţumire de sine, demnă de batjocură, a atitudinilor burghez-liberale care dominaseră Germania la jumătatea veacului. Satisfacţia de sine, pe care o generase în rândurile claselor mijlocii şi educate crearea statului naţional în anii ’70, făcea loc unei multitudini de nemulţumiri, născute din sentimentul că dezvoltarea spirituală şi economică a Germaniei ajunsese într-un punct mort şi avea nevoie de un nou impuls. Toate acestea au fost spuse cu forţă în cursul inaugural al sociologului Max Weber, în care unificarea din 1871 era calificată drept „năzdrăvănia tinerească” a naţiunii germane.85 Cel mai influent profet al unor asemenea viziuni era filosoful Friedrich Nietzsche care, într-o proză convingătoare şi incisivă, critica conservatorismul etic al zilelor sale. În multe aspecte, era o figură comparabilă cu Wagner, pe care l-a admirat cea mai mare parte a vieţii. Asemenea lui Wagner, era un personaj foarte complex, a cărui operă putea fi interpretată într-o varietate de moduri. Scrierile sale susţineau eliberarea individului de restricţiile morale convenţionale ale epocii. Înainte de 1914, au fost interpretate de cele mai multe ori ca un apel la emancipare. Au avut o influenţă imposibil de neglijat asupra multor grupuri liberale sau radicale, inclusiv, de pildă, asupra mişcării feministe. Unul din cele mai creatoare personaje ale acestei din urmă mişcări, Hélène Stocker, a scris numeroase eseuri într-o proză nietzscheiană, susţinând că mesajul maestrului era acela că femeile trebuiau să fie libere să-şi dezvolte sexualitatea

în afara căsătoriei, utilizând contraceptive, iar copiii nelegitimi trebuiau să aibă drepturi depline.86

Totuşi, alţii au tras o lecţie cu totul diferită din operele marelui filosof. Nietzsche era un oponent fervent al antisemitismului, era foarte critic la adresa cultului vulgar al puterii şi al succesului rezultat (după părerea sa) din unificarea Germaniei, prin forţa armelor, în 1871, iar cele mai cunoscute concepte ale sale, ca de exemplu „voinţa de putere" sau „supraomul", le vedea aplicate exclusiv sferei cugetării şi a ideilor. Dar forţa prozei sale a permis ca asemenea formule să fie reduse foarte uşor la simple sloganuri, rupte de contextul lor filosofic şi utilizate în moduri cu care n-ar fi fost sub nicio formă de acord. Noţiunea unei fiinţe umane ideale, eliberată de constrângerile morale şi triumfând prin forţa voinţei asupra celor slabi putea fi deturnată fără prea multe dificultăţi de către cei care credeau, spre deosebire de el, în reproducerea oamenilor după criterii rasiale şi eugenice. Crucială pentru asemenea interpretări a fost influenţa surorii sale, Elizabeth Förster, care a vulgarizat şi a popularizat ideile sale, subliniind aspectele lor brutale, elitiste, făcându-le astfel atrăgătoare în ochii extremiştilor de dreapta. Scriitori precum Ernst Bertram, Alfred Bäumler şi Hans Günther l-au redus pe Nietzsche la statura unui profet al puterii, iar conceptul său privind supraomul a fost transformat într-o pledoarie pentru venirea unui mare lider german, care să nu fie constrâns de moralitate sau de teologia creştină.87

Alţii, inspirându-se din studiile făcute de antropologi germani pe societăţile indigene din Noua Guinee şi din alte zone ale imperiului colonial german, au dus elitismul spiritual al lui Nietzsche un pas mai departe şi cereau construirea unei noi societăţi, conduse de un grup de fraţi de sânge[5], o elită de tineri viguroşi care aveau să conducă

5 Termenul utilizat de autor este cel de „bând of brothers". Folosită probabil pentru prima dată de către Shakespeare în Henric V, expresia a devenit ulterior foarte des utilizată, inclusiv, de pildă, de către amiralul Nelson, care se referea la grupul său de căpitani de vas, uniți

statul asemenea unei frăţii cavalereşti medievale. În această viziune profund misogină asupra lumii, femeile nu aveau alt rol decât să procreeze elita viitorului, o credinţă împărtăşită într-o variantă mai puţin radicală de mulţi dintre adepţii eugeniei şi ai igienei rasiale. Scriitori aparţinând lumii academice, asemenea lui Heinrich Schurtz, promovau ideologia frăţiei de sânge printr-o varietate de publicaţii, dar impactul cel mai însemnat l-a avut asupra mişcărilor tinereşti, în care tineri proveniţi în majoritate din clasa mijlocie se dedicau drumeţiilor, comuniunii cu natura, intonau cântece patriotice în jurul focurilor de tabără şi luau în batjocură opţiunile politice neschimbate, moralitatea ipocrită şi artificialitatea socială a lumii adulţilor. Scriitori ca Hans Blüher, puternic influenţat de mişcarea tinerilor, au mers şi mai departe spre extreme, prin apelurile lor de reorganizare a statului pe coordonate nedemocratice, astfel încât să fie condus de un grup solidar de bărbaţi-eroi, uniţi prin legături homoerotice şi sentimente afective. Adepţii unor asemenea idei începuseră încă dinainte de Primul Război Mondial să fondeze societăţi pseudomonastice conspirative, cel mai cunoscut fiind Ordinul Germanic, creat în 1912. În universul acestor neînsemnate secte laice, ritualurile şi simbolistica „ariene” jucau un rol capital, membrii lor considerând runele şi venerarea soarelui ca elemente centrale ale germanităţii, în vreme ce simbolul indian al zvasticii era adoptat ca un simbol „arian”, sub influenţa poetului din München, Alfred Schuler, şi a teoreticianului rasial Lanz von Liebenfels, care, în 1907, înălţase un steag cu zvastica deasupra castelului său din Austria. Oricât de stranii ar părea aceste idei, influenţa lor asupra multor tineri din clasa mijlocie care treceau prin organizaţiile mişcării tineretului în anii premergători Primului Război Mondial nu ar trebui subestimată. În cel mai rău caz, au contribuit la răspândirea unui sentiment de revoltă

---

prin eroism și îndemânare, dar și prin camaraderia creată de luptele purtate împreună, (n. tr.)

împotriva convenţiilor burgheze în interiorul generaţiei născute în deceniile de la limita secolelor al XIX-lea şi XX.88

Viziunile scoase în evidenţă de aceste curente de gândire se aflau în contrast strident cu virtuţile burgheze ale austerităţii şi moderaţiei şi erau diametral opuse principiilor aflate la baza naţionalismului liberal, principii precum libertatea de conştiinţă, guvernul reprezentativ, toleranţa faţă de opiniile celuilalt şi drepturile fundamentale ale individului. La începutul noului veac, probabil că majoritatea germanilor credeau încă în aceste lucruri. Nu e nicio îndoială că cel mai popular partid din Germania, social-democraţii, se considera gardianul principiilor pe care, în opinia lor, liberalii nu reuşiseră să le apere. Liberalii înşiși reprezentau o forţă imposibil de neglijat şi, în ultimii ani de pace de până la 1914, au apărut chiar semne modeste ale unei renaşteri liberale.89 însă încă înainte de acel moment apăruseră tentative serioase de a aduce laolaltă o parte din ideile naţionalismului extremist, antisemitismului şi ale revoltei împotriva normelor tradiţionale într-o nouă sinteză şi de oferi acesteia din urmă o structură organizaţională. Vâltoarea politică a ideologiilor radicale din care în cele din urmă se va naşte nazismul se formase cu mult înainte de Primul Război Mondial.90

Spiritul lui 1914

I

Peste graniţă, în Austria vorbitoare de limbă germană, o altă versiune a antisemitismului radical era oferită de Georg Ritter von Schönerer, fiul unui inginer feroviar căruia împăratul Habsburgic îi oferise un titlu nobiliar pentru serviciile aduse statului. La un an după înfrângerea suferită în faţa Prusiei în 1866, monarhia habsburgică s-a restructurat, formându-se două entităţi egale, Austria şi Ungaria, unite prin persoana împăratului Franz Iosif şi prin administraţia centrală, cu sediul la Viena. Structurile administrative erau populate în

proporţie covârşitoare de vorbitori de limbă germană, iar cei aproximativ şase milioane de austrieci germani se resemnaseră în faţa ideii expulzării lor din Confederaţia Germană prin identificarea foarte puternică cu Habsburgii şi considerându-se grupul dominant în cadrul Imperiului. Dar pe Schönerer, toate acestea nu-l mulţumeau. „Numai de-am fi parte a Imperiului German”, exclama, în parlamentul austriac, în 1878. Deşi era un proprietar funciar din ce în ce mai bogat, Schönerer era un susţinător al votului universal masculin, al secularizării complete a educaţiei, al naţionalizării căilor ferate – o reminiscenţă, poate, a meseriei tatălui său – şi al asistenţei statului pentru fermieri şi meşteșugari. Ungurii şi celelalte naţionalităţi din Imperiu erau, din punctul său de vedere, piedici pentru progresul germanilor, care s-ar fi aflat – credea el – într-o situaţie economico-socială mult mai favorabilă, în eventualitatea unificării cu Reichul german.91

Odată cu trecerea timpului, credinţa lui Schönerer în superioritatea rasială a germanilor s-a contopit cu o formă din ce în ce mai radicală de antisemitism. Celor unsprezece puncte ale Programului naţionalist-german de la Linz, din 1879, le-a adăugat un al doisprezecelea, în 1885, acesta din urmă cerând „eliminarea influenţei evreieşti din toate sectoarele vieţii publice”, ca o precondiţie a reformelor pe care le dorea puse în practică. Prezenţa lui Schönerer în parlamentul austriac îi permitea să facă campanie, spre exemplu, împotriva influenţei evreieşti în cadrul companiilor feroviare şi i-a oferit imunitate când a folosit un limbaj violent pentru a le condamna. A fondat o serie de organizaţii cu scopul de a-şi promova ideile, iar una dintre ele, Asociaţia Pangermană, a reuşit să trimită douăzeci şi unu de deputaţi în parlament, la alegerile din 1901. Nu a trecut mult şi s-a dezmembrat, în urma conflictelor personale din sânul conducerii, dar exemplul acesteia a dat naştere şi altor organizaţii. Accentul pus neîncetat pe presupusa influenţă negativă a

evreilor a înlesnit utilizarea demagogiei antisemite de către cinicul politician local Karl Lueger, care în 1897 dorea astfel să câştige sprijin pentru a deveni primar al Vienei din partea Partidului Social Creştin, o grupare de dreapta aflată în ascensiune. Lueger a ocupat această funcţie întregul deceniu ce a urmat, lăsându-şi urma de neşters asupra oraşului, printr-un amestec de populism instigator şi reforme municipale ingenioase şi progresiste în plan social.92

Schönerer nu s-a bucurat niciodată de un asemenea sprijin popular. Dar în vreme ce antisemitismului lui Lueger, deşi influent, era esenţialmente oportunist – „Eu decid cine e evreu", sunt faimoasele cuvinte pe care le-a rostit când a fost acuzat că luase masa cu evrei influenţi din Viena – cel al lui Schönerer era visceral şi inflexibil. Într-adevăr, el e cel care proclamase antisemitismul ca „cea mai mare realizare a secolului".93 Pe măsură ce anii treceau, ideile sale au devenit şi mai radicale. Descriindu-se drept păgân, Schönerer s-a pus în fruntea unei mişcări anti-catolice, ce avea ca slogan formula „cât mai departe de Roma!" şi a inventat salutul pseudomedieval „hail!" – *Heil*! – folosindu-l, spre furia deputaţilor, în 1902, când a încheiat un discurs declarându-şi loialitatea faţă de familia regală germană mai degrabă decât faţă de cea austriacă – „Trăiască şi *heil* Hohenzollernilor!" Susţinătorii săi îl numiseră „Conducătorul" (Führer), un alt termen pe care mişcarea sa l-a introdus în vocabularul extremei drepte. A propus redenumirea sărbătorilor anuale şi a lunilor anului cu titulaturi germane, ca de pildă „Yulefest" (Crăciun) sau „Haymoon" (iunie). Chiar şi mai excentrică a fost propunerea sa pentru un nou calendar a cărui dată de început să fie înfrângerea armatei romane de către cimbrii germani în bătălia de la Noreia, în 118 î.Hr. Schönerer a organizat, fără prea mult succes, un festival care să inaugureze noul mileniu cu anul 2001 n. N. (iniţialele veneau de la *nach Noreia*, „după Noreia").94

Schönerer era un antisemit rasist intransigent.

„Religiile sunt toate la fel, rasa e de vină”, era unul sloganurile sale tipice prin abilitatea lor. Extremismul său l-a adus în conflict cu autorităţile nu numai o dată, mai ales în 1888, când o relatare falsă a unui jurnal pe marginea morţii împăratului Wilhelm I l-a făcut să pătrundă cu forţa în birourile ziarului în cauză şi să-i agreseze fizic pe angajaţi. După ce a toastat public pentru Wilhelm, numindu-l „gloriosul nostru împărat”, împăratul habsburgic, Franz Iosif, înfuriat, i-a retras titlul nobiliar, în vreme ce parlamentul i-a ridicat imunitatea, ca să poată duce la îndeplinire pedeapsa de patru luni de închisoare. Asta nu la împiedicat să declare, după eliberarea sa, că „tânjea după ziua când o armată germană avea să mărşăluiască prin Austria şi să o distrugă”. Un asemenea extremism a însemnat că Schönerer nu a părăsit niciodată, în realitate, periferia vieţii politice. Într-adevăr, în 1907 nu a mai reuşit să obţină realegerea în parlamentul austriac, iar numărul parlamentărilor care îi urmau politica s-a redus la trei. Poate că Schönerer era mai interesat să răspândească propriile concepţii decât să câştige puterea. Dar din spatele acestui paravan, urma să aibă, mai târziu, o influenţă considerabilă asupra naziştilor.95

Antisemitismul austriac era departe de a fi un fenomen separat de omologul său german. Limba şi cultura comune, precum şi faptul că Austria făcuse mai bine de o mie de ani parte din „Sfântul Imperiu Roman de Naţiune Germană” şi apoi din Confederaţia Germană până la brutala sa excludere de către Bismarck în 1866, însemnau că influenţele intelectuale şi politice traversau graniţa fără dificultate. Schönerer, spre exemplu, era un discipol declarat al antisemitului german Eugen Dühring. Cetăţenii Reichului german, în special cei din sudul catolic, care priveau spre Viena căutând un model, nu puteau să nu observe combinaţia de reformă socială, ataşament faţă de Biserica Catolică şi antisemitism întruchipată de Lueger. Definiţia rasistă a evreilor propusă de Schönerer, cultul pe care acesta îl crease în jurul mitului „arian”,

păgânismul său declarat şi dispreţul faţă de creştinism, credinţa în superioritatea germanilor şi lipsa de consideraţie pentru alte rase, în special pentru slavi, erau parţial împărtăşite de cei mai extremişti antisemiţi din interiorul Imperiului German. Niciuna din aceste idei nu putea fi privită ca străină; erau în esenţă parte a aceluiaşi curent radical de gândire. Pangermanismul lui Schönerer i-a garantat eşecul, atâta vreme cât monarhia habsburgică continua să existe. Dar dacă aceasta avea să se prăbuşească la un moment dat, atunci minoritatea vorbitoare de limbă germană urma să se confrunte, într-o formă foarte acută, cu întrebarea dacă intenţiona să se alăture Reichului german sau dorea să formeze un stat propriu. În această eventualitate, pangermanismul avea să se poată manifesta.

n în Germania, urcarea pe tron a Kaizerului Wilhelm al II-lea, în 1888, a condus în scurt timp la slăbirea poziţiei lui Bismarck în funcţia de cancelar al Reichului. Când cei doi au intrat în conflict în problema reînnoirii sau a abandonării legii anti-socialiste, cu multiplele sale restricţii impuse libertăţilor civile, Bismarck a fost obligat să demisioneze. Expirarea aplicabilităţii legii a dat naştere unei mulţimi de noi organizaţii sociale şi politice, în toate sectoarele spectrului politic. Personaje noi, pline de culoare, au apărut pe scena politică, fiind exact opusul succesorilor imediaţi ai lui Bismarck în funcţia de cancelar, Caprivi şi Hohenlohe, amândoi nişte personaje foarte anoste. Printre acestea, se afla cel puţin un individ care era privit exact ca tipul de erou pe care naţionaliştii germani îl căutau. Carl Peters era la sfârşitul secolului al XIX-lea întruchiparea aventurierului colonial clasic, ale cărui isprăvi deveniseră legendare. Când, după multe ezitări, Bismarck a achiziţionat primele colonii germane formale în 1884, Peters a pornit să transforme aceste cuceriri pe hârtie în cuceriri reale. Odată ajuns pe coasta est-africană, a organizat o expediţie şi a plecat spre interiorul continentului, unde a încheiat o serie de tratate

cu conducătorii indigeni. Tipic pentru el, neglijase să consulte guvernul german în această chestiune, aşa că Bismarck a repudiat tratatele când a aflat de ele. Problemele lui Peters s-au complicat când a fost dezvăluit nu numai faptul că îşi maltrata cărăuşii, dar şi că avea relaţii sexuale cu femei africane. Relatările despre abaterile sale au şocat opinia burgheză. Dar asta nu l-a împiedicat pe Peters să-şi continue încercarea de a crea un mare Imperiu German în Africa.96

Imaginaţia bogată a lui Peters şi spiritul său neobosit l-au făcut să înfiinţeze o diversitate de organizaţii, inclusiv o Societate pentru Colonizarea Germană în 1884, pe care a unit-o în 1887 cu alte organizaţii cu preocupări similare, pentru a forma Societatea Colonială Germană. Faima crescândă a lui Peters, combinată cu influenţa susţinătorilor săi, l-au determinat pe Bismarck să ţină seama de aventura est-africană şi să declare un protectorat german asupra regiunilor pe care cel dintâi le explorase. Acesta a fost primul pas în crearea coloniei germane Tanganyka. În 1890, însă, succesorul lui Bismarck, Leon von Caprivi, a acceptat cedarea către britanici a unor teritorii pe care Peters le revendicase pentru Germania, în special insula Zanzibar, în schimbul insulei Hellgoland din Marea Nordului. Înfuriat, Peters a prezidat o întrunire organizată, la începutul lui 1891, de către un grup de naţionalişti care îl includea pe tânărul funcţionar Alfred Hugenberg, cel care mai târziu avea să joace un rol funest în ascensiunea şi triumful naziştilor. Ei au fondat Liga Germană Generală, pe care au redenumit-o Liga Pangermană în 1894. Obiectivul noii organizaţii era să facă presiuni puternice în favoarea expansiunii germane în exterior şi a germanizării minorităţilor naţionale în interior. În acest din urmă demers i s-a alăturat, în 1894, Societatea Fruntariilor Orientale; acest grup, care, spre deosebire de pangermani, avea legături mult mai strânse cu autorităţile guvernamentale, s-a dedicat distrugerii identităţii poloneze în provinciile estice ale Germaniei. O

altă organizaţie, nu foarte diferită, fondată în 1881, ca urmare a disputelor legate de limbile oficiale în Imperiul Austro-ungar, era Asociaţia şcolii Germane care avea ca scop protejarea limbii germane în zonele de colonizare germană din afara graniţelor Reichului; a fost rebotezată ulterior Asociaţia pentru Germanitatea din Străinătate, ca recunoaştere a extinderii substanţiale a atribuţiilor sale, din dorinţa de a acoperi toate aspectele culturii germane în afara Germaniei.97

Aveau să urmeze şi alte asociaţii naţionaliste. Poate cea mai semnificativă era Liga Navală, înfiinţată în 1898, cu finanţare din partea producătorului de armament Krupp, care avea un interes evident ca în acel moment Reichstagul să aprobe construcţia unei flote militare germane substanţiale. În numai zece ani, ajunsese să eclipseze toate celelalte grupuri naţionaliste cu cei peste 300.000 de membri ai săi, dacă includem şi organizaţiile afiliate. În contrast, celelalte grupuri de presiune naţionaliste rareori depăşeau 50.000 de membri, iar pangermanii păreau să fie blocaţi permanent sub cifra de 20.000.98 Majoritatea acestor grupuri de presiune erau conduse de agitatori profesionişti de teapa lui August Keim, un ofiţer ale cărui activităţi jurnalistice îi creaseră dificultăţi la avansarea în grad. Asemenea personaje erau cunoscute în mai multe organizaţii naţionaliste şi deseori reprezentau forţa dinamică din spatele lor; Keim, spre exemplu, era o figură de seamă, deopotrivă în Liga Navală şi în Liga Apărării, dar a fondat şi alte asociaţii, precum Liga Germană pentru Prevenirea Emancipării Femeilor (1912), care avea drept obiectiv retrimiterea femeilor înapoi acasă, ca să procreeze mai mulţi copii pentru Reich”.

Alături de asemenea personaje marginale se aflau personalităţi nemulţumite, aflate în căutarea unei noi direcţii în cariera politică, în contextul unei lumi tot mai democratizate, unde respectul faţă de categoriile bogate şi educate, care se aflase la baza succeselor electorale ale

naţional liberalilor şi ale altor partide aflate mai la dreapta între anii ’60 şi ’80 nu mai funcţionau foarte eficient. O mare parte a acestor agitatori îşi câştigaseră prestigiul muncind din greu pentru o diplomă de licenţă, pentru ca apoi să parcurgă lent ierarhia sectoarelor mai puţin atrăgătoare ale administraţiei. Şi în acest caz, un grad oarecare de anxietate, legată de propriul statut social, reprezenta principalul impuls. Identificarea, poate supraidentificarea, cu naţiunea germană le oferea tuturor figurilor de frunte ale asociaţiilor naţionaliste, indiferent de proveniența lor, sentimentul mândriei şi al apartenenţei, precum şi un scop pentru propriul angajament şi efort.100 Susţinătorii acestor organizaţii erau în parte aceiaşi şi adeseori două sau mai multe asemenea grupuri făceau cauză comună într-o confruntare politică anume, în ciuda frecventelor rivalităţi personale sau politice.

Pe lângă obiectivele specifice pe care fiecare organizaţie le urmărea şi indiferent de frecventele dispute interne care le subminau, grupurile naţionaliste erau în general de acord că opera lui Bismarck de construire a naţiunii germane era teribil de incompletă şi era nevoie urgentă să fie dusă până la capăt. De asemenea, începeau tot mai mult să creadă că autorităţile Reichului nu reuşeau să-şi facă datoria, din acest punct de vedere. Credinţele naţionaliştilor au fost scoase la iveală de o manieră foarte dramatică în 1912, când preşedintele Ligii Pangermane, avocatul Heinrich Class, scriind sub pseudonim, a publicat un manifest intitulat frapant: *Dacă aş fi Kaizerul*. Ţelurile sale nu erau deloc modeste. Dacă ar fi avut autoritatea deţinută de Wilhelm al II-lea, Class anunţa că avea să vizeze în primul rând inamicii din interior ai Reichului, social-democraţii şi evreii. Victoria social-democrată din Reichstag mai devreme în acel an, clama autorul, era rezultatul conspiraţiei evreieşti, menite să submineze naţiunea. Evreii subminau şi arta germană, distrugând creativitatea naţiunii şi corupând masele germane. Dacă ar

fi fost Kaizerul, scria Class, aceştia şi-ar fi pierdut imediat drepturile civile şi ar fi fost clasificaţi drept străini. Social-democraţii ar fi fost scoşi în afara legii, iar liderii lor, reprezentanţii în parlament, redactorii de ziare şi secretarii sindicatelor ar fi fost expulzaţi din Germania. Votul pentru Reichstag ar fi fost astfel restructurat, încât să dea mai multă putere claselor educate şi avute şi numai celor mai buni li s-ar fi permis să ocupe funcţii. Mitingurile naţionaliste şi festivalurile patriotice ar fi reunit masa populaţiei în jurul cauzei naţionale.101

Pacificarea internă, afirmau naţionaliştii, urma să includă suprimarea culturilor minoritare precum cea a polonezilor din provinciile orientale ale Prusiei, alungarea acestora de pe proprietăţile lor, interzicerea utilizării limbii lor materne şi utilizarea forţei, dacă era necesar, pentru disciplinarea acestor „slavi", presupus inferiori şi necivilizaţi. Conduşi de Class, pangermanii şi aliaţii lor susţineau o politică de înarmări masive, mai însemnată chiar decât cea iniţiată prin legile navale de după 1898. Acestea aveau să fie urmate de un război în urma căruia Germania avea să cucerească Europa şi să anexeze zonele germanofone din Elveţia, Olanda, Belgia, Luxemburg şi Austria. Orice considerente legate de drepturile altor naţionalităţi erau date deoparte, la fel şi diferenţele culturale şi lingvistice, care făceau improbabil sprijinul chiar al flamanzilor din Belgia, ca să nu mai vorbim de alte tipuri de disidenţi politici. România era adăugată pe listă din raţiuni strategice. Şi notau că posesiunile extra-europene ale Belgiei şi Olandei, inclusiv, de pildă, Congo, aveau să furnizeze baza unui nou imperiu colonial gigantic, care să-l depăşească cu mult pe cel britanic. împrumutând fără discriminare din Nietzsche, Langhehn, Darwin, Treitschke şi alţi autori, vulgarizându-le ideile în timp ce făceau asta, scoţându-le brutal din context sau simplificându-le până la a le face de nerecunoscut, pangermaniştii şi aliaţii lor naţionalişti şi-au fondat ideologia pe o viziune ale cărei concepte de bază erau

lupta, conflictul, superioritatea rasială a „arienilor”, antisemitismul şi voinţa de putere.102

Cu toate acestea, chiar în timp ce nutreau aceste ambiţii aproape nelimitate legate de dominaţia Germaniei asupra lumii, Liga Pangermană şi alte asociaţii naţionaliste trăgeau un semnal puternic, aproape disperat, de alarmă din cauza stării actuale a Germaniei şi a perspectivelor ei. Poporul german – credeau ei – era înconjurat de inamici, de la „slavii” şi „latinii”, care o împresurau din exterior, la evreii, iezuiţii, socialiştii şi feluriţii agitatori subversivi, care o subminau din interior. Rasismul pangerman era exprimat într-un limbaj care reducea fiecare naţiune la o simplă entitate ce acţiona unitar – „germanitatea”, „slăvitate”, „anglo-saxoni”, „evreime”. Alte rase îi depăşeau ca rată de creştere pe germani, ameninţând să-i „inunde”; sau, ca în cazul francezilor, se aflau în declin demografic şi, prin decadenţa lor, puteau avea o influenţă corupătoare. Naţionaliştii extremişti se descriau ca nişte voci în pustiu; dacă nu erau ascultaţi, avea să fie prea târziu. Pericolul iminent cerea remedii imediate. Criza putea fi rezolvată numai printr-o reîntoarcere la rădăcinile rasiale ale naţiunii germane, la ţărănime, la meşteşugari şi la micii întreprinzători, la familia tradiţională. Marile oraşe erau înecate în imoralitate şi dezordine negermană. Era nevoie de măsuri forte pentru a restaura ordinea, decenţa şi concepţia cu adevărat germană asupra culturii. Dacă se dorea salvarea naţiunii, era nevoie de un nou Bismarck, dur, neîndurător, care să nu se teamă să implementeze politici dure acasă şi în exterior.103

Odată cu trecerea timpului, organizaţiile naţionaliste şi-au exprimat şi mai sonor criticile la adresa guvernului german, din cauza a ceea ce considerau a fi slăbiciune, manifestată deopotrivă în politica internă şi externă. Nevoiţi brusc să treacă la acţiuni radicale din cauza victoriei social-democrate din 1912 şi după un final umilitor al crizei marocane cu numai un an în urmă, de obicei divizatele asociaţii naţionaliste şi-au unit forţele cu

scopul de a susţine recent înfiinţata Ligă a Apărării, care intenţiona să facă, pentru forţele terestre, ceea ce Liga Navală reuşise pentru flotă. Noua organizaţie era de departe mult mai independentă faţă de guvern decât fusese Liga Navală; împărtăşea în totalitate vederile pangermaniştilor şi a reuşit să adune un număr total de 90.000 de membri, la numai doi ani de la crearea sa în 1912, ceea ce oferea acestora tipul de sprijin popular pe care nu reuşiseră niciodată să-l câştige ei înşiși. Simultan, pangermaniştii au lansat o campanie împreună cu Societatea Colonială, menită să convingă guvernul să nu mai recunoască legalitatea căsătoriilor dintre coloniştii germani şi africanii de culoare din colonii. Membri proeminenţi ai Partidului Conservator au început să coopereze cu pangermaniştii. În august 1913, Liga Agrariană, un foarte important grup de presiune al proprietarilor funciari mari sau mici şi fiind foarte apropiat de conservatori, s-a alăturat Asociaţiei Centrale a Industriaşilor Germani şi organizaţiei naţionale a meşteșugarilor şi artizanilor, pentru a forma „Cartelul stărilor productive”. În afară de faptul că numărul membrilor era de ordinul milioanelor, Cartelul a asimilat multe din convingerile şi obiectivele centrale ale pangermaniştilor, inclusiv marginalizarea sau desfiinţarea Reichstagului, suprimarea Partidului Social-Democrat şi implementarea unei politici externe agresive, care includea şi lansarea unui mare război de cucerire.104

Aceste grupuri de presiune extremist-naţionaliste nu erau defel rezultatul unei strategii de manipulare a elitelor wilhelmiene; erau cu adevărat o mişcare populistă, o manifestare a mobilizării politice, pornind de jos. Dar printre aderenţi nu se numărau şi muncitori; bazinul lor electoral nu cobora în ierarhia socială decât până la funcţionari şi micii angajaţi. Unul din sindicatele acestora din urmă, Uniunea Naţional-Germană a Lucrătorilor în Comerţ, ataca cu vehemenţă interesele de afaceri evreieşti care – se presupunea – menţineau salariile membrilor săi

la un nivel scăzut şi criticau angajarea femeilor în funcţii administrative şi de secretariat, ca tentative evreieşti de distrugere a familiei germane.105 Totuşi, recenta popularitate a asociaţiilor naţionaliste, mai ales după 1912, a pus o presiune imensă asupra guvernului. Aceasta a sporit pe măsură ce câştigau noi prieteni în presa de dreapta. Unii dintre suporterii pangermaniştilor, generalul în retragere Konstantin von Gebsattel, impresionat de *Dacă aş fi Kaizerul*, a redactat un memorandum consistent, în care lansa un apel la lupta împotriva „maşinaţiunilor evreieşti şi a instigărilor lansate de conducătorii social-democraţi", la crearea unui Reich care „nu e parlamentar" şi cerea un Kaizer care conducea cu adevărat, în loc să fie o marionetă, şi conducea politica externă agresivă cu un „pumn de oţel", precum şi un vot cenzitar, care să reducă la minimum influenţa maselor.

Conform propunerilor înaintate în memorandum, evreii trebuiau să fie trataţi ca străini, împiedicaţi să cumpere pământ şi expropriaţi dacă emigrau. Urmau să fie excluşi din meseriile legate de stat, precum administraţia, justiţia, universităţile şi armata. În ochii lui Gebsattel, botezul nu afecta, evident, în niciun fel faptul că cineva era evreu; oricine avea în vene mai mult de un sfert „sânge evreiesc", avea să fie tratat ca evreu, şi nu ca german. „Presa evreiască" trebuia să fie închisă. Toate acestea erau absolut necesare întrucât, afirma generalul, întreaga viaţă a Germaniei era dominată de „spiritul evreiesc", caracterizat prin superficialitate, negativism, materialism şi distructiv prin atitudinea sa critică. Venise momentul ca adevăratul spirit german să renască – profund, optimist şi idealist. Toate acestea puteau fi realizate cu ajutorul unei *coup d'état* iniţiate de sus, prin proclamarea stării de asediu şi introducerea legii marţiale. Gebsattel şi prietenul său, liderul pangermanist Heinrich Class, considerau tonul memorandumului a fi moderat. Pretinsa moderaţie avea un motiv; intenţia era ca documentul să fie trimis prinţului moştenitor Wilhelm, cunoscut pentru simpatia sa faţă de

cauza naţionalistă. Acesta, în schimb, a trimis-o foarte entuziast mai departe tatălui său şi celui care ocupa funcţia deţinută odinioară de Bismarck, cancelarul Reichului, Theobald von Bethmann Hollweg.106

Bethmann şi Kaizerul au respins politicos, dar ferm ideile lui Gebsattel, considerându-le nepractice şi chiar periculoase pentru stabilitatea monarhiei. Cancelarul a recunoscut că „problema evreiască" reprezenta un domeniu din care puteau apărea „mari pericole pentru dezvoltarea viitoare a Germaniei". Dar, a continuat el, soluţiile draconice ale lui Gebsattel nu puteau fi luate în serios. Kaizerul a turnat şi mai multă apă rece peste propuneri, avertizându-şi fiul că Gebsattel era un „entuziast excentric", ale cărui idei era „de-a dreptul copilăreşti". Cu toate acestea, şi el recunoştea că, deşi nu era de dorit din punct de vedere economic ca evreii să fie expulzaţi din Germania, era important „să excludem influenţa evreiască din armată şi administraţie şi, pe cât este posibil, din toate activităţile legate de artă şi literatură". Şi în presă, credea împăratul, „evreimea şi-a găsit cel mai periculos teren de acţiune", deşi o limitare generală a libertăţii presei, aşa cum propusese Gebsattel, era contraproductivă. Stereotipurile antisemite ajunseseră astfel până la cele mai înalte niveluri ale statului, în cazul Kaizerului fiind întărite şi de faptul că, printre lecturile sale, se număra şi *Fundamentele secolului al XIX-lea* a lui Houston Stewart Chamberlain, pe care o admira ca un apel la trezirea naţiunii germane. În plus, pe măsură ce pangermaniştii, de neoprit, îşi intensificau criticile la adresa cancelarului atât în public, cât şi în culise, Bethmann se simţea obligat să adopte o linie tot mai dură în politica externă, cu rezultate catastrofale în criza ce a dus la izbucnirea Primului Război Mondial, în august 1914.107

ni

Asemenea altor naţiuni europene, Germania a intrat în Primul Război Mondial optimistă, aşteptându-se fără

nicio îndoială să câştige şi să o facă, cel mai probabil, într-un interval scurt de timp. Unii militari, precum ministrul de Război, Erich von Falkenhaym, se aşteptau la un conflict de durată şi se temeau chiar că, până la urmă, Germania avea să fie înfrântă. Dar opiniile lor de experţi nu ajungeau la mase sau, mai important, la mulţi dintre politicienii

Expansiunea germană în Primul Război Mondial

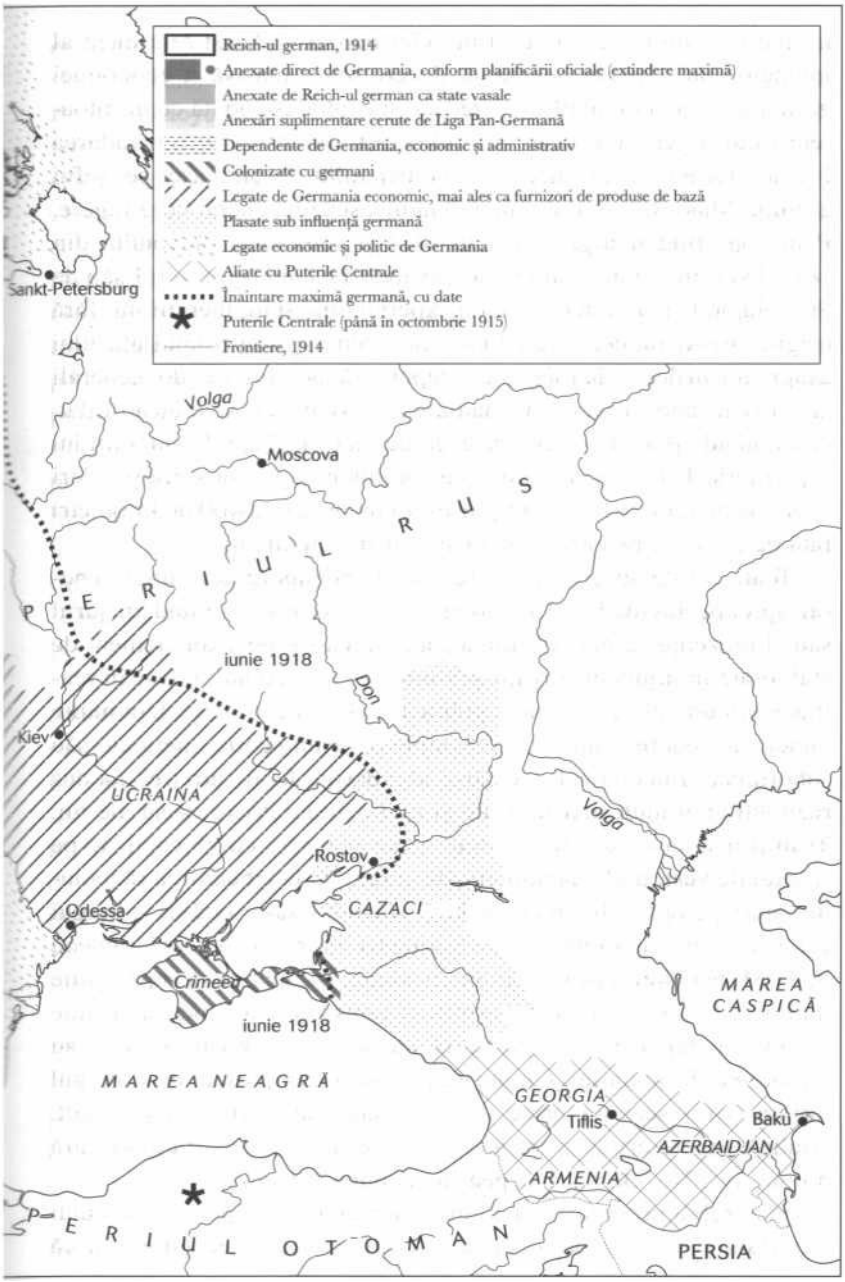

În mâinile cărora se afla destinul Germaniei.108 Acest sentiment al invincibilităţii fusese accentuat de creşterea masivă a economiei germane pe parcursul

ultimei decade şi explodase odată cu uimitoarele victorii germane de pe frontul de est, din 1914 – 1915. Invadarea Prusiei Orientale la începutul conflictului îl obligase pe şeful Statului Major General german să numească un general în retragere, Paul von Hindenburg, născut în 1874 şi veteran al războiului din 1870 – 1871, în fruntea campaniei, avându-l ca ajutor pe şeful său de Stat Major, Erich Ludendorff, un expert tehnic şi inginer militar fără origini aristocratice, care îşi câştigase reputaţia în timpul atacului asupra forturilor de la Liège, la începutul războiului. Cei doi generali au atras armatele ruseşti invadatoare într-o capcană şi le-au anihilat, continuând apoi cu o serie întreagă de victorii. Până la sfârşitul lui septembrie 1915, germanii ocupaseră Polonia, provocaseră pierderi uriaşe armatelor ruse şi le împinseseră înapoi circa 400 de kilometri faţă de poziţiile pe care le ocupau în urmă cu un an.

Toate aceste succese i-au creat lui Hindenburg aura unui general aproape invincibil. Un întreg cult s-a dezvoltat rapid în jurul său şi prezenţa sa masivă, impasibilă părea să ofere un element de stabilitate în mijlocul sorţilor schimbători ai războiului. Dar în realitate, era un om cu o viziune politică şi abilităţi limitate. Din multe puncte de vedere acţiona ca un simplu paravan pentru energicul său subordonat, Ludendorff, ale cărui idei despre felul cum trebuia dus războiul erau mult mai radicale şi mai neîndurătoare decât ale lui. Triumfurile celor doi în est contrastau puternic cu blocajul de pe frontul de vest, unde, la numai câteva luni de la izbucnirea războiului, aproape opt milioane de soldaţi stăteau faţă în faţă de-a lungul celor mai bine de şapte sute de kilometri de tranşee ce se întindeau de la Marea Nordului la graniţa elveţiană, incapabili să rupă liniile inamice. Solul moale le-a permis să construiască linie după linie de tranşee defensive adânci. Reţele de sârmă ghimpată împiedicau înaintarea duşmanului. Cuiburile de mitralieră plasate de-a lungul întregii linii secerau orice trupe se apropiau

suficient de mult. Ambele tabere aruncau tot mai multe resurse în această luptă fără noimă. În 1916, efortul începea să-şi spună cuvântul.

În cazul tuturor marilor naţiuni combatante, la mijlocul războiului a existat o schimbare de conducere, schimbare ce reflecta impresia că era nevoie de mai multă energie şi fermitate în mobilizarea naţiunii şi a resurselor sale. În Franţa a venit la putere Clemenceau, în Marea Britanie Lloyd George. În mod caracteristic, în Germania nu a fost vorba de un om politic civil radical, ci de cei mai eficienţi doi generali, Hindenburg şi Ludendorff, care au luat frâiele puterii în 1916. „Programul Hindenburg" încerca să stimuleze şi să reorganizeze economia germană pentru a o adapta obiectivului central: câştigarea războiului. Condus de un alt general din clasa mijlocie, Wilhelm Groener, Biroul de Război a cooptat sindicatele şi politicienii civili în procesul de mobilizare. Dar o asemenea acţiune era anatema pentru industriaşi şi pentru ceilalţi generali. Groener a fost dat peste puţin timp la o parte. Marginalizându-i pe civili, Hindenburg şi Ludendorff au stabilit o „dictatură tăcută" în Germania, caracterizată prin controlul militar exercitat în spatele scenei, limitarea drastică a libertăţilor civile, controlul centralizat al economiei şi rolul determinant al generalilor în formularea obiectivelor de război şi a politicii externe. Toate aceste evoluţii aveau să se furnizeze precedente semnificative pentru transformarea mult mai drastică a democraţiei germane şi a libertăţilor civile, peste mai puţin de două decenii.109

Evoluţia spre o continuare şi mai hotărâtă a războiului a fost contraproductivă din mai multe puncte de vedere. Ludendorff a ordonat exploatarea sistematică a zonelor din Franţa, Belgia şi Europa Centrală şi Orientală ocupate de trupele germane. Memoria colectivă a ţărilor ocupate avea să-i coste scump pe germani la sfârşitul războiului. Obiectivele de război ambiţioase şi inflexibile, impuse de generali, i-au înstrăinat de centrul liberal şi de

stânga spectrului politic. Iar decizia luată la începutul lui 1917, de a iniţia o campanie submarină fără restricţii în Atlantic, cu obiectivul de a întrerupe fluxul de provizii dinspre Statele Unite spre Anglia, nu a făcut decât să provoace intrarea americanilor în război de partea Aliaţilor. Din 1917, mobilizarea celei mai bogate economii a lumii a început să cântărească greu în tabăra aliată, iar înainte de sfârşitul anului, trupele americane începeau să sosească în Vestul Europei în număr din ce în ce mai mare. Din perspectivă germană, singurul aspect pozitiv era continuarea seriei de succese în Est.

Dar şi acestea aveau un preţ. Presiunea militară neîncetată pe frontul de est a armatelor Germaniei şi ale aliatelor ei s-a materializat, în 1917, în colapsul ineficientei şi nepopularei administraţii a ţarului Nicolae al II-lea şi înlocuirea cu un guvern provizoriu dominat de liberalii ruşi. Însă nici aceştia nu s-au dovedit mai capabili decât ţarul să mobilizeze resursele gigantice ale Rusiei pentru a duce războiul la bun sfârşit. În condiţiile în care foametea era pe cale să se instaleze în interior, administraţia era complet dezorganizată, iar pe front înfrângerea şi disperarea erau cuvintele de ordine, starea de spirit la Moscova şi Petrograd s-a întors tot mai mult împotriva războiului, iar legitimitatea deja fragilă a guvernului provizoriu a început să se evapore. Principalul beneficiar al acestei stări de fapt a fost singurul grup politic din Rusia care s-a opus războiului de la bun început: Partidul Bolşevic, un grup marxist, strict organizat, feroce în energia cu care îşi urmărea obiectivul, al cărui lider, Vladimir Ilici Lenin, susţinuse dintotdeauna că înfrângerea într-un război era calea cea mai rapidă către revoluţie. Sesizând oportunitatea, a organizat o lovitură de stat, în toamna lui 1917, care a întâmpinat iniţial foarte puţină rezistenţă.

„Revoluţia din Octombrie” a degenerat curând într-un haos sângeros. În momentul în care adversarii bolşevicilor au încercat o contralovitură, noul regim a

reacţionat impunând o violentă „teroare roşie”. Toate celelalte partide au fost suprimate. A fost stabilită o dictatură centralizată sub conducerea lui Lenin. Abia formata Armată Roşie condusă de Leon Troţki a purtat un înverşunat război civil împotriva „albilor”, care doreau restaurarea regimului ţarist. Eforturile lor însă nu l-au putut ajuta prea mult pe ţar, care a fost ucis el însuşi în scurt timp, împreună cu întreaga sa familie. Poliţia politică a bolşevicilor, Ceka, i-a reprimat fără îndurare pe oponenţii regimului, indiferent de orientarea politică a acestora, de la menşevici, socialiştii moderaţi, anarhiştii şi social-revoluţionarii aflaţi la stânga liberalilor, la conservatori şi ţarişti, aflaţi la dreapta. Mii dintre ei au fost torturaţi, ucişi sau închişi cu brutalitate în primele lagăre din ceea ce avea să devină, în anii ’30, un vast sistem de detenţie.110

În final, regimul lui Lenin a triumfat, rezistând „albilor” şi susţinătorilor lor şi impunându-şi autoritatea asupra celei mai mari părţi a Imperiului Ţarist. Liderul bolşevic şi urmaşii săi au trecut la construirea propriei versiuni a unui stat şi a unei societăţi comuniste, socializarea economiei reprezentând, cel puţin în teorie, deţinerea în comun a proprietăţilor, abolirea religiei, ceea ce garanta apariţia unei conştiinţe laice, socialiste, confiscarea averilor cu scopul creării unei societăţi fără clase şi stabilirea „centralismului democratic” şi o economie planificată ce oferea puteri dictatoriale fără precedent administraţiei centrale de la Moscova. Toate acestea, însă, se întâmplau într-un stat şi o societate – iar Lenin o ştia – înapoiată economic şi lipsită de resurse moderne. Economii mai avansate, precum cea a Germaniei, dezvoltaseră, în viziunea sa, sisteme sociale mai avansate, în care izbucnirea unei revoluţii era mult mai probabilă decât fusese cazul Rusiei. Într-adevăr, Lenin era convins că revoluţia rusă putea cu greu supravieţui în lipsa unor revoluţii reuşite de acelaşi fel şi în alte ţări.111

În consecinţă, bolşevicii au creat Internaţionala Comunistă („Comintern”), cu scopul de a exporta propria

versiune a revoluţiei în restul lumii. Astfel, puteau profita de faptul că mişcările socialiste din multe ţări se divizaseră, din cauza problemelor ridicate de război. În Germania, de exemplu, altă dată monoliticul Partid Social-Democrat, care începuse prin a sprijini războiul ca o operaţiune în principal defensivă în faţa unei ameninţări venite din Est, fusese cuprins de îndoieli tot mai puternice, pe măsură ce amploarea anexiunilor cerute de guvern devenise clară. În 1916, partidul s-a rupt în două facţiuni: una prorăzboi, cealaltă ostilă acestuia. Majoritatea a continuat să sprijine, cu rezerve, continuarea războiului şi să propună reforme moderate, mai degrabă decât o revoluţie totală. Din rândurile „Social-Democraţilor Independenţi”, câţiva, în frunte cu Karl Liebknecht şi Rosa Luxemburg, au creat Partidul Comunist German, în decembrie 1918. Acestuia i s-au alăturat până la urmă, la începutul anilor ’20, cei mai mulţi dintre susţinătorii acestei grupări minoritare.112

Cu greu ar putea fi exagerate frica şi teroarea pe care aceste evenimente le-au răspândit în rândurile multor segmente ale populaţiei din Europa Centrală şi Occidentală. Clasele mijlocii şi superioare erau alarmate de retorica radicală a comuniştilor şi îşi vedeau omologii din Rusia pierzându-şi proprietăţile şi dispărând în camerele de tortură şi în lagărele Cekăi. Social-democraţii erau îngroziţi că, în eventualitatea venirii la putere a comuniştilor în propria lor ţară, aveau să împărtăşească soarta suferită la Moscova şi Sankt Petersburg de menşevici, socialiştii moderaţi, şi de social-revoluţionarii orientaţi spre ţărănime. Democraţii de pretutindeni au fost de la bun început conştienţi că regimul comunist viza suprimarea drepturilor omului, desfiinţarea instituţiilor reprezentative şi abolirea libertăţilor civile. Spaima îi făcea să creadă că mişcarea comunistă din propriile lor ţări trebuia oprită cu orice preţ, chiar dacă era necesară utilizarea violenţei sau abrogarea chiar a libertăţilor civile, pe care se angajaseră să le apere. În ochii dreptei,

comunismul şi social-democraţia erau doar două feţe ale aceleiaşi monede şi niciuna dintre ele nu părea a fi o ameninţare mai mică decât cealaltă. În Ungaria, un regim comunist a fost stabilit, pentru scurtă vreme, sub conducerea lui Béla Kun şi a încercat să abolească Biserica, dar a fost foarte rapid răsturnat de către monarhiştii conduşi de Miklós Horthy. Regimul contrarevoluţionar a purces la instaurarea „terorii albe", în timpul căreia mii de bolşevici şi socialişti au fost arestaţi, supuşi unor tratamente violente, încarceraţi şi ucişi. Evenimentele din Ungaria au oferit Europei Centrale prima experienţă a nivelului violenţei politice şi conflictului născut din tensiunile generate de război.113

Pe teritoriul Germaniei însăşi, ameninţarea comunismului părea încă distantă la începutul lui 1918. Lenin şi bolşevicii au negociat o pace de care aveau disperată nevoie pentru a câştiga timpul necesar consolidării puterii recent câştigate. Germanii au negociat cât se poate de dur, anexând teritorii imense de la ruşi, prin Tratatul de la Brest-Litovsk, din primele luni ale lui 1918.500.000 de militari germani fuseseră deja transferaţi de pe acum redundantul front de est pentru o nouă ofensivă de primăvară în Vest; victoria finală părea a fi la o aruncătură de băţ. În proclamaţia anuală către poporul german din august 1918, Kaizerul asigura pe toată lumea că partea cea mai grea a războiului era de domeniul trecutului. Afirmaţia era adevărată, dar nu în sensul pe care el i-l dăduse.114 Pierderile uriaşe pe care ofensiva de primăvară a lui Ludendorff le provocase armatei germane au oferit oportunitatea Aliaţilor, având alături un număr considerabil de trupe americane proaspete, de a străpunge liniile germane şi de a înainta rapid pe între frontul de vest. În rândurile soldaţilor germani, moralul a început să se prăbuşească şi un număr tot mai mare dintre ei au început să dezerteze sau să se predea trupelor aliate. Loviturile fatale au· venit odată cu apelurile Bulgariei de încheiere a ostilităţilor şi cu dezintegrarea armatelor

austriece în sud, în faţa noilor atacuri italiene.115 Hindenburg şi Ludendorff au fost nevoiţi să-l informeze pe Kaiser, la sfârşitul lui septembrie, că înfrângerea era inevitabilă. O intensificare substanţială a controlului asupra presei a făcut ca ziarele să păstreze perspectiva victoriei finale şi după aceea, în condiţiile în care aceasta dispăruse de mult. Undele de şoc ale ştirii reprezentate de înfrângerea Germaniei au fost cu atât mai puternice.116 Aveau să se dovedească prea mari pentru ceea ce rămăsese din sistemul politic al imperiului creat de Bismarck în 1871.

În acest furnal al războiului şi al revoluţiei s-a născut nazismul. Numai cincisprezece ani au separat înfrângerea Germaniei, în 1918, de instaurarea celui de-al Treilea Reich, în 1933. Şi cu toate acestea, pe drum aveau să existe numeroase urcuşuri şi coborâşuri. În 1918, triumful lui Hitler nu era nicicum inevitabil, la fel cum nu fusese preprogramat de evoluţia anterioară a istoriei Germaniei. Crearea Reichului german şi transformarea lui într-o mare putere şi într-o forţă economică creaseră multor oameni aşteptări pe care, era clar în acest moment, Reichul şi instituţiile sale nu le puteau satisface. Exemplul lui Bismarck ca presupus lider, fără scrupule şi dur, care nu se temea să utilizeze violenţa sau minciuna pentru a-şi atinge obiectivul, era prezent în mintea multora, iar hotărârea cu care acţionase pentru a combate tendinţele democratizante ale catolicismului politic şi ale mişcării muncitoreşti erau obiectul unei admiraţii generalizate în sânul claselor mijlocii protestante. „Dictatura tăcută” a lui Hindenburg şi Ludendorff pusese în practică, în 1916, preceptele unui regim ferm, autoritar, într-un moment de criză naţională extremă şi crease un precedent cu consecinţe fatidice pentru viitor.

Moştenirea trecutului german era o povară din mai multe puncte de vedere. Dar nu a făcut inevitabile ascensiunea şi triumful nazismului. Umbrele proiectate de Bismarck ar fi fost poate, într-un final, date la o parte.

Până la sfârşitul Primului Război Mondial, însă, deveniseră mai întunecate ca niciodată. Problemele lăsate sistemului politic german de către Bismarck şi succesorii sau au fost infinit agravate de război şi lor li s-au adăugat altele, cu repercusiuni şi mai apăsătoare pentru viitor. Fără război, nazismul nu s-ar dezvoltat într-o forţă politică serioasă şi un număr atât de mare de germani n-ar mai fi căutat o alternativă autoritară la viaţa politică civilă, care părea să fi eşuat complet într-un moment atât de dificil pentru Germania. Atât de ridicate erau mizele pentru care toată lumea juca în 1914 – 1918, încât deopotrivă stânga şi dreapta erau pregătite să iniţieze măsuri de un extremism la care, înainte de război, visaseră numai figurile de la periferia vieţii politice. Acuzaţiile de mare gravitate legate de atribuirea vinii pentru înfrângerea Germaniei nu au făcut decât să agraveze conflictul politic. Sacrificiile, lipsurile, moartea, toate la o scală vastă, i-au lăsat pe toţi germanii întrebându-se cu amărăciune: de ce? Cheltuielile financiare aproape inimaginabile impuse de război au pus o povară uriaşă pe umerii economiei mondiale şi aceasta din urmă s-a dovedit incapabilă să scape de ea în următorii treizeci de ani, iar cea mai mare greutate a revenit Germaniei. Orgia urii naţionaliste, în care toate naţiunile s-au afundat în timpul războiului, a lăsat viitorului o teribilă moştenire a resentimentelor. Totuşi, în vreme ce armatele germane se îndreptau spre casă, iar regimul Kaizerului se pregătea fără tragere de inimă să predea puterea succesorului său democratic, toate uşile păreau să rămână deschise.

Coborârea în haos

I

Având în vedere că războiul se terminase înaintea pătrunderii Aliaţilor pe teritoriu german, în noiembrie 1918 majoritatea germanilor se aşteptau ca termenii care aveau să stea la baza păcii să fie echitabili. În ultimii patru ani, avusese loc o întreagă dezbatere despre amploarea teritoriilor pe care Germania ar trebui să le anexeze în

momentul victoriei. Chiar şi printre obiectivele de război oficiale ale guvernului se număraseră atribuirea unor teritorii substanţiale din Europa de Vest şi Centrală Reichului, precum şi stabilirea unei hegemonii germane complete asupra continentului. Grupurile de presiune de dreapta au mers mult mai departe.117 Date fiind proporţiile câştigurilor pe care germanii se aşteptau să le obţină în eventualitatea victoriei, cineva ar putea crede că îşi dădeau seama şi cât aveau să piardă în cazul înfrângerii. Dar nimeni nu era pregătit pentru termenii de pace impuşi Germaniei prin armistiţiul din 11 noiembrie 1918. Toate trupele germane au fost obligate să se retragă la est de Rin, flota germană s-a predat Aliaţilor, cantităţi uriaşe de echipament militar urmau să fie cedate, Tratatul de la Brest-Litovsk urma să fie anulat, iar unităţile principale ale flotei germane, împreună cu submarinele, trebuiau predate Aliaţilor. Între timp, pentru a se asigura că toate acestea erau respectate, Aliaţii au menţinut blocada economică a Germaniei, acutizând criza alimentară deja foarte gravă. Nu aveau să renunţe la ea decât în luna iulie a anului următor.118

Aceste prevederi erau considerate de aproape toată lumea în Germania ca o umilinţă naţională nejustificată. Resentimentele au fost mult sporite de acţiunile iniţiate, în primul rând, de către francezi, pentru a le implementa. Duritatea termenilor Armistiţiului era şi mai mult scoasă în evidenţă de faptul că mulţi germani refuzau să creadă că forţele lor armate fuseseră învinse cu adevărat. Foarte rapid, cu complicitatea şi ajutorul ofiţerilor superiori, un mit cu consecinţe dezastruoase a câştigat credibilitate în largi secţiuni ale opiniei publice aflate în centrul şi la dreapta spectrului politic. Inspirându-se din drama muzicală a lui Wagner, *Amurgul zeilor*, mulţi au început să creadă că armata fusese învinsă numai pentru că, asemenea neînfricatului Siegfried, eroul lui Wagner, fusese înjunghiată în spate de inamicii din interior. Conducătorii militari ai Germaniei, Hindenburg şi Ludendorff, au afirmat

imediat după război că armata fusese victima unei „campanii secrete, planificate, demagogice”, care condamnase toate eforturile sale eroice la eşec. „Un general englez a spus foarte bine: armata germană a fost înjunghiată în spate”. 119 Kaiserul Wilhelm al II-lea a repetat această frază în memoriile sale, scrise în anii ’20: „Vreme de treizeci de ani, armata a fost mândria mea. Am trăit pentru ea, am muncit pentru ea şi acum, după patru ani străluciţi de război, ani de victorii fără precedent, a fost forţată să se prăbuşească de pumnalul ce i-a fost înfipt în spate de către revoluţionari, chiar în momentul în care pacea era aproape!” 120 Chiar şi social-democraţii au contribuit la această legendă reconfortantă. Când trupele revenite de pe front intrau în Berlin, pe 10 decembrie 1918, liderul partidului, Friedrich Ebert, li s-a adresat: „Niciun inamic nu v-a înfrânt!” 121

Înfrângerea suferită în război a adus colapsul imediat al sistemului politic creat de Bismarck în urmă cu aproape o jumătate de veac. După ce revoluţia rusă din februarie 1917 adusese sfârşitul despotismului ţarist, Woodrow Wilson şi Aliaţii occidentali au început să afirme că principalul lor obiectiv era să facă lumea sigură pentru democraţie. Când Ludendorff şi conducerea Reichului au ajuns la concluzia că războiul era iremediabil pierdut, au susţinut democratizarea sistemului politic imperial cu scopul de a spori şansele acceptării de către Aliaţi a unor termeni de pace rezonabili sau chiar favorabili. Efectul secundar, şi acesta era perfect conştientizat de către Ludendorff, dacă termenii nu se dovedeau rezonabili pentru poporul german, povara acceptării lor avea să cadă pe umerii politicienilor democraţi ai Germaniei, mai degrabă decât pe cei ai Kaiserului şi ai conducerii armatei. Un nou guvern s-a format sub conducerea prinţului cu vederi liberale Max von Baden, dar s-a dovedit incapabil să controleze marina, ai cărei ofiţeri au încercat să o scoată în larg, într-o ultimă încercare de a-şi salva onoarea luptând şi murind într-o bătălie fără speranţă împotriva

flotei britanice. Deloc surprinzător, marinarii s-au răzvrătit; în numai câteva zile, starea de revoltă a infectat şi populaţie civilă, iar Kaiserul şi toţi prinţii, de regele Bavariei la marele duce de Baden, au fost forţaţi să abdice. Armata pur şi simplu s-a dezintegrat, după încheierea armistiţiului din 11 noiembrie, iar partidele democratice au fost lăsate să negocieze, dacă negociat este cuvântul potrivit, aşa cum intenţionase Ludendorff, termenii Tratatului de la Versailles.122

Ca urmare a Tratatului, Germania a pierdut o zecime din populaţie şi 13% din teritoriu, inclusiv Alsacia-Lorena, cedată după aproape o jumătate de secol de dominaţie germană, împreună cu teritoriile Eupen, Malmedy şi Moresnet. Regiunea Saar a fost ruptă de Germania sub mandat, cu promisiunea că populaţia sa avea să primească în cele din urmă dreptul de a decide dacă dorea să devină partea Franţei; era evident să aceasta era decizia aşteptată, mai ales dacă Franţa avea un cuvânt de spus. Pentru a se asigura că forţe armate germane nu pătrundeau în Renania, un număr considerabil de trupe britanice, franceze şi, pentru mai puţin timp, americane au staţionat acolo cea mai mare parte a anilor ’20. Schleswigul de Nord a revenit Danemarcei, iar în 1920, oraşul Memel a fost atribuit Lituaniei. Crearea unui nou stat polonez, ce anula efectele partiţiei din secolul al XVIII-lea, în urma cărei Polonia fusese înghiţită de Austria, Prusia şi Rusia, a însemnat pierderea de către Germania a provinciei Posen, a unei mari părţi a Prusiei Occidentale şi a Sileziei Superioare. Portul Danzig a devenit „oraş liber”, aflat sub controlul nominal al recent formatei Ligi a Naţiunilor, premergătoarea Organizaţiei Naţiunilor Unite create după cel de-al Doilea Război Mondial. Pentru a oferi noii Polonii acces la mare, tratatul de pace a creat un „coridor”, un teritoriu care separa Prusia Orientală de restul Germaniei. Coloniile extra-europene ale Germaniei au fost preluate şi redistribuite sub forma unor mandate ale ligii Naţiunilor.123

La fel de semnificativ şi de puternic resimţit a fost refuzul puterilor victorioase de a permite unificarea Germaniei şi a Austriei germanofone, unificare care ar fi echivalat cu materializarea proiectelor radicale de la 1848. Pe măsură ce naţiunile componente ale Imperiului Habsburgic s-au fragmentat, dând naştere unor state-naţiuni precum Ungaria, Cehoslovacia sau Iugoslavia, sau pentru a se alătura unor state-naţiune vecine mai vechi sau mai noi, ca România şi Polonia, cei şase milioane de vorbitori de germană rămaşi în Austria propriu-zisă, prinşi de-a lungul Alpilor, între Germania şi Italia, credeau în proporţie covârşitoare că cel mai bun curs de acţiune era unirea cu Reichul. Aproape nimeni nu credea că ceea ce mai rămăsese din Austria putea deveni o entitate viabilă economic sau politic. Timp de decenii, vasta majoritate a populaţiei sale se considerase grupul etnic conducător în cadrul monarhiei habsburgice multinaţionale. Dimpotrivă, cei care, asemenea lui Schönerer, se declaraseră adepţii soluţiei de la 1848 – secesiunea de restul Imperiului şi alipirea la Reichul german, fuseseră doar câţiva extremişti lunatici. Acum însă, Austria era ruptă de hinterlandul său, în special de Ungaria, de care fusese atât de dependentă economic. Era împovărată cu o capitală, Viena, a cărei populaţie, umflată de brusc inutilii birocraţi civili şi militari habsburgici, constituia o treime din totalul locuitorilor noului stat. Ceea ce înainte fusese excentricitate politică, acum părea să aibă foarte mult sens. Chiar şi socialiştii austrieci considerau că unirea cu Reichul mai avansat avea să aducă socialismul mai aproape de realitate decât dacă ar fi încercat de unii singuri.124

În plus, preşedintele american declarase, în faimoasele sale „14 Puncte”, pe care le dorea transformate în obiective ale puterilor aliate, că fiecare naţiune ar trebui să-şi poată stabili singură viitorul, liberă de amestecul altora.125 Dacă aceasta se aplică în cazul polonezilor, cehilor sau iugoslavilor, atunci cu siguranţă avea să se aplice şi germanilor! Dar nu s-a întâmplat aşa. Pentru ce

au mai luptat, se întrebau Aliaţii, dacă Reichul german termina războiul cu un plus de şase milioane de locuitori şi un teritoriu adiţional considerabil, inclusiv unul din cele mai mari oraşe ale Europei? Drept urmare, unificarea a fost blocată. Dintre toate prevederile teritoriale ale Tratatului, aceasta părea cea mai injustă. Susţinătorii şi criticii atitudinii aliate puteau discuta pe marginea meritelor altor clauze şi puteau argumenta justeţea sau injusteţea plebiscitelor care au decis în cazul altor probleme teritoriale, precum Silezia Superioară; dar în chestiunea austriacă nu putea exista nicio dezbatere. Austriecii doreau unirea; germanii erau gata să o accepte, principiul autodeterminării naţionale impunea unificarea. Faptul că Aliaţii au interzis-o, a rămas o sursă constantă de resentimente în Germania şi a condamnat „Republica Germano-Austriei”, după cum era cunoscută, la două decenii de existenţă marcată de conflicte şi crize, pe parcursul cărora puţini dintre cetăţenii săi au ajuns să creadă în legitimitatea ei.126

O bună parte a germanilor au înţeles că Aliaţii justificau interdicţia impusă unirii germano-austriece, ca de altfel multe alte clauze ale Tratatului de la Versailles, prin articolul 231, care obliga Germania să accepte „singură vina” pentru izbucnirea războiului, în 1914. Alte articole, la fel de jignitoare la adresa germanilor, cereau judecarea Kaiserului şi a multor altora pentru crime de război. Într-adevăr, atrocităţi semnificative fuseseră comise de către trupele germane în timpul invadării Belgiei şi nordului Franţei, în 1914. Dar puţinele procese care au avut loc, la Leipzig, în faţa unui tribunal german, au eşuat aproape toate, întrucât justiţia germană nu accepta legitimitatea majorităţii acuzaţiilor. Dintre cei 900 de presupuşi criminali de război nominalizaţi pentru a fi judecaţi, numai şapte au fost în final găsiţi vinovaţi, zece au fost achitaţi, iar restul nici nu au mai trecut printr-un proces. În Germania s-a împământenit ideea că întregul concept de crime de război, de fapt întreaga noţiune de

legi ale războiului, era o invenţie discutabilă a Aliaţilor, ce avea la bază o propagandă mincinoasă despre atrocităţi inventate. Consecinţele pentru comportamentul şi atitudinile forţelor germane în timpul celui de-al Doilea Război Mondial au fost cât se poate de nefericite.127

Tratatul de la Versailles

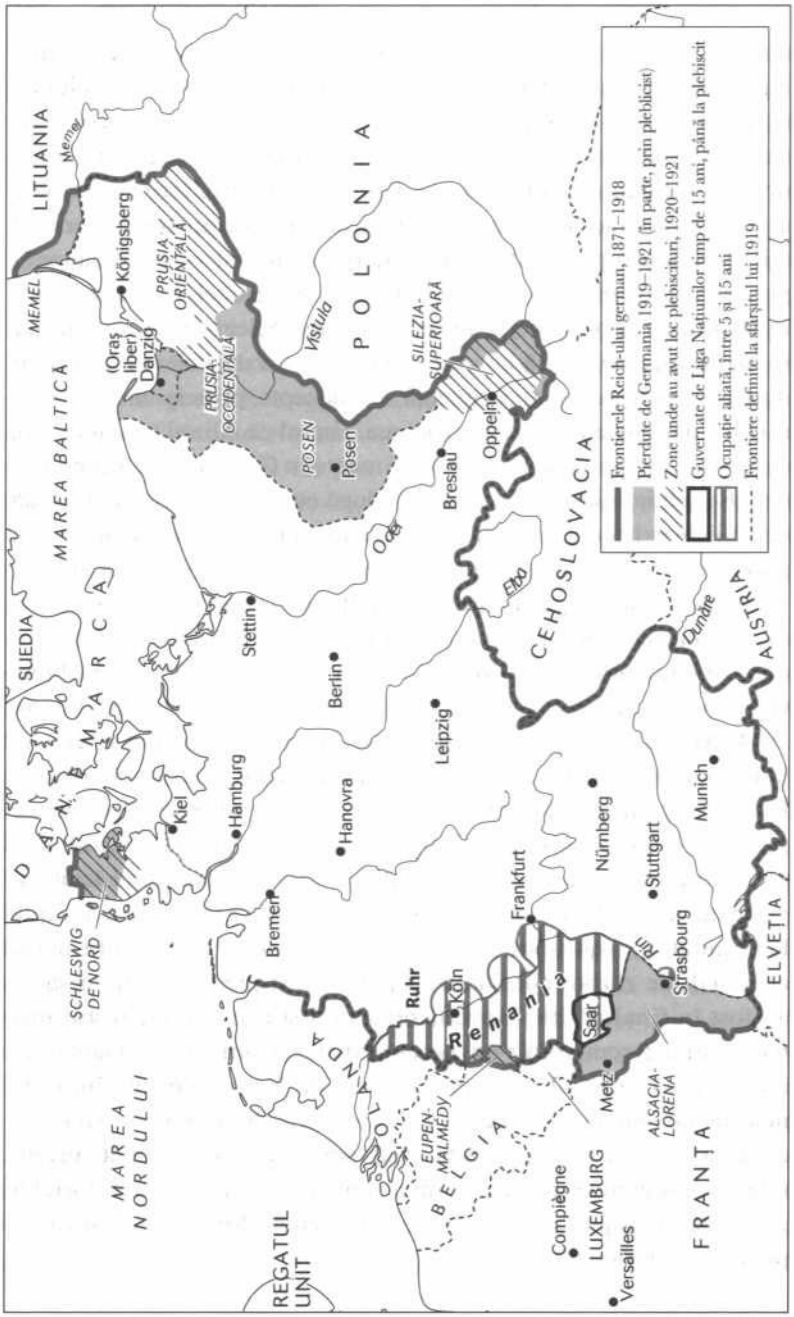

Adevăratul obiectiv al articolului 231 fusese, însă,

acela de a legitima impunerea de către Aliaţi a unor reparaţii financiare punitive, plătibile de către Germania pentru a-i compensa pe francezi şi belgieni, în special pentru pagubele provocate în timpul celor patru ani şi trei luni de ocupaţie germană. Aliaţii au preluat vase comerciale depăşind două milioane de tone, cinci mii de locomotive şi 136.000 de vagoane, 24 de milioane de tone de cărbuni şi multe altele. Plata reparaţiilor financiare, care avea să fie efectuată în aur, avea să se prelungească mult în viitor.128 Pentru cazul în care aceasta n-ar fi împiedicat Germania să finanţeze reconstrucţia forţei sale militare, Tratatul o obliga, de asemenea, să-şi limiteze armata la 100.000 de oameni şi îi interzicea utilizarea tancurilor, a artileriei grele şi a serviciului militar universal. Şase milioane de puşti, peste 15.000 de avioane, mai bine de 130.000 de mitraliere şi multe alte echipamente militare trebuiau distruse. Marina germană era practic desfiinţată şi împiedicată să construiască orice categorie de nave mari, iar Germaniei nu i se permitea să deţină niciun fel de forţă aeriană. Acestea erau condiţiile prezentate, în 1918 – 1919, de către Aliaţii occidentali Germaniei, drept termeni ai păcii.129

n

Toate acestea au fost primite cu spaimă şi scepticism de către majoritatea germanilor.130 Sentimentul de furie şi de neîncredere care a lovit clasele mijlocii şi superioare germane ca o undă de şoc a fost general şi a avut un impact masiv şi asupra multora dintre susţinătorii social-democraţilor moderaţi, proveniţi din clasa muncitoare. Prestigiul şi puterea Germaniei în plan internaţional sporiseră după unificarea din 1871, erau de părere cei mai mulţi germani, şi acum, brusc, a fost alungată din rândurile marilor puteri şi înjosită nemeritat. Tratatul de la Versailles a fost condamnat ca o pace dictată, impusă unilateral, fără posibilitatea unor negocieri. Entuziasmul cu care atât de mulţi germani din clasa mijlocie demonstraseră în favoarea războiului în 1914 s-a

transformat în resentimente intense, din cauza condiţiilor de pace, patru ani mai târziu.

În realitate, aranjamentele de pace au deschis noi oportunităţi politicii externe germane în Europa centrală şi Orientală, unde altă dată puternicele imperii ale Habsburgilor şi Romanovilor fuseseră înlocuite de o grămadă de mici state instabile, puse pe ceartă, precum Austria, Cehoslovacia, Ungaria, Polonia, România şi Iugoslavia. Clauzele teritoriale ale Tratatului erau moderate, în comparaţie cu ceea ce ar fi impus Germania restului Europei în eventualitatea unei victorii, aşa cum o demonstrase foarte clar, în principiu, programul redactat de cancelarul german Bethmann Hollweg, în septembrie 1914, şi în practică Tratatul de la Brest-Litovsk, încheiat cu Rusia înfrântă, în primăvara lui 1918. O victorie germană ar fi adus şi o enormă notă de plată constând în reparaţii plătite de către Aliaţii înfrânţi, o notă fără îndoială de multe ori mai mare decât cea pe care Bismarck a trimis-o francezilor după războiul din 1870 – 1871. Totalul reparaţiilor pe care Germania le avea de plătit după 1919 nu depăşea capacitatea Germaniei şi nu era nerezonabil, dată fiind amploarea extraordinarelor distrugeri provocate Belgiei şi Franţei de către trupele germane de ocupaţie. Din multe puncte de vedere, aranjamentele de pace din 1918 – 1919 au reprezentat o tentativă curajoasă de a combina principiile şi pragmatismul, într-o lume profund schimbată. În alte circumstanţe, ar fi avut şanse de reuşită. Dar nu în condiţiile în care aproape orice termeni de pace ar fi fost condamnaţi de către naţionaliştii germani, care aveau impresia că fuseseră lipsiţi pe nedrept de şansa victoriei.131 Ocuparea de către puterile aliate a unor zone din vestul Germaniei, de-a lungul văii Rinului, până aproape de sfârşitul anilor ’20 a generat şi ea o ostilitate generalizată şi a intensificat naţionalismul în zonele respective. Un social-democrat, născut în 1888 şi având un trecut pacifist, relata mai târziu: „Am ajuns să simt patul

puştii franceze şi am redevenit patriot”.132 Deşi britanicii şi americanii staţionau trupe într-o mare parte a Renaniei, francezii au fost cei care, deopotrivă în această regiune şi în Saar, au provocat cele mai multe resentimente. În special interzicerea cântecelor şi festivalurilor patriotice germane, încurajarea mişcărilor separatiste din zonă şi scoaterea organizaţiilor naţionaliste radicale în afara legii au provocat mânie. Un miner din Saarland susţinea că noii proprietari francezi ai minelor de stat îşi manifestau germanofobia prin tratamentul dur pe care îl aplicau muncitorilor.133 Rezistenţa pasivă, în special în rândurile micilor funcţionari patriotici, precum funcţionarii căilor ferate, care refuzau să lucreze pentru autorităţile franceze, au încurajat şi mai mult ura faţă de politicienii de la Berlin, care acceptaseră această stare de fapt şi respingerea democraţiei germane, pentru că nu reuşea să rezolve situaţia.134

Şi dacă aranjamentele de pace au provocat furie în rândurile germanilor obişnuiţi, asta nu era nimic în comparaţie cu efectul pe care l-a avut asupra apostolilor naţionalismului extremist, în special asupra pangermaniştilor. În 1914 aceştia salutaseră venirea războiului cu un entuziasm fără margini, aproape extaziaţi. Pentru indivizi ca Heinrich Class, era adeverirea unui vis de-o viaţă. Lucrurile păreau în cele din urmă să meargă aşa cum ar fi trebuit. Planurile extrem de ambiţioase vizând anexiuni teritoriale şi hegemonia europeană puse la punct înainte de război de Liga Pangermană păreau a avea şanse să se materializeze, întrucât guvernul, condus de Bethmann Hollweg, a redactat un set de obiective de război foarte asemănătoare ca amploare. Grupuri de presiune ca cel al industriaşilor şi partide precum cel Conservator, toate solicitau foarte zgomotos anexarea unor teritorii întinse de către Reichul german, după obţinerea victoriei.135 Dar victoria nu a venit şi opoziţia faţă de ideea anexiunilor a căpătat forţă. În acest context, Class şi susţinătorii săi au început să realizeze că trebuiau să facă

o nouă încercare serioasă de a-şi lărgi baza de sprijin pentru a fi capabili să-şi reia presiunile asupra guvernului. Dar în timp ce încercau să pună în practică noi proiecte de alianţă cu alte grupuri, au fost brusc surclasaţi de o altă mişcare, creată de Wolfgang Kapp, un fost funcţionar, proprietar funciar şi asociat al magnatului şi membrului fondator al Ligii Pangermane, Alfred Hugenberg. Din punctul de vedere al lui Kapp, nicio mişcare naţionalistă nu putea răzbate în lipsa unui sprijin în mase; în septembrie 1917, a creat Partidul German al Patriei, al cărui program era centrat pe obiective de război anexioniste, schimbări constituţionale în sens autoritar şi alte puncte specifice platformei pangermaniste. Susţinut de Class, de industriaşi şi de fostul secretar al Marinei, Alfred von Tirpitz, de fapt de toate grupurile anexioniste, inclusiv de conservatori, noua organizaţie s-a prezentat ca plasându-se deasupra disputelor dintre partidele politice, dedicată numai naţiunii germane şi nu vreunei ideologii abstracte. Profesori, pastori protestanţi, ofiţeri şi mulţi alţii i s-au alăturat imediat. În termen de numai un an, Partidul Patriei pretindea că numărul membrilor săi depăşea un milion şi un sfert.136

Dar realitatea nu corespundea întotdeauna aparenţelor. În primul rând, cifrele erau mult umflate din cauza persoanelor numărate de două ori, o dată ca indivizi şi a doua oară ca membri ai organizaţiilor membre, aşa că adevăratul număr total de membri nu depăşea 445.000, după cum recunoştea un memorandum intern, din septembrie 1918. În al doilea rând, Class şi pangermaniştii au fost rapid daţi la o parte, întrucât conducerea partidului era de părere că asociaţia lor descuraja susţinătorii potenţiali, proveniţi din zone mai puţin radicale ale spectrului politic. Partidul patriei a întâmpinat o opoziţie puternică din partea liberalilor şi s-a lovit de suspiciunea masivă a guvernului, care a ordonat ofiţerilor să nu adere şi funcţionarilor să nu îl sprijine în niciun fel. Ambiţia partidului de a-şi găsi aderenţi în rândurile muncitorimii a

fost dejucată în egală măsură de social-democraţi, ale căror critici nimicitoare au vizat ideologia conflictuală a grupării, şi de răniţii de război, a căror participare (în urma unei invitaţii) la o conferinţă a Partidului Patriei la Berlin, în ianuarie 1918, a condus la nişte schimburi de replici foarte dure cu oratorii. Drept urmare, super-patrioţii din audienţă i-au dat afară din sală şi poliţia a fost chemată, pentru a pune capăt încăierării. Toate acestea demonstrau că Partidul Patriei era în realitate doar o altă versiune a organizaţiilor ultranaţionaliste din trecut, cu o diferenţă însă: era şi mai mult dominată de reprezentanţii clasei mijlocii decât fusese cazul acestora. Nu a întreprins nimic inovator pentru a câştiga sprijin în muncitorime, nu avea niciun purtător de cuvânt muncitor şi, în ciuda întregului discurs demagogic, îi lipsea contactul cu realitatea. A rămas neclintit între graniţele politicii respectabile, a evitat violenţa şi a scos la iveală, mai mult decât orice altceva, falimentul ambiţiilor politice convenţionale ale pangermaniştilor; un faliment confirmat când Liga Pangermană s-a dovedit incapabilă să se adapteze noului univers politic al Germaniei postbelice şi a alunecat spre o obscuritate sectară, după 1918.137

m

Ceea ce a transformat scena naţionalismului extremist nu a fost războiul în sine, ci experienţa înfrângerii, a revoluţiei şi a conflictului armat de la sfârşitul războiului. Un rol considerabil a fost jucat aici de mitul „generaţiei frontului”, din 1914 – 1918, soldaţi uniţi prin spiritul camaraderiei şi al sacrificiului, în numele unei cauze eroice, care se plasa deasupra oricăror diferenţe politice, regionale, sociale sau religioase. Scriitori precum Ernst Jünger, a cărui carte, *Furtuna de oţel*, devenit best-seller, a celebrat experienţa luptătorului şi a cultivat creşterea rapidă a nostalgiei pentru unitatea manifestată în anii războiului.138 Mitul exercita o atracţie puternică în special asupra claselor mijlocii, pentru care greutăţile împărtăşite în tranşee, în realitate şi în spirit, alături de

muncitori şi ţărani în timpul războiului ofereau, după sfârşitul conflagraţiei, material pentru celebrări literare nostalgice.139 Mulţi soldaţi resimţeau foarte acut izbucnirea revoluţiei în 1918. Unităţile reîntoarse de pe front au dezarmat sau au arestat uneori consiliile muncitorilor şi soldaţilor din localităţile prin care treceau.140 Unii combatanţi s-au convertit la un naţionalism radical când revoluţionarii le-au oferit, la întoarcerea acasă, mai degrabă insulte decât ovaţii, obligându-i să-şi smulgă epoleţii şi să renunţe la loialitatea faţă de steagul imperial nergu-alb-roşu. Un asemenea veteran avea să-şi amintească mai târziu:

Pe 15 noiembrie 1918, mă întorceam de la spitalul din Bad Neuheim la garnizoana mea din Brandenburg. În vreme ce şchiopătam de colo-colo cu ajutorul bastonului prin gara Potsdam din Berlin, un grup de oameni în uniformă purtând brasarde roşii m-au oprit şi mi-au cerut să le dau epoleţii şi decoraţiile. În replică, i-am ameninţat cu bastonul; dar revolta mea a fost curând înăbuşită. Am fost aruncat (la pământ?), şi numai intervenţia unui oficial de la căile ferate m-a salvat din această situaţie umilitoare. Din acel moment, în mine s-a aprins ura împotriva criminalilor din noiembrie. Imediat ce sănătatea mea s-a mai ameliorat puţin, m-am alăturat grupurilor care se dedicaseră răsturnării rebeliunii.141

Alţi soldaţi au experimentat o „înjositoare” şi „umilitoare” reîntoarcere acasă într-o Germanie care răsturnase instituţiile pentru care ei luptaseră. „Pentru asta, întreba unul din ei ulterior, au fost seceraţi cu sutele tinerii Germaniei în bătălii?” 142 Un alt veteran, care îşi pierduse în luptă un picior şi se afla într-un spital pe 9 noiembrie 1918, relata:

Nu voi uita niciodată scena în care un camarad fără un braţ s-a întors în cameră şi s-a aruncat în pat plângând. Gloata roşie, care nu auzise niciodată un glonţ şuierând, îl atacase şi îi smulsese toate decoraţiile şi medaliile. Am urlat de furie. Pentru Germania asta ne-am sacrificat

sângele şi sănătatea şi am îndurat ani întregi toate chinurile iadului şi am înfruntat toţi inamicii din lume.143

„Cine ne-a trădat?” întreba altul, iar răspunsul nu întârzia: „bandiţi care au dorit să distrugă Germania… inamici haini”. 144

Asemenea sentimente nu erau generalizate în rândul trupelor, iar experienţa înfrângerii nu i-a transformat în bloc pe veterani în masă de manevră pentru extrema dreaptă. În faţa superiorităţii copleşitoare a oponenţilor aliaţi, un mare număr de soldaţi au dezertat spre sfârşitul războiului şi nu arătau nicio dorinţă de a relua lupta.145 Milioane de soldaţi proveniţi din rândurile muncitorimii au revenit în mediul politic din care plecaseră, adică în cel social-democrat, sau au gravitat spre comunişti.146 Unele din grupurile de presiune ale veteranilor erau hotărâte: nu doreau ca ei sau oricine altcineva să mai treacă prin experienţele la care fuseseră supuşi între 1914 şi 1918. Cu toate acestea, foştii soldaţi şi resentimentele lor au jucat un rol fundamental în crearea climatului marcat de violenţă şi frustrări de după sfârşitul războiului, iar şocul adaptării la condiţiile din timp de pace i-a împins pe mulţi spre extrema dreaptă. Cei care erau deja familiarizaţi politic cu tradiţiile conservatoare şi naţionaliste şi-au văzut opiniile radicalizându-se în noul context politic al anilor ’20. Şi la stânga spectrului politic, noua disponibilitate de a folosi violenţa era condiţionată de experienţa, directă sau indirectă, a războiului.147 Pe măsură ce experienţa războiului devenea tot mai distantă, mitul „generaţiei frontului” i-a făcut pe mulţi să ajungă la concluzia că veteranii care sacrificaseră atât de mult pentru naţiune în timpul războiului meritau un tratament mult mai bun decât cel pe care îl primiseră în realitate, concluzie evident împărtăşită de majoritatea veteranilor înşişi.148

Cea mai importantă dintre asociaţiile foştilor combatanţi împărtăşea pe deplin aceste frustrări şi susţinea puternic revenirea la vechiul sistem imperial sub care luptaseră. Cunoscută drept „Căştile de Oţel: Liga

Soldaţilor din Linia întâi”, a fost fondată pe 13 noiembrie 1918, de către Franz Seldte, proprietarul unei mici fabrici de sifon din Magdeburg. Născut în 1882, Seldte fusese un membru activ al cluburilor studenţeşti de duel, înainte de a lupta pe frontul de Vest, unde a fost decorat pentru bravură. La una din primele adunări publice, când membri ai audienţei i-au pus sub semnul îndoielii ataşamentul faţă de cauza naţionalistă, Seldte le-a arătat demonstrativ ceea ce mai avea din braţul stâng, pe care îl pierduse în timpul bătăliei de pe Somme. Precaut din instinct şi conservator, prefera să scoată în evidenţă, ca rol principal al Căştilor de Oţel, asistarea financiară a foştilor soldaţi care traversau momente dificile. A intrat cu uşurinţă sub influenţa unor personalităţi mai puternice, în special a celor ale căror principii erau mai ferme decât ale sale. Un asemenea personaj era colegul său la conducerea Căştilor de Oţel, Theodor Ducsterberg, şi el fost ofiţer combatant pe frontul de Vest, dar care ulterior preluase o serie de funcţii de Stat Major, ce ţineau în special de asigurarea legăturilor cu puteri aliate precum Turcia sau Ungaria. Ducsterberg, născut în 1875, fusese educat într-o şcoală de cadeţi şi era ofiţer prusac de şcoală veche, obsedat de ordine şi disciplină, inflexibil şi ferm în convingerile sale politice şi, asemenea lui Seldte, complet incapabil a se adapta unei lumi fără Kaiser. Amândoi credeau, în consecinţă, că organizaţia Căştilor de Oţel ar trebui să se plaseze „deasupra politicii”. Dar aceasta însemna, în practică, faptul că îşi doreau să depăşească liniile de fractură interpartinice şi să reconstruiască spiritul patriotic al lui 1914. Manifestul de la Berlin, din 1927, al organizaţiei declara: „Căştile de Oţel declară război delăsării şi laşităţii, care caută să slăbească şi să distrugă conştiinţa onoarei a poporului german, prin renunţarea la dreptul şi voinţa de autoapărare”. Denunţa Tratatul de la Versailles şi cerea abrogarea sa, dorea revenirea la drapelul negru-alb-roşu al Reichului bismarckian şi atribuia greutăţile economice ale Germaniei „lipsei de spaţiu vital şi de

teritoriu în care să muncim”. Pentru a implementa un asemenea program, era nevoie de o conducere puternică. Spiritul camaraderiei născute în timpul războiului trebuia să ofere fundamentul unităţii, dincolo de diviziunile existente între partide. La jumătatea anilor ’20, Căştile de Oţel se lăudau cu cei aproximativ 300.000 de membri. Reprezentau o prezenţă formidabilă şi clar militaristă pe străzi, când îşi organizau mitingurile şi marşurile; şi într-adevăr, în 1927, nu mai puţin de 132.000 de membri în uniforme militare au luat parte la un marş prin Berlin, ca demonstraţie a loialităţii faţă de vechea ordine.149

Pentru majoritatea germanilor, ca şi pentru Căştile de Oţel, trauma Primului Război Mondial şi, mai presus de toate, şocul înfrângerii neaşteptate, refuzau să se vindece. Când germanii vorbeau, după 1918, de „vremuri de pace”, nu se refereau la epoca în care trăiau, ci la perioada premergătoare Primului Război Mondial. Germania nu a reuşit să facă tranziţia de la război la pace în 1918. În schimb, a rămas mereu pe picior de război; în război cu sine, în război cu restul lumii, întrucât şocul tratatului de la Versailles a unit aproape toate segmentele spectrului politic în îndârjirea de a anula clauzele principale ale acestuia, de a recupera teritoriile pierdute, de a pune capăt plăţii reparaţiilor şi de a restabili Germania ca putere dominantă în Europa Centrală.150 Modelele comportamentale cazone fuseseră răspândite în societatea şi cultura germane înainte de 1914; dar după război au devenit omniprezente; limbajul politic s-a impregnat de metafore războinice, celălalt partid trebuia zdrobit, iar lupta, teroarea şi violenţa au fost general acceptate ca arme legitime în confruntarea politică. Politica, pentru a răsturna un faimos dicton al teoreticianului militar de la începutul secolului al XIX-lea, Cari von Clausewitz, a devenit un război purtat prin alte mijloace.151

Primul Război Mondial a legitimat violenţa într-o măsură pe care nici măcar războaiele de unificare ale lui Bismarck, din perioada 1864 – 1870, nu o reuşiseră.

Înainte de război, germanii, chiar dacă aveau credinţe politice radical divergente, fuseseră capabili să-şi discute dezacordurile fără a recurge la violenţă.152 După 1918, însă, lucrurile au stat cu totul altfel. Schimbarea climatului putea fi observată în lucrările legislativului. Însemnătatea lor fusese mai degrabă decorativă sub Imperiu, dar după 1918 au degenerat mult prea des în scandaloase partide de ţipat, fiecare dintre tabere manifestându-şi deschis dispreţul pentru cealaltă, în vreme ce preşedintele de şedinţă era incapabil să menţină ordinea. Mult mai gravă, însă, era situaţia pe străzi, unde toate taberele organizaseră bande înarmate de bătăuşi, luptele şi încăierările fiind ceva obişnuit. Molestările şi asasinatele erau adeseori utilizate. Cei care duceau la îndeplinire aceste acte violente nu erau numai foşti combatanţi, ci şi tineri, în jur de douăzeci de ani, care fuseseră prea tineri să participe direct la război şi pentru care violenţa civilă devenise o modalitate de a se legitima în faţa atotputernicului mit al generaţiei soldaţilor din linia întâi, mai înaintaţi în vârstă.153 Experienţa tânărului Raimund Pretzel, copilul unui funcţionar înstărit, nu era deloc neobişnuită. Acesta îşi amintea după aceea că, între 1914 şi 1918, el şi colegii săi de şcoală nu îşi petreceau timpul decât cu jocuri de război, urmăreau rapoartele de pe front cu înfrigurare şi, alături de întreaga sa generaţie, „experimenta războiul ca pe un extraordinar joc al naţiunilor, pasionant şi captivant, care furniza mult mai multă euforie şi satisfacţie emoţională decât toate lucrurile pe care pacea le putea oferi; şi exact asta”, adăuga el în anii ’30, „a devenit una din viziunile fondatoare ale nazismului”.154 Războiul, conflictul armat, violenţa şi moartea erau adeseori concepte abstracte, însemnau a ucide ceva despre care citiseră şi pe care mintea lor adolescentină îl înţeleseseră, sub influenţa unei propagande care o prezentau ca pe un act patriotic, eroic şi necesar.155

În scurt timp, partidele înseşi şi-au creat propriile

echipe înarmate şi îmbrăcate în uniforme, trupe paramilitare al căror obiectiv era asigurarea pazei în timpul mitingurilor, impresionarea publicului prin marşuri cazone pe străzi, precum şi intimidarea, lovirea şi, uneori, uciderea membrilor unităţilor paramilitare asociate cu alte partide politice. Relaţia dintre politicieni şi paramilitari era de multe ori marcată de tensiuni, iar organizaţiile paramilitare îşi păstrau întotdeauna un grad mai mare sau mai mic de autonomie; chiar şi aşa, culoarea lor politică era relativ clară. Căştile de Oţel, în mod ostentativ o simplă organizaţie a veteranilor, nu lăsau nicio îndoială în ceea ce priveşte rolul lor de organizaţie paramilitară atunci când organizau parade pe străzi sau se încăierau cu grupările rivale. Afinităţile lor cu extrema dreaptă au devenit tot mai clare după jumătatea anilor ’20, când au adoptat o poziţie mai radicală, interzicând evreilor să facă parte din organizaţie, în ciuda faptului că aceasta avea ca scop asistarea tuturor foştilor combatanţi şi existau o mulţime de veterani evrei care aveau multă nevoie de sprijin. Naţionaliştii şi-au creat şi ei propriile „Ligi de Luptă”, pe care le puteau adapta mai uşor propriilor scopuri decât ar fi fost cazul Căştilor de Oţel. În 1924, social-democraţii au jucat rolul principal în crearea organizaţiei Reichsbanner Negru-Roşu-Galben, integrarea culorilor Republicii în titulatură semnificând loialitatea faţă de aceasta, deşi numele culorilor se regăsea alături de mult mai ambivalentul Reich; comuniştii au înfiinţat Liga Luptătorilor – Frontul Roşu, caz în care termenul „Front Roşu” reprezenta, în sine, integrarea unei metafore militare în confruntarea politică.156 La extrema dreaptă se aflau alte „Ligi de Luptă”, mai mici, grupuri conspirative, aflate la limita ilegalităţii, precum „Organizaţia Escherich”, strâns asociată cu Căştile de Oţel, şi „Organizaţia Consul”, care aparţinea întunecoasei lumi a asasinatelor politice şi a vendetelor criminale. Grupuri de oameni în uniformă, mărşăluind pe străzi şi ciocnindu-se violent, au devenit o imagine foarte comună

în timpul Republicii de la Weimar, sporind astfel atmosfera de violenţă şi agresivitate generalizate în viaţa politică.157

Revoluţia germană din 1918 – 1919 nu a rezolvat conflictele pe cale să izbucnească în ţară în ultima parte a războiului. Puţini au fost mulţumiţi pe de-a întregul de rezultatele revoluţiei. În extrema stângă, revoluţionarii conduşi de Karl Liebknecht şi Rosa Luxemburg au văzut, în evenimentele din noiembrie 1918, oportunitatea de a crea un stat socialist, condus de consiliile muncitorilor şi soldaţilor, care răsăriseră pe tot cuprinsul ţării, în timp ce vechiul sistem imperial se dezintegra. Având în faţă modelul revoluţiei bolşevice a lui Lenin din Rusia, şi-au continuat planurile pentru o a doua revoluţie care să ducă opera lor la îndeplinire. În ceea ce-i priveşte, social-democraţii moderaţi se temeau că revoluţionarii ar putea institui un soi de „teroare roşie” asemănătoare celei în plină desfăşurare în Rusia. Temându-se pentru propriile vieţi şi conştienţi de necesitatea împiedicării instaurării anarhiei totale în ţară, au aprobat recrutarea unor grupări paramilitare puternic înarmate, cunoscute drept Corpurile France şi formate dintr-un amestec de foşti combatanţi şi tineri, pentru a înăbuşi orice agitaţii revoluţionare.

În primele luni ale lui 1919, când extremiştii de stânga au încercat fără succes să organizeze o revoltă la Berlin, Corpurile France, încurajate de social-democraţii moderaţi, au reacţionat cu o violenţă şi o brutalitate fără precedent. Liebknecht şi Luxemburg au fost asasinaţi, revoluţionarii au fost seceraţi sau sumar executaţi într-un număr de oraşe germane unde preluaseră controlul sau păreau a reprezenta o ameninţare. Aceste evenimente au lăsat o moştenire permanentă de resentimente şi ură în stânga scenei politice, moştenire amplificată de o altă izbucnire majoră de violenţă politică, în primăvara lui 1920. O Armată Roşie muncitorească, formată iniţial de social-democraţii de stânga şi de comunişti, pentru a apăra libertăţile civile în regiunea industrială Ruhr în faţa unei tentative de puci de dreapta la Berlin, a început să

prezinte pretenţii politice mai radicale. Imediat ce puciul a fost înfrânt de o grevă generală, Corpurile France, cu sprijinul social-democraţilor de centru şi al armatei regulate, au redus la tăcere Armata Roşie, conflictul rezultat fiind de fapt un război civil local. Peste o mie de membri ai Armatei Roşii au fost măcelăriţi, majoritatea dintre prizonieri fiind „împuşcaţi în timp ce încercau să evadeze”.158

Aceste evenimente au condamnat de la bun început la eşec orice tip de cooperare între social-democraţi şi comunişti. Frica, acuzaţiile şi ura reciproce, care dominau relaţiile dintre cele două partide, dominau de departe, ca importanţă, orice obiectiv pe care ele l-ar fi putut împărtăşi. Violenţa extremă împotriva stângii fusese legitimată, dacă nu încurajată, de către social-democraţii moderaţi; dar asta nu i-a împiedicat în niciun fel să devină la rândul lor o ţintă, pe măsură ce Corpurile France s-au întors împotriva foştilor stăpâni. Mulţi dintre liderii Corpurilor France erau foşti ofiţeri a căror credinţă în mitul „pumnalului înfipt în spatele armatei” era de nezdruncinat. Profunzimea urii Corpurilor France faţă de revoluţie şi partizanii acesteia aproape nu avea limite. Limbajul propagandei lor, memoriile, reprezentările fictive ale acţiunilor militare la care participaseră, toate trădau o stare de spirit marcată de o agresivitate şi o dorinţă de răzbunare aproape de limita patologicului. „Roşii”, credeau ei, reprezentau o masă inumană, o turmă de şobolani, o revărsare veninoasă deasupra Germaniei, iar pentru combaterea lor era nevoie de măsuri de o violenţă extremă.159

Sentimentele lor erau împărtăşite într-o măsură mai mare sau mai mică de un număr mare de ofiţeri din armata regulată şi de vasta majoritate a politicienilor de dreapta. Numeroşi tineri studenţi sau care rataseră războiul le umflau acum rândurile. Pentru aceşti oameni, socialişti sau democraţi, indiferent de culoare, nu erau nimic altceva decât nişte trădători – „criminalii din noiembrie” sau

„trădătorii din noiembrie” după cum au fost în curând denumiţi oamenii care mai întâi înfipseseră pumnalul în spatele armatei, apoi, în noiembrie 1918, comiseseră dubla crimă de a-l răsturna pe Kaiser şi de a semna armistiţiul. Într-adevăr, pentru unii oameni politici democraţi, semnarea Tratatului de la Versailles a echivalat cu semnarea propriei condamnări la moarte, întrucât membri ai Corpurilor France au format echipe de asasini pentru a-i nimici şi ucide pe cei consideraţi a fi trădători faţă de naţiune, inclusiv politicianul democrat Walther Rathenau, fruntaşul socialist Hugo Haase şi cunoscutul deputat al Partidului Centrului, Matthias Erzberger.160 Violenţa politică a atins noi culmi în 1923, un an marcat nu numai de reprimarea sângeroasă a unei revolte comuniste eşuate la Hamburg, ci şi de luptele armate dintre grupurile politice rivale din München şi ciocnirile în care au fost implicaţi separatiştii din Renania, sprijiniţi de francezi. Tot la începutul anilor ’20, oameni de extremă stânga, precum Karl Plättner şi Max Hölz, au lansat campanii de jafuri armate şi „exproprieri” cărora li s-a pus punct numai odată cu arestarea şi condamnarea lor la lungi pedepse cu închisoarea.161

În această atmosferă de traumă naţională, de extremism politic, conflict violent şi agitaţii revoluţionare s-a născut nazismul. Majoritatea ingredientelor care au intrat în eclectica sa ideologie erau deja prezente în Germania înainte de 1914 şi deveniseră chiar mai familiare publicului în timpul războiului. Prăbuşirea dramatică a Germaniei într-o stare de haos politic spre sfârşitul lui 1918, un haos care s-a prelungit câţiva ani după război, a furnizat stimulul necesar transformării unor idei extremiste în acţiune violentă. Acestui amestec ameţitor de ură, frică şi ambiţie care anterior intoxicase un mic număr de pangermanişti i-a fost oferit, crucial, un alt element: disponibilitatea, hotărârea chiar, de a folosi forţa fizică. Umilinţa naţională, colapsul Imperiului bismarckian, triumful social-democraţiei, ameninţarea comunismului,

toate acestea păreau să justifice în ochii unora utilizarea, dacă se dorea ca naţiunea germană să-şi revină vreodată, violenţei şi a asasinatului pentru implementarea unor măsuri pe care pangermaniştii, antisemiţii, adepţii eugeniei şi ultranaţionaliştii le susţinuseră la sfârşitul secolului trecut.

Totuşi, acest gen de idei au rămas minoritare chiar şi după 1918, şi utilizarea violenţei cu scopul de a le pune în practică era susţinută de o periferie extremistă, insignifiantă. Societatea şi viaţa politică germane erau polarizate de colapsul din 1918 – 1919, nu convertite la un entuziasm generalizat faţă de naţionalismul extremist, şi, foarte important, centrul scenei politice era încă ocupat de oameni şi partide ataşaţi proiectului creării unei democraţii parlamentare stabile şi funcţionale, ideii de reformă socială, de libertate culturală şi de oportunităţi economice pentru toţi. Căderea Reichului wilhelmian era oportunitatea lor şi au ales să profite de ea. Înainte ca ultranaţionalismul să ocupe centrul vieţii politice, trebuia să distrugă barierele create de prima democraţie germană, Republica de la Weimar.

Note

1. Continuităţile dintre Reichul bismarckian şi instaurarea celui de-al Treilea Reich formează teza centrală a lui Hans-Ulrich Wehler, Deutsche *Gesellschaftsgeschichte*, *III*: *Von der Deutschen Doppelrevolution bis zum Beginn des Ersten Weltkrieges 1849 – 1914*, München, 1995 şi a lui Heinrich August Winkler, *Der lange Weg nach Westen*, *I*: *Deutsche Geschichte vom Ende des Alten Reiches bis zum Untergang der Weimarer Republik*, Münich, 2000.

2. Friedrich Meinecke, *Bismarck und das neue Deutschland*, în idem, *Preussen und Deutschland im 19. und 20. Jahrhundert*, Münich, 1918, pp. 510 – 31, citat şi tradus în Edgar Feuchtwanger, *Bismarck*, London, 2002, p. 7.

3. Elizabeth Knowles (ed.), *The Oxford Dictionary of*

Quotations, Oxford, 1999, p. 116.

4. Citat fără a fi atribuit în Alan J.P. Taylor, *Bismarck*: *The Man and the Statesman*, London, 1955, p. 115.

5. Pentru o prezentare concisă şi utilă a perioadei următoare, a se vedea David Blackboum, *The Fontana History of Germany 1780 – 1918*: *The Long Nineteenth Century*, London, 1997; mai multe detalii în James J. Sheehan, *German History 1770 – 1866*, Oxford, 1989; o abordare şi mai detaliată în Thomas Nipperdey, *Germany from Napoleon to Bismarck*, Princeton, 1986 [1983], şi exhaustivă în Hans-Ulrich Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte, îi von der Ref*ormară *bis zur industriellen und politischen Deutschen Doppelrevolution 1815 – 1845/49*, Münich, 1987.

6. A.J.P. Taylor, op. cit., p. 69.

7. Pentru dezbaterea asupra acestei chestiuni, a se vedea în special Geoff Eley, *From Unification to Nazism*: *Reinterpreting the German Past*, London, 1986, pp. 254 – 82; David Blackboum şi Geoff Eley, *The Peculiarities of German History*: *Bourgeois Society and Politics în Nineteenth-Century Germany*, Oxford, 1984; Evans, *Rethinking German History*... pp. 93 – 122; Richard J. Evans (ed.), *Society and Politics în Wilhelmine Germany*, London, 1978; Jürgen Kocka, *German History Before Hitler*: *The Debate about the German Sonderweg*, în Journal of Contemporary History", 23 (1988), pp. 3 – 16; Robert G. Moeller, *The Kaiserreich Recast*? *Continuity and Change* în *Modern German Historiography*, în Journal of Social History", 17 (1984), pp. 655 – 83.

8. Bismarck a fost bine servit de biografii săi. Pentru cele mai bune două lucrări în formă narativă, a se vedea Ernst Engelbeig, *Bismarck*, 2 vol., Berlin, 1985 – 1990 şi Otto Pflanze, *Bismarck*, 3 vol., Princeton, 1990.

9. Heinrich August Winkler, *Der lange Weg nach Westen*, *II Deutsche Geschichte vom „Dritten Reich" bis zur Wiedervereinigung*, Münich, 2000, pp. 645 – 8.

10. Heinrich August Winkler, *The Long Shadow of*

the Reich: Weighing up German History, The 2001 Annual Lecture of the German Historical Institute London, London, 2002. Lothar Kettenacker, *Der Mythos vom Reich*, în Karl H. Bohre (ed.), *Mythos und Moderne*, Frankfurt am Main, 1983, pp. 262 – 89.

11. Karl Marx, *Randglossen zum Programm der deutschen Arbeiterpartei* (*Kritik des Gothaer Programms*, *1875*), în Karl Marx, Friedrich Engels, *Ausgewahite Schriften*, 2 vol., Berlinul de Est, 1968, vol. 2. pp. 11 – 28, citatul la p. 25.

12. Otto Büsch, *Militarsystem und Sozialleben im alten Preussen 1713 – 1807*: *Die Anfänge der sozialen Militarisierung der preussisch-deutschen Gesellschaft*, Berlin, 1962.

13. Horst Kohl (ed.), *Die politischen Reden des Fürsten Bismarck*, 14 vol., Stuttgart, 1892 – 1905), vol. 2. pp. 29 – 30.

14. Lothar Gall, *Bismarck*: *The White Revolutionary*, 2 vol., London, 1986 [1980], un extraordinar studiu analitic despre Bismarck.

15. Pentru istoria serviciului militar universal, a se vedea Ute Frevert, *Die kasernierte Nation*: *Militärdienst und Zivilgesellschaft* în *Deutschland*, Münich, 2001; German militarism in a wider context is covered by Völker R. Berghahn, *Militarism*: *The History of an International Debate 1861 – 1979*, Cambridge, 1984 [1981], idem (ed.), *Militarismus*, Köln, 1975, Martin Kitchen, *A Military History of Germany from the Eighteenth Century to the Present Day*, London, 1975 şi lucrarea clasică a lui Gordon A. Craig, *The Politics of the Prussian Army 1640 – 1945*, New York, 1964 [1955]; o analiză neconvenţională în Geoff Eley, *Army, State and Civil Society*: *Revisiting the Problem of German Militarism*, în idem, *From Unification to Nazism*, pp. 85 – 109.

16. Martin Kitchen, *The German Officer Corps 1890 – 1914*, Oxford, 1968; Karl Demeter, *Das deutsche Offizierkorps în Gesellschaft und Staat 1650 – 1945*,

Frankfurt am Main, 1962. În ceea ce priveşte ameninţarea permanentă a unei lovituri de stat, a se vedea Völker R. Berghahn, *Germany and the Approach of War în 1914*, London, 1973, pp. 13 – 15.

17. Richard J. Evans, *Rethinking German History*, pp. 248 – 90; idem, *Rereading German History*: *From Unification to Reunification 1800 – 1996*, London, 1997, pp. 65 – 86.

18. Ute Frevert, *Bourgeois Honour*: *Middle-class Duellists* în *Germany from the Late Eighteenth to the Early Twentieth Century*, în David Blackboum, Richard J. Evans (ed.), *The German Bourgeoisie: Essays on the Social History of the German Middle Class from the Late Eighteenth to the Early Twentieth Century*, London, 1991, pp. 255 – 92; idem, *Ehrenmänner*: *Das Ducll in der bürgerlichen Gesellschaft*, München, 1991.

19. Geoff Eley, *From Unification to Nazism*, pp. 85 – 109; Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, vol. 3, pp. 873 – 85.

20. Michael Geyer, *Die Geschichte des deutschen Militärs von 1860 – 1956*: *Ein Bericht über die Forschungslage (1945 – 1975)*, în Hans-Ulrich Wehler (ed.), Die *moderne deutsche Geschichte* in der *internationalen Forschung 1945 – 1975*, Göttingen, 1978, pp. 256 – 86; Helmut Bley, *Namibia under German Rule*, Hamburg, 1996 [1968].

21. Gesine Krüger, *Kriegsbewältigung und Geschichtsbewusstsein*: *Realität, Deutung und Verarbeitung des deutschen Kolonialkrieges în Namibia 1904 bis 1907*, Göttingen, 1999; Tilman Dedering, *„A Certain Rigorous Treatment of all Parts of the Nation"*: *The Annihilation of the Herero în German Southwest Africa 1904*, în Mark Levene şi Penny Roberts (ed.), *The Massacre în History*, New York, 1999, pp. 205 – 22.

22. David Schoenbaum, *Zabem 1913*: *Consensus Politics* în *Imperial Germany*, London, 1982; Nicholas Stargardt, *The German Ideea of Militarism 1866 – 1914*,

Cambridge, 1994; Wehler, Deutsche Gesellschaftsgeschichte, vol. HI. pp. 1125 – 9.

23. Ulrich von Hassell, *Die Hasseil-Tagebücher 1938 – 1944*, (editat de Friedrich Freiherr Hiller von Gaertringen), Berlin, 1989, p. 436.

24. Wolfgang J. Mommsen, *Das Ringen um den nationalen Staat: Die Gründung und der innere Ausbau des Deutschen Reiches unter Otto von Bismarck 1850 – 1890*, Berlin, 1993, pp. 439 – 40; David Blackboum, *Mai pingen*: *Apparitions of the Virgin Mary în Bismarckian Germany*, Oxford, 1993.

25. Vernon Lidtke, *The Outlawed Party*: *Social Democracy* în *Germany*, *187*8 – *1890*, Princeton, 1966; Evans, *Rituals*, pp. 351 – 72.

26. Dintre multele abordări ale evoluţiei Partidului Social-Democrat, a se vedea Susanne Miller şi Heinrich Potthoff, *A History of German Social Democracy*: *From 1848 to the Present*, Leamington Spa, 1986 [1983], un text introductiv util, din punctul de vedere al social-democraţilor germani de azi; Detlef Lehnert, *Sozialdemokratie zwischen Protestbewegung und Regierungspartei 1848 – 1983*, Frankfurt am Main, 1983, o excelentă lucrare succintă; şi Stefan Berger, *Social Democracy and the Working Class în Nineteenthand Twentieth-century Germany*, London, 2000, o monografie mai recentă.

27. Alex Hall, *Scandal, Sensation and Social Democracy*: *The SPD Press and Wilhelmine Germany 1890 – 1914*, Cambridge, 1977; Klaus Saul, *Der Staat und die „Mächte des Umsturzes"*: *Ein Beitrag zu den Methoden antisozialistischer Repression und Agitation vom Scheitern des Sozialistengesetzes bis zur Jahrhundertwende*, în Archiv für Sozialgeschichte", 12 (1972), pp. 293 – 350; Alex Hall, *By Other Means: The Legal Struggle against the SPD în Wilhelmine Germany 18901900*, în „Historical Journal", 17 (1974), pp. 365 – 86.

28. O abordare rezumată, de mici dimensiuni poate fi

găsită în Gerhard A. Ritter, *Die deutschen Parteien 1830 – 1914*: *Parteien und Gesellschaft im konstitutionellen Regierungssystem*, Göttingen, 1985); articolul clasic dedicat subiectului de M. Rainer Lepsius, *Parteisystem und Sozialstruktur*: *Zum Problem der Demokratisierung der deutschen Gesellschaft*, în Gerhard A. Ritter (ed.), *Die deutschen Parteien vor 1918*, Köln, 1973, pp. 56 – 80.

29. Gerhard A. Ritter, *Wahigeschichtliches Arbeitsbuch: Materialien zur Statistik des Kaiserreichs 1871 – 1918*, Münich, 1980, p. 42.

30. Stanley Suval, *Electoral Politics în Wilhelmine Germany*, Chapel Hill, NC, 1985; Margaret L. Anderson, *Practicing Democracy: Elections and Political Culture în Imperial Germany*, Princeton, 2000.

31. Kurt Koszyk, *Deutsche Presse im 19. Jahrhundert*: *Geschichte der deutschen Presse*, vol. II, Berlin, 1966.

32. Richard J. Evans (ed.), *Kneipengespräche im Kaiserreich*: *Die Stimmungsberichte der Hamburger Politischen Polizei 1892 – 1914*, Reinbek, 1989.

33. Scurtă introducere în Wehler, *Deutsche GeSeilschaftsgeschichte*, vol. III. pp. 961 – 5; mai multe detalii în William W. Hagen, *Germans, Poles, and Jews*: *The Nationality Conflict in the Prussian East, 1772 – 1914*, Chicago, 1980.

34. Evans (ed.), *Kneipengespräche*, pp. 361 – 83.

35. Völker R. Berghahn, *Der Tirpitz-Plan*: *Genesis und Verfall einer innenpolitischen Krisenstrategie unter Wilhelm* II, Düsseldorf, 1971.

36. Pentru o analiză sobră şi recentă a personalităţii şi influenţei Kaizerului, a se vedea Christopher Clark, *Kaiser Wilhelm* II, London, 2000.

37. Geoffrey Hosking, *Russia*: *People and Empire 1552 – 1917*, London, 1997.

38. George L. Mosse, *The Nationalization of the Masses*: *Political Symbolism and Mass Movements în Germany from the Napoleonian Wars through the Third Reich*, New York, 1975.

39. Alan Milward, Samuel B. Saul, *The Development of the Economies of Continental Europe 1850 – 1914*, London, 1977, pp. 19 – 20.

40. A se vedea în general Hubert Kiesewetter, *Industrielle Revolution in Deutschland 1815 – 1914*, Frankfurt am Main, 1989.

41. Völker Ulirich, *Die nervöse Grossmacht 1871 – 1918*: *Aufstieg und Untergang des deutschen Kaiserreichs*, Frankfurt am Main, 1997; Joachim Radkau, *Das Zeitalter der Nervoşität*: *Deutschland zwischen Bismarck und Hitler*, Münich, 1998.

42. August Nitschke şi alţii (eds.), *Jahrhundertwende*: *Der Aufbruch in die Moderne 1880 – 193*0, 2 vol., Reinbek, 1990.

43. Pentru aceste argumente a se vedea Blackboum şi Eley, *The Peculiarities*...

44. Peter Pulzer, *The rise of Political antisemitism în Germany and Austria*, New York, 1964, pp. 112 – 13; Rosemarie Leuschen-Seppel, *Sozialdemokratie und Antisemitismus im Kaiserreich*: *Die Auseinandersetzung der Partei mit den konservativen und völkischen Strömungen des Antisemitismus 1871 – 1914*, Bonn, 1978, pp. 140 – 42; Richard S. Levy, *The Downfall of the antisemitic Political Parties* în *Imperial Germany*, New Haven, 1975. A se vedea şi lucrarea de pionierat a lui Paul W. Massing, *Rehearsal for Destruction*, New York, 1949.

45. Am adoptat aici distincţia foarte utilă, făcută de Marion Kaplan între asimilare, pierderea completă a identităţii culturale, şi aculturaţie, crearea unei identităţi duale de un tip sau altul, în cadrul unui mediu multicultural. A se vedea Marion A. Kaplan, *The Acculturation*, *Assimilation*, *and Integration of Jews în Imperial Germany*, în „Year Book of the Leo Baeck Institute", 27 (1982), pp. 3 – 35.

46. Till van Rahden, *Juden und andere Breslauer*: *Die Beziehungen zwischen Juden*, *Protestanten und Katholiken în* einer *deutschen Grossstadt von 1860 bis 1925*,

Göttingen, 2000, pp. 147 – 9; Peter J.G. Pulzer, *Jews and the German State*: *The Political History of a Minority, 1848 – 1933*, Oxford, 1992, pp. 6 – 7; Shulamit Volkov, *Die Juden în Deutschland 1780 – 1918*, München, 1994; Usiel O. Schmelz, *Die demographische Entwicklung der Juden în Deutschland von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis 1933*, în „Bulletin des Leo Baeck Instituts", 83 (1989), pp. 15 – 62, informaţia la pp. 39 – 41; Jacob Toury, *Soziale und politische Geschichte der Juden în Deutschland 184*7 *– 1871*: *Zwischen Revolution, Reaktion und Emanzipation*, Düsseldorf, 1977), 60; Monika Richarz, *Jüdisches Leben în Deutschland*, II *Selbstzeugnisse zur Sozialgeschichte im Kaiserreich*, Stuttgart, 1979, pp. 16 – 17; Anthony Kauders, *German Politics and the Jews*: *Düsseldorf and Nürnberg 1910 – 1933*, Oxford, 1996, p. 26; Kerstin Meiring, *Die christlich-jüdische Mischehe în Deutschland, 1840 – 1933*, Hamburg, 1998.

47. Pulzer, *Jews*, pp. 106 – 20.

48. Dietz Bering, *The Stigma of Names*: *Antisemitism în German Daily Life, 1812 – 1933*, Cambridge, 1992 [1987].

49. Pulzer, *Jews*, pp. 5, 11.

50. Niall Ferguson, *The World's Banker*: *The History of the House of Rothschild*, London, 1998; Fritz Stem, *Gold and Iron*: *Bismarck, Bleichröder and the Building of the German Empire*, New York, 1977.

51. Robert Gellately, *The Politics of Economic Despair: Shopkeepers and German Politics, 1890 – 1914*, London, 1974, pp. 42 – 3; Richarz, *Jüdisches Leben*, vol. II, pp. 17, 23 – 35.

52. Ibidem, pp. 31 – 4.

53. Peter Pulzer, *Jews and Nation-Building în Germany 1815 – 1918*, în „Year Book of the Leo Baeck Institute", 41 (1996), pp. 199 – 214.

54. A se vedea în special Werner E. Mosse, *Jews in the German Economy*: *The German-Jewish Economic Elite 1820 – 1935*, Oxford, 1987, şi idem, *The German-Jewish*

Economic Elite 1820 – 1935: *A Socio-Cultural Profile*, Oxford, 1989, nu numai lucrări de o înaltă ţinută ştiinţifică, dar şi celebrări nostalgice ale realizărilor unui grup social în mijlocul căruia Mosse însuşi s-a născut.

55. Pulzer, *The rise*, pp. 94 – 101, 113; Shulamit Volkov, *Jüdisches Leben und Antisemitismus im 19. und 20. Jahrhundert*, München, 1990.

56. Pentru Böckel şi mişcarea antisemită în general, a se vedea David Peal, *Antisemitism by Other Means*? *The Rural Cooperative Movement în Late 19th Century Germany*, în Herbert A. Strauss (ed.), *Hostages of Modernization*: *Studies on Modern Antisemitism 1870 – 1933/39*: *Germany – Great Britain – France*, Berlin, 1993, pp. 128 – 49; James N. Retallack, *Notables of the Right*: *The Conservative Party and*

Political Mobilization in Germany, 1876 – 1918, London, 1988, în special pp. 91 – 9; Hans-Jürgen Fühle, *Agrarische Interessenpolitik und preussischer Konservatismus im wilhelminischen Reich 1893 – 1914*: *Ein Beitrag zur Analyse des Nationalismus în Deutschland am Beispiel des Bundes der Landwirte und der Deutsch-Konservativen Partei*, Hanovra, 1967, în special pp. 111 – 40.

57. Pulzer, *The rise*, pp. 53 – 5, 116; Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, vol. III, pp. 924 – 34; Thomas Nipperdey, *Deutsche Geschichte 1866 – 1918, 11*: *Machtstaat vor der Demokratie*, München, 1992, pp. 289 – 311.

58. Jacob Katz, *From Prejudice to Destruction*: *antisemitism, 1700 – 1933*, Cambridge, Mass., 1980, este un studiu clasic. Pentru antisemitismul catolic în Germania, a se vedea Olaf Blaschke, *Katholizismus und Antisemitismus im Deutschen Kaiserreich*, Göttingen, 1997); Helmut Walser Smith, *The Learned and the Popular Discourse of antisemitism in the Catholic Milieu in the Kaiserreich*, în „Central European History", 27 (1994), 315 – 28. Werner Jochmann, *Gesellschaftskrise und*

Judenfeindschaft în Deutschland 1870 – 1945, Hamburg, 1988, are un excelent capitol introductiv, pp. 30 – 98. James F. Harris, *The People Speak*! *antisemitism and Emancipa*tion in *Nineteenth-Century Bavaria*, Ann Arbor, 1994, minimalizează cu mult prea multă uşurinţă factorii socio-economici; istoria antisemitismului nu poate fi redusă la altfel neexplicata influenţă a unui discurs independent de orice alţi factori.

59. Wilhelm Marr, *Vom jüdischen Kriegsschauplatz*: *Eine Streitschrift*, Berna, 1879, pp. 19, citat în Pulzer, The rise, 50; a se vedea de asemenea pamfletul lui Marr *Der Sieg des Judenthums über das Germanenthum vom nicht konfessionellen Standpunkt aus betrachtet*, Berlin, 1873.

60. Moshe Zimmermann, *Wilhelm Marr*: *The Patriarch of antisemitism*, New York, 1986, pp. 89, 150 – 51, 154; Daniela Kasischke-Wurm, *Antisemitismus im Spiegel der Hamburger Presse während des Kaiserreichs (1884 – 1914)*, Hamburg, 1997, pp. 240 – 46.

61. Ibidem, p. 77.

62. Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, vol. III, pp. 925 – 9.

63. Evans (ed.), *Kneipengesprache*, p. 317.

64. Ibidem, pp. 313 – 21.

65. Leuschen-Seppel, *Sozialdemokratie*, în special pp. 36, 96, 100, 153, 171; Evans (ed.), *Kneipengesprache*, pp. 302 – 6, 318 – 19. Aceste argumente, aduse împotriva afirmaţiilor radicale ale lui Daniel J. Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners*: *Ordinary Germans and the Holocaust*, New York, 1996, pot fi urmărite mai pe larg în Evans, *Rereading*, pp. 119 – 44.

66. Stefan Scheil, *Die Entwicklung des politischen Antisemitismus în Deutschland zwischen 1881 und 1912*: *Eine wahigeschichtliche Untersuchung*, Berlin, 1999.

67. A se vedea în special Harris, *The People Speak*! şi Helmut Walser Smith, *The Butcher's Tale*: *Murder and antisemitism in a German Town*, New York, 2002 (care cuprinde detalii excepţionale, dar exagerează importanţa

„crimei rituale” într-un mic oraş necunoscut din estul extrem al Prusiei). A se vedea şi Christoph Nonn, *Eine Stadt sucht einen Mörder*: *Gerücht, Gewalt und Antisemitismus im Kaiserreich*, Göttingen, 2002). Pentru reacţiile ostile ale presei în faţa acuzaţiilor anterioare de crime rituale, vezi Kasischke-Wurm, *Antisemitismus*, pp. 175 – 82.

68. Dovezi în David Kertzer, Unholy War: The *Vatican's Role in the rise of Modern antisemitism*, London, 2001, deşi afirmaţiile autorului privind relevanţa materialelor sunt mult prea ambiţioase. Pentru studii culturale şi sociale asupra antisemitismului catolic, care nu lasă nicio urmă de îndoială asupra omniprezenţei acestuia, a se vedea Blaschke, *Katholizismus und Antisemitismus*; Michael Langer, *Zwischen Vorurteil und Aggression*: *Zum Judenbild* in der *deutschsprachigen katholischen Volksbildung des 19. Jahrhunderts*, Freiburg, 1994; Walter Zwi Bacharach, *Anti-Jewish Prejudices* în *German-Catholic Sermons*, Lewiston, Pa., 1993; David Blackboum, „Roman Catholics, the Centre Party and antisemitism în Imperial Germany”, în Paul Kennedy and Anthony Nicholls (eds.), *Nationalist and Racialist Movements în Britain and Germany before 1914*, London, 1981, pp. 106 – 29; şi, pentru dimensiunea internaţională comparativă, Olaf Blaschke and Aram Mattioli (ed.), *Katholischer Antisemitismus im 19. Jahrhundert*: *Ursachen und Traditionen im internationalen Vergleich*, Zürich, 2000. Pentru nemulţumirile ţărăneşti şi antisemitismul prezent în interiorul comunităţii catolice, a se vedea Ian Farr, *Populism in the Countryside*: *The Peasant Leagues în Bavaria in the 1890's*, în Evans (ed.), *Society and Politics*, pp. 136 – 59.

69. A se vedea, de exemplu, Norbert Kampe, *Studenten und „Judenfrage” im deutschen Kaiserreich*: *Die Entstehung* einer *akademischen Tragerschicht des Antisemitismus*, Göttingen, 1988.

70. Stephen Wilson, *Ideology and Experience*:

Antisemitism în *France at the Time of the Dreyfus Affair*, New York, 1982 [1980]; John D. Klier and Shlomo Lambroza (ed.) *Pogroms*: *Anti-Jewish Violence* în *Modern Russian History*, Cambridge, 1992.

71. David Blackboum, *Populists and Patricians*: *Essays în* Modern *German History*, London, 1987, pp. 217 – 45 („The Politics of Demagogy în Imperial Germany").

72. Julius Langhehn, *Rembrandt als Erzieher*, ediţia 38., Leipzig, 1891 [1890], p. 292; idem, *Der Rembrandtdeutsche*: *Von* einem *Wahrheitstreund*, Dresda, 1892, p. 184, ambele citate în Pulzer, *The rise*, p. 242; a se vedea şi Fritz Stem, *The Politics of Cultural Despair*: *A Study in the rise of the German Ideology*, New York, 1961.

73. Piesa lui Lessing, jucată pentru prima dată în 1779, era un apel la toleranţă religioasă, în special pentru evrei. Pentru citat, a se vedea Cosima Wagner, *Die Tagebacher* (editat de Martin Gregor-Dellin and Dietrich Mack), München, 1977, vol. II, p. 852 (18 Dec. 1881); de asemenea pp. 159, 309; Jacob Katz, *The Darker Side of Genius*: *Richard Wagner's antisemitism*, Hanovra, 1986, este o introducere echilibrată în acest subiect controversat.

74. George L. Mosse, *The Crisis of German Ideology*: *Intellectual Origins of the Third Reich*, London, 1964, pp. 88 – 107; Annette Hein, *Es ist viel „Hitler" în Wagner*: *Rassismus und antisemitische Deutschtumsideologie în den „Bayreuther Blattern" (1878 – 1938)*, Tübingen, 1996.

75. Winfried Schüler, *Der Bayreuther Kreis von seiner Entstehung bis zum Ausgang der wilhelminischen Ära*, Münster, 1971; Andrea Mork, *Richard Wagner als politischer Schriftsteller: Weltanschauung und Wirkungsgeschichte*, Frankfurt am Main, 1990; Houston Stewart Chamberlain, *Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts*, 2 vol., München, 1899; Geoffrey G. Field, *Evangelist of Race*: *The Germanic Vision of Houston Stewatt Chamberlain*, New York, 1981.

76. Ludwig Woltmann, *Politische Anthropologie*

(editat de Otto Reche), Leipzig, 1936 [1900], pp. 16 – 17, 267, citat în Mosse, *The Crisis*, pp. 100 – 102.

77. Woodruff D. Smith, *The Ideological Origins of Nazi Imperialism*, New York, 1986, pp. 83 – 111; de asemenea, Karl Lange, *Der Terminus „Lebensraum" în Hitlers*

Mein Kampf, *Vierteljahrshefte far Zeitgeschichte* (de aici înainte VfZ), 13 (1965), pp. 426 – 37.

78. Paul Crook, *Darwinism*, *War and History*: *The Debate Over the Biology of War from the „Origin of Species** to the First World War*, Cambridge, 1994, în special pp. 30, 83; Imanuel Geiss (ed.), *July 1914: The Outbreak of the First World War*. *Selected Documents*, London, 1967, p. 22; Holger Afflerbach, *Falkenhayn*: *Politisches Denken und Handeln im Kaiserreich*, München, 1994); a se vedea Evans, *Rereading*, pp. 119 – 44, pentru o analiză generală a istoriei şi istoriografiei darwinismului social german.

79. A se vedea, în general, Paul Weindling, Health, *Race and German Politics between National Unification and Nazism 1870 – 1945*, Cambridge, 1989, şi Peter Weingart şi alţii, *Rasse*, *Blut und Gene: Geschichte der Eugenik und Rassenhygiene în Deutschland*, Frankfurt am Main, 1992 [1988].

80. Sheila F. Weiss, *Race Hygiene and National Efficiency*: *The Eugenics of Wilhelm Schallmayer*, Berkeley, 1987; Evans, *Rituals*, p. 438; Roger Chickering, *Imperial Germany and a World Without War: The Peace Movement and German Society*, *1892 – 1914*, Princeton, 1975, pp. 125 – 9.

81. Articolul deschizător de drumuri al lui Jeremy Noakes, *Nazism and Eugenics*: *The Background to the Nazi Sterilization Law of 14 July 1933*, în Roger Bullen şi alţii (ed.), *Ideas into Politics*: *Aspects of European History 1880 – 1950*, London, 1984, pp. 75 – 94, încă reprezintă un ghid indispensabil pentru activitatea acestor gânditori.

82. Karl Heinz Roth, *Schein-Alternativen im*

Gesundheitswesen: Alfred Grotjahn (1869 – 1931) – Integrations figur établierter Sozialmedizin und nationalsozialistischer „Rassenhygiene", în Karl Heinz Roth (ed.), *Erfassung zjur Vernichtung*: *Von der Sozialhygiene zum Gesetz aber Sterbehilfe*, Berlin, 1984, pp. 31 – 56; o abordare mai generală, Sheila Weiss, *The Race Hygiene Movement în Germany*, în Mark B. Adams (ed.), *The Wellborn Science*: *Eugenics în Germany*, *France*, *Brazil*, *and Russia*, New York, 1990, pp. 8 – 68.

83. Adevăratul său nume era Adolf Lanz, dar îşi spunea Jörg Lanz von Liebenfels ca să-şi dea importanţă. Hans-Walter Schmuhl, *Rassenhygiene*, *Nationalsozialismus*, *Eutanasie*: *Von der Verhatung zur Vernichtung lebensunwerten Lebens*, *1890 – 1945*, Göttingen, 1987; Wilfried Daim, *Der Mann*, *der Hitler die Ideea gab*: *Die sektiererischen Grundlagen des Nationalsozialismus*, Viena, 1985 [1958].

84. Weiss, *The Race Hygiene Movement*, pp. 9 – 11.

85. Max Weber, *Der Nationalstaat und die Volkswirrschaftpolitik*, în idem, *Gesammelte politische Schriften* (editat de J. Winckelmann), ediţia a 3-a, Tübingen, 1971, p. 23.

86. Richard Hinton Thomas, *Nietzsche în German Politics and Society 1890 – 1918*, Manchester, 1983, în special pp. 80 – 95. Pentru o tentativă recentă de analiză a operei lui Nietzsche, a se vedea Bernhard H.F. Taureck, *Nietzsche und der Faschismus*: *Ein Politikum*, Leipzig, 2000.

87. Steven E. Aschheim, *The Nietzsche Legacy în Germany 1890 – 1990*, Berkeley, 1992.

88. Mosse, *The Crisis*, pp. 204 – 7; Walter Laqueur, *Young Germany*: *A History of the German Youth Movement*, London, 1962; Jürgen Reulecke, „Ich mochte einer werden so wie die…" Männerbunde im 20. Jahrhundert, Frankfurt am Main, 2001; Daim, *Der Mann*, pp. 71 – 2.

89. Alastair Thompson, *Left Liberals*, *the State*, *and*

Popular Politics în Wilhelmine Germany, Oxford, 2000.

90. Stefan Breuer, *Ordnungen der Ungleichheit – die deutsche Rechte im Widerstreit ihrer Ideea I87I-I945*, Darmstadt, 2001, oferă un studiu tematic, care subliniază (pp. 370 – 76) eşecul unei sinteze adevărate înainte de sosirea nazismului.

91. Andrew G. Whiteside, *The Socialism of Fools*: *Georg von Schönerer and Austrian* Pan*Germanism*, Berkeley, 1975, în special p. 73.

92. John W. Boyer, *Political Radicalism în Late Imperial Vienna: Origins of the Christian Social Movement, 1848 – 1897*, Chicago, 1981.

93. Pulzer, *The rise*, p. 207.

94. Brigitte Hamann, *Hitler's Vienna*: *A Dictator*'s *Apprenticeship*, Oxford, 2000, pp. 236 – 53, oferă un studiu comprehensiv al lui Schönerer şi al altor ideologi vienezi ai epocii. [Pentru ediţia românească a se vedea Brigitte Hamann: *Viena lui Hitler*. *Anii de ucenicie ai unui dictator*, Bucureşti, Ed. Vivaldi, 2006]

95. Carlile A. Macartney, *The Habsburg Empire 1790 – 1918*, Londra, 1968, pp. 632 – 5, 653 – 7, 666, 680, 799; Pulzer, *The rise*, pp. 149 – 60, 170 – 74, 206 – 9; Carl E. Schorske, *Fin-de-Siecle Vienna*: *Politics and Culture*, New York, 1980), pp. 116 – 180 [Pentru ediţia românească, a se vedea Carl E. Schorske, *Viena fin-de-siecle*, Iaşi, Ed. Polirom, 1998]; Massing, *Rehearsal*, p. 241; Hellmuth von Gerlach, *Von rechts nach links*, Hildesheim, 1978 [1937], pp. 112 – 14; Andrew G. Whiteside, *Austrian National Socialism before 1918*, The Hague, 1962.

96. Woodruff D. Smith, *The German Colonial Empire*, Chapel Hill, NC, 1978; Fritz Ferdinand Müller, *Deutschla*nd-*Zanzibar-Ostafrika: Geschichte einer deutschen Kolonialeroberung 1884 – 1890*, Berlin, 1990 [1959].

97. Gerhard Weidenfeller, *VDA*: *Verein für das Deutschtum im Ausland*: *Allgemeiner Deutscher Schulverein (1881 – 1918). Ein Beitrag zur Geschichte des*

deutschen Nationalismus und Imperialismus im Kaiserreich, Berne, 1976.

98. Geoff Eley, *Reshaping the German Right*: *Radical Nationalism and Political Change after Bismarck*, Londra, 1980, p. 366; Roger Chickering, *We Men Who Feel Most German*: *A Cultural Study of the* Pan*German League I886-I9I4*, Londra, 1984, pp. 24 – 73; Wilhelm Deist, *Flottenpolitik und Flottenpropaganda*: *Das Nachrichtenbüro des Reichsmarineamts 1897 – 1914*, Stuttgart, 1976; Richard Owen, *Military-Industrial Relations*: *Krupp and the Imperial Navy Office*, în Evans (ed.), *Society and Politics*, pp. 71 – 89; Marilyn Shevin Coetzee, *The German Army League*: *Popular Nationalism în Wilhelmine Germany*, New York, 1990; Richard W. Tims, *Germanizing Prussian Poland*: *The H-K-T Society and the Struggle for the Eastern Marches in the German Empire 1894 – 1919*, New York, 1941; Adam Galoş şi alţii, *Die Hakatisten*: *Der Deutsche Ostmarkenverein 1894 – 1934*, Berlin, 1966.

99. Chickering, *We Men*, pp. 128, 268 – 71; Coetzee, *The German Army League*, pp. 19 – 23; Ute Planert, *Antifeminismus im Kaiserreich: Diskurs, soziale Formation und politische Mentalität*, Göttingen, 1998, pp. 118 – 76.

100. Chickering, *We Men*, pp. 102 – 21.

101. Ibidem, pp. 284 – 6; Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, vol. III. pp. 1071 – 81; citate în traducere engleză în Roderick Stackelberg şi Sally A. Winkle (ed.), *The Nazi Germany Sourcebook*: *An Anthology of Texts*, Londra, 2002, pp. 20 – 26.

102. Chickering, *We Men*, pp. 74 – 97, 284 – 6.

103. Ibidem, 122 – 32; de asemenea, Klaus Bergmann, *Agrarromantik und Grossstadtfeindschaft*, Meisenheim, 1970.

104. Chickering, *We Men*, pp. 253 – 91; Eley, *Reshaping*, pp. 316 – 34; Dirk Stegmann, *Die Erben Bismarcks*: *Parteien und Verbände in der Spätphase des Wilhelminischen Deutschlands*: *Sammlungspolitik 1897 –*

1914, Köln, 1970, pp. 352 – 48; Fritz Fischer, *War of Illusions*: *German Politics from 1911 to 1914*, Londra, 1975 [1969].

105. Iris Hamel, *Völkischer Verbând und naţionale Gewerkschaft: Der Deutschnaţionale Handlungsgehilfenverbând*, *1893 – 1933*, Frankfurt am Main, 1967; Planert, *Antifeminismus*, pp. 71 – 9.

106. Fragmente din memorandum şi din răspunsul Kaizenilui pot fi găsite în Rohl, *From Bismarck to Hitler*, pp. 49 – 52, şi Stackelberg şi Winkle (ed.), *The Nazi Germany Sourcebook*, pp. 29 – 30.

107. Hartmut Pogge-von Strandmann, *Staatsstreichpliine*, *Alldeutsche und Bethmann Hollweg*, în Hartmut Pogge-von Strandmann şi Imanuel Geiss, *Die Erforderlichkeit des Unmöglichen: Deutschland am Vorabend des ersten Weltkrieges*, Frankfurt am Main, 1965), pp. 7 – 45; textele replicilor Kaizenilui şi ale lui Bethmann sunt publicate la paginile 32 – 39; documente privind relaţiile Kaizenilui cu Chamberlain în Rohl, *From Bismarck to Hitler*, pp. 41 – 8.

108. Pentru o excelentă discuţie privind opiniile contemporanilor asupra duratei probabile a conflictului, a se vedea Hew Strachan, *The First World War*, *I*: *To Arms*, Oxford, 2001, pp. 1005 – 14.

109. Martin Kitchen, *The Silent Dictatorship*: *The Politics of the German High Command under Hindenburg and Ludendorff*, *1916 – 1918*, Londra, 1976. Cea mai bună lucrare recentă este Roger Chickering, *Imperial Germany and the Great War*, *1914 – 1918*, Cambridge, 1998.

110. În cadrul unei literaturi istoriografice uriaşe se remarcă Figes: *A People's Tragedy*.

111. Robert Service, *Lenin*: *A Political Life*, 3 vol., Londra, 1985 – 95 este biografia standard; tentativele lui Lenin a încuraja izbucnirea unei revoluţii în Germania pot fi studiate cel mai bine prin intermediul activităţii emisarului sovietic Karl Radek; a se vedea Marie-Luise Goldbach, *Karl Radek und die deutsch-sowjetischen*

Beziehungen 1918 – 1923, Bonn, 1973, şi Warren Lerner, *Karl Radek*: *The Last Internaţionalist*, Stanford, 1970.

112. Heinrich August Winkler, *Von der Revolution zur Stabilisierung*: *Arbeiter und Arbeiterbewegung in der Weimarer Republik 1918 bis 1924*, Bonn, 1984, în special pp. 114 – 34, 468 – 552.

113. Amo J. Mayer, *Politics and Diplomacy of Peacemaking: Containment and Counterrevolution at Versailles 1918 – 1919*, ediţia a 2-a, New York, 1969 [1967] pentru contextul general; Oszkăr Lăszi, *Revolution and Counter-Revolution in Hungary*, Londra, 1924, pentru o mărturie contemporană.

114. Berliner Tageblatt, 1 august 1918, citat în David Welch, *Germany*, *Propaganda and Total War*, *1914 – 1918*: *The Sins of Omission*, Londra, 2000, p. 241. A se vedea şi Aribert Reimann, *Der grosse Krieg der Sprachen*: *Untersuchungen zur historischen Semantik* în *Deutschland und England zur Zed des Ersten Weltkriegs*, Essen.

2000.

115. Pentru cea mai bună lucrare recentă a se vedea Chickering, *Impieri al Germany*, *pp*. 178 – 91.

116. Welch, *Germany*, pp. 241 – 2; Wilhelm Deist, *Cenzorship and Propaganda în Germany during the First World War*, în Jean-Jacques Becker şi Stéphane Audoin-Rouzeau (ed.), *Les Sociétés européennes et la guerre de 1914 – 1918*, Paris, 1990, pp. 199 – 210; Alice Goldfarb Marquis, *Words as Weapons*: *Propaganda în Britain and Germany during the First World War,*» Journal of Contemporary History", 13 (1978), pp. 467 – 98.

117. Fritz Fischer, *Germany's Aims in the First World War*, London, 1967 [1961], passim.

118. Bullitt Lowry, *Armistice 1918*, Kent, Ohio, 1996; Hugh Cecil şi Peter Liddle (ed.), *At the Eleventh Hour*: *Reflections*, *Hopes and Anxieties at the Closing of the Great War*, *1918*, Bamsley, 1998.

119. *Stenographischer Bericht über die öffentlichen Verhandlungen des 15. Untersuchungsausschusses der*

verfassungsgebenden Nationalversammlung, vol. II, Berlin, 1920, pp. 700 – 701 (18 noiembrie 1919). A se vedea şi Erich Ludendorff, *Kriegführung und Politik*, Berlin, 1922, şi Paul von Hindenburg, *Aus meinem Leben*, Leipzig, 1920, p. 403; mai general, Friedrich Freiherr Hiller von Gaertringen, *„Dolchstoss-Diskussion" und „Dolchstosslegende" im Wandel von vier Jahrzehnten*, în Waldemar Besson şi Friedrich Freiherr Hiller von Gaertringen (ed.), *Geschichtsund Gegenwartsbewusstsein*, Göttingen, 1963, pp. 122 – 60. De asemenea, mai recent, Jeffrey Verhey, *The Spirit of 1914*: *Militarism*, *Myth and Mobilization in Germany*, Cambridge, 2000, pp. 219 – 23, şi Chickering, *Imperial Germany*, pp. 189 – 91.

120. Wilhelm al II-lea, My Memoirs 1878 – 1918, London, 1922, pp. 282 – 3. Mai general, a se vedea Wilhelm Deist, *The Military Collapse of the German Empire*: *The Reality Behind the Stab-in-the-Back Myth*, „War în History", 3 (1996), pp. 186 – 207.

121. Friedrich Ebert, *Schriften*, *Aufzeichnungen*, *Reden*, 2 vol., Dresda, 1936, vol. II. p. 127; Ebert a dat vina pentru înfrângere pe „superioritatea inamicului în oameni şi echipament" (p. 127).

122. Gerhard A. Ritter şi Susanne Miller (ed.), *Die deutsche Revolution 1915 – 1919 – Dokumente*, Frankfurt am Main, 1968, este o excelentă colecţie de documente; Francis L. Carsten, *Revolu*tion in *Central Europe 1915 – 1919*, London, 1972 este o analiză foarte bună.

123. Dintr-o istoriografie uriaşă, a se vedea Harold Temperley (ed.), *A History of the Peace Conference of Paris*, 6 vol., London, 1920 – 24, şi Manfred F. Boemeke şi alţii (ed.), *The Treaty of Versailles*: *A Reassessment after 75 Years*, Washington, DC, 1998, o colecţie de studii ştiinţifice publicate la aniversarea a optzeci de ani de la încheierea războiului.

124. Mayer, *Politics and Diplomacy*.

125. Arthur S. Link (ed.), *The Papers of Woodrow Wilson*, 69 vol., Princeton, 1984, vol. XL, pp. 534 – 9; mai

general, Lloyd E. Ambrosius, *Wilsonian Statecraft*: *Theory and Practice of Liberal Internaţionalism during World War I*, Wilmington, De 1., 1991, Thomas J. Knock, *To End All Wars*: *Woodrow Wilson and the Quest for a New World Order*, New York, 1992, şi Arthur Walworth, *Wilson and his Peacemakers*: *American Diplomacy at the Paris Peace Conference*, *1919*, New York, 1986.

126. Winkler, *Von der Revolution*, pp. 94 – 5; Carsten, Revolution, pp. 271 – 98.

127. John Home and Alan Kramer, *German Atrocities 1914*: *A History of Denial*, London, 2001, pp. 345 – 55, 446 – 50; Gerd Hankel, *Die Leipziger Prozesse*: *Deutsche Kriegsverbrechen und ihre ştrafrechtliche Verfolgung nach dem Ersten Weltkrieg*, Hamburg, 2003.

128. Bruce Kent, *The Spoils of War*: *The Politics, Economics and Diplomacy of Reparations 1915 – 1932*, Oxford, 1989.

129. Alan Sharp, *The Versailles Settlement*: *Peacekeeping* în *Paris*, *1919*, London, 1991.

130. Fischer, *Germany's Aims*, passim.

131. Pentru o atitudine favorabilă tratatelor, a se vedea Macmillan, Margaret, *Peacemakers*: *The Paris Conference of 1919 and its Attempt to End War*, London. 2001.

132. Abel Testimony (de aici înainte AT) 114, în Peter H. Merkl, *Political Wolence under the Swastika*: *581 Early Nazis*, Princeton, 1975, p. 191.

133. AT 334, în ibidem, pp. 192 – 3.

134. AT 248, în ibidem, pp. 194 – 5.

135. A se vedea studiul clasic, încă de referinţă, al lui Fischer, *Germany's Aims*.

136. Eley, *Reshaping*, pp. 333, 339 – 42; Dirk Stegmann, *Zwischen Repression und Manipulation*: *Konservative Machteliten und Arbeiterund Angestelltenbewegung 1910 – 1918*: *Ein Beitrag zur Vorgeschichte der DAP/NSDAP*, „Archiv für Sozialgeschichte", 12 (1972), pp. 351 – 432.

137. Heinz Hagenlücke, *Die deutsche Vaterlandspartei*: *Die naţionale Rechte am Ende des Kaiserreiches*, Düsseldorf, 1997; Verhey, *The Spirit of 1914*, pp. 178 – 85; Mosse, *The Crisis*, pp. 218 – 26.

138. Ernst Jünger, *în Stahlgewittern*: *Aus dem Tagebuch* eines *Stosstruppführers*, Hanovra, 1920. Pentru o nouă ediţie în limba engleză, a se vedea idem, Storm of Steel, London, 2003.

139. Richard Bessel, *Germany after the First World War*, Oxford, 1993, pp. 256 – 61.

140. Theodore Abel, *Why Hitler Came to Power*, Cambridge, Mass., 1986 [1938], p. 21, citând *Frankfurter Zeitung*, 27 noiembrie 1918.

141. Quoted în Abel, Why Hitler, p. 24, mărturia 4.3.4 şi 2.3.2.

142. Ibidem, p. 26, mărturia 4.1.2.

143. AT 199, în Merkl, *Political Violence*, p. 167.

144. Mărturia 2.8.5, în Abel, *Why Hitler*, pp. 27 – 8.

145. Christoph Jahr, *Gewöhnliche Soldaten*: *Desertion und Deserteure im deutschen und britischen Heer 1914 – 1918*, Göttingen, 1998); Benjamin Ziemann, *Fahnenflucht im deutschen Heer 1914 – 1918*, „Militärgeschichtliche Mitteilungen", 55 (1996), pp. 93 – 130.

146. Wolfgang Kruse, *Krieg und Klassenheer*: *Zur Revoluţionierung der deutschen Armée im Ersten Weltkrieg*, „Geschichte und Gesellschaft", 22 (1996), pp. 530 – 61.

147. Merkl, *Political Violence*, pp. 152 – 72.

148. Robert W. Whalen, *Bitter Wounds*: *German Victims of the Great War*, *1914 – 1939*, Ithaca, NY, 1984; Deborah Cohen, *The Warlome Home*: *Disabledveterans în Britain and Germany*, *1914 – 1918*, Berkeley, 2001; Bessel, *Germany*, pp. 274 – 9.

149. Völker R. Berghahn, *Der Stahihelm*: *Bund der Frontsoldaten 1918 – 1935*, Düsseldorf, 1966, pp. 13 – 26, 105 – 6, 286; *Stahihelm und Staat* (8 mai 1927), fragmente

traduse în Anton Kaes şi alţii, (ed.), *The Weimar Republic Sourcebook*, Berkeley, 1994, pp. 339 – 40.

150. Bessel, *Germany*, pp. 283 – 84; de asemenea, Ulrich Heinemann, *Die verdrängte Niederlage*: *Politische Öffentlichkeit und Kriegsschuldfrage in der Weimarer Republik*, Göttingen, 1983).

151. Frevert, *Die hasemierte Nation*; Geoff Eley, *Army, State and Civil Society*, în idem, *From Unification to Nazism*, pp. 85 – 109; şi mai general Berghahn (ed.), *Militarismus*.

152. Evans, *Kneipengespräche*, pp. 31 – 2, 339.

153. Bessel, *Germany*, pp. 256 – 70.

154. Sebastián Haffner, *Defying Hitler*: *A Memoir*, London, 2002, pp. 10 – 15.

155. Michael Wildt, *Generation des Unbedingten*: *Das Führungshorps des Reichssicherheitshauptamtes*, Hamburg, 2002, pp. 41 – 52.

156. Berghahn, *Der Stahihelm*, în special pp. 65 – 6; Karl Rohe, *Das Reichsbanner Schwarz Rot Gold*: *Ein Beitrag zur Geschichte und Struktur der politischen Kampfverbände zur Zeit der Weimarer Republik*, Düsseldorf, 1966; Kurt G.P. Schuster, *Der Rote Fronthämpferbund 1924 – 1929*: *Beiträge zur Geschichte und Organisations Struktur eines politischen Kampfbundes*, Düsseldorf, 1975.

157. James M. Diehl, *Paramilitary Politics în Weimar Germany*, Bloomington, Ind., 1977, oferă o introducere clară în lumea subterană a organizaţiilor paramilitare. A se vedea şi Martin Sabrow, *Der Rathenaumord*: *Rekonstruktion einer Verschwörung gegen die Republik von Weimar*, München, 1994, pentru o excelentă cercetare a lumii conspiratorilor armaţi.

158. Erhard Lucas, *Märzrevolution im Ruhrgebiet*, 3 vol., Frankfurt am Main, 1970 – 78, o lucrare clasică a istoriografiei politic angajate; George Eliasberg, *Der Ruhrkrieg von 1920*, Bonn, 1974, o monografie mai echilibrată, mai puţin detaliată şi favorabilă social-

democraţilor.

159. A se vedea lucrarea clasică în acest domeniu Klaus Theweleit, *Male Fantasies*, 2 vol., Cambridge, 1987 şi 1989 [1978]; pentru unele rezerve, Evans, *Rereading*, pp. 115 – 18.

160. În problema Corpurilor France, Robert G.L. Waite, *Vanguard of Nazism. The Free Corps Movement în Postwar Germany 1918 – 1923*, Harvard, 1952, rămâne cea mai bună monografie în limba engleză. Vezi şi Hagen Schulze, *Freikorps und Republik 1918 – 1920*, Boppard, 1969, şi Emil J. Gumbel, Verschwörer: *Zur Geschichte und Soziologie der deutschen nationalistischen Geheimbünde 1918 – 1924*, Heidelberg, 1979 [1924].

161. Völker Ulirich, *Der ruhelose Rebell*: *Karl Plättner 1893 – 1945. Eine Biographie*, München, 2000; şi Manfred Gebhardt, Max Hoelz: *Wege und Irrwege eines Revoluţionars*, Berlin, 1983.

Partea a N-a

EŞECUL DEMOCRAŢIEI

Slăbiciunile Republicii de la Weimar

I

Teama şi ura dominau viaţa Germaniei la sfârşitul Primului Război Mondial. Confruntările armate, asasinatele, revoltele, masacrele şi agitaţiile civile au împiedicat apariţia unei situaţii stabile, în care noua ordine democratică să poată prospera. Totuşi, cineva trebuia să preia frâiele guvernării după abdicarea Kaiserului şi colapsul Reichului creat de Bismarck. Social-democraţii şi-au asumat acest rol. Un grup de figuri de frunte din mişcarea muncitorească s-au impus în confuzia de la începutul lui noiembrie 1918 şi au format un organism revoluţionar, Consiliul Reprezentanţilor Poporului. Reunind pentru scurt timp cele două aripi ale mişcării social-democrate (Majoritarii, care susţinuseră războiul, şi Independenţii, ostili acestuia), Consiliul era condus de Friedrich Ebert, un vechi membru al structurilor Partidului Social-Democrat. Născut în 1871, fiul unui croitor, a

devenit şelar şi a intrat în politică prin intermediul activităţilor sale sindicale. A lucrat în echipa editorială a ziarului social-democrat din Bremen, apoi, în 1893, a deschis o cârciumă în oraş care, asemenea multor altor instituţii de acest fel, funcţiona ca un centru al organizaţiilor muncitoreşti locale. La 1900, era activ în politica municipală a Bremenului şi, în calitate de lider al social-democraţilor locali, a făcut mult pentru a spori eficienţa partidului. În 1905, a fost ales secretar al Comitetului Central al Partidului la Berlin, iar în 1912 a intrat în Reichstag.

Ebert a câştigat respectul partidului său nu ca un mare orator sau un lider carismatic, ci ca un negociator calm, răbdător şi subtil, care părea mereu capabil să aducă laolaltă diferitele facţiuni ale mişcării muncitoreşti. Era un politician pragmatic, tipic celei de-a doua generaţii de lideri social-democraţi, care accepta ideologia marxistă a partidului, dar îşi concentra eforturile asupra ameliorării neîntrerupte a vieţii muncitorilor, cu ajutorul expertizei sale în domenii precum legile muncii şi asigurările sociale. Eforturile sale intense sunt principalele responsabile pentru eficacitatea sporită a administraţiei şi a maşinăriei electorale a partidului înainte de război şi lui îi aparţinea o mare parte a meritului pentru faimoasa victorie a partidului la alegerile pentru Reichstag din 1912. La moartea vechiului conducător al grupării, August Bebel, în 1913, Ebert a fost ales co-lider al partidului, împreună cu mai radicalul Hugo Haase. Asemenea multor altor activişti social-democraţi, Ebert punea loialitatea faţă de partid mai presus de orice şi nemulţumirea pe care i-a provocat-o refuzul lui Haase şi a al altor oponenţi ai războiului de a urma deciziile majorităţii a reprezentat un factor decisiv în a-l convinge să obţină excluderea lor. În frunte cu Haase, disidenţii au format, în 1917, Partidul Social-Democrat Independent şi au activat pe mai multe planuri pentru a aduce finalul războiului. Ebert credea în ordine şi disciplină, compromis şi reformă şi a muncit din greu

pentru a stabili o formulă de cooperare cu Partidul Centrului şi liberalii de stânga în timpul războiului, cu scopul de a forţa administraţia Kaiserului să accepte parlamentarismul. Obiectivul său principal în perioada 1918 – 1919 l-a reprezentat tipica preocupare a unui administrator pragmatic: menţinerea în funcţiune a serviciilor, împiedicarea prăbuşirii economiei, restaurarea legii şi a ordinii. S-a convins că împăratul trebuia să abdice numai când a înţeles că avea să izbucnească o revoluţie socială în cazul în care acest lucru nu se întâmpla şi a mărturisit într-o conversaţie cu ultimul cancelar al Kaiserului, prinţul Max von Baden, „Nu vreau revoluţie, mai mult, o urăsc de moarte”.1

În loc de revoluţie, Ebert dorea democraţie parlamentară, în colaborare cu Partidul Centrului şi cu liberalii de stânga, acum redenumiţi Democraţi, Ebert şi asociaţii săi din Consiliul Reprezentanţilor Poporului au organizat, devreme în 1919, alegeri naţionale pentru o Adunare Constituantă, în ciuda opoziţiei elementelor mai radicale, care încercau să transforme consiliile muncitorilor şi soldaţilor în fundaţia unei administraţii de tip sovietic. Majoritatea alegătorilor de rând, indiferent de opţiunile politice pe care le aveau în privat, vedeau în votarea celor trei partide democratice cea mai bună modalitate de a preveni apariţia unei Germanii sovietice şi de a combate ameninţarea unei revoluţii bolşevice. În consecinţă, majoritatea obţinută de social-democraţi, Democraţii liberali de stânga şi Partidul Centrului în alegerile pentru Adunarea Constituantă, nu a reprezentat o surpriză. Adunarea s-a reunit în primele luni ale lui 1919 la Weimar, un oraş din centrul Germaniei, cunoscut pentru asocierea sa cu viaţa şi activitatea poetului, romancierului şi dramaturgului german de secol al XVIII-lea şi început de secol al XIX-lea, Johann Wolfgang von Goethe.2 Constituţia pe care a votat-o, pe 31 iulie 1919, era esenţialmente o versiune modificată a constituţiei redactate de Bismarck pentru noul său Reich, în urmă cu aproape o jumătate de

veac.3 Locul Kaiserului era luat de un preşedinte al Reichului care trebuia ales, ca şi preşedintele Statelor Unite, prin vot popular. Aceasta nu numai că îi oferea propria-i legitimitate în relaţia cu puterea legislativă, dar încuraja şi utilizarea de către preşedinte a extinsei sale autorităţi în situaţii de criză, ce-i era conferită conform articolului 48 al constituţiei. În vremuri tulburi, putea conduce prin decrete şi putea restaura legea şi ordinea în oricare dintre statele din federaţie, în cazul în care considera că acestea erau ameninţate.

Autoritatea de a guverna prin decrete era menită a se aplică numai în situaţii excepţionale. Dar Ebert, primul preşedinte al Republicii, a utilizat-o cu foarte multă generozitate, folosind-o de nu mai puţin de 136 de ori. A înlocuit guverne legitim alese în Saxonia şi Thuringia când acestea ameninţau, în viziunea sa, să încurajeze dezordinile. Chiar mai periculos, în timpul războiului civil din Ruhr din 1920, a emis un decret antedatat, care aplica pedeapsa cu moartea pentru delicte împotriva ordinii publice, legitimând astfel retrospectiv multe din execuţiile sumare duse la îndeplinire de corpurile france şi armata regulată împotriva unor membri ai Armatei Roşii.4 Este semnificativ că, în ambele cazuri, aceste puteri au fost utilizate pentru a suprima ameninţări la adresa Republicii venite dinspre stânga, în vreme ce ele practic nu au fost utilizate împotriva a ceea ce mulţi considerau a fi o ameninţare mult mai mare, cea venind din dreapta spectrului politic. Nu existau niciun fel de precauţii care să funcţioneze eficient în eventualitatea folosirii abuzive a articolului 48, întrucât preşedintele putea ameninţa cu utilizarea articolului 25, care îi oferea autoritatea de a dizolva Reichstagul în eventualitatea respingerii unui decret prezidenţial. În plus, decretele puteau fi folosite pentru a crea un fapt împlinit sau pentru a genera o situaţie pe care Reichstagul nu avea de ales decât să o accepte (spre exemplu, deşi nu se intenţionase acest lucru, puteau fi utilizate pentru a intimida şi a reduce la tăcere

opoziţia faţă de guvernul aflat la putere), în unele cazuri, nu e nicio îndoială că alternativele la o guvernare prin decrete erau inexistente. Dar articolul 48 nu includea niciun fel de prevederi necesare reafirmării autorităţii ultime a legislativului într-o asemenea eventualitate; iar Ebert le-a utilizat nu numai pentru urgenţă, ci şi în situaţii normale, dar în care trecerea legislaţiei prin Reichstag ar fi fost prea dificilă. În final, utilizarea excesivă şi uneori greşită a articolului i-a lărgit aplicabilitatea, până într-un punct în care acesta s-a transformat într-o ameninţare la adresa instituţiilor democratice.5

Meritul lui Ebert în naşterea Republicii de la Weimar nu poate fi negat. Totuşi, a făcut multe compromisuri pripite, care aveau să se întoarcă să bântuie Republica mai târziu. Preocuparea sa pentru o tranziţie calmă de la război la pace l-a făcut să colaboreze îndeaproape cu armata, fără să ceară nicio schimbare în corpul ofiţeresc profund monarhist şi ultranaţionalist, lucru pe care cu certitudine l-ar fi putut face în 1918 – 1919. Cu toate acestea, disponibilitatea lui Ebert de a face compromisuri cu vechea ordine nu l-a făcut cu nimic mai acceptabil celor care regretau trecerea acesteia în istorie. De-a lungul mandatului său de preşedinte, a fost supus unei campanii neîncetate de denigrare în presa de dreapta. Pentru cei care erau de părere că şeful statului ar trebui să fie înconjurat de o aură de demnitate distantă, olimpiană, neavând nimic de-a face cu banalitatea vieţii de zi cu zi, o fotografie ce a beneficiat de multă publicitate în presă şi care îl prezenta pe preşedinte în costum de baie, cu trupul său îndesat şi durduliu, în timpul unei vacanţe petrecute la mare alături de câţiva prieteni, l-a expus ridicolului şi batjocurilor. Alţi adversari din presa de investigaţie de dreapta au încercat să-i mânjească imaginea, asociindu-i numele cu o serie de scandaluri financiare. Ebert, greşind poate, a răspuns iniţiind nu mai puţin de 173 de procese pentru calomnie împotriva celor responsabili, fără să aibă câştig de cauză nici măcar o singură dată.6 într-un proces

penal ce a avut loc în 1924, în care învinuitul era acuzat că îl numise pe Ebert trădător de ţară, curtea l-a amendat pe respectiv cu modica sumă de 10 mărci deoarece, aşa cum concluzionase, Ebert se dovedise într-adevăr a fi un trădător de ţară, întrucât menţinuse contacte cu muncitorii din fabricile de muniţii din Berlin, aflaţi în grevă în ultimul an de război (deşi păstrase legăturile exact pentru a pune rapid capăt grevei, printr-un aranjament negociat).7 Valul neîntrerupt de ostilitate revărsat asupra lui Ebert de extrema dreaptă a avut drept efect nu numai subminarea poziţiei sale, ci şi epuizarea sa, deopotrivă fizică şi mentală. Obsedat să-şi apere numele în faţa tuturor acestor încercări de defăimare, Ebert a neglijat o criză de apendicită care ar fi putut fi rezolvată cu uşurinţă de ştiinţa medicală a timpului şi a murit, pe 25 februarie 1925, la vârsta de 54 de ani.8

Alegerile prezidenţiale care au urmat au fost un dezastru pentru viitorul democratic al Republicii de la Weimar. Influenţa negativă a fragmentării scenei politice şi a lipsei de legitimitate s-a făcut din nou simţită, deoarece înainte de primul tur, toţi candidaţii păreau a avea şanse să câştige. În consecinţă, dreapta l-a desemnat pe feldmareşalul Paul von Hindenburg – el însuşi nu foarte entuziast – un personaj în măsură să acţioneze ca un magnet pentru susţinătorii săi divizaţi. În turul doi ce a urmat, în cazul în care comuniştii sau aripa bavareză autonomă a Partidului centrului ar fi votat pentru cel mai bine plasat oponent al lui Hindenburg, omul politic catolic Wilhelm Marx, feldmareşalul ar fi putut fi înfrânt. Dar, graţie în principal egoismului bavarezilor, a fost ales cu o majoritate clară. Simbol prin excelenţă al vechii ordini imperiale militariste, Hindenburg era o persoană masivă, impozantă. Aparenţa sa statuară, uniforma militară, medaliile obţinute pentru serviciile din timpul războiului şi reputaţia legendară – în cea mai mare parte nemeritată – pentru câştigarea marii bătălii de la Tannenberg şi pentru călăuzirea destinelor militare ale Germaniei după aceea îl

transformaseră într-o figură venerată, în primul rând de grupările de dreapta. Alegerea lui Hindenburg a fost salutată de forţele din această zonă politică ca un simbol al restauraţiei. „Pe 12.05.”, relata un universitar conservator, Victor Klemperer (un observator alarmat şi deloc favorabil), „când Hindenburg a depus jurământul, peste tot erau steaguri negre-alb-roşii. Drapelul Reichului numai pe clădirile oficiale”. Opt din zece steaguri imperiale, observa Klemperer cu această ocazie, erau de format mic, de tipul celor utilizate de copii.9 Din punctul de vedere al multora, alegerea lui Hindenburg a însemnat un mare pas înapoi pentru democraţia weimareză şi către restauraţia vechii ordini monarhice. Un zvon larg răspândit susţinea că, înainte de a prelua funcţia prezidenţială, Hindenburg considerase necesar să ceară permisiunea fostului Kaiser Wilhelm, aflat acum în exil în Olanda. Era fals, dar faptul că era credibil spunea multe despre reputaţia lui Hindenburg.10

Odată instalat în funcţie, şi influenţat de puternicul său simţ al datoriei, Hindenburg, spre surpriza multora, a respectat litera constituţiei; dar, pe măsură ce mandatul său de şapte ani se scurgea, iar el trecea în al nouălea deceniu de viaţă, a început să manifeste tot mai puţină răbdare faţă de complexităţile evenimentelor politice şi a devenit tot mai susceptibil de a fi influenţat de cercul său apropiat de consilieri, care îi împărtăşeau în unanimitate credinţa instinctivă că monarhia era singura putere suverană legitimă în Reichul german. Convins de legalitatea utilizării puterilor prezidenţiale pentru situaţiile de urgenţă chiar de exemplul predecesorului său, Hindenburg a ajuns la concluzia că o dictatură conservatoare exercitată în numele său era singura modalitate de ieşire din criza în care Republica intrase la începutul anilor ’30. Orice influenţă ar fi avut alegerea lui Hindenburg în acceptarea pe termen scurt a existenţei Republicii de către oponenţii acesteia, pe termen lung a reprezentat un dezastru complet pentru democraţia

weimareză. În 1930 cel mai târziu, a devenit evident că puterea prezidenţială se afla în mâinile cuiva care nu avea niciun fel de ataşament faţă de instituţiile democraţiei şi nicio intenţie de a le apăra în faţa inamicilor lor.11

n în afară de funcţia preşedintelui Reichului, constituţia de la Weimar prevedea crearea unei adunări legislative naţionale, numită ca şi înainte, Reichstag, dar ales acum nu numai de către bărbaţii adulţi, ci şi de către femei, printr-o formă de reprezentare proporţională mult mai directă decât înainte de 1918. În fapt, fiecare alegător vota pentru partidul dorit şi fiecărui partid îi era alocat un număr de locuri în Reichstag, direct proporţional cu numărul de voturi pe care le primise în alegeri. Astfel, un partid care primea 30% din voturi primea 30% din locuri, dar, mai îngrijorător, un partid care câştiga 1% din voturi, prime a 1% din mandate. S-a spus adeseori că un asemenea sistem favoriza micile partide şi grupările periferice şi fără îndoială acest lucru e adevărat. Totuşi, partidele marginale nu au reuşit să adune împreună niciodată mai mult de 15%, ceea ce în practică însemna că partidele mai mari arareori ar fi avut nevoie să ţină seama de ele în formarea unui guvern. Reprezentarea proporţională a avut consecinţe mai ales în egalizarea şanselor partidelor mai importante, în competiţia pentru voturi. Dacă ar fi fost în funcţiune un sistem electoral de tipul „câştigătorul ia tot”, partidele mai mari ar fi înregistrat scoruri mai bune şi ar fi fost posibile coaliţii guvernamentale mai stabile, formate dintr-un număr mai redus de parteneri, ceea ce ar fi convins pe mai mulţi de virtuţile parlamentarismului.12

Dată fiind situaţia, schimbările de guvern erau foarte frecvente în timpul Republicii de la Weimar. Între 13 februarie 1919 şi 30 ianuarie 1933, au existat nu mai puţin de douăzeci de cabinete diferite, fiecare durând în medie 239 de zile, adică mai puţin de opt luni. Guvernele de coaliţie, s-a spus uneori, dădeau naştere unor guvernări instabile, întrucât personalităţile şi opţiunile politice ale

diferitelor partide intrau neîncetat în conflict. Guvernarea în coaliţie însemna şi un guvern slab, deoarece singurul compromis posibil se baza pe cel mai mic numitor comun sau pe linia de cea mai mică rezistenţă. Cu toate acestea, guvernele de coaliţie din perioada Republicii de la Weimar nu au fost numai rezultatul reprezentării proporţionale, ci şi al fracturilor profunde şi deloc recente din sistemul politic german. Partidele care dominaseră scena politică imperială au supravieţuit toate şi au activat sub Republică. Naţionaliştii[6] se formaseră în urma fuziunii dintre conservatori şi alte câteva grupări mai puţin însemnate. Liberalii nu au reuşit să-şi rezolve divergenţele şi au rămas divizaţi între stânga (Democraţii) şi dreapta (Partidul Popular). Partidul Centrului a rămas mai mult sau mai puţin neschimbat, deşi aripa bavareză s-a rupt pentru a forma Partidul popular Bavarez. La stânga, social-democraţii trebuiau să facă faţă unei noi ameninţări, Partidul Comunist. Dar reprezentarea proporţională nu era în totalitate – şi nici măcar în principal – responsabilă pentru toate acestea. Mediul politic din care aceste partide diferite s-au născut existase încă din primii ani ai Imperiului bismarckian.13

Aceste medii politice, cu propriile jurnale, cluburi şi societăţi, erau neobişnuit de rigide şi omogene. Chiar şi înainte de 1914, una din consecinţele acestui fapt fusese politizarea unor întregi domenii ale existenţei, care în alte ţări erau mult mai greu de identificat cu anumite ideologii. Astfel, dacă de pildă un german obişnuit dorea să se alăture unui cor masculin, în unele zone se vedea nevoit să aleagă între un cor catolic şi altul protestant, în altele între unul socialist şi altul naţionalist; acelaşi lucru era valabil pentru cluburile de gimnastică, de ciclism, fotbal sau orice altceva. Un membru al Partidului Social-Democrat antebelic îşi putea vedea întreaga viaţă împresurată de partid şi de organizaţiile acestuia: putea citi un ziar social-

6 Este vorba de Deutschnationale Volkspartei, Partidul Popular Național German, (n.tr.)

democrat, se putea duce la o cârciumă sau într-o tavernă social-democrată, aparţinea unui sindicat cu aceeaşi orientare, putea împrumuta cărţi de la o bibliotecă social-democrată, mergea la festivaluri şi piese de teatru social-democrate, se putea căsători cu o femeie care aparţinea organizaţiei feminine social-democrate şi putea fi îngropat cu ajutorul fondului de înmormântare social-democrat.14 Acelaşi lucru putea fi spus şi despre Partidul Centrului (care se putea baza pe o organizaţie de masă ce îi reunea pe partizanii săi, Asociaţia populară pentru o Germanie Catolică, pe Sindicatul Catolic, pe cluburile catolice de petrecere a timpului liber şi pe alte societăţi catolice de acest gen) şi, într-o oarecare măsură, şi despre alte partide.15 Aceste medii politico-culturale net definite nu au dispărut odată cu instalarea Republicii de la Weimar.16 Dar apariţia formelor de petrecere a timpului liber comercializate la scară masivă, a „presei de bulevard”, bazată pe senzaţional şi scandal, cinematograful, romanele ieftine, sălile de dans şi activităţile distractive de toate tipurile au început să furnizeze, în anii ’20, surse alternative de identificare tinerilor, care erau astfel mai puţin legaţi de partidele politice decât părinţii lor.17 Generaţia de activişti politici mai în vârstă era prea strâns legată de propriile ideologii politice pentru a considera uşoare cooperarea şi compromisul cu alţi politicieni sau partide. Spre deosebire de situaţia de după 1945, nu a avut loc o fuziune a principalelor partide politice în entităţi mai mari şi mai eficiente.18 Drept urmare, la fel ca în cazul altor aspecte ale vieţii politice, instabilitatea anilor ’20 şi începutului anilor ’30 datora mai mult continuităţilor structurale cu viaţa politică a epocilor bismarckiană sau wilhelmiană decât noilor prevederi ale constituţiei weimareze.19

Reprezentarea proporţională nu a încurajat anarhia politică, facilitând implicit ascensiunea extremei drepte, aşa cum au afirmat unii. Un sistem electoral bazat pe principiul „câştigătorul ia tot”, în care candidatul care

câştigă cele mai multe voturi într-o circumscripţie câştigă mandatul, ar fi putut oferi Partidului Nazist chiar mai multe locuri decât a obţinut până la urmă în ultimele alegeri de sub republică. Totuşi, întrucât tacticile electorale ale partidelor ar fi fost diferite în cazul funcţionării unui asemenea sistem, efectele sale potenţial benefice din fazele timpurii ale existenţei Republicii ar fi redus pe ansamblu votul nazist mai târziu, aşa că e imposibil de spus cu certitudine.20 De o manieră asemănătoare, a fost de multe ori exagerat efectul destabilizator al prevederilor constituţiei referitoare la organizarea referendumurilor şi a plebiscitelor; alte sisteme politice au funcţionat foarte bine, în ciuda existenţei unor asemenea dispoziţii şi, în orice caz, numărul de plebiscite organizate a fost foarte mic. Campaniile pe care le presupunea organizarea acestora a contribuit fără îndoială la menţinerea atmosferei politice supraîncălzite a Republicii aproape de punctul de fierbere. Dar plebiscitele naţionale au avut un efect politic minor, în ciuda faptului că un referendum provincial a reuşit să răstoarne un guvern democratic în Oldenburg, în 1932.21

În orice caz, instabilitatea guvernamentală specifică Republicii de la Weimar a fost în sine exagerată, deoarece frecventele schimbări de guvern mascau continuităţile pe termen lung ale anumitor ministeriate. Unele posturi ministeriale, mai ales Ministerul Justiţiei, erau folosite ca monedă de schimb în negocierile pentru formarea coaliţiilor interpartinice şi erau ocupate, în succesiune rapidă, de mulţi miniştri, ceea ce, evident, oferea mai multă putere funcţionarilor publici de rang înalt, care aveau continuitate, deşi libertatea lor de acţiune era limitată de transferul multor funcţiuni ale sistemului judiciar către statele federale. Dar altele au devenit domeniul exclusiv al unui politician anume, în ciuda lipsei de statornicie pe care o presupune construirea unei coaliţii, formularea şi implementarea unor politici ferme şi viguroase fiind mult facilitată. Gustav Stresemann, figura

principală a Partidului Popular, spre exemplu, a fost ministru de Externe în nouă administraţii succesive şi a rămas în funcţie neîntrerupt vreme de şase ani. Heinrich Brauns, deputat al Partidului Centrului, a fost ministru al Muncii în douăsprezece cabinete succesive, din martie 1920 până în ianuarie 1928. Otto Gesler, membru al Partidului Democrat, a fost ministru al Armatei în treisprezece guverne succesive, între martie 1920 şi ianuarie 1928. Miniştri de acest fel au reuşit să dezvolte şi să implementeze politici pe termen lung, indiferent de schimbările frecvente la vârful guvernelor în care serveau. Alte ministere au fost conduse de aceiaşi oameni politici în două, trei sau patru guverne diferite.22 Şi nu din întâmplare, exact în aceste domenii Republica a reuşit să dezvolte cele mai puternice şi mai consistente politici ale sale, în primul rând în politica externă şi în domeniul muncii şi al asistenţei sociale.

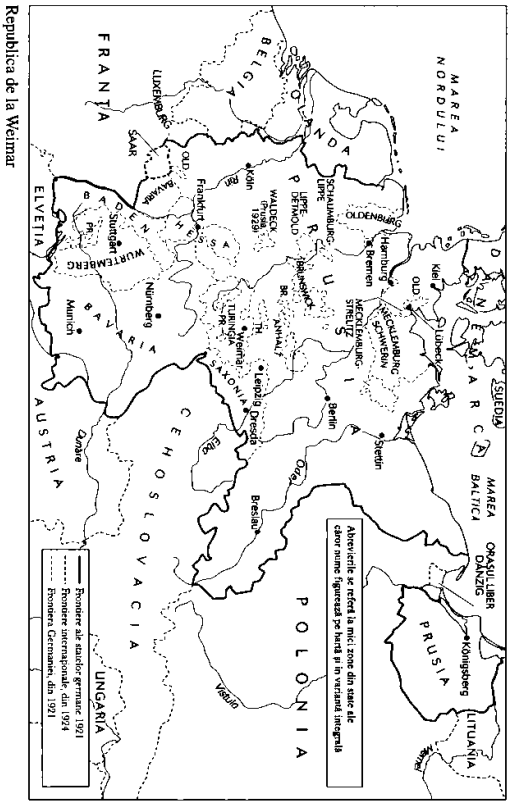

Capacitatea guvernelor Reichului de a acţiona ferm şi eficient a fost însă întotdeauna compromisă de o altă prevedere a constituţiei, respectiv decizia de a prelua structura federală pe care Bismarck o impusese Reichului în 1871, într-un efort de a îndulci pilula amară a unificării pentru prinţi germani ca regele Bavariei sau marele duce de Baden. Prinţii au fost răsturnaţi fără menajamente în timpul revoluţiei din 1918, dar statele lor au rămas. Acum erau înzestrate cu instituţii democratice, parlamentare, dar păstrau un grad considerabil de autonomie în zone-cheie ale politicii interne. Faptul că unele state, Bavaria de pildă, aveau o istorie şi o identitate ce cobora secole întregi înapoi în istorie, le încuraja să obstrucţioneze politicile Reichului, dacă nu le agreau. Pe de altă parte, fiscalitatea directă intra acum în atribuţiile guvernului central şi multe din statele mici erau dependente de

asistenţa financiară a Berlinului, când aveau dificultăţi bugetare. Tentativele secesioniste puteau părea ameninţătoare, mai ales în tulburii ani de început ai Republicii, dar în realitate nu erau suficient de puternice pentru a fi luate în seamă.23 Cele mai grave probleme puteau fi cauzate de tensiunile dintre Prusia şi Reich, deoarece Prusia era mai mare decât restul statelor la un loc; dar pe parcursul deceniului al treilea şi la începutul celui de-al patrulea, Prusia a fost condusă de guverne moderate, prorepublicane, care au reprezentat o contragreutate esenţială pentru extremismul şi instabilitatea ce au caracterizat alte state, ca Bavaria. Odată incluşi în ecuaţie toţi aceşti factori, sistemul federal, cu toate tensiunile sale nerezolvate între Reich şi statele membre, nu pare să fi fost un factor major în subminarea legitimităţii şi stabilităţii Republicii de la Weimar.24

III

În ansamblu, constituţia germană de la Weimar nu era, în anii ’20, mai rea decât constituţiile celor mai multor state. Din contră, era mai democratică decât multe altele. Dispoziţiile sale problematice nu ar fi contat atât de mult, dacă circumstanţele ar fi fost diferite. Dar lipsa fatală de legitimitate a Republicii a multiplicat extraordinar defectele documentului. Trei partide politice se identificaseră cu noul sistem politic – Partidul Social-Democrat, Partidul Democrat German şi Partidul Centrului. După ce au câştigat o majoritate clară, de 76, 2%, la alegerile din ianuarie 1919, cele trei partide au obţinut împreună 48% din voturi în iunie 1920, 43% în mai 1924, 49, 6% în decembrie 1924, 49, 9% în 1928 şi 43% în septembrie 1930. După 1920, s-au aflat deci neîntrerupt în minoritate în Reichstag, depăşiţi fiind de numărul deputaţilor loiali inamicilor de stânga sau de dreapta ai Republicii. Iar sprijinul partidelor acestei „coaliţii de la Weimar” era în cel mai bun caz mai degrabă retoric decât practic şi în cel mai rău echivoc, nesincer sau lipsit de consecinţe politice.25

Social-democraţii erau consideraţi de mulţi partidul care crease Republica şi nu de puţine ori, ei înşişi erau de aceeaşi părere. Cu toate acestea, nu se simţeau confortabil în postura de partid de guvernământ, au fost parte în numai opt din cele douăzeci de guverne ale Republicii de la Weimar şi au ocupat postul de cancelar în numai patru din ele.26 Au rămas blocaţi în tiparele marxiste antebelice, aşteptând în continuare răsturnarea capitalismului şi înlocuirea burgheziei cu proletariatul, în calitate de clasă conducătoare. Indiferent ce s-ar putea spune, nu se poate nega că Germania anilor ’20 era o societate capitalistă, iar un rol conducător în guvern le părea multor social-democraţi a fi incompatibil cu radicalismul verbal al propriei ideologii. Nefamiliarizaţi cu experienţa guvernării, excluşi din viaţa politică vreme de două generaţii înainte de război, au perceput experienţa colaborării cu partidele „burgheze” ca pe una dureroasă. Nu puteau renunţa la ideologia marxistă fără a pierde o mare parte a sprijinului electoral în interiorul muncitorimii; pe de altă parte, o politică mai radicală, spre exemplu formarea unei Armatei Roşii, compusă din miliţii muncitoreşti în locul utilizării Corpurilor France, ar fi făcut imposibilă participarea lor la guvernare, în coaliţii alături de partide burgheze, şi ar fi atras asupră-le furia armatei.

Principala bază de putere a social-democraţilor se afla în Prusia, statul care acoperea mai bine de jumătate din teritoriul republicii şi conţinea 57% din populaţie. Aici, într-o zonă preponderent protestantă, cu mari oraşe ca Berlinul şi zone industriale precum Ruhrul, au dominat guvernul. Politica lor a fost să transforme Prusia într-un bastion al democraţiei, şi deşi nu au încercat să implementeze reforme cu fermitate sau consecvenţă, înlăturarea lor de la putere din cel mai mare stat german a devenit unul din obiectivele centrale ale inamicilor Republicii, la începutul anilor ’30.27 La nivelul Reichului, poziţia lor era departe de a fi dominantă. Forţa lor din perioada timpurie a Republicii datora enorm sprijinului

claselor mijlocii, care înţeleseseră că un Partid Social-Democrat puternic oferea cea mai bună protecţie împotriva bolşevismului, prin realizarea unei tranziţii rapide la democraţia parlamentară. Pe măsură ce ameninţarea s-a estompat, reprezentarea lor în Reichstag a scăzut şi ea, de la 163 de locuri în 1919, la 102 în 1920. În ciuda unei reveniri substanţiale ulterior – 153 de deputaţi în 1928, 143 în 1930 – social-democraţii au pierdut permanent circa două milioane şi jumătate de voturi şi, după ce au primit 38% din voturi în 1919, au gravitat în jurul cifrei de 25% pentru restul anilor ’20 şi la începutul deceniului următor. Chiar şi aşa, au rămas o mişcare politică foarte puternică şi bine organizată, care se bucura de loialitatea a milioane de muncitori din toată ţara. Dacă vreun partid merita să fie denumit scutul democraţiei în Republica de la Weimar, atunci social-democraţii erau aceia.

Al doilea pilon al „coaliţiei de la Weimar”, Partidul democrat German, era un participant ceva mai entuziast la guvernare, făcând practic parte din mai toate cabinetele din anii ’20. În fond, un democrat, Hugo Preuss, fusese principalul autor al mult criticatei constituţii de la Weimar. Însă chiar dacă au câştigat 75 de locuri la alegerile din ianuarie 1919, au pierdut 36 dintre ele la următorul scrutin, în iunie 1920, şi au scăzut la 28 de deputaţi, odată cu alegerile din mai 1924. Victime ale alunecării spre dreapta a clasei mijlocii, democraţii nu şi-au mai revenit niciodată.28 Reacţia la pierderile pe care le-au suferit după alegerile din 1928 a fost dezastruoasă. Figurile de frunte ale partidului, în frunte cu Erich Koch-Weser, împreună cu o grupare paramilitară desprinsă din mişcarea tinerească şi cunoscută ca Ordinul Tânărului German şi alţi câţiva politicieni din partide ale clasei mijlocii, au transformat Partidul Democrat în Partidul Statului. Ideea era să creeze un puternic bloc de centru, care să stopeze orientarea electoratului burghez spre nazişti. Dar fuziunea fusese pripită şi a eliminat

posibilitatea unirii cu alte grupări, mai puternice, din centrul spectrului politic. Unii, majoritatea lor democraţi de stânga, s-au opus mişcării şi au demisionat. La dreapta, acţiunea Tânărului Ordin German i-a costat sprijinul multora din propriii membri. Prestaţia electorală a partidului nu s-a ameliorat şi numai 14 deputaţi l-au reprezentat în Reichstag, după alegerile din septembrie 1930. În practică, fuziunea a însemnat o puternică reorientare spre dreapta. Ordinul Tânărului German împărtăşea scepticismul unei mari părţi a mişcării tinereşti faţă de sistemul parlamentar, iar ideologia sa conţinea o nuanţă foarte vizibilă de antisemitism. Noul Partid al Statului a continuat să ţină coaliţia cu social-democraţii în Prusia pe linia de plutire până la alegerile statale din aprilie 1932, dar obiectivul său, anunţat de istoricul Friedrich Meinecke, era acum să obţină o răsturnare în balanţa puterii politice dinspre Reichstag şi state spre un guvern central puternic şi unitar. Şi din acest punct de vedere, erodarea constantă a sprijinului de care beneficia a împins partidul spre dreapta; dar singurul efect a fost să distrugă elementele care îl deosebeau de alte organizaţii politice, mult mai eficiente, care aveau acelaşi tip de discurs. Partidul Statului a conceput o serie de proiecte constituţionale foarte sofisticate, care semnalau nu numai lipsa sa de realism politic, ci şi ataşamentul tot mai fragil pentru democraţia weimareză.29

Dintre cele trei partide ale „coaliţiei de la Weimar”, numai Partidul Centrului şi-a menţinut bazinul electoral la aproximativ 5 milioane de voturi, adică între 85 şi 90 de locuri în Reichstag, dacă le socotim şi pe cele ale Partidului Popular Bavarez. Partidul Centrului a fost, de asemenea, un membru extrem de important al tuturor guvernelor de coaliţie, din iunie 1919 până la sfârşitul Republicii şi, dat fiind interesul său pentru legislaţia socială, avea argumente la fel de puternice ca ale social-democraţilor pentru a susţine că fusese forţa principală din spatele creării sistemului de protecţie socială al

Republicii de la Weimar. Conservator în plan social, şi-a dedicat mare parte a energiilor combătând pornografia, contracepţia şi alte rele ale lumii moderne, dar şi promovând interesele Bisericii Catolice în sistemul educaţional. Călcâiul lui Ahile era influenţa inevitabilă asupra partidului de papalitate. În calitate de conducător al Bisericii Catolice, Papa Pius al XI-lea a devenit tot mai preocupat de ascensiunea comuniştilor şi socialiştilor atei în anii ’20. Asemeni nunţiului apostolic din Germania, Eugenio Pacelli, care ulterior a devenit Papa Pius al XII-lea, Papa privea cu suspiciune liberalismul multor politicieni catolici şi considera că interesele Bisericii puteau fi apărate cel mai bine în faţa ameninţării stângii păgâne prin adoptarea unei formule politice autoritare. Această concluzie l-a determinat să încheie, în 1929, Concordatul cu regimul fascist al lui Mussolini din Italia şi să ofere sprijinul Bisericii dictaturii „clerico-fasciste” a lui Engelbert Dolfuss, în războiul civil austriac din 1934, precum şi naţionaliştilor conduşi de generalul Franco, în timpul războiului civil spaniol început în 1936.30

Acestea fiind semnalele emise de Vatican chiar şi în anii ’20, perspectivele catolicismului politic în Germania nu erau prea luminoase. S-au înrăutăţit vizibil în decembrie 1928, când un colaborator apropiat al nunţiului apostolic Pacelli, prelatul Ludwig Kaas, un preot care fusese şi deputat în Reichstag, a reuşi să obţină alegerea sa în fruntea Partidului Centrului. Acesta era de fapt un candidat de compromis, rezultat al luptei între facţiunile de stânga şi de dreapta pentru succesiunea fostului preşedinte al partidului, Wilhelm Marx. Sub influenţa lui Pacelli însă, Kaas a deviat tot mai mult spre dreapta, trăgând după sine mulţi oameni politici catolici. Pe măsură ce dezordinea şi instabilitatea puneau stăpânire pe Reich în 1930, Kaas, de-acum un vizitator frecvent al Vaticanului, a început să acţioneze împreună cu Pacelli pentru semnarea unui Concordat pe liniile celui încheiat recent cu Mussolini. Asigurarea existenţei viitoare a Bisericii era

obiectivul suprem în asemenea circumstanţe. Ca mulţi alţi politicieni catolici de frunte, Kaas era de părere că acest lucru era posibil numai într-un stat autoritar, unde represiunea poliţiei putea elimina ameninţarea venită dinspre stânga. Kaas declara în 1929: „Niciodată nevoia de a fi călăuziţi la scară mare nu a răsunat atât de viu şi de nerăbdător în sufletul întregului popor german ca în zilele când patria mamă şi cultura ei se află într-un pericol care ne împovărează sufletele”.31 Kaas solicita, între altele, o mai mare independenţă a executivului de puterea legislativă în Germania. Un alt om politic de frunte aparţinând Partidului Centrului, Eugen Bolz, ministru-preşedinte ale statului Württemberg, a spus lucrurilor pe nume când i-a mărturisit soţiei sale, în 1930: „De foarte multă vreme cred că parlamentul nu poate rezolva probleme interne grave. Dacă ar fi posibil un dictator cu un mandat de zece ani – aşa ceva mi-aş dori”.32 Partidul Centrului încetase cu mult înainte de 30 ianuarie 1930 să fie pavăza de altă dată a democraţiei weimariene.33

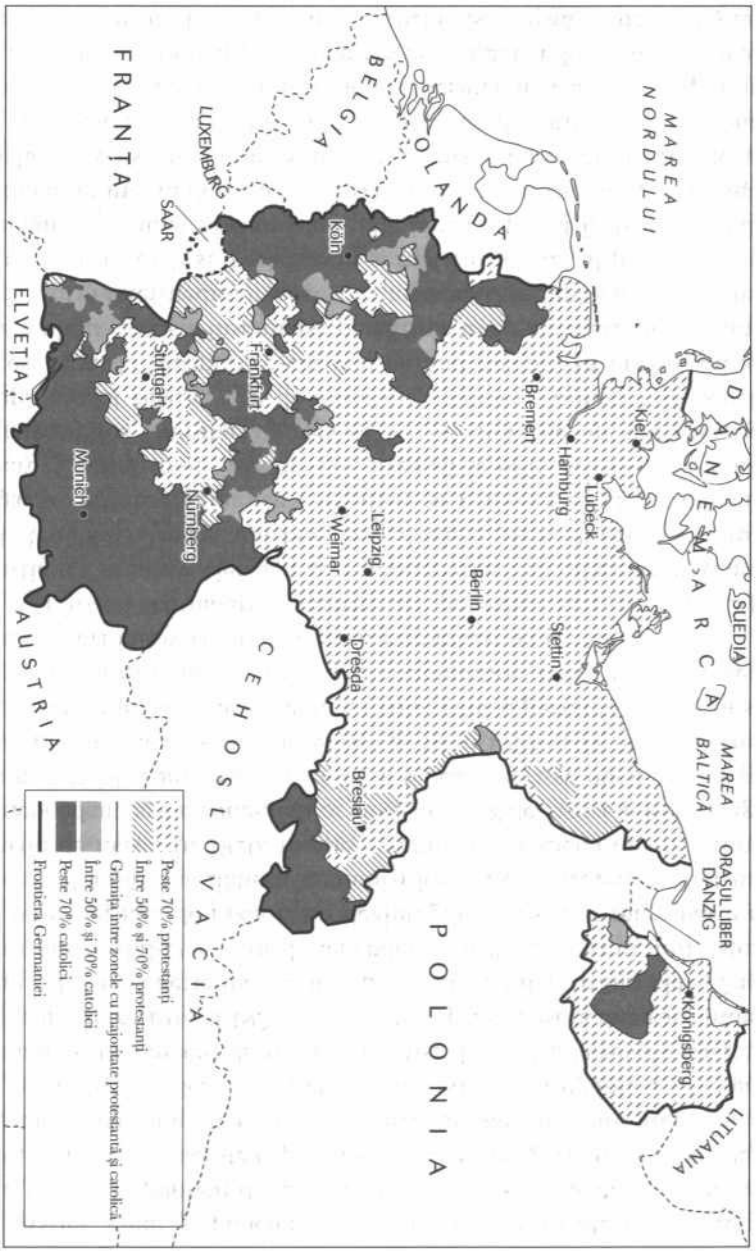

Harta confesiunilor religioase

Astfel, chiar şi punctele principale de sprijin ale democraţiei din timpul Republicii de la Weimar se prăbuşeau la sfârşitul anilor ’20. Dincolo de acestea, peisajul democraţiei germane era şi mai dezolant. Niciun

alt partid nu oferea un sprijin serios Republicii şi instituţiilor sale. La stânga scenei politice, Republica se confrunta cu fenomenul de masă comunist. În perioada revoluţionară, cuprinsă între 1918 şi 1921, comuniştii reprezentaseră un grup strâns unit, elitist, beneficiind de un sprijin electoral restrâns, dar când Partidul Social-Democrat Independent, lipsit de factorul unificator al opoziţiei faţă de război, s-a dezintegrat în 1922, o mare parte a membrilor săi s-a alăturat comuniştilor, care au devenit astfel un partid de masă. În 1920, forţele combinate ale social-democraţilor independenţi şi ale comuniştilor au câştigat 88 de locuri în Reichstag, în mai 1924, comuniştii au câştigat 62 de locuri şi, după o scădere mai târziu în acelaşi an, au revenit la 54 în 1928 şi 77 în 1930. Trei milioane şi un sfert de cetăţeni au votat pentru partid în mai 1924 şi peste patru milioane şi jumătate în septembrie 1930. Toate acestea erau voturi în favoarea distrugerii Republicii de la Weimar.

Cu toate schimbările suferite de politicile sale în anii ’20, Partidul Comunist German nu s-a îndepărtat niciodată de credinţa că Republica era un stat burghez, al cărui prim obiectiv era protejarea ordinii economice capitaliste şi exploatarea clasei muncitoare. Capitalismul – sperau ei – avea să se prăbuşească inevitabil, iar republica „burgheză” avea să fie înlocuită de un stat sovietic după model rusesc. Era de datoria Partidului Comunist să aducă acest ideal la îndeplinire cât mai curând posibil. În primii ani ai Republicii, aceasta însemnase pregătirea unei „revoluţii din octombrie”, prin intermediul unei revolte armate. Dar după eşecul revoltei din ianuarie 1919 şi după eşecul şi mai catastrofal al planurilor de declanşare a unei revoluţii în 1923, ideea a trecut în plan secund. Ghidat tot mai mult de la Moscova, unde regimul sovietic, aflat sub influenţa crescândă a lui Stalin, şi-a consolidat controlul financiar şi ideologic asupra partidelor comuniste de pretutindeni, în a doua parte a anilor ’20, Partidul Comunist German nu a avut altă opţiune şi a adoptat o politică mai moderată la

jumătatea deceniului, numai pentru a reveni la o atitudine radical „stângistă”, spre sfârşitul decadei. Aceasta s-a tradus nu numai într-un refuz de a se alătura social-democraţilor în apărarea Republicii, dar şi într-o colaborare activă cu inamicii acesteia, cu scopul de a o răsturna.34 Mai mult, ostilitatea partidului faţă de Republică şi instituţiile acesteia a determinat partidul să se opună reformelor care ar fi putut-o face mai populară în rândurile muncitorilor.35

Opoziţia implacabilă a stângii faţă de Republică era mai mult decât egalată de ostilitatea înverşunată, manifestată de grupările de dreapta. Cea mai mare şi mai gravă ameninţare la adresa Republicii de la Weimar, venită din partea dreaptă a scenei politice, a fost reprezentată de naţionalişti, care au câştigat 44 de locuri în Reichstag la alegerile din ianuarie 1919, 71 în iunie 1920, 95 în mai 1924 şi 103 în decembrie 1924. Aceste succese i-au transformat în al doilea partid ca mărime după social-democraţi. La ambele scrutine din 1920, au obţinut în jur de 20% din voturi. Unul din cinci oameni care au mers la urne la aceste alegeri şi-a oferit votul unui partid care a făcut clar de la bun început faptul că privea noul regim ca fiind complet lipsit de legitimitate şi că dorea restauraţia Reichului bismarckian şi reîntoarcerea Kaiserului. Aceste sentimente se manifestau într-o multitudine de feluri, de la afişarea de către naţionalişti a drapelului negru-alb-roşu în locul noilor culori republicane, negru-roşu-galben, până la trecerea cu vederea, tacită sau explicită, a asasinării unor politicieni republicani de vază de către grupuri conspirative înarmate, aliate ale Corpurilor France. Propaganda şi politicile naţionaliştilor au contribuit enorm la răspândirea ideilor dreptei radicale în masa electoratului pe parcursul anilor ’20, pregătind astfel drumul naziştilor.

În deceniul al treilea al secolului XX, naţionaliştii au făcut parte din două guverne de coaliţie, dar experienţa nu a fost dintre cele mai fericite. Din primul au demisionat

după zece luni, iar când au intrat în al doilea, la jumătatea mandatului, au fost obligaţi să facă o serie de compromisuri, pe care mulţi dintre membri le-au găsit nesatisfăcătoare. Pierderile masive suferite în alegerile din octombrie 1928, când reprezentarea naţionaliştilor în Reichstag a scăzut de la 103 la 73 de locuri, a convins aripa dreaptă a partidului că venise momentul pentru o atitudine mult mai fermă. Tradiţionalistul preşedinte al partidului, contele Westarp, a fost înlăturat şi înlocuit de baronul presei, industriaşul şi naţionalistul radical Alfred Hugenberg, care fusese, încă din ultimul deceniu al secolului trecut, una din figurile de frunte ale mişcării pangermaniste. Programul Partidului Naţionalist din 1931, redactat sub influenţa lui Hugenberg, era vizibil la dreapta documentelor care îl precedaseră. Cerea, printre altele, restaurarea dinastiei Hohenzollern, serviciul militar universal, o politică externă forte, care să vizeze revizuirea tratatului de la Versailles, returnarea coloniilor extra-europene pierdute şi strângerea legăturilor cu germanii ce trăiau în alte ţări europene, în special în Austria. Reichstagul avea să păstreze numai un rol consultativ şi o „voce importantă" în materie de legislaţie, acestuia urmând să i se alăture „un organism reprezentativ structurat conform ierarhiilor profesionale din sferele economice şi culturale", după modelul statului corporatist în construcţie la acea vreme în Italia fascistă. Programul continuă: „ne opunem spiritului non-german, subversiv, în toate formele sale, fie că provine din cercurile evreieşti sau din alte cercuri. Ne opunem cu toată vigoarea preponderenţei evreimii în guvern şi în viaţa publică, o preponderenţă care a crescut continuu după revoluţie".36

Sub Hugenberg, naţionaliştii s-au îndepărtat, de asemenea, de principiul democraţiei interne de partid şi s-au apropiat de „principiul liderului". Noul conducător al partidului a făcut eforturi intense pentru a putea construi politica partidului de unul singur şi pentru a direcţiona voturile reprezentanţilor naţionalişti din Reichstag. Un

număr de deputaţi s-au opus acestor tendinţe şi o duzină dintre ei s-au rupt de partid în decembrie 1929, iar alţii le-au urmat exemplul în iunie 1930, alăturându-se, în semn de protest, altor grupuri periferice de dreapta. Hugenberg a aliat partidul cu extrema dreaptă, în încercarea de a convinge populaţia, în 1929, să voteze într-un referendum împotriva Planului Young, un proiect negociat la nivel internaţional cu mediere americană, cu scopul de a reprograma plata reparaţiilor. Eşecul acestei campanii foarte înverşunate nu a făcut decât să-l convingă şi mai mult pe Hugenberg de necesitatea unei opoziţii şi mai radicale faţă de Republică şi a înlocuirii acesteia cu un stat naţionalist autoritar, care să urmeze fidel modelul Imperiului bismarckian din zilele sale de glorie. Nimic din toate astea nu a funcţionat. Snobismul şi elitismul naţionaliştilor i-a împiedicat să câştige o audienţă de masă şi i-a făcut vulnerabili pe propriii susţinători în faţa demagogiei cu adevărat populiste practicate de naţional-socialişti.37

Mai puţin extremist, dar aproape la fel de vehement în opoziţia sa faţă de regimul republican era Partidul Popular, un partid mai redus ca dimensiuni, moştenitor al naţional-liberalilor probismarckieni. A câştigat 65 de locuri la alegerile din 1920 şi a rămas în jurul a 45 – 50 pentru restul decadei, atrăgând circa 2, 7 – 3 milioane de voturi. Ostilitatea partidului faţă de Republică era parţial mascată de hotărârea liderului său cel mai proeminent, Gustav Stresemann, de a recunoaşte pentru moment realităţile politice şi de a accepta legitimitatea regimului, deşi mai mult din necesitate decât din convingere. Deşi nu s-a bucurat niciodată cu adevărat de încrederea partidului, puterea de convingere a lui Stresemann era considerabilă. Graţie nu în ultimul rând desăvârşitelor sale abilităţi de negociator, Partidul popular a intrat în majoritatea guvernelor Reichului, spre deosebire de naţionalişti, care s-au menţinut în opoziţie cea mai mare parte a anilor ’20. Totuşi, acest lucru însemna că, printre membrii majorităţii

guvernelor formate după depăşirea fazei iniţiale a istoriei Republicii, se numărau cel puţin câţiva miniştri care se îndoiau, ca să nu spunem mai mult, de dreptul acesteia de a exista. În plus, Stresemann, care deja avea dificultăţi în relaţia cu propriul partid, s-a îmbolnăvit şi a murit în octombrie 1929. A dispărut astfel principala influenţă moderatoare de la nivelul conducerii partidului.38 Din acest moment, şi acesta a gravitat rapid spre dreapta radicală.

Drept urmare, chiar şi la jumătatea anilor ’20, sistemul politic părea extrem de fragil. În alte circumstanţe, ar fi putut supravieţui, într-adevăr, în retrospectivă, perioada a fost descrisă de mulţi ca „anii de aur ai Republicii”. Dar ideea că în acel moment democraţia era pe cale să se stabilizeze în Germania este o iluzie creată de avantajul perspectivei. În realitate, nu exista niciun semn că regimul s-ar fi consolidat; dimpotrivă, faptul că cele două mari partide burgheze, Partidul Centrului şi Partidul Naţionalist, au încăput peste puţin timp pe mâna unor inamici declaraţi ai democraţiei era semn rău pentru viitor, chiar în lipsa şocurilor ce aveau să vină. Că loialitatea faţă de Republică, atâta cât era, a Partidului Popular depindea atât de mult de perseverenţa şi conducerea inteligentă a lui Gustav Stresemann, era un alt semn de fragilitate. Partidele „coaliţiei de la Weimar” nu au reuşit să câştige majoritate nici măcar în circumstanţele relativ favorabile din 1928. Sentimentul generalizat, după 1923, că ameninţarea unei revoluţii bolşevice dispăruse, a însemnat că partidele burgheze nu mai erau la fel de dispuse că negocieze cu social-democraţii cu scopul de a prezerva Republica de la Weimar ca un scut împotriva comunismului.39 Şi chiar mai ameninţător, organizaţiile paramilitare de genul Căştilor de Oţel începuseră să-şi mute lupta de pe străzi şi în dezbaterile electorale, din dorinţa de a câştiga mai multă influenţă pentru atitudinile lor anti-republicane. Între timp, violenţa politică, deşi nu a mai atins nivelul unui război

civil deschis, caracteristic fazei de debut a Republicii, a continuat să rămână, la cote alarmante, până la jumătatea deceniului.40 Adevărul dureros era că, până şi în 1928, Republica era foarte departe de obţinerea stabilităţii şi legitimităţii.

IV

Republica de la Weimar a fost slăbită şi de eşecul său de a câştiga sprijinul total al armatei şi al funcţionarilor, ambele categorii găsind foarte dificilă adaptarea la tranziţia de la Reichul autoritar la o republică democratică în 1918. Pentru conducerea armatei în special, înfrângerea din 1918 reprezenta o ameninţare îngrijorătoare. Având în frunte unul din cei mai inteligenţi şi mai abili ofiţeri, generalul Wilhelm Groener, Statul Major a căzut de acord cu social-democraţii majoritari, conduşi de Friedrich Ebert, că ameninţarea consiliilor revoluţionare ale muncitorilor şi soldaţilor putea fi cel mai bine contracarată în cazul în care colaborau pentru crearea unui regim democratic parlamentar stabil. Din perspectiva lui Groener, era o acţiune oportunistă, nu născută din convingere. Ea asigura protejarea vechiului corp ofiţeresc, în condiţiile reducerii armatei germane impuse de Tratatul de la Versailles. Efectivele armatei erau limitate la 100.000, îi era interzisă utilizarea unor tehnologii moderne precum tancurile, iar vechiul sistem, bazat pe serviciul militar universal, trebuia să facă loc unei mici forţe profesioniste. Groener s-a confruntat cu opoziţia încrâncenată a conservatorilor din armată din cauza compromisurilor la care ajunsese cu social-democraţii, la fel cum specialistul social-democrat în probleme militare, Gustav Noske[7], a trebuit să facă faţă criticilor dure, venite din partea camarazilor de partid, pentru că permisese corpului ofiţeresc să rămână intact, în loc să-l înlocuiască cu un personal şi cu structuri mai democratice.41 Dar în circumstanţele disperate din 1918 – 1919, poziţia lor a câştigat în cele din urmă.

La scurt timp după aceea însă, consiliile muncitorilor

7 Primul ministru al Apărării al Republicii de la Weimar, (n.tr.)

şi soldaţilor au ieşit de pe scena politică şi nevoia unui compromis cu forţele democraţiei şi-a pierdut din urgenţă în ochii multora din ofiţerii de frunte. Acest lucru a devenit dramatic de clar în martie 1920, când unităţi ale Corpurilor France, protestând împotriva apropiatei lor dizolvări, au mărşăluit spre Berlin şi au răsturnat guvernul ales, în încercarea de a restaura regimul autoritar pe liniile vechii monarhii. Conduşi de fostul funcţionar pangermanist şi personalitate de frunte a vechiului Partid al Patriei, Wolfgang Kapp, complotiştii au primit într-o serie de regiuni şi sprijinul forţelor armate. Când şeful comandamentului armatei, generalul Walter Reinhardt, a încercat să se asigure că forţele armate rămâneau loiale guvernului, a fost înlocuit cu generalul Hans von Seeckt, un om cu vederi mult mai de dreapta. Seeckt a interzis imediat tuturor unităţilor armatei să se opună complotiştilor şi a trecut vederea acţiunile celor care i-au sprijinit. Ulterior, a ordonat armatei să coopereze la înăbuşirea sângeroasă a revoltei armate a muncitorilor din Ruhr împotriva puciului. Seeckt fusese de la bun început ostil Republicii. Distant, autoritar şi inabordabil, provenind din rândurile aristocraţiei, lucru pe care îl sublinia prin monoclul pe care îl purta pe ochiul stâng, Seeckt simboliza tradiţiile clasei ofiţereşti prusace. Dar era, deopotrivă, un realist care înţelegea că posibilităţile răsturnării prin forţă erau limitate. Prin urmare, în aşteptarea unor vremuri mai bune, obiectivul său era să menţină armata unită şi în afara controlului parlamentar. În aceasta, s-a bucurat de sprijinul complet al colegilor săi ofiţeri.42

Sub conducerea lui Seeckt, armata şi-a păstrat, în „stindardul de război” vechile culori imperiale: negrul, albul şi roşul. Seeckt făcea o distincţie netă între statul german, care încorpora idealul abstract al Reichului, şi Republica, pe care o considera o aberaţie. Generalul Wilhelm Groener, mentorul lui Seeckt, descria armata în 1928 ca fiind „singura putere” şi un „element de putere în interiorul statului, pe care nimeni nu îl poate neglija”.43

Sub conducerea lui Seeckt, armata a fost departe de a reprezenta o organizaţie neutră, rămasă la distanţă de conflictele dintre partide, orice ar fi pretins acesta.44 La un moment dat, a avut chiar în vedere ocuparea funcţiei de cancelar, cu un program ce viza centralizarea Reichului şi limitarea autonomiei Prusiei, desfiinţarea sindicatelor şi înlocuirea lor cu „camere profesionale” (asemănătoare celor create mai târziu de Mussolini în Italia) şi, în general, „suprimarea tuturor tendinţelor îndreptate împotriva existenţei Reichului şi împotriva autorităţii legitime a Reichului şi a statului, prin utilizarea puterii Reichului”.45 În cele din urmă, a reuşit să răstoarne guvernul, dar fără a deveni el însuşi cancelar; sarcina a rămas unuia din succesorii săi, generalul Kurt von Schleicher, care aparţinea grupului de consilieri apropiaţi ai lui Seeckt, în anii când acesta se aflase la comanda armatei.

Un stat în stat în cea mai mare parte a timpului, armata a făcut tot ce a putut pentru a ocoli restricţiile impuse prin Tratatul de la Versailles. Făcând cauză comună în culise cu o altă mare putere care şi pierduse statutul şi era plină de resentimente, Uniunea Sovietică, conducerea armatei a făcut aranjamente pentru stagii de antrenament clandestin în Rusia, destinate ofiţerilor nerăbdători să înveţe cum să utilizeze tancurile şi avioanele şi dornici să se implice în experimente cu gaze toxice.46 Au fost încheiate acorduri secrete pentru instruirea trupelor auxiliare, în încercarea de a se sustrage limitei de 100.000 impusă efectivelor armatei, iar grupările paramilitare au fost păstrate neîncetat sub observaţie ca potenţiale rezerve.47 Aceste subterfugii şi altele asemenea lor, inclusiv antrenamentele cu tancuri false, evidenţiau faptul că armata nu avea nicio intenţie să se supună aranjamentelor de pace din 1919 şi avea să se elibereze de ei imediat ce circumstanţele aveau să i-o permită. Departe de a fi iniţiativa unor conservatori prusaci dogmatici, aceste eludări clandestine ale Tratatului erau puse la cale, în primul rând, de tehnicieni orientaţi spre modernitate,

nerăbdători să elimine constrângerile vieţii politice democratice şi ale acordurilor internaţionale.48 Lipsa de loialitate a armatei, intrigile repetate ale comandanţilor ei împotriva guvernelor civile, toate reprezentau semne rău-prevestitoare pentru viabilitatea Republicii, în eventualitatea unei crize reale.49

Dacă prima democraţie germană nu se putea la aştepta la mult sprijin din partea militarilor săi, nu putea spera să se bazeze prea mult nici pe funcţionarii săi, pe care de asemenea îi moştenise de la vechiul Reich german. Serviciul administrativ era extraordinar de important, deoarece acoperea o mare varietate de aspecte din viaţa societăţii şi includea nu numai oficialii ce lucrau în administraţia centrală, ci şi pe toţi angajaţii statului, care obţinuseră statutul şi avantajele destinate iniţial numai funcţionarilor superiori. Printre aceştia se numărau oficialii care lucrau pentru statele federale, pentru antreprize de stat precum căile ferate sau serviciile poştale, pentru instituţii de stat ca universităţile şi şcolile, astfel încât profesorii universitari sau de liceu intrau în aceeaşi categorie. Numărul de funcţionari publici, în sensul larg al cuvântului, era enorm. Sub această pătură relativ privilegiată se aflau milioane de alţi funcţionari, care trăiau din salariile plătite de instituţiile de stat. Căile ferate germane erau de departe cel mai mare angajator din stat, la sfârşitul anilor ’20, spre exemplu, având 700.000 de angajaţi; erau urmate de serviciile poştale, cu 380.000. Dacă sunt adăugaţi şi membrii familiilor, persoanele dependente de aceşti angajaţi şi pensionarii, în jur de trei milioane de persoane trăiau de pe urma căilor ferate.50 în total, la sfârşitul deceniului, existau 1, 6 milioane de angajaţi ai statului, din care jumătate lucrau direct pentru stat, iar cealaltă jumătate pentru serviciile publice precum căile ferate. Dat fiind numărul mare de persoane care lucrau pentru stat, e clar că această categorie era extrem de eterogenă politic, sute de mii de angajaţi aparţinând sindicatelor socialiste, partidelor

politice liberale sau unor grupuri de presiune de orientări dintre cele mai diverse. Un milion de angajaţi ai statului aparţineau în 1919 Ligii Funcţionarilor Germani de orientare liberală, deşi 60.000 s-au desprins, în 1921, pentru a forma o grupare mai la dreapta şi alţi 350.000 au părăsit-o în anul următor, pentru a forma un sindicat. Funcţionarii publici nu erau sub nicio formă uniform ostili Republicii la început, în ciuda formării şi socializării lor în anii Reichului wilhelmian.51

Ca figură principală în administraţia revoluţionară de tranziţie, Friedrich Ebert a lansat, pe 9 noiembrie 1918, un apel la toţi funcţionarii publici şi angajaţii statului să-şi continue munca pentru a se evita anarhia.52 Majoritatea covârşitoare au rămas. Constituţia de la Weimar i-a făcut inamovibili. Oricum ar fi stat lucrurile în teorie, în practică această decizie a făcut practic imposibilă concedierea funcţionarilor publici, date fiind extraordinarele dificultăţi pe care le ridica încercarea legală de a demonstra că îşi încălcaseră jurământul de credinţă.53 Ca o instituţie ce-şi avea originile în statele autoritare şi birocratice ale sfârşitului de secol al XVIII-lea şi începutului de secol al XIX-lea, cu mult înaintea parlamentelor şi partidelor politice, funcţionarii publici superiori în particular se obişnuiseră de multă vreme să se considere o adevărată castă conducătoare, în primul rând în Prusia. Până în 1918, de exemplu, toţi miniştrii fuseseră funcţionari publici numiţi de monarh, nu de Reichstag sau de adunările legislative ale statelor membre ale federaţiei. În cazul unor ministere, a existat o succesiune atât de rapidă de miniştri sub Republică, încât funcţionarii publici superiori au ajuns să deţină o putere considerabilă, aşa cum era cazul lui Curt Joel, care a servit Ministerul Justiţiei neîntrerupt pe aproape întreaga durată a existenţei Republicii, în timp ce la conducerea ministerului s-au perindat nu mai puţin de şaptesprezece miniştri. În cele din urmă, în 1930, a deveni el însuşi ministru. Pentru oameni de acest gen, continuitatea administrativă era suprema datorie,

depăşind orice alte consideraţii de ordin politic. Orice ar fi putut crede în particular despre puciştii lui Kapp în martie 1920, funcţionarii publici superiori de la Berlin, inclusiv cei din domeniul financiar, şi-au continuat activitatea, sfidând ordinele puciştilor de a demisiona.54

Neutralitatea funcţionarilor civili în acest caz datora foarte mult ataşamentului strict faţă de datoria impusă de jurământul de credinţă. Ulterior, în 1922, guvernul a introdus o nouă lege, menită să lege funcţionarii şi mai strâns de Republică şi a impus sancţiuni disciplinare celor care se asociau cu inamicii săi. Dar măsura era relativ inofensivă. Numai în Prusia a existat un efort concertat, în primul rând al social-democraţilor Carl Severing şi Albert Grzesiński, care au fost succesiv miniştri ai Internelor, de înlocuire a vechilor administratori imperiali cu social-democraţi şi cu alte persoane loiale Republicii.55 Totuşi, chiar şi eforturile prusace de creare a unui serviciu administrativ loial principiilor democraţiei, dar şi impregnat cu un simţ al datoriei în servirea guvernului în funcţiune s-au dovedit insuficiente în final. Deoarece Severing şi Grzesiński erau de părere că partidele ar trebui să fie reprezentate, în eşaloanele superioare ale administraţiei, aproximativ proporţional cu locul pe care îl ocupau în guvernele de coaliţie prusace, un număr considerabil de posturi importante erau ocupate de persoane aparţinând Partidului Centrului, Partidului popular şi, într-o măsură mai mică, Partidului Statului, partide a căror loialitate faţă de Republică a devenit din ce în ce mai îndoielnică, începând cu sfârşitul anilor ’20. În restul Germaniei, inclusiv la nivelul administraţiei Reichului, asemenea reforme abia dacă au fost încercate şi cu atât mai puţin implementate, iar funcţionarii erau mult mai conservatori, iar uneori vizibil ostili Republicii.56

Problema însă nu era că funcţionarii publici superiori contribuiau activ la subminarea regimului republican; mai degrabă Republica era cea care făcea foarte puţin pentru a se asigura că funcţionarii de la orice nivel erau ataşaţi

ordinii politice democratice şi că aveau să reziste unei tentative de a o răsturna. Acei funcţionari care erau activ ostili regimului – probabil o minoritate, dacă privim situaţia în ansamblu – au putut supravieţui fără să fie prea mult afectaţi. Astfel, un funcţionar superior prusac, născut în 1885 şi membru al Partidului Naţionalist după 1918, a format o serie de grupuscule pentru funcţionari şi alte categorii ce aveau drept obiective explicite combaterea „Reichstagului, cartierul general roşu", blocarea politicilor „social-democraţilor trădători şi atei", combaterea „puterii imperialiste mondiale" a Bisericii Catolice şi, în cele din urmă, lupta împotriva „tuturor evreilor". Antisemitismul său, relativ latent înainte de 1918, a devenit explicit după revoluţie. Ulterior avea să-şi amintească: „de câte ori un evreu se comporta cu insolenţă pe peron sau în tren şi nu accepta dojenile mele fără alte impertinenţe, îl ameninţam că îl arunc din tren... dacă nu tăcea imediat". La un moment dat, i-a ameninţat pe nişte muncitori „marxişti" cu arma. Cazul său era, evident, exemplul extrem al unui funcţionar public ostil Republicii. Cu toate acestea, nu a fost demis, numai avertizat de două ori şi împiedicat să promoveze, în ciuda faptului că fusese acuzat pentru deranjarea ordinii publice. „Întotdeauna am considerat, scria el, o mare slăbiciune a inamicilor mei din administraţie faptul că m-au lăsat să scap atât de uşor de fiecare dată". Lucrul cel mai rău care i s-a întâmplat sub Republică a fost blocarea perspectivelor sale de carieră.57

Nu există nicio îndoială că majoritatea funcţionarilor publici, chiar şi în bastionul republican, Prusia, nu resimţeau foarte multă loialitate reală faţă de constituţia căreia îi juraseră credinţă. Dacă Republica ar fi fost ameninţată cu distrugerea, foarte puţini dintre ei i-ar fi sărit în ajutor. Devotamentul faţă de datorie îi determina să-şi continue activitatea în momentul apariţiei unor provocări la adresa statului, aşa cum se întâmplase în timpul puciului Kapp din 1920, dar avea să-i facă să muncească şi când regimul avea să fie răsturnat. Iată o

altă instituţie extrem de importantă, a cărei loialitate se îndrepta spre un concept abstract al Reichului, mai degrabă decât spre principiile concrete ale democraţiei. În acesta, ca şi în alte domenii, legitimitatea politică a Republicii de la Weimar a fost şubredă de la bun început.58 A fost asaltată de probleme insurmontabile, generate de violenţa politică, de asasinate şi de conflictele ireconciliabile pe marginea dreptului său de a exista. Nu a fost iubită sau apărată de slujitorii ei din armată şi birocraţie. A fost acuzată de mulţi pentru umilinţa naţională reprezentată de Tratatul de la Versailles. Şi s-a confruntat cu probleme economice enorme, începând cu masiva inflaţie monetară, care a făcut atât de multor oameni viaţa dificilă exact în anii în care ea încerca să se stabilizeze.

Marea inflaţie

5

I

Chiar şi cei mai intransigenţi revoluţionari ar fi putut învăţa până la urmă să tolereze Republica, dacă aceasta ar fi oferit un nivel rezonabil de stabilitate economică şi un venit constant şi decent cetăţenilor săi. Dar, încă de la înfiinţare, a fost afectată de insuccese economice de o gravitate fără precedent în istoria germană. Imediat după izbucnirea Primului Război Mondial, guvernul Reichului a început să împrumute bani pentru a-l finanţa. După 1916, cheltuielile au depăşit tot mai mult veniturile pe care guvernul reuşea să le strângă din împrumuturi sau din orice alte surse. Evident, se aştepta să-şi recupereze pierderile, prin anexarea unor regiuni industriale prospere la est şi la vest, obligând naţiunile înfrânte să plătească reparaţii financiare masive şi impunând Europei cucerite o nouă ordine economică, favorabilă Germaniei.59 Dar toate aceste speranţe au fost spulberate. În final, Germania a fost naţiunea învinsă şi tot Germania a fost cea care a trebuit să plătească nota. Asta a agravat şi mai mult situaţia. Guvernul tipărise deja monedă fără a avea

resursele economice cu care să acopere creşterea masei monetare, înainte de război, dolarul valora puţin peste 4 mărci la bursa din Berlin. În decembrie 1918, era nevoie de două ori mai multe mărci pentru a cumpăra un dolar. Rata de schimb a continuat să scadă până la peste 12 mărci pentru un dolar, în aprilie 1919, şi la 47, la sfârşitul anului.60

Guverne succesive ale Republicii de la Weimar au fost prinse într-o capcană politică pentru care purtau cel puţin în parte responsabilitatea. Necesitatea de a exporta venituri ale guvernului spre alte ţări sub forma plăţilor în contul reparaţiilor, a însemnat o presiune suplimentară asupra resurselor, într-un moment în care datoriile de război încă nu erau plătite, iar resursele economice şi piaţa internă a Germaniei se micşoraseră. Zonele industriale dens populate din Lorena şi Silezia fuseseră luate Germaniei, conform termenilor Tratatului. În 1919, producţia industrială reprezenta numai 42% din nivelul lui 1913, iar ţara producea mai puţin de jumătate din cantitatea de grâu recoltată înainte de război. Erau necesare investiţii masive pentru a finanţa reconversia la economia de pace şi pentru a furniza asistenţă foştilor combatanţi, aflaţi acum în căutare de slujbe sau incapabili să lucreze din cauza rănilor suferite. Cu toate acestea, în momentul în care guvernul ar fi încercat să acopere golul din buget prin creşterea semnificativă a taxelor, ar fi fost imediat acuzat de inamicii săi naţionalişti de dreapta că impunea taxe pentru a plăti reparaţii Aliaţilor. Celor mai multe dintre guverne li s-a părut mult mai inteligent politic să spună puterilor străine că problemele financiare ale Germaniei aveau să fie rezolvate numai prin anularea reparaţiilor sau măcar prin reprogramarea lor, pentru a se obţine un grafic de plată mai rezonabil. Energia şi agresivitatea cu care diferite guverne au urmat această politică periculoasă a variat, şi în perioada 1920 – 1921, prăbuşirea mărcii a fost oprită de mai multe ori. Chiar şi aşa, în noiembrie 1921, germanii care doreau să cumpere

un dolar american trebuiau să plătească 263 de mărci, iar în iulie 1922 preţul se dublase din nou, până la 493 de mărci.61

O inflaţie de o asemenea amploare avea consecinţe diferite pentru diverşii actori economici. Capacitatea de a împrumuta bani pentru a achiziţiona bunuri, echipamente, fabrici şi alte lucruri similare şi de a-i returna la o fracţiune din valoarea lor iniţială a contribuit la stimularea refacerii industriei după război. În perioada de până la jumătatea lui 1922, rata de creştere economică în Germania a fost ridicată, iar şomajul scăzut. Într-un context economic diferit, caracterizat prin şomaj masiv, o grevă generală, precum cea care a adus eşecul puciului Kapp, în martie 1920, ar fi fost mult mai greu de organizat. Nivelul fiscalităţii era şi el suficient de scăzut pentru a stimula cererea. Economia germană a reuşit o tranziţie mult mai eficientă la condiţiile de pace decât unele economii europene, unde inflaţia nu a atins aceleaşi niveluri.62

Dar fundaţiile întregului proces de reconstrucţie erau extrem de fragile, deoarece, în ciuda celor câteva perioade de calmare a fenomenului inflaţionist, acesta s-a dovedit până la urmă de neoprit. Era nevoie de peste 1.000 de mărci pentru a cumpăra un dolar american în august 1922, de 3.000 în octombrie şi de 7.000 în decembrie. Procesul de depreciere a monedei căpătase un ritm propriu. Consecinţele politice au fost catastrofale. Guvernul german nu mai putea face plăţile programate în contul reparaţiilor, întrucât acestea trebuiau efectuate în aur al cărui preţ pe pieţele internaţionale nu şi-l mai putea permite. Mai mult, la sfârşitul lui 1922, rămăsese serios în urmă la livrările de cărbuni către Franţa, livrări care făceau parte din programul de reparaţii. În consecinţă, trupe franceze şi belgiene au ocupat, în ianuarie, principala regiune industrială a Germaniei, Ruhr-ul, cu scopul de a prelua cantităţile restante şi de a-i obliga pe germani să respecte obligaţiile asumate prin Tratat.

Guvernul de la Berlin a reacţionat imediat, proclamând o politică de rezistenţă pasivă şi de necooperare cu francezii, astfel încât ocupanţii să nu poată beneficia de producţia industrială a bazinului Ruhr. Lupta a fost abandonată abia la sfârşitul lui septembrie, iar rezistenţa pasivă a înrăutăţit şi mai mult starea economiei. Oricine dorea să cumpere un dolar în ianuarie 1923 trebuia să plătească 17.000 de mărci; în aprilie 24.000; în iulie 353.000. Începea să se manifeste o hiperinflaţie de proporţii uimitoare, iar rata de schimb marcă-dolar pentru restul anului poate fi exprimată cel mai bine în cifre care au devenit curând mai lungi decât orice putea fi găsit inclusiv într-o carte de telefon: 4 621.000, în august; 98 860.000, în septembrie; 25 260.000.000, în octombrie; 2 193 600.000.000 în noiembrie; 4 200.000.000.000 în decembrie.63 Ziarele au început, în scurt timp să-şi informeze cititorii despre nomenclatorul numerelor mari, care varia, în mod confuz, de la o ţară la alta. Francezii, nota un editorialist, numesc trilion un milion de milioane, „pentru noi, de cealaltă parte, un trilion înseamnă un milion de miliarde (1.000.000.000.000.000.000) şi trebuie să sperăm din toată inima că nu ajungem la asemenea valori numerice sau la altele mai mari cu banii noştri de zi cu zi, măcar pentru suprapopularea azilurilor de nebuni, pe care ar provoca-o”.64 La apogeul său, hiperinflaţia părea îngrozitoare. Banii îşi pierduseră aproape în totalitate semnificaţia. Tiparniţele nu erau capabile să ţină pasul cu nevoia de a produce bancnote cu valori tot mai astronomice şi municipalităţile au început să-şi tipărească propriii bani pentru situaţii de urgenţă, utilizând numai una din feţele hârtiei. Angajaţii îşi luau salariile cu coşurile de cumpărături sau cu roaba, atât de numeroase erau bancnotele care formau grămezile de bani pe care le primeau ca plată. Imediat se grăbeau spre magazine ca să cumpere provizii, înainte ca deprecierea continuă a monedei să facă din nou preţurile inaccesibile. Raimund Pretzel, pe atunci elev, avea să-şi amintească mai târziu

cum tatăl său, înalt funcţionar public, îşi lua salariul, fugea ca să-şi cumpere un abonament la tren, astfel încât să poată ajunge la serviciu în luna ce urma, trimitea cecuri pentru plăţile regulate, ducea întreaga familie la tuns, apoi dădea ceea ce mai rămăsese soţiei sale, care mergea împreună cu copiii la piaţa *en gros* locală şi cumpăra grămezi de alimente neperisabile, cu care trebuiau să trăiască până când venea următorul munte de bani. Scrisorile trebuiau trimise cu bancnote din tipurile cele mai recente lipite pe plic, deoarece timbre de valoarea potrivită nu puteau fi tipărite suficient de rapid pentru a ţine pasul cu creşterea preţurilor. Corespondentul în Germania al ziarului britanic *Daily Mail* relata, pe 29 iulie 1923: „În magazine, preţurile sunt scrise la maşină şi afişate o dată pe oră. Spre exemplu, un gramofon costa, la ora 10 dimineaţa, 5.000.000 de mărci, dar la 3 p.m. urcase la 12.000.000 de mărci. Un exemplar din *Daily Mail*, cumpărat ieri pe stradă, costa 35.000 de mărci, dar azi preţul e de 60.000”.65

Impactul asupra preţurilor alimentelor a fost cel mai dramatic şi mai serios. O femeie care intra într-o cafenea putea comanda o ceaşcă de cafea cu 5.000 de mărci şi i se cereau 8.000 când se ridica să plătească. Un kilogram de pâine de secară, element de bază al alimentaţiei de zi cu zi a germanilor, costa 163 de mărci pe 3 ianuarie 1923, de zece ori mai mult în iulie, 9 milioane pe 1 octombrie, 78 de milioane de mărci pe 5 noiembrie şi 223 de miliarde o jumătate de lună mai târziu, pe 19 noiembrie.66 La punctul culminant al hiperinflaţiei, peste 90% din cheltuielile unei familii mergeau pe alimente.67 Familiile cu venituri fixe au început să-şi vândă bunurile ca să aibă ce pune pe masă. Anticipând rapidele creşteri de preţuri, magazinele au început să stocheze alimente.68 Neputându-şi permite satisfacerea nevoilor de bază, mulţimile au început să se revolte şi să jefuiască magazinele alimentare. Au izbucnit lupte cu arme de foc între bandele de mineri, care făceau incursiuni în zonele

rurale pentru a lua tot ce găseau pe câmpuri, şi fermierii care încercau să-şi apere recoltele şi în acelaşi timp nu doreau să le vândă produse contra bancnotelor lipsite de orice valoare. Prăbuşirea mărcii a făcut dificil, dacă nu imposibil, importul de hrană din străinătate. Ameninţarea foametei, mai ales în zonele ocupate de francezi, unde rezistenţa pasivă afecta grav sistemul de transport, era cât se poate de reală.69 Malnutriţia a provocat o creştere imediată a numărului deceselor cauzate de tuberculoză.70

Experienţa universitarului Victor Klemperer, al cărui jurnal oferă o viziune personală asupra ansamblului mai larg al istoriei germane din această perioadă, nu era nicidecum neobişnuită. Trăind de la o zi la alta din contracte de predare temporare, Klemperer, veteran de război, era mulţumit, deoarece primise în februarie 1920 o mică alocaţie în plus, dar, după cum se plângea, „ceea ce fusese iniţial un mic venit, se transformase acum într-un bacşiș”.71 în lunile următoare, pe măsură ce inflaţia accelera, jurnalul lui Klemperer s-a umplut tot mai mult de calcule financiare. Deja în martie 1920 întâlnea „oameni plecaţi la cules, omuleţi cu raniţe, în trenurile cu rute în afara Münchenului”.72 Pe măsură ce timpul se scurgea, Klemperer plătea facturi fantasmagorice „cu o resemnare jalnică”.73 în 1920, a obţinut în cele din urmă un post permanent la Universitatea Tehnică din Dresda. Dar acesta nu i-a adus securitatea financiară. În fiecare lună primea un salariu din ce în ce mai astronomic şi plăţi retroactive pentru a acoperi deprecierea monedei de la plata ultimului salariu. Deşi câştiga aproape un milion de mărci la sfârşitul lui mai 1923, nu putea să-şi plătească impozitele şi factura la gaze. Toţi cei pe care îi cunoştea încercau să înveţe cum să facă speculaţii valutare la bursă. Chiar şi Klemperer a făcut o încercare, dar primul său câştig, de 230.000 de mărci, pălea în comparaţie cu cele ale colegului său, profesorul Forster, „unul din cei mai vehemenţi antisemiţi, agitatori teutonici şi patrioţi din universitate”, despre care se spunea că obţinea o jumătate

de milion de mărci pe zi jucând la bursă.74

Fiind un client obişnuit al cafenelelor, Klemperer a plătit 12.000 de mărci pentru o cafea şi o prăjitură pe 24 iulie; pe 3 august nota că o cafea şi trei prăjituri l-au costat 104.000.75 Luni 28 august, Klemperer relata că, în urmă cu câteva săptămâni, obţinuse zece bilete la cinema, una din marile plăceri ale vieţii sale, pentru 100.000 de mărci. „Imediat după aceea, preţurile au crescut fără măsură şi acum foarte puţin timp locurile noastre de 10.000 de mărci au ajuns să coste deja 200.000. Ieri după-amiază – continua – am vrut să cumpăr încă o serie. Rândurile din mijloc costau deja 300.000" şi acestea erau aproape cele mai ieftine locuri din sală; o nouă creştere de preţuri fusese anunţată pentru joia următoare, adică trei zile mai târziu.76 Pe 9 octombrie, povestea: „Vizita noastră de ieri la cinematograf a costat 104 milioane, inclusiv banii de transport".77 Situaţia îl adusese, ca pe mulţi alţii, în pragul disperării:

Germania se prăbuşeşte de o manieră sinistră, pas cu pas […] Dolarul valorează peste 800 de milioane, în fiecare zi costă cu 300 de milioane mai mult decât în ziua anterioară. Şi toate astea nu le citeşti numai în ziar, au un impact imediat asupra vieţii tale. Cât timp vom mai avea ce mânca? Când va trebui să mai strângem cureaua? 78

Klemperer îşi petrecea o parte tot mai mare din timp alergând după bani. Pe 2 noiembrie nota:

Ieri am aşteptat banii la casieria universităţii toată dimineaţa, până aproape de ora 2, şi până la urmă n-am primit niciun sfanţ, nici măcar ceea ce rămăsese din salariul pe octombrie şi pentru că dolarul a crescut ieri de la 65 la 130 de miliarde, azi va trebui să plătesc factura la gaze şi alte lucruri la preţ dublu. Pentru gaz, asta poate să însemne o diferenţă de 150 de miliarde.79

La Dresda, izbucneau revolte ale foamei, relata el, unele având o tentă antisemită, iar Klemperer a început să se teamă că propria-i casă avea să fie spartă, în căutarea disperată de provizii. Munca devenise imposibilă.

„Problemele băneşti ocupă foarte mult timp şi îţi distrug nervii”. 80

Germania înceta să funcţioneze. Companiile şi municipalităţile nu-şi mai permiteau să-şi plătească muncitorii sau să cumpere materii prime pentru serviciile publice. Până pe 7 septembrie, şaizeci din cele nouăzeci de rute de tramvai din Berlin încetaseră să funcţioneze.81 Era clar că lucrurile nu mai puteau continua aşa. Ţara a fost trasă înapoi de pe marginea prăpastiei printr-o combinaţie de mişcări politice abile şi reforme economice inteligente. Începându-şi lungul mandat de ministru de Externe în august 1923, şi îndeplinind în primele luni şi funcţia de cancelar, Gustav Stresemann a iniţiat o politică de „îndeplinire”, negociind în septembrie retragerea francezilor din Ruhr în schimbul asigurării că, indiferent de circumstanţe, Germania avea să plătească reparaţiile. În consecinţă, comunitatea internaţională a acceptat să revadă întreg sistemul reparaţiilor, iar planul conceput de un comitet sub preşedinţia expertului financiar american Charles Dawes a fost negociat şi acceptat în anul următor.

Planul Dawes nu avansa sub nicio formă perspectiva unui final al plăţii reparaţiilor, dar cel puţin punea la punct o serie de aranjamente care să se asigure că plata reparaţiilor era o posibilitate realistă, iar în următorii cinci ani au fost într-adevăr plătite fără prea mari dificultăţi.82 Politica lui Stresemann nu i-a adus laude din partea dreptei, care se opunea oricăror concesii de principiu făcute în chestiunea reparaţiilor. Dar gravitatea hiperinflaţiei în acel moment îi convinsese pe cei mai mulţi oameni că aceasta era cea mai realistă politică, o atitudine pe care, probabil, nu ar fi adoptat-o în urmă cu un an.83 În domeniul financiar, guvernul Stresemann l-a numit, pe 22 decembrie 1923, în fruntea băncii centrale de stat, Reichsbank, pe Hjalmar Schacht, un finanţist foarte inteligent, cu legături extensive în lumea politică. O nouă monedă fusese deja emisă pe 15 noiembrie, Rentenmark, a cărei valoare era legată de preţul aurului.84 Schacht a pus

la punct o serie de măsuri pentru a apăra Rentenmark în faţa speculaţiilor şi, pe măsură ce noua monedă, numită acum Reichsmark, a devenit mai uşor disponibilă, a înlocuit-o pe cea veche şi a câştigat acceptarea generală.85 Hiperinflaţia luase sfârşit.

Şi alte ţări au fost afectate de puseuri inflaţioniste postbelice, dar niciuna la fel de grav ca Germania. La apogeul hiperinflaţiei, care a variat de la un stat la altul, preţurile erau de 14.000 de ori mai mari ca în perioada antebelică în Austria, de 23.000 de ori în Ungaria, de 2.500.000 de ori în Polonia şi de 4.000 de milioane de ori în Rusia, deşi inflaţia, în acest ultim caz, nu este comparabilă cu situaţia din celelalte ţări, deoarece bolşevicii izolaseră, în mare parte, economia sovietică de piaţa mondială. Asemenea rate de creştere a preţurilor erau suficient de neplăcute, dar în Germania preţurile au crescut de un 1.000 de miliarde de ori faţă de nivelul antebelic, o scădere ce a intrat în analele istoriei economice ca cea mai severă hiperinflaţie din istorie. Era uşor de remarcat că toate aceste state nu se aflaseră în tabăra câştigătoare la sfârşitul războiului. Fiecare dintre ele şi-a stabilizat moneda până la urmă, dar fără ca între eforturile lor să existe vreo legătură. În anii ’20 nu s-a născut un nou sistem financiar internaţional viabil, care să se compare cu elaboratul set de instituţii şi acorduri care au guvernat finanţele internaţionale după cel de-al Doilea Război Mondial.86

n

Consecinţele hiperinflaţiei şi ale modului cum a luat sfârşit aveau să fie enorme. Totuşi, impactul pe termen lung asupra situaţiei economice a populaţiei Germaniei e dificil de estimat. Înainte se credea că a distrus prosperitatea economică a clasei mijlocii. Dar în termeni economico-financiari, clasa mijlocie este un grup foarte divers. Toţi cei care investiseră bani în titluri de război sau în alte credite şi-au pierdut investiţiile, dar toţi cei care împrumutaseră sume mari de bani, ca de exemplu ipoteci

pentru case şi apartamente, după toate probabilităţile sfârşeau prin a achiziţiona proprietatea aproape pe gratis. De multe ori, cele două faţete ale situaţiei erau reunite, într-o măsură mai mare sau mică, în aceeaşi persoană. Dar pentru cei care depindeau de venituri fixe, rezultatele au fost nimicitoare. Creditorii erau înfuriaţi. Coeziunea economică şi socială a clasei mijlocii a fost distrusă, iar învingătorii şi învinşii s-au trezit pe părţi diferite ale unor noi linii de fractură socială. Rezultatul a fost o fragmentare crescândă a partidelor clasei mijlocii în a doua parte a anilor ’20, fragmentare ce le-a făcut incapabile să reziste asalturilor demagogice venite dinspre dreapta extremistă. Şi, crucial, când efectele deflaţioniste ale stabilizării au început să se resimtă, toate grupurile sociale au fost afectate. Memoria colectivă a amplificat consecinţele inflaţiei, hiperinflaţiei şi deflaţiei într-o catastrofă economică fără precedent, în care practic toate segmentele societăţii germane au avut de pierdut.87 Victor Klemperer este un personaj tipic pentru acest mod de gândire. Odată cu stabilizarea, „teama de devalorizarea bruscă a monedei, goana nebunească după cumpărături” erau de domeniul trecutului, dar „mizeria” le-a luat locul, întrucât Klemperer abia dacă avea câte ceva care să aibă o oarecare valoare în noua monedă, iar banii i se terminaseră. După toate speculaţiile sale, conchidea el pesimist, „acţiunile mele se ridică cu greu la 100 de mărci, rezervele mele de bani de acasă sunt tot cam pe acolo şi asta e tot – asigurarea mea de viaţă este pierdută pentru totdeauna. 150 de milioane de mărci de hârtie = 0,015 pfenigi”. 88

Pe măsură ce banii îşi pierdeau valoarea, bunurile erau singurele pe care merita să le mai ai şi un val de criminalitate a cuprins întreaga ţară. Condamnările pentru furt, în număr de 115.000, în 1913, au ajuns la 365.000, în 1923. De şapte ori mai mulţi infractori au fost condamnaţi pentru deţinerea de bunuri furate în 1923 decât în 1913. Atât de disperaţi erau săracii chiar şi în 1921, că un ziar

social-democrat relata că, din 100 de bărbaţi încarceraţi la închisoarea Plotzensee, 80 nu aveau şosete, 60 nu aveau încălţări, iar cincizeci nu aveau să pună pe ei nici măcar o cămaşă.89 Furturile în zona docurilor din Hamburg, unde hamalii îşi însuşiseră dintotdeauna o parte a bunurilor pe care erau plătiţi să le încarce şi să le descarce, au atins un nivel fără precedent. Se spunea că hamalii refuzau să încarce unele produse pe motiv că nu puteau le puteau folosi la nimic. Sindicatele raportau că mulţi muncitori veneau pe cheiuri numai ca să fure şi oricine încerca să-i împiedice era bătut. Cafeaua, făina, şunca sau zahărul se numărau printre prăzile favorite. De fapt, muncitorii începeau să ceară tot mai insistent plata în natură, în condiţiile în care salariile în bani îşi pierdeau valoarea. Atât de răspândit devenise fenomenul în 1922 – 1923, încât unele firme străine de transport naval au început să-şi descarce bunurile în alte porturi.90 O economie similară, bazată pe furt şi troc, a început să înlocuiască tranzacţiile în bani şi în cazul altor profesiuni sau centre urbane.

Violenţa, sau ameninţarea cu violenţa, se făcea uneori simţită de o manieră spectaculoasă. Bande de până la două sute de tineri înarmaţi până-n dinţi au fost văzute luând cu asalt hambare din zonele rurale şi furând apoi produsele. Totuşi, în ciuda acestei atmosfere de criminalitate greu controlabile, numărul condamnărilor pentru vătămare corporală a scăzut de la 113.000, în 1913, la 35.000, în 1923 şi a existat o scădere comparabilă şi în cazul altor categorii de infracţiuni, care nu aveau de-a face cu furtul. Aproape toată lumea părea să se concentreze asupra furtului unei mici cantităţi de hrană şi provizii pentru a supravieţui. Existau raporturi sexuale cu fete care se vindeau pentru un pachet de unt. Ura şi resentimentele au fost sporite în această situaţie şi de sentimentul că unii făceau profituri imense de pe urma ei, prin afaceri monetare ilicite, contrabandă peste graniţă, speculaţii şi transferuri ilegale de bunuri. Cei care vindeau pe piaţa neagră şi speculanţii au devenit obiectul denunţărilor

demagogilor populişti, chiar şi înainte ca inflaţia galopantă să se transforme în hiperinflaţie. Acum s-au transformat în ţinte ale urii populaţiei. Exista impresia generalizată că speculanţii petreceau noapte de noapte, în vreme ce meşteșugarii şi proprietarii de băcănii erau nevoiţi să-şi vândă mobila din case pentru a cumpăra o pâine. În ochii multora, valorile morale tradiţionale păreau să se prăbuşească odată cu valoarea monedei.91 Prăbuşirea în haos – economic, social, politic, moral – părea să fie completă.92

Banii, veniturile, siguranţa financiară, ordinea economică, continuitatea şi predictibilitatea se aflaseră în inima valorilor şi vieţii burgheziei înainte de război. Acum, toate acestea păreau să fi fost distruse, odată cu sistemul politic al Reichului wilhelmian, sistem care altă dată păruse la fel de solid. Un cinism foarte răspândit a început să se facă simţit în cultura weimareză, de la filme precum *Doctorul Mabuse jucătorul* până la *Opera de trei parale* a lui Bertolt Brecht şi Kurt Weil, care descria crima, înşelăciunea şi trădarea ca principale caracteristici ale vieţii de pe străzi. Nu în ultimul rând, ca o consecinţă a inflaţiei, cultura germană a dezvoltat o fascinaţie pentru criminali, delapidatori, pariori, escroci, hoţi şi tot felul de pungaşi. Viaţa părea să fie un joc de noroc, supravieţuirea – rezultatul unor forţe economice de neînţeles. Într-o asemenea atmosferă, teoriile conspiraţiei au început să abunde. Jocul, de cărţi sau la bursă, a devenit o metaforă a vieţii. Mare parte a cinismului care a dat culturii weimareze acel radicalism la jumătatea anilor ’20 şi i-a făcut pe mulţi să tânjească după revenirea la idealism, sacrificiu de sine şi devotament patriotic, s-a datorat efectelor uluitoare ale hiperinflaţiei.93 Aceasta din urmă s-a transformat într-o traumă a cărei influenţă a afectat comportamentul tuturor categoriilor de germani. A sporit sentimentul secţiunilor conservatoare ale societăţii că lumea fusese cu totul răsturnată, mai întâi prin înfrângere, apoi prin revoluţie şi acum prin evoluţia economiei. A

distrus credinţa în neutralitatea legii ca regulator al societăţi, între debitori şi creditori, bogaţi şi săraci, şi a subminat noţiunile de dreptate şi echitate, pe care legea se presupunea că trebuie să le apere. A corupt limbajul politic, deja împins spre exagerări hiperbolice de evenimentele din 1918 – 1919. A dat a noua forţă întruchipărilor celor mai comune ale răului în imaginarul colectiv, nu numai cea a criminalului sau a pariorului, dar şi celei a speculatorului şi, prevestitor de rău, celei a evreului manipulator al finanţelor.94

ni

Printre grupurile considerate câştigătoare ale crizei economice de la începutul anilor ’20 se numărau marii industriaşi şi finanţişti, fapt ce a generat resentimente larg răspândite împotriva „capitaliştilor” şi a „profitorilor”, în multe sectoare ale societăţii germane. Dar oamenii de afaceri germani nu erau la fel de siguri că au câştigat atât de mult. Mulţi dintre ei priveau cu nostalgie înapoi spre Reichul wilhelmian, spre o epocă în care statul, poliţia şi tribunalele ţinuseră în frâu mişcarea muncitorească, iar cercurile de afaceri avuseseră un cuvânt de spus în chestiuni-cheie ce ţineau de politicile economice şi sociale. Şi poate că aceste retrospective în nuanţe de roz erau false, dar un lucru era cert: lumea marilor afaceri avusese într-adevăr o poziţie privilegiată înainte de război, în ciuda nemulţumirilor ocazionale provocate de interferenţa statului în economie.95 Rapiditatea şi amploarea industrializării Germaniei nu numai că transformaseră Germania în motorul economic al Europei continentale înainte de 1914, dar dăduse naştere unui sector economic remarcabil prin mărimea companiilor şi prin proeminenţa publică a directorilor şi patronilor. Oameni precum fabricantul de arme Krupp, magnaţii siderurgiei Stumm şi Thyssen, şefii companiilor de electricitate, Rathenau şi Siemens, armatorul Ballin şi mulţi alţii erau arhicunoscuţi, bogaţi, puternici şi influenţi în plan politic.

Asemenea oameni tindeau, în măsuri diferite, să se

opună sindicalizării şi să respingă ideea negocierilor colective. În timpul războiului, însă, şi-au moderat ostilitatea sub impactul amestecului crescând al statului în relaţiile de muncă, iar pe 15 noiembrie 1918, patronatul şi sindicatele, reprezentate de Hugo Stinnes şi respectiv Carl Liegen, au semnat un pact ce stabilea un nou cadru pentru negocierile colective, inclusiv recunoaşterea zilei de muncă de opt ore. Ambele părţi aveau interesul de a contracara ameninţarea cu socializarea completă venită dinspre extrema stângă, iar acordurile au prezervat structura existentă a marilor companii, oferind în acelaşi timp sindicatelor reprezentare egală în cadrul unei reţele naţionale de comitete mixte de negociere. Asemenea altor elemente ale elitelor wilhelmiene, lumea marilor afaceri a acceptat Republica, deoarece părea a fi cea mai capabilă să prevină altceva mai rău.96

Apoi, în primii ani ai Republicii, lucrurile nu au părut să stea atât de rău pentru cercurile de afaceri. Odată ce au înţeles că inflaţia avea să continue, mulţi industriaşi au achiziţionat mari cantităţi de utilaje cu bani împrumutaţi, bani care şi-au pierdut valoarea până în momentul în care trebuiau returnaţi. Dar asta nu a însemnat, cum au susţinut unii, că au întreţinut inflaţia pentru că vedeau în ea avantaje. Dimpotrivă, mulţi erau nesiguri de felul cum trebuiau să reacţioneze, mai ales în timpul hiperinflaţiei din 1923, iar câştigurile pe care le-au realizat pe durata întregului fenomen nu au fost atât de spectaculoase pe cât s-a afirmat.97 Mai mult, deflaţia abruptă ce a rezultat inevitabil din stabilizarea monedei a adus dificultăţi serioase industriei, în multe cazuri realizându-se mai multe investiţii în capacitatea de producţie decât fusese nevoie. Falimentele s-au înmulţit, uriaşul imperiu industrial şi financiar al lui Hugo Stinnes s-a prăbuşit, multe companii importante şi-au căutat refugiul într-un val de fuziuni şi carteluri, cel mai cunoscut fiind Oţelăriile Unite, format în 1924 din câteva companii din industria grea, şi masiva I.G. Farben, Trustul German al Coloranţilor, creată în acelaşi

an de firmele din industria chimică Agfa, BASF, Bayer, Griesheim, Hoechst şi Weler-ter Meer. I.G. Farben era cea mai mare corporaţie europeană şi a patra din lume, după General Motors, United States Steel şi Standard Oil.98

Fuziunile şi cartelurile erau menite nu numai să obţină dominaţia pieţei, ci şi să reducă costurile şi să sporească eficienţa. Noile companii puneau accentul pe raţionalizarea producţiei, după modelul foarte eficientei Ford Motor Company din Statele Unite. „Fordismul”, aşa cum era cunoscut, însemna automatizarea şi mecanizarea producţiei oriunde era posibil, în interesul eficienţei. Tendinţa a fost însoţită de un efort de reorganizare a muncii, în conformitate cu noile studii americane ale managementului ştiinţific, cunoscute la rândul lor sub numele de „Taylorism” şi mult dezbătute în Germania în a doua jumătate a anilor ’20.99 Transformările pe această linie au atins un nivel spectaculos în industria extractoare de cărbuni din Ruhr, unde 98% din producţie era extrasă manual înainte de război, faţă de numai 13% în 1929. Utilizarea burghielor pneumatice de foraj, pentru a săpa cărbunele, şi a benzilor rulante, pentru a-l transporta până la punctele de încărcare, s-a combinat cu reorganizarea practicilor de muncă şi a provocat o creştere a producţiei de cărbuni pe cap de miner de la 255 de tone, în 1925, la 386 de tone, în 1932. Asemenea câştiguri în domeniul productivităţii au permis companiilor miniere să-şi reducă rapid forţa de muncă, de la 542.000, în 1922, la 409.000, în 1925 şi 353.000, în 1929. Procese similare de raţionalizare şi mecanizare au avut loc şi în alte sectoare ale economiei, mai ales în industria automobilelor, aflată într-o fază de creştere rapidă.100 Totuşi, în alte domenii, ca de exemplu siderurgia, creşterea rentabilităţii nu a fost realizată atât prin mecanizare şi modernizare, cât prin fuziuni şi monopoluri. În ciuda tuturor discuţiilor şi dezbaterilor despre „Fordism”, „Taylorism” şi alte asemenea, mare parte a industriei germane era cât se poate de tradiţională la sfârşitul deceniului al treilea.101

Adaptarea la noua situaţie economică de după stabilizare a însemnat reducerea producţiei, a costurilor şi a forţei de muncă. Situaţia a fost înrăutăţită şi de intrarea, pe piaţa de muncă, a categoriilor de vârstă relativ numeroase născute înainte de război şi care erau mai mult decât suficiente pentru a compensa dispariţia celor ucişi pe front sau în timpul epidemiei de gripă spaniolă ce a urmat imediat conflictului. Recensământul forţei de muncă din 1925 arăta că, faţă de 1905, numărul persoanelor apte de muncă crescuse cu cinci milioane; la următorul recensământ, în 1931, s-a mai adăugat un milion. La sfârşitul lui 1925, ca urmare a raţionalizării şi a creşterii demografice, şomajul atinsese cifra de un milion; în martie 1926, a depăşit trei milioane.102 în noile circumstanţe, patronatul a început să-şi piardă din dorinţa de a face concesii sindicatelor. Stabilizarea monedei însemna că angajatorii nu mai puteau transfera costurile creşterilor salariale în preţuri. Structura de negociere colectivă, acceptată de patronate şi sindicate la sfârşitul Primului Război Mondial, a început să se prăbuşească. A fost înlocuită de o relaţie tot mai tensionată între patroni şi muncitori, în care spaţiul de manevră al celor din urmă a devenit tot mai limitat. Cu toate acestea, angajatorii continuau să se simtă frustraţi, în încercarea lor de a reduce costurile şi de a ameliora productivitatea, din cauza forţei sindicatelor şi a obstacolelor legale plasate în calea lor de către stat. Sistemul de arbitraj pus la punct de Republica de la Weimar părea să favorizeze sindicatele în timpul disputelor de muncă, sau cel puţin asta era părerea patronilor. Când o dispută înverşunată asupra salariilor din industria siderurgică din Ruhr a fost rezolvată prin arbitraj obligatoriu în 1928, angajatorii au refuzat să plătească modesta creştere salarială ce fusese acordată şi au închis porţile întreprinderilor, timp de patru săptămâni, în faţa celor 200.000 de metalurgişti. Iar guvernul Reichului, condus de social-democraţi, care mai devreme în acel an formaseră o mare coaliţie, nu numai că i-a sprijinit pe

muncitori, dar le-a oferit şi plăţi compensatorii. Patronii au început să aibă impresia că întreaga structură a Republicii de la Weimar le era potrivnică.103

Lucrurile erau agravate din punctul lor de vedere şi de obligaţiile financiare impuse de către stat. În încercarea de a combate cele mai nefericite consecinţe pe care stabilizarea le-a avut pentru muncitori şi pentru a preveni repetarea situaţiei din timpul hiperinflaţiei, când sistemul de protecţie socială se aflase aproape de colaps, guvernul a introdus în etape, între 1926 şi 1927, o complicată schemă de asigurări pentru şomaj. Menită să protejeze circa 17 milioane de muncitori în cazul pierderii slujbelor, cea mai importantă dintre aceste legi, votată în 1927, prevedea contribuţii egale din partea angajatorilor şi a angajaţilor şi crea un fond de stat pentru eventualitatea unei crize majore în timpul căreia numărul şomerilor îl putea depăşi pe cel pentru care sistemul fusese conceput. Întrucât plafonul era de 800.000, era destul de clar că schema avea să întâmpine mari probleme când cifra avea să fie depăşită. În realitate, limita fusese depăşită chiar înainte ca proiectul să devină funcţional.104 Deloc surprinzător, sistemul de protecţie socială reprezenta un amestec al statului în economie pe care lumea afacerilor îl privea cu ostilitate. Acesta implica costuri suplimentare întrucât făcea obligatorii contribuţiile angajatorilor la schemele de asistare a muncitorilor şi impunea o povară fiscală crescândă asupra firmelor şi chiar asupra oamenilor de afaceri înstăriţi. Cei mai nemulţumiţi erau patronii industriei grele din Ruhr. Limitele legale impuse zilei de muncă îi împiedicau, în multe cazuri, să-şi utilizeze fabricile non stop. Contribuţiile la fondurile de asistenţă socială lansate în 1927 erau văzute ca ruinătoare. În 1929, organizaţia naţională a industriaşilor şi-a anunţat punctul de vedere conform căruia ţara nu-şi mai putea permite aşa ceva şi a cerut reducerea drastică a cheltuielilor statului, în paralel cu desfiinţarea formală a mecanismelor de negociere colectivă cu sindicatele, aranjamente care

protejaseră marile companii în timpul revoluţiei din 1918. Afirmaţiile conform cărora sistemul de protecţie socială şi nu starea economiei internaţionale era vinovat pentru dificultăţile prezente au fost exagerate, ca să nu spunem mai mult; dar existenţa unei stări de spirit, ostilă sindicatelor şi social-democraţilor şi împărtăşită de o mare parte a angajatorilor, în a doua jumătate a anilor ’20, nu poate fi negată.105

Cercurile de afaceri erau deja dezamăgite de Republica de la Weimar la sfârşitul anilor ’20. Influenţa de care se bucuraseră înainte de 1914, şi cu atât mai mult în timpul războiului şi al hiperinflaţiei ce a urmat, părea să se fi diminuat considerabil. Mai mult, statutul lor social, altă dată atât de respectat, suferise mult din cauza scandalurilor financiare şi de altă natură, care ieşiseră la suprafaţă în timpul inflaţiei. Oameni care şi-au pierdut averile în investiţii dubioase au început să caute pe cineva pe care să poată da vina. Căutarea unui ţap ispăşitor s-a concentrat, în 1924 – 1925, asupra lui Julius Barnat, un antreprenor rus de origine evreiască, care colaborase cu social-democraţi de frunte pentru a importa alimente imediat după război şi care, în timpul inflaţiei, investise în speculaţii financiare creditele pe care le obţinuse din partea Băncii de Stat din Prusia şi a Poştei. Când afacerile sale au falimentat, la sfârşitul lui 1924, lăsând în urmă o datorie de 10 milioane de Reichsmark, dreapta radicală a profitat de oportunitate pentru a lansa o campanie injurioasă împotriva liderilor social-democraţi, precum fostul cancelar Gustav Bauer, acuzaţi că luaseră mită. Scandalurile financiare de acest tip erau exploatate, în general, de extrema dreaptă pentru a argumenta teoriile conform cărora corupţia evreiască exercita o influenţă nepotrivită asupra Republicii de la Weimar şi provoca ruina financiară a multor germani obişnuiţi din clasa mijlocie.106

Ce putea face lumea afacerilor pentru a remedia această situaţie? Spaţiul său de manevră politică era

limitat. De la începutul Republicii, patronatul a încercat să izoleze industria de amestecul politicului, pe de-o parte, şi pe de cealaltă parte să obţină influenţă politică, sau cel puţin bunăvoinţa politicului, prin donaţii către partidele burgheze, în special naţionaliştii şi Partidul Popular. Prin investiţiile lor, marile concerne aveau adeseori interese financiare în principalele ziare, dar aceasta se traducea arareori în influenţă politică directă. Când proprietarul intervenea frecvent în politica editorială, aşa cum era cazul lui Alfred Hugenberg (al cărui imperiu media s-a extins rapid în timpul Republicii de la Weimar), intervenţia nu avea, de cele mai multe ori, nimic de-a face cu interesele economice în sine. Într-adevăr, la începutul anilor ’30, oameni de afaceri de frunte deveniseră atât de nemulţumiţi de radicalismul de dreapta al lui Hugenberg, încât au început să comploteze eliminarea sa de la conducerea Partidului Naţionalist. Departe de a vorbi cu o singură voce în problemele ce o priveau, lumea afacerilor era divizată, de sus până jos, nu numai de politică, ci, aşa cum o arată exemplul lui Hugenberg, şi de interesele economice. Astfel, în timp ce companiile miniere şi siderurgice din Ruhr erau vehement ostile sistemului de protecţie socială şi a celui de negocieri colective puse la punct în timpul Republicii de la Weimar, companii precum Siemens sau I.G. Farben, giganţii sectoarelor mai moderne din economie, erau mai dispuse la compromisuri. Unele ciocniri de interese existau şi între industriile orientate spre export, care au prosperat chiar şi în timpul stabilizării şi al recesiunii, şi industriile a căror producţie era destinată în primul rând pieţei interne, printre care se numărau, din nou, magnaţii fierului şi oţelului din Ruhr. Însă chiar şi în rândurile acestora din urmă existau disensiuni serioase, Krupp opunându-se atitudinii dure adoptate de patronat în timpul închiderii fabricilor din 1928.107 Până la sfârşitul anilor ’20, cercurile de afaceri erau divizate de opţiunile lor politice şi încorsetate de restricţiile impuse de Republica de la Weimar. Îşi

pierduseră mare parte din influenţa de care se bucuraseră în timpul inflaţiei. Frustrările legate de Republică aveau să se transforme în ostilitatea deschisă a unora dintre reprezentanţii lor.

Războaiele culturii

I

Conflictele care au creat liniile de ruptură în timpul Republicii de la Weimar nu erau doar politice sau economice. Profunzimea lor deriva, în mare parte, din faptul că nu erau duse doar în parlament sau în timpul alegerilor, ci se infiltraseră în toate aspectele vieţii. Indiferenţa faţă de viaţa politică cu greu poate fi considerată drept caracteristică populaţiei germane în anii premergători instalării celui de-al Treilea Reich. E probabil că oamenii sufereau de un exces de implicare şi de angajament politic. Un simptom al acestei stări de fapt putea fi găsit în rata extrem de mare a prezenţei la vot – nu mai puţin de 80% din electorat la majoritatea scrutinelor.108 Alegerile nu erau întâmpinate deloc cu indiferenţa specifică – se spune – unei democraţii mature. Dimpotrivă, în timpul campaniilor electorale, în multe regiuni ale Germaniei, fiecare centimetru de ziduri şi de stâlpi de publicitate era acoperit cu afişe, la fiecare fereastră erau atârnate steaguri, fiecare clădire era decorată în culorile unuia dintre partide. Toate acestea mergeau dincolo de sentimentul datoriei care fusese responsabil, din punctul de vedere al unora, pentru prezenţa alegătorilor la vot în anii antebelici. Se părea că niciun segment al vieţii sociale sau politice nu era imun în faţa politizării.

Nicăieri acest lucru nu era mai evident decât în cazul presei. În 1932, în Germania apăreau nu mai puţin de 4 700 de publicaţii, 70% dintre ele zilnic. Multe dintre ele erau locale, având o circulaţie redusă, dar câteva, precum jurnalul liberal *Ziarul de Frankfurt*

(*Frankfurter Zeitung*), erau publicaţii majore, reputate la nivel internaţional. Asemenea jurnale formau

numai o mică parte a presei orientate politic, categorie ce reprezenta cam un sfert din totalul ziarelor. Aproape trei sferturi dintre ziarele orientate politic erau afiliate Partidului Centrului sau echivalentului său meridional, Partidul Popular Bavarez, şi social-democraţilor.109 Partidele politice acordau o mare importanţă propriilor publicaţii zilnice. *Înainte* (*Vorwärts*) pentru social-democraţi şi *Steagul Roşu* (*Rote Fahne*) în cazul comuniştilor reprezentau elemente-cheie în aparatul propagandistic al acestora şi se aflau în vârful unei structuri elaborate de reviste săptămânale, ziare locale, periodice ilustrate şi publicaţii specializate. Un organizator al propagandei prin presă precum şeful presei comuniste, Willi Münzenburg, putea câştiga statura aproape mitică a unui manipulator de media.110 La polul opus al spectrului politic, un statut în egală măsură legendar fusese câştigat de Alfred Hugenberg, care, în calitate de preşedinte al consiliului de administraţie al fabricantului de arme Krupps, cumpărase compania de presă Scherl, în 1916. Doi ani mai târziu, a achiziţionat şi o agenţie de presă importantă, prin intermediul căreia a furnizat unei mari părţi a presei relatările şi articolele principale în anii Republicii de la Weimar. Până la sfârşitul anilor ’20, Hugenberg a devenit şi proprietarul unei companii mamut producătoare de filme, UFA. Hugenberg s-a folosit de imperiul său media pentru a-şi promova ideile virulent naţionaliste şi pentru a răspândi mesajul că venise vremea restaurării monarhiei. Atât de mare era reputaţia sa la sfârşitul deceniului, încât era considerat „regele neîncoronat” al Germaniei sau unul din „cei mai puternici oameni” din ţară.111

Şi totuşi, indiferent ce credeau oamenii, acest tip de putere media nu se traducea direct în influenţă politică. Dominaţia lui Hugenberg asupra unor mijloace de informare nu a avut absolut niciun efect în stoparea declinului neîncetat al naţionaliştilor după 1924. Ziarele afiliate politic aveau în general tiraje reduse în 1929: spre

exemplu, *Steagul Roşu* vindea 28.000 de copii pe zi, *înainte* 74.000 zilnic, iar *Ziua* (*Der Tag*) lui Hugenberg puţin peste 70.000. Oricum le-am privi, acestea nu erau nişte cifre impresionante. Mai mult, vânzările *Steagului Roşu* au scăzut la 15.000 chiar în momentul când, la începutul anilor ’30, votul comunist începea să crească. În ansamblu, tirajul reunit al presei deschis afiliate politic a scăzut cu o treime între 1925 şi 1932. Şi cotidianele liberale de calitate au pierdut din acest punct de vedere.112 *Ziarul de Frankfurt*, probabil cel mai prestigios din această ultimă categorie, a scăzut de la un tiraj de 100.000 de exemplare, în 1915, la 71.000, în 1928. după cum foarte bine îşi dădeau seama redactorii ziarelor, mulţi dintre cititorii presei liberale prorepublicane votau pentru partide ostile regimului weimarez. Influenţa politică a redactorilor şi proprietarilor părea limitată şi din acest punct de vedere.113

Ceea ce submina presa politică în anii ’20 era, înainte de toate, ascensiunea aşa-numitelor „ziare de bulevard”, tabloidele ieftine, de scandal, vândute pe stradă, în special după-amiaza şi seara, şi care nu depindeau de abonaţii regulaţi. Pline de ilustraţii, cu spaţii ample dedicate sporturilor, filmelor, ştirilor locale, crimelor, scandalurilor şi evenimentelor senzaţionale, aceste publicaţii puneau accentul pe amuzament mai degrabă decât pe informare. Cu toate acestea, şi ele puteau fi orientate politic, asemenea *Ediţiei de noapte* (*Nachtausgabe*) a lui Hugenberg, al cărei tiraj a crescut de la 38.000 de exemplare, în 1925, la 202.000, în 1930, sau ziarului deţinut de Münzenberg, *Lumea seara* (*Welt am Abend*), care şi-a sporit vânzările de la 12.000, în 1925, la 220.000, în 1930. În general, presa prorepublicană a ţinut greu pasul cu o asemenea competiţie, deşi imperiul media Ullstein, de orientare liberală, publica *Tempo* (145.000 de exemplare în 1930) şi *BZ la Amiază* (*BZ am Mittag*, 175.000 în acelaşi an). Social-democraţii au fost incapabili să intre în competiţie pe această piaţă.114 Orientarea

politică a presei a avut un impact considerabil exact la acest nivel. Publicaţiile de scandal au subminat Republica cu relatările lor senzaţionale pe marginea neregulilor financiare reale sau imaginate ale politicienilor republicani; ilustraţiile puteau scoteau în evidenţă contrastul cu epoca imperială. Publicitatea masivă oferită proceselor criminalilor şi anchetelor poliţiei au creat impresia unei societăţi înecată într-un val de criminalitate violentă. În provincie, ziare declarat apolitice, dar adeseori alimentate de agenţiile de presă de dreapta, au avut un efect similar, chiar dacă mai puţin vizibil. Şi poate că imperiul media deţinut de Hugenberg nu i-a salvat pe naţionalişti de la declin, dar atacurile neîntrerupte îndreptate împotriva păcatelor Republicii au reprezentat un alt factor ce a contribuit la subminarea legitimităţii regimului şi la convingerea oamenilor că era nevoie de un înlocuitor pentru acesta. Până la urmă, presa a avut un efect în influenţarea opţiunilor alegătorilor, în special prin inducerea unei impresii în ansamblu negative despre Republica de la Weimar.115

Ascensiunea presei de scandal reprezenta numai una din multele evoluţii recente – şi pentru unii îngrijorătoare – de pe scena culturală din anii ’20 şi de la începutul deceniului următor. Literatura experimentală, „poezia concretă” a dadaiştilor, romanele moderniste ale lui Alfred Dôblin, piesele de teatru social-critice ale lui Bertolt Brecht, jurnalismul polemic al lui Kurt Tucholvsky sau al lui Carl von Ossietzky, toate acestea divizau cititorii între cei care se ridicau la nivelul provocării noului şi majoritatea care privea toate acestea ca pe un soi de „bolşevism cultural”. În paralel cu această cultură literară radicală trepidantă a Berlinului, exista o altă lume literară, ce se adresa elementelor naţionaliste şi conservatoare din clasa mijlocie şi îşi trăgea rădăcinile din imperiul bismarckian dispărut şi din prevestirea reîntoarcerii acestuia, odată cu atât de mult dorita prăbuşire a Republicii de la Weimar. Deosebit de populară era *Declinul*

Occidentului a lui Oswald Spengler, care împărţea istoria umanităţii în cicluri naturale: primăvara, vara, toamna, iarna şi plasa Germania de la începutul secolului XX în faza iernatică, caracterizată prin „Tendinţe de cosmopolitism urban ateu şi materialist”, în care arta suferea de pe urma „preponderenţei formelor străine de artă”.

În politică – era de părere Spengler – iarna era recognoscibilă prin dominaţia maselor dezorganizate, cosmopolite şi prăbuşirea formelor de stat tradiţionale. Spengler şi-a câştigat mulţi susţinători cu afirmaţia că toate acestea semnalau tranziţia iminentă spre o nouă primăvară, care avea să fie „rural-intuitivă” şi condusă de „o structură organică de existenţă politică” ce urma să conducă la „extraordinara creaţie a unui suflet plin de vise şi vigilent”.116 Alţi publicişti au dat viitoarei ere a renaşterii un nume ce avea să fie asumat foarte rapid şi cu entuziasm de dreapta radicală: al Treilea Reich. Acest concept a fost popularizat de publicistul neo-conservator Arthur Moeller van den Bruck, a cărui carte purtând acest titlu a apărut în 1923. Idealul Reichului, declama el, se născuse odată cu Carol cel Mare şi fusese reînviat sub Bismarck: era opusul regimului de partide ce caracteriza Republica de la Weimar. În prezent, scria acesta, al Treilea Reich este doar un vis: va fi nevoie de o revoluţie naţionalistă pentru a-l transforma în realitate. Partidele politice care îi învrăjbiseră pe germani aveau să dispară. În momentul instaurării celui de-al Treilea Reich, toate grupurile sociale şi politice aveau să devină parte a unei renaşteri naţionale. Istoria germană urma să revină pe făgaşul normal, redându-i gloria medievală; avea să fie „ultimul Reich”.117 Alţi scriitori, precum Edgar Junk, au preluat acest concept şi au susţinut ideea unei „revoluţii conservatoare” care avea să aducă „al Treilea Reich” în viitorul imediat.118

Sub acest nivel al abstracţiei destinate unui public restrâns se aflau mulţi alţi autori, care, într-un fel sau altul, glorificau toate presupusele virtuţi pe care, în

viziunea lor, Republica de la Weimar le nega. Fostul ofiţer Ernst Jünger propaga mitul lui 1914, iar populara sa carte *Furtuna de oţel* exalta imaginea trupelor de linia întâi, care găsiseră adevăratul sens al existenţei în violenţă şi în a provoca sau a suferi de pe urma durerii.119 Corpurile france au dat naştere unui întreg gen de romane care elogiau ura veteranilor faţă de revoluţionari, ură exprimată adeseori în termeni înspăimântători, şi prezentau crima şi mutilarea drept expresii ultime ale unei masculinităţi plină de resentimente, aflată în căutarea răzbunării pentru prăbuşirea din 1918 şi pentru venirea revoluţiei şi a democraţiei.120 în locul compromisurilor fragile ale democraţiei parlamentare, scriitori precum aceştia, şi mulţi alţii, proclamau necesitatea unei conduceri puternice, neîndurătoare, nedispusă la compromisuri, dură, capabilă să lovească inamicii naţiunii fără ezitare.121 Alţii priveau înapoi spre lumea idilică a satului, din care lipseau complexitatea şi „decadenţa" vieţii urbane moderne, aşa cum e cazul romanului lui Adolf Bartel *Cei din Dithmarsch*, care până în 1928 s-a vândut în peste 200.000 de exemplare.122

Toate acestea exprimau sentimentul generalizat al unei crize culturale şi acest lucru nu era valabil numai în cazul elitelor conservatoare. Evident, multe aspecte ale culturii moderniste şi presa fuseseră prezente şi înainte de război. Conştiinţa publică intrase în contact cu arta avangardistă prin intermediul lucrărilor unor expresionişti, ca Ernst Ludwig Kirchner, August Macke sau Emil Nolde, sau al pictorilor abstracţi precum Wassily Kandinsky, rus de origine, dar care locuia la München. A Doua şcoală vieneză a lui Schoenberg, Webern, Berg şi Zemlinsky producea muzica atonală şi expresionistă, în vreme ce drame cu conţinut sexual explicit, precum *Trezirea primăverii* a lui Frank Wedekind, făcuseră deja multă vâlvă. În timpul Reichului wilhelmian existaseră dezbateri neîntrerupte despre limitele decenţei în literatură şi despre ameninţarea reprezentată de cărţile presupus

antipatriotice şi subversive sau pornografice şi imorale, multe fiind interzise de poliţie.123

Sentimentul unei crize culturale, provocat de apariţia artei şi culturii moderniste în rândurile categoriilor mijlocii după începutul secolului XX, a fost ţinut sub control sub regimul wilhelmian, iar în formele sale cele mai extreme a rămas apanajul unei minorităţi infime. După 1918 însă, a dobândit o răspândire mult mai mare. Sfârşitul, sau cel puţin eliminarea parţială a cenzurii atât de dure în timpul războiului şi foarte active în perioada imperială, a încurajat presa să se aventureze în zone care anterior fuseseră considerate tabu. Teatrul a devenit mediul propice experimentelor agitatorilor şi propagandiştilor de stânga.124 Tehnicile mai ieftine de reproducere şi tipărire au permis publicarea ilustraţiilor la preţuri convenabile şi a revistelor destinate unei pieţe de masă. Controversele se concentrau în special în jurul filialei weimareze a mişcării Bauhaus, fondată de arhitectul Walter Gropius, care a decis fuziunea Academiei de Artă din Weimar cu şcoala de Arte şi Meserii din acelaşi oraş. Era vorba de un centru educaţional care încerca să combine arta şi meşteșugurile, printre membri numărându-se Wassily Kandinsky, Oskar Schlemmer, Paul Klee, Theo van Doesberg şi Laszlö Moholy-Nogy. Studenţii boemi, femei şi bărbaţi, nu erau deloc populari în rândurile localnicilor, iar proiectele radicale, prin simplitatea lor, curate şi ultramoderne, erau condamnate de politicieni locali ca forme de artă specifice unor rase primitive, neavând nimic de-a face cu germanitatea. Finanţarea din partea statului a fost retrasă în 1924 şi sediul a fost mutat la Dessau, dar instituţia a rămas sub semnul controversei, mai ales sub noul director, Hannes Meyer, ale cărui simpatii comuniste au condus, în 1930, la înlocuirea sa cu arhitectul Mies van der Rohe. Mies i-a exmatriculat pe studenţii comunişti şi a înlocuit etosul comunitar iniţial al mişcării cu un regim mult mai strict, chiar autoritar. Dar majoritatea nazistă din consiliul municipal, rezultată în urma alegerilor din noiembrie

1931, a închis Bauhaus-ul din Dessau în urma unei inspecţii a lui Paul Schulze-Naumburg, autorul ultraconservator al unei cărţi despre *Artă şi rasă*. Ulterior, s-a mutat în sediul unei fabrici dezafectate din Berlin, dar mişcarea nu mai era decât o umbră a propriului trecut. Soarta acesteia ilustra cât de greu era acceptată cultura de avangardă de oficialităţi, chiar şi în atmosfera relaxată în plan cultural a Republicii de la Weimar.125

Noile mijloace de comunicaţie au sporit sentimentul că valorile culturale tradiţionale erau ameninţate. Radioul a început în această perioadă să se impună ca o instituţie culturală populară: în 1926 erau înregistraţi un milion de ascultători şi lor li se adăugaseră alte trei milioane până în 1932, iar undele radio erau accesibile unei mari varietăţi de opinii, inclusiv celor de stânga. În marile oraşe se deschiseseră cinematografe chiar şi înainte de 1914, iar în a doua parte a anilor ’20, filmele atrăgeau audienţe masive, sporite apoi de introducere filmelor sonore, în ultimii ani ai aceleiaşi decade. Un sentiment de dezorientare culturală era indus multor conservatori culturali de filme expresioniste precum *Cabinetul doctorului Cagliari*, cu faimoasele sale decoruri amplasate asimetric, şi de filme cu încărcătură erotică, ca de exemplu *Cutia Pandorei*, având-o în rolul principal pe actriţa americană Louise Brooks. O satiră aspră a convenţiilor burgheze ca *îngerul albastru*, având la bază o carte a lui Heinrich Mann şi în rolurile principale pe Emil Jannings şi Merlene Dietrich, a avut dificultăţi cu propria companie de producţie, UFA, deţinută de Hugenberg, nu în ultimul rând pentru felul cum prezenta erotismul cinic şi manipulator al personajului feminin principal.126 Filmul realizat după romanul lui Erich Maria Remarque, *Nimic nou pe frontul de Vest*, a provocat o campanie vehementă din partea ultranaţionaliştilor, convinşi că mesajul său pacifist era în egală măsură şi antipatriotic.127

Cultura burgheză promovase reconfortantele valori ale frumuseţii, progres spiritual şi puritate artistică şi

toate acestea păreau să fie luate în râs de manifestaţiile mişcării Dada, în vreme ce „Noua Obiectivitate” (*Neue Sachlichkeit*, literal „noul prozaism”) aşeza evenimente şi obiecte banale în centrul atenţiei, într-o încercare de a oferi calităţi estetice vieţii urbane moderne. Nu toată lumea aprecia acest lucru. În loc să se lase copleşiţi de gânduri grandilocvente, inspirate de lumea mitică a ciclului *Inelului* lui Wagner sau de drama muzicală plină de ritualuri religioase *Parsifal*, burghezii în frac care mergeau des la operă trebuiau să facă faţă punerii în scenă la Opera Kroll a *ştirilor zilei* a lui Paul Hindemith, în care o divă goală îşi interpreta aria stând în cadă. În paralel cu siroposul romantism întârziat al compozitorului preferat al elitelor germane, Richard Strauss, el însuşi un *enfant terrible* în tinereţea sa, dar acum autor al unor operete lipsite de substanţă şi superficiale în plan emoţional, precum *Intermezzo* şi *Elena din Egipt*, audienţele erau tratate cu capodopera expresionistă a lui Albert Berg, *Wozzeck*, a cărei intrigă este plasată în rândurile săracilor şi asupriţilor de la începutul secolului al XIX-lea şi care integrează muzică atonală şi dialoguri obişnuite, cotidiene. Compozitorul conservator Hans Pfitzner a vorbit pentru mulţi când a denunţat aceste tendinţe ca pe nişte simptome ale degenerării naţionale şi le-a atribuit influenţelor evreieşti şi bolşevismului cultural. Tradiţia muzicală germană, susţinea el, trebuia apărată în faţa unor asemenea ameninţări, ameninţări care deveniseră şi mai acute odată cu numirea, în 1925, compozitorului atonalist austriac de origine evreiască, Arnold Schoenberg, pentru a preda compoziţia la Academia de Muzică din Berlin. Viaţa muzicală era de importanţă centrală pentru identitatea burgheză în Germania, probabil într-o măsură mai mare decât în orice altă ţară europeană; asemenea evoluţii loveau în chiar inima acestei identităţi.128

O ameninţare şi mai gravă era, în opinia sa, reprezentată de influenţa jazzului american, care şi-a făcut loc în lucrări precum *Opera de trei parale*, a cărei muzică a

fost compusă de Kurt Weil, în vreme ce versurile îi aparţineau lui Bertolt Brecht. Plasată în lumea criminalilor şi a hoţilor, această critică tăioasă la adresa exploatării a trimis unde de şoc în întreaga lume culturală, odată cu prima sa punere în scenă în 1928; un efect comparabil l-a avut *Jonny Spielt Auf*, aparţinând lui Ernst Krenek, a cărei premieră a avut loc în februarie 1927 şi a avut ca protagonist un muzician de culoare. Mulţi compozitori modernişti au văzut în jazz un stimul pentru reînnoirea propriei arte. Era, bineînţeles, în primul rând, o formă de artă populară, interpretată într-o varietate de stiluri, în nenumărate baruri şi cluburi de noapte, în primul rând în Berlin, strecurându-se în săli de dans, teatre de revistă şi hoteluri. Orchestre renumite şi ansambluri vocale aflate în turneu precum Tiller Girls animau scena berlineză, în timp ce persoanele cu mai mult curaj puteau petrece seara la un club precum Eldorado, „un supermagazin al erotismului”, după cum îl numea cunoscutul compozitor Friedrich Hollaender, unde Anita Berber putea fi urmărită – până la moartea sa timpurie în 1928, din cauza unei supradoze – punând în scenă dansuri pornografice cu nume ca „Morfină” sau „Cocaină” unei audienţe din rândurile căreia făceau parte numeroşi travestiţi şi homosexuali. Spectacolele de cabaret aduceau în plus un element de satiră politică usturătoare, îndreptată împotriva autorităţii şi care provoca furia conservatorilor cu glume despre „sentimentele naţionaliste şi religioase şi practicile creştinilor şi germanilor”, după cum se plângea unul din aceştia din urmă. Mânia moraliştilor tradiţionalişti se îndrepta şi împotriva dansurilor ca tangoul, foxtrotul sau charlestonul, în vreme ce retorica rasistă îi viza pe muzicienii de culoare (deşi numărul acestora era foarte redus şi majoritatea erau angajaţi ca percuţionişti sau dansatori, scopul fiind acela de a da un plus de exotism concertelor).

Cel mai important critic muzical, Alfred Einstein, caracteriza jazzul drept „cea mai dezgustătoare trădare la

adresa întregii muzici occidentale civilizate”, în timp ce Hans Pfitzner, într-un atac violent împotriva Conservatorului din Frankfurt, datorat faptului că acesta indusese jazzul în programa de studiu, a criticat cu duritate presupusul primitivism al acestuia, considerându-l un produs al „sângelui negru” şi o „expresie muzicală a americanismului”.129 Jazzul şi swingul păreau a fi vârful valului de americanizare culturală, fenomen care, prin intermediul unor manifestări foarte diverse, de la filmele cu Charlie Chaplin la metodele industriale moderne ale fordismului şi taylorismului, era văzut ca o ameninţare la adresa aşa-zisei identităţi istorice a Germaniei. Producţia de masă crea perspectiva consumului de masă, magazinele universale oferind o uimitoare varietate de produse internaţionale, iar în cazul lanţurilor de magazine străine, Woolworth’s de exemplu, cel puţin o parte din aceste produse erau disponibile familiilor obişnuite de muncitori. Programele masive de construcţie de locuinţe şi noile proiecte destinate unui trai modern ameninţau idealul conservator al stilului rustic şi generau dezbateri intense. Pentru criticii culturali de dreapta, influenţa americană, simbolul prin excelenţă al modernităţii, impunea necesitatea unei renaşteri a modului german de viaţă, a tradiţiilor germane, a legăturilor cu „sângele şi ţărâna germane”.130

În special germanii în vârstă se simţeau înstrăinaţi, nu în ultimul rând din cauza atmosferei de libertate culturală şi sexuală ce a urmat eliminării cenzurii oficiale şi controalelor poliţiei în 1918, atmosferă care era simbolizată, în ochii multora, de cluburile de noapte. Un ofiţer din armata terestră, născut în 1878, îşi amintea mai târziu:

Întorcându-ne acasă, nu am mai găsit acel popor german cinstit, ci o gloată animată de instinctele cele mai demne de dispreţ. Orice virtuţi ar fi putut fi găsite altă dată la germani, păreau să se fi pierdut în acest şuvoi noroios […] Promiscuitatea, neruşinarea şi corupţia erau

omniprezente. Femeile germane păreau să fi uitat tradiţiile germane. Bărbaţii păreau să fi uitat simţul datoriei şi al onestităţii. Publiciştii evrei şi presa evreiască puteau să facă tot ce doreau, târând totul în mocirlă.131

Sentimentul că ordinea şi disciplina fuseseră distruse de revoluţie şi că decadenţa morală şi sexuală puneau stăpânire pe societate era împărtăşit în egală măsură de stânga şi de dreapta politică. Social-democraţii şi comuniştii adoptau adeseori o viziune puritană a relaţiilor interpersonale, plasând angajamentul politic şi sacrificiul de sine deasupra realizării personale. Mulţi dintre ei erau şocaţi de cultura declarat hedonistă a multor tineri din Berlin şi din alte zone în „zgomotoşii ani ’20”. Comercializarea distracţiei, prin intermediul cinematografului, al presei de scandal, al sălilor de dans şi al radioului îi îndepărta pe mulţi tineri de valorile tradiţionale, mult mai sobre, ale culturii mişcării muncitoreşti.132

Libertatea sexuală de care se bucurau tinerii în marile oraşe nemulţumea, în mod evident, generaţiile mai în vârstă. Şi din acest punct de vedere existaseră semne prevestitoare înainte de război. Ascensiunea unei mişcări feministe tot mai puternice şi mai sonore obişnuise publicul şi presa ca femeile să-şi facă cunoscută părerea într-o serie de probleme, să ocupe cel puţin câteva funcţii de responsabilitate şi să se descurce pe cont propriu. De „Ziua internaţională a femeilor proletare”, pe 8 martie, străzile oraşelor mai însemnate erau martorele demonstraţiilor anuale în favoarea votului feminin, mai ales după 1910. Femeile din clasa mijlocie au organizat, în 1912, propria procesiune, dar în trăsuri. În paralel cu campania, încununată în final de succes, pentru votul feminin, au apărut, chiar dacă erau susţinute numai de o minoritate a feministelor, cereri de emancipare sexuală, drepturi egale pentru femeile nemăritate şi furnizarea de consiliere gratuită în domeniul contracepţiei. Ideile lui Freud, şi tendinţa lor de a plasa motivaţii sexuale în

spatele oricărei acţiuni şi dorinţe umane, erau deja discutate înainte de război.133 Berlinul în special, apropiindu-se de statutul unei metropole cosmopolite, devenise deja centrul unor subculturi sociale şi sexuale, inclusiv al unui mediu foarte activ al homosexualilor şi al lesbienelor.134

Criticii legau aceste tendinţe de ceea ce considerau a fi declinul tot mai accentuat al familiei, cauzat în primul rând de independenţa economică crescândă a femeii. Creşterea rapidă a sectorului serviciilor în economie, cu noile posibilităţi de angajare pe care le oferea femeilor, de la slujbele de vânzătoare în marile magazine universale până la activităţile de secretariat în lumea birourilor, aflată într-o creştere explozivă (susţinută de puternica influenţă feminizantă a maşinii de scris), toate acestea creau noi forme de exploatare, dar în acelaşi timp ofereau tinerelor femei nemăritate o independenţă socială şi financiară de care nu se bucuraseră anterior. Tendinţa a devenit şi mai vizibilă după 1918, când circa 11, 5 milioane de femei lucrau, ele reprezentând 36% din populaţia activă. Deşi aceste cifre nu reprezentau o ruptură dramatică cu situaţia antebelică, multe dintre ele ocupau acum slujbe mult mai vizibile public, de la vatmaniţe şi vânzătoare în marile magazine, până la avocatură, învăţământ superior sau medicină, deşi în aceste ultime domenii erau foarte puţine.135 Concurenţa tot mai puternică din partea femeilor pentru locuri de muncă ocupate anterior de bărbaţi şi teama în rândurile naţionaliştilor că forţa Germaniei era subminată de declinul natalităţii, declin vizibil deja la limita secolelor XIX-XX, se combina cu nelinişti culturale mai generale, pentru a da naştere unei reacţii ce se făcea simţită încă înainte de 1914.136 Exista în Germania antebelică o criză perceptibilă a masculinităţii, într-un moment în care naţionaliştii şi pangermaniştii au început să ceară reîntoarcerea femeii la casă şi familie pentru a-şi îndeplini menirea de a procrea şi a educa mai mulţi copii pentru naţiune. Duritatea reacţiei

faţă de provocarea feministă a însemnat că feministele au fost puse în defensivă, au început să-şi marginalizeze susţinătoarele cu vederi mai radicale şi şi-au scos în evidenţă sentimentele naţionaliste şi dorinţa de a-şi modera cererile în favoarea schimbării.137

După 1918, femeile au primit drepturi politice şi au putut vota sau candida în alegerile de la toate nivelurile, de la consiliile municipale la Reichstag. Au primit formal dreptul de practica orice profesie importantă, iar rolul pe care l-au jucat în viaţa publică a fost mult mai proeminent decât în perioada antebelică. Ostilitatea adepţilor supremaţiei masculine, care credeau că locul femeii este acasă, a câştigat şi ea noi susţinători. Dezaprobarea lor a căpătat noi motivaţii odată cu abordarea mult mai deschisă a sexualităţii decât înainte de război, în atmosfera emancipată a marilor oraşe. Chiar mai şocantă din punctul de vedere al conservatorilor era campania publică pentru drepturile homosexualilor, făcută de indivizi precum Magnus Hirschfeld, fondatorul în 1897 al unei organizaţii cu un nume anost, Comitetul ştiinţific-Umanitar. În realitate, Hirschfeld era homosexual declarat şi în numeroase publicaţii a susţinut controversata idee că homosexualii reprezentau „un al treilea sex”, iar orientarea lor era mai degrabă rezultatul unor factori genetici decât al unora ce ţineau de mediul social. Activitatea Comitetului său era dedicată abrogării articolului 173 din Codul Penal al Reichului, care scotea în afara legii „activităţile indecente” între bărbaţii adulţi. Ceea ce a provocat furia conservatorilor a fost faptul că, în 1919, guvernul social-democrat al Prusiei i-a oferit lui Hirschfeld o finanţare generoasă pentru transformarea Comitetului său informai într-un Institut al Ştiinţei Sexuale, susţinut de stat, cu sediul în districtul Tiergarten, din centrul capitalei. Institutul oferea consiliere sexuală, organiza sesiuni publice de întrebări şi răspunsuri pe teme de genul „care e cea mai bună modalitate de a face sex fără a rămâne însărcinată?” şi făcea campanie pentru

reformarea în ansamblu a legislaţiei care reglementa comportamentul sexual. Hirschfeld şi-a construit cu rapiditate o reţea de contacte în plan internaţional, a organizat Liga Universală pentru Reformă Sexuală, pentru care Institutul său a funcţionat ca sediu central de facto pe parcursul anilor ’20. El a fost forţa din spatele răspândirii clinicilor de planificare familială şi de consiliere sexuală în timpul Republicii de la Weimar. Deloc surprinzător, a fost în mod repetat denigrat de către naţionalişti sau nazişti, ale căror încercări de a face, cu sprijinul Partidului Centrului, legea şi mai restrictivă, au fost cu greu învinse în 1929 pentru Reforma Codului Penal cu voturile comuniştilor, social-democraţilor şi democraţilor, în cadrul Comitetului Reichstagului.138

Ostilitatea naţionaliştilor era animată de ceva mai mult decât simplul conservatorism moral. Germania pierduse două milioane de bărbaţi în război şi, în plus, rata natalităţii scădea într-un ritm accelerat. Între 1900 şi 1925, numărul de naşteri reuşite la o mie de femei căsătorite sub 45 de ani a scăzut într-adevăr foarte rapid, de la 280 la 146. Legile care restricţionau comercializarea prezervativelor au fost relaxate în 1927, iar până la începutul deceniului următor fuseseră plasate în locuri publice peste 1 600 de automate de vânzare a lor, doar o firmă din Berlin producând 25 de milioane de prezervative. Au fost deschise centre de consiliere sexuală ce ofereau sfaturi în domeniul contracepţiei şi multe dintre ele, asemenea Institutului lui Hirschfeld, erau finanţate şi, în unele cazuri, chiar administrate de guvernul prusac sau de alte guverne regionale. Chestiunea avortului era de departe mult mai controversată, nu în ultimul rând din cauza riscurilor medicale serioase pe care le implica, dar şi în acest caz legislaţia a fost relaxată şi avortul a fost scos de sub incidenţa penală. Denunţarea vehementă a metodelor contraceptive de către enciclica papală *Casti Connubii*, în decembrie 1930, a pus gaz pe foc, şi în 1931, circa 1.500 de demonstraţii şi adunări au fost organizate în

cadrul unei masive campanii comuniste îndreptate împotriva avorturilor „pe străzile lăturalnice”.139

Asemenea campanii le păreau multora parte a unui complot menit să distrugă fertilitatea şi fecunditatea rasei germane. Nu erau toate acestea, se întrebau conservatorii şi naţionaliştii, consecinţa emancipării femeii şi a susţinerii subversive, în plan moral, a sexualităţii neînsoţite de dorinţa de a procrea? în ochii naţionaliştilor, feministele nu erau altceva decât trădătoare ale naţiunii, întrucât încurajau femeia să muncească în afara căminului. Cu toate acestea, cu greu se putea spune despre feministe că erau mai puţin îngrijorate de noua atmosferă de emancipare sexuală. O mare parte a lor condamnaseră dublul standard aplicat în perioada antebelică în cazul moralităţii sexuale – libertate pentru bărbaţi, castitate pentru femei şi susţineau în schimb un standard unic, castitate pentru ambele sexe. Puritanismul lor, exprimat în campanii îndreptate împotriva literaturii pornografice, a filmelor şi picturilor cu conţinut sexual explicit sau a tinerelor care preferau sălile de dans în locul grupurilor de lectură, părea ridicol în ochii multora din femeile din generaţia tânără şi, până la sfârşitul anilor ’20, organizaţiile feministe tradiţionale, deja lipsite de un obiectiv central odată cu introducerea votului feminin, sufereau de pe urma creşterii mediei de vârstă a membrelor şi a lipsei de atracţie pentru tinere.140 Mişcarea feministă era în declin, iar femeile din clasa mijlocie, care reprezentaseră nucleul dur, părăseau mediile liberale tradiţionale în favoarea partidelor dreptei. Mişcarea feministă a simţit nevoia să se apere în faţa acuzaţiilor de subminare a rasei germane prin insistenţa cu care a sprijinit revizuirea Tratatului de la Versailles, reînarmarea, valorile familiale şi abstinenţa. După cum timpul avea să o arate, atracţia extremismului de dreapta în rândurile femeilor avea să se dovedească la fel de puternică ca şi în cazul bărbaţilor.141

n

Tinerii, în special adolescenţii, erau pe cale să îşi creeze un stil cultural propriu încă înainte de Primul Război Mondial. Un rol central din acest punct de vedere era jucat de „mişcarea tinerească”, o reţea eterogenă, dar în creştere rapidă, de cluburi şi societăţi neoficiale, care se concentrau asupra unor activităţi de tipul drumeţiilor în mijlocul naturii, interpretării de cântece populare şi recitării de versuri patriotice în jurul focurilor de tabără. Evident, toate partidele politice încercau să recruteze tineri, în special după 1918, prin crearea propriilor organizaţii de tineret – Tineretul Bismarckian în cazul naţionaliştilor, Liga Windthorst în cel al Partidului Centrului – dar ceea ce e notabil, pentru mişcarea tinerească în ansamblu, este independenţa sa de instituţiile politice formale, independenţă ce se îmbina adeseori cu dispreţul faţă de ceea ce figurile sale de frunte considerau a fi compromisurile morale şi necinstea vieţii politice a adulţilor. Mişcarea a dat naştere unei suspiciuni faţă de valorile culturii moderne, faţă de viaţa urbană şi instituţiile politice oficiale. Multe, dacă nu toate organizaţiile de tineret purtau uniforme paramilitare, după modelul Cercetaşilor, şi în multe cazuri erau atinse de antisemitism, refuzând de multe ori să admită copii evrei în rândurile lor. Unele evidenţiau necesitatea curăţeniei morale şi respingeau băutura, fumatul şi legăturile cu fetele. Altele, aşa cum am văzut, erau dominate de adepţi ai supremaţiei masculine. Chiar dacă responsabilitatea mişcării tinereşti în pregătirea drumului pentru venirea la putere a naziştilor a fost exagerată de către istorici, nu trebuie uitat că majoritatea covârşitoare a mişcărilor de tineret independente erau ostili Republicii şi politicienilor acesteia, naţionaliste în orientare şi militariste în caracter şi aspiraţii.142

Influenţa mişcării tineretului, puternică în special în mediile burgheze protestante, era cu greu contracarată de impactul sistemului educaţional asupra tinerilor germani. „Toţi liceenii sunt naţionalişti”, relata Victor Klemperer în

1925. „Asta învaţă de la profesorii lor”. 143 Dar poate că situaţia era mai complexă decât îşi imagina. În perioada Reichului wilhelmian, influenţa personală a Kaizerului era exercitată în favoarea eliminării tradiţiilor liberale din educaţia germană, bazată pe modelele clasicismului, cu lecţii patriotice axate pe istoria şi limba germană. În 1914, mulţi profesori erau naţionalişti, conservatori şi monarhişti ca orientare, în vreme ce manualele şi lecţiile urmau în mare aceeaşi linie. Dar o minoritate însemnată dintre ei aveau diferite orientări de centru şi de stânga. În plus, în anii ’20, statele dominate de social-democraţi, în special Prusia, au făcut eforturi intense pentru a convinge şcolile să-şi educe elevii ca cetăţeni model, loiali instituţiilor democratice ale noii Republici, iar atmosfera din sistemul şcolar s-a modificat în consecinţă. Milioane de tineri au ieşit din şcoală cu convingeri social-democrate şi comuniste sau şi-au oferit loialitatea Centrului, în afara milioanelor care şi-au asumat viziunea conservatoare sau politicile dreptei radicale. Până la urmă, nici profesorii care erau liberali sau social-democraţi, nici cei care erau conservatori sau monarhişti nu par să fi exercitat o influenţă majoră asupra opiniilor politice ale elevilor lor, iar multe din preferinţele lor politice erau respinse de cei aflaţi în responsabilitatea lor, care le considerau lipsite de relevanţă pentru realităţile vieţii sub Republica de la Weimar, aşa cum era percepută de aceştia din urmă. Pentru tinerii care ulterior au devenit naziști, începuturile implicării lor politice se găseau mai adesea în rebeliunea politică îndreptată împotriva restricţiilor sistemului şcolar decât în inspiraţia reprezentată de profesori naziști sau proto-naziști. Un elev naţionalist născut în 1908 îşi amintea că intrase constant în conflicte cu profesorii „pentru că din copilărie am urât servilismul sclavului”; recunoştea că opţiunile sale politice fuseseră influenţate de un profesor naţionalist, dar comenta în acelaşi timp că învăţăturile mentorului său „contrastau puternic cu orice altceva ne era predat în şcoală”; un altul a păstrat mult

timp resentimente faţă de fosta sa şcoală, care îl pedepsise de mai multe ori, deoarece îşi insultase colegii evrei.144

Locul unde ataşamentul politic al tineretului faţă de dreapta era cel mai evident era reprezentat de universităţile germane, multe dintre ele centre ale învăţăturii cunoscute încă din Evul Mediu. Unii profesori cu înclinaţii de stânga au reuşit să obţină numiri în timpul Republicii de la Weimar, dar numărul lor era redus. Universităţile au rămas şi după război instituţii elitiste, iar studenţii proveneau aproape toţi din rândurile categoriilor mijlocii. În special cluburile de duel erau foarte influente, membrii lor fiind conservatori, naţionalişti şi monarhişti până la ultimul. Unele dintre acestea au jucat un rol activ în violenţele ce au însoţit suprimarea izbucnirilor revoluţionare din perioada 1919 – 1921. Pentru a le neutraliza influenţa, studenţii din toate universităţile au creat, la începutul lui 1919, noi instituţii democratice reprezentative mult mai potrivite noii republici, Uniunile Generale ale Studenţilor. Toţi studenţii trebuiau să fie membri şi aveau dreptul să-şi voteze reprezentanţii în forurile de conducere.145

Uniunile Studenţilor formau o asociaţie naţională şi au început să aibă o oarecare influenţă în domenii precum asistenţa socială pentru studenţi şi reforma universitară. Dar nici ele nu au rămas imune în faţa influenţei extremei drepte. Sub impactul evenimentelor politice, de la acceptarea Tratatului de la Versailles până la ocuparea Ruhrului de către francezi în 1923, noile generaţii de studenţi s-au orientat spre asociaţiile naţionaliste şi s-au înghesuit sub culorile organizaţiilor studenţeşti tradiţionale. Nu a trecut mult şi liste întregi de candidaţi de dreapta erau alese pentru Uniunile Studenţilor, în vreme ce dezamăgirea studenţilor faţă de Republică a crescut, pe măsură ce inflaţia le-a distrus veniturile, iar suprapopularea a făcut condiţiile din universităţi şi mai greu de suportat. Numărul studenţilor a crescut rapid, de la 60.000 în 1914, la 104.000 în 1931, şi nu în ultimul rând

ca urmare a evoluţiilor demografice. Guvernul a alocat fonduri pentru a democratiza accesul, iar universităţile s-au transformat într-un important motor al mobilităţii sociale pentru fiii funcţionarilor inferiori, ai micilor oameni de afaceri şi, într-o oarecare măsură, chiar ai muncitorilor. Problemele financiare ale Republicii i-au obligat pe mulţi studenţi să lucreze pentru a-şi plăti studiile, ceea ce a dat naştere altor resentimente. Mai mult, încă din 1924, şansele numărului crescând de absolvenţi de a-şi găsi o slujbă pe piaţa muncii au început să scadă; după 1930, erau practic inexistente.146

Vasta majoritate a profesorilor, după cum o demonstraseră declaraţiile publice de sprijin faţă de obiectivele de război ale Germaniei între 1914 şi 1918, erau profund naţionalişti. Mulţi au contribuit la atmosfera intelectuală de dreapta cu prelegeri ce denunţau aranjamentul de pace din 1919. Au adăugat la acestea rezoluţii administrative şi decizii care îi vizau pe studenţii evrei „străini din punct de vedere rasial” şi pe cei care proveneau din regiunile estice. Mulţi scriau în termeni alarmişti despre perspectiva ameninţătoare (care exista numai în imaginaţia lor) ca întregi domenii de predare să ajungă sub controlul profesorilor evrei şi politica de personal a fost gândită în consecinţă. În 1923, un val masiv de furie naţionalistă a cuprins universităţile germane în momentul ocupării Ruhr-ului, grupuri de studenţi jucând un rol activ în organizarea rezistenţei. Cu mult înainte de sfârşitul deceniului, universităţile deveniseră focare ale extremei drepte. Era astfel creată o generaţie de absolvenţi care se considera a fi o elită, lucru încă posibil într-o societate în care numai un foarte mic procent al populaţiei reuşea să intre într-o universitate; dar era vorba de o elită care, în anii ce au urmat Primului Război Mondial, a pus acţiunea mai presus de gândire şi mândria naţională mai presus de învăţământul abstract; era vorba de o elită pentru care rasismul, antisemitismul şi concepţia superiorităţii germane reprezentau o a doua natură; era

vorba de o elită hotărâtă să combată, cu aceeaşi duritate pe care părinţii lor o manifestaseră în război, compromisurile fragile ale unei democraţii liberale mult prea tolerante.147 Pentru aceşti tineri, violenţa părea să reprezinte un răspuns raţional în faţa dezastrelor care puseseră stăpânire pe Germania. Din punctul de vedere al celor mai inteligenţi şi mai educaţi, generaţia mai în vârstă, a foştilor combatanţi, avea încă cicatrice emoţionale nevindecate, era prea nedisciplinată; era nevoie de seriozitate, de premeditare şi de cruzime pură, toate puse în slujba renaşterii naţionale.148

Toate aceste influenţe aveau să se dovedească de o importanţă secundară în ceea ce-i privea pe majoritatea contemporanilor acestor studenţi. Mult mai importantă era experienţa atotcuprinzătoare a fracturilor politice, lipsurilor economice, războiului, distrugerilor, a conflictelor civile, a inflaţiei, a înfrângerii naţionale şi a ocupării parţiale de către puteri străine, o experienţă împărtăşită de tinerii născuţi în ultima decadă de dinaintea Primului Război Mondial. Un tânăr funcţionar, născut în 1911, a notat mai târziu:

Nu am fost scutiţi de nimic. Am cunoscut şi am simţit pe pielea noastră îngrijorările din casă. Umbra nevoilor nu ne părăsea niciodată la masă şi ne făcea să amuţim. *Am fost cu brutalitate forţaţi să lăsăm în urmă copilăria şi nu ni s-a arătat calea cea dreaptă*. Lupta pentru existenţă ne-a devenit familiară de timpuriu. Mizeria, ruşinea, ura, minciunile şi războiul civil şi-au lăsat amprenta pe sufletul nostru şi ne-au maturizat prea devreme.149

Generaţia născută între începutul secolului şi izbucnirea Primului Război Mondial a fost cu adevărat o generaţie pentru care nu existau nuanţe, gata de orice; din mai multe puncte de vedere, avea să joace un rol hotărâtor în al Treilea Reich.

ni

Cultura radical modernistă a Republicii de la Weimar era obsedată, într-o măsură pe care mulţi oameni din clasa

mijlocie o considerau nesănătoasă, de comportamente aberante, crime, atrocităţi şi din nou crime. Schiţele foarte explicite ale unui artist precum George Grosz erau pline de scene violente, descriind violuri şi criminali în serie, o temă regăsită şi la alţi artişti ai epocii. Criminalii erau personaje centrale în filme ca *M* al lui Fritz Lange sau ca *Opera de trei parale* a lui Bertolt Brecht, dar şi în romane precum capodopera modernistă *Berlin Alexanderplatz*, a lui Alfred Doblin. Procesele unor criminali în serie, ca de exemplu Fritz Haarmann sau Peter Kiirten, „vampirul din Diisseldorf", au devenit subiecte de senzaţie pentru presa naţională, relatările pline de detalii grafice ale presei fiind oferite unei audienţe de masă, care urmărea fiecare întorsură a evenimentelor. Corupţia a devenit un laitmotiv chiar şi al romanelor despre Berlin scrise de vizitatori străini, aşa cum se întâmpla în *Domnul Norris schimbă trenurile*, al lui Christopher Isherwood. Criminalul a devenit obiect al fascinaţiei, nu numai al fricii, alimentând neliniştile legitime legate de ordinea socială şi sporind dezgustul claselor mijlocii faţă de răsturnarea valorilor care părea să se afle în inima culturii moderniste. Uriaşa publicitate făcută cazurilor criminalilor în serie i-a convins pe mulţi nu numai că pedeapsa cu moartea trebuia aplicată cu rigurozitate împotriva unor asemenea „bestii", dar şi că era necesară reintroducerea cenzurii, pentru a împiedica celebrarea lor în cultura populară şi în presa bulevardieră.150 între timp, inflaţia şi dezordinea anilor postbelici au condus la ascensiunea crimei organizate la un nivel care îl rivaliza pe cel din Chicago-ul contemporan, mai ales la Berlin, unde bandele prosperei lumi interlope erau celebrate în filme ca *M.151*

Sentimentul că criminalitatea scăpase de sub control era împărtăşit de mulţi din cei a căror slujbă era să apere legea şi ordinea pe care atât de mulţi oameni le considerau ameninţate. Întregul sistem judiciar al perioadei wilhelmiene a fost transferat fără schimbări Republicii de la Weimar; Codurile Penal şi Civil au rămas aproape

neamendate, iar încercările de a le liberaliza, prin abolirea pedepsei cu moartea de exemplu, s-au împotmolit.152 Ca şi înainte, judecătorii erau un grup de bărbaţi pregătiţi de la bun început pentru această funcţie, nu aşa cum se întâmpla în Anglia, spre exemplu, unde judecătorii erau numiţi în funcţie după o carieră relativ lungă în barou. Mulţi judecători activi în anii ’20 fuseseră deci, vreme de zeci de ani, membri ai sistemului judecătoresc şi îşi formaseră sistemul de valori fundamentale şi de atitudini în era Kaizerului Wilhelm al II-lea. Poziţia lor s-a consolidat sub Republică, întrucât independenţa puterii judecătoreşti de controlul politic era unul din principiile de bază ale noii democraţii, principiu care a fost înscris rapid şi fără probleme în articolele 102 şi 104 ale constituţiei. Drept consecinţă, asemenea armatei, sistemul judecătoresc a putut funcţiona perioade mari de timp fără un amestec semnificativ al politicului.153

Judecătorii erau cu atât mai independenţi cu cât vasta majoritate a lor priveau legile promulgate de adunările legislative în locul unui monarh uns de Dumnezeu ca legi ce nu mai erau lipsite de imparţialitate, sau, după cum o spunea preşedintele Confederaţiei Judecătorilor Germani) care reprezenta opt din cei zece mii de judecători germani), „o lege bastardă, de partid sau de clasă […] o lege a minciunii”. „Acolo unde mai multe partide exercită puterea”, se plângea tot el, rezultatul îl reprezintă legile de compromis. Acestea reprezintă amestecuri improvizate, legi care exprimă obiectivele divergente ale partidelor de guvernământ, acestea dau naştere legii bastarde. Toată majestatea a dispărut. Şi cu ea, şi majestatea legii”. 154 Exista poate o oarecare justificare în afirmaţia că partidele exploatau sistemul judecătoresc în propriul folos politic şi creau noi legi cu obiective politice clare. Partidele politice de extremă stângă sau dreaptă menţineau departamente speciale, a căror responsabilitate era să obţină capital politic din aceste procese, printre angajaţi numărându-se avocaţi

care au reuşit să dezvolte tehnici extrem de sofisticate, dar şi complet lipsite de scrupule, pentru transformarea acestor proceduri juridice în subiecte politice de senzaţie.155 Nu există niciun dubiu că şi acestea au contribuit la discreditarea, în ochii multora, a sistemului de justiţie al Republicii de la Weimar. Chiar despre judecători înşişi se putea spune că, în contextul instalării democraţiei parlamentare, manipulau procesele în propriile scopuri politice. După ani, sau mai degrabă decenii întregi în care îi trataseră ca infractori pe social-democraţi şi pe criticii liberali de stânga ai guvernelor imperiale, judecătorii nu s-au arătat dispuşi să-şi modifice atitudinea odată cu evoluţiile politice. Loialitatea lor se îndrepta nu către noua Republică, ci către idealul abstract al Reichului, acelaşi ideal pe care continua să-l servească corpul ofiţeresc şi care era construit, în mare parte, pe memoria sistemului autoritar al Reichului bismarckian.156 Poate inevitabil, în numeroasele procese politice născute din profundele conflicte politice specifice Republicii de la Weimar, au luat partea acuzaţilor cu simpatii de dreapta, care pretindeau că acţionau în numele aceluiaşi ideal şi au salutat condamnarea celor cu înclinaţii de stânga care nu-l împărtăşeau.

La jumătatea anilor ’20, statisticianul de stânga Emil Julius Gumbel a publicat cifre care demonstrau că cele 22 de asasinate politice comise de persoane cu simpatii de stânga între sfârşitul lui 1919 şi jumătatea lui 1922 avuseseră drept urmare 38 de condamnări, inclusiv 10 pedepse capitale şi pedepse cu închisoare cu o durată medie de 15 ani. În mod diferit, cele 354 de asasinate politice pe care Gumbel le considera a fi fost comise de acuzaţi de dreapta, în aceeaşi perioadă, avuseseră ca rezultat 24 de condamnări, nicio execuţie şi pedepse cu închisoarea cu o medie de 4 luni; 23 de asasini de dreapta care şi-au recunoscut crimele au fost achitaţi de tribunale.157 Bineînţeles, e posibil ca aceste statistici să nu fi fost tocmai exacte. În plus, au existat numeroase

amnistieri ale „prizonierilor politici” asupra cărora partidele extremiste căzuseră de acord şi care beneficiaseră de suficient sprijin din partea celorlalte grupări politice pentru a fi votate, astfel încât mulţi dintre cei care se făceau vinovaţi de delicte politice erau eliberaţi după numai câteva luni de închisoare. Dar ceea ce conta în legătură cu comportamentul judecătorilor era mesajul pe care îl transmitea publicului, mesaj întărit şi de numeroasele condamnări pentru trădare ale pacifiştilor, comuniştilor şi ale altor persoane, în anii Republicii. Potrivit lui Gumbel, în vreme ce numai 32 de oameni au fost condamnaţi pentru trădare în ultimele trei decenii de pace ale Reichului bismarckian, peste 10.000 de mandate au fost emise pentru trădare în cei patru ani – relativ liniştiţi – cuprinşi între începutul lui 1924 şi sfârşitul lui 1927, 1 071 de persoane fiind condamnate.158

Un număr substanţial de procese aveau de-a face cu oameni suficient de curajoşi cât să dea în vileag în presă manevrele şi armamentele secrete ale armatei. Poate cel mai cunoscut exemplu este cel al redactorului pacifist de stânga Carl von Ossietzky, care a fost condamnat, în 1931, la 18 luni de închisoare, deoarece publicase în revista sa *Arena mondială* (*Die Weltbuhne*) un articol ce dezvăluia că armata germană testa avioane de luptă în Rusia, o acţiune ilegală conform Tratatului de la Versailles.159 Un alt caz, la fel de cunoscut, l-a avut ca protagonist pe ziaristul de stânga Felix Fechenbach. Infracţiunea de care se făcea vinovat fusese comisă în 1919, când publicase documente bavareze datând din 1914, legate de izbucnirea Primului Război Mondial. În opinia curţii de judecată, acţiunea sa afectase interesele Germaniei în cadrul negocierilor de pace, întrucât sugerase existenţa unei doze de responsabilitate germană. Fechenbach a fost condamnat la unsprezece ani de închisoare de un aşa-zis Tribunal Popular, organism creat de urgenţă pentru a împărţi sumar dreptatea în cazul jefuitorilor şi criminalilor din timpul revoluţiei bavareze din 1919.160 Instituţiile de acest tip au

fost adaptate pentru a gestiona cazurile de „trădare” în timpul contrarevoluţiei din anul următor. Au fost desfiinţate abia în 1924, deşi constituţia de la Weimar le scosese în afara legii în urmă cu cinci ani. Crearea acestor tribunale, care scurtcircuitau sistemul juridic normal, inclusiv lipsa oricărui drept de apel împotriva verdictelor lor, precum şi exercitarea implicită a justiţiei în numele „poporului” mai degrabă decât în cel al legii au creat un precedent periculos pentru viitor, iar exemplul avea să fie preluat de nazişti după 1933.161

În încercarea de a contracara aceste influenţe, social-democraţii au reuşit să obţină votarea, în 1922, a unei Legi pentru Protecţia Republicii; Tribunalul de Stat astfel creat era menit să transfere judecata celor acuzaţi de delicte politice dinspre mult prea favorabilul sistem judecătoresc în mâinile celor numiţi de preşedintele Reichului. Judecătorii au reuşit în curând să-l neutralizeze şi a avut un impact redus asupra tendinţei vizibil părtinitoare a deciziilor judecătoreşti.162 Friedrich Ebert şi social-democraţii, deşi erau nominal şi sistematic ostili pedepsei capitale, au introdus-o în Legea pentru Protecţia Republicii şi şi-au dat retrospectiv acordul pentru execuţiile sumare din timpul tulburărilor civile din perioada imediat postbelică. Făcând acest lucru, au facilitat introducerea ulterioară de către un guvern a unor legi la fel de draconice pentru protecţia statului şi au nesocotit un principiu de bază ai dreptului – nicio condamnare nu poate fi aplicată retroactiv unor infracţiuni care nu erau astfel pedepsite în momentul în care a fost comise.163 şi acest fapt avea să devină un precedent periculos pentru viitor.

Tribunalele obişnuite acordau puţină atenţie principiilor enunţate în Legea pentru Protecţia Republicii. Aproape invariabil, judecătorii manifestau clemenţă faţă de un acuzat, indiferent de infracţiunea comisă, dacă acesta pretindea că motivaţiile acţiunilor sale fuseseră de natură patriotică.164 Puciul Kapp din 1920, spre exemplu, a condus la condamnarea a numai unuia dintre

participanţii la această tentativă armată de răsturnare a guvernului legitim ales şi chiar şi acesta a fost condamnat doar la o scurtă perioadă de încarcerare într-o fortăreaţă, deoarece judecătorii au ţinut seama de „patriotismul său dezinteresat” ca o circumstanţă atenuantă.165 în 1923, patru oameni au câştigat apelul la Curtea Reichului, autoritatea judecătorească supremă, împotriva unei condamnări de câte trei luni de închisoare pentru că scandaseră, la un miting al Ordinului Tânărului German, o organizaţie de tineret cu înclinaţii de dreapta: „Nu avem nevoie de o republică evreiască, jos republica evreiască!” în verdictul său Curtea Reichului a declarat oarecum neconvingător că sensul acestor cuvinte era neclar:

Se puteau referi la noua ordine legală şi socială din Germania, la a cărei stabilire evreii germani şi străini au participat substanţial. Se puteau referi, de asemenea, la influenţa şi puterea excesive pe care le exercită în văzul unei mari părţi a oamenilor un număr de evrei, redus faţă de totalul populaţiei […] Nu a fost stabilit în mod explicit că acuzatul a proferat abuzuri la forma de stat a Reichului ancorată în constituţie şi nu numai la actuala formă de stat a Reichului. Posibilitatea unei erori juridice nu este în consecinţă exclusă.166

Distincţia pe care Curtea Reichului a făcut-o între cele două forme de stat şi sugestia că Republica de la Weimar nu era altceva decât o anomalie temporară, care nu era „ancorată în constituţie”, demonstra cât se poate de clar încotro se îndrepta loialitatea judecătorilor. Asemenea verdicte nu puteau să rămână fără consecinţe. Procesele politice şi de altă factură erau într-adevăr evenimente majore în timpul Republicii de la Weimar, şedinţele de judecată erau frecventate de un număr mare de persoane în galeriile destinate publicului, existau relatări pe larg şi uneori reproduceri exacte ale şedinţelor în presă şi erau dezbătute intens în adunările legislative, în cluburi şi societăţi. Asemenea verdicte nu puteau decât să-i reconforteze pe oponenţii de dreapta ai Republicii şi să-i

ajute să-i submineze legitimitatea.

Predilecţiile anti-republicane şi de dreapta ale judecătorilor erau împărtăşite şi de procurori. În analiza acuzaţiilor ce aveau să fie aduse inculpaţilor cu simpatii de dreapta sau a pledoariilor, în interogarea martorilor, în construirea discursurilor de început sau de încheiere, procurorii tratau de regulă convingerile şi acţiunile naţionaliste ca circumstanţe atenuante. Astfel, judecătorii şi procurorii, poliţia, directorii şi gardienii închisorilor, juriştii şi agenţii numeroaselor instituţii de menţinere a ordinii contribuiau în multe feluri la subminarea legitimităţii Republicii, prin simpatia pe care o arătau inamicilor acesteia. Chiar dacă nu îşi propuneau să saboteze deliberat noua democraţie, chiar dacă pentru moment o acceptau ca pe o necesitate, consecinţa comportamentului lor a fost să generalizeze credinţa că, într-un anume fel, Republica nu reprezenta adevărata esenţă a Reichului german. Puţini dintre ei par să fi fost democraţi convinşi sau dornici să facă Republica să funcţioneze. În condiţiile când legea şi cei administratorii acesteia îi erau potrivnici, care îi mai erau şansele?

Adaptaţi şi neadaptaţi

I

Dacă exista o realizare pentru care Republica de la Weimar să fie îndreptăţită să pretindă loialitatea şi recunoştinţa maselor, aceea era sistemul de protecţie socială. Evident, Germania avusese şi înainte de 1914 instituţii responsabile pentru protecţia socială, mai ales în condiţiile în care Bismarck fusese un pionier în domeniul asigurărilor de sănătate, al celor în caz de accident şi al pensiilor de bătrâneţe, în încercarea de a îndepărta categoriile muncitoare de social-democraţie. Proiectele lui Bismarck, detaliate şi extinse în anii ce au urmat plecării sale din funcţie, erau fără egal în epoca lor şi nu pot fi clasificate drept simple instrumente ale unui guvern autoritar. Unele dintre ele, în special sistemul de asigurări de sănătate, oferea în 1914 beneficii câtorva milioane de

muncitori şi erau suficient de autonome încât să ofere multora şansa de a-şi exercita dreptul de a alege. Totuşi, niciunul dintre aceste proiecte nu ajungea nici măcar până în apropierea straturilor celor mai de jos ale societăţii, zonă în care formulele de asistenţă erau administrate de poliţie şi aduceau cu ele lipsirea de drepturi civile, inclusiv de dreptul de vot. Această situaţie a continuat neschimbată până la prăbuşirea Reichului wilhelmian. Totuşi, chiar şi în acest caz, funcţionarea sistemului fusese reformată şi standardizată înainte de 1914 şi practicanţii noi profesii de asistent social, care se născuse ca urmare a reformelor bismarckiene, erau ocupaţi cu clasificarea şi reglementarea diferitelor categorii de săraci, şomeri şi marginali, precum şi de muncitori obişnuiţi.167

Pornind de la acest fundament reprezentat de paternalismul birocratic prusac, Republica de la Weimar a creat o structură mult mai complexă şi mai cuprinzătoare, combinând, nu fără probleme, influenţele paralele ale catolicismului social şi ale filantropiei protestante pe de-o parte şi ale egalitarismului social-democrat de cealaltă parte.168 Constituţia de la Weimar în sine era plină de declaraţii ambiţioase de principiu legate de importanţa vieţii de familie şi de nevoia ca statul să o sprijine, de datoria guvernului de a proteja tinerii în faţa răului, dar şi de obligaţia naţiunii de a oferi tuturor un cămin decent.169 Pe baza acestor principii, un întreg ansamblu legislativ a fost trecut prin Reichstag, de la legi pentru asistarea tinerilor (1922) şi de creare a tribunalelor pentru juvenili (1923) până la regulamente privind furnizarea de asistenţă şi de cursuri de recalificare invalizilor de război (1920), decrete care înlocuiau formele de caritate adresate săracilor cu sistemul de asistenţă publică (1924) şi, mai presus de toate, oferirea prin lege a unor ajutoare de şomaj în 1927. Sistemele de asigurări de sănătate, de pensii şi alte asemenea, deja existente, au devenit tot mai complexe şi au fost extinse pentru ca întreaga populaţie să beneficieze de ele. Au fost iniţiate proiecte masive de

construcţii de locuinţe, multe din ele inovatoare în plan social, peste 300.000 de locuinţe noi sau renovate fiind puse la dispoziţie numai între 1927 şi 1930. Numărul spitalelor a crescut cu 50% faţă de perioada antebelică, iar numărul practicanţilor medicinii a crescut direct proporţional. Cazurile de boli infecţioase au scăzut spectaculos şi o întreagă reţea de clinici şi instituţii de protecţie socială îi susţineau pe indivizii vulnerabili din punct de vedere social, în această categorie intrând de la mame singure până la tineri care aveau probleme cu poliţia.170

Crearea unui sistem gratuit şi cuprinzător de protecţie socială la care aveau acces toţi cetăţenii a fost una din marile realizări ale Republicii de la Weimar şi, în retrospectivă, poate cea mai semnificativă. Dar, în ciuda complexităţii sale, nu a reuşit să se ridice la nivelul promisiunilor făcute în constituţia din 1919; iar golul dintre promisiune şi realitate a sfârşit prin a avea un impact însemnat asupra legitimităţii Republicii, în ochii multora din cetăţenii acesteia. Întâi de toate, dificultăţile economice de care s-a lovit Republica încă de la începutul existenţei sale a plasat o povară considerabilă asupra sistemului de protecţie socială, povară pe care pur şi simplu nu o putea suporta. Ca urmare a războiului, existau un număr foarte mare de persoane care aveau nevoie de ajutor. Circa 13 milioane de germani serviseră în forţele armate între 1914 şi 1918. Peste două milioane dintre ei îşi pierduseră viaţa. Conform estimărilor, asta însemna un mort la fiecare 35 de locuitori ai Reichului. Era o proporţie aproape dublă faţă de cea din Regatul Unit, unde un soldat îşi dăduse viaţa pentru fiecare 66 de locuitori şi de aproape trei ori mai mare decât în Rusia, unde a existat un mort în luptă, pentru fiecare 111 locuitori. Până la sfârşitul războiului, peste o jumătate de milion de femei germane au rămas văduve şi un milion de copii au rămas fără taţi. Circa 2, 7 milioane de bărbaţi s-au întors din război cu răni, membre amputate şi dizabilităţi, transformându-se

într-o sursă permanentă de nemulţumiri, întrucât promisiunile politicienilor de a recompensa serviciile lor pentru naţiune nu se materializau spre satisfacţia nimănui.

Guvernul a crescut povara financiară de pe umerii celor mai înstăriţi în încercarea de a face faţă, până când sarcina fiscală practic s-a dublat ca procent din venitul naţional real, de la 9% în 1913 la 17% în 1925, după unele estimări posibil lipsite de obiectivitate.171 Cu toate acestea, nu era nici pe departe suficient pentru acoperi cheltuielile, dar guvernele nu îndrăzneau să meargă mai departe, de teamă să nu fie acuzate că sporeau taxele pentru a plăti reparaţii şi să-i înstrăineze astfel pe cei care plăteau cea mai mare parte a impozitelor. Nu numai că economia a fost nevoită să suporte după 1927 povara asigurărilor de şomaj, dar în 1926 plătea încă pensii pentru aproape 800.000 de invalizi de război şi 360.000 de văduve de război şi susţinea 900.000 de copii fără tată sau orfani, toate acestea în plus faţă de sistemul de stat, menit să ofere asistenţă bătrânilor. Plata pensiilor absorbea un procent mai mare din cheltuielile statului decât orice altceva, cu excepţia reparaţiilor.172 în cele din urmă, sistemul de protecţie socială a îngroşat rândurile unei birocraţii deja foarte numeroase a Reichului şi a statelor, totalul funcţionarilor crescând cu 40% între 1914 şi 1923, dublând astfel costul administraţiei pe cap de locuitor.173 Asemenea cheltuieli masive ar fi putut fi sustenabile într-o economie în creştere rapidă, dar în situaţia economică marcată de crize a Republicii de la Weimar, acest lucru nu era posibil fără a recurge la tipărirea de bani şi alimentarea inflaţiei, aşa cum s-a întâmplat între 1919 şi 1923, sau, aşa cum a fost cazul după 1924, fără a reduce nivelul plăţilor şi numărul angajaţilor din instituţiile responsabile pentru asistenţa socială sau fără a face şi mai dură verificarea solicitanţilor.

Mulţi dintre ei îşi dădeau rapid seama că sistemul de protecţie socială nu îi plătea pe măsura nevoilor. În special administratorii locali erau foarte parcimonioşi şi asta

deoarece o mare parte a poverii financiare reprezentate de ajutoarele sociale era susţinută de către autorităţile locale. Adeseori le cereau solicitanţilor să-şi cedeze economiile sau proprietăţile ca o precondiţie pentru primirea de asistenţă. Informatorii dădeau în vileag sursele de venit ascunse şi îi încurajau pe vecini să-i denunţe pe cei care nu le declarau. Mai mult, agenţiile de protecţie socială, nedispunând de personalul necesar pentru a procesa rapid un număr mare de solicitări, ceea ce provoca întârzieri nesfârşite în trimiterea răspunsurilor la cererile de suport, în vreme ce respectivele instituţii corespondau cu alte agenţii, pentru a verifica dacă solicitanţii primiseră anterior ajutoare sau încercau să transfere povara asistării lor spre alte instituţii. Astfel, administraţia sistemului de protecţie socială al Republicii de la Weimar s-a transformat, în scurt timp, într-un instrument de discriminare şi control, în condiţiile în care oficialii le făceau clar solicitanţilor faptul că aveau să primească numai suma minimă care li se cuvenea şi îi interogau insistent în legătură cu viaţa personală, pentru a se asigura că aveau dreptul la aceasta.

Nimic din toate astea nu a făcut Republica mai dragă celor pe care intenţiona să-i ajute. Plângerile, certurile, încăierările, chiar demonstraţiile erau departe de a fi ceva neobişnuit înăuntrul şi în faţa birourilor de asistenţă socială. Un exemplu perfect pentru tipul de dificultăţi cu care se confrunta sistemul de protecţie socială şi pentru modul cum încerca să le rezolve e furnizat de un şelar şi tapiţer, Adolf G.174 Născut în 1892, Adolf G. luptase în războiul din 1914 – 1918 şi fusese grav rănit – însă nu în urma unei acţiuni eroice împotriva inamicului, ci din cauza unei lovituri în stomac primită de la un cal. La începutul anilor ’20, a avut nevoie de nu mai puţin de şase intervenţii chirurgicale intestinale. Un accident industrial anterior şi cei şase copii l-au plasat şi în alte categorii îndreptăţite să primească asistenţă socială, în afară de cea a invalizilor de război. Aflat în imposibilitatea de a-şi găsi o

slujbă după război, s-a dedicat încercărilor de a obţine sprijin din partea statului. Dar autorităţile locale din Stuttgart i-au cerut, în schimbul continuării, după 1921, a plăţii ajutoarelor pentru accidentul său, să predea aparatul de radio şi antena, de vreme ce acestea erau interzise în locuinţa municipalităţii în care trăiau. Refuzând acest lucru, a fost evacuat împreună cu familia sa, acţiune la care a răspuns cu o campanie şi mai viguroasă de scrisori adresate autorităţilor, inclusiv Ministerului Muncii din Berlin. A cumpărat o maşină de scris pentru a face scrisorile mai uşor lizibile şi a încercat să obţină alte beneficii, la care era îndreptăţit ca invalid de război şi tată al unei familii numeroase. Conflictul a escaladat şi, în 1924, a fost închis pentru o lună şi jumătate deoarece fusese complice la o tentativă de avort, cel mai probabil pentru că el şi soţia sa ajunseseră la concluzia că, în acele circumstanţe, şase copii erau suficienţi. În 1927, a fost amendat pentru ultraj; în 1930, ajutoarele pe care le primea au fost reduse, iar utilizarea lor restricţionată, spre exemplu pentru a cumpăra îmbrăcăminte, în vreme ce alocaţia pentru locuinţă era plătită direct proprietarului casei în care locuia. În 1931, a fost acuzat de fraudarea sistemului de protecţie socială, deoarece încercase să mai câştige ceva bani în plus, prin colectarea de resturi care puteau fi apoi vândute, iar în 1933, a fost pus din nou sub acuzare, de data aceasta pentru că încercase să-şi suplimenteze veniturile cântând pe stradă. A abordat diferite organizaţii politice de stânga sau de dreapta cu scopul de a obţine ajutor. Încercarea de a convinge autorităţile că avea nevoie de trei ori mai multă hrană decât un om normal, pentru că rana sa de la stomac îl făcea incapabil să digere cea mai mare parte a alimentelor, a fost respinsă cu răceală, în 1931, ajuns la capătul puterilor, a scris Ministerului Muncii din Berlin, comparându-i pe oficialii sistemului de protecţie socială din Stuttgart cu baronii hrăpăreţi din Evul Mediu.175

Ceea ce-l înfuria pe Adolf G., un personaj poate prea

insistent, nu era numai sărăcia în care el şi familia sa erau condamnaţi să trăiască, ci mai ales insultele la adresa onoarei şi statutului său, venite din partea unui sistem de ajutor social hotărât parcă să pună sub semnul îndoielii motivaţiile sale şi dreptul de a primi sprijinul pe care simţea că îl merită. Acea birocraţie anonimă, anchilozată în regulamente, îi insulta individualitatea. Asemenea sentimente nu erau deloc rare printre solicitanţii de asistenţă socială, mai ales în cazul celor ale căror cereri erau rezultatul sacrificiilor făcute în război. Prăpastia uriaşă dintre promisiunile făcute cu emfază de Republica de la Weimar pentru un sistem de protecţie socială cu adevărat universal, sistem care să ţină seama de nevoi şi de justeţea cererilor de ajutor şi realitatea dură a discriminării meschine, a înmixtiunii în viaţa privată şi a insultelor la care erau supuşi mulţi dintre solicitanţi, nu a făcut nimic în sensul consolidării legitimităţii constituţiei, prin care aceste promisiuni erau consfinţite.176

Consecinţe şi mai grave pentru viitor avea, însă, faptul că agenţiile de asistenţă socială şi de sănătate, hotărâte să găsească metode raţionale şi ştiinţifice de abordare a sărăciei, a comportamentelor aberante şi a criminalităţii, cu scopul de a le elimina din societatea germană în generaţiile următoare, au încurajat noi politici care au început să submineze libertăţile civile ale săracilor sau ale persoanelor cu dizabilităţi. Pe măsură ce administraţia serviciilor de asistenţă socială se transforma într-o gigantică birocraţie, la fel doctrinele igienei rasiale şi ale biologiei sociale începeau să devină tot mai influente. Credinţa că ereditatea juca un rol în apariţia comportamentelor sociale deviante, în această categorie intrând nu numai deficienţele intelectuale şi fizice, ci şi alcoolismul cronic, mica criminalitate în cazul recidiviştilor şi chiar „idioţenia morală”, în cazul unor categorii precum cea a prostituatelor (multe dintre ele fiind forţate de condiţiile economice să facă această muncă), s-a transformat într-o dogmă. Oamenii de ştiinţă din domeniul

medical şi administratorii programelor de asistenţă au început să alcătuiască indexuri ale „asocialilor”, aşa cum ajunseseră să fie denumiţi cei cu comportamente deviante. Reformatorii liberali ai sistemului penitenciar susţineau că, în vreme ce o parte a deţinuţilor din închisorile, de stat puteau fi recuperaţi de societate cu ajutorul programelor educaţionale potrivite, mulţi dintre ei erau complet irecuperabili, în bună măsură din cauza degenerării de caracter pe care o moşteniseră.177 Şi poliţia a jucat un rol, identificând un număr considerabil de „infractori profesionişti” şi de „contravenienţi cronici” care trebuiau puşi sub strictă supraveghere. Toate acestea au dus, în unele cazuri, exact la rezultatul pe care doreau să-l evite, deoarece metodele de supraveghere şi identificare nu lăsau deţinuţilor eliberaţi nicio şansă să găsească o slujbă onestă. Numai la Berlin, în colecţia de amprente a poliţiei se aflau, în 1930, peste o jumătate de milion de fişe cu amprentele celor zece degete.178

Diseminarea unor asemenea idei în mediile profesionale ale medicilor, poliţiei, administraţiilor închisorilor şi asistenţilor sociali a avut consecinţe cât se poate de reale. Psihologii cărora li se cerea să evalueze starea de sănătate mentală a infractorilor condamnaţi au început să utilizeze criterii biologice, aşa cum s-a întâmplat în cazul unui şomer vagabond, Florian Huber, condamnat pentru jaf armat şi crimă în Bavaria, în 1922. Evaluarea psihologică a tânărului, grav rănit în război şi decorat din această cauză cu Crucea de Fier, concluziona:

Huber, deşi din alte puncte de vedere nu se poate dovedi că este ereditar afectat, a demonstrat unele semne de degenerescentă fizică: structura sa fiziologică este asimetrică, întrucât ochiul drept este situat vizibil mai jos decât cel stâng, are o voce guturală, lobii urechilor sunt alungiţi şi, mai presus de toate, încă din tinereţe s-a bâlbâit.179

Toate acestea erau considerate dovezi, nu ale incapacităţii sale de a fi adus în faţa unui tribunal, ci ale

faptului că era irecuperabil şi trebuia în consecinţă executat, lucru care s-a şi întâmplat. Funcţionarii din sistemul juridic din multe zone ale Germaniei foloseau cu generozitate termeni precum „paraziţi” sau „plagă” pentru a-i descrie pe criminali, ceea ce denota o nouă modalitate, de factură biologică, de a conceptualiza ordinea socială ca un fel de organism de pe care trebuiau înlăturaţi paraziţii dăunători şi microorganismele străine, dacă se dorea ca acesta să prospere. În căutarea unor modalităţi mai precise şi mai cuprinzătoare de a defini şi de a aplica aceste concepte, un expert medical, Theodor Viemstein, a înfiinţat în Bavaria, în 1923, „Centrul de Informaţii Criminal-Biologice”, cu obiectivul de a strânge informaţii despre toţi infractorii, despre familiile şi trecutul acestora şi de a identifica astfel comportamentele deviante ereditare. Până la sfârşitul deceniului, Vemstein şi colaboratorii săi adunaseră o colecţie vastă de cazuri şi erau pe cale să-şi transforme visul în realitate. Centre similare aveau să fie create nu peste mult timp în Thuringia, Württemberg şi Prusia. Mulţi specialişti erau de părere că, din momentul în care asemenea „dinastii” de fiinţe umane „inferioare” fuseseră identificate, sterilizarea obligatorie reprezenta unica modalitate de a le împiedica să se reproducă în continuare.180 în 1920, doi asemenea experţi, avocatul Karl Binding şi psihiatrul criminalist Alfred Hoche au făcut încă un pas, unul crucial, şi într-o scurtă carte, în care au născocit formula „o viaţă nedemnă de viaţă”, au argumentat că ceea ce ei numeau „existenţele-balast”, adică oamenii care nu reprezentau decât o povară pentru comunitate, trebuiau pur şi simplu ucişi. Bolnavii incurabili şi retardaţii mintal costau milioane de mărci şi ocupau mii de paturi de spital, atât de necesare, afirmau aceştia. Ar trebui deci să li se permită doctorilor să-i elimine. Era o evoluţie de rău augur în dezbaterea ce avea loc pe marginea soluţiilor pentru bolnavii mentali, persoanele cu handicap, pentru infractori şi devianţi. Sub Republica de la Weimar, o asemenea

propunere se lovea încă de refuzul ferm al majorităţii medicilor. Accentul fundamental pus de Republică pe drepturile individuale împiedica orice formă de sprijin oficial pentru ideea sterilizării forţate şi mulţi doctori şi asistenţi sociali încă se îndoiau de legitimitatea etică şi de eficienţa în plan social a unei asemenea practici. Influenţa foarte substanţială a Bisericii Catolice şi a instituţiilor sale de ajutor social se opuneau, de asemenea, categoric unor astfel de politici. Câtă vreme circumstanţele economice menţineau credibilă perspectiva transformării în realitate a aspiraţiilor sociale ale Republicii, dezbaterea continuă legată de sterilizarea forţată şi de „eutanasierea" involuntară rămânea nerezolvată.181

II

Germanii din clasa mijlocie au reacţionat faţă de revoluţia din 1918 şi de instaurarea Republicii în moduri foarte diferite. Poate cea mai detaliată relatare a reacţiei unui individ este reprezentată de jurnalul lui Victor Klemperer, de ale cărui experienţe în timpul hiperinflaţiei am vorbit deja. Klemperer era, din multe puncte de vedere, reprezentativ pentru germanul din clasa medie educată care dorea pur şi simplu să-şi vadă de viaţă şi pentru care politica reprezenta numai o mică parte a existenţei, chiar dacă vota în alegeri şi era constant preocupat de ce se întâmpla în lumea politică. După ce şi-a câştigat existenţa ca publicist, Klemperer s-a orientat spre o carieră universitară, trecând examenele necesare, cu puţin timp înainte de război, cu cele două lucrări obligatorii, prima în domeniul literaturii germane, a doua în cel al literaturii franceze. Întrucât era relativ nou-sosit şi venea din afara breslei, a fost nevoit să-şi înceapă cariera academică cu un post la Universitatea din Napoli, de unde a observat cu îngrijorare degradarea situaţiei internaţionale, înainte de 1914. A susţinut declaraţia germană de război din 1914 şi considera justă cauza ţării sale. S-a reîntors în Germania şi s-a înrolat, a servit pe frontul de vest şi a fost lăsat la vatră în 1916, după care a

lucrat într-unul din birourile de cenzură ale armatei, până la sfârşitul conflictului.

Asemenea altor germani din clasa mijlocie, Klemperer şi-a văzut prăbuşindu-se speranţele de a avea o carieră stabilă odată cu înfrângerea Germaniei. Pentru un asemenea om, numai revenirea la condiţiile de stabilitate politică putea furniza baza unui venit constant şi a unui post permanent într-o instituţie academică germană.182 Evenimentele din ultimele două luni ale lui 1918 l-au tulburat din mai multe puncte de vedere. Klemperer nota în jurnalul său:

Ziarul aduce acum atâta ruşine, dezastru, prăbuşire, lucruri considerate până acum imposibile, lucruri pe care, sătul fiind de ele până peste cap, le accept nepăsător, încât abia de le mai citesc […] După tot ce văd sau aud, sunt de părere că Germania se va duce la dracu' dacă acest *Anti-Consiliu* al Soldaţilor şi Muncitorilor nu dispare curând. Speranţele mele se îndreaptă spre orice general care se întoarce din război.183

Lucrând temporar la München, a devenit îngrijorat din cauza acţiunilor guvernului revoluţionar de la începutul lui 1919 – „vorbesc cu entuziasm despre libertate, dar tirania lor devine tot mai apăsătoare, de la o zi la alta" – şi a descris orele petrecute în biblioteci, încercând să-şi ducă la bun sfârşit activităţile academice, în vreme ce gloanţele Corpurilor France şuierau prin faţa geamurilor.184 Normalitate şi stabilitate, acestea erau lucrurile pe care Klemperer le dorea, şi cu toate acestea păreau imposibil de obţinut. În 1920, după cum am văzut, a reuşit să obţină un post de profesor la Universitatea Tehnică din Dresda, unde preda literatura franceză, unde şi-a continuat cercetările şi a scris, a publicat un periodic şi a devenit tot mai frustrat văzând oameni mai tineri decât el obţinând posturi la instituţii mai prestigioase. Din multe puncte de vedere, era conservatorul moderat tipic pentru epoca sa: patriot, burghez, german până în măduva oaselor în atitudinile sale culturale şi în identitate, partizan

al noţiunii de caracter naţional, partizanat exprimat pe larg în lucrările sale istorice dedicate literaturii franceze de secol al XVIII-lea.

Totuşi, un anumit aspect, unul crucial, îl făcea diferit. Victor Klemperer era evreu. Fiul unui predicator de la foarte liberala Sinagogă Reformistă[8] din Berlin, fusese botezat protestant, fiind unul dintre acei evrei, tot mai numeroşi, care erau asimilaţi în acest fel. Era mai degrabă o decizie de factură socială decât religioasă, întrucât nu pare să fi avut convingeri religioase prea puternice, de niciun fel. În 1906, a dat o nouă dovadă a integrării sale, căsătorindu-se cu o germană non-evreică, pianista Eva Schlemmer, o femeie cu care a ajuns să împărtăşească numeroase preocupări intelectuale şi culturale, mai presus de toate, poate, pasiunea pentru cinema. Cuplul nu a avut copii. Chiar şi aşa, pe parcursul tuturor vicisitudinilor deceniului al treilea, căsnicia a fost cea care a dat stabilitate vieţii sale, în ciuda problemelor tot mai mari de sănătate ale cuplului, exagerate poate din cauza ipohondriei din ce în ce mai accentuate.185 în anii ’20, a dus o viaţă stabilă, chiar dacă nu una care să-l satisfacă în totalitate, fiind tulburat doar de teama de un eventual război civil, chiar dacă acesta din urmă nu s-a materializat, iar după 1923 a părut tot mai improbabil.186 Jurnalul era plin cu note despre muncă, vacanţe, distracţii, despre relaţiile cu familia, cu prietenii sau colegii şi cu alte aspecte ale existenţei zilnice. „Adeseori mă întreb, scria pe 10 septembrie 1927, de ce scriu un jurnal atât de stufos”, întrebare la care nu avea un răspuns adecvat: era pur şi simplu un imbold de nestăpânit – „nu mă pot abţine”.187 Şansele de a-l publica erau reduse. Care era, în aceste condiţii, scopul? „Pur şi simplu să adun laolaltă viaţa.

8 Este vorba de un curent religios iudaic foarte liberal, născut în spațiul german în secolul al XVIII-lea, obiectivul fiind acela de a asigura o asimilare mai ușoară în societatea germană. Preceptele religioase tradiționale erau, într-o oarecare măsură, neglijate, Vechiul Testament era tradus în germană și, în consecință, o parte a serviciului religios se desfășura în limba germană, (n.tr.)

Întotdeauna să adun. Impresii, informaţii, lecturi, evenimente, totul. Şi nu întreba de ce sau pentru ce”. 188

Klemperer lăsa uneori să se înţeleagă că faptul că era evreu îi ţinea în loc cariera. În ciuda lucrărilor tot mai numeroase dedicate istoriei literaturii franceze, era obligat să rămână la Universitatea Tehnică din Dresda, fără nicio perspectivă de a se transfera la o instituţie universitară majoră. „Există universităţi reacţionare şi universităţi liberale”, nota pe 26 decembrie 1926. „Cele reacţionare nu acceptă evrei defel, cele liberale au deja doi evrei şi pe al treilea nu îl mai vor”.189 Ascensiunea antisemitismului sub Republica de la Weimar punea, în egală măsură, problema opţiunilor politice ale lui Klemperer. „Mi-e tot mai clar”, scria în septembrie 1919, „cât de insurmontabilă este bariera antisemitismului şi cât este de nouă. Şi eu, care m-a oferit voluntar pentru război! Şi acum am rămas, botezat şi naţionalist, de izbelişte”.190 Preferinţele politice conservatoare ale lui Klemperer erau mai degrabă neobişnuite printre evreii din clasa mijlocie, practicanţi ai meseriilor liberale. Virulenţa crescândă a antisemitismului naţionaliştilor, cu a căror politică generală era de acord, îl împiedica să-i sprijine, în ciuda nostalgiei sale pentru epoca antebelică a Reichului bismarckian sau wilhelmian. Asemenea multor germani, Klemperer se considera „apatic şi indiferent” când venea vorba de violentele conflicte dintre partidele politice ale Republicii de la Weimar.191 Ostil stângii din instinct, Klemperer se vedea totuşi obligat să noteze, în martie 1920, în momentul în care a auzit despre puciul Kapp de la Berlin:

Înclinaţiile mele de dreapta au avut enorm de suferit […] ca urmare a antisemitismului neîntrerupt. Îmi doresc foarte mult să-i văd pe actualii pucişti puşi la zid, nu pot să găsesc nicio urmă de entuziasm pentru o armată care şi-a încălcat jurământul sau pentru studenţii imaturi şi nedisciplinaţi, dar nici pentru guvernul „legal” al lui Ebert şi chiar mai puţin pentru stânga radicală. Îi găsesc pe toţi respingători.

„Ce tragicomedie chinuitoare, scria, e faptul că 5.000 – 8.000 de soldaţi pot răsturna întregul Reich german”.192

Întrucâtva surprinzător pentru un om care îşi dedicase viaţa studiului literaturii franceze, era foarte favorabil ideii unui nou război împotriva Franţei – poate ca urmare a experienţelor sale pe frontul de vest, poate ca rezultat al furiei pe care i-o provoca Tratatul de la Versailles. Dar acest lucru părea aproape imposibil sub Republica de la Weimar. Pe 20 aprilie 1921, nota:

Monarhia este stindardul meu, tânjesc după puterea germană de altă dată, mă gândesc tot timpul la o altă lovitură împotriva Franţei. Dar ce camarazi dezgustători sunt rasiştii germani! Va fi chiar mai dezgustător dacă Austria ni se alătură. Şi tot ce simţim noi acum, francezii au simţit, cu mai multă sau mai puţină justeţe, după ’70. Şi nu aş fi devenit profesor sub Wilhelm al II-lea, dar cu toate astea… „193

În 1925, vedea alegerea lui Hindenburg ca preşedinte ca un potenţial dezastru, comparabil cu asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand în 1914. „Fascism peste tot. Grozăviile războiului au fost uitate, teroarea rusă provoacă reacţia Europei”. 194 Cu trecerea timpului, Klemperer a devenit tot mai plictisit de agitaţiile politice neîncetate. În august 1932, când Republica de la Weimar păşea în etapa turbulenta sa fază finală, scria:

În plus, nu e nevoie să scriu istoria timpului meu. Iar informaţia pe care o redau este plictisitoare, sunt pe jumătate dezgustat, pe jumătate cuprins de o teamă în faţa căreia nu vreau să cedez şi complet lipsit de simpatie pentru vreun partid. Întreaga situaţie e lipsită de sens, dezonorantă, mizerabilă – nimeni nu îşi joacă propriul rol, toată lumea e o marionetă […] Hitler în faţa porţilor – sau cine altcineva? Şi ce se va întâmpla cu mine, un profesor evreu?

A preferat, în schimb, să scrie despre pisicuţa neagră care le intrase din întâmplare în casă şi care le-a devenit imediat animal de companie.195 Sub influenţa nu numai a

situaţiei politice ameninţătoare, dar şi a depresiei cronice şi a frecventelor îmbolnăviri ale soţiei sale, Klemperer a scris tot mai rar şi, la sfârşitul lui 1932, părea pe cale să-şi abandoneze complet jurnalul.

Pesimismul politic al lui Klemperer datora mult dificultăţilor personale cu care se confrunta. Cu toate acestea, atitudinea sa era împărtăşită de mulţi evrei germani, liberal-conservatori şi patrioţi, care nu se simţeau în largul lor în mijlocul conflictelor Republicii de la Weimar. În afară de asta, aversiunea faţă de extremele politice şi neliniştea pe care i-o provocau violenţa şi fanatismul ce-l înconjurau erau cu certitudine caracteristice multor germani din categoriile mijlocii, indiferent care era provenienţa lor. Faptul că era evreu nu numai că l-a transformat uneori în victima discriminărilor, dar l-a făcut şi să vadă cu mai multă perspicacitate şi sarcasm evoluţiile politice cu consecinţe nefaste pentru viitor, după cum foarte bine intuia. Totuşi, nu a suferit prea mult de pe urma antisemitismului, nu a fost victima unor violenţe şi, într-adevăr, nu a înregistrat în jurnal nici măcar un exemplu de insultă la adresa persoanei sale, în toată această perioadă. În teorie, evrei precum Klemperer se bucurau de mai multă libertate şi egalitate sub Republica de la Weimar decât în oricare alt moment din trecut. Republica a deschis noi oportunităţi pentru evrei în administraţie, politică, în diverse profesiuni, dar şi în guvern: un ministru de Externe evreu precum Walther Rathenau, de exemplu, ar fi fost de neconceput în timpul Reichului wilhelmian. Instituţiile de presă deţinute de evrei, în special ziarele controlate de cele două firme evreieşti liberale, Mosse şi Ullstein, care împreună publicau mai bine de jumătate din jurnalele vândute la Berlin în anii ’20, sprijineau fără ezitare instituţiile liberale ale Republicii. Recenta eliberare a artelor de sub povara cenzurii şi a dezaprobării oficiale a adus mulţi scriitori, pictori şi muzicieni evrei în primul plan, ca promotori ai culturii moderniste, unde se integrau uşor printre figurile

non-evreieşti. Era cazul compozitorului Paul Hindemith, al poetului şi dramaturgului Bertolt Brecht, al artiştilor Max Beckmann şi George Brosz. Evreii îşi manifestau sprijinul pentru republică votând în special pentru Democraţi şi, într-o măsură mai mică, pentru partidele de stânga.196

Tot astfel, şi parţial ca o reacţie la aceste evoluţii, anii ’20 au fost martorii unei expansiuni şi intensificări a curentelor antisemite în societatea şi politica germană. Pangermaniştii şi alţi exponenţi ai dreptei lansaseră chiar şi înainte de război campanii propagandistice, care îi acuzau pe evrei de subminarea naţiunii germane. Acest tip de teorii rasiste ale conspiraţiei au fost adoptate cu vârf şi îndesat de comandanţi militari precum Ludendorff. În timpul războiului, cea mai cunoscută manifestare a sa a fost aşa-numitul recensământ evreiesc din octombrie 1916, ordonat de ofiţerii superiori care sperau că avea să sprijine refuzul lor de a permite intrarea evreilor în corpul ofiţeresc după război. Obiectivul era acela de a dezvălui caracterul laş și neloial al evreilor, prin demonstrarea statistică a subreprezentării lor în armată şi a faptului că cei care se înrolaseră făceau, în cea mai mare parte, muncă de birou. În realitate, recensământul a arătat exact contrariul: mulţi evrei germani, ca Victor Klemperer, erau profund naţionalişti şi se identificau puternic cu Reichul. În loc să fie subreprezentaţi, evreii germani erau mai degrabă suprareprezentaţi în armată şi pe front. Întrucât contraziceau aşteptările ofiţerilor antisemiţi într-o măsură atât de mare, rezultatele recensământului au fost trecute sub tăcere. Dar informaţia că aşa ceva fusese comandat a cauzat furie în rândurile evreilor germani, chiar dacă atitudinile pe care le dezvăluia această acţiune nu erau împărtăşite de majoritatea trupelor.197

După război, credinţa generalizată în rândurile dreptei, potrivit căreia armata germană fusese „înjunghiată în spate” de către revoluţionarii din 1918, s-a transformat cu uşurinţă în demagogie antisemită. „Evreii”, credeau fără îndoială oameni precum Ludendorff, fuseseră

cei care o înjunghiaseră, ei conduceau instituţii precum Partidul Comunist, ei acceptaseră Tratatul de la Versailles, tot ei instauraseră Republica de la Weimar. În realitate, bineînţeles, armata germană fusese înfrântă pe câmpul de luptă în 1918. După cum am mai spus, nimeni nu a fost înjunghiat în spate. Politicienii de frunte care au semnat Tratatul, oameni ca Matthias Erzberger, nu erau nicicum de origine evreiască. Dacă evrei ca Rosa Luxemburg erau suprareprezentaţi în conducerea Partidului Comunist sau ca Eugen Levine în tulburările revoluţionare din München, de la începutul lui 1919, ei acţionau nu ca evrei, ci ca revoluţionari şi o făceau alături de mulţi non-evrei (precum Karl Liebknecht, pe care mulţi extremişti de dreapta îl credeau, instinctiv, evreu, din cauza vederilor sale ultrastângiste). Majoritatea evreilor germani sprijineau partidele liberale de centru sau, într-o măsură mai mică, pe social-democraţi şi mult mai puţin stânga revoluţionară, al cărei activism violent îl şoca şi îl îngrozea pe un cetăţean respectabil de tipul lui Klemperer. Cu toate acestea, evenimentele din 1918 – 1919 au stimulat antisemitismul dreptei, convingându-i pe mulţi dintre cei care încă ezitau că teoriile rasiste ale conspiraţiei care îi aveau în centru pe evrei se dovediseră, până la urmă, corecte.198

Pe lângă propaganda extremei drepte, care îi transformase pe evrei în ţapi ispăşitori pentru catastrofele din 1918 – 1919, s-a născut şi o formă mai populară de antisemitism, îndreptată mai ales împotriva celor care se îmbogăţiseră de pe urma războiului şi a celor câţiva finanţişti care reuşiseră să acumuleze foarte rapid averi în timpul inflaţiei. Antisemitismul fusese întotdeauna stimulat în momentele de criză economică, iar crizele economice ale Republicii de la Weimar au depăşit cu mult în intensitate toate celelalte momente dificile cu care se confruntase Germania în trecut. O altă sursă, mai recentă, de tensiuni era reprezentată de imigraţia tot mai semnificativă a refugiaţilor evrei săraci, care încercau să

scape de violenţele antisemite şi de războiul civil din Rusia. Existau probabil 80.000 de „evrei orientali” în Germania înainte de Primul Război Mondial şi sosirea lor, împreună cu cea a mult mai numeroşilor muncitori din Polonia şi din alte zone, a determinat guvernul Reichului să introducă, în 1913, o lege unică a cetăţeniei, o lege ce permitea numai celor ce îşi puteau demonstra obârşia germană să pretindă naţionalitatea germană.199 După război, pe măsură ce revoluţia bolşevică cuprindea întreaga Rusie, dând naştere unor pogromuri şi crime la scară uriaşă, comise de oponenţii ţarişti ai revoluţiei, a apărut un nou val. Deşi imigranţii erau asimilaţi rapid şi erau relativ puţini, reprezentau o ţintă facilă pentru resentimentele populaţiei. La apogeul hiperinflaţiei, pe 6 noiembrie 1923, reporterul unui ziar a observat agitaţii serioase într-unul din districtele berlineze cu o mare concentraţie de imigranţi evrei proveniţi din Est:

Peste tot pe străzile lăturalnice se află o mulţime dezlănţuită.

La adăpostul întunericului, au loc jafuri. Un magazin de pantofi de la colţul Străzii Dragonului a fost prădat şi cioburile vitrinelor sunt peste tot pe stradă. Brusc, sună un fluier. Formând un lung lanţ uman, care acoperă întreaga lăţime a străzii, un cordon de poliţişti înaintează. „Părăsiţi strada! strigă un ofiţer. Intraţi în case!” Mulţimea înaintează încet. Peste tot se aud aceleaşi strigăte: „Omorâţi-i pe evrei în bătaie!” Demagogii i-au manipulat pe muritorii de foame atât de multă vreme, încât aceştia au ajuns să se repeadă asupra amărâţilor care fac un negoţ de doi bani în pivniţele de pe Strada Dragonului […] e vorba de ură rasială dezlănţuită, nu de foame, asta e ceea ce-i împinge să jefuiască. Câţiva tineri iau imediat urma oricărui trecător ce aduce a evreu, pentru a-l ataca la momentul potrivit.200

Asemenea izbucniri violente colective erau simptomatice pentru noua capacitate a antisemiţilor, şi a multor altor grupări politice aflate la periferia vieţii

politice germane, de a genera sau de a manipula violenţa şi teroarea pentru a-şi atinge obiectivele, în loc să se mulţumească doar cu cuvinte, aşa cum fusese de cele mai multe ori cazul înainte de 1914. Rezultatul a fost un val de incidente încă insuficient cercetate, de la atacuri îndreptate împotriva evreilor şi a proprietăţilor lor, la atacuri asupra sinagogilor şi profanări ale cimitirelor evreieşti.201

Nu numai disponibilitatea fără precedent de a traduce virulenţa prejudecăţilor în violenţa acţiunilor era cea care distingea antisemitismul de după 1918 de omologul său antebelic. În vreme ce majoritatea covârşitoare a germanilor respingeau încă utilizarea forţei împotriva evreilor în timpul Republicii de la Weimar, limbajul antisemitismului a deveni parte a discursului politic al principalelor forţe politice într-o măsură mult mai mare decât înainte. „Pumnalul înfipt în spate”, „trădătorii din noiembrie”, „republica evreiască”, „conspiraţia iudeo-bolşevică” menită să submineze Germania – toate acestea şi multe alte sloganuri demagogice asemănătoare puteau fi frecvent citite în ziare, fie ca expresii utilizate de editorialişti, fie în relatarea incidentelor politice, a discursurilor sau a proceselor. Puteau fi auzite zi de zi în adunările legislative, unde retorica Naţionaliştilor, al doilea partid ca mărime după social-democraţi în anii de mijloc ai Republicii, era plină de expresii antisemite. Acestea erau mult mai dure şi mai des folosite decât fusese cazul conservatorilor înainte de război şi erau amplificate de diversele grupuri de dreapta, care împreună se bucurau de mult mai mult sprijin decât partidele antisemite ale lui Ahlwardt, Bockel şi ale altora de teapa lor. Biserica Protestantă germană era strâns aliată cu aceste organizaţii, fiind nu doar profund conservatoare şi naţionalistă în convingeri, ci şi predispusă la accese de antisemitism; dar şi antisemitismul catolic a căpătat o nouă vigoare în anii ’20, animat de teama de bolşevismul care lansase deja atacuri violente împotriva creştinismului,

în Ungaria şi Rusia, după sfârşitul războiului. Segmente substanţiale ale electoratului german de dreapta şi de stânga doreau cu fervoare renaşterea mândriei şi a gloriei germane după 1918. În consecinţă, erau convinse, într-o măsură mai mare sau mai mică, că dorinţa lor se putea transforma în realitate numai prin eliminarea spiritului subversiunii „evreieşti”, care îngenunchease Germania la sfârşitul conflagraţiei.202 Sensibilitatea multor germani s-a erodat atât de mult în acest torent de retorică antisemită, încât au fost incapabili să vadă ceva ieşit din comun la noua mişcare politică născută după Primul Război Mondial, care a aşezat antisemitismul în chiar inima convingerilor pe care le promova cu atâta fanatism: Partidul Nazist.

Note

1. Citat în Winkler, *Von der Revolution*, p. 39; a se vedea şi utilul studiu al lui Dieter Dowe şi Peter-Christian Witt, *Friedrich Ebert 1871 – 1925*: *Vom Arbeiterführer zum Reichspresidenten*, Bonn, 1987, şi catalogul expoziţiei lui Walter Mühihausen, *Friedrich Ebert*: *Sein Leben*, *sein Werh*, *seine Zeit*, Heidelberg, 1999. Detaliata biografie a lui Georg Kotowski, Friedrich Ebert: *Eine politische Biographie*, *l*: *Der Aufstieg eines deutschen Arbeiterführers 1871 bis 1917*, Wiesbaden, 1963, a rămas neterminată.

2. Anthony J. Nicholls, *Weimar and the rise of Hitler*, ediţia a 4-a, London, 2000 [1968], este o introducere succintă şi de încredere în aceste evenimente. Dintre istoriile politice recente, Hans Mommsen, *The rise and Fall of Weimar Democracy*, Chapel Hill, NC, 1996 [1989], şi Heinrich August Winkler, *Weimar 1918 – 1933*: *Die Geschichte der ersten deutschen Demokratie*, München, 1993, sunt remarcabile.

3. Pentru acest argument, a se vedea Theodor Eschenburg, Die improvisierte Demokratie, München, 1963. Alte monografii clasice, care merită încă citite, sunt foarte pragmatica lucrare a lui Erich Eyck, *A History of the*

Weimar Republic, 2 vol., *Cambridge*, 1962 – 4 [1953 – 6], scrisă dintr-o perspectivă liberală, şi cele două volume ale social-democratului Arthur Rosenberg, *The Birth of the German Republic*, Oxford, 1931 [1930], şi *A History of the German Republic*, London, 1936 [1935], ambele debordând de teze incitante şi controversate, mai ales în ceea ce priveşte continuitatea cu perioada wilhelmiană.

4. Heinrich Hannover şi Elizabeth Hannover-Drück, *Politische Justiz 1918 – 1933*, Frankfurt am Main, 1966), pp. 76 – 7, 89.

5. Pentru puncte de vedere divergente asupra articolului 48 a se vedea Nicholls, Weimar, 36 – 7; Detlev J.K. Peukert, *The Weimar Republic*: *The Crisis of Classical Modernity*, London, 1991 [1987], pp. 37 – 40; şi Harald Boldt, *Der Artikel 48 der Weimarer Reichsverfassung: Sein historischer Hintergrund und seine politische Funktion*, în Michael Stürmer (ed.), *Die Weimarer Republik*: *Belagerte Civitas*, Königstein im Taunus, 1980, pp. 288 – 309. Lucrarea standard dedicată constituţiei de la Weimar este Ernst Rudolf Huber, *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*, vol. V-VII, Stuttgart, 1978 – 84; vezi şi Reinhard Rurup, *Entstehung und Grundlagen der Weimarer Verfassung*, în Eberhard Kolb (ed.), *Vom Kaiserreich zur Weimarer Republik*, Köln, 1972, pp. 218 – 43. Abuzarea articolului 48 de către Ebert era deja criticată de către contemporani, vezi Gerhard Schulz, *Artikel 48 în politisch-historischer Sicht*, în Ernst Fraenkel (ed.), *Der Staatsnotstand*, Berlin, 1965, pp. 39 – 71. Ludwig Richter, *Das präsidiale Notverordnungsrecht în den ersten Jahren der Weimarer Republik*: *Friedrich Ebert und die Anwendung des Artikels 48 der Weimarer Reichsverfassung*, în Eberhard Kolb (ed.) *Friedrich Ebert als Reichspräsident*: *Amtsführung und Amtsverständnis*, München, 1997, pp. 207 – 58, încearcă să ia apărarea preşedintelui.

6. Dowe şi Witt, *Friedrich Ebert*, pp. 155 – 7.

7. Werner Birkenfeld, *Der Rufmord am*

Reichspräsidenten: *Zu Grenzformen des politischen Kampfes gegen die frühe Weimarer Republik 1919 – 1925*, „Archiv für Sozialgeschichte”, 15 (1965), pp. 453 – 500.

8. Heinrich August Winkler, *Der Schein der Normalität*: *Arbeiter und Arbeiterbewegung in der Weimarer Republik 1924 bis 1930*, Bonn, 1985, pp. 231 – 4.

9. Victor Klemperer, *Leben sammeln, nicht fragen wozu und warum*, vol. II *Tagebücher 1925 – 1932*, Berlin, 1996, p. 56 (14 mai 1925).

10. John W. Wheeler-Bennett, *Hindenburg*: *The Wooden Titan*, London, 1936, pp. 250 – 51. Remarcabil de bine informatul şi inteligentul portret trasat de Wheeler-Bennett se baza pe numeroase conversaţii cu membri ai anturajului lui Hindenburg şi cu mulţi politicieni germani conservatori de frunte, cu care avea o relaţie bună, în calitatea sa de aristocrat englez, care avea o fermă de armăsari în nordul Germaniei. A se vedea şi Walter Hubatsch, *Hindenburg und der Staat*: *Aus den Papieren des Generalfeldmarschalls und Reichspräsidenten von 1878 bis 1934*, Göttingen, 1966.

11. Andreas Dorpalen, *Hindenburg and the Weimar Republic*, Princeton, 1964, îl vede pe Hindenburg ca un personaj apolitic, atras cu greu în viaţa politică de forţa propriului mit.

12. Nicholls, *Weimar*, pp. 39 – 40; Jürgen Falter, *Hitlers Wähler*, München, 1991, pp. 130 – 35.

13. A se vedea articolul clasic al lui Gerhard A. Ritter, *Kontinuität und Uniformung des deutschen Parteiensystems 1918 – 1920*, în Eberhard Kolb (ed.), *Vom Kaiserreich Zjur Weimarer Republic*, Köln, 1972, pp. 218 – 43.

14. Vernon L. Lidtke, *The Alternative Culture*: *Socialist Labor* în *Imperial Germany*, New York, 1985.

15. Horstwalter Heitzer, *Der Volksverein für das katholische Deutschland im Kaiserreich 1890 – 1918*, Mainz, 1979; Gotthard Klein, *Der Volksverein für das*

katholische Deutschland 1890 – 1933: *Geschichte*, *Bedeutung*, *Untergang*, Paderborn, 1996; Dirk Müller, *Arbeiter*, *Katholizismus*, *Staat*: *Der Volksverein für das katholische Deutschland und die katholischen Arbeiterorganisationen* in der *Weimarer Republik*, Bonn, 1996; Doris Kaufmann, *Katholisches Milieu în Münster 1928 – 1933*, Düsseldorf, 1984.

16. Wilhelm L. Guttsman, *Workers Culture în Weimar Germany: Between Tradition and Commitment*, Oxford, 1990.

17. Lynn Abrams, *Worker*s' *Culture în Imperial Germany: Leisure and Recreation in the Rhineland and Westphalia*, London, 1992.

18. Bracher şi alţii, *Die nationalsozialistische Machtergreifung*, vol. I, pp. 41, 58 – 9, citând previziunea lui Max Weber în acest sens.

19. Bracher, *Die Auflösung*, pp. 21 – 7, 64 – 95.

20. A se vedea Huber, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, vol. VI, p. 133, şi discuţia în Eberhard Kolb, *The Weimar Republic*, London, 1988, pp. 150 – 51. Pentru critici la adresa sistemului reprezentării proporţinale a se vedea în special Eberhard Schanbacher, *Parlamentarische Wahlen und Wahisystem in der Weimarer Republik: Wahigesetzgebung und Wahireform im Reich und în den Ländern*, Düsseldorf, 1982. Falter, *Hitlers Wähler*, pp. 126 – 35, prezintă o serie de speculaţii informate care, în cele din urmă, susţin punctul de vedere negativ.

21. Christoph Gusy, *Die Weimarer Reichsverfassung*, Tübingen, 1997, pp. 97 – 8.

22. A se vedea folositoarele liste din anexele lucrării lui Hagen Schulze, *Weimar*: *Deutschland 1917 – 1933*, Berlin, 1982.

23. A se vedea, de exemplu, Klaus Reimer, *Rheinlandfrage und Rheinlandbewegung* (*1918 – 1933*): *Ein Beitrag zur Geschichte der regionalistischen Bewegung în Deutschland*, Frankfurt am Main, 1979.

24. Nicholls, *Weimar*, pp. 33 – 6, exagerează problemele cauzate. Pentru cazul Prusiei, vezi Hagen Schulze, *Otto Braun oder Preussens demokratische Sendung*, Frankfurt am Main, 1977, Dietrich Orlow, *Weimar Prussia 1918 – 1925*: *The Unlikely Rock of Democracy*, Pittsburgh, 1986, şi Hans-Peter Ehni, *Boliwerk Preussen*? *Preussen Regierung, Reich-Länder-Problem und Sozialdemokratie 1928 – 1932*, Bonn, 1975.

25. Detalii în Alfred Milatz, *Wähler und Wahlen in der Weimarer Republik*, Bonn, 1965, şi Jürgen Falter şi alţii, *Wahlen und Abstimmungen in der Weimarer Republik*: *Materialen zum Wahlverhalten 1919 – 1933*, München, 1986.

26. Schulze, *Weimar*, anexe.

27. Winkler, *Von der Revolution*, idem, *Der Schein*, idem, *Der Weg in die Katastrof*) *he*: *Arbeiter und Arbeiterbewegung* in der *Weimarer Republik 1930 bis 1933*, Bonn, 1987, este o abordare exhaustivă, favorabilă social-democraţilor. Critici puternice în Bracher şi alţii, *Die nationalsozialistische Machtergreifung*, vol. I, pp. 58 – 9; accent pus pe timiditatea crescândă, specifică „vârstei mijlocii" a partidului în Richard N. Hunt, *German Social Democracy 1918 – 1933*, New Haven, 1964, în special pp. 241 – 59.

28. Larry Eugene Jones, *German Liberalism and the Dissolution of the Weimar Party Sistem, 1918 – 1933*, Chapel Hill, Ne, 1988, pp. 67 – 80.

29. Erich Matthias şi Rudolf Morsey, *Die Deutsche Staatspartei*, în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende der Parteien 1933*: *Darstellungen und Dokumente*, Düsseldorf, 1960, pp. 29 – 97, informaţia la pp. 31 – 54; Werner Schneider, *Die Deutsche Demokratische Partei* in der *Weimarer Republik, 1924 – 1930*, München, 1978; Diehl, *Paramilitary Politics*, pp. 269 – 76; Jones, *German Liberalism*, pp. 369 – 74; Klaus Hornung, *Der Jungdeutsche Orden*, Düsseldorf, 1958.

30. Detlef Junker, *Die Deutsche Zentrumspartei und*

Hitler: *Ein Beitrag zur Problematik des politischen Katholizismus în Deutschland*, Stuttgart, 1969; Rudolf Morsey, *Der Untergang des politischen Katholizismus*: *Die Zentrumspartei zwischen christlichem Selbstrerständnis und 'Nationaler Erhebung 1932/33*, Stuttgart, 1977; Karsten Ruppert, *Im Dienst am Staat von Weimar*: *Das Zentrum als regierende Partei in der Weimarer Demokratie 1923 – 1930*, Düsseldorf, 1992. Pentru Partidul Popular Bavarez, vezi Klaus Schbnhoven, *Die Bayerische Volkspartei 1924 – 1932*, Düsseldorf, 1972. Pentru contextul general european, Eric Hobsbawm, *Age of Extremes*: *The Short Twentieth Century 1914 – 1991*, London, 1994, pp. 1 14 – 15.

31. Citat în Rudolf Morsey, *Die Deutsche Zentrumspartei*, în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 279 – 453, la pp. 290 – 91.

32. Max Miller, *Eugen Bolz*, Stuttgart, 1951, pp. 357 – 8, citat în Morsey, *Die Deutsche Zentrumspartei*, p. 292; a se vedea şi Joachim Sailer, *Eugen Bolz und die Krise des politischen Katholizismus* in der *Weimarer Republik*, Tübingen, 1994.

33. John Cornwell, *Hitler's Pope*: *The Secret History of Pius XII*, London, 1999, în special pp. 96 – 7, 116 – 17, 120 – 51; se foloseşte masiv de Klaus Scholder, *The Churches and the Third Reich*, 2 vol., London, 1987 – 8 [1977, 1985]; Morsey, *Die Deutsche Zentrumspartei*, p. 301, în ceea ce priveşte presiunea venită dinspre Vatican.

34. Werner Angress, *Stillborn Revolution*: *The Communist Bid for Power în Germany*, *1921 – 1923*, Princeton, 1963; Ben Fowkes, *Communism în Germany under the Weimar Republic*, London, 1984, pp. 148, 161; Eric D. Weitz, *Creating German Communism*, *1890 – 1990: From Popular Protests to Socialist State*, Princeton, 1997, pp. 100 – 3; şi, în primul rând, Hermann Weber, *Die Wandlung des deutschen Kommunismus*: *Die Stalinisierung der KPD in der Weimarer Republik*, 2 vol., Frankfurt am Main, 1969.

35. Evans, *Rituals*, pp. 507 – 9, 574, pentru un exemplu între multe altele.

36. Maximilian Müller-Jabusch (ed.), *Handbuch des öffentlichen Lebens*, Leipzig, 1931, pp. 442 – 5, fragmente traduse în Kaes şi alţii (ed.), *The Weimar Republic Sourcebook*, pp. 348 – 52; a se vedea, mai general Mommsen, *The rise and Fall*, pp. 253 – 60.

37. Bracher, *Die Auflösung*, pp. 309 – 30; Friedrich Freiherr Hiller von Gaertringen, *Die Deutschnaţionale Volkspartei*, în Matthias and Morsey (ed.), Das Ende, pp. 541652, la pp. 543 – 9.

38. Henry Ashby Turner, Jr., *Gustav Stresemann and the Politics of the Weimar Republic*, Princeton, 1965 [1963], pp. 250 – 51; Jonathan Wright, *Gustav Stresemann*: *Weimar's Greatest Statesman*, Oxford, 2002.

39. Broszat, *Der Staat Hitlers*, pp. 19 – 20.

40. Diehl, *Paramilitary Politics*, pp. 209 – 43; Berghahn, *Der Stahihelm*, pp. 103 – 30.

41. Francis L. Carsten, *The Reichswehr and Politics 1918 – 1933*, Oxford, 1966, pp. 3 – 48; Wolfram Wette, *Gustav Noske*: *Eine politische Biographie*, Düsseldorf, 1987, pp. 399 – 459.

42. Carsten, *The Reichswehr*, pp. 106 – 7; Johannes Erger, Der *Kapp-Lüttwitz-Putsch*: *Ein Beitrag zur deutschen Innenpolitik 1919/20*, Düsseldorf, 1967; Erwin Könnemann şi alţii (ed.), Arbeiterklasse siegt über Kapp und Lüttwitz, 2 vol., Berlin, 1971.

43. Citat în Carsten, *The Reichswehr*, p. 401.

44. Thilo Vogelsang (ed.), Neue Dokumente zur Geschichte der Reichswehr, 1930 – 1933, „VfZ", 2 (1954), pp. 397 – 436.

45. Friedrich von Rabenau, *Seeckt – aus seinem Leben 1918 – 1936*, Leipzig, 1940, pp. 359 – 61, şi Otto-Ernst Schüddekopf, *Das Heer und die Republik – Quellen zur Politik der Reichswehrführung 1918 bis 1933*, Hanovra, 1955, pp. 179 – 81. A se vedea şi monografiile mai vechi ale lui W. Wheeler-Bennett, *The Nemesis of*

Power: *The German Army în Politics 1918 – 1945*, London, 1953, acum depăşită din cele mai multe puncte de vedere, pentru o viziune foarte critică la adresa armatei, şi a lui Harold J. Gordon, *The Reichswehr and the German Republic 1919 – 26*, Princeton, 1957, favorabilă lui Seeckt. Detaliile de bază în Rainer Wohifeil, *Heer und Republik*, în Hans Meier-Weicker şi Wolfgang von Groote (ed.), *Handbuch zur deutschen Militärgeschichte 1648 – 1939*, vol. VI, Frankfurt am Main, 1970), vol. H, p. 304.

46. Carsten, The Reichswehr, 276; Ernst Willi Hansen, *Reichswehr und Industrie*: *Rüstungswirtschaftliche Zusammenarbeit und wirtschaftliche Mobilmachungsvorbereitungen 1923 – 1932*, Boppard, 1978; Manfred Zeidler, *Reichswehr und Rote Armée 1920 – 1933*: *Wege und Stationen einer ungewöhnlichen Zusammenarbeit*, München, 1993; la un nivel mai general, Michael Geyer, *Aufrüstung oder Sicherheit: Reichswehr in der Krise der Machtpolitik, 1924 – 1936*, Wiesbaden, 1980, şi Kad Nuss, *Militär und Wiederaufrüstung* in der *Weimarer Republik: Zur politischen Rolle und Entwicklung der Reichswehr*, Berlin, 1977.

47. Carsten, The Reichswehr, pp. 159 – 60, 168 – 9, 226.

48. Michael Geyer, *Professionals and Junkers*: *German Rearmament and Politics in the Weimar Republic*, în Richard Bessel şi Edgar Feuchtwanger (ed.), *Social Change and Political Development* în *Weimar Germany*, London, 1981, pp. 77 – 133.

49. Vezi monografia clasică a lui Craig, *The Politics of the Prussian Army*, pp. 382 – 467.

50. Eberhard Kolb, *Die Reichsbahn vom Dawes-Plan bis zum Ende der Weimarer Republik*, în Lothar Gall şi Manfred Pohl (ed.), *Die Eisenbahn în Deutschland*: *Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, München, 1999, pp. 109 – 64, la pp. 149 – 50.

51. Jane Caplan, *Government without Administration*:

State and Civil Service în Weimar and Nazi Germany, Oxford, 1988, pp. 8 – 18, 60 – 61.

52. Gerhart Fieberg (ed.), *Im Namen des deutschen Volkes*: *Justiz und Nationalsozialismus*, Köln, 1989, p. 8.

53. Bracher, *Die Auflösung*, pp. 162 – 72.

54. Caplan, *Government*, pp. 30 – 36.

55. Ibidem, pp. 33 – 57; Wolfgang Runge, *Politik und Beamtentum im Parteienstaat*: *Die Demokratisierung der politischen Beamten* în *Preussen zwischen 1918 und 1933*, Stuttgart, 1965; Anthony J. Nicholls, *Die höhere Beamtenschaft in der Weimarer Zeit: Betrachtungen zu Problemen ihrer Haltung und ihrer Fortbildung*, în Lothar Albertin şi Werner Link (ed.), *Politische Parteien auf dem Weg zur parlamentarischen Demokratie în Deutschland*: *Entwicklungslinien bis zur Gegenwart*, Düsseldorf, 1981, pp. 195 – 207; Hans Fenske, *Monarchisches Beamtentum und demokratischer Rechtsstaat*: *Zum Problem der Bürokratie in der Weimarer Republik*, în *Demokratie und Verwaltung*: *25 Jahre Hochschule für Verwaltung Speyer*, Berlin, 1972, pp. 117 – 36; Rudolf Morsey, Beamtenschaft und Verwaltung zwischen Republik und „Neuem Staat", în Karl Dietrich Erdmann, Hagen Schulze (ed.), Weimar: *Selbstoreisgabe einer Demokratie*, Düsseldorf, 1980, pp. 151 – 68; Eberhard Pikart, *Preussische Beamtenpolitik 1918 – 1933*, „VfZ", 6 (1958), pp. 119 – 37.

56. Broszat, *Der Staat Hitlers*, pp. 27 – 9.

57. AT 28, în Merkl, *Political Violence*, p. 513.

58. A se vedea Rainer Fattmann, *Bildungsbürger* in der *Defensive*: *Die akademische Beamtenschaft und der „Reichsbund der höheren Beamten" in der Weimarer Republik*, Göttingen, 2001.

59. Pentru întreaga chestiune a obiectivelor, economice sau de altă natură, ale Germaniei în război, chiar dacă nu şi pentru problema originilor războiului (pe care, în realitate, nu o tratează decât succint), lucrarea standard rămâne Fischer, *Germany's Aims*.

60. Fenomenul inflaţionist în timpul războiului şi

imediat după finalul acestuia este tratat foarte detaliat în primele 150 de pagini ale monumentalei monografii a lui Gerald D. Feldman, *The Great Disorder: Politics, Economic, and Society in the German Inflation, 1914 – 1924*, New York, 1993. Ratele de schimb pentru întreaga perioadă sunt date în tabelul 1 de la pagina 5. Cartea lui Feldman înlocuieşte lucrările mai vechi ale lui Constantino Bresciani-Turroni, *The Economics of Inflation: A Study of Currency Depreciation in Post-war Germany*, London, 1937, şi a lui Karsten Laursen şi Jürgen Pedersen, *The German Inflation 1918 – 1923*, Amsterdam, 1964. Există o prezentare succintă a stadiului cercetării în Theo Balderston, *Economics and Politics in the Weimar Republic*, London, 2002, pp. 34 – 60. Stephen B. Webb, *Hyperinflation and Stabilization in Weimar Germany*, Oxford, 1989, leagă procesul inflaţionist de chestiunea reparaţiilor.

61. Feldman, *The Great Disorder*, p. 5 (tabelul 1), şi, o abordare mai generală, cu numeroase citate, în capitolele 1 – 8; de asemenea, Kent, *The Spoils of War*, pp. 45 – 6, 142 – 58.

62. Feldman, *The Great Disorder*, pp. 837 – 9; o viziunea mai pesimistă în Niall Ferguson, *Paper and Iron: Hamburg Business and German Politics in the Era of Inflation, 1897 – 1927*, Oxford, 1995, în special pp. 408 – 19.

63. Feldman, *The Great Disorder*, p. 5 (tabelul 1). Pentru ocuparea Ruhr-ului, a se vedea Conan Fischer, *The Ruhr Crisis 1923 – 1924*, Oxford, 2003; Hermann J. Rupieper, *The Cuno Government and Reparations 1922 – 1923: Politics and Economics*, Haga, 1979; şi Klaus Schwabe (ed.), *Die Ruhrkrise 1923: Wendepunkt der inter*nationalen *Beziehungen nach dem Ersten Weltkrieg*, Paderborn, 1985.

64. „Berliner Morgenpost" 251, 21 ocrombrie 1923, „Zahlen-Wahnsinn, von Bruno H. Bürgel".

65. Norman Angell, *The Story of Money*, New York,

1930, p. 332; Haffner, *Defying Hitler*, pp. 49 – 50.

66. Fritz Blaich, *Der schwarze Freitag*: *Inflation und Wirtschaftskrise*, München, 1985, pp. 14, 31.

67. *Wirtschaftskurve*, 2 (1923), pp. 1, 29 şi 4 (1923), p. 21, menţionând cheltuielile unei familii mijlocii de salariaţi cu un singur copil, citat în Carl-Ludwig Holtfrerich, *The German Inflation 1914 – 1923*: *Causes and Effects în International Perspective*, New York, 1986 [1980], p. 261.

68. „Berliner Morgenpost", 220, 15 septembrie 1923, „Zurückgehaltene Ware: Weil del «morgige Preis» noch nicht bekannt ist".

69. Feldman, *The Great Disorder*, pp. 704 – 6.

70. Holtfrerich, *The German Inflation*, pp. 262 – 3.

71. Klemperer, *Lehen sammeln*, vol. I, p. 239 (26 februarie 1920).

72. Ibidem, p. 257 (28 martie 1920).

73. Ibidem, p. 262 (1 aprilie 1920).

74. Ibidem, p. 697 (27 mai 1923), pp. 700 – 1 (1 – 2 iunie 1923). Pentru isteria speculaţiilor bursiere, vezi şi Haffner, *Defying Hitler*, pp. 46 – 7.

75. Klemperer, *Leben sammeln*, vol. I, p. 717 (24 iulie 1923), 729 (3 august 1923).

76. Ibidem, p. 740 (27/28 august 1923).

77. Ibidem, p. 752 (9 octombrie 1923).

78. Ibidem, p. 751 (9 octombrie 1923).

79. Ibidem, p. 757 (2 noiembrie 1923).

80. Ibidem, p. 758 (7 şi 16 noiembrie 1923).

81. „Berliner Morgenpost", 213, 7 septembrie 1923: *Nur noch dreissig Strassenbahn-Linien*.

82. Kent, *The Spoils of War*, pp. 245 – 8.

83. Feldman, *The Great Disorder*, pp. 741 – 7.

84. Ibidem, pp. 778 – 93.

85. Ibidem, pp. 754 – 835.

86. Derek H. Aideroft, *From Versailles to Wall Street 1919 – 1929*, London, 1977, pp. 125 – 55.

87. Feldman, *The Great Disorder*, pp. 854 – 88.

88. Klemperer, *Leben sammeln*, vol. I, pp. 761 (4 decembrie 1923), 763 (20 decembrie 1923).

89. Nikolaus Wachsmann, *Hitler's Prisons*: *Legal Terror în Nazi Germany*, (în curs de apariţie, 2004), capitolul 2.

90. Michael Griittner, *Working-Class Crime and the Labour Movement*: *Pilfering in the Hamburg Docks, 1888 – 1923*, în Richard J. Evans (ed.), *The German Working Class 1888 – 1933*: *The Politics of Everyday Life*, London, 1982, pp. 54 – 79

91. Hans Ostwald, *Sittengeschichte der Inflation*: *Ein Kulturdokument aus den Jahren des Marksturzes*, Berlin, 1931, în special p. 30.

92. Martin Geyer, *Verkehrte Welt*: *Revolution, Inflation, und Moderne*. *München 1914 – 1924*, Göttingen, 1998, passim.

93.93. Bernd Widdig, *Culture and Inflation in Weimar Germany*, Berkeley, 2001, pp. 113 – 33

94.94. Geyer, Verkehrte Welt, 243 – 318; la un nivel mai general, diferitele studii din Gerald D. Feldman (ed.), *Die Nachwirkungen der Inflation auf die deutsche Geschichte 1924 – 1933*, München, 1985.

95. Pentru studiul fascinant al unei asemenea conflict, vezi Charles Medalen, *State Monopoly Capitalism în Germany*: *The Hibernia Affair*, „Past and Present", 78 (februarie 1978), pp. 82 – 112.

96. Henry Ashby Turner, Jr., *German Big Business and* the rise *of Hitler*, New York, 1985, pp. 3 – 18; Gerald D. Feldman, *Army, Industry and Labor în Germany, 1914 – 1918*, Princeton, 1966; idem, *The Origins of the Stinnes-Legien Agreement*: *A Documentation*, „Internaţionale Wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung", 19/20 (1973), pp. 45 – 104.

97. Pentru un rezumat al dezbaterii asupra caracterului şi amplorii investiţiilor în economie în timpul inflaţiei, a se vedea Harold James, *The German Slump*: *Politics and Economics, 1924 – 1936*, Oxford, 1986, pp.

125 – 30.

98. Peter Hayes, *Industry and Ideology*: *I.G. Farben in the Nazi Era*, Cambridge, 1987, pp. 16 – 17; Gerald D. Feldman, *Hugo Stinnes: Biographie eines Industriellen 1870 – 1924*, München, 1998.

99. Mary Nolan, *Visions of Modernity*: *American Business and the Modernization of Germany*, New York, 1994.

100. Peukert, *The Weimar Republic*, pp. 112 – 17.

101. Robert Brady, *The Rationalization Movement în Germany: A Study in the Evolution of Economic Planning*, Berkeley, 1933; Tames, *The German Slump*, pp. 146 – 61.

102. Feldman, *The Great Disorder*, pp. 843 – 44; Harold James, Economic Reasons for the Collapse of the Weimar Republic, în Ian Kershaw (ed.), *Weimar*: *Why did German Democracy Fail*? London, 1990, pp. 30 – 57, la pp. 33 – 4; a se vedea şi Dieter Hertz-Eichenröde, *Wirtschaftskrise und Arbeitsbeschaffung*: *Konjunkturpolitik 1925/26 und die Grundlagen der Krisenpolitik Brünings*, Frankfurt am Main, 1982; Fritz Blaich, *Die Wirtschaftskrise 1925/26 und die Reichsregierung*: *Von der Erwerbslosenfursorge zur Konjunkturpolitik*, Kallmünz, 1977; şi Klaus-Dieter Krohn, *Stabilisierung und ökonomische Interessen*: *Die Finanzpolitik des deutschen Reiches 1923 – 1927*, Düsseldorf, 1974.

103. Bernd Weisbrod, *Schwerindustie in der Weimarer Republik: Interessenpolitik zwischen Stabilisierung und Krise*, Wuppertal, 1978, pp. 415 – 56; James, *The German Slump*, *pp*. 162 – 223.

104. Richard Bessel, *Why did the Weimar Republic Collapse*? în Kershaw (ed.), *Weimar*, pp. 120 – 52, la pp. 136; Bernd Weisbrod, *The Crisis of German Unemployment Insurance în 1928/29 and its Political Repercussions*, în Wolfgang J. Mommsen (ed.), *The Emergence of the Welfare State în Britain and Germany, 1850 – 1950*, London, 1981, pp. 188 – 204; Richard J.

Evans, „Introduction: The Experience of Mass Unemployment in the Weimar Republic" în Richard J. Evans, Dick Geary (ed.), *The German Unemployed*: *Experiences and Consequences of Mass Unemployment from the Weimar Republic to the Third Reich*, London, 1987, pp. 1 – 22, la pp. 5 – 6; Merith Niehuss, *From Welfare Provision to Social Insurance*: *The Unemployed în Augsburg 1918 – 27*, în Evans şi Geary (ed.), *The German Unemployed*, pp. 44 – 72.

105. Turner, *German Big Business*, pp. 19 – 46; Weisbrod, *Schwerindustrie*; a se vedea şi schiţa succintă trasată de J. Adam Tooze în *Big Business and the Continuities of German History*, *1900 – 1945*, în Panikos Panayi (ed.), *Weimar and Nazi Germany*: *Continuities and Discontinuities*, London, 2001, pp. 173 – 98.

106. Pentru scandalul Barmat, a se vedea Bernhard Fulda, *Press and Politics în Berlin*, *1924 – 1930*, teză de doctorat la Cambridge, 2003, pp. 63 – 71, 87 – 117.

107. Dick Geary, *Employers*, *Workers*, *and the Collapse of the Weimar Republic*, în Kershaw (ed.), *Weimar*, pp. 92 – 119.

108. Karl Rohe, *Wahlen und Wählertraditionen în Deutschland*, Frankfurt am Main, 1992, p. 124.

109. Falter, *Hitlers Wähler*, pp. 327 – 8; Kurt Koszyk, *Deutsche Presse 1914 – 1945*: *Geschichte der deutschen Presse*, vol. III, Berlin, 1972.

110. Babette Gross, Willi Münzenberg: Eine politische Biographie, Stuttgart, 1967.

111. Erich Schairer, „Alfred Hugenberg", Mit anderen Augen: Jahrbuch der deutschen Sonntagszeitung (1929), pp. 18 – 21, citat şi tradus în Kaes şi alţii (ed.), *The Weimar Republic Sourcebook*, pp. 72 – 4; Dankwart Guratzsch, *Macht durch Organisation*: *Die Grundlegung des Hugenbergschen Presseimperiums*, Düsseldorf, 1974, pp. 192 – 3, 244, 248.

112. Fulda, *Press and Politics*, tabelul 1.

113. Modris Eksteins, *The Limits of Reason*: *The*

German Democratic Press and the Collapse of Weimar Democracy, Oxford, 1975, pp. 129 – 30, 249 – 50.

114. Fulda, *Press and Politics*, tabelul 1 şi capitolul 1 în general.

115. Falter, Hitlers Wähler, pp. 325 – 39.

116. Oswald Spengler, *Der Untergang des Abendlandes*: *Umrisse einer Morphologie der Weltgeschichte*, *vol. I*: *Gestalt und Wirklichkeit*, Vienna, 1918, pp. 73 – 5.

117. Arthur Moeller van den Bruck, *Das Dritte Reich*, ediţia a 3-a, Hamburg, 1931 [Berlin, 1923]), în special pp. 300, 320; Gary D. Stark, *Entrepreneurs of Ideology*: *Neo-Conservative Publishers* în *Germany*, *1890 – 1933*, Chapel Hill, NC, 1981; Agnes Stansfield, Das Dritte Reich: *A Contribution to the Study of the „Third Kingdom" în German Literature from Herder to Hegel*, „Modern Language Review", 34 (1934), pp. 156 – 72. Moeller van den Bruck a numit iniţial această utopie conservator-revoluţionară „a Treia Cale"; a se vedea Mosse, *The Crisis*, p. 281.

118. Edgar Jung, *Deutschland und die konservative Revolu*tion in *Deutsche über Deutschland*, München, 1932, pp. 369 – 82, fragmente traduse în Kaes şi alţii (ed.), *The Weimar Republic Sourcebook*, pp. 352 – 4.

119. Jünger, *în Stahlgewittern*, vezi şi Nikolaus Wachsmann, *Marching under the Swastika*? *Ernst Jünger and National Socialism*, *1918 – 33*, Journal of Contemporary History", 33 (1998), pp. 573 – 89.

120. Theweleit, *Male Fantasies*.

121. Studiul clasic pentru acest curent de gândire, dar şi pentru altele asemănătoare, este Kurt Sontheimer, *Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik*, München, 1978 [1962].

122. James M. Ritchie, *German Literature under National Socialism*, London, 1983, pp. 10 – 11; a se vedea şi Peter Zimmermann, *Literatur im Dritten Reich*, în Jan-Berg şi alţii (ed.), *Sozialgeschichte der deutschen*

Literatur von 1918 bis zur Gegenwart, Frankfurt am Main, 1981, pp. 361 – 416; şi în special Jost Hermand şi Frank Trommler, *Die Kultur der Weimarer Republik*, München, 1978, pp. 128 – 92.

123. Pentru o viziune generală bună, vezi Nitschke şi alţii (*ed.*) *Jahrhundertwende*, asupra „panicii morale" în perioada wilhelmiană, a se vedea Richard J. *Evans*, *Tales from the German Underworld*: *Crime and Punishment in the Nineteenth Century*, London, 1998, pp. 166 – 212; Gary Stark, *Pornography*, *Society and the Law în Imperial Germany*, „Central European History", 14 (1981), pp. 200 – 20; Bram Dijkstra, *Idols of Perversity*: *Fantasies of Female Evil în Fin-de-Siecle Culture*, New York, 1986; Robin Lenman, *Art*, *Society and the Law în Wilhelmine Germany*: *The Lex Heinze*, „Oxford German Studies", 8 (1973), pp. 86 – 113; Matthew Jefferies, *Imperial Culture în Germany*, *1871 – 1918*, London, 2003; asupra culturii weimareze, Peukert, *The Weimar Republic*, pp. 164 – 77.

124. Hermand şi Trommler, *Die Kultur*, pp. 193 – 260.

125. Karen Koehler, *The Bauhaus*, *1919 – 1928*: *Gropius în Exile and the Museum of Modern Art*, *N.Y.*, *1938*, în Richard A. Etlin (ed.), *Art*, *Culture and Media under the Third Reich*, Chicago, 2002, pp. 287 – 315, la pp. 288 – 92; Barbara Miller Lane, *Architecture and Politics* în *Germany*, *1918 – 1945*, Cambridge, Mass., 1968, pp. 70 – 78; Shearer

West, *The Visual Arts în Germany 1890 – 1936*: *Utopia and Despair*, Manchester, 2000, pp. 143 – 55; Hans Wingler, *The Bauhaus – Weimar*, *Dessau*, *Berlin*, *Chicago 1919 – 1944*, Cambridge, Mass., 1978; Frank Whitford, *The Bauhaus*, London, 1984.

126. Gerald D. Feldman, *Right-Wing Politics and the Film Industry*: *Emil Georg Strauss*, *Alfred Hugenberg*, *and the UFA*, *1917 – 1933*, în Christian Jansen şi alţii (ed.), *Von der Aufgabe der Freiheit: Politische Verantwortung und bürgerliche Gesellschaft im 19. und 20. Jahrhundert*: *Festschrift für Hans Mommsen zum 5. November 1995*,

Berlin, 1995, pp. 219 – 30; Siegfried Kracauer, *From Caligari to Hitler*: *A Psychological History of the German Film*, Princeton, 1947, pp. 214 – 16.

127. Andrew Kelly, *Filming All Quiet on the Western Front – Brutal Cutting, Stupid Cenzors, Bigoted Politics*, London, 1998, retipărită cu titlul *All Quiet on the Western Front*: *The Story of a Film*, London, 2002. La un nivel mai general, a se vedea eseul dedicat culturii weimareze de Peter Gay, *Weimar Culture*: *The Outsider as Insider*, London, 1969. Walter Laqueur, *Weimar*: *A Cultural History 1918 – 1933*, London, 1974, este utilă atât în ceea ce priveşte majoritatea conservatoare, cât şi minoritatea avangardistă; vezi şi Hermand şi Trommler, *Die Kultur*, pp. 350 – 437, în problema artelor vizuale.

128. Erik Levi, *Music in the Third Reich*, London, 1994, pp. 1-13; Hermand şi Trommler, *Die Kultur*, pp. 279 – 350.

129. Michael H. Kater, *Different Drummers*: *Jazz in the Culture of Nazi Germany*, New York, 1992, pp. 3 – 28; Peter Jelavich, *Berlin Cabaret*, Cambridge, Mass., 1993, pp. 202.

130. Peukert, *The Weimar Republic*, pp. 178 – 90.

131. AT 43, în Merkl, *Political Violence*, p. 173

132. Abrams, *Worker*s' *Culture*, în special capitolul 7.

133. Richard J. Evans, *The Feminist Movement în Germany 1894 – 1933*, London, 1976, pp. 122, 141; Rudolph Binion, *Frau Lou: Nietzsche's Wayward Disciple*, Princeton, 1968, p. 447.

134. James D. Steakley, *The Homosexual Emancipation Movement în Germany, New York, 1975*, John C. Fout, *Sexual Politics* în *Wilhelmine Germany*: *The Male Gender Crisis, Moral Purity, and Homophobia*,» Journal of the History of Sexuality", 2 (1992), pp. 388 – 421.

135. A se vedea articolul de pionierat al Renatei Bridenthal şi Claudiei Koonz, *Beyond Kinder, Küche, Kirche*: *Weimar Women* în *Politics and Work*, în Renate

Bridenthal şi alţii (ed.), *When Biology Became Destiny*: *Women în Weimar and Nazi Germany*, New York, 1984, pp. 33 – 65.

136. Planert, *Antifeminismus*.

137. Evans, *The Feminist Movement*, pp. 145 – 201; Klaus Höhnig, *Der Bund Deutscher Frauenvereine in der Weimarer Republik 1919 – 1923*, Egelsbach, 1995

138. Alina Grossmann, *Reforming Sex*: *The German Movement for Birth Control and Abortion Reform 1920 – 1950*, New York, 1995, p. 16; Steakley, *The Homosexual Emancipation Movement*, Fout, *Sexual Politics*, Charlotte Wolff, Magnus Hirschfeld: *A Portrait of a Pioneer* în *Sexology*, London, 1986.

139. James Woycke, *Birth Control în Germany 1871 – 1933*, London, 1988, pp. 13 – 16, 121, 147 – 8; Grossmann, *Reforming Sex*; Cornelie Usbome, *The Politics of the Body în Weimar Germany*: *Women's Reproductive Rights and Duties*, London, 1991.

140. Clifford Kirkpatrick, *Nazi Germany*: *Its Women and Family Life*, New York, 1938, p. 36; Elizabeth Harvey, *Serving the Volk, Saving the Nation*: *Women in the Youth Movement and the Public Sphere* în *Weimar Germany*, în Larry Eugene Jones şi James Retailack (ed.), *Elections, Mass Politics, and Social Change în Modern Germany*: *New Perspectives*, New York, 1992, pp. 201 – 22; Irene Stoehr, *Neue Frau und alte Bewegung*? *Zum Generations konflikt in der Frauenbewegung der Weimarer Republik*, în Jutta Dalhoff şi alţii (ed.), *Frauenmacht in der Geschichte*, Düsseldorf, 1986, pp. 390 – 400; Alina Grossmann, *„Girlkultur" or Trhoroughly Raţionalizând Female*: *A New Woman* în *Weimar Germany*, în Judith Friedlander şi alţii (ed.), *Women în Culture and Politics*: *A Century of Change*, Bloomington, Ind., 1986, pp. 62 – 80.

141. Raffael Scheck, *Mothers of the Nation*: *Right-Wing Women în German Politics, 1918 – 1923* (în curs de apariţie, 2004); Höhnig, *Der Bund*, Ute Planert (ed.), *Nation, Politik und Geschlecht: Frauenbewegungen und*

Nationalismus in der Moderne, Frankfurt am Main, 2000.

142. Merkl, *Political Violence*, pp. 230 – 89, pentru mărturii personale; de asemenea, Peter D. Stachura, *The German Youth Movement, 1900 – 1945*: *An Interpretative and Documentary History*, London, 1981, contrazice accentul pus de lucrări anterioare pe caracterul proto-fascist al mişcărilor de tineret, aşa cum era cazul studiilor clasice ale lui Laqueur, *Young Germany*, Howard Becker, *German Youth*: *Bond or Free*? New York, 1946, şi Mosse, *The Crisis*, pp. 171 – 89. A se vedea o lucrare mai recentă, Jürgen Reulecke, *„Hat die Jugendbewegung den Nationalsozialismus vorbereitet?" Zum Umgang mit einer falschen Frage*, în Wolfgang R. Krabbe (ed.), *Politische Jugend in der Weimarer Republik*, Bochum, 1993, pp. 222 – 43.

143. Klemperer, *Leben sammeln*, vol. II, p. 56 (14 mai 1925).

144. AT 144, 173, în Merkl, *Political Violence*, 290 – 310, în special pp. 303 – 4; de asemenea, Margret Kraul, *Das deutsche Gymnasium 1780 – 1980*, Frankfurt am Main, 1984, pp. 127 – 56, o privire generală utilă; Folkert Meyer, *Schule der Untertanen*: *Lehrer und Politik în Preussen 1848 – 1900*, Hamburg, 1976, care adoptă o atitudine foarte critică faţă de influenţa politică a şcolilor; Mosse, *The Crisis*, pp. 149 – 70, subliniază influenţele naţionaliste. Pentru o bună contrapondere la Meyer, a se vedea Marjorie Lamberti, *Elementary School Teachers and the Struggle against Social Democracy* în *Wilhelmine Germany*, „History of Education Quarterly", 12 (1992), pp. 74 – 97; şi idem, *State, Society and the Elementary School în Imperial Germany*, New York, 1989.

145. Konrad H. Jarausch, *Deutsche Studenten 1800 – 1970*, Frankfurt am Main, 1984, în special pp. 117 – 22; Michael S. Steinberg, *Sabers and Brown Shirts*: *The German Students' Path to National Socialism, 1918 – 1935*, Chicago, 1977; Geoffrey J. Giles, *Students and National Socialism în Germany*. *Princeton, 1985*, un studiu dedicat

Universităţii din Hamburg. Traducerea literală a AStă, Allgemeiner Studenten – Ausschuss, este „Comitetul General al Studenţilor”; atribuţiilor acestor organizaţii era comparabile cu cele ale uniunilor studenţeşti din lumea anglo-saxonă.

146. Michael H. Kater, *Studentenschaft und Rechtstraikalismus în Deutschland 1918 – 1933*: *Eine sozialgeschichtliche Studie zur Bildungskrise in der Weimarer Republik*, Hamburg, 1975; idem, *The Work Student*: *A Socio-Economic Phenomenon of Early Weimar Germany* „Journal of Contemporary History”, 10 (1975), pp. 71 – 94; Wildt, *Generation des Unbedingten*, pp. 72 – 80.

147. Ibidem, pp. 81 – 142.

148. Ulrich Herbert, *Best*: *Biographische Studien über Radikalismus*, *Weltanschauung und Vernunft 1903 – 1989*, Bonn, 1996, pp. 42 – 68.

149. AT 96, în Merkl, *Political Violence*, p. 236 (italice în original).

150. Maria Tătar, Lustmord: *Sexual Murder în Weimar Germany*, Princeton, 1995, dar vezi şi recenzia mea dedicată acestei cărţi din multe puncte de vedere neconvingătoare în „German History”, 14 (1996), pp. 414 – 15; o lucrare mai convenţională, Birgit Kreutzahler, *Das Bild des Verbrechers în Romanen der Weimarer Republik*: *Eine Untersuchung vor dem Hintergrund anderer gesellschaftlicher Verbrecherbilder und gesellschaftlicher Grundzüge der Weimarer Republik*, Frankfurt am Main, 1987; Kracauer, *From Caligari*, Evans, *Rituals*, pp. 531 – 6.

151. Patrick Wagner, *Volksgemeinschaft ohne Verbrecher: Konzeptionen und Praxis der Kriminalpolizei in der Zeit der Weimarer Republik und des Nationalsozialismus*, Hamburg, 1996, pp. 26 – 76, 153 – 79.

152. Evans, *Rituals*, pp. 487 – 610.

153. Fieberg (ed.), *Im Namen*, pp. 10 – 22.

154. Johannes Leeb, în *Deutsche Richterzeitung*,

1921, col. 1301, citat în Fieberg (ed.), *Im Namen*, pp. 24 – 7.

155. Hans Hattenhauer, *Wandlungen des Richterleitbildes im 19. und 20. Jahrhundert*, în Ralf Dreier şi Wolfgang Sellert (ed.), *Recht und Justiz im „Dritten Reich"*, Frankfurt am Main, 1989, pp. 9 – 33, la pp. 13 – 16; Henning Grunwald, *Political Lawyers in the Weimar Republic* (teză de doctorat, Cambridge, 2002).

156. Fieberg (ed.), *Im Namen*, pp. 24 – 7.

157. Emil J. Gumbel, *Vier Jahre politischer Mord*, Berlin, 1924, pp. 73 – 5, extrase şi ordonate de Fieberg (ed.), *Im Namen*, pp. 29 – 35.

158. Printre tentativele mai recente, nu foarte convingătoare, de a-i prezenta pe judecătorii Republicii de la Weimar într-o lumină mai favorabilă se numără Irmela Nahei, *Fememorde und Fememordprozesse in der Weimarer Republik*, Köln, 1991, şi Marcus Böttger, *Der Hochverrat in der hochstrichterlichen Rechtsprechung der Weimarer Republik*: *Ein Fall politischer instrumentalisierung von Ştrafgesetzen*? Frankfurt am Main, 1998.

159. Hannover şi Hannover-Druck, *Politische Justiz*, pp. 182 – 91; Kurt R. Grossmann, Ossietzky: *Ein deutscher Patriot*, München, 1963, pp. 195 – 219; Elke Suhr, *Carl von Ossietzky*: *Eine Biographie*, Köln, 1988, pp. 162 – 8.

160. Hermann Schuler, *Auf der Flucht erschossen*: *Felix Fechenhach 1894 – 1933. Eine Biographie*, Köln, 1981, pp. 171 – 92.

161. Ilse Staff, *Justiz im Dritten Reich*: *Eine Dokumentation*, ediţia a 2-a, Frankfurt am Main, 1978 [1964], pp. 22 – 4.

162. Gotthard Jasper, *Der Schutz der Republik*, Tübingen, 1963.

163. Evans, *Rituals*, pp. 503 – 6.

164. Ingo Müller, *Hitler's Justice*: *The Courts of the Third Reich*, London, 1991 [1987], pp. 10 – 24.

165. Hannover and Hannover-Druck, *Politische*

Justiz, p. 77.

166. Ralph Angermund, *Deutsche Richter schäft 1918 – 1945: Krisenerfahrung, Illusion, Politische Rechtsprechung*, Frankfurt am Main, 1990, pp. 33 – 4.

167. Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, vol. III, pp. 907 – 15, 1086 – 90; Thomas Nipperdey, *Deutsche Geschichte 1866 – 1918, vol. I: Arheitswelt und Bürgergeist*, München, 1990, pp. 335 – 73; printre lucrările mai specializate merită menţionate

Völker Hentschel, *Geschichte der deutschen Sozialpolitik (1880 – 1980)*, Frankfurt am Main, 1983; Gerhard A. Ritter, *Sozialversicherung în Deutschland und England: Entstehung und Grundzuge im Vergleich*, München, 1983; şi studiul inovator al lui Karl Erich Bom, *Staat und Sozialpolitik seit Bismarcks Sturz 1890 – 1914: Ein Beitragzur Geschichte der innenpolitischen Entwicklung des deutschen Reiches 1880 – 1914*, Wiesbaden, 1957.

168. David F. Crew, *Germans on Welfare: From Weimar to Hitler*, New York, 1998, pp. 16 – 31

169. Articolele 119 – 22 şi 151 – 65 din constituţie de la Weimar (în Huber, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, vol. V-VII).

170. Ludwig Preller, *Sozialpolitik in der Weimarer Republik*, *Düsseldorf*, 1978 [1949] rămâne introducerea clasică, indispensabilă; au apărut mai recent şi alte studii importante Detlev J.K. Peukert, *Grenzen der Sozialdisziplinierung: Aufstieg und Krise der deutschen Jugendfürsorge 1878 bis 1932*, Köln, 1986; Young-Sun Hong, *Welfare, Modernity, and the Weimar State, 1919 – 1933*, Princeton, 1998, şi Crew, *Germans on Welfare*.

171. Otto Riebicke, *Was brachte der Weltkrieg? Tatsachen und Zahlen aus dem deutschen Ringen, 1914 – 18*, Berlin, 1936, pp. 97 – 112.

172. Whalen, *Bitter Wounds*, pp. 156, 168.

173. Caplan, *Government*, pp. 51, 60; Bessel, *Why did the Weimar Republic Collapse?* pp. 120 – 34, la pp. 123

– 5.

174. Legile germane în vigoare privind accesul la informaţie interzic utilizarea numelor complete ale persoanelor private.

175. Mai multe detalii în Crew, *Germans on Welfare*, pp. 107 – 15.

176. Ibidem, în special 204 – 8.

177. Pentru propagarea unor asemenea idei, a se vedea Richard F. Wetzell, *Inventing the Criminal*:

178 A History of German Criminology 1880 – 1945, Chapel Hill, NC, 2000; în special pp. 107 – 78; Wachsmann, *Hitler's Prisons*, partea I; Regina Schulte, *Sperrbezirke*: *Tugendhaftigkeit und Prostitution in der bürgerlichen Welt*, Frankfurt am Main, 1979, pp. 174 – 204; Schmuhl, *Rassenhygiene*, pp. 31, 94; Evans, *Rituals*, pp. 526 – 36.

179. Wagner, Volksgemeinschaft, pp. 97 – 101.

180. Citat în Evans, *Rituals*, 526 – 7.

181. Nikolaus Wachsmann şi alţii, *„Die soziale Prognose wird damit sehr trübe…"*. · *Theodor Wemstein und die Kriminalbiologische Sammelstelle în Bayern*, în Michael Farin (ed.), *Polizeireport München 1799 – 1999*, München, 1999, pp. 250 – 87.

182. Karl Binding şi Alfred Hoche, *Die Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Lebens*: *Ihr Mass und ihre Form*, Leipzig, 1920; Michael Burleigh, *Death and Deliverance*: *„Eutanasia", în Germany 1900 – 1945*, Cambridge, 1994, pp. 1142; Hong, Welfare, pp. 29 – 276.

183. Victor Klemperer, *curriculum vitae*: *Erinnerungen 1881 – 191*8, 2 vol., Berlin, 1996 [1989].

184. Klemperer, *Leben sammeln*, vol. I, pp. 8 (23 noiembrie 1918), 9 (24 noiembrie 1918).

185. Ibidem, pp. 97 (12 aprilie 1919), 109 – 10 (6 mai 1919).

186. A se vedea utila schiţă biografică aparţinând lui Martin Chalmers, în Victor Klemperer, *I Shall Bear Witness*: *The Diaries of Victor Klemperer 1933 – 1941*. London, 1998, pp. IX-Xxi.

187. Klemper, *Leben sammeln*, vol. I, p. 600 (29 iunie 1922).
188. Ibidem, vol. II, p. 377 (10 septembrie 1927).
189. Ibidem, p. 571 (3 septembrie 1929).
190. Ibidem, p. 312 (26 decembrie 1926).
191. Ibidem, vol. I, p. 187 (27 septembrie 1919).
192. Ibidem, vol. I, p. 245 (14 martie 1920).
193. Ibidem, p. 248 (14 martie 1920).
194. Ibidem, pp. 433 – 4 (20 aprilie 1921).
195. Ibidem, vol. II, p. 49 (27 aprilie 1925).
196. Ibidem, p. 758 (7 august 1932).
197. Martin Liepach, *Das Wahlverhalten der jüdischen Bevölkerung*: *Zur politischen Orientierung der Juden in der Weimarer Republik*, Tübingen, 1996, în special pp. 211 – 310; mai general, Wolfgang Benz (ed.) *Jüdisches Leben in der Weimarer Republik*, Tübingen, 1998, pp. 271 – 80; şi Donald L. Niewyk, *The Jews în Weimar Germany*, Bâton Rouge, La., 1980, pp. 11 – 43.
198. Klaus Schwabe, *Die deutsche Politik und die Juden im Ersten Weltkrieg*, în Hans Otto Horch (ed.), *Judentum, Antisemitismus und europäische Kultur*, Tübingen, 1988, pp. 255 – 66; Egmont Zechlin, *Die deutsche Politik und die Juden im Ersten Weltkrieg*, Göttingen, 1969, în special pp. 527 – 41; Saul Friedländer, *Die politischen Veränderungen der Kriegszeit und ihre Auswirkungen auf die Judenfrage*, în Werner E. Mosse (ed.), *Deutsches Judentum în Krieg und Revolution 1916 – 1923*, Tübingen, 1971, pp. 27 – 65 See, more generally, Jochmann, *Gesellschaftskrise*, pp. 99 – 170 („Die Ausbreitung des Antisemitismus în Deutschland 1914 – 1923”), şi 171 – 94 („Der Antisemitismus und seine Bedeutung für den Untergang der Weimarer Republik”).
199. Stark, *Entrepreneurs*, pp. 141, 208 – 9.
200. Jack Wertheimer, *Unwelcome Strangers*: *East European Jews în Imperial Germany*, New York, 1987, tabelul IV; Wolfgang J. Mommsen, *Bürgerstolz und Weltmachtstreben*: *Deutschland unter Wilhelm n. 1890 bis*

1918, Berlin, 1995, pp. 434 – 40; Steven Aschheim, *Brothers and Strangers*: *The East European Jew în German and German Jewish Consciousness 1800 – 1923*, Madison, 1982.

201. „Vossische Zeitung", 6 noiembrie 1923, fragmente traduse în Peukert, *The Weimar Republic*, p. 160; a se vedea şi David Clay Large, *„Out with the Ostjuden"*: *The Scheunenviertel Riots în Berlin, November 1923*, în Werner Bergmann şi alţii (ed.), *Exclusionary Violence*: *Antisemitic Riots în Modern Germany*, Ann Arbor, 2002, pp. 123 – 40, şi Dirk Waiter, *Antisemitische Kriminalität und Gewalt: Judenfeindschaft in der Weimarer Republik*, Bonn, 1999, în special pp. 151 – 4.

202. Peter Pulzer, *Der Anfang vom Ende*, în Arnold Paucker (ed.), *Die Juden im nationalsozialistischen Deutschland 1933 – 1944*, Tübingen, 1986), pp. 3 – 15; Trude Maurer, *Ostjuden în Deutschland, 1918 – 1933*, Hamburg, 1986.

203. Kauders, *German Politics*, pp. 182 – 91; pentru cazul protestantismului, a se vedea Kurt Nowak şi Gerard Răulet (ed.), *Protestantismus und Antisemitismus in der Weimarer Republik*, Frankfurt am Main, 1994. La un nivel mai general, vezi Heinrich August Winkler, *Die deutsche Gesellschaft der Weimarer Republik und der Antisemitismus*, în Bernd Martin şi Ernst Schulin (ed.), *Die Juden als Minderheit in der*

Geschichte, München, 1981, pp. 271 – 89, şi Jochmann, *Gesellschaftskrise*, pp. 99 – 170. Pentru un studiu local, a se vedea Stefanie Schüler-Springorum, *Die jüdische Minderheit în Königsberg, Preussen 1871 – 1945*, Göttingen, 1996.

Partea a ni-a

APARIŢIA NAZISMULUI

Revoluţionari boemi

5

I

Când, în urma unei amnistieri generale proclamate în

octombrie 1918, Kurt Eisner a fost eliberat din celula cu numărul 70 din închisoarea müncheneză Stadelheim, existau puţine semne care să indice că avea să devină în curând unul din cei mai importanţi revoluţionari din Germania. Cunoscut în primul rând în calitatea sa de critic de teatru, era întruchiparea stilului de viaţă boem, asociat cu districtul Schwabing din apropierea centrului Münchenului.1 Felul cum arăta scotea în evidenţă acest mod de trai. Scund şi având o barbă stufoasă, Eisner purta o pelerină neagră şi o pălărie cu boruri largi de aceeaşi culoare; o pereche de ochelari cu ramă din oţel îi atârnau pe nas. Eisner nu se născuse în Bavaria, ci la Berlin în 1867, în sânul unei familii evreieşti din clasa mijlocie. Se identificase cu aripa dreaptă a Partidului Social-Democrat şi, în primii ani ai secolului, îşi pierduse slujba la unul din ziarele locale tocmai din cauza sprijinului său pentru „revizionişti” care doreau abandonarea marxismului de către social-democraţi. Însă asemenea multor „revizionişti”, Eisner era ostil războiului. A jucat unul din rolurile principale în formarea Partidului Socialist Independent anti-războinic şi ulterior, în ianuarie 1918, a organizat o serie de greve, în încercarea de a pune capăt conflictului.2

Când regimul imperial a început să se dezintegreze pe 7 noiembrie 1918, Eisner a fost cel care, graţie talentului său oratoric şi dispreţului pentru convenţiile politice, a preluat iniţiativa la München. În vreme ce reprezentanţii Partidului Social-Democrat propuneau un marş politic tradiţional prin capitala bavareză, în cadrul unei demonstraţii paşnice pentru pace, un marş cu fanfară şi pancarte, Eisner a sărit pe podiumul vorbitorului şi a îndemnat mulţimea să ocupe cazărmile şi să preia conducerea oraşului. Însoţit de un grup de susţinători, Eisner a început să facă exact acest lucru, neîntâmpinând niciun fel de rezistenţă din partea soldaţilor. După ce a obţinut autorizaţia consiliului local al muncitorilor şi soldaţilor, Eisner a proclamat republica în Bavaria şi s-a

plasat în fruntea unui guvern compus din social-democraţi independenţi şi majoritari. Dar guvernul său a eşuat complet în activităţile sale de bază, acelea de a aproviziona populaţia cu alimente, de a oferi locuri de muncă, de a demobiliza trupele şi de a menţine în funcţiune sistemul de transport. Conservatoarea ţărănime bavareză, înfuriată de evenimentele din München, prefera să păstreze producţia, iar Aliaţii rechiziţionaseră cea mai mare parte a locomotivelor. Muncitorii au început să-l critice pe Eisner şi să-l huiduie la mitinguri. În cadrul guvernului, unul din miniştri i-a spus cu mânie: „Eşti un anarhist […] Nu eşti om de stat, eşti un nebun […] Suntem distruşi de conducerea defectuoasă”.3 În consecinţă, victoria zdrobitoare a social-democraţilor majoritari şi înfrângerea umilitoare a independenţilor lui Eisner nu au surprins.

Eisner reprezenta tot ceea ce dreapta radicală bavareză ura: boem şi berlinez, evreu, jurnalist, activ în campaniile pacifiste din timpul războiului, agitator arestat pentru rolul jucat în grevele din ianuarie 1918. Într-adevăr, împreună cu secretarul său, Felix Fechenbach, a mers până la a publica din arhivele bavareze documente secrete incriminatoare, legate de izbucnirea războiului. Era, pe scurt, subiectul ideal asupra căruia să fie proiectată legenda „pumnalului înfipt în spatele armatei”. Pe 21 februarie, antipatia extremei drepte şi-a găsit expresia ultimă, când un tânăr student de origine aristocratică, contele Anton von Arco-Valley, l-a împuşcat pe Eisner, aflat în drum spre Parlamentul bavarez, trăgând două focuri de la mică distanţă şi ucigându-l pe loc.4 Asasinatul a dat naştere unui val de violenţe în capitala bavareză. Gărzile de corp ale lui Eisner au reacţionat imediat şi l-au rănit pe Arco-Valley, care a fost înconjurat de o mulţime furioasă; numai intervenţia promptă a lui Fechenbach a prevenit linşarea acestuia chiar acolo. În vreme ce asasinul rănit a fost încarcerat în aceeaşi celulă pe care Eisner o ocupase cu numai un an în urmă, unul dintre admiratorii socialişti ai lui Eisner a intrat în clădirea Parlamentului, la puţin

timp după aceea, a scos o armă şi în văzul tuturor deputaţilor aflaţi în sesiune, a tras două focuri asupra celui mai vehement critic al lui Eisner, liderul social-democraţilor majoritari, Erhard Auer, care a supravieţuit cu greu rănilor. Între timp, ironic, în buzunarul lui Eisner a fost găsită ciorna unei demisii. Asasinatul fusese complet lipsit de sens.

Temându-se de continuarea violenţelor, Parlamentul bavarez şi-a suspendat şedinţele şi, fără să mai voteze, social-democraţii au organizat un guvern pe care l-au declarat legitim. A fost format un cabinet de coaliţie, condus de cvasianonimul lider social-democrat Johannes Hoffmann, dar acesta s-a dovedit incapabil să restaureze ordinea, în condiţiile în care funeraliile lui Eisner au fost urmate de demonstraţii masive. În vacuumul de putere ce s-a născut astfel, au fost distribuite arme şi muniţii consiliilor muncitorilor şi soldaţilor. Ştirile despre izbucnirea unei revoluţii comuniste în Ungaria au reactivat extrema stângă, care a proclamat o Republică a Consiliilor în care Parlamentul avea să fie înlocuit cu un regim de tip sovietic.5 Dar liderul Republicii Bavareze a Consiliilor nu era Lenin. Lumea boemei literare a ieşit din nou în faţă, de data aceasta cu un dramaturg în locul unui critic. Deşi avea numai 25 de ani, Ernst Toller îşi construise deja reputaţia de poet şi dramaturg. Mai degrabă anarhist decât socialist, Toller a recrutat în guvernul său oameni cu vederi similare, inclusiv un alt dramaturg, Eric Mühsan, şi un cunoscut scriitor anarhist, Gustav Landauer. Şi întrucât noul guvern, pe care oamenii de spirit din acelaşi cartier Schwabig l-au poreclit imediat „regimul anarhiştilor de cafenea”, beneficia de sprijinul deschis al consiliilor muncitorilor şi soldaţilor din München, cabinetul social-democraţilor majoritari al lui Hoffmann s-a refugiat la Bamberg, în nordul Bavariei. Între timp, Moller a anunţat o reformă extensivă în domeniul artelor, iar guvernul său a anunţat că Universitatea din München era deschisă tuturor candidaţilor, cu excepţia celor care doreau să studieze

istoria, domeniu care fusese eliminat, întrucât era considerat dăunător civilizaţiei. Un alt ministru a anunţat că moartea capitalismului va fi provocată prin distribuirea „gratuită” de bani. Franz Lipp, Comisarul pentru Afaceri Externe, a telegrafiat Moscovei să se plângă de faptul că „fugarul Hoffmann a luat cu el cheia toaletei mele de la minister” şi a declarat război Elveţiei şi statului Württemberg, „deoarece câinii ăştia nu au vrut să-mi împrumute imediat şaizeci de locomotive. Nu am nicio îndoială – a adăugat – că vom învinge”.6

O tentativă a guvernului Hoffmann de a răsturna Republica Consiliilor cu o forţă improvizată din voluntari a fost cu uşurinţă înăbuşită de către „Armata Roşie”, recrutată din rândurile membrilor înarmaţi ai consiliilor muncitorilor şi soldaţilor. Însă douăzeci de oameni au murit în schimburile de focuri şi situaţia devenea fără îndoială explozivă. În aceeaşi zi în care au avut loc luptele, comuniştii, organizaţi de bolşevicul rus Max Levien şi de către Eugen Levine, i-au înlăturat brusc pe „anarhiştii de cafenea”. Fără să mai aştepte aprobarea Partidului Comunist German, au creat un regim bolşevic la München şi au deschis o linie de comunicaţie cu Lenin, care i-a întrebat politicos dacă reuşiseră deja să naţionalizeze băncile. Levien, care în 1914 fusese surprins în Germania de începutul războiului şi fusese recrutat în armata germană, a urmat instrucţiunile lui Lenin şi a început să aresteze membri ai aristocraţiei şi ai categoriilor mijlocii superioare, pentru a-i folosi drept ostatici, în vreme ce biserica principală din München a fost transformată într-un templu revoluţionar dominat de „Zeiţa Raţiune”, comuniştii au început să extindă şi să antreneze o Armată Roşie, care a ajuns în curând să numere 20.000 de oameni bine înarmaţi şi bine plătiţi. O serie de proclamaţii anunţau că Bavaria avea să devină vârful de lance al bolşevizării Europei; muncitorii trebuiau să primească instrucţie militară şi era obligatorie predarea tuturor armelor aflate în proprietate privată, alternativa fiind pedeapsa capitală.7

Toate acestea alarmau guvernul Hoffmann mai mult decât orice făcuse regimul efemer al anarhiştilor de cafenea în săptămâna cât se aflase la putere. Se contura perspectiva unei axe formate de regimurile bolşevice revoluţionare de la Budapesta, München şi, poate, Viena. Era clar că social-democraţii majoritari de la Bamberg aveau nevoie de o forţă militară serioasă. Hoffmann a recrutat o forţă de 35.000 de membri ai Corpurilor France, sub conducerea colonelului bavarez Franz Ritter von Epp, sprijinită de unităţi ale armatei regulate, inclusiv de un tren blindat. Erau dotaţi cu mitraliere şi cu alte echipamente militare sofisticate. Capitala bavareză era deja cuprinsă de haos, o grevă generală blocând producţia, iar serviciile publice încetaseră să mai funcţioneze. Jafurile şi furturile cuprindeau oraşul şi la toate astea se adăuga asediul Corpurilor France. Nu avea să fie arătată niciun fel de milă, au anunţat: orice persoană înarmată avea să fie împuşcată pe loc. Speriate, consiliile muncitorilor şi soldaţilor au dat vot de blam comuniştilor, care au fost nevoiţi să demisioneze, oraşul rămânând fără guvern. În acest context, membrii panicaţi ai unei unităţi a Armatei Roşii au început să se răzbune pe ostaticii închişi în clădirea unei şcoli, Gimnaziul Luitpold. Printre aceştia din urmă se numărau şi şase membri ai societăţii Thule, o sectă pangermană antisemită, fondată în ultimii ani ai războiului. Luând numele locului în care se presupunea că puritatea rasei ariene rămăsese intactă, Islanda („Thule”), organizaţia folosea simbolul zvasticii „ariene” pentru a-şi sublinia preferinţele rasiale. Avându-şi rădăcinile în „Ordinul Germanic” antebelic, o altă organizaţie conspirativă a dreptei radicale, era condusă de autoproclamatul baron von Sebottendorf, care în realitate era un falsificator condamnat, cunoscut poliţiei ca Adam Glauer. Printre membrii Societăţii s-au numărat o serie de persoane proeminente în timpul celui de-al Treilea Reich.8 Se ştia că Arco-Valley, asasinul lui Eisner, încercase să devină membru al Societăţii Thule. Într-un act de disperare

şi de răzbunare, soldaţii Armatei Roşii au aliniat zece dintre ostatici în faţa unui pluton de execuţie şi i-au împuşcat. Printre cei care au suferit această soartă, s-au numărat prinţul de Turn şi Taxis, tânăra contesă von Westarp şi doi alţi aristocraţi, precum şi un profesor în vârstă, care făcuse în public un comentariu jignitor pe marginea unui afiş revoluţionar. Restul până la zece erau prizonieri capturaţi din rândurile Corpurilor France, pe cale să atace oraşul.

Ştirea acestor execuţii i-a înfuriat peste măsură pe soldaţi. Pe măsură ce înaintau, practic fără să întâmpine rezistenţă, în interiorul oraşului, victoria s-a transformat într-o baie de sânge. Conducătorii revoluţionari precum Eugen Levine au fost prinşi şi împuşcaţi sumar. Anarhistul Gustav Landauer a fost dus la închisoarea Stadelheim şi a fost desfigurat de soldaţii care l-au lovit cu paturile armelor, după care l-au împuşcat de două ori şi l-au omorât în bătaie în curtea închisorii, lăsând cadavrul să putrezească acolo pentru două zile înainte să-l ridice. Dând peste o întrunire a meşteşugarilor catolici pe 6 mai, o unitate a Corpurilor France, ai cărei membri erau beţi, i-a arestat, după ce un informator le-a transmis că muncitorii adunaţi erau revoluţionari, i-a bătut şi a împuşcat 21 de oameni complet nevinovaţi, după care au jefuit cadavrele de toate obiectele de valoare. Numeroşi alţi indivizi au fost împuşcaţi „în timp ce încercau să evadeze”, au fost asasinaţi după ce fuseseră catalogaţi drept comunişti sau pentru că se presupunea că erau înarmaţi sau fuseseră târâţi afară din casele de unde se părea că se auziseră focuri de armă şi împuşcaţi pe loc. În total, chiar şi statisticile oficiale puneau cifra celor ucişi de atacatori la 600; observatorii neoficiali considerau cifra reală de până la două ori mai mare.9 După o asemenea baie de sânge, moderaţii de genul social-democraţilor lui Hoffmann, care comandaseră această acţiune, nu aveau mari şanse la München. Un guvern contrarevoluţionar „alb” a preluat până la urmă puterea şi a început judecarea

revoluţionarilor rămaşi, în vreme ce trupele din Corpurile France au scăpat cu pedepse dintre cele mai uşoare, chiar dacă câţiva soldaţi au fost condamnaţi pentru atrocităţi. Münchenul a devenit un teren propice pentru sectele politice extremiste şi aproape toate grupurile politice şi sociale erau animate de resentimente, temeri şi dorinţă de răzbunare.10 Ordinea publică se evaporase în mare parte.

Toate acestea erau profund îngrijorătoare pentru ofiţerii care trebuiau acum să reconstruiască o armată obişnuită din ruinele celei vechi. Deloc surprinzător, având în vedere influenţa de care se bucuraseră consiliile muncitorilor şi soldaţilor în rândul trupelor, cei aflaţi la conducerea noii armate erau preocupaţi să asigure soldaţilor îndoctrinarea ideologică corectă şi să se asigure că numeroasele mici organizaţii politice care se năşteau la München nu reprezentau o ameninţare la adresa noii ordini politice post-revoluţionare.

Printre cei trimişi să primească îndoctrinarea politică în iunie 1919, se număra şi un caporal de 30 de ani, care se înrolase în armata bavareză la începutul războiului şi rămăsese în rândurile ei în ciuda tuturor vicisitudinilor social-democraţiei, ale anarhismului şi comunismului, luând parte la demonstraţii, purtând o banderolă roşie împreună cu camarazii săi şi dispărând fără urmă în momentul în care, cu câteva săptămâni în urmă, li se ordonase să apere Münchenul în faţa forţelor invadatoare. Numele său era Adolf Hitler.11

n

Hitler a fost în bună măsură produsul circumstanţelor. Dacă lucrurile ar fi stat altfel, poate că nu ar fi reuşit niciodată să se facă cunoscut în plan politic. În momentul revoluţiei bavareze, era un simplu soldat, neimplicat în viaţa politică. Născut pe 20 aprilie 1889, era întruchiparea conceptului de identitate etnică şi culturală, aşa cum era propus de pangermanişti şi asta deoarece, prin naştere şi cetăţenie, nu era german, ci austriac. Se cunosc puţine despre copilăria, tinereţea sau formarea sa

şi o mare parte, dacă nu tot, din ce s-a scris despre prima parte a vieţii sale se bazează foarte mult pe speculaţii, e distorsionat şi fantezist. Ştim însă că tatăl său, Alois, a renunţat la numele mamei sale, Maria Schickelgruber, care îl născuse în afara căsniciei în 1837, şi l-a adoptat, în 1876, pe cel al tatălui vitreg, Johann Georg Hiedler sau Hitler. Nu există nicio dovadă că înaintaşii lui Hitler fuseseră evrei. Johann Georg recunoscuse de bunăvoie paternitatea tatălui lui Hitler. Alois era inspector vamal la Braunau am Inn, fiind astfel un funcţionar mărunt, dar respectabil, al guvernului austriac. S-a căsătorit de trei ori; Adolf a fost singurul copil din a treia căsnicie care a supravieţuit primilor ani de viaţă, în afara surorii sale, Paula. „Psihoistoricii" au discutat mult pe marginea aluziilor făcute mai târziu de Hitler despre tatăl său distant, sobru, obsedat de disciplină şi uneori violent şi despre mama afectuoasă, la care ţinea enorm, dar niciuna dintre concluziile lor nu poate reprezenta mai mult decât o simplă speculaţie.12

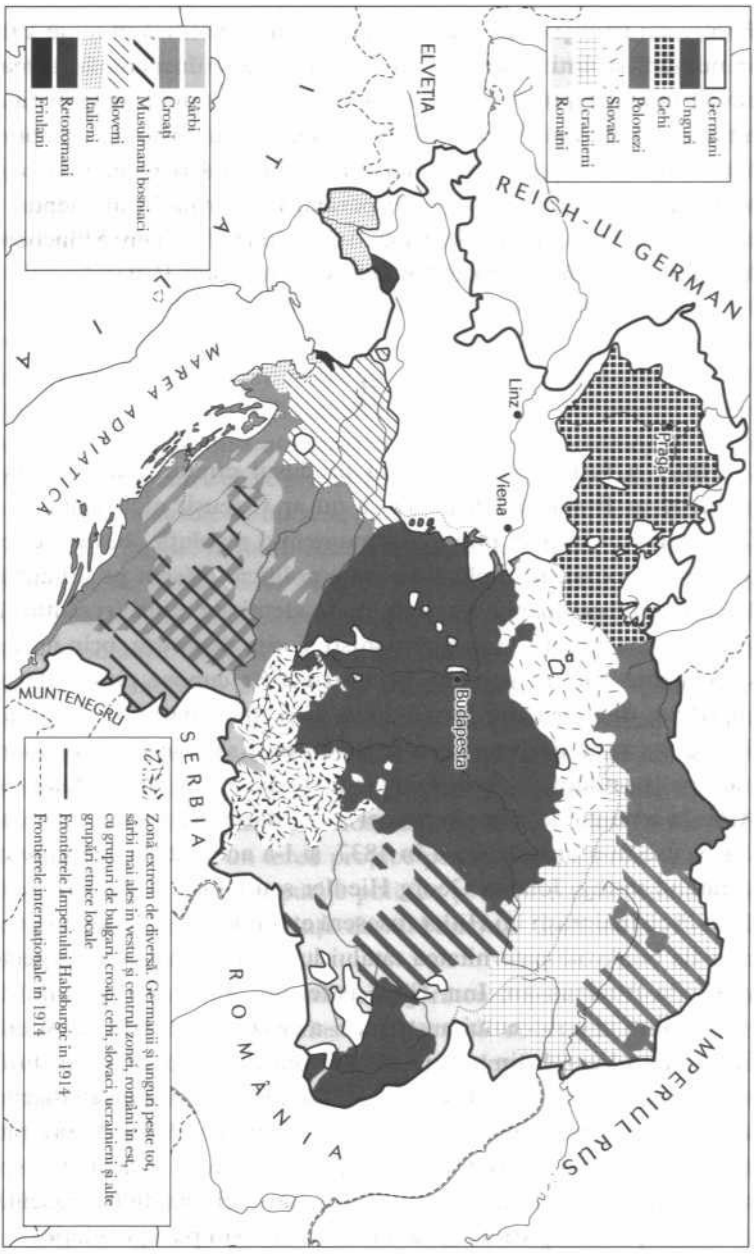

Naționalitățile din Imperiul Habsburgic

Ce este clar e că familia Hitler se muta adeseori, schimbând mai multe locuinţe înainte de a se stabili, în 1898, în suburbia oraşului Linz, pe care Adolf l-a considerat până la sfârşit oraşul său natal. Tânărul Hitler a

avut rezultate mediocre la şcoală şi îşi antipatiza profesorii, dar altfel nu pare să se fi evidenţiat printre colegi. Era fără îndoială nepotrivit pentru viaţa obişnuită şi de rutină sau pentru munca grea din administraţie, după cum plănuia tatăl său. După moartea acestuia din urmă, în primele luni ale lui 1903, a locuit într-un apartament din Linz, unde era în grija mamei, mătuşii şi surorii sale şi visa la o carieră de artist. Îşi petrecea timpul desenând, discutând cu prietenii, mergând la operă şi citind. Dar în 1907, două evenimente au pus capăt acestei vieţi de trândăvie şi reveriei. Mama sa a murit de cancer la sân, iar candidatura sa la Academia de Artă din Viena a fost respinsă, pe motiv că pictura şi desenele sale nu erau suficient de bune; s-ar descurca mult mai bine, i s-a spus, ca arhitect. E adevărat, punctul său forte era reprezentat de picturile şi schiţele de clădiri. Era în special impresionat de arhitectura greoaie, zdrobitoare, istoricistă a clădirilor publice de pe Ringstrasse din Viena, clădiri ridicate ca expresie a puterii şi a soliditǎţii, într-un moment în care adevăratele fundaţii politice ale monarhiei habsburgice începeau să se fisureze.13 De la bun început, clădirile l-au interesat pe Hitler în primul rând ca expresii ale puterii. Şi-a păstrat această pasiune pe parcursul întregii vieţi. Dar îi lipsea sârguinţa pentru a deveni arhitect. A încercat din nou să fie admis la Academia de Artă şi a fost respins a doua oară. Dezamăgit şi îndurerat, s-a mutat la Viena. După toate probabilităţile, la Linz, cultura sa politică a suferit două influenţe. Prima, în şcoala pe care Hitler o frecventa, a fost cea a pangermanismului lui Georg Ritter von Schönerer, ai cărui susţinători erau foarte numeroşi în oraş. A doua era entuziasmul nelimitat pentru muzica lui Richard Wagner, ale cărui compoziţii le-a ascultat adeseori la Linz; era intoxicat de felul cum acestea romantizau miturile şi legendele germane şi cum îi descriau pe eroii neînfricaţi. Înarmat cu aceste convingeri şi încrezător în destinul său de mare artist, şi-a petrecut următorii cinci ani în capitala austriacă.14

Felul cum a descris a descris ulterior Hitler această perioadă i-a conferit retrospectiv o coerenţă pe care nu pare s-o fi avut în realitate.

Din nou există foarte puţine informaţii credibile despre ceea ce a făcut sau a gândit. Dar câteva lucruri par destul de evidente. În primul rând, incapabil să se împace cu ideea eşecului de a fi admis la Academia de Arte, Hitler a început să nutrească o ură violentă faţă de convenţiile burgheze, faţă de elite, reguli şi regulamente, în loc să se califice şi să-şi caute o slujbă normală, a dus o viaţă leneşă, haotică, boemă şi şi-a cheltuit economiile frecventând operele lui Wagner. Când se terminau banii, dormea pe unde apuca sau ajungea în vreun adăpost de noapte. Perspectivele se îmbunătăţeau când primea bani de la mătuşa sa şi a început să vândă mici tablouri, cele mai multe din ele copii, ceea ce i-a permis să locuiască într-un cămin de nefamilişti, unde închiria o cameră ieftină şi putea utiliza biblioteca şi sala de lectură. Aici a rămas vreme de trei ani, ducând o viaţă specifică periferiei culturii boeme vieneze.

Opţiunile politice pe care Hitler le asimilase la Linz s-a consolidat odată cu contactul mult mai direct cu pangermanismul lui Schönerer, atât de influent şi la Linz. Nu există nicio îndoială că Hitler detesta monarhia habsburgică şi capitala acesteia, ale cărei instituţii îl împiedicaseră să-şi materializeze ambiţiile artistice. În consecinţă, considera irezistibil de atrăgătoare cererile lui Schönerer ca regiunile austriece vorbitoare de germană să fie integrate în Imperiul German. Amestecul rasial specific Vienei îi repugna; numai o naţiune omogenă rasial putea prospera. Dar Schönerer, îşi dădea foarte bine seama, era incapabil să câştige sprijinul maselor. Acesta era meritul primarului Vienei, Karl Lueger, a cărui demagogie antisemită demonstra – credea Hitler – o bună înţelegere a oamenilor. Cu greu putea Hitler ignora antisemitismul cotidian, prezent în genul de ziare disponibile în sala de lectură a căminului de nefamilişti şi în pamfletele

antisemite ieftine, pe care a povestit ulterior că le citea. Entuziasmul pentru operele lui Wagner, pe care le-a vizionat de sute de ori în această perioadă, nu putea decât să-i întărească convingerile politice. La acea vreme, practic toţi admiratorii lui Schönerer, Wagner sau Lueger erau antisemiţi, mulţi din ei vehement antisemiţi şi nu există niciun motiv ca Hitler să fi fost o excepţie. Faptul că îşi vindea tablourile comercianţilor evrei şi că împrumuta bani de la colocatarii evrei din căminul de nefamilişti nu însemna că nu era antisemit. Totuşi, e probabil că la acel moment antisemitismul său avea mai degrabă un caracter abstract, aproape teoretic; ura sa faţă de evrei a devenit viscerală, personală şi extremă abia la sfârşitul Primului Război Mondial.15

Unele dintre cele mai interesante pagini din lucrarea autobiografică a lui Hitler de mai târziu, *Lupta mea* (*Mein Kampf*) descriu sentimentele de tulburare pe care le trăia urmărind demonstraţiile de masă ale social-democraţilor la Viena. Marxismul social-democraţilor îl găsea dezgustător, cât despre propaganda lor, era de părere că era plină minciuni corupătoare şi calomnii odioase. De ce însă se lăsau convinse masele, în loc să creadă în doctrina cuiva ca Schönerer? Răspunsul îl găsea în intoleranţa social-democraţilor faţă de alte puncte de vedere, în rapiditatea cu care suprimau aceste alternative în interiorul clasei muncitoare, în felul cum se promovau, simplu şi puternic, şi cum câştigau masele cu forţa. „Spiritul maselor, scria el, nu reacţionează la jumătăţile de măsură sau în faţa slăbiciunii […] Masele iubesc un conducător mai degrabă decât pe cineva care le solicită sprijinul”. Adăuga: „Am înţeles la fel de bine şi importanţa terorii fizice în relaţia cu individul şi cu masele […] Teroarea la locul de muncă, la fabrică, în sălile de întâlniri şi în timpul demonstraţiilor de masă va avea întotdeauna succes dacă nu e contracarată de o teroare la fel de puternică”. Social-democraţii, concluziona, „îi comandă pe cei slabi în spirit şi în forţă. Ştiu cum să creeze iluzia că aceasta e singura

modalitate de a menţine pacea şi, în acelaşi timp, nevăzuţi, dar fără să se oprească vreodată, cuceresc poziţie după poziţie, uneori prin şantaj tacit, alteori chiar prin furt […]” Poate că toate acestea erau raţionalizări retrospective, poate că pur şi simplu Hitler îşi proiecta sentimentele şi ţelurile asupra celei mai de succes mişcări de masă din Austria tinereţii sale. Dar e cert că oricine trăia în Austria acelor vremuri nu putea să nu remarce atracţia pe care social-democraţii o exercitau asupra maselor şi e rezonabil să presupunem că Hitler a rămas impresionat şi a tras învăţămintele de rigoare, chiar dacă respingea doctrina susţinută de social-democraţi.16

Poate cea mai importantă lecţie de politică pe care a învăţat-o în perioada şederii la Viena a fost dispreţul profund pentru stat şi lege. Nu avem niciun motiv să ne îndoim afirmaţiile sale de mai târziu că, în calitate de susţinător al lui Schönerer, considera monarhia habsburgică a fi asupritoarea rasei germane, întrucât o forţa să se amestece cu altele şi îi refuza unirea cu germanii din Reich. „Dacă specia în sine este în pericol să fie oprimată sau complet eliminată, scria, chestiunea legalităţii devine secundară”. Instinctul de autoconservare rasială era mai importantă decât legalitatea, întrucât aceasta nu era de multe ori decât o mască a tiraniei. Orice mijloc e justificat în această luptă. În plus, „putredul stat” al Habsburgilor era în totalitate sub controlul Parlamentului, simbolul unui regim politic pentru care Hitler a dezvoltat un dispreţ profund după ce a petrecut mult timp în galeria publică a legislativului austriac, unde partidele diferitelor naţionalităţi rivale ţipau şi urlau unele la celelalte, fiecare în propria-i limbă, blocând astfel orice realizări. Şi întrucât erau cei mai turbulenţi, o ură specială faţă de cehi s-a născut în el. Schönerer greşea când încerca să-şi atingă obiectivele prin Parlament, credea Hitler. Astfel, a concluzionat că numai un lider de mână forte, ales direct de popor, putea duce lucrurile la bun sfârşit.17

Nu există însă nicio dovadă că, înainte de 1914, s-a văzut pe el a fi acel lider sau măcar că s-a gândit să intre în politică. Dimpotrivă, era încă atras de ideea de a deveni artist. Situaţia financiară abjectă în care îl adusese eşecul ambiţiilor sale a fost într-o oarecare măsură rezolvată când, la vârsta de 24 de ani, pe 20 aprilie 1913, a primit drepturile de succesiune de pe urma tatălui său. Şi-a lichidat rapid afacerile în Viena şi a plecat în Germania, transpunând astfel în realitate pangermanismul pe care şi-l însuşise de la Schönerer. A descris ulterior, şi pare să fi fost sincer, fericirea pe care a simţit-o în momentul mutării la München, lăsând în urmă pitorescul, şi pentru el repugnantul cosmopolitism al capitalei austriece, dar şi sentimentul de incoerenţă şi declin ce caracteriza sistemul politic habsburgic. Pentru un asemenea sistem, era convins, nu merita să lupţi. Şi cum se apropia de vârsta de recrutare, evitarea serviciului militar fusese unul din motivele principale pentru care plecase. Acum că se afla în Germania, se simţea acasă.

A închiriat o cameră la periferia districtului Schwabing şi şi-a reluat stilul de viaţă pe care îl avusese la Viena, pictând vederi în acuarelă după clădiri cunoscute din München şi vânzând suficiente pentru a-şi asigura un trai modest. Asemenea altor boemi din Schwabing, îşi omora parte a timpului în cafenele şi berării, dar era în realitate străin de adevărata lume boemă sau de societatea respectabilă, pentru că, în vreme ce oameni ca Eisner, Toller, Landauer sau Mühsam erau serios implicaţi în lumea teatrului, discutau utopii anarhiste sau îşi construiau o reputaţie de poeţi şi scriitori, Hitler şi-a continuat vechiul trai lipsit de noimă şi nu a făcut nicio încercare de a obţine la München pregătirea artistică care îi fusese refuzată la Viena. Şi în vreme ce mediul artistic oficial îi rămânea inaccesibil, avangarda neoficială, care se bucura de mult mai mult interes în cafenelele la modă din Schwabing, având în frunte pictori precum Wassily Kandinsky, Paul Klee, Franz Marc, August Macke şi grupul

„Călăreţul Albastru”, se rupea de vechile convenţii şi se orienta spre expresionism şi abstract. Avangarda trezea în Hitler numai neînţelegere şi aversiune. Practica sa artistică se limita la reproducerea detaliată, lipsită de viaţă, a clădirilor; gusturile sale artistice nu au evoluat niciodată dincolo de reprezentările convenţionale, inspirate de clasicism, care reprezentau baza pregătirii la Academia din Viena, unde dorise atât de mult să fie admis.18 Ceea ce-l unea pe Hitler de boemii din Schwabing era repulsia faţă de convenţiile şi regulile burgheze, dar şi credinţa că arta putea schimba lumea.

Hitler a fost salvat din această existenţă boemă la periferia vieţii culturale de izbucnirea Primului Război Mondial. Există o fotografie a lui, cu figura strălucind de bucurie, în mijlocul mulţimii adunate în centrul Münchenului ca să sărbătorească declararea războiului. Trei zile după aceea, s-a înrolat voluntar în armata bavareză. În haosul şi confuzia primelor zile de război, când se prezentau extrem de mulţi voluntari, nimeni nu pare să se fi gândit să verifice dacă era cetăţean german sau nu. A fost recrutat pe 16 august şi trimis aproape imediat pe frontul de vest. Aceasta a fost, nota mai târziu, „o eliberare de sentimentele dureroase ale tinereţii mele”. Pentru prima dată, avea un scop în viaţă, în care putea credea şi pe care îl putea urmări, avea un grup de camarazi strâns unit, cu care se putea identifica. Inima îi era „inundată de fericire” la gândul că avea să lupte pentru Germania.19 În următorii patru ani a rămas alături de regimentul său, jucând rolul de curier, fiind înaintat la gradul de caporal şi câştigând două decoraţii pentru curaj, a doua fiind Crucea de Fier, Clasa I, ironic, la recomandarea unui ofiţer evreu. La puţin timp după aceea, a fost surprins de un atac cu gaze toxice, lucru destul de obişnuit în ambele tabere în ultima fază a războiului. Orbit temporar, a fost trimis să se refacă într-un spital militar din Pasewalk, în Pomerania, în nord-estul Germaniei. Aici a aflat despre înfrângerea germană, despre armistiţiu şi

revoluţie.20

În *Lupta mea*, Hitler le-a descris ca „cea mai mare ticăloşie a secolului”, negarea tuturor speranţelor şi a sacrificiilor sale. Când i-au fost povestite ştirile, „totul s-a făcut negru în faţa ochilor”, s-a îndreptat clătinându-se spre dormitor şi a plâns. Din nou nu avem niciun motiv să ne îndoim că a reprezentat o traumă pentru el. Memoria lui 1918 avea să joace un rol crucial în toate ideile şi acţiunile sale de mai târziu. Cum se putuse întâmpla un asemenea dezastru? Aflat în căutarea unei explicaţii, Hitler a adoptat imediat deja răspândită legendă a „pumnalului înfipt în spatele armatei”. Evreii, pe care îi privea deja cu suspiciune şi ostilitate, trebuie să fi fost de vină. Toate ideile şi prejudecăţile incoerente, aflate încă în stare incipientă şi adunate de la Schönerer, Lueger, Wagner şi alţii se integrau într-un model coerent, inteligibil şi complet paranoic. Încă o dată, căuta în propagandă principalul resort al acţiunii politice: propaganda inamică de război, care subminase din exterior voinţa Germaniei, propaganda evreiască, socialistă, răspândind îndoiala şi defetismul din interior. Propaganda, a învăţat din reflecţiile pe marginea dezastrului, trebuie să vizeze întotdeauna masele:

Toată propaganda trebuie să fie populară, iar nivelul ei intelectual trebuie ajustat pentru cei mai puţin inteligenţi dintre cei cărora se adresează. Drept urmare, cu cât e mai numeroasă masa de oameni spre care se îndreaptă, cu atât trebuie să fie mai scăzut conţinutul pur intelectual [...] Receptivitatea marilor mase este foarte limitată, inteligenţa este redusă, dar puterea de a uita e uriaşă. Acestea fiind faptele, orice propagandă eficientă trebuie să se limiteze la câteva puncte şi să revină asupra lor cu sloganuri, până când şi ultimul membru al publicului înţelege ce vrei tu să înţeleagă din sloganuri.

Şi propaganda trebuia să apeleze în primul rând la emoţii, nu la raţiune, deoarece „majoritatea copleşitoare a oamenilor sunt atât de feminini prin natură şi atitudini,

încât judecata la rece le determină mult mai puţin gândurile şi acţiunea decât emoţiile şi sentimentele”. În cele din urmă, propaganda trebuia să fie neîntreruptă şi consecventă în mesajul său. În afirmaţiile sale nu ar trebui să admită nicio urmă de îndoială, sau să admită existenţa vreunui dram de dreptate în afirmaţiile taberei rivale.21

Înarmat cu aceste idei – sau poate cu versiuni timpurii, mai rudimentare ale lor – Hitler a urmat ordinele ofiţerului său superior şi a continuat cursurile de instrucţie politică din 1919, care aveau să-l lanseze în activitatea politică. Momentul era propice. Oraşul München era un univers în care toate valorile conservatoare fuseseră răsturnate şi venise momentul ca situaţia să revină la normal, întregul limbaj politic în Münchenul de după răsturnarea regimului comunist, impregnat de sloganuri naţionaliste, expresii antisemite, laitmotivuri reacţionare, care aproape invitau exprimarea violenţă a sentimentelor contrarevoluţionare. Hitler avea să se dovedească greu de depăşit în înţelegerea pulsului acestora şi în integrarea imaginilor stereotip ale inamicilor ordinii, într-un limbaj al extremismului foarte violent în plan în emoţional.22

În

Cursurile frecventate de Hitler erau menite să elimine orice urmă de simpatii socialiste din rândurile trupelor regulate bavareze şi să le îndoctrineze cu convingerile extremei drepte. Printre instructori se numărau profesorul de istorie conservator din München, Karl Alexander von Müller, şi teoreticianul economic al pangermanismului, Gottfried Feder, care reuşise să dea o tentă antisemită ştiinţei economice, acuzându-i pe evrei că distrugeau traiul „arienilor”, care munceau din greu, prin folosirea neproductivă a capitalului. Hitler a asimilat atât de bine ideile unor asemenea oameni, încât în august 1919 a fost desemnat de superiorii săi ca instructor pentru un curs similar. Aici şi-a descoperit pentru întâia dată talentul de a vorbi în faţa unor audienţe numeroase. Comentariile celor care audiau prelegerile sale făceau trimitere

admirativ la pasiunea şi angajamentul său, la abilitatea de a comunica cu oamenii simpli. Notau în egală măsură şi vehemenţa antisemitismului său. Într-o scrisoare redactată pe 16 septembrie, Hitler îşi expunea credinţele despre evrei. Evreii, scria el folosind o metaforă cu trimiteri la biologie, care avea să reapară în multe discursuri şi scrieri de mai târziu, aduceau „tuberculoza rasială a popoarelor”. Respingea „antisemitismul motivat emoţional”, care dusese la pogromuri, în favoarea unui „antisemitism al raţiunii”, care trebuia să vizeze „combaterea legislativă coerentă şi eliminarea privilegiilor evreilor”. „Obiectivul final de nezdruncinat trebuie să fie îndepărtarea completă a evreilor”. 23

În atmosfera ultranaţionalistă şi marcată de o dorinţă înverşunată de răzbunare din lunile ce au urmat suprimării violente de către Corpurile France a revoluţiei de la München, asemenea sentimente erau departe de a fi neobişnuite. Hitler devenise deja un agent politic de încredere al armatei. În această calitate, i s-a ordonat să întocmească un raport despre una dintre multele grupări politice apărute la München în acea perioadă. Scopul era acela de a stabili dacă era vorba de o grupare periculoasă sau dacă aceasta putea fi recrutată la cauza contrarevoluţiei. Gruparea era Partidul Muncitoresc German, înfiinţat pe 5 ianuarie 1919 de către un oarecare Anton Drexler, un lăcătuş care anterior fusese membru al Partidului Patriei. Drexler insista că el însuşi era muncitor şi socialist, ostil capitalului câştigat necinstit, exploatării şi profitorilor. Dar era un socialism cu o tentă naţionalistă. Drexler atribuia relele împotriva cărora lupta maşinaţiunilor evreilor, responsabili, în egală măsură, şi pentru conceperea ideologiei dăunătoare a bolşevismului. Apelul său se îndrepta nu spre muncitorii industriali, ci spre „clasele productive”, spre toţi cei care trăiau din muncă cinstită.24 Pe termen scurt, asta însemna clasa mijlocie inferioară, dar, urmând o tradiţie ce cobora înapoi în timp până la anii ’80 ai secolului al XIX-lea, până la

mişcarea Social-creştină a lui Adolf Stöcker şi preluând modelul multor iniţiative naţionaliste similare din Germania şi Austria dinainte de război şi mai ales din perioada imediat postbelică, partidul lui Drexler căuta, pe termen lung, să îndepărteze clasa muncitoare de marxism şi să o recruteze în serviciul cauzei pangermanismului.

Tânărul partid era în realitate o altă creaţie a hiperactivei Societăţi Thule. Nimic nu-l individualiza pe Drexler sau partidul său în atmosfera tumultuoasă din München după înfrângerea revoluţiei. Mult mai ieşit din comun a fost interesul generat de Hitler când a participat la o întrunire a partidului, pe 12 septembrie 1919, şi a ţinut de la tribună un discurs pătimaş împotriva antevorbitorului său, care susţinuse secesiunea Bavariei de Reich. Impresionat, Drexler a acceptat imediat când Hitler, acţionând din nou la ordinele superiorilor săi, a cerut să fie primit în partid. Deşi mai târziu a afirmat că fusese doar a şaptea persoană care se înscrisese, a fost în realitate înregistrat cu numărul 555. Cifra era mai puţin impresionantă decât părea la prima vedere; numărătoarea membrilor Partidului Muncitoresc German începea, urmând o tradiţie veche a grupărilor politice marginale, nu cu numărul 1, ci cu 500, pentru a sugera că avea sute de membri şi nu numai câteva zeci.25

Încurajat în continuare de superiorii săi din armată, Hitler a devenit, în scurt timp, purtătorul de cuvânt vedetă al partidului. Pornind de la acest succes, a început să forţeze partidul să organizeze întruniri din ce în ce mai mari, majoritatea în berării, popularizate în avans prin campanii vehemente, bazate pe afişe şi adeseori însoţite de scandaluri. La sfârşitul lui martie 1920, devenit indispensabil partidului, a luat decizia fără echivoc că acesta îi era viitorul. Demagogia îi redase identitatea pe care o pierduse odată cu înfrângerea Germaniei. Succesul de care se bucura antisemitismul radical în Münchenul contrarevoluţionar era evident şi reţeta fusese deja folosită de o organizaţie mult mai mare, cu opţiuni similare, Liga

Germană pentru Apărarea şi Rezistenţa Rasei. Era vorba de un alt grup de extremă dreapta, care utiliza zvastica drept simbol politic principal. Având cartierul general la Hamburg, Liga se lăuda cu 200.000 de membri pe teritoriul întregii Germanii, atraşi dintre foştii simpatizanţi ai Partidului Patriei, dintre soldaţii nemulţumiţi şi studenţii naţionalişti, dintre profesori şi funcţionari. Avea la dispoziţie o maşinărie propagandistică sofisticată, publicând milioane de broşuri şi organizând demonstraţii de masă, unde publicul era de ordinul miilor, spre deosebire de cele câteva sute pe care le putea strânge organizaţia lui Drexler.26 Liga nu era nicidecum singura organizaţie de extremă dreapta de acest tip; o alta, mult mai mică, era Partidul Socialist-German, condus de inginerul Alfred Brunner, care avea filiale în câteva mari oraşe germane, deşi ca număr de membri nu reprezenta decât o zecime din Ligă. Dar niciuna dintre ele nu avea un orator comparabil ca forţă cu Hitler.27

În vreme ce politicienii tradiţionali de dreapta ţineau prelegeri, sau într-un stil afectat şi pompos, insipid şi plictisitor sau bolovănos şi brutal, Hitler urma modelul oratorilor social-democraţi, precum Eisner, sau al agitatorilor de stânga vienezi de la care învăţase, după cum avea să pretindă mai târziu. Şi a câştigat o mare parte a succesului oratoric spunând ascultătorilor săi ce doreau aceştia să audă. Utiliza un limbaj simplu, direct, pe care oamenii de rând îl puteau înţelege, propoziţii scurte, sloganuri puternice, emoţionale, începând adeseori discursul cu o voce joasă, pentru a capta atenţia audienţei, îi sporea forţa până la punctul culminant, iar vocea profundă şi mai degrabă răguşită atingea tonalităţi tot mai înalte, ajungând să răcnească şi să urle la final, cu faţa strălucindu de sudoare şi cu părul negru şi lins căzându-i pe faţă în timp ce îşi aducea publicul într-o stare de frenezie. Nu existau nuanţe în ce spunea: totul era incontestabil, implacabil, irevocabil, definitiv, decisiv. Părea, după cum au depus mărturie mulţi dintre cei care i-

au ascultat discursurile din această fază timpurie, că vorbea din suflet şi că exprima temerile şi dorinţele lor cele mai profunde. În egală măsură, exulta încredere în sine, agresivitate, credinţă în triumful final al partidului său şi chiar un sentiment al destinului său. De multe ori, îşi începea discursurile cu istoria tinereţii sale marcate de sărăcie, făcând o paralelă implicită între aceasta şi situaţia Germaniei, dominată de descurajare, disperare şi asuprire. Apoi, cu o voce din ce în ce mai puternică, îşi descria propria deşteptare politică şi făcea paralela cu viitoarea renaştere a Germaniei şi a gloriei acesteia. Fără a folosi în mod necesar un limbaj religios făţiş, Hitler făcea apel la arhetipurile religioase ale suferinţei, umilinţei, mântuirii şi reînvierii, înrădăcinate adânc în spiritul ascultătorilor săi; în contextul Bavariei postbelice şi postrevoluţionare, a găsit un teren fertil.28

Discursurile lui Hitler reduceau problemele sociale, politice, economice complexe ale Germaniei la un numitor comun: maşinaţiunile malefice ale evreilor. În *Lupta mea*, descriind cum, în opinia sa, evreii neloiali subminaseră efortul de război în 1918, declara:

Dacă la începutul războiului sau în timpul lui, douăsprezece sau cincisprezece mii dintre aceşti evrei corupători de oameni ar fi fost gazaţi, aşa cum s-a întâmplat cu sute de mii dintre cei mai buni muncitori germani pe câmpul de luptă, sacrificiul de pe front al milioanelor de oameni nu ar fi fost în zadar. Dimpotrivă: douăsprezece mii de ticăloşi eliminaţi la timp ar fi salvat viaţa unui milion de germani adevăraţi, preţioşi pentru viitor. Dar pur şi simplu s-a întâmplat ca „politica” burgheză să trimită milioane la un sfârşit sângeros pe câmpul de luptă fără să clipească şi să privească zece sau douăsprezece mii de trădători, profitori, cămătari şi şarlatani ca pe un sfânt tezaur naţional, proclamându-le deschis inviolabilitatea.29

Un radicalism de o asemenea intransigenţă oferea reuniunilor publice la care participa Hitler o fervoare

religioasă cu care politicieni mai puţin demagogi cu greu puteau rivaliza. Publicitatea pe care o crea în jurul său era sporită de folosirea afişelor de culoare roşie, rezultatul fiind protestele socialiştilor aflaţi în audienţă, care degenerau adeseori în certuri şi încăierări.

În climatul postbelic contrarevoluţionar, repetarea la nesfârşit a mitului „pumnalului înfipt în spatele armatei" la nivel naţional şi obsesia legată de profitorii de război şi de beneficiarii inflaţiei din ce în ce mai rapide, Hitler s-a dedicat atacurilor înverşunate la adresa comercianţilor „evrei" care, chipurile, creşteau preţurile produselor: ar trebui să fie cu toţii spânzuraţi, spunea el, în ţipetele aprobatoare ale audienţei.30 Poate pentru a sublinia şi mai mult acest accent anticapitalist şi pentru a se alinia altor grupuri asemănătoare din Austria şi Cehoslovacia, în februarie 1920, partidul şi-a schimbat titulatura în Partidul Naţional Socialist al Muncitorilor din Germania; comentatorii ostili au prescurtat-o imediat la cuvântul „nazist", la fel cum inamicii social-democraţilor le prescurtaseră numele partidului la „sozi". În ciuda schimbării de nume, ar fi eronat să vedem nazismul ca o formă sau ca un rezultat al socialismului. E adevărat, aşa cum unii au arătat, retorica sa era adeseori egalitară, scotea în evidenţă nevoia de a pune nevoile comune deasupra celor individuale şi se declara de multe ori ostil marilor companii şi finanţei internaţionale. Aşa cum se ştie, şi antisemitismul a fost declarat la un moment dat a fi „socialismul nebunilor". Dar de la bun început, Hitler s-a declarat implacabil ostil social-democraţiei şi, iniţial cel puţin, într-o măsură mai mică, comunismului: în fond, „trădătorii din noiembrie", care semnaseră armistiţiul, şi ulterior Tratatul de la Versailles, nu erau comunişti, ci social-democraţi şi aliaţi acestora.31

„Naţional-socialiştii" doreau să aducă laolaltă cele două tabere, dreapta şi stânga, tabere care, argumentau ei, se formaseră în urma manipulării naţiunii germane de către evrei. Fundamentul acestei unificări era ideea de

rasă. Aceasta era la ani-lumină depărtare de ideologia socialistă, bazată pe noţiunea de clasă. Din unele puncte de vedere, nazismul reprezenta o contra-ideologie extremă la socialism, o alternativă care împrumuta o mare parte a retoricii socialiste, de la imaginea despre sine, aceea de mişcare, mai degrabă decât de partid, până la mult etalatul dispreţ pentru normele burgheze şi pentru moderaţia conservatorilor. Ideea de „partid" sugera acceptarea democraţiei parlamentare, de grupare ce acţiona în interiorul unui sistem democratic stabilit. De aceea, în discursuri şi propagandă, Hitler şi susţinătorii săi prefereau să vorbească mult mai des de „mişcarea naţional-socialistă", la fel cum social-democraţii vorbiseră de „mişcarea muncitorească" sau, dacă tot am ajuns la asta, la fel cum feministele discutaseră despre „mişcare feminină", sau apostolii revoltei tinerilor din perioada antebelică despre „mişcarea tinerească". Termenul sugera nu numai dinamism şi progres neîncetat, ci şi existenţa unui obiectiv final, a unui ţel suprem, măreţ, plasat deasupra compromisurilor specifice politicii convenţionale. Prezentându-se pe sine ca o „mişcare", naţional-socialismul, asemenea mişcării muncitoreşti, îşi proclama opoziţia faţă de politica tradiţională şi intenţia de a submina şi, în cele din urmă, de a răsturna sistemul în interiorul căruia fusese forţat, iniţial, să acţioneze.

Înlocuind noţiunea de clasă cu cea de rasă şi dictatura proletariatului cu cea a conducătorului, nazismul răsturna termenii de bază ai ideologiei socialiste. Sinteza dreptei şi a stângii era simbolizată de stindardul oficial al partidului, ales personal de către Hitler la jumătatea anilor ’20: fondul era roşu aprins, culoarea socialismului, iar zvastica, simbolul naţionalismului rasist, era desenată cu negru în mijlocul unui cerc alb, aflat în centrul steagului, astfel întregul ansamblu era o combinaţie de negru, alb şi roşu, culorile steagului Imperiului bismarckian. După revoluţia din 1918, ele ajunseseră să simbolizeze refuzul Republicii şi al tuturor valorilor pe care aceasta le

simboliza; schimbând dispunerea culorilor şi adăugând zvastica, simbol utilizat deja în perioada postbelică de mai multe organizaţii rasiste de extremă dreapta şi de Corpurile France, naziştii lăsau să se înţeleagă că doreau să o înlocuiască cu un nou stat, pangerman şi rasial, nu să revină la vechiul status quo wilhelmian.32

Până la sfârşitul lui 1920, atacurile, care în prima fază vizaseră în principal capitalismul evreiesc, şi-au schimbat ţinta pentru a include „marxismul”, adică social-democraţia, dar şi bolşevismul. Atrocităţile războiului civil şi ale „terorii roşii” din Rusia îşi făceau simţit efectul, şi Hitler le putea folosi pentru a da credibilitate punctelor de vedere ale extremei drepte, conform cărora în spatele tulburărilor revoluţionare din München, din perioada 1918 – 1919, se afla o conspiraţie evreiască. Nazismul ar fi fost, cu toate acestea, posibil şi în lipsa ameninţării comuniste; antibolşevismul a fost produsul antisemitismului său şi nu invers.33 Principalele sale ţinte politice au rămas social-democraţii şi spectrul, mult mai slab conturat, al „capitalismului evreiesc”. împrumutând argumentele fundamentale ale antisemitismului antebelic, Hitler declara, în numeroasele sale discursuri, că evreii erau o rasă parazitară, care putea supravieţui numai prin subminarea altor popoare, în primul rând a celei mai bune dintre rasele existente, arienii. În acest scop, creau conflicte chiar în interiorul acesteia, organizând pe de-o parte exploatarea capitalistă şi conducând lupta împotriva ei pe de cealaltă parte.34 Evreii, spunea într-un discurs din 6 aprilie 1920, trebuiau „exterminaţi”; pe 7 august, în acelaşi an, a cerut audienţei sale să nu creadă „că puteţi lupta cu boala fără a distruge cauza, fără a anihila bacilul şi să nu credeţi că puteţi combate tuberculoza rasială fără să vă asiguraţi că oamenii sunt eliberaţi de cauza tuberculozei rasiale”. Anihilarea însemna eliminarea violentă a evreilor din societatea germană, prin orice mijloace. „Rezolvarea chestiunii evreieşti”, le-a spus ascultătorilor săi în aprilie 1921, putea fi obţinută numai

prin „forţă brută”. „Ştim, declara în ianuarie 1923, că de vor ajunge ei la putere, capetele noastre se vor rostogoli în ţărână; dar ştim şi că, atunci când vom ajunge noi la putere: «Dumnezeu să aibă milă de voi!»” 35

Puciul de la berărie

I

La sfârşitul primei conflagraţii mondiale, generalul Erich Ludendorff, dictatorul militar al Germaniei în ultimii aproximativ doi ani ai conflictului, a considerat prudent să părăsească scena politică pentru o vreme. Demis din funcţie pe 25 octombrie 1918, după o dispută aprinsă cu ultimul guvern, liberal, al Kaizerului, a zăbovit o vreme la Berlin, apoi, purtând ochelari fumurii şi mustăţi false, s-a strecurat peste Baltica, în Suedia, să aştepte trecerea revoluţiei. În februarie 1919, era evident deja convins că ce fusese mai rău trecuse şi a revenit în Germania. Atât de mare era prestigiul pe care şi-l câştigase în timpul războiului, încât nu a trecut mult şi s-a transformat într-una din figurile de frunte ale dreptei radicale. Pangermanist adept al unor anexiuni teritoriale substanţiale între 1914 şi 1918, oponent vehement al Tratatului de Pace, s-a implicat imediat în conspiraţiile menite să răstoarne ordinea republicană. Adunând în jurul său un grup de foşti subordonaţi, şi-a oferit sprijinul efemerei tentative de puci organizate la Berlin, în martie 1920, de către Wolfgang Kapp şi Corpurile France şi, când aceasta a eşuat, a plecat spre atmosfera mult mai favorabilă de la München. Aici a intrat în contact, în scurt timp, cu cercul ultranaţionalist, format deja în jurul unui personaj necunoscut până atunci, Adolf Hitler.36

Încă din momentul în care cei doi s-au întâlnit, Hitler construise în jurul său un grup devotat de susţinători entuziaşti, care aveau să joace într-un fel sau în altul roluri-cheie în ascensiunea Partidului Nazist şi în edificarea celui de-al Treilea Reich. Cel mai devotat dintre toţi era studentul Rudolf Hess, un elev de-al teoreticianului geopoliticii Karl Haushofer, de la Universitatea din

München. Fiul unui om de afaceri autoritar, care refuzase să îi permită să studieze înainte de război, Hess părea să fie în căutarea unui lider puternic, de care să se poată ataşa necondiţionat. Asemenea unui număr mare de naziști ocupând ulterior poziţii de funte, venea din afara Reichului german: se născuse la Alexandria, în 1894. Serviciul militar în timpul războiului, pe care l-a terminat ca locotenent de aviaţie, îi oferise un tip de autoritate căreia să i se poată supune. Studiul cu Haushofer îi oferise un alt tip. În niciunul din cele două cazuri însă nu găsise ce căuta şi la fel au stat lucrurile şi în cazul Societăţii Thule şi al Corpurilor France, Hess fiind membru al amândurora. Lucrurile aveau să stea diferit în cazul lui Hitler, pe care l-a întâlnit în 1920. Antisemitismul era o pasiune comună: Hess acuza „haita de evrei”, despre care credea că trădaseră Germania în 1918, şi chiar înainte de a-l întâlni pe Hitler condusese expediţii în cartierele muncitoreşti pentru a strecura mii de foi volante, cu conţinut antisemit, pe sub uşile apartamentelor muncitorilor.37 Din acel moment, Hess şi-a proiectat întreaga capacitate de a adula un erou asupra lui Hitler. Naiv, idealist, lipsit de ambiţii personale sau de lăcomie, şi conform lui Haushofer, nu prea inteligent, Hess avea tendinţa să creadă în doctrine iraţionale sau mistice, precum astrologia; devotamentul de câine faţă de Hitler avea aproape o fervoare religioasă; îl considera pe Hitler un fel de Mesia. De atunci înainte, avea să devină sclavul tăcut, lipsit de iniţiativă, al lui Hitler, sorbind cuvintele stăpânului său în timpul întâlnirilor obişnuite pentru o cafea la Cafeneaua Heck şi preluând treptat o mare parte din povara muncii de rutină de pe umerii lui Hitler, care o ura atât, în plus, l-a familiarizat pe Hitler cu o versiune sofisticată a teoriei specifice pangermanismului, cea a „spaţiului vital”, *Lebensraum*, o noţiune cu ajutorul căreia Haushofer justifica pretenţiile germane de cucerire a estului Europei şi pe care romancierul Hans Grimm a popularizat-o cu bestsellerul său din 1926, *Rasă fără spaţiu* (*Volk ohne*

Raum).*3**

Util dintr-un alt punct de vedere i-a fost lui Hitler şi poetul şi dramaturgul rasist ratat Dietrich Eckart, un fost student la medicină. Eckart era deja activ în cercurile de extremă dreapta când, în decembrie 1918, a început să publice un săptămânal politic, *în germana pură* (*Auf gut deutsch*), cu sprijinul financiar al mai multor oameni de afaceri bavarezi şi al fondului politic al armatei. Eckart arunca vina pentru eşecul său de a pune în scenă piesele sale pe dominaţia evreiască în domeniul culturii. Era în contact nemijlocit cu alţi rasişti şi adepţi ai „supremaţiei" ariene, precum Houston Stewart Chamberlain, având o contribuţie importantă la popularizarea operei acestuia din urmă. Asemenea multor altor antisemiţi, definea ca „evreu" pe oricine era „subversiv" sau „materialist", inclusiv, printre alţii (după părerea sa), pe Lenin sau pe Kaizerul Wilhelm al II-lea. Având numeroase relaţii şi o oarecare avere, Eckart, ca şi Hess, era membru al Societăţii Thule şi a strâns fonduri de la prietenii săi şi de la armată pentru ca Partidul Nazist să achiziţioneze ziarul Societăţii, aflat în dificultate, *Observatorul rasial*[9] (*Völkischer Beobachter*), în decembrie 1920. A devenit el însuşi redactor, aducând mult necesara experienţă jurnalistică ediţiilor sale bisăptămânale şi transformându-l

9 Autorul a ales să traducă „völkischer" prin „rasial", dar traducerea cea mai des întâlnită a titlului publicației este „Observatorul poporului" sau „Observatorul popular". (A se vedea, de exemplu, Robert Michael, Karin Doerr: Nazi-Deutsch/Nazi German. An English Lexikon of the Language of the Third Reich, Westport, Greenwood Press, 2002, p. 421). Termenul „volk" poate fi tradus prin popor, națiune, comunitate, rasă. Sensul este însă imposibil de redat, de vreme ce termenul conținea la acea vreme și o dimensiune mistică, „volk" putând desemna „esența" poporului, a națiunii. „Völkisch" este denumirea generică a unei întregi mișcări specifice ultimelor decenii secolului al XIX-lea german, o mișcare extrem de eterogenă, formată dintr-o multitudine de grupări care îmbinau, în măsuri diferite, naționalismul, antisemitismul, rasismul, antimodemismul, darwinismul social, etc. Traducerea dată de Evans poate părea și mai justificată dacă avem în vedere locul pe care Hitler îl conferă rasei în definiția dată ideologiei völkisch, în „Mein Kampf4 (n. tr.)

într-un cotidian până la începutul lui 1923. Până la urmă însă, relativa sa independenţă şi atitudinea oarecum condescendentă faţă de Hitler au condus la o răcire a relaţiilor dintre cei doi şi a fost demis din funcţia de redactor al ziarului în martie 1923, murind mai târziu în acelaşi an.39

Doi asociaţi pe care Eckart i-a adus în partid din Societatea Thule s-au dovedit mult mai de încredere şi l-au servit pe termen lung. Primul dintre aceştia era arhitectul german Alfred Rosenberg, provenit din statele baltice. Fiind încă una din figurile de frunte ale nazismului din afara Reichului, se născuse la Reval, în Estonia, în 1893. Se refugiase din calea revoluţiei ruse, dezvoltând o ură profundă faţă de bolşevism, iar la sfârşitul războiului a ajuns la München, unde s-a numărat printre cei care contribuiau regulat la mica revistă a lui Eckart. Devenise antisemit încă înainte de 1914, după ce, la vârsta de 16 ani, citise lucrările lui Houston Stewart Chamberlain. Un entuziast al falsului pus la cale de poliţia ţaristă, *Protocoalele înţelepţilor Sionului*, menit să ofere dovezi ale unui complot mondial evreiesc vizând subminarea civilizaţiei, Rosenberg îi citise şi pe Gobineau şi pe Nietzsche, iar după război fusese autorul unor broşurele, în care îi ataca pe evrei şi pe francmasoni. Principala sa dorinţă era să devină un intelectual şi un teoretician al culturii respectat. În 1930, Rosenberg avea să publice al său magnus opus, *Mitul secolului XX*, ca omagiu adus operei mentorului său, Houston Stewart Chamberlain. Intenţia era aceea de a oferi Partidului Nazist o lucrare teoretică esenţială. Cartea s-a vândut în peste un milion de exemplare până în 1945 şi unele idei nu au rămas fără impact. Dar Hitler însuşi afirma că nu citise decât o mică parte din ea, deoarece îi displăcea tonul pseudoreligios şi este probabil că doar câţiva dintre cei mai devotaţi cititori au reuşit să parcurgă sutele de pagini de proză bombastică până la sfârşit. Cu toate acestea, în numeroasele lor conversaţii de la cafenelele din München, Rosenberg a fost

cel care a atras cel mai consecvent lui Hitler atenţia asupra ameninţării comunismului şi a presupusei creări a acestuia de către o conspiraţie evreiască precum şi asupra a ceea ce el considera a fi fragilitatea sistemului politic sovietic. Prin intermediul lui Rosenberg, antisemitismul rus, cu teoriile sale ale conspiraţiei duse până la extrem şi cu impulsul său exterminator, şi-a făcut loc în ideologia nazistă la începutul anilor ’20. „Iudeo-bolşevismul” a devenit de-acum una din ţintele principale ale urii lui Hitler.40

Celălalt personaj pe care Eckart l-a adus în Partidul Nazist era Hans Frank. Născut la Karlsruhe în 1900, în familia unui avocat, a călcat iniţial pe urmele tatălui său. În 1919, pe când era încă student la drept, s-a alăturat Societăţii Thule şi a servit în Corpurile France ale lui Epp în timpul asaltului asupra Münchenului. Frank s-a lăsat imediat cucerit de Hitler, deşi nu a făcut niciodată parte din cercul de apropiaţi ai acestuia. Ascultându-i un discurs din ianuarie 1920, Frank a simţit, ca mulţi alţii, că Hitler vorbea cu adevărat din suflet: „A rostit ceea ce era în mintea tuturor celor prezenţi”, a povestit mai târziu. Toată viaţa a fost fascinat de pornografia violenţei: admira oamenii brutali de acţiune şi, în încercarea de lăsa impresia că făcea parte din această categorie, utiliza adeseori un limbaj al violenţei atât de direct şi agresiv, încât nu a fost egalat de aproape niciun alt lider nazist, dar pregătirea sa juridică şi mediul din care provenea îi confereau măcar o rămăşiţă de respect pentru lege, care stătea inconfortabil alături de înclinaţia sa pentru limbajul aspru şi încercarea de a justifica acţiuni criminale. Şi-a obţinut diploma de avocat cu un doctorat în 1924 şi expertiza sa juridică, oricât de limitată era, avea să se dovedească extrem de utilă partidului. Până în 1933, l-a reprezentat în peste 2 400 de cazuri împotriva membrilor săi, de cele mai multe ori pentru acte de violenţă de un fel sau de altul. La puţin timp după ce a apărat câţiva bătăuşi nazişti pentru prima dată, un avocat în vârstă care se

numărase printre profesorii săi i-a spus: „Te rog să nu mai ai nimic de-a face cu oamenii ăştia! Nu te poţi alege cu nimic bun! Mişcările politice care încep în tribunale vor sfârşi în tribunale!” 41

În momentul în care aceşti indivizi şi mulţi alţii ca ei au intraseră în Partidul Nazist, tânăra mişcare avea deja un program oficial, redactat de Hitler şi Drexler, cu puţin ajutor din partea „economistului rasial” Gottfried Feder şi aprobat pe 24 februarie 1920. Printre cele 25 de puncte ale sale se numărau o cerere în favoarea „unirii tuturor germanilor într-o Germanie mare”, anularea tratatelor de pace din 1919, „pământ şi teritoriu (colonii) pentru hrănirea poporului nostru”, împiedicarea „imigraţiei non-germane”, pedeapsa capitală pentru „criminalii de drept comun, cămătari şi profitori etc”. Evreii aveau să fie lipsiţi de drepturi civile şi înregistraţi ca străini, urmând să li se interzisă să deţină sau să scrie în ziare germane. O tentă pseudosocialistă era dată de revendicarea anulării veniturilor nemuncite, confiscarea profiturilor de război, naţionalizarea trusturilor şi introducerea unor mecanisme de distribuire a profiturilor. Programul se termina cu revendicarea „autorităţi centrale puternice în Reich” şi a înlocuirii parlamentelor statelor membre ale federaţiei cu corporaţii bazate pe clase şi ocupaţii.42 Era un document de extremă dreapta tipic pentru acea epocă. În practică, semnificaţia sa era limitată şi, asemenea Programului de la Erfurt din 1891 al social-democraţilor, era adeseori ignorat în lupta politică de zi cu zi, deşi foarte curând a fost declarat „inalterabil”, scopul fiind acela de a-l împiedica să devină motiv de disensiuni interne.43

Cu toate acestea, nu au lipsit disensiunile, iar cauza au reprezentat-o încercările lui Drexler de a obţine fuziunea partidului cu alte grupări de extremă dreapta din capitala bavareză. Drexler pusese ochii în special pe „Partidul Socialist-German”, un grup de dimensiuni asemănătoare şi cu obiective cvasi-identice celor naziste. Spre deosebire de Partidul Nazist, era prezent în nordul

Germaniei. Fuziunea avea să ofere mai multă greutate celor care, asemenea lui Feder, priveau critic vulgaritatea discursurilor mereu instigatoare ale lui Hitler. Acesta din urmă, temându-se că avea să fie înghiţit de noua mişcare, a blocat negocierile în aprilie 1921, ameninţând cu demisia. O altă criză a izbucnit în momentul în care Hitler se afla, împreună cu Eckart, la Berlin, într-o misiune de strângere de fonduri pentru *Observatorul rasial*. Discuţiile în vedere fuziunii au reînceput în lipsa sa, de data aceasta implicând şi un al treilea partid antisemit de mici dimensiuni, având sediul la Augsburg şi condus de un oarecare Otto Dickel, ale cărui abilităţi oratorice erau considerate de unii egale cu ale lui Hitler. Incapabil să împiedice Partidul Nazist să accepte proiectul lui Dickel de creare a unei „Ligi Occidentale" (numite după broşura sa mistico-rasistă *Renaşterea Occidentului*), Hitler a demisionat complet din partid, într-un acces de furie. Lucrurile au ajuns într-un punct de cotitură în momentul în care Drexler a dat înapoi şi l-a rugat pe Hitler să fixeze condiţiile ce trebuiau îndeplinite pentru a reveni în partid. Până la urmă, nu foarte mulţi era pregătiţi să continue, în lipsa omului a cărui demagogie reprezentase unica explicaţie a ascensiunii partidului în ultimele luni. Planurile de fuziune au fost abandonate. Condiţiile intransigente cerute de Hitler au fost acceptate cu aclamaţii la o întrunire generală extraordinară, pe 29 iulie: acestea culminau cu revendicarea de a fi ales preşedinte al partidului, înzestrat „cu puteri dictatoriale" şi de epurare a partidului de „elementele străine care l-au penetrat".44

Asigurându-şi controlul complet asupra Partidului Nazist, Hitler se bucura acum de sprijinul complet al organizaţiei în campania propagandistică pe care a lansat-o imediat. În scurt timp, aceasta a involuat de la provocare la violenţă. Pe 14 septembrie 1921, un grup de tineri naziști au mers, împreună cu Hitler, la o reuniune a Ligii Bavareze, o organizaţie separatistă şi au urcat la tribună cu intenţia de a-l reduce la tăcere pe vorbitor, Otto

Ballerstedt. Cineva a stins toate luminile şi, când s-au reaprins, scandarea continuă a numelui lui Hitler l-a împiedicat pe Ballerstedt să-şi reia discursul, în faţa protestelor publicului, tinerii bătăuşi ai lui Hitler l-au atacat pe liderul separatist, l-au lovit şi l-au împins de tribună pe podea, unde a rămas sângerând abundent din cauza unei răni la cap. Poliţia şi-a făcut prompt apariţia şi a dizolvat întrunirea. Ballerstedt a insistat să depună plângere împotriva lui Hitler, care a fost închis, vreme de o lună, în închisoarea Stadelheim din München. Poliţia l-a avertizat că, dacă avea să continue, urmau să-l trimită înapoi în Austria, pentru că nu avea cetăţenie germană. Avertismentul nu a avut efectele scontate. În primele zile ale lui noiembrie 1921, la puţină vreme după eliberarea sa, Hitler s-a aflat în centrul unei alte încăierări într-o berărie, halbele de bere zburând dintr-o parte în alta a sălii, în vreme ce naziştii şi social-democraţii îşi împărţeau lovituri. În curând, naziştii se înarmau cu boxuri, bastoane de cauciuc, pistoale şi chiar grenade. În vara lui 1922, o mulţime de nazişti l-au huiduit, fluierat şi chiar scuipat pe preşedintele Reichului, Ebert, aflat în vizită la München. O ieşire la un miting naţionalist la Coburg, în octombrie 1922, s-a terminat cu o bătălie sângeroasă cu social-democraţii, la sfârşitul căreia naziştii au reuşit să-şi alunge rivalii de pe străzi cu bastoanele lor de cauciuc.45 Nu e de mirare că Partidul Nazist a fost în curând scos în afara legii, în majoritatea statelor germane, mai ales după asasinarea ministrului de Externe Rathenau, în iunie 1922, când guvernul de la Berlin a încercat restricţionarea activităţii extremiştilor de dreapta, indiferent dacă fuseseră implicaţi în asasinat sau nu. Dar nu şi în cazul Bavariei, cu simpatiile sale de dreapta.46

Noua tentă violentă a campaniei naziste se reflecta nu în ultimul rând în îngroşarea rândurilor aripii paramilitare a partidului, fondată devreme, în 1920, sub numele de grupul de „protecţie a sălilor” şi rebotezată, la scurt timp, „Secţiunea de Sporturi şi Gimnastică”. Cu

cămăşile lor brune şi cu pantaloni bufanţi, cu cizme de piele şi chipiuri – o uniformă definitivată abia în 192447 – membrii săi au devenit o apariţie obişnuită pe străzile Münchenului, bătându-i pe rivali în mijlocul străzii şi atacând pe oricine părea a fi evreu. Însă ceea ce i-a transformat dintr-o mică bandă de bătăuşi într-o mişcare paramilitară semnificativă a fost o serie de evenimente care nu au avut nicio legătură cu Hitler. Lipsa relativă a interferenţei poliţiei, de pe urma căreia au beneficiat, reflecta în primul rând faptul că guvernul bavarez, în frunte cu Gustav Ritter von Kahr, fusese dintotdeauna favorabil mişcărilor paramilitare de extremă dreapta, ca parte a „terorii albe" contrarevoluţionare, din 1919 – 1920. În această atmosferă, căpitanul Hermann Ehrhardt, fost comandant ale unei brigăzi a Corpurilor France, crease o reţea complicată de echipe de asasini, care fuseseră implicaţi în asasinate politice peste tot în Germania, inclusiv uciderea câtorva politicieni republicani de frunte şi a unui număr de membri ai propriilor grupări, care erau suspectaţi că erau agenţi dubli.48 Kahr însuşi considera Republica o creaţie prusacă, ce putea fi contrabalansată prin menţinerea Bavariei pe post de centru al „ordinii" anti-republicane şi, în acest scop, a păstrat o aşa-numită Forţă Cetăţenească de Apărare, creată imediat după distrugerea Republicii Consiliilor, în primăvara lui 1919. Puternic înarmată şi bine echipată, aceasta încălca în mod clar termenii Tratatului de la Versailles şi a fost desfiinţată cu forţa la începutul lui 1921. Dizolvarea sa a reprezentat semnalul reorganizării dreptei radicale bavareze şi al unei creşteri substanţiale a incidentelor violente, întrucât membrii săi au format numeroase bande înarmate, multe din ele separatiste, toate antisemite ca orientare.49

Ehrhardt şi-a adus veteranii din Corpurile France în „Secţiunea de Sporturi şi Gimnastică", în august 1921; erau „licenţiaţi" experimentaţi ai confruntărilor violente cu polonezii şi nu numai în Silezia, unde aranjamentele de pace rupseseră bucăţi de teritoriu german şi le oferiseră

recent creatului stat polonez, dând astfel naştere unor puternice resentimente în rândurile germanilor. Acordul cu Ehrhardt a fost mediat de Ernst Röhm, un alt veteran al Corpurilor France, care participase la asaltul asupra Münchenului, la începutul primăverii lui 1919. Născut în 1887, fiu al unui funcţionar feroviar, Röhm fusese recrutat în armată în 1906 şi devenise ofiţer doi ani mai târziu. A servit pe front în timpul războiului, dar a fost lăsat la vatră, fiind declarat inapt, după ce un şrapnel îi distrusese o parte a nasului şi îl desfigurase, şi fusese grav rănit la Verdun. După aceasta, Röhm a lucrat pentru Ministerul de Război din Bavaria, fiind responsabil pentru aprovizionarea cu arme, mai întâi a Forţei Cetăţeneşti de Apărare a lui Kahr şi apoi a diverselor grupuri succesoare. Cunoscut celor din aceste categorii drept „regele mitralierelor”, Röhm se lăuda cu o varietate extraordinară de contacte în lumea extremei drepte. Între altele, era ofiţer de Stat Major şi se bucura de o bună reputaţie în cadrul armatei, acţionând şi ca ofiţer de legătură cu paramilitarii. Avea un talent organizatoric de netăgăduit. Dar politica nu îl interesa. Ernst Röhm era întruchiparea generaţiei frontului care ajunsese să creadă în propriul mit.50

Röhm avea înclinaţii spre violenţă fără noimă, nu spre conspiraţii politice. O analiză a scrierilor sale a arătat că folosea aproape întotdeauna în sens peiorativ cuvinte precum „prudent”, „compromis”, „intelectual”, „burghez”, „clasa mijlocie”; printre expresiile pozitive, încărcate de admiraţie se numărau „monstruos”, „temerar”, „nemilos”, „credincios”. Primele cuvinte ale autobiografiei sale, publicate la München în 1928, erau „Sunt soldat”. Se descria pe sine ca fiind „împotrivă” şi se plângea: „Germanii au uitat cum să urască. Lamentările feminine au luat locul urii masculine”.51 „întrucât sunt o persoană imatură şi crudă”, scria cu sinceritatea-i caracteristică, „războiul şi agitaţiile mă atrag mai mult decât chibzuita ordine burgheză”.52 Nu manifesta nicio urmă de interes

pentru idei şi, prin acţiunile şi credinţele sale, glorifica stilul de viaţă aspru şi brutal al soldatului. Nu avea decât dispreţ pentru civili şi îl încânta ideea haosului din vreme de război. Băutura şi chefurile, luptele şi încăierările cimentau legăturile dintre camarazii în mijlocul cărora îşi găsea locul; femeile erau dispreţuite, străinii de viaţa militară nu aveau loc în lumea sa.

Röhm vedea în Hitler, a cărui înclinaţie de a utiliza violenţa pentru a-şi atinge scopurile era deja evidentă, un promotor natural al ţelurilor sale şi a preluat iniţiativa organizării aripii paramilitare a partidului, redenumind-o „Secţiunea de Asalt" (*Sturmabteilung* sau SA), în octombrie 1921. Relaţiile pe care le avea în interiorul ierarhiei militare, în eşaloanele superioare ale vieţii politice bavareze, dar şi cu diferitele grupări paramilitare, erau nepreţuite pentru tânăra organizaţie. În acelaşi timp însă, şi-a păstrat întotdeauna un grad de independenţă faţă de Hitler, nu a căzut victimă fascinaţiei pentru persoana acestuia şi a încercat să-şi folosească mişcarea ca un vehicul al propriului cult pentru activismul violent perpetuu, mai degrabă decât să-şi plaseze necondiţionat detaşamentul de asalt la dispoziţia partidului. SA-ul a rămas formal o organizaţie separată şi, drept urmare, în relaţia lui Röhm cu liderul nazist a existat întotdeauna o tensiune mută. Avându-l pe Röhm în frunte, numărul paramilitarilor a început imediat să crească. Cu toate acestea, în august 1922 nu numărau mai mult de 800 de membri, în vreme ce alte mişcări paramilitare, demult uitate, precum Stindardul de Război al Reichului sau Liga Reichului şi a Bavariei, care aveau nu mai puţin de 30.000 de membri, se bucurau de infinit mai multă notorietate. Era nevoie de mult mai mult decât de influenţa lui Ehrhardt sau Röhm şi demagogia lui Hitler, înainte ca naziştii şi mişcarea lor paramilitară să poată prelua conducerea în viaţa politică bavareză.53

n în 1922, speranţele naziştilor au primit un impuls puternic, odată cu primele ştiri despre „marşul asupra

Romei”, din 28 octombrie, al lui Mussolini, acţiune care a condus imediat la numirea liderului fascist ca prim-ministru al Italiei. Acolo unde italienii reuşiseră, cu siguranţă omologii lor germani nu puteau rămâne cu mult în urmă. Dar aşa cum s-a întâmplat de nenumărate ori în cazul lui Mussolini, imaginea era mult mai impresionantă decât realitatea. Născut în 1883 şi în tinereţe jurnalist socialist cunoscut, Mussolini îşi modificase radical orientarea politică în timpul campaniei pentru intrarea Italiei în război. La sfârşitul conflictului, devenise purtătorul de cuvânt al sentimentelor rănite ale italienilor, frustraţi că tratatele de pace nu le oferiseră câştigurile mult sperate. În 1919, a înfiinţat mişcarea fascistă, care utiliza tactici violente, teroarea şi intimidarea împotriva oponenţilor de stânga, ale căror acţiuni, precum ocuparea fabricilor, văzută ca prim pas spre îndeplinirea dezideratului lor de naţionalizare a mijloacelor de producţie, îi alarmau pe industriaşi, patroni şi oamenii de afaceri. Agitaţiile rurale i-au forţat, la rândul lor, pe marii proprietari să caute sprijinul echipelor fasciste şi, pe măsură ce situaţia se deteriorara, în cursul anilor 1920 – 1921, Mussolini a fost purtat înainte de dinamismul propriei mişcări. Ascensiunea sa demonstra că tulburările civile, conflictele postbelice, crima şi războiul nu erau apanajul exclusiv al Germaniei. Erau răspândite în întreaga Europă Centrală, de Est şi de Sud. În aceste categorii intrau conflictul ruso-polonez, care a luat sfârşit abia în 1921, conflictele armate iredentiste, izbucnite în multe dintre statele succesoare ale Imperiului Habsburgic şi instalarea unor dictaturi efemere în Grecia şi Spania.

Exemplul lui Mussolini a influenţat Partidul Nazist în mai multe feluri, cel mai notabil prin adoptarea, la sfârşitul lui 1922 şi începutul lui 1923, a titulaturii de „Conducător” – *Duce* în italiană, *Führer* în germană – pentru a sugera autoritatea incontestabilă a persoanei aflate în fruntea mişcării. Cultul construit treptat de către Partidul Nazist în jurul lui Hitler, urmând precedentul italian, a avut şi el o

contribuţie importantă în a-l convinge pe Hitler însuşi că el, şi nu vreo personalitate viitoare, era cel destinat să conducă Germania spre renaştere, convingere ce avea să fie confirmată pentru totdeauna de evenimentele din toamna lui 1923.54 în acel moment, naziştii începuseră să preia de la fasciştii italieni salutul formal cu braţul întins, cu care îşi salutau ritual liderul, în încercarea de a imita ceremoniile Romei imperiale; liderul răspundea ridicând el însuşi braţul drept, dar îndoindu-l din cot, cu palma în sus, într-un gest de acceptare. Utilizarea de către Partidul Nazist a unor stindarde elaborate era împrumutată, de asemenea, din practica fascistă. Principala influenţă în plan practic a lui Mussolini asupra lui Hitler a fost însă aceea de-al convinge că un marş asupra capitalei era calea cea mai rapidă spre putere. În momentul în care militanţii din squadrele fasciste începeau să preia controlul asupra oraşelor mari şi mici din nordul Italiei, Mussolini, inspirându-se din faimosul exemplu al revoluţionarului Giuseppe Garibaldi, din timpul unificării Italiei, în urmă cu mai bine de şaizeci de ani, a declarat că urma să le folosească ca bază pentru „un marş asupra Romei”. Dorind să evite vărsarea de sânge, regele Italiei şi principalii oameni politici au capitulat şi l-au numit prim-ministru, o funcţie pe care a utilizat-o cu tot mai puţine scrupule pentru a crea, până la sfârşitul deceniului, un regim dictatorial bazat pe partidul unic.55

Mişcarea fascistă a lui Mussolini avea multe caracteristici comune cu nazismul, dar şi cu multe alte mişcări extremiste de dreapta, spre exemplu din Ungaria, unde Gyula Gdmbos se autocaracteriza, încă din 1919, ca fiind „naţional-socialist”. Fascismul italian era violent, dinamic, dispreţuia instituţiile parlamentare, era militarist şi glorifica conflictul şi războiul. Era fervent ostil nu numai comunismului, dar, mult mai important, şi socialismului sau liberalismului. Avea o viziune organică asupra societăţii, în care clasele şi reprezentarea populară aveau să fie înlocuite cu instituţii menite să transcendă clasele şi

să confere unitate naţiunii. Era un regim masculinizat şi anti-feminist, încercând să creeze un stat în care bărbaţii aveau să conducă, iar rolul femeilor era limitat în principal la conceperea şi creşterea copiilor. Liderul era ridicat la o poziţie de autoritate de necontestat. Era adoptat cultul tinereţii, fiind anunţată intenţia de a distruge vechile instituţii şi tradiţii şi de a crea un om nou, dur, anti-intelectual, modern, laic şi, mai presus de toate, fanatic dedicat cauzei propriei sale naţiuni şi rase.56 Din toate aceste puncte de vedere, a furnizat un exemplu pentru şi o paralelă cu Partidul Nazist aflat în plină ascensiune.

În concluzie, nazismul timpuriu, asemenea nenumăratelor mişcări ale dreptei radicale ce rivalizau între ele în perioada imediat postbelică, se încadra clar în contextul mai larg al ascensiunii fascismului european. Hitler l-a privit multă vreme pe Mussolini cu admiraţie, ca pe un exemplu de urmat. „Marşul asupra Romei” a însufleţit tinerele mişcări fasciste europene, la fel cum marşul lui Garibaldi şi unificarea Italiei ce a urmat stimulaseră mişcările naţionaliste europene, în urmă cu aproximativ şaizeci de ani. Fluxul istoriei părea să se mişte într-un sens favorabil lui Hitler; zilele democraţiei erau numărate. Pe măsură ce situaţia în Germania începea să se deterioreze tot mai rapid, în cursul anilor 1922 şi 1923, Hitler a început să creadă că putea face în Germania ceea ce Mussolini făcuse în Italia. Când guvernul german s-a declarat incapabil să facă plăţile în contul reparaţiilor, iar trupele franceze au ocupat zona Ruhr, naţionaliştii germani au explodat de furie şi umilinţă. Pierderea de legitimitate suferită de Republică era incalculabilă; guvernul trebuia să lase impresia că acţionează împotriva ocupaţiei. O campanie generalizată de rezistenţă pasivă, încurajată de către guvernul german, a condus la noi represalii franceze, la arestări, încarcerări şi expulzări. Printre multele exemple ale represiunii franceze, naţionaliştii îşi aminteau cum un muncitor feroviar şi veteran de război fusese concediat şi deportat, împreună

cu familia, deoarece ţinuse un discurs progerman la un monument de război; un alt bărbat, un profesor, a avut aceeaşi soartă după ce le-a cerut elevilor săi să întoarcă spatele trupelor franceze care mărşăluiau pe lângă ei.57 Bande de elevi de şcoală le râdeau în cap pe femeile despre care se credea că „se înhăitează fără ruşine cu francezii”, în vreme ce alţii, mai puţin dramatic, îşi demonstrau patriotismul preferând să meargă pe jos la şcoală kilometri întregi, în loc să folosească căile ferate administrate de francezi. Câţiva muncitori au încercat să saboteze activ ocupaţia; unul dintre ei, Albert Leo Schlageter, fost soldat în Corpurile France, a fost executat pentru activităţile sale, iar extrema dreaptă, în frunte cu naziştii, a profitat imediat de incident, ca exemplu al brutalităţii franceze şi al slăbiciunii guvernului de la Berlin, transformându-l pe parcurs pe Schlageter într-un martir naţionalist foarte cunoscut. Industria a încetat să mai producă, exacerbând problemele financiare şi aşa foarte grave ale ţării.58

Naţionaliştii au dispus de o armă propagandistică redutabilă în cazul prezenţei trupelor coloniale franceze de culoare printre forţele de ocupaţie. Rasismul era endemic în toate societăţile europene în perioada interbelică şi lucrurile stăteau la fel în Statele Unite şi în alte zone ale lumii. Cea mai mare parte a europenilor împărtăşeau credinţa că oamenii cu pielea închisă la culoare erau fiinţe inferioare, sălbatici pe care omul alb avea misiunea să-i îmblânzească.59 Utilizarea trupelor coloniale de către francezi şi britanici în timpul Primului Război Mondial dăduse naştere unui număr de comentarii defavorabile în Germania; dar prezenţa lor chiar pe teritoriul german, în primul rând în zonele renane ocupate, apoi în 1923, în timpul incursiunii franceze, în Ruhr, fusese cea care deschisese porţile unui torent de propagandă rasistă înfiorătoare. Mulţi germani din Renania sau Ruhr se simţeau umiliţi că – după cum afirma unul dintre ei mai târziu – „siamezi, senegalezi şi arabi au devenit stăpânii

pământului nostru natal”.60 Numaidecât, caricaturiştii provocau sentimente rasiste şi naţionaliste, aşternând pe hârtie schiţe rudimentare, semipornografice ale unor soldaţi de culoare cu figuri sălbatice, ducând cu ei femei germane albe spre o soartă mai rea decât moartea. La dreapta spectrului politic, acesta a devenit un simbol puternic al umilinţei naţionale suferite de Germania în anii Republicii de la Weimar, iar mitul violării în masă a femeilor germane de către trupele coloniale franceze s-a împământenit atât de adânc, încât cele câteva sute de copii mulatri care puteau fi găsiţi în Germania la începutul anilor ’30 erau general consideraţi rezultatul acestor incidente. În realitate, majoritatea lor covârşitoare par să fi fost rezultatul unor uniuni consensuale, de multe ori între coloniştii germani şi indigene din coloniile germane din Africa, înainte sau în timpul războiului.61

În vreme ce naziştii şi alţii asemenea lor exploatau din plin aceste temeri şi resentimente, guvernul de la Berlin părea complet neputincios. Planurile şi conspiraţiile au început să se multiplice. Hitler nu era singura persoană care se gândea la un marş asupra Berlinului: „naţional-bolşevicul” Hans von Hentig, care avea să devină cel mai distins criminolog german după 1945, începuse şi el să adune arme şi oameni, în cadrul unui plan fantezist de a folosi Partidul Comunist ca aliat într-o preluare violentă a puterii, cu scopul de a forţa Germania să denunţe Tratatul de la Versailles.62 Ideea nu avea foarte multă legătură cu realitatea, oricine ar fi încercat să o pună în practică; atât structura federală a Germaniei, cât şi constituţia ei făceau extrem de improbabilă o repetare a evenimentelor din Italia. Chiar şi aşa, ideea a câştigat rapid adepţi. Hitler a iniţiat o ofensivă propagandistică masivă, criticându-i vehement pentru slăbiciunea lor pe „criminalii din noiembrie”, aflaţi la conducere la Berlin şi încercând să câştige cât mai mult sprijin într-un crescendo de demonstraţii publice îndreptate împotriva francezilor.

Perspectivele sale se ameliorară considerabil odată

cu aderarea la mişcarea nazistă a unui alt grup de simpatizanţi foarte recenţi şi utili. Printre ei se număra şi Ernst „Putzi” Hanistaengl, un membru al înaltei societăţi, pe jumătate american, provenit dintr-o familie bogată cu legături în lumea artei şi a editurilor, şi al cărui snobism l-a împiedicat să cadă cu totul pradă fascinaţiei pentru Hitler. Dar Hanistaengl credea că simplitatea mic-burgheză a lui Hitler – gusturile sale teribile în materie de artă, ignoranţa completă când venea vorba de vin, manierele stângace afişate în timpul meselor – era dovada simplă a sincerităţii sale autentice. Lipsa acestuia de rafinament era o precondiţie a abilităţii sale extraordinare de a interacţiona cu masele. Asemeni multor altor admiratori ai lui Hitler, primul contact al lui Hanistaengl cu acesta a fost audierea unui discurs; cât despre Hitler, acesta a fost copleşit de eleganţa camerei de desen a acestuia, îi plăcea să-l asculte cântând Wagner la pian, dirijând cu ambele braţe în timp ce străbătea de la un capăt la celălalt camera în care răsunau acordurile maestrului. Mai important, Hanistaengl l-a putut prezenta pe Hitler unor persoane influente din înalta societate münchenezã, inclusiv unor editori, oameni de afaceri şi ofiţeri de armată. Asemenea cercuri se amuzau tratându-l de sus, se distrau când apărea la petrecerile lor elegante în tunica militară şi cu un bici pentru câini, dar împărtăşeau suficient de multe din punctele sale de vedere pentru a-i gira împrumuturile – aşa cum a făcut-o soţia fabricantului de piane Bechstein – sau pentru a-l sprijini în multe alte feluri. Numai cei mai dedicaţi, însă, oameni precum afaceristul Kurt Liidecke, i-au pus la dispoziţie sume mari de bani. Altfel, Partidul Nazist era obligat să se bazeze pe simpatizanţii din funcţii importante, precum fostul diplomat Max Erwin von Scheubner-Richter, pentru a redirecţiona o mică parte din fondurile acordate de lumea afacerilor lui Ludendorff şi continua să obţină cea mai mare parte a veniturilor din cotizaţiile membrilor.63

Un altfel de sprijin a fost oferit, în octombrie 1922,

de intrarea în Partidul nazist, împreună cu susţinătorii săi de la Nürnberg, a lui Julius Streicher, şi el veteran de război, care se mândrea cu o Cruce de Fier, şi membru fondator al Partidului Socialist-German după război. Impresionat de progresele înregistrate de Hitler, Streicher a adus atât de mulţi simpatizanţi în Partidul Nazist, încât acesta practic şi-a dublat mărimea peste noapte. Franconia protestantă era un teren propice de recrutare pentru naziști, date fiind existenţa unei ţărănimi nemulţumite, vulnerabilitatea în faţa apelurilor antisemite şi lipsa unui partid important, care să fi dominat tradiţional regiunea. Înscrierea lui Streicher în partid a extins semnificativ influenţa acestuia spre nord. Dar câştigându-l pe Streicher, partidul a dobândit şi un antisemit virulent, a cărui ură nemăsurată faţă de evrei o egala chiar şi pe cea a lui Hitler, un om violent care purta în public un bici şi care îşi bătea personal rivalii neputincioşi, odată ajuns într-o poziţie de putere. În 1923, Streicher a fondat un ziar de scandal, *Die Stürmer* (*Luptătorul*), care s-a impus rapid în locul unde titlurile senzaţionale lansau cele mai înverşunate atacuri la adresa evreilor, pline de aluzii sexuale, caricaturi rasiste, acuzaţii fabricate de crime rituale şi poveşti excitante, semipornografice cu bărbaţi evrei seducând fete germane inocente. Atât de extremist era ziarul şi atât de obsedat părea redactorul său, cu înfăţişarea sa brutală şi capul ras, încât Streicher nu a dobândit niciodată o influenţă semnificativă în interiorul mişcării ai cărei lideri îl priveau cu oarecare dezgust, iar ziarul a fost chiar interzis o vreme în timpul celui de-al Treilea Reich.

Cu toate acesta, Streicher nu era doar un simplu bătăuş. Fost profesor, el era şi poet, iar versurile sale fuseseră descrise ca „foarte atrăgătoare” şi, asemeni lui Hitler, picta acuarele, deşi în cazul său era vorba numai de un hobby. Şi lui Streicher îi plăcea să se imagineze artist; nu era lipsit de educaţie, era jurnalist profesionist şi era, într-un fel, un boem asemănător lui Hitler. Ideile sale, deşi

exprimate de o manieră extremă, nu erau deloc neobişnuite în cercurile dreptei radicale ale perioadei şi datora multe, după cum chiar el o recunoştea, influenţei antisemitismului german antebelic, în special lui Theodor Fritsch. Iar antisemitismul lui Streicher nu se plasa nicidecum la periferia mişcării naziste. Într-adevăr, Hitler avea să comenteze ulterior că, dintr-un anumit punct de vedere, Streicher „l-a *idealizat* pe evreu. Evreul este mai mârşav, mai hain, mai diabolic decât l-a descris Streicher”. Poate că nu fusese un administrator eficient, recunoştea liderul nazist, iar apetitul său sexual îi adusese tot felul de probleme, dar Hitler i-a rămas mereu loial. În anumite momente, când era nevoie ca nazismul să prezinte lumii o latură respectabilă, *Die Stürmer* putea deveni un impediment; dar asta numai din raţiuni tactice, niciodată din principiu sau convingere.64

ni în 1923, Hitler şi Partidul Nazist nu simţeau deloc nevoia să pară respectabili. Violenţa părea să fie calea cea mai directă spre putere. Guvernul bavarez radical de dreapta, condus de Gustav Ritter von Kahr, favorabil paramilitarilor, pierduse puterea în septembrie 1921. Din acel moment, Kahr şi apropiaţii săi s-au amestecat într-o serie de intrigi împotriva guvernului lui Eugen von Knilling şi al Partidului Popular Bavarez, pe care îl conducea. Aşa cum avea să fie cazul multor conservatori moderaţi de mai târziu, Knilling şi aliaţii săi erau de părere că naziştii reprezentau o ameninţare, iar violenţa acestora din urmă le repugna, dar îi considerau buni germani şi credeau că idealismul lor trebuia pur şi simplu să fie utilizat de o manieră mai productivă şi mai sănătoasă. În consecinţă, şi ei au manifestat o relativă toleranţă faţă de activităţile naziste. În plus, într-unul din momentele în care au încercat să adopte o atitudine mai fermă, interzicând un miting nazist la sfârşitul lui ianuarie 1923, din cauza temerilor că ar fi putut degenera în violenţe, generalul Hermann von Lossow a fost contactat de Röhm şi a fost de acord să sprijine dreptul lui Hitler de a organiza mitingul,

în schimbul unei garanţii că avea să se desfăşoare paşnic. Kahr, în acel moment guvernator al Bavariei Superioare, l-a sprijinit şi guvernul bavarez a fost nevoit să dea înapoi.65

Evenimentele au început să evolueze rapid spre punctul culminant. De cele mai multe ori, scăpau controlului lui Hitler. În special Ernst Röhm, acţionând independent de liderul partidului, reuşise să reunească într-o Comunitate de Lucru a Ligilor Patriotice de Luptă principalele organizaţii paramilitare din Bavaria, inclusiv unele mult mai importante decât cămăşile brune naziste. Aceste grupări şi-au predat armele armatei regulat, ale cărei unităţi bavareze, aflate sub conducerea generalului von Lossow, se pregăteau în mod evident pentru îndelung dezbătutul marş asupra Berlinului şi pentru o confruntare armată cu francezii în Ruhr, astfel încât paramilitarii au fost înrolaţi ca auxiliari şi s-a început antrenarea lor. În acest amestec exploziv de conspiraţii paramilitare, a intervenit acum şi generalul Ludendorff. O tentativă a lui Hitler de a prelua iniţiativa, printr-un apel la retrocedarea armelor oferite armatei, a fost întâmpinată cu un refuz sec. S-a văzut nevoit să-i cedeze lui Ludendorff rolul principal când paramilitarii au organizat, la începutul lui septembrie, o paradă uriaşă la Nürnberg, cu participarea a circa 100.000 de oameni în uniformă. Hitler a fost numit comandantul politic al organizaţiilor paramilitare, dar, departe de a controla evenimentele, era purtat înainte de acestea.66

Rolul lui Röhm în reorganizarea mişcării paramilitare a fost crucial şi în acest moment a demisionat din fruntea infimei organizaţii naziste de asalt, pentru a se concentra asupra acestui obiectiv. A fost urmat de un om care avea să joace un rol-cheie în dezvoltarea ulterioară a mişcării naziste şi a celui de-al Treilea Reich: Hermann Göring. Născut în 1893 la Rosenheim, în Bavaria, Göring era tot un om de acţiune, dar complet diferit de Röhm. Provenea dintr-o familie bavareză din clasa mijlocie superioară, iar

tatăl său jucase, în perioada antebelică, un rol crucial în colonizarea germană a Namibiei şi era un imperialist convins. Între 1905 şi 1911, Göring a urmat cursurile academiei militare, ultimii ani petrecându-i la Berlin. Întotdeauna s-a considerat mai degrabă soldat prusac decât bavarez. În timpul războiului, a devenit un cunoscut as al războiului aerian, la finalul conflictului aflându-se la comanda escadrilei de vânătoare create de către „Baronul Roşu" von Richthofen. Actele de bravură îi aduseseră cea mai înaltă decoraţie militară germană, *Pour le mérite*, şi o reputaţie populară de erou de roman de aventuri. Piloţii de vânătoare erau priviţi ca un fel de echivalent modern al cavalerilor medievali, ale căror isprăvi vitejeşti contrastau cu respingătorul măcel industrializat din tranşee, iar Göring era tratat ca o vedetă în cercurile aristocratice, consolidându-şi legăturile cu înalta societate, odată cu căsătoria, în februarie 1922, cu Karin von Kantzow, o baroneasă suedeză. Asemenea multor altor combatanţi, a continuat să caute o viaţă de aventură şi după sfârşitul conflictului, a făcut parte scurtă vreme din Corpurile France, devenind apoi pilot la spectacole aviatice în Suedia şi în cele din urmă aderând, graţie influenţei soţiei sale, la mişcarea lui Hitler, spre sfârşitul anului 1922. În acel moment, Göring era un personaj romantic, energic, atrăgător, ale cărui isprăvi erau celebrate în multe romane populare şi articole de presă elogioase.

Dorinţa de aventură a lui Göring a fost îndeplinită odată cu intrarea în mişcarea nazistă. Lipsit de scrupule, ambiţios şi extrem de egoist, Göring a intrat, cu toate acestea, de la bun început sub imperiul fascinaţiei faţă de Hitler. Loialitatea şi încrederea erau pentru el cele mai înalte virtuţi. Göring, ca şi Röhm, considera politica doar un alt tip de război, o formă de conflict armat, în care nici dreptatea, nici moralitatea nu aveau vreun rol de jucat; cel puternic câştiga, cel slab pierea, iar legile nu erau decât o grămadă de reguli „légaliste", care trebuiau încălcate dacă era nevoie. În ochii lui Göring, scopul justifica întotdeauna

mijloacele, iar scopul era reprezentat întotdeauna de propria interpretare a interesului naţional al Germaniei, pe care o credea trădată de evrei, democraţi şi revoluţionari în 1918. Legăturile sale cu lumea aristocratică, înfăţişarea sa foarte elegantă, cosmopolita sa pricepere în materie de limbă franceză, italiană sau suedeză, precum şi reputaţia sa de pilot de vânătoare cu comportament cavaleresc, toate acestea au făcut ca mulţi să îl considere un moderat, un diplomat chiar. Aparenţele erau înşelătoare; era la fel de lipsit de scrupule, de brutal şi de radical ca oricare altul dintre naziştii de frunte. Aceste diverse calităţi, combinate cu disponibilitatea sa crescândă de a renunţa, în favoarea lui Hitler, la orice manifestare de voinţă independentă, l-au transformat, la începutul lui 1923, în opţiunea ideală pentru postul de lider al organizaţiei paramilitare.67

Avându-l pe Göring în frunte, era de aşteptat că paramilitarii urmau să se conformeze din nou liniei naziste. Pregătirile au continuat, în colaborare cu ansamblul mişcărilor paramilitare pe care Röhm încerca să le controleze în măsura posibilului, pentru o revoltă, în primăvara sau la începutul verii lui 1923. Criza a izbucnit, în cele din urmă, când guvernul de la Berlin a fost forţat să demisioneze, pe 13 august. Guvernul succesor, de fapt o coaliţie care îi includea pe social-democraţi, era condus de Gustav Stresemann, un liberal naţionalist de dreapta, care în decursul anilor următori avea să se dovedească cel mai priceput, mai subtil şi mai realist politician republican. Stresemann a înţeles că avea să fie nevoit să pună capăt campaniei de rezistenţă pasivă din Ruhr şi că era necesară aducerea inflaţiei galopante sub control. A iniţiat o politică „de îndeplinire a obligaţiilor”, conform căreia Germania avea să respecte termenii aranjamentelor de pace, inclusiv în materie de plată a reparaţiilor, în timp ce, în spatele scenei, făcea presiuni pentru modificarea acestor termeni. Politica sa a înregistrat succese notabile în următorii şase ani, perioadă în care a ocupat funcţia de ministru de Externe. Dar în ochii naţionaliştilor, toate acestea

echivalau cu o trădare naţională. Dându-şi seama că acesta era momentul în care avea cele mai multe şanse să provoace o revoltă, guvernul bavarez l-a numit pe Kahr Comisar General de Stat cu puteri nelimitate în domeniul menţinerii ordinii. Sprijinit de Lossow şi de comandantul poliţiei, Hans Ritter von Seisser, Kahr a interzis o serie de demonstraţii plănuite de nazişti pentru 27 septembrie, în vreme ce punea la punct propriile planuri de răsturnare a guvernului de la Berlin. Presiunile în favoarea unei acţiuni sporeau din toate direcţiile; în rândurile paramilitarilor obişnuiţi, după cum a fost avertizat Hitler în mod repetat, acestea deveneau aproape irezistibile.68

La Berlin, comandantul armatei, Hans von Seeckt, a refuzat să sprijine planurile lui Lossow, Kahr şi Seisser. Prefera să răstoarne guvernul lui Stresemann prin intrigi discrete, lucru pe care l-a şi reuşit, chiar dacă acesta a fost succedat de un guvern în care Stresemann rămăsese ministru de Externe. Negocierile febrile de la München nu au avut drept rezultat un compromis între armata bavareză condusă de Lossow, poliţia aflată sub autoritatea lui Seisser şi paramilitarii reprezentaţi, bineînţeles, de Hitler. Conştient că risca să piardă sprijinul paramilitarilor dacă lucrurile mai trenau multă vreme, Hitler, sprijinit acum de Ludendorff, a hotărât să preia iniţiativa unui puci. Guvernul bavarez avea să fie arestat, iar Kahr şi aliaţii săi urmau să fie forţaţi să se alăture paramilitarilor, într-un marş asupra Berlinului. Data loviturii de stat a fost stabilită pe 9 noiembrie, aniversarea izbucnirii revoluţiei din 1918, care condusese la răsturnarea regimului imperial. Motivul era reprezentat mai degrabă de presiunea evenimentelor decât de dorinţa de a găsi o dată simbolică. În seara lui 8 noiembrie, Hitler, însoţit de un grup de paramilitari puternic înarmaţi, au întrerupt o adunare chiar în timp ce Kahr ţinea un discurs. Evenimentul fusese organizat în *Bürgerbräukeller*, o berărie aflată chiar la periferia centrului Münchenului. Hitler a ordonat unuia dintre oamenii săi să tragă un foc

de revolver în aer pentru a reduce mulţimea la tăcere, apoi a anunţat că sala era încercuită. Guvernul bavarez, a declarat, fusese răsturnat. În vreme ce Göring calma audienţa, Hitler i-a dus pe Kahr, Lossow şi Seisser într-o încăpere alăturată şi le-a explicat că avea intenţia să lanseze un marş asupra Berlinului, în urma căruia urma să se instaleze în funcţia de cancelar al Reichului; Ludendorff avea să preia comanda armatei naţionale. Cât despre ei, aveau să fie recompensaţi cu poziţii importante pentru sprijinul lor. Revenind în faţa mulţimii, i-a câştigat pe cei de faţă de partea sa cu un apel dramatic la sprijin, pentru ceea ce numea acţiunea sa împotriva „criminalilor din noiembrie 1918”. Kahr şi partenerii săi nu au avut de ales şi au fost nevoiţi să urce la tribună şi să-şi declare, alături de Ludendorff, sprijinul.69

Dar tranziţia de la demonstraţiile teatrale la puterea politică nu s-a dovedit atât de uşoară. Planurile naziste pentru o lovitură de stat erau coapte doar pe jumătate. Röhm a ocupat cartierul general al armatei din München, dar alte clădiri, inclusiv, foarte important, cazărmile, au rămas sub control guvernamental şi, în vreme ce Hitler plecase în oraş pentru a încerca să clarifice situaţia, Ludendorff i-a eliberat pe Kahr şi pe ceilalţi prizonieri, care s-au dezis imediat de sprijinul pe care fuseseră forţaţi să-l dea complotului şi au intrat imediat în legătură cu armata, poliţia şi presa, pentru a repudia acţiunile lui Hitler. Întors la berărie, Hitler şi Ludendorff au luat decizia să mărşăluiască spre centrul oraşului. Au adunat cam două mii de susţinători înarmaţi, fiecare dintre ei fiind plătit două miliarde de mărci (care valorau în acea zi puţin peste trei dolari), dintr-o pradă de mai bine de 14.000 de miliarde de mărci „confiscate” de la două tipografii, chipurile evreieşti, în timpul unor raiduri ale unor echipe de cămăşi brune, acţionând la ordinele lui Hitler. Coloana s-a pus în mişcare pe 9 noiembrie la prânz şi, încurajată de uralele susţinătorilor, a mărşăluit prin centrul oraşului în direcţia Ministerului de Război. La capătul străzii, au fost

întâmpinaţi de un cordon de poliţişti înarmaţi. Conform raportului oficial, au lipit ţeava pistoalelor cu siguranţa scoasă de piepturile poliţiştilor, i-au scuipat şi au îndreptat în direcţia lor baionetele fixate la arme. Apoi, cineva dintr-o tabără sau din cealaltă – mărturiile sunt divergente – a tras un foc de armă. Timp de o jumătate de minut, aerul s-a umplut de zgomotul gloanţelor trase de ambele tabere. Göring s-a prăbuşit la pământ, împuşcat în picior; Hitler s-a aruncat la pământ, sau a fost împins, dislocându-şi umărul. Scheubner-Richter, diplomatul prieten al lui Hitler şi legătura sa cu susţinătorii din înalta societate, a fost ucis pe loc. În total, paisprezece dintre susţinătorii lui Hitler şi patru poliţişti au fost împuşcaţi mortal. În vreme ce poliţia încerca să-i aresteze pe Ludendorff, Streicher, Röhm şi pe mulţi alţii, Göring a reuşit să scape mai întâi în Austria, apoi în Italia, stabilindu-se în cele din urmă în Suedia şi devenind, între timp, dependent de morfina pe care o lua pentru a calma durerile provocate de rană. Hitler a fost luat de la faţa locului cu mâna bandajată şi a fost dus la casa de la ţară a lui Hanistaengl, unde a fost arestat pe 11 noiembrie. Tentativa de puci ajunsese la un final umilitor.70

Reconstruind mişcarea

I

Nu a durat mult până când Hitler şi-a recăpătat controlul după evenimentele din noiembrie 1923. Ştia foarte bine că putea implica, în tentativa de lovitură de stat, un număr considerabil de politicieni bavarezi cunoscuţi şi putea demasca implicarea armatei în instruirea paramilitarilor pentru un marş asupra Berlinului. Conştient de această ameninţare, devenită evidentă în timpul interogatoriilor la care fusese supus Hitler, guvernul bavarez a reuşit să convingă autorităţile berlineze să organizeze procesul nu în cadrul Curţii Reichului de la Leipzig, ci în faţa unui „Tribunal Popular”, special creat în acest scop la München, unde putea controla mai bine evenimentele.71 E foarte probabil că i-

au oferit lui Hitler clemenţă, în schimbul asumării întregii responsabilităţi de către acesta. Ca judecător, l-au ales pe Georg Neithardt, un naţionalist binecunoscut, care fusese numit de reacţionarul Ministru de Justiţie al Bavariei, Franz Gürtner, în 1919, şi prezidase primul proces al lui Hitler în 1922. Când a început procesul, pe 26 februarie 1924, lui Hitler i s-a permis să apară în haine civile, purtând la piept Crucea de Fier, şi să se adreseze completului de judecată ore întregi fără a fi întrerupt. Şi, în timp ce Neithardt i-a permis să intimideze şi să insulte martorii acuzării, procurorul nu a adus în faţa instanţei o serie de personaje-cheie ale căror mărturii s-ar fi dovedit dăunătoare pentru cazul apărării. Tribunalul a suprimat dovezile care indicau o implicare a lui Ludendorff şi au respins apelurile în favoarea deportării lui Hitler ca cetăţean austriac, pe motiv că servise în armata germană şi demonstrase că era patriot.72 Hitler şi-a asumat întreaga responsabilitate, declarând că servirea intereselor Germaniei nu putea fi catalogată drept înaltă trădare. „Eternul Tribunal al Istoriei”, a declarat, ne va cântări faptele […] ca germani care au dorit numai bine poporului şi patriei lor”.73

În ciuda faptului că participanţii la puci împuşcaseră mortal patru poliţişti, organizaseră o revoltă armată, care, după toate normele juridice, reprezenta o trădare împotriva unui guvern legal constituit, iar ambele delicte erau pasibile de pedeapsa cu moartea, tribunalul l-a condamnat pe Hitler la numai cinci ani de închisoare pentru înaltă trădare, iar ceilalţi au fost condamnaţi la pedepse similare sau mai mici. Ludendorff, aşa cum era de aşteptat, a fost achitat. Curtea şi-a motivat clemenţa prin faptul că, aşa cum a declarat, participanţii la puci „fuseseră animaţi în acţiunile lor patriotism pur şi de cele mai nobile dorinţe”. Verdictul era scandalos chiar şi după standardele justiţiei lipsite de obiectivitate a Republicii de la Weimar. A fost general condamnată, chiar şi în cercurile de dreapta. Hitler a fost trimis în vechea fortăreaţă de la

Landsberg am Lech, la vest de München, unde a preluat celula care fusese ocupată până în acel moment de contele Arco-Valley, asasinul lui Eisner. Era ceea ce se numea o „închisoare-fortăreaţă”, o formă blândă de încarcerare destinată delincvenţilor despre care se credea că acţionaseră din motive onorabile, cum era, de exemplu, cazul gentlemenilor onorabili care, înainte de război, îşi uciseseră oponenţii în dueluri. Celula lui Hitler era spaţioasă, luminoasă şi mobilată confortabil. Vizitatorii aveau acces liber. Peste cinci sute de persoane i-au trecut pragul în timpul şederii sale. I-au adus cadouri, flori, scrisori şi telegrame de la cei care îi transmiteau urări din exterior. A putut citi, întrucât nu avea mare lucru de făcut când nu avea oaspeţi, şi a parcurs o varietate de cărţi, printre autorii cărora se numărau Friedrich Nietzsche sau Houston Stewart Chamberlain, căutând în ele în primul rând o confirmare a propriilor păreri. Mult mai important, la sugestia editorului nazist Max Amman, Hitler a început să dicteze o istorie a vieţii şi opiniilor sale de până la acel moment celor doi colegi de închisoare, şoferul său Emil Maurice şi lui Rudolf Hess, devenit între timp un fel de factotum. Textul a fost publicat în anul următor sub titlul, sugerat probabil de Amman, de *Lupta mea.14*

Lupta mea a fost văzută de unii istorici ca un gen de plan al acţiunilor ulterioare ale lui Hitler, ca o carte malefică şi periculoasă, ignorată din nefericire de cei care nu ar fi trebuit s-o facă. Nu a fost nimic de genul acesta. Revizuită masiv de către Amman, Hanistaengl şi alţii pentru a da o aparenţă mai cultă şi mai coerentă primei versiuni, foarte dezlânate, era chiar şi aşa bombastică şi plictisitoare, vânzându-se într-un număr modest de exemplare, până la succesul electoral nazist din 1930. După aceea, a devenit un bestseller, în primul rând în timpul celui de-al Treilea Reich, când a nu avea un exemplar în bibliotecă echivala cu un act de trădare. Cei

care au citit-o, probabil un procent relativ mic dintre cei care o cumpăraseră, trebuie să fi considerat foarte dificil să asimileze ceva coerent din acest *mélange* ilogic de reminiscenţe autobiografice şi declamaţii politice trunchiate. Totuşi, nimeni dintre cititorii cărţii nu putea să se îndoiască de faptul că Hitler considera conflictul rasial a fi motorul, esenţa istoriei, iar pe evrei inamicul ireconciliabil al rasei germane, rasă a cărei misiune istorică era aceea de a le distruge puterea la nivel internaţional şi de a-i anihila complet, totul sub ghidajul Partidului Nazist. „Naţionalizarea maselor noastre, scria, va reuşi numai când, dincolo de toate eforturile pozitive de câştigare a sufletului poporului nostru, cei care îl otrăvesc din exterior vor fi exterminaţi”.75

Evreii erau acum legaţi indisolubil în mintea lui Hitler de „bolşevism” şi „marxism”, ambele beneficiind de mult mai multă atenţie în *Lupta mea* decât capitalismul financiar, care îl obsedase atât de mult în perioada inflaţiei. Germania avea să-şi cucerească „spaţiul vital” în Rusia şi tot acolo ea îi va elimina pe „iudeo-bolşevicii” care, în viziunea sa, conduceau statul sovietic. Aceste idei au fost discutate mai detaliat în al doilea volum al cărţii, volum scris în 1925 şi publicat peste un an; aveau să se afle în centrul ideologiei lui Hitler din acest moment înainte. „Graniţele din 1914 nu înseamnă absolut nimic pentru viitorul Germaniei”, afirma el. Făcând o comparaţie cu vastele cuceriri orientale ale lui Alexandru cel Mare, anunţa că „sfârşitul dominaţiei evreieşti în Rusia avea să însemne sfârşitul Rusiei ca stat”. Teritoriul ocupat în acel moment de „Rusia şi statele ei vasale” avea să fie dat în viitor „muncii asidue a plugurilor germane”.76

Convingerile lui Hitler erau clar expuse în *Lupta mea*, vizibile pentru toţi cei dispuşi să le vadă. Nicio persoană căreia textul îi era familiar nu putea concluziona, după ce îl citise, că Hitler dorea numai o revizuire a Tratatului de la Versailles, revenirea la graniţele germane din 1914 şi autodeterminarea pentru minorităţile germane

din Centrul Europei. Nici nu s-ar fi putut îndoi de caracterul visceral, fanatic şi, mai mult decât atât, criminal al antisemitismului lui. Dar convingerile şi intenţiile nu sunt schiţe şi planuri. Când venea vorba de punerea în practică a acestor idei, textul lui Hitler reflecta, după cum era normal, realităţile politice ale momentului în care fusese scris. La acea vreme, când abia se retrăseseră din Ruhr, francezii erau inamicul prin excelenţă. Britanicii însă puteau fi un aliat în lupta împotriva bolşevismului, ei oferind sprijin forţelor albe în timpul războiului civil din Rusia, în urmă cu numai câţiva ani. Ceva mai târziu, când Hitler a redactat o altă lucrare asemănătoare, nepublicată antum, tensiunile dintre Italia şi Germania pe tema Tirolului de Sud dominau agenda internaţională, aşa că s-a concentrat asupra lor.77 în ciuda tuturor acestor evoluţii tactice, centrale, rămâneau întotdeauna căutarea pe termen lung de „spaţiu vital" în Est şi dorinţa sa înverşunată de a-i anihila pe evrei. Aceasta, de asemenea nu putea fi realizată peste noapte şi e clar că Hitler nu avea în acel moment o idee clară despre cum şi când avea să o pună în practică. Şi în acest caz aveau să existe manevre tactice pe drumul spre atingerea obiectivului şi o mare varietate de soluţii temporare aveau să apară pe parcurs. Dar nimic din toate astea nu schimba caracterul criminal al urii lui Hitler pentru evrei sau paranoica sa convingere că erau responsabili pentru toate dificultăţile Germaniei şi că singura soluţie pe termen lung era exterminarea lor ca entitate biologică; convingere ce se desluşește uşor nu numai din limbajul *Luptei mele*, dar şi din cuvintele şi expresiile pe care le utiliza în discursuri sau din atmosfera de intoleranţă religioasă în care erau rostite.78 Evreii erau „o molimă", „mai răi decât Ciuma Neagră", „un vierme în trupul în descompunere al Germaniei" şi aveau să fie alungaţi din presupusele poziţii de autoritate şi apoi aveau să fie expulzaţi toţi din ţară, prin forţă dacă era necesar. Ce urma să se întâmple cu evreii din Estul Europei în momentul în care Germania

avea să-şi obţină spaţiul vital acolo, nu putea spune; dar violenţa criminală a limbajului său dădea de înţeles, fără putinţă de tăgadă, că soarta lor nu avea să fie una plăcută.79

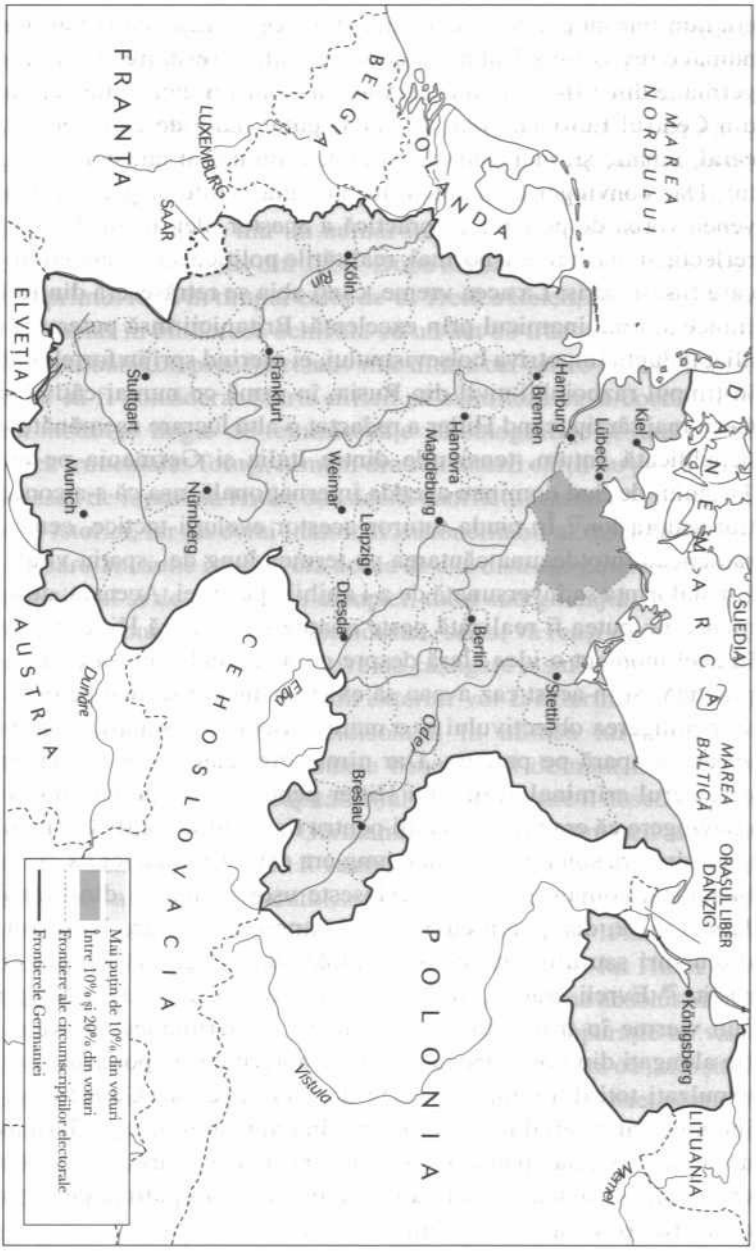

Naziştii la alegerile pentru Reichstag din 1924

Scrierea cărţii, publicitatea masivă pe care a câştigat-o de pe urma procesului, adulaţia revărsată asupra lui din partea dreptei naţionaliste după tentativa de puci eşuată, toate l-au ajutat să se convingă, dacă mai era cazul, că el era omul destinat să transforme aceste idei în realitate. Lovitura de stat eşuată l-a învăţat şi că nu va reuşi să facă primul pas – cucerirea puterii în Germania însăşi – bazându-se exclusiv pe violenţa paramilitarilor. Un „marş asupra Romei" ieşea din discuţie. Era esenţial să-şi construiască un sprijin de masă prin propagandă şi prin campaniile de discursuri publice, despre care ştia că erau punctul său forte. Cucerirea revoluţionară a puterii, dorită în continuare de Röhm, nu ar fi avut oricum sorţi de izbândă dacă era încercată fără sprijinul armatei, un sprijin remarcabil, prin lipsă, în noiembrie 1923. Hitler nu a intrat pe un drum al „legalităţii", aşa cum s-a spus uneori mai târziu, inclusiv de către el, după puciul nereuşit. Dar şi-a dat seama că răsturnarea „sistemului" weimarez presupunea mai mult decât câteva focuri de armă prost ţintite, chiar şi într-un an de crize acute precum 1923. Era evident că venirea la putere necesita sprijinul unor elemente-cheie ale ordinii stabilite şi, chiar dacă se bucurase de un oarecare sprijin în 1923, acesta nu se dovedise suficient. Cu ocazia următoarei crize, care avea să se izbucnească în mai puţin de un deceniu, s-a asigurat că, spre deosebire de 1923, armata şi instituţiile cheie fie erau neutralizate, fie lucrau activ în favoarea sa.80

Între timp însă, situaţia Partidului Nazist părea aproape iremediabil compromisă, după arestarea şi încarcerarea lui Hitler. Grupările paramilitare s-au dizolvat în dezordine şi guvernul le-a confiscat armele. Kahr, Lossow şi Seisser, grav compromişi de puci, au fost înlăturaţi de noul cabinet, condus de liderul Partidului Popular Bavarez, Heinrich Held. Separatismul bavarez şi conspiraţiile ultranaţionaliste au lăsat locul unei vieţi politice regionale ceva mai convenţionale. Situaţia s-a calmat odată cu sfârşitul hiperinflaţiei, iar politica de

„îndeplinire a obligaţiilor” a început să câştige adepţi la Berlin, făcându-şi imediat simţite efectele pozitive prin reprogramarea reparaţiilor odată cu Planul Dawes. Lipsiţi de lider, naziştii s-au divizat din nou în mici facţiuni rivale. Röhm şi-a continuat tentativele de a reunifica sub autoritatea lui Ludendorff resturile rămase din organizaţiile paramilitare. Hitler l-a desemnat pe Alfred Rosenberg lider al Partidului Nazist, fiind practic singurul dintre personajele de frunte ale partidului rămas în ţară şi care nu fusese închis. Dar Rosenberg s-a dovedit complet incapabil să-şi impună autoritatea asupra mişcării.81

Atât Partidul Nazist, cât şi cămăşile brune erau acum organizaţii în afara legii. Mai mult, erau complet nepregătite pentru a activa în ilegalitate. Existau opinii divergente în legătură cu tacticile viitoare – paramilitare sau parlamentare –, iar rivalitatea dintre personaje ca Streicher şi Ludendorff, precum şi amestecătura de grupări ultranaţionaliste apărute în încercarea de a revendica moştenirea nazistă, paralizau toate încercările de a reînvia mişcarea. Hitler s-a spălat pe mâini de toate aceste certuri, anunţându-şi retragerea din politică pentru a-şi scrie cartea. Situaţia nu s-a ameliorat prea mult când Hitler a fost eliberat condiţionat pe 20 decembrie 1924, în urma unei decizii a Curţii Supreme bavareze şi în pofida opoziţiei procuraturii. Mai erau patru ani din pedeapsă şi, în acest interval, trebuia să fie precaut să nu încalce termenii eliberării sale condiţionate. Până în 1927, în cele mai multe regiuni ale Germaniei nu i s-a permis să vorbească în public; chiar şi în 1928, interdicţia era valabilă în Prusia, care reprezenta mai bine de jumătate din teritoriul Republicii şi conţinea majoritatea populaţiei. Dreapta ultranaţionalistă a fost umilită în alegerile din 1924. Singura rază de speranţă în această mare de pesimism a fost furnizată de guvernul austriac, care a blocat tentativele oficiale de a-l repatria pe Hitler, refuzând să-l accepte.82

n

Chiar şi în aceste condiţii, Hitler continua să aibă câţiva prieteni în poziţii înalte. Un personaj cheie era reprezentat de Franz Giirtner, Ministrul bavarez al Justiţiei, care simpatiza cu ideile lui naţionaliste. Giirtner a acceptat să ridice interdicţia asupra Partidului Nazist şi a ziarului acestuia, *Observatorul rasial*, când, pe 16 februarie 1925, starea de asediu a fost în cele din urmă ridicată.83 înarmat cu recent câştigatul prestigiu şi cu încrederea în sine pe care i-o oferise postura de erou al puciului şi al procesului ce urmase, Hitler a reînfiinţat imediat Partidul Nazist, făcând apel la susţinătorii săi să i se alăture şi (o noutate extrem de importantă) să se supună necondiţionat autorităţii sale. Într-o manifestare de solidaritate, Julius Streicher, Gottfried Feder, ziaristul şi jurnalistul partidului Hermann Esser şi alţii au renunţat public la divergenţe. Hitler a purces apoi la marginalizarea celor mai importanţi rivali politici. Mai întâi, în momentul în care reconstituirea organizaţiei cămăşilor brune a devenit legală, a insistat ca aceasta să fie subordonată partidului, iar legăturile cu celelalte grupări paramilitare să fie rupte; Ernst Röhm, refuzând acest lucru, a fost exclus, a părăsit viaţa politică şi a fost nevoit să devină comis-voiajor şi apoi să lucreze într-o fabrică, înainte de a accepta o invitaţie de a merge în Bolivia să instruiască trupele ţării în tacticile europene de luptă.84 în al doilea rând, Hitler a acţionat neîncetat pentru subminarea prestigiului de care încă se bucura Ludendorff, o personalitate care nu reprezenta numai un rival serios, dar adopta cu rapiditate atitudini tot mai extremiste. Sub influenţa Mathildei von Kemnitz, din 1926 soţia sa, Ludendorff a creat Liga Tannenberg, care publica literatură dedicată teoriilor conspiraţiei, ale cărei ţinte erau nu numai evreii, dar şi iezuiţii şi Biserica Catolică – o reţetă sigură pentru dezastru electoral în Bavaria şi alte regiuni religioase din sudul Germaniei. Soarta lui Ludendorff a fost pecetluită odată cu candidatura sa pentru preşedinţie la alegerile din 1925, în calitate de

candidat al Partidului Nazist, ocazie cu care a primit un derizoriu 1, 1% din voturi. Există unele dovezi că Hitler însuşi îl convinsese să candideze, fiind conştient că reputaţia acestuia avea să fie ireparabil afectată de o asemenea tentativă.85 Din acest moment până la moartea sa în 1937, Ludendorff şi a sa Ligă Tannenberg au rămas la periferia politicii, condamnat la totală irelevanţă şi lipsit de orice sprijin de masă. Nimic nu demonstra mai bine decât aceasta schimbarea situaţiei naţionalismului extremist în Germania: dictatorul militar atotputernic în Primul Război Mondial fusese împins la marginea vieţii politice de un politician nazist parvenit; generalul fusese dat la o parte de caporal.

Odată scăpat definitiv de Ludendorff, Hitler nu a mai avut un adversar serios în zona extremei drepte. Acum se putea dedica aducerii restului segmentelor mişcării ultranaţionaliste sub control. În vreme ce grupurile disparate din sud gravitau pe orbita Partidului Nazist, diverse filiale ale partidului din nordul şi vestul Germaniei traversau o perioadă de renaştere. Persoana responsabilă în cea mai mare parte pentru aceste progrese era un alt bavarez, Gregor Strasser, un farmacist din Landshut. Născut în 1892 în familia unui avocat activ politic, Strasser era bine educat şi cultivat, iar provenienţa şi manierele burgheze îl transformaseră într-o figură atractivă în ochii multora dintre simpatizanţii potenţiali ai mişcării naziste. În acelaşi timp, asemenea multor altor bărbaţi germani din clasa mijlocie care făceau parte din generaţia sa, fusese marcat de spiritul lui 1914 şi era convins că spiritul de unitate al acelui moment trebuia reînviat şi împărtăşit de către toţi germanii. După ce şi-a terminat serviciul militar cu gradul de locotenent, Strasser a încercat să recreeze această experienţă şi să îndrepte relele – din punctul său de vedere – Germaniei. A luptat în cadrul Corpurilor France la München la sfârşitul războiului şi apoi şi-a organizat propria unitate paramilitară, ceea ce l-a adus în contact cu Hitler. Pentru Strasser, cauza era cea care

conta şi mai puţin liderul. Pe 9 noiembrie 1923, şi-a condus unitatea de cămăşi brune prin München, pentru a prelua, conform planului, controlul asupra unui pod şi, când tentativa de puci a eşuat, şi-a dus unitatea înapoi la Landshut unde, aşa cum era de aşteptat, a fost arestat.86

Dar în cele din urmă, rolul periferic jucat în tentativa de lovitură de stat nu a convins autorităţile că trebuia să i se dea o pedeapsă foarte dură. Drept urmare, Strasser a rămas în libertate, în timp ce restul liderilor naziști fie se aflau în închisori, fie fugiseră din ţară, în aprilie 1924, a fost ales în legislativul bavarez. S-a dovedit a fi un administrator talentat, unificând multe din fragmentele dreptei radicale, mult slăbite în urma evenimentelor. Odată cu reintrarea în legalitate a Partidului Nazist, Hitler, recunoscându-i abilităţile, l-a trimis să-l reactiveze în nordul Germaniei. Până la sfârşitul lui 1925, activităţile neobosite de recrutare duseseră la cvadruplarea numărului de filiale, în special prin accentuarea aspectelor „socialiste” ale ideologiei naziste, în încercarea de a atrage muncitori industriali în regiuni precum Ruhr-ul. Strasser privea cu dispreţ celelalte grupuri radicale de dreapta, pentru care „soluţia primitivă a antisemitismului era suficientă”. I-a mărturisit lui Oswald Spengler, în iulie 1925, că nazismul era diferit întrucât dorea „o revoluţie germană” prin implementarea unei variante germane de socialism.87 Ideea sa de socialism, deşi implica controlul de către stat a 51% din industriile principale şi a 49% din restul domeniilor, includea de asemenea revenirea la sistemul breslelor şi plata salariilor mai degrabă în bunuri decât în bani. Ideile „socialiste” de acest tip au fost dezvoltate de Strasser în colaborare cu noile filiale ale partidului, din diferite zone nord-germane. În această perioadă aceste filiale datorau foarte puţin sau nimic conducerii lui Hitler; partidul se reconstruia în mare parte singur, independent de cartierul general de la München, în curând, poate inevitabil, Strasser şi aliaţii săi au început să-şi manifeste suspiciunile faţă de clica coruptă şi

autoritară, în frunte cu Hermann Esser, care conducea biroul din München al partidului în perioada cât Hitler a redactat al doilea volum din *Lupta mea*. Mulţi dintre ei nici măcar nu-l cunoscuseră personal pe Hitler şi, în consecinţă, nu căzuseră încă pradă carismei crescânde a acestuia. Le displăcea în special programul partidului aflat în vigoare şi şi-au făcut cunoscută intenţia de a-l înlocui cu un document mai apropiat de propriile lor idei.88

În aceste acţiuni s-a remarcat un alt tânăr recrut în partid, tânărul ideolog Joseph Goebbels. Născut în 1897 în oraşul industrial Rheydt, situat pe Rinul Inferior, fiu al unui funcţionar, Goebbels a urmat cursurile unui liceu umanist şi a continuat cu studii de filologie veche, germană şi istorie la Universitatea din Bonn, obţinând un doctorat în literatură romanică la Universitatea din Heidelberg, în 1921, ceea ce-i dădea dreptul să fie adresat, aşa cum s-a întâmplat, cu „dr. Goebbels”. Dar în pofida doctoratului său, Goebbels nu era destinat vieţii academice. Şi el era tot un fel de boem, ocupându-şi zilele de studenţie cu încercări de a scrie piese de teatru şi visuri pe marginea viitorului său artistic. Pe parcursul anilor ’20, a scris şi a rescris romanul, publicat în cele din urmă în 1929, sub titlul de *Michael*: *un destin german în paginile unui jurnal*. Romanul era menit să transmită în primul rând viziunea vagă şi confuză a lui Goebbels privind renaşterea naţională, viziune fundamentată pe convingeri fanatice şi pe credinţă în viitor, toate simbolizate de sacrificiul ultim al eroului romanului. Astfel, Goebbels încerca să dea un sens unei vieţi dominate de propriul defect fizic foarte vizibil: o malformaţie genetică îl făcea să şchiopăteze. Afecţiunea l-a transformat în timpul şcolii, de fapt toată viaţa, în ţinta unor glume nemiloase şi l-a făcut inapt de serviciu militar în Primul Război Mondial. Poate pentru a compensa, Goebbels a ajuns să creadă că era destinat unor lucruri măreţe; ţinea un jurnal, făcea curte femeilor, căuta aventurile amoroase cu o tenacitate extraordinară şi cu un succes surprinzător şi dispreţuia mijloacele obişnuite de

câştigare a traiului. În schimb, citea cu pasiune – Dostoievsky, Nietzsche, Spengler şi, mai presus de toţi, Houston Stewart Chamberlain, care l-a convins că renaşterea Occidentului, profeţită de Spengler, putea avea loc numai prin îndepărtarea evreilor.89

Goebbels era, din anumite puncte de vedere, diferit de ceilalţi lideri nazişti. Intelectul şi temperamentul său erau adeseori descrise ca „latine”, poate tocmai pentru că evita declamaţiile vagi filosofico-retorice şi, în schimb, vorbea şi scria cu claritate şi sinceritate, amestecată uneori cu un umor sarcastic.90 Asemenea multor altora însă, fusese şocat profund de înfrângerea Germaniei în Primul Război Mondial. A petrecut semestrul de iarnă 1919 – 1920 la München – era un lucru obişnuit ca studenţii germani să schimbe universitatea cel puţin o dată în timpul studiilor – şi, în consecinţă, pe lângă expunerea la atmosfera extremistă de dreapta a vieţii studenţeşti, a asimilat şi atmosfera vehement naţionalistă contrarevoluţionară ce domina oraşul în acele luni. Deşi simpatiza cu oameni precum Arco-Valley, a căror încarcerare îl scandaliza, Goebbels nu şi-a descoperit cu adevărat pasiunea pentru politică sau abilităţile politice până în 1924, când, după ce intrase în legătură cu grupările ultranaţionaliste, a fost introdus în Partidul Nazist de către un vechi prieten din şcoală.

Începutul ascensiunii sale în Partidul Nazist a coincis cu întâlnirea cu Erich Koch, nazist din Renania şi fost membru al aripii violente a rezistenţei anti-franceze. Tot atunci l-a întâlnit şi pe Julius Streicher, pe care l-a caracterizat în privat drept „smintit” şi „poate puţin patologic”.91 A fost impresionat de Ludendorff, pe care îl admira deja în calitatea acestuia de general din Primul Război Mondial. Curând, Goebbels a devenit organizatorul partidului în Renania. Şi-a dezvoltat calităţile de orator, devenind poate cel mai eficace vorbitor în public, cu excepţia lui Hitler însuşi; coerent, popular, capabil să răspundă prompt şi inteligent celor care îl hărţuiau cu

întrebări. A început să-şi folosească politic talentele literare, scriind articole pentru presa nazistă şi dând o tentă pseudosocialistă principiilor naziste. În numai câteva luni, a devenit unul din cei mai populari oratori nazişti din Renania, atrăgând atenţia liderilor regionali ai partidului şi începând să joace un rol semnificativ în stabilirea politicii regionale. Avea să joace un rol comparabil cu al lui Gregor Strasser în punerea sub semnul îndoielii a conducerii din München a partidului de către filialele nordice. Dar şi el a început să cadă pradă fascinaţiei pentru Hitler, entuziasmat de lecturarea *Luptei mele* („cine e acest om, a scris, jumătate plebeu, jumătate zeu!”).92 întâlnindu-l în persoană doar pentru a doua oară pe 6 noiembrie 1925, Goebbels a fost impresionat de „ochii săi mari şi albaştri. Ca nişte stele”. După ce l-a ascultat vorbind, a ajuns la concluzia că Hitler era „tribunul înnăscut al poporului, dictatorul ce va să vină”.93

Goebbels şi Hitler erau în dezacord într-o mulţime de probleme importante. Informat despre forţa crescândă a naziştilor nord-germani, Hitler i-a convocat la o întâlnire, pe 14 februarie 1926, la Bamberg, în Franconia, unde Julius Streicher câştigase pentru partid numeroşi adepţi. Conducătorul nazist a vorbit timp de două ore, respingându-le punctele de vedere şi reafirmându-şi credinţa în centralitatea „spaţiului vital” est-european pentru viitorul politicii externe germane. În condiţiile în care Strasser şi Goebbels îi încurajaseră pe nazişti să se alăture campaniei pentru exproprierea prinţilor germani, care îşi păstraseră marile proprietăţi din zonele rurale chiar şi după detronarea lor prin revoluţia din 1918, Hitler a condamnat o asemenea campanie ca pe un atac la adresa proprietăţii private, „îngrozitor!” a scris Goebbels în jurnal. „Probabil una din cele mai mari dezamăgiri din viaţa mea. Nu mai am încredere deplină în Hitler”. 94 Dar chiar dacă Goebbels se întreba acum dacă nu cumva Hitler era reacţionar, nu s-a opus deschis lui Hitler la această reuniune. Şocat de atitudinea intransigentă a acestuia din

urmă, Strasser a capitulat complet şi a renunţat la propuneri. În schimb, Hitler a încercat să-i domolească pe adepţii săi din nord prin îndepărtarea lui Hermann Esser, a cărui corupţie îi înfuriase într-o asemenea măsură, din funcţia sa de la München.95

În aprilie 1926, Hitler l-a adus pe Goebbels la München să ţină un discurs, punându-i la dispoziţie o maşină şi oferindu-i în general un tratament protocolar. La sediul nazist, Hitler s-a întâlnit cu Goebbels şi cei doi co-lideri ai Regiunii Westfalice a partidului, Franz Pfeffer von Salomon, un alt nazist de frunte din nordul Germaniei şi, ca mulţi alţii din elita nazistă, fost militar şi membru al Corpurilor France, şi Karl Kaufmann, care îşi construise reputaţia prin organizarea rezistenţei violente împotriva francezilor în timpul ocupării Ruhrului de către aceştia. Hitler i-a criticat pentru independenţa în problemele de ideologie, le-a ţinut o prelegere despre viziunea sa asupra politicilor partidului, apoi s-a oferit să şteargă totul cu buretele, dacă se supuneau necondiţionat conducerii sale. Goebbels a fost convertit pe loc. Hitler, se destăinuia jurnalului, era „strălucitor”. „Adolf Hitler”, nota el gândindu-se la puciul din 1923, „te iubesc pentru că eşti în acelaşi timp măreţ şi simplu. Ceea ce se numeşte un geniu”.96 Din acest moment, a fost în întregime subjugat de fascinaţia pentru Hitler; spre deosebire de alţi lideri nazişti, avea să rămână aşa până la sfârşit. Hitler l-a răsplătit punându-l în fruntea nesemnificativei şi divizatei aripi berlineze a Partidului Nazist, desemnându-l lider regional, sau *Gauleiter*. Pfeffer von Salomon a fost numit în fruntea cămăşilor brune, iar Gregor Strasser a devenit Lider al Partidului pentru Propagandă la nivelul Reichului. Între timp, conferinţa anuală a partidului a reconfirmat programul din 1920 şi a scos încă o dată în evidenţă controlul total al lui Hitler asupra mişcării, punând toate numirile-cheie, în special cele ale liderilor regionali, în mâinile sale.97

Conferinţa anuală era cerută de statut; şi urmând

cerinţele statutului, Hitler a fost reales ca lider al partidului, aşa cum se cuvenea. Adevăratele resorturi interne au ieşit la iveală la un miting al partidului, organizat în iulie 1926, cu participarea a 8.000 de cămăşi brune şi membri. Întreaga manifestare a fost dominată de ritualuri de supunere faţă de Hitler, de depunerea de jurăminte personale de loialitate faţă de el şi de marşuri şi manifestări de masă, inclusiv afişarea „Stindardului Sângelui", care se aflase în fruntea nefericitului marş asupra Münchenului, din noiembrie 1923.98 Mitingul a dat tonul de o manieră modestă pentru manifestările grandioase din anii următori. Dar în acel moment, deşi unit şi disciplinat sub conducerea necontestată a lui Hitler, Partidul Nazist era încă foarte mic. Progresele din următorii trei ani, până la finalul lui 1929, aveau să aşeze fundaţiile succeselor ulterioare. Dar avea să fie nevoie de ceva mai mult decât de conducere şi organizare, dacă naziştii aveau să câştige sprijinul popular dorit de Hitler".

m

Anii 1927 – 1928 au fost martorii creării unei noi structuri de bază a partidului în toată ţara. În 1928, Regiunile partidului au fost redesenate pentru a respecta graniţele circumscripţiilor Reichstagului – erau 35 în total, toate foarte mari, tocmai pentru a corespunde sistemului electoral proporţional, pe liste de partid, specific Republicii de la Weimar – pentru a semnala primatul funcţiei lor electorale. În aproximativ un an, un nou nivel organizaţional, cel al districtelor (*Kreise*) a fost creat între regiuni şi filialele locale. O nouă generaţie de tineri activişti nazişti juca rolul principal la aceste niveluri. Aceştia au dat la o parte generaţia celor care făcuseră parte din organizaţiile conspirative şi pangermaniste antebelice şi i-au depăşit ca număr pe cei care fuseseră activi în cadrul Corpurilor France, al Societăţii Thule sau în alte grupuri asemănătoare. Dar e important să ne aducem aminte că şi generaţia de nazişti mai în vârstă era formată din bărbaţi încă tineri, mai ales când îi comparăm

cum politicienii încărunţiţi, de vârstă mijlocie, care conduceau principalele partide politice. În 1929, Hitler avea numai 40 de ani, Goebbels 32, Göring 36, Hess 35, Gregor Strasser 37. Rolul lor a rămas crucial, mai ales pentru că au oferit conducere şi inspiraţie generaţiei mai tinere.

Goebbels, spre exemplu, şi-a construit reputaţia în primul rând ca Lider Regional al Berlinului, unde discursurile sale pătimaşe, activitatea neîntreruptă, provocările scandaloase la adresa oponenţilor naziştilor şi declanşarea premeditată a unor bătăi de stradă şi încăierări în berării cu scopul de atrage atenţia presei au adus partidului un număr considerabil de aderenţi. Şi mai multă publicitate a fost câştigată de către filiala berlineză, de pe urma campaniilor agresive şi extrem de jignitoare împotriva unor personalităţi publice precum şeful adjunct al poliţiei din Berlin, Bernhard Weiss, a cărui descendenţă evreiască era subliniată de către Goebbels, care îl numea „Isidor" – un nume inventat, utilizat în mod obişnuit de antisemiţi pentru a-i desemna pe evrei şi care, în acest caz, fusese preluat, ironic, din presa comunistă.100 Violenţa şi radicalismul lui Goebbels au adus Partidului Nazist scoaterea în afara legii în Berlin timp de unsprezece luni, în 1927 – 1928, de către autorităţile berlineze social-democrate, dar şi loialitatea şi admiraţia unor tineri activişti precum Horst Wessel, în vârstă de 19 ani. Fiu al unui pastor, acesta îşi abandonase studiile de Drept în favoarea organizaţiilor paramilitare, inclusiv, cel mai recent, a cămăşilor brune. „Ceea ce acest om a demonstrat în materie de talente oratorice şi organizatorice", scria acesta despre „al nostru Goebbels" în 1929, „este fără precedent […] SA-ul şi-ar da viaţa pentru el".101

Posturile din organizaţiile locale şi regionale ale partidului erau obiectul unor conflicte interne intense. În ansamblu însă, după cum Max Amann o spunea unui activist local spre sfârşitul lui 1925, Hitler e de părere că, în principiu, nu e treaba conducerii partidului să

„instaleze” lideri de filiale. Herr Hitler e de părere, azi mai mult ca niciodată, că cel mai eficient luptător din mişcarea naţional-socialistă este cel care urcă în ierarhie pe baza realizărilor sale de lider. Dacă tu însuţi ne scrii că te bucuri de încrederea majorităţii membrilor din Hanovra, de ce nu preiei conducerea filialei? 102

În acest mod – Hitler era convins – cei mai dinamici, mai eficienţi şi mai neîndurători aveau să ajungă în poziţiile de autoritate ale mişcării. Avea să aplice mai târziu acelaşi principiu în conducerea celui de-al Treilea Reich. Această concepţie a avut un rol important în transformarea Partidului Nazist într-o mişcare mereu activă, mărşăluind, luptând, demonstrând, mobilizând fără încetare. Dar rezultatele nu au fost imediate. La sfârşitul lui 1927, partidul avea abia 75.000 de membri şi doar şapte deputaţi aleşi în Reichstag. Speranţele unor oameni ca Strasser sau Goebbels privind capacitatea partidului de a câştiga de partea sa categoriile muncitoare, s-au dovedit deşarte.103

Recunoscând dificultăţile pe care le presupunea pătrunderea în fiefurile social-democrate şi comuniste, naziştii s-au reorientat în schimb spre societatea rurală din nordul protestant, unde nemulţumirea ţăranilor dăduse deja naştere unor demonstraţii şi campanii de protest. Efectele contradictorii ale inflaţiei şi ale stabilizării asupra comunităţii fermierilor se combinaseră, dând naştere unei crize generalizate a sectorului agricol, spre sfârşitul anilor ’20. În vreme ce marii proprietari şi fermieri reuşiseră să cumpere utilaje cu ajutorul împrumuturilor şi să se modernizeze astfel cu costuri minime, ţăranii preferau să economisească bani şi, în acest fel, i-au pierdut sau îi cheltuiau pe bunuri casnice care nu aduceau niciun fel de beneficii afacerii lor. După perioada inflaţionistă, încercările guvernului de a relaxa restricţiile impuse creditului nu au făcut decât să înrăutăţească situaţia întrucât, aşteptându-se la un nou val de inflaţie, ţăranii au împrumutat masiv pentru a-şi acoperi pierderile, dar au

descoperit că nu puteau returna banii, deoarece preţurile au scăzut în loc să crească. Falimentele şi confiscările de proprietăţi din cauza ipotecilor neplătite se înmulţiseră deja în ultima parte a deceniului al treilea, iar micii fermieri se orientau, din disperare, spre extrema dreaptă.104 Marii fermieri sau proprietari funciari sufereau de pe urma declinului preţurilor agricole şi nu puteau suporta ceea ce considerau a fi fiscalitatea excesivă, menită să susţină sistemul de protecţie socială weimarez.105 Atât guvernul Prusiei, cât şi guvernul central au încercat să remedieze situaţia prin tarife vamale, subsidii, controale impuse importurilor şi alte măsuri similare, dar toate s-au dovedit inadecvate în respectiva situaţie.106 Fermieri de toate categoriile îşi modernizaseră, mecanizaseră şi raţionalizaseră activitatea încă de la începutul deceniului, în încercarea de a face faţă crizei agricole, dar nu era suficient. Presiunile în favoarea unor tarife sporite impuse alimentelor importate au devenit din ce în ce mai puternice, întrucât comunitatea fermierilor a început să vadă în protecţia vamală singura modalitate capabilă să le apere veniturile, în acest context, promisiunea nazistă a unei Germanii autosuficiente, „autarhice”, în care importurile de hrană străină aveau să fie practic interzise, devenea tot mai atractivă.107

Naziștii la alegerile pentru Reichstag din 1928

Dându-şi seama că în zonele rurale din nordul protestant câştigau sprijin fără să facă eforturi prea mari, naziştii şi-au accelerat reorientarea propagandei dinspre clasele muncitoare urbane spre alte segmente ale

societăţii. Partidul şi-a concentrat acum atenţia asupra districtelor rurale şi a început campanii substanţiale de recrutare, în zone precum Schleswig-Holstein sau Oldenburg.108 Hitler s-a îndepărtat şi mai mult de orientarea „socialistă" a partidului în nordul Germaniei şi chiar a „clarificat", pe 13 aprilie 1928, cu alte cuvinte a amendat, punctul 17 din Programul Partidului, pentru a le da asigurări micilor fermieri că ataşamentul mişcării faţă de principiul „exproprierii pământurilor pentru nevoile comunităţii fără compensaţii" se referea numai la „firmele evreieşti care fac speculaţii cu terenuri".109 Naziştii au pierdut 100.000 de voturi la alegerile pentru Reichstag din mai 1928, câştigând abia 2, 6% din vot şi trimiţând doar 12 deputaţi în legislativ, printre ei numărându-se Gottfried Feder, Joseph Goebbels, Hermann Göring şi Gregor Strasser. În ciuda acestui declin, în unele zone rurale din nordul protestant, rezultatele au fost mult mai bune. În vreme ce au obţinut numai 1, 4% la Berlin şi 1, 3% în Ruhr, au reuşit să atingă 18, 1 şi respectiv 17, 7% din voturi în două districte din Schleswig-Holstein. Rezultatul de 8, 1%, obţinut într-o altă zonă populată de fermieri protestanţi nemulţumiţi – Franconia – a întărit sentimentul că, aşa cum o afirma ziarul partidului pe 31 mai 1928, „în special rezultatele alegerilor în zonele rurale au dovedit că, în ciuda unei cheltuieli mai mici de energie, bani şi timp, acolo pot fi obţinute rezultate mai bune decât în marile oraşe".110

În scurt timp, partidul şi-a reconsiderat mesajul electoral destinat agricultorilor, spunându-le că aveau să ocupe o poziţie privilegiată în al Treilea Reich. Fermierilor de toate categoriile avea să le fie creată o „corporaţie" a lor, în care, cu sprijinul deplin al statului, să poată coopera în completă armonie. Muncitorii agricoli refractari, mulţi dintre ei activi în Partidul Social-Democrat, aveau să fie aduşi sub control, iar costurile muncii aveau să fie aduse în cele din urmă sub un control strict. După ani de proteste fără rezultat şi adeseori violente, fermierii din Schleswig-

Holstein au început să sprijine în număr mare Partidul Nazist. A ajutat şi faptul că partidul era condus, la nivel local, de membri ai comunităţii fermierilor, precum şi accentul pus pe ideologia „sângelui şi ţărânii”, care îl plasa pe ţăran în inima identităţii naţionale. Chiar şi unii dintre proprietarii mai mari, care se identificau în mod tradiţional cu naţionaliştii, au fost convinşi. Numărul de susţinători ai naziştilor din rândurile proprietarilor agricoli mici şi mijlocii a explodat. Nu a trecut mult şi fiii fermierilor furnizau materialul uman pentru unităţile secţiunilor de asalt, trimise să se lupte cu comuniştii în marile oraşe.111

Astfel, strategia a început în curând să dea roade. Numărul membrilor de partid a crescut, de la 100.000 în octombrie 1928, la 150.000 un an mai târziu, în vreme ce la alegerile de la nivel local sau statal, procentele obţinute au crescut masiv, urcând până la 5% în Saxonia, 4% în Mecklenburg şi 7% în Baden. În unele regiuni din Saxonia protestantă aproape şi-a dublat votul, ajungând de la 5, 9% în 1928 la 11, 4% în 1929, în districtul Schwarzenberg.112 în iunie 1929, Partidul Nazist a câştigat controlul asupra instituţiilor unei municipalităţi, în oraşul Coburg din Franconia. Aici au câştigat 13 din cele 25 de locuri ale consiliului municipal, după o campanie încununată de succes de demitere a fostului consiliu care îl concediase pe liderul nazist local, un angajat al municipalităţii, din cauza discursurilor sale antisemite. Succesul reflecta în mare parte efortul major depus de partid în vederea alegerilor, oratori precum Hermann Göring şi chiar Hitler făcându-şi apariţia la tribunele mitingurilor electorale. Dar acelaşi succes a demonstrat că în politica locală, adică la nivelul la care partidul a devenit mult mai activ decât înainte, putea fi câştigat un capital electoral semnificativ.113

Toamna lui 1929 a mai adus un bonus electoral partidului, sub forma campaniei îndreptate împotriva Planului Young (care implica reducerea şi modificarea graficului plăţilor în contul reparaţiilor, dar nu şi abolirea lor) organizate de naţionalişti. Liderul acestora, Alfred

Hugenberg, a căutat sprijinul naziştilor şi al altor grupuri radicale de dreapta pentru eforturile sale de a obţine organizarea unui referendum în favoarea unei legi care să respingă planul şi să îi pedepsească pe miniştrii care îl semnau. Campania le-a adus naziştilor nu numai publicitate, ci şi un grad de respectabilitate în ochii ansamblului dreptei, datorită prezenţei lui Hitler în comitetul de organizare, alături de personaje de frunte ale pangermanismului ca Heinrich Class sau liderii Căştilor de Oţel, Franz Seldte şi Theodor Ducrsterberg. Referendumul în sine a fost un eşec, câştigând în favoarea sa numai 5, 8 milioane de voturi. Dar campania a dezvăluit multora din susţinătorii naţionaliştilor cât de dinamici erau naziştii cu cămăşi brune şi cizme de piele în comparaţie cu liderii partidului lor, purtători de fracuri şi jobenuri.114

Între timp, Hitler începea să câştige din nou sprijinul popular, carisma sa fiind ajutată acum şi de cultul conducătorului construit de partid în jurul său. O expresie simbolică a acestui cult era utilizarea „salutului german”, „Heil Hitler!” cu braţul drept întins, indiferent dacă Hitler era prezent sau nu. Devenit obligatoriu în interiorul mişcării în 1926, era folosit tot mai des şi ca formulă de încheiere a scrisorilor. Aceste practici au sporit dependenţa completă a mişcării faţă de Hitler şi au fost entuziast promovate de al doilea val de lideri care se strângeau acum în jurul său, fie că era vorba de Gregor Strasser, care spera să sporească unitatea partidului, sau de Rudolf Hess, care o făcea din credinţă oarbă, religioasă în persoana „Conducătorului”, după cum era cunoscut în general acum.115 La mitingul partidului organizat la Nürnberg în august 1929, primul după 1927, noua încredere şi coerenţă a partidului au fost demonstrate printr-o manifestaţie propagandistică uriaşă, la care au participat, sau cel puţin aşa estima poliţia, circa 40.000 de aderenţi, uniţi toţi în adulaţia lor faţă de Lider.116

Partidul Nazist devenise deja o organizaţie formidabilă, structurile regionale, districtuale sau locale

fiind populate cu funcţionari loiali şi energici, mulţi dintre ei educaţi şi competenţi din punct de vedere administrativ, iar propaganda sa, dirijată de o serie de instituţii specializate, viza anumite segmente ale electoratului.117 În ciuda afirmaţiilor repetate ale lui Hitler, conform cărora politica era pentru bărbaţi, exista acum şi o organizaţie nazistă feminină, auto-intitulatul Ordin al Femeilor Germane, creat de Elsbeth Zander în 1923 şi încorporat ca structură afiliată partidului în 1928. Poliţia estima că numărul de membre atinsese cifra de 4.000 la sfârşitul deceniului, adică mai mult de jumătate din numărul total de membre ale Partidului Nazist, 7 625. Ordinul Femeilor Germane era una din acele organizaţii feminine construite pe un paradox, deoarece făcea campanie activă în favoarea neparticipării femeii la viaţa publică; Ordinul era militant antisocialist, anti-feminist şi antisemit. Printre activităţile sale practice, se numărau asigurarea funcţionării bucătăriilor mobile destinate cămăşilor brune, asistarea campaniilor propagandistice, ascunderea armelor şi echipamentelor paramilitarilor nazişti, atunci când aceştia erau urmăriţi de poliţie, şi furnizarea de asistenţă medicală activiştilor răniţi, prin intermediul „Zvasticii Roşii”, versiunea nazistă a Crucii Roşii.118

Talentele oratorice ale lui Zander nu puteau fi puse la îndoială, dar îi lipseau abilităţile organizatorice, iar în 1931, al său Ordin Germanic al Femeilor s-a prăbuşit în mijlocul unui val de acuzaţii şi contra acuzaţii, între care cele legate de corupţie erau cele mai grave. Zander însăşi, în calitate de oficial responsabil, a fost ruinată financiar. În plus, au existat zvonuri indecente, conform cărora Zander avea o idilă cu şoferul ordinului, iar membrii cămăşilor brune începuseră să apară la întrunirile Ordinului îmbrăcaţi în haine feminine. Gregor Strasser, acum Liderul Organizatoric al partidului, a reacţionat îndepărtând-o politicos, dar ferm pe Zander din orice poziţie de autoritate, dizolvând toate structurile feminine afiliate partidului şi înlocuindu-le, pe 6 iulie 1931, cu Organizaţia

Femeilor Naţional-Socialiste (*NS-Frauenschaft*), care a fost cel puţin iniţial o structură descentralizată, în care asociaţiile regionale erau controlate de Lideri Regionali. Curând, însă, se bucura de suficient de multă popularitate pentru a-şi construi propria identitate, cu propria revistă pentru femei, cu un grad mai mare de autonomie pentru liderii regionali, dar şi cu un grad crescut de coordonare între ei.119 Problema fundamentală pentru femeile naziste rămânea însă misoginismul ireductibil al naziştilor, convingerea că rolul femeilor nu era acela de a face politică, ci de a sta acasă şi de a naşte copii. Pentru moment, partidul a trebuit să-şi modereze poziţiile, din dorinţa de a câştiga sprijinul electoratului feminin, dar pe termen lung, dacă naziştii aveau să vină vreodată la putere, activistele anti-feministe ale Partidului Nazist păreau condamnate să se auto-elimine din orice rol activ în viaţa publică.

În paralel cu organizaţia dedicată femeilor, exista una, fondată în 1922, consacrată tinerilor între 14 şi 18 ani. Iniţial, aceasta avea greoaia titulatură de Ligă a Tineretului Partidului Naţional-Socialist al Muncitorilor din Germania; dar în 1926, a fost rebotezată Tineretul Hitlerist. Începându-şi activitatea ca agenţie de recrutare pentru cămăşile brune, a fost restructurată, în 1929, sub conducerea lui Kurt Gruber, care a transformat-o într-un rival pentru multitudinea de grupuri informale ale tineretului care existau sub Republica de la Weimar, majoritatea lor fiind ostile regimului republican. Şi aceasta s-a bucurat iniţial de un succes foarte limitat; chiar şi în ianuarie 1932, avea numai o mie de membri în întreg Berlinul.120 Alături de ea, funcţionau o Ligă a Elevilor Naţional-Socialişti, creată în 1929, şi o Ligă a Fetelor Germane, înfiinţată un an mai târziu.121 Toate aceste organizaţii au fost mult depăşite, ca mărime şi însemnătate, de Liga Studenţilor Naţional-Socialişti Germani, creată în 1926 de Wilhelm Tempel. Nici Liga nu s-a remarcat prin mare lucru până în 1928, când

conducerea ei a fost preluată de Baldur von Schirach, care s-a dovedit a fi o personalitate tot mai influentă în interiorul mişcării naziste. Născut în 1907 la Berlin, acesta era fiul unui regizor de teatru din Weimar, tradiţionalist, fost militar, care se căsătorise cu o americancă înstărită. Schirach a crescut în cercurile cultural conservatoare şi antisemite din Weimar. A fost educat la o şcoală cu internat, care punea accentul mai degrabă pe formarea caracterului decât pe formarea academică. Tânărul Schirach a fost profund influenţat de sinuciderea fratelui său, în octombrie 1919, anunţată familiei într-o scrisoare şi pusă pe seama „nefericirii Germaniei44. La jumătatea anilor ’20, citea Houston Stewart Chamberlain, iar când a descoperit *Lupta mea* a lui Hitler, a fost convertit la nazism, transformându-şi loialitatea faţă de Hitler în adulaţie în momentul în care l-a ascultat pe acesta din urmă ţinând un discurs în oraşul său, în 1925. Peste puţin timp a atras atenţia Conducătorului cu un şir aparent nesfârşit de poeme ce glorificau mişcarea şi pe liderul său. Acestea au fost descrise ca fiind „superioare creaţiilor altor stihuitori rasişti44 şi au fost adunate într-un volum publicat în 1929.122

În timpul studiilor sale la München (pe care nu le-a dus niciodată până la capăt), s-a alăturat Ligii Studenţilor Naţional-Socialişti Germani, urcând rapid până în vârful filialei ce îşi avea baza în Universitatea din München, locul unde fusese sfătuit de Hitler să studieze. Succesul în această poziţie l-a propulsat la conducerea naţională a Ligii în 1928, în locul lui Wilhelm Tempel. Schirach a epurat Liga de elementele social-revoluţionare şi a condus-o, în timpul campaniilor foarte viguroase pentru obţinerea de locuri în conducerile uniunilor studenţeşti ale diferitelor universităţi. Substituindu-se pompoaselor frăţii şi cluburi de duel tradiţionale, Liga şi-a construit reputaţia prin acţiuni provocatoare şi a lansat campanii în probleme precum reducerea aglomerării la cursuri (prin impunerea unei limite numărului de studenţi evrei), demiterea

profesorilor pacifişti, crearea de noi catedre pentru domenii ca Studiile rasiale sau ştiinţa militară şi mobilizarea universităţilor în sprijinul interesului naţional, în defavoarea pregătirii academice ca scop în sine. În vara lui 1932, câştigase deja un mult trâmbiţat succes, în colaborare cu profesori cu simpatii de dreapta şi politicieni locali, prin alungarea de la catedra sa de la Heidelberg a lui Emil Julius Gumbel, un personaj urât deopotrivă pentru că era evreu, socialist, pacifist şi critic al atitudinii favorabile dreptei, afişate de sistemul de justiţie, ceea ce a determinat un periodic din Frankfurt să afirme că „Heidelbergul a deschis astfel era celui de-al Treilea Reich în sfera academică”.123

Având grijă să nu antagonizeze frăţiile, Schirach a reuşit să obţină tot mai multe succese cu Liga în alegerile studenţeşti şi, în iulie 1931, aceasta a putut prelua conducerea organizaţiei naţionale a Uniunilor Generale ale Studenţilor, cu ajutorul altor grupuri de dreapta favorabile. În 1932, studenţii au votat, în cadrul Uniunii naţionale, în favoarea „principiului conducătorului”, abolind complet alegerile. Deşi numărul total al membrilor Ligii Studenţilor Nazişti nu a atins nici măcar 10% din numărul membrilor frăţiilor, naziştii au preluat controlul total asupra organizaţiilor reprezentative ale studenţilor. Impresionat de aceste succese, Hitler l-a numit pe Schirach la conducerea Tineretului Hitlerist, pe 3 octombrie 1931.124

Nu numai femeile, tinerii, studenţii şi evreii, dar şi multe alte sectoare ale societăţii germane erau vizate de organizaţii naziste specializate la sfârşitul anilor ’20. Existau structuri dedicate funcţionarilor publici, răniţilor de război, fermierilor şi multor altor părţi ale electoratului, fiecare cu propriul efort propagandistic, special adaptat. Exista chiar şi un gen de mişcare sindicală, numită foarte stângaci Organizaţia Celulei de Fabrică Naţional-Socialiste, care a înregistrat insuccese remarcabile în încercarea de a atrage muncitorii industriali. Aceştia din urmă erau deja membri ai sindicatelor de orientare

socialistă, catolică sau comunistă sau nu aveau un loc de muncă şi deci nu aveau nevoie să facă parte dintr-o asemenea structură.125 Cu toate acestea, naziştii continuau să atragă în acest moment sprijin în special din partea clasei mijlocii inferioare, a meşteşugarilor, proprietarilor de mici magazine sau a micilor afacerişti. De multe ori, adunau susţinători din rândurile altor organizaţii similare. Uniunea Naţional-Socialistă a Lucrătorilor din Comerţ, spre exemplu, a jucat un rol semnificativ în politizarea unui număr mare de tineri şi în orientarea lor spre nazism.126 Creată în perioada wilhelmiană, aceasta dădea coerenţă resentimentelor angajaţilor masculini, într-o lume în care femeile începeau să ocupe în număr din ce în ce mai mare posturile de secretariat şi alte slujbe similare, iar marii angajatori din bănci, corporaţii financiare, companii de asigurare şi aşa mai departe erau percepuţi adeseori a fi evrei prin religie, origine etnică sau pur şi simplu prin caracter. Cu mult înainte de război, aceasta lansa atacuri vehemente împotriva evreilor, pe care îi considera arhitecţii proletarizării membrilor săi.127 Un funcţionar mărunt, născut în 1886, s-a alăturat sindicatului în 1912 şi a notat mai târziu că era de părere că guvernul era dominat de evrei chiar şi în timpul Kaizerului. Când în cele din urmă a renunţat la naţionalişti în favoarea naziştilor, în 1932, după ce participase la un miting al partidului, a scris „asta e ceea ce am căutat încă din 1912”.128 în cazul multor altor naziști proveniţi din medii similare, lucrurile trebuie să fi stat la fel.

Strasser a încurajat crearea acestei structuri foarte elaborate de subdiviziuni ale mişcării, chiar dacă unele secţiuni precum Tineretul Hitlerist sau Organizaţia Celulei de Fabrică aveau foarte puţini membri şi nu păreau să aibă un ritm de creştere prea rapid. Asta pentru că avea în vedere obiectivul pe termen lung. Toate acestea urmau să reprezinte baza pentru construirea unei societăţi conduse de instituţiile sociale naziste, odată Hitler venit la putere. Strasser a investit multă energie şi a dat dovadă de

diplomaţie în crearea acestei ordini sociale naziste în formă embrionară. Pe termen scurt, a ajutat partidul să-şi direcţioneze mesajul electoral spre aproape toate segmentele societăţii germane, contribuind la politizarea instituţiilor sociale care anterior se consideraseră mai mult sau mai puţin apolitice prin natura lor. În egală măsură, a însemnat că partidul avea să se poată extinde cu mare uşurinţă, dacă s-ar fi confruntat brusc cu un flux masiv de noi membri. Şi toată structura era ţinută laolaltă de loialitatea necondiţionată faţă de un lider a cărui putere era acum absolută şi a cărui carismă se hrănea zilnic din adulaţia grupului de subordonaţi aflaţi în imediata sa apropiere.129

Originile loialităţii

I

Mişcarea nazistă, aşa cum s-a dezvoltat până la sfârşitul anilor ’20, era dependentă de energia şi fanatismul membrilor săi activi, în lipsa lor, ar fi fost doar un alt partid politic. Al Treilea Reich a fost creat nu în ultimul rând de membrii de rând, de la nivelul cel mai de jos, ai cămăşilor brune şi ai Partidului Nazist. În condiţiile acestea, ce anume i-a legat pe aceşti tineri de mişcarea nazistă, cu un ataşament caracterizat printr-o asemenea teribilă inflexibilitate? Unde se aflau izvoarele violenţei cămăşilor brune? Evident, carisma lui Hitler a avut rolul ei; cu toate acestea, o mare parte a partidului, în special în nordul Germaniei, a luat fiinţă în lipsa lui. Dinamismul mişcării avea rădăcini mai profunde. Autobiografiile şi jurnalele unor nazişti de frunte ne oferă câteva indicii. În plus, există o sursă contemporană excelentă, care ne permite să pătrundem în resorturile interne ale mentalităţii activistului nazist. În 1934, sociologul Theodor Abel, de la Universitatea Columbia din New York, a obţinut colaborarea Partidului Nazist pentru o competiţie de eseuri, în care aderenţii partidului sau ai cămăşilor brune înainte de 1 martie 1933 li se cerea să scrie scurte mărturii. Au fost trimise câteva sute şi, deşi partidul şi

respondenţii au văzut în aceasta o oportunitate de a-i impresiona pe americani prin sinceritatea şi dăruirea mişcării lor, insistenţele lui Abel ca premiul să fie acordat celei mai sincere şi mai credibile relatări par să fi asigurat un grad rezonabil de acurateţe, cel puţin în măsura în care mărturiile puteau verificate.130

Pentru activistul de partid de bază, teoriile elaborate ale unor oameni ca Rosenberg, Chamberlain, Spengler şi ale altor intelectuali erau inaccesibile. Chiar şi autorii populari, precum Lagarde sau Langhehn, se adresau în principal claselor mijlocii educate. Mult mai importanţi erau propagandiştii antisemiţi cu state vechi ca Theodor Fritsch, al cărui *Manual privind chestiunea evreiască*, publicat în 1888, ajunsese în 1930 la a patruzecea ediţie. Editura lui Fritsch, Hammer Verlag, a supravieţuit Primului Război Mondial şi a continuat să producă o mulţime de broşuri şi pamflete populare, foarte citite în rândurile naziştilor obişnuiţi.131 După cum scria un membru al Secţiunilor de Asalt în 1934:

După război am devenit mult mai interesat de politică şi am studiat cu lăcomie ziarele de toate culorile. În 1920, am citit pentru prima dată într-un ziar de dreapta o reclamă a periodicelor antisemite şi m-am abonat la ziarul *Der Hammer*, al lui Theodor Fritsch. Cu ajutorul acestuia, am ajuns să cunosc influenţa devastatoare a evreilor asupra poporului, a statului şi a economiei. Trebuie să recunosc astăzi că această publicaţie a reprezentat cu adevărat pentru mine podul către marea mişcare a lui Adolf Hitler.132

Şi mai semnificativă a fost inspiraţia furnizată de elementele fundamentale ale propagandei naziste – discursurile lui Hitler şi Goebbels, marşurile, steagurile, paradele. La acest nivel, era mult mai probabil ca ideile să fie preluate prin intermediul presei naziste, al foilor volante sau al afişelor electorale decât din lucrări ideologice serioase. În rândurile activiştilor obişnuiţi ai partidului de la sfârşitul anilor ’20 şi începutul anilor ’30,

cel mai important aspect al ideologiei naziste era accentul pus pe solidaritatea socială – conceptul de comunitate rasială organică a tuturor germanilor – urmat, la oarecare distanţă, de naţionalismul extrem şi de cultul lui Hitler. Antisemitismul, dimpotrivă, era semnificativ numai pentru o minoritate şi pentru un procent important din membrii acesteia era doar un aspect secundar. Cu cât erau mai tineri, cu atât ideologia conta mai puţin şi aspecte precum accentul pus pe cultura germană şi pe rolul conducător al lui Hitler deveneau mai semnificative. Prin contrast, antisemitismul ideologic era mai pronunţat în rândul generaţiei de nazişti mai în vârstă, dovadă a influenţei latente a grupărilor antisemite active în perioada antebelică şi a rolului familiilor naţionaliste în mijlocul cărora mulţi dintre ei crescuseră.133

Unii se orientaseră de multe ori spre aripa paramilitară a Partidului Nazist după ce serviseră pe front în 1914 – 1918 şi după ce, ulterior, se implicaseră în activitatea organizaţiilor de extremă dreapta, cum ar fi Societatea Thule sau Corpurile France.134 Tânărul Rudolf Höss, spre exemplu, viitorul comandant al lagărului de la Auschwitz, a ajuns în partid în acest fel. Născut în 1901 la Baden-Baden, a crescut în sud-vestul Germaniei în mijlocul unei familii catolice. Tatăl său, comis-voiajor, voia să-l facă preot şi, după spusele lui Höss, i-a inculcat un sentiment puternic al datoriei şi obedienţei; dar l-a şi entuziasmat cu poveşti din trecutul său de soldat în Africa şi despre altruismul şi eroismul misionarilor. Höss şi-a pierdut credinţa, a scris mai târziu, din cauză că preotul la care se spovedise a trădat un secret mărturisit. Odată cu izbucnirea războiului, s-a înrolat în Crucea Roşie şi mai apoi, în 1916, în vechiul regiment al tatălui său, a luptat în Orientul Mijlociu. La sfârşitul războiului, după ce ambii săi părinţi muriseră, s-a înrolat într-o unitate a Corpurilor France din zona baltică, unde a experimentat pe pielea lui brutalitatea războiului civil.

Întors în Germania, Höss a aderat la o organizaţie

clandestină, succesoare a unităţii Corpurilor France din care făcuse parte şi, în 1922, a luat parte la asasinarea brutală a unui bărbat pe care el şi camarazii săi îl credeau spion comunist, bătându-l îngrozitor cu bâtele, tăindu-i gâtul şi încheindu-şi isprava cu un foc de revolver. Höss a fost arestat şi încarcerat în penitenciarul Brandenburg, unde a învăţat, relata mai târziu, caracterul incorigibil al minţii criminalului. A fost şocat de „limbajul vulgar, insolent" al colegilor săi deţinuţi şi îngrozit de faptul că închisoarea se transformase într-o şcoală pentru criminali, în loc de o instituţie menită să-i schimbe. Curat, ordonat şi obişnuit cu disciplina, Höss a devenit în scurt timp un prizonier model. Tratamentul dur şi corupţia unora dintre gardieni i-a sugerat că o abordare mai onestă şi mai umană a prizonierilor ar fi putut avea efecte pozitive. Dar o proporţie considerabilă a celor închişi alături de el, concluziona, erau absolut imposibil de salvat.135 Cu câteva luni înaintea arestării sale, devenise membru al Partidului Nazist. Avea să petreacă cea mai mare parte a deceniului al treilea în spatele gratiilor, deşi, asemenea multor altora, a fost eliberat cu mult timp înainte de termen, ca urmare a acordului dintre deputăţii din Reichstag aparţinând stângii şi dreptei radicale de a vota o amnistiere generală a prizonierilor politici.136 Nu există nicio îndoială însă, că în afara închisorii, Partidul Nazist îi oferea disciplina, ordinea şi dăruirea de care avea evidentă nevoie în viaţă.

Unul dintre complicii lui Höss la crimă a fost un alt membru al Corpului Franc al lui Rossbach, Martin Bormann, născut în 1900, fiu al unui funcţionar poştal şi educat ca administrator de fermă, în timpul războiului, s-a înrolat în armată, dar a fost alocat unei garnizoane şi nu a luptat pe front. Cu toate acestea, ca şi Höss, i-a fost imposibil să se adapteze la viaţa civilă. A intrat în contact cu Corpurile France punându-le la dispoziţie o bază pe un domeniu din Mecklenburg, unde lucra. S-a alăturat Corpurilor France, dar şi unei „Asociaţii împotriva

Aroganţei Evreilor”, un alt grup periferic minuscul şi altfel complet nesemnificativ, aparţinând extremei drepte. Bormann nu a fost atât de mult implicat în crimă ca Höss şi a trebuit să facă numai un an de închisoare. În februarie 1925, a fost eliberat şi, până la sfârşitul lui 1926, a devenit angajat cu normă întreagă al Partidului nazist, având o multitudine de responsabilităţi administrative, mai întâi la Weimar, apoi la München. Fiind un orator mediocru şi, spre deosebire de Höss, lipsit de înclinaţii spre violenţa fizică, Bormann a devenit expert în asigurări pentru partid şi membrii săi, a organizat asistenţa financiară şi de altă natură pentru membrii cămăşilor brune aflaţi în dificultate şi a început treptat să devină indispensabil mişcării. Dar faptul că era, mai presus de toate, administrator, nu poate să ascundă fanatismul implicării sale politice. Ca Höss sau ca mulţi alţii, a reacţionat la înfrângerea Germaniei în Primul Război Mondial prin adoptarea celor mai radicale forme de naţionalism resentimentar, antisemitism virulent şi de aversiune faţă de democraţia parlamentară. Intrând de timpuriu în contact cu Hitler, a căzut complet victimă fascinaţiei pentru acesta şi nu a trecut mult până a început să-l impresioneze pe liderul nazist cu admiraţia şi loialitatea sa necondiţionate şi nelimitate. Faţă de ceilalţi din ierarhia partidului, mai ales din segmentele inferioare ale acestuia, putea arăta o latură total diferită, dezvăluind o ambiţie brutală, care avea să-l transforme în cele din urmă într-una din figurile cheie ale celui de-al Treilea Reich, mai ales în ultimele etape ale acestuia, în timpul războiului.137

Cu asemenea oameni, şi chiar mai rău, dacă privim spre personaje ceva mai în vârstă, care îşi câştigaseră experienţa militară prin serviciul activ pe principalele câmpuri de bătălie ale războiului, era clar că Corpurile France au reprezentat într-adevăr, aşa cum s-a spus, „avangarda nazismului”, oferind un procent însemnat din cadrele de conducere ale partidului la jumătatea anilor ’20.138 Totuşi, chiar şi în acest moment, o nouă generaţie

îşi făcea loc în partid, generaţia postbelică dornică să rivalizeze deja legendarele isprăvi ale foştilor soldaţi din linia întâi. Câţiva au venit dinspre comunişti, atraşi de extremism politic, activism şi violenţă şi indiferenţi faţă de coloraturile ideologice. „Am părăsit partidul în 1929”, relata unul dintre ei, „pentru că nu mai puteam accepta ordine din partea Uniunii Sovietice”. Pentru acest activist, însă, violenţa era un mod de viaţă. A continuat să participe la toate manifestările partidului şi să se implice în luptele de stradă, alături de vechii tovarăşi, până când un lider nazist i-a oferit un post.139 Pentru asemenea oameni, violenţa era ca un drog, aşa cum, fără îndoială, era pentru Rudolf Hoss. Adeseori, nu aveau decât cele mai vagi noţiuni despre ideile pentru care se băteau. Un tânăr nazist a relatat că devenise „naţional-socialist în mod instinctiv”, înainte de a se familiariza cu obiectivele partidului, după ce fusese martorul unei încercări a rivalilor politici de a sparge o întrunire nazistă.140 Un altul, membru al mişcării încă din 1923, ducea o viaţă caracterizată printr-un activism violent aproape neîncetat, fiind bătut, înjunghiat şi arestat în cea mai mare parte a deceniul al treilea, după cum povestea în detaliu în eseul autobiografic; aceste ciocniri şi mai puţin ideile mişcării erau cele care dădeau sens existenţei sale. Pentru un alt tânăr, născut în 1906 într-o familie social-democrată, ostilitatea faţă de comunişti se afla la baza angajamentului său politic. Vremurile pe care le-a trăit în unităţile paramilitare, cunoscute drept „unităţile de luptă ale criminalilor” erau, avea să scrie ulterior, „prea frumoase şi poate prea dificil de povestit în scris”.141

O relatare remarcabilă prin detalii, deşi deloc atipică, a activităţii paramilitarilor a fost oferită de un profesor de şcoală, născut în 1898, veteran de război, care, după activităţi în cadrul extremei drepte, s-a alăturat naziştilor în 1929. Într-o seară, a fost convocat să se alăture grupului său de cămăşi brune, pentru a proteja un miting nazist dintr-un oraş învecinat împotriva „roşilor”.

Ne-am adunat cu toţii la intrarea în oraş şi ne-am pus banderolele albe iar apoi s-a auzit sunetul asurzitor al coloanei noastre, formate din aproximativ 250 de oameni. Fără arme, fără bâte, dar cu pumnii încleştaţi, am mărşăluit în ordine deplină şi cu o disciplină de fier prin mijlocul huiduielilor şi ţipetelor din faţa sălii de întâlnire. Aveau beţe şi ţambre de gard în mâini. Era ora unu noaptea. Cu câteva manevre executate în mijlocul străzii, am împins mulţimea înapoi spre pereţi, pentru a elibera strada. Chiar în acest moment, un tâmplar a trecut cu un mic camion, în care se afla un sicriu negru. Când a trecut pe lângă noi, cineva a spus „Bine, hai să vedem pe cine putem pune în el”. Zbieretele, ţipetele, fluierele şi huiduielile au crescut în intensitate.

Cele două rânduri ale coloanei noastre stăteau nemişcate, încărcate de energie. Semnalul vine şi intrăm mărşăluind în sală, unde câteva sute de agitatori încearcă să-l reducă la tăcere pe oratorul nostru. Am sosit la timp, mărşăluind cadenţat de-a lungul pereţilor, până când am format un cerc în jurul lor, cu o deschidere în dreptul intrării. Sună un fluier. Strângem cercul. Zece minute mai târziu […] a trebuit să-i scoatem la aer curat. Întrunirea continuă, în timp ce afară se dezlănţuie iadul. L-am escortat apoi pe vorbitor înapoi afară, croindu-ne din nou drum prin mulţimea dezlănţuită şi îngrămădită.

Pentru acest paramilitar, „marxiştii” erau inamicii, aşa cum erau pentru mulţi din foştii combatanţi, care luptau pentru ceea ce el numea „spiritul camaraderiei din linia întâi, născută din fumul vaselor ritualice ale sacrificiilor din război, croindu-şi drum spre inimi şi trezind poporul german”.142

n

„Veteranii” enumerau cu mândrie rănile şi insultele provocate sau aduse lor de către oponenţi. „Persecuţiile, hărţuirile, dispreţul şi batjocura”, ale căror victime fuseseră, nu făcuseră decât să le întărească hotărârea.143 La o întâlnire de la Idar-Oberstein, după spusele unui

activist de partid născut în 1905, au apărut patru sute de membri ai Secţiunilor de Asalt, inclusiv el însuşi:

Unul după altul, cei patru oratori ai noştri au luat cuvântul, întrerupţi de fluierături şi huiduieli furioase. Dar când, în timpul discuţiei ce a urmat, un interlocutor a fost pedepsit pentru că spusese „Nu vrem ciuma brună în oraşul nostru”, s-a dezlănţuit haosul. A urmat o bătaie cu halbe de bere, scaune şi alte asemenea, iar peste două minute sala era complet distrusă şi toată lumea a fost evacuată. A trebuit să ducem înapoi şapte camarazi grav răniţi în acea zi, s-a aruncat cu pietre în noi şi am fost de câteva ori atacaţi, în ciuda protecţiei poliţiei.144

Totuşi, profunzimea urii şi a resentimentelor pe care paramilitarii nazişti le simţeau deopotrivă împotriva social-democraţilor şi a comuniştilor poate fi înţeleasă numai dacă avem în vedere şi sentimentul că se aflau sub asaltul neîncetat al organizaţiei paramilitare afiliate social-democraţilor, Reichsbanner, dar şi, în multe zone, sub cel al poliţiei, care cel puţin în Prusia se afla sub controlul unor miniştri social-democraţi, precum Carl Severing sau Albert Grzesiński. „Teroarea poliţiei şi a guvernului îndreptată împotriva noastră”, după cum se exprima un membru al Secţiunilor de Asalt, era o altă cauză a resentimentelor faţă de Republică.145

Asemenea oameni erau scandalizaţi de ideea că ar fi trebuit să fie arestaţi pentru molestarea sau uciderea celor pe care îi considerau inamicii Germaniei şi puneau pedepsele cu închisoarea, pe care uneori trebuiau să le îndeplinească, pe seama „autorităţile judiciare marxiste” şi a „corupţiei” Republicii de la Weimar.146 Ura faţă de „roşii” era aproape nemăsurată. Un tânăr nazist îşi manifesta încă vehemenţa, în 1934, împotriva „mareei roşii […] hoarde de mercenari roşii, pândind în întuneric”, sau, după cum spunea o altă cămaşă brună, „gloata roşie criminală […] hoarde zbierând şi ţipând […] pline de ură, feţe înfuriate demne să fie studiate de un criminalist”.147 Ura le era alimentată de nenumăratele ciocniri violente,

mergând până la incidente teribile, precum cunoscuta luptă cu arme de foc dintr-un tren de la Berlin-Lichtenfels, de pe 27 martie 1927. Cămăşile brune puneau în contrast criminalitatea comunistă cu ceea ce considerau a fi propriul idealism dezinteresat. Un paramilitar povestea cu mândrie că, la sfârşitul anilor ’20, lupta „presupunea sacrificii financiare şi psihologice din partea fiecărui camarad. Noapte după noapte, foi volante pentru care noi înşine trebuia să plătim erau distribuite. În fiecare lună se organiza o întrunire […] ceea ce lăsa mica noastră filială, de 6 – 10 membri, întotdeauna îndatorată cu 60 de mărci, deoarece niciun proprietar nu voia să ne închirieze o sală fără plata în avans”.148 Afirmaţia repetată de multe ori, conform căreia mulţi membri ai cămăşilor brune se alăturaseră organizaţiei pentru băutura, hrana, hainele şi adăpostul gratuite, nu ţine cont de fanatismul care îi motiva pe mulţi dintre ei. Numai cei mai bătrâni activişti se înrolau în speranţa de a primi o slujbă sau asistenţă financiară. Pentru cei tineri, aceste lucruri nu contau aşa de mult.149 Liderii studenţilor nazişti ajungeau adeseori să se îndatoreze masiv după ce plăteau personal pentru afişe şi broşuri.150 Situaţia trebuie să fi fost aceeaşi şi în multe alte cazuri.

Nu există nicio îndoială că asemenea mărturii, adresate unui sociolog american, nu puteau să nu scoată în evidenţă sacrificiul de sine şi devotamentul autorilor.151 Totuşi, este dificil să înţelegem adevărata amploare a fanatismului şi urii paramilitarilor, dacă nu acceptăm că, de multe ori, simţeau că se sacrificau pentru cauza pe care o slujeau. Hitler însuşi a atras atenţia asupra acestui aspect când a spus unei audienţe, în ianuarie 1932, să nu uite că e un sacrificiu faptul că, în prezent, multe sute de mii de oameni din mişcarea naţional-socialistă se urcă zi de zi în camioane, protejează întruniri, organizează marşuri, sacrifică noapte după noapte şi se întorc abia în zori – şi apoi revin în atelier sau fabrică sau se duc să-şi ia ajutorul derizoriu de şomaj; e un sacrificiu să-şi cumpere

uniformele, cămăşile, insignele şi chiar îşi plătesc transportul din puţinul pe care îl au – credeţi-mă, acesta e deja semnul forţei unui ideal, al unui ideal măreţ! 152

Partidul Nazist depindea de o asemenea dăruire; mare parte a forţei şi dinamismului său rezida în faptul că nu era dependent din punct de vedere financiar de marile companii sau de instituţii birocratice precum sindicatele, aşa cum era cazul, în măsuri diferite, al partidelor „burgheze”, respectiv al social-democraţilor şi cu atât mai puţin nu era dependent de subsidiile secrete ale unei puteri străine, asemenea comuniştilor finanţaţi de Moscova.153

Demagogia lui Hitler a fost cea care i-a câştigat pe mulţi alţii de partea nazismului. Prezentate acum în manifestaţii de masă atent regizate sau în cadrul unor mitinguri uriaşe desfăşurate în aer liber, discursurile lui Hitler aveau, la sfârşitul anilor ’20, o forţă fără precedent. Un tânăr naţionalist, născut în 1908, participase la întruniri unde personalităţi ale extremei drepte ca Hugenberg sau Ludendorff ţinuseră discursuri, dar a fost entuziasmat când l-a auzit vorbind pe Conducătorul Adolf Hitler în persoană.

După aceea, pentru mine nu a mai existat decât un ideal, acela de a câştiga alături de Adolf Hitler sau de a muri pentru el. Personalitatea Conducătorului m-a vrăjit complet. Cel care ajunge să-l cunoască pe Adolf Hitler cu inima pură şi sinceră va ajunge să-l iubească din tot sufletul. îl va iubi nu de dragul materialismului, ci pentru Germania.154

Există multe alte mărturii asemănătoare, de la un metalurgist antisemit născut în 1903, care a descoperit, la o întrunire cu participarea lui Hitler, în 1927, că „Liderul nostru radiază o putere care ne întăreşte pe toţi”, până la un alt membru al Secţiunilor de Asalt, născut în 1907, care afirma că a căzut sub vraja lui Hitler în 1929, la Nürnberg: „Cum străluceau ochii săi albaştri când trupele de asalt au mărşăluit prin faţa lui în lumina torţelor, o mare nesfârşită

de flăcări unduindu-se pe străzile vechii capitale a Reichului”.155

Mare parte a magnetismului naziştilor se datora promisiunii lor de a pune capăt diviziunilor politice care afectaseră Germania pe tot parcursul existenţei Republicii de la Weimar. Un funcţionar în vârstă de 18 ani, participând la întrunirile cu ocazia alegerilor regionale din 1929, a fost impresionat de angajamentul sincer al oratorului nazist faţă de poporul german ca întreg, popor a cărui cea mai mare nenorocire era divizarea între atâtea partide şi clase. În cele din urmă o propunere practică pentru renaşterea poporului! Distrugeţi partidele! Renunţaţi la clase!

O adevărată comunitate naţională! Acestea erau ţeluri pe care le puteam sprijini fără rezerve.156

În cele din urmă, relativ puţini au fost convertiţi la participarea activă în cadrul mişcării prin citirea lucrărilor politice sau ideologice. Transmiterea orală a informaţiei era cea care conta. Cu toate acestea, nu toţi au căzut în vraja abilităţilor de orator ale lui Hitler. O tânără idealistă şi serioasă, provenită din clasa mijlocie, precum Melita Maschmann, îl admira deoarece era „un om din popor”, care se ridicase din obscuritate, dar chiar şi la mitingul anual al partidului era atât de ocupată, încât – aşa cum avea să scrie mai târziu – „nu îmi puteam permite «destrăbălarea» extazierii”. Paradele şi spectacolele erau pentru ea plictisitoare şi inutile. Din punctul ei de vedere, nazismul era în primul rând un ideal patriotic şi mai puţin cultul liderului ca individ.157 Pentru susţinătorii nazismului proveniţi din clasa mijlocie, poate în special pentru femei, violenţa de stradă era adesea greu tolerabilă sau perseverent ignorată.

Mulţi asemenea oameni s-au apropiat ezitant de nazism. Chiar şi înscrierea în partid însemna un nivel al angajamentului mult mai scăzut decât în cazul tinerelor cămăşi brune intervievate de Theodor Abel. Mulţi dintre membrii partidului l-au părăsit după numai o scurtă

perioadă petrecută în rândurile sale. Totuşi, la începutul anilor ’30, atractivitatea sa începea să depăşească limitele clasei mijlocii inferioare, care reprezentase coloana vertebrală a partidului încă de la înfiinţarea sa. Întotdeauna dornici să poată pretinde că se bucurau de sprijin muncitoresc, oficialii partidului catalogau adeseori pe unii membri ca fiind muncitori, când realitatea era alta. Investigaţiile detaliate la nivel local au demonstrat că estimările oficiale privind componenţa partidului, bazate pe un recensământ intern al partidului din 1935, supraestimaseră de până la două ori elementul muncitoresc, care era în realitate de circa 10% din populaţia oraşului Hamburg, al doilea ca mărime din Germania, în 1925, cu zece ani în urmă.158 Cei care câştigau un salariu par să fi fost unul din grupurile sociale cele mai predispuse la a părăsi partidul şi deci printre cele mai puţin prezente în statisticile din 1935, pe care s-au bazat majoritatea calculelor. Dar Hamburgul era un centru tradiţional al mişcării muncitoreşti, a cărei forţă îngreuna orice progres al naziştilor. În anumite părţi ale Saxoniei, unde mişcarea muncitorească era mai slabă, iar industria mică, tradiţională dădea economiei o structură complet diferită de cea a centrelor industriale moderne, puternic raţionalizate, precum Berlinul sau oraşele din Ruhr, numărul de membri proveniţi din rândurile muncitorilor manufacturieri era mai mare. În special muncitorii tineri, care nu se alăturaseră unui sindicat, pentru că nu mai avuseseră nicio altă slujbă, erau vulnerabili în faţa mesajului Partidului Nazist în Saxonia. E posibil ca la sfârşitul anilor ’20, până la o treime dintre membrii partidului din această provincie să fi aparţinut clasei muncitoare, în sensul economic de bază al conceptului. Clasa mijlocie inferioară din zonele urbane sau rurale rămânea masiv suprareprezentată, în comparaţie cu ponderea sa în ansamblul populaţiei. La începutul anilor ’30, pe măsură ce partidul creştea în importanţă, proporţia membrilor din clasele mijlocii şi superioare a început să

crească în secţiunea saxonă a Partidului Nazist. Naziştii se îndepărtau încet de rădăcinile lor modeste şi umile şi începeau să atragă membri din rândurile elitelor sociale ale Germaniei.159

ni

Din generaţia de naziști de frunte care au intrat în mişcare la jumătatea deceniului al treilea, un individ avea să joace un rol foarte important în al Treilea Reich. La prima vedere, foarte puţini ar fi crezut că Heinrich Himmler, născut la München pe 7 octombrie 1900, era destinat să ajungă chiar într-o poziţie de cea mai mică însemnătate. Tatăl său era un profesor catolic ale cărui opinii fuseseră considerate suficient de conservatoare încât să fie considerat potrivit să ofere pentru o vreme, în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, lecţii private unui tânăr membru al familiei regale bavareze. Provenind dintr-un mediu respectabil, adică din clasa mijlocie educată, Heinrich, un copil bolnăvicios cu probleme de vedere, a trecut prin mai multe şcoli, dar a primit ceea ce părea a fi o pregătire academică solidă la şcolile secundare pe care le-a urmat la München şi Landshut. Un prieten din şcoală, Georg Haligarten, devenit ulterior un cunoscut istoric de stânga, a confirmat inteligenţa şi abilitatea lui Himmler. Rapoartele de la şcoală îl descriau pe acesta ca pe un elev conştiincios, muncitor, ambiţios, capabil şi binecrescut, un elev model, din toate punctele de vedere. Tatăl său, animat de sentimente patriotice, a făcut eforturi considerabile să-l înroleze în armată, mergând până la a se declara dispus să-i întrerupă studiile pentru a face acest lucru. Jurnalele şi notele de lectură ale tânărului Heinrich arată cât de puternic asimilase mitologia lui 1914, ideea că războiul era apogeul evoluţiei umanităţii şi concepţia conform căreia lupta era forţa motrice a istoriei şi existenţei umane. Dar nu a ajuns decât să facă instrucţie într-o unitate de cădeţi, nu a luptat pe front. Iată un exemplu cât se poate de clar al unui individ aparţinând generaţiei postbelice, care regreta că nu putuse lupta în război şi şi-a petrecut mare

parte a restului vieţii încercând să compenseze această absenţă crucială din prima parte a vieţii sale.160

După ce şi-a luat cu brio examenele de absolvire, Himmler, urmând sfatul tatălui său, a optat pentru studii agronomice la înalta Şcoală Tehnică din München şi a excelat şi în acest caz, absolvind cu calificativul „foarte bine”, în 1922. S-a alăturat şi unei frăţii care se ocupa cu duelurile şi, după unele dificultăţi în găsirea unui spadasin dispus să-l ia în serios şi să accepte o provocare, i-au fost făcute cicatricele faciale obligatorii. Între timp însă, s-a înrolat în Forţa Cetăţenească de Apărare a lui Kahr şi a intrat sub influenţa lui Ernst Röhm, care îl impresiona prin zelul său militar. Mediul de extremă dreapta în care a pătruns l-a împins spre un antisemitism revoluţionar şi, în 1924, se ridica deja împotriva „hidrei Internaţionalelor roşie şi neagră, a evreilor şi a Papei, a francmasonilor şi iezuiţilor, a spiritului comercial şi a burgheziei laşe”.161 Cu capul supradimensionat, cu părul tuns scurt pe părţi şi la spate, cu tunsoarea castron, ochelari rotunzi, bărbia teşită şi mustaţa tip creion, Himmler semăna foarte mult cu tatăl său şi în niciun caz nu părea un bătăuş naţionalist fanatic. Câteva luni mai târziu, a preferat să poarte un stindard şi nu un revolver când s-a alăturat grupului lui Röhm, Steagul de Război al Reichului, care a ocupat pentru scurtă vreme Ministerul de Război bavarez, în prima fază a puciului nereuşit din 8 – 9 noiembrie 1923.162

Himmler a scăpat fără să fie arestat şi astfel i s-a ivit oportunitatea să urce în ierarhia mişcării, într-un moment în care Hitler era închis sau îi era interzis să ţină discursuri, iar Partidul Nazist era în derivă. Şi-a legat soarta, dovedind înţelepciune la acel moment, de Gregor Strasser, aflat în ascensiune, devenind primul secretar al acestuia, apoi Lider Regional adjunct în două districte şi mai apoi Lider adjunct al Propagandei la nivelul Reichului. Dar nu a fost discipolul lui Strasser. Deja în acest moment căzuse pradă fascinaţiei faţă de Hitler, nu atât citind *Lupta*

mea, în legătură cu care avea câteva comentarii critice („primele capitole dedicate tinereţii sale conţin multe puncte slabe”), cât prin contactul personal cu acesta, date fiind atribuţiile sale oficiale, care presupuneau inclusiv participarea la discursurile lui Hitler. Pentru tânărul Himmler, aflat încă la jumătatea celui de-al treilea deceniu de viaţă şi complet în derivă în apele agitate ale politicii paramilitare din perioada post-puci, Hitler oferea certitudine, reprezenta un lider ce putea fi admirat, o cauză de urmat. Din 1925, când s-a alăturat recent reconstruitului Partid Nazist, Himmler a dezvoltat un cult fără limite pentru liderul nazist; păstra un portret al lui Hitler la el în birou pe perete şi se spune că uneori vorbea cu portretul.163

În 1926, s-a căsătorit, iar soţia sa, mai în vârstă decât el cu şapte ani, l-a influenţa puternic în direcţia ocultismului, naturismului, homeopatiei şi a altor practici neconvenţionale, pe unele dintre acestea încercând să le impună mai târziu subordonaţilor săi. Deşi căsnicia lui Himmler nu a prosperat, nu acelaşi lucru se poate spune şi despre aceste idei. Abandonând treptat credinţa catolică din tinereţe, a devenit un entuziast al „sângelui şi ţărânii”, alăturându-se Artamanilor, o grupare naţionalistă căreia îi aparţinuse şi Rudolf Hôss. Aici, Himmler a intrat sub influenţa lui Walther Darré, un entuziast al ideilor rasiale „nordice”. Darré, născut în 1895 în Argentina şi educat, oarecum surprinzător, la Wimbledon, în Anglia, luptase în armata germană în Primul Război Mondial. Devenise apoi specialist în înmulţirea selectivă a animalelor, ceea ce l-a condus spre curentul „sânge şi ţărână”, chiar dacă nu imediat spre Partidul Nazist. Himmler a preluat de la Darré credinţa nezdruncinată în destinul rasei nordice, în superioritatea sângelui acesteia prin comparaţie cu slavii, în necesitatea de a-i păstra puritatea şi în rolul central pe care o ţărănime germană puternică îl avea în asigurarea viitorului rasei germanice. Animat de obsesia sa pentru ţărănime, Himmler s-a apucat, pentru o vreme, de

agricultură, dar fără rezultate prea bune, deoarece campaniile politice îi ocupau cea mai mare parte a timpului, iar perioada nu era oricum cea mai prielnică pentru a face afaceri în domeniul agricol.164

Pe 6 ianuarie 1929, Hitler l-a numit pe credinciosul său Himmler lider al Formaţiunii de Protecţie – *Schutzstaffel*, destinată protecţiei sale personale şi cunoscută în curând după iniţiale, SS. Structura îşi avea originile într-o mică unitate creată, în 1923, pentru paza lui Hitler şi a cartierului general al partidului. A fost refondată în 1925, când Hitler şi-a dat seama că Röhm şi cămăşile brune nu aveau să-i arate niciodată loialitatea necondiţionată pe care o cerea. Primul comandant a fost Julius Schreck, liderul „Secţiunii de Asalt" a cămăşilor brune în perioada premergătoare încarcerării lui Hitler şi, de la bun început, a fost gândită ca o formaţiune de elită, în contrast cu organizaţia paramilitară a cămăşilor brune, deschisă tuturor. Din cauza intrigilor intra-partinice de la jumătatea anilor '20, la conducerea SS-ului s-au perindat o serie de lideri, toţi eşuând în încercarea de a-şi afirma independenţa în faţa puterii crescânde a cămăşilor brune, chiar dacă au reuşit să creeze o unitate foarte disciplinată şi strâns unită. Himmler avea să reuşească acolo unde ei au eşuat.

Dispreţuind elementele obişnuite care formaseră primul grup de recruţi, Himmler a încercat cât se poate de deliberat să o transforme într-o elită adevărată, aducând în interior foşti ofiţeri, precum aristocratul pomeranian Erich von dem Bach. Zelewski şi veterani ai Corpurilor France ca Friedrich Karl, baron de Eberstein. Moştenind o formaţiune de numai 290 de oameni, Himmler a crescut efectivele SS până la o mie la sfârşitul lui 1929 şi la aproape trei mii peste încă un an. În pofida obiecţiilor conducerii cămăşilor brune, l-a convins pe Hitler să ofere independenţă completă SS-ului, dându-i o nouă uniformă, neagră în loc de brună şi o nouă structură strict ierarhică, cvasi-militară. Pe măsură ce nemulţumirea şi nerăbdarea

riscau să erupă în rândurile cămăşilor brune, iar ameninţarea unei acţiuni independente a acestora sporea, Hitler a transformat SS-ul într-un gen de poliţie internă de partid. A devenit mai discretă şi a început să colecteze informaţii confidenţiale nu numai despre inamicii partidului, ci şi despre membrii de frunte ai cămăşilor brune.165

Odată cu crearea SS, structura de bază a mişcării naziste era completă. În parte datorită circumstanţelor, în parte graţie abilităţilor sale oratorice şi lipsei sale de scrupule, precum datorită nevoii disperate a extremei drepte de a avea un lider puternic, la sfârşitul anilor ’20, Hitler se impusese deja ca dictator necontestat al mişcării, obiectul unui cult al personalităţii, care lua amploare rapid. Tensiuni continuau să existe în interiorul mişcării; aveau să iasă la suprafaţă cu violenţă în anii ce au urmat, până în 1934. Încă existau oameni în poziţii de frunte, oameni ca Strasser sau Röhm, pregătiţi să-l critice pe Hitler şi să-şi asume o linie diferită, dacă socoteau necesar. Dar Hitler îşi construise în jurul său un grup de oameni cu o importanţă crucială, al căror devotament faţă de el era în întregime necondiţionat – Goebbels, Göring, Hess, Himmler, Rosenberg, Schirach sau Streicher. Sub conducerea lor, şi graţie talentului organizatoric al lui Strasser, mişcarea nazistă devenise, la jumătatea lui 1929, un organism politic elaborat, bine organizat, al cărui mesaj se îndrepta spre aproape toate segmentele populaţiei. Propaganda sa devenea cu rapiditate din ce în ce mai sofisticată. Aripa sa paramilitară se confrunta pe străzi cu structurile paramilitare comuniste şi social-democrate, *Rotfrontkämpferbund* şi respectiv Reichsbanner Schwartz-Rot-Gold. Forţa de poliţie internă, SS-ul, era pregătită să acţioneze împotriva disidenţilor şi a membrilor nedisciplinaţi. Asimilase, modificase şi elaborase o ideologie neşlefuită şi, în bună măsură, lipsită de originalitate, dar provocată cu fanatism şi axată pe un naţionalism exacerbat, pe un antisemitism virulent şi pe

dispreţul pentru democraţia weimareză. Era hotărât să câştige puterea pe baza sprijinului popular la urne şi a violenţei dezlănţuite pe străzi, pentru ca apoi să distrugă Tratatul de la Versailles, să reînarmeze Germania, să recucerească teritoriile pierdute în est şi vest şi ulterior să creeze „spaţiul vital” necesar colonizării germane în Europa Centrală şi Orientală.

Cultul violenţei, preluat nu în ultimul rând de la Corpurile France, se afla în inima mişcării. În 1929, acesta putea fi observat pe străzi în fiecare zi. Mişcarea nazistă dispreţuia legea şi nu îşi ascundea credinţa că puterea însemna dreptate. În egală măsură, dezvoltase o serie de mecanisme necesare protejării conducerii partidului de responsabilitatea legală pentru violenţele şi nelegiuirile cămăşilor brune şi ale altor elemente din interiorul mişcării. Hitler, Goebbels şi Liderii Regionali nu dădeau ordine decât în termeni retorici care, deşi violenţi, erau foarte vagi; subordonaţii înţelegeau clar despre ce era vorba şi acţionau imediat. Această tactică a avut un rol în a-i convinge pe mulţi germani din categoriile mijlocii şi chiar superioare că Hitler şi subordonaţii săi imediaţi nu erau cu adevărat responsabili pentru sângele vărsat de cămăşile brune pe străzi, în încăierările din baruri şi la întrunirile violente, impresie întărită şi de insistenţele repetate ale liderilor paramilitari, care pretindeau a fi total independenţi de şefii Partidului Nazist. Până în 1929, Hitler reuşisă să câştige sprijinul, simpatia şi, într-o oarecare măsură, sprijinul financiar al câtorva persoane bine plasate, în special în Bavaria. Mişcarea sa îşi extinsese activitatea la nivelul întregii ţări, construindu-şi un suport electoral semnificativ, în primul rând în rândurile micilor fermieri din zonele protestante lovite de criză din nordul Germaniei şi din Franconia.

Totuşi, nimic din toate acestea nu poate ascunde faptul că, în toamna lui 1929, Partidul Nazist se plasa încă, din mai toate punctele de vedere, la periferia vieţii politice. Având numai o mână de deputaţi în Reichstag, trebuia să

concureze cu alte câteva organizaţii marginale de dreapta, dintre care unele, precum autointitulatul Partid al Economiei, erau mai mari şi se bucurau de un sprijin mai important; şi toate acestea păleau în comparaţie cu organizaţiile principale ale dreptei precum Naţionaliştii sau Căştile de Oţel. În plus, deşi nu mai beneficiau de sprijinul majorităţii electoratului, cele trei partide care reprezentau pilonii democraţiei weimareze, social-democraţii, Partidul Centrului şi democraţii, se aflau încă la guvernare, formând o „Mare Coaliţie”, care includea partidul lui Gustav Stresemann, foarte eficientul ministru de Externe german ce ocupa această funcţie de mai multă vreme. Republica părea să fi depăşit furtunile de la începutul anilor ’20 – inflaţia, ocupaţia franceză, conflictele armate, dislocările sociale – şi să fi intrat în ape mai calme. Ar fi fost nevoie de o catastrofă de mari dimensiuni pentru ca un partid extremist de genul celui nazist să poată obţine un sprijin de masă. În 1929, prăbuşirea bruscă a economiei, după crahul Bursei din New York, a adus acea catastrofă.

Note

1. Peter Jelavich, *Münich and Theatrical Modernism*: *Politics*, *Playwriting*, *and Performance 1890 – 1914*, Cambridge, Mass., 1985, oferă o bună prezentare a vieţii teatrale din München de la acea vreme.

2. Pentru o descriere dramatică a lui Eisner, bazată pe o amplă şi neconvenţională utilizare a surselor contemporane, a se vedea Richard M. Watt, *The Kings Depart*: *The German Revolution and the Treaty of Versailles 1918 – 19*, London, 1973 [1968]), pp. 312 – 30, 354 – 81. Vezi şi Franz Schade, *Kurt Eisner und die bayerische Sozialdemokratie*, Hanovra, 1961, şi Peter Kritzer, *Die bayerische Sozialdemokratie und die bayerische Politik în den jähren 1918 – 1923*, München, 1969. Pentru o biografie recentă, a se vedea Bernhard Grau, *Kurt Eisner 1867 – 1919*: *Eine Biographie*, München, 2001.

3. Allan Mitchell, Revolution in Bavaria 1918/1919: *The Eisner Regime and the Soviet Republic*, Princeton, 1965, pp. 171 – 2; Freya Eisner, *Kurt Eisner*: *Die Politik der libertaren Sozialismus*, Frankfurt am Main, 1979, pp. 175 – 80.

4. Mitchell, *Revolution*, pentru aceste evenimente şi pentru cele care au urmat; a se vedea şi Winkler, *Von der Revolution*, pp. 184 – 90, şi Heinrich Hillmayr, *Roter und weisser Terror în Bayern nach 1918: Erscheinungsformen und Folgen der Gewaltätigkeiten im Verlauf der revoluţionaren Ereignisse nach dem Ende des Ersten Weltkrieges*, München, 1974.

5. Watt, *The Kings Depart*, pp. 312 – 30, 354 – 81; David Clay Large, *Where Ghosts Walked*: *Münich's Road to the Third Reich*, New York, 1997, pp. 76 – 92, este o altă relatare plină de culoare. Friedrich Hitzer, *Anton Graf Area*: *Das Attentat auf Kurt Eisner und die Schüsse im Landtag*, München, 1988, spune povestea asasinului aşa cum a fost cercetată de către autor pentru scenariul unui film... Pentru Hoffmann, vezi Diethard Hennig, *Johannes Hoffmann*: *Sozialdemokrat und Bayerischer Ministerpräsident*: *Biographie*, München, 1990.

6. Citat în Watt, *The Kings Deport*, p. 364; Hans Beyer, *Von der Novemberrevolution zur Räterepublik în München*, Berlin, 1957, (o monografie est-germană bine documentată), în special pp. 77 – 8.

7. Watt, *The Kings Depart*, pp. 366 – 8.

8. Large, *Where Ghosts Walked*, p. 70.

9. Carsten, Revolution, 218 – 23; Hannover şi Hannover-Drück, *Politische Justiz*, pp. 53 – 75

10. See Anthony Nicholls, *Hitler and the Bavarian Background to National Socialism*, în A. Nicholls şi Erich Matthias (ed.), *German Democracy and the Triumph of Hitler*: *Essays on Recent German History*, London, 1971, pp. 129 – 59.

11. Pentru o prezentare detaliată a activităţilor lui Hitler în 1918 – 19, a se vedea Kershaw, Hitler, vol. I, pp.

116 – 21, şi Anton Joachimsthaler, *Hitlers Weg begann în München 1913 – 1923*, München, 2000 [1989], pp. 177 – 319.

12. Kershaw, *Hitler*, vol. I, pp. 3 – 13, pentru o selecţie judicioasă a faptelor de legende, a interpretării de speculaţie, în ceea ce priveşte începuturile activităţii lui Hitler.

13. Carl E. Schorske, *The Ringstrasse, its Critics, and the Birth of Urban Modernism*, în idem, Fin-de-Siecle Vienna, pp. 24 – 115.

14. August Kubizek, *Adolf Hitler*: *Mein Jugendfreund*, Graz, 1953, oferă multe detalii, dar vezi şi critica făcută de Franz Jetzinger, *Hitler*'s *Youth*, London, 1958 [1956], pp. 167 – 74.

15. Lipsa unor dovezi credibile pentru viaţa lui Hitler înainte de 1919 a generat dezbateri intense pe tema afirmaţiei sale că a devenit antisemit politic extremist în Viena antebelică, ca urmare a contactelor sale cu evreii, în special cu „evreii orientali", imigranţi din Galiţia. În vreme ce versiunea lui Hitler pare exagerată, încercările recente de a argumenta că nu fusese deloc antisemit în acea perioadă sunt, de asemenea, neconvingătoare. A se vedea Kershaw, *Hitler*, I, în special pp. 49 – 69, şi Joachimsthaler, *Hitlers Weg*, pp. 45 – 9.

16. Adolf Hitler, *Mein* (traducere Ralph Manheim, introducere D.C. Watt).

London, 1969 [1925/6]), pp. 39 – 41.

17. Ibidem, pp. 71, 88, 95.

18. Kershaw, *Hitler*, I, pp. 81 – 7; Joachimsthaler, *Hitlers Weg*, pp. 77 – 97. Propria relatare a lui Hitler este în *Mein Kampf*, pp. 116 – 17. Pentru o prezentare savuroasă a vieţii boeme din Schwabing, a se vedea Large, *Where Ghosts Walked*, pp. 3 – 42.

19. Hitler, *Mein Kampf*, pp. 148 – 9.

20. Kershaw, *Hitler*, I, pp. 87 – 101.

21. Hitler, *Mein Kampf*, pp. 11 – 169.

22. Geyer, *Verkehrte Welt*, pp. 278 – 318.

23. Hitler către Adolf Gerulich, 16 septembrie 1919, în Eberhard Jäckel şi Axel Kuhn (eds.), *Hitler*: *Sämtliche Aufzeichnungen 1905 – 1924*, Stuttgart; 1980, pp. 88 – 90; Ernst Deuerlein, *Hitlers Eintritt in die Politik und die Reichswehr*, „VfZ" 7 (1959), pp. 203 – 5.

24. „Anton Drexiers Politisches Erwachen" (1919), retipărit în Albrecht Tyrell (ed.), Führer befiehl… Selbstzeugnisse aus der „Kampfzeit" der NSDAP, Düsseldorf, 1969, pp. 20 – 22.

25. Tyrell (ed.), Führer befiehl, p. 22; Kershaw, Hitler, I, pp. 126 – 8, 131 – 9; Ernst Deuerlein (ed.), *Der Aufstieg der NSDAP* în *Augenzeugenberichten*, München, 1974, pp. 56 – 61. Joachimsthaler, *Hitlers Weg*, pp. 198 – 319, separă faptele de legendele ce înconjoară viaţa lui Hitler din această perioadă şi arbitrează controversele ulterioare; Albrecht l\rell, *Vom „Trommler" zum „Führer"*: *Der Wandel von Hitlers Selbstrerständnis zwischen 1919 und 1924 und die Entwicklungder NSDAP*, München, 1975, oferă o descriere bine documentată a începuturilor carieri politice a lui Hitler. A se vedea şi Werner Maser, *Die Frühgeschichte der NSDAP*: *Hitlers Weg bis 1924*, Frankfurt am Main, 1965. Pentru Societatea Thule, vezi Reginald H. Phelps, „Before Hitler Came": Thule Society and Germanen Orden „Journal of Modern History", 35 (1963), pp. 245 – 61.

26. Uwe Lohalm, *Völkischer Radikalismus*: *Die Geschichte des Deutschvölkischen Schutzund Trutzbundes*, *1919 – 1923*, Hamburg, 1970.

27. Tyrell, *Vom Trommler*, pp. 72 – 89; Georg Franz-Willing, *Ursprung der Hitlerbewegung 1919 – 1922*, Preussisch Oldendorf, 1974 [1962], pp. 38 – 109.

28. Broszat, *Der Staat Hitlers*, pp. 43 – 5.

29. Hitler, *Mein Kampf*, pp. 620 – 21 (traducere modificată).

30. Reginald H. Phelps, *Hitler als Parteiredner im Jahre 1920*, „VfZ", 11 (1963), pp. 274 – 330; de asemenea, Jäckel şi Kuhn (eds.), *Hitler*, pp. 115, 132, 166, 198, 252,

455, 656.

31. Formula „socialismul nebunilor” – iniţial „socialismul proştilor” – este adeseori atribuită liderului social-democrat din perioada antebelică, August Bebel, dar îi aparţine probabil democratului austriac Ferdinand Kronawetter (Pulzer, *The rise*, p. 269 şi nota). Era larg utilizată de social-democraţii germani în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea; a se vedea Francis L. Carsten, *August Bebel und die Organisation der Massen*, Berlin, 1991, p. 165.

32. Franz-Willing, *Ursprung*, pp. 120 – 27; Broszat, *Der Staat Hitlers*, p. 39.

33. Ernst Nolte, *Three Faces of Fascism*: *Action Française*, *Italian Fascism*, *National Socialism*, New York, 1969 [1963], şi ulterior, într-o formă diferită şi mai controversată, *in Der europäische Bürgerkrieg 1917 – 1945*: *Nationalsozialismus und Bolschewismus*, Frankfurt am Main, 1987, unde argumenta în favoarea primatului antibol şevismului.

34. Hitler, *Mein Kampf*, p. 289.

35. Toate citatele în Longerich, *Der ungeschriebene Befehl*, pp. 32 – 4.

36. Bruno Thoss, *Der Ludendorff-Kreis*: *1919 – 1923*. *München als Zentrum der mitteleuropäische Gegenrevolution zwischen Revolution und Hitler-Putsch*, München, 1978, oferă detalii exhaustive.

37. Wolf Rüdiger Hess (ed.), *Rudolf Hess*: *Briefe 1908 – 1933*, München, 1987, p. 251 (Hess către părinţii săi, 24 martie 1920).

38. Joachim C. Fest, *The Face of the Third Reich*, London, 1979 [1970], pp. 283 – 314, pentru un portret fin al lui Hess; Smith, *The Ideological Origins*, pp. 223 – 40; Lange, *Der Terminus „Lehensraum”*, pp. 426 – 37; Hans Grimm, *Volk ohne Raum*, München, 1926; Dietrich Orlow, *Rudolf Hess*: *Deputy Führer*, în Ronald Smelser and Rainer Zitelmann (eds.), *The Nazi Elite*, London, 1993 [1989], pp. 74 – 84. Hans-Adolf Jacobsen, *Karl Haushofer*: *Leben und*

Werk, 2 vol., Boppard, 1979, retipăreşte multe din scrierile lui Haushofer; Frank Ebeling, *Geopolitik*: *Karl Haushofer und seine Raumwissenschaft 1919 – 1945*, Berlin, 1994, este o monografie dedicată ideilor sale.

39. Margarete Plewnia, *Auf dem Weg zu Hitler*: *Der völkische Publizist Dietrich Eckart*, Bremen, 1970; Tyrell, *Vom Trommler*, pp. 190 – 94; Alfred Rosenberg (ed.), *Dietrich Eckart*. *Ein Vermächtnis*, ediţia a 4-a, München, 1937 [1928], cu o selecţie din versurile lui Eckart.

40. Alfred Rosenberg, Selected Writings (editat de Robert Pois), London, 1970; Fest, The Face, pp. 247 – 58; Walter Laqueur, *Russia and Germany*: *A Century of Conflict*, London, 1965, pp. 55 – 61, 116 – 17, 148 – 53; Adolf Hitler, *Hitler's Table Talk 1941 – 1944*: *His Private Conversations*, London, 1973 [1953]), pp. 422 – 6; Norman Cohn, *Warrant for Genocide*: *The Myth of the Jewish World-Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion*, London, 1967, în special pp. 187 – 237; Reinhard Bollmus, Alfred Rosenberg: National Socialism's „Chief Ideologue", în Smelser and Zitelman (eds.), *The Nazi Elite*, pp. 183 – 93; Robert Cecil, *The Myth of the Master Race*: *Alfred Rosenberg and Nazi Ideology*, London, 1972. A se vedea, mai general, Thomas Klepsch, *Nationalsozialistische Ideologie*: *Eine Beschreibung ihrer Struktur vor 1933*, Münster, 1990, şi o selecţie excelentă de fragmente, dintr-o varietate de ideologi nazişti, în Barbara Miller Lane şi Leila J. Rupp (ed.), Nazi *Ideology before 1933*: *A Documentation*, Manchester, 1978.

41. Hans Frank, Im Angesicht des Galgens: Deutung Hitlers und seiner Zeit auf Grund eigner Erlebisse und Erkenninisse, ediţia a 2-a, Neuhaus, 1955 [1953], f. p., citat în Fest, *The Face*, p. 330, şi ibidem, pp. 38 – 42, citat în Kershaw, *Hitler*, I, p. 148; Christoph Klessmann, *Hans Frank*: *Party Jurist and Governor-General în Poland*, în Smelser şi Zitelmann (ed.), *The Nazi Elite*, pp. 39 – 47.

42. Deuerlein (ed.), *Der Aufstieg*, pp. 108 – 12.

43. Dietrich Orlow, *The History of the Nazi Party*, *1*:

1919 – 1933, Newton Abbot, 1971 [1969], pp. 11 – 37

44. Kershaw, *Hitler*, I, pp. 160 – 65; Deuerlein (ed.), *Der Aufstieg*, pp. 135 – 41.

45. Kershaw, *Hitler*, I, pp. 175 – 80; Deueriein (ed.), *Der Aufstieg*, pp. 142 – 61.

46. Deueriein (ed.), *Der Aufstieg*, pp. 145 – 6.

47. Franz-Willing, *Ursprung*, p. 127.

48. Hannover and Hannover-Druck, *Politische Justiz*, pp. 105 – 44.

49. Kershaw, *Hitler*, I, pp. 170 – 73; Peter Longerich, *Die braunen Bataillone*: *Geschichte der SA*, München, 1989, pp. 9 – 32.

50. Conan Fischer, *Ernst Julius Röhm*: *Chief of Staff of the SA and Indispensable Outsider*, în Smelser şi Ziteimann (ed.), *The Nazi Elite*, pp. 173 – 82.

51. Ernst Röhm, *Die Geschichte eines Hochverräters*, München, 1928, pp. 9, 365 – 6; Fest, The Face, pp. 206, 518 – 19 (n. 9).

52. Röhm, *Die Geschichte*, p. 363.

53. Deueriein (ed.), *Der Aufstieg*, pp. 142 – 83, pentru relatări privind violenţa crescândă a naziştilor în această perioadă; Fischer, *Ernst Julius Röhm*, pentru detalii asupra relaţiilor tensionate dintre Röhm şi Hitler.

54. Kershaw, *Hitler*, I, pp. 180 – 85.

55. Adrian Lyttelton, *The Scizure of Power*: *Fascism in Italy 1919 – 1929*, Londra, 1973, rămâne lucrarea standard; Denis Mack Smith, *Mussolini*, Londra, 198, este o biografie nimicitoare; Richard J.B. Bosworth, *Mussolini*, London, 2002, este o biografie utilă şi recentă; Franz-Willing, *Ursprung*, pp. 126 – 7 pentru originea standardelor Partidului Nazist. Pentru contacte şi influenţe, vezi Klaus-Peter Hoepke, *Die deutsche Rechte und der italienische Faschismus*: *Ein Beitrag zum Selbstrerständnis und zur Politik von Gruppen und Verbänden der deutschen Rechten*, Düsseldorf, 1968, în special pp. 186 – 94, 292 – 5.

56. Dintr-o literatură istoriografică vastă şi

controversată, Stanley G. Payne, *A History of Fascism 1914 – 1945*, Londra, 1995, este cea mai bună lucrare generală şi Kevin Passmore, *Fascism*: *A Very Short Introduction*, Oxford, 2002, este cea mai utilă sinteză. Roger Griffin, *International Fascism – Theories, Causes and the New Consensus*, Londra, 1998, este un text teoretic influent; Kershaw, *The Nazi Dictatorship*, pp. 26 – 46, oferă, ca întotdeauna, o prezentare echilibrată a istoriografiei problemei.

57. AT 567, 199, în Merkl, *Political Violence*, pp. 196 – 7.

58. AT 206, 379, ibidem; pentru un punct de vedere mai puţin obişnuit asupra cazului Schlageter, a se vedea Karl Radek, *Leo Schlageter*: *The Wanderer in the Void*, în Kaes et al. (eds.), *The Weimar Republic Sourcebook*, pp. 312 – 14 (iniţial *Leo Schlageter*: *Der Wanderer ins Nichts*, „Die Rote Fahne", 144 (26 iunie, 1923). Pentru o analiză detaliată a „rezistenţei pasive", ce subliniază originile populare, vezi Fischer, *The Ruhr Crisis*, pp. 84 – 181; pentru trecutul lui Schlageter în Corpurile France, Waite, *Vanguard*, pp. 235 – 8; pentru campania de sabotaje organizată din spatele scenei de armata germană, Gerd Krüger, „Ein Fanar des Widerstandes im Ruhrgebiet": Das „Unternehmen Wesel" in der Osternacht des Jahres 1923. Hingergründe eines angeblichen „Husarenstreiches", „*Mitteilungsblatt des Instituts für soziale Bewegungen*" 4 (2000), pp. 95 – 140.

59. Sander L. Gilman, *On Blackness without Blacks*: *Essays on the Image of the Black în Germany*, Boston, 1982.

60. AT 183, în Merkl, *Political Violence*, p. 193.

61. Gisela Lebeltzer, *Der „Schwarze Schmach* **: *Vorurteile – Propaganda Mythos*, *Geschichte und Gesellschaft*, 11 (1985), pp. 37 – 58; Keith Nelson, „The Black Horror on the Rhine": Race as a Factor în Post-World War I Diplomacy, *Journal of Modern History*, 42 (1970), pp. 606 – 27; Sally Marks, *Black Watch on the Rhine*: *A Study*

în Propaganda, *Prejudice and Prunence*, „European Studies Review”, 13 (1983), pp. 297 – 334. Pentru soarta lor ulterioară, vezi Reiner Pommerin, *Sterilisierung der Rheinlandbastarde*: *Das Schicksal* einer *farbigen deutschen Minderheit 1918 – 1937*, Düsseldorf, 1979.

62. Richard J. Evans, *Hans von Hentig and the Politics of German Criminology*, în Angelika Ebbinghaus şi Karl Heinz Roth (ed.), *Grenzgänge*: *Deutsche Geschichte des 20. Jahrhunderts im Spiegel von Publizistik, Rechtsprechung und historischer Forschung*, Lüneburg, 1999, pp. 238 – 64.

63. Kershaw, *Hitler*, L, pp. 185 – 91; Georg Franz-Willing, *Krisenjahr der Hitlerbewegung 1923*, Preussisch Oldendorf, 1975; Helmuth Auerbach, *Hitlers politische Lehrjahre und die Münchner Gesellschaft 1919 – 1923*, „VfZ”, 25 (1977), pp. 1 – 45; Franz-Willing, *Ursprung*, pp. 266 – 99; Ernst Hanistaengl, *Zwischen Weissem und Braunem Haus*: *Mémoiren eines politischen Aussenseiters*, München, 1970.

64. Părerile lui Hitler pot fi găsite în Hitler, *Hitler's Table Talk*, pp. 154 – 6. Pentru o analiză excelentă, a se vedea Robin len man, *Julius Streicher and the Origins of the NSDAP în Nürnberg, 1918 – 1923*, în Nicholls şi Matthias (ed.), *German Democracy*, pp. 161 – 74 (sursa opiniei din versurile lui Streicher). Pentru un studiu al cămăşilor brune din oraş, vezi Eric G. Reiche, *The Development of the SA* în *Nürnberg, 1922 – 34*, Cambridge, 1986.

65. Anthony Nicholls, „Hitler and the Bavarian Background to National Socialism”, în A. Nicholls şi Matthias (eds.), *German Democracy*, p. 111.

66. Franz-Willing, *Krisenjahr*, pp. 295 – 318; pentru activităţile lui Ludendorff a se vedea idem, *Putsch und Verbotszeit der Hitlerbewegung November 1923-Februar 1925*, Preussisch Oldendorf, 1977, pp. 9 – 65.

67. Fest, *The Face*, pp. 113 – 29; Richard Overy, *Göring*: *The Iron Man*, London, 1984; Alfred Kube,

Hermann Göring: *Second Man in the Third Reich*, în Smelser şi Ziteimann (ed.), *The Nazi Elite*, pp. 62 – 73, îl caracterizează pe Göring ca pe un conservator şi un „imperialist întârziat”; vezi şi lucrarea aceluiaşi autor, *Pour le mérite und Hakenkreuz*: *Hermann Göring im Dritten Reich*, ediţia a 2-a, München, 1987 [1986], pp. 4 – 21; Stefan Martens, Hermann Göring: *„Erster Paladin des Führers” und „Zweiter Mann im Reich”*, Paderborn, 1985, pp. 15 – 19; Werner Maser, *Hermann Göring*: *Hitlers janusköpfiger Paladin*: *Die politische Biographie*, Berlin, 2000, pp. 13 – 55.

68. Franz-Willing, *Krisenjahr*, detaliază evoluţia Partidului Nazist în 1923. Harold J. Gordon, *Hitler and the Beer Hall Putsch*, Princeton, 1972, oferă o prezentare exhaustivă a contextului politic: vezi în special pp. 25 – 184 (partea 1: The Contenders in the Struggle for Power). Pentru documente, a se vedea Ernst Deuerlein (ed.), *Der Hitler-Putsch*: *Bayerische Dokumente zum 8J9. November 1923*, Stuttgart, 1962, pp. 153 – 308; mai succint în Deuerlein (ed.), *Der Aufstieg*, pp. 184 – 202.

69. Karl Alexander von Müller, mărturie depusă la procesul lui Hitler, citat în Deuerlein (ed.), *Der Aufstieg*, pp. 192 – 6.

70. Dintre multele lucrări dedicate acestor evenimente, vezi Kershaw, Hitler, I, 205 – 12; Gordon, *Hitler and the Beer Hall Putsch*, pp. 270 – 409; Franz-Willing, *Putsch und Verbotszeit*, pp. 66 – 141; Deuerlein (ed.), *Der Hitler-Putsch*, pp. 308 – 417, 487 – 515; documente selectate traduse Noakes and Pridham (ed.), *Nazism*, I, pp. 26 – 34. Pentru Göring, vezi Maser, *Hermann Göring*, pp. 58 – 78.

71. Bernd Steger, „Der Hitlerprozess und Bayems Verhältnis zum Reich 1923/24”, „VfZ”, 23 (1977), pp. 441 – 66.

72. Deuerlein (ed.), *Der Aufstieg*, pp. 203 – 230; Lothar Gruchmann şi Reinhard Weber (ed.), *Der Hitler-Prozess 1924: Wortlaut der Hauptverhandlung vor dem*

Volksgericht München I, *2* vol., München, 1997, 1999) pentru procesele verbale complete şi pentru sentinţă. Vezi şi Otto Gritschneider, *Bewährungsfirist Jur den Terroristen Adolf H.*: *Der Hitler-Putsch und die bayerische Justiz*, München, 1990, şi idem, *Der Hitler-Prozess und sein Richter Georg Neithardt*: *Skandalurteil von 1924 ebnet Hitler den Weg*, München, 2001.

73. Citat în *Führer befiehl*, 67, traducere în Noakes and Pridham (eds.), *Nazism*, vol. I, pp. 34 – 5 (uşor modificat); declaraţiile complete ale lui Hitler în faţa instanţei Jackel şi Kuhn (ed.), *Hitler*, pp. 1061 – 216; de asemenea, Deuerlein (ed.), *Der Aufstieg*, pp. 203 – 28.

74. Pentru geneza şi redactarea sa, vezi Kershaw, *Hitler*, vol. I, pp. 240 – 53.

75. Hitler, *Mein Kampf*, pp. 307 – 76.

76. Ibidem, pp. 597 – 99. Importanţa fundamentală a acestor idei pentru „viziunea asupra lumii" a lui Hitler a fost argumentată convingător de Eberhard Jackel, *Hitler's Weltanschauung*: *A Blueprint for Power*, Middletown, Conn., 1972 [1969].

77. Adolf Hitler, *Hitler's Secret Book*, New York, 1961; Martin Broszat, *Betrachtungen zju „Hitlers Zweitem Buch"*, „VfZ", 9 (1981), pp. 417 – 29.

78. Werner Maser, *Hitlers Mein Kampf*: *Geschichte*, *Auszuge*, *Kommentare*, München, 1966, oferă detalii privind cartea, redactarea şi soarta sa; Hermann Hammer, *Die deutschen Ausgaben von Hitlers „Mein Kampf"*, „VfZ", 4 (1956), 161 – 78, acoperă povestea publicării acesteia. Ideea că Hitler era un oportunist însetat de putere este centrală în biografia clasică a lui Alan Bullock, Hitler: *A Study* în *Tyranny*, London, 1953; argumentele în favoarea consecvenţei au fost aduse, pentru prima dată, de Hugh Trevor-Roper, *The Mind of Adolf Hitler*, în Hitler, *Hitler's Table Talk*, pp. vii-xxxv. Fluctuaţiile politicii externe a lui Hitler şi obiectivele centrale ale diplomaţiei naziste sunt analizate în Geoffrey Stoakes, *Hitler and the Quest for World Dominion*, Leamington Spa, 1987.

79. Longerich, *Der ungeschriebene Befehl*, pp. 37 – 9.

80. Kershaw, *Hitler*, I, pp. 21J8 – 19, 223 – 4, 250 – 53; Broszat, *Der Staat Hitlers*, pp. 13 – 16.

81. Kershaw, *Hitler*, I, pp. 224 – 34. Pentru o detaliere a evoluţiei Partidului Nazist după procesul şi închiderea liderului său, a se vedea Franz-Willing, *Putsch und Verbotszeit*, *pp*. 162 – 285.

82. Donald Cameron Watt, „Die bayerischen Bemühungen um Ausweisung Hitlers 1924", „VfZ", 6 (1958), pp. 270 – 80. A se vedea, la un nivel mai general, David Jahlonsky, *The Nazi Party în Dissolution: Hitler and the Verbotszeit 1923 – 1925*, Londra, 1989, şi Deuerlein (ed.), *Der Aufstieg*, pp. 231 – 54.

83. Deuerlein (ed), *Der Aufstieg*, p. 245.

84. Fest, *The Pace*, p. 215; Longerich, *Die hraunen Battaillone*, pp. 51 – 2.

85. Kershaw, *Hitler*, I. pp. 257 – 70.

86. Udo Kissenkoetter, Gregor Strasser: *Nazi Party Organizer or Weimar Politician*? în Smelser şi Zitelmann (ed.), *The Nazi Elite*, pp. 224 – 34.

87. Gregor Strasser către Oswald Spengler, 8 iulie 1925, în Oswald Spengler, *Spengler Letters 1913 – 1936* (editat de Arthur Helps), Londra, 1966, p. 184.

88. Orlow, *The History of the Nazi Party*, I. pp. 66 – 7; a se vedea, mai general, Udo Kissenkoetter, *Gregor Strasser und die NSDAP*, Stuttgart, 1978; Peter D. Stachura, *Gregor Strasser and the rise of Nazism*, Londra, 1983; and Klepsch, *Nationalsozialistische Ideologie*, pp. 143 – 50.

89. Elke Frohlich, Joseph Goebbels: The Propagandist, în Smelser şi Zitelmann (ed.), *The Nazi Elite*, pp. 48 – 61; Ralf Georg Reuth, *Goebbels*: *Eine Biographie*.

München, 1995, pp. 11 – 75; şi Michel Kai, *Vom Poeten zjum Demagogen*: *Die schriftstellerischen Versuche Joseph Goebbels*, Köln, 1999. Joachim C. Fest „Joseph

Goebbels: Eine Portratskizze", „VfZ", 43 (1995), pp. 565 – 80, este o nouă analiză penetrantă a caracterului lui Goebbels, în lumina jurnalului său. Pentru jurnalul lui Goebbesis, a se vedea Elke Fröhlich, Joseph Goebbels und sein Tagebuch: Zu den handschriftlichen Aufzeichnungen von 1924 bis 1941, „VfZ", 35 (1987), pp. 489 – 522. Critica lui Bernd Sosemann, *Die Tagesaufzeichnungen des Joseph Goebbels und ihre unzulänglichen Veröffentlichungen*, în „Publizistik", 37 (1992), pp. 213 – 44, nu convinge; transcrierile lui Fröhlich nu erau menite să reprezinte o ediţie ştiinţifică, ci pur şi simplu să pună jurnalele la dispoziţie istoricilor.

90. Hugh Trevor-Roper, *The Last Days of Hitler*, Londra, 1947, p. 67 (citându-l şi pe Speer în acelaşi sens); Fröhlich, *Joseph Goebbels*, p. 48.

91. Elke Frohlich (ed.), *Die Tagebücher von Joseph Goebbels: Sämtliche Fragmente*, partea I: *Aufzeichnungen 1924 – 1941*, vol. I: 27.6.1924 – 31.12.1930, München, 1987), p. 48 (23 iulie 1924).

92. Fröhlich (ed.), *Die Tagebücher*, I/I, pp. 134 – 5 (14 octombrie 1925).

93. Ibid., 14°-41 (6 noiembrie); vezi, mai general, Reuth, *Goebbels*, pp. 76 – 147.

94. Fröhlich (ed.), *Die Tagehilcher*, I/I. pp. 161 – 2 (15 februarie 1926).

95. Kershaw, *Hitler*, I, pp. 270 – 77; Reuth, *Goebbels*, pp. 76 – 107; Helmut Heiber (ed.), *The Early Goebbels Diaries*: *The Journals of Josef Goebbels from 1925 – 1926*, Londra, 1962, pp. 66 – 7.

96. Fröhlich (ed.), Die Tagebücher, I/I, pp. 171 – 3 (13 aprilie 1926) şi pp. 174 – 5 (19 aprilie 1926).

97. Kershaw, *Hitler*, I, pp. 277 – 9; Deuerlein (ed.), *Der Aufstieg*, pp. 255 – 302. Termenul „Gau", folosit pentru „regiune", trimitea deliberat la împărţirea Germaniei în teritorii tribale la începuturile Evului Mediu.

98. Kershaw, *Hitler*, I, pp. 278 – 9; Orlow, *The History of the Nazi Party*, I pp. 69 – 75.

99. Noakes and Pridham (ed.), *Nazism*, I, pp. 36 – 56; de asemenea, Erwin Barth, *Joseph Goebbels und die Formierung des Führer-Mythos 1917 bis 1934*, Erlangen, 1999.

100. Pentru activitatea lui Goebbels la Berlin, vezi Reuth, *Goebhels*, pp. 108 – 268.

101. Citat în ibidem, p. 114.

102. Hoover Institution, Stanford, California: NSDAP Hauptarchiv rola de microfilm 6 Akte 141: scrisoare din partea lui Max Amann către Gustav Seifert, 27 octombrie 1925.

103. Noakes and Pridham (ed.), *Nazism*, I, p. 58.

104. Gerhard Schulz, *Zwischen Demokratie und Diktatur: Verfassungspolitik und Reichsreform in der Weimarer Republik*, 3 vol., Berlin, 1963 – 92, vol. 2: *Deutschland am Vorabend der Grossen Krise*, Berlin, 1987, pp. 149 – 307; Robert G. Moeller, *Winners as Losers in the German Inflation*: *Peasant Protest over the Controlled Economy*, în Gerald D. Feldman şi alţii (ed.), *The German Inflation*: *A Preliminary Balance*, Berlin, 1982, pp. 255 – 88.

105. Shelley Baranowski, *The Sanctity of Rural Life*: *Nobility*, *Protestantism and Nazism în Weimar Prussia*, New York, 1995, pp. 120 – 23.

106. John E. Farquharson, *The Plough and the Swastika*: *The NSDAP and Agriculture în Germany*, *1928 – 1945*, Londra, 1976, pp. 3 – 12, 25 – 33; Dieter Hertz-Eichenrode, *Politik und Landwirtschaft* în *Ostoreussen 191* 9 – *1930*: *Untersuchung eines Strukturproblems* in der *Weimarer Republik*, Opladen, 1969, pp. 88 – 9, 329 – 37.

107. Dieter Gessner, *Agrar depression und Präsidialregierungen în Deutschland 1930 – 1933*: *Probleme des Agrarkapitalismus am Ende der Weimarer Republik*, Düsseldorf, 1977, pp. 191 – 4; idem, *Agrarverbände in der Weimarer Republik*: *Wirtschaftliche und soziale Voraussetzungen agrarkonservativer Politik vor 1933*, Düsseldorf, 1976, pp. 234 – 63.

108. Rudolf Rietzler, Kampf in der *Nordmark*: *Das Aufkommen des Nationalsozialismus în Schleswig-Holstein (1919 – 1928)*, Neumünster, 1982; Frank Bajohr (ed.), *Norddeutschland im Nationalsozialismus*, Hamburg, 1993; şi studiul regional clasic al lui Jeremy Noakes, The Nazi Party in Lower Saxony 1921 – 1933, Oxford, 1971, în special pp. 104 – 7.

109. Noakes şi Pridham (eds.), *Nazism*, I, pp. 15, 61.

110. Ibidem, pp. 15, 61, citându-l pe Gottfried Feder, *Das Programm der NSDAP und seine weltanschaulichen Grundgedanken*, München, 1934, pp. 15 – 18.

111. Rudolf Heberle, *Landbevölkerung und Nationalsozialismus: Eine soziologische Untersuchung der politischen Willensbildung* în *Schleswig-Holstein 1918 bis 1932*, Stuttgart, 1963, pp. 160 – 71; vezi şi idem, *From Democracy to Nazism*: *A Regional Case Study on Political Parties în Germany*, New York, 1970 [1945], o lucrare clasică de sociologie electorală. Pentru eforturile de a-i unifica pe fermierii de toate categoriile într-un singur grup de presiune, a se vedea Jens Flemming, *Landwirtschaftliche Interessen und Demokratie*: *Ländliche Gesellschaft, Agrarverbände und Staat 1890 – 1925*, Bonn, 1978, pp. 323 – 7.

112. Claus-Christian W. Szejnmann, *Nazism în Central Germany: The Brownshirts în „Red" Saxony*, New York, 1999, pp. 50 – 51; Falter şi alţii, Wahlen, p. 98.

113. Geoffrey Pridham, *Hitler's râse to Power*: *The Nazi Movement în Bavaria 1923 – 1933*, Londra, 1973, pp. 84 – 6.

114. Orlow, *The History of the Nazi Party*, I, pp. 173 – 5 (exagerează puţin coerenţa strategiei electorale naziste); Winkler, *Weimar*, pp. 344 – 56.

115. Tyrell, *Vom Trommler*, pp. 163 – 73 pentru citate; idem (ed.), *Führer befiehl*, pp. 129 – 30, 163 – 4; Kershaw, *Hitler*, I, p. 294.

116. Orlow, *The History of the Nazi Party*, I, pp. 167 – 71.

117. Ibidem, pp. 171 – 3.

118. Claudia Koonz, *Mothers in the Fatherland*: *Women, the Family, and Nazi Politics*, Londra, 1987, pp. 72 – 80.

119. Jill Stephenson, *The Nazi Organisation of Women*, Londra, 1981, pp. 23 – 74.

120. Peter D. Stachura, *Nazi Youth in the Weimar Retpublic*, Santa Barbara, Calif., 1975; Laqueur, *Young Germany*, p. 193; Arno Klonne, *Jugend im Dritten Reich*: *Dokumente und Analysen*, Köln, 1982; Hans-Christian Brandenburg, *Die Geschichte der H.J. Wege und Irrwege einer Generation*, Köln, 1968; Stachura, *The German Youth Movement*.

121. Daniel Hom, *The National Socialist Schülerbund and the Hitler Youth, 1929 – 1933*, „Central European History", 11 (1978), pp. 355 – 75; Martin Klaus, *Mädehen in der Hitlerjugend*: *Die Erziehung zur „deutschen Frau"*, Köln, 1980.

122. Baldur von Schirach, *Die Feier der neuen Front*, München, 1929. Vezi Michael Wortmann, *Baldur von Schirach*: *Student Leader, Hitler Youth Leader*, Gauleiter în Vienna, în Smelser şi Ziteimann (ed.), *The Nazi Elite*, pp. 202 – 11.

123. See Arthur D. Brenner, Emil J. Gumbel: *Weimar German Pacifist and Profesor*, Boston, 2001; citat din „Deutsche Republik", 2 iulie 1932, în Steven P. Rémy, *The Heidelberg Myth*: *The Nazification and Denazification of a German University*, Cambridge, Mass., 2002, p. 11.

124. Geoffrey J. Giles, *The rise of the National Socialist Students Association and the Failure of Political Education in the Third Reich*, în Peter D. Stachura (ed.), *The Shaping of the Nazi State*, Londra, 1978, pp. 160 – 85; Wortmann, *Baldur von Schirach*, pp. 204 – 5; Kater, *Studentenschaft und Rechtstraikalismus*, Anselm Faust, *Der Nationalsozialistische Deutsche Studentenbund*: *Studenten und Nationalsozialismus in der Weimarer Republik*, Düsseldorf, 1973; Giles, *Students*;

125. Steinberg, *Sabers and Brown Shirts*; Michael Grüttner, *Studenten im Dritten Reich*, Paderborn, 1995, pp. 19 – 42, 60.

126. Hans-Gerhard Schumann, *Nationalsozialismus und Gewerkschaftsbewegung*: *Die Vernichtung der deutschen Gewerkschaften und der Aufbau der „Deutschen Arbeitstront"*, Hanovra, 1958.

127. Merkl, *Political Violence*, pp. 120, 208, 217, 220, 239, 244, 306, 372 – 3, 427, 515 – 16.

128. Hamel, *Völkischer Verbând*.

129. AT 271, în Merkl, *Political Violence*, p. 516.

130. Orlow, *The History of the Nazi Party*, I, pp. 271 – 6.

131. Merkl, *Political Violence*, analizează în introducere încrederea care se poate acorda acestor relatări şi încearcă o analiză cantitativă; Abel, *Why Hitler*, analizează credilitatea „biogramelor" în introducere, pp. 4 – 9. Pentru o analiză asemănătoare a eseurilor autobiografice ale naziştilor din perioada prel933, scrise în 1936 – 1937, vezi Christoph Schmidt, *Zu den Motiven „alter Kämpfer"* in der *NSDAP*, în Detlev Peukert şi Jürgen Reulecke (eds.), *Die Reihen fast geschlossen*: *Beiträge zur Geschichte des Alltags un term Nationalsozialismus*, Wuppertal, 1981, pp. 21 – 44.

132. Merkl, *Political Violence*, pp. 446 – 7.

133. AT 140, ibidem, p. 551.

134. Ibid., pp. 453, 457, 505 – 9; pentru rolul propagandei naziste în această perioadă, vezi Richard Bessel, *The rise of the NSDAP and the Myth of Nazi Propaganda*, „Wiener Library Bulletin", 33 (1980), Ian Kershaw, *Ideology, Propaganda, and the rise of the Nazi Party*, în Peter D. Stachura (ed.), *The Nazi Machtergreifung*, 1933, London, 1983, pp. 162 – 81; şi în primul rând Gerhard Paul, *Auf stand der Bilder*: *Die NS-Propaganda vor 1933*, Bonn, 1990.

135. Merkl, *Political Violence*, pp. 313 – 63, 383 – 4.

136. Rudolf Höss, *Commandant of Auschwitz*,

London, 1959 [1951], pp. 42 – 61.

137. Ibidem., pp. 61 – 3.

138. Jochen von Lang, *Martin Bormann*: *Hitler's Secretary*, în Smelser and Zitelmann (ed.), *The Nazi Elite*, pp. 7 – 17; Fest, *The Face*, pp. 191 – 206.

139. Waite, Vanguard, este autorul formulei; Merkl, *Political Violence*, o refuză cu mult prea multă uşurinţă.

140. AT 493, în Merkl, *Political Violence*, 375.

141. AT 382, ibidem, p. 440.

142. AT 434 şi 464, ibidem, pp. 444 – 5.

143. AT 31, ibidem, pp. 544 – 5.

144. AT 520, ibidem, p. 420.

145. AT 415, ibidem, p. 400.

146. AT 59, ibidem, p. 654.

147. AT 548, ibidem, p. 416.

148. AT 8, 31, 32, ibidem, pp. 486 – 7.

149. AT 22, ibid., 602; surse privind incidentul din tren în Martin Broszat, *Die Anfänge der Berliner NSDAP 1926/27*, „VfZ", 8 (1960), pp. 85 – 118, la pp. 115 – 18.

150. Merkl, *Political Violence*, p. 617.

151. Giles, *The rise*, p. 163.

152. Merkl, *Political Violence*, p. 699.

153. Max Domanis (ed.), *Hitler*: *Speeches and Proclamations 1932 – 1945*: *The Chronicle of a Dictatorship*, 4 vol., London, 1990 – [1962 – 3], vol. 1, p. 114 (discurs la Clubul Industrie, Düsseldorf).

154. Turner, *German Big Business*, pp. 114 – 24. Pentru comunişti, a se vedea Weber, *Die Wandlung*, I, pp. 294 – 318.

155. AT 38, în Merkl, *Political Violence*, p. 539.

156. AT 416 şi 326, ibidem, p. 540.

157. AT 4, ibidem, p. 571.

158. Melita Maschmann, *Account Rendered*: *A Dossier on my Former Selflondra*, 1964, pp. 174 – 5.

159. Thomas Krause, *Hamburgwird braun*: *Der Aufstiegder NSDAP 1921 – 1933* Hamburg, 1987, pp. 102 – 7, o critică convingătoare a lui Michael Kater, *The Nazi*

Party: *A Social Profile of Members and Leaders*, *1919 – 1945*, Oxford, 1983, pp. 32 – 8. Recensământul din 1935 dă data înscrierii în partid a fiecărui membru, aşa că se poate calcula numărul de membri la orice moment de până atunci.

160. Detlef Mühlberger, *A Social Profile of the Saxon NSDAP Membership before 1933*, în Szejnmann, *Nazism*, pp. 211 – 19; mai general, Broszat, *Der Staat Hitlers*, pp. 49 – 53; Detlef Mühlberger, *Hitler's Followers*: *Studies in the Sociology of the Nazi Movement*, Londra, 1991; şi Peter Manstein, *Die Mitglieder und Wähler der NSDAP 1919 – 1933*: *Untersuchungen zu ihrer schichtmässigen Zusammensetzung*, Frankfurt am Main, 1990 [1987].

161. Josef Ackermann, Heinrich Himmler: Reichsführer – SS, în Smelser şi Zitelmann (ed.), The Nazi Elite, pp. 98 – 112; Alfred Andersch, *Der Vater eines Mörders*: *Eine Schulgeschichte*, Zürich, 1980, în ceea ce-l priveşte pe tatăl lui Himmler; Bradley F. Smith, Heinrich *Himmler 1900 – 1926*: *A Nazi in the Making*, Stanford, Calif., 1971, este lucrarea de bază dedicată tinereţii lui Himmler.

162. Citat în Ackermann, *Heinrich Himmler*, p. 103; vezi şi Josef Ackermann, *Himmler als Ideologe*, Göttingen, 1970.

163. Heinz Hühne, *The Order of the Death's Head*: *The Story of Hitler's SS*, Stanford, Calif., 1971 [1969], pp. 26 – 39.

164. Fest, *The Face*, 171 – 90, deşi, aşa cum se întâmplă cu mulţi din cei care au scris despre Himmler, adoptă o atitudine condescendentă. Orice altceva ar fi fost, Himmler nu a fost niciodată şovăitor, mic-burghez sau mediocru, după cum susţine Fest. Vezi Hühne, *The Order*, pp. 26 – 8, pentru un exemplu de caracterizare plină de culoare a lui Himmler, deşi afectată de avantajul perspectivei.

165. Ibidem, pp. 40 – 46; pentru Darré, a se vedea şi Gustavo Corni, „Richard Walther Darré: The Blood and Soil

Ideologue”, în Smelser şi Zitelmann (ed.), *The Nazi Elite*, pp. 18 – 27; şi Horst Gies, R. *Walther Darré und die nationalsozialistische Bauempolitik 1930 bis 1933*, Frankfurt am Main, 1966.

166. Höhne, *The Order*, 46 – 69; Hans Buchheim, *The SS – Instrument of Domination*, în Helmut Krausnick şi alţii, *Anatomy of the SS State*, London, 1968, pp. 127 – 203, lapp. 140 – 43.

Partea a IV-a
DRUMUL SPRE PUTERE
Marea criză
I

„După rătăciri fără noimă şi fără sfârşit dintr-un oraş în altul”, scria un tipograf şomer, în vârstă de 21 de ani, din Essen, în toamna lui 1932, „drumurile m-au purtat spre portul Hamburg. Dar ce dezamăgire! Aici am găsit şi mai multă mizerie, şi mai mult şomaj decât mă aşteptasem. Ce puteam face? Fără rude aici, nu doream câtuşi de puţin să ajung un vagabond”. Tânărul nu a fost nevoit până la urmă să îngroaşe rândurile mulţimii în continuă creştere a oamenilor fără adăpost care trăiau pe străzile oraşelor Germaniei – între 200.000 şi 500.000, conform estimărilor oficiale; în cele din urmă, a găsit sprijin în cadrul unui program de muncă voluntară al Bisericii.1 Dar mulţi alţii nu au avut acelaşi noroc. Şomajul a distrus respectul de sine al oamenilor şi le-a subminat statutul, în special pe cel al bărbaţilor, într-o societate în care prestigiul acestora, recunoaşterea şi chiar propria identitate deriva în primul rând din slujba pe care o aveau. În primii ani ai deceniului al patrulea, la colţul străzilor puteau fi văzuţi bărbaţi purtând pancarte agăţate de gât: „Caut muncă de orice fel”. Elevii, când sociologii le-au cerut părerea asupra acestui aspect, au răspuns adeseori că şomerii se degradaseră din punct de vedere social, deoarece cu cât rămân mai mult fără lucru, cu atât devin mai leneşi şi se simt mai umiliţi, văzându-i mereu pe ceilalţi oameni bine îmbrăcaţi şi se supără pentru că vor acelaşi lucru,

transformându-se în criminali [...] îşi doresc să trăiască! Oamenii mai bătrâni de multe ori nu mai vor nici asta.2

Copiii au fost observaţi jucându-se „de-a angajarea” şi când unii dintre ei au fost rugaţi de un cercetător, în decembrie 1932, să scrie un eseu autobiografic, şomajul apărea şi aici: „Tatăl meu este şomer de trei ani”, scria o elevă de paisprezece ani. „Cu ceva timp în urmă, credeam cu toţii că tata îşi va găsi de lucru la un moment dat, dar acum chiar şi noi, copiii, am renunţat să mai sperăm”. 3

Şomajul pe termen lung avea efecte variate asupra individului. Cei tineri puteau fi mai optimişti în legătură cu găsirea unei slujbe decât cei de vârstă mijlocie. Deznădejdea creştea odată cu prelungirea perioadei petrecute fără un loc de muncă. Interviurile realizate în vara lui 1932 dezvăluiau atitudini mult mai pesimiste decât cele efectuate în urmă cu optsprezece luni. Oamenii îşi amânau planurile de căsătorie, cuplurile căsătorite amânau conceperea copiilor. Tineri rătăceau fără sens pe străzi, stăteau apatici în casă, îşi petreceau ziua jucând cărţi, hoinăreau prin parcurile publice sau mergeau în cerc fără să coboare niciodată cu trenurile electrice de pe Linia Rotundă din Berlin.4 într-un asemenea context, acţiunea părea adeseori mai bună decât inactivitatea; plictiseala se transforma în frustrare. Mulţi bărbaţi şomeri, şi chiar şi tineri şi tinere, încercau să câştige un trai modest vânzând mărunţişuri pe stradă, cântând sau dansând la colţ de stradă pentru bani, făcând menaj sau adoptând alte practici tradiţionale ale celor plasaţi la periferia economiei. Grupuri de copii băntuiau prin zonele la modă ale vieţii de noapte berlineze, oferindu-se să „aibă grijă” de maşinile bogaţilor, o formă primitivă de taxă de protecţie practicată şi de adulţi, dar în forme mult mai puţin inofensive. Cluburile informale de drumeţii sau organizaţiile pentru tineri proveniţi din mediile muncitoreşti se transformau în „găşti sălbatice”, bande de tineri care se întâlneau în clădiri abandonate, plecau în căutarea hranei, furau pentru a supravieţui, se luptau cu

bandele rivale şi se confruntau adeseori cu poliţia. Rata criminalităţii ca atare nu a crescut atât de spectaculos pe cât o făcuse în timpul inflaţiei, dar chiar şi aşa, între 1929 şi 1932, s-a înregistrat la Berlin o creştere de 24% a numărului de arestări pentru furt. Prostituţia, feminină sau masculină, a devenit un fenomen mai vizibil şi mai răspândit, fiind deopotrivă un rezultat al toleranţei sexuale a Republicii de la Weimar şi al eşecului său economic şi şocând clasele respectabile prin cât era de vădit. La nivelul cel mai de jos, comerţul cu mărunţişuri pe stradă se confunda cu cerşetoria.5 Societatea germană părea la un pas de prăbuşirea într-o mocirlă a mizeriei şi criminalităţii. În aceste împrejurări, oamenii au început să se agaţe de orice „pai politic”: orice, oricât ar fi fost de radical, părea preferabil situaţiei fără ieşire în care păreau să se găsească.

Cum s-a ajuns la această situaţie? Şomajul ajunsese deja la un nivel ridicat, ca urmare a reformelor economice ce însoţiseră finalul marii inflaţii la sfârşitul lui 1923. Dar la începutul anilor ’30, conjunctura se degradase incomparabil mai mult. Refacerea economică a Germaniei după inflaţie fusese finanţată nu în ultimul rând de investiţii masive, venite dinspre cea mai mare economie a lumii, Statele Unite. Ratele dobânzilor în Germania erau mari şi capitalurile intrau în cantităţi masive, dar, foarte important, noile investiţii luau în principal forma creditelor pe termen scurt. Industria germană a ajuns să depindă într-o mare măsură de aceste fonduri, în eforturile sale de raţionalizare şi mecanizare. Firme precum Krupps sau Vereinigte Stahiwerke (Oţelăriile Unite) au împrumutat sume considerabile de bani. Companiile americane investeau direct în Germania, Ford deţinând fabrici de automobile la Berlin şi Köln, în timp ce General Motors a cumpărat, în 1929, fabrica de automobile Opel de la Russelheim, de lângă Frankfurt. Băncile germane contractau credite externe pentru a-şi finanţa propriile investiţii în economia germană.6 Era o situaţie evident

precară pentru industria şi băncile germane, iar la sfârşitul anilor ’20 s-a transformat într-o catastrofă.

În decursul lui 1928, toate marile state industrializate au început să impună restricţii monetare în faţa recesiunii care se profila. Statele Unite au început prin reducerea împrumuturilor externe. Asemenea măsuri erau necesare pentru protecţia rezervelor de aur, ce reprezentau fundamentul stabilităţii financiare în epoca etalonului-aur, când valorile monedelor erau legate de valoarea aurului, lucru valabil şi în Germania după stabilizare. Pe măsură ce diferite state iniţiau măsuri monetare restrictive, industria începea să sufere. În perioada 1928 – 1928, producţia industrială în Germania nu a înregistrat practic nicio creştere, iar la sfârşitul iernii dintre aceştia doi ani şomajul atinsese deja cifra de două milioane şi jumătate. Ritmul investiţiilor a încetinit dramatic, posibil din cauză că firmele cheltuiau prea mult pe salarii şi protecţie socială, mult mai probabil din cauza penuriei de capital. Guvernul german a întâmpinat dificultăţi crescânde în vânzarea de titluri, deoarece investitorii nu uitaseră ce se întâmplase cu titlurile de război în timpul inflaţiei. Pieţele internaţionale priveau cu scepticism capacitatea statului german de a face faţă problemelor economice ale zilei. În scurtă vreme, a devenit clar că lipsa lor de încredere era în întregime justificată.7

Pe 24 octombrie 1929, „Joia Neagră”, simptomele de neconfundat ale unei crize economice în Statele Unite au dat brusc naştere unei panici la Bursa din New York, panică ce s-a soldat cu scoaterea la vânzare a unui număr uriaş de acţiuni. Preţurile, considerate deja de unii ca fiind supraevaluate, au început să se prăbuşească. La începutul săptămânii următoare, în „Marţea Neagră”, panica s-a instalat din nou, de data aceasta situaţia fiind mult mai gravă; s-au vândut 16, 4 milioane de acţiuni, un record nedepăşit în următoarele patru decenii.8 în vreme ce brokerii se grăbeau să vândă înainte ca valoarea acţiunilor să se prăbuşească şi mai mult, spaţiul dedicat vânzării şi

cumpărării de acţiuni al Bursei din New York a fost cuprins de haos. Dar aceste zile dramatice de dezastru reprezentau numai aspectele cele mai vizibile ale unui declin care în următorii trei ani a părut de neoprit. Indexul *New York Times* a scăzut de la 425 de puncte, în septembrie 1929, la 58 de puncte, în iulie 1932. Pe 29 octombrie, s-au pierdut 10 miliarde de dolari din valoarea acţiunilor principalelor companii americane, adică de două ori mai mult decât masa monetară aflată în circulaţie în Statele Unite la acel moment şi aproape egal cu cheltuielile destinate finanţării participării americane la Primul Război Mondial. Companiile au dat faliment una după alta. Cererea americană de importuri s-a prăbuşit. Şi pe măsură ce băncile americane şi-au văzut pierderile crescând, au început să ceară returnarea creditelor pe termen scurt, cu ajutorul cărora industria germană se finanţase în ultimii cinci ani.9

Băncile americane au început să-şi retragă fondurile din Germania în momentul cel mai nepotrivit cu putinţă, adică exact atunci când economia germană deja slăbită avea nevoie de un stimul substanţial pentru a-şi reveni. Pierzând fonduri, băncile şi firmele germane au încercat să echilibreze balanţa prin contractarea unor noi credite pe termen scurt. Cu cât acest proces se accelera, cu atât economia începea să pară tot mai instabilă şi un număr tot mai mare dintre deţinătorii de capitaluri, germani sau străini, au început să le transfere în străinătate.10 Incapabile să-şi finanţeze producţia, companiile au început să o reducă drastic. Producţia industrială, deja stagnantă, a început să scadă într-un ritm ameţitor. În 1932, era cu 40% sub nivelul atins în 1929, un colaps egalat în amploare între economiile europene numai de Austria şi Polonia. În alte regiuni, scăderea nu a fost mai mare de un sfert; în Marea Britanie, a atins 11%. Ca urmare a retragerii de fonduri şi a numărului tot mai mare de falimente, băncile au început să se confrunte cu dificultăţi. După falimentul unui număr scăzut de bănci în 1929 –

1930, cele mai mari două bănci austriece au intrat în incapacitate de plată şi apoi, în iulie 1931, a venit rândul marilor bănci germane să fie supuse presiunii.11 Falimentele companiilor s-au multiplicat. Încercarea de a crea o piaţă internă mai mare prin constituirea unei uniuni vamale între Germania şi Austria a fost blocată în urma intervenţiilor internaţionale, deoarece substratul politic al unei asemenea măsuri – un pas în direcţia unificării politice a celor două state care fusese interzisă prin Tratatul de la Versailles – era evident pentru toată lumea. Nevoită să se bazeze doar pe propriile resurse, economia germană s-a scufundat într-o criză profundă. Rata şomajului a crescut aproape exponenţial. În condiţiile în care în marile oraşe milioane de oameni nu aveau un loc de muncă, cheltuielile pentru hrană s-au diminuat, deja severa criză agricolă s-a adâncit dramatic, iar fermierii nu au putut scăpa de falimente şi ipoteci, în timp ce băncile au început să solicite returnarea creditelor, de care atât de mulţi dintre ei depindeau. Muncitorii agricoli şi-au pierdut slujbele, odată cu falimentul fermelor şi domeniilor, generând şomaj şi în zonele rurale, nu numai în cele urbane.12

În 1932, aproximativ un muncitor german din trei era înregistrat ca şomer, procentul fiind chiar mai mare în zonele dominate de industria grea, ca Silezia sau Ruhr-ul. Ratele şomajului înregistrate anterior păleau în comparaţie, chiar dacă luăm în considerare cea mai rea perioadă de austeritate specifică stabilizării post-inflaţie. Între 1928 şi 1932, numărul şomerilor a crescut de la 133.000 la 600.000 în cel mai mare centru industrial german, Berlinul, de la 32.000 la 135.000 în oraşul comercial şi portul maritim Hamburg şi de la 12.000 la 65.000 în oraşul industrial Dortmund, situat în zona Ruhr-Rin. Industria a fost fără îndoială cea mai grea lovită; dar şi muncitorii nemanuali şi-au pierdut slujbele, o jumătate de milion dintre ei fiind şomeri în 1932.13 Creşterea a fost înspăimântător de rapidă. În iarna 1930 – 1931, la ceva

mai mult de un an de la instalarea crizei, existau deja cinci milioane de şomeri şi totalul a urcat la şase milioane, un an mai târziu. La începutul lui 1932, s-a raportat că şomerii şi persoanele care erau dependente de ei reprezentau în jur de o cincime din ansamblul populaţiei Germaniei, aproape treisprezece milioane de oameni.14 Cifra reală era probabil mai mare, întrucât femeile care îşi pierdeau slujbele nu se înregistrau de multe ori ca şomere.15

Aceste statistici îngrozitoare spuneau numai o parte a poveştii, în primul rând, alte milioane de muncitori îşi păstraseră locurile de muncă numai în parte, de vreme ce angajatorii reduseseră programul de lucru şi introduseseră contractele pe termen scurt, în încercarea de a se adapta prăbuşirii cererii. În al doilea rând, mulţi muncitori calificaţi sau ucenici au fost obligaţi să accepte slujbe sub calificarea lor sau necalificate, deoarece locurile de muncă pentru care fuseseră pregătiţi dispăruseră. Dar ei se numărau printre cei norocoşi. Ceea ce a cauzat adevărata mizerie şi deznădejde a fost durata depresiunii, criza începând în octombrie 1929 – într-un moment în care şomajul era deja relativ ridicat – şi continuând, fără a da semne de rezolvare, în următorii trei ani. Sistemul de beneficii în caz de şomaj, introdus cu numai câţiva ani în urmă, era conceput să facă faţă unui nivel al şomajului mult mai redus – maximum 800.000, în comparaţie cu cei şase milioane înregistraţi în 1932 – şi oferea în cel mai bun caz asistenţă timp de câteva luni, nu pentru trei ani sau mai mult. Condiţiile au fost agravate şi de faptul că scăderea drastică a veniturilor oamenilor a antrenat prăbuşirea veniturilor fiscale. Multe autorităţi locale se aflau în impas, pentru că îşi finanţaseră sistemele de proiecte socială şi alte proiecte tot prin contractarea de credite americane, dar şi acestea erau acum returnate. Cu toate acestea, conform sistemului de asistenţă în caz de şomaj, povara sprijinirii şomerilor pe termen lung după expirarea perioadei în care erau asiguraţi revenea mai

întâi guvernului central, sub forma „beneficiilor în caz de criză” şi apoi, după un alt interval, autorităţilor locale sub forma „sprijinului social pentru şomaj”. Guvernul central nu dorea să ia măsurile nepopulare care ar fi fost necesare pentru a umple golurile. Angajatorii erau de părere că nu îşi puteau spori contribuţiile sociale când companiile lor se aflau în situaţii dificile. Sindicatele şi muncitorii refuzau reducerea beneficiilor. Problema părea insolubilă, iar cei care aveau de suferit erau şomerii, care şi-au văzut beneficiile reduse în mai multe etape sau eliminate complet.16

n

Pe măsură ce efectele crizei s-au făcut simţite tot mai profund, grupuri de bărbaţi şi găşti de tineri puteau fi văzute bântuind pe străzi, prin pieţe şi parcurile oraşelor şi orăşelelor germane, trândăvind (sau cel aşa se părea din perspectiva burghezului neobişnuit cu o asemenea privelişte) ameninţător, violenţa şi criminalitatea părând să plutească discret în aer. Chiar mai ameninţătoare erau tentativele, adesea încununate de succes, ale comuniştilor de a-i mobiliza pe şomeri, în sprijinul propriilor obiective politice. Partidul Comunist era prin excelenţă partidul şomerilor. Agitatorii comunişti recrutau tineri membri ai „găştilor sălbatice”, aflaţi la graniţa criminalităţii; organizau greve ale chiriaşilor în districtele muncitoreşti, unde oamenii erau oricum incapabili să-şi plătească chiria; au proclamat crearea de „districte roşii” în interiorul cartierului proletar berlinez Wedding, inspirând frică non-comuniştilor care îndrăzneau să se aventureze acolo şi bătându-i sau ameninţându-i cu arma pe cei pe care îi ştiau asociaţi cu cămăşile brune; marcau anumite baruri şi cârciumi ca fiind ale lor; încercau să-şi creeze prozeliţi printre elevii şcolilor muncitoreşti, politizau asociaţiile de părinţi şi îi îngrijorau pe profesorii din clasa mijlocie, chiar şi pe cei cu simpatii de stânga. Pentru comunişti, lupta de clasă se muta de la locul de muncă pe stradă şi în cartiere, pe măsură ce tot mai mulţi oameni rămâneau fără slujbe.

Apărarea bastioanelor proletariatului, prin mijloace violente dacă era necesar, a devenit una din principalele priorităţi pentru organizaţia paramilitară a comuniştilor, Liga Luptătorilor – Frontul Roşu.17

Comuniştii erau înspăimântători în ochii claselor mijlocii, nu în ultimul rând din cauză că dădeau o tentă politică explicită ameninţării sociale reprezentate de şomerii de pe străzi, dar şi pentru că, la începutul anilor ’30, numărul lor a crescut substanţial. Numărul de membri la nivel naţional a sporit de la 117.000 în 1929, la 360.000 în 1932, iar forţa lor electorală a crescut de la o alegere la alta. În 1932, în zone precum nord-vestul litoralului german, inclusiv Hamburgul şi portul prusac învecinat, Altona, mai puţin de 10% dintre membri aveau un loc de muncă. Aproximativ trei sferturi din persoanele care s-au alăturat partidului în octombrie 1932 nu aveau un loc de muncă.18 înfiinţând „comitete ale şomerilor”, partidul organiza aproape zilnic parade, demonstraţii, „marşuri ale foamei” şi alte evenimente de stradă, care se terminau adeseori prin ciocniri cu poliţia. Nicio oportunitate de a creşte temperatura crizei politice nu a fost irosită de către liderii partidului, convinşi că sunt martorii crizei finale a sistemului capitalist.19

Aceste evoluţii au adâncit şi mai mult falia existentă între social-democraţi şi comunişti în ultimii ani ai Republicii de la Weimar. Exista deja un trecut de ură şi resentimente născute din evenimentele din 1918 – 1919, când membrii Corpurilor France, aflate în serviciul ministrului social-democrat Gustav Noske, asasinaseră o serie de lideri comunişti notorii, cei mai cunoscuţi fiind Karl Liebknecht şi Rosa Luxemburg. Crimele erau comemorate public la fiecare ceremonie pe care Partidul Comunist o organiza în memoria lor. Acestora li se adăuga influenţa învrăjbitoare a şomajului, deoarece comuniştii rămaşi fără locuri de muncă îi atacau pe social-democraţii şi sindicaliştii care încă mai aveau unul, iar elementele violente şi turbulente care păreau să se înghesuie să se

alături comuniştilor îi îngrijorau tot mai mult pe social-democraţi. Noi resentimente s-au născut din obiceiul liderilor sindicali social-democraţi de a-i desemna pe comunişti pentru concedierea de către angajatori, precum şi din practica acestora din urmă de a da afară muncitorii tineri şi necăsătoriţi înaintea celor mai în vârstă şi căsătoriţi, ceea ce în multe cazuri însemna că membri ai Partidului Comunist îşi pierdeau locul de muncă. Ambivalenţa comuniştilor obişnuiţi în chestiunea originilor social-democrate ale mişcării muncitoreşti a dat naştere unei relaţii de dragoste-ură cu „fratele mai mare" al partidului, un compromis cu acesta fiind întotdeauna considerat dezirabil, dar numai în termenii stabiliţi de comunişti.20

Originile extremismului comunist erau profunde. În special tinerii muncitori radicali se simţeau trădaţi de social-democraţi, speranţele lor într-o revoluţie dusă până la capăt – întreţinute de generaţii mai vârstnice de activişti social-democraţi – s-au dovedit a fi deşarte, chiar în momentul în care această revoluţie părea să se producă. Influenţa crescândă a modelului rus al unei organizaţii conspirative strâns unite a contribuit la cimentarea unui spirit al solidarităţii şi la un activism neîncetat din partea celor mai dăruiţi. O relatare detaliată a vieţii activiştilor înflăcăraţi în timpul Republicii de la Weimar a fost ulterior oferită de memoriile lui Richard Krebs, un marinar născut la Bremen în 1904, în familia unui matelot cu simpatii social-democrate. Adolescentul Krebs a fost martorul revoluţiei din 1918 – 1919 în oraşul său natal şi al suprimării brutale a acesteia de către Corpurile France. La Hamburg, Krebs a luat parte la revoltele pentru hrană şi a intrat în compania unor comunişti pe cheiuri. Ciocnirile cu poliţia i-au sporit ura faţă de aceasta şi faţă de şefii ei, autorităţile social-democrate ale oraşului. Krebs a descris ulterior cum comuniştii devotaţi cauzei lor participau la demonstraţiile de stradă cu ţevi de plumb prinse la brâu şi pietre în buzunare, gata să atace poliţia. Când poliţia

călare şarja, tinerii activişti ai Ligii Luptătorilor – Frontul Roşu înfigeau cuţite în picioarele cailor, făcându-i să se răstoarne. În această atmosferă conflictuală şi violentă, un tânăr precum Krebs se putea simţi confortabil şi, în mai 1923, s-a alăturat Partidului Comunist, împărţind foi volante marinarilor de pe cheiuri în timpul zilei şi participând seara la cursurile de educaţie politică de bază.21

Cu toate acestea, cunoştinţele sale în materie de doctrină marxist-leninistă erau minime:

Aveam conştiinţă de clasă, deoarece conştiinţa de clasă fusese o tradiţie de familie. Dispreţuiam noţiunea convenţională de respectabilitate. Aveam o foarte acută şi unilaterală viziune asupra justiţiei, care mă conducea spre o ură nesăbuită faţă de toţi cei pe care îi consideram responsabili pentru suferinţele şi oprimarea maselor. Poliţiştii erau inamicii. Dumnezeu era o minciună inventată de cei bogaţi ca să-i facă pe cei săraci mulţumiţi de jug şi numai laşii se rugau. Fiecare patron era o hienă cu faţă umană, răuvoitor, mereu lacom, incorect şi fără scrupule. Eram convins că un om care lupta de unul singur nu putea câştiga; oamenii trebuie să stea laolaltă şi să lupte împreună pentru a îmbunătăţi viaţa tuturor celor care muncesc. Trebuie să se lupte prin toate mijloacele pe care le au la dispoziţie, fără să se dea înapoi de la nicio nelegiuire, dacă aceasta va ajuta cauza, continuând fără milă până la triumful revoluţiei.22

Animat de acest spirit al angajamentului pătimaş, Krebs a condus un detaşament al Luptătorilor Frontului Roşu în timpul eşuatei revoluţii de la Hamburg, din octombrie 1923, în timpul căreia comuniştii au luat cu asalt o secţie de poliţie şi au ridicat baricade.23 Deloc surprinzător, a considerat necesar să abandoneze scena evenimentelor după eşecul revoltei şi a revenit la viaţa de marinar. Scăpând în Olanda şi mai apoi în Belgia, a intrat în contact cu comuniştii locali. Peste puţin timp, faptul că era cunoscător al limbii engleze a făcut să fie recrutat de

către unul din agenţii sovietici, prezenţi în multe din filialele partidului – deşi probabil nu în aşa de multe pe cât s-a afirmat mai târziu – să facă propagandă comunistă în California. Aici a primit din partea agenţilor locali ai partidului ordinul de a asasina un dezertor din partid, pe care-l suspectau de trădare. Eşuând – deliberat, după cum a susţinut ulterior – în tentativa sa, Krebs a fost arestat şi trimis la St. Quentin. Odată cu eliberarea sa la începutul anilor ’30, el a devenit oficial plătit al secţiunii dedicate marinarilor Cominternului, organizaţia internaţională a partidelor comuniste din toată lumea, condusă de la Moscova şi a început să activeze pe post de curier al partidului, transportând bani, manifeste şi multe altele între diferite ţări şi mai apoi între diferite regiuni ale Germaniei.24

Memoriile lui Richard Krebs, care se citesc ca un thriller, descriau Partidul Comunist ca fiind strâns unit prin disciplină de fier şi dăruire, fiecare acţiune a sa dictată de agenţii secreţi sovietici din GPU, succesoarea Cekăi, care conducea din spatele scenei toate organizaţiile comuniste naţionale. Impresia că în spetele grevelor, demonstraţiilor şi tentativelor de declanşare a unei revoluţii în multe zone ale lumii se afla Cominternul crea panică în rândurile unei mari părţi a germanilor din categoriile mijlocii. Structura conspirativă a Cominternului şi prezenţa incontestabilă a agenţilor sovietici în Partidul Comunist German, încă din zilele lui Karl Radek, nu făceau decât să alimenteze neliniştile burgheze. Cu toate acestea, imaginea pe care Krebs o crea despre funcţionarea Cominternului era mult prea coerentă. În realitate, grevele, tulburările de la locul de muncă, chiar bătăile şi revoltele datorau adeseori mai mult temperamentului „Luptătorilor Frontului Roşu” de pe teren decât orice planuri concepute de Moscova sau de agenţii acesteia. În plus, oameni precum Krebs erau o raritate. În 1932, un total de 50% din numărul de membri ai Partidului Comunist s-au înscris sau au abandonat partidul numai în acel an, ceea ce însemna că sute de mii

de şomeri fuseseră suficient de apropiaţi de partid pentru a face parte din el, cel puţin o vreme, dar şi că partidul era, de multe ori, incapabil să păstreze loialitatea unei proporţii mari din membrii săi pentru un interval mai mare de câteva luni. Membrii pe termen lung, precum Krebs, constituiau un nucleu dur şi disciplinat, dar şi relativ puţin numeros, de activişti. Totodată, Liga Luptătorilor Frontului Roşu a devenit o forţă tot mai profesionalizată.25 Cuvintele contau foarte mult în aceste circumstanţe. Retorica comunistă devenise sensibil mai violentă de la intrarea în „a treia fază" a conducerii moscovite Cominternului, în 1928. Din acest moment, partidul şi-a îndreptat veninul atacurilor în special împotriva social-democraţilor. Orice guvern german era „fascist" în ochii săi; fascismul era expresia politică a capitalismului; social-democraţii erau „social-fascişti", deoarece erau principialii susţinători ai capitalismului, îndepărtându-i pe muncitori de idealul revoluţionar şi reconciliindu-i cu sistemul politic „fascist" al Republicii de la Weimar. Orice membru al conducerii care punea la îndoială această politică era demis din funcţia de partid. Orice putea contribui la răsturnarea statului „fascist" şi a susţinătorilor săi social-democraţi era binevenit.26

Liderul Partidului Comunist German la acest moment era Ernst Thälmann, un funcţionar sindical din Hamburg. Nu puteau exista îndoieli legate de apartenenţa sa la clasa muncitoare. Născut în 1886, avusese o mulţime de slujbe pe termen scurt, inclusiv lucrul într-o fabrică de prelucrare a peştelui şi slujba de şofer pentru o spălătorie, înainte să fie recrutat şi să lupte pe frontul de vest în Primul Război Mondial. Social-democrat încă din 1903, a gravitat spre aripa stângă a partidului în timpul războiului şi s-a implicat în activităţi politice în timpul revoluţiei din 1918, alăturându-se „muncitorilor sindicalişti revoluţionari" şi devenind, în 1919, liderul din Hamburg al Partidului Social-Democrat Independent. Ales în acelaşi an în adunarea legislativă a oraşului, s-a alăturat comuniştilor în

1922, când Independenţii s-au divizat, şi a devenit membru al Comitetului Central naţional. În această perioadă, a continuat să lucreze ca muncitor manual în meserii foarte dure, precum dezmembrarea de vase. Needucat, vânjos, rebel din instinct, Thälmann întruchipa idealul muncitorului revoluţionar. Era orice, numai intelectual, nu; a câştigat simpatia audienţelor sale formate din muncitori mai ales prin dificultăţile pe care le avea de a stăpâni complicata terminologie marxistă; discursurile lui erau mai mult pătimaşe decât argumentate logic, dar ascultătorii săi credeau că aceasta era dovada onestităţii şi a sincerităţii sale. În calitate de lider de partid şi politician profesionist în a doua jumătate a anilor ’20 şi la începutul deceniului următor, Thälmann era adesea obligat să poarte guler şi cravată; dar a devenit una din caracteristicile specifice discursurilor sale ca, în aplauzele entuziaste ale tuturor, să şi le scoată, redevenind astfel un simplu muncitor. Ura sa faţă de generali şi patroni era palpabilă, cea faţă de social-democraţi evidentă.

Asemenea multor comunişti obişnuiţi, Thälmann a urmat linia partidului aşa cum era fixată de Comintern la Moscova, indiferent de schimbările acesteia şi de faptul că aceste modificări erau de multe ori un simplu răspuns la nevoia lui Stalin de a-şi marginaliza rivalii de acasă. Credinţa lui Thälmann în revoluţie era absolută şi în consecinţă la fel era şi credinţa în singurul stat revoluţionar din lume, Uniunea Sovietică. Şi poate că alţi membri ai conducerii partidului erau mai subtili, mai lipsiţi de scrupule şi mai inteligenţi, precum liderul berlinez Walter Ulbricht; şi poate că Biroul Politic şi Comitetul Central, împreună cu Cominternul de la Moscova, erau arbitrii politicii şi strategiei partidului; dar prestigiul personal şi abilităţile oratorice ale lui Thälmann îl făcuseră indispensabil partidului, care l-a desemnat de două ori candidat la alegerile pentru preşedinţia Reichului, în 1925 şi 1932. Drept urmare, la începutul anilor ’30, era unul din cei mai cunoscuţi – şi pentru categoriile mijlocii şi

superioare, cei mai temuţi – politicieni germani. Poate că era mai mult un simbol decât un lider adevărat, dar a rămas întruchiparea comunismului german, a intransigenţei şi ambiţiilor acestuia, conducând partidul spre fondarea unei „Germanii Sovietice”.27

Având în frunte oameni ca Thälmann, Partidul Comunist se profila, din punctul de vedere al multor germani din clasa medie, ca o ameninţare de o gravitate fără precedent la începutul anilor ’30. O revoluţie comunistă nu părea nicidecum imposibilă. Chiar şi Victor Klemperer, un moderat calm, inteligent şi conservator, se putea întreba în iulie 1931: „Va cădea guvernul? Locul i-l va lua Hitler sau comunismul?” 28 Cu toate acestea, forţa comunismului era din mai multe puncte de vedere o iluzie. Zelul ideologic anti-social-democrat al partidului îl condamna la impotenţă. Aversiunea sa faţă de Republica de la Weimar, bazată pe condamnarea fără nuanţe a tuturor guvernelor acesteia, inclusiv a „Marii Coaliţii” conduse de Hermann Müller, ca „fasciste”, l-a făcut complet insensibil la ameninţarea pe care nazismul o reprezenta pentru sistemul politic weimarez. Optimismul său privind colapsul total şi definitiv al capitalismului avea o oarecare credibilitate în circumstanţele economice complicate din 1932. Dar privit în retrospectivă, era complet nerealist. Mai mult, un partid format în mare parte din şomeri avea inevitabil resurse insuficiente şi era slăbit de sărăcia şi lipsa de consecvenţă a membrilor săi. Atât de nevoiaşi erau membrii Partidului Comunist, încât tavernele sau barurile comuniste au început să-şi închidă porţile unul după altul în timpul marii crize, sau au trecut sub control nazist. Între 1929 şi 1933, consumul de bere pe cap de locuitor a scăzut în Germania cu 43% şi în aceste circumstanţe au apărut cămăşile brune, mult mai bine finanţate, în cartierele sărace ale marilor oraşe germane se ducea ceea ce un istoric a numit un „război de cvasi-gherilă”, iar presiunea brutală şi neîncetată a violenţei brune îi împingea lent pe comunişti înapoi în

fiefurile lor, mahalalele şi districtele cu locuinţe foarte ieftine. În această confruntare, simpatiile burgheze erau în general de partea naziştilor care, până la urmă, nu ameninţau să distrugă capitalismul sau să creeze o „Germanie Sovietică”, dacă veneau la putere.29

ni

Deşi şomajul era în primul rând un fenomen specific categoriilor muncitoare, dificultăţile economice afectaseră şi moralul altor grupuri sociale. Spre exemplu, cu mult înainte de izbucnirea marii crize, eforturile de reducere a cheltuielilor guvernamentale în perioada de austeritate absolut necesară pentru a sprijini stabilizarea monetară după 1923 au dus la un val de concedieri în sectorul de stat. Între 1 octombrie 1923 şi 31 martie 1924, 135.000 din cei 826.000 de angajaţi ai sectorului de stat, majoritatea din serviciile feroviare, poştale, telegrafice şi tipografice ale Reichului, fuseseră concediaţi, împreună cu 30.000 din cei 61.000 de lucrători nemanuali şi 232.000 din cei 706.000 din muncitorii manuali angajaţi de stat.30 Un alt val de concedieri a venit după 1929, fiind însoţit de o reducere a salariilor funcţionarilor cu procente cuprinse între 19 şi 23%, între decembrie 1930 şi decembrie 1932. Mulţi funcţionari civili de la toate nivelurile erau înfuriaţi de inabilitatea reprezentanţilor lor sindicali de a opri concedierile. Ostilitatea lor faţă de guvern era vădită. Unii s-au orientat spre nazişti; mulţi alţii au fost speriaţi de ameninţarea explicită a acestora de a epura administraţia dacă ajungeau la putere. Chiar şi aşa, neliniştea şi deziluziile legate de Republică au devenit şi mai răspândite în rândurile funcţionărimii, ca urmare a concedierilor şi reducerilor salariale.31

Multe alte profesii specifice clasei mijlocii şi-au văzut statutul social şi economic ameninţat în timpul Republicii de la Weimar. Angajaţii nemanuali îşi pierdeau locurile de muncă, sau se temeau că aveau să şi le piardă, pe măsură ce băncile şi alte instituţii financiare întâmpinau dificultăţi. Agenţiile de turism, restaurantele, companiile care făceau

vânzări prin poştă, magazinele, o varietate extraordinară de angajatori din sectorul terţiar au început să experimenteze dificultăţi, odată cu declinul puterii de cumpărare a populaţiei. Partidul Nazist, echipat acum cu complicata sa structură de subdiviziuni specializate, a văzut acest lucru şi a început să-şi direcţioneze mesajul spre clasele mijlocii înstărite şi profesiunile specifice acestora. Toate acestea provocau dezgust naziştilor care, ca Otto Strasser, fratele organizatorului partidului Gregor, continuau să evidenţieze aspectul „socialist" al naţional-socialismului şi erau de părere că Hitler le trăda idealurile. Înfuriat de sprijinul oferit de Otto Strasser şi de editura sa acţiunilor de stânga precum grevele, Hitler i-a convocat în aprilie 1930 pe liderii principali ai partidului pentru o reuniune şi a criticat dur punctele de vedere ale lui Strasser. În încercarea de a neutraliza influenţa lui Otto Strasser, l-a numit pe Goebbels Lider al Propagandei Partidului la nivelul Reichului. Dar, spre iritarea lui Goebbels, a amânat repetat luarea unor măsuri decisive, sperând că aparatul propagandistic controlat de Otto Strasser putea fi în continuare util pentru alegerile regionale din iunie 1930. Numai după acestea, şi după publicarea de către Strasser a unei relatări deloc favorabile a disputei cu Hitler de la începutul acelui an s-a decis să-i elimine pe Otto Strasser şi pe susţinătorii acestuia din partid. Strasser a anticipat acest lucru şi a demisionat pe 4 iulie 1930, dar ruptura era serioasă. Observatorii priveau cu sufletul la gură, curioşi să vadă dacă partidul avea să supravieţuiască acestui exod al aripii stângi. Dar lucrurile se schimbaseră mult în comparaţie cu zilele când Goebbels şi prietenii săi reînviaseră partidul în zona Ruhr-ului folosindu-se de sloganuri socialiste. Plecarea disidenţilor a dezvăluit că ideile lui Strasser nu se bucurau decât de un sprijin redus în interiorul partidului; chiar şi fratele său, Gregor, l-a dezavuat. Otto Strasser a dispărut din primul plan al politicii, petrecându-şi restul vieţii în Germania şi mai apoi în exil şi visând la crearea

unor organizaţii sectare, menite să-i disemineze opiniile unui public redus, format din oameni cu idei similare.32

După ce a renunţat la ultimele vestigii ale „socialismului46, Hitler a trecut la construirea unor noi poduri către dreapta conservatoare, în toamna lui 1931, s-a alăturat naţionaliştilor în aşa-numitul „Front de la Harzburg", semnând o declaraţie comună cu Hugenberg la Bad Harzburg, pe 11 octombrie, în care cei doi îşi anunţau disponibilitatea de a colabora la guvernarea Prusiei şi a Reichului. Deşi naziştii îşi evidenţiau independenţa neştirbită – Hitler refuzând, spre exemplu, să treacă în revistă un marş al Căştilor de Oţel – acest act marca o extindere semnificativă a colaborării iniţiate odată cu campania împotriva Planului Young, în 1929. Totodată, Hitler a luat măsuri serioase, menite să-i convingă pe industriaşi că partidul nu reprezenta o ameninţare pentru ei. Discursul pe care l-a ţinut în faţa a 650 de oameni de afaceri la Clubul Industriei din Düsseldorf, în ianuarie 1932, încerca să fie pe placul publicului prin denunţarea marxismului ca sursă a tuturor problemelor Germaniei – nu s-a referit la evrei cu această ocazie nici măcar o singură dată – şi prin sublinierea credinţei sale în importanţa proprietăţii private, a muncii serioase şi a recompensării corecte a celor capabili şi întreprinzători. Cu toate acestea, a continuat el, soluţia dificultăţilor economice ale momentului era în principal politică. Idealismul, patriotismul şi unitatea naţională aveau să creeze fundamentul renaşterii naţionale şi toate acestea puteau fi oferite de către mişcarea naţional-socialistă, ai cărei membri îşi sacrificau timpul şi banii, îşi riscau viaţa zi de zi în lupta împotriva ameninţării comuniste.33

Rostite în cadrul unei prelegeri de două ore şi jumătate, aceste remarci erau cât se poate de vagi şi nu ofereau nimic concret sub forma politicilor economice care aveau să fie implementate. Dezvăluiau viziunea social-darwinistă a lui Hitler asupra economiei, conform căreia lupta era calea către succes, lucru care, e cât de poate de

sigur, nu a impresionat audienţa foarte mult. Principalii industriaşi erau dezamăgiţi. Naziştii au scris ulterior că Hitler câştigase în cele din urmă marile companii de partea sa. Dar există puţine dovezi concrete care să demonstreze că aşa stăteau lucrurile. Nici Hitler, nici altcineva nu a continuat evenimentul cu o campanie de strângere de fonduri în rândurile marilor industriaşi. Mai mult, părţi ale presei naziste au continuat să atace trusturile şi monopolurile chiar şi după această dată, în vreme ce alţi naziști încercau să câştige voturi prin susţinerea drepturilor muncitorilor. Când ziarele Partidului Comunist au descris conferinţa ca pe o conspiraţie, ca un argument în favoarea afirmaţiei că nazismul era creaţia marilor capitalişti, naziştii au negat cu vehemenţă, tipărind fragmente ale discursului lui Hitler ca dovezi ale independenţei sale de marele capital.

Rezultatul întregii situaţii a fost că lumea afacerilor nu s-a dovedit nicidecum mai dispusă decât înainte să finanţeze Partidul Nazist. E adevărat, un individ sau doi, oameni ca Fritz Thyssen, s-au arătat entuziaşti şi au furnizat fonduri pentru subvenţionarea gusturilor extravagante ale unor naziști de frunte, precum Hermann Göring sau Gregor Strasser. În ansamblu, discursul era în măsură să calmeze. La momentul potrivit, a făcut mult mai facilă tranziţia marilor companii spre sprijinirea Partidului Nazist. Dar în ianuarie 1932, toate acestea erau încă de domeniul viitorului. Pentru moment, Partidul Nazist continua, ca şi mai înainte, să-şi finanţeze activităţile mai ales prin contribuţiile voluntare ale membrilor săi, prin taxele de intrare la întruniri, cu ajutorul veniturilor presei şi publicaţiilor sale şi prin donaţii din partea micilor companii şi firme, mai degrabă decât din partea celor mari. Antisemitismul pe care Hitler renunţase atât de vădit să-l menţioneze când le vorbise reprezentanţilor marilor companii găsea mult mai probabil susţinători în asemenea medii.34 Totuşi, nazismul avea acum o latură respectabilă, în afară de cea violentă, şi îşi câştiga prieteni în rândurile

elitelor conservatoare şi naţionaliste. Pe măsură ce Germania se cufunda mai adânc în criză, un număr tot mai mare de cetăţeni din clasa medie au început să vadă în dinamismul tineresc al Partidului Nazist o posibilă cale de ieşire din această situaţie. Totul avea să depindă de capacitatea fragilelor structuri democratice ale Republicii de la Weimar de a face faţă presiunii şi de abilitatea guvernului Reichului de a aplica strategiile necesare pentru a evita prăbuşirea lor completă.

Criza democraţiei

9

I

Prima victimă a crizei a fost guvernul Marii Coaliţii, conduse de social-democratul Hermann Müller, unul din cele mai stabile şi mai durabile guverne ale Republicii, aflat la conducerea ţării încă de la alegerile din 1928. Marea Coaliţie reprezenta o rară tentativă de compromis între interesele ideologice şi sociale ale social-democraţilor şi ale partidelor burgheze aflate la stânga Naţionaliştilor. Coerenţa ei a fost asigurată în primul rând de eforturile de a obţine acceptarea Planului Young, eforturi făcute în faţa unei opoziţii vehemente din partea naţionaliştilor şi a extremei drepte. Odată planul aprobat spre sfârşitul lui 1929, a dispărut elementul unificator care dădea coerenţă coaliţiei. Ca urmare a izbucnirii crizei în octombrie 1929, partidele membre ale coaliţiei nu au reuşit să ajungă la un acord privind combaterea situaţiei în continuă degradare de pe piaţa muncii. Lipsit de influenţa moderatoare a fostului său lider, Gustav Stresemann, mort în octombrie 1929, Partidul Popular s-a rupt de coaliţie în urma refuzului social-democraţilor de a accepta o reducere a ajutoarelor de şomaj, iar guvernul a fost nevoit să-şi dea demisia, pe 27 martie 1930.35

Deşi puţini şi-au dat seama de aceasta la momentul respectiv, evenimentul a însemnat începutul sfârşitului Republicii de la Weimar. Din acest moment, niciun alt guvern nu a mai condus bucurându-se de sprijinul unei

majorităţi în Reichstag. Mai mult, apropiaţii lui Hindenburg au văzut în prăbuşirea Marii Coaliţii oportunitatea de a stabili un regim autoritar, prin utilizarea puterii prezidenţiale de a guverna prin decrete. Influenta din acest punct de vedere era mai ales armata germană, reprezentată de ministrul Apărării, generalul Wilhelm Groener. Numirea sa, în ianuarie 1928, în locul politicianului democrat Otto Gessler, semnalase eliberarea forţelor armate de sub orice formă de control politic şi această libertate a fost cimentată prin dreptul şefului armatei de a raporta direct preşedintelui, fără nicio intermediere din partea guvernului. În ciuda restricţiilor impuse de Tratatul de la Versailles asupra efectivelor şi echipamentului, armata rămânea de departe cea mai puternică, cea mai disciplinată şi cea mai bine înarmată forţă militară din Germania. În vreme ce instituţiile civile de toate felurile se prăbuşeau, indiferent dacă ne referim la partide politice sau la legislativ, armata rămânea unită. Pentru cea mai mare parte a anilor ’20, după eşecul dezastruos al puciului Kapp, armata rămăsese calmă, concentrându-se asupra acumulării ilegale de echipamente şi efective, dar a văzut o oportunitate în criza de la începutul anilor ’30. Reînarmarea şi reafirmarea Germaniei ca mare putere puteau fi obţinute – colonelul şi mai târziu generalul Kurt von Schleicher, consilierul politic al lui Groener, era unul dintre cei convinşi de asta – eliberând statul din lanţurile democraţiei parlamentare. Şi cu cât Germania se scufunda mai adânc în haos şi violenţe extremiste, cu atât mai hotărâtoare devenea poziţia armatei. Groener le spunea ofiţerilor, încă din toamna lui 1930: „În viaţa politică germană nimic nu se mai mişcă dacă armata şi-a aruncat decisiv greutatea în balanţă”.36

Armata şi-a aruncat greutatea în balanţă, intervenind în viaţa politică mai întâi cu scopul de a evita reducerile bugetare, lucru pe care l-a reuşit. În vreme ce toate instituţiile de stat îşi vedeau bugetele diminuate, cel al armatei a rămas intact. Dar încă se menţinea la distanţă de

Partidul Nazist. Ofiţerii în vârstă, formaţi în tradiţiile sobre ale monarhismului prusac, continuau să opună rezistenţă apelurilor populiste ale politicienilor naţionalişti radicali. Chiar şi în rândurile lor, însă, existau câţiva care îi simpatizau deschis pe nazişti, spre exemplu colonelul Ludwig Beck.37 Ofiţerii mai tineri erau mult mai vulnerabili în faţa propagandei naziste. Încă din 1929, un număr de ofiţeri inferiori intraseră în discuţii cu naziştii şi dezbătuseră perspectivele unei „revoluţii naţionale". Conducerea armatei

sub Groener şi Schieicher a combătut viguros aceste tendinţe, iniţiind acţiuni de contra-propagandă, arestând trei dintre organizatorii discuţiilor şi aducându-i în faţa unui tribunal, în 1930, pentru pregătirea unui act de înaltă trădare. Procesul i-a scandalizat pe mulţi alţi ofiţeri tineri, chiar şi pe cei care nu erau tentaţi să colaboreze cu naziştii. Conducerea armatei, scria unul dintre ei, îşi plecase fruntea în faţa „noiembriştilor" şi îi judecase pe aceşti oameni, a căror unică motivaţie fusese „dragostea dezinteresată pentru patrie". Nouăzeci la sută dintre ofiţeri, continuă el, erau de aceeaşi părere.38

Procesul i-a oferit lui Hitler oportunitatea de a ţine, din boxa acuzaţilor, unde fusese chemat de Hans Frank, avocatul nazist al unuia din acuzaţi, un discurs căruia i s-a făcut foarte multă publicitate. Partidul Nazist, a declarat, nu a avea intenţia de a comite o înaltă trădare şi nici de a submina armata din interior. Intenţia sa era de a veni la putere prin mijloace legale şi îi expulzase pe cei care, asemenea lui Otto Strasser, doriseră să organizeze o revoluţie. Partidul avea să câştige majoritatea la alegeri şi avea să formeze un guvern legal constituit. În acel moment, a continuat în uralele celor de pe băncile publicului, adevăraţii trădători, „criminalii din noiembrie" 1918, aveau să fie judecaţi şi „vor cădea capete". Dar până atunci, partidul va rămâne în limitele legii. Curtea l-a

obligat să depună jurământ cu privire la veridicitatea mărturiei sale. „Acum suntem strict în legalitate”, a fost auzit Goebbels spunând. Putzi Hanistaengl, recent făcut responsabil pentru relaţiile lui Hitler cu presa străină, s-a asigurat că discursul lui Hitler avea să facă înconjurul lumii. A vândut trei articole scrise de Hitler pe tema obiectivelor şi a metodelor Partidului Nazist, toate foarte convenabil expurgate, lui William Randolph Hearst, magnatul de presă american, pentru o mie de mărci fiecare. Banii i-au permis lui Hitler să folosească hotelul Kaiserhof din Berlin pe post de cartier general, ori de câte ori a stat în capitală de atunci încolo. În Germania, asigurările date de Hitler risipeau temerile multor germani din clasa medie, legate de intenţiile Partidului Nazist.39

Instanţa nu a fost impresionată de Hitler, care a fost avertizat că abuzase de poziţia sa de martor şi i-a condamnat pe tinerii ofiţeri la optsprezece luni de închisoare, eliminându-i pe doi dintre ei din armată.40 Conservatorismul tribunalelor nu putea să conducă decât

1. Pseudo-medievalismul memorialului lui Bismarck din Hamburg, inaugurat în 1906, promite reînvierea gloriei trecute a Germaniei sub conducerea unui nou lider al națiunii.

2. Carte poștală antisemită cu „singurul hotel fără evrei din Frankfurt", 1887. Asemenea atitudini reprezentau un nou fenomen în anii 1880.

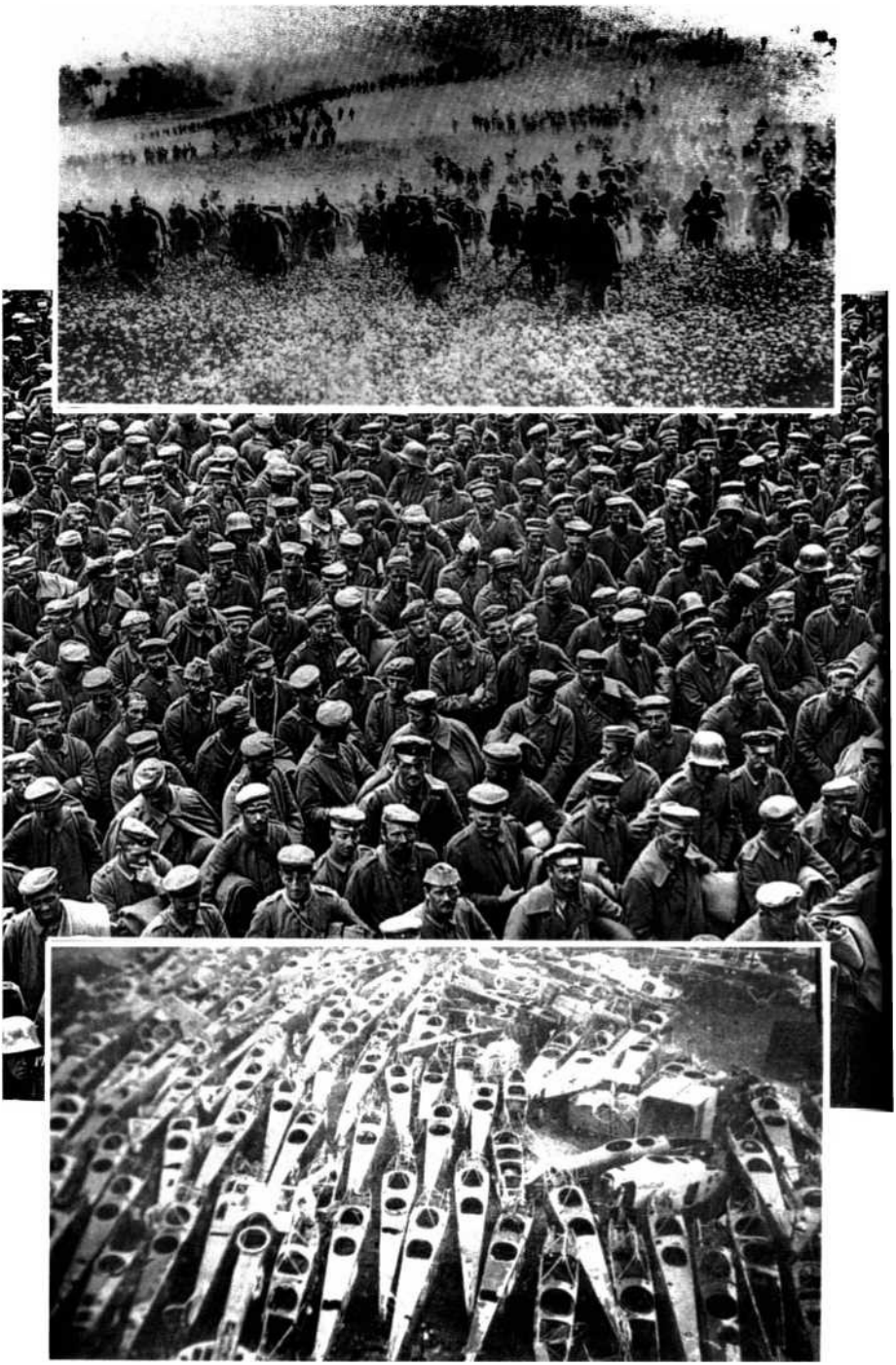

Pagina alăturată

3. *(sus)* Promisiunea victoriei: trupele germane avansează pline de încredere în Belgia, în 1914.

4. *(mijloc)* Realitatea înfrângerii: prizonieri de război germani luați de către Aliați în Bătălia de la Amiens, august 1918.

5. *(jos)* Prețul care trebuia plătit: scheletele avioanelor de vânătoare germane, dovadă a respectării Tratatului de la Versailles din 1919.

Pe această pagină

6. *(sus)* Coborârea în haos: o bătălie de stradă în Berlin în timpul „revoltei spartakiste" din ianuarie 1919.

7. *(dreapta)* Răzbunarea dreptei: un locotenent din Freikorps, care conduce un pluton de execuție, își fotografiază camarazii lângă un „gardist roșu" pe care se pregătesc să-l execute în timpul represiunii sângeroase a Sovietului de la München, mai 1919.

8. O caricatură rasistă într-o revistă satirică subliniază crimele, jafurile şi violurile pe care se presupunea că le-ar fi comis trupele coloniale franceze în timpul ocupaţiei Ruhrului din 1923.

9. Hiperinflaţia din 1923: „Atât de multe bancnote de o mie de mărci pentru doar un dolar!“

10. Bilanțul reparațiilor, 1927: 14 000 de sinucideri în Germania sunt, conform unui periodic satiric, rezultatul greutăților economice cauzate de povara financiară impusă asupra țării prin Tratatul de la Versailles.

11. Nebunii ani '20 la Berlin: viziunea amară a artistului Otto Dix asupra societății germane, în 1927–1928; veteranii de război sunt împinşi la marginea societății, în timp ce femeile uşoare şi clienții lor se distrează la o petrecere cu muzică de jazz.

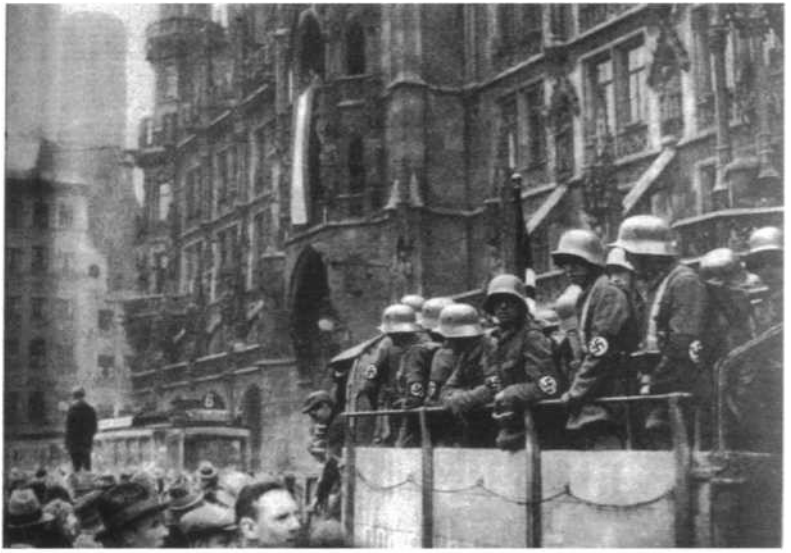

12. Puciul de la berărie: trupele de asalt naziste așteaptă în fața primăriei din München, în noiembrie 1923, o preluare a puterii care nu a mai avut loc.

13. Hitler relaxându-se, fără să bea, cu prietenii lui, într-o berărie din München, în 1929. Gregor Strasser este în colțul îndepărtat, în stânga.

14. Hitler conduce o manifestație stradală la unul dintre primele mitinguri ale Partidului Nazist de la Weimar, 1926, în timp ce trupele de asalt îi eliberează calea. La stânga lui, un Rudolf Hess fără pălărie, Heinrich Himmler fiind chiar în spatele lui.

15. Chipul fanatismului: trupe de asalt ascultând o cuvântare la un miting în aer liber, 1930.

16. Amenințarea comunistă: infracționalitate, sărăcie și angajamentul extremist de stânga mergeau adesea împreună, spre îngrijorarea votanților din clasa de mijloc, ca în acest cartier periferic din Hamburg, în timpul campaniei electorale din 1932.

17. Inutilitatea interzicerii uniformelor de către Brüning (decembrie 1930): cămășile brune poartă, în schimb, cămăși albe, iar efectul este același.

Deutscher, soll der dich wieder packen?
Wer rechts wählt, der wählt den Krieg!
Wählt die Republik – den Frieden!
Deutsche Friedensgesellschaft - Deutsche Liga für Menschenrechte.

18. Un poster pacifist avertizează, în 1930, că „aceia care votează pentru dreapta votează pentru război" și că nazismul poate însemna doar moarte și distrugere. „Germane", sună întrebarea retorică, „va pune din nou mâna pe tine?"

19. Violența imaginii: naziștii dau tonul în 1928, alte partide urmează n celelalte campanii electorale. (a) „Zdrobiți inamicul mondial, Marea Finanță Internațională" – afiș electoral nazist, 1928. (b) „Să punem capăt acestui sistem!" – afiș electoral comunist, 1932. (c) „Faceți loc pentru Lista 1!" – muncitorul social-democrat își face loc cu coatele între nazist și comunist, 1930. (d) „Împotriva războiului civil și a inflației" – Partidul Poporului își doboară rivalii de la stânga și de la dreapta, un exemplu de optimism din 1932.

20. Opțiunea electoratului în septembrie 1930: partidele se axează pe femei, solicitanții de beneficii, tineri și pe alte grupuri sociale specifice.

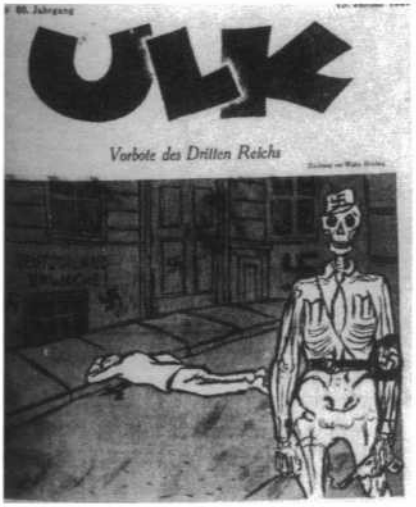

21. „Vestitorul celui de al Treilea Reich" Un afiș social-democrat avertizează împotriva violenței naziștilor, ianuarie 1931. După ce a mâzgălit „Germania, trezește-te!" și zvastici pe pereți, Moartea, îmbrăcată în uniforma cămășilor brune și ținând un pistol în mână, omoară un oponent și își continuă marșul.

22. *(sus)* Intimidarea opoziției: naziștii folosesc magafoane pentru a striga „Heil, Hitler!" în timpul campaniei electorale din martie 1933.
23. *(jos)* Fața respectabilă a nazismului: Hitler, în ținută oficială, se întâlnește cu cei mai importanți oameni de afaceri la puțin timp după numirea sa în funcția de Cancelar al Reich-ului, în ianuarie 1933.

24. Realitatea de pe stradă: comuniști și social-democrați arestați de trupele de asalt, care jucau rolul de „poliție auxiliară", își așteaptă soarta într-o pivniță unde cămășile brune își torturau victimele, în primăvara anului 1933.

25. Primele lagăre de concentrare, 1933: social-democrații sunt înregistrați la sosirea lor în lagărul de la Oranienburg.

26. „Nobilul comunist în lagărul de concentrare“. Propaganda nazistă făcea publicitate asiduă lagărelor, dar încerca să le confere o imagine pozitivă. Conform acestei caricaturi din 14 mai 1933, „arestul“ era urmat de „curățenie“, de „tuns (păr și barbă)“ – cuvântul german este același ca pentru circumcizie –, de o „ieșire la aer“ și de o „fotografie“. În Café Romanesque și la Café Megalomania din Berlin, refugii bine-cunoscute pentru artiștii moderniști și pentru scriitorii radicali, așa-zișii obișnuiți ai casei evrei deplâng transformările prin care a trecut prietenul lor, șase săptămâni mai târziu: „Prin ce trebuie să fi trecut bietul om!“

27. Revoluția culturală a lui Hitler: dintr-o masă de pigmei chinuiți, „sculptorul Germaniei“ crează un nou german uriaș, gata să cucerească lumea.

28. Exilații: publicația satirică germană *Urzica* prezintă fuga celor mai importanți scriitori și intelectuali din Germania ca pe un triumf al națiunii germane: în timp ce Thomas Mann învârte flașneta, ceilalți, în majoritate evrei, se furișează afară din Germania pe melodia lui. Printre figurile caricaturizate sunt Albert Einstein, Lion Feuchtwanger și Karl Marx. „Ce a plecat nu se va mai întoarce."

29. „Împotriva spiritului negerman": studenții naziști ard cărți evreiești și de stânga în fața Universității din Berlin, pe 10 mai 1933.

30. „Germani! Apărați-vă! Nu cumpărați de la evrei!" Trupele de asalt lipesc afişe pe vitrina unui patron evreu, pe perioada boicotului de la 1 aprilie 1933, în timp ce cumpărătorii se uită.

31. Continuitatea Revoluției Național-Socialiste: o carte poştală din 1933 face legătura între Frederick cel Mare al Prusiei, Bismarck şi Hitler.

la o atitudine favorabilă a acestora fată de armată. Totuşi, sentinţa nu a fost nici pe departe capabilă să-i oprească pe tinerii ofiţeri să cocheteze cu nazismul. Tentativele lui Schleicher de a contracara aceste idei, de a

înfrâna radicalismul tinerilor ofiţeri şi de a reface unitatea politică din interiorul armatei nu şi-au atins obiectivele, datorită mai ales, simpatiei pe care o mărturisise deschis pentru partea „naţională” a programului nazist şi în special pentru „valul de indignare generat de mişcarea naţional-socialistă împotriva bolşevismului, a trădării, a ticăloşiei etc”. „În acest caz, afirma el, campania naţional-socialistă are efecte extrem de impresionante”.41 Să fii favorabil naziştilor însemna să cooperezi cu ei, dar într-atât de mare era aroganţa şi suficienţa liderilor armatei încât continuau să fie convinşi că aveau să-şi poată impune voinţa naziştilor şi aveau să-i poată recruta ca auxiliari militari şi politici, la fel cum reuşiseră în cazul altor grupări paramilitare, în prima parte a anilor ’20. Trecerea timpului avea să demonstreze cât de eronată era această politică.

Poziţia politică proeminentă obţinută recent de armată şi-a găsit expresia în numirea de către Hindenburg a succesorului lui Müller în funcţia de cancelar, în conformitate cu sfaturile conducerii armatei, inclusiv ale lui Schleicher. De la bun început, nu au mai existat încercări de a numi un guvern care să se bazeze pe sprijinul democratic al partidelor reprezentate în Reichstag. În schimb, urma să fie creat „un cabinet de experţi”, intenţia fiind aceea de a scurtcircuita atribuţiile Reichstagului, prin utilizarea autorităţii lui Hindenburg de a guverna prin intermediul decretelor de urgenţă. Au fost luate măsuri pentru ca toate acestea să nu creeze impresia inaugurării unui regim autoritar. Noul guvern includea personalităţi cunoscute din Reichstag: Josef Wirth, fost cancelar, din partea Partidului Centrului, Hermann Dietrich din partea Partidului Democrat (rebotezat, în iulie 1930, Partidul Statului), Martin Schiele, un naţionalist, Julius Curtius, din partea Partidului Popular şi Viktor Bredt, de la micul Partid al Economiei. Dar nu îi includea pe social-democraţii cărora Hindenburg şi consilierii săi nu doreau să le încredinţeze puterea de a guverna prin

decrete. În lipsa lor, guvernul nu dispunea de o majoritate parlamentară, dar acest lucru nu părea să mai conteze.

Noul guvern era condus de un personaj a cărui numire în postul de cancelar al Reichului s-a dovedit în retrospectivă a fi o decizie fatală. La prima vedere, desemnarea de către preşedinte a lui Heinrich Brüning, născut în 1885, în funcţia de cancelar al Reichului, părea justificabilă din punct de vedere democratic. Lider al grupului parlamentar din Reichstag al Partidului Centrului, Brüning reprezenta partidul care fusese, mai mult decât oricare altul, bastionul democraţiei parlamentare în timpul Republicii de la Weimar. Dar chiar şi înainte de numirea sa, partidul din care făcea parte aluneca, sub influenţa noului lider, prelatul Ludwig Kaas, spre o poziţie mai autoritară, gândită să apere în primul rând interesele Bisericii Catolice. În plus, Brüning era cel mult un prieten de circumstanţă al democraţiei weimareze. Fost ofiţer, el fusese şocat de revoluţia din noiembrie şi rămăsese toată viaţa un monarhist convins. Într-adevăr, în memoriile sale, restaurarea monarhiei este prezentată ca principalul obiectiv după momentul numirii sale în funcţia de cancelar. Făcând acest lucru, însă, e mult mai probabil că încerca să ofere, retrospectiv, coerenţă unei cariere politice care, asemenea celor ale multor altor politicieni, era dominată de imperative pe termen scurt.42 în ciuda convingerii intime că o revenire la sistemul bismarckian reprezenta soluţia optimă pentru toţi, nu avea niciun plan detaliat de restaurare a regimului monarhic, cu atât mai puţin unul de aducere înapoi a Kaizerului. Cu toate acestea, instinctele sale erau în esenţă autoritare.43 Intenţiona să amendeze constituţia, cu scopul reducerii puterii Reichstagului şi creării posibilităţii de a cumula funcţiile de cancelar al Reichului şi de ministru-preşedinte al Prusiei în propria persoană, eliminând astfel preponderenţa social-democrată din cel mai mare stat german. Brüning nu dispunea de suficient sprijin din partea lui Hindenburg pentru a-şi pune în practică ideea, dar ea a rămas în

circulaţie, disponibilă pentru oricine avea suficientă putere. Brüning a început, de asemenea, să limiteze drepturile democratice şi libertăţile civile.44 în martie 1931, spre exemplu, a introdus restricţii substanţiale libertăţii presei, mai ales atunci când aceasta publica critici la adresa politicilor sale. La jumătatea lui iulie, *Berliner Tageblatt* estima că, în fiecare lună, în toată ţara erau interzise circa o sută de ediţii ale diferitelor ziare. În 1932, ziarul comunist *Steagul roşu* era interzis în mai mult de o zi din trei. Libertatea presei era serios compromisă, cu mult înainte de venirea naziştilor la putere.45

În realitate, Brüning a început astfel distrugerea libertăţilor democratice şi civile, care avea să fie urmărită cu atâta energie sub nazişti. Mai mult, unii au susţinut că mult criticatele sale politici economice, implementate în timpul crizei, erau destinate să slăbească sindicatele şi pe social-democraţi, două din principalele forţe care menţineau Republica de la Weimar pe linia de plutire.46 în contrapartidă, Brüning nu era un dictator şi numirea sa nu a marcat sfârşitul democraţiei weimareze. Brüning nu ajunsese în această poziţie de frunte în interiorul Partidului Centrului fără a deveni un maestru al calculelor şi manevrelor politice sau de a avea abilitatea necesară construirii coaliţiilor şi alianţelor politice. El însuşi dobândise o reputaţie solidă de specialist în finanţe şi fiscalitate şi un om care stăpânea aceste domenii mai degrabă tehnice era în mod clar necesar la conducere în 1930. Dar după această dată, marja de manevră pe care o avea la dispoziţie s-a redus constant, mai ales din cauza calculelor sale politice dezastruos de eronate. Chiar şi cei mai hotărâţi susţinători ai săi nu au susţinut niciodată că era un lider carismatic sau capabil să inspire. Cu o aparenţă austeră, secretos, distant, predispus la a lua decizii fără a se consulta suficient cu ceilalţi, lipsit de darul oratoriei, Brüning nu era omul capabil să câştige sprijin masiv din partea unui electorat tot mai îngrozit de haosul economic şi de violenţa politică care aruncau ţara într-o

criză în comparaţie cu care cea din 1923 pălea.47

n

Obiectivul central al lui Brüning era acela de a găsi o soluţie pentru situaţia economică în continuă deteriorare. A ales să facă acest lucru prin măsuri dezinflaţioniste radicale, în primul rând prin reducerea cheltuielilor guvernamentale. Veniturile statului scădeau rapid şi posibilitatea de a împrumuta bani pentru a acoperi obligaţiile acestuia erau, practic, inexistente. Mai mult, deşi moneda germană fusese stabilizată după marea inflaţie din 1923, raportând-o la valoarea aurului, nu era deloc evident că fusese stabilizată la nivelul corect. Valorile la care se ajunsese în cele din urmă erau privite ca sacrosancte, aşa încât singura modalitate de a face faţă problemelor generate de o monedă supraevaluată, deficitul balanţei de plăţi epuizând rezervele de aur, era să reducă preţurile şi salariile şi să crească rata dobânzilor în interior.48 în cele din urmă, reparaţiile apăsau încă asupra vieţii economice a Germaniei, chiar dacă fuseseră reduse *de facto* şi reprogramate, prin Planul Young, în vara lui 1930. Brüning spera să reducă preţurile prin reducerea cererii, făcând astfel exporturile mai competitive pe pieţele internaţionale, o politică bine primită de exportatorii de produse manufacturiere, care se numărau de altfel printre cei mai puternici susţinători ai săi.49 Dar nu era o politică foarte realistă într-un moment în care cererea mondială se prăbuşise la un nivel fără precedent.

Reducerea cheltuielilor guvernamentale a venit prima. O serie de măsuri, culminând cu decretele de urgenţă, promulgate pe 5 iunie şi 6 octombrie 1931, au redus ajutoarele de şomaj într-o multitudine de feluri, au limitat perioada în care puteau fi solicitate şi au impus metode de evaluare a veniturilor într-un număr crescând de cazuri. Şomerii pe termen lung îşi vedeau nivelul de trai reducându-se fără încetare, pe măsură ce treceau de la asigurarea de şomaj la ajutoarele în caz de criză finanţate de stat şi apoi la ajutoarele sociale ale autorităţilor locale,

pentru ca în final să fie lipsiţi de orice formă de asistenţă. La sfârşitul lui 1932, doar 618.000 de persoane mai erau acoperite de asigurarea de şomaj, 1 230.000 primeau ajutoare pentru situaţiile de criză, 2, 5 milioane primeau asistenţă socială şi existau peste un milion de persoane a căror perioadă petrecută în şomaj depăşise toate termenele-limită impuse pentru aceste forme de ajutor şi deci nu aveau niciun fel de venituri regulate.50 Oricare ar fi fost obiectivele mai largi ale lui Brüning, creşterea nivelului sărăciei înrăutăţea şi mai mult situaţia economică. Oameni care abia dacă se aflau în situaţia de a-şi pune la dispoziţie lor şi familiilor lor produsele de bază, cu greu puteau cheltui suficienţi bani pentru a stimula refacerea sectoarelor secundar şi terţiar. Mai mult, teama de inflaţie era atât de mare încât, chiar în lipsa unor acorduri internaţionale (precum Planul Young), care depindeau de menţinerea valorii mărcii, devalorizarea monedei (adică cea mai rapidă modalitate de încurajare a exporturilor) ar fi fost o măsură foarte hazardată politic. În orice caz, Brüning a refuzat devalorizarea, întrucât dorea să demonstreze comunităţii internaţionale câtă mizerie şi suferinţe provocau reparaţiile în Germania.51

Cu toate acestea, în vara lui 1931, situaţia s-a modificat. O nouă criză a lovit economia, în condiţiile în care retragerea capitalurilor din Germania atinsese noi recorduri, provocând pe 13 iulie falimentul Darmstaedter und National Bank (Danat), o instituţie financiară puternic dependentă de împrumuturile străine şi ameninţând să conducă la prăbuşirea generală a creditului.52 Imposibilitatea salvării guvernului german cu ajutorul creditelor străine devenise oricum extrem de clară: unele calcule estimau că sumele necesare acoperirii deficitului bugetar al Germaniei erau mai mari decât întreaga rezervă de aur a Statelor Unite. Cooperarea financiară internaţională devenise practic imposibilă, din cauza regulilor rigide ale etalonului-aur. Brüning şi consilierii săi nu au găsit altă soluţie decât suspendarea convertibilităţii

mărcii, o măsură pe care ezitaseră să o ia până atunci, din cauza temerilor că ar fi putut stimula inflaţia, în consecinţă, din acest moment, marca nu a mai putut fi schimbată în valute străine.53

Suspendarea convertibilităţii a golit de sens etalonul-aur din punctul de vedere al Germaniei, ceea ce a permis o abordare mai flexibilă a politicilor monetare şi o suplimentare a masei monetare în circulaţie, lucru care ar fi uşurat, în teorie, situaţia financiară a guvernului şi i-ar fi îngăduit să stimuleze economia, prin proiecte de creare de locuri de muncă.54 Brüning, însă, a refuzat, cu consecinţe fatale, să ia o asemenea măsură, fiindcă se temea că tipărirea de monedă care nu mai era raportată la valoarea aurului avea să genereze presiuni inflaţioniste. Dintre toate efectele pe termen lung ale hiperinflaţiei germane, acesta a fost probabil cel mai dezastruos. Dar nu era singurul motiv pentru care Brüning persevera în politicile sale dezinflaţioniste, mult timp după ce alternative fezabile deveniseră disponibile. Era deopotrivă convins, şi acest lucru e extrem de important, că păstrarea acestei rate crescute a şomajului avea să rezulte în demantelarea completă a sistemului weimarez de protecţie socială, reducerea influenţei mişcării muncitoreşti şi în slăbirea opoziţiei faţă de planurile pe care le punea acum la punct în vederea reformării constituţiei într-un sens autoritar, favorabil restaurării monarhiei.55

Criza bancară i-a oferit lui Brüning un alt atu pe care nu a dorit să-l utilizeze. Având în vedere fuga capitalurilor străine din economia germană în primăvara şi la începutul verii lui 1931, plata reparaţiilor, împreună cu alte genuri de transferuri internaţionale de capital, au fost suspendate prin moratoriul Hoover, anunţat pe 20 iunie 1931. Aceasta a înlăturat încă o restricţie politică ce limitase libertatea de manevră a guvernului german. Până în acel moment, aproape orice măsură economică pe care o luase – creşterea fiscalităţii, sporirea veniturilor guvernului de o altă manieră – riscaseră să fie denunţate de extrema

dreaptă ca fiind destinate plăţii reparaţiilor. Nu mai era cazul, dar pentru Brüning nu era suficient. Era încă posibil – credea el – ca odată criza terminată, moratoriul să fie ridicat şi cererile de plată a reparaţiilor – reînnoite.56 Aşa că nu a făcut nimic, deşi soluţiile de ieşire din criză erau accesibile şi existau deja voci care se pronunţau în favoarea stimulării cererii, prin programe de creare de locuri de muncă.57

Abordarea deflaţionistă a lui Brüning era de nezdruncinat, iar evenimentele din 1931 au agravat şi mai mult depresiunea, care nu dădea niciun fel de semne că s-ar fi apropiat de final. Brüning însuşi a mărturisit câtorva că se aştepta să dureze până în 1935. Aceasta era o perspectivă pe care mulţi, şi nu era vorba numai de şomeri şi săraci, o găseau prea îngrozitoare ca să dorească măcar să o ia în considerare.58 în curând, Brüning, care a emis, pe 8 decembrie 1931, un alt decret de urgenţă ce reducea salariile la nivelul lui 1927 şi ordona scăderea unor preţuri, a ajuns să fie poreclit „cancelarul Foamei”.59 Umoriştii îl comparau cu criminalul în serie de la începutul anilor ’20, Fritz Haarmann, al cărui obicei de a ciopârţi trupurile victimelor dăduse naştere unor versuri folosite pentru a-i speria pe copii şi care sunt şi azi repetate în Germania:

Aşteaptă puţin şi o să vezi
Căci Brüning la tine va veni
Cu al nouălea decret de urgenţă
Şi tocăniţă din tine va face.60

Al nouălea decret de urgenţă nu a mai venit; dar şi numai după promulgarea a patru asemenea acte, Brüning a devenit cel mai nepopular cancelar din istoria de până atunci a Republicii de la Weimar.61

m

Asemenea multor altor conservatori de modă veche, Brüning dorea să limiteze sau să elimine radicalismul violent al extremei drepte şi, în unele momente, încercările sale de a face acest lucru au demonstrat curaj. Însă tot

asemenea lor, le-a subestimat forţa şi influenţa. Asumarea a ceea ce considera a fi virtuţile prusace ale pietăţii, obiectivităţii, lipsei de partizanat şi serviciului dezinteresat în slujba statului deriva, între altele, din tradiţiile patriotice a Partidului Centrului, tradiţii ce datau din epoca atacurilor lui Bismarck la adresa presupusei lipse de loialitate a catolicilor faţă de naţiune, în anii ’80 ai secolului al XIX-lea. Toate acestea îi insuflaseră o oarecare suspiciune faţă de politica de partid şi o credinţă instinctivă în abilităţile politice ale unui simbol prusac precum preşedintele Hindenburg – o credinţă care s-a dovedit, în cele din urmă, complet eronată.62 Mai mult, acesta nu a fost singurul calcul greşit al lui Brüning. De la bun început, a utilizat ameninţarea cu folosirea puterilor lui Hindenburg de a convoca alegeri pentru Reichstag, conform articolului 25 din constituţie, cu scopul de a-i aduce pe social-democraţi, principala forţă de opoziţie, sub control. Când aceştia s-au alăturat naţionaliştilor şi comuniştilor şi au respins ceea ce era un buget net deflaţionist, nu a ezitat şi a pus în practică ameninţarea. Ignorând complet rezultatele alegerilor locale şi regionale, care aduseseră câştiguri masive naziştilor, social-democraţii au presupus că electoratul va acţiona conform tiparelor deja stabilite şi sperau că rezultatele aveau să furnizeze o bază suficient de puternică ideilor lor. Ca mulţi alţi germani, Brüning şi oponenţii săi politici din stânga spectrului politic nu puteau concepe că retorica extremistă a naziştilor şi tacticile lor violente de pe străzi reprezentau altceva decât dovada marginalităţii lor politice. Nu se conformau regulilor acceptate ale politicii, aşa că un succes al acestora nu era de aşteptat.63

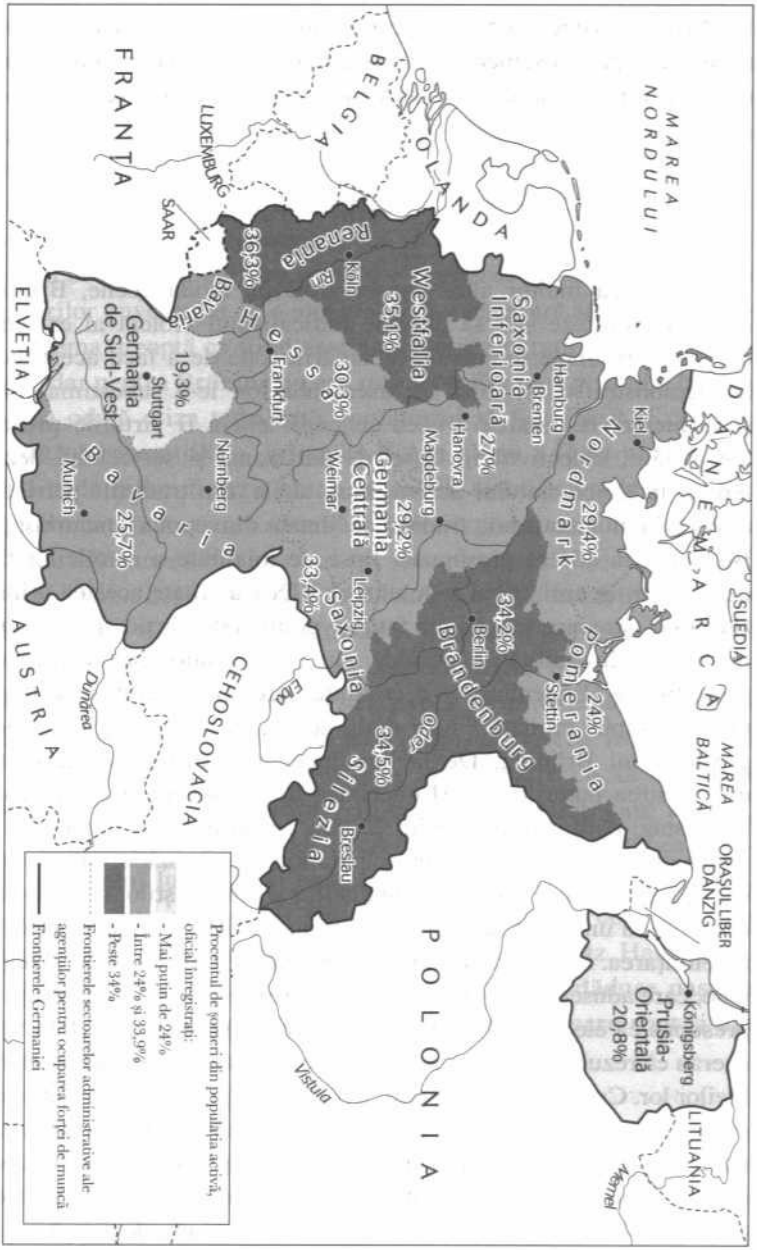

Şomajul în 1932

Campania electorală s-a desfăşurat într-o atmosferă febrilă, cu o încărcătură emoţională fără precedent. Goebbels şi organizaţiile Partidului Nazist şi-au folosit

întreg arsenalul. Ţinând discurs după discurs, unele din ele în faţa a peste 20.000 de oameni, aşa cum se întâmpla în unele din marile oraşe, Hitler ataca inechităţile sistemului republican, fatalele sale diviziuni interne, multitudinea de facţiuni şi partide aflate mereu în război una cu cealaltă şi preocupate numai de propriile interese, eşecurile economice şi umilinţa în care fusese cufundată întreaga naţiune. În locul tuturor acestora, perora el, democraţia avea să fie dată de-o parte, autoritatea personalităţii individuale avea să fie reafirmată. Revoluţionarii de la 1918, profitorii din 1923, susţinătorii Planului Young trădători de ţară, cei plasaţi de social-democraţi în administraţie („paraziţii revoluţionari”), cu toţii aveau să fie îndepărtaţi. Hitler şi partidul său ofereau o viziune retorică vagă, dar plină de forţă a unei Germanii unite şi puternice, a unei mişcări care trecea dincolo de graniţele sociale şi depăşea conflictele sociale, a unei comunităţi rasiale în care toţi germanii aveau să lucreze împreună, a unui nou Reich, capabil să refacă forţa economică a Germaniei şi să redea naţiunii locul pe care îl merita în lume. Era tipul de mesaj capabil să exercite o puternică atracţie asupra celor care priveau înapoi cu nostalgie spre Reichul bismarckian sau visau la un nou lider care avea să facă să renască gloria pierdută a Germaniei. Era un mesaj care însuma tot ceea ce oamenii considerau că era greşit în cazul Republicii, oferindu-le şansa de a-şi manifesta amploarea deziluziilor votând cu o organizaţie care era din toate punctele de vedere antiteza ei.

Dincolo de acest nivel foarte general, propaganda nazistă viza cu abilitate diferite sectoare specifice ale electoratului german, pregătindu-şi responsabilii de campanie să se adreseze unor tipuri foarte diverse de public, să facă publicitate întrunirilor cu mult în avans, furnizând subiecte de discurs în funcţie de locul unde acestea erau ţinute şi alegând oratorul potrivit pentru fiecare ocazie. Uneori, simpatizanţi non-nazişti, cunoscuţi în plan local şi proveniţi din medii conservatoare,

împărţeau tribuna cu oratorul principal al naziştilor. Reţeaua complexă de subdiviziuni ale partidului a recunoscut fragmentarea tot mai pronunţată, pe măsură ce criza se adâncea, a societăţii germane în grupuri de interese aflate în

Comuniștii la alegerile pentru Reichstag din 1930

competiţie, şi mesajele au fost croite în funcţie de alegătorii cărora li se adresau. Sloganurile antisemite aveau să fie utilizate în cazul grupurilor unde aveau impact; acolo unde era clar că nu mergeau, urmau să fie

abandonate. Naziştii s-au adaptat în funcţie de răspunsurile pe care le-au primit; erau foarte atenţi la publicul lor, producând o mare varietate de afişe şi foi volante, menite să atragă segmente diferite ale electoratului. Organizau spectacole cu filme, mitinguri, coruri, fanfare, demonstraţii şi parade. Campania era dirijată de Liderul Propagandei la nivelul Reichului, Joseph Goebbels. De la cartierul general al aparatului propagandistic, stabilit la München, pornea un flux neîntrerupt de directive către filialele locale şi regionale, directive ce ofereau adeseori noi sloganuri şi materiale pentru campanie, în vreme ce campania atingea apogeul, naziştii, animaţi de un nivel al dăruirii care îl depăşea chiar şi pe cel al comuniştilor, au depăşit toate celelalte partide prin activismul lor constant şi frenetic şi prin intensitatea efortului propagandistic.64

Rezultatele alegerilor pentru Reichstag, din septembrie 1930, au venit ca un şoc pentru aproape toată lumea şi au dat o lovitură extrem de puternică şi din multe puncte de vedere decisivă sistemului politic al Republicii de la Weimar. E adevărat, Partidul Centrului, principala forţă electorală aflată în spatele guvernului, se putea simţi relativ mulţumit, deoarece reuşise să-şi sporească numărul de voturi de la 3, 7 la 4, 1 milioane şi reprezentarea în Reichstag de la 62 la 68 de locuri. Principalii oponenţi ai lui Brüning, social-democraţii, au pierdut 10 locuri, scăzând de la 153 la 143, dar rămâneau cel mai mare partid din legislativ. Până aici, alegerile reprezentau un succes minor pentru Brüning. Cu toate acestea, partidele de centru şi de dreapta pe care Brüning putea spera să-şi construiască guvernul au suferit pierderi catastrofale, Naţionaliştii văzându-şi diminuată reprezentarea în Reichstag de la 73 de locuri la 41, Partidul Popular de la 45 la 31, Partidul Economiei (un grup de interese reprezentând anumite segmente ale clasei mijlocii) de la 31 la 23 şi Partidul Statului de la 25 la 20. Partidele reprezentate în primul guvern Brüning au pierdut astfel 53

dintr-un total de 236 de locuri, rămânând cu numai 183. Şi nici măcar sprijinul acestora nu era foarte sigur: Partidul Popular era profund divizat în chestiunea sprijinirii cancelarului, iar liderul naţionalist Alfred Hugenberg era foarte critic la adresa guvernului

Naziștii la alegerile pentru Reichstag din 1930

Brüning şi i-a eliminat din partid pe deputăţii moderaţi, care doreau să mai ofere o şansă cabinetului. După 1930, Hugenberg nu a mai avut practic un oponent care să-i conteste politica de cooperare cu naţional-

socialiştii, având ca obiectiv răsturnarea Republicii şi înlocuirea cancelarului cu o persoană plasată şi mai mult la dreapta scenei politice.65

După cum o sugerează toate acestea, forţele politice de la care se aştepta să se opună ferm şi permanent guvernului Brüning şi activităţilor acestuia, în credinţa că aceasta avea să grăbească sfârşitul republicii, au primit un stimul puternic la alegerile din 1930. Comuniştii, ajutaţi de popularitatea lor în rândurile şomerilor, şi-au mărit numărul de mandate, de la 54 la 77. Dar cel mai puternic şoc l-a reprezentat creşterea numărului de voturi în favoarea naziştilor. Numai 0,8 milioane de oameni îi susţinuseră pe naţional-socialişti la alegerile pentru Reichstag din 1928, oferind partidului modesta cifră de 12 deputaţi în legislativul naţional. Acum, în septembrie 1930, numărul voturilor lor s-a multiplicat până la 6, 4 milioane, nu mai puţin de 107 deputaţi nazişti ocupându-şi locurile în Reichstag. „Fantastic”, se făIea în jurnal Joseph Goebbels pe 15 septembrie 1930, „[…] un câştig incredibil […] Nu m-aş fi aşteptat la aşa ceva”.66 Presa favorabilă naziştilor descria rezultatele ca o „senzaţie mondială”, ce anunţa intrarea într-o nouă etapă a istoriei germane. Numai comuniştii au respins asemenea afirmaţii, considerând că era vorba de un succes trecător („după asta nu poate veni decât declinul şi prăbuşirea”).67

Totuşi, succesele naziştilor reflectau neliniştile adânc înrădăcinate în multe secţiuni ale electoratului. În unele circumscripţii rurale din nord, votul obţinut de nazişti era zdrobitor: 68% în Wiefelstede, în circumscripţia Weser-Ems; 57% în Schwesing, în Schleswig-Holstein.68 Brüning ar fi trebuit să prevadă această situaţie într-o oarecare măsură, de vreme ce alegerile pentru adunările legislative statale şi pentru consiliile municipale indicaseră progrese puternice ale naziştilor încă din 1928. Şansele de a obţine ceea ce dorea din alegerile din 1930 erau în consecinţă destul de mici, chiar şi înainte de începutul campaniei. Chiar şi în aceste condiţii, succesul naziştilor în alegerile

pentru Reichstag fusese mai mare decât previziunile tuturor. Într-adevăr, în multe locuri depăşea cu mult impactul real al propagandei naziste, partidul câştigând între 25 şi 28% din voturi în zone rurale din nordul protestant, unde efortul său organizaţional abia dacă penetrase.69

Cum poate fi explicat acest succes uimitor? Naziştii erau consideraţi, în special de către marxiştii de diferite orientări, reprezentanţii categoriilor mijlocii inferioare, dar în aceste alegeri depăşiseră fără nicio îndoială graniţele acestei categorii şi reuşiseră să câştige sprijinul nu numai al muncitorilor nemanuali, al proprietarilor de mici magazine, al micilor oameni de afaceri, al fermierilor şi al altor categorii similare, dar şi mulţi alegători plasaţi mai sus în ierarhia socială, în rândurile burgheziei liber-profesioniste, comerciale şi industriale.70 Naziştii au fost principalii beneficiari ai atmosferei politice extrem de tensionate de la începutul deceniului al patrulea şi din ce în ce mai mulţi oameni, care nu mai votaseră niciodată, s-au prezentat la urne. Aproximativ un sfert dintre cei care au votat pentru nazişti în 1930 nu mai votaseră înainte. Mulţi dintre ei erau tineri aparţinând cohortelor numeroase ale celor născuţi înainte de 1914 şi pentru care alegerile din 1930 reprezentau prima oportunitate de a vota. Totuşi, aceste categorii nu par să fi votat în mod disproporţionat în favoarea naziştilor; de fapt, atracţia partidului era în special puternică în rândurile generaţiei mai vârstnice, care evident nu îi mai considera pe naţionalişti suficient de puternici cât să distrugă Republica. Aproximativ o treime dintre cei care au votat pentru naţionalişti în 1928, au votat pentru nazişti şi în 1930 şi acelaşi lucru e valabil pentru un sfert din electoratul Partidului Democrat şi al Partidului Popular şi chiar pentru o zecime din alegătorii social-democraţilor.71

Rezultatele naziştilor erau remarcabil de bune în rândurile femeilor, a căror tendinţă trecută de a nu se prezenta la urne s-a diminuat dramatic în 1930. Această

din urmă evoluţie avea o importanţă aparte deoarece, din cauza pierderilor militare din război şi a tendinţei tot mai vădite de a trăi mai mult decât bărbaţii, existau mai multe femei cu drept de vot decât bărbaţi. La Köln, prezenţa la vot a femeilor a crescut de la 53% în 1924, la 69% în 1930; în comuna Ragnitz din Prusia Orientală, de la 62% la 73%. Ezitările lor din trecut de a vota pentru partidele radicale au dispărut, deşi sprijinul suprapropoţionat pentru Partidul Centrului rămânea în general de actualitate. În pofida speculaţiilor contemporanilor şi ale unor istorici de mai târziu, legate de motivele care ar fi putut determina femeile să voteze pentru nazişti – motive mergând de la presupusa vulnerabilitate crescută în faţa mesajelor emoţionale ale propagandei partidului, până la dezamăgirea lor faţă de Republică, pentru eşecul acesteia de a le oferi egalitate – în realitate nu există nicio dovadă că au votat pentru alte motive decât cele care i-au împins şi pe bărbaţi să voteze cu naziştii. Dar e adevărat că i-au votat.72

Indiferent dacă alegătorii săi erau femei sau bărbaţi, tineri sau bătrâni, Partidul Nazist a înregistrat rezultate foarte bune în nordul protestant al Germaniei şi la est de Elba şi mult mai slabe în sudul şi vestul catolic. A atras voturi din zonele rurale, dar scorul din zonele urbane sau industriale nu a fost la fel de bun. În unele regiuni din Schleswig-Holstein şi Oldenburg, zone profund rurale din nordul protestant, a atras peste 50% din opţiunile electoratului. Totuşi, contrar unei păreri foarte răspândite la acea vreme, în ansamblu naziştii nu au înregistrat rezultate mai bune în oraşele mici decât în cele mari, impactul apartenenţei la o confesiune sau alta, care făcea de două ori mai probabil votul unui protestant pentru nazişti decât cel al unui catolic, fiind de departe mai important în zonele rurale, poate din cauza influenţei mai mari a clerului la ţară şi a progreselor pe care le făcuse procesul de secularizare în oraşe, mari sau mici. Unii catolici au votat pentru nazişti, dar marea majoritate au

rămas în 1930 loiali Partidului Centrului, închişi fiind în mediul lor cultural şi izolaţi de mesajul dreptei radicale, din cauza ostilităţii deja vizibile faţă de democraţie, evrei şi modernitate.73

De asemenea, aşa cum am văzut, rezistenţa social-democraţilor, împreună cu cea a comuniştilor, s-a dovedit a fi relativ puternică în faţa ameninţării electorale a naziştilor, în 1930. Dar asta nu înseamnă că naziştii au eşuat complet în a câştiga voturi din partea categoriilor muncitoare. Muncitorii manuali şi partenerii lor de viaţă reprezentau aproape jumătate din electorat în Germania, una dintre cele mai avansate societăţi industriale ale lumii, dar cele două partide muncitoreşti şi-au asigurat împreună, în mod regulat, doar puţin sub o treime din voturi la alegerile din timpul Republicii de la Weimar. În concluzie, un număr semnificativ de muncitori şi parteneri ai acestora trebuie să fi votat regulat pentru alte partide. Într-un grup social atât de numeros şi de variat intrau mulţi muncitori catolici, lucrători din firmele mici, administrate adeseori conform unui model paternalist, muncitorii manuali din sectorul de stat (căile ferate, serviciile poştale şi aşa mai departe) şi angajaţii nesindicalizaţi (în special femeile). Muncitorii rurali din zonele protestante din nord, unde proporţia muncitorilor manuali era foarte mica, s-au dovedit foarte sensibili la mesajul nazist, deşi muncitorii de pe marile domenii funciare tindeau să rămână loiali social-democraţilor. Efortul propagandistic nazist i-a vizat în principal pe muncitori, împrumutând imagini şi sloganuri de la social-democraţi, atacând „reacţiunea” pe picior de egalitate cu „marxismul” şi prezentând partidul drept moştenitor al tradiţiei socialiste germane. Nu a reuşit să câştige mai mult de o fracţiune din votul social-democrat şi comunist, dar a exercitat o atracţie suficient de puternică asupra muncitorilor neangajaţi politic, pentru a se asigura că 27% din voturile naziste au fost date în septembrie 1930 de muncitori manuali.74

Întrucât, aşa cum am văzut, clasa muncitoare reprezenta aproape jumătate din electorat, iar Partidul Nazist a obţinut puţin peste 18% din voturi, acestea însemnau în continuare că partidul era mai puţin atractiv pentru muncitori decât pentru membrii altor categorii sociale, marea majoritate a alegătorilor din clasa mijlocie votând pentru alte partide. Acolo unde tradiţia social-democrată sau comunistă era puternică, nivelul de sindicalizare înalt şi cultura mişcării muncitoreşti, activă şi bine sprijinită, puterea unificatoare a mediului socialist s-a dovedit în general capabilă să reziste mesajului nazist.75 Cu alte cuvinte, naziştii au câştigat segmente ale clasei muncitoare până atunci inaccesibile partidelor de stânga tradiţionale.76 Factori de natură socială şi culturală explicau succesul nazist şi mai puţin cei de natură economică; şomerii votau comunist, nu nazist. Muncitorii care în septembrie 1930 încă mai aveau o slujbă se temeau pentru viitor şi, dacă nu erau protejaţi de un mediu dominat de mişcarea muncitorească, se orientau frecvent spre nazişti, pentru a se apăra de ameninţarea potenţială a Partidului Comunist.77

În vreme ce naziştii îşi concentrau propaganda asupra muncitorilor, îi neglijau în mod surprinzător pe lucrătorii nemanuali, care probabil resimţeau atacurile naziste îndreptate împotriva instituţiilor pentru care lucrau, de la instituţii financiare la magazine universale. Multe femei ce ocupau slujbe prost plătite aparţineau prin origini sau căsătorie unui mediu dominat în plan politic de mişcarea muncitorească şi în consecinţă votau pentru social-democraţi şi aceeaşi era situaţia şi în cazul multor muncitori nemanuali, nu numai al celor angajaţi de sindicate sau de alte instituţii ale mişcării muncitoreşti. Lucrătorii nemanuali din sectorul privat formau, de asemenea, unul din grupurile cele mai puţin afectate de criză. În consecinţe, în ciuda unei convingeri larg răspândite printre contemporani, lucrătorii nemanuali, ca şi muncitorii manuali, erau întrucâtva subreprezentaţi

printre alegătorii naziști în 1930. Prin contrast, funcţionarii erau suprareprezentaţi, consecinţă, poate, a reducerilor bugetare guvernamentale, care lăsaseră sute de mii dintre ei fără locuri de muncă şi micşoraseră veniturile multor altora până la nivelul unui muncitor calificat sau sub acesta. Interesul pe care naziştii îl suscitau în rândurile micilor întreprinzători era chiar mai puternică, în special în zonele rurale protestante; mulţi dintre aceştia erau, bineînţeles, mici fermieri.78

În septembrie 1930 Partidul Nazist se impusese cu o rapiditate uimitoare ca o grupare capabilă să atragă, în sprijinul său, toate formele de protest social şi să se adreseze practic tuturor grupurilor sociale. Într-o măsură mai mare chiar decât Partidul Centrului, reuşise să depăşească barierele sociale şi să unifice, mai mult decât orice alt partid din istoria Germaniei, grupuri sociale foarte disparate, pe baza unei ideologii comune, în special, dar nu exclusiv, în cadrul comunităţii protestante majoritare. Deja slăbite în perioada post-inflaţie, partidele burgheze, de factură liberală sau conservatoare, s-au dovedit incapabile să-şi păstreze sprijinul electoral în faţa catastrofei economice ce a pus stăpânire pe Germania la sfârşitul lui 1929. Alegătorii din clasa medie, în continuare speriaţi de violenţa şi extremismul naziştilor, s-au orientat într-o măsură mai mare decât în 1924 sau 1928 spre diferite grupuri de dreapta nesemnificative, grupuri care şi-au sporit reprezentarea în Reichstag de la 22 la 55 de locuri. Însă un număr substanţial dintre aceiaşi alegători s-au îndreptat, în septembrie 1930, spre naziști, alături de membri ai altor grupuri sociale: fermieri, diferite categorii de muncitori, funcţionari, cei care votau pentru prima dată (inclusiv multe femei), precum şi alegători din categoriile mai vârstnice. Rezultatul a fost o expansiune masivă a votului nazist, ca expresie grăitoare a nemulţumirilor, resentimentelor şi temerilor lor.79

În situaţia tot mai disperată din 1930, naziştii au reuşit să-şi creeze o imagine de forţă, activism, dinamism,

energie şi tinereţe, o realizare unică, în ciuda eforturilor propagandistice ale celorlalte partide, poate cu excepţia parţială a comuniştilor. Cultul conducătorului, pe care îl construiseră în jurul lui Hitler, nu putea fi egalat de eforturile aceloraşi partide de a proiecta, şi ele, asupra liderilor lor imaginea unui Bismarck al viitorului. Toate acestea au fost realizate cu ajutorul unor sloganuri simple şi puternice şi al imaginilor, al activităţii frenetice, al marşurilor, întrunirilor, demonstraţiilor, discursurilor, al afişelor, pancartelor şi al multor altora, toate subliniind afirmaţia naziştilor că reprezentau mai mult decât un partid politic: erau o *mişcare* ce îi lua pe sus pe germani şi, fără a putea fi oprită, îi purta spre un viitor mai bun. Ceea ce naziştii nu au oferit erau soluţiile concrete la problemele Germaniei, în primul rând acolo unde erau cele mai necesare, în domeniul social şi economic. Şi mai izbitor, dezordinea publică, atât de prezentă în mintea claselor mijlocii respectabile la începutul anilor ’30, şi căreia naziştii promiseseră să-i pună capăt prin crearea unui stat ferm, autoritar, era în mare parte propria lor creaţie. E clar că mulţi oameni nu au înţeles acest lucru, preferând să-i învinuiască în schimb pe comunişti şi să vadă violenţa cămăşilor brune de pe străzi ca fiind justificată sau cel puţin ca pe o reacţie la violenţa şi agresivitatea Ligii Luptătorilor Frontului Roşu.

Alegătorii nu aşteptau nimic foarte concret de la Partidul Nazist în 1930. Protestau, în schimb, împotriva eşecurilor Republicii de la Weimar. Mulţi dintre ei, în special în zonele rurale, în oraşele mici, în micile ateliere, în familiile cultural conservatoare, în categoriile de vârstă mai înaintate, în mediile politice naţionaliste ale clasei medii îşi manifestau, poate, astfel alienarea de modernitatea culturală şi politică pe care Republica o simboliza şi aceasta în ciuda imaginii de modernitate pe care naziştii încercau să o proiecteze din multe puncte de vedere. Generalitatea programului nazist, amestecul simbolic de nou şi vechi, caracterul său eclectic, uneori

contradictoriu, a permis în mare măsură oamenilor să găsească în el orice îşi doreau şi să neglijeze lucrurile pe care le găseau alarmante. Mulţi alegători din clasa mijlocie încercau să se împace cu violenţa şi huliganismul de pe străzi, minimalizându-i importanţa şi reducând-o la un produs al ardorii şi energiei tinereşti. Dar era mult mai mult de atât şi aveau să descopere în curând acest lucru.80

Victoria violentei

I

În 1930, tânărul activist din SA Horst Wessel devenise deja obiectul unei uri intense din partea paramilitarilor comunişti. Idealist, inteligent şi bine educat, captase atenţia lui Joseph Goebbels, care l-a trimis în prima jumătate a lui 1928 să studieze foarte bine organizata mişcare nazistă de tineret din Viena. Întors la Berlin, Wessel a urcat rapid în ierarhia organizaţiei locale a cămăşilor brune din districtul Friedrichshain, unde conducea o subunitate a paramilitarilor nazişti. A lansat o campanie extraordinar de intensă şi de provocatoare pe străzi, care a inclus un atac asupra sediului local al Partidului Comunist, în timpul căruia patru muncitori comunişti au fost grav răniţi. Heinz Neumann, cunoscut drept „Goebbels al Partidului Comunist”, şi redactorul berlinez al ziarului comunist *Steagul roşu*, au răspuns cu un nou slogan transmis cadrelor de partid: „Bateţi-i pe fascişti oriunde îi găsiţi!” 81

În acest context, proprietăreasa clădirii unde locuia Wessel, ea însăşi văduva unui comunist, a mers într-o tavernă din zonă, pe 14 ianuarie 1930, ca să ceară ajutor pentru a-şi rezolva problemele cu unul din chiriaşi care, spunea ea, nu numai că refuza să plătească chiria pentru prietena sa, care locuia acolo, dar răspunsese la cererile gazdei ameninţând-o cu violenţa. Dacă acest lucru era sau nu adevărat, e o chestiune cu totul diferită, mai ales că există dovezi că încerca să crească chiria lui Wessel. Gazda se temea şi de faptul că, în eventualitatea în care prietena

lui Wessel nu se muta, avea să-şi piardă dreptul legal de a deţine apartamentul, pe care nu îl avea în proprietate, ci îl închinase ea însăşi, şi asta din cauză că prietena chiriaşului era prostituată (dacă mai lucra sau nu, a devenit ulterior subiectul unei dezbateri aprinse şi întrucâtva obscene). Elementul-cheie în acest caz era legătura gazdei cu Partidul Comunist. În ciuda faptului că dezaprobaseră insistenţele ei de a-i face soţului său o înmormântare religioasă, comuniştii s-au hotărât să o ajute. Cu numai o zi în urmă, au susţinut ei, un comunist din partea locului fusese împuşcat în timpul unei încăierări cu cămăşile brune. Disputa oferea oportunitatea ideală a de a plăti cu aceeaşi monedă. Conştienţi că era destul de probabil ca Wessel să fie înarmat, au trimis într-o tavernă din apropiere după Ali Hohler, unul dintre durii cartierului, despre care se ştia că avea o armă de foc şi care putea furniza muşchii necesari unei expediţii punitive la apartamentul lui Wessel. Hohler era numai unul din membrii filialei locale a Ligii Luptătorilor Frontului Roşu, dar fusese şi condamnat pentru diverse delicte mărunte, pentru mărturie mincinoasă şi pentru proxenetism. Membru al uneia dintre structurile crimei organizate berlineze, Hohler ilustra aproape inevitabilele legături dintre comunism şi lumea interlopă, care se ţeseau într-un moment în care principala bază a partidului o reprezentau districtele sărace şi „cartierele criminale" ale metropolelor germane. Însoţit de comunistul Erwin Riickert, Hohler a urcat scările spre apartamentul lui Wessel, în timpul ce restul făceau de gardă afară. În momentul în care Wessel a deschis uşa, Hohler a deschis focul. Wessel s-a prăbuşit la pământ, fiind grav rănit la cap şi s-a zbătut între viaţă şi moarte câteva săptămâni la spital, înainte de a muri, din cauza rănii, pe 23 februarie 1930.82

Când comuniştii au lansat o campanie improvizată, menită să-l prezinte pe Wessel drept proxenet şi fapta lui Hohler ca pe o reglare de conturi în lumea interlopă, fără nicio legătură cu Liga Luptătorilor Frontului Roşu,

Goebbels a mers până în pânzele albe ca să-l prezinte ca pe un martir politic. A intervievat-o pe mama lui Wessel şi a obţinut de la ea un portret în care aceasta îşi descria fiul ca pe un idealist, care îşi salvase prietena de la o viaţă de prostituţie şi se sacrificase din zel revoluţionar şi pentru cauza patriei. La polul opus, tuna Goebbels, comuniştii îşi arătaseră adevăratele năravuri, prin recrutarea în rândurile lor a unui delincvent de drept comun ca Hohler. Wessel abia se răcise în mormânt când Goebbels începuse să-i transforme imaginea în obiectul unui adevărat cult. Nenumărate articole din presa nazistă îl elogiau ca pe un „martir al celui de-al Treilea Reich”. A fost organizată o procesiune funerară solemnă – ar fi fost organizată la o scară mult mai mare dacă poliţia nu ar fi impus restricţii – care a fost urmărită de pe marginea străzilor către biserică de către 30.000 de persoane, sau cel puţin aşa susţinea Goebbels. Scandările, atacurile şi tentativele Ligii Luptătorilor Frontului Roşu de a împiedica desfăşurarea ei au dat naştere unor scene violente la marginile coloanei. Lângă mormânt, de faţă cu Göring, prinţul August Wilhelm al Prusiei şi alţi demnitari, Goebbels l-a glorificat pe Wessel, în termeni care aduceau aminte intenţionat de sacrificiul lui Hristos pentru umanitate – „Prin sacrificii către mântuire”. „Oriunde se află Germania, a afirmat, acolo te vei afla şi tu, Horst Wessel!” Apoi, un cor format din membri SA au cântat câteva versuri, pe care Wessel însuşi le aşternuse pe hârtie în urmă cu câteva luni:

Steagul e sus! Rândurile sunt strânse!

SA-ul cu pas hotărât mărşăluieşte.

Împreună cu noi, mărşăluind printre noi în spirit, sunt camarazii Pe care Frontul Roşu şi Reacţiunea i-au împuşcat!

Eliberaţi străzile pentru batalioanele brune, Eliberaţi străzile pentru bărbatul din Divizia de Asalt! Milioane privesc deja cu speranţă la zvastică. Ziua libertăţii şi a pâinii e aproape!

Chemarea sună pentru ultima dată! Iată-ne pregătiţi

cu toţii de luptă! într-o clipă, steagul lui Hitler va flutura pe fiecare stradă. Sclavia noastră în curând va fi încheiată! 83

Cântecul se bucura deja de o oarecare popularitate în interiorul mişcării, dar Goebbels i-a făcut o publicitate imensă, profeţind că nu va trece mult până când va fi cântat de elevi, de muncitori sau soldaţi, de toată lumea. Avea dreptate. Înainte de sfârşitul anului, fusese deja publicat, înregistrat pe disc de gramofon şi devenise imnul oficial al Partidului nazist. După 1933, a devenit de fapt imnul oficial de luptă al celui de-al Treilea Reich, împreună cu vechiul *Deutschland*, *Deutschland über Alles* („Germania, Germania deasupra tuturor").84 Wessel s-a transformat în obiectul unui cult religios secularizat promovat de nazişti, celebrat prin filme, comemorat în nenumărate ceremonii, memoriale şi locuri de pelerinaj.

Că o celebrare atât de explicită a violenţei fizice putea deveni imnul de luptă al Partidului Nazist, spune totul despre rolul central jucat de violenţă, în încercarea acestuia de a cuceri puterea. Exploatată în mod cinic de propagandişti manipulatori precum Goebbels, ea s-a transformat într-un stil de viaţă pentru tinerele cămăşi brune ca Wessel, la fel cum era pentru şomerii membri ai Ligii Luptătorilor Frontului Roşu. Alte cântece erau chiar mai explicite, ca de pildă foarte popularul „Cântec al coloanelor de asalt", interpretat de cămăşile brune mărşăluind prin Berlin după 1928:

Noi suntem coloanele de asalt, suntem peste tot, Noi suntem primele rânduri, curajoase în luptă. Cu sprâncene asudate de la muncă, cu stomacurile goale! în mâinile noastre aspre şi murdare, puştile neclintite vor sta.

Aşa stau coloanele de asalt, pregătite pentru lupta rasistă. Dacă evreii sângerează, noi suntem liberi.

Fără alte vorbe; nu ajută la nimic, nu ajută deloc: Lângă al nostru Adolf Hitler suntem curajoşi în luptă.

Trăiască Adolf Hitler! Suntem deja în marş.

Luăm totul cu asalt, în numele revoluţiei germane.

Sus pe baricade! Numai moartea ne poate învinge. Suntem coloanele de asalt ale dictaturii lui Hitler.85

Acest tip de agresivitate îşi găsea un debuşeu în ciocnirile frecvente de pe străzi cu grupările paramilitare rivale. Spre jumătatea existenţei Republicii, începând cu 1924, partidele au dat un pas înapoi, renunţând la violenţa politică de tipul celei din timpul revoltei din ianuarie 1919, a războiului civil din Ruhr din 1920 şi a multiplelor conflicte din 1923, dar dacă au renunţat la mitraliere, au făcut-o numai pentru a le înlocui cu bastoane de cauciuc şi boxuri. Chiar şi în perioada de relativă stabilitate dintre 1924 şi 1929 s-a afirmat că 29 de activişti nazişti fuseseră ucişi de comunişti, în vreme ce comuniştii raportaseră moartea a 92 de „muncitori" în ciocnirile cu „fasciştii", între 1924 şi 1930. S-a spus că, între 1924 şi 1928, douăzeci şi şase de membri ai Căştilor de Oţel căzuseră în lupta împotriva comuniştilor şi 18 membri ai Stindardului Reichului în diferite incidente legate de violenţa politică.86 Toate acestea erau numai consecinţele cele mai serioase ale conflictelor neîntrerupte între grupările paramilitare; aceleaşi surse stabileau cifra celor răniţi în aceleaşi confruntări la câteva mii, mulţi dintre ei alegându-se cu mult mai mult decât o vânătaie sau un os fracturat.

În 1930, cifrele au crescut dramatic, naziştii susţinând că au suferit 17 morţi, totalul urcând apoi la 42 în 1931 şi la 84 în 1932. Tot în 1932, naziştii au raportat că aproape zece mii dintre membrii lor fuseseră răniţi în ciocnirile cu oponenţii lor. Comuniştii au confirmat 44 de morţi în luptele cu naziştii în 1930, 52 în 1931 şi 75 doar în primele şase luni ale lui 1932, în vreme ce peste 50 de membri ai Stindardului Reichului au murit, între 1929 şi 1933, în luptele de stradă cu naziştii.87 Sursele oficiale susţineau în mare aceste afirmaţii, o estimare a Reichstagului, necontestată de nimeni, plasând numărul morţilor la cifra de 300 în anul premergător lui martie 1931.88 Comuniştii şi-au jucat rolul cu la fel de multă forţă ca şi naziştii. Când marinarul Richard Krebs, liderul unui

detaşament de o sută de membri ai Ligii Luptătorilor Frontului Roşu, a fost instruit să spargă o reuniune nazistă la Bremen, unde Hermann Göring urma să ţină un discurs, s-a asigurat că „fiecare om era înarmat cu o bâtă sau un box”. Când s-a ridicat să ia cuvântul, Göring a ordonat să fie aruncat afară din sală, după ce spusese numai câteva cuvinte; cămăşile brune, aliniate de-a lungul pereţilor, s-au repezit spre centru şi

A urmat o încăierare teribilă. Bâte, boxuri, bastoane, curele cu catarame grele, sticle şi pahare s-au numărat printre armele folosite. Bucăţi de scaune şi cioburi zburau pe deasupra capetelor. Bărbaţi din ambele tabere au rupt picioarele scaunelor şi le-au folosit pe post de ciomege. Femeile au leşinat în mijlocul zgomotelor şi ţipetelor bătăliei. Zeci de capete şi de feţe sângerau deja, haine erau rupte, în vreme ce participanţii la încăierare încercau să se strecoare prin masele de spectatori îngroziţi, dar neputincioşi. Membrii trupelor de asalt au luptat ca nişte lei. Ne-au împins sistematic spre ieşirea principală. Fanfara a început să interpreteze un imn militar. Hermann Göring stătea calm pe scenă, cu pumnii pe şolduri.89

La începutul anilor ’30, scene similare puteau fi văzute peste tot în Germania. Violenţele atingeau paroxismul în apropierea alegerilor; din cele 155 de persoane ucise în 1932 în Prusia, în urma unor ciocniri politice, nu mai puţin de 105 şi-au pierdut viaţa în lunile electorale, iunie şi iulie, iar poliţia a numărat 461 de incidente violente, de pe urma cărora au rezultat 400 de răniţi şi 82 de morţi numai în primele şapte săptămâni ale campaniei.90 încercarea de a combate violenţa politică nu era ajutată nici de faptul că, la anumite intervale, partidele cele mai implicate în acestea se reuneau şi cădeau de acord asupra amnistierii deţinuţilor politici, eliberându-i astfel din închisori şi permiţându-le să se implice într-un nou val de încăierări şi asasinate. Ultima asemenea amnistiere a intrat în vigoare pe 20 ianuarie 1933.91

n

Loialitatea faţă de Republică a forţei poliţieneşti ce se confrunta cu această dezordine tot mai gravă era vădit nesigură. Spre deosebire de armată, ea a rămas descentralizată după 1918. Însă guvernul prusac, dominat de social-democraţi, nu a reuşit să profite de şansa pe care o avea aceea de a crea o forţă de menţinere a ordinii, care avea să servească loial obiectivul de impunere a legilor republicane. Forţa era inevitabil recrutată din rândurile foştilor combatanţi, din moment ce o proporţie însemnată a categoriilor de vârstă relevante fusese recrutată în timpul războiului. Astfel, noua forţă s-a văzut condusă de foşti ofiţeri, foşti soldaţi profesionişti sau membri ai Corpurilor France. Aceştia au impus de la bun început o notă militaristă şi cu greu putea fi caracterizaţi drept susţinători entuziaşti ai noii ordini politice.92 Erau sprijiniţi de poliţia politică, o instituţie cu tradiţie îndelungată în Prusia, ca şi în alte state germane sau europene, ale cărei eforturi vizaseră monitorizarea, identificarea şi, în unele momente, reprimarea socialiştilor şi a revoluţionarilor.93 Ofiţerii acesteia, asemenea celor ai altor departamente ale poliţiei, se considerau a fi deasupra politicii de partide. Similar armatei, loialitatea lor se îndrepta spre noţiunea abstractă de „stat” sau de Reich decât spre instituţiile democratice concrete, ale recent fondatei Republici. În consecinţă, deloc surprinzător, au continuat să întreprindă operaţiuni de supraveghere având ca ţintă nu numai pe extremişti, ci şi pe social-democraţi, adică partidul de guvernământ în Prusia şi, dintr-un anumit punct de vedere, pe angajatorul lor. Astfel, vechea tradiţie de a-i căuta pe cei cu intenţii subversive în partea stângă a scenei politice se perpetua.94

Lipsa de echidistanţă a poliţiei şi a justiţiei a devenit evidentă, în special în cazuri precum cel al unui social-democrat ca Otto Buchwitz, deputat în Reichstag de Silezia, care îşi amintea cu amărăciune mai târziu cum paramilitarii au început să-i întrerupă discursurile, începând cu decembrie 1931. Cămăşile brune ocupau

locurile la întrunirile unde urma să participe, îi adresau insulte şi, la un moment dat, chiar au tras asupra lui, creând panică în rândurile tuturor celor prezenţi şi dând naştere unei încăierări, în care alte focuri de armă au fost trase de membrii Secţiunilor de Asalt şi de paramilitarii social-democraţi. Mai mulţi nazişti şi socialişti au trebuit să fie transportaţi la spital, iar în urma lor, în sală, nu a mai rămas nici măcar o masă sau un scaun întregi. După acest moment, bande de opt sau zece cămăşi brune au început să-l hărţuiască pe Buchwitz în faţa casei sale dimineaţa, când pleca la serviciu, douăzeci sau mai mulţi se înghesuiau în jurul său când se întorcea la birou după prânz şi între o sută şi două sute de persoane încercau să-l intimideze pe drumul spre casă, cântând ceva compus special pentru această ocazie: „Când pistoalele vor vorbi, Buchwitz va primi ce merită!” demonstraţiile naziste făceau întotdeauna o oprire în faţa casei sale, scandând „Moarte lui Buchwitz!” Nu numai că plângerile sale depuse la poliţie şi cererile de protecţie au rămas fără rezultat, dar după ce şi-a pierdut imunitatea parlamentară odată cu dizolvarea Reichstagului în 1932, a fost târât în faţa tribunalelor, pentru posesie ilegală de armă în timpul încăierării din decembrie 1931 şi a fost condamnat la trei luni de închisoare. Niciunul dintre naziştii implicaţi în acelaşi incident nu a fost pus sub acuzare. După eliberare, lui Buchwitz i-a fost refuzată permisiunea de a poseda o armă de foc, dar chiar şi aşa purta întotdeauna una la el şi trăgea siguranţa demonstrativ, ori de câte ori cămăşile brune se apropiau prea mult de el. Plângerii adresate de el ministrului de Interne al Prusiei, Carl Severing, i s-a răspuns că nu ar fi trebui să se implice de la bun început într-un „concurs de tir”. Sentimentul lui Buchwitz că fusese trădat de conducerea social-democrată a fost accentuat când un grup numeros de comunişti obişnuiţi l-au abordat înaintea unui discurs pe care trebuia să-l ţină la înmormântarea unei membru al Stindardului Reichului împuşcat de nazişti şi i-au spus că se aflau acolo pentru a-l

proteja de o tentativă de asasinat, pusă la cale de cămăşile brune. Poliţia şi Stindardul Reichului erau de negăsit.95

Poliţia îi considera criminali pe membrii Ligii Luptătorilor Frontului Roşu. Aceasta nu era numai consecinţa unei tradiţii îndelungate în poliţie de a suprapune criminalitatea şi revoluţia, dar reflecta şi faptul că punctele forte ale comuniştilor erau reprezentate tocmai de cartierele sărace, de mahalale, adică zone care erau în acelaşi timp şi centre ale criminalităţii organizate. Din punctul de vedere al poliţiei, luptătorii Frontului Roşu erau nişte golani, aflaţi în căutarea exclusivă a câştigului material. Pentru comunişti, poliţia reprezenta pumnul de fier al ordinii capitaliste, care trebuia distrusă, şi poliţiştii deveneau astfel ţintele frecvente ale unor acte de agresiune fizică, care mergeau până la crimă. Aceasta însemna că în confruntările cu comuniştii, o forţă de poliţie obosită, tensionată şi temătoare era predispusă să utilizeze revolverele cu care era de obicei înarmată. Luptele prelungite din Berlin din 1929 au dobândit denumirea de „Mai sângeros”, când 31 de persoane, inclusiv trecători nevinovaţi, au fost ucişi de focurile de armă trase, în cea mai mare parte, de către poliţie; peste două sute de oameni au fost răniţi şi mai bine de o mie arestaţi, în cursul demonstraţiilor comuniste din cartierul muncitoresc Wedding. Faptul că reporterii veniţi să relateze evenimentele au fost bătuţi de poliţie a făcut presa şi mai critică, iar poliţia însăşi a reacţionat cu un dezgust abia mascat faţă de o ordine politică democratică, ce se dovedise incapabilă să-i apere în faţa violenţelor şi a umilinţei.96

Alienată de Republică din cauza conflictelor cu comuniştii şi a tentativelor social-democrate de a-i limita puterea, poliţia era iritată şi de lentoarea înaintărilor în grad şi mulţi ofiţeri mai tineri îşi simţeau carierele blocate.97 Profesionalizarea forţei de detectivi făcuse mari progrese în Germania, asemenea altor ţări, odată cu utilizarea amprentelor, a fotografiilor şi a ştiinţei

criminalistice, toate considerate extrem de utile în identificarea delincvenţilor. Anumiţi detectivi, precum faimosul Ernst Gennat, liderul brigăzii crime din Berlin, erau celebraţi pentru meritele lor şi, la jumătatea anilor ’20, forţa se putea lăuda cu procente impresionante de rezolvare a cazurilor ce implicau delicte serioase. Cu toate acestea, poliţia era ţinta unor comentarii foarte ostile ale presei pentru eşecurile de a-i aresta pe criminalii în serie, ca Fritz Haarmann din Hanovra sau Peter Kürten din Düsseldorf, înainte să facă un număr considerabil de victime. La rândul său, poliţia credea că violenţele şi dezordinea politică scăpate de sub control în acea perioadă o obligau să aloce resurse preţioase, neglijând crime ca acestea.98 în consecinţă, nu e o surpriză că unii poliţişti au început să privească cu simpatie atacurile naziştilor la adresa Republicii de la Weimar. În 1935, un raport afirma că 700 de poliţişti în uniformă fuseseră membri ai partidului înainte de 1933, în vreme ce, chiar şi înainte de 1932, la Hamburg se înscriseseră 27 de ofiţeri, dintr-un total de 240.99

Cancelarul Brüning s-a hotărât, în pofida acestei situaţii, să folosească poliţia pentru combaterea violenţei politice, atât a dreptei, cât şi a stângii, deoarece haosul de pe străzi descuraja băncile străine să mai ofere credite Germaniei.100 Hotărârea sa a fost întărită şi de două incidente serioase, survenite în 1931. În aprilie, liderul cămăşilor brune din nord-estul Germaniei, Walther Stennes, a intrat într-o dispută cu conducerea partidului şi a ocupat, pentru scurtă vreme, birourile centrale din Berlin ale Partidului Nazist, bătând gărzile SS postate acolo şi forţându-l pe Goebbels să fugă la München. Stennes a denunţat opulenţa şefilor partidului şi trădarea de către aceştia a principiilor socialiste. Dar, în ciuda faptului că dădea glas sentimentelor multora din membrii grupării paramilitare naziste, sprijinul real de care beneficia era limitat. Mai mult, există unele dovezi că a fost finanţat în secret de guvernul Brüning, cu scopul de a

crea tensiuni în interiorul mişcării sale. Hitler l-a demis pe liderul cămăşilor brune, Franz Pfeffer von Salomon, pentru eşecul de a nu fi prevenit acest fiasco, l-a rechemat pe Ernst Röhm din exilul său bolivian, ca să preia conducerea organizaţiei, şi a forţat cămăşile brune să depună un jurământ personal de loialitate faţă de el. Stennes a fost expulzat din partid, consecinţa involuntară fiind că mulţi oameni de afaceri conservatori şi lideri ai armatei s-au convins că mişcarea nazistă îşi pierduse impulsul subversiv.101 Chiar şi aşa, continua să existe o tensiune palpabilă între activismul neîncetat al trupelor de asalt şi calculele politice ale liderilor partidului şi avea să erupă la suprafaţă în mod repetat.102 Mai important, revolta lui Stennes demonstra că multe cămăşi brune erau dornice să dezlănţuie un val de violenţe revoluţionare la scară mare, lecţie care nu a scăpat guvernului Reichului, şi aşa îngrijorat.

Suspiciunile au fost confirmate de descoperirea aşa-numitelor documente Boxheim, în noiembrie 1931. Documentele naziste confiscate de poliţie în Hesse demonstrau că SA-ul plănuia o lovitură de stat violentă, preluarea puterii fiind urmată de raţionalizarea alimentelor, desfiinţarea monedei, munca forţată pentru întreaga populaţie şi introducerea pedepsei capitale pentru nesupunere faţă de autorităţi. Afirmaţiile poliţiei erau departe de realitate, de vreme ce documentele Boxheim aveau cel mult o semnificaţie regională şi fuseseră puse la punct, fără ştiinţa superiorilor, de către un tânăr funcţionar de partid din Hesse, Werner Best, ca un fel de ghid de acţiune pentru partid, în eventualitatea unei tentative de revoluţie comunistă în Hesse. Hitler s-a distanţat imediat de întreaga afacere şi tuturor comandanţilor SA li s-a ordonat să nu mai întocmească acest gen de planuri de contingenţă. Procedurile penale îndreptate împotriva lui Best au fost în cele din urmă suspendate, în lipsa unor dovezi clare, capabile să susţină acuzaţia de trădare.103 Dar paguba fusese făcută. Brüning

a obţinut pe 7 decembrie un decret ce interzicea purtarea uniformelor politice şi l-a justificat cu un atac foarte dur la adresa ilegalităţilor naziste. Referindu-se la repetatele asigurări ale lui Hitler privind intenţia sa a de a câştiga puterea legal, Brüning a spus: „Dacă cineva declară că, odată ajuns la putere prin mijloace constituţionale, va distruge barierele legii, aceasta nu se numeşte legalitate”.104

Impactul interdicţiei de a purta uniforme a fost minim, de vreme ce cămăşile brune şi-au continuat marşurile, cu unica diferenţă că acum purtau cămăşi albe, iar violenţa nu a încetat nici în timpul iernii. Zvonurile legate de o insurecţie comunistă iminentă, cuplate cu presiunile din partea lui Schleicher l-au obligat pe Brüning să amâne orice acţiune, dar eşecurile electorale comuniste din Hamburg, Hesse şi Oldenburg l-au convins, în primăvara lui 1932, că venise momentul scoaterii complete a cămăşilor brune în afara legii. Aflat sub presiunea intensă a social-democraţilor şi a altor partide şi având sprijinul militarilor îngrijoraţi, Brüning şi generalul Groener (pe care îl numise în octombrie 1931 ministru de Interne, pe lângă responsabilităţile sale anterioare de ministru al Apărării) l-au convins pe un Hindenburg şovăielnic să emită, pe 13 aprilie 1932, un decret ce scotea în afara legii SA-ul. Poliţia a făcut razii în toate sediile cămăşilor brune din Germania, confiscând echipamente şi însemne ale organizaţiei. Furia lui Hitler atinsese paroxismul, dar era neputincios. Totuşi, în ciuda interdicţiei, numărul de membri clandestini ai Secţiunilor de Asalt a continuat să crească în multe regiuni. În Silezia Superioară şi Inferioară, de pildă, existau 17.500 de cămăşi brune în decembrie 1931 şi nu mai puţin de 34.500 în luna iulie a anului următor. Scoaterea în afara legii a organizaţiei a avut numai un uşor efect calmant asupra nivelului violenţelor politice, iar prezenţa simpatizanţilor nazişti în eşaloanele inferioare ale poliţiei le-a permis paramilitarilor nazişti să-şi continue operaţiunile fără

restricţii majore.105 Afirmaţiile conform cărora Partidul Nazist şi aripa sa paramilitară ar fi încetat să existe dacă interdicţia ar fi continuat vreme de un an, sunt în totalitate exagerate.106

Noua situaţie creată de succesul electoral nazist nu a condus numai la o escaladare dramatică a nivelului violenţelor de stradă, dar a modificat radical şi modul de funcţionare a Reichstagului. Haotice şi gălăgioase şi înainte de septembrie 1930, lucrările legislativului au devenit, după această dată, practic imposibil de gestionat, întrucât cei 107 deputaţi nazişti cu uniforme brune s-au alăturat celor 77 de reprezentanţi comunişti disciplinaţi şi bine organizaţi, ridicând nenumărate probleme de procedură, scandând, urlând, întrerupând şi demonstrându-şi dispreţul pentru instituţia legislativă oricând li se oferea oportunitatea. Aceasta îşi pierdea autoritatea într-un ritm ameţitor, de vreme ce fiecare sesiune se încheia cu scandaluri şi ideea reunirii pentru noua sesiune părea tot mai lipsită de sens. După septembrie 1930, în Reichstag au fost posibile numai majorităţi negative. În februarie 1931, recunoscând imposibilitatea de a continua în acest fel, şi-a suspendat lucrările pe o perioadă de şase luni, după ce partidele de extremă dreapta şi stânga au părăsit demonstrativ o şedinţă care modificase regulamentul de funcţionare a legislativului, astfel încât obstrucţionarea lucrărilor să fie mai dificilă. Deputăţii nu s-au întors la lucru decât în octombrie.107 între 1920 şi 1930, Reichstagul s-a aflat în sesiune în medie o sută de zile pe an. Între octombrie 1930 şi martie 1931, a fost în sesiune numai 50 de zile; după aceea, s-a mai reunit numai timp de alte 24 de zile până la alegerile din iulie 1932. Între iulie 1932 şi februarie 1933, deci într-un interval de şase luni, s-a reunit abia trei zile.108

Drept urmare, din 1931 deciziile nu au mai aparţinut cu adevărat Reichstagului. Sursa puterii politice se mutase în altă parte – în cercul din jurul preşedintelui Hindenburg,

cel care avea dreptul să semneze decrete şi să numească guverne, dar şi în stradă, unde violenţele continuau să se agraveze şi unde sărăcia, mizeria şi dezordinea crescânde puneau statul în faţa unei situaţii în care intervenţia sa era din ce în ce mai urgent necesară. Ambele procese au sporit influenţa armatei. Numai în asemenea circumstanţe putea cineva precum cel mai important reprezentant al său, generalul Kurt von Schleicher, să devină unul dintre actorii-cheie ai dramei ce a urmat. Ambiţios, inteligent, limbut şi atras de intrigile politice într-o măsură mai mare decât i-ar fi putut face bine sănătăţii[10], Schleicher era un personaj relativ anonim înainte să cunoască faima în 1929, când un nouă structură a fost creată pentru el, „Biroul Ministerial”, cu scopul de a crea o punte de legătură între forţele armate şi guvern. Colaborator apropiat al lui Groener mai mulţi ani la rând şi discipol al celui mai mare general de la începutul anilor ’20, Hans von Seeckt, Schleicher îşi construise o reţea de contacte politice după ce condusese o serie de birouri care acţionau ca interfaţă între politică şi afacerile militare, cel mai recent biroul armatei din Ministerul Apărării. Disidentul comunist rus, Leon Troţki, l-a descris ca „un semn de întrebare cu epoleţi de general”; un jurnalist contemporan îl considera „un sfinx în uniformă”. Dar în cea mai mare parte a lor, credinţele şi intenţiile lui Schleicher erau destul de clare: ca mulţi alţi conservatori germani în 1932, era de părere că un regim autoritar îşi putea obţine legitimitatea prin manipularea şi îmblânzirea forţei populare, reprezentate de naţional-socialişti. În acest fel, armata germană, în numele căreia Schleicher vorbea şi cu care avea în continuare contacte foarte strânse, putea obţine ce dorea în materie de reînarmare.109

Cabinetul lui Brüning a întâmpinat dificultăţi tot mai mari din partea lui Schleicher şi a cercului din jurul preşedintelui Hindenburg după alegerile din septembrie

10 Schleicher a fost una din victimele Nopții Cuțitelor Lungi, la sfârșitul lunii iunie 1934 (n.tr.).

1930. Cu naziştii şi comuniştii care îi voiau sângele, cu naţionaliştii care încercau să-l dea jos şi cu diferitele grupări radicale de dreapta, incapabile să decidă dacă să îl sprijine sau nu, Brüning nu avea altă opţiune decât să se bazeze pe social-democraţi. În ceea ce-i privea, liderii partidului care continua să fie cel mai însemnat din Reichstag erau încă suficient de mult sub şocul rezultatelor alegerilor încât să promită că nu aveau să mai respingă bugetul. Dependenţa lui Brüning de tolerarea tacită a politicilor sale de către social-democraţi nu-l făcea nicidecum mai simpatizat în cercurile din jurul lui Hindenburg, cercuri conduse de fiul preşedintelui, Oskar, şi de Secretarul său de Stat, Meissner, care privea întreaga situaţie ca pe o concesie ruşinoasă făcută stângii.110 Marile priorităţi ale cancelarului ţineau de politica externă, unde făcuse progrese în sensul anulării reparaţiilor – suspendate, pe 20 iunie 1831, de moratoriul Hoover şi lichidate *de facto* de către Conferinţa de la Lausanne, pentru care Brüning a făcut cea mai mare parte a muncii pregătitoare, în iulie 1932. Şi deşi nu a reuşit să obţină crearea uniunii vamale austro-germane, a avut mai mult succes în negocierile de la Geneva în vederea recunoaşterii egalităţii de drepturi a Germaniei în problema dezarmării, principiu acceptat până la urmă în decembrie 1932. Totuşi, nimic din toate acestea nu a contribuit la consolidarea poziţiei politice a cancelarului. După multe luni în fruntea guvernului, nu reuşise să obţină sprijinul Naţionaliştilor şi rămăsese dependent de social-democraţi. Asta însemna că orice planuri ar fi avut Brüning însuşi, sau cercul din jurul preşedintelui, de a amenda constituţia într-un sens autoritar erau blocate, de vreme ce acesta era singurul lucru pentru care social-democraţii nu şi-ar fi dat niciodată acordul. Pentru persoane ca Schleicher, schimbarea social-democraţilor cu naziştii ca sursă de sprijin de masă pentru guvern începea să pară tot mai mult a fi opţiunea preferabilă.111

m

La începutul lui 1932, mandatul prezidenţial al venerabilului Paul von Hindenburg se apropia de sfârşit. Având în vedere vârsta înaintată – avea 84 de ani, Hindenburg ezita să mai candideze o dată, dar a anunţat că era dispus să continue în funcţie, dacă mandatul său putea fi pur şi simplu prelungit, fără a se mai organiza alegeri. Negocierile privind reînnoirea automată a mandatului prezidenţial al lui Hindenburg au eşuat, din cauza refuzului nazist de a vota amendamentele constituţionale necesare, în lipsa unei demisii simultane a lui Brüning şi în lipsa organizării unor noi alegeri în care sperau, bineînţeles, să obţină alte câştiguri impresionante.112 Hindenburg a fost astfel nevoit să accepte umilinţa de a se mai prezenta o dată în faţa electoratului. Dar lucrurile erau foarte diferite de situaţia din 1925. Evident, Thälmann candida din nou pentru comunişti. Dar între timp, Hindenburg fusese depăşit pe flancul drept; mai mult, întreg spectrul politic alunecase spre dreapta, după succesul electoral uimitor înregistrat de naziști în septembrie 1930. Odată alegerile anunţate, Hitler nu putea evita candidatura. Au trecut însă câteva săptămâni în care a şovăit, temându-se de consecinţele unei competiţii împotriva unei icoane naţionale precum eroul de la Tannenberg. Mai mult, nu avea dreptul legal de a candida, deoarece nu primise încă cetăţenia germană. Au fost făcute rapid aranjamente pentru a fi numit funcţionar în Braunschweig, ceea ce îi conferea automat statutul de cetăţean german, confirmat odată cu depunerea jurământului de credinţă (faţă de constituţia de la Weimar, aşa cum erau obligaţi toţi funcţionarii), pe 26 februarie 1932.113 Candidatura sa a transformat alegerile într-o competiţie între dreapta şi stânga, în care Hitler era incontestabil candidatul dreptei, ceea ce-l făcea pe Hindenburg, în mod extraordinar şi incredibil, candidatul stângii.

Alegerile prezidențiale din 1932. Primul tur de scrutin.

Partidul Centrului şi liberalii îl susţineau pe Hindenburg, dar ceea ce a fost cu adevărat surprinzător a fost nivelul sprijinului pe care l-a primit din partea social-

democraţilor. Aceasta nu numai din cauză că respectivul partid îl considera singurul om capabil să-l oprească pe Hitler – un punct pe care propaganda social-democrată l-a repetat pe durata întregii campanii dar şi pentru motive pozitive. Liderii partidului erau disperaţi să-l realeagă pe Hindenburg, întrucât credeau că avea să-l păstreze pe Brüning în fruntea guvernului, iar aceasta era ultima şansă de revenire la o normalitate democratică.114 Hindenburg, declara ministrul-preşedinte al Prusiei, social-democratul Otto Braun, era „întruchiparea calmului şi a consecvenţei, a loialităţii bărbăteşti şi a devotamentului pentru datoria în slujba poporului”, un om „pe a cărui muncă se poate construi, un om cu intenţii pure şi judecată dreaptă”.115 În acest moment deja, după cum o arată aceste fraze uluitoare, social-democraţii începeau să piardă contactul cu realitatea politică. Cele optsprezece luni de toleranţă faţă de politica de austeritate a lui Brüning, din dorinţa de a preveni ceva mai rău, îi aruncaseră la periferia vieţii politice şi le răpiseră capacitatea de decizie. În pofida dezamăgirii membrilor şi a numeroaselor defecţiuni, disciplinatul lor aparat de partid a oferit, la momentul potrivit, peste opt milioane de voturi omului care avea să distrugă de sus Republica de la Weimar, totul într-un efort de a menţine în funcţie un cancelar pe care în realitate Hindenburg îl displăcea şi îl privea cu suspiciune şi ale cărui politici provocaseră o scădere a nivelului de viaţă, desfiinţând locurile de muncă ale oamenilor pe care social-democraţii ar fi trebuit să-i reprezinte.116

Ameninţarea unei victorii naziste era cât se poate de reală. Maşina propagandistică a lui Goebbels a găsit modalitatea de a-l combate pe Hindenburg fără a-l insulta: adusese mari servicii naţiunii, dar venise momentul să se dea la o parte în favoarea cuiva mai tânăr, altfel alunecarea spre haos economic şi anarhie politică avea să continue. Naziştii au lansat o campanie masivă de mitinguri, marşuri, parade şi întruniri promovate cu ajutorul afişelor, al foilor volante şi al îndemnurilor

neîncetate din presă. Dar nu a fost suficient. În primul tur, Hitler a câştigat numai 30% din voturi. Totuşi, în pofida eforturilor Partidului Social-Democrat şi a forţei electorale a Centrului.

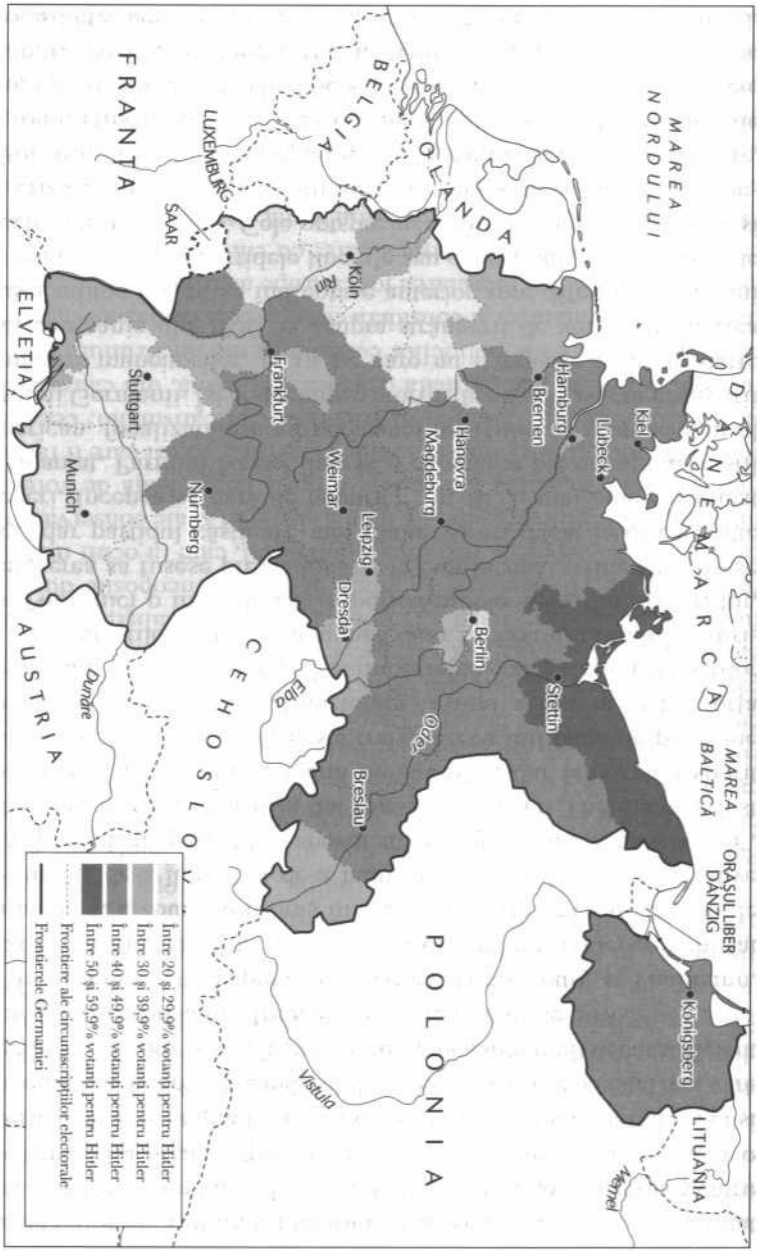

Alegerile prezidenţiale din 1932. Al doilea tur de scrutin.

Hindenburg nu a obţinut majoritatea absolută necesară. A câştigat numai 49, 6%, chinuitor de aproape de ceea ce avea nevoie pentru a câştiga. La stânga spectrului politic, Thälmann oferea încă o alternativă. La dreapta lui Hindenburg se afla nu numai Hitler, ci şi Theodor Ducrsterberg, candidatul propus de Căştile de Oţel, cel care a primit 6, 8% din voturi la primul tur, adică mai mult decât suficient pentru a-l propulsa pe Hindenburg peste pragul de 50%.117

În al doilea tur, disputat între Hitler, Hindenburg şi Thälmann, naziştii au făcut apel la tot arsenalul din dotare. Hitler a închiriat un avion şi a zburat din oraş în oraş prin Germania, ţinând 46 de discursuri de-a lungul şi de-a latul ţării. Efectul acestei iniţiative fără precedent, poreclite „zborul lui Hitler deasupra Germaniei", a fost electrizant. Efortul a dat roade. Scorul lui Thälmann a fost unul marginal, acesta obţinând numai 10%, dar Hitler şi-a sporit masiv votul până la 37%, peste treisprezece milioane de persoane optând în favoarea sa. Hindenburg, având acum în spate forţa combinată a tuturor partidelor importante, cu excepţia naziştilor şi a comuniştilor, reuşise să ajungă doar la 53% din totalul voturilor. Nu e nicio îndoială că, în pofida problemelor din primul tur, realegerea sa fusese previzibilă de la bun început. Hitler nu fusese ales, dar partidul câştigase mai multe voturi decât la oricare alte alegeri. Începea să pară de neoprit.118 în 1932, mai bine organizat şi finanţat, Partidul Nazist dusese o campanie prezidenţială în stil american, focalizată asupra persoanei lui Hitler ca reprezentant al întregii Germanii. Îşi concentrase eforturile nu atât asupra câştigării simpatiei muncitorilor, lucru pe care nu îl reuşise în mare parte nici campania din 1930, ci asupra strângerii de voturi din partea clasei mijlocii, care se îndreptase anterior spre diferite formaţiuni de buzunar şi spre partidele liberale sau conservatoare, susţinute de electoratul protestant. Cele optsprezece luni de şomaj în creştere şi de criză

economică îi accentuaseră dezamăgirea pe care aceşti alegători o simţeau faţă de Republica de la Weimar, Republică pe care, în fond, Hindenburg o condusese în ultimii şapte ani. Aparatul de propagandă condus de Goebbels a vizat cu o şi mai mare acurateţe grupuri specifice de alegători şi în primul rând femeile. În regiunile protestante, nemulţumirea de la ţară atinsese un asemenea nivel, încât Hitler l-a învins pe Hindenburg în al doilea tur în Pomerania, Schleswig-Holstein şi Hanovra Orientală.119 Mai târziu în acea primăvară, statutul mişcării naziste de cel mai popular partid politic a fost confirmat de alte victorii în alegerile organizate în diferite state germane – 36, 3% în Prusia, 32, 5% în Bavaria, 31, 2% la Hamburg, 26, 4% în Württemberg şi, mai presus de toate, 40, 9% în Saxonia-Anhalt, un rezultat ce le-a dat dreptul să formeze guvernul în respectivul stat. Hitler a luat din nou calea aerului, ţinând 25 de discursuri în succesiune rapidă. Din nou, maşina propagandistică nazistă şi-a dovedit eficienţa şi dinamismul.

Era clar că tentativele lui Brüning de a stopa ascensiunea Partidului Nazist nu avuseseră niciun impact. Mulţi din anturajul preşedintelui Hindenburg ajunseseră la concluzia că sosise momentul pentru o abordare diferită. În ciuda victoriei din alegeri, Hindenburg nu era deloc mulţumit de rezultat. Faptul că se lovise de o opoziţie atât de puternică reprezenta un afront pentru un om care îşi compara statutul, din ce în ce mai des, cu cel al Kaizerului neales, pe care altă dată îl servise. Păcatul capital al lui Brüning fusese acela de a nu reuşi să-i convingă pe naţionalişti să susţină realegerea lui Hindenburg. În ciuda campaniei neobosite duse de cancelar în favoarea sa, bătrânul feldmareşal, care în ochii multora întruchipa tradiţiile prusace ale monarhismului şi ale conservatorismului prusac, resimţea foarte acut propria dependenţă de voturile social-democraţilor şi ale Partidului Centrului, voturi care îl făceau să pară candidatul stângii şi al adepţilor clericalismului, ceea ce, în fond, şi era. În

plus, armata devenea neliniştită, din cauza efectelor devastatoare ale politicilor economice ale lui Brüning asupra industriei de armament şi considera că scoaterea cămăşilor brune în afara legii împiedica recrutarea lor ca trupe auxiliare, o perspectivă care devenea cu atât mai atrăgătoare, cu cât numărul de membri ai organizaţiei se mărea. În cele din urmă, atenţia lui Hindenburg a fost atrasă de propunerile moderate ale guvernului în vederea unei reforme agrare minore în regiunile estice, prin care marile proprietăţi falimentare aveau să fie împărţite în mici loturi destinate şomerilor. Fiind el însuşi un exponent al marilor interese funciare şi având el însuşi un domeniu, Hindenburg era convins că toate acestea miroseau a socialism.120 într-o atmosferă de intrigi intense în spatele scenei, cu Schleicher care încerca să submineze poziţia lui Groener în armată şi cu Hitler care promitea să tolereze noul guvern dacă ridica interdicţia asupra cămăşilor brune şi convoca noi alegeri pentru Reichstag, Brüning a devenit, de la o zi la alta, tot mai izolat. Când Groener a fost nevoit să demisioneze pe 11 mai 1932, poziţia lui Brüning a devenit extrem de vulnerabilă. Subminat încontinuu de intrigile anturajului lui Hindenburg, a concluzionat că nu mai exista alternativă şi, pe 30 mai 1932, şi-a înaintat demisia.121

IV

Cel pe care Hindenburg l-a desemnat cancelar al Reichului era Franz von Papen, un vechi prieten personal. Aristocrat şi mare proprietar funciar, poziţia lui von Papen în Partidul Centrului, în numele căruia candidase pentru legislativul prusac, fiind un deputat obscur şi nu prea activ, era chiar şi mai la dreapta în raport cu Brüning. În timpul Primului Război Mondial, fusese expulzat din Statele Unite, unde era ataşat militar, pentru spionaj, sau „activităţi incompatibile cu statutul său”, ca să folosim limbajul diplomatic convenţional, şi s-a alăturat Statului Major General. În anii ’20, s-a folosit de averea pe care i-o adusese căsătoria cu fiica unui industriaş bogat ca să

cumpere pachetul de acţiuni majoritar al ziarului Partidului Centrului, *Germania*. Papen avea aşadar legături strânse cu câteva din forţele sociale şi politice-cheie în Republica de la Weimar, inclusiv cu aristocraţia funciară, cu Ministerul de Externe, cu armata, cercurile industriale, Biserica catolică şi presa. Într-adevăr, Schleicher l-a recomandat lui Hindenburg ca o persoană care avea să fie favorabilă intereselor armatei. Într-o măsură chiar mai mare decât Brüning, von Papen reprezenta o versiune a autoritarismului politic catolic comună în Europa la începutul anilor ’30. Conflictele sale cu propriul partid nu erau de dată recentă şi îl sprijinise deschis pe Hindenburg împotriva candidatului Centrului, Marx, la alegerile prezidenţiale din 1925. Partidul l-a dezavuat de acesta, iar Papen, la rândul său, şi-a predat legitimaţia de membru, proclamându-se adept al unei „sinteze a tuturor forţelor cu adevărat naţionaliste – indiferent de tabăra din care provin – şi asta nu în calitate de membru de partid, ci de german”.122 Ruptura era acum completă.123

Aceste evenimente au marcat, la acel moment, dar şi privit retrospectiv, sfârşitul democraţiei parlamentare în Germania. Majoritatea membrilor noului cabinet nu erau afiliaţi politic, cu excepţia câtorva care, cel puţin nominal, aparţineau Partidului Naţionalist. Papen şi cei apropiaţi în plan ideologic, inclusiv Schleicher, se considerau creatorii unui „Nou Stat”, situat deasupra partidelor, opus chiar principiului pluripartidismului, puterea adunărilor alese fiind şi mai redusă decât în proiectele ceva mai modeste ale lui Brüning. Tipul de stat pe care îl aveau în vedere era exemplificat de activitatea ministrului de Interne al lui Papen, Wilhelm Freiherr von Gayl, cel care contribuise la crearea unui stat militar, rasist şi autoritar, în zonele primite de Germania prin Tratatul de la Brest-Litovsk, din 1918.124 Printre propunerile lui Gayl se numărau limitarea dreptului de vot la o minoritate şi reducerea drastică a atribuţiilor parlamentare.125 Obiectivul pe care şi-l fixase Papen era acela de a da înapoi ceasul istoriei, de

a şterge nu numai democraţia weimareză, ci tot ce se întâmplase în politica europeană după revoluţia franceză şi de a recrea, în locul conflictului de clase modern, fundamentul ierarhic al unei societăţi a Vechiului Regim.126 Ca un simbol mic, dar grăitor al intenţiilor sale, a interzis utilizarea ghilotinei pentru execuţii în zonele din Prusia unde fusese introdusă în secolul al XIX-lea şi a înlocuit-o cu instrumentul prusac utilizat în mod tradiţional: securea.127 Totodată, într-o serie de acţiuni cu consecinţe mult mai vizibile, guvernul Papen a început să extindă restricţiile impuse de predecesorul său presei radicale şi asupra ziarelor democratice, interzicând publicaţii populare liberale şi de stânga precum ziarul social-democrat *înainte* (de două ori în numai câteva săptămâni), scoţând în afara legii ziare liberale de stânga ca *Ziarul popular de Berlin* (*Berliner Volkszeitung*) în două momente distincte şi convingându-i pe comentatorii liberali că libertatea presei fusese, în cele din urmă, abolită.128

Conservatorismul utopic al lui Papen era complet neadaptat realităţilor politice ale anului 1932. Guvernul său era alcătuit din oameni relativ inexperimentaţi. Atât de mulţi dintre ei făceau parte din aristocraţia funciară, încât era în general cunoscut ca „guvernul baronilor”. Papen şi Schleicher căzuseră de acord, în timpul discuţiilor ce precedaseră demisia lui Brüning, că aveau nevoie să câştige sprijinul naziştilor, conferind astfel sprijin de masă politicilor anti-democratice ale guvernului. Au obţinut acordul lui Hindenburg pentru dizolvarea Reichstagului şi convocarea de noi alegeri, lucru pe care Hitler îl ceruse aşteptându-se la o nouă creştere a votului nazist. Alegerile au fost fixate pentru sfârşitul lui iulie 1932. În plus, au acceptat şi solicitarea lui Hitler de a ridica interdicţia impusă cămăşilor brune. Concesia, credea Schleicher, avea să domolească extremismul nazist şi, printre altele, urma să-i convingă pe paramilitarii nazişti să devină un fel de armată auxiliară, cu ajutorul căreia restricţiile impuse

efectivelor forţelor armate germane de către Tratatul de la Versailles să poată fi definitiv depăşite.129 Dar acesta s-a dovedit a fi încă o mişcare dezastruos calculată. Mase de cămăşi brune au inundat din nou triumfătoare străzile, iar bătăile, încăierările sângeroase, rănirile şi asasinatele, nelipsite în totalitate nici în perioada de interdicţie de după aprilie 1931, au atins rapid noi niveluri record. Chiar şi în aceste circumstanţe, opinia publică a fost şocată când, pe 17 iulie 1932, un marş organizat de mii de membri ai Secţiunilor de Asalt, într-unul din fiefurile mişcării muncitoreşti, Altona, o municipalitate situată pe partea prusacă a graniţei cu Hamburgul, a întâmpinat o rezistenţă violentă din partea câtorva mii de Luptători ai Frontului Roşu, puternic înarmaţi. Richard Krebs, aflat în fruntea a 800 de marinari şi docheri comunişti gata să-i alunge pe nazişti de pe cheiuri, a povestit mai târziu cum Luptătorii Frontului Roşu primiseră ordin să-i atace pe paramilitarii nazişti în stradă. Pietre, gunoi şi tot felul de obiecte au fost aruncate în participanţii la marş. După unele relatări, pe acoperişuri se aflau trăgători de elită comunişti, gata să masacreze cămăşile brune aflate dedesubt. Cineva, nimeni nu ştia cine, a tras un foc de armă. Imediat, poliţia s-a panicat şi a deschis focul cu tot ce avea la dispoziţie, împroşcând toată localitatea cu gloanţe şi făcând mulţimea să se răspândească, speriată, în toate direcţiile. Comuniştii au părăsit zona, împreună cu toţi ceilalţi. Încercarea de a împiedica cămăşile brune să mărşăluiască pe teritoriul lor eşuase mizerabil.130 Au fost ucişi optsprezece oameni şi peste o sută au fost răniţi. Majoritatea deceselor au fost provocate, după cum au demonstrat rapoartele autopsiilor, de gloanţele trase din revolverele poliţiei. Gravitatea violenţelor la care ajunseseră acum confruntările politice impunea în acel moment, fără putinţă de tăgadă, o acţiune din partea guvernului.131

Cu toate acestea, neavând nicidecum intenţia de a scoate din nou SA-ul în afara legii, Papen s-a folosit de

evenimentele „Duminicii Sângeroase” de la Altona pentru a demite guvernul prusac, condus de social-democraţii Otto Braun şi Carl Severing, pe motiv că nu mai era capabil să menţină ordinea şi să impună legea. Aceasta a fost lovitura decisivă dată social-democraţilor pentru care fusese numit în funcţie. Papen putea face referire la un precedent, demiterea de către Ebert a guvernelor din Saxonia şi Thuringia în 1923, dar Prusia, reprezentând mai bine de jumătate din teritoriul Reichului şi cu o populaţie mai numeroasă decât cea a Franţei, era o ţintă mult mai semnificativă. Poziţia centrală jucată de armată în această situaţie politică conflictuală a fost ilustrată foarte semnificativ de desfăşurarea, pe străzile Berlinului, a unor trupe înarmate până-n dinţi şi de proclamarea stării de urgenţă în capitală. Poliţia controlată de social-democraţi a fost pur şi simplu dată la o parte; orice încercare a guvernului prusac de a o folosi pentru a rezista forţei armatei nu ar fi putut conduce decât la confuzie. Efectivele ei erau prea mici, iar ofiţerii superiori sau mijlocii erau fie dezamăgiţi de Republică, fie susţinători ai lui Papen, fie fuseseră câştigaţi deja de partea naziştilor.132

Dacă Papen şi Schleicher se temeau de o revoltă a muncitorilor, atunci se înşelau. Mulţi membri ai Stindardului Reichului erau gata să ia armele, şi mitralierele, pistoalele şi carabinele adunate pentru a apăra sediul central al partidului, în eventualitatea unui puci, până când poliţia, despre care partidul credea – greşit, după cum s-a dovedit – că se va opune oricărei tentative de a răsturna Republica, ajungea la faţa locului. O creştere recentă a numărului de membri adusese efectivele Unităţilor de Apărare Republicană ale Stindardului Reichului până peste cifra de 200.000. Dar erau net depăşiţi de cei trei sferturi de milion de paramilitari naziști şi ai Căştilor de Oţel care s-ar fi mobilizat cu certitudine în eventualitatea în care ar fi organizat o revoltă. Era slab antrenaţi şi nepregătiţi. Şi nu ar fi fost nicicum pe măsura forţelor bine echipate ale

armatei germane. Comuniştii, care dispuneau de rezerve mai substanţiale de armament, nu aveau nici cea mai mică intenţie de a le folosi în apărarea social-democraţilor.133

În contextul din iulie 1932, când Hindenburg, conducerea armatei şi conservatorii erau cu toţii foarte preocupaţi să evite provocarea unui război civil în Germania, o revoltă armată a Stindardului Reichului ar fi forţat căderea lui Papen sau o intervenţie a preşedintelui Reichului. Nu avem cum să ştim. Apelul la rezistenţă nu a mai venit. Tradiţia legalistă a social-democraţilor i-a convins să interzică orice formă de rezistenţă armată în faţa unor acte aprobate de preşedinte şi de guvernul legal constituit, sprijinite de armată şi acceptate de poliţie.134 Singurele opţiuni rămase lui Braun şi Severing erau protestele retorice şi procesele împotriva lui Papen, pe motiv de neconstituţionalitate. Pe 10 octombrie 1932, Curtea de Stat a emis o sentinţă favorabilă măcar parţial guvernului Braun, care a rămas astfel un ghimpe în coasta guvernului central, prin reprezentarea sa în Consiliul Reichului, camera superioară a legislativului naţional.135 între timp, Papen a obţinut din partea preşedintelui numirea sa în funcţia de Comisar al Reichului, pentru a duce la îndeplinire atribuţiile guvernului prusac, în vreme ce funcţionarii, pedanţi, au început să ezite şi şi-au suspendat activitatea până la rezolvarea disputei juridice.136

Lovitura lui Papen a fost fatală Republicii de la Weimar. A distrus principiul federal şi a deschis calea spre centralizarea completă a statului. În orice direcţie s-ar fi mers din acest moment, era îndoielnic că destinaţia o reprezenta democraţia parlamentară. După 20 iulie 1932, singurele alternative realiste erau o dictatură nazistă sau un regim conservator şi autoritar, sprijinit pe armată. Absenţa oricărei rezistenţe serioase din partea social-democraţilor, principalii apărători ai Republicii încă activi, a fost decisivă. I-a convins atât pe conservatori, cât şi pe naţional-socialişti că distrugerea instituţiilor democratice

putea fi realizată fără a întâmpina vreo opoziţie serioasă. Social-democraţii primiseră suficiente informaţii despre intenţiile lui Papen, dar nu făcuseră nimic. Erau paralizaţi nu numai de sprijinul dat loviturii lui Papen de către un om, Paul von Hindenburg, pe care îl sprijiniseră cu atât de puţin timp în urmă în campania prezidenţială, cât şi de catastrofala înfrângere suferită la alegerile parlamentare din Prusia, în aprilie 1932. În vreme ce naziştii îşi sporiseră reprezentarea în legislativul Prusiei de la 9 locuri la 162, iar comuniştii de la 48 la 57, social-democraţii pierduseră o treime dintre mandate, scăzând de la 137 la 94. Niciun partid nu deţinea majoritatea şi administraţia existentă, în frunte cu Braun şi Severing, a continuat ca guvern minoritar ce beneficia de o legitimitate democratică redusă în consecinţă. Dincolo de toate acestea, un sentiment al neputinţei se generalizase în rândurile conducerii partidului pe parcursul lunilor nesfârşite în care toleraseră politica dură de austeritate a lui Brüning. Sindicatele erau incapabile să se opună loviturii în vreun fel, deoarece şomajul masiv făcuse imposibilă organizarea unei greve generale; milioane de şomeri disperaţi nu ar fi avut de ales şi ar fi acceptat o slujbă, chiar dacă asta îi transforma în spărgători de grevă, şi sindicatele o ştiau. O reiterare a poziţiei unitare a organizaţiilor muncitoreşti, care încinsese puciul Kapp în 1920, ieşea astfel din discuţie. Naziştii jubilau. „Nu trebuie decât să îţi arăţi puţin colţii şi roşii vor capitula”, scria, pe 20 iulie, şeful propagandei naziste, Joseph Goebbels, în jurnalul său: social-democraţii şi sindicatele, observa satisfăcut, „nu ridică nici măcar un deget”. „Roşii”, nota la puţin timp după aceea, „au ratat şansa cea mare. Nu se va mai ivi niciodată”.137

Decizii fatale

I

Lovitura lui von Papen s-a produs în mijlocul celei mai frenetice şi mai violente campanii electorale de până atunci, duse într-o atmosferă şi mai iraţională şi mai

viciată de cât cea din urmă cu doi ani. Hitler a zburat din nou peste tot prin Germania, dintr-un oraş într-altul, vorbind în faţa unor mulţimi imense, la peste cincizeci de evenimente, denunţând lipsa de unitate, umilinţele şi eşecurile regimului republican şi oferind promisiunea vagă, dar plină de forţă, a unei naţiuni mai bune, mai unite în viitor. Între timp, comuniştii predicau revoluţia şi anunţau colapsul iminent al ordinii capitaliste, social-democraţii făceau apel la electorat să se ridice împotriva ameninţării fasciste, iar partidele burgheze susţineau o unitate capabilă să redea energia naţiunii, dar o unitate pe care erau în mod evident incapabile să o ofere.138 Degradarea vieţii politice parlamentare era ilustrată foarte sugestiv de stilul propagandistic al partidelor, inclusiv al social-democraţilor, care accentua tot mai mult aspectele emoţionale. Înconjurată de ciocniri de stradă tot mai violente şi de demonstraţii, confruntarea politică a început să se reducă la ceea ce social-democraţii numeau – fără nicio tentă critică – războiul simbolurilor. Angajând un psiholog – pe Serghei Şahotin, un elev radical al lui Pavlov, descoperitorul reflexelor condiţionate – pentru a-i ajuta în alegerile din 1931, social-democraţii şi-au dat seama că apelul la raţiune nu era suficient. „Trebuie să ne adresăm sentimentelor, sufletelor şi emoţiilor pentru ca raţiunea să câştige”. În practică, raţiunea a rămas undeva în urmă. Pentru alegerile din iulie 1932, social-democraţii au ordonat tuturor filialelor locale să se asigure că membrii purtau insigna partidului, se salutau cu pumnul încleştat când se întâlneau şi strigau sloganul „Libertate!” în momentele oportune. Într-un spirit similar, comuniştii foloseau de mult timp simbolul secerii şi ciocanului şi o varietate de sloganuri şi saluturi. Adoptând acest stil, partidele se plasau pe acelaşi nivel cu naziştii, cu ale căror zvastici, saluturi „Heil Hitler!” şi sloganuri simple şi viguroase le era greu să concureze.139

Căutând o imagine suficient de dinamică pentru a contracara succesul naziştilor, social-democraţii,

Stindardul Reichului, sindicatele şi un număr de alte organizaţii muncitoreşti au format, pe 16 decembrie 1932, „Frontul de Fier” cu scopul de a combate pericolul „fascist”. Noua mişcare împrumuta masiv din arsenalul de metode propagandistice puse la punct de comunişti şi naţional-socialişti. Discursurile lungi şi plictisitoare urmau să fie înlocuite de sloganuri scurte şi tăioase. Atenţia specială pe care mişcarea muncitorească o dedica de obicei educaţiei, raţiunii şi ştiinţei, urma să facă loc accentului pus pe trezirea emoţiilor maselor prin procesiuni pe străzi, marşuri în uniforme şi demonstraţii de voinţă colectivă. Noul stil propagandistic al social-democraţilor mergea până la inventarea unui simbol capabil să contracareze zvastica şi secera şi ciocanul: trei săgeţi paralele, semnificând cele trei componente principale ale Frontului de Fier. Nimic din toate astea nu a ajutat prea mult mişcarea muncitorească tradiţională, ai cărei membri, inclusiv cei care ocupau poziţii de frunte în Reichstag, au rămas sceptici ori s-au dovedit incapabili să se adapteze noului mod de a-şi prezenta politicile. Noile metode propagandistice îi plasau pe social-democraţi pe picior de egalitate cu naziştii; dar le lipsea dinamismul, vigoarea tinerească sau extremismul pentru a se transforma într-un rival adevărat. Simbolurile, marşurile şi uniformele nu au reuşit să aducă noi susţinători Frontului de Fier, de vreme ce tot aparatul organizaţional social-democrat era cel care controla. Pe de altă parte, nu a calmat temerile alegătorilor din clasa medie cu privire la intenţiile mişcării muncitoreşti.140

398

RICHARD J. EVANS

Chiar mai revelatoare erau afişele electorale utilizate de partide la începutul anilor ’30. O caracteristică comună majorităţii lor este prezenţa dominantă a figurii gigantice a unui muncitor dezbrăcat până la brâu, care ajunsese la finalul anilor ’20 să simbolizeze poporul german şi care înlocuia vechile reprezentări ale naţiunii: figura modestă şi

ironică a „Germanului Michel”, cu scufia de noapte pe cap sau personajul feminin *Germania*, mai puţin întâlnit. Posterele naziste îl arătau pe muncitorul gigant ridicându-se deasupra unei bănci pe care stătea scris „Marea Finanţă Internaţională” şi distrugând-o, cu loviturile ample ale unui compresor decorat cu zvastici; afişele social-democrate îl prezentau pe muncitorul gigant împingându-i cu coatele pe comunişti şi pe nazişti; posterele Partidului Centrului includeau desenul unui muncitor gigantic, poate ceva mai îmbrăcat, dar cu mânecile suflecate, îndepărtând cu forţa nişte nazişti şi comunişti minusculi din clădirea parlamentului; Partidul Popular prezenta acelaşi muncitor gigantic, purtând de data aceasta numai o bucată de pânză în jurul brâului, dându-i la o parte pe politicienii îmbrăcaţi respectabil ai tuturor celorlalte partide aflate în conflict în iulie 1932, adică exact inversul a ceea ce avea să se întâmple în realitate; chiar şi Partidul Naţionalist, rezistent la schimbări, utiliza un muncitor gigantic în posterele sale, deşi unul care se mulţumea să fluture steagul negru-alb-roşu al vechiului Reich bismarckian.141 Peste tot în Germania, alegătorii erau asaltaţi de imagini ale muncitorilor gigantici zdrobindu-şi oponenţii, lovindu-i cu picioarele, aruncându-i din parlament sau privind de sus ameninţători la politicienii cu frac şi joben, aproape invariabil prezentaţi ca nişte pigmei nesemnificativi şi certăreţi. Masculinitatea exacerbată înlătura facţiunile politice puse pe scandal, ineficiente şi efeminate. Oricare ar fi fost intenţia, mesajul subliminal era că finalul parlamentarismului sosise: un mesaj făcut explicit în ciocnirile de stradă zilnice dintre grupările paramilitare, în omniprezenţa uniformelor şi a tribunelor destinate discursurilor, în violenţa neîncetată şi haosul ce caracteriza întrunirile electorale.

Niciun alt partid nu putea rivaliza cu naziştii în acest domeniu. Şi poate că Goebbels se plângea că „acum ne fură metodele”, dar cele trei săgeţi nu aveau o rezonanţă simbolică profundă, spre deosebire de mai familiara

zvastică. Dacă ar fi vrut să aibă o şansă de a-i bate pe nazişti chiar după regulile acestora din urmă, ar fi trebuit să înceapă mai devreme.142 Campania lui Goebbels nu s-a concentrat asupra performanţelor guvernului Papen, ci asupra performanţelor Republicii de la Weimar. În consecinţă, principalii vizaţi în acest moment erau alegătorii social-democraţi şi ai Partidului Centrului. Un şuvoi de afişe, pancarte, foi volante, filme şi discursuri schiţau în termeni apocaliptici imaginea terifiantă a „războiului civil roşu pentru Germania", un război în care alegătorii aveau de făcut o opţiune clară: vechile forţe ale corupţiei şi trădării sau renaşterea naţională şi deschiderea drumului spre un viitor glorios. Goebbels şi aparatul său propagandistic intenţionau să copleşească electoratul prin bombardarea neîncetată a simţurilor acestuia. Saturaţia urma să fie atinsă nu numai prin publicitatea de masă, dar şi printr-o campanie concertată de vizite la domiciliu şi împărţire de foi volante. Instalaţiile de amplificare urlau discursuri naziste în orice spaţiu public întâlnit în cale. Imaginile vizuale, transmise nu numai prin postere sau ilustraţii din presă, ci şi prin demonstraţii de masă şi marşuri, eliminau discursul raţional şi argumentele verbale în favoarea unor stereotipuri uşor asimilabile, care mobilizau o gamă întreagă de sentimente, de la revoltă şi agresivitate la nevoia de siguranţă şi de izbăvire. Coloanele în marş ale cămăşilor brune, saluturile rigide şi posturile militare adoptate de liderii nazişti transmiteau nu numai un mesaj de ordine şi de trăinicie, ci şi de dârzenie neabătută. Stindardele şi steagurile proiectau imaginea activismului continuu şi a idealismului. Limbajul agresiv al propagandei naziste repetase la nesfârşit imagini stereotipice ale oponenţilor lor – „criminalii din noiembrie", „şefii roşii", „păpuşarii evrei", „haita roşie de criminali". Totuşi, dată fiind nevoia naziştilor de a calma clasele mijlocii, muncitorul gigantic era, în unele cazuri, prezentat într-o postură binevoitoare, lipsită de ferocitate şi agresivitate,

purtând cămaşă şi împărţind unelte de muncă şomerilor, în loc să le folosească pe post de arme pentru distrugerea adversarilor; naziştii erau pregătiţi să guverneze responsabil.143

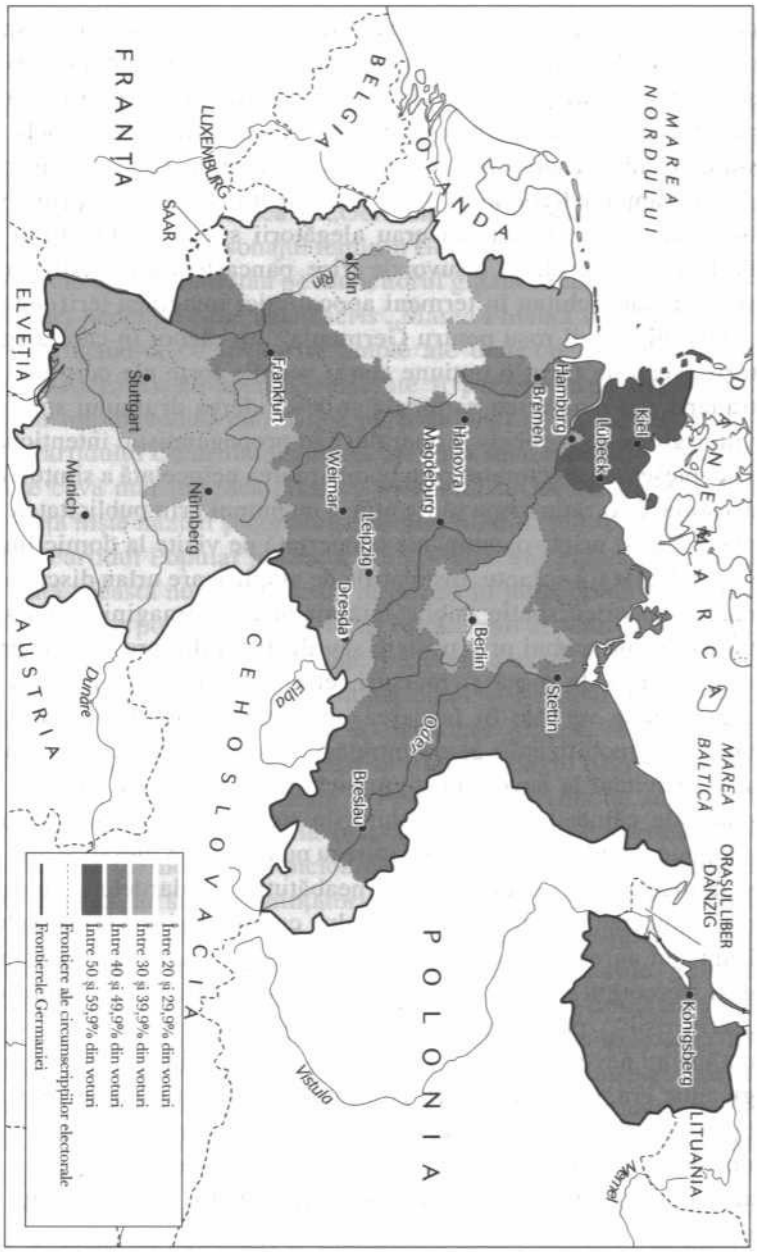

Naziștii la alegerile pentru Reichstag din iulie 1932

Această campanie electorală, de o intensitate fără precedent, a adus în scurt timp rezultatele dorite. Pe 31 iulie 1932, alegerile pentru Reichstag au dat măsura

nebuniei tacticii adoptate de von Papen. Departe de a-i face pe nazişti şi pe Hitler mai maleabili, alegerile le-au sporit imens forţa, dublându-le voturile, de la 6, 4 milioane la 13, 8, şi transformându-i, cu 230 de locuri, în de departe cel mai mare partid din Reichstag, cu o sută de locuri mai mult decât următorul grup, social-democraţii, care reuşiseră să-şi limiteze pierderile la numai 10 locuri şi trimiseseră 133 de deputaţi în noua legislatură. Voturile obţinute de nazişti erau de peste două ori mai numeroase, de la cele 18, 3% în septembrie 1930, la 37, 4%. Polarizarea crescândă a scenei politice era subliniată şi de noile succese ale comuniştilor, care au trimis în Reichstag 89 de deputaţi, faţă de 77 anterior. Dar în vreme ce Partidul Centrului a reuşit din nou să câştige mai multe voturi şi să obţină 75 de mandate în noul parlament, numărul cel mai mare din istoria sa, naţionaliştii au înregistrat noi pierderi, scăzând de la 41 la 37 de locuri şi fiind astfel reduşi la statutul unui partid periferic. Şi mai frapantă însă a fost anihilarea aproape completă a partidelor de centru. Partidul Popular a pierdut 24 din cele 31 de mandate deţinute, Partidul Economiei 21 din 23, iar Partidul Statului, fost Democrat, 16 din 20. Micile grupări de dreapta, care atrăseseră atât de multe voturi din partea clasei mijlocii în 1930, s-au prăbuşit şi ele, păstrând numai 9 din cele 55 de mandate deţinute anterior. Stânga şi dreapta se confruntau acum în Reichstag pe deasupra unui centru redus la insignifianţă; un vot combinat al comuniştilor şi social-democraţilor, de 13, 3 milioane, se confrunta cu un vot nazist, de 13, 8 milioane, celelalte partide laolaltă reuşind să obţină abia 9, 8 din voturi.144

Motivele succesului nazist la urne în iulie 1932 erau, în mare parte, aceleaşi ca în septembrie 1930; aproape doi ani de criză societală, politică şi economică în continuă şi rapidă agravare nu făcuseră decât să le dea şi mai multă validitate. Alegerile au confirmat statutul naziştilor de coaliţie-curcubeu a nemulţumiţilor, cu diferenţa că acum era net mai mare succesul în rândurile clasei mijlocii, care

– e clar – renunţase la ezitările manifestate cu doi ani în urmă, când se orientase spre diferite grupuscule de dreapta. Aproape toţi alegătorii partidelor burgheze îşi făcuseră acum loc în rândurile electoratului nazist. Unul din doi alegători care sprijiniseră grupările disidente, rupte din alte partide, în septembrie 1930, se reorientase acum spre nazişti, la fel una dintre trei persoane care votaseră, la ultimele alegeri legislative, pentru naţionalişti, Partidul Popular sau Partidul Statului. O treime din câştigurile partidului au venit de la grupările rupte anterior din alte partide. Printre aceşti alegători se numărau cei care votaseră în 1924 şi 1928 cu naţionaliştii. Chiar şi o mică parte dintre simpatizanţii comunişti sau catolici s-au reorientat, deşi tendinţa a fost mai mult decât compensată de numărul celor care reveneau în rândurile votanţilor celor două partide. Partidul Nazist a continua să aibă succes în special printre protestanţi, numai 14% din electoratul catolic susţinându-l, faţă de 40% din cel non-catolic. 60% din electoratul nazist provenea din categoriile mijlocii în sensul larg al cuvântului; 40% erau muncitori manuali şi familiile lor şi, în covârşitoare majoritate a cazurilor, era vorba de muncitori ale căror legături cu mişcarea muncitorească fuseseră, dintr-o varietate de motive, întotdeauna slabe. Proporţionalitatea inversă între scorul obţinut de nazişti în orice circumscripţie şi nivelul şomajului era extrem de evidentă. Naziştii au continuat să fie un pol de atracţie pentru toate categoriile sociale nemulţumite, beneficiind de un sprijin puternic în special în clasa mijlocie şi de un număr mult mai mic de suporteri în categoriile de muncitori industriali şi în comunitatea catolică, în special acolo unde exista infrastructura instituţională a mişcării muncitoreşti sau a asociaţiilor voluntare catolice.145

Totuşi, chiar dacă iulie 1932 a adus Partidului Nazist o creştere masivă a prezenţei în Reichstag, alegerile au reprezentat o dezamăgire pentru liderii săi. Pentru ei, elementul crucial nu era ameliorarea reprezentării în

legislativ, ci faptul că nu reuşiseră să-şi îmbunătăţească performanţa în raport cu al doilea tur al alegerilor prezidenţiale sau cu alegerile din Prusia, din aprilie precedent. Exista în consecinţă impresia că votul nazist atinsese limita maximă. Mai mult, în ciuda unor eforturi masive, partidul înregistrase numai succese limitate în încercarea de a pătrunde în bazinul electoral social-democrat sau catolic. Astfel, bucuria cu care naziştii întâmpinaseră victoria din septembrie 1930 nu s-a mai repetat. Goebbels a destăinuit în jurnalul sentimentul că „am câştigat la un fir de păr", nimic mai mult. „Aşa nu vom obţine niciodată o majoritate absolută", a concluzionat. Alegerile au conferit un nou sentiment al urgenţei, senzaţia că, aşa cum se exprima Goebbels, „trebuie să se întâmple ceva. Vremea opoziţiei a trecut. Acum a venit rândul faptelor!" 146 Momentul cuceririi puterii venise, a adăugat a doua zi, şi tot atunci a adăugat că Hitler era de aceeaşi părere. Altfel, dacă mergeau în continuare pe calea parlamentară spre putere, stagnarea electorală sugera că situaţia ar putea începe să scape de sub control. Cu toate acestea, Hitler excludea posibilitatea intrării într-un guvern de coaliţie condus de un alt partid, o opţiune justificată, dat fiind faptul că partidul său avea de departe cele mai multe locuri în adunarea legislativă naţională. Aşadar, după alegeri, Hitler a insistat că va intra într-un guvern numai în calitate de cancelar al Reichului. Era singura poziţie care garanta prezervarea misticii carismei sale printre susţinătorii nazişti. Spre deosebire de o poziţie subordonată în cabinet, funcţia de cancelar i-ar fi oferit mari şanse să transforme dominaţia asupra guvernului într-o dictatură naţională, prin utilizarea tuturor forţelor aparatului de stat, care s-ar fi aflat la dispoziţia sa.

n

Un incident produs în primele zile ale lui august 1932 demonstra foarte bine cum puteau fi folosite aceste fapte. În încercarea de a prelua controlul asupra situaţiei, Papen luase, pe 29 iulie, decizia de a interzice întrunirile politice

publice. În realitate, aceasta nu a făcut decât să-i lipsească pe activişti de un debuşeu legal pentru pasiunile lor politice inflamate, aşa încât violenţele de stradă au primit un nou stimul. Drept urmare, pe 9 august, a promulgat un alt decret prezidenţial de urgenţă, impunând pedeapsa cu moartea pentru oricine îşi ucidea un oponent politic din ură sau furie. Intenţiona să-l aplice în primul rând comuniştilor. Dar devreme în dimineaţa zilei următoare, un grup de paramilitari nazişti beţi, înarmaţi cu bastoane de cauciuc, pistoale şi tacuri de biliard rupte, au pătruns cu forţa într-o fermă din satul Potempa din Silezia Superioară şi l-au atacat pe unul din locatari, un simpatizant comunist, Konrad Pietzuch. Cămăşile brune l-au lovit peste faţă cu un tac, l-au bătut până l-au lăsat inconştient, l-au lovit cu cizmele în timp ce se afla la pământ şi apoi l-au lichidat cu un revolver. Pieutzsch era polonez, aşa că incidentul era deopotrivă unul rasial şi politic, şi în plus câteva din cămăşile brune aveau o dispută personală cu el. Indiferent de acestea, era clar vorba de o crimă politică, ce intra sub incidenţa decretului de urgenţă, aşa că cinci dintre paramilitari au fost arestaţi, judecaţi şi condamnaţi la moarte în oraşul vecin, Beuthen. Imediat ce verdictul a fost anunţat, trupe de asalt naziste, în uniforme brune, s-au dezlănţuit pe străzile oraşului, distrugând magazine evreieşti şi devastând birourile ziarelor liberale şi de stânga. Hitler în persoană a denunţat public injusteţea „acestui monstruos şi sângeros verdict”, iar Hermann Göring a trimis un mesaj deschis, de solidaritate cu cei condamnaţi „din amărăciune şi mânie nemărginită faţă de verdictul terorist care v-a fost dat”.147

Crima s-a transformat într-unul din subiectele negocierilor dintre Hitler, Papen şi Hindenburg pe tema participării naziste la guvernare. În mod ironic, Hindenburg ezita oricum să-l accepte pe Hitler în funcţia de cancelar, deoarece numirea unui guvern condus de liderul unui partid care câştigase alegerile ar fi adus prea mult cu revenirea la un regim parlamentar. Acum era

alarmat şi de crima de la Potempa. „Nu am nicio îndoială în ceea ce priveşte dragostea dumneavoastră pentru Patrie”, i-a spus condescendent lui Hitler, pe 13 august 1923. „Împotriva actelor potenţiale de terorism şi de violenţă, a adăugat, aşa cum au fost comise, regretabil, de către membri ai diviziilor SA, voi interveni cu toată fermitatea”. Nici Papen nu dorea să-i permită lui Hitler să conducă cabinetul. După ruperea negocierilor, Hitler a declarat:

Camarazi întru rasă germani! Oricine dintre voi care simte ceva faţă de lupta dusă pentru onoarea şi libertatea ţării, va înţelege de ce refuz să intru în acest guvern. Justiţia domnului von Papen va sfârşi prin a condamna la moarte poate mii de naţional-socialişti. A crezut cineva că mi-ar putea lega numele de această acţiune de o agresivitate oarbă, de această provocare la adresa întregului popor? Domnii se înşală! Herr von Papen, acum ştiu ce înseamnă „obiectivitatea” dumneavoastră pătată de sânge! Vreau victoria Germaniei naţionaliste şi anihilarea marxiştilor distrugători şi corupători. Nu sunt potrivit ca să fiu călăul luptătorilor naţionalişti pentru libertate ai poporului german! 14*

Sprijinul lui Hitler pentru violenţa brutală a Secţiunilor de Asalt nu ar fi putut fi mai clară. A fost suficient pentru a-l intimida pe Papen, care nu avusese niciodată intenţia de a aplica decretul în cazul naziştilor, şi a-l convinge să comute pe 2 septembrie pedepsele cu moartea ale celor cinci în închisoare pe viaţă, în speranţa de a-i calma pe liderii nazişti.149 La puţină vreme după incident, temându-se de o nouă interdicţie, Hitler a dat tuturor cămăşilor brune o permisie de cincisprezece zile. Nu ar fi trebuit să se deranjeze.150

Totuşi, naziştii, care simţiseră mirosul puterii după scrutinul din iulie, au fost profund dezamăgiţi de eşecul conducerii de a intra la guvernare. Totodată, ruperea negocierilor îi lăsase pe Hindenburg şi Papen cu problema câştigării legitimităţii populare. Se părea că momentul

distrugerii democraţiei parlamentare venise, dar cum putea fi realizat acest lucru? Papen, cu sprijinul lui Hindenburg, a luat decizia dizolvării Reichstagului, chiar din momentul în care se reunea. Avea apoi să utilizeze – sau mai degrabă să abuzeze de – puterea preşedintelui de a guverna prin decret, declarând că nu aveau să mai fie organizate alegeri. Cu toate acestea, când în cele din urmă, în septembrie, Reichstagul s-a reunit în mijlocul unor scene haotice, Hermann Göring, devenit, conform tradiţiei, preşedintele sesiunii ca reprezentant al celui mai mare partid, a ignorat deliberat încercările lui Papen de a proclama adunarea dizolvată şi a permis discutarea unei moţiuni de cenzură comuniste. Moţiunea a câştigat sprijinul a 512 deputaţi, numai 42 votând împotrivă şi 5 abţinându-se. Votul a fost atât de umilitor şi a demonstrat cu atât de multă pregnanţă lipsa de sprijin a lui Papen, încât planul de abolire a alegerilor a fost abandonat. În schimb, guvernul nu a găsit altă alternativă decât să urmeze litera constituţiei şi să convoace alegeri legislative pentru noiembrie.151

În noua campanie electorală, Hitler, înfuriat de tacticile lui Papen, a lansat atacuri vehemente la adresa guvernului. Un cabinet alcătuit din aristocraţi reacţionari nu avea să câştige niciodată sprijinul unui om din popor ca el, a proclamat acesta. Presa nazistă a făcut o imensă publicitate unui nou tur triumfător al lui Hitler prin statele germane; dar exagerările acesteia, legate de mulţimile uriaşe şi de entuziasmul dezlănţuit pentru oratoria lui Hitler nu puteau ascunde, cel puţin nu pentru conducerea nazistă, faptul că multe dintre sălile în care vorbea erau acum pe jumătate goale şi că, din cauza tuturor campaniilor duse în acel an, partidul devenise incapabil din punct de vedere financiar să susţină un efort propagandistic similar. În plus, atacurile populiste ale lui Hitler împotriva lui von Papen începuseră să sperie alegătorii din clasa mijlocie, care aveau impresia că vedeau trăsăturile „socialiste” ale nazismului ieşind din

nou la suprafaţă. Participarea la o grevă a sistemului de transport berlinez, alături de comunişti, în perioada premergătoare alegerilor nu ameliorase imaginea partidului în ochii proletariatului din Berlin, deşi aceasta fusese intenţia lui Goebbels, dar în contrapartidă îi îndepărtase pe unii alegători din zonele rurale şi îi speriase pe alţii din clasa mijlocie. Metodele propagandistice ale partidului, altă dată considerate novatoare, erau acum cunoscute de toată lumea. Goebbels nu mai avea niciun as în mânecă cu care să-şi uimească electoratul. Liderii nazişti, pesimişti, s-au resemnat în faţa perspectivei unor pierderi severe în ziua alegerilor.152

Starea de spirit ce caracteriza segmente largi ale categoriilor mijlocii protestante era surprinsă în jurnalul Luisei Solmitz, o fostă învăţătoare ce trăia la Hamburg. Născută în 1899 şi căsătorită cu un fost ofiţer, era o veche admiratoare a lui Hindenburg şi Hugenberg, îl vedea pe Brüning cu un dispreţ tipic protestant, considerându-l un „iezuit neînsemnat" şi se plângea adesea în jurnal de violenţa nazistă.153 Dar în aprilie 1932, mersese să-l asculte pe Hitler la o întrunire într-o suburbie a Hamburgului şi fusese entuziasmată deopotrivă de atmosferă şi de publicul foarte divers, dar şi de discurs în sine.154 „Geniul lui Hitler te cucereşte, scria, e german şi are dreptate".155 Nu a trecut mult şi toţi prietenii familiei, toţi din clasa mijlocie, îl susţineau pe Hitler şi nu exista nicio îndoială că în iulie aveau să-l voteze. Dar au fost dezgustaţi de aroganţa lui Göring faţă de Reichstag în momentul reunirii legislativului şi de ceea ce considerau a fi alunecarea spre stânga a naziştilor în timpul campaniei electorale din noiembrie. Acum înclinau spre Papen, deşi niciodată cu prea mult entuziasm din cauza catolicismului acestuia. „Am votat pentru Hitler de două ori", i-a spus un vechi prieten, fost combatant, dar nu o s-o mai fac". „E trist ce se întâmplă cu Hitler", i-a mărturisit o altă cunoştinţă. „Nu mai pot continua să-l susţin". Sprijinul dat de Hitler grevei muncitorilor berlinezi din transporturi l-a

costat mii de voturi, credea Luise Solmitz. Nu era interesat de Germania, a concluzionat ea pesimist, ci numai de putere. „De ce ne-a abandonat Hitler, după ce ne arătase un viitor căruia i se putea spune da?” se întreba. În noiembrie, familia Solmitz a votat pentru naţionalişti.156

Confruntaţi cu un asemenea sentiment de dezamăgire, nu e de mirare că rezultatele naziştilor au fost slabe. Alegerile, la care prezenţa a fost mult mai mică decât în iulie, au adus o scădere substanţială a votului nazist, de la 13, 7 la 11, 7 milioane de voturi, ceea ce i-a redus reprezentarea de la 230 la 196 de locuri. Naziştii rămâneau de departe cel mai mare partid. Dar acum aveau mai puţine locuri decât cele două partide „marxiste” la un loc.157 „Hitler a intrat în declin”, a declarat ziarul social-democrat *înainte.158* „Am suferit un eşec”, mărturisea Joseph Goebbels în jurnalul său.159 La polul opus, alegerile aduseseră unele câştiguri guvernului. Naţionaliştii şi-au îmbunătăţit reprezentarea parlamentară de la 37 la 51 de locuri, iar Partidul Popular de la 7 la 11. Mulţi dintre alegătorii lor reveniseră din exilul nazist. Dar şi aceste cifre erau teribil de nesatisfăcătoare, reprezentând sub o treime faţă de ceea ce respectivele partide realizaseră la apogeul lor, în 1924. Declinul vrednic de milă al foştilor democraţi, Partidul Statului, a continuat, iar reprezentarea lor s-a înjumătăţit, de la 4 la 2 locuri. Social-democraţii au pierdut alte 12 locuri, ajungând la 121 de locuri, cea mai joasă cifră din 1924. Pe de cealaltă parte, creşterea comuniştilor, în continuare al treilea partid ca mărime, nu s-a oprit, ei câştigând alte 11 locuri, ceea ce le-a adus un total de 100 de locuri, la distanţă mică de social-democraţi. Pentru mulţi germani din clasa mijlocie, era o prestaţie înspăimântător de eficientă, care crea perspectiva ameninţătoare a unei revoluţii comuniste, în viitorul nu prea îndepărtat. Şi Partidul Centrului a înregistrat un oarecare declin, de la 75 la 70 de locuri, unele voturi îndreptându-se spre nazişti, şi acelaşi lucru s-a întâmplat şi cu aripa sa bavareză, Partidul Popular

Bavarez.160

În ansamblu, situaţia din Reichstag era şi mai greu gestionabilă. O sută de comunişti se confruntau acum cu 196 de nazişti, aflaţi în partea cealaltă a camerei, ambele grupări decise să distrugă

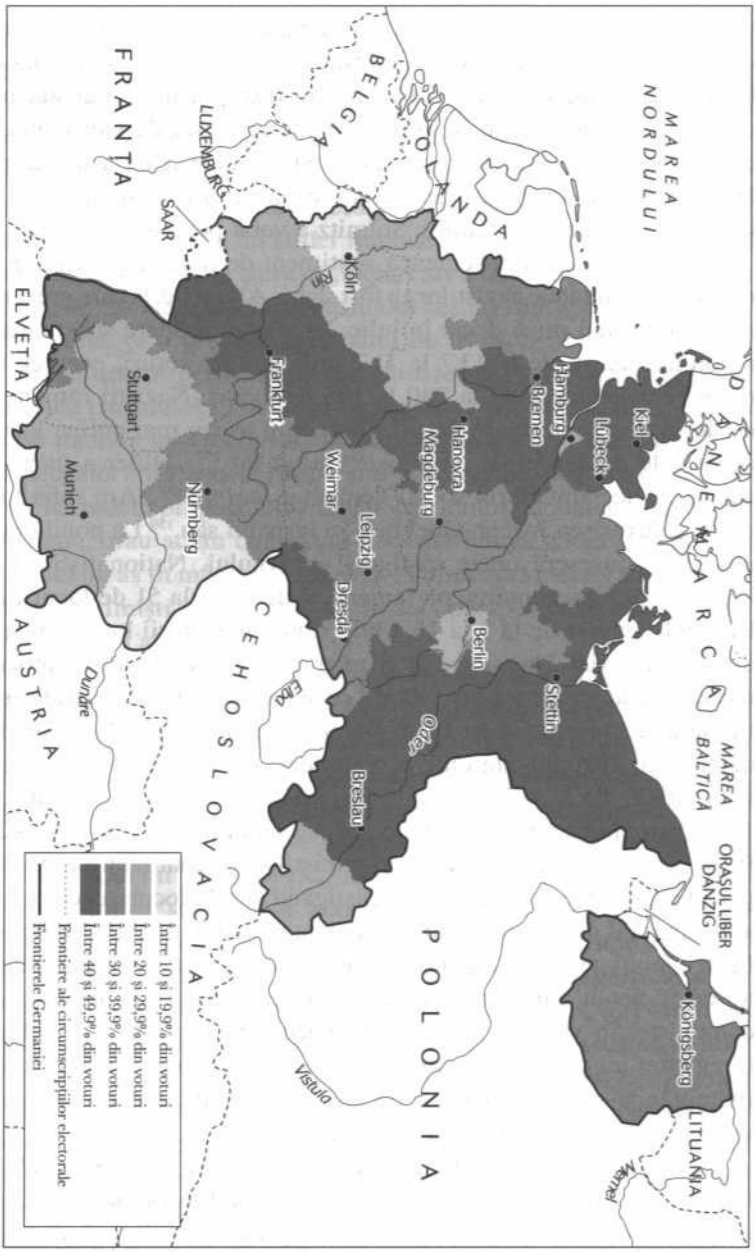

Naziștii la alegerile pentru Reichstag din noiembrie 1932

sistemul parlamentar, pe care îl urau şi dispreţuiau. Ca urmare a atacurilor verbale ale guvernului asupra lor, Partidul Centrului şi social-democraţii erau mai ostili ca niciodată lui Papen. Acesta nu reuşise nicidecum să

anuleze efectele umilirii sale în Reichstag de pe 12 septembrie. În noul legislativ se confrunta tot cu o covârşitoare majoritate ostilă guvernului său. Papen s-a gândit să taie nodul gordian prin scoaterea în afara legii a comuniştilor şi a naziştilor şi să utilizeze armate pentru a impune un regim prezidenţial, marginalizând complet Reichstagul. Dar nu era o soluţie realistă deoarece, în mod fatal, în acest moment pierduse deja încrederea armatei şi a conducătorilor acesteia. Mai devreme în acel an, ierarhia militară l-a îndepărtat pe ministrul Apărării, generalul Wilhelm Groener, a cărui disponibilitate de a ajunge la un compromis cu regimul republican şi cu instituţiile acestuia nu o mai găsea adecvată noilor circumstanţe. A fost înlocuit de Schleicher, ale cărui puncte de vedere erau mai apropiate de cele ale liderilor armatei. În ceea ce-l privea, Schleicher era iritat de acţiunile cancelarului, care avusese obrăznicia de a-şi pune în aplicare propriile idei şi planuri de instalare a unui regim autoritar, în loc să urmeze instrucţiunile persoanei care jucase un rol atât de important în aducerea lui Papen la putere, adică el însuşi. De asemenea, Papen nu reuşise, în mod evident să creeze majoritatea parlamentară, formată în principal din nazişti şi catolici, pe care Schleicher şi armata o doriseră. Venise momentul unei noi iniţiative. Schleicher l-a informat discret că armata nu dorea să rişte un război civil şi nu avea să-l mai sprijine. Cabinetul a fost de acord şi Papen, confruntat cu perspectiva unor violenţe de stradă imposibil de controlat şi lipsit de mijloacele necesare pentru a preveni escaladarea lor, a fost nevoit să-şi anunţe intenţia de a demisiona.161

m

Au urmat două săptămâni de negocieri complicate, conduse de Hindenburg şi de anturajul său. În acest moment, constituţia revenise *de facto* la modelul bismarckian, guvernele fiind numite de şeful de stat, fără nicio legătură cu majorităţile parlamentare sau cu legislativul. Ca factor politic, Reichstagul fusese complet

marginalizat. În realitate, nu mai era necesar, nici măcar pentru votarea legilor. Totuşi, rămânea foarte reală problema că orice guvern care ar fi încercat să modifice constituţia într-un sens autoritar, fără a beneficia de legitimitatea conferită de o majoritate parlamentară, şi-ar fi asumat un risc foarte serios de a declanşa un război civil. Drept urmare, căutarea sprijinului parlamentar a continuat. Întrucât naziştii nu doreau să intre în joc, Schleicher a fost nevoit să preia el însuşi funcţia de cancelar, pe 3 decembrie. Guvernul său a fost condamnat din prima zi. Hindenburg a fost iritat de înlăturarea lui Papen, pe care îl aprecia şi în care avea încredere, şi a altora, ale căror idei le împărtăşea. Schleicher, mai puţin urât de social-democraţi şi de catolici decât Papen, a reuşit să câştige un răgaz de câteva săptămâni, evitând retorica autoritară. A continuat să spere că va reuşi să-i convingă pe nazişti să-i acorde sprijin. Aceştia ieşiseră slăbiţi din alegerile din noiembrie şi erau divizaţi în legătură cu ce ar fi trebuit să facă în continuare. Mai mult, la începutul lui decembrie, în alegerile locale organizate în Thuringia, scorul lor s-a prăbuşit cu aproximativ 40% faţă de rezultatul înregistrat în iulie. Un an de campanii epuizante lăsaseră partidul aproape falimentar. Lucrurile păreau să meargă exact aşa cum Schleicher îşi dorea.162

În interiorul Partidului Nazist începuseră să apară voci critice la adresa lui Hitler, pentru refuzul acestuia de a se alătura unui guvern de coaliţie dacă nu el era cel care-l conducea. Principalul critic era Liderul Organizatoric al partidului, Gregor Strasser, care era dureros de conştient de situaţia dificilă în care Hitler – era tot mai convins de asta – adusese organizaţiile partidului, construite cu atâtea eforturi de-a lungul anilor. Strasser a început să dezvolte legături atât cu lumea marilor afaceri, vizând realimentarea fondurilor partidului, cât şi cu sindicatele, pe care încerca să le convingă de avantajele participării la un guvern de largă coaliţie naţională, însă, conştienţi de punctele sale de vedere, inamicii săi din interiorul

conducerii naziste şi în primul rând Joseph Goebbels au început să ţească intrigi şi să-l acuze că încerca să saboteze ascensiunea partidului la putere.163 Lucrurile au ajuns la un punct de cotitură când Schleicher, încercând să facă presiuni asupra lui Hitler pentru a se alătura cabinetului, a început negocieri separate cu Strasser, pentru un posibil post în guvern. Hitler era neclintit; naziştii nu trebuiau să intre într-un guvern pe care el nu îl conducea. Într-o întâlnire tensionată cu Hitler, Strasser a pledat în zadar în favoarea punctului său de vedere. Refuzat din nou, a demisionat din toate funcţiile de partid, pe 8 decembrie, într-o criză de orgoliu rănit.

Hitler a acţionat rapid pentru a preveni o ruptură în partid, expulzându-i pe susţinătorii cunoscuţi ai fostului său adjunct şi făcând apel în persoană la cei care ezitau. Într-un tumeu-fulger prin ţară, Hitler s-a adresat nenumăratelor grupuri de activişti ai partidului şi i-a convins de justeţea poziţiei sale, plasându-l pe Strasser în postura trădătorului, la fel cum Stalin făcea cu Troţki în Uniunea Sovietică, aproximativ în aceeaşi perioadă. Pericolul unei scindări fusese real; Hitler şi Goebbels cu siguranţă l-au luat foarte în serios. Dar ar fi fost o ruptură din raţiuni tactice, nu una principială. Strasser nu reprezenta sub nicio formă o viziune asupra viitorului diferită de cea a lui Hitler; poziţiile sale ideologice erau foarte asemănătoare cu cele ale liderului său şi îşi dăduse acordul complet pentru expulzarea fratelui său, Otto, în 1930, ale cărui concepţii fuseseră cu adevărat mult la stânga ideilor acceptate în partid. Gregor Strasser nici nu a opus o rezistenţă puternică în decembrie 1932. Dacă şi-ar fi promovat punctul de vedere, ar fi putut lua cu el o porţiune substanţială din partid, rănindu-l fatal. Dar nu a făcut nimic. Imediat după demisie a plecat în vacanţă în Italia şi, deşi nu a fost expulzat din partid, nu a mai jucat niciun rol în funcţionarea acestuia şi s-a retras complet din viaţa politică. Hitler s-a autonumit Lider Organizaţional al partidului şi a demantelat structura centralizată creată de

Strasser, pentru eventualitatea în care altcineva ar fi încercat să preia controlul. Criza din partid trecuse. Hitler şi conducerea puteau respira liniştiţi din nou.164

Eşecul lui Schleicher de a-i câştiga pe nazişti de partea sa avea să se dovedească decisiv. La prima vedere, e clar, perspectivele sale la începutul noului an nu erau foarte întunecate. Partidul Nazist era în declin şi nici performanţele sale, în alegerile regionale din micul stat Lippe, de pe 15 ianuarie, unde a câştigat 39, 5% din voturi, nu au convins prea multă lume, dat fiind numărul total al celor cu drept de vot: 100.000. Un efort propagandistic masiv şi o campanie de o intensitate fără precedent nu reuşiseră să aducă o îmbunătăţire a scorului din iulie 1932. Hitler şi Goebbels au putut da din nou curaj naziştilor şi întări hotărârea partidului prezentând rezultatul ca un triumf, dar majoritatea personalităţilor politice ştiau adevărul.165 Şi din alte puncte de vedere, naziştii păreau să-şi piardă forţa. Procentul obţinut în alegerile din cadrul uniunilor studenţeşti a scăzut de la 48% în 1932, la 43% la începutul lui 1933.166 între timp, perspectivele economice păreau finalmente să se amelioreze, criza părea să se fi diminuat simţitor, iar Schleicher, dându-şi seama de posibilităţile oferite de abandonarea etalonului-aur de către Germania, pregătea un program masiv de creare de locuri de muncă, cu scopul de a rezolva problema şomajului, cu ajutorul lucrărilor publice. Toate acestea nu aduceau nimic bun naziştilor, a căror predominanţă electorală fusese, înainte de toate, rezultatul crizei. Nu-şi mai puteau ameliora rezultatele din alegerile regionale şi toată lumea o ştia.

Dar declinul naziştilor şi refacerea economiei puteau deveni factori cruciali numai peste un număr de luni sau chiar de ani. Schleicher nu avea la dispoziţie luni sau ani, ci numai săptămâni. Din punctul de vedere al lui Hindenburg şi al consilierilor săi, în special al fiului său, Oskar, necesitatea îmblânzirii naziştilor prin includerea lor în guvern părea mai urgentă ca niciodată. Recentele

pierderi şi dispute interne păreau să-i fi pus pe naziştiîntr-o situaţie în care erau mai maleabili. Dar dacă declinul lor continua, atunci părea la fel de posibil ca, odată revenită creşterea economică, vechile partide să se refacă şi să se întoarcă la un sistem parlamentar, poate chiar cu implicarea social-democraţilor. Alfred Hugenberg era la fel de alarmat de un asemenea viitor. Unele dintre proiectele economice ale lui Schleicher, care includeau o posibilă naţionalizare a industriei siderurgice şi anularea, în decembrie, a reducerii salariilor şi ajutoarelor sociale impuse de către Papen în septembrie precedent, provocau nelinişte în unele sectoare ale lumii afacerilor, sectoare ale căror interese Hindenburg, Papen şi Hugenberg le luau în serios. Ca proprietar de domeniu, Hindenburg s-a distanţat şi mai mult de cancelar din cauza propunerilor lui Schleicher pentru o reformă agrară la est de Elba, unde marile proprietăţi falimentare aveau să fie distribuite ţăranilor. În jurul preşedintelui a început să se coaguleze o coaliţie de forţe conservatoare, al căror obiectiv era îndepărtarea lui Schleicher, al cărui anunţ că nu favoriza nici capitalismul, nici socialismul îl găseau extrem de îngrijorător.167

Alegerile regionale, 1931–1933

Conspiratorii s-au asigurat de sprijinul Căştilor de Oţel şi al liderilor acestora, Franz Seldte şi Theodor Ducsterberg, pentru un plan de îndepărtare a lui Schleicher şi de înlocuire cu un cancelar pe placul lor.

Având o jumătate de milion de membri, Căştile de Oţel reprezentau o forţă cu un potenţial formidabil. Erau însă profund divizaţi, liderii Seldte şi Ducsterberg nu se puneau niciodată de acord şi erau cronic incapabili să se decidă dacă era preferabilă o alianţă cu naziştii sau cu conservatorii. Angajamentul lor de a fi „deasupra partidelor" se dovedise a fi o sursă constantă de dispute interne şi nu sloganul unificator potrivit situaţiei. În aceste condiţii, multe dintre figurile cele mai importante din organizaţia de veterani au făcut cu succes presiuni în favoarea unei reveniri la activităţile de asistenţă socială, pregătire militară şi „protecţie" a graniţelor orientale ale Germaniei, printr-o prezenţă paramilitară puternică. Căştile de Oţel se considerau în primul rând o armată de rezervă, la care se putea face apel pentru a suplimenta, dacă era nevoie, armata oficială, ale cărei efective reprezentau puţin peste o cincime din forţa sa, din cauza restricţiilor impuse de Tratatul de la Versailles. Prestaţia dezastruoasă a lui Ducsterberg în alegerile prezidenţiale îi convinsese pe mulţi că retragerea din competiţia politică era indicată. Trecutul său de ofiţer prusac îl determina să-i privească pe nazişti cu suspiciune şi să-i considere prea vulgari şi turbulenţi pentru a fi consideraţi parteneri demni de a fi luaţi în seamă. Dar poziţia lui Ducsterberg fusese afectată de dezvăluirea, şocantă pentru multe căşti de oţel, că avea străbunici evrei. Drept urmare, Seldte a fost acela care a oferit sprijinul Căştilor de Oţel conspiraţiei menite să-l înlăture pe Schleicher, în 1933.168

Papen însuşi, deşi foarte activ în sânul conspiraţiei, ieşise clar din cursa pentru funcţia de cancelar, de vreme ce reuşise, în ultimele câteva luni, să câştige ostilitatea tuturor, cu excepţia anturajului lui Hindenburg şi nu se bucura de sprijin popular. Negocieri intense au dat naştere unui plan de numire a lui Hitler în funcţia de cancelar, dar cu o majoritate de miniştri conservatori, care să-l ţină sub control. Punerea în practică a complotului a devenit şi mai urgentă, odată cu zvonurile conform cărora Schleicher, în

colaborare cu şeful Statului Major General, generalul Kurt von Hammerstein, pregătea o contralovitură. Se părea că intenţiona instaurarea unui regim autoritar corporatist, abolirea Reichstagului prin decret prezidenţial, instaurarea unui control al armatei şi suprimarea mişcărilor nazistă şi comunistă. „Dacă nu este format un nou guvern până la ora 11”, le-a spus Papen lui Hugenberg şi liderilor Căştilor de Oţel pe 30 ianuarie, „armata se va pune în mişcare. Ne aşteaptă o dictatură militară sub Schleicher şi Hammerstein”.169

Zvonurile aveau credibilitate, deoarece se ştia, în cercurile politice, că eşecul lui Schleicher de a obţine sprijin parlamentar nu-i lăsase decât opţiunea de a cere preşedintelui puteri extinse şi în întregime extra-constituţionale pentru a depăşi criza. Când a mers la Hindenburg cu această cerere, bătrânul preşedinte şi anturajul său au văzut în aceasta o şansă de a scăpa de acest intrigant agasant, pe care nu se puteau bizui, şi au spus nu. Unii se aşteptau ca, după ce a fost refuzat, Schleicher, ajutat de armată, să preia frâiele şi să cucerească puterea pe care o doreau oricum. Dar Schleicher şi armata luaseră în considerare posibilitatea unui puci numai în eventualitatea revenirii lui Papen în funcţia de cancelar şi asta fiindcă erau convinşi că desemnarea lui Papen avea să conducă la război civil. Dornic să evite o asemenea situaţie, Schleicher a văzut în Hitler o soluţie binevenită, cel puţin din punctul de vedere al armatei. „Dacă Hitler doreşte să instaureze o dictatură în Reich, atunci armata va fi dictatura din interiorul dictaturii”, a comentat el încrezător.170 Neprimind permisiunea preşedintelui de a guverna neconstituţional, Schleicher nu a avut de ales şi şi-a înaintat demisia. În cercul din jurul lui Hindenburg aveau loc de ceva timp negocieri pentru numirea lui Hitler în locul lui. În cele din urmă, la aproximativ unsprezece şi jumătate, în dimineaţa lui 30 ianuarie 1933, Hitler a depus jurământul pentru a deveni cancelar al Reichului. Guvernul în fruntea căruia se

afla era dominat numeric de Papen şi de aliaţii săi conservatori. Aripa radicală a mult diminuatului Partid Naţionalist a intrat în guvern, Alfred Hugenberg preluând Ministerul Economiei şi Ministerul Alimentaţiei. Konstantin Freiherr von Neurath, deja ministru de Externe în guvernele Papen şi Schleicher, a continuat în funcţie, la fel cum a continuat şi Lutz Graf Schwerin von Krosigk la Ministerul de Finanţe şi, puţin mai târziu, Franz Giirtner, de la naţionalişti, la Ministerul de Justiţie. Ministerul Apărării a fost preluat de Werner von Blomberg, iar Franz Seldte, reprezentând Căştile de Oţel, a trecut la Ministerul Muncii.

Numai două funcţii importante au revenit naziştilor, dar ambele erau poziţii-cheie, pentru care Hitler a insistat, ca precondiţie a acceptării înţelegerii: Ministerul de Interne, condus de Wilhelm Frick, şi cancelaria Reichului, ocupată de el însuşi. Hermann Göring a fost numit ministru fără portofoliu şi ministru interimar de Interne în Prusia, ceea ce i-a oferit controlul direct asupra poliţiei, în cea mai mare parte a Germaniei. Naziştii puteau astfel manipula în favoarea lor instituţiile de menţinere a ordinii. Dacă acţionau cu oarecare abilitate, în curând cămăşile brune aveau să fie libere să dezlănţuie o campanie violentă la un nou nivel împotriva rivalilor de pe străzi. Franz von Papen a devenit vice-cancelar şi a continuat să conducă Prusia în calitate de Comisar al Reichului, fiind astfel nominal superiorul lui Göring. Înconjuraţi de prietenii lui Papen, care îl aveau de partea lor pe atât de importantul preşedinte al Reichului, Hitler şi naziştii – oameni de rând, needucaţi, inexperimentaţi într-ale guvernării – aveau să fie relativ uşor de controlat. „Te înşeli”, i-a spus arogant Papen unui asociat sceptic care îşi manifestase îngrijorarea. „L-am angajat pentru noi înşine”. 171 „în numai două luni”, i-a spus încrezător unei cunoştinţe conservatoare neliniştite, „îl vom strânge atât de tare cu uşa pe Hitler, încât va începe să chiţăie”.172

Note

1. Citat în Elizabeth Harvey, *Youth Unemployment and the State: Public Policies towards Unemployed Youth în Hamburg during the World Economic Crisis*, în Evans şi Geary (ed.), *The German Unemployed*, pp. 142 – 7, la p. 161; vezi şi Wolfgang Ayass, *Vagrants and Beggars în Hitler's Reich*, în Richard J. Evans (ed.), *The German Underworld*: *Deviants and Puteasts în German History*, London, 1988, pp. 210 – 237, la p. 210.

2. Gertrud Staewen-Ordermann, *Menschen der Unordnung*: *Die proletarische Wirklichkeit im Arbeitsschicksal der ungelemten Grossstadtjugend*, Berlin, 1933, p. 86, citat în Detlev J.K. Peukert, *Jugend zwischen Krieg und Krise*: *Lebenswelten von Arbeiterjungen in der Weimarer Republik*, Köln 1987, p. 184; versiunea engleză în idem, *The Lost Generation*: *Youth Unemployment at the End of the Weimar Republic*, în Evans şi Geary (ed.), *The German Unemployed*, pp. 172 – 93, la p. 185.

3. Ruth Weiland, *Die Kinder der Arbeitslosen*, Eberswalde-Berlin, 1933, pp. 40 – 42, citat în Peukert, Jugend, p. 184.

4. Staewen-Ordemann, *Menschen der Unordnung*, p. 92, citat în Peukert, The Lost Generation, p. 182.

5. Peukert, *Jugend*, pp. 251 – 84; Eve Rosenhaft, *The Unemployed in the Neighbourhood*: *Social Dislocation and Political Mobil*isation in *Germany 1929 – 33*, în Evans şi Geary (ed.), *The German Unemployed*, pp. 194 – 227, în special pp. 209 – 11; idem, *Organising the „Lumpenproletariat***: *Cliques and Communists în Berlin during the Weimar Republic*, în Richard J. Evans (ed.), *The German Working Class 1888 – 1933*: *The Politics of Everyday Life*, London, 1982, pp. 174 – 219; idem, *Links gleich rechts*? *Militante Strassengewalt um 1930*, în Thomas Lindenberger şi Alf Lüdtke (ed.), *Physische Gewalt*: *Studien zur Geschichte der Neuzeit*, Frankfurt am Main, 1995, pp. 239 – 75; Hellmut Lessing şi Manfred Liebel, *Wilde Cliquen*: *Szenen* einer *anderen Arbeiterbewegung*, Bensheim, 1981.

6. James, *The German Slump*, pp. 132 – 46.

7. See, în general, Patricia Clavin, *The Great Depr*ession in *Europe*, *1929 – 1939*, London, 2000, subliniază eşecul cooperării internaţionale.

8. Charles P. Kindleberger, *The World în Depression 1929 – 1939*, Berkeley, 1987 [1973], pp. 104 – 6.

9. A se vedea prezentarea foarte sugestivă în Piers Brendon, *The Dark Valley*: *A Panorama of the 1930 s*, London, 2000, pp. 62 – 5.

10. Charles H. Feinstein şi alţii, *The European Economy between the Wars*, Oxford, 1997, pp. 95 – 9; Theo Balderston, The Origins and Course of the German Economic Crisis, 1923 – 1932, Berlin, 1993; Balderston, *Economics*, pp. 77 – 99, scoate în evidenţă lipsa încrederii internaţionale.

11. Feinstein şi alţii, *The European Economy*, pp. 104 – 9; Brendan Brown, *Monetary Chaos în Europe*: *The End of an Era*, London, 1988.

12. A se vedea, în general, Dieter Gessner, Agrar depression und Präsidialregierungen, şi Farquharson, *The Plough and the Swastika*, pp. 1-12.

13. Dietmar Petzina, *The Extent and Causes of Unemployment in the Weimar Republic*, în Peter D. Stachura (ed.), *Unemployment and the Great Depression in Weimar Germany*, London, 1986, pp. 29 – 48, în special tabelul 2.3, p. 35, preluând elemente din foarte utila compilaţie a lui Dietmar Petzina şi alţii, *Sozialgeschichtliches Arbeitsbuch*, *III: Materialien zur Geschichte des Deutschen Reiches 1914 – 1945*, München, 1978).

14. Detalii din Preller, *Sozialpolitik*, p. 440.

15. Helgard Kramer, Frankfurt's Working Women: Scapegoats or Winners of the Great Depression?", în Evans and Geary (eds.), *The German Unemployed*, 108 – 41, esp. 112 – 14.

16. Preller, *Sozialpolitik*, pp. 374, 420 – 21.

17. Rosenhaft, *The Unemployed in the*

Neighbourhood, un portret foarte sugestiv; a se vedea, mai general, de acelaşi autor *Beating the Fascists*? *The German Communists and Political Violence 1929 – 1933*, Cambridge, 1983, şi Klaus-Michael Mallmann, *Kommunisten in der Weimarer Republik*: *Sozialgeschichte* einer *revoluţionaren Bewegung*, Darmstadt, 1996, pp. 252 – 61. Pentru controversa iscată de cartea lui Mallmann, a se vedea Andreas Wirsching, *„Stalinisierung** oder entideologisierte „Nischengesellschaft**? *Alte Einsichten und neue Thesen zum Charakter der KPD inder Weimarer Republik*, „VfZ", 45 (1997), pp. 449 – 66, şi Klaus-Michael Mallmann, *Gehorsame Parteisoldaten oder eigensinnige Akteure*? *Die Weimarer Kommunisten in der Kontroverse – cine Erwiderung*, „VfZ", 47 (1999), pp. 401 – 15.

18. Anthony McElligott, *Mobilising the Unemployed*: *The KPD and the Unemployed Workers' Movement în Hamburg-Altona during the Weimar Republic*, în Evans şi Geary (ed), *The German Unemployed*, pp. 228 – 60; Michael Schneider, *Unterm Hakenkreuz*: *Arbeiter und Arbeiterbewegung 1933 bis 1939*, Bonn, 1999, pp. 47 – 52.

19. Pentru o abordare mai generală, vezi Anthony McElligott, *Contested City*: *Municipal Politics and the rise of Nazism în Altona, 1917 – 1937*, Ann Arbor, 1998.

20. Mallmann, *Kommunisten*, pp. 261 – 83, 381 – 94.

21. Jan Valtin (pseudonimul lui Richard Krebs), *Out of the Night*, London, 1941, pp. 3 – 36. Pentru amestecul de realitate şi ficţiune în acest remarcabil şi foarte bine vândut volum, a se vedea Michael Rohrwasser, *Der Stalinismus und die Renegaten*: *Die Literatur der Exkommunisten*, Stuttgart, 1991, şi mai ales Dieter Nelles, *Jan Valtins „Tagebuch der Hölle „– Legende und Wirklichkeit eines Schlüsselromans der Totalitarismustheorie*, „1999: Zeitschrift für Sozialgeschichte des 20. und 21. Jahrhunderts", 9 (1994), pp. 11 – 45. Cartea („un clasic al socialismului") a fost retipărită la Londra în 1988, de un grup troţkist, cu un

excelent Postscriptum aparţinând lui Lynn Walsh şi altora, cu detalii valoroase despre viaţa şi activitatea autorului (pp. 659 – 74). A se vedea şi monografia recentă a lui Ernst von Waldenfels, *Der Spion, der aus Deutschland kam*: *Das geheime Leben des Seemanns Richard Krebs*, Berlin, 2003.

22. Valtin, *Out of the Night* (ediţia 1941), pp. 36 – 7.

23. Ibidem, pp. 64 – 78.

24. Ibidem, pp. 79 – 328.

25. Dick Geary, *Unemployment and Working-Class Solidarity: The German Experience 1929 – 33*, în Evans şi Geary (ed.), *The German Unemployed*, pp. 261 – 80.

26. Weber, *Die Wandlung*, pp. 243 – 7; Fowkes, *Communism*, pp. 145 – 70; Weitz, *Creating German Communism*, pp. 284 – 6.

27. Hannes Heer, Ernst Thälmann în Selbstzeugnissen und Bilddokumenten, Reinbek, 1975; Willi Bredel, Ernst Thälmann: Beitrag zu einem politischen Lebensbild, Berlin, 1948; Irma Thälmann, *Erinnerungen an meinen Vater*, Berlin, 1955.

28. Klemperer, *Leben sammeln*, II, p. 721 (16 iulie 1931).

29. McElligott, *Contested City*, p. 163.

30. Caplan, *Government*, p. 54 (tabelul 2).

31. Ibidem, pp. 100 – 30.

32. Kershaw, *Hitler*, I, pp. 325 – 9; Günter Bartsch, *Zwischen drei Stühlen*: *Otto Strasser*. *Eine Biographie*, Koblenz, 1990; Patrick Moreau, *Nationalsozialismus von „links"*: *Die „Kampfgemeinschaft Revoluţionarer Nationalsozialisten" und die „Schwarze Front" Otto Strassers 1930 – 1935*, Stuttgart, 1984.

33. Domarus, *Hitler*, I, pp. 88 – 114.

34. Turner, *German Big Business*, pp. 191 – 219.

35. Pentru detalii, a se vedea Bracher, *Die Auflösung*, pp. 287 – 389; Dorpalen, *Hindenburg*, pp. 163 – 78; Wheeler-Bennett, *Hindenburg*, pp. 336 – 49; Winkler, *Der Schein*, pp. 726 – 823

36. Bracher, *Die Auflösung*, pp. 229 – 84, pentru o

viziune amplă asupra politicii Reichswehr-ului în timpul crizei; a se vedea şi Bracher şi alţii, *Die nationalsozialistische Machtergreifung*, III, pp. 1 – 55; Carsten, *The Reichswehr*, pp. 309 – 63; Groener citat în Thilo Vogelsang, *Reichswehr, Staat und NSDAP*: *Beitrage zur deutschen Geschichte 1930 – 1932*, Stuttgart, 1962, p. 95.

37. Carsten, *The Reichswehr*, pp. 310 – 11.

38. Ibidem, pp. 318 – 21; Broszat, *Der Staat Hitlers*, p. 25.

39. Kershaw, *Hitler*, I, pp. 337 – 8; Peter Bucher, *Der Reichswehrprozess*: *Der Hochverrat der Ulmer Reichswehroffiziere 1929 – 30*, Boppard, 1967, în special pp. 237 – 80; Deuerlein, *Der Aufstieg*, pp. 328 – 42; Reuth, Goebbels, p. 176.

40. Bucher, *Der Reichswehrprozess*, oferă detalii complete.

41. Carsten, *The Reichswehr*, pp. 323.

42. Heinrich Brüning, *Mémoiren 1918 – 1934* (editat de Claire Nix şi Theoderich Kampmann), Stuttgart, 1970; William L. Patch, Jr., Heinrich Brüning and the Dissolution of the Weimar Republic, Cambridge, 1998, în special pp. 1-13; pentru estimări diferite asupra credibilităţii acestor memorii, a se vedea Hans Mommsen, *Betrachtungen zu den Mémoiren Heinrich Brünings* „Jahrbuch für die Geschichte Mittelund Ostdeutschlands", 22 (1973), pp. 270 – 80; Ernest Hamburger, *Betrachtungen über Heinrich Brünings Mémoiren*, „Internaţionale Wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung", 8 (1972), pp. 18 – 39; Arnold Brecht, *Gedanken über Brünings Mémoiren*, „Politische Vierteljahresschrift", 12 (1971), pp. 607 – 40.

43. Patch, *Heinrich Brüning*, este o monografie bine informată, bazată pe cercetări extensive, favorabilă lui Brüning, aducând la zi, din acest punct de vedere, volumul lui Werner Conze; vezi recenzia lui Conze la prima ediţie a lui Bracher, *Die Auflösung*, în „Historische Zeitschrift", 183

(1957), pp. 378 – 82; mai critică este Bracher, *Die Auflösung*, pp. 303 – 528, şi idem, *Brünings un politische Politik und die Auflösung der Weimarer Republik*, „VfZ", 19 (1971), pp. 113 – 23. Pentru o analiză echilibrată a semnificaţiei anului 1930 vezi Hans Mommsen, *Das Jahr 1930 als Zäsur in der deutschen Entwicklung der Zwischenkriegszeit*, în Lothar Ehrlich şi Jürgen John (ed.), *Weimar 1930*: *Politik und Kultur im Vorfeld der NS-Diktatur*, Köln, 1998. Hans Mommsen, *The rise and Fall*, pp. 291 – 5, conţine un portret critic şi pătrunzător. Astrid Luise Mannes, *Heinrich Brüning*: *Leben*, *Wirken*, *Schicksal*, München, 1999, este o utilă şi recentă biografie; Herbert Hömig, *Brüning*: *Kanzler in der Krise der Republik*. *Eine Weimarer Biographie*, Paderborn, 2000, o lucrare ştiinţifică importantă dedicată carierei politice a lui Brüning, care încearcă să adopte o poziţie imparţială.

44. Brüning, *Mémoiren*, pp. 247 – 8.

45. Vezi Fulda, *Press and Politics*, pp. 234 – 42.

46. Bernd Weisbrod, *Industrial Crisis Strategy in the Great Depression*, în Jürgen Freiherr von Krüdener (ed.), *Economic Crisis and Political Collapse*: *The Weimar Republic*, *1924 – 1933*, New York, 1990, pp. 45 – 62; Peter-Christian Witt, *Finanzpolitik als Verfassungsund Gesellschaftspolitik*: *Überlegungen zur Finanzpolitik des Deutschen Reiches în den Jahren 1930 bis 1932*, „Geschichte und Gesellschaft", 8 (1982), pp. 387 – 414.

47. Hömig, *Brüning*, pp. 211 – 24.

48. Alderoft, *From Versailles*, pp. 156 – 86.

49. Kent, *The Spoils of war*, 322 – 72; Hömig, Brüning, pp. 235 – 57, 270 – 83.

50. Preller, *Sozialpolitik*, pp. 165, 440 – 48.

51. Kindleberger, *The World în Depression*, pp. 159 – 76.

52. James, *The German Slump*, pp. 283 – 323.

53. Hömig, *Brüning*, pp. 345 – 77.

54. Barry Eichengreen, *Golden Fetters*: *The Gold Standard and the Great Depression*, 1919 – 1939, Oxford,

1992, pp. 270 – 78, 286.

55. În ceea ce priveşte planurile de reformare a constituţiei, vezi masiva lucrare aparţinând lui Schulz, *Zwischen Demokratie und Diktatur*.

56. Kent, *The Spoils of war*, pp. 342 – 3; Patch, *Heinrich Brüning*, pp. 162 – 4.

57. Werner Jochmann, *Brünings Deflations politik und der Untergang der Weimarer Republik*, în Dirk Stegmann şi alţii (ed.), *Industrielle Gesellschaft und politisches Sistem*: *Beiträge zur politischen Sozialgeschichte*. *Festschrift für Fritz Fischer zum siebzigsten Geburtstag*, Bonn, 1978, pp. 97 – 112.

58. Carl-Ludwig Holtfterich, Economic Policy Options and the End of the Weimar Republic, în Kershaw (ed.), *Weimar*, pp. 58 – 91, în special pp. 65 – 72. Eseul clasic dedicat acestei chestiuni este mult dezbătutul *Zwangslagen und Handlungsspielräume in der grossen Wirtschaftskrise der frühen dreissiger Jahre*: *Zur Revision des überlieferten Geschichtsbildes*, al lui Knut Borchardt, publicat pentru prima dată în 1979 şi retipărit în Knut Borchardt, *Wachstum*, *Krisen*, *Handlungsspielräume der Wirtschaftspolitik*, Göttingen, 1982, pp. 165 – 82, şi idem, *Perspectives on Modern German Economic History and Policy*, Cambridge, 1991.

59. Kindleberger, *The World în Depression*, p. 174; Patch, *Heinrich Brüning*, pp. 111 – 15, 156 – 64, 193, 206 – 13.

60. Deutsches Volkslied-Archiv, Freiburg-im-Breisgau, Gr. II (citat în Evans, *Rituals*, 531 n. 14).

61. For Pentru decretele de urgenţă ale lui Brüning's emergency în materie de politică economică din ultima fază a mandatului său, vezi Hömig, Brüning, pp. 429 – 68.

62. Patch, *Heinrich Brüning*, pp. 13, 243 – 4.

63. Nicholls, *Weimar*, p. 179; Winkler, *Der Weg*, pp. 178 – 202.

64. Wolfgang Michalka şi Gottfried Niedhart, *Die ungeliebte Republik*; *Dokumente zurinnenund*

Aussenpolitik Weimars 1918 – 1933, München, 1980, pp. 62, 262, 283 – 4; Noakes şi Pridham (ed.), *Nazism*, I. 70 – 81; Paul, *Aufstand*, pp. 90 – 95

65. Hiller von Gaertringen, *Die Deutschnaţionale Volkspartei*, în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 549 – 54.

66. Fröhlich (ed.), *Die Tagebücher*, I/I, p. 603 (15 septembrie 1930).

67. *Deutsche Allgemeine Zeitung* şi *Die Rote Fahne*, 16 septembrie 1930, citate în Falter, *Hitlers Wähler*, p. 32.

68. Ibidem, p. 33.

69. Paul, *Aufstand*, pp. 90 – 94; Richard Bessel, *Political Violence and the rise of Nazism*: *The Storm Troopers în Eastern Germany 1925 – 1934*, Londra, 1984, pp. 22 – 3.

70. Aceasta e teza principală a lui Richard E Hamilton, *Who Voted for Hitler*? Princeton, 1981. Pentru o critică convingătoare a erorii sociologice a lui Hamilton, vezi Krause, *Hamburg wird braun*, pp. 176 – 7; Hamilton observă o mare suprapunere substanţială între zonele cu o populaţie cu venituri mari şi zonele în care naziştii au obţinut scoruri bune, fără a observa şi că aceste zone aveau un procent însemnat de evrei înstăriţi, care după toate probabilităţile nu ar fi votat pentru Partidul Nazist; este mult mai probabil că voturile numeroase din aceste zone date naziştilor veneau din partea micilor oameni de afaceri, a proprietarilor de magazine, a muncitorilor nemanuali şi a altor categorii similare.

71. Falter, *Hitlers Wähler*, pp. 99, 110, 151 – 4.

72. Ibidem, pp. 136 – 46; Richard J. Evans, *German Women and the Triumph of Hitler* „Journal of Modern History”, 48 (1976), pp. 123 – 75; Helen L. Book, *„Our Last Hope***: *Women's Votes for Hitler – A Reappraisal*, „German Studies Review”, 12 (1989), pp. 289 – 310; Gerhard Schulz (ed.), *Ploetz Weimarer Republik*: *Eine Na*tion in *Umbruch*, Freiburg, 1987, p. 166.

73. Falter, *Hitlers Wähler*, pp. 154 – 93. A se vedea şi

interesanta discuţie despre „pierderea de legitimitate a elitelor liberale şi conservatoare” în Rohe, *Wahlen*, pp. 140 – 63.

74. Paul, *Aufstand*, pp. 93 – 4

75. Falter, *Hitlers Wähler*, pp. 194 – 230; Falter şi alţii, *Wahlen*, p. 44.

76. Jürgen Falter, *How Likely were Workers to Vote for the NSDAP*? în Conan Fischer (ed.), *The rise of National Socialism and the Working Classes în Weimar Germany*, Oxford, 1996, pp. 9 – 45; Szejnmann, *Nazism*, pp. 219 – 29.

77. Pentru un ghid util şi concis în această literatură controversată, cu alte trimiteri bibliografice, vezi Dick Geary, *Nazis and Workers before 1933*, „Australian Journal of Politics and History”, 48 (2002), pp. 40 – 51.

78. Falter, *Hitlers Wähler*, pp. 230 – 66; Hans Speier, *German White-Collar Workers and the rise of Hitler*, New Haven, 1986.

79. Thomas Childers, *The Nazi Voter*: *The Social Foundations of Fascism în Germany*, *1919 – 1933*, Chapel Hill, NC, 1981, pp. 262 – 9.

80. Încercările de a explica succesul naziştilor în termenii unui răspuns economic raţional la programul NSDAP al unor grupuri diverse neglijează aspectul central (William Brustein, *The Logic of Evil: The Social Origins of the Nazi Party*, *1925 – 1933*, New Haven, 1996).

81. Rosenhaft, *Beating the Fascists*? pp. 60 – 64.

82. Ibidem, pp. 22 – 3 (bazată pe documentele procesului ce a urmat); Reuth, *Goebbels*, pp. 157 – 62; Thomas Certel, Horst Wessel: *Untersuchung einer Legende*, Köln, 1988; Bernhard Fulda, *Horst Wessel*: *Media*, *Myth and Memory* (comunicare nepublicată, susţinută la Research Seminar în Modern European History, Universitatea Cambridge, noiembrie 2003); a se vedea şi *Ein politischer Totschlag*, „Berliner Tageblatt”, 447 (23 septembrie 1930).

83. Tyrell, *Führer befiehl*, pp. 296 – 7 (bazat pe un

raport al poliţiei din München asupra unui miting al cămăşilor brune din noiembrie 1929, care oferea o versiune uşor diferită a versului al treilea al celei de-a treia strofe. A patra strofă, care nu este citată aici, este o repetiţie a primei.)

84. Reuth, *Goebbels*, pp. 162, 643 n. 109.

85. Tyrell, *Führer befiehl*, pp. 288 – 9

86. Rosenhaft, *Beating the Fascists*? p. 6, preluând cifre din Adolf Ehrt, Bewaffneter Aufstand! Enthüllungen aber den kommunistischen Umsturzversuch am Vorabend der nationalen Revolution, Berlin, 1933, p. 166; „Die Rote Fahne", 21 noiembrie 1931; Nationalsozialistischer Deutscher Frontkampferbund (ed.), *Der NSDFB* (*Stahihelm*): *Geschichte*, *Wesen und Aufgabe des Frontsoldatenbundes*, Berlin, 1935), pp. 58 – 61; Rohe, *Das Reichsbanner*, p. 342; la un nivel mai general, Diehl, *Paramilitary Politics*, passim.

87. Rosenhaft, *Beating the Fascists*! p. 6, utilizând aceleaşi surse; Rohe, *Das Reichsbanner*, p. 342.

88. *Stenographische Berichte über die Verhandlungen des deutschen Reichstags*, 445 (1932), pp. 1602 – 4.

89. Valtin, *Out of the Night*, p. 218.

90. Rosenhaft, *Beating the Fascists*? p. 8; Diehl, *Paramilitary Politics*, p. 287.

91. Pentru consecinţele amnistierii din 20 ianuarie 1933 asupra violenţelor dintr-un oraş german, vezi William S. Alien, *The Nazi Scizure of Power*: *The Experience of a Single German Town*, *1922 – 1945*, New York, 1984 [1965], pp. 146 – 7.

92. Peter Lessmann, *Die preussische Schutzpolizei* in der *Weimarer Republik*: *Streifendienst und Strassenkampf*, Düsseldorf, 1989; Eric D. Kohler, *The Crisis in the Prussian Schutzpolizei 1930 – 32*, în George L. Mosse (ed.), *Police Forces în History*, Londra, 1975, pp. 131 – 50; Hsi-Huey Liang, *The Berlin Police Force in the Weimar Republic*, Berkeley, 1970; Siegfried Zalka, *Polizeigeschichte*: *Die*

Exekutive im Lichte der historischen Konfliktforschung. *Untersuchungen aber die Theorie und Praxis der preussischen Schutzpolizei* in der *Weimarer Republik zur Verhinderung und Bekämpfung innerer Unruhen*, Lübeck, 1979; Jürgen Siggemann, *Die kasernierte Polizei und das Problem der inneren Sicherheit in der Weimarer Republik*: *Eine Studie zum Aufund Ausbau des innerstaatlichen Sicherheitssystems* în *Deutschland 1918/19 – 1933*, Frankfurt am Main, 1980; Johannes Buder, *Die Reorganisation der preussischen Polizei 1918/1923*, Frankfurt am Main, 1986; Johannes Schwarz, *Die bayerische Polizei und ihre historische Funktion bei der Aufrechterhaltung der öffentlichen Sicherheit în Bayern von 1919 bis 1933*, München, 1977. A se vedea şi interesanta, deşi nu întotdeauna credibila relatare a şefului echipei de menţinere a ordinii din Hamburg, Lothar Danner, *Ordnungspolizei Hamburg*: *Betrachtungenzu ihrer Geschichte 1918 – 1933*, Hamburg, 1958.

93. Pentru o prezentare succintă, a se vedea Robert Gel lately, *The Gestapo and German Society*: *Enforcing Racial Policy 1933 – 1945*, Oxford, 1990, pp. 22 – 6; mai generală este Robert J. Goldstein, *Political Repression in Nineteenth-Century Europe*, Londra, 1983.

94. Christoph Graf, *Politische Polizei zwischen Demokratie und Diktatur*, Berlin, 1983.

95. Otto Buchwitz, *50 Jahre Funktionar der deutschen Arbeiterbewegung*, Stuttgart, 1949, pp. 129 – 36.

96. Thomas Kurz, *„Blutmai”*: *Sozialdemokraten und Kommunisten im Brennpunkt der Berliner Ereignisse von 1929*, Bonn, 1988; Chris Bowlby, *Blutmai 1929*: *Police, Parties and Proletarians* in a *Berlin Confrontation*, „Historical Journal”, 29 (1986), pp. 137 – 58; contextul în Eve Rosenhaft, *Working-Class Life and Working Class Politics*: *Communists, Nazis, and the State in the Battle for the Streets, Berlin, 1928 – 1932*, în Richard Bessel şi Edgar J. Feuchtwanger (ed.), *Social Change and Political*

Development în Weimar Germany, Londra, 1981), pp. 207 – 40.

97. George C. Browder, *Hitler's Enforcers*: *The Gestapo and the SS Security Service in the Nazi Revolution*, New York, 1996, pp. 23 – 8.

98. Richard Bessel, *Militarisierung und Modernisierung: Polizeiliches Handeln in der Weimarer Republik*, în Alf Lüdtke (ed.), *„Sicherheit" und „Wohifahrt"*: *Polizei*, *Gesellschaft und Herrschaft im 19*. *und 20*. *Jahrhundert*, Frankfurt am Main, 1992, pp. 323 – 4 3; Theodor Lessing, Haarmann: *Die Geschichte eines Werwolfs*. *Und andere*

Kriminalreportagen (editat de Rainer Marwedel), Frankfurt am Main, 1989; Evans, *Rituals*, pp. 530 – 35, 591 – 610.

99. Browder, *Hitler's Enforcers*, pp. 28 – 9; Danner, *Ordnungspolizei*, p. 223.

100. Eichengreen, *Golden Fetters*, p. 286; Hömig, Brüning, pp. 525 – 36.

101. Patch, *Heinrich Brüning*, pp. 148 – 9; Bessel, *Political Violence*, pp. 54 – 66.

102. Hohne, *The Order*, pp. 51 – 62.

103. Herbert, *Best*, pp. 111 – 19; Patch, *Heinrich Brüning*, pp. 225 – 7.

104. Ibidem, pp. 228 – 9.

105. Ibidem, pp. 249 – 51; Bessel, *Political Violence*, pp. 29 – 31.

106. Patch, *Heinrich Brüning*, p. 251.

107. Bracher, *Die Auflösung*, pp. 377 – 88.

108. Thomas Mergel, *Parlamentarische Kultur in der Weimarer Republik*: *Politische Kommunikation*, *symbolische Politik und Öffentlichkeit im Reichstag*, Düsseldorf, 2002, pp. 179 – 81.

109. Carsten, *The Reichswehr*, pp. 259 – 63, 296 – 308. O caracterizare succintă şi utilă a lui Schleicher în Henry Ashby Turner, Jr., *Hitler's Thirty Days to Power*: *January 1933*, Londra, 1996, pp. 7, 19 – 21. Pentru o

analiză fină a relaţiei lui Schleicher cu Groener, vezi Theodor Eschenburg, *Die Rolle der Persönlichkeit in der Krise der Weimarer Republik*: *Hindenburg Brüning*, *Groener*, *Schleicher*, „VfZ", 9 (1961), pp. 1 – 29, în special pp. 7 – 13. Pentru opinia paradoxală, conform căreia Schleicher intenţiona de fapt consolidarea regimului democratic prin întărirea puterii executive, având intenţii asemănătoare celor atribuite de unii istorici lui Brüning, a se vedea Wolfram Pyta, *Konstitutionelle Demokratie statt monarchischer Restauration*: *Die verfassungspolitische Konzeption Schleichers* in der *Weimarer Staatskrise*, „VfZ", 47 (1999), pp. 417 – 41.

110. Rohe, *Das Reichsbanner*, pp. 360 – 65.

111. Carsten, *The Reichswehr*, 333.

112. Otto Meissner, *Staatssekretär unter Ebert-Hindenburg-Hitler*: *Der Schicksalsweg des deutschen Volkes von 1918 – 1945 wie Ich ihn erlebte*, Hamburg, 1950, pp. 215 – 17.

113. Rudolf Morsey, *Hitler als Braunschweiger Reigierungsrat*, „VfZ", 8 (1960), pp. 419 – 48.

114. Donna Harsch, *German Social Democracy and the rise of Nazism*, Chapel Hill, NC, 1993, p. 179.

115. „Vorwärts", 10 March 1932, citat în Winkler, *Der Weg*, p. 514.

116. Harsch, *German Social Democracy*, p. 180, citându-l pe Carlo Mierendorff, *Der Hindenburgsieg 1932*, „Sozialistische Monatshefte", 4 aprilie 1932, p. 297; de asemenea, Erich Matthias, *Hindenburg zwischen den Fronten 1932*, „VfZ", 8 (1960), pp. 75 – 84.

117. Winkler, *Der Weg*, p. 519; de asemenea, Alfred Milatz, *Das Ende der Parteien im Spiegel der Wahlen 1930 bis 1933*, în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 743 – 93, lapp. 761 – 6.

118. Falter, şi alţii, *Wahlen*, 46; Broszat, *Der Staat Hitlers*, pp. 44 – 5.

119. Paul, *Aufstand*, p. 98.

120. Bracher, *Die Auflösung*, pp. 511 – 17, prezintă

foarte judicios dezbaterea asupra acestei probleme.

121. Gordon A. Craig, *Briefe Schleichers an Groener*, „Die Welt als Geschichte”, 11 (1951), pp. 122 – 30; Reginald H. Phelps, *Aus den Groener Dokumenten*, „Deutsche Rundschau”, 76 (1950), 1019 şi 77 (1951), pp. 26 – 9; Hornig, *Brüning*, pp. 537 – 89.

122. Scrisoarea de demisie a lui Papen din Partidul Centrului, tipărită în Georg Schreiber, *Brüning*, *Hitler*, *Schleicher*: *Das Zentrum in der Opposition*, Köln, 1932, pp. 17 – 19, citat în Bracher, Die Auflösung, p. 536; a se vedea şi comentariile lui Bracher, *Die Auflösung*, p. 656 şi Morsey, *Die Deutsche Zentrumspartei*, în Matthias şi Morsey (eds.), *Das Ende*, pp. 306 – 14. Pentru o evaluare critică a lui Papen, vezi Joachim Petzold, *Franz von Papen*: *Ein deutsches Verhängnis*, München, 1995, şi discuţia critică pe marginea memoriilor sale Theodor Eschenburg, *Franz von Papen*, „VfZ”, 1 (1953), pp. 153 – 69.

123. Fest, *The Face*, pp. 229 – 33; Richard W. Rolfs, *The Sorcerer*'s *Apprentice*: *The Life of Franz von Papen*, Lanham, Md., 1996.

124. Vejas Gabriel Liulevicius, *War Land on the Eastern Front: Culture*, *National Identity and German Occupation in World War I*, Cambridge, 2000.

125. Vezi caracterizarea usturătoare a ideologiei „Noului Stat” a lui Papen în Bracher, *Die Auflösung*, pp. 536 – 54.

126. Papen, citat în Walter Schotte, *Der neue Staat*, Berlin, 1932, pp. 110 – 24.

127. Evans, *Rituals*, pp. 613 – 44.

128. Fulda, *Press and Politics*, capitolul 4.

129. Edward W. Bennett, *German Rearmament and the West*, *1932 – 1933*, Princeton, 1979, pp. 63 – 4, 69.

130. Valtin, *Out of the Night*, pp. 309 – 11, exagerează, aşa cum s-a întâmplat de multe ori, intenţiile criminale şi gradul de pregătire al Luptătorilor Frontului Roşu.

131. McElligott, *Contested City*, pp. 192 – 5; Leon

Schirmann, *Altonaer Blutsonntag 17. Juli 1932*: *Dichtung und Wahrheit*, Hamburg, 1994.

132. Lessmann, *Die preussische Schutzpolizei*, pp. 349 – 70.

133. Rohe, *Das Reichsbanner*, pp. 431 – 5.

134. Matthias, *Die Sozialdemokratische Partei Deutschlands*, în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 141 – 5.

135. Bracher, *Die Auflösung*, pp. 559 – 600; Schulze, *Otto Braun*, pp. 745 – 86; Huber, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, vol. VH, pp. 1015 – 25, 1192 – 7; Matthias, Die Sozialdemokratische Partei Deutschlands, în Matthias and Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 119 – 50; Schulz, *Zwischen Demokratie und Diktatur*, în pp. 920 – 33; Broszat, *Der Staat Hitlers*, p. 89.

136. Evans, *Rituals*, pp. 614 – 15, pentru a da un exemplu. La un nivel mai general, vezi Winkler, *Der Weg*, pp. 646 – 81, şi Rudolf Morsey, *Zur Geschichte des „Preussenschlags" am 20. Juli 1932*, „VfZ", 9 (1961), pp. 436 – 9.

137. Joseph Goebbels, Vom Kaiserhof zur Reichskanzlei: Eine historische Darstellung în Tagebuchblättem (vom 1. Januar 1932 bis zum 1. Mai 1933), München, 1937 [1934], pp. 131 – 5; Winkler, *Der Weg*, pp. 542 – 53, pentru alegerile din Prusia.

138. Noakes şi Pridham (ed.), *Nazism*, I, pp. 102 – 3; Martin Broszat, *Hitler and the Collapse of Weimar Germany*, Oxford, 1987 [1984]), pp. 82 – 91; Winkler, *Der Weg*, pp. 681 – 98.

139. Matthias, *Die Sozialdemokratische Partei Deutschlands*, în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 222 – 4 (documentul nr. 11: Rundschreiben des Gauvorstandes Hannover des Reichsbanners, 5 iulie 1932); Winkler, *Der Weg*, p. 515; Harsch.

German Social Democracy, pp. 177 – 80; Richard Albrecht, *Symbolkampf în Deutschland 1932*: *Sergej Tschachotin und der „Symbolkrieg" der drei Pfeile gegen*

den Nationalsozialismus als Episode im Abwehrkampf der Arbeiterbewegung gegen den Faschismus în Deutschland, „Internaţionale Wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung”, 22 (1986), pp. 498 – 533.

140. Winkler, *Der Weg*, pp. 514 – 16.

141. Simon Taylor, *Germany 1918 – 1933*: *Revolution, Counter-Revolution and the rise of Hitler*, Londra, 1983, pp. 112 – 1 6; şi Hans Bohrmann (ed.), *Politische Plakate*, Dortmund, 1984, pp. 247 – 62.

142. Paul, *Aufstand*, p. 178 (citând un discurs al lui Goebbels, din 31 iulie 1933).

143. Ibidem, pp. 133 – 76, 223 – 47, 253 – 66.

144. Pentru alegerile din iulie 1932, vezi Winkler, *Der Weg*, pp. 681 – 92; rezumat în Jürgen W. Falter, Die Wähler der NSDAP 1928 – 1933: Sozialstruktur und parteipolitische Herkunft, în Wolfgang Michalka (ed.), *Die nationalsozialistische Machtergreifung*, Paderborn, 1984, pp. 47 – 59.

145. Falter, Hitlers Wähler, pp. 110 – 13, 369 – 71. Pentru atracţia NSDAP în rândurile muncitorilor, mai ales a celor care încă aveau o slujbă, vezi Szejnmann, *Nazism*, 219 – 31.

146. Fröhlich (ed.), *Die Tagebücher*, I/I, pp. 211 – 12 (1 august 1932).

147. Hannover şi Hannover-Drlick, *Politische Justiz*, pp. 301 – 10, citate la p. 306; Paul Kluke, *Der Fall Potempa*, „VfZ”, 5 (1957), pp. 279 – 97; Richard Bessel, *The Potempa Murder*, „Central European History”, 10 (1977), pp. 241 – 54. Decretul nu a introdus noi delicte ce puteau fi pedepsite cu moartea; omuciderea, oricare ar fi fost motivul, era deja acoperită de secţiunile relevante din Codul Penal. Astfel, nu era nimic altceva decât un exerciţiu propagandistic.

148. Hannover and Hannover-Drlick, Politische Justiz, 308.

149. Ibid lui, p. 310; Karl-Heinz Minuth (ed.), *Akten*

der Reichskanzlei: *Weimarer Republik*. *Das Kabinett von Papen*, 1. Juni bis 3. December 1932, Boppard, 1989, pp. 146, 491 – 5. Dreptul legal al lui Papen de a comuta pedepse capitale era extrem de dubios, de vreme ce această atribuţie revenea şefului statului prusac legal desemnat, iar autoritatea sa era disputată în justiţie. Criminalii au fost eliberaţi din închisori în martie 1933 (Evans, *Rituals*, pp. 615 – 18, 627 – 8).

150. Hitler *Reden, Schriften, Anordnungen*. *Februar 1925 bis Januar 193*3, 5 vol., Institut für Zeitgeschichte, München, 1992 – 8, V/I: *Von der Reichspräsidentenwahl bis zur Machtergreifung, April 1932 – Januar 1933*, pp. 304 – 9.

151. Turner, *Hitler's Thirty Days*, pp. 14 – 15, Winkler, *Weimar*, pp. 510 – 24.

152. Christian Striefler, *Kampf um die Macht*: *Kommunisten und Nationalsozialisten am Ende der Weimarer Republik*, Berlin, 1993, în special pp. 177 – 86; Deuerlein (ed.), *Der Aufstieg*, pp. 402 – 4. Vezi şi Paul, *Aufstand*, pp. 104 – 8.

153. Werner Jochmann (ed.), *Nationalsozialismus und Revolution*: *Ursprung und Geschichte der NSDAP în Hamburg 1922 – 1933*, Frankfurt am Main, 1963, pp. 400, 402, 405, 413 – 14.

154. Ibidem, p. 405.

155. Ibidem, p. 406.

156. Ibidem, pp. 414, 416, 417.

157. Falter, *Hitlers Wähler*, pp. 34 – 8, 103 – 7.

158. „Vorwärts", 13 noiembrie 1932, citat în Falter, *Hitlers Wähler*, p. 37.

159. Fröhlich (ed.), Die Tagebücher, I/II, p. 272 (6 noiembrie 1932).

160. Falter, *Hitlers Wähler*, pp. 37 – 8, 106 – 7.

161. Bracher, *Die Auflösung*, pp. 644 – 62; Nicholls, *Weimar*, pp. 163 – 6.

162. Pentru documentaţie, vezi Thilo Vogelsang, „Zur Politik Schleichers gegenüber der NSDAP 1932", „VfZ", 6

(1958), pp. 86 – 118.

163. Fröhlich (ed.), *Die Tagebücher*, I/H, pp. 276 – 88 (1 decembrie 1932).

164. Bracher, *Die Auflösung*, pp. 662 – 85; Stachura, *Gregor Strasser*, Kershaw, *Hitler*, I, pp. 396 – 403; Noakes şi Pridham (ed.), *Nazism*, pp. 110 – 15; Orlow, *The History of The Nazi Party*, I, pp. 291 – 6; Turner, *Hitler's Thirty Days*, pp. 23 – 8, 84 – 6, corectează relatările anterioare.

165. Turner, *Hitler's Thirty Days*, pp. 61 – 6; Paul, *Auf stand*, pp. 109 – 10.

166. Grüttner, *Studenten*, pp. 53 – 5.

167. Noakes şi Pridham (ed.), *Nazism*, I, pp. 109 – 11.

168. Berghahn, *Der Stahihelm*, pp. 187 – 246.

169. Theodor Ducsterbeig, *Der Stahihelm und Hitler*, Wolfenbüttel, 1949, p. 39, citat în Turner, *Hitler's Thirty Days*, p. 154; vezi şi Berghahn, *Der Stahihelm*, pp. 246 – 50.

170. Meissner, Staatssekretär, p. 247. A se vedea şi Bracher, *Die Auflösung*, pp. 707 – 32; Noakes and Pridham (eds.), *Nazism*, I. pp. 116 – 20.

171. Lutz, Graf Schwerin von Krosigk, *Es geschah* în *Deutschland*: *Menschenbilder unseres Jahrhunderts*, Tübingen, 1951, p. 147.

172. Ewald von Kleist-Schmenzin, „Die letzte Möglichkeit", *Politische Studien*, 10 (1959), pp. 89 – 92, la p. 92.

Partea a V-a

CREAREA CELUI DE-AL TREILEA REICH

Teroarea începe

I

Că numirea lui Hitler în funcţia de cancelar al Reichului nu era o schimbare obişnuită de guvern a devenit imediat clar, din momentul în care Goebbels a organizat o paradă cu torţe a cămăşilor brune, a Căştilor de Oţel şi a SS-ului pe străzile Berlinului începând cu ora şapte seara, pe 30 ianuarie, şi continuând până după miezul nopţii. Un ziar nazist, mult prea entuziast, fixa la

700.000 numărul participanţilor la marş.1 Mai plauzibilă decât această cifră fantezistă era relatarea altui ziar, care descria favorabil procesiunea ca fiind „o experienţă de neuitat”, la care au participat 18.000 de cămăşi brune şi membri ai SS, 3.000 de căşti de oţel şi 40.000 de civili, 61.000 de persoane în total; o a treia estimare, venită din partea unei surse mai ostile, stabilea cifra participanţilor în uniformă la marş la un mai mult de 20.000. Mulţimi de privitori curioşi s-au strâns pe marginea străzilor ca să urmărească procesiunea. Mulţi ovaţionau paramilitarii care treceau prin faţa lor. Spectacolul era tipic stilului „regizoral” pe care Goebbels avea să-l perfecţioneze în anii următori. Urmărind marşul de pe o stradă din Berlin, tânărul Hans-Joachim Heldebrand s-a nimerit să stea în locul unde paramilitarii schimbau torţele consumate cu altele abia aprinse. Studiindu-le figurile pe măsură ce orele treceau, a început să-şi dea seama că aceiaşi oameni apăreau iar şi iar. „Iată, i-a spus el tatălui său, înşelătoria. Mărşăluiesc în cerc fără oprire ca şi cum ar fi o sută de mii”.2

În timp ce paramilitarii în uniformă mărşăluiau prin faţa reşedinţei sale oficiale, bătrânul Hindenburg a ieşit la una din ferestrele primului etaj pentru a primi onorul. Pentru a sublinia ponderea naţionaliştilor şi a naziştilor în noul guvern, Goebbels aranjase ca SA-ul să conducă parada şi Căştile de Oţel să vină după aceea. După ce a stat nemişcat ore întregi, Hindenburg a început să-şi piardă concentrarea, iar gândurile i-au rătăcit înapoi, la glorioasele prime zile ale Primului Război Mondial. O persoană din anturajul său i-a spus ulterior scriitorului britanic John Wheeler-Bennett:

Cămăşile brune defilau foarte încet şi au fost urmate de Căştile de Oţel, în rânduri de un gri cazon, toţi înaintând cu precizia pe care ţi-o dă disciplina. Bătrânul mareşal îi privea de la o fereastră ca prin vis şi cei din spatele său l-au văzut în spate, peste umăr, dând din cap. „Ludendorff”, a spus bătrânul revenind la tonul său aspru,

„cât de bine mărşăluiesc oamenii tăi şi ce mulţi prizonieri au luat!” 3

Confuz sau nu, Hindenburg a fost prezentat de presa naţionalistă ca personajul central al evenimentului, iar paradele ca „un tribut pentru Hindenburg”, din partea „poporului său”.4 Poliţia şi-a jucat şi ea rolul, însoţind şi de fapt participând la sărbătoare şi fixând un reflector pe fereastra unde stătea preşedintele, astfel încât să poată fi văzut de toţi primind uralele participanţilor la marş.5 Steagurile negre-alb-roşii erau peste tot. La radio, Hermann Göring a comparat mulţimile cu cele adunate să celebreze izbucnirea Primului Război Mondial. „Starea de spirit”, a afirmat, poate fi comparată numai cu cea din august 1914, când o naţiune s-a ridicat pentru a apăra tot ce avea”. „Ruşinea şi umilinţa ultimilor paisprezece ani” fuseseră şterse. Spiritul lui 1914 fusese reînviat.6 Cu asemenea sentimente, orice simpatizant al Partidului naţionalist putea fi de acord. Germania, după cum declara un ziar naţionalist, „trăia un al doilea miracol din august”.7 Câteva zile mai târziu, după ce văzuse procesiunea de pe străzi din mulţime, Luise Solmitz făcea aceeaşi comparaţie: „A fost ca în 1914, toată lumea se putea îmbrăţişa cu toată lumea, în numele lui Hitler. Beţie fără vin”.8 Se prea poate să nu-şi fi amintit în acel moment că spiritul lui 1914 prevestise războiul: mobilizarea întregului popor ca bază a purtării unui conflict armat, suprimarea opoziţiei interne ca prim pas spre o agresiune externă. Dar acesta era lucrul spre care naziştii ţinteau acum, după cum declaraţia lui Göring lăsa să se înţeleagă. După 30 ianuarie, societatea germană avea să fie pusă cât de rapid posibil şi permanent pe picior de război.9

Goebbels privea celebrările jubilând. Fusese deja capabil să organizase un comentariu în direct la radioul de stat, deşi nu ocupa niciun fel de poziţie oficială în noul cabinet. Rezultatele i-au depăşit aşteptările:

Mare sărbătoare. Acolo jos, oamenii sunt în tumult […] Sosesc torţele. Începe la ora şapte. Interminabil. Până

la 10. La Kaiserhof. Apoi la Cancelaria Reichului. Până la 12. Inepuizabil. Un milion de oameni s-au pus în mişcare. Bătrânul primeşte onorul celor care mărşăluiesc prin faţa sa. Hitler în clădirea vecină. Renaştere! Explozia spontană a poporului. Indescriptibil. Mase noi fără întrerupere. Hitler e în extaz. Poporul său îl aclamă […] Frenezie dezlănţuită şi entuziasm. Să pregătim campania electorală. Ultima. O vom câştiga fără probleme.10

Refrenuri ale imnului naţional alternau cu cele ale cântecului Horst Wessel, în timp ce coloanele în uniformă înaintau pe sub Poarta Brandenburg şi prin faţa clădirilor guvernamentale.11

Mulţi oameni s-au trezit prinşi în demonstraţiile entuziaste. Paradele cu torţe au fost repetate în multe alte oraşe şi orăşele din Germania în serile următoare.12 La Berlin, Liga Studenţilor Naţional-Socialişti a organizat propria paradă, care s-a terminat în faţa Bursei („«Meca» evreimii germane", după cum o numea un ziar de dreapta). Brokerii care părăseau clădirea au fost întâmpinaţi de studenţi cu scandări „Moarte lui Iuda!" 13 Urmărind o altă demonstraţie cu torţe la Hamburg pe 6 februarie, Luise Solmitz era „beată de entuziasm, orbită de lumina torţelor arzând chiar în faţa noastră şi învăluiţi mereu în fumul lor, ca într-un nor dulce de tămâie". Ca multe alte familii burgheze respectabile, familia Solmitz şi-a dus copiii să fie martorii extraordinarelor scene: „Până acum, a remarcat Solmitz, impresiile pe care şi le-au format despre politică au fost atât de penibile, încât acum ar trebui să capete o impresie puternică a solidarităţii naţionale, aşa cum s-a întâmplat şi cu noi, şi să o păstreze ca o amintire. Şi aşa a fost". După zece seara, relata ea.

20.000 de cămăşi brune s-au succedat ca valurile pe mare, figurile strălucindu-le de entuziasm în lumina torţelor. „Pentru Conducătorul nostru, cancelarul Reichului Adolf Hitler, de trei ori Heil!" Au cântat „Republica e de rahat" […] Lângă noi, un băieţel de trei ani îşi ridica mânuţa mereu: „Heil Hitler, trăiască Hitler!" şi „Moarte

evreilor!” se striga, auzindu-se cântece despre sângele evreilor care se va scurge de pe pumnalele lor.

„Cine lua în serios atunci toate astea?”, a adăugat ea mai târziu în jurnal.14

Tânăra Melita Maschmann a fost dusă de părinţii ei conservatori să admire parada torţelor pe 30 ianuarie şi îşi amintea scena foarte pregnant ani buni după aceea, aducându-şi aminte nu numai de entuziasm, dar şi de notele ameninţătoare de violenţă şi agresivitate care însoţiseră demonstraţia, inclusiv

Tropăitul asurzitor, măreţia steagurilor roşu cu negru, lumina tremurândă a torţelor reflectată pe feţe şi cântecele, care erau deopotrivă instigatoare şi emoţionante.

Ore întregi au trecut prin faţa noastră coloanele. Iar şi iar am văzut, în mijlocul lor, grupuri de fete şi băieţi apropiaţi de vârsta noastră […] La un moment dat, cineva a ieşit brusc din rânduri şi l-a lovit pe un bărbat la numai câţiva paşi de noi. Poate făcuse o remarcă ostilă. L-am văzut la pământ, cu sângele scurgându-i-se pa faţă şi strigând. Părinţii noştri ne-au scos rapid din mijlocul încăierării, dar nu ne-au putut împiedica să-l vedem pe acel om sângerând. Imaginea lui m-a bântuit zile întregi.

Groaza pe care mi-a inspirat-o era aproape imperceptibil amestecat cu o bucurie ameţitoare. „Vrem să ne dăm viaţa pentru steag”, cântaseră purtătorii de torţe […] Era copleşită de o dorinţă arzătoare de a fi alături de aceşti oameni, pentru care steagul era o problemă de viaţă şi de moarte […] Voiam să scap de viaţa-mi copilărească, îngustă şi voiam să devin parte a ceva măreţ şi de primă importanţă.15

Pentru asemenea membri respectabili ai clasei de mijloc, violenţa care a însoţit aceste marşuri părea mai degrabă accidentală şi nu foarte ameninţătoare. Dar pentru alţii, numirea lui Hitler prevestea deja un dezastru. În vreme ce jurnaliştii străini observau marşul de la o fereastră a Biroului de Presă al Reichului, un ziarist a fost

auzit remarcând că erau martorii echivalentului preluării puterii de către Mussolini, în urmă cu unsprezece ani – „marşul prin Roma în formulă germană”.16

În special comuniştii erau conştienţi că guvernul lui Hitler va interveni foarte dur împotriva activităţilor lor. Încă din seara lui 30 ianuarie, presa de dreapta a cerut scoaterea partidului în afara legii, după ce focuri de armă fuseseră trase dintr-o casă din Charlottenburg asupra unei coloane de paramilitari cu torţe şi un poliţist şi un membru SA fuseseră ucişi.17 *Steagul roşu* a fost interzis şi tirajele au fost confiscate, iar poliţia a făcut peste şaizeci de arestări, când o luptă cu arme de foc a izbucnit la Spandau, între comunişti şi nazişti.18 Au existat ciocniri asemănătoare, deşi mai puţin spectaculoase, la Düsseldorf, Halle, Hamburg şi Mannheim, în vreme ce în alte regiuni poliţia a interzis imediat orice manifestări comuniste. La Altona, Chemnitz, Münchenberg, München şi Worms, precum şi în mai multe cartiere muncitoreşti din Berlin, comuniştii au organizat demonstraţii publice împotriva noului guvern. Conform relatărilor, cinci mii de muncitori au participat la un marş împotriva cabinetului la Weissenfels şi au existat demonstraţii similare, chiar dacă de mai mică amploare, şi în alte locuri.19 într-unul din cele mai remarcabile exemple, în orăşelul Mössingen din Württemberg, unde aproape o treime din voturi fuseseră date comuniştilor la alegerile din 1932, oamenii au organizat o grevă generală. În condiţiile în care aproape 800 de persoane din populaţia totală de 4.000 de locuitori demonstrau pe străzi împotriva noului guvern, locuitorii micului oraş industrial au aflat în curând adevărul situaţiei. Poliţia s-a pus în mişcare şi a început să-i aresteze pe liderii acţiunii, luând până la urmă în custodie peste 80 de participanţi, dintre care 71 au fost ulterior condamnaţi pentru trădare. Responsabil pentru operaţiunile poliţiei era guvernul catolic conservator al ministrului-preşedinte al statului Württemberg, Eugen Bolz, care se temea evident de o revoltă comunistă. Privind

în urmă la aceste evenimente după mulţi ani, unul dintre participanţi susţinea cu mândrie, că dacă toţi ar fi urmat exemplul oraşului Mössingen, naziştii nu ar fi reuşit niciodată. Pentru altul, era tot o mândrie faptul că, aşa cum spunea cu o exagerare uşor de iertat, „nimic nu s-a întâmplat, nicăieri, doar aici”.20

Într-un număr de oraşe, pregătirile erau destul de avansate în rândurile membrilor obişnuiţi ai partidelor de stânga pentru a colabora în faţa ameninţării naziste. Dar nici comuniştii, nici social-democraţii nu au făcut nimic pentru a-şi coordona protestele la scară mai mare. Deşi Partidul Comunist a lansat îndemnuri la grevă generală, ştia că şansele de a organiza aşa ceva erau nule, în lipsa cooperării social-democraţilor şi a sindicatelor, iar aceştia nu doreau să fie manipulaţi astfel. Din punctul de vedere al Cominternului, numirea guvernului Hitler demonstra succesul capitalismului monopolist de a-i coopta pe naziști în planurile sale legate de înfrângerea rezistenţei proletariatului faţă de crearea unei dictaturi fasciste. Conform acestei interpretări, personajul-cheie al guvernului era Hugenberg, reprezentantul industriei şi al marilor proprietari funciari. Hitler nu era decât unealta sa.21 Un număr de social-democraţi de stânga, inclusiv Kurt Schumacher, unul dintre cei mai proeminenţi deputaţi din Reichstag ai partidului, împărtăşeau acest punct de vedere. Comuniştii se temeau totodată că „dictatura fascistă” avea să însemne reprimarea violentă a mişcării muncitoreşti, exploatarea tot mai dură a muncitorilor şi un impuls puternic spre „războiul imperialist”.22 Deja pe 1 februarie 1933, presa comunistă vorbea despre „un val de ordine de interdicţie în tot Reichul” şi despre „o furtună deasupra Germaniei”, în care „bandele teroriste naziste” asasinau muncitori şi devastau sediile sindicatelor şi birourile Partidului Comunist. Cu siguranţă era numai începutul.23

Alţii erau mai puţini siguri de semnificaţia instalării noului cabinet. Atât de multe guverne, atât de mulţi

cancelari veniseră şi plecaseră în ultimii câţiva ani, încât o parte a populaţiei evident credea că noul executiv nu avea să aducă vreo diferenţă şi avea să fie la fel de efemer ca predecesorii săi. Chiar şi entuziasta Luise Solmitz nota în jurnalul său:

Şi ce guvern!!! Nici măcar nu am putut visa la aşa ceva în iulie. Hitler, Hugenberg, Seldte, Papen!!! De fiecare dintre ei e legată o mare parte a speranţelor mele pentru Germania. Avânt naţional-socialist, raţiune naţionalistă germană, apoliticele Căşti de Oţel şi Papen, pe care nu l-am uitat. Imposibil de descris cât de frumos este şi de aceea scriu înainte să apară primele note discordante […]24

În ochii multor cititori ai ziarelor care relatau despre numirea lui Hitler, jubilaţia cămăşilor brune trebuie să fi părut exagerată.

Caracteristica principală a noului guvern, simbolizată de participarea Căştilor de Oţel la marş era preponderenţa numerică masivă a conservatorilor. „Nu e un guvern naţionalist, niciunul revoluţionar, chiar dacă poartă numele lui Hitler”, se destăinuia în jurnal un diplomat ceh postat la Berlin. „Niciun al Treilea Reich, nici măcar al doilea şi jumătate”. 25 Ambasadorul francez, André François-Poncet, suna o notă mai alarmistă. Diplomatul, un fin observator, nota că cercurile conservatoare aveau dreptate să se aştepte ca Hitler să le accepte programul „de zdrobire a stângii, epurare a birocraţiei, asimilare a Prusiei în Reich, reorganizare a armatei şi reintroducere a serviciului militar”. îl puseseră pe Hitler cancelar pentru a-l discredita, remarca el: „s-au crezut foarte inventivi când au încercat să scape de lup introducându-l în mijlocul turmei de oi”.26

n

Convingerea în care se complăceau Papen şi amicii săi, conform căreia îl aduseseră pe Hitler exact acolo unde voiau, a început să fie zdruncinată în scurt timp. Naziştii ocupau numai trei posturi guvernamentale. Dar autoritatea

care însoţea poziţia lui Hitler de cancelar al Reichului era considerabilă. La fel de important era şi controlul nazist asupra Ministerelor de Interne al Reichului şi al Prusiei, şi cu el veneau atribuţii extinse în materie de lege şi ordine. În special ocuparea de către Göring a postului de la nivelul Prusiei îi dădea controlul asupra celei mai mari părţi a teritoriului german. Şi poate că, în calitate de Comisar al Reichului, Papen era nominal superiorul său, dar nu avea să-i fie uşor să se amestece în activitatea zilnică a Ministerului, în chestiuni precum menţinerea ordinii. În plus, noul ministru al Apărării, Werner von Blomberg, numit la cererea armatei cu o zi înainte ca Hitler să ocupe funcţia, era mult mai favorabil naziştilor decât îşi dăduseră seama Hindenburg sau Papen. O personalitate impulsivă şi energică, Blomberg îşi câştigase o reputaţie formidabilă de planificator de Stat Major în timpul Primului Război Mondial şi devenise ulterior şef al Statului Major General. Era, din toate punctele de vedere, omul armatei în interiorul guvernului. Dar era în egală măsură uşor influenţabil de impresiile puternice. Când vizitase Uniunea Sovietică pentru a inspecta instalaţiile militare germane de acolo, fusese atât de impresionat de Armata Roşie, încât se gândise serios să intre în Partidul Comunist, neluând deloc în seamă implicaţiile politice înfiorătoare ale unei asemenea decizii. Judecând totul dintr-o perspectivă îngustă, militară, şi aproape complet ignorant când venea vorba de politică, era ca plastilina în mâinile cuiva ca Hitler.27

Blomberg a interzis ofiţerilor să adere la Partidul Nazist şi păzea cu gelozie independenţa armatei. Loialitatea sa faţă de Hitler făcea însă inutilă pentru nazişti subminarea armatei din interior. Chiar şi aşa, aveau nevoie să se asigure că armata nu avea să se amestece în violenţele pe care intenţionau acum să le declanşeze în toată ţara. Hitler a subliniat respectul său pentru neutralitatea politică a armatei, într-un discurs ţinut pe 3 februarie 1933 în faţa ofiţerilor superiori. Le-a câştigat

aprobarea cu promisiuni de a reintroduce serviciul militar obligatoriu, de a distruge marxismul şi de a anula prevederile Tratatului de la Versailles. Ofiţerii prezenţi nu au avut nicio obiecţie când Hitler le-a prezentat încântătorul obiectiv pe termen lung: invadarea Estului Europei şi „germanizarea" sa, prin expulzarea multor milioane de locuitori slavi. Neutralitatea armatei însemna, bineînţeles, neamestecul ei, iar Hitler a făcut tot ce a putut pentru a-i convinge pe ofiţeri că „lupta internă [...] nu vă priveşte". Eforturile sale de a neutraliza armata au fost asistate şi de numirea colonelului Walther von Reichenau, un ofiţer de Stat Major energic, ambiţios şi foarte decorat, în postul de principal adjunct al lui Blomberg. Reichenau era un alt admirator al lui Hitler şi avea o relaţie personală bună cu acesta. împreună cu Blomberg, a acţionat rapid pentru a-l izola pe şeful Statului Major General, generalul Kurt von Hammerstein, un aristocrat conservator care nu făcuse niciodată un secret din dispreţul său faţă de nazişti. În februarie 1933, Hammerstein a interzis ofiţerilor să invite oameni politici la evenimentele mondene, în încercarea de a preveni stabilirea de contacte cu lideri nazişti precum Göring, căruia i se adresa întotdeauna condescendent, utilizând gradul său militar din perioada prenazistă, „căpitan (în retragere)", cu excepţia momentului când utiliza porecla acestuia, „pilotul care a luat-o razna". Hammerstein reprezenta o ameninţare potenţială gravă, deoarece raporta direct preşedintelui. Totuşi, într-un interval scurt de timp, Blomberg a reuşit să limiteze accesul lui Hammerstein la preşedinte doar la chestiunile de ordin militar. Pe 4 aprilie 1933, Blomberg a devenit membru al nou creatului Consiliu de Apărare a Reichului, un organism politic care scurtcircuita de facto structurile de conducere ale armatei şi plasa politica militară sub controlul lui Hitler, care îl prezida, şi al unui număr restrâns de miniştri. Prin aceste acţiuni, Hammerstein şi susţinătorii săi au fost efectiv neutralizaţi. În orice caz, Hammerstein era un personaj mult prea

olimpian, prea distant pentru a se implica în intrigi politice serioase. Cu Schleicher dat definitiv la o parte, nici el şi nici liderii armatei nu au fost capabili să organizeze o opoziţie în faţa naziştilor, în prima jumătate a lui 1933.28

Cu Frick şi Göring la conducere, cu armata marginalizată, şansele de a contracara violenţa nazistă erau acum mai mici ca niciodată. Aproape imediat, naziştii au început să profite de această situaţie, pregătită atât de atent, şi au declanşat o campanie de violenţă politică şi teroare în comparaţie cu care tot ce se întâmplase până atunci pălea. Paradele triumfătoare ale SA şi SS, de pe 31 şi 1 ianuarie, demonstraseră deja încrederea în sine regăsită şi superioritatea asupra rivalilor de pe străzi. Demonstraţiile fuseseră însoţite şi de incidente violente şi manifestări antisemite. Numărul acestora a început să se multiplice. Bande de cămăşi brune au început să atace sediile sindicale şi comuniste, precum şi locuinţele personalităţilor de stânga. Au fost ajutaţi şi de un decret din 4 februarie, care permitea reţinerea, pe o durată de până la trei luni, a celor implicaţi în incidente armate şi a celor bănuiţi pentru trădare, un decret care, era de la sine înţeles, nu avea să se aplice trupelor de asalt ale lui Hitler.29

Violenţa a crescut în intensitate când, pe 15 – 17 februarie, Göring, în funcţia sa de ministru de Interne al Prusiei, a ordonat poliţiei să înceteze supravegherea naziştilor şi a organizaţiilor paramilitare afiliate şi să-i sprijine atât cât se putea. Pe 22 februarie, a mers un pas mai departe şi a creat o „poliţie auxiliară”, formată din membri SA, SS şi ai Căştilor de Oţel, aceştia din urmă în mod fiind clar relegaţi într-o poziţie secundară. Acest act le-a dat undă verde trupelor de asalt să se dezlănţuie fără a se teme de interferenţa organismelor statului, responsabile cu menţinerea ordinii. În vreme ce poliţia, epurată de social-democraţi încă din perioada loviturii lui Papen, îi urmărea pe comunişti şi le spărgea demonstraţiile, noua forţă, având acceptul poliţiei,

pătrundea în birourile partidelor şi ale sindicatelor, distrugea documente şi îi evacua pe ocupanţi cu forţa. Grosul acestei violenţe a fost suportat, fără îndoială, de Partidul Comunist şi de membrii săi. În timpul Republicii de la Weimar, aceştia se aflaseră deja sub stricta supraveghere a poliţiei. Spre exemplu, guvernul social-democrat al Prusiei pretindea, la începutul anilor ’30, că primea rapoarte secrete privind sesiunile secrete ale Comitetului central al Partidului Comunist, la numai câteva ore după desfăşurarea acestora. Informatorii poliţiei erau activi la toate eşaloanele ierarhiei partidului. Ciocnirile frecvente cu Luptătorii Ligii Frontului Roşu, rezultând în răniri, câteodată fatale, ale ofiţerilor de poliţie, avuseseră drept consecinţă investigaţii ale poliţiei, inclusiv percheziţii ale sesiunilor Partidului Comunist. Documentele confiscate în 1931 – 1932 includeau liste de adrese ale oficialilor partidului şi ale membrilor activi. Drept urmare, poliţia era extrem de bine informată în legătură cu partidul, îl considera un inamic din cauza nenumăratelor confruntări violente şi, după 30 ianuarie, şi-a pus informaţiile la dispoziţia noului guvern. Nu a ezitat să le folosească.30

Social-democraţii şi sindicatele au primit un tratament aproape la fel de dur ca cel al comuniştilor în timpul represiunii naziste tot mai severe din a doua jumătate a lui februarie 1933. Guvernul se putuse baza pe existenţa unui consens destul de solid la nivelul electoratului din clasa medie, în acţiunile sale de suprimare a mişcării comuniste, mişcare considerată o ameninţare la adresa ordinii publice şi a proprietăţii private. Faptul că aceasta reuşise să-şi sporească sprijinul electoral până într-un punct în care, la începutul lui 1933, aveau 100 de locuri în Reichstag, era extrem de alarmant pentru mulţi, care se temeau de repetarea violenţelor, a crimelor şi a torturilor ce fuseseră caracteristicile principale ale „Terorii Roşii” din Rusia anilor 1918 – 1921, în eventualitatea în care comuniştii ar fi ajuns la putere.

Dar lucrurile stăteau foarte diferit când venea vorba despre social-democraţi. În fond, ei reprezentau forţa care fusese mulţi ani unul dintre pilonii Republicii de la Weimar. Aveau 121 de locuri în Reichstag, faţă de cele 196 ale naziştilor. Reprezentaseră unul din elementele-cheie în multe din guvernele weimareze. Din rândurile lor proveniseră cancelari şi miniştri-preşedinţi ai Prusiei, precum şi primul şef de stat al Republicii, Friedrich Ebert. Se bucurau de sprijinul tradiţional al multor milioane de muncitori şi doar relativ puţini dintre aceştia se reorientaseră spre naziști sau comuniști. Beneficiaseră de suportul sau cel puţin de respectul, oricât de ezitant şi de nuanţat, al multor germani, în diferite momente. În 1930, partidul avea peste un milion de membri.31

Unele grupări social-democrate şi organizaţia paramilitară a partidului, Stindardul Reichului, erau pregătite să acţioneze; câteva reuşiseră să strângă arme şi muniţii, altele organizaseră demonstraţii pe 30 ianuarie şi în ziua următoare. Membri ai conducerii social-democrate şi sindicalişti s-au întâlnit la Berlin, pe 31 ianuarie, cu intenţia de a planifica o grevă generală la nivel naţional. Dar în vreme ce organizaţiile locale aşteptau, conducerea naţională ezita, conştientă de dificultăţile pe care le presupunea organizarea unei greve generale, în toiul celei mai grave crize a pieţei de muncă experimentate vreodată de naţiune. Sindicatele se temeau că paramilitarii naziști aveau să ocupe fabricile într-o asemenea eventualitate. Şi cum putea justifica partidul organizarea unor acţiuni ilegale menite să apere legalitatea? „Social-democraţii şi întregul Front de Fier”, declara jurnalul partidului *înainte*, pe 30 ianuarie 1933, „se plasează în raport cu acest guvern şi cu ameninţările sale privind declanşarea unei lovituri de stat cu ambele picioare pe terenul legalităţii şi al constituţionalităţii. *Nu* ei vor fi cei care vor face primul pas în afara acestui teritoriu”. În săptămânile ce au urmat au fost declanşate câteva acţiuni izolate. Mii de socialişti au organizat un miting în Grădinile Plăcerii din Berlin, pe 7

februarie, în vreme ce, pe 19 februarie, o manifestaţie la Lübeck, cu participarea a 15.000 de muncitori, a sărbătorit eliberarea din arest a unui lider social-democrat, Julius Leber, după o scurtă grevă generală în oraş. Dar nicio politică generală de rezistenţă nu a fost ordonată de la centru.32

Cu fiecare zi care trecea, teroarea sancţionată de stat şi îndreptată împotriva social-democraţilor s-a agravat. Încă din primele zile ale lui februarie, în urma presiunilor lui Wilhelm Frick, ministrul nazist de Interne de la Berlin şi ale omologului său prusac, Hermann Göring, începuseră să fie interzise o serie de tiraje ale ziarelor social-democrate. După cum era de aşteptat, reacţia social-democraţilor a fost aceea de a declanşa acţiuni juridice în faţa Curţii Reichului de la Leipzig, pentru a-i obliga pe Frick şi Göring să permită tipărirea ziarelor, o tactică ce a înregistrat unele succese.33 Pe parcursul lui februarie însă, bande de cămăşi brune au început să atace demonstraţiile social-democrate şi să bată oratorii şi participanţii. Pe 24 februarie, Albert Grzesiński, fost ministru de Interne în Prusia din partea social-democraţilor, se plângea că „mai multe din întrunirile mele au fost sparte şi un număr substanţial din cei prezenţi au trebuit să fie luaţi pe braţe din cauza rănilor grave”. Comitetul executiv al partidului a reacţionat prin limitarea drastică a numărului de manifestări publice, din dorinţa de a evita noi victime. Puţina protecţie furnizată de poliţie înainte de 30 ianuarie a fost în totalitate eliminată, la ordinele Ministerului de Interne.34 Paramilitarii nazişti puteau bate şi ucide comunişti şi social-democraţi fără să se teamă de pedeapsă. Pe 5 februarie, într-un incident extrem de şocant, un tânăr nazist l-a împuşcat mortal pe primarul social-democrat al oraşului Stassfurt. Câteva zile mai târziu, când ziarul social-democrat oficial, *înainte*, a condamnat uciderea unui comunist de către SA în timpul unor confruntări de stradă, şeful poliţiei berlineze a interzis publicaţia timp de o săptămână.35

În interval de numai câteva luni de la lovitura lui Papen, din 20 iulie 1932, perspectivele unei revolte a stângii se înrăutăţiseră dramatic. Eşecul de a i se opune lui Papen agravase sentimentul de neputinţă din interiorul mişcării muncitoreşti, generat anterior de sprijinul tacit al social-democraţilor pentru Brüning şi Hindenburg. Poliţia şi armata nu mai interveneau între grupările paramilitare de stânga şi de dreapta. Încurajaţi de conservatorii din jurul lui Hugenberg şi Seldte, înclinaseră balanţa decisiv în favoarea celor din urmă. În aceste circumstanţe, o revoltă armată a organizaţiilor muncitoreşti ar fi fost o sinucidere. Mai mult, în pofida unei varietăţi de iniţiative locale, a negocierilor între eşaloanele inferioare şi a unor contacte informale şi formale la toate nivelurile, social-democraţii şi comuniştii nu erau nici acum pregătiţi să coopereze, într-un ultim efort de apărare a democraţiei. Şi chiar dacă ar fi fost, forţa lor combinată nu ar fi putut spera să egaleze efectivele, armamentul şi echipamentul armatei, al cămăşilor brune, al Căştilor de Oţel şi al SS. Şi dacă o asemenea rebeliune ar fi fost încercată, nu există nicio îndoială că ar fi avut aceeaşi soartă ca revolta muncitorească organizată un an mai târziu la Viena, ca reacţie împotriva loviturii de stat ce dăduse naştere dictaturii „clerico-fasciste” a lui Engelbert Dolfuss şi în timpul căreia socialiştii bine echipaţi şi înarmaţi au fost zdrobiţi de armata austriacă, în numai câteva zile.36 Ultimul lucru pe care conducerea social-democrată germană îl dorea era să verse sângele muncitorilor şi cu atât mai puţin să o facă în colaborare cu comuniştii, despre care pe bună dreptate credeau că aveau să exploateze, fără niciun scrupul, orice situaţie violentă.37 De aceea, în primele luni ale lui 1933, au rămas fideli abordării legaliste şi au evitat orice acţiune care ar fi putut provoca represalii naziste şi mai violente.

m în februarie 1933, Germania se afla din nou în febra alegerilor. Partidele lansaseră campanii frenetice în vederea alegerilor pentru Reichstag, care reprezentaseră

una dintre condiţiile acceptării funcţiei de cancelar de către Hitler, pe 30 ianuarie. Data fusese stabilită pentru 5 martie. Hitler a declarat, în multe momente pe parcursul acestei campanii, că principalul inamic al mişcării naziste era „marxismul”. „Niciodată, niciodată nu mă voi abate de la ţelul distrugerii marxismului [...] Nu poate exista decât un singur învingător: marxismul sau poporul german! Şi Germania va fi cea care va triumfa!” Făcea trimitere, evident, la comunişti şi la social-democraţi. Limbajul belicos al lui Hitler reprezenta, în condiţiile specifice primelor luni ale lui 1933, o încurajare pentru paramilitarii săi să ia legea în propriile mâini. Dar ţinta agresivităţii sale depăşea cu mult graniţele stângii şi se extindea asupra altor susţinători, sau foşti susţinători, ai democraţiei weimareze. Mişcarea, a declarat pe 10 februarie 1933, avea să fie „intolerantă cu toţi cei care păcătuiesc faţă de naţiune”.38 „Repet”, afirma Hitler pe 15 februarie, „că lupta noastră împotriva marxismului se va duce fără milă şi că orice mişcare care se aliază cu marxismul va sfârşi dezastruos alături de el”.39

Ameninţarea a fost lansată la Stuttgart, într-un discurs dedicat în mare parte unui atac furibund la adresa ministrului-preşedinte al statului Württemberg, care declarase că noul guvern al Reichului era un inamic al libertăţii. Bolz, se lamenta Hitler, nu făcuse nimic pentru a apăra Partidul Nazist când acesta fusese victima persecuţiilor în statul său, în anii ’20. Liderul nazist continuă:

Cei care nu au vorbit de libertatea noastră timp de paisprezece ani nu au dreptul să vorbească de ea acum. În calitate de cancelar, nu trebuie decât să folosesc o lege pentru protecţia statului naţional, aşa cum şi ei au făcut, la acel moment, o lege pentru protecţia Republicii şi atunci îşi vor da seama că nu tot ceea ce ei numesc libertate e demn de acest nume.40

Partidul Centrului, asemenea comuniştilor şi social-democraţilor, se dovedise relativ imun în faţa câştigurilor

electorale ale naziştilor şi era, în consecinţă, una dintre ţintele principale ale intimidării în noua campanie. Nu a trecut mult şi a început să simtă impactul terorii de stat la fel de mult ca şi socialiştii. La jumătatea lui februarie, douăzeci de ziare catolice fuseseră deja desfiinţate pentru critici la adresa noului guvern, întrunirile publice au fost interzise de autorităţi într-un număr de localităţi şi începuse un val de demiteri şi suspendări ale funcţionarilor şi administratorilor cunoscuţi pentru apartenenţa la Partidul Centrului. Printre aceştia se numărau şeful poliţiei din Oberhausen şi un director în Ministerul de Interne al Prusiei. Un discurs al lui Heinrich Brüning, care condamna aceste demiteri, a provocat atacuri violente ale cămăşilor brune împotriva reuniunilor electorale ale partidului în Westfalia. Fostul ministru al Reichului, Adam Stegerwald, a fost bătut de paramilitarii naziști la un miting al Partidului Centrului la Krefeld, pe 22 februarie. Publicaţiile locale ale partidului au fost interzise una după alta, iar birourile le-au fost devastate de bande dezlănţuite de cămăşi brune. Sedii locale ale partidului au fost atacate, proviziile de afişe electorale au fost confiscate, nu numai de către membrii SA, dar şi de ofiţeri ai poliţiei politice. Episcopii se rugau pentru pace în vreme ce partidul făcea apel la constituţie şi, într-o manifestare jalnică de faliment politic, apela la electorat să voteze pentru restaurarea atât de discreditatului guvern Brüning.41

Hitler s-a declarat îngrijorat de aceste incidente şi, pe 22 februarie, după ce Partidul Centrului protestase vehement împotriva respectivelor evenimente, a proclamat: „Elemente provocatoare încearcă, folosindu-se de numele partidului, să discrediteze Mişcarea Naţional-Socialistă, prin obstrucţionarea şi spargerea în special a întrunirilor Partidului Centrului. Mă aştept, a continuat pe un ton aspru, ca toţi naţional-socialiştii să se distanţeze de aceste acţiuni în cea mai mare disciplină. Inamicul care trebuie doborât pe 5 martie este marxismul!” Totuşi,

aceste cuvinte erau cuplate cu ameninţarea că se va „ocupa şi de Centru” dacă sprijinea „Marxismul” în alegeri. Combinată cu atacul sălbatic al lui Hitler la adresa lui Bolz, lansat în urmă cu două săptămâni, ameninţarea era menită să asigure continuarea violenţelor.42 Şi în vreme ce pe teren cămăşile brune declanşau această campanie de violenţe, Hitler şi ceilalţi lideri nazişti evidenţiau, în momentele de sinceritate, faptul că viitoarele alegeri aveau să fie ultimele şi că, orice s-ar fi întâmplat, Hitler nu avea să demisioneze din postul de cancelar. „Dacă într-o zi vom cuceri puterea”, declarase într-un discurs public pe 17 octombrie 1932, „ne vom menţine la putere, aşa să ne ajute Dumnezeu. Nu le vom permite să ne-o mai ia vreodată”.43 Rezultatul alegerilor, a spus în februarie 1933, nu avea să influenţeze în niciun fel programul guvernului. „Nu ne vom descuraja dacă în acest moment poporul german ne va abandona. Vom face tot ceea ce este necesar pentru a împiedica degenerarea Germaniei”. 44

În alte momente, mai moderat, dar şi mai puţin plauzibil, Hitler a anunţat că nu dorea decât patru ani în care să-şi implementeze programul şi apoi, în 1937, când venea termenul unor noi alegeri pentru Reichstag, poporul german putea judeca dacă fusese sau nu un program bun. A descris conţinutul acestui program într-un lung discurs ţinut la Palatul Sporturilor din Berlin, pe 10 februarie, în mijlocul unei atmosfere de adulaţie extatică. Având acum la dispoziţie toate resursele statului, partidul a aranjat ca întreaga sală să fie decorată cu steaguri având zvastica pe ele şi cu pancarte afişând mesaje antimarxiste. Microfoanele radioului au transmis cuvintele lui Hitler întregii naţiuni. Refrene ale imnului naţional, strigăte de *Heil*, precum şi urale şi ţipete entuziaste au precedat discursul şi au atins apogeul în momentul intrării lui Hitler în sală. Aşa cum se întâmplase de atâtea ori în cariera sa, Hitler a început încet şi cu o voce joasă, pentru a capta atenţia enormei sale audienţe, a trecut prin istoria

Partidului nazist şi prin presupusele crime ale Republicii de la Weimar de după 1919 – inflaţia, sărăcirea ţărănimii, creşterea şomajului, ruinarea naţiunii. Ce avea să facă guvernul său pentru a depăşi această situaţie foarte grea? Răspunsul său a evitat orice promisiuni clare. A menţionat cu trufie că nu avea să facă „promisiuni goale”. În schimb, programul său era acela de a reconstrui naţiunea germană fără ajutor din exterior, „în conformitate cu legile imuabile şi veşnic valabile”, bazându-se pe popor şi pe pământ, nu pe conceptul de clase sociale. A vânturat încă o dată imaginea îmbătătoare a Germaniei unite într-o nouă societate, care avea să depăşească diviziunile sociale şi ideologice ce o ruinaseră în ultimii paisprezece ani. Muncitorii, a declarat Hitler, aveau să fie eliberaţi de ideologia marxistă străină şi urmau să fie reintegraţi în comunitatea naţională a întregii rase germane. Acesta era „un program al renaşterii naţionale în toate domeniile vieţii”.

A terminat cu un apel de factură aproape religioasă, adresat audienţei sale din Palatul Sporturilor şi întregii naţiuni:

Vreme de paisprezece ani, partidele dezintegrării, născute din revoluţia din noiembrie, au sedus şi au abuzat de poporul german. Vreme de paisprezece ani au distrus, s-au infiltrat, au dezbinat. Ţinând seama de asta, nu e o îngâmfare din partea mea să stau azi în faţa naţiunii şi să pledez în faţa ei: popor german, dă-ne patru ani şi apoi judecă-ne. Popor, german, dă-ne patru ani şi îţi jur, aşa cum noi, aşa cum eu am ocupat această funcţie, aşa o voi părăsi. Nu am ajuns aici pentru salariu sau câştiguri; am făcut-o pentru tine! […] Pentru că nu mă pot dezice de credinţa în poporul meu, nu pot renunţa la convingerea că această naţiune se va ridica într-o zi din nou, nu mă pot despărţi de dragostea pentru el, pentru poporul meu, şi nutresc convingerea fermă că, în cele din urmă, va veni ceasul când milioane de oameni, care azi ne dispreţuiesc, vor sta alături de noi şi împreună cu noi vor saluta noul

Reich german, pe care l-am câştigat cu greu şi pe care prin suferinţă l-am creat împreună, noul regat german al măreţiei, al puterii, al gloriei şi ai dreptăţii. Amin.45

Prin urmare, ceea ce Hitler promitea Germaniei era în primul rând suprimarea comunismului şi, apoi, a celorlalte partide ale regimului weimarez, în principal a social-democraţilor şi a catolicilor, în afară de asta, nu avea nimic concret de oferit. Dar mulţi vedeau în asta o virtute. „Lipsa unui program al lui Hitler mă încântă", scria Luise Solmitz în jurnalul său, „fiindcă un program înseamnă fie minciuni şi slăbiciune, fie e făcut să atragă pe cei creduli. Cel puternic acţionează mânat de necesităţile unei situaţii serioase şi nu-şi poate permite să-şi limiteze libertatea". Una dintre cunoştinţele sale, indiferentă faţă de nazişti în trecut, i-a spus că avea să voteze pentru Hitler exact din cauză că acesta nu avea un program, ci se gândea numai la Germania.46 Apelul dramatic şi emoţional al lui Hitler, conform căruia avea nevoie numai de patru ani, era menit să accentueze sentimentul ascultătorilor că pornise într-un pelerinaj al sacrificiului de sine, asemănător celui al lui Hristos. Aceste sentimente au fost reluate în alte discursuri, ţinute în diferite locaţii, în faţa unor audienţe la fel de entuziaste, în zilele ce au urmat.

Hitler era susţinut în campania electorală de un flux nou, fără precedent, de fonduri din partea industriei. Pe 11 februarie, a inaugurat salonul internaţional auto de la Berlin şi a anunţat un program ambiţios de construcţii de drumuri şi de scutiri de taxe, cu scopul de a-i ajuta pe producătorii de automobile.47 Pe 20 februarie, un grup numeros de industriaşi de frunte s-a reunit la reşedinţa oficială a lui Göring şi lor li s-a alăturat Hitler, care a declarat din nou că democraţia era incompatibilă cu interesele cercurilor de afaceri şi că marxismul trebuia distrus. Viitoarele alegeri erau cruciale în această luptă. Dacă guvernul eşua, avea să fie nevoit să utilizeze forţa pentru a-şi atinge obiectivele, a ameninţat liderul nazist. Ultimul lucru pe care cercurile de afaceri şi-l doreau era

un război civil. Mesajul era clar: trebuiau să facă tot ce le stătea în putinţă pentru a se asigura de victoria coaliţiei – coaliţie în care, după cum continuau să creadă unii dintre principalii oameni de afaceri, Papen şi conservatorii rămâneau actorii-cheie. După ce Hitler a părăsit reuniunea, Göring le-a reamintit celor prezenţi că acele alegeri aveau să fie şi ultimele, nu numai în cei patru ani care urmau, ci probabil în tot secolul următor. Hjalmar Schacht, finanţistul cu legături extinse în lumea politică şi artizanul programului de stabilizare post-inflaţie din 1923 – 1924, a anunţat apoi că se aştepta de la marile companii să contribuie cu trei milioane de mărci la fondul de campanie al partidului. Unii dintre cei de faţă au insistat că o parte a banilor trebuiau să meargă la partenerii de coaliţie conservatori ai naziştilor. Dar chiar şi aşa, au plătit.48 Noile fonduri au fost esenţiale pentru capacitatea partidului de a duce încă o campanie, în contrast cu lipsa de resurse care îi afectase performanţa în luna noiembrie a anului precedent. Sumele i-au permis lui Goebbels să lanseze un nou tip de campanie, prezentându-l pe Hitler ca pe omul care reconstruia Germania şi distrugea pericolul marxist, aşa cum oricine putea vedea pe străzi. Noi resurse, în special radioul, au fost utilizate în folosul naziştilor şi, cu o finanţare net superioară, Goebbels putea cu adevărat să-şi satureze electoratul.49

Totuşi, campania nazistă nu a luat forma unei procesiuni triumfătoare, al cărei final să însemne confirmarea preluării puterii. Partidul era foarte conştient că popularitatea sa începuse să scadă în a doua jumătate a lui 1932, în timp ce comuniştii se aflau în ascensiune. Dintre toţi oponenţii lor, naziştii se temeau şi îi urau cel mai mult pe comunişti. În nenumăratele confruntări de stradă şi încăierări în sălile de reuniuni cu cămăşile brune, comuniştii demonstraseră că puteau răspunde la pumni cu pumni şi la focuri de armă cu focuri de armă. Era cu atât mai uimitor pentru conducerea nazistă că, după demonstraţiile iniţiale din 30 ianuarie 1933, Liga

Luptătorilor Frontului Roşu nu manifestase înclinaţia de a răspunde în natură valului masiv de violenţe îndreptate împotriva Partidului Comunist, mai ales după recrutarea cămăşilor brune, ca forţă auxiliară de poliţie, pe 22 februarie, când paramilitarii nazişti au luat legea în mâinile lor şi au dat frâu liber urii până atunci înăbuşite asupra duşmanului de căpătâi. Incidente izolate şi hărţuieli au continuat să se producă, iar Liga Luptătorilor Frontului Roşu nu a rămas complet inactivă în faţa acestui asalt, dar nu putea fi observată o escaladare notabilă a violenţei comuniste, nicio indicaţie că un răspuns coordonat era pus la punct la ordinele Biroului politic al Partidului Comunist.

Relativa pasivitate a comuniştilor reflecta, înainte de toate, convingerea conducerii partidului că noul guvern – ultimul spasm violent al unui capitalism muribund – avea să se prăbuşească după numai câteva luni. Conştienţi de riscul scoaterii partidului în afara legii, comuniştii germani făcuseră pregătiri extensive pentru o perioadă îndelungată de funcţionare în ilegalitate sau semilegalitate, şi e clar că au încercat să stocheze toate armele pe care le-au putut strânge. Ştiau şi că nu vor primi niciun fel de asistenţă din partea aripii paramilitare a social-democraţilor, Stindardul Reichului, cu care intraseră în conflict, în mod repetat, pe parcursul anilor trecuţi. Cererile constant reiterate ale partidului pentru un „front unit” cu social-democraţii nu aveau nicio şansă să se transforme în realitate, de vreme ce era dispus să adere numai dacă „social-fasciştii”, aşa cum erau denumiţi social-democraţii, renunţau la independenţa politică şi se plasau sub autoritatea conducerii comuniste. Comuniştii au continuat să adere rigid la preceptele ideologice conform cărora guvernul lui Hitler semnifica triumful temporar al marilor companii şi al „capitalismului monopolist” şi prevestea iminentul „octombrie german”. Chiar şi pe 1 aprilie 1933, dată cu o simbolistică potrivită pentru o asemenea proclamaţie, Comitetul Executiv al Cominternului a decis:

În ciuda terorii fasciste, tendinţele revoluţionare vor

creşte inexorabil în Germania. Opoziţia maselor faţă de fascism va creşte inexorabil. Instaurarea unei dictaturi clar fasciste, care a distrus orice iluzie democratică în rândurile maselor şi le eliberează de influenţa social-democraţilor, accelerează ritmul evoluţiei Germaniei spre o revoluţie proletară.50

Chiar şi în iunie 1933, Comitetul Central al Partidului Comunist German proclama prăbuşirea iminentă a guvernului Hitler, sub greutatea propriilor contradicţii interne, evenimentul fiind urmat imediat de victoria bolşevismului în Germania.51 Pasivitatea comunistă era, deci, rezultatul unei încrederi prea mari în propriile forţe, al fatalei iluzii că noua situaţie nu reprezenta o ameninţare copleşitoare pentru partid.

Dar conducătorilor nazişti le sugera ceva mult mai sinistru. Comuniştii se pregăteau în secret pentru o insurecţie la nivelul întregii ţări. Teama de un război civil, care afectase atât de mult viaţa politică germană la sfârşitul lui 1932 şi începutul lui 1933, nu dispăruse peste noapte. În fond, comuniştii declarau neîncetat că instalarea unui guvern fascist era preludiul unei revoluţii proletare iminente şi de neoprit, care urma să înlocuiască democraţia burgheză cu o Germanie Sovietică. Şi totuşi, comuniştii refuzau să reacţioneze chiar şi la o provocare evidentă, aşa cum a fost raidul masiv al poliţiei la sediul lor central, casa Karl Liebknecht din Berlin, pe 23 februarie, şi aşa-zisa descoperire a planurilor legate de o insurecţie revoluţionară. Cu cât aşteptau mai mult, cu atât deveneau mai irascibili liderii nazişti. Ceva trebuia să se întâmple foarte curând! 52 Estetul Harry Graf Kessler relata zvonurile care circulau printre prietenii săi cu relaţii sus-puse, conform cărora naziştii plănuiau o falsă tentativă de asasinat împotriva lui Hitler, pentru a justifica apoi o „baie de sânge”, în care îşi vor secera toţi inamicii. Zvonuri similare se răspândiseră la sfârşitul lui februarie. Tensiunea devenea insuportabilă. În curând, avea să-şi găsească un debuşeu spectaculos.53

Reichstagul în flăcări

I

În februarie 1931, tânărul muncitor în construcţii olandez Marius van der Lubbe a început o lungă călătorie prin Europa Centrală, încercând să-şi croiască drum spre Uniunea Sovietică, un stat pe care îl admira enorm. Născut la Leiden pe 13 ianuarie 1909, crescuse într-o sărăcie lucie. Tatăl alcoolic abandonase familia la puţină vreme după naşterea sa, iar la vârsta de 12 ani, van der Lubbe şi-a pierdut şi mama. După moartea ei a făcut ucenicie ca zidar, a intrat în contact cu mişcarea muncitorească şi s-a alăturat mişcării tineretului comunist. Dar în curând, a început să resimtă codul disciplinar strict şi structura autoritară a partidului şi l-a părăsit în 1931, pentru a adera la o organizaţie anarhosindicalistă radicală, care transformase „propaganda prin fapte” în principiul director al acţiunilor sale. Având vederea grav afectată în urma unui accident de muncă, a întâmpinat dificultăţi în găsirea unui loc de muncă şi a poposit mai ales în camere închiriate sau în hambare în timpul călătoriei spre Rusia. S-a oprit însă în Polonia înainte să înceapă drumul înapoi, ajungând la Berlin pe 18 februarie 1933. Aici, a găsit situaţia politică tot mai disperată, iar pasivitatea principalelor partide muncitoreşti de neînţeles. În vreme ce naziştii se bucurau de libertate deplină în tot ce făceau, stânga era reprimată nemilos. Venise momentul, credea, ca şomerii, abandonaţi de toate taberele, să lupte pentru libertate şi pâine. Adept al acţiunii directe încă din perioada sa anarhosindicalistă, s-a hotărât să protesteze împotriva statului burghez şi a represiunii tot mai dure împotriva mişcării muncitoreşti. Şomerii înşişi, a descoperit el în timpul vizitelor la birourile de muncă, erau cufundaţi în apatie, incapabili să protesteze. Cineva trebuia să facă acest lucru pentru ei.54

Metoda pe care a ales-o a fost incendierea. Provocând pagube spectaculoase instituţiilor de stat, sau mai degrabă clădirilor care le adăposteau, putea

demonstra – credea el – că nu erau nici pe departe invulnerabile, instigând astfel la o ridicare în masă spontană a şomerilor. Fusese deja găsit vinovat de un tribunal din Leiden pentru pagube aduse unei proprietăţi private şi nu era străin de actele de protest impulsive şi nepremeditate; mai mult, aplecarea sa spre acest tip de acţiuni fusese principala cauză a rupturii cu comuniştii olandezi. Acum dorea să facă acelaşi lucru în Germania. A început cu simbolurile oprimării şomerilor şi ale preponderenţei vechii ordini. Pe 25 februarie 1933, van der Lubbe a încercat să incendieze un birou de asistenţă socială din districtul berlinez Neukdiln, apoi, mai ambiţios, s-a reorientat către o primărie şi spre un fost palat regal. Toate cele trei tentative au fost împiedicate prin descoperirea lor imediată şi abia dacă au fost relatate de presă. Era clar nevoie de ceva mai dramatic şi mai bine pregătit. Căutând simbolul suprem al ordinii politice burgheze care, era convins, îi făcuse mizerabilă viaţa, lui şi a multor altor tineri şomeri, s-a decis să dea foc Reichstagului.55

În dimineaţa lui 27 februarie, van der Lubbe şi-a cheltuit ultimii bani pe chibrituri şi substanţe inflamabile. După ce a verificat clădirea, pentru a descoperi care era cea mai convenabilă cale de a intra, a aşteptat lăsarea întunericului, apoi, în jur de ora nouă seara, a pătruns în clădirea pustie şi întunecoasă a Reichstagului. Capacitatea de a se orienta în întuneric îi era sporită de exerciţiul pe care îl căpătase din cauza problemelor de vedere, a încercat să aprindă mobilierul din restaurant, dar, neavând succes, a reuşit să intre în sala de dezbateri, unde draperiile s-au dovedit uşor inflamabile. În curând, lambriul era în flăcări şi focul căpătase suficientă forţă pentru ca domul de deasupra camerei să acţioneze ca un fel de horn, alimentând flăcările prin crearea unui curent ascendent. Între timp, van der Lubbe a luat-o la fugă prin clădire, încercând să işte alte incendii. Până la urmă, a fost prins şi imobilizat de lucrători ai instituţiei. Dar în

momentul arestării sale, clădirea era deja în flăcări, iar pompierii, deşi sosiţi prompt la faţa locului, nu puteau decât să stropească ruinele aulei principale şi să facă tot posibilul pentru a salva restul.

Vizavi de clădirea cuprinsă de flăcări, apropiatul lui Hitler, Putzi Hanistaengl, găzduit temporar în reşedinţa oficială a lui Göring, a fost trezit de menajeră, care i-a arătat pe fereastră flăcările. Hanistaengl i-a telefonat imediat lui Goebbels, care iniţial a crezut că personajul, cunoscut pentru frivolitatea sa, glumea. Dar Putzi a insistat că nu era cazul. Goebbels a verificat povestea – şi a descoperit că era adevărată. L-a alertat imediat pe Hitler.56 Liderii nazişti, Hitler, Goebbels şi Göring, s-au întâlnit la faţa locului. Rudolf Diels, şeful (non-nazist) al poliţiei prusace, şi una dintre primele înalte oficialităţi sosite, a descoperit că van der Lubbe era deja interogat de ofiţeri:

Gol de la brâu în sus, transpirat şi mânjit cu noroi, stătea în faţa lor, respirând greu. Îşi trăgea răsuflarea de parcă tocmai ar fi dus la îndeplinire o sarcină formidabilă. În ochii de pe acea faţă palidă şi emaciată se putea citi o privire aprinsă de triumf. Am stat de mai multe ori în faţa lui în acea noapte, la sediul poliţiei, şi i-am ascultat poveştile confuze. Am citit fluturaşii comunişti pe care îi purta asupra sa în buzunarele pantalonilor. Erau de tipul celor distribuite peste tot în zilele noastre […]

Mărturisirile sincere ale lui Marinus van der Lubbe nu mă puteau nicidecum determina să cred că un asemenea incendiator nenorocit, care îşi ştia meseria atât de bine, avea nevoie de ajutor. De ce nu ar fi suficient un singur chibrit pentru a aprinde podoabele reci şi inflamabile ale aulei, vechea mobilă tapiţată, draperia şi splendoarea de lemn uscat a lambriului? Dar acest specialist utilizase un rucsac întreg, plin cu dispozitive incendiare.57

Investigaţia ce a urmat a scos la iveală dovezi substanţiale, care confirmau versiunea sa, conform căreia

acţionase de unul singur.58

Chemat să raporteze de către grupul de lideri nazişti adunaţi la balconul de deasupra Camerei, Diels a întâlnit o scenă de o isterie înspăimântătoare. Rememorând după război aceste evenimente dramatice, scria:

Hitler s-a sprijinit pe balustrada de piatră a balconului cu ambele mâini şi a privit tăcut marea de flăcări roşii. Primele izbucniri de furie se produseseră deja. Când am intrat, Göring a venit spre mine, în vocea sa răsuna întreaga emotivitate rău-prevestitoare a momentului: „Acesta e începutul insurecţiei comuniste! Acum vor lovi! Nu e nicio clipă de pierdut!”

Göring nu a mai putut continua. Hitler s-a întors cu faţa spre cei adunaţi acolo. Am văzut atunci că faţa îi strălucea, roşie din cauza emoţiei şi a căldurii care se aduna în cupolă. A zbierat de parcă era pe cale să plesnească, fără nicio reţinere, aşa cum nu-l mai auzisem niciodată: „De acum nu va mai exista niciun fel de milă: oricine ne stă în cale va fi măcelărit. Poporul german nu va mai arăta înţelegere pentru toleranţă. Fiecare funcţionar comunist va fi împuşcat în locul unde este găsit. Deputăţii comunişti trebuie spânzuraţi chiar în noaptea asta. Toţi complicii comuniştilor trebuie arestaţi. Nici faţă de social-democraţi şi faţă de Stindardul Reichului nu vom mai arăta milă!”

Am raportat rezultatele primelor interogatorii la care fusese supus Marinus van der Lubbe – că, în opinia mea, aveam de-a face cu un nebun. Dar Hitler nu era tocmai omul potrivit căruia să-i spui acest lucru: a luat peste picior credulitatea mea copilărească: „Este un lucru ingenios, pregătit de mult timp. Criminalii ăştia au aranjat totul foarte frumos, dar i-au judecat greşit pe camarazii mei din Partid! Aceşti indivizi subumani nici nu bănuiesc cât de mult sunt oamenii de partea noastră. În găurile lor de şoarece, din care încearcă acum să iasă, nu aud nimic din bucuria maselor” şi a ţinut-o tot aşa.

L-am rugat pe Göring să se tragă deoparte, dar nu m-

a lăsat să spun nimic. Plasarea poliţiei în starea de urgenţă cea mai înaltă, utilizarea fără milă a armelor de foc şi tot ce decurge într-o asemenea situaţie din ordinele privind o alarmă militară majoră.59

Era, i-a mărturisit Diels unui subordonat, un „balamuc” de nedescris. Dar cu toate acestea, momentul acţiunilor împotriva comuniştilor sosise.60

La câteva ore după incendierea Reichstagului, echipe de poliţie au scos la iveală listele cu comunişti, pregătite cu luni sau ani în urmă, pentru eventualitatea scoaterii partidului în afara legii şi au pornit în maşini sau dube să-i ridice chiar din pat. Comuniştii aveau o sută de deputaţi în Reichstag şi mii de reprezentanţi în alte adunări legislative, oficiali, birocraţi, organizatori şi activişti. Multe liste erau depăşite, dar caracterul precipitat şi nepremeditat al acţiunii a dus la capturarea unui număr de persoane care ar fi putut altfel scăpa, dar cei care pur şi simplu nu au fost găsiţi, şi nu au fost puţini, au scăpat. În total, au fost arestaţi patru mii de indivizi. Diels şi poliţia au ignorat tacit ordinul lui Göring de a-i împuşca.61 în vreme ce această operaţiune masivă era încă în desfăşurare, Ludwig Grauert, consilierul lui Göring, a intervenit. Grauert era fostul lider al asociaţiei patronilor din siderurgie, din nord-vestul Germaniei, şi tocmai fusese numit în fruntea departamentului de poliţie din Ministerul prusac al Internelor. Simpatizant al naţionaliştilor, a sugerat acum un decret de urgenţă, capabil să ofere acoperire juridică arestărilor şi instrumente pentru a combate viitoarele acte violente ale comuniştilor. Pe 27 februarie, înaintea incendiului, în cabinet fusese deja propusă o lege de către ultraconservatorul ministru al Justiţiei, Franz Gürtner, care, asemenea altor conservatori din guvern, susţinea entuziast măsurile draconice de combatere a dezordinii publice, pe care o punea în întregime pe seama comuniştilor şi a social-democraţilor. Măsura propusă de Gürtner includea restricţionarea drastică a libertăţilor civile, cu scopul prevenirii

organizării unei greve generale de către comunişti. Publicarea unor apeluri la o asemenea acţiune avea să fie tratată ca un act de înaltă trădare, pasibilă de pedeapsa capitală.62 Dar propunerea a rămas în urma realităţilor.

Ministerul de Interne al Reichului, Wilhelm Frick, a văzut în proiectul lui Grauert oportunitatea de a-şi extinde autoritatea asupra statelor federaţiei şi a introdus o extrem de importantă clauză 2, permiţând cabinetului, mai degrabă decât preşedintelui, să intervină, la fel cum Papen făcuse în Prusia, în 1932. În afară de aceasta, proiectul de decret pornea de la discuţiile ce avuseseră loc pe marginea legislaţiei de urgenţă la începutul anilor ’20 şi suspenda mai multe secţiuni ale constituţiei de la Weimar, în special cele privitoare la libertatea de expresie, libertatea presei, libertatea de adunare şi asociere. Permitea poliţiei să reţină persoane în custodie preventivă pe termen nedefinit şi fără un ordin judecătoresc, fiind astfel complet diferit de legile şi decretele anterioare, care stabiliseră termene-limită clare pentru intervenţia sistemului judiciar. Majoritatea acestor măsuri fuseseră luate în consideraţie şi înainte şi se bucurau de un sprijin substanţial în eşaloanele superioare ale administraţiei. Dar mergeau mult mai departe decât orice plan anterior. Prezentând decretul cabinetului la ora 11 pe 28 februarie, Hitler le-a reamintit colegilor săi conservatori că, de la bun început, intenţia coaliţiei fusese aceea de a-i distruge pe comunişti: „Momentul potrivit din punct de vedere psihologic pentru confruntare a venit. Nu are rost să mai aşteptăm”. 63

Hitler şi-a făcut clară intenţia de a acţiona nemilos şi fără să ţină seama prea mult de nuanţe juridice. Lupta împotriva comuniştilor, a spus, „nu trebuie să depindă de considerente legale”. Şi a vânturat în faţa colegilor de guvernare perspectiva atrăgătoare a unei victorii masive în viitoarele alegeri, dată fiind scoaterea celui de-al treilea partid german în afara legii şi a neliniştii opiniei publice provocate de incendiu.64 Göring a luat cuvântul după aceea, afirmând că van der Lubbe fusese văzut în

compania unor lideri comunişti, precum Ernst Torgler, înainte de a pătrunde în Reichstag. Comuniştii, a afirmat, plănuiau nu numai distrugerea clădirilor publice, dar şi „otrăvirea cantinelor publice" precum şi răpirea soţiilor şi copiilor miniştrilor din guvern. Nu i-a trebuit mult şi a început să susţină că deţinea dovezi detaliate privind stocurile de explozibil strânse de comunişti, cu scopul de a declanşa o campanie de sabotaj împotriva reţelei de electricitate, a căilor ferate, „precum şi a altor mari concerne importante pentru susţinerea vieţii". 65

Anulând obiecţiile lui Papen faţă de clauza 2, guvernul a hotărât să prezinte decretul lui Hindenburg, care l-a semnat, în ciuda faptului că o bună parte a puterii sale era astfel transferată guvernului Hitler. A intrat imediat în vigoare. Paragraful 1 suspenda articole cruciale ale constituţiei de la Weimar şi afirma:

Astfel sunt impuse restricţii asupra libertăţii de exprimare a opiniilor, asupra libertăţii presei, a dreptului de adunare şi asociere, şi sunt permise încălcarea dreptului la confidenţialitatea comunicaţiilor poştale, telegrafice sau telefonice, mandatele pentru percheziţiile de domiciliu, ordinele de confiscare şi restricţionarea dreptului de proprietate, în afara limitelor legale prevăzute anterior.

Paragraful 2 permitea guvernului central să preia conducerea în statele federaţiei, dacă ordinea publică era pusă în pericol. Aceste două paragrafe, valabile „pe termen nelimitat", au furnizat pretextul legal pentru tot ce s-a întâmplat în următoarele câteva luni.66 Preluarea nazistă putea începe acum cu adevărat.

n

Decretul incendierii Reichstagului a fost publicat în mijlocul unui bombardament propagandistic, prin care Göring şi conducerea nazistă încercau să creeze imaginea dramatică a unei iminente „Revoluţii Bolşevice Germane", care avea să fie însoţită de crime şi atrocităţi de toate felurile. Propaganda a avut impact. Cetăţeni obişnuiţi din

clasa mijlocie erau înspăimântaţi la gândul că Germania scăpase ca prin urechile acului şi erau impresionaţi de dovezile complotului mişelesc al comuniştilor, oferite de Göring „cu tona”.67 Peste o sută de telegrame au sosit la Ministerul de Interne din partea grupurilor naziste din toată ţara, cerând împuşcarea pe loc sau spânzurarea în faţa clădirii Reichstagului a „indivizilor subumani”, ale căror „planuri demonice de anihilare” ameninţau să transforme „Patria noastră într-o mare de ruine însângerate”. „Anihilarea până la ultimul a haitei roşii de criminali” era cerută de mulţi şi unele autorităţi naziste locale şi-au exprimat teama că se vor produce dezordini publice, dacă vinovăţii nu erau imediat executaţi.68 Propaganda lui Goebbels a dat acum frâu liber furiei stăpânite până atunci a cămăşilor brune împotriva comuniştilor. Membrii SA, considerându-se deasupra legii graţie înrolării lor ca poliţie auxiliară, eliberaseră o parte a tensiunii prin numeroase acte violente, dar acesta era momentul pe care îl aşteptaseră cu adevărat. Un paramilitar a scris ulterior despre consecinţele lui 28 februarie:

Eram pregătiţi; cunoşteam intenţiile inamicilor noştri. Din unitatea mea, organizasem o mică „echipă mobilă”, alcătuită din cei mai curajoşi dintre curajoşi. Am stat la pândă noapte de noapte. Cine avea să lovească primul? Şi apoi a venit. Semnalul de la Berlin, semne de foc în toată ţara. În cele din urmă, uşurarea pe care ţi-o dă primirea ordinului: „La treabă!” Şi ne-am dus! Nu era pur şi simplu despre foarte umanul „tu sau eu” sau „noi sau voi”, ci era vorba despre a şterge pentru totdeauna zâmbetul pofticios de pe faţa hidoasă, criminală a bolşevismului şi de a proteja Germania de teroarea sângeroasă a unor hoarde scăpate de sub control.69

Însă pe tot cuprinsul Germaniei, cămăşile brune erau cele care aduceau „teroarea sângeroasă a hoardelor dezlănţuite” asupra inamicilor lor. Violenţa lor era expresia unei uri nutrite de multă vreme, iar acţiunile vizau

adeseori anumiţi „marxişti” sau comunişti pe care îi cunoşteau personal. Nu exista niciun plan coordonat, nicio ambiţie, în afara aceleia de a declanşa un val teribil de agresiuni fizice împotriva bărbaţilor şi femeilor de care se temeau şi pe care îi urau.70

Şi poate că poliţia şi cămăşile brune erau pregătite pentru aşa ceva, dar din anumite puncte de vedere, comuniştii nu erau. Evenimentele din 27 – 28 februarie au luat prin surprindere conducerea partidului, care era convinsă că se intra într-o altă perioadă de represiune relativ moderată, asemănătoare celor din 1923 şi 1924, cărora le supravieţuise. Totuşi, de data aceasta lucrurile erau cât se poate de diferite. Poliţia avea în spate întreaga ferocitate a cămăşilor brune. Liderul partidului şi fostul candidat prezidenţial al partidului, Ernst Thälmann, şi adjuncţii săi, au fost arestaţi pe 3 martie la sediul lor secret din Berlin-Charlottenburg. Ernst Torgler, liderul parlamentar al partidului, s-a predat poliţiei pe 28 februarie, ca să respingă acuzaţiile guvernului, potrivit cărora el şi conducerea partidului ordonaseră incendierea Reichstagului. Dintre celelalte figuri de fruntea partidului, Wilhelm Pieck a părăsit Germania în primăvară, Walter Ulbricht, liderul filialei berlineze, în toamnă. Au fost făcute eforturi intense pentru a scoate din ţară şi alţi membri ai Biroului politic, dar mulţi au fost arestaţi înainte să poată scăpa. Peste tot în ţară, organizaţiile Partidului Comunist erau demantelate, birourile ocupate, activiştii arestaţi. De multe ori, paramilitarii luau cu ei banii pe care puneau mâna şi jefuiau, sub privirile poliţiei, casele comuniştilor de toţi banii şi bunurile de valoare. În scurt timp, valul de arestări a depăşit de multe ori estimările iniţiale. Până pe 15 martie, fuseseră arestaţi 15.000 de comunişti. Cifrele oficiale indicau că în districtele din Ruhr şi Renania, fuseseră arestaţi 8.000 de comunişti numai în lunile martie şi aprilie. Funcţionarii partidului au fost nevoiţi să recunoască că fuseseră obligaţi „să se replieze”, dar era vorba de o „repliere ordonată”. De fapt, după cum

recunoştea Pieck, în termen de câteva luni, majoritatea activiştilor locali nu mai erau activi şi mulţi dintre membrii obişnuiţi fuseseră reduşi la tăcere prin teroare.71

Hitler se temea, fără îndoială, de reacţia violentă care ar fi putut fi provocată dacă ar fi obţinut un decret scoţând complet Partidul Comunist în afara legii. A preferat în schimb să-i trateze pe comunişti separat, ca pe nişte criminali care puneau la cale acte ilegale şi care urmau acum să plătească pentru asta. În acest fel, majoritatea germanilor ar fi putut fi convinşi să sprijine sau măcar să tolereze valul de arestări care a urmat incendierii Reichstagului şi să nu se teamă că aceste măsuri ar fi putut fi urmate de interzicerea altor partide politice. Aceasta e explicaţia pentru care Partidul Comunist s-a putut prezenta la alegerile din 5 martie, în pofida faptului că o mare parte a candidaţilor săi fuseseră arestaţi sau se refugiaseră în străinătate şi nu exista nicio şansă ca cei 81 de deputaţi care aveau să fie până la urmă aleşi să-şi ocupe locurile; de fapt, au fost arestaţi imediat ce poliţia i-a putut localiza. Permiţând partidului să-şi trimită candidaţii în alegeri, Hitler şi miniştrii săi sperau să-i slăbească pe social-democraţi. În cazul în care candidaţilor comunişti nu li s-ar fi permis să se prezinte, mulţi dintre alegătorii care i-ar fi votat s-ar fi reorientat spre social-democraţi. Aşa cum stăteau lucrurile, social-democraţii erau lipsiţi de această sursă potenţială de sprijin. Nici măcar la sfârşitul lui martie cabinetul nu se simţea capabil să proclame scoaterea formală în afara legii a Partidului Comunist. Cu toate acestea, în afară de faptul că erau ucişi, bătuţi sau deţinuţi în centre de tortură şi închisori improvizate de către cămăşile brune, activiştii comunişti, mai ales dacă fuseseră arestaţi de poliţie, erau puşi sub acuzare, în număr mare, în tribunalele de drept comun.

În sine, apartenenţa la partid nu era ilegală. Dar poliţiştii, procurorii şi judecătorii erau, în covârşitoare majoritate, conservatori. Priviseră dintotdeauna Partidul

Comunist ca pe o organizaţie periculoasă, trădătoare şi revoluţionară, mai ales prin prisma evenimentelor din perioada naşterii Republicii de la Weimar, de la revolta spartakistă la „teroarea roşie” şi împuşcarea ostaticilor la München. Viziunea lor fusese amplu confirmată de violenţele de stradă ale Ligii Luptătorilor Frontului Roşu şi acum – credeau majoritatea – de incendierea Reichstagului. Comuniştii dăduseră foc Reichstagului, aşa că toţi comuniştii trebuiau să fie vinovaţi de trădare. Erau utilizate raţionamente şi mai întortocheate. În unele cazuri, de pildă, tribunalele argumentau că, din moment ce Partidul Comunist nu mai era capabil să-şi implementeze politicile de modificare a constituţiei prin mijloace parlamentare, trebuia să recurgă la forţă, ceea ce reprezenta o trădare şi oricine aparţinea organizaţiei se făcea vinovat. În consecinţă, tot mai des, tribunalele tratau apartenenţa la partid, după 30 ianuarie 1933, ca pe un delict de trădare. După 28 februarie, Partidul Comunist a fost, din toate punctele de vedere, scos în afara legii, doar cu numele nu, şi a fost complet interzis după 6 martie, adică la o zi de la alegeri.72

Reuşind să-i alunge pe comunişti de pe străzi în termen de câteva zile de la decretul din 28 februarie, paramilitarii lui Hitler dominau oraşele, demonstrându-şi recent câştigată supremaţie într-o manieră cât se poate de vădită şi de intimidantă. După cum relata ulterior şeful poliţiei politice prusace, Rudolf Diels, SA-ul, spre deosebire de partid, era pregătit să preia puterea.

Nu avea nevoie de o conducere centralizată; „comandamentele Grupurilor[11]” dădeau un exemplu, dar nu şi ordine. Echipele SA, însă, aveau planuri clare pentru operaţiuni în cartierele comuniste din oraş. În acele zile de martie, fiecare cămaşă brună era „pe urmele inamicului”, fiecare ştia ce avea de făcut. Echipele de asalt curăţau districtele. Ştiau nu numai unde locuiau inamicii lor, dar

11 Grupul era unitatea cea mai importantă din structura SA, existând câteva asemenea grupuri la nivelul întregii Germanii (n. tr.)

descoperiseră de mult şi ascunzătorile şi locurile de întâlnire ale acestora [...] Nu numai comuniştii, dar oricine se pronunţase vreodată împotriva mişcării lui Hitler, era în pericol.73

Echipele cămăşilor brune au furat maşini sau camionete de la evrei, social-democraţi şi sindicate sau le-au fost oferite de oamenii de afaceri speriaţi, care sperau astfel să beneficieze de protecţie. Treceau în trombă pe străzile principale ale Berlinului, cu armele la vedere şi cu steagurile fluturând, demonstrând tuturor cine era la conducere acum. Scene similare puteau fi văzute în oraşele şi orăşelele din întreaga ţară. Nici Hitler, Goebbels, Göring şi niciun alt lider nazist nu deţineau controlul direct asupra acestor evenimente. Dar ei erau responsabili pentru declanşarea lor, în egală măsură, pentru că înrolaseră SA-ul, SS-ul şi Căştile de Oţel ca auxiliari ai poliţiei, pe 22 februarie 1933, dar şi pentru că le dăduseră implicit aprobarea, prin violenţa constantă a atacurilor lor verbale împotriva „marxiştilor" de toate tipurile.

S-a pus astfel încă o dată în mişcare un proces dialectic, apărut în zilele în care naziştii se confruntau adeseori cu poliţia şi cu sistemul de justiţie pentru violenţele lor: conducerea anunţa, în termeni radicali, dar foarte vagi, acţiunea ce trebuia iniţiată, iar eşaloanele inferioare ale partidului şi organizaţiile paramilitare le transformau, utilizând propria interpretare, în acţiuni concrete, violente. După cum observa ulterior un document intern al Partidului Nazist, acţiunile de acest tip, beneficiind de un acord tacit, deveniseră deja normale în anii '20. În acea perioadă, membrii partidului se obişnuiseră să citească mai degrabă printre rânduri ordinele liderilor, decât cuvintele lor propriu-zise. „În interesul partidului", continua documentul, „a devenit de asemenea o obişnuinţă ca, în multe cazuri, persoana care dă ordinul – exact în cazurile unor demonstraţii politice ilegale – să nu spună totul, ci numai să sugereze ce vrea să obţină prin acel ordin".74 Diferenţa era acum dată de

faptul că liderii partidului aveau la dispoziţie resursele statului. Au fost în mare capabili să-i convingă pe funcţionari, poliţişti, angajaţii administraţiei penitenciarelor şi ai sistemului de justiţie – naţionalişti conservatori aproape până la ultimul – că suprimarea violentă a mişcării muncitoreşti era

Naziștii la alegerile pentru Reichstag din martie 1933

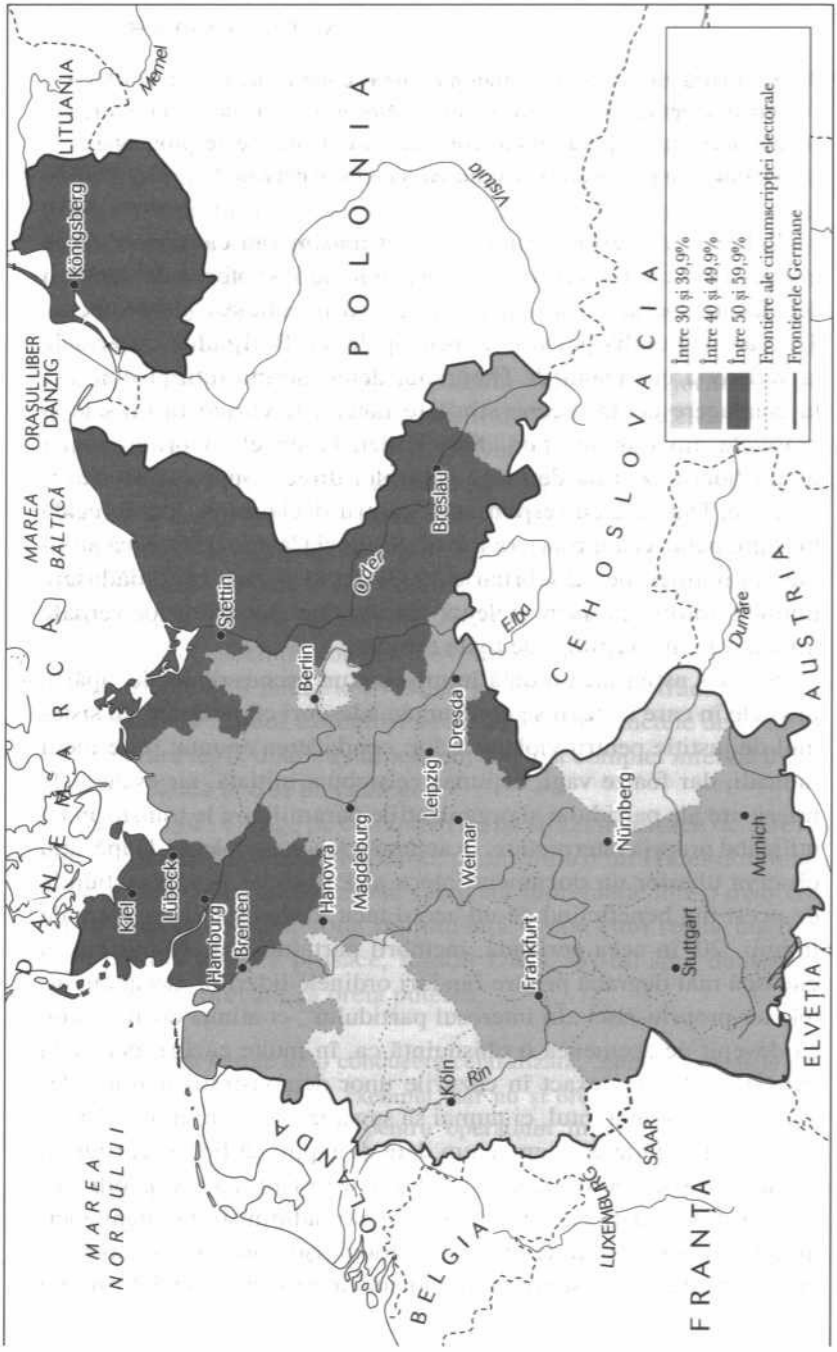

justificată. I-au convins nu numai să privească pasivi acţiunile paramilitarilor nazişti, ci să-i şi sprijine activ în acţiunile lor distructive. Aceste modele de luare şi implementare a deciziei aveau să fie aplicate ulterior în nenumărate ocazii, cel mai notabil în cazul politicii naziste faţă de evrei.

m

Campania nazistă pentru alegerile legislative din 5 martie 1933 a reuşit să satureze propagandistic întreaga Germanie.75 în spatele eforturilor lor se aflau resursele marilor companii şi ale statului şi, drept urmare, natura alegerilor s-a modificat în totalitate. Spre exemplu, în orăşelul nord-german Northeim, ca în aproape orice altă localitate, alegerile s-au ţinut într-o atmosferă de teroare palpabilă. Poliţia locală se postase lângă poduri, gări şi alte instalaţii-cheie, dând astfel credibilitate afirmaţiilor regimului, conform cărora asemenea locuri erau vulnerabile în faţa atacurilor teroriste ale comuniştilor. Pe 28 februarie, paramilitarii nazişti fuseseră autorizaţi să poarte asupra lor arme încărcate şi au început să se înroleze ca auxiliari ai poliţiei pe 1 martie, moment în care au început să organizeze ostentativ patrule pe străzi, făcând descinderi la casele comuniştilor şi social-democraţilor locali şi acuzând ambele categorii că pregăteau o baie de sânge pentru cetăţenii cinstiţi. Un ziar nazist relata că un muncitor fusese arestat pentru distribuirea de foi volante electorale social-democrate; asemenea activităţi în numele social-democraţilor şi al comuniştilor erau interzise, se anunţa. Odată reduse la tăcere principalele surse de opoziţie, naziştii au instalat difuzoare în piaţa centrală şi pe strada principală şi, în fiecare noapte de la 1 la 4, discursurile lui Hitler erau difuzate în întreg centrul oraşului. În ajunul alegerilor, şase sute de membri ai SA, SS, ai Căştilor de Oţel şi ai Tineretului Hitlerist au organizat o paradă cu torţe prin oraş, terminată în parc, unde a fost ascultată, cu difuzoarele urlând, o transmisie radio a unui discurs al lui

Hitler care era simultan trâmbiţat publicului în patru locaţii importante din centrul oraşului. Steaguri negre-alb-roşii şi stindarde cu zvastica împodobeau străzile principale şi erau expuse în magazine. Propaganda opoziţiei era de negăsit. În ziua alegerilor – o duminică – cămăşile brune şi SS-ul au patrulat şi au mărşăluit ameninţător pe străzi, în vreme ce partidul şi Căştile de Oţel organizau transportul motorizat, pentru a-i duce pe oameni la secţiile de votare. Aceeaşi combinaţie de teroare, represiune şi propagandă a fost utilizată în orice altă comunitate, mare sau mică, de oriunde din ţară.76

Când au apărut rezultatele alegerilor pentru Reichstag, se părea că aceste tactici dăduseră roade. Partidele din coaliţie, naziştii şi naţionaliştii, câştigaseră 51, 9% din voturi. „Cifre incredibile", scria triumfător Goebbels în jurnalul său privat pe 5 martie 1933, „e ca şi cum am fi în Rai" 77 în unele circumscripţii din Franconia, votul nazist a depăşit 80%, iar în câteva districte din Schleswig-Holstein, partidul a câştigat practic toate voturile. Cu toate acestea, jubilaţia liderilor partidului nu era justificată. În ciuda violenţelor masive şi a intimidării, naziştii singuri reuşiseră să obţină numai 43, 9% din voturi. Comuniştii, incapabili să-şi facă campanie şi având candidaţii ascunşi sau arestaţi, au obţinut chiar şi aşa 12, 3%, o scădere mai mică faţă de scorurile anterioare decât s-ar fi putut aştepta cineva, în vreme ce social-democraţii, suferind la rândul lor de pe urma intimidărilor omniprezente şi a obstrucţionării propriei campanii, au obţinut un rezultat doar puţin mai slab decât în noiembrie 1932, reuşind să adune 18, 3%. Partidul Centrului şi-a păstrat mai mult sau mai puţin electoratul, câştigând 11, 2%, în pofida unor pierderi în sud în favoarea naziştilor, iar celelalte partide, acum minoritare, şi-au repetat prestaţiile din luna noiembrie a anului precedent, cu variaţii neînsemnate.78

Şaptesprezece milioane de persoane au votat în favoarea naziştilor şi alte trei milioane în favoarea

naţionaliştilor. Dar electoratul număra aproape 45 de milioane. Cele aproape 5 milioane de voturi ale comuniştilor, combinate cu cele peste 7 milioane ale social-demoracţilor şi un vot al Partidului Centrului de peste 5, 5 milioane[12] făceau dovada eşecului complet al naziştilor de a câştiga, chiar în condiţiile unei semidictaturi, majoritatea electorală.79 Mai mult, în niciun moment de la începutul ascensiunii lor spre sfârşitul anilor ’20 nu reuşiseră să câştige singuri majoritatea absolută la nivelul Reichului sau al vreunui stat al federaţiei. Mai mult, majoritatea obţinută alături de partenerii de coaliţie era departe de cele două treimi necesare pentru a amenda constituţia în Reichstag. Pe de altă parte, ceea ce alegerile au demonstrat era că două treimi din electorat optase pentru partide – naziştii, naţionaliştii, comuniştii – care erau inamicii făţişi ai democraţiei weimareze. Mulţi alţii votaseră pentru grupări precum Partidul Centrului sau omologul său sudic, Partidul Popular Bavarez, a căror loialitate pentru Republică dispăruse aproape în totalitate şi a căror autoritate asupra electoratului tradiţional era grav subminată. În 1919, trei sferturi dintre alegători sprijiniseră partidele coaliţiei de la Weimar. În numai paisprezece ani, raportul de forţe practic se inversase.80

Violenţa a atins noi culmi după alegerile din 5 martie. La Königsberg, în Prusia Orientală, spre exemplu, membrii SA au invadat sediul social-democrat în seara alegerilor, au distrus obiectele din interior şi l-au transformat într-un centru provizoriu de tortură, unde diferite persoane au fost agresate atât de violent, încât una dintre ele, deputatul comunist în Reichstag, Walter Schütz, a murit în urma rănilor. Birourile sindicatelor au fost devastate, maşinile de scris furate, mobila distrusă, banii luaţi şi documentele arse.81 La Wuppertal, un detaşament de cămăşi brune l-a târât afară din casă pe muncitorul Heinrich B., fost

12 în această cifră, autorul a introdus și cele aproximativ 1,1 milioane de voturi ale Partidului Popular Bavarez, pe lângă cele 4,4 milioane ale Partidului Centrului (n. tr.)

comunist; cadavrul său a fost găsit a doua zi pe un teren viran. Pe 1 aprilie, în acelaşi district, opt membri SA l-au atacat pe August K., un muncitor în vârstă de şaizeci şi doi de ani, fost conducător al fanfarei comuniste locale, în timp ce acesta se întorcea acasă şi l-au împuşcat, rănindu-l mortal.82 şi social-democraţii au fost puternic loviţi. Pe 9 martie, Wilhelm Sollmann, deputat social-democrat din Reichstag şi figură proeminentă a partidului la Köln, a fost atacat în propria casă de membri SA şi SS, bătut şi dus la sediul local nazist, unde a fost torturat vreme de două ore, a fost forţat să bea ulei de ricin şi urină, înainte ca poliţia să sosească şi să-l ducă la spitalul unei închisori pentru a fi îngrijit. Pe 13 martie, cămăşile brune din Braunschweig au început să-i oblige pe consilierii municipali şi deputăţii social-democraţi din parlamentul statului să se ofere „voluntari” pentru a demisiona, omorându-l în bătaie pe unul dintre ei, după ce acesta refuzase, în acest moment, naziştii începeau să organizeze razii în sediile Partidului Social-Democrat, în căutarea de bani şi de alte prăzi. Şeful presei social-democrate din Chemnitz, Georg Landgraf, a fost împuşcat mortal, pe 13 martie, după ce refuzase să dezvăluie unei bande de cămăşi brune unde se aflau fondurile partidului. Protestul în faţa unor asemenea acţiuni era foarte dificil, dacă nu imposibil, deoarece ziarele social-democrate fuseseră interzise paisprezece zile de la începutul lui martie, ordinul fiind reînnoit la expirarea sa pentru alte paisprezece zile şi tot aşa, până a devenit permanent.83

Jafurile nu au scăpat neobservate de ofiţerii de poliţie mai oneşti. Pe 19 aprilie 1933, spre exemplu, comisarul poliţiei din Hesse a făcut un tur al secţiilor de poliţie şi al comandanţilor locali, condamnând confiscarea ilegală a proprietăţilor organizaţiilor marxiste în timpul raidurilor, inclusiv furtul instrumentelor muzicale, al echipamentelor sportive şi chiar al paturilor, toate fiind evident destinate uzului privat al jefuitorilor.84 Ulterior, au fost făcute eforturi pentru a reglementa această situaţie şi au fost

create instituţiile necesare pentru a administra proprietăţile şi finanţele partidelor şi ale sindicatelor scoase în afara legii, nu în ultimul rând pentru că în aceste categorii intrau şi fondurile destinate sprijinirii foştilor membri şomeri; dar până au fost făcute aceste lucruri, cantităţi mari de bani şi bunuri au dispărut în mâinile unor indivizi, membri ai SA. O lege a fost votată în cele din urmă, pe 26 mai 1933, care atribuia proprietăţile Partidului Comunist (deşi, tehnic vorbind, era încă legal) statelor federate.85 În mijlocul acestui haos, mulţi paramilitari nazişti au profitat pentru a rezolva vechi dispute personale. La Wuppertal, de exemplu, Friedrich D. a fost târât afară din dormitorul său la patru dimineaţa de un grup de membri SA, sub conducerea comandantului Puppe. Corpul său a fost descoperit două zile mai târziu. A fost ucis deoarece avusese o relaţie cu sora lui Puppe, acesta din urmă încercând de ceva vreme să-i pună capăt. Puppe nu a fost pus sub acuzare pentru acest act criminal de răzbunare. Nici măcar cămăşile brune nu erau întotdeauna în siguranţă: un nazist cu state vechi, Karl W., a fost arestat şi încarcerat după ce îl acuzase pe comandantul SA din Wuppertal de deturnare de fonduri şi corupţie. Nu a fost singurul incident de acest tip raportat la acel moment. Ceea ce s-a întâmplat la Wuppertal trebuie să se fi repetat de multe sute de ori, în alte regiuni ale Germaniei.86

Campania violentă dezlănţuită de cămăşile brune, al căror număr creştea de la o zi la alta până a atins cifra de două milioane în vara lui 1933, a oferit contextul esenţial coordonării statelor federate pe liniile deja trasate de Papen, prin anularea autonomiei Prusiei în vara anului precedent.87 Curtea de Stat considerase acţiunea parţial ilegală şi guvernul social-democrat înlăturat de Papen reuşise, cu oarecare succes, să blocheze măsurile guvernului central, prin utilizarea Consiliului Federal, care reprezenta statele. Guvernul lui Hitler obţinuse, pe 6 februarie, un decret de urgenţă care punea capăt acestei

situaţii, dar noii reprezentanţi nazişti ai Prusiei şi-au văzut legitimitatea negată de către Consiliu în momentul reunirii acestuia, pe 16 februarie, fiind aşteptată o decizie a Curţii de Stat, între timp, până la rezolvarea disputei juridice, Consiliul a hotărât să nu se mai reunească, dar golul rezultat a fost ocupat de SA şi de structurile Partidului Nazist, care au început să coordoneze guvernele statelor pornind de jos. Majoritatea statelor federate erau conduse de guverne minoritare, o manifestare a blocajului aproape complet care afecta instituţiile legislative în acel moment. Dar acestor guverne le lipsea legitimitatea pentru a depune mai mult decât o rezistenţă simbolică. În perioada cuprinsă între 6 şi 15 martie 1933, ofiţerii de poliţie nazişti şi unităţile „poliţiei auxiliare" ale SA şi SS au arborat zvastici pe clădirile oficiale de pretutindeni. Un gest cu o asemenea încărcătură simbolică a fost tolerat sau acceptat de majoritatea miniştrilor guvernelor statelor, intimidaţi de masivele demonstraţii simultane ale coloanelor de paramilitari în faţa clădirilor guvernamentale. Miniştrii care au obiectat fie au demisionat, fie au fost puşi sub arest la domiciliu de detaşamentele cămăşilor brune. Ministerul de Interne al Reichului, Frick, a numit apoi comisari de stat care au trecut la demiterea comandanţilor de poliţie şi înlocuirea lor cu propriii nominalizaţi. Numai la Hamburg, în Württemberg şi Hesse, parlamentele statelor au votat, în lipsa comuniştilor şi cu abţinerea social-democraţilor, noi guverne de coaliţie, în care toate posturile ministeriale erau ocupate de nazişti şi naţionalişti. În aceste circumstanţe, alegerile organizate în prima parte a lui martie în state (cele mai importante fiind alegerile de pe 12 martie, din Prusia) nu mai aveau aproape nicio semnificaţie.88

Aripa paramilitară a „Frontului de Fier" social-democrat, Stindardul Reichului, fusese deja paralizat de ocuparea de către poliţie a majorităţii sediilor sale, pe parcursul lui februarie; la începutul lui martie, imediat după alegeri, guvernele statelor au emis ordine de

interdicţie şi i-au arestat pe reprezentanţii de frunte, astfel încât filialele au început, treptat, să se autodizolve, pentru a evita noi persecuţii. În această atmosferă, o serie de lideri social-democraţi, ca Otto Braun sau Albert Grzesiński, au fugit din ţară, pentru a evita arestarea sau chiar mai rău.89 Conducătorul Stindardului Reichului, Karl Höltermann, plecase în străinătate încă de pe 2 mai. Încercarea liderilor social-democraţi de a-l convinge pe Göring să ridice interdicţia impusă ziarelor partidului a fost întâmpinată cu răspunsul că măsura avea să rămână în vigoare până când ziarele socialiste străine aveau să-şi înceteze atacurile la adresa guvernului Reichului. Faptul că o serie de lideri social-democraţi au călătorit în diferite state europene ca să explice situaţia, demonstrează cât de puţin înţelegeau, chiar şi în acel moment, metodele naziste. Internaţionala Socialistă a reacţionat printr-o condamnare publică puternică a terorii naziste („fărădelegile îngrozitoare şi abominabile pe care despoţii Germaniei le comit în fiecare zi”). Au continuat cu un apel la acţiuni comune, împreună cu comuniştii. Într-o încercare de a-l împăca pe Göring, liderul social-democrat Otto Wels a demisionat imediat din organismul executiv al Internaţionalei.90 După cum era previzibil, asemenea concesii nu au domolit în niciun fel campania regimului de suprimare a stângii.91

Luaţi împreună, comuniştii şi social-democraţii reprezentau aproape o treime din electorat. Cu toate acestea, s-au prăbuşit fără a opune aproape nicio rezistenţă. Guvernul a putut acţiona împotriva lor pe întreg teritoriul ţării, deoarece decretul ce a urmat incendierii Reichstagului îi permitea să anuleze suveranitatea statelor federate pentru a duce operaţiunea la bun sfârşit şi se putea folosi, în acest proces, de precedentul creat de Papen prin înlăturarea guvernului minoritar social-democrat din Prusia, în vara lui ’32. Şi mai departe înapoi în timp, preşedintele Reichului, Ebert, făcuse acelaşi lucru în cazul guvernelor de stânga din

Saxonia şi Thuringia, în 1923. Presupusa ameninţare comunistă, folosită pentru a justifica acţiunea, nu era foarte reală nici în 1923, nici zece ani mai târziu, în 1933, dezordinile publice care au furnizat motivul proclamării stării de urgenţă erau, în copleşitoarea lor majoritate, chiar creaţia naziştilor. Obiectivul acestei coordonări rapide a guvernelor statelor federate era, nu în ultimul rând, acela de a trece peste ezitările fostelor guverne ale statelor de a utiliza puterile ce le reveneau în urma decretării stării de asediu pentru a zdrobi partidele de stânga cu duritatea pe care o cerea conducerea nazistă de la Berlin.

IV

Această succesiune de evenimente a avut consecinţe sinistre, în special în Bavaria. Aici, guvernul conservator aflat în funcţie pe 28 februarie a urmat exemplul guvernului Reichului şi a interzis presa şi întrunirile comuniste. În plus, i-a arestat pe cei pe care îi considera liderii regionali ai Partidului Comunist. Dar toate astea nu s-au dovedit suficiente pentru naziști şi ca urmare, pe 9 martie 1933, Frick l-a numit pe Adolf Wagner, Liderul Regional nazist al Bavariei Superioare în postul de Comisar de Stat în Ministerul bavarez al Internelor. Şi mai ameninţător, Heinrich Himmler, liderul SS care îşi stabilise cartierul general la München, a fost imediat numit şef provizoriu al poliţiei. A ordonat o campanie masivă împotriva opozanţilor, care a început foarte rapid să se extindă şi la inamicii non-comunişti ai regimului. Represiunea luase o asemenea amploare, încât celulele închisorilor şi secţiilor de poliţie s-au dovedit complet insuficiente. Trebuia găsit un nou mijloc de a-i „caza” pe oponenţii politici bavarezi ai naziştilor. Astfel, pe 20 martie, Himmler a semnalat presei că un „lagăr de concentrare pentru prizonierii politici” avea să fie deschis la Dachau, chiar în afara München-ului. Avea să fie primul lagăr de concentrare german şi urma să stabilească un precedent nefericit pentru viitor.

Lagărul era necesar pentru încarcerarea „tuturor comuniştilor şi, atunci când se va dovedi necesar, a oficialilor Stindardului Reichului şi ai Partidului Social-Democrat” aflaţi în „custodie proiectivă”, relata presa nazistă a doua zi. În ziua de 22 martie 1933, patru camioane ale poliţiei au transportat aproximativ două sute de prizonieri din închisorile de la Stadelheim şi Landsberg la locul lagărului construit la periferia oraşului, în jurul clădirilor unei fabrici părăsite. Locuitori ai oraşului Dachau s-au adunat pe străzi sau în faţa porţilor fabricii, ca să-i privească trecând. Condus iniţial de un detaşament de poliţie, lagărul a trecut sub autoritatea SS la începutul lui aprilie, comandantul fiind un lider SS cunoscut pentru duritatea sa, Hilmar Wäckerle. La îndemnul lui Himmler, Wäckerle a introdus un regim de teroare şi violenţă. Pe 11 aprilie, noile gărzi SS au scos patru deţinuţi evrei în afara perimetrului şi i-au împuşcat în câmp, susţinând că încercau să evadeze; unul dintre ei a reuşit să scape, fiind spitalizat la München unde a şi murit, dar nu înainte de a furniza personalului medical detalii atât de înspăimântătoare legate de brutalitatea ce domnea acum în lagăr, încât medicii au chemat procurorul. Până la sfârşitul lui mai, doisprezece dintre deţinuţi au fost ucişi sau torturaţi până la moarte. Corupţia, şantajul şi delapidarea erau comune printre gărzi, iar prizonierii erau expuşi unor acte arbitrare de sadism şi cruzime, într-o lume în care regulile şi legile erau inexistente.92

Acţiunea lui Himmler a creat un precedent imitat peste tot. În curând, au început să se deschidă lagăre de concentrare în întreaga ţară, suplimentând astfel carcerele şi centrele de tortură improvizate de cămăşile brune în pivniţele birourilor sindicale recent ocupate. Crearea lor a beneficiat de o publicitate substanţială, regimul asigurându-se că, în acest fel, toată lumea ştia ce avea să se întâmple cu oricine îndrăznea să se opună „revoluţiei naţionale”. Bineînţeles, ideea creării unor lagăre care să-i primească pe inamicii reali sau imaginari ai statului, nu

era nouă în sine. Britanicii utilizaseră asemenea lagăre pentru civilii inamici în timpul războiului cu burii şi, în interiorul lor, condiţiile erau adeseori foarte precare, iar rata mortalităţii deţinuţilor mare. La puţin timp după aceea, armata germană „a concentrat" 14.000 de rebeli herero în lagăre în Africa de Sud-Vest, în timpul războiului din 1904 – 1907, tratându-i atât de dur, încât se spunea că 500 mureau în fiecare lună în lagărele de la Swakopmund şi Golful Liideritz. Până la final, lagărele au înregistrat o rată a mortalităţii de 45%, justificată de administraţia germană în termenii eliminării „elementelor neproductive" din rândurile populaţiei băştinașe.93 Asemenea precedente erau foarte familiare naziştilor; în 1921, Hitler declarase deja că avea să-i închidă pe evreii germani în „lagăre de concentrare" după modelul celor utilizate de britanici. Paragraful 16 al constituţiei pe care naziştii intenţionau să o adopte, în eventualitatea în care ar fi reuşit să cucerească puterea în noiembrie 1923, declara că „cei care reprezintă un risc pentru securitate şi cei care mănâncă degeaba" aveau să fie trimişi în „lagăre de colectare" şi obligaţi să muncească; oricine opunea rezistenţă avea să fie ucis. Ceva mai recent, în august 1932, presa nazistă publicase un articol care afirma că în momentul preluării puterii, naziştii urmau „să aresteze şi să condamne toţi funcţionarii Partidului Comunist şi ai Partidului Social-Democrat... [şi-n. aut.] să-i adune pe toţi suspecţii şi instigatorii spirituali în lagăre de concentrare". Avertismentul a fost reluat explicit de ministrul de Interne al Reichului, Frick, pe 8 martie 1933.94 Drept, urmare nu se poate spune că lagărul de la Dachau a reprezentat o soluţie improvizată la o problemă neaşteptată, ci o măsură îndelung plănuită, avută în vedere de nazişti de la bun început. A fost popularizat şi prezentat în întreaga presă locală, regională şi naţională şi a servit drept avertisment foarte clar pentru oricine se gândea să reziste regimului nazist.95

Condiţiile din lagărele de concentrare şi centrele de

detenţie ale SA şi SS în martie şi aprilie au fost adecvat descris ca o „anarhie sadică improvizată”.96 Violenţa SA şi SS implica arareori tipurile rafinate şi inventive de tortură practicate ulterior de poliţiile secrete ale unor regimuri precum dictaturile militare din Argentina, Chile sau Grecia în anii ’70. Prizonierii erau victimele unor descătuşări de ură abia controlată. În tortură nu era utilizat nimic mai sofisticat decât pumnul, cizma sau bastonul de cauciuc. În unele cazuri, poliţia, eliberată de restricţiile care s-ar fi aplicat în timpul Republicii de la Weimar, se alătura, se mulţumea să privească sau folosea cămăşile brune pentru a obţine prin bătaie mărturii din partea prizonierilor săi. Muncitorul comunist Friedrich Schlotterbeck, arestat în 1933, a relatat mai târziu cum a fost interogat de un grup de membri SS la cartierul general al poliţiei. L-au lovit cu pumnii peste faţă, l-au bătut cu bastoanele de cauciuc, l-au legat, l-au lovit cu un par în cap, cu picioarele când se prăbuşea pe podea şi au aruncat apă peste el când îşi pierdea cunoştinţa. Un ofiţer de poliţie i-a adresat întrebări în momentele mai calme şi a intervenit numai când, înfuriat de rezistenţa fizică demonstrată de Schlotterbeck, unul dintre membrii SS a scos un revolver şi a ameninţat că-l împuşcă pe prizonier. Nereuşind să-i smulgă o mărturie, a fost dus înapoi în celulă, rănit, plin de tăieturi şi de vânătăi, cu faţa înecată în sânge şi abia capabil să meargă. Schlotterbeck a fost bine tratat de gardieni, deşi au fost nevoiţi să-l informeze că erau obligaţi să ţină lumina aprinsă în celula sa şi să-l verifice în caz că voia să-şi ia viaţa. Avea să petreacă următorul deceniu şi jumătate în penitenciare şi lagăre de concentrare.97 Experienţa sa nu era deloc neobişnuită pentru comuniştii convinşi, care au refuzat să cedeze.

Nici social-democraţii nu au beneficiat de un tratament mai bun din partea cămăşilor brune, care nu făceau nicio distincţie în funcţie de sex în timpul atacurilor asupra reprezentanţilor stângii. Una din multele femei social-democrate care au fost agresate era Marie

Jankowski, consilier municipal în districtul berlinez Köpenick. Arestată, bătută cu bastoanele de cauciuc, lovită peste faţă, a fost obligată să semneze un angajament că nu se va mai implica niciodată în politică.98 Lipsa unei coordonări detaliate din partea centrului a acestor acţiuni, răspândite în toată Germania, dar având intensităţi diferite de la o zonă la alta, face imposibilă o estimare exactă a amplorii lor. Rapoartele oficiale indicau 25.000 de arestări numai în Prusia, pe parcursul lunilor martie şi aprilie, deşi aceste cifre nu includeau Berlinul şi nici arestările „nelegiuite", operate de SA, care nu erau raportate autorităţilor. Numărul arestărilor se învârtea deja, la sfârşitul lui aprilie, în jurul cifrei de 10.000 în Bavaria şi cifra se dublase la sfârşitul lui iunie. În plus, mulţi dintre cei arestaţi au fost încarceraţi numai vreme de câteva zile sau săptămâni înainte de a fi eliberaţi: în lagărul de la Oranienburg, de pildă, 35% dintre deţinuţi au rămas acolo perioade cuprinse între una şi patru săptămâni şi mai puţin de 0,4% au rămas mai mult de un an". Astfel, cele 27.000 de persoane aflate în custodie proiectivă, la sfârşitul lui iulie 1933, la nivelul întregii Germanii, nu erau aceleaşi persoane aflate în custodie protectivă cu trei sau patru luni în urmă, aşa că numărul total al celor care au trecut prin lagăre a fost mult mai mare.100 Mai mult, aceasta nu însemna că toţi oponenţii comunişti sau social-democraţi ai naziştilor fuseseră duşi în lagăre; multe alte mii fuseseră închişi în penitenciare de stat şi secţii de poliţie din tot Reichul.

Simpla amploare a represiunii poate fi înţeleasă dacă avem în vedere afirmaţiile conducerii Partidului Comunist, conform cărora până la sfârşitul lui 1933 fuseseră arestaţi 130.000 dintre membrii de partid şi 2.500 fuseseră asasinaţi. Statisticile erau probabil exagerate, dar nu erau înşelătoare când venea vorba de estimarea impactului represiunii asupra organizaţiei partidului. În zona Ruhr, spre exemplu, aproape jumătate din numărul total de membri au fost reţinuţi. Încă de la sfârşitul lunii martie,

poliţia prusacă raporta că aproximativ 20.000 de comunişti fuseseră arestaţi şi încarceraţi.101 Chiar şi cele mai conservatoare calcule semioficiale puneau numărul total al arestărilor din motive politice deasupra cifrei de 100.000, iar numărul deceselor în custodie la aproape 600.102 Acestea erau violenţe şi crime la un nivel cutremurător, nevăzute în Germania după perioada de geneză a Republicii de la Weimar.

Acest asalt masiv, brutal, criminal împotriva oponenţilor naziştilor a fost legal sancţionat prin decretul promulgat după incendierea Reichstagului, însă decretul plecase de la premisa că Partidul Comunist încercase să organizeze o insurecţie armată şi nu-i menţiona pe social-democraţi. Ideea că social-democraţii fuseseră favorabili sau susţinuseră pregătirile comuniştilor în vederea insurecţiei era chiar mai absurdă decât afirmaţia că Partidul Comunist era în pragul declanşării uneia. Totuşi, mulţi germani din clasa mijlocie par să fi acceptat justeţea reprimării violente de către guvern a „marxismului”, oricare ar fi fost varietăţile acestuia. Anii de încăierări, asasinate şi lupte de stradă îi deprinseseră pe oameni cu violenţa politică şi le adormiseră simţurile. Cei care aveau îndoieli nu puteau să nu observe ceea ce poliţia şi auxiliarii ei paramilitari le făceau oponenţilor nazismului în acele săptămâni. Mulţi dintre ei trebuie să fi reflectat înainte de a-şi manifesta neliniştea. Toţi cei alarmaţi de amploarea dezordinilor s-au simţit poate reasiguraţi de denunţarea în public, pe 10 martie 1933, de către Hitler, a actelor de violenţă împotriva străinilor, acte pe care le punea pe seama comuniştilor infiltraţi în rândurile SA şi de îndemnurile adresate cămăşilor brune de a înceta „hărţuirea persoanelor, blocarea maşinilor şi obstrucţionarea afacerilor”.

Cu toate acestea, Hitler a continuat să le spună cămăşilor brune că nu trebuiau „să vă lăsaţi niciodată distraşi de la cuvântul nostru de ordine, distrugerea marxismului”. „Revoluţia naţională va continua să fie pusă

în aplicare metodic şi sub control venit de sus”, a afirmat, şi numai „când aceste ordine întâmpină rezistenţă”, trebuie să acţioneze pentru a se asigura că „această rezistenţă este imediat şi complet distrusă”. Această ultimă nuanţă reprezenta, bineînţeles, o autorizare suficientă pentru ca violenţa să continue ca şi până atunci şi, mai mult, să se agraveze.103 Când un lider naţionalist a adresat, pe 10 martie, un protest lui Hitler despre distrugerea ordinii legale, iar protestul a fost urmat, pe 19 martie, de un apel telefonic al lui Papen, care urma în mare aceeaşi linie, Hitler i-a acuzat furios că încercau „să pună piedici revoluţiei naţionaliste”. „Criminalii din noiembrie” 1918 şi cei care încercaseră să suprime Partidul Nazist în perioada weimareză fuseseră mult mai răi, a afirmat. Elogiind „fenomenala disciplină” a cămăşilor brune, a condamnat totodată „slăbiciunea şi laşitatea burgheziei noastre, care continuă să folosească mănuşi de catifea în locul unui pumn de fier” şi a avertizat că nu va lăsa pe nimeni să-l împiedice „să anihileze şi să extirpe marxismul”.104

Germania făcuse paşi mari spre un regim dictatorial, chiar şi înainte de decretul incendierii Reichstagului şi de alegerile din 5 martie 1933. Dar nu e nicio îndoială că cele două evenimente au accelerat acest proces şi i-au conferit aparenţa, oricât de străvezie ar fi fost, legitimităţii politice şi legale. După victoria electorală, Hitler a spus cabinetului, pe 7 martie, că avea să caute să obţină o confirmare legală, sub forma unui amendament la constituţie, care să permită cabinetului să promulge singur legi, fără contribuţia Reichstagului sau a preşedintelui. O asemenea măsură îşi găsea precedentele în anumite aspecte ale legislaţiei Republicii de la Weimar, destinată situaţiilor de criză, dar mergea mult mai departe decât oricare dintre ele. Hitler visa demult la adoptarea acestui amendament.105 Legea de împuternicire avea să reprezinte certificatul de deces al detestatei democraţii weimareze şi avea să finalizeze ceea ce naziştii începuseră

pe 30 ianuarie 1933, odată cu crearea „guvernului de concentrare naţionalistă”. Nu a trecut mult până când Goebbels şi alţi lideri nazişti l-au numit „guvernul revoluţiei naţionale”. La începutul lui martie, devenise pur şi simplu „revoluţia naţionalistă”, subliniind astfel că nu era vorba doar de acţiunile unui guvern. În curând avea să devină „Revoluţia Naţional-Socialistă”, relegându-i în cele din urmă pe partenerii non-nazişti de coaliţie ai lui Hitler în irelevanţă politică.106

Democraţia distrusă

1

I

Retorica revoluţionară şi violenţa dezlănţuită pe străzi nu erau exact ce se aşteptaseră Papen şi alţi aliaţi din cabinet când, cu două luni în urmă, acceptaseră numirea lui Hitler în funcţia de cancelar, chiar dacă aprobaseră acţiuni dure ale poliţiei împotriva stângii. Se aşteptaseră ca aducerea naziştilor în guvern să aducă exact opusul. Pentru a-i calma pe conservatorii şi tradiţionaliştii îngrijoraţi, precum şi pe preşedintele Reichului, Hindenburg, care în fond avea în continuare autoritatea de a-l demite pe Hitler şi de a-l înlocui cu altcineva, naziştii au organizat o ceremonie pentru a marca deschiderea sesiunii noului Reichstag. Dată fiind indisponibilitatea clădirii ruinate a Reichstagului, ceremonia trebuie să aibă loc în altă parte. Hitler şi aliaţii săi au convenit să o organizeze în biserica garnizoanei din Potsdam, un simbol al monarhiei prusace, pe 21 martie 1933, aniversarea inaugurării Reichstagului după fondarea celui de-al Doilea Reich de către Bismarck. Goebbels a plănuit ceremonialul în cele mai mici detalii, transformându-l într-o reafirmare propagandistică a continuităţii dintre vechiul şi noul Reich. Hindenburg stătea alături de tronul gol al Kaizerului, îmbrăcat în uniforma de feldmareşal prusac, pentru a primi supunerea unui Hitler îmbrăcat în frac, care s-a înclinat şi i-a dat mâna. Cancelarul Reichului a ţinut un discurs notabil prin

moderaţia sa studiată, omagiindu-l pe Hindenburg pentru rolul său istoric de a fi încredinţat soarta

Germaniei în mâinile unei noi generaţii. Au fost depuse coroane de flori pe mormintele regilor prusaci şi Hindenburg a trecut în revistă o paradă masivă a paramilitarilor şi a armatei.

Ritualul a fost mai important pentru imaginile vizuale pe care le-a transmis decât pentru discursurile ţinute. Iată-l pe Hitler părând a fi un om de stat civil îmbrăcat sobru şi recunoscând umil supremaţia tradiţiei militare prusace. Iată steagurile în culorile imperiale, roşii-alb-negre, care le înlocuiseră încă de pe 12 martie pe cele negre-roşii-galbene ale Republicii de la Weimar. Iată-i pe mai marii armatei în uniformele lor câteodată extravagante, aducând aminte de tradiţia monarhistă. Iată-i pe reprezentanţii Bisericii Protestante, reafirmându-şi implicit supremaţia, alături de armată şi de tron. Iată reînviată vechea Germanie, amintirile infectate de democraţia weimareză şterse din memoria istoriei.107 Deloc surprinzător, social-democraţii au refuzat invitaţia de a participa. Într-un alt gest simbolic, Hitler a refuzat, la rândul său, să participe la o slujbă a bisericii parohiale catolice din Potsdam, pe motiv că preoţii catolici, în continuare loiali Partidului Centrului şi critici faţă de ceea ce considerau a fi comportamentul blasfemator al naziştilor, le interziseseră unor personalităţi naziste să primească împărtăşania. Era un avertisment clar pentru Biserică: venise momentul să se supună.108

Două zile mai târziu, în sala Operei Kroll, desemnată sediu temporar al Reichstagului, Hitler, îmbrăcat acum, ca şi ceilalţi deputaţi nazişti, în uniforma cămăşilor brune, a vorbit legislativului într-o atmosferă complet diferită. Stând sub un imens steag cu zvastică, a prezentat îndelung plănuita măsură care avea să permită cancelarului Reichului să pregătească, fără aprobarea Reichstagului şi fără a mai apela la preşedinte, legi care încălcau constituţia. Această „Lege de împuternicire” trebuia

reînnoită după patru ani, iar existenţa Reichstagului însuşi, a camerei superioare, reprezentând statele federate, şi a instituţiei prezidenţiale nu avea să fie afectată, în realitate, însemna însă moartea constituţiei de la Weimar şi excluderea completă a Reichstagului din procesul legislativ. Trecerea Legii de împuternicire nu era nicidecum o certitudine: 94 din cei 120 de social-democraţii aleşi erau încă capabili să voteze – dintre cei absenţi, unii erau în închisoare, unii erau bolnavi, iar alţii.

temându-se pentru vieţile lor, au preferat să nu se prezinte. Hitler era conştient că, orice s-ar fi întâmplat, nu putea câştiga sprijinul social-democraţilor. Amendarea constituţiei de la Weimar necesita în acelaşi timp un cvorum de două treimi şi o majoritate de două treimi din cei prezenţi. Hermann Göring, în calitate de preşedinte al Reichstagului, a redus cvorumul de la 432 la 378 de deputaţi, nemaiţinând cont de reprezentanţii comunişti, deşi aceştia fuseseră toţi legal aleşi. Era o decizie arbitrară, care nu avea absolut niciun fel de legitimitate juridică.109 Chiar şi aşa, în pofida acestei manevre ilegale, naziştii aveau nevoie în continuare de voturile Partidului Centrului pentru a trece măsura prin legislativ.

În acest moment al istoriei, partidul încetase de mult să mai fie un susţinător al democraţiei. Urmând tendinţa generală a catolicismului politic în Europa interbelică, ajunsese să susţină principiile autoritarismului şi ale dictaturii, din cauza fricii de comunism şi de revoluţie. E adevărat, regimul care prindea formă în Germania nu prea semăna cu regimurile „clerico-fasciste”, pe care peste puţin timp politicienii catolici aveau să le sprijine în Austria şi Spania. Dar în 1929, Biserica Catolică hotărâse să-şi protejeze poziţiile în Italia printr-un Concordat cu Mussolini şi perspectiva unui aranjament similar în Germania îi era vânturată acum prin faţa ochilor. Escaladarea terorii la care fuseseră supuşi, după

jumătatea lunii februarie, catolicii şi reprezentanţii lor politici, ziarele, oratorii şi oficialii locali a determinat Partidul Centrului să caute cu îngrijorare garanţii privind supravieţuirea Bisericii. Aflat acum sub o influenţă clericală mai puternică ca niciodată şi condus de un preot catolic, prelatul Ludwig Kaas, partidul a primit asigurări, după două zile de negocieri cu Hitler, că Biserica nu avea să fie afectată de Legea de împuternicire. Îndoielile lui Heinrich Brüning şi ale apropiaţilor săi au fost calmate. Statele federate, bastioane ale catolicismului în sud, urmau să rămână intacte, în ciuda preluării controlului de către Comisari ai Reichului numiţi de la Berlin, iar sistemul judiciar avea să-şi menţină independenţa. Aceste promisiuni, combinate cu presiunile puternice ale Vaticanului, s-au dovedit suficiente pentru a asigura sprijinul deputaţilor Partidului Centrului pentru o măsură care, pe termen lung, avea să însemne propria dispariţie politică.110

Deputăţii au intrat în sala Operei Kroll într-o atmosferă apăsătoare din cauza violenţelor şi a intimidării. Social-democratul Wilhelm Hoegner îşi aducea aminte:

Ne-au întâmpinat scandări sălbatice: „Vrem Legea de împuternicire!” Tineri cu zvastica pe piept ne măsurau cu priviri obraznice, blocându-ne practic calea. Am trecut ca prin furcile caudine, din ambele părţi strigându-se insulte precum „Porc centrist!” sau „Scroafă marxistă!”. Clădirea Operei Kroll era ca un furnicar, din cauza numărului mare de membri SA şi SS înarmaţi [...] Sala de dezbateri era decorată ci zvastici şi ornamente asemănătoare [...] Când noi, social-democraţii, ne-am ocupat locurile în partea stângă a sălii, cei din SA şi SS s-au aşezat în dreptul ieşirilor şi de-a lungul pereţilor în spatele nostru, formând un semicerc. Atitudinea lor nu prevestea nimic bun pentru noi.111

Hitler a deschis discursul cu diatribele obişnuite împotriva „criminalilor din noiembrie” 1918 şi s-a făcut cu eliminarea ameninţării comunismului. Şi-a repetat

promisiunea de a proteja interesele Bisericii, mai ales cele legate de şcoli, una din problemele foarte controversate în timpul republicii de la Weimar. A încheiat într-un mod pe care nimeni nu-l putea interpreta eronat, adică ameninţând cu represiuni violente, dacă măsura avea să fie respinsă. „Guvernul revoluţiei naţionaliste”, a declarat, era „hotărât şi gata să facă faţă consecinţelor anunţului că Legea a fost respinsă şi că, prin aceasta, a fost declarată rezistenţa. Domnilor, a dumneavoastră este decizia dacă va fi pace sau război”. Asemenea cuvinte şi-au făcut simţit efectul asupra deputaţilor Partidului Centrului, care încă ezitau, aşa cum era cazul lui Heinrich Brüning, decis acum să voteze în favoarea Legii. „Se tem”, le-a spus în privat social-democraţilor Joseph Wirth, fost cancelar al Reichului şi una din figurile centrale ale Partidului Centrului, „că, dacă Legea este respinsă, va izbucni revoluţia nazistă şi totul se va transforma într-o anarhie sângeroasă”.112

În faţa unor asemenea ameninţări, social-democraţii au decis ca preşedintele lor, Otto Wels, să adopte un ton moderat, chiar împăciuitor, în discursul său îndreptat împotriva actului, temându-se că altfel ar putea fi împuşcat sau bătut de cămăşile brune, care stăteau

ameninţător de-a lungul pereţilor sălii, sau arestat la ieşire. Ceea ce avea de spus era însă suficient de dramatic. A apărat realizările Republicii de la Weimar pentru că adusese egalitatea de oportunitate, protecţie socială şi reintrarea Germaniei în comunitatea internaţională. „Libertatea şi viaţa ne pot fi luate, dar onoarea nu”. Wels nu exagera: câţiva social-democraţi proeminenţi fuseseră deja ucişi de către nazişti şi chiar în timp ce vorbea, purta în buzunarul de la vestă o capsulă de cianură, gata să o înghită în eventualitatea în care, după discurs, ar fi fost arestat şi torturat de cămăşile brune. Cu vocea înecată de emoţie, a încheiat cu un apel către viitor:

În acest ceas istoric, noi, social-democraţii, ne afirmăm credinţa în principiile fundamentale ale umanităţii

şi dreptăţii, ale libertăţii şi socialismului. Nicio Lege de împuternicire nu vă dă dreptul să anihilaţi idei eterne şi indestructibile. Legea Anti-socialistă nu i-a eliminat pe social-democraţi. Şi social-democraţia poate extrage noi forţe din persecuţii. Îi aclamăm pe cei persecutaţi şi pe încercaţi. Statornicia şi loialitatea lor merită admiraţie. Curajul convingerilor lor, încrederea neînfrântă sunt garanţia unui viitor mai luminos.

Peroraţia lui Wels a fost întâmpinată cu rumoare în cameră, râsetele batjocoritoare şi stridente ale deputaţilor nazişti acoperind aplauzele venite din propriile bănci.

Răspunsul lui Hitler a fost plin de dispreţ. Social-democraţii trimiseseră în avans o copie presei şi oamenii lui Hitler obţinuseră o copie pe care să fie construit răspunsul cancelarului. Ştia că nu avea nevoie de voturile lor. „Credeţi”, a spus în aplauzele asurzitoare ale rândurilor de deputaţi nazişti în uniformă, „că steaua voastră s-ar putea ridica din nou! Domnilor, steaua Germaniei se va ridica şi a dumneavoastră va apune […] Germania va fi liberă, dar nu datorită vouă!” După discursuri concise ale liderilor celorlalţi partide, deputăţii au votat: 444 pentru şi 94 împotrivă. Altă dată mândrii liberali germani, acum reprezentaţi de Partidul German al Statului, se numărau printre susţinătorii legii. Numai social-democraţii votaseră împotrivă. Atât de mare era majoritatea, încât proiectul ar fi trecut şi dacă de faţă ar fi fost toţi cei 120 de social-democraţi şi cei

81 de comunişti, ridicând astfel numărul total de voturi de la 566 la 647, şi toţi ar fi votat împotrivă.113

Odată intrată în vigoare Legea de împuternicire, Reichstagul devenea dispensabil. Din acest moment, Hitler şi cabinetul său au guvernat prin decrete, fie folosindu-l pe Hindenburg pentru a-şi legitima măsurile, fie evitându-l complet, aşa cum Legea le permitea să o facă. Nimeni nu credea că, la expirarea duratei de patru ani a Legii, Reichstagul avea să se afle în poziţia de a se opune reînnoirii. Nu a fost. Aşa cum se întâmplase şi cu decretul

adoptat imediat după incendierea Reichstagului, o lege de urgenţă, cu aplicabilitate temporară şi cu oarecare precedente în practica weimareză, se transforma în fundamentul legal, sau mai degrabă pseudolegal, al abolirii definitive a drepturilor civile şi a libertăţilor democratice. Reînnoit în 1937 şi din nou în 1939, a fost permanentizat, tot printr-un decret, în 1943. Teroarea cămăşilor brune dobândise deja o amploare suficient de mare cât să fie clar ce urma să se întâmple în continuare. Wels avea dreptate să prevestească că Germania avea să se transforme în scurt timp într-un regim monopartinic.114

n

Comuniştii fiind *de facto* înlăturaţi încă de pe 28 februarie şi având la dispoziţie prevederile Legii de împuternicire, regimul şi-a concentrat acum atenţia asupra social-democraţilor şi a sindicatelor. Ei fuseseră deja victimele unui val de arestări, agresiuni fizice, intimidări şi chiar crime, sediile le fuseseră ocupate şi ziarele interzise. Acum, întreaga furie a naziştilor se întorcea împotriva lor şi nu aveau sub nicio formă capacitatea de a rezista. Abilitatea de a colabora cu sindicatele fusese esenţială pentru social-democraţi în înfrângerea puciului Kapp, din 1920. Dar ea nu mai era de actualitate în primăvara lui 1933. Ambele aripi ale mişcării muncitoreşti erau unite în dezaprobarea numirii lui Hitler în funcţia de cancelar, în ianuarie 1933. Şi ambele suferiseră asemănător de pe urma actelor de violenţă şi de represiune din următoarele două luni, un număr tot mai mare de proprietăţi ale sindicatelor fiind ocupate şi devastate de bande de cămăşi brune. Până pe 25 martie, conform cifrelor sindicatelor, unităţi ale SS, SA sau ale poliţiei ocupaseră sedii ale mişcării, în 45 de oraşe de pe cuprinsul Reichului. O asemenea presiune reprezenta cea mai gravă ameninţare posibilă la adresa existenţei sindicatelor şi a continuării funcţionării acestor organizaţii ca reprezentante ale muncitorilor, în negocierea salariilor şi condiţiilor de muncă cu angajatorii. În acelaşi timp, a creat o fisură din

ce în ce mai profundă între sindicate, pe de-o parte, şi social-democraţi, pe de cealaltă.

Pe măsură ce a devenit mai evident că represiunea politică şi tentativele de marginalizare îi vizau pe social-democraţi, sindicatele conduse de Theodor Leipart au început să încerce să-şi protejeze existenţa prin distanţarea de Partidul Social-Democrat şi căutarea unui compromis cu noul regim. Pe 21 martie, conducerea a negat orice intenţie de a juca un rol politic şi a declarat că era pregătită să ducă mai departe funcţiile sociale ale sindicatelor, „indiferent de tipul de regim de stat" aflat la putere.115 Naziştii erau, bineînţeles, perfect conştienţi că nu se bucurau de sprijin în interiorul mişcării sindicale; organizaţia celulelor de fabrică naziste116 nu era populară şi nu reuşise să obţină scoruri cu două cifre în cea mai mare parte a alegerilor pentru consiliile muncitoreşti din primele luni ale lui 1933. Numai în câteva cazuri, precum fabricile Krupp, industria chimică, unele oţelării sau minele de cărbuni din Ruhr, rezultatele au fost semnificativ mai bune, demonstrând că unii muncitori din principalele ramuri industriale începeau să se acomodeze cu noul regim.117 îngrijoraţi de ansamblul rezultatelor, naziştii au luat decizia de a amâna pe termen nedefinit alegerile pentru consiliile muncitoreşti rămase.

În ciuda iritării provocate de această interferenţă arbitrară în drepturile lor democratice, liderul sindical Theodor Leipart şi succesorul său desemnat, Wilhelm Leuschner şi-au intensificat eforturile menite să asigure supravieţuirea instituţională a mişcării. Eforturile lor vizând un compromis au fost încurajate şi de credinţa în seriozitatea intenţiilor naziste legate de proiectele de creare de locuri de muncă pe care le cereau de mulţi ani. Pe 28 aprilie, au încheiat un acord cu sindicatele creştine şi liberale, acord ce trebuia să reprezinte primul pas spre aducerea tuturor sindicatelor într-o organizaţie naţională unică. „Revoluţia naţionalistă", debuta documentul, „a creat un nou stat. Statul doreşte să aducă laolaltă întreaga

naţiune germană şi să îşi afirme puterea”. Era clar că sindicatele credeau că puteau juca un rol pozitiv în acest proces şi doreau ca acest rol să fie unul independent. Ca dovadă a faptului că doreau acest lucru, au acceptat să susţină declaraţia lui Goebbels că 1 Mai, în mod tradiţional ocazia unor demonstraţii masive ale forţei mişcării muncitoreşti, avea să fie transformat, pentru prima dată, într-o zi liberă. Era o veche dorinţă a mişcării muncitoreşti. Sindicatele au consimţit să fie cunoscută ca „Ziua Muncii Naţionale”. Această măsură demonstra încă o dată sinteza între tendinţele aparent divergente ale naţionalismului şi socialismului, reprezentată de noul regim.118

Pe 1 mai, într-un act de renunţare la tradiţiile muncitoreşti, pe care mulţi muncitori în vârstă trebuie să-l fi găsit scandalos şi deprimant, sediile sindicatelor au fost decorate în vechile culori naţionale negru, alb, roşu. Karl Schrader, preşedintele sindicatului muncitorilor din industria textilă, a participat la Berlin la o procesiune desfăşurată sub semnul zvasticii şi nu a fost singurul oficial al sindical care a făcut acest lucru. Într-adevăr, puţini au luat parte la contra-demonstraţiile „volante” organizate cu viteza fulgerului de comunişti în diferite locaţii, sau la comemorările zilei, organizate în tăcere în spatele uşilor închise, de social-democraţi în propriile locuri secrete de întâlnire. Sute de mii, poate milioane de oameni au mărşăluit pe străzi, în frunte cu fanfarele SA interpretând cântecul lui Horst Wessel şi alte imnuri patriotice. Se îndreptau spre vastele spaţii deschise de întâlnire, unde au ascultat discursuri şi lecturi din operele „muncitorilor-poeţi”. Seara, vocea lui Hitler a urlat prin difuzoarele radioului, asigurându-i pe toţi muncitorii germani că, în curând, şomajul avea să fie de domeniul trecutului.119

Câmpul de la Tempelhof, în Berlin, era umplut până la refuz de o colosală mulţime de peste un milion de persoane, organizată în stil militar, în douăsprezece careuri uriaşe, înconjurate de o mare de steaguri naziste şi

cu trei imense stindarde, cu zvastică luminate de reflectoare. După lăsarea întunericului, focurile de artificii au culminat cu apariţia unor zvastici strălucitoare, care luminau cerul. Presa a celebrat trecerea muncitorilor de partea noului regim. Era echivalentul proletar al ceremoniei organizate, pentru clasele superioare la Potsdam, în urmă cu zece zile.120 Masele nu au venit la ceremonie doar din proprie voinţă, iar atmosfera nu era în întregime entuziastă. Mulţi lucrători, în special cei care lucrau pentru stat, fuseseră ameninţaţi cu concedierea în cazul neparticipării, în vreme ce mii de muncitori din industrie şi-au văzut cartelele de pontaj confiscate în momentul în care au sosit la locul de muncă, cu promisiunea că aveau să le fie returnate pe câmpul Tempelhof. Atmosfera de violenţă omniprezentă şi de intimidare generalizată a jucat şi ea un rol în obţinerea acordului formal al liderilor sindicali de a participa.121

Dacă aceştia din urmă speraseră că aveau să-şi protejeze organizaţiile prin asemenea compromisuri, urmau să aibă o surpriză extrem de neplăcută. La începutul lunii aprilie, naziştii începuseră deja, în secret, pregătirea preluării controlului asupra întregii mişcări sindicale. Pe 17 aprilie, Goebbels nota în jurnal:

Pe 1 mai vom organiza Ziua Muncii ca pe o demonstraţie grandioasă a voinţei poporului german. Pe 2 mai, birourile sindicatelor vor fi ocupate. Coordonare şi în acest domeniu. E posibil să existe ceva agitaţii timp de câteva zile, dar vor fi ale noastre. Nu trebuie să mai facem concesii. Muncitorilor nu le facem decât un serviciu, eliberându-i de sub conducerea parazitară care le-a făcut viaţa dificilă până acum. Odată ce sindicatele sunt în mâinile noastre, celelalte partide şi organizaţii nu vor mai putea rezista mult timp.122

Pe 2 mai 1933, cămăşi brune şi membri ai SA au pătruns cu forţa în toate birourile sindicatelor de orientare social-democrată din ţară, au preluat controlul asupra periodicelor şi ziarelor sindicatelor şi au ocupat, până la

ultima, filialele băncii sindicale. Leipart şi ceilalţi lideri ai mişcării au fost arestaţi şi duşi „în custodie protectivă” în lagăre de concentrare, unde mulţi dintre ei au fost bătuţi şi umiliţi cu brutalitate înainte să fie eliberaţi o săptămână sau două mai târziu, într-un incident cu adevărat înspăimântător, pe 2 mai, cămăşile brune au bătut până la moarte patru funcţionari sindicali, în pivniţa biroului sindical din Duisburg. Întreaga infrastructură a mişcării şi toate valorile acesteia au încăput pe mâinile organizaţiei naziste a celulelor de fabrică. Pe 4 mai, sindicatele creştine şi toate celelalte instituţii sindicale s-au plasat necondiţionat sub conducerea lui Hitler.

„Agitaţiile” prevestite de Goebbels nu s-au materializat. Altă dată, puternica mişcare sindicală germană dispăruse fără urmă, aproape peste noapte.123 „Revoluţia continuă”, trâmbiţa Goebbels în jurnalul său, pe 3 mai. Nota de asemenea, cu satisfacţie, arestarea multor „ştabi”. „Suntem stăpânii Germaniei”, se lăuda el în jurnal.124

Convins că Partidul Social-Democrat nu mai putea apela la sindicate pentru a sprijini o rezistenţă de ultimă oră pe care s-ar fi decis să o organizeze, regimul a trecut la faza finală a eliminării partidului. Pe 10 mai, guvernul a preluat, prin ordin judecătoresc, controlul asupra proprietăţilor partidului şi a valorilor acestuia, justificarea procurorului general de la Berlin făcând referinţă la presupusa deturnare a fondurilor sindicale de către Leipart şi alţii, o acuzaţie care nu avea nimic de-a face cu realitatea. Wels aranjase ca fondurile partidului şi arhiva să fie scoase din ţară, dar chiar şi în aceste condiţii, captura nazistă a fost considerabilă. Măsura a lipsit partidul de orice bază pe care şi-ar fi putut reînvia organizaţia sau ziarele, periodicele şi celelalte publicaţii. Ca mişcare politică, era complet terminată.125 Totuşi, uimitor, nimic din toate acestea nu i-a împiedicat pe social-democraţi să sprijine guvernul în Reichstag pe 17 mai, când Hitler a adus în faţa legislativului o rezoluţie care se

pronunţa în termeni neutri în favoarea egalităţii de drepturi a Germaniei în negocierile privind dezarmarea internaţională. Declaraţia nu avea niciun fel de semnificaţie practică, nefiind decât o reafirmare a drepturilor Germaniei şi neavând niciun alt obiectiv decât acela de a ameliora imaginea regimului în străinătate, după luni întregi în care fusese dur criticat în toată lumea; în realitate, regimul nu avea absolut nicio intenţie de a participa la un proces de dezarmare internaţională. Cu toate acestea, deputăţii social-democraţi, conduşi de Paul Lobe, concluzionaseră că aveau să fie declaraţi anti-patrioţi dacă boicotau şedinţa, aşa că cei care au putut s-au prezentat şi s-au alăturat aprobării unanime de către Reichstag a rezoluţiei. Rezoluţia a fost votată după un discurs al lui Hitler, ipocrit prin moderaţia sa, iar votul a fost însoţit de refrene ale imnului naţional, strigăte de *Heil* ale naziştilor şi declaraţiile satisfăcute ale lui Hermann Göring, care a declarat, în capacitatea sa de preşedinte al Reichstagului, că întreaga lume fusese martora unităţii de care putea da dovadă poporul german când era în joc soarta sa în lume. Acţiunea deputaţilor i-a scandalizat pe membrii partidului, în special pe liderii aflaţi acum în exil; acţiunea a fost condamnată ca o negare a votului curajos din 23 martie împotriva Legii de împuternicire. Otto Wels, cel care condusese opoziţia faţă de vot, şi-a retras demisia din Internaţionala Socialistă. Conducerea în exil a mutat sediul partidului la Praga. Ruşinată şi disperată în faţa eşecului deputaţilor din Reichstag de a-şi da seama că erau manipulaţi, ca parte a unei operaţiuni propagandistice naziste, cea mai înflăcărată oponentă al deciziei, Toni Pfülf, una dintre cele mai active reprezentante social-democrate din Reichstag, a boicotat şedinţa şi s-a sinucis, pe 10 iunie 1933. Lobe însuşi a fost arestat; Wels a fugit din ţară.126

Prăpastia apărută între noua conducere a partidului de la Praga şi acei oficiali şi deputaţi care rămăseseră în Germania s-a adâncit rapid. Dar regimul a declarat că nu

putea vedea nicio diferenţă între cele două aripi ale partidului; cei care îşi mutaseră sediul la Praga erau trădători care defăimau Germania din străinătate, iar cei rămaşi erau trădători deoarece îi ajutau şi le erau complici. Pe 21 iunie 1933, ministrul de Interne al Reichului, Wilhelm Frick, a ordonat guvernelor tuturor statelor federate să interzică Partidul Social-Democrat pe baza decretului adoptat după incendierea Reichstagului. Nici unui deputat social-democrat din vreo adunare legislativă de la orice nivel nu avea să i se mai permită să îşi ocupe locul. Toate întrunirile social-democrate, toate publicaţiile partidului erau declarate ilegale. Calitatea de membru al partidului devenea incompatibilă cu deţinerea oricărei funcţii publice sau administrative. Pe 23 iunie 1933, Goebbels scria triumfător în jurnal că Partidul Social Democrat fusese „dizolvat. Bravo! Statul total nu va trebui să mai aştepte mult”.127

Nici social-democraţii nu au fost nevoiţi să aştepte prea mult ca să afle semnificaţia statului total. Când decretul lui Frick, din 21 iunie, a fost publicat, peste trei mii de activişti ai Partidului Social-Democrat au fost arestaţi în toată Germania, agresaţi, torturaţi şi aruncaţi în închisori sau lagăre de concentrare. În suburbia berlineză Kbpenick, unde într-una dintre case au întâlnit rezistenţă armată, cămăşile brune au arestat 500 de social-democraţi, i-au bătut şi torturat timp de câteva zile, ucigând 91 dintre ei; acest atac concertat, barbar chiar şi după standardele SA, a devenit imediat cunoscut ca „Săptămâna Sângeroasă de la Köpenick”. Ţinte favorite ale răzbunării au fost şi toţi cei asociaţi cu grupările de stânga la München, în perioada revoluţionară 1918 – 1919. Fostul secretar al lui Kurt Eisner, Felix Fechenbach, acum redactor al ziarului social-democrat din Detmold, fusese arestat pe 11 martie şi încarcerat alături de majoritatea liderilor social-democraţi din provincia Lippe. Pe 8 august, un detaşament de membri SA l-au scos din închisoarea de stat, într-un automobil, cu scopul declarat de a-l transfera

la Dachau. Dar pe drum l-au obligat pe poliţistul care-i însoţea să coboare din maşină, apoi au intrat cu maşina într-o pădure, l-au dat jos pe Fechenbach şi l-au împuşcat după câţiva paşi. Presa nazistă a relatat mai târziu că fusese împuşcat „în timp ce încerca să evadeze”.128 Au fost vizate şi personaje ceva mai puţin controversate. Fostul ministru-preşedinte al statului Mecklenburg-Schwerin, Johannes Stelling, un social-democrat, a fost dus într-una din cazărmile cămăşilor brune, bătut şi apoi aruncat pe jumătate mort înapoi în stradă, de unde a fost preluat de o altă echipă a Secţiunilor de Asalt, urcat într-o maşină şi torturat până la moarte. Corpul său a fost introdus într-un sac cusut, după ce înăuntru fuseseră puse pietre şi apoi a fost aruncat într-un râu. A fost mai târziu pescuit împreună cu corpurile altor doisprezece social-democraţi şi activişti ai Stindardului Reichului, care fuseseră asasinaţi în aceeaşi noapte.129

Social-democraţii au fost în toată ţara victimele unei represiuni similare prin brutalitate. Foarte cunoscut era lagărul de concentrare temporar deschis pe 28 aprilie la Dürgoy, în periferiile sudice ale oraşului Breslau, de către Edmund Haines, un membru SA din partea locului. Comandantul lagărului era un fost ofiţer în Corpurile France şi fost membru al unei echipe de asasini a extremei drepte, condamnat pentru crimă în timpul Republicii. Printre prizonierii săi se numărau Hermann Lüdemann, fost administrator-şef social-democrat al districtului Breslau şi fost primar al oraşului, precum şi fostul redactor al ziarului social-democrat din Breslau. Deţinuţii erau bătuţi şi torturaţi în mod repetat. Comandantul lagărului organiza regulat, în toiul nopţii, exerciţii pentru cazuri de incendiu, iar deţinuţii erau agresaţi în timp ce se întorceau la barăcile lor. Heines l-a purtat pe Lüdemann pe străzile oraşului Breslau, îmbrăcat în clovn, în acompaniamentul batjocurilor şi al insultelor cămăşilor brune care priveau. Pe fostul preşedinte social-democrat al Reichstagului, Paul Lobe, căruia îi purta ranchiună, l-a răpit din închisoarea de

la Spandau; presiunile din partea soţiei şi a prietenilor acestuia au dus în scurt timp la emiterea unui ordin pentru eliberarea sa, dar Lobe a refuzat să plece, declarându-şi solidaritatea cu ceilalţi deţinuţi social-democraţi.130

În condiţiile unei asemenea represiuni, partidul a fost practic izgonit de pe scena publică, cu mult înainte să fie scos în afara legii, împreună cu comuniştii, pe 14 iulie. Privind retrospectiv, şansele sale de supravieţuire se diminuaseră într-un ritm accelerat în ultimul an. Decisivă în acest context a fost decizia de a nu opune niciun fel de rezistenţă practică acţiunii lui Papen din 20 iulie 1932; dacă a existat un moment în care ar fi putut adopta o poziţie fermă în favoarea democraţiei, atunci acesta era. Dar e uşor să-i condamni pasivitatea beneficiind de avantajul perspectivei; puţini îşi dădeau seama, în vara lui 1932, că guvernul de amatori şi ridicol din multe puncte de vedere al lui Franz von Papen avea să facă loc, în mai puţin de şase luni, unui regim a cărui lipsă de scrupule şi de orice fel de respect pentru lege era dificil de imaginat pentru democraţii decenţi, adepţi ai domniei legii. Din multe puncte de vedere, dorinţa liderilor mişcării muncitoreşti de a evita violenţele în iulie 1932 era lăudabilă; nu aveau cum să ştie că hotărârea lor urma să joace un rol crucial în deschiderea căii spre violenţe mult mai grave.

Prin distrugerea mişcării muncitoreşti, naziştii, asistaţi de instituţiile statului responsabile pentru apărarea legii şi de neutralitatea binevoitoare a armatei, înlăturaseră cea mai serioasă piedică din calea instaurării unui regim monopartinic. Mişcarea muncitorească fusese adusă sub control, sindicatele desfiinţate, iar Partidele Comunist şi Social-Democrat, al căror vot combinat îl depăşise considerabil pe cel nazist la ultimele alegeri libere din noiembrie 1932, fuseseră nimicite într-o orgie a violenţei. Rămânea însă o altă forţă politică importantă, al cărei electorat se menţinuse în mare parte loial principiilor şi reprezentanţilor săi în anii Republicii de la Weimar:

Partidul Centrului. Identificarea cu Biserica Catolică şi credincioşii acesteia era cea care îi dădea forţă, dincolo de tradiţia politică şi moştenirea culturală. Nu putea fi supus aceluiaşi tip de violenţă aleatorie şi fără limite care îi măturase pe comunişti şi pe social-democraţi de pe scena politică. Erau necesare tactici mai subtile. În mai 1933, Hitler şi conducerea nazistă au început implementarea lor.

În

Clemens August, conte de Galen, era un preot catolic de modă veche. Născut în 1878 în sânul unei familii aristocratice din Westfalia, a crescut într-o atmosferă de pioşenie aristocratică, încurajat de relaţii precum cea cu unchiul său de-al doilea, episcopul von Ketteler, unul dintre fondatorii catolicismului social. Fiind al unsprezecelea din cei treisprezece copii ai familiei, Clemens August părea predestinat preoţiei. Părinţii săi, a căror conştiinţă politică fusese trezită la viaţă de încercarea lui Bismarck de a reprima Biserica Catolică în anii ’70, l-au învăţat că întotdeauna conştiinţa, în special conştiinţa religioasă, venea înaintea supunerii faţă de autoritatea politică. L-au învăţat, de asemenea, şi modestia şi simplitatea, pentru că le lipseau banii şi trăiau în condiţii spartane, într-un castel care nu aveau apă curentă, toalete în interior, iar cele mai multe camere erau neîncălzite. Educat în parte acasă, în parte la o şcoală iezuită, Galen a urmat într-o şcoală de stat studiile necesare admiterii la universitate. În 1904, a devenit preot după ce a terminat teologia la Innsbruck. Între 1906 şi 1929, a fost preot de parohie la Berlin, un oraş preponderent protestant şi cu o foarte numeroasă clasă muncitoare atee. Înalt de aproape doi metri, Galen era o prezenţă impunătoare din mai multe puncte de vedere, construindu-şi o reputaţie pentru stilul de viaţă ascetic şi pentru capacitatea de a comunica cu cei săraci. Exista o mare doză de *noblesse oblige* în atitudinea sa faţă de viaţă.131

Cu un asemenea trecut, nu e deloc surprinzător că simpatiile politice ale lui Galen erau de dreapta. A susţinut

efortul de război german, în 1914 – 1918, şi a încercat (fără succes) să se înroleze pentru a pleca pe front. În ceea ce priveşte înfrângerea Germaniei în război, credea cu tărie în mitul „pumnalului înfipt în spatele armatei”, s-a opus iniţial sprijinului Partidului Centrului pentru democraţia weimareză şi a participat, deşi ca factor moderator, la discuţiile eşuate de a crea o nouă mişcare politică catolică, plasată mai la dreapta spectrului politic. Galen critica constituţia weimareză, pe care o considera „fără Dumnezeu”, reluând astfel condamnarea fundamentului laic al acesteia ca „blasfemie”, de către cardinalul Michael Faulhaber. Acesta din urmă, alături de mulţi alţi preoţi, a primit favorabil, în 1933, promisiunea conducerii naziste de reconstruire a statului pe temelii creştine solide. Şi într-adevăr, Hitler şi majoritatea asociaţilor săi apropiaţi erau conştienţi de amploarea şi profunzimea ataşamentului majorităţii populaţiei faţă de credinţa creştină şi nu voiau să o antagonizeze prin suprimarea unor grupări precum Partidul Centrului. În primele luni, au avut mare grijă să insiste asupra aderenţei noului guvern la credinţa creştină. Au declarat că „revoluţia naţionalistă” intenţiona să pună capăt ateismului materialist al stângii weimareze şi să promoveze în schimb un „creştinism pozitiv”, plasat deasupra diferenţelor de confesiune şi mult mai potrivit spiritului germanic.132

Preoţii catolici, printre care şi Galen, erau în general îngrijoraţi de soarta Bisericii Catolice într-o ţară unde comunismul părea să reprezinte o ameninţare gravă. Dar aveau, în egală măsură, şi preocupări ceva mai pământene. Sub Republica de la Weimar, comunitatea catolică participase la afacerile statului într-o măsură fără precedent, ocupând posturi guvernamentale şi din eşaloanele superioare ale administraţiei. În încercarea de a obţine Concordatul promis, Concordat care, li se făgăduise, garanta menţinerea acestei stări de fapt, episcopii catolici au renunţat la opoziţia faţă de nazism şi

au dat publicităţii, în luna mai, o declaraţie colectivă de sprijin la adresa regimului. Au început apoi să facă presiuni asupra preoţilor locali, care continuau să-şi facă auzite criticile la adresa mişcării naziste. Cămăşile brune şi membrii de partid de religie catolică, incapabili să participe la slujbe deoarece episcopii interziseseră purtarea de uniforme în biserici, au început să-şi facă apariţia la serviciile religioase protestante, unde nu exista o asemenea interdicţie, creând astfel perspectiva alarmantă a unei defecţiuni în masă către rivalii în ale credinţei. Cardinalul Bertram şi-a convins episcopii să anuleze interdicţia.133 în curând, toleranţa pasivă s-a transformat în sprijin activ. Mulţi preoţi au participat la ceremoniile organizate cu ocazia „Zilei Muncii Naţionale" pe 1 mai. Rezultatul Conferinţei episcopilor de la Fulda, de pe 1 iunie 1933, a fost o scrisoare pastorală care saluta „renaşterea naţională" şi noul accent, pus pe o autoritate de stat puternică, deşi exprima de asemenea îngrijorare pe marginea insistenţei naziste asupra ideii de rasă şi a ameninţării potenţiale la adresa instituţiilor religioase catolice. Vicarul general Steinmann a fost fotografiat ridicând mâna pentru salutul nazist. A declarat că Hitler fusese trimis germanilor de către Dumnezeu pentru a-i conduce.134 Organizaţiile studenţeşti catolice au publicat o declaraţie de loialitate pentru noul regim („singura cale de a readuce creştinismul în cultura noastră [...] *Heil* Conducătorului nostru, Adolf Hitler"). Ziarele catolice au încetat să mai apară ori s-au transformat în organe ale propagandei naziste.135

În timp ce această situaţie era în plină evoluţie, liderul Partidului Centrului, prelatul Kaas, a plecat într-o vizită prelungită la Vatican, pentru a ajuta la redactarea proiectului de Concordat. A devenit foarte repede clar că era dispus să sacrifice partidul, din dorinţa de a obţine semnarea documentului. La începutul lui mai, a demisionat din funcţia de lider al partidului, invocând motive de sănătate. A fost succedat de fostul cancelar al Reichului,

Heinrich Brüning, care s-a transformat imediat în obiectul unei imitaţii palide a cultului personalităţii ce înconjura persoana lui Hitler. Ziarele Partidului Centrului îl numeau acum pe Brüning „Conducătorul" şi declarau că „alaiul" său catolic se va „supune" deciziilor sale.136 Toţi deputăţii şi oficialii partidului şi-au înaintat demisia şi i-au dat lui Brüning autoritatea deplină de a-i numi din nou în funcţie sau de a găsi înlocuitori. Printre aceştia se numărau şi deputăţii din Reichstag, care într-adevăr îşi datorau alegerea poziţiei pe care o deţineau pe listele de candidaţi ale partidului şi puteau fi înlocuiţi, după voia lui Brüning, cu alţii, aflaţi mai jos pe listă. Astfel, Partidul Centrului a înlocuit *de facto* ideea unui Reichstag ales cu cea a unui Reichstag numit. Brüning a anunţat o amplă reformă a structurii partidului şi între timp s-a apropiat şi mai mult de nazişti, convingându-şi deputăţii să voteze în favoarea declaraţiei de politică externă a guvernului, de pe 17 mai 1933, şi ajutându-l personal pe Hitler să redacteze discursul, remarcabil prin moderaţia sa, cu care liderul nazist l-a prezentat legislativului. Disponibilitatea lui Brüning de a ajunge la un compromis nu a împiedicat poliţia să-i asculte telefonul şi să-i deschidă corespondenţa, după cum i-a mărturisit ambasadorului britanic, Sir Horace Rumbold, la mijlocul lui iunie. Conform spuselor lui Rumbold, în opinia lui Brüning numai restaurarea monarhiei putea salva situaţia, opinie pe care de fapt o susţinea de mai mulţi ani.

Fostul cancelar părea să ştie foarte puţine despre amploarea represiunii care îi viza acum pe membrii partidului său. Ziarele partidului erau interzise sau îi erau luate. Organizaţiile regionale sau locale erau închise una câte una. Miniştrii din toate statele federate erau îndepărtaţi din funcţii. Funcţionarii sau publici, în ciuda asigurărilor constante date de Hermann Göring, erau constant ameninţaţi cu concedierea. Tot mai mulţi din cei 200.000 de membri abandonau partidul. Începând cu luna mai, politicieni catolici de frunte, avocaţi, activişti în

diferite organizaţii religioase, jurnalişti şi scriitori au fost arestaţi, în special dacă publicaseră articole critice la adresa naziştilor sau a guvernului. Pe 26 iunie 1933, Himmler, în calitate de comandant-şef al poliţiei bavareze, a ordonat ca toţi deputăţii din Reichstag şi din adunarea legislativă statală ai Partidului Popular Bavarez, aliatul apropiat al Partidului Centrului, să fie preluaţi în „custodie preventivă" şi, mai mult, toate „acele persoane care au fost foarte active în politica de partid", să primească acelaşi tratament.137 Pe 19 iunie, preşedintele statului Württemberg, unul dintre conservatorii cei mai cunoscuţi din Partidul Centrului, a fost arestat şi bătut cu brutalitate; înalţi funcţionari precum Hélène Weber, care era şi deputată în Reichstag a Partidului Centrului, au fost suspendaţi din funcţii; organizaţiile sindicatelor catolice au fost obligate să se autodizolve. Acestea erau cele mai cunoscute şi cele mai popularizate cazuri dintr-o nouă rundă de arestări, agresiuni şi demiteri. La nivel local, organizaţiile religioase catolice au fost supuse, una după alta, presiunilor de a-şi închide porţile sau de a se alătura Partidului Nazist, ceea ce a dat naştere unei îngrijorări generalizate în rândurile ierarhiei bisericeşti. În vreme ce Papen şi Goebbels cereau în public, cu tot mai multă vehemenţă, dizolvarea Partidului Centrului, negocierile de la Roma, cărora li se alăturase la sfârşitul lui iulie Papen însuşi, s-au finalizat cu un acord conform căruia partidul avea să-şi înceteze existenţa în momentul încheierii Concordatului.138

Textul final al documentului, aprobat pe 1 iulie de Papen şi Kaas şi semnat o săptămână mai târziu, includea şi o interdicţie asupra activităţilor politice ale preoţilor. Membrii adunărilor legislative de la nivel central, statal sau local au început să-şi prezinte demisiile sau să treacă la nazişti, după cum a fost cazul unui număr de consilieri municipali din Berlin, Frankfurt şi din alte mari oraşe. Chiar şi Brüning a înţeles ceea ce era deja evident. Partidul s-a autodizolvat formal pe 5 iulie, spunând aleşilor

săi din Reichstag, de la nivelul statelor sau de la cel local, să discute cu colegii lor naziști pentru a-și transfera loialitatea către Partidul Nazist. Membrii de partid, declara conducerea, aveau acum oportunitatea de a se așeza „fără rezerve” în spatele frontului național condus de Hitler. Resturile presei catolice au prezentat acest final nu ca pe rezultatul unei presiuni exterioare, ci ca pe punctul final al unei evoluții interne inevitabile, care așeza comunitatea catolică în inima noii Germanii, rezultate din transformarea istorică a organizării politice a națiunii. Dincolo de faptul că administrația partidului a instruit toate organizațiile afiliate să se autodizolve, acestea au fost avertizate că avea să coopereze cu poliția politică în implementarea procedurilor de dizolvare. Previzibil, naziștii au preferat să-i convingă pe aleșii partidului să demisioneze decât să-i primească în delegațiile Partidului Național-Socialist, așa cum crezuseră aceștia.139

După cum fusese și cazul mișcării muncitorești, Partidul Centrului rezistase cu eficiență în fața ascensiunii electorale a naziștilor numai în primii ani ai deceniului al patrulea. Coeziunea și disciplina care caracterizaseră cele două medii politice fuseseră, între altele, rezultatul persecuțiilor suferite sub Bismarck. Dar în vreme ce pe social-democrați, și mai târziu comuniști, experiența represiunii îi împinsese spre o stare de opoziție permanentă și de izolare, reacția catolicilor fusese aceea de a așeza reintegrarea în comunitatea națională, deasupra oricărui alt obiectiv. Politicienilor catolici de vârf, ca de exemplu Papen și, într-o mai mică măsură, Brüning și Bolz, le lipsea atașamentul față de democrație, care fusese una dintre caracteristicile principale ale unor personaje ca Wilhelm Marx sau Matthias Erzberger, în faza timpurie a Republicii. Pusă în fața amenințării bolșevice, Biserica în ansamblu se distanța de democrație în toată Europa. În acest context, dizolvarea partidului părea a fi un sacrificiu nesemnificativ în interesul a ceea ce aproape toți liderii considerau a fi garanții solide din partea noului regim,

pentru respectarea autonomiei Bisericii Catolice şi participarea deplină a catolicilor la noua ordine germană. Cât de solide erau aceste garanţii, catolicii aveau să o afle în curând.

Între timp, pe 28 octombrie 1933, Clemens August, conte de Galen, a fost târnosit episcop catolic de Münster, prima asemenea urcare în ierarhie de la semnarea Concordatului. În discursul ţinut în faţa congregaţiei, Galen a declarat că, din punctul său de vedere, datoria sa era să spună adevărul, să se pronunţe asupra „diferenţei dintre dreptate şi nedreptate, dintre faptele bune şi rele”. Înainte de ceremonie, l-a vizitat pe Hermann Göring, ministrul-preşedinte al Prusiei, în faţa căruia a depus jurământul de loialitate faţă de stat, într-un act simbolic de reciprocitate, oficialii locali ai NSDAP şi ai SA de la Liderul de District în jos s-au înşirat în spatele lui, în timpul ceremoniei de investire de la Münster, salutându-l cu braţul întins, specific „salutului german”, coloane de cămăşi brune şi de membri SS, purtând steaguri cu zvastica, s-au aliniat pe străzile parcurse de procesiunea episcopală. Au mărşăluit prin faţa palatului lui Galen, într-o procesiune cu torţe, în seara aceleiaşi zile. Reconcilierea dintre nazism şi catolicism părea a fi completă, cel puţin pentru moment.140

IV

Distrugerea comuniştilor, a social-democraţilor şi a Partidului Centrului a reprezentat etapa cea mai dificilă a eforturilor naziste de a crea un regim monopartinic. împreună, aceste partide reuneau mult mai multe voturi decât câştigase vreodată Partidul Nazist cu ocazia unor alegeri libere. În comparaţie cu problemele pe care le ridicau cele trei grupări, eliminarea celorlalte partide era facilă. Majoritatea îşi pierduseră aproape tot electoratul şi cea mai mare parte a locurilor din Reichstag deţinute anterior. Erau suficient de coapte pentru a fi culese unul câte unul. La începutul lui 1933, singurul dintre ele care aparţinuse coaliţiei de partide ce susţinuse Republica de la

Weimar, Partidul Statului (fostul Partid Democrat German) era în derivă, în totalitate la mila evenimentelor, redus la numai două locuri în Reichstag şi autor al unor apeluri patetice, pentru ca alte partide să-i ia deputăţii sub aripă. A continuat să-şi afirme opoziţia faţă de nazişti, dar în acelaşi timp susţinea modificarea constituţiei într-un sens clar autoritar. Nu a reuşit să-şi amelioreze performanţa electorală la alegerile din martie 1933, deşi legându-şi candidaţii de lista Partidului Social-Democrat, mult mai bine susţinută, a reuşit să-şi sporească reprezentarea, de la 2 la 5 locuri. Cu rezerve puternice, dar în unanimitate, deputăţii partidului, inclusiv preşedintele de mai târziu al Germaniei Federale, Theodor Heuss, au votat în favoarea Legii de împuternicire pe 23 martie 1933, intimidaţi fiind de ameninţarea lui Hitler că rezultatul unui vot negativ avea să fie o baie de sânge. În practică, voturile lor nu au contat, după cum erau cu siguranţă conştienţi. Liderul parlamentar al partidului, Otto Nuschke, a început să-şi semneze scrisorile cu „Salutul german al libertăţii” şi a susţinut recunoaşterea legitimităţii guvernului. Între timp, funcţionarii publici, care reprezentaseră un element foarte important în partid, îl abandonau în număr mare pentru a se alătura naziştilor, în încercarea de a-şi păstra slujbele. Încă de când alegerile din 1930 îl plasaseră la periferia vieţii politice, în discuţiile interne se pusese în mod repetat întrebarea dacă mai avea vreun rost să continue. Cămăşile brune au declanşat o nouă campanie de teroare împotriva puţinilor deputaţi, oficiali şi consilieri care îşi mai declarau deschis loialitatea faţă de partid. Guvernul le-a luat apoi deputaţilor locurile din Reichstag, pe motiv că la alegerile din martie candidaseră pe lista social-democrată şi în consecinţă erau social-democraţi. După aceasta, conducerea a cedat în cele din urmă şi Partidul Statului s-a dizolvat formal pe 28 iunie 1933.141

Partidul Popular, care alunecase substanţial spre dreapta după moartea, în 1929, a lui Gustav Stresemann, personalitatea dominantă în partid pentru cea mai mare

parte a perioadei de la crearea Republicii, a început să-şi marginalizeze aripa liberală în 1931 – „liberal” însemna, în acest context, susţinător al guvernului Brüning, încă o dovadă a amplorii alunecării întregii scene politice spre dreapta – şi să organizeze campanie în favoarea unei coaliţii generale a tuturor forţelor naţionaliste, inclusiv a naziştilor. Însă pe măsură ce îşi pierdea sprijinul electoral, partidul se dezintegra într-un haos de facţiuni aflate în conflict. Cu numai 7 locuri în Reichstag după alegerile din iulie 1932, Partidul Popular fusese împins şi el departe, la periferia scenei politice. Liderul său din acel moment, Eduard Dingeldey, a considerat oportun să se alăture naţionaliştilor pentru a depune o listă comună la alegerile din noiembrie 1932. Decizia a dus la plecarea din partid a ultimilor liberali, dar nu i-a adus câştiguri electorale semnificative. Alarmat de acest semn de criză în continuă agravare, Dingeldey a denunţat pactul cu naţionaliştii la următoarele alegeri, rezultatul fiind câştigarea a numai două locuri în Reichstag, în martie 1933. Asta era tot ce mai rămăsese din mândra tradiţie a Partidului Naţional Liberal, care dominase Reichstagul în anii ’70 ai secolului XIX şi care făcuse atât de multe pentru a adăuga contururilor aspre ale creaţiei bismarckiene o paletă largă de legislaţie liberală. În vreme ce Dingeldey s-a retras, pentru două luni, din viaţa politică, din cauza unei boli grave, cei rămaşi în partid, şi în special funcţionarii publici care se temeau pentru slujbele lor, au început să abandoneze în număr mare partidul, în vreme ce alţii, în frunte cu şeful-adjunct al formaţiunii, cereau dizolvarea partidului şi fuziunea formală cu naziştii. Când Dingeldey a reuşit să blocheze aceste cereri, aripa dreaptă a partidului a demisionat în bloc. Eforturile sale de a obţine o audienţă la Hitler sau Göring au rămas fără rezultat. Temându-se pentru siguranţa oficialilor şi a deputaţilor rămaşi în contextul atmosferei generale de teroare, Dingeldey a anunţat dizolvarea Partidului Popular pe 4 iulie. Drept recompensă, a fost primit în audienţă de Hitler trei zile

mai târziu şi i s-au dat asigurări, din partea Conducătorului nazist, că foştii membri de partid nu vor fi discriminaţi din cauza trecutului politic. Inutil s-o mai spunem, asta nu i-a împiedicat pe nazişti să ceară demisia deputaţilor Partidului Popular din toate adunările legislative germane, nici demiterea unor funcţionari civili, pe motiv că erau ostili mişcării naţional-socialiste. Protestele lui Dingeldey faţă de aceste acţiuni au fost respinse cu aroganţă.142

Despre Partidul Naţionalist condus de Alfred Hugenberg se putea spune cu greu că avusese mai mult succes electoral decât cele două partide liberale. În prima parte a anilor ’30, a pierdut aproape toate voturile în favoarea naziştilor. Cu toate acestea, continua să se considere principalul partener de coaliţie al naziştilor, pe care îi tratase dintotdeauna cu o oarecare condescendenţă. Liderii naţionalişti au salutat faptul că guvernul lui Hitler simboliza sfârşitul definitiv al sistemului parlamentar şi instaurarea unei dictaturi. Hugenberg a dus o campanie energică pentru alegerile din martie 1933 pentru obţinerea, alături de nazişti, a unei majorităţi care să ofere legitimitate populară acestei transformări. Totuşi, liderii naţionalişti erau deopotrivă conştienţi că o asemenea situaţie îi aducea într-o poziţie extrem de vulnerabilă. Au avertizat asupra „socialismului” naziştilor şi au pledat în favoarea unui guvern „non-partinic”. Naziştii au avut desigur grijă să păstreze iluzia unei coaliţii veritabile pe parcursul campaniei. Niciun ziar naţionalist nu a fost interzis, nicio întrunire naţionalistă spartă, niciun om politic naţionalist arestat. Dar masiva violenţă şi represiune a campaniei a fost folosită exclusiv în folosul naziştilor. Pe 5 martie 1933, naziştii şi-au obţinut recompensa, mărindu-şi numărul de deputaţi în Reichstag, de la 196 la 288. Spre deosebire de naţional-socialişti, naţionaliştii nu au reuşit să-şi amelioreze simţitor situaţia, câştigând 52 de locuri în loc de 51. Acestea, împreună cu cele 8% din voturi pe care le reprezentau, erau suficiente

pentru a împinge coaliţia peste pragul de 50%. Dar rezultatele demonstraseră cât se poate de grăitor în ce măsură partenerii de coaliţie erau inegali. Pe străzi, „ligile de luptă”, asociate cu naţionaliştii nu puteau sub nicio formă rivaliza cu forţa cămăşilor brune şi a SS. în plus, naţionaliştii nu reuşiseră să câştige loialitatea necondiţionată a Căştilor de Oţel, singura grupare paramilitară majoră care părea să le împărtăşească viziunea politică.

Rezultatul alegerilor din martie a modificat fundamental relaţia dintre cele două partide. Odată comuniştii excluşi din legislativ, naţionaliştii nu mai erau necesari naziştilor pentru a forma o majoritate, chiar dacă erau departe de cele două treimi necesare amendării constituţiei. Hitler şi Göring au început acum să-i demonstreze cu brutalitate lui Hugenberg că ei erau cei care luau deciziile. Votarea Legii de împuternicire cu susţinerea naţionaliştilor a fost făcută ceva mai acceptabilă membrilor mai conservatori ai partidului prin deschiderea formală a lucrărilor legislativului la Potsdam, cu trimiterile clare ale ceremoniei la tradiţiile bismarckiene, pe care ei le doreau reînviate. Dar imediat ce Legea de împuternicire a trecut, Hitler nu a pierdut nicio clipă înainte să declare că nu se punea problema restaurării unei instituţii pe care el o considera falimentară, monarhia. Acesta a fost în cele din urmă momentul în care naziştii au început să exercite asupra naţionaliştilor aceeaşi presiune de pe urma căreia celelalte partide sufereau încă din luna februarie. Pe 29 martie, biroul liderului parlamentar al partidului, Ernst Oberfohren, a fost percheziţionat, iar în ziua următoare a fost organizată o razie la locuinţa sa. Naziştii au dezvăluit că documentele găsite acolo îl identificau pe Oberfohren ca fiind autorul scrisorilor anonime în care fusese atacat Hugenberg. A fost suficient pentru a-l convinge pe liderul partidului să renunţe la intenţia de a se plânge. Oberfohren manifestase un interes suspect pentru

circumstanţele în care fusese incendiată clădirea Reichstagului, sugerând că împărtăşea punctul de vedere comunist, conform căruia incendierea fusese organizată de nazişti. Avertizat cu privire la razia de la locuinţa sa, Oberfohren a demisionat imediat din funcţie. Între timp, au început presiunile asupra altor lideri naţionalişti. Günther Gerecke, Comisar al Reichului pentru Crearea de Locuri de Muncă, a fost acuzat de fraudă. Conducătorul Ligii Pământului, o organizaţie prin tradiţie foarte apropiată de naţionalişti, a fost demis, pentru speculaţii ilegale pe piaţa porumbului. Şi au început să apară zvonuri despre demiterea funcţionarilor publici care îşi recunoşteau deschis apartenenţa la Partidul Naţionalist.143

Naţionaliştii intraseră pe 30 ianuarie în coaliţie crezând că erau partenerii principali ai unei alianţe cu o mişcare politică imatură şi neexperimentată, pe care aveau să o poată controla uşor. Două luni mai târziu, toate acestea nu mai erau de actualitate. Pe lângă temerile exprimate în particular pe marginea consecinţelor distructive ale unei revoluţii naziste, îşi recunoşteau acum neputinţa de a împiedica acţiunile ilegale îndreptate împotriva propriilor membri de către un guvern din care formal făceau încă parte. În acest context, li s-a părut înţelept să se adapteze noii ordini post-democratice. Hugenberg a obţinut o restructurare a organizaţiei partidului, care făcea „Principiul Conducătorului” fundamental la toate nivelurile. Ulterior, naţionaliştii şi-au schimbat titulatura din Partidul Popular Naţionalist German în Frontul Naţionalist German, tocmai pentru a sublinia că, din punctul lor de vedere, noţiunea de partid aparţinea trecutului. Dar aceste modificări nu au făcut decât să-l lipsească pe Hugenberg de ultimele vestigii de legitimitate democratică, aşa că poziţia sa a devenit şi mai fragilă. Nazişti din Berlin şi din toată Germania au criticat şi au făcut presiuni succesiv asupra instituţiilor şi organizaţiilor pe care Hugenberg le considera a fi sub protecţia sa, toate acestea în toiul unei campanii şoptite,

care îl acuza că încetinea „revoluţia naţională”.

Organele regionale de presă ale Partidului Nazist au început în acest moment să susţină că Hugenberg, în calitatea sa de Ministru prusac al Agriculturii, nu se mai bucura de încrederea ţărănimii. Au apărut zvonuri că intenţiona să demisioneze din toate funcţiile pe care deţinea în administraţia prusacă. Reacţia lui Hugenberg în faţa tentativelor de a-l submina a fost să ameninţe cu demisia din cabinet. Credea că astfel putea invalida Legea de împuternicire, de vreme ce se aplică numai „prezentului guvern”. Însă Carl Schmitt, un specialist în drept constituţional şi un prieten influent al naziştilor, declarase deja că, prin „prezentul guvern”, Legea nu se referea la un grup anume de miniştri aflaţi în funcţie în momentul votării ei, ci la „tipul complet nou de guvern” care se instalase odată cu sfârşitul sistemului politic de partide. Astfel, „prezentul guvern”, şi cu el validitatea Legii de împuternicire, nu avea să fie afectată de demisia unui ministru sau a altuia; natura sa era mai degrabă determinată de Conducătorul său.144 Ameninţarea lui Hugenberg era lipsită de conţinut, fiind doar un alt exemplu al inutilităţii raţionamentelor legaliste în faţa presiunii naziste. Între timp, ameninţarea violenţei naziste împotriva susţinătorilor săi a devenit tot mai explicită. Pe 7 mai, Ernst Oberfohren, îndepărtat deja din funcţie de către nazişti, a fost găsit mort; în atmosfera generalizată de intimidare neîndurătoare din partea naziştilor, mulţi au refuzat, pe bună dreptate, să creadă versiunea oficială, conform căreia s-ar fi împuşcat. Existau relatări despre arestarea unor oficiali locali naţionalişti şi spargerea unor întruniri naţionaliste. Au sporit în intensitate presiunile pentru dizolvarea „grupurilor de luptă” paramilitare. La acea vreme, grupurile respective, majoritatea formate din tineri şi studenţi, îşi măriseră efectivele până la 100.000 ca o consecinţă a „revoluţiei naţionale”, aşa că erau suficient de puternice pentru a-i îngrijora, într-o oarecare măsură, pe nazişti.

Pe 30 mai 1933, câţiva lideri naţionalişti au avut o întrevedere cu Hitler, pentru a se plânge de presiunea tot mai mare exercitată asupra lor cu scopul de a renunţa la autonomia partidului. Li s-a răspuns cu o „izbucnire isterică de furie”, în care liderul nazist a urlat că avea să-şi lase oamenii din „SA să deschidă focul şi să organizeze o baie de sânge de trei zile […] până când nu va mai rămâne nimic”, dacă paramilitarii naţionalişti nu se autodizolvau de bunăvoie. Întâlnirea a fost suficientă pentru a zdruncina voinţa şi aşa şovăielnică a naţionaliştilor de a rezista. Drept urmare, la jumătatea lui iunie, Hitler a ordonat personal dizolvarea organizaţiilor studenţeşti şi de tineret naţionaliste şi confiscarea proprietăţilor acestora. Naţionalişti de frunte asociaţi cu aceste grupări, inclusiv Herbert von Bismarck, demis pe 9 aprilie din funcţia de Secretar de Stat în Ministerul de Interne al Prusiei, au fost arestaţi şi interogaţi; puşi în faţa unor aşa-zise dovezi ale infiltrării grupurilor respective de către elemente presupus marxiste, Bismarck a mărturisit că nu avusese nicio idee cât de mult se degradase situaţia.

La acea vreme, personalităţi naţionaliste, precum istoricul catolic Martin Spahn, om cu vederi radicale de dreapta, declaraseră deja că nu puteau servi la doi lideri, aşa că începuseră să defecteze la nazişti. Umilinţele zilnice pe care „Conducătorul” naţionalist, Hugenberg, era obligat să le suporte în cabinet au devenit din ce în ce mai flagrante. Când a cerut public, la o conferinţă economică internaţională, retrocedarea coloniilor africane ale Germaniei fără a fi consultat în prealabil cabinetul, guvernul s-a distanţat public de poziţia sa, punându-l într-o situaţie jenantă în faţa întregii lumi. Pe 23 iunie, colegii săi non-nazişti din guvern, Papen, Neurath, Schwerin von Krosigk şi Schacht s-au alăturat lui Hitler, condamnându-i comportamentul. Discursul lui Hugenberg, plănuit pentru o întrunire politică a naţionaliştilor pe 26 iunie, a fost interzis de poliţie. Lamentându-se cu amărăciune că era constant obstrucţionat în exercitarea atribuţiilor sale

ministeriale şi atacat public de presa nazistă, şi-a prezentat ostentativ demisia lui Hindenburg în aceeaşi zi.

Hugenberg nu avea, bineînţeles, intenţia de a părăsi guvernul. Dar bătrânul preşedinte nu a fost nicidecum pe măsura aşteptărilor sale; în loc să-i respingă scrisoarea şi să intervină pe lângă Hitler, aşa cum ar fi trebuit, Hindenburg nu a făcut nimic. O întâlnire cu Hitler, în care a încercat să rezolve amiabil situaţia, nu a făcut decât să-l provoace pe Hitler să ceară dizolvarea Frontului Naţionalist German, dacă dorea ca demisia să-i fie respinsă. Dacă acest lucru nu se întâmpla, „mii" de funcţionari şi angajaţi ai statului, simpatizanţi ai naţionaliştilor, aveau să fie concediaţi. Dar alternativa era un fals; Hitler nu avea intenţia de a-i permite lui Hugenberg, ultimul membru independent al cabinetului care avea o oarecare statură politică, să-şi retragă demisia. În vreme ce Hitler raporta triumfător plecarea lui Hugenberg din guvern, celelalte personaje din fruntea Frontului Naţionalist German s-au întâlnit cu Hitler, cu obiectivul de a încheia un „Pact de Prietenie", prin care acceptau „autodizolvarea" partidului.145 Condiţiile acceptate de naţionalişti – calitatea formală de parteneri de coaliţie – erau doar la prima vedere mai puţin apăsătoare decât cele acceptate de alte partide; în practică, naziştii au forţat orice deputat sau legislator ales, ale cărui opinii nu le erau pe plac, aşa cum fusese cazul lui Herbert von Bismarck, să demisioneze şi i-au acceptat numai pe cei despre care erau convinşi că aveau să urmeze ordinele necondiţionat. Garanţiile că funcţionarii naţionalişti nu aveau să sufere din cauza afiliaţiilor politice din trecut nu erau considerate obligatorii de către regim. „Pactul de Prietenie" nu era nimic altceva decât o capitulare abjectă.

Odată partidele dizolvate, Bisericile aduse sub control, sindicatele abolite şi armata neutralizată, mai rămânea un singur actor politic major de care trebuia avut grijă: Căştile de Oţel, organizaţia paramilitară

ultranaţionalistă a veteranilor. Pe 26 aprilie 1933, după negocieri îndelungate, Franz Seldte, liderul Căştilor de Oţel, a intrat în Partidul Nazist şi a plasat organizaţia sa sub conducerea politică a lui Hitler, cu garanţia că aceasta avea să-şi păstreze autonomia ca organizaţie a veteranilor de război. Cei ostili acestei decizii, inclusiv co-liderul organizaţiei, Theodor Ducsterberg, au fost rapid excluşi. Expansiunea rapidă a efectivelor până aproape de cifra de un milion din cauza foştilor combatanţi atraşi dintr-o varietate de organizaţii recent interzise, inclusiv din Stindardul Reichului, au accentuat lipsa de coeziune politică a Căştilor de Oţel şi le-au făcut vulnerabile în faţa atacurilor naziste. În calitate de forţă de poliţie auxiliară, Căştile de Oţel oferiseră în ultimele luni sprijin acţiunilor paramilitarilor nazişti, fără a se implica cu adevărat în ele, dar şi fără a încerca să le contracareze. Liderul lor, Franz Seldte, era membru al cabinetului, dar s-a dovedit complet incapabil să facă faţă intimidărilor lui Hitler sau Göring. În mai, erau deja neutralizate în totalitate ca forţă politică.146

În consecinţă, la sfârşitul lui mai, Hitler a făcut pasul următor, acuzând Căştile de Oţel şi părând destul de credibil, că organizaţia le fusese infiltrată de un număr substanţial de foşti comunişti şi social-democraţi, care căutau un substitut pentru propriile organizaţii paramilitare, acum ilegale. Au fost încorporaţi cu forţa în SA, păstrându-şi suficient din rămăşiţele autonomiei trecute pentru a-i convinge să nu opună rezistenţă. Prezenţa lui Franz Seldte, liderul Căştilor de Oţel, în guvern părea să garanteze prezervarea influenţei lor în chestiunile importante. Funcţiile pe care le avuseseră, de armată de rezervă şi de asociaţie pentru asistarea veteranilor de război, au fost păstrate. Chiar şi în 1935, după ce îşi schimbaseră titulatura în Liga Germană Naţional-Socialistă a Luptătorilor de pe Front, se puteau lăuda cu o jumătate de milion de membri. Obiectivul Căştilor de Oţel de a distruge democraţia weimareză şi de

a reveni la un regim naţionalist autoritar fusese – e de la sine înţeles – îndeplinit: ce motive ar fi avut să se opună integrării în organizaţia cămăşilor brune condusă de Ernst Röhm? Fuziunea a generat haos organizatoric pentru o vreme, dar i-a lipsit pe naţionalişti de orice şansă reală de a putea organiza o rezistenţă pe străzi, în faţa trupelor de asalt dezlănţuite ale SA.147

În concluzie, grupările paramilitare fuseseră desfiinţate cu aceeaşi eficienţă ca şi partidele. În vara lui 1933, crearea unui regim monopartinic era practic completă. Numai Hindenburg rămânea ca un obstacol potenţial în calea puterii totale, o nulitate senilă lipsită, după toate aparenţele, de orice urmă de voinţă independentă, a cărei funcţie fusese neutralizată prin prevederile Legii de împuternicire. Armata acceptase să nu se implice. Lumea afacerilor era supusă. Pe 28 iunie 1933, Joseph Goebbels a sărbătorit deja distrugerea partidelor, a sindicatelor şi a grupărilor militare şi înlocuirea lor cu monopolul de putere deţinut de Partidul Nazist şi de organizaţiile sale afiliate: „Drumul către statul total. Revoluţia noastră are un dinamism supraomenesc”.148

Subjugarea Germaniei

I

În dimineaţa de 6 iunie 1933, un grup de furgonete a parcat în faţa Institutului pentru ştiinţe sexuale al doctorului Magnus Hirschfeld, în districtul elegant Tiergarten din Berlin. Din ele au coborât studenţi de la Şcoala de Educaţie Fizică din Berlin, toţi membri ai Ligi Studenţilor Naţional-Socialişti Germani. Au intrat în formaţie de tip militar şi, în timp ce unii dintre ei au scos trompete şi tube şi au început să cânte muzică patriotică, alţii au intrat în clădire. Intenţiile lor erau clar ostile. Institutul lui Hirschfeld era faimos la Berlin, nu numai pentru susţinerea unor cauze precum legalizarea homosexualităţii, dar şi pentru colecţia masivă de cărţi şi manuscrise dedicate sexualităţii, strânsă de directorul

instituţiei începând cu primii ani ai secolului. În 1933, găzduia între 12.000 şi 20.000 de volume – estimările variază – şi o colecţie chiar mai mare de fotografii cu teme sexuale.149 Studenţii nazişti care au luat cu asalt Institutul, pe 6 mai 1933, au vărsat cerneală roşie peste cărţi şi manuscrise, au jucat fotbal cu fotografiile înrămate, lăsând podeaua plină de cioburi, au răscolit dulapurile şi sertarele, aruncându-le conţinutul pe podele. Peste alte patru zile, au sosit alte furgonete, de data aceasta pline de cămăşi brune înarmaţi cu coşuri în care au adunat cât de multe cărţi şi manuscrise au putut şi le-au dus în Piaţa Operei. Aici le-au aranjat într-o grămadă şi le-au dat foc. Aproximativ jumătate din cele 20.000 de volume distruse acolo se pare că au provenit din biblioteca lui Hirschfeld. Pe măsură ce se apropia seara, focul continua să ardă şi studenţii au cărat un bust al directorului Institutului, aruncându-l în flăcări. După ce i s-a spus că Hirschfeld, în vârstă de 65 de ani, plecase în străinătate, unde se recupera după o boală, un membru SA a spus: „În cazul acesta să sperăm că va da ortu’ popii fără noi! Aşa nu vom mai fi nevoiţi să-l atârnăm în şireang sau să-l omorâm în bătaie”.150

Hirschfeld a decis cu înţelepciune să nu se mai întoarcă în Germania. În vreme ce presa nazistă relata triumfătoare „acţiunea energică împotriva acelui magazin de otrăvuri” şi anunţa că „studenţii germani au dezinfectat cu fum Institutul pentru Ştiinţe Sexuale”, condus de „evreul Magnus Hirschfeld”, venerabilul reformator sexual şi campion ai drepturilor homosexualilor a rămas în Franţa, unde a murit neaşteptat chiar în ziua în care împlinea şaizeci şi şapte de ani, pe 14 mai 1935.151 Distrugerea Institutului reprezenta numai o parte, chiar dacă cea mai spectaculoasă, a unui atac mult mai amplu împotriva a ceea ce naziştii denumiseră mişcarea evreiască de subminare a familiei germane. Sexul şi procrearea trebuiau să fie indisolubil legate, cel puţin pentru cei care aparţineau rasei potrivite. Naziştii au acţionat cu acceptul

conservatorilor şi al catolicilor pentru a distruge toate ramificaţiile mulţimii de grupuri de presiune interconectate şi foarte active, care în timpul Republicii promovaseră libertatea sexuală, reforma legislaţiei avortului, scoaterea homosexualităţii de sub incidenţa codului penal, distribuirea legală de consiliere în domeniul contracepţiei. Era vizat, în egală măsură, orice alt element despre care regimul credea că ar contribui la scăderea ratei natalităţii în Germania. Reformatorii sexuali ca Wilhelm Reich, un adept al lui Freud, sau veterana campaniilor în favoarea modificării legislaţiei avortului, Hélène Stocker, au fost forţaţi să plece în exil, iar organizaţiile sau clinicile lor au fost închise sau preluate de nazişti. În tot acest timp, poliţia a descins la toate locurile binecunoscute de întâlnire ale homosexualilor, pe care anterior le toleraseră tacit, în vreme ce la Hamburg au arestat sute de prostituate în districtul portului, acţionând, oarecum bizar, pe baza decretului incendierii Reichstagului „pentru protecţia poporului şi a statului”. Mai mult decât orice altceva, această acţiune ilustra cum putea fi utilizat decretul pentru a legitima orice acţiune represivă a autorităţilor. Baza legală dubioasă a acestor acţiuni nu a mai fost o problemă după 26 mai 1933, când cabinetul a amendat liberala lege împotriva bolilor transmisibile sexual, votată în 1927. Amendamentele nu numai că retransformau prostituţia în delict, după ce fusese practic legalizată în 1927, dar a introdus şi o interdicţie legală asupra publicităţii şi educaţiei în materie de avort şi modalităţi de avort.152 Naziştii reuşiseră, într-o perioadă foarte scurtă de timp, să distrugă întreaga mişcare de reformă a moravurilor şi să extindă restricţiile legale asupra sexualităţii, de la legislaţia punitivă vizând relaţiile între persoane de acelaşi sex asupra tuturor tipurilor de activitate sexuală care nu avea ca obiectiv creşterea ratei natalităţii.

Asaltul împotriva mişcării de emancipare sexuală fusese într-o oarecare măsură previzibil încă din ultimii ani

ai Republicii de la Weimar. Anii 1929 – 1932 fuseseră martorii unei imense dezbateri publice pe marginea reformării legislaţiei avortului, dezbatere instigată de comunişti, dar care reflecta nevoia multor cupluri sărace de a evita să facă alţii copii, în condiţiile de mizerie şi şomaj generalizat. Demonstraţii uriaşe, mitinguri, petiţii, filme, campanii de presă şi alte asemenea atrăseseră atenţia asupra problemei avortului ilegal şi a ignoranţei în materie de contracepţie, iar poliţia interzisese o serie de întruniri organizate de diverşi reformatori sexuali. Pe 1 martie 1933, un nou decret referitor la asigurarea de sănătate legitimase închiderea în toată ţara a clinicilor finanţate de stat care ofereau consiliere în probleme de sănătate şi decretul fusese pus în practică de bande de cămăşi brune în săptămânile următoare. Doctorii şi personalul medical au fost aruncaţi în stradă; mulţi, mai ales cei care erau evrei, au plecat în exil. Naziştii susţineau că întreg sistemul de medicină socială dezvoltat de Republica de la Weimar era orientat, pe de-o parte, spre prevenirea reproducerii celor puternici, iar pe de cealaltă, spre susţinerea familiilor celor slabi. Igiena socială avea să fie dată la o parte; locul îi era luat de igiena rasială.153 Aceasta însemna, aşa cum argumentaseră unii adepţi ai eugeniei încă de la sfârşitul secolului al XIX-lea, reducerea drastică a poverii pe care cei neajutoraţi o reprezintă pentru societate prin introducerea unui program capabil să-i împiedice să aibă copii.

Asemenea idei au devenit rapid tot mai populare printre medici, asistenţi sociali şi administratori ai sistemului de protecţie socială în timpul marii crize. Cu mult înaintea prăbuşirii Republicii de la Weimar, experţii profitaseră de oportunitatea oferită de criza financiară pentru a argumenta că metoda optimă de reducere a poverii imposibile aruncate în spatele economiei de asistenţa socială era împiedicarea reproducerii celor neputincioşi, prin supunerea lor unui program de sterilizare obligatorie. În scurt timp, aveau să fie mai puţin

familii sărace de susţinut. Şi tot în scurt timp, numărul alcoolicilor, al „leneşilor”, al handicapaţilor mintal, al celor cu înclinaţii criminale şi cu dizabilităţi fizice din Germania avea să scadă – pornind, desigur, de la premisa dubioasă că toate acestea erau preponderent ereditare prin natura lor –, iar sistemul de asistenţă socială avea să-şi poată direcţiona resursele spre săracii care le meritau. Organizaţiile de caritate protestante, influenţate de dogmele predestinării şi ale păcatului originar, au primit în general favorabil aceste idei; catolicii, mânaţi de un avertisment sever al unei enciclice papale din 1930, conform căreia căsnicia şi relaţiile sexuale aveau ca singur scop procrearea, iar fiinţele umane erau înzestrate cu un suflet nemuritor, erau împotrivă. Atracţia unei abordări eugenice, chiar şi pentru reformatorii cu vederi liberale, era sporită şi de faptul că azilurile destinate celor cu probleme mentale au început să se umple cu rapiditate după 1930, din cauză că familiile nu-şi mai puteau permite să-şi îngrijească membrii bolnavi sau cu handicap, în acelaşi timp, bugetele azilurilor de boli mentale au fost drastic reduse de către autorităţile locale şi regionale. În 1932, Consiliul Sănătăţii din Prusia s-a reunit pentru a discuta o nouă lege, care permitea sterilizarea eugenică voluntară. Redactată de un adept al eugeniei, Fritz Lenz, care avusese în vedere asemenea politici încă dinaintea Primului Război Mondial, plasa autoritatea de a propune şi de a implementa asemenea măsuri în curtea instituţiilor medicale şi de asistenţă socială a căror opinie cu greu ar fi putut fi combătută de către cei săraci, internaţi sau handicapaţi.154

Aceasta era numai o parte a unei politici dure faţă diferitele manifestări ale devianţei sociale, aşa cum o numeau persoanele respectabile. La apogeul crizei, nu mai puţin de zece milioane de persoane erau beneficiare, sub o formă sau alta, ale asistenţei publice. Pe măsură ce partidele au fost desfiinţate, adunările legislative municipale şi ale statelor controlate şi transformate în

adunări ale suporterilor şefilor nazişti locali, pe măsură ce ziarele au fost lipsite de abilitatea de a investiga liber probleme de interes social sau politic, agenţiile de protecţie socială, ca şi poliţia, au fost eliberate de orice formă de responsabilitate sau control public. Asistenţii sociali şi administratorii programelor de ajutor social erau deja de multă vreme predispuşi să vadă în solicitanţi trântori şi cerşetori. Acum, încurajaţi de noii funcţionari superiori, numiţi de administraţiile locale sau regionale naziste, îşi puteau manifesta liber prejudecăţile. Reglementările adoptate în 1924 permiseseră autorităţilor să condiţioneze oferirea ajutoarelor sociale de acceptul solicitanţilor de a lucra „în cazurile corespunzătoare” în proiectele comunale de creare de locuri de muncă. Asemenea proiecte fuseseră deja implementate, la scară mică, înainte de 1933. Trei mii şi jumătate de oameni lucrau în cadrul unor proiecte de muncă obligatorie la Duisburg în 1930, iar la Bremen asemenea tip de muncă devenise o precondiţie pentru primirea de ajutoare sociale încă din anul anterior. Dar în situaţia economică dezastruoasă de la începutul anilor ’30, numai un mic procent din cei fără slujbe erau integraţi în asemenea proiecte – spre exemplu, 6.000 dintre cei 200.000 de beneficiari ai programelor de asistenţă socială la Hamburg, în 1932. Începând cu primele luni ale lui 1933, însă, numărul lor a crescut rapid. Asemenea activităţi nu însemnau un loc de muncă în adevăratul sens al cuvântului: nu existau asigurări de sănătate sau contribuţii la fonduri de pensii şi nici măcar un salariu: tot ce primeau cei implicaţi era ajutorul social la care se adăugau, uneori, bani de buzunar pentru transport sau un prânz gratuit.155

Munca era teoretic voluntară şi programele erau administrate de instituţii caritabile private, precum asociaţiile de ajutor social ale Bisericii, dar elementul de voluntariat s-a estompat, într-un ritm vertiginos, după martie 1933. Problema urgentă a şomajului de masă era rezolvată în primul rând prin constrângere. Un exemplu

tipic era programul „Ajutorul Fermelor”, lansat în martie 1933, care prelua o serie de iniţiative lansate încă din timpul Republicii de la Weimar, scopul fiind acela de a ajuta economia rurală prin mobilizarea de tineri şomeri din oraşe să lucreze la ţară în schimbul adăpostului, al hranei şi al unei plăţi modice. Din nou, nu era vorba de slujbe în adevăratul sens al cuvântului, dar până în august 1933, 145.000 de persoane au fost astfel scoase din registrul şomerilor, dintre care 33.000 femei. Administratorii locali responsabili pentru persoanele fără adăpost din Hamburg susţinuseră încă din 1931 că le făceau viaţa şi mai grea sărmanilor şi îi forţau să caute ajutor în altă parte. Asemenea atitudini s-au răspândit fulgerător în 1933. Numărul şederilor peste noapte în adăpostul poliţiei din Hamburg a scăzut de la 403.000 în 1930 la 299.000 în 1933, în mare parte ca urmare a acestei politici de descurajare. Oficialităţile au început să susţină trimiterea în lagărele de concentrare a vagabonzilor şi a „leneşilor”. Pe 1 iunie 1933, Ministerul de Interne al Prusiei a emis un decret pentru interzicerea cerşitului public. Sărăcia şi mizeria, deja stigmatizate înainte de 1933, începeau să fie transformate în delicte.156

Poliţia însăşi, eliberată de controlul democratic, a lansat în mai şi iunie 1933 o serie de razii de amploare în cluburile şi locurile de întâlnire ale reţelelor de crimă organizată din Berlin, ca parte a unei campanii îndreptate împotriva delincvenţilor profesionişti. Zonele pe care le considerau a fi fiefurile bandelor de criminali erau de asemenea centre ale comuniştilor şi ale susţinătorilor lor. Asemenea intervenţii în forţă au fost posibile numai după zdrobirea Ligii Luptătorilor Frontului Roşu şi erau menite, în egală măsură, să intimideze populaţia locală. De vreme ce naziştii considerau criminalitatea, şi în special criminalitatea organizată, ca fiind puternic dominată de evrei, nu e surprinzător că poliţia a organizat, pe 9 iunie 1933, razii în cincizeci de clădiri din „Districtul Hambarelor” (*Scheunenviertel*), un cartier recunoscut nu

numai pentru sărăcia sa, ci şi pentru proporţia mare de populaţie evreiască. Inutil s-o mai spunem, asocierea exista aproape în totalitate numai în mintea naziştilor.157 Bandele au fost distruse fără ezitare, membrii au fost plasaţi în custodie protectivă fără a fi judecaţi, iar cluburile şi barurile lor au fost închise.158

În sistemul penitenciar, unde aveau să sfârşească mulţi dintre aceşti oameni, chestiunea micii criminalităţi, devenită din ce în ce mai gravă, generase presiuni în favoarea unor politici mai dure, de descurajare în închisorile de stat. Oficialii şi experţii sistemului penitenciar susţinuseră în ultimii ani ai Republicii de la Weimar ideea încarcerării pe termen nedefinit sau limitarea libertăţii delincvenţilor recidivişti din raţiuni de securitate. Degenerescenţa lor ereditară, se credea, îi făcea incapabili să se schimbe. Privarea de libertate era tot mai des considerată a fi soluţia pe termen lung la problema poverii pe care aceşti delincvenţi o reprezentau pentru comunitate. În funcţie de criminologul sau directorul de închisoare care făcea estimarea, între unul din treisprezece şi unu din doi deţinuţi intrau în această categorie la sfârşitul anilor ’20. Metoda a fost inclusă în proiectele finale ale noului Cod Penal, aflat în pregătire în a doua jumătate a deceniului al treilea. Deşi proiectul de Cod s-a pierdut în interminabilele conflicte dintre partidele politice weimareze, aceste propuneri se bucurau de un sprijin foarte substanţial în sistemul penal şi judiciar şi era clar că nu aveau să dispară.159 Nu erau rare nici opiniile specialiştilor care credeau că sterilizarea persoanelor cu defecte genetice ar trebui să devină obligatorie. 160 Statul asistenţial creat de Republica de la Weimar începuse să se orienteze spre soluţii autoritare la această criză, soluţii care implicau un atac grav la adresa drepturilor şi integrităţii corporale a cetăţenilor. Acestea aveau să fie preluate de al Treilea Reich şi aplicate cu o severitate draconică, la care puţini ar fi visat în timpul Republicii. Pe termen mai scurt, austeritatea financiară practicată de stat

forţa, în orice caz, sistemul penitenciar şi oficialii instituţiilor de asistenţă socială să stabilească linii de demarcaţie şi mai dure între cei care meritau şi cei care nu meritau, mai ales în contextul în care condiţiile în ospiciile patronate s-au înrăutăţit, până în punctul în care devenise tot mai dificilă păstrarea tuturor celor internaţi sănătoşi şi în viaţă.161

n

Duritatea regimului nu i-a afectat numai pe cei cu vederi politice suspecte, pe devianţi şi pe marginali. A afectat toate sectoarele societăţii germane. În fundalul întregului proces se afla masiva descătuşare de violenţă a cămăşilor brune, a SS-ului şi a poliţiei, în prima jumătate a lui 1933. În presă au continuat să apară relatări convenabil expurgate despre agresiunile brutale, tortura şi umilirea rituală a prizonierilor de provenienţe dintre cele mai diferite şi de toate culorile politice, cu excepţia celei brune. Departe de a fi punctual îndreptată împotriva unor minorităţi specifice şi în general nepopulare, teroarea era atotcuprinzătoare, afectându-i pe toţi cei care îşi manifestau, din orice punct de vedere, dezacordul în public, pe devianţi, pe vagabonzi, pe nonconformiştii de orice fel.162 Intimidarea generalizată a populaţiei furniza contextul absolut necesar al procesului pus în mişcare în Germania în perioada februarie-iulie 1933: procesul de „coordonare”, aşa cum îl numeau naziştii, sau pentru a utiliza un termen german şi mai sugestiv, *Gleichschaltung*[13], o metaforă derivată din lumea electricităţii, care însemna că toate comutatoarele erau legate la acelaşi circuit, astfel încât să poată fi activate prin folosirea unui singur comutator principal, plasat în centru. Aproape fiecare aspect al vieţii politice, sociale şi asociaţionale a fost afectat, la toate nivelurile, de la cel naţional la cel sătesc.

Preluarea controlului de către naziști asupra statelor

13 Termenul are două sensuri: cel tehnic este de „sincronizare“, cel politic de „conformare forțată“ (n. tr.)

federate a reprezentat un element fundamental în acest proces. La fel de importantă era „coordonarea” aparatului administrativ, implementarea sa după februarie 1933 generând o presiune atât de puternică asupra Partidului Statului, încât acesta s-a prăbuşit. În numai câteva săptămâni de la numirea lui Hitler, noi secretari de stat – funcţia cea mai înaltă din administraţia publică – fuseseră numiţi într-o serie de ministere, inclusiv Hans-Heinrich Lammers, la Cancelaria Reichului. În Prusia, continuând efectele epurărilor întreprinse de Papen după iulie 1932, Hermann Göring a înlocuit doisprezece comandanţi de poliţie până la jumătatea lui februarie. Începând cu luna martie, violenţa cămăşilor brune i-a forţat, într-un ritm vertiginos, pe oficialii municipali şi primarii indezirabili din punct de vedere politic să demisioneze – 500 de înalţi funcţionari municipali şi şaptezeci de primari până la sfârşitul lui mai. Legile care anulau autonomia statelor federate şi prevedeau numirea, la conducerea fiecăruia, a unui Comisar al Reichului numit la Berlin – toţi, cu excepţia unuia, erau Lideri Regionali în Partidul Nazist – au însemnat că, după prima săptămână a lui aprilie, au rămas puţine obstacole în calea „coordonării” – a se citi nazificării – administraţiei la toate nivelurile. În timp ce guvernele statelor erau răsturnate, naziştii de la nivel local, sprijiniţi de detaşamente înarmate de membri ai SA şi SS ocupau primăriile, îi terorizau pe primari şi pe cei aleşi în consiliile municipale, forţându-i să demisioneze şi înlocuindu-i cu propriii nominalizaţi. Birourile pentru asigurări de sănătate, centrele de şomaj, consiliile săteşti, spitalele, tribunalele şi toate celelalte instituţii de stat sau instituţii publice au fost tratate de aceeaşi manieră. Oficialilor li se cerea să demisioneze sau să se înscrie în Partidul Nazist şi erau bătuţi şi aruncaţi în închisoare dacă refuzau.163

Această epurare masivă a primit o justificare legală prin promulgarea, pe 7 aprilie, a unuia din cele mai importante decrete ale noului regim, aşa-numita Lege

pentru restaurarea administraţiei profesioniste. Titulatura era menită să fie pe placul spiritului corporatist al funcţionarilor conservatori şi conţinea mai mult decât o critică implicită la adresa tentativelor guvernelor Republicii de la Weimar, în special a celui prusac, de a aduce democraţi convinşi din afara administraţiei în posturi importante. Primul obiectiv al noului decret era să reglementeze şi să impună controlul centrului asupra demiterii forţate a funcţionarilor publici şi a oficialilor din funcţiile lor, în urma acţiunilor cămăşilor brune şi ale partidului la nivel regional şi local. Legea prevedea demiterea funcţionarilor fără pregătire de specialitate numiţi după 9 noiembrie 1918, a funcţionarilor publici „non-arieni" (termen definit pe 11 aprilie ca aplicându-se tuturor celor care aveau unul sau mai mulţi bunici „non-arieni", adică evrei, şi completat, pe 30 iunie, pentru a include orice funcţionar public căsătorit cu un „non-arian"), a celor a căror activitate politică trecută îi făcea nedemni de încredere, precum şi în cazurile – după cum se exprima legea – în care se acţiona în interesul statului naţionalist. Numai cei care serviseră în războiul din 1914 – 1918 erau scutiţi.164

Justificând legea pe 25 aprilie 1933, Hermann Göring i-a criticat pe „fripturiştii" din administraţia publică:

Îi provocase repulsie şi dezgust să vadă cum în ministerul său, al cărui corp funcţionăresc este format în proporţie de până la 60% din susţinători ai lui Severing, insignele cu zvastica apăruseră ca ciupercile după ploaie în termen de câteva zile şi cum, după numai patru zile, bătutul din călcâie şi salutul cu mâna întinsă puteau fi văzute pretutindeni pe coridoare.165

Într-adevăr, mulţi funcţionari publici s-au grăbit să-şi apere locul de muncă, devenind membri ai Partidului Nazist, alăturându-se armatei de indivizi care au devenit foarte repede cunoscuţi batjocoritor ca „cei căzuţi în martie", o trimitere la democraţii care îşi pierduseră viaţa în timpul agitaţiilor din martie 1848. Între 30 ianuarie şi 1

mai 1933, 1, 6 milioane de persoane s-au înscris în Partidul Nazist, cifră care depăşea cu mult numărul de membri existent anterior. Era o adevărată goană spre dezastru, care ilustra mai bine decât orice altceva gradul de oportunism şi mentalitatea de tip *sauve qui peut**, care punea stăpânire pe populaţia germană. În vara lui 1933, până la 80% din membrii partidului în zone catolice precum Koblenz-Trier sau Köln-Aachen se înscriseseră în ultimele câteva luni. Mai mult, Hitler a început să se îngrijoreze că acest aflux masiv schimba caracterul partidului, făcându-l prea burghez. Dar, cel puţin pe termen scurt, însemna loialitatea majorităţii covârşitoare a funcţionarilor publici faţă de noul regim.166 Mai mult, aproximativ 12, 5% din înalţii funcţionari din Prusia şi în jur de 4, 5% din restul ţării au fost demişi ca urmare a legii. Alte prevederi permiteau degradarea funcţionarilor publici sau pensionarea lor forţată în interesul simplificării administraţiei; numărul celor afectaţi a fost asemănător. În ansamblu, legea a afectat între 1 şi 2% din funcţionarii publici. Demiterile şi trecerile în funcţii inferioare aveau ca efect secundar – şi era departe de a fi un efect neintenţionat – reducerea cheltuielilor guvernamentale şi impunerea uniformităţii rasiale şi politice. Între timp, pe 17 iulie 1933, Göring a emis un decret prin care îşi rezerva dreptul de a numi înalţii funcţionari, profesorii universitari şi angajaţii sistemului judiciar în Prusia.167

Extrem de importanţi în acest vast şi complicat univers al angajaţilor de stat erau cei care lucrau în sistemul judiciar şi în procuratură. Exista riscul foarte limpede ca violenţa, intimidările

Scapă cine poate (n.tr.). Şi crimele naziste să intre în conflict cu legea. Într-adevăr, o serie de urmăriri penale au fost începute de avocaţi care nu împărtăşeau viziunea regimului asupra justiţiei ca instrument politic. Dar era deja clar că majoritatea judecătorilor şi a avocaţilor nu aveau să reprezinte o problemă. Din cei 45.000 de judecători, avocaţi şi alţi angajaţi ai sistemului judiciar

prusac, numai 300 au fost demişi sau transferaţi din raţiuni politice, în ciuda faptului că foarte puţini avocaţi ai statului erau membri ai Partidului Nazist în momentul desemnării lui Hitler în funcţia de cancelar, pe 30 ianuarie. Lor li se adăugau avocaţii şi judecătorii evrei concediaţi (indiferent care ar fi fost simpatiile lor politice) din motive rasiale şi se ajungea la un total de 586. O proporţie la fel de mică din practicanţii profesiunilor juridice a fost afectată şi în celelalte state germane şi aceste categorii nu au ridicat niciun fel de obiecţii serioase în faţa respectivelor acţiuni. Protestele colective deveniseră, oricum, aproape imposibile, din momentul în care asociaţiile profesionale ale judecătorilor, avocaţilor şi notarilor fuzionaseră forţat cu Liga Avocaţilor Naţional-Socialişti şi fuseseră integrate în Frontul Legii Germane, condus de Hans Frank, cel care fusese numit pe 22 aprilie Comisar al Reichului pentru „Coordonarea Sistemului Judiciar şi Reînnoirea Ordinii Legale”. Rezervele Ligii Judecătorilor Germani fuseseră deja rezolvate în momentul când, într-un discurs de pe 23 martie, Hitler vorbise despre „inamovibilitatea judecătorilor”, iar Ministerul Justiţiei a promis să îmbunătăţească salarizarea şi statutul judecătorilor. În curând, avocaţii se înghesuiau să se înscrie în Partidul Nazist, deoarece miniştrii de Justiţie ai statelor au făcut clar faptul că promovarea şi perspectivele lor de carieră aveau de suferit dacă nu o făceau.168 între acest moment şi începutul lui 1934, 2 250 de urmăriri penale împotriva unor membri ai SA şi 420 care îi vizau pe membri ai SS au fost suspendate sau abandonate, nu în ultimul rând din cauza presiunii venite din partea bandelor locale de cămăşi brune.169

Asemenea măsuri erau numai o faţetă a unei masive epurări a instituţiilor sociale germane, în primăvara şi la începutul verii anului 1933. Grupurile economice de presiune şi asociaţiile de toate tipurile au fost aduse sub control într-un interval scurt de timp. În ciuda faptului că agricultura era nominal în mâinile partenerului de coaliţie

al lui Hitler, Alfred Hugenberg, liderul organizaţiei de fermieri a Partidului Nazist, Walther Darré, era adevărata autoritate, forţând fuziunea tuturor grupurilor de interese din agricultură într-o singură organizaţie nazistă, cu mult înainte de demisia lui Hugenberg din guvern. Multe grupuri şi instituţii au reacţionat încercând să prevină o asemenea „coordonare" forţată. În sectorul economic, asociaţiile patronale şi grupurile de presiune, precum Asociaţia Reichului pentru Industria Germană, a integrat naziştii în consiliul său director, şi-a declarat loialitatea faţă de regim şi a fuzionat cu alte grupuri de presiune industriale, pentru a forma omogena Corporaţie a Reichului pentru Industria Germană. Adoptând acest curs fără a fi forţaţi, industriaşii au căutat să se asigure că blocau aspectele cele mai nedorite ale amestecului noului regim. La un moment dat, funcţionarul nazist Otto Wagener ocupase cu forţa sediul Asociaţiei Reichului pentru Industria Germană, cu intenţia clară de a o închide. Ca urmare a coordonării voluntare a Asociaţiei, acesta a fost înlocuit, în calitatea de Comisar pentru Chestiuni Economice al lui Hitler, de către Wilhelm Keppler, un vechi intermediar între naziști şi marea industrie care, spre deosebire de Wagner, se bucura de încrederea ambelor părţi.[14]

Pe 1 iunie 1933, patronatul a făcut încă un pas în încercarea de a-şi proteja poziţia. Principalii oameni de afaceri şi cele mai mari corporaţii au creat Fondul Adolf Hitler al Economiei Germane. Acesta era menit să pună capăt practicii arbitrare, foarte des întâlnită şi uneori însoţită de intimidări, a grupărilor SA şi de partid locale de a pretinde sume de bani din partea companiilor, prin instituirea unui sistem regulat şi proporţional de plăţi ale firmelor în conturile Partidului Nazist. În următoarele

14 Pentru relațiile regimului nazist cu cercurile de afaceri și în general pentru politicile economice ale statului național-socialist, recenta monografie a lui Adam Tooze, The Wages of Destruction. The Making & Breaking of the Nazi Economy, Londra, Penguin Books, 2007, este indispensabilă (n. tr.)

douăsprezece luni a vărsat 30 de milioane de mărci în cuferele acestuia. Dar nu a reuşit să-şi atingă obiectivul principal, acela de a împiedica la nivel local şefii ai SA şi SS să stoarcă sume mai mici din partea firmelor. Chiar şi aşa, marile companii nu erau prea îngrijorate. Hitler făcuse mari eforturi, pe 23 martie, pentru a-i asigura pe reprezentanţii acestora că nu avea să interfereze cu proprietăţile şi profiturile lor şi că nu avea să iniţieze vreun experiment monetar excentric, de tipul celor cu care partidul flirtase la începutul anilor ’20, sub influenţa lui Gottfried Feder.170 Cu sindicatele distruse, cu socialismul de orice nuanţă eliminat de pe agendă şi cu noile contracte de armament şi muniţii profilându-se la orizont, marile companii se puteau simţi satisfăcute că, într-o mare măsură, concesiile pe care le făcuseră regimului dăduseră roade.

Coordonarea voluntară era o opţiune deschisă unei întregi varietăţi de asociaţii şi instituţii, cu condiţia să acţioneze suficient de repede. În multe cazuri însă, organizaţii care avuseseră o existenţă relativ sigură şi netulburată vreme de decenii s-au trezit dezorientate, dezbinate şi depăşite de eveniment. Un exemplu tipic este Federaţia Asociaţiilor Femeilor Germane, organizaţia-umbrelă care reunea feministele moderate şi echivalentul german al Consiliilor Naţionale ale Femeilor, cunoscute deja de mulţi ani în alte ţări. Fondată în urmă cu patruzeci de ani, era de fapt o amplă şi complicată confederaţie a unor organizaţii feminine extrem de diverse, inclusiv asociaţii profesionale precum cea a învăţătoarelor. Formată în covârşitoare majoritate din reprezentante ale clasei mijlocii, Federaţia s-a văzut profund dezbinată în faţa ascensiunii NSDAP, un partid în favoarea căruia cea mai mare parte a membrelor votau încă din 1932. Unele dintre personajele de frunte doreau să se opună „masculinităţii îmbătate de victorie” pe care o vedeau triumfând în mişcarea nazistă, în vreme ce altele insistau pentru menţinerea neutralităţii politice tradiţionale a

Federaţiei. În timp ce discuţiile trenau, naziştii s-au hotărât să le rezolve dilema.

Pe 27 aprilie, filiala provincială din Baden a Federaţiei a primit o scurtă notificare din partea liderei organizaţiei naziste de femei din provincie, Gertrud Scholtz-Klink, în care era informată că era dizolvată. Conducerea centrală a Federaţiei a scris Ministerului de Interne al Reichului, întrebând cu uimire care erau motivele legale ale unei asemenea acţiuni categorice şi oferind asigurări că filiala din Baden era departe de a reprezenta un pericol public. Lidera naţională a Frontului Femeilor Naziste, Lydia Gottschewski, a declarat, cu o oarecare neseriozitate, că filiala fusese dizolvată pe baza legii revoluţiei şi a ataşat un document care trebuia semnat de preşedinta Federaţiei şi prin care Federaţia era invitată să supună necondiţionat conducerii lui Adolf Hitler, să elimine toate membrele evreice, să aleagă naziste în toate poziţiile conducătoare şi să se alăture Frontului Femeilor Naziste până pe 16 mai. În zadar a încercat Federaţia să demonstreze lui Gottschewski că sprijinea „revoluţia naţională”, că avea o atitudine favorabilă faţă de politicile eugenice propuse de regim şi că dorea să-şi joace rolul în al Treilea Reich. Pe 15 mai, confruntată deja cu faptul că multe dintre asociaţiile membre fuseseră deja coordonate în diferite instituţii naziste, a votat formal autodizolvarea, de vreme ce statutul îi interzicea să adere la o altă organizaţie.171

În

„Coordonarea” de către naziști a societății germane nu s-a limitat la partide politice, instituţii de stat, autorităţi locale sau regionale, asociaţii profesionale şi grupuri economice de interese. Cât de departe a mers, o putem ilustra revenind la exemplul orăşelului nord-german Northeim, dominat multă vreme de o coaliţie liberalo-conservatoare şi având o puternică mişcare social-democrată şi o filială comunistă ceva mai mică în tabăra opoziţiei. Naziştii locali reuşiseră deja să manipuleze

alegerile municipale organizate pe 12 mai candidând sub titulatura „Lista Unităţii Naţionale”, excluzând astfel din competiţie celelalte partide. Şeful naziştilor din oraş, Ernst Girmann, a promis sfârşitul corupţiei social-democrate şi al parlamentarismului. În pofida acestor acţiuni, social-democraţii au opus rezistenţă în alegerile locale şi municipale, iar naziştii, deşi au preluat controlul asupra consiliului municipal, nu au reuşit să-şi amelioreze rezultatele din iulie 1932. Noul consiliu s-a reunit în public, cu cămăşi brune în uniformă aliniate de-a lungul pereţilor sălii, cu membri ai SS asistând poliţia şi cu scandări de „Heil Hitler!” întrerupând frecvent şedinţa, totul într-o punere în scenă în miniatură a intimidării care însoţise votarea Legii de împuternicire de către Reichstag. Celor patru consilieri social-democraţi li s-a interzis să participe la lucrările comitetelor şi nu li s-a permis să ia cuvântul. Când au ieşit din şedinţă, cămăşile brune s-au aliniat pentru a-i scuipa, în timp ce treceau prin faţa lor. Doi dintre ei au demisionat imediat după aceea, ceilalţi doi au plecat în iunie.

După demisia ultimului social-democrat, consiliul municipal din Northeim a fost utilizat doar pentru a anunţa măsurile luate de Girmann; nu exista niciun fel de dezbatere, iar membrii ascultau în linişte absolută. Circa 45 de angajaţi ai primăriei, majoritatea social-democraţi, fuseseră deja concediaţi, conform legii administraţiei din 7 aprilie, indiferent dacă lucrau la aprovizionarea cu gaz, la fabrica de bere, la piscină, la biroul de asigurări de sănătate sau în alte instituţii locale. Dacă îi adăugăm şi pe directorii acestora şi pe contabili, totalul reprezenta aproape un sfert din angajaţi municipalităţii. Eliberarea din funcţie a primarului, un conservator care ocupa postul din 1903, s-a dovedit ceva mai problematică, întrucât a rezistat oricăror tentative de a-l convinge să demisioneze şi a rezistat unor hărţuieli destul de intense. Până la urmă, în momentul în care şi-a luat concediu, consiliul municipal deja nazificat i-a dat un vot de blam şi l-a proclamat pe

şeful nazist local, Ernst Girmann, primar în locul său.

La acel moment, fruntaşii comunişti din oraş fuseseră arestaţi împreună cu câţiva social-democraţi şi principalul ziar regional citit în oraş începuse să publice articole despre lagărul de concentrare de la Dachau, dar şi despre cel aflat mult mai aproape de Northeim, la Moringen, care la sfârşitul lui aprilie avea peste 300 de prizonieri, majoritatea comunişti, deşi acolo erau închişi şi mulţi alţi deţinuţi, cu simpatii politice complet diferite. Locuitorii oraşului trebuie să fi ştiut ce se întâmpla acolo. Ziarul oraşului, de orientare liberală înainte de venirea naziştilor la putere, relata acum frecvent despre arestarea şi închiderea cetăţenilor pentru delicte minore precum răspândirea de zvonuri sau afirmaţii critice la adresa naţional-socialismului. Oamenii ştiau că o opoziţie serioasă va fi întâmpinată cu represiuni mai dure. Oponenţii regimului puteau avea şi o soartă diferită; social-democraţii activi erau demişi din slujbe, casele le erau percheziţionate sau erau bătuţi dacă refuzau să dea salutul nazist. Cămăşile brune au organizat un boicot împotriva magazinului liderului social-democrat local. Micile hărţuieli zilnice au deveni apoi parte a existenţei sale, dar şi a altor foste personaje din mişcarea muncitorească cunoscute în plan local, chiar dacă se abţineau de la orice activitate politică.

Acestea erau ameninţările implicite şi uneori explicite care stăteau în spatele procesului de „coordonare”, în orăşele precum Northeim sau în mii de alte sate şi oraşe, mici sau mari. Procesul început în luna martie şi-a accelerat vertiginos ritmul în aprilie şi mai 1933. Ca aproape orice alt oraş de mici dimensiuni, Northeim avea o viaţă asociaţională bogată, o mare parte a ei mai mult sau mai puţin apolitică, în unele cazuri nu. Filiala locală a Partidului Nazist le-a adus pe toate sub control într-un fel sau altul. Unele cluburi sau societăţi şi-au închis porţile sau au fuzionat, altele au fost preluate. Lucrătorii feroviari din Northeim, un nod important în

reţeaua naţională de căi ferate fuseseră obligaţi de naziştii aflaţi în funcţii superioare la depourile locale să adere la celula de fabrică nazistă înainte chiar ca Hitler să devină cancelar, dar naziştii au avut mai puţin succes cu celelalte categorii de muncitori până pe 4 mai, când cămăşile brune au ocupat birourile sindicatelor şi au abolit sindicatele. Girmann insista deja ca fiecare club şi asociaţie să aibă un consiliu executiv majoritar dominat de reprezentanţi nazişti sau ai Căştilor de Oţel. Asociaţiile profesionale au fost integrate în Liga Naţională a Doctorilor Nazişti, Liga Profesorilor Naţional-Socialişti şi alte organisme asemănătoare, la care toţi cei vizaţi ştiau că trebuiau să adere dacă doreau să-şi păstreze locul de muncă. Foarte populara şi bine finanţată cooperativă locală a consumatorilor a fost pusă sub control nazist, dar era mult prea importantă pentru economia locală ca să fie închisă, în ciuda faptului că, în trecut, naziştii o atacaseră ca fiind o instituţie „roşie”, care submina micile firme independente. Cluburile invalizilor de război au fost unite într-o Asociaţie Naţională a Victimelor de Război, Cercetaşii şi Ordinul Tânărului German au fost integrate în Tineretul Hitlerist.

Presiunii implacabile în favoarea nazificării asociaţiilor voluntare în oraş i s-a răspuns într-o varietate de moduri. Majoritatea cluburilor muzicale s-au autodizolvat, deşi corul muncitorilor a încercat să se adapteze în prealabil prin ruperea legăturilor Liga Muzicală a Muncitorilor Germani. Clubul muzical al categoriilor superioare („Portativul muzical”) a supravieţuit prin modificarea componenţei comitetului executiv şi prin consultarea Partidului Nazist înaintea acceptării oricărui nou membru. Societăţile de tir, o parte importantă a vieţii locale în multe regiuni ale Germaniei, l-au ales pe Girmann drept căpitan-şef şi li s-a spus că trebuiau să promoveze în primul rând spiritul cazon şi mai puţin activităţile recreative preponderente până atunci. Au supravieţuit arborând zvastica, cântând imnul lui Horst Wessel şi deschizându-şi unele competiţii publicului larg

pentru a contracara acuzaţiile de exclusivism ale lui Girmann. Toate cluburile sportive locale, de la asociaţia de înot la clubul de fotbal şi la societăţile de gimnastică au fost forţate să intre într-un Club al Sporturilor din Northeim, condus de naziști, acţiunea fiind însoţită de resentimente considerabile. Unii conducători ai organizaţiilor au acţionat preventiv pentru a împiedica confiscarea fondurilor de către naziști. „Clubul de înfrumuseţare”, o asociaţie prosperă al cărei obiectiv era ameliorarea parcurilor şi pădurilor oraşului, a investit toate fondurile în construcţia unei cabane de vânătoare chiar în afara oraşului, înainte de a se dizolva. Câteva dintre breslele locale, informate că trebuiau să-şi aleagă noi conducători până pe 2 mai, au organizat chefuri uriaşe şi banchete pe măsură, ca să epuizeze fondurile care altfel, erau convinşi, aveau să cadă în mâinile naziştilor.172

Acest proces de „coordonare” s-a desfăşurat, în primăvara şi vara lui 1933, la toate nivelurile, în fiecare oraş, orăşel sau sat, pe tot cuprinsul Germaniei. Doar la hanul local sau în intimitatea caselor oamenilor se mai putea vorbi de viaţă socială. Indivizii deveniseră izolaţi, cu excepţia momentului când erau reuniţi în cadrul uneia din instituţiile naziste. Societatea fusese redusă la o masă anonimă şi omogenă şi apoi reconstruită într-o nouă formă, în care totul era făcut în numele nazismului. Diferenţa de opinie sau rezistenţa deschisă deveniseră imposibile; chiar discutarea şi planificarea acestora nu mai era posibilă decât în secret. Desigur, în practică, o asemenea situaţie rămânea mai degrabă un obiectiv decât o realitate. Procesul de coordonare a fost imperfect implementat şi aderenţa formală la noua ordine prin, de exemplu, ataşarea formulei „Naţional-Socialist” la numele unui club, al unei societăţi sau al unei organizaţii profesionale nu implica nicidecum un ataşament ideologic veritabil din partea celor implicaţi. Cu toate acestea, amploarea şi profunzimea coordonării societăţii germane erau uluitoare, iar scopul ei nu era numai acela de a elimina orice spaţiu

în care s-ar fi putut dezvolta forme de opoziţie. Subjugând Germania, noul regim dorea să o pregătească în vederea îndoctrinării şi reeducării, în conformitate cu principiile naţional-socialismului.

Reflectând asupra acestui proces câţiva ani mai târziu, avocatul Raimund Pretzel s-a întrebat ce se întâmplase cu cei 56% dintre germani, care votaseră împotriva naziştilor la alegerile din 5 martie 1936. Cum fusese posibil, se mira el, ca această majoritate să fi cedat atât de rapid? De ce aproape toate instituţiile sociale, politice şi economice ale Germaniei căzuseră în mâinile germanilor cu o asemenea uşurinţă? „Cel mai simplu, şi dacă priviţi mai îndeaproape, aproape întotdeauna motivul principal", a concluzionat el, „a fost frica. Alătură-te bătăuşilor ca să scapi de bătaie. Mai puţin evident a fost acest gen de entuziasm, de beţie a unităţii, de magnetism al maselor". Mulţi, era de părere Pretzel, se simţiseră trădaţi de slăbiciunea propriilor lideri politici, de la Braun şi Severing la Hugenberg şi Hindenburg, şi se alăturaseră naziştilor, într-un act pervers de răzbunare. Alţii erau impresionaţi de faptul că tot ceea ce naziştii preziseseră părea să se adeverească. „Exista, de asemenea, (mai ales printre intelectuali) credinţa că, devenind membri, puteau schimba faţa nazismului, că îi puteau schimba chiar orientarea. Apoi, mulţi au luat pur şi simplu trenul din mers, dornici să fie parte a ceea ce credeau a fi un succes". În condiţiile marii crize, când vremurile erau grele şi slujbele puţine, oamenii se agăţau cu disperare de rutina zilei, ca unică formă de securitate: să nu fi sprijinit nazismul însemna să-ţi rişti traiul şi viitorul, să fi rezistat însemna să-ţi rişti viaţa.173

Note

1. *Deutsche Zeitung*, 27 a (ediţia de dimineaţă, 1 februarie 1933, prima pagină). Pentru o selecţie a articolelor de presă, vezi Wieland Eschenhagen (ed.), *Die „Machtergreifung"*: *Tagebuch einer Wende nach Presseberichten vom 1. Januar bis 6. Marz 1933*,

Darmstadt, 1982.

2. *Berliner Illustrierte Nachtausgabe*, 26 (31 ianuarie 1933), 2, col. 4; „B.Z. am Mittag", 26 (Erste Beilage, 31 ianuarie 1933), 3, col. 3; Peter Fritzsche, *Germans into Nazis*, Cambridge, Mass., 1998, pp. 139 – 43; Hans-Joachim Hildenbrand, *Der Betrug mit dem Fackelzug*, în Rolf Italiander (ed.), *Wir erlebten das Ende der Weimarer Republik*: *Zeitgenossen berichten*, Düsseldorf, 1982, p. 165.

3. Wheeler-Bennett, *Hindenburg*, p. 435. Inutil s-a mai spunem, Hindenburg nici măcar nu era acolo.

4. *Deutsche Allgemeine Zeitung*, 51 (ediţia de dimineaţă, 31 ianuarie 1933), prima pagină.

5. *Berliner Borsen-Zeitung*, 51 (ediţia de dimineaţă, 31 ianuarie 1933), prima pagină, col. 2.

6. *Deutsche Allgemeine Zeitung*, 51 (ediţia de dimineaţă, 31 ianuarie 1933), prima pagină, col. 3.

7. *Deutsche Zeitung*, 27 a (ediţia de dimineaţă, 1 februarie 1933), prima pagină, titlu.

8. Citat în Jochmann (ed.), *Nationalsozialismus und Revolution*, p. 429; Fritzsche, Germans, p. 141.

9. Herbst, *Das nationalsozialistische Deutschland*, pp. 59 – 60.

10. Fröhlich (ed.), *Die Tagebücher* I/n, pp. 357 – 9 (31 ianuarie 1933).

11. *Deutsche Zeitung*, 26 a (ediţia de dimineaţă, 31 ianuarie 1933), prima pagină, cols. 1 – 2.

12. Pentru două exemple, a se vedea Bernd Burkhardt, *Eine Stadt wird braun*: *Die nationalsozialistische Machtergreifung* in der *Provinz*. *Eine Fallstudie*, Hamburg, 1980, pentru orăşelul Mühlacker, Alien, *The Nazi Scizure of Power*, pp. 153 – 4, pentru oraşul nord-german Northeim.

13. *Deutsche Zeitung*, 26 b (ediţia de seară, 31 ianuarie 1933), prima pagină, col. 3; *Vossische Zeitung*, 52 (ediţia de seară, 31 ianuarie 1933), 3, col. 1.

14. Jochmann, *Nationalsozialismus und Revolution*, p.

423.

15. Maschmann, *Account Rendered*, pp. 11 – 12, (traducere modificată).

16. Citat în *Deutsche Zeitung*, 27 a (ediţia de dimineaţă, 1 februarie 1933), prima pagină, col. 1.

17. *Deutsche Zeitung*, 26 b (ediţia de seară, 31 ianuarie 1933), 3, col. 2: „Wieder zwei Todesopfer der roten Mordbestien".

18. *Berliner Börsen-Zeitung*, 52 (ediţia de seară, 31 ianuarie 1933), 2, col. 2 – 3.

19. *Welt am Abend*, 26 (31 ianuarie 1933), pp. 1 – 2.

20. Hans-Joachim Althaus şi alţii, *„Da ist nirgends nichts gewesen äusser hier"*: *Das „rote Mössingen" im Generalstreik gegen Hitler. Geschichte eines schwäbischen Arbeiterdotfes*, Berlin, 1982.

21. Allan Merson, *Communist Resistance în Nazi Germany*, Londra, 1985, pp. 25 – 8; Winkler, *Der Weg*, pp. 867 – 75.

22. Josef şi Ruth Becker (ed.), *Hitlers Machtergreifung: Dokumente vom Machtantritt Hitlers 30. Januar 1933 bis zur Besiegelung des Einparteienstaates 14. Juli 1933*, ediţia a 2-a., Münich, 1992 [1983], p. 45.

23. *Die Welt am Abend*, 27 (1 februarie 1933), titlu pe prima pagină; *Die Rote Fahne*, 27 (1 februarie 1933), titlu pe prima pagină.

24. Jochmann, *Nationalsozialismus und Revolution*, p. 421.

25. Camill Hoffmann, intrare în jurnal din 30 ianuarie 1933, citat în Johann Wilhelm Brügel şi Norbert Frei (ed.), *Berliner Tagebuch, 1932 – 1934*: *Aufzeichnungen des tschechoslowakischen Diplomaten Camill Hoffmann*, „VfZ", 36 (r988), 131 – 83,.11 '59.

26. Ministère des affaires étrangères (ed.), *Documents Diplomatiques Framçais, 1932 – 1939*, seria I, vol. H, Paris, 1966, p. 552, François-Poncet către Boncour, 1 februarie 1933. Aceasta este tema centrală a lucrării lui Gotthard Jasper, *Die gescheiterte Zähmung*: *Wege zjur*

Machtergreifung Hitlers 1930 – 1934, Frankfurt am Main, 1986, în special pp. 126 – 71. Deseori citata „profeţie" făcută la acel moment de generalul Ludendorff, conform căreia Hitler avea să arunce Germania în abis (vezi, spre exemplu, Kershaw, Hitler, I, p. 427) a fost o invenţie ulterioară a lui Hans Frank: vezi Fritz Tobias, *Ludendorff, Hindenburg, Hitler*: *Das Phantasieprodukt des Ludendorff-Briefes* vom *30. Januar 1933*, în Uwe Backes şi alţii (ed.), *Die Schatten der Vergangenheit: Impulse zur Historisierung des Nationalsozialismus*, Frankfurt am Main, 1990, pp. 319 – 43, şi Lothar Gruchmann, *Ludendorffs „prophetischer" Brief an Hindenburg vom Januar*! *Februar 1933*, „*NfZ*", 47 (1999), pp. 559 – 62.

27. RobertJ. O'Neill, *The German Army and the Nazi Party 1933 – 1939*, Londra, 1966, pp. 34 – 5.

28. Klaus-Jürgen Müller, *The Army, Politics and Society* în *Germany 1933 – 1945*: *Studies in the Army's Relation to Nazism*, Manchester, 1987, pp. 29 – 44. O'Neill, *The German Army*, pp. 35 – 45; Wolfgang Sauer, *Die Mobilmachung der Gewalt* (vol. 3 al lucrării Bracher şi alţii, *Die nationalsozialistische Machtergreifung*), pp. 41 – 84; Andreas Wirsching, „*Man kann nur Boden germanisieren*": *Eine neue Quelle zu Hitlers Rede vor den Spitzen der Reichswehr am 3. Februar 1933*, „VfZ", 49 (2001), pp. 516 – 50. Versiunea integrală a discursului lui Hitler în faţa ofiţerilor armatei pe 3 februarie 1933, reprodusă în acest articol, a fost recent descoperită în arhiva fostului KGB de la Moscova şi fusese probabil furnizată de fiica lui Hammerstein, o simpatizantă a Partidului Comunist. Pentru un alt set de promisiuni, ceva mai timpurii, ale lui Hitler, vezi Thilo Vogelsang, *Hitlers Briefan Reichenau vom 4. Dezember 1932*, „VfZ", 7 (1959), pp. 429 – 37.

29. Martin Broszat, *The Concentration Camps 1933 – 1945*, în Helmut Krausnick şi alţii, *Anatomy of the SS State*, Londra, 1968 [1965], pp. 397 – 504, la pp. 400 – 401; Bessel, *Political Violence*, pp. 98 – 9.

30. Siegfried Bahne, *Die Kommunistische Partei Deutschlands*, în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 655 – 739, la p. 690; Berghahn, *Der Stahihelm*, p. 252.

31. Matthias, *Die Sozialdemokratische Partei Deutschlands*, în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 101 – 278, la pp. 101 – 50.

32. Winkler, *Der Weg*, pp. 867 – 875. „Vorwärts" citat în ibidem, p. 867.

33. Broszat, *Der Staat Hitters*, p. 94.

34. Grzesiński către Klupsch, 24 februarie 1933, documentul 25 în Matthias, *Die Sozialdemokratische Partei Deutschlands*, în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 234 – 5.

35. Winkler, *Der Weg*, pp. 876 – 8.

36. Martin Kitchen, *The Coming of Austrian Fascism*, Londra, 1980, pp. 202 – 81;

37. Francis L. Carsten, *Fascist Movements în Austria*: *From Schönerer to Hitler*, Londra, 1977, pp. 249 – 70.

38. Winkler, *Der Weg*, p. 868.

39. Domarus, *Hitler*, I, p. 247.

40. Ibidem, p. 254.

41. Ibidem, p. 253.

42. Morsey, *Die Deutsche Zentrumspartei*, în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 339 – 54; Broszat, *Der Staat Hitlers*, p. 95.

43. Domarus, *Hitler*, I, p. 256; Broszat, *Der Staat Hitlers*, p. 249.

44. Domarus, *Hitler*, I, p. 170.

45. Ibidem, p. 249 (10 februarie 1933).

46. Ibidem, pp. 247 – 50.

47. Jochmann (ed.), *Nationalsozialismus und Revolution*, p. 431.

48. Domarus, *Hitler*, I, pp. 250 – 51.

49. Turner, *German Big Business*, pp. 330 – 32.

50. Paul, *Auf stand*, pp. 111 – 13.

51. Printed in Bahne, *Die Kommunistische Partei Deutschlands*, în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*,

documentul 3, pp. 728 – 31, la p. 731.

52. Ibidem, pp. 686 – 696.

53. Hans Mommsen, *Van der Lübbes Weg în den Reichstag – der Ablauf der Ereignisse*, în Uwe Backes şi alţii, *Reichstagsbrand: Aufklärung einer historischen Legende*, München, 1986, pp. 33 – 57, la pp. 42 – 7.

54. Harry Graf Kessler, *Tagebücher 1918 – 1937* (editat de Wolfgang Pfeiffer-Belli), Frankfurt am Main, 1961), pp. 707 – 9.

55. Horst Karasek, *Der Brandstifter*: *Lehrund Wanderjahre des Maurergesellen Marinus van der Lubbe, der 1933 auszog, den Reichstag anzuzünden*, Berlin, 1980; Martin Schouten, *Marinus van der Lubbe (1909 – 1934)*: *Eine Biographie*, Frankfurt, 1999 [1986]); şi Fritz Tobias, *The Reichstag Fire*: *Legend and Truth*, Londra, 1962.

56. Mommsen, *Van der Lübbes Weg*, pp. 33 – 42.

57. Fröhlich (ed.), *Die Tagebücher*, partea I, vol. II, p. 383.

58. Rudolf Diels, *Lucifer ante Portas*: *Es spricht der erste Chef der Gestapo*, Stuttgart, 1950, pp. 192 – 3

59. Mommsen, *Van der Lübbes Weg*, Karasek, *Der Brandstifter*; Tobias, *The Reichstag Fire*. Ulterior, comuniştii au încercat să demonstreze că naziştii se aflaseră în spatele incendiului, dar autenticitatea mărturiilor lui van der Lubbe şi a dovezilor conexe pare să fie dincolo de orice îndoială. În plus, printre dovezile documentare despre care se spunea că susţineau implicarea nazistă, s-au descoperit multe falsuri. Pentru încercările de a dovedi responsabilitatea nazistă, a se vedea World Committee for the Victims of German Fascism (President Einstein) (ed.), *The Brown Book of the Hitler Terror and the Buming of the Reichstag*, Londra, 1933, pp. 54 – 142; Walther Hofer şi Alexander Bahar (ed.), *Der Reichstagsbrand*: *Eine wissenschaftliche Dokumentation*, Freiburg im Breisgau, 1992 [1972, 1978]; pentru discutarea lipsurilor acestei lucrări, vezi Backer şi alţii, *Reichstagsbrand*; Karl-Heinz Janssen, *Geschichte aus der*

Dunkelkammer: *Kabalen um dem Reichstagsbrand. Eine unvermeidliche Enthüllung*, „Die Zeit”, 38 (14 septembrie 1979), pp. 45 – 8; 39 (21 septembrie 1979), pp. 20 – 24; 40 (28 septembrie 1979), pp. 49 – 52; 41 (5 octombrie 1979), pp. 57 – 60; Tobias, *The Reichstag Fire*, în special pp. 59 – 78, şi Hans Mommsen, *Der Reichstagsbrand und seine politischen Folgen*, *„NfZ”*, 12 (1964), pp. 351 – 413. O încercare recentă de a sugera că naziştii planificaseră incendiul se bazează pe exagerarea similitudinilor dintre discuţiile anterioare pe marginea puterilor în caz de urgenţă şi decretul adoptat după incendierea Reichstag-ului: vezi Alexander Bahar şi Wilfried Kugel, *Der Reichstagsbrand*: *Neue Aktenfunde entlarven die NS-Täter*, „Zeitschrift für Geschichtswissenschäft”, 43 (1995), pp. 823 – 32, and Jürgen Schmädeke et al., *Der Reichstagsbrand im neuen Licht*, „Historische Zeitschrift”, 269 (1999), pp. 603 – 51. Până acum, concluzia lui Tobias şi Mommsen că van der Lubbe a acţionat singur nu a fost infirmată.

60. Diels, *Lucifer*, pp. 193 – 5.

61. Ibidem, pp. 180 – 2. Goebbels pare să fi distrus originalele jurnalului său pentru ultimele zile ale lui februarie, lucru care a născut suspiciuni din partea celor care susţin că naziştii sunt autorii incendiului. În versiunea expurgată, publicată cu titlul Vom Kaiserhof zur Reichskanzlei, afirma despre evenimentele din acea seară: „Conducătorul nu îşi pierde calmul nicio clipă: admirabil”. (Fröhlich (ed.), *Die Tagebücher*, I/II. p. 383).

62. Diels, *Lucifer*, pp. 193 – 5.

63. Karl-Heinz Minuth (ed.), *Akten der Reichskanzlei*: *Die Regierung Hitler*, *I*: *1933 – 193*4, 2 vol., Boppard, 1983), vol. I, p. 123; Ulrich Kolbe, *Zum Urteil über die „Reichstagsbra*nd-*Notverordnung*** *vom 28.2.1933*, „Geschichte în Wissenschaft und Unterricht”, 16 (1965), pp. 359 – 70; Broszat, *Der Staat Hitlers*, p. 92. Fbr Gürtner, vezi Lothar Gruchmann, *Justiz im Dritten Reich 1933 – 1940*: *Anpassung und Unterwerfung in der Ära*

Gürtner, München, 1988, pp. 70 – 83.

64. Minuth (ed.), *Die Regierung Hitler 1933 – 1934*, 1, pp. 128 – 31; Kolbe, Zum Urteil, pp. 359 – 70.

65. Minuth (ed.), *Die Regierung Hitler 1933 – 1934*, 1, pp. 128 – 31; Broszat, *The Concentration Camps*, pp. 400 – 402.

66. Minuth (ed.), *Die Regierung Hitler 1933 – 1934*, 1, p. 131.

67. Citat în Noakes şi Pridham (ed.), *Nazism*, I, p. 142. Pentru o analiză recentă, a se vedea Thomas Reithel şi Irene Strenge, *Die Reichstagsbrandverordnung*: *Grundlegung der Diktatur mit den Instrumenten des Weimarer Ausnahmezustandes*, „VfZ”, 48 (2000), pp. 413 – 60.

68 „Jochmann (ed.), *Nationalsozialismus und Revolution*, p. 427.

69. Evans, *Rituals*, pp. 618 – 24.

70. AT 31, în Merkl, *Political Violence*, p. 545 (retradus). „Echipa de asalt” era unitatea organizaţională de bază a SA.

71. Mason, *Social Policy*, pp. 73 – 87.

72. Bahne, *Die Kommunistische Partei*, în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 693 – 4, 699 – 700; Winkler, *Der Weg*, pp. 876 – 89; Weber, *Die Wandlung*, p. 246; World Committee (ed.), *The Brown Book*, p. 184; Broszat, *Der Staat Hitlers*, pp. 101 – 2.

73. Merson, *Communist Resistance*, p. 57; Detlev J.K. Peukert, *Die KPD im Widerstand*: *Verfolgung und Untergrundarbeit an Rhein und Ruhr*, *1933 bis 1945*, Wuppertal, 1980, pp. 75 – 8. A se vedea şi Horst Duhnke, *Die KPD von 1933 bis 1945*, Köln, 1972, 101 – 9; idem, *Die KPD und das Ende von Weimar*: *Das Scheitern einer Politik 1932 – 1935*, Frankfurt am Main, 1976, pp. 34 – 42.

74. Diels, *Lucifer*, p. 222. Vezi şi Hans Bernd Gisevius, *To the Bitter End*, Londra.

1948.

75. Bericht des Obersten Parteigerichts an den

Ministerpräsidenten Generalfeldmarschall Göring, 13.2.1939, document ND 3063-PS *in Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof*, *Nürnberg*, Nürnberg.

1949, XXIII. pp. 20 – 29, la p. 26.

76. Paul, *Auf stand*, pp. 111 – 13.

77. Alien, *The Nazi Scizure of Power*, pp. 156 – 61.

78. Fröhlich (ed.), *Die Tagebücher*, I/EL, p. 387 (5 martie 1933).

79. Alien, *The Nazi Scizure of Power*, p. 160, pentru un exemplu local tipic.

80. Falter şi alţii, *Wahlen*, pp. 41, 44; Falter, *Hitlers Wähler*, pp. 38 – 9.

81. Ibidem, p. 40; pentru catolici, vezi Oded Heilbronner, *Catholicism, Political Culture and the Countryside*: *A Social History of the Nazi Party în South Germany*, Ann Arbor, 1998, p. 239.

82. Bessel, *Political Violence*, pp. 101 – 2.

83. Ulrich Klein, SĂ-*Terror und Bevölkerung în Wuppertal 1933/34*, în Detlev Peukert şi Jürgen Reulecke (ed.), *Die Reihen fast geschlossen*: *Beiträge zur Geschichte des Alltags unterm Nationalsozialismus*, Wuppertal, 1981, pp. 45 – 64, la p. 51.

84. Winkler, *Der Weg*, pp. 890 – 91; World Committee (ed.), *The Brown Book*, pp. 204 – 5; Schneider, *Unterm Hakenkreuz*, pp. 56 – 73.

85. Dieter Rebentisch şi Angelika Raab (ed.), *Neu-Isenburg zwischen Anpassung und Widerstand*; *Dokumente über Lebensbedingungen und politisches Verhalten 1933 – 1934* (Neu-Isenburg, 1978), 79.

86. Gerlinde Grahn, Die Enteignung des Vermögens der Arbeiterbewegung und der politischen Emigration 1933 bis 194*5, 1999*: *Zeitschrift für Sozialgeschichte des 20. und 21. Jahrhunderts*, 12 (1997), pp. 13 – 38; Broszat, *Der Staat Hitlers*, pp. 118.

87. Klein, SĂ-*Terror*, pp. 51 – 3.

88. Broszat, *Der Staat Hitlers*, p. 256.

89. Ibidem, pp. 136 – 8.

90. Winkler, *Der Weg*, pp. 888 – 93, 898 – 900.

91. Ibidem, pp. 916 – 18.

92. Ibidem, pp. 929 – 32; Broszat, *Der Staat Hitlers*, pp. 118 – 19.

93. Harold Marcuse, *Legacies of Dachau*: *The Uses and Abuses of a Concentration Camp*, *1933 – 2001*, Cambridge, 2001, pp. 21 – 3; Hans-Günter Richardi, *Schule der Gewalt*: *Das Konzentrations lager Dachau*, *1933 – 1934*, München, 1983, pp. 48 – 87, şi Johannes Tuchei, *Organisations geschichte und Funktion der „Inspektion der Konzentrations lager 1933 – 1938*, Boppard, 1991, pp. 121 – 58.

94. Bley, *Namibia under German Rule*, pp. 151, 198; Krüger, *Kriegsbewältigung*, pp. 138 – 44; Joachim Zeller, „Wie Vieh wurden Hunderte zu Getriebenen und wie Vieh begraben": Fotodokumente aus dem deutschen Konzentrations lager în Swakopmund/ Namibia 1904 – 1908, *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 49 (2001), pp. 226 – 43

95. Marcuse, *Legacies of Dachau*, pp. 21 – 2; Tuchei, *Organisations geschickte*, pp. 35 – 7;

96. Andrej Kamiński, *Konzentrations lager 1896 bis heute*: *Eine Analyse*, Stuttgart, 1982, pp. 34 – 38. Nu există nicio dovadă că Hitler sau Himmler s-ar fi inspirat din modelul lagărelor de muncă din Rusia Sovietică (vezi Evans*, în Hitler's Shadow*, pp. 24 – 46).

97. Pentru argumentul conform căruia era vorba de o improvizaţie, a se vedea Broszat, *The Concentration Camps*, pp. 400 – 406.

98. Bessel, *Political Violence*, p. 117.

99. Friedrich Schlotterbeck, *The Darker the Night, the Brighter the Stars*: *A German Worker Remembers*, *1933 – 1945*, Londra, 1947, pp. 22 – 36. Pentru alte consideraţii asupra violenţei naziste, a se vedea Lindenberger şi Lüdtke (eds.), *Physische Gewalt*, şi Bernd Weisbrod, *Gewalt in der Politik*: *Zur politischen Kultur în*

Deutschland zwischen den beiden Weltkriegen, „Geschichte în Wissenschaft und Unterricht”, 43 (1992), pp. 391 – 404.

100. Numeroase cazuri detaliate în World Committee (ed.), *The Brown Book*, pp. 216 – 18; pentru Jankowski, pp. 210 – 11. Vezi şi Diels, *Lucifer*, p. 222.

101. Günter Morsch, Oranienburg – Sachsenhausen, Sachsenhausen – Oranienburg, în Ulrich Herbert şi alţii (ed.), *Die nationalsozialistischen Konzentrations lager*: *Entwicklung und Struktur*, *2* vol., Göttingen, 1998, pp. 111 – 34, la p. 119.

102. Tuchei, *Organisations geschichte*, p. 103; Karin Orth, *Das Sistem der nationalsozialistischen Konzentrations lager*, Hamburg, 1999, pp. 23 – 6.

103. Bahne, „Die Kommunistische Partei Deutschlands”, în Matthias şi Morsey (ed.) *Das Ende*, pp. 693 – 4, 699 – 700; Winkler, *Der Weg*, pp. 876 – 89; Broszat, *The Concentration Camps*, pp. 406 – 7; Broszat şi alţii (eds.), *Bayern*, I, pp. 240 – 41.

104. Fieberg (ed.), *Im Namen*, p. 68; World Committee (ed.), *The Brown Book*, pp. 332, enumeră 500 de crime până în iunie.

105. Domarus, *Hitler*, I, p. 263; Mason, *Social Policy*, p. 76, prezintă preocupările lui Hitler legate de menţinerea ordinii ca fiind reale; notează, de asemenea, că liderii nazişti erau constant informaţi despre natura şi amploarea incidentelor violente.

106. Broszat, *Der Staat Hitters*, p. 111.

107. Rudolf Morsey (ed.), *Das „Ermächtigungsgesetz” vom 24. März I 933*: *Quellen zur Geschichte und Interpretation des „Gesetzes zur Behebung der Not von Volk und Reich”*, Düsseldorf, 1992, şi Michael Frehse, *Ermächtigungsgesetzgebung im Deutschen Reich 1914 – 1933*, Pfaffenweiler, 1985, p. 145

108. Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, p. xüi.

109. Klaus-Jürgen Müller, *Der Tag von Potsdam und das Verhältnis der preussischdeutschen Militär-Elite zum*

Nationalsozialismus, în Bernhard Kröner (ed.), *Potsdam – Stadt, Armée, Residenz in der preussisch-deutschen Militargeschichte*, Frankfurt am Main, 1993, pp. 435 – 49; Frohüch (ed.), Die Tagebücher, Π. pp. 395 – 7 (22 martie 1933); Werner Freitag, *Naţionale Mythen und kirchliches Heil*: *Der „Tag von Potsdam"*, „Westfaüsche Forschungen", 41 (199 1), pp. 379 – 430. Pentru discursul lui Hitler, a se vedea Domarus, *Hitler*, I, pp. 272 – 4.

110. Ibidem, p. 270.

111. Bracher, *Stufen*, pp. 213 – 36; de asemenea, Hans Schneider, *Das Ermächtigungsgesetz vom 24. März 1933*, „VfZ", 1 (1953), pp. 197 – 221, în special pp. 207 – 8.

112. Junker, *Die Deutsche Zentrumspartei*, pp. 171 – 89; Morsey, Die Deutsche Zentrumspartei, în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 281 – 453; Josef Becker, Zentrum und Ermächtigungsgesetz 1933: Dokumentation, „VfZ", 9 (1961), pp. 195 – 210; Rudolf Morsey, *Hitlers Verhandlungen mit der Zentrumsfuhrung am 31. Januar 1933*, „*NfZ*", 9 (1961), pp. 182 – 94.

113. Wilhelm Hoegner, *Der schwierige Aussenseiter: Erinnerungen eines Abgeordneten, Emigranten und Ministerpräsidenten*, München, 1959, p. 92.

114. Becker, *Zentrum und Ermächtigungsgesetz 1933*; Konrad Repgen, *Zur vatikanischen Strategie beim Reichskonkordat*, „*NfZ*", 31 (1983), pp. 506 – 35; Brüning, *Mémoiren*, pp. 655 – 57; Domarus, *Hitler*, I, pp. 275 – 85.

115. Winkler, *Der Weg*, pp. 901 – 6; Hans J.L. Adolph, *Otto Wels und die Politik der deutschen Sozialdemokratie 1934 – 1939*: *Eine politische Biographie*, Berlin, 1971, pp. 262 – 4; Willy Brandt, *Erinnerungen*, Frankfurt am Main, 1989, p. 96; Hoegner, *Der Schwierige Aussenseiter*, p. 93.

116. Broszat, *Der Staat Hitlers*, p. 117 şi nota. Pentru legea de împuternicire în contextul legislaţiei asemănătoare din timpul Republicii de la Weimar, vezi Jörg Biesemann, *Das Ermächtigungsgesetz als Grundiage der Gesetzgebung im nationalsozialistischen Deutschland*: *Ein Beitrag zur Stellung des Gesetzes in der*

Verfassungsgeschichte 1919 – 1945, Münster, 1992 [1985].

117. Matthias, Die Sozialdemokratische Partei Deutschlands, în Matthias şi Morsey (ed.) *Das Ende*, pp. 176 – 80; Winkler, *Der Weg*, pp. 867 – 98; Schumann, *Nationalsozialismus und Gewerkschaftsbewegung*; Hannes Heer, *Burgfrieden oder Klassenkampf*: *Zur Politik der sozialdemokratischen Gewerkschaften 1930 – 1933*, Neuwied, 1971, foarte critică la adresa liderilor sindicali; Bernd Martin, *Die deutschen Gewerkschaften und die nationalsozialistische Machtübernahme*, „Geschichte în Wissenschaft und Unterricht", 36 (1985), pp. 605 – 31; Henryk Skzrypczak, *Das Ende der Gewerkschaften*, în Wolfgang Michalka (ed.), *Die nationalsozialistische Machtergreifung*, Paderborn, 1984, pp. 97 – 110.

118. *Nationalsozialistische Betriebszellenorganisation*, sau Organizaţia Naţional-Socialistă a Celulei de Fabrică.

119. Winkler, *Der Weg*, pp. 898 – 909; Günther Mai, *Die Nationalsozialistische Betriebszellen-Organisation*: *Zum Verhältnis von Arbeiterschaft und Nationalsozialismus*, „VfZ", 31 (1983), pp. 573 – 613.

120. Schneider, Un term Hakenkreuz, pp. 76 – 106, p. 89 pentru citat; Winkler, *Der* Weg, pp. 898 – 909; Herbst, *Das nationalsozialistische Deutschland*, pp. 68 – 70.

121. Wieland Elfferding, *Von der proletarischen Masse zum Kriegsvolk*: *Massenaufmarsch und Öffentlichkeit im deutschen Faschismus am Beispiel des 1. Mai 1933*, în Neue Gesellschaft für bildende Kunst (ed.), *Inszenierung der Macht*: *Ästhetische Faszination im Faschismus*, Berlin, 1987, pp. 17 – 50.

122. Peter Jahn (ed.), *Die Gewerkschaften in der Endphase der Republik 193*0 – *1933*, Köln, 1988, pp. 888 – 92, 897 – 8, 916.

123. Dieter Fricke, *Kleine Geschichte des Ersten Mai*: *Die Maifeier in der deutschen und internationalen Arbeiterbewegung*, Berlin, 1980, pp. 224 – 9; Fritzsche, *Germans*, pp. 215 – 35.

124. Goebbels, *Vom Kaiserhof*, p. 299, şi Fröhlich (ed.), *Die Tagebücher*, I/II, p. 408 (17 aprilie 1933).

125. Winkler, *Der Weg*, pp. 909 – 29; Michael Schneider, *A Brief History of the German Trade Unions*, Bonn, 1991 [1989], pp. 204 – 10.

126. Fröhlich (ed.), *Die Tagebücher*, I/H, p. 416 (3 mai 1933).

127. Winkler, *Der Weg*, pp. 929 – 32; Grahn, Die Enteignung*; Beate Dapper şi Hans-Peter Rouette, *Zum Ermittelungsverfahren gegen Leipart und Genossen wegen Un treue vom 9. Mai 1933*, „Internaţionale Wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung", 20 (1984), 509 – 35; Schneider, *Unterm Hakenkreuz*, *pp*. 107 – 17.

128. Winkler, *Der Weg*, pp. 932 – 40; Matthias, *Die Sozialdemokratische Partei Deutschlands*, în Matthias şi Morsey (ed.), *Die Ende*, pp. 168 – 75, 166 – 75; for pentru sinuciderea lui Pfülf, a se vedea p. 254 nota 6; Broszat, *Der Staat Hitlers*, p. 120.

129. Fröhlich (ed.), *Die Tagebücher* I/H. p. 437 (23 iunie 1933).

130. Schüler, *Auf der Flucht erschossen*, pp. 241 – 8.

131. Pentru detalii, vezi Max Klinger (pseudonimul lui Curt Geyer), *Volk în Ketten*, Karlsbad, 1934, în special pp. 96 – 7; Winkler, *Der Weg*, pp. 943 – 7; Franz Osterroth and

Dieter Schuster, *Chronik der deutschen Sozialdemokratie*, Hanovra, 1963, p. 381; documente în Erich Matthias, Der *Untergang der Sozialdemokratie 1933*, „VfZ", 4 (1956), pp. 179 – 226 şi comentariu pp. 250 – 86; pentru Berlin şi suburbii vezi Reinhard Rürup (ed.), *Topographie des Terrors*: *Gestapo*, *SS und Reichssicherheitshauptamt auf dem „Prinz-Albert-Gelände"*: *Eine Dokumentation*, Berlin, 1987, şi Hans Norbert Burkert şi alţii, *„Machtergreifung" Berlin 1933*: *Stätten der Geschichte Berlins în Zusammenarbeitmit dem Pädagogischen Zentrum Berlin*, Berlin, 1982, pp. 20 – 94.

132. Bessel, *Political Violence*, pp. 42, 117 – 18; Paul Lobe, *Der Weg war lang*: *Lebenserinnerungen von Paul Lobe*, *Berlin*, 1954 [1950], pp. 221 – 9.

133. Beth A. Griech-Polelle, *Bishop von Gaten*: *German Catholicism and National Socialism*, *New Haven*, 2002, pp. 9 – 18.

134. Ibidem, pp. 31 – 2; Richard Steigmann-Gall, *The Holy Reich: Nazi Conceptions of Christianity*, 1919 – 1945, New York, 2003, pp. 51 – 85.

135. Hans Müller (ed.), *Katholische Kirche und Nationalsozialismus*: *Dokumente 1930 – 1935*, München, 1963, p. 79.

136. Thomas Fandet, *Konfessionalismus und Nationalsozialismus*, în Olaf Blaschke (ed.), *Konfessionen im Konflikt: Deutschland zwischen 1800 und 1970*: *Ein zweites konfessionelles Zeitalter*, Göttingen, 2002, pp. 299 – 334, la pp. 314 – 15; Günther Lewy, *The Catholic Church and Nazi Germany*, New York, 1964, pp. 94 – 112.

137. Müller, *Katholische Kirche*, p. 168; a se vedea, mai general, Scholder, *The Churches*.

138. Morsey, *Die Deutsche Zentrumspartei*, în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 383 – 6, citând „Kölnische Volkszeitung" din 12 mai 1933.

139. Broszat, *The Concentration Camps*, pp. 409 – 11.

140. Lewy, *The Catholic Church*, pp. 45 – 79.

141. Morsey, Die Deutsche Zentrumspartei, în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 387 – 411; Lewy, *The Catholic Church*, pp. 7 – 93.

142. Griech-Polelle, *Bishop von Galen*, pp. 45 – 6, 137 – 9.

143. Morsey, *Die Deutsche Staatspartei*, în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 55 – 72; Jones, *German Liberalism*, pp. 462 – 75 (util şi pentru Partidul Popular).

144. Hans Booms, *Die Deutsche Volkspartei*, în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 521 – 39.

145. Hiller von Gaertringen, *Die Deutschnaţionale*

Volkspartei, în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 576 – 99; Larry Eugene Jones, „*The Greatest Stupidity of My Life*”: *Alfred Hugenberg and the Formation of the Hitler Cabinet* „Journal of Contemporary History”, 27 (1992), pp. 63 – 87; pentru o copie a scrisorii de de misie a lui Hegenberg şi pentru alte documente, vezi Anton Ritthaler, *Eine Etappe auf Hitlers Weg zur ungeteilten Macht*: *Hugenbergs Rücktritt als Reichsminister*, „VfZ”, 8 (1960), pp. 193 – 219.

146. Hiller von Gaertringen, *Die Deutschnaţionale Volkspartei*, în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 599 – 63.

147. Ibidem, pp. 607 – 15.

148. Berghahn, *Der Stahihelm*, pp. 253 – 70; Broszat, *Der Staat Hitlers*, p. 121.

149. Hiller von Gaertringen, *Die Deutschnaţionale Volkspartei*, în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 603 – 7; Bessel, Political Violence, pp. 120 – 21; Berghahn, *Der Stahihelm*, pp. 268 – 74, 286.

150. Fröhlich (ed.), *Die Tagebücher*, I/H, p. 440 (28 iunie 1933).

151. Hans-Georg Stümke, *Homosexuelle în Deutschland*: *Eine politische Geschichte*, München, 1989.

152. Mărturiile martorilor oculari în Hans-Georg Stümke şi Rudi Finkler, *Rosa Winkel*, *Rosa Listen*: *Homosexuelle und „Gesundes Volksempfinden** von Auschwitz bis heute*, Hamburg, 1981, pp. 163 – 66, citate şi traduse în Burleigh şi Wippermann, *The Racial State*, pp. 189 – 90. A se vedea şi Burkhard Jellonek, *Homosexuelle unter dem Hakenkreuz*: *Verfolgung von Homosexuellen im Dritten Reich*, Paderborn, 1990. Mărturii personale în Richard Plant, *The Pink Triangle*: *The Nazi War against Homosexuals*, Edinburgh, 1987.

153. Wolff, *Magnus Hirschfeld*, p. 414.

154. Grossmann, *Reforming Sex*, pp. 149 – 50; Gaby Zürn, „Von der Herbertstrasse nach Auschwitz”, în Angelika Ebbinghaus (ed.), *Opfer und Taterinnen*:

Frauenbiographien des Nationalsozialismus, Nördlingen, 1987, pp. 91 – 101, la p. 93; Annette F. Timm, *The Ambivalent Outsider*: *Prostitution, Promiscuity, and VD Control în Nazi Berlin*, în Gellately şi Stoltzfus (eds.), *Social Outsiders*, pp. 192 – 211; Christi Wickert, Hélène Stöcker 1869 – 1943: *Frauenrechtlerin, Sexualreformerin und Pazifistin. Eine Biographie*, Bonn, 1991, pp. 135 – 4; mai general, Gabriele Czamowski, *Das kontrollierte Paar*: *Eheund Sexualpolitik im Nationalsozialismus*, Weinheim, 1991.

155. Grossmann, *Reforming Sex*, pp. 136 – 61.

156. Hong, *Welfare*, pp. 261 – 5; Burleigh, *Death and Deliverance*, pp. 11 – 42; Jochenihristoph Kaiser şi alţii (ed.), *Eugenik, Sterilisation, „Eutanasie**: Politische Biologie în Deutschland 1893 – 1945*, Berlin, 1992, pp. 100 – 102; idem, *Sozialer Protestantismus im 20. Jahrhundert: Beiträge zur Geschichte der Inneren Mission 1914 – 1945*, München, 1989.

157. Ayass, *„Asoziale" im Nationalsozialismus*, pp. 57 – 60.

158. Elizabeth Harvey, *Youth Welfare and the State în Weimar Germany*, Oxford, 1993, pp. 274 – 8; Ayass, *„Asoziale" în Nazionalsozialismus*, pp. 13 – 23, idem, *Vagrants and Beggars*, pp. 211 – 17; vezi şi Marcus Gräser, *Der blockierte Wohifahrtsstaat: Unterschichtjugend und Jugendfürsorge in der Weimarer Republik*, Göttingen, 1995), pp. 216 – 30.

159. Wagner, *Volksgemeinschaft*, pp. 193 – 213.

160. Patrick Wagner, *Hitlers Kriminalisten*: *Die deutsche Kriminalpolizei und der Nationalsozialismus*, München, 2002, pp. 57 – 8.

161. Nikolaus Wachsmann, *From Indefinite Conţinement to Extermination*: *„Habitual Criminals" in the Third Reich*, în Gellately şi Stoltzfus (ed.), *Social Outsiders*, pp. 165 – 91; Wachsmann, *Hitler's Prisons*, capitolul 2.

162. Robert N. Proctor, *Racial Hygiene*: *Medicine under the Nazis*, Cambridge, Mass., 1988, p. 101.

163. Crew, *Germans on Welfare*, pp. 208 – 12.

164. Broszat, *The Concentration Camps*, pp. 409 – 11.

165. Caplan, *Government*, pp. 139 – 41.

166. Noakes şi Pridham (ed.), *Nazism*, I, pp. 26 – 31.

167. Citat în Hans Mommsen, *Beamtentum im Dritten Reich*: *Mit ausgewählten Quellen zur nationalsozialistischen Beamtenpolitik*, Stuttgart, 1966, p. 162.

168. Broszat, *Der Staat Hitlers*, p. 254; Jürgen W. Falter, *„Die Märzgefallenen" von 1933*: *Neue Forschungsergebnisse zum sozialen Wandel innerhalb der NSDAP*

Mitgliedschaft während der Machtergreifungsphase, „Geschichte und Gesellschaft", 24 (1998), pp. 595 – 616, la p. 616.

169. Caplan, *Government*, pp. 143 – 7; Bracher, *Stufen*, p. 244.

170. Bracher, *Stufen*, pp. 245 – 6; Fiebeig (ed.), *Im Namen*, pp. 87 – 94; Lothar Gruchmann, *Die Überleitung der Justizverwaltung auf das Reich 1933 – 1935*, *îl Vom Reichsjustizant zum Bundesministerium der Justiz*; *Festschrift zum hundertjährigen Gründungstag des Reichsjustizants*, Köln, 1977, şi Horst Göppinger, *Juristen jüdischer Abstammung im „Dritten Reich"*: *Entrechtung und Verfolgung*, München, 1990 [1963], pp. 183 – 373

171. Fieberg (ed.), *Im Namen*, pp. 76 – 9, 272; Lothar Gruchmann, Die Überleitung, *îl Vom Reichsjustizant zum Bundesministerium der Justiz*, pp. 119 – 60.

172. Bracher, *Stufen*, pp. 264 – 7; Hayes, *Industry and Ideology*, pp. 85 – 9.

173. Evans, *The Feminist Movement*, pp. 255 – 60.

174. Alien, *The Nazi Scizure of Power*, pp. 218 – 32.

175. Haffner, *Defying Hitler*, pp. 111, 114.

Partea a VI-a

REVOLUŢIA CULTURALĂ A LUI HITLER

Note discordante

I

Pe 7 martie 1933, la două zile după alegerile pentru Reichstag, un grup de şaizeci de cămăşi brune a pătruns cu forţa în clădirea Operei de Stat din Dresda, în timpul unei repetiţii a operei *Rigoletto* de Verdi, desfăşurată sub bagheta faimosului dirijor Fritz Busch. Au zbierat şi l-au batjocorit pe Busch şi au tulburat repetiţia, până când dirijorul s-a văzut nevoit s-o oprească. Liderul cămăşilor brune s-a urcat pe scenă şi a declarat că Busch era concediat. Membrii SA cumpăraseră aproape toate biletele şi, în momentul în care a urcat pe scenă, l-au întâmpinat cu scandări asurzitoare „Jos cu Busch!” făcând un asemenea tărăboi, încât a fost nevoit să se retragă. Aceste incidente au determinat recent nazificatul guvern al Saxoniei să-l demită din funcţie. Reputaţia sa muzicală era considerabilă, dar din punctul de vedere al administratorilor de la Dresda reprezenta o bătaie de cap. Busch nu era evreu şi nici măcar nu se identificase cu modernismul, atonalitatea sau orice alt aspect al muzicii de la începutul secolului XX pe care naziştii îl urau. Nici social-democrat nu era şi, mai mult, simpatiile sale erau mai degrabă de dreapta. Busch intrase în conflict cu naziştii din Saxonia, deoarece fusese unul dintre oponenţii fervenţi ai planurilor lor de a reduce bugetul alocat de statul Saxonia culturii, ca parte a măsurilor de austeritate din timpul crizei. Odată ajunşi la putere la Dresda, l-au acuzat că angaja prea mulţi solişti evrei, că petrecea prea mult timp departe de Dresda şi că cerea un salariu prea mare.1 Busch a plecat în Argentina şi nu s-a mai întors niciodată, devenind cetăţean argentinian în 1936.2

Întreruperea concertului şi a repetiţiilor lui Busch a oferit comisarilor de stat pretextul de a interzice concerte şi opere, pe motiv că ar putea da naştere unor dezordini publice. Dezordinea era generată, desigur, chiar de nazişti, o ilustraţie clară a dialecticii care a împins înainte procesul de preluare a puterii atât la centru, cât şi la bază. Muzica era o ţintă de o importanţă particulară pentru procesul de

coordonare. De secole, compozitorii clasici şi romantici central-europeni furnizaseră lumii cea mai mare parte a repertoriului muzical. Marile orchestre precum Filarmonica din Berlin se bucurau de o reputaţie internaţională. Dramele muzicale ale lui Wagner interpretate la Bayreuth ocupau un loc special în cultura muzicală mondială. Fiecare cartier, fiecare orăşel sau localitate rurală mai importantă îşi avea propriile cluburi muzicale, coruri, propria tradiţie în materie de compoziţie neprofesionistă, centrală nu numai pentru viaţa burgheziei, dar şi pentru universul cultural al clasei mijlocii. Naziştii nu fuseseră singurul segment ai dreptei politice care să simtă că această mare tradiţie era subminată de modernismul muzical al Republicii de la Weimar, modernism pe care îl atribuiau, în maniera tipic rudimentară, „subversiunii evreieşti”. Acum aveau şansa să îndrepte lucrurile.

Pe 16 martie, când dirijorul principal al orchestrei Gewandhaus din Leipzig, Bruno Walter, care erau evreu, dar care, asemenea lui Busch, nu era deloc un promotor al muzicii moderniste, a sosit la repetiţii, a descoperit porţile închise, din ordinul Comisarului Reichului pentru Saxonia, pe motiv că nu putea garanta securitatea muzicienilor. Întrucât peste patru zile avea un concert, Walter a solicitat protecţia poliţiei, dar a fost refuzat, la ordinele lui Goebbels, care a explicat foarte clar că numai sub bagheta unui dirijor neevreu putea fi organizat concertul. După ce principalul dirijor al Filarmonicii din Berlin, Wilhelm Furtwängler, a refuzat să dirijeze în locul său, compozitorul Richard Strauss a acceptat să urce pe podium, în mijlocul unor elogii triumfătoare ale presei naziste. La puţină vreme după aceea, Walter a demisionat şi a emigrat în Austria. Încercările ziarelor naziste de a demonstra că avusese simpatii comuniste aveau şanse mici să ascundă multora adevăratele motive, exclusiv rasiale, ale campaniei împotriva sa.3

Dintre dirijorii de elită ai Germaniei, Otto Klemperer

era cel care se potrivea cel mai bine imaginii caricaturale a naziştilor despre muzicianul evreu. Văr al profesorului de literatură şi autor de jurnal Victor Klemperer, nu numai că era evreu, dar, în calitate de director al Operei Kroll în perioada 1927 – 1930 (în clădirea acesteia, ironic, Reichstagul s-a reunit după incendiul din noaptea de 27 spre 28 februarie 1933), a fost pionierul unor puneri în scenă radicale şi îşi construise reputaţia de campion al compozitorilor modernişti ca Stravinsky. Pe 12 februarie, Klemperer a dirijat la Berlin o producţie a operei *Tannhäuaser* a lui Wagner, care a fost condamnată în presa nazistă ca o „corcire a lui Wagner" şi un afront adus memoriei compozitorului. Deja la începutul lui martie, agitaţia provocată forţase retragerea producţiei; în scurt timp, concertele lui Klemperer erau anulate, pe baza motivelor clasice: siguranţa nu putea fi garantată dacă Klemperer urca pe scenă. A încercat să se salveze, insistând că era „în totalitate de acord cu evoluţia evenimentelor în Germania", dar în curând a acceptat inevitabilul. Pe 4 aprilie, a părăsit la rândul său ţara.4 Imediat după aceea, Legea Reichului pentru restaurarea administraţiei profesioniste a dus la demiterea dirijorilor evrei precum Jascha Horenstein, de la Düsseldorf, dar şi a cântăreţilor, a administratorilor de operă sau de orchestră. Profesorii evrei din academiile de muzică ale statului (cei mai cunoscuţi fiind compozitorii Arnold Schoenberg şi Franz Schreker, amândoi profesori la Academia de Arte din Berlin) au fost şi ei demişi. Criticii muzicali şi muzicologii au fost concediaţi din funcţiile oficiale şi li s-a interzis să publice în presa germană; cel mai celebru era Alfred Einstein, probabil cel mai distins critic muzical al epocii.5

Muzicienii evrei şi-au văzut anulate contractele peste tot în ţară. Spre exemplu, pe 6 aprilie 1933, Societatea Filarmonică din Hamburg a anunţat: „Selecţia soliştilor, care a trebuit să fie realizată în decembrie trecut, va fi bineînţeles modificată, astfel încât niciun artist evreu să nu participe. Frau Sabine Kalter şi Herr Rudolf Serkin vor fi

artişti germani din punct de vedere rasial”.6 în iunie 1933, impresarilor evrei li s-a interzis să lucreze în domeniu. Asociaţiile muzicale de toate tipurile, mergând până la corurile bărbăteşti din satele miniere şi la societăţile de melomani din suburbiile liniştite ale marilor oraşe, au fost puse sub control nazist şi epurate de membrii evrei. Asemenea măsuri erau însoţite de o campanie propagandistică în presa muzicală ce-i ataca pe compozitori ca Mahler sau Mendelssohn, întrucât erau consideraţi „non-germani” şi lăuda renaşterea adevăratei culturi muzicale germane. Pe termen imediat, regimul s-a concentrat asupra înlăturării compozitorilor vădit avangardişti şi a operelor lor din repertoriu. Organizarea unor demonstraţii a dus la retragerea *Mării de argint* a lui Kurt Weil la Hamburg, pe 22 februarie, iar muzica sa, asociată de mult timp cu piesele scriitorului comunist Bertolt Brecht, a fost peste puţin timp interzisă complet. Faptul că Weil era evreu l-a transformat într-o ţintă şi mai evidentă pentru nazişti. Şi el a emigrat, împreună cu alţi compozitori de stânga precum Hanns Eisler, un alt colaborator muzical al lui Brecht şi elev al compozitorului atonal Arnold Schoenberg.7

Muzicienii evrei care şi-au continuat activitatea erau extrem de rari. Unul dintre ei era dirijorul Leo Blech, o figură foarte populară şi importantă a Operei de Stat din Berlin, a cărui interpretare a *Amurgului zeilor* a lui Wagner fusese primită cu ovaţii în picioare, în iunie 1933; Heinz Tietjen, administratorul Operei, a reuşit să-l convingă pe Göring să-l păstreze în funcţie până când a plecat în Suedia, în 1938. Alţi muzicieni evrei proeminenţi, ca violonistul Fritz Kreisler sau pianistul Artur Schnabel, amândoi stabiliţi în Germania de mulţi ani, au putut pleca relativ uşor, deoarece nu erau cetăţeni germani şi în orice caz erau suficient de faimoşi pentru a-şi câştiga existenţa oriunde în lume. Diva Lotte Lehmann, o critică acerbă a interferenţei lui Göring în afacerile Operei de Stat din Berlin, nu era de origine evreiască, dar era căsătorită cu

un evreu şi s-a stabilit la New York, în semn de protest faţă de politicile regimului. Ceilalţi, umili muzicieni de orchestră, profesori, administratori şi alţii asemenea lor nu aveau o asemenea opţiune.8

n

Politica de coordonare ce afecta viaţa muzicală şi aproape orice alt domeniu al societăţii şi culturii germane nu era doar menită să elimine alternativele la nazism şi să impună controlul asupra tuturor aspectelor societăţii germane. În timp ce cămăşile brune îi pulverizau pe rivalii politici ai nazismului, Hitler şi Goebbels puneau în funcţiune instrumentele cu ajutorul cărora susţinătorii pasivi puteau fi transformaţi în participanţi activi în „Revoluţia Naţional-Socialistă", iar persoanele ezitante şi scepticii, aduşi într-o stare de spirit mai favorabilă cooperării. Noul guvern, declară Goebbels la o conferinţă de presă din 15 martie 1933, nu se va mulţumi mult timp să ştie că are în spate 52% din populaţie, în vreme ce terorizează restul de 48%, ci, dimpotrivă, consideră câştigarea celor 48% de partea sa ca fiind următorul său obiectiv [...] Nu este suficient să-i reconciliem pe oameni mai mult sau mai puţin cu regimul nostru, să-i împingem spre o poziţie de neutralitate în raport cu noi, vrem să ne concentrăm asupra lor până când devin dependenţi de noi [...]9

Declaraţia lui Goebbels e interesantă pentru recunoaşterea faptului că aproape jumătate din populaţie era terorizată şi de aici ambiţia declarată de a câştiga inimile şi minţile celor care nu votaseră pentru coaliţie, la alegerile din 5 martie. Avea să aibă loc o „mobilizare spirituală" comparabilă cu masiva mobilizare militară din 1914. Şi pentru a obţine această mobilizare, guvernul lui Hitler a pus în funcţiune, printr-un decret special de pe 13 martie, cea mai originală creaţie instituţională a sa, Ministerul Reichului pentru Luminare Populară şi Propagandă. Postul de ministru, care aducea şi o poziţie în cabinet, a fost oferit lui Joseph Goebbels. Campaniile

lipsite de orice scrupule şi foarte inventive organizate de el la Berlin, unde era Lider Regional al Partidului Nazist, câştigaseră admiraţia lui Hitler, în special în timpul campaniei electorale ce culminase cu victoria coaliţiei pe 5 martie.10

Noul minister a fost înfiinţat în faţa unei opoziţii puternice din partea conservatorilor din cabinet precum Hugenberg, care priveau cu suspiciune radicalismul „socialist" al lui Goebbels.11 Campaniile propagandistice pe care noul ministru le lansase în ultimii ani nu duseseră deloc lipsă de invective la adresa „reacţionarilor" şi a naţionaliştilor ca el. În plus, „propaganda", după cum recunoştea chiar Goebbels, era un cuvânt „mult desconsiderat", care „lasă întotdeauna un gust amar". Era folosit adeseori în sens peiorativ. Utilizarea conceptului în titulatura noului minister reprezenta, drept urmare, un pas curajos. Goebbels a justificat opţiunea definind propaganda drept arta, nu de a minţi sau de a denatura, ci de a asculta „sufletul poporului" şi de „a vorbi unei persoane în limbajul pe care îl înţelege".12 Nu era foarte clar însă care erau domeniile ce urmau să revină „luminării populare şi propagandei". Iniţial, la începutul lui 1932, când crearea unui asemenea minister fusese discutată pentru prima dată, Hitler intenţionase să-l facă responsabil pentru educaţie şi cultură, dar în momentul creării sale, educaţia fusese rezervată, de o manieră mai apropiată de tradiţie, unui minister separat, condus de Bernhard Rust încă de pe 30 ianuarie 1933.13 Cu toate acestea, obiectivul principal al noului minister, aşa cum Hitler a declarat pe 23 martie 1933, era centralizarea controlului asupra tuturor aspectelor vieţii culturale şi intelectuale. „Guvernul, a declarat el, va iniţia o campanie sistematică de însănătoşire morală şi materială a naţiunii, întregul sistem educaţional, teatrul, filmul, literatura, presa, radioul – toate vor fi folosite în acest scop. Vor fi mobilizate pentru a contribui la protejarea valorilor eterne, care sunt parte integrantă a caracterului poporului

nostru”. 14

Care erau acele valori, asta era, evident, responsabilitatea regimului să stabilească. Naziştii porneau de la premisa că ei, şi numai ei, prin intermediul lui Hitler, erau posesorii unei înţelegeri aprofundate a sufletului german. Milioanele de germani care refuzaseră să sprijine Partidul Nazist – majoritatea, aşa cum am văzut, chiar şi în cazul alegerilor semidemocratice din 5 martie 1933 – fuseseră seduşi, credeau naziştii, de bolşevismul şi marxismul „evreiesc”, de presa şi media dominată de „evrei”, de arta evreiască, toate specifice culturii weimareze, dar şi de alte forţe asemănătoare, negermane, care îi îndepărtaseră de germanitatea lor lăuntrică. Scopul Ministerului era deci acela de a readuce poporul german la adevărata sa natură. Oamenii, declară Goebbels, trebuiau să înceapă „să gândească ca unul, să reacţioneze ca unul şi să se pună cu tot sufletul în slujba guvernului”.15 Scopul scuza mijloacele, iar Goebbels nu era nici pe departe singurul lider nazist care adoptase acest principiu:

Nu creăm prin aceasta un Minister al Propagandei cumva independent şi reprezentând un scop în sine, căci Ministerul Propagandei este un mijloc către un scop. Dacă scopul este atins astfel, atunci mijlocul este bun [...] Noul Minister nu are alt obiectiv decât acela de a aşeza întreaga naţiune, în unanimitate, în spatele ideii de revoluţie naţională. Dacă scopul este atins, atunci oricine poate condamna metodele mele imediat; asta îmi va fi complet indiferent, de vreme ce, prin eforturile sale, Ministerul îşi va fi atins scopurile.16

Aceste metode, continuă Goebbels, trebuiau să fie cele mai moderne cu putinţă. „Tehnologiei nu trebuie să i se permită s-o ia înaintea Reichului: Reichul trebuie să ţină pasul cu tehnologia. Numai cele mai recente lucruri sunt acceptabile”. 17

Pentru a îndeplini aceste ambiţii, Goebbels şi-a populat ministerul cu nazişti tineri şi foarte bine pregătiţi care, în plus, nu trebuiau să se confrunte cu foarte solidul

conservatorism al birocraţiei, atât de prezent în multe alte instituţii centrale ale statului. Marea majoritate intraseră în partid înainte de 1933; aproape 100 dintre cei 350 de oficiali ai ministerului purtau insigna aurită de onoare a partidului. Media de vârstă abia dacă depăşea 30 de ani. Mulţi dintre ei ocupau poziţii identice sau asemănătoare în biroul de propagandă al partidului, condus tot de Goebbels. Pe 22 martie, se instalaseră deja într-un sediu somptuos, Palatul Leopold situat în Wilhelmplatz. Construită în 1737, clădirea fusese restaurată de faimosul arhitect al statului prusac, Karl Friedrich Schinkel, la începutul secolului al XIX-lea. Stucatura elaborată şi tencuielile decorative nu erau însă suficient de moderne pentru gusturile lui Goebbels, care a cerut înlăturarea lor. Obţinerea unei permisiuni în acest sens se putea dovedi o procedură prea îndelungată pentru noul minister, aşa că a folosit o scurtătură, după cum nota în jurnal pe 13 martie 1933:

De vreme ce toată lumea pune piedici chiar şi în calea restaurării şi mobilării biroului meu, fără prea multă tevatură iau nişte muncitori constructori de la SA şi în timpul nopţii le spun să distrugă tencuielile şi lambriurile de lemn, iar dosarele care au vegetat pe rafturi din vremuri imemoriale sunt aruncate pe scări în jos, cu un zgomot teribil. Numai norii groşi de praf sunt martorii fastului birocratic dispărut.

Imediat după mutare, ministerul şi-a stabilit departamente separate pentru propagandă, radio, presă, film, teatru şi „luminare populară” şi a obţinut din partea lui Hitler, pe 30 iunie 1933, autoritatea deplină în toate aceste domenii de activitate, dar şi în ceea ce priveşte ansamblul reprezentării regimului în materie de relaţii cu publicul, inclusiv cu presa străină. Documentul îi oferea lui Goebbels puterea de a trece peste obiecţiile celorlalţi departamente, care considerau că Ministerul Propagandei interfera cu propria sferă de activitate. Goebbels urma să aibă nevoie de ea de multe ori în lunile şi anii ce au urmat,

pe parcursul a ceea ce grandios numea „mobilizarea spirituală a naţiunii”.18

Ţelul principal pe termen scurt al politicilor culturale naziste era eliminarea „bolşevismului cultural”, despre care o serie de organisme şi reprezentanţi ai Partidului Nazist declaraseră că infestase lumea artistică, muzicală şi literară weimareză. Felul cum autorităţile naziste au atins acest obiectiv furniza noi exemple, dacă mai era nevoie de aşa ceva, ale extraordinarei amplori şi profunzimi a procesului de coordonare în plină desfăşurare în Germania, proces care trebuia să dea naştere uniformităţii sociale, intelectuale şi culturale, baza fundamentală pe care avea să fie construit cel de-al Treilea Reich. Ca şi în alte sfere ale vieţii, procesul de coordonare în spaţiul cultural implica epurarea generală a evreilor din instituţiile de cultură şi o ofensivă tot mai susţinută împotriva comuniştilor, a social-democraţilor, a persoanelor cu vederi de stânga, a liberalilor şi a oricui manifesta independenţă de spirit. În special îndepărtarea evreilor din viaţa culturală era o prioritate, deoarece naziştii argumentau că aceştia fuseseră responsabili pentru subminarea valorilor culturale germane, printr-o serie de născociri moderniste, precum muzica atonală şi pictura abstractă. În realitate, desigur, aceste semne de egalitate puse de nazişti nu corespundeau deloc adevărului. Cultura modernistă germană nu era promovată de evrei, mulţi dintre ei fiind la fel de conservatori în plan cultural ca mulţi germani din clasa mijlocie. Dar în brutala politică de putere din prima jumătate a lui 1933, acest lucru nu conta. Pentru guvernul nazist, sprijinit de naţionalişti, „bolşevismul cultural” reprezenta una dintre cele mai periculoase – şi mai vizibile – creaţii ale Germaniei weimareze. Aşa cum scrisese Hitler în *Lupta mea*, „bolşevismul artistic este singura formă culturală şi expresie spirituală posibilă a bolşevismului ca întreg”. Un loc central între aceste manifestări culturale era ocupat de cubism şi dadaism, pe care Hitler le considera a fi acelaşi

lucru cu abstracţionismul. Cu cât aveau să fie înlocuite aceste orori cu adevărata cultură germană, cu atât mai bine. Revoluţia nazistă nu avea, prin urmare, de-a face numai cu eliminarea opoziţiei; ea însemna şi transformarea culturii germane.19

m

Epurările şi plecările, precum cele ce puteau fi observate în cazul vieţii muzicale în primele săptămâni după preluarea puterii de către naziști, nu au trecut neobservate. Pe 1 aprilie 1933, un grup de muzicieni din Statele Unite i-au trimis personal lui Hitler o telegramă de protest. Regimul nazist a răspuns în stilu-i caracteristic. Radioul de stat german a interzis prompt difuzarea compoziţiilor, a concertelor şi înregistrărilor semnatarilor, printre care se numărau Serge Koussevitsky, Fritz Reiner şi Arturo Toscanini.20 Cel mai notabil critic intern al epurărilor a fost Wilhelm Furtwängler. Din multe puncte de vedere, Furtwängler era un conservator. Credea, de pildă, că evreilor nu ar trebui să li se dea responsabilităţi în sfera culturală, că majorităţii muzicienilor evrei le lipsea o veritabilă şi profundă afinitate cu muzica germană şi că jurnaliştii evrei ar fi trebuit daţi afară. Niciun negerman, a scris la un moment dat, nu a scris vreodată o simfonie adevărată. Era suspicios faţă de democraţie şi faţă de „succesul „iudeo-bolşevic” sub Republica de la Weimar.21 De aceea, nu avea nicio obiecţie de principiu faţă de venirea naziştilor la putere şi nici nu se simţea ameninţat de ea. Faima sa în plan internaţional era enormă. Fusese în anii ’20 dirijor al Filarmonicii din Viena şi fusese de două ori, pentru scurt timp, dirijor invitat al Filarmonicii din New York, unde se bucurase de succes. Avea o carismă personală atât de puternică, încât se spune că ar fi fost tatăl a nu mai puţin de treisprezece copii nelegitimi, pe parcursul carierei sale. Arogant şi încrezător în sine, era încă un conservator ale cărui estimări legate de naziști aveau să se dovedească îngrozitor de eronate.22

Spre deosebire de alte orchestre, Filarmonica din

Berlin a lui Furtwängler nu era o corporaţie deţinută de stat, aşa că legea din 7 aprilie, care cerea demiterea angajaţilor de stat evrei, nu i se aplică. Pe 11 aprilie 1933, Furtwängler a publicat într-un ziar liberal o scrisoare deschisă adresată lui Goebbels, în care declara că nu era gata să anuleze contractele cu muzicienii evrei din orchestra sa. Termenii în care a scris-o indicau nu numai încrederea în sine şi curajul său, dar şi măsura în care opiniile sale se suprapuneau peste cele ale naziştilor la ale căror politici obiecta acum:

Dacă lupta împotriva evreimii este direcţionată în principal împotriva acelor artişti fără rădăcini şi distructivi, care caută să obţină un efect prin kitsch, virtuozitate lipsită de suflet şi alte asemenea, atunci e foarte bine. Lupta împotriva lor şi a spiritului pe care îl simbolizează, care, în treacăt, fie spus, îşi are reprezentanţii săi germanici, atunci lupta trebuie dusă cu toată forţa şi consecvenţa necesare. Dar dacă această luptă îi vizează pe artiştii adevăraţi, aceasta nu e în interesul vieţii culturale [...] Trebuie deci să fie afirmat răspicat că oameni precum Walter, Klemperer, Reinhardt, etc. trebuie să aibă o voce în Germania şi în viitor.

Demiterea atât de multor muzicieni evrei buni, i-a spus lui Goebbels, era incompatibilă „cu refacerea demnităţii noastre naţionale, pe care toţi o întâmpinăm acum cu atâta recunoştinţă şi bucurie”.23 Furtwängler a continuat să ignore, cu un dispreţ olimpian, campania zgomotoasă a presei naziste în favoarea demiterii muzicienilor evrei din propria sa orchestră, Filarmonica din Berlin, inclusiv a lui Szymon Goldberg, liderul ei, şi a lui Joseph Schuster, principalul violoncelist.24

Goebbels era un politician prea subtil ca să dea un răspuns vădit furios protestului public al lui Furtwängler. Consistenta replică publică pe care dat-o marelui dirijor începea prin elogierea atitudinii pozitive a lui Furtwängler faţă de „refacerea demnităţii noastre naţionale” de către guvernul Hitler. Dar îl avertiza că muzica germană trebuia

să fie parte a acestui proces şi că arta pentru artă nu mai era de actualitate. Desigur, recunoştea Goebbels, arta trebuia să fie de cea mai înaltă calitate, dar artiştii trebuiau să fie în egală măsură „conştienţi de responsabilitatea lor, desăvârşiţi, apropiaţi de popor şi plini de spirit combativ". Denaturând afirmaţiile lui Furtwängler pentru a se potrivi propriilor scopuri, Goebbels accepta că în muzică nu trebuiau să mai aibă loc „experimente" – lucru pe care dirijorul nici măcar nu îl afirmase –, apoi a continuat avertizându-l:

Ar fi însă potrivit să protestăm împotriva experimentelor artistice într-un moment în care viaţa artistică germană pare a fi determinată în totalitate de mania experimentării unor elemente care nu au nicio legătură cu poporul, sunt rasial străine şi, prin aceasta, mânjesc reputaţia artistică a Germaniei şi o compromit în ochii întregii lumi.

Că muzicienii „germanici" contribuiseră la această deformare a artei demonstra, în viziunea lui Goebbels, cât de adânc penetrase influenţa evreiască. Îl primea cu bucurie pe Furtwängler ca aliat în lupta pentru înlăturarea acesteia. Artiştii veritabili ca ei aveau să aibă întotdeauna o voce în al Treilea Reich. Cât despre oamenii a căror reducere la tăcere îl ofensase atât de mult pe autorul protestului, ministrul Propagandei Reichului considera demiterea lor o trivialitate şi negând în acelaşi timp, fără nicio credibilitate, orice responsabilitate:

Să ne plângem împotriva faptului că, ici şi colo, oameni ca Walter, Klemperer, Reinhardt, etc. au fost nevoiţi să-şi anuleze concertele, mi se pare şi mai nepotrivit în acest moment, având în vedere că, în ultimii 14 ani, artişti germani autentici au fost condamnaţi la tăcere totală, iar evenimentele ultimelor luni, care nu au avut aprobarea noastră, reprezintă numai o reacţie naturală la această situaţie.25

Cine erau aceşti „artişti germani autentici" nu a spus şi nici nu ar fi putut, deoarece afirmaţia sa era o invenţie

pură. Conştient însă de pagubele pe care le putea aduce reputaţiei muzicale internaţionale a Germaniei, Goebbels l-a adus pe marele dirijor şi orchestra sa sub control nu prin confruntare deschisă, ci prin metode mult mai discrete. Criza economică lipsise Filarmonica din Berlin de cea mai mare parte a subsidiilor municipale şi de stat. Guvernul central s-a asigurat că asemenea subsidii nu au mai fost oferite, până când orchestra nu a ajuns în pragul falimentului. În acel moment, Furtwăngler a făcut apel personal la Hitler, care, scandalizat că cea mai mare orchestră a ţării era în pericol să-şi suspende activitatea, a ordonat preluarea ei de către Reich. Ca urmare, începând cu 26 octombrie 1933, Filarmonica din Berlin şi-a pierdut independenţa, iar Goebbels şi ministerul său se aflau în poziţia optimă de a o aduce sub control, lucru pe care l-au şi făcut.26

IV

Crearea a ceea ce naziştii considerau o cultură muzicală germană implica, de asemenea, eliminarea influenţelor culturale străine precum jazzul, considerat a fi manifestarea unei culturi rasial inferioare, cea a afro-americanilor. Limbajul rasist, care pentru nazism era o a doua natură, era în special jignitor şi agresiv în acest caz. Compozitorii germani condamnau „muzica neagră" ca fiind provocatoare sexual, imorală, primitivă, barbară, negermană şi subversivă prin natura ei. Ea confirma viziunea nazistă generalizată privind degenerescenţa Americii, chiar dacă unii autori preferau, diplomatic, să sublinieze originile africane. Sincopele recent popularului saxofon au fost şi ele criticate, deşi, când vânzările de saxofoane au început să scadă în consecinţă, producătorii germani ai instrumentului au ripostat, încercând să susţină că inventatorul său, Adolphe Sax, era german (de fapt, era belgian) şi să arate că veneratul compozitor german, Richard Strauss, îl folosise în câteva dintre compoziţiile sale. Proeminenţa unor compozitori evrei ca Irving Berlin sau George Gershwin, în lumea jazzului compromitea şi

mai mult stilul în cauză, din punctul de vedere nazist.27

Mulţi muzicieni din formaţiile de jazz, swing sau muzică de dans erau, bineînţeles, străini, şi au părăsit ţara în climatul ostil al anului 1933. Totuşi, în ciuda violenţei discursului nazist, jazzul s-a dovedit aproape imposibil de definit şi, cu câteva modificări ritmice şi un comportament potrivit de conformist din partea artiştilor, muzicienii de jazz şi swing au putut continua să cânte în nenumărate cluburi, baruri, săli de bal şi hoteluri din Germania, în tot deceniul al patrulea. Oamenii responsabili cu paza la cluburile de noapte elegante din Berlin ca Roxy, Uhu, Kakadu sau Ciro îi întorceau din drum pe spionii nazişti, întotdeauna prost îmbrăcaţi, asigurându-se astfel că clientela lor şic putea continua să se delecteze înăuntru pe ultimele melodii de jazz sau pseudojazz. Dacă un spion reuşea să pătrundă, portarul nu făcea decât să sune la o sonerie secretă şi muzicienii schimbau rapid stilul, înainte ca el să ajungă pe ringul de dans.

Scena mondenă a zilelor Republicii de la Weimar a putut astfel continua pe parcursul lui 1933 fără prea multe modificări, cu excepţia celor impuse de lipsa de fonduri, cauzată de criză. Chiar şi muzicienii evrei au putut continua, în cea mai mare parte, să continue să cânte în cluburi până în toamna lui 1933 şi unii au reuşit să rămână şi după aceea. În faimosul bar berlinez Femina, formaţiile de swing au putut continua să cânte noaptea întreagă în faţa a peste o mie de dansatori, în vreme ce un sistem format din 225 de telefoane plasate la mese, alături instrucţiuni de folosire în limba germană şi engleză, permitea persoanelor singure să sune partenerii potenţiali, aşezaţi altundeva în sală. Poate că standardul muzical nu era extraordinar, dar interferenţa cu distracţiile de fiecare zi – sau de fiecare noapte – ar fi fost contraproductivă, chiar dacă naziştii ar fi fost capabili de acest efort.28 Numai în cazurile în care cântăreţii aveau opţiuni politice explicite, aşa cum era cazul faimoaselor cabareturi berlineze, cămăşile brune au intervenit mai serios, forţând

un exod în masă al artiştilor evrei şi reducând la tăcere cântăreţii şi comicii cu simpatii comuniste, social-democrate, liberale sau stângiste în general. Alţii şi-au schimbat numerele eliminând orice tentă politică. Cât despre naziști, înţelegând popularitatea cabaretului şi necesitatea de a nu-i lipsi pe oameni de toate plăcerile lor, au încercat să încurajeze „cabaretul pozitiv”, unde toate glumele se făceau pe seama inamicilor lor. Exista o poveste conform căreia celebra artistă de cabaret Claire Waldoff a avut suficient curaj cât să interpreteze un cântec care îl satiriza pe Göring, bazat pe o melodie de-a ei, „Hermann”: „Medalii pe stânga, medalii pe dreapta / Burta îi e tot mai grasă / E stăpânul Prusiei – / Hermann e numele său!” în curând, de câte ori cânta versiunea originală a lui „Hermann”, ascultătorii zâmbeau apreciativ, gândindu-se la versurile satirice. Dar Waldoff nu era cu adevărat autoarea versurilor; istorioara exprima doar o dorinţă şi nu avea nicio legătură cu realitatea. Nu putea masca faptul că naziştii reuşiseră să elimine, până la jumătatea lui 1933, acel curaj specific cabaretului.29 Pentru unii era prea mult. Paul Nikolaus, artist de cabaret specializat în numere cu subiecte politice la faimosul club Kadeko din Berlin – „Cabaretul comicilor” – s-a refugiat la Lucerna, unde s-a sinucis pe 20 martie 1933. „Iată, nu mai glumesc”, a scris, „îmi iau viaţa. De ce? Nu m-aş putea întoarce în Germania fără să-mi duc existenţa acolo. Nu pot lucra acolo acum, nu vreau să lucrez acolo acum şi totuşi, din nefericire, m-am îndrăgostit de Patria mea. Nu mai pot trăi în aceste vremuri”.30

Epurarea lumii artelor

I

Vânturile îngheţate ale antisemitismului, anti-liberalismului şi anti-marxismului, combinate cu o oarecare dezaprobare arogantă a „decadenţei” morale au bătut şi în alte sfere ale culturii germane, în primele şase luni ale lui 1933. Industria filmului s-a dovedit a fi relativ uşor de controlat deoarece, spre deosebire de lumea cabareturilor

şi a cluburilor, era formată dintr-un număr mic de companii mari, lucru poate inevitabil, având în vedere investiţiile necesare pentru a realiza şi distribui un film. Ca şi în alte sectoare, cei care au văzut din ce direcţie bătea acum vântul au început în curând să cedeze în faţa presiunii, fără a li se spune explicit ce trebuiau să facă. Încă din martie 1933, uriaşele studiouri UFA deţinute de Alfred Hugenberg, în acel moment încă membru al guvernului Hitler, au iniţiat o politică de concediere în masă a angajaţilor evrei şi de întrerupere a contactelor cu actorii evrei. În scurt timp, naziştii au coordonat Asociaţia Proprietarilor Germani de Cinematografe. Sindicatele lucrătorilor din industria filmului au fost nazificate şi, pe 14 iulie, Goebbels a creat Camera Reichului pentru Film, cu scopul de a supraveghea întreaga industrie de profil. Prin intermediul acestor instituţii, naziştii, şi în special Goebbels, el însuşi un cinefil entuziast, au putut reglementa angajarea actorilor, a regizorilor, a cameramanilor şi a personalului de pe platouri. Evreii au fost înlăturaţi treptat din toate ramurile industriei în cauză, în pofida faptului că nu era vizată de legea din 7 aprilie. Actorii şi regizorii ale căror opţiuni politice erau inacceptabile regimului au fost excluşi.31

În noile condiţii de cenzură şi control, o minoritate a angajaţilor industriei cinematografice a preferat să-şi încerce norocul în atmosfera mai liberală a Hollywood-ului. Printre cei care au reuşit s-a numărat şi regizorul Fritz Lang, care înregistrase o serie de succese cu filme cu *C*: *Criminalul printre noi*, *Metropolis* şi *Nibelungii*, o epopee care a rămas printre filmele favorite ale lui Hitler. Filmul lui Lang, *Testamentul doctorului Mabuse*, o satiră indirectă la adresa naziştilor, a fost interzis chiar înainte de premiera programată în primăvara anului 1933. A fost urmat în exil de Billy Wilder, ale cărui firme romantice, foarte populare, oferiseră foarte puţine indicii ale îndrăznelii pe care avea o arate în *Recompensă dublă* şi *Weekendul irosit*. Amândoi au contribuit la crearea unora

dintre cele mai reuşite filme de la Hollywood în deceniile următoare. Alţi regizori au emigrat la Paris, inclusiv G.W. Pabst, regizorul de origine cehă al clasicului film weimarez, *Cutia Pandorei*, şi al versiunii cinematografice a *Operei de trei parale*, aparţinând lui Bertolt Brecht şi Kurt Weil, dar şi Max Ophuls, născut în 1902, în Germania, cu numele de Max Oppenheimer. Câţiva regizori şi vedete de film fuseseră atrase de magnetismul Hollywood-ului cu mult înainte de venirea naziştilor la putere. Plecarea Marlenei Dietrich în 1930, de exemplu, avea mult mai mult de-a face cu banii decât cu politica. Unul dintre puţinii care au plecat ca urmare directă a instaurării celui de-al Treilea Reich a fost actorul de origine maghiară Peter Lorre, cel care interpretase rolul ucigaşului maniac de copii din C; ulterior, propaganda nazistă a încercat să afirme că ucigaşul era evreu, o aluzie care lipsea cu desăvârşire din filmul lui Lang.32 Dar în vreme ce aceşti emigraţi atrăgeau atenţia în mod justificat, marea majoritate a angajaţilor înfloritoarei industrii cinematografice germane au rămas. Dintre cele 75 de vedete de cinema listate în revista *săptămâna filmului* în 1932 ca fiind cele mai populare în Germania (clasamentul fiind stabilit pe baza scrisorilor primite de la admiratori), numai 13 au emigrat, deşi printre acestea se numărau trei din primele cinci – Lilian Harvey, Kaethe von Nagy, ambele plecate în 1939, şi Gitta Alpar, emigrată în 1933. Aflaţi ceva mai jos pe listă, Brigitte Helm a părăsit Germania în 1936 şi Conrad Veidt în 1934. În afara lui Alpar, singura vedetă de origine evreiască era Elizabeth Bergner, plecată şi ea în 1933; 35 din cele 75 lucrau încă în industria cinematografică germană în 1944 – 1945.33

Cinematograful devenise tot mai popular în ultima parte a anilor ’20 şi la începutul deceniului următor, mai ales după apariţia firmelor sonore. Dar în epoca preteleviziune, cel mai popular – şi cel care înregistra cea rapidă rată de creştere – mijloc modern de comunicaţie era radioul. Spre deosebire de industria filmului, reţeaua de

radio se afla în proprietate publică, 51% din acţiuni aparţinând Companiei de Radio a Reichului, restul de 49% fiind deţinute de nouă posturi regionale. Controlul era exercitat de doi comisari ai Reichului responsabili pentru radiodifuziune, unul postat la Ministerul Poştelor şi Comunicaţiilor, celălalt la Ministerul de Interne, precum şi de o serie de comisari regionali. Goebbels era foarte conştient de forţa radioului. În timpul campaniei electorale din februarie-martie 1933, reuşise să blocheze toate încercările tuturor partidelor, cu excepţia naziştilor şi a naţionaliştilor, de a-şi transmite mesajele politice prin intermediul radioului. Nu a trecut mult şi a reuşit înlocuirea celor doi comisari ai Reichului responsabili pentru radio cu propriii săi nominalizaţi şi a obţinut, pe 30 iunie, din partea lui Hitler un decret care plasa întreaga responsabilitate privind radiodifuziunea în curtea Ministerului Propagandei.

Goebbels a trecut apoi la epurarea radicală a instituţiilor radiodifuziunii, peste 270 de persoane fiind concediate la toate nivelurile, în primele şase luni ale lui 1933. Acestea reprezentau 13% din ansamblul angajaţilor. Evreii, liberalii, social-democraţii şi alţi indezirabili din punctul de vedere al noului regim au fost demişi, proces facilitat şi de faptul că mulţi dintre ei lucrau cu contracte pe termen limitat. Directorii şi reporterii care se identificaseră cu un regim liberal al radiodifuziunii, inclusiv fondatorul radioului german, Hans Bredow, au fost arestaţi pe baza unor acuzaţii de corupţie, au fost duşi în lagărul de concentrare de la Oranienburg şi condamnaţi, în cadrul unui proces-spectacol organizat, după multe luni de pregătiri, în 1934 – 1935. Cu toate acestea, majoritatea erau dispuşi să-şi continue munca sub noul regim. Continuitatea a fost asigurată de prezenţa unor oameni ca Hans Fritsche, fost director al departamentului de ştiri radiodifuzate al lui Hugenberg în anii ’20 şi şef al Serviciului German de Radiodifuziune, organismul responsabil pentru transmisiunile de ştiri sub noul regim.

Fritsche, ca mulţi alţii, a reacţionat pentru a-şi apăra slujba alăturându-se partidului, în cazul său acest lucru întâmplându-se pe 1 mai 1933. În acel moment, majoritatea posturilor de radio fuseseră deja efectiv coordonate şi transmiteau propagandă nazistă în cantităţi tot mai substanţiale. Pe 30 martie, un om de radio cu simpatii social-democrate, Jochen Keppler, a cărui soţie era evreică, se plângea deja că „tot ce a rămas din postul de radio seamănă cu o cazarmă nazistă: uniforme, uniforme ale organizaţiilor partidului". Peste mai puţin de două luni, i-a venit rândul să fie demis.34

n

Radioul, declară Goebbels într-un discurs din 25 martie 1933, reprezenta „cel mai modern şi mai important instrument de influenţare a maselor existent în acest moment". Pe termen lung, afirma ministrul nazist, radioul va reuşi chiar să înlocuiască ziarele. Dar până atunci, ziarele rămâneau fundamentale pentru difuzarea ştirilor şi a opiniilor. Din punctul de vedere al politicii naziste de coordonare şi control, ele reprezentau o problemă extraordinară, mult mai dificilă decât cea a cinematografiei sau a radiodifuziunii. Germania avea mai multe publicaţii zilnice decât Marea Britanie, Franţa şi Italia la un loc şi multe alte reviste şi periodice de orice tip imaginabil. Existau ziare şi periodice independente la nivel naţional, regional şi local, ce reprezentau întreaga varietate de opţiuni politice, de la stânga la dreapta. Încercarea Partidului Nazist de a-şi construi propriul imperiu de presă nu înregistrase decât succese limitate. Ziarele politice erau în declin în ultimii ani ai Republicii de la Weimar şi cuvântul tipărit părea să fie mai puţin eficient decât cel rostit în campania de câştigare de noi aderenţi pentru cauza nazistă.35

În această situaţie, Goebbels nu a avut de ales şi a trebuit să acţioneze treptat. I-a fost relativ uşor să închidă presa oficială comunistă şi social-democrată, de vreme ce interdicţiile repetate din primele luni ale lui 1933, au fost

urmate de închiderea completă, odată cu dispariţia respectivelor partide de pe scena politică. Dar restul presei trebuia atacat pe o multitudine de fronturi. Violenţa directă şi măsurile poliţieneşti erau numai o modalitate de a aservi presa. Jurnalele conservatoare precum *Ultimele ştiri Müncheneze* (*Münchner Neueste Nachrichten*) erau la fel de vulnerabile la interzicerea temporară ca publicaţiile centriste sau liberale. Pe 27 martie 1933, *Presa Franconiană* (*Fränkische Presse*), un ziar al Partidului popular Bavarez, a fost nevoit să publice pe prima pagină o declaraţie în care îşi cerea scuze pentru minciunile publicate despre Hitler şi nazişti de-a lungul anilor. O asemenea presiune nu a întâmpinat prea mari dificultăţi în a convinge marilor instituţii de presă că aveau să fie obligate să se adapteze noului climat. Pe 30 aprilie 1933, Asociaţia Presei Germane a Reichului, sindicatul jurnaliştilor, s-a coordonat de la sine şi acelaşi lucru s-a întâmplat şi cu alte organisme. Colegul lui Goebbels, Otto Dietrich, a fost ales preşedinte şi a promis că, în viitor, toţi jurnaliştii aveau să fie obligaţi să se înscrie şi, în acelaşi timp, avea să fie accesibil numai elementelor de încredere din punct de vedere rasial şi politic.36 în ziua de 28 iunie 1933, Asociaţia Germană a Editorilor de Presă a urmat exemplul, desemnându-l pe editorul Partidului Nazist, Max Amann, în fruntea sa şi votând nazişti în consiliul său director, în locul membrilor care acum deveniseră indezirabili politic.37 în acel moment, coloana vertebrală a presei fusese deja frântă. Jurnaliştii non-nazişti îşi puteau face cunoscute opiniile numai cu ajutorul sugestiilor şi al aluziilor subtile; cititorii le puteau înţelege sensul numai citind printre rânduri. Goebbels a transformat conferinţele de presă deschise organizate regulat de guvern în perioada Republicii de la Weimar în întâlniri secrete, în timpul cărora Ministerul Propagandei transmitea instrucţiuni anumitor jurnalişti în chestiuni de actualitate, uneori furnizând articolele care trebuiau publicate ca atare sau reprezentau baza articolelor publicate. „Trebuie să

ştiţi nu numai ceea ce se întâmplă”, le-a spus Goebbels ziariştilor care participau la prima sa conferinţă de presă oficială, pe 15 martie 1933, „dar şi ce crede guvernul despre ce se întâmplă, precum şi cum o puteţi transmite poporului cu cea mai mare eficienţă”.38 Că nu aveau voie să promoveze un alt punct de vedere era de la sine înţeles.

Între timp, naziştii erau ocupaţi să-i aresteze pe jurnaliştii comunişti şi pacifişti, imediat ce aceştia puteau fi localizaţi. Arestările au început în primele ore ale lui 28 februarie 1933. Unul dintre primii reţinuţi a fost Carl von Ossietzky, redactorul *Scenei mondiale*, un organ de presă de înalt nivel intelectual, foarte cunoscut, dar care avea o orientare pacifistă de stânga. Ossietzky îşi câştigase faima nu numai ca un critic acerb al naziştilor înainte de 1933, dar şi pentru publicarea de informaţii despre un program secret şi ilegal de reînarmare, pus la cale de industria aeronautică, o acţiune pentru care fusese condamnat la închisoare în mai 1932, după un proces senzaţional. O campanie masivă, organizată de scriitori din afara Germaniei, nu a reuşit să obţină eliberarea sa după ce fusese rearestat, în 1933. Închis într-o tabără penitenciară improvizată de cămăşile brune la Sonnenburg, firavul Ossietzky a fost obligat să facă munci manuale foarte solicitante, inclusiv să sape ceea ce gardienii i-au spus că este mormântul său. Născut la Hamburg în 1889, nu era evreu, nici polonez sau rus, în ciuda numelui său, ci german, chiar în sensul pe care naziştii îl dădeau cuvântului. Neglijând aceste aspecte, cămăşile brune condimentau agresiunile fizice regulate suferite de prizonier cu zbierete de „porc evreu” sau „porc polonez”. Nefiind o persoană puternică fizic, Ossietzky abia dacă a supravieţuit unui infarct, pe 12 aprilie 1933. Prizonierii eliberaţi, care au povestit discret prietenilor prin ce trecuseră, îl descriau ca pe un om învins după acest moment.39

Ossietzky a avut o soartă ceva mai bună decât cea a unui alt publicist radical al anilor ’20, poetul şi

dramaturgul anarhist Erich Mühsam, a cărui implicare în regimul Anarhiştilor de Cafenea de la München, din 1919, îi adusese deja o condamnare la închisoare sub Republica de la Weimar. Arestat după incendierea Reichstagului, Mühsam reprezenta o ţintă favorită a urii cămăşilor brune pentru că era, pe lângă calitatea sa de publicist radical, revoluţionar şi evreu. Supus unor brutalităţi şi umilinţe fără sfârşit, a fost bătut cu bestialitate de gărzile SS ale lagărului de concentrare de la Oranienburg când a refuzat să intoneze Cântecul lui Horst Wessel şi a fost găsit, la puţin timp după aceea, spânzurat în latrina lagărului.40 Fostul său camarad în efemerul guvern revoluţionar de la München, socialistul şi pacifistul Ernst Toller (un alt scriitor evreu), fusese şi el condamnat la închisoare pentru rolul jucat în revoluţie. O serie de piese de teatru realiste, care atacau nedreptăţile şi inechităţile societăţii germane în anii ’20, l-au menţinut în atenţia publicului, printre ele numărându-se şi o satiră la adresa lui Hitler, intitulată *Wotan descătuşat*. La sfârşitul lui februarie 1933, Toller se afla din întâmplare în Elveţia, iar arestările în masă ce au urmat incendierii Reichstagului l-au convins să nu revină în Germania. O organizat turnee masive de conferinţe, în care a denunţat regimul nazist, dar dificultăţile exilului i-au făcut imposibilă continuarea carierei de scriitor şi s-a sinucis la New York, în 1939, adus în pragul disperării de perspectiva iminentă a unui nou război mondial.41

Alţii au reuşit să se adapteze mai bine lumii literare din afara Germaniei, cel mai notabil exemplu fiind al poetului şi dramaturgului comunist Bertolt Brecht, care în 1933 a plecat în Elveţia, apoi în Danemarca, înainte de a găsi de lucru la Hollywood. Unul dintre exilaţii care s-au bucurat de cel mai mare succes a fost romancierul Erich Maria Remarque, cel care scrisese *Nimic nou pe frontul de vest*, care, în ciuda numelui şi a insinuărilor naziste, nu era francez, ci german (naziştii afirmaseră, fără să aducă nici cea mai mică dovadă, că era evreu şi că Remark fusese obţinut prin inversarea ordinii literelor din numele său

iniţial, Kramer). A continuat să scrie în exil şi a câştigat suficient din vânzarea drepturilor de ecranizare a unora din operele sale încât a dobândit, la Hollywood şi în restul lumii, imaginea unui playboy bogat la sfârşitul anilor ’30 şi a avut o serie de relaţii mult popularizate cu o serie de actriţe de la Hollywood.42 şi mai faimos era romancierul Thomas Mann, ale cărui romane, *Casa Buddenbrook* şi *Muntele vrăjit*, şi nuvele, *Moartea la Veneţia*, de pildă, îi creaseră statutul de gigant al literaturii mondiale şi îi aduseseră Premiul Nobel pentru literatură, în 1929. Mann devenise unul dintre principalii susţinători literari ai democraţiei weimareze şi a făcut neîncetat campanie în Germania şi în lume asupra necesităţii de a o susţine. Nu se afla sub ameninţarea directă a violenţei sau a încarcerării de către nazişti, dar din februarie 1933 s-a stabilit în Elveţia, în ciuda propunerilor regimului de a reveni. „Nu-mi pot imagina viaţa în Germania aşa cum e ea azi”, a scris în iunie 1933, şi câteva luni mai târziu, după ce fusese exclus, în mijlocul unui val de atacuri la adresa sa, din Academia de Arte a Prusiei, împreună cu alţi autori democraţi, ca poeta şi romanciera Ricarda Huch, angajamentul său de a nu se întoarce a devenit şi mai ferm. Îi spunea unui prieten: „În ceea ce mă priveşte, acuzaţia că am părăsit Germania nu e validă. Am fost expulzat. Abuzat, pus la stâlpul infamiei şi jefuit de cuceritorii străini ai ţării *mele*, sunt un german mai bun şi mai vechi decât ei”. 43

Fratele lui Thomas Mann, Heinrich, autor al unor satire tăioase la adresa moravurilor burgheziei germane, printre care *Omul de paie* sau *îngerul albastru*, a fost mai dur tratat de regim, ofensat din cauza criticilor aduse deschis nazismului în numeroase discursuri şi eseuri. În 1933, a fost eliberat din funcţia de preşedinte al secţiunii literare a Academiei prusace de Arte şi s-a mutat în Franţa. Acolo i s-a alăturat, în august 1933 romancierul Alfred Döblin, unul dintre exponenţii de marcă ai modernismului literar prin romane precum *Berlin*

Alexanderplatz, a cărui acţiune e plasată în universul criminalilor şi al lichelelor din capitala germană, în primii ani ai perioadei postbelice. Evreu şi fost social-democrat, el a fost realmente surghiunit de către nazişti. Aceeaşi soartă l-a aşteptat şi pe un alt romancier binecunoscut, Lion Feuchtwanger, evreu şi el, ale cărui romane, *Succesul* şi *Fraţii Oppenheim*, publicate în 1930 şi respectiv 1933, criticau puternic curentele conservatoare şi antisemite din societatea şi politica germană; Feuchtwanger se afla în vizită în California când a aflat că opera sa fusese interzisă şi nu s-a mai întors în Germania. Romancierul Arnold Zweig s-a refugiat în Cehoslovacia, în 1933, şi apoi a plecat în Palestina; şi el fusese trecut la index de către regim deoarece era evreu şi nu şi-a mai putut publica scrierile în Germania.44

În circumstanţele unei cenzuri şi ale unui control nazist tot mai strict, puţini scriitori au mai putut continua să producă lucrări de o oarecare calitate după 1933. Chiar şi scriitorii conservatori s-au distanţat de regim, într-un fel sau altul. Poetul Stefan George, care reunise în jurul său un cerc de acoliţi, toţi dedicaţi reînvierii unei „Germanii secrete”, care să distrugă materialismului Republicii de la Weimar, şi-a oferit „colaborarea spirituală noii mişcări naţionale” în 1933, dar a refuzat să se alăture vreunei organizaţii culturale sau literare naziste; câţiva dintre discipolii săi erau evrei. George a murit în decembrie 1933, dar un alt scriitor ultraconservator foarte cunoscut, Ernst Jünger, care fusese apropiat naziştilor în anii ’20, a trăit până aproape de sfârşitul secolului, depăşind vârsta de 100 de ani. Jünger, foarte admirat de Hitler pentru descrierea vieţii de soldat în *Furtuna de oţel*, romanul dedicat de el Primului Război Mondial, a descoperit că terorismul celui de-al Treilea Reich nu era deloc pe placul său şi s-a retras în ceea ce mulţi au numit ulterior „emigraţie lăuntrică”. Asemenea multor altora care au adoptat această atitudine, a scris romane din care lipsesc aspectele legate direct de contemporaneitate – mulţi

scriitori preferau Evul Mediu – şi, chiar dacă acestea exprimau uneori critici la adresa terorii şi a dictaturii în general, erau publicate, distribuite şi recenzate câtă vreme atacurile la adresa regimului nu erau explicite.45

Personalităţile proeminente care, asemenea scriitorului expresionist Gottfried Benn, neangajat politic anterior, au devenit susţinători entuziaşti ai noului regim, erau relativ puţine. La sfârşitul lui 1933, abia dacă mai exista vreun scriitor cu talent şi faimă în Germania. Dramaturgul Gerhart Hauptmann, câştigător al Premiului Nobel pentru Literatură în 1912, era poate o excepţie. Dar era trecut de 70 de ani în momentul numirii lui Hitler în funcţia de cancelar, depăşise de mult apogeul puterilor sale creatoare când devenise faimos pentru impresionantele sale drame dedicate sărăciei şi exploatării. A continuat să scrie şi a încercat să demonstreze cel puţin un conformism exterior dând salutul nazist şi luând parte la interpretările imnului lui Horst Wessel. Dar nu a devenit naţional-socialist, iar piesele sale naturaliste erau frecvent atacate de nazişti pentru presupusa lor atitudine negativistă. Un scriitor maghiar care l-a întâlnit la Rapallo, în 1938, a fost tratat cu o lungă listă de nemulţumiri legate de Hitler. Hauptmann i-a spus cu amărăciune că Hitler ruinase Germania şi că în curând avea să ruineze lumea. Atunci de ce nu a părăsit Germania, l-a întrebat maghiarul. „Pentru că sunt un laş, înţelegi?”, a izbucnit furios Hauptmann, „Sunt un laş, înţelegi? Sunt un laş”. 46

În

Pierderea atât de multor scriitori de toate categoriile a fost însoţită de un exod similar al artiştilor şi pictorilor. Exista, de asemenea, o paralelă cu valul de persecuţii ce afectase simultan viaţa muzicală germană. În lumea artelor, însă, era alimentată şi de puternica aversiune personală a lui Hitler, el însuşi considerându-se artist, faţă de modernism. Declarase în *Lupta mea* că arta modernistă era produsul subversiunii evreieşti şi „rodul morbid al

nebunilor şi degeneraţilor”. Opiniile sale erau împărtăşite de Alfred Rosenberg, un om cu o viziune radical tradiţionalistă asupra caracterului şi funcţiilor picturii şi sculpturii. În vreme ce muzica germană a anilor ’20 nu mai era forţa dominantă, aşa cum fusese cazul în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, pictura germană, ale cărei energii fuseseră descătuşate de expresionism, abstracţionism şi de alte curente moderniste, cunoscuse un reviriment remarcabil în primele trei decenii ale secolului, depăşind chiar şi literatura, ca arta cea mai cunoscută şi mai încununată de succes în plan internaţional dintre toate. Distrugerea acesteia a fost obiectivul pe care naziştii, avându-l în frunte pe Alfred Rosenberg, şi l-au asumat acum, încercând să transpună în realitate preceptul punctului 25 din programul Partidului Nazist din 1920, care afirma: „cerem condamnarea legală a tuturor tendinţelor artistice şi literare care ar putea distruge viaţa noastră naţională”.47

Opera unor pictori ca George Grosz, Emil Nolde, Max Beckmann, Paul Klee, Ernst Ludwig Kirchner, Otto Dix şi mulţi alţii fusese dintotdeauna înconjurată de controverse. Conservatorii detestau picturile lor aproape la fel de mult ca naziştii. Utilizarea de către Grosz a unor teme religioase pentru a realiza caricaturi politice făcuse deja mare vâlvă şi îi adusese două procese (pe care le câştigase) pentru blasfemie, înainte de venirea naziştilor la putere.48 În iulie, Alfred Rosenberg a atacat lucrările lui Emil Nolde ca fiind „negroide, blasfematoare şi primitive”, iar memorialul războiului de la Magdeburg ca pe o insultă la adresa memoriei celor căzuţi, pe care artistul îi prezenta, după spusele lui Rosenberg, ca pe nişte „idioţi pe jumătate”. Reprezentarea radicală a ororilor războiului de tranşee, în versiunea lui Otto Dix, a intrat şi ea în vizorul unor critici la fel de dure din partea naziştilor hiperpatrioţi. Orice operă de artă care nu era vădit aservită realismului era în măsură să genereze comentarii ostile. Arta, conform versiunii naziste, trebuia să izvorască, precum orice

altceva, din sufletul poporului, aşa că „orice membru SA veritabil” era la fel de capabil ca orice critic de artă să ajungă la o concluzie privind valoarea sa.49 Nu numai artiştii germani, dar şi cei străini au deveni ţinta unor atacuri foarte dure. Galeriile şi muzeele germane cumpăraseră, de-a lungul anilor, multe lucrări ale impresioniştilor şi post-impresioniştilor francezi, dar naţionaliştii credeau că banii ar fi fost mai bine cheltuiţi dacă ar fi fost îndreptaţi spre stimularea artei germane, mai ales având în vedere comportamentul francez în Renania şi Ruhr, în timpul Republicii de la Weimar.50

Unele personalităţi, Grosz, spre exemplu, care era membru al Partidului Comunist, a văzut semnele prevestitoare încă dinainte de 30 ianuarie 1933 şi a părăsit ţara.51 Politicile guvernului nazist din Thuringia reprezentaseră un avertisment foarte clar asupra a ceea ce avea să vină. Lucrările unor pictori ca Nolde, Klee sau Oskar Kokoschka fuseseră excluse din expoziţiile muzeului de stat din Weimar, iar guvernul ordonase distrugerea frescelor pe care Oskar Schlemmer le realizase în casa scărilor Bauhaus-ului din Dessau, cu puţin înainte ca instituţia însăşi să fie închisă. Toate acestea ar fi trebuit să facă clară probabilitatea unui asalt al activiştilor nazişti împotriva modernismului în artă. Dar se părea că un spaţiu de manevră rămânea disponibil, în condiţiile în care expresionismul era bine privit de unele secţiuni ale partidului, inclusiv de Uniunea Studenţilor Nazişti din Berlin, care organizase o expoziţie de artă germană, în iulie 1933, unde fuseseră expuse lucrări aparţinând lui Barlach, Macke, Franz Marc, Nolde, Christian Rohifs şi Karl Schmidt-Rottluff. Liderii locali ai partidului au forţat închiderea expoziţiei după trei zile. Hitler detesta în special opera lui Nolde, pe care Goebbels, ale cărui gusturi erau ceva mai cizelate, o admira; când liderul nazist a vizitat noua casă de la Berlin a ministrului Propagandei, în vara lui 1933, a fost oripilat să vadă picturi „imposibile” de-ale lui Nolde atârnând pe pereţi şi a ordonat eliminarea

lor imediată. Nolde a fost exclus din Academia Prusacă de Arte, spre amărăciunea sa, dacă ţinem seama că fusese membru al Partidului Nazist încă din 1920, practic de la crearea acestuia. Pe parcursul lui 1933, şefii de partid locali sau regionali au demis douăzeci şi şapte de custozi ai unor galerii de artă sau muzee, înlocuindu-i cu persoane loiale partidului, care au purces imediat la eliminarea lucrărilor moderniste din expoziţii şi chiar la reunirea acestora în expoziţii separate, intitulate „Imagini ale bolşevismului cultural”, plasată într-o „cameră a Ororilor Artei”.52 Alţi directori şi personalul din subordinea lor pur şi simplu au urmărit din ce direcţie bătea vântul, s-au alăturat Partidului nazist sau i-au urmat politicile.53

Ca şi în alte sfere ale vieţii culturale, tempoul epurării artiştilor evrei, modernişti sau tradiţionalişti, s-a iuţit vertiginos în primăvara lui 1933. „Coordonarea” Academiei Prusace de Arte a început cu demisia forţată, din calitatea de membru al instituţiei şi din poziţia de preşedinte de onoare, a lui Max Liebermann, în vârstă de 86 de ani, cel mai mare pictor impresionist al Germaniei şi fost preşedinte al Academiei. Liebermann a declarat că întotdeauna crezuse că arta nu avea nimic de-a face cu politica, punct de vedere pentru care a fost atacat fără menajamente în presa nazistă. Întrebat cum se simţea la această vârstă înaintată, artistul a răspuns: „Nu mai poţi înfuleca atât de mult pe cât ai vrea să vomiţi”. Când a murit, doi ani mai târziu, numai trei artişti neevrei au participat la înmormântarea unui pictor celebrat altă dată de o naţiune întreagă. Käthe Koliwitz, care se număra printre cei trei, apreciată pentru imaginile foarte radicale, dar nu explicit politice, ale sărăciei, fusese nevoită să demisioneze din Academia Prusacă de Arte; sculptorul Ernst Barlach a continuat să fie membru al Academiei până în 1937 şi a rămas în Germania, deşi opera i-a fost interzisă, aşa cum i s-a întâmplat şi lui Schmidt-Rottluff.54

Paul Klee, o ţintă favorită a polemicilor culturale naziste pentru caracterul său aşa-zis „negroid”, a fost

demis de la catedra sa din Düsseldorf şi s-a întors aproape imediat în ţara sa natală, Elveţia. Dar alţi artişti modernişti neevrei s-au decis să aştepte evoluţia lucrurilor, sperând că anti-modernismului lui Hitler sau al lui Rosenberg avea să fie înfrânt de figuri mai favorabile curentului, precum Goebbels. Max Beckmann, activ anterior la Frankfurt, s-a mutat la Berlin, în 1933, în speranţa că avea să poată influenţa politica regimului în avantajul său. Asemenea multora dintre artiştii menţionaţi mai sus, era celebru pe plan internaţional, dar, spre deosebire de Grosz sau de Dix, opera sa nu avea trimiteri politice clare, şi, în contrast cu Kandinsky sau Klee, nu manifestase înclinaţii spre abstracţionism. Chiar şi aşa, lucrările lui Beckmann au fost date jos de pe pereţii Galeriei Naţionale din Berlin şi artistul şi-a pierdut catedra de la Frankfurt, pe 15 aprilie 1933. Comercianţi de artă binevoitori au reuşit să se asigure că acesta îşi putea câştiga traiul, în timp ce aştepta să vadă se soartă va avea. La polul opus, Kirchner a fost de acord să demisioneze din Academie, dar a subliniat faptul că nu era evreu şi că nu fusese niciodată activ politic. Nici Oskar Schlemmer şi nici măcar inventatorul rus al picturii abstracte, Wassily Kandinsky, rezident în Germania de câteva decenii, nu au crezut că asaltul împotriva artei moderniste putea dura foarte mult şi s-au decis să-i aştepte finalul în Germania.55

Epurările din Prusia au fost însoţite de epurări similare în celelalte regiuni ale Germaniei. Otto Dix a fost exclus din Academia din Dresda, dar a continuat să picteze în privat, deşi picturile sale erau eliminate din galerii şi muzee. Arhitectul Mies van der Rohe a refuzat să renunţe la statutul de membru al Academiei şi a fost dat afară. Mies vad der Rohe încercase, pentru scurt timp, să reînvie Bauhausul în clădirea unei fabrici abandonate din Berlin, dar un raid a poliţiei a închis-o, în aprilie 1933. A protestat în zadar că era vorba de o instituţie apolitică. Fondatorul mişcării, Walter Gropius, s-a plâns că, fiind veteran de război şi patriot, încercase numai să creeze în arhitectură

şi design o cultură germană veritabilă, vie. Nu era menită să aibă tente politice şi cu atât mai puţin nu era o afirmare a opoziţiei faţă de nazişti. Dar la acea vreme, în Germania arta era orice, numai apolitică nu, deoarece curentele moderniste radicale din anii Republicii, de la dadaism la Bauhaus, promovaseră ideea că arta era o modalitate de transformare a lumii; naziştii nu făceau decât adapteze acest imperativ politico-cultural la propriile obiective. În afară de asta, a-ţi lega speranţele de Joseph Goebbels era întotdeauna o afacere riscantă. Speranţele acestor artişti că timpul le va da dreptate aveau să fie zdrobite în cel mai spectaculos mod posibil.56

IV

S-a estimat că în jur de 2000 de persoane active în lumea artelor au emigrat din Germania după 1933.57 între ei se aflau unii dintre cei mai străluciţi, cei mai iluştri în plan internaţional artişti şi scriitori ai vremii. Situaţia lor nu a fost uşurată de decizia ulterioară a lui Goebbels de a le retrage cetăţenia germană. Pentru mulţi asemenea exilaţi, statutul de apatrid putea însemna dificultăţi considerabile, probleme la trecerea dintr-o ţară în alta, piedici în găsirea unui loc de muncă. Lipsiţi de documente, oficialităţile refuzau uneori să le recunoască existenţa. Regimul a publicat, începând cu 23 august 1933, o serie de liste cuprinzându-i pe cei ale căror documente, paşapoarte şi cetăţenie germană fuseseră retrase oficial, printre primii menţionaţi fiind scriitorii Lion Feuchtwanger, Heinrich Mann, Ernst Toller şi Kurt Tucholsky; alte trei liste au fost date publicităţii la puţin timp după aceea, incluzându-i pe cei mai mulţi dintre emigraţii celebri. Thomas Mann nu a fost lipsit numai de cetăţenie, ci şi de titlul de onoare primit de la Universitatea din Bonn; scrisoarea sa deschisă de protest, adresată rectorului, a devenit curând obiect de veneraţie în cercurile exilaţilor.58 Pierderile suferite de viaţa culturală germană au fost enorme. Cu greu se putea spune că un scriitor de renume internaţional rămăsese în Germania şi aceeaşi era situaţia în cazul pictorilor şi

artiştilor. O întreagă pleiadă de dirijori şi muzicieni de elită fuseseră obligaţi să plece, la fel se întâmplase cu câţiva dintre cei mai talentaţi regizori ai Germaniei. Unii au prosperat în exil, alţii nu; toţi ştiau că dificultăţile pe care cultura şi artele aveau să le întâmpine în al Treilea Reich aveau să fie incomparabil mai mari decât cele pe care urmau să le întâlnească ei în străinătate.

Ce li se pregătea iubitorilor de artă şi cultură rămaşi în Germania după 1933 a fost ilustrat foarte sugestiv de o nouă piesă de teatru, dedicată lui Hitler la cererea sa, şi a cărei premieră a avut loc la Teatrul de Stat din Berlin pe 20 aprilie 1933, cu ocazia aniversării lui Hitler. Hitler şi alţi membri ai elitei naziste, inclusiv Goebbels, erau prezenţi în public. Pe scenă, rolurile principale erau jucate de Veit Harlan, devenit în scurt timp unul dintre pilonii de bază ai cinematografiei germane în perioada celui de-al Treilea Reich, de popularul actor Albert Bassermann, care acceptase rolul numai după o cerere personală din partea lui Goebbels, pe care se simţise incapabil să o refuze, şi de Emmy Sonnemann, o tânără actriţă faţă de care Hermann Göring avea mai mult decât un interes trecător, de vreme ce i-a devenit a doua soţie, puţin timp după aceea. La sfârşitul acestei drame patriotice, nu s-a aplaudat; în schimb, întreaga audienţă s-a ridicat în picioare la unison şi a cântat Imnul lui Horst Wessel. Numai după aceea au început aplauzele, întreaga distribuţie dând salutul nazist de mai multe ori, cu excepţia lui Bassermann, care şi-a încrucişat mâinile peste piept şi s-a înclinat, după tradiţia teatrală; căsătorit cu actriţa evreică Else Schiff şi descendent al unei faimoase familii de oameni politici liberali, relaţiile sale cu noul regim nu erau tocmai bune şi a emigrat, împreună cu consoarta sa, în Statele Unite, în anul următor. Titlul piesei era *Schlageter* şi în scenă era pusă istoria revoltei naţionaliste anti-franceze în Renania Inferioară, la începutul anilor ’20. Autorul era Hanns Johst, un veteran de război care devenise cunoscut ca dramaturg expresionist. Johst gravitase spre Partidul Nazist în ultimii

ani ai deceniului al treilea. Metoda sa expresionistă s-a făcut simţită în ultima scenă, când plutonul de execuţie a fost instruit să tragă în personajul Schlageter, acum legat, din spatele scenei, astfel încât fulgerele armelor să treacă prin inima sa direct în auditoriu, invitând publicul să se identifice cu temele naziste ale sângelui şi sacrificiului şi să devină victime ale opresiunii franceze, alături de el.59

Dar piesa a devenit de îndată faimoasă pentru un motiv care nu avea nimic de-a face cu ostentaţia sau ipocrizia specifice nazismului, manifestate în timpul premierei. Graţie publicităţii masive de care a beneficiat, se credea despre ea că simboliza atitudinea nazistă faţă de cultură. Oamenii observau, fie mergând să vadă piesa, fie citind despre ea în presă, că unul dintre personajele principale, Friedrich Thiemann, jucat de Veit Harlan, respingea orice idee sau concept intelectual sau cultural, contrazicându-se, într-un număr de scene, cu studentul Schlageter, că ar trebui să fie înlocuite de sânge, rasă şi sacrificiu, pentru binele naţiunii. În decursul unui asemenea schimb de replici, Thiemann afirma: „Când aud «cultură», eliberez siguranţa Browningului meu!” 60 Pentru mulţi germani educaţi, afirmaţia părea să rezume atitudinea nazistă faţă de arte şi fraza s-a răspândit rapid, din gură în gură, fiind desprinsă complet de contextul ei original. Numaidecât, a început să fie atribuită diferiţilor lideri nazişti, dar în primul rând lui Hermann Göring, şi a fost simplificată pentru a se transforma într-o afirmaţie care prindea uşor, în întregime apocrifă, dar adeseori reluată: „Când aud cuvântul cultură, pun mâna pe armă!” 61

A

„Împotriva spiritului negerman”.

I

Cel mai cunoscut filosof german în ultimii ani ai Republicii de la Weimar, Martin Heidegger, dobândise o reputaţie formidabilă de gânditor în primul rând datorită publicării, în 1927, a masivei sale lucrări *Fiinţă şi timp*, un

tratat asupra întrebărilor filosofice fundamentale legate de sensul existenţei şi de natura umanităţii. Dificilă şi scrisă într-un limbaj abstract descurajant, lucrarea aplica metoda „fenomenologică” a profesorului şi predecesorului său la Catedra de Filosofie a Universităţii din Freiburg, Edmund Husserl, unor chestiuni care preocupaseră filosofia încă de pe vremea vechilor greci. Lucrarea a fost imediat considerată una clasică. În anii ce au urmat, gândirea lui Heidegger avea să aibă o influenţă semnificativă asupra existenţialiştilor francezi şi a adepţilor acestora. Pe termen mai scurt, însă, tonul pesimist reflecta emanciparea treptată a filosofului de religia catolică în care se născuse, în 1889, şi evoluţia sa spre un mod de gândire mai apropiat de protestantism. În primul rând, spre sfârşitul Republicii, Heidegger ajunsese să creadă în nevoia unei reînnoiri a vieţii şi a gândirii germane, în venirea unei noi ere a unităţii spirituale şi a salvării naţionale. La începutul anilor ’30, începuse să creadă că găsise răspunsul la căutările sale în naţional-socialism.62

În 1932 Heidegger stabilise deja contacte discrete cu liderii din Freiburg ai Ligii Studenţilor Germani Naţional-Socialişti. Era complet lipsit de experienţă în ceea ce priveşte administrarea unei universităţi, dar, din punctul de vedere al grupului puţin numeros de profesori nazişti, Heidegger a fost persoana potrivită pentru funcţia de rector când naziştii au venit la putere. Avea deopotrivă prestigiul academic şi convingerile politice necesare pentru a-l face acceptabil ca înlocuitor al profesorului liberal Wilhelm von Mollendorff, care ar fi trebuit să ocupe funcţia în aprilie 1933. Dornic să facă acest lucru, Heidegger a început să discute cu recent nazificatul Minister al Educaţiei din Baden, în vreme ce campania de calomnii din presa regională şi locală l-a convins pe Mollendorf să se dea la o parte. Profesorii nazişti l-au nominalizat pe Heidegger şi, în condiţiile unor presiuni venite atât din interiorul, cât şi din exteriorul universităţii, a fost ales, conform regulilor, rector pe 21 aprilie, printr-

un vot aproape unanim al profesorilor. Într-adevăr, singurul grup substanţial de profesori care nu l-au susţinut era alcătuit din 12 din cei 93 de profesori care deţineau o catedră, cei 12 fiind evrei. Cu toate acestea, nu li s-a permis să-şi exercite dreptul de vot, întrucât fuseseră suspendaţi din funcţii, în conformitate cu legea din 7 aprilie, de către Comisarul Reichului pentru Baden, Liderul regional Robert Wagner, deoarece erau „non-arieni”.63

Pe 27 mai, Heidegger a ţinut discursul inaugural ca rector. Vorbind profesorilor şi demnitarilor SA adunaţi, a declarat că „«libertatea» academică nu va mai reprezenta fundamentul vieţii universitare germane; această libertate nu e reală, e numai negativă. Înseamnă lipsa de preocupări, arbitrarul opiniilor şi al preferinţelor, lipsa de ancorare în a face sau nu anumite lucruri”. Venise timpul, a continuat, ca universităţile să-şi găsească ancora în naţiunea germană şi să-şi joace rolul în misiunea istorică pe care aceasta o îndeplinea. Studenţii germani erau în avangardă. Noul limbaj al principiului conducătorului era omniprezent în discursul lui Heidegger. În prima frază a spus audienţei că preluase „conducerea spirituală a acestei universităţi” şi a utilizat termenul pseudofeudal „suită” pentru a se referi la studenţi şi la personalul instituţiei, la fel cum naziştii procedau în sfera generală a pieţei muncii şi a relaţiilor de muncă chiar în acel moment. Cu concepte precum cele utilizate de noul rector, era clar că libertatea academică, oricum ar fi fost ea definită, ţinea de trecut.64 Pentru a da şi mai multă forţă simbolică acestei realităţi, la sfârşitul ceremoniei, profesorii participanţi au intonat imnul lui Horst Wessel, versurile melodiei fiind convenabil tipărite pe spatele programului, alături de instrucţiunile că mâna dreaptă trebuie ridicată în timpul celui de-al patrulea vers, iar interpretarea trebuia să se termine cu un strigăt de „Trăiască victoria!” (*Sieg Heil*!).*65*

Heiddeger şi-a iniţiat de îndată politica de aducere a universităţii sub control. Alăturându-se formal partidului

pe 1 mai, de „Ziua Muncii Naţionale”, în mijlocul unei publicităţi imense, a introdus principiul conducătorului în administraţia universitară, ocolind sau reducând la tăcere organismele colegiale reprezentative şi contribuind la redactarea proiectului unui legi aplicabile în Baden, prin care rectorul era transformat într-un „conducător”, pe termen nelimitat, al universităţii. A informat peste puţin timp Ministerul Educaţiei din Baden că „trebuie să ne dedicăm acum toate forţele cuceririi lumii oamenilor educaţi şi a cărturarilor pentru crearea unui nou spirit politic naţional. Nu va fi o luptă uşoară. Trăiască Victoria!” 66 Heidegger şi-a denunţat un coleg, pe chimistul Hermann Staudinger, autorităţilor statului, folosindu-se de acuzaţii false, şi a ajutat poliţia politică să-l ancheteze pe acesta, deşi până la urmă poliţia nu a fost convinsă, iar Staudinger, invocând importanţa naţională a muncii sale, a rămas în funcţie. Heidegger a fost, de asemenea, mai mult decât dispus să concedieze evreii din personalul universităţii, solicitând o excepţie numai pentru filologul renumit în plan internaţional, Eduard Fraenkel, care tot a fost demis, şi pentru Georg von Hevesy, un om cu contacte numeroase în exterior şi beneficiarul unor largi fonduri pentru cercetare din partea Fundaţiei Rockeffeler, care a fost păstrat până la plecarea sa în Danemarca, un an mai târziu. Printre evreii nevoiţi să se despartă de universitate se numărau chiar asistentul personal al lui Heidegger, Werner Brock, precum şi mentorul său, Edmund Husserl, deşi nu există nicio dovadă pentru povestea, repetată de nenumărate ori, potrivit căreia ar fi ordonat personal interzicerea accesului lui Husserl la biblioteca universităţii. Fiind un patriot naţionalist care îşi pierduse fiul pe câmpurile de luptă în Primul Război Mondial, Husserl se considerase prieten apropiat al lui Heidegger şi a fost profund tulburat de felul cum a fost tratat de acesta. „Numai viitorul va decide care a fost adevărata Germanie în 1933”, a scris pe 4 mai, „şi cine au fost adevăraţii germani – cei care subscriu la prejudecăţile rasiale mai

mult sau mai puţin mistico-materialiste, sau acei germani curaţi în inimă şi-n suflet, moştenitorii marilor germani din trecut, a căror tradiţie o venerează şi o continuă”. 67 Când Husserl a murit în 1938, Heidegger nu a participat la înmormântarea sa.68

Alăturându-se cultului larg răspândit şi în continuă ascensiune al lui Hitler, Heidegger le spunea studenţilor: „Führerul însuşi şi numai el *este* realitatea germană, prezentă şi viitoare, şi legea acestei realităţi. Studiaţi pentru a şti: din acest moment, toate lucrurile implică decizie şi toate acţiunile responsabilitate. *Heil* Hitler!” 69 Ambiţia sa a mers până la a încerca, în colaborare cu alţi rectori cu vederi asemănătoare, să ocupe un rol de frunte în întregul sistem universitar naţional. Într-un discurs ţinut pe 30 iunie 1933, s-a plâns că „revoluţia naţională” nu ajunsese încă în majoritatea universităţilor, provocând astfel o campanie intensă din partea studenţilor de la Heidelberg în favoarea excluderii rectorului de la acel moment, istoricul conservator Willy Andreas, care a fost înlocuit cu un candidat nazist, Wilhelm Groh, o săptămână mai târziu, pe 8 iulie.70 Dar Heidegger nu avea deloc experienţă politică şi în curând a fost prins în obişnuitele lupte intra-universitare privind numirea cadrelor, lupte în timpul cărora a fost depăşit în abilitate de birocraţii Ministerului Educaţiei din Baden şi a fost ridiculizat de studenţii în uniforme brune, care îl considerau un idealist.

La începutul lui 1934, apăruseră rapoarte la Berlin, conform cărora Heidegger se impusese ca „filosoful naţional-socialismului”. Dar pentru ceilalţi gânditori naziști, Heidegger era mult prea abstract, prea criptic ca să fie de vreun folos. Reuşise să câştige o influenţă substanţială printre colegii săi susţinând conectarea voluntară a universităţilor la viaţa naţiunii, printr-o nouă focalizare asupra valorilor fundamentale: cunoaşterea şi adevărul. Toate astea sunau foarte grandios. Dar deşi intervenţia sa a fost favorabil primită de mulţi naziști, la o privire mai atentă, asemenea idei nu păreau cu adevărat

compatibile cu cele ale partidului. Nu e de mirare că inamicii săi au putut conta pe sprijinul lui Alfred Rosenberg, a cărui ambiţie era să fie el însuşi filosoful naţional-socialismului. Refuzându-i-se un rol la nivel naţional şi din ce în ce mai frustrat din cauza detaliilor vieţii politice a lumii academice – care, din punctul său de vedere, părea să demonstreze trista absenţă a noului spirit despre care sperase că avea să pună stăpânire pe universităţi – Heidegger a demisionat din funcţie, în aprilie 1934, deşi a continuat să fie un susţinător al celui de-al Treilea Reich şi a refuzat constant, până la moartea sa în 1976, să-şi reconsidere sau să-şi ceară scuze pentru acţiunile sale din perioada 1933 – 1934.71

n

Conducerea nazistă nu a întâmpinat prea multe dificultăţi în problema universităţilor deoarece, spre deosebire de alte ţări, toate erau instituţii finanţate de stat, iar personalul de stat era asimilat funcţionarilor publici. Astfel, această categorie a fost direct afectată de legea din 7 aprilie, ce prevedea concedierea angajaţilor care nu prezentau încredere din punct de vedere politic. Până la începutul anului academic 1933 – 1934, 313 profesori plini fuseseră demişi, parte a unui total de 1 145 excluşi din cei 7 758 de profesori universitari în funcţie, adică 15% în ansamblu. La Berlin sau Frankfurt, proporţia urca până la o treime. Până în 1934, circa 1 600 din cei 5.000 de profesori universitari fuseseră obligaţi să renunţe la slujbe. Majoritatea celor demişi şi-au pierdut locul de muncă din motive politice; circa o treime au fost eliminaţi din cauză că au fost catalogaţi drept evrei.72 Rezultatul a fost un exod în masă al membrilor comunităţii academice; 15, 5% din profesorii universitari de fizică au emigrat, iar la Universitatea din Göttingen au fost expulzaţi atât de mulţi fizicieni şi matematicieni, încât activitatea didactică a fost serios perturbată.73 Cei care au plecat erau în general mai buni decât cei rămaşi; un studiu privind profesorii de biologie a demonstrat că cei 45 care şi-au

părăsit posturile şi au supravieţuit războiului aveau o medie de citări de persoană în indexul standard al lucrărilor ştiinţifice citate între 1945 şi 1954, în vreme ce media comparabilă obţinută de cei 292 care au rămas a fost de numai 42.74

Oameni de ştiinţă faimoşi la nivel mondial au fost demişi din posturile din universităţile şi institutele de cercetare germane, dacă erau evrei, aveau soţii evreice sau erau critici cunoscuţi ai naziştilor. Printre ei se numărau douăzeci de foşti sau viitori câştigători ai Premiului Nobel: Albert Einstein, Gustav Hertz, Erwin Schrödinger, Max Bom, Fritz Haber, şi Hans Krebs. Einstein, a cărui teorie a relativităţii revoluţionase fizica modernă, îşi avea reşedinţa la Berlin de douăzeci de ani. În timpul unei vizite în America în ianuarie-februarie 1933, a denunţat de la distanţă violenţa şi brutalitatea nazistă dezlănţuită după incendierea Reichstagului. Guvernul a răspuns confiscându-i proprietăţile, în vreme ce Ministerul Educaţiei a ordonat Academiei Prusace de ştiinţe să-l excludă. Einstein a prevenit aceasta dându-şi singur demisia, provocând astfel o dispută publică în care Academia l-a acuzat că propagase în străinătate poveşti de doi bani despre atrocităţi. A plecat în Statele Unite din nou şi şi-a petrecut restul vieţii la Princeton.75 „Cred că ştiţi”, i-a scris, pe 30 mai, colegului său Max Bom, plecat şi el în exil, „că nu am avut niciodată o părere extraordinară despre germani (din punct de vedere moral şi politic). Dar trebuie să recunosc că amploarea brutalităţii şi a laşităţii lor m-a surprins întrucâtva”. 76

Chimistul Fritz Haber nu împărtăşea instinctele pacifiste şi internaţionaliste ale lui Einstein; dimpotrivă, fusese în mare parte responsabil pentru dezvoltarea gazelor toxice ca instrument de luptă în 1914 – 1918 şi, deşi evreu, nu fusese demis din cauza serviciilor din timpul războiului; dar concedierea multor colegi evrei de-ai săi din institute l-a făcut să se simtă obligat să demisioneze pe 30 aprilie 1933, declarând deschis că nu accepta să i se

spună cu cine să colaboreze şi cu cine nu. A plecat la Universitatea din Cambridge, unde nu a fost fericit şi a murit un an mai târziu.77 Pierderea unor personalităţi atât de celebre precum aceasta era profund îngrijorătoare pentru mulţi membri ai comunităţii ştiinţifice germane. În mai, Max Planck, un neevreu celebrat ca mare om de ştiinţă şi, la acea vreme, preşedinte al principalei instituţii de cercetare germane, Societatea Kaizerul Wilhelm, s-a dus să protesteze personal în faţa lui Hitler. A fost întâmpinat cu o declaraţie justificatoare, şi-a amintit mai târziu, potrivit căreia era imposibil să se facă distincţie între evrei: „Evreii sunt toţi comunişti şi aceştia sunt inamicii mei […] Toţi evreii se agaţă unul de altul ca scaiul. Oriunde se află un evreu, imediat se adună alţi evrei, de toate categoriile”. 78

Haber, asemenea altor oameni de ştiinţă evrei, inclusiv laureatul Premiului Nobel James Franck, un fizician experimental de la Universitatea din Göttingen, au protestat public împotriva tratamentului aplicat celorlalţi oameni de ştiinţă evrei şi au demisionat chiar dacă, în calitate de veterani de război, ar fi fost exceptaţi şi ar fi putut continua să lucreze. Acuzat de sabotaj într-o scrisoare colectivă semnată de patruzeci şi doi dintre colegii săi – numai unul dintre ei provenea din domeniul fizicii şi al matematicii – Franck a plecat fără tragere de inimă, în Statele Unite. Reacţia Facultăţii de Medicină de la Heidelberg faţă de concedierea colegilor evrei era remarcabilă exact din cauza faptului că era atât de neobişnuită: într-o declaraţie oficială trimisă Ministerului Educaţiei din Baden pe 5 aprilie 1933, decanul, Richard Siebeck, a subliniat contribuţia evreilor la ştiinţa medicală şi a criticat „violenţa impulsivă” care distrugea autonomia şi responsabilitatea în interiorul Universităţii.79 Exemplul său şi cel al facultăţii sale nu a fost imitat de mulţi. Majoritatea oamenilor de ştiinţă neevrei care au rămas, cu Max Planck în frunte, au încercat să păstreze integritatea şi neutralitatea politică a propriei cercetări ştiinţifice

afişând o atitudine aparent favorabilă regimului. Planck a început să ţină discursuri la reuniuni ale Societăţii Kaizerul Wilhelm utilizând salutul nazist, din dorinţa de a evita noi epurări. Werner Heisenberg, un fizician câştigător al Premiului Nobel pentru cercetările sale în domeniul mecanicii cuantice, susţinea că era important să rămână în Germania pentru a păstra intacte valorile ştiinţifice. Dar cu timpul a devenit clar că luptau într-o bătălie fără sorţi de izbândă.80

Marea majoritate a profesorilor germani au rămas în funcţii. Profund conservatori ca orientare politică, majoritatea împărtăşeau punctul de vedere al partenerilor de coaliţie naţionalişti ai lui Hitler, care susţineau că democraţia weimareză reprezentase un dezastru şi că restaurarea ierarhiilor şi a structurilor tradiţionale era demult necesară. Cu toate acestea, mulţi au mers mai departe şi au întâmpinat favorabil crearea statului naţional-socialist, în special cei din domeniile umaniste şi ale ştiinţelor sociale. Pe 3 martie, aproximativ trei sute de profesori universitari au lansat un apel la adresa alegătorilor pentru a-i susţine pe nazişti, iar în mai, nu mai puţin de şapte sute au semnat un apel în numele lui Hitler şi al Statului Naţional-Socialist. La Universitatea di Heidelberg, sociologul Arnold Bergsträsser a justificat unificarea de către regim a statului şi a societăţii ca o modalitate de a anula efectele eşecului jalnic al democraţiei; în acelaşi timp, avocatul Walter Jellinek apăra „revoluţia” ca fiind „anti-liberală”, dar nu „anti-democratică”, declarând că cetăţenii puteau câştiga demnitatea de a fi oameni pe de-a-ntregul numai prin subordonarea lor statului. Membru al Partidului Popular German şi puternic oponent de dreapta al Republicii de la Weimar, Jellinek era de acord că măsurile antievreieşti ale regimului erau necesare din cauza supraaglomerării profesiunilor academice. De asemenea, era de părere – şi în aceasta îi preceda pe istoricii de mai târziu – că autoritatea lui Hitler avea să fie limitată de existenţa altor

centre de putere din Reich. Dar oricare ar fi fost cazurile în care afirmaţia era adevărată, ea nu era valabilă în ceea ce privea politica faţă de evrei, iar Jellinek făcea parte din această ultimă categorie, fiind înlăturat de la catedra sa în cursul revoluţiei naţionaliste, pe care o întâmpinase cu atâta bucurie. Alţi profesori de la aceeaşi facultate au cerut ca legea să fie expresia sufletului poporului şi ca judecătorii să dea verdicte în concordanţă cu ideologia nazistă. Profesorul de germană declara că revoluţia naţională oferise un sens nou, patriotic, studiului limbii germane. A condamnat „gândirea evreiască" şi „literatura evreiască", responsabile pentru subminarea „voinţei de a trăi" a Germaniei.81

În foarte scurt timp, recent nazificatele Ministere ale Educaţiei au făcut din criteriul politic criteriul central nu numai pentru numiri, dar şi pentru predare sau cercetare. Ministrul Educaţiei al Reichului, Bernhard Rust, şi-a rezervat puteri extinse în acest domeniu. Ministrul bavarez al Culturii a afirmat, în cadrul unei întruniri a profesorilor la München, în 1933: „Din acest moment, nu mai depinde de dumneavoastră să stabiliţi dacă un anume lucru este adevărat sau nu, ci dacă este în interesul Revoluţiei Naţional-Socialiste".82 Liderii nazişti nu erau interesaţi de tradiţionala libertate a predării şi cercetării sau de valorile tradiţionale ale lumii universitare. Mai mult, nu le păsa mai deloc de ştiinţă în sine. Când preşedintele consiliului de administraţie al I.G. Farben, chimistul laureat al Premiului Nobel Carl Bosch, l-a întâlnit pe Hitler, în vara lui 1933, pentru a se plânge de pagubele aduse intereselor ştiinţifice ale Germaniei prin demiterea profesorilor evrei, a avut parte de o primire ostilă. Numărul demiterilor era mare în special în domeniul fizicii, a afirmat, unde 26% din personalul universitar fusese concediat, inclusiv 11 câştigători ai Premiului Nobel, şi în cel al chimiei, unde cifra era de 13%. Toate acestea subminau grav ştiinţa germană. Întrerupându-l brusc pe bătrânul om de ştiinţă, Hitler i-a spus că nu ştia nimic despre toate astea, dar că

Germania se putea descurca încă o sută de ani fără fizică sau chimie; apoi, şi-a sunat aghiotantul şi i-a spus că Bosch dorea să plece.83

În

Studenţii erau cei care jucau rolul central în procesul de coordonare a universităţilor. Au organizat, în ziarele locale, campanii împotriva profesorilor nedoriţi, au tulburat prelegerile acestora şi au condus detaşamentele de cămăşi brune în timpul percheziţiilor la domiciliu şi al raziilor. O altă tactică era aceea de a sublinia lipsa de angajament politic a unor profesori prin invitarea unor personaje apropiate regimului, ca Heidegger, despre care se ştia cu certitudine că aveau să-şi manifeste sprijinul, lucru pe care alţii uneori nu-l făceau. La Universitatea din Heidelberg, un activist nazist a dat peste cap activitatea profesorului de fizică Walter Bothe, organizând marşuri prelungite ale unor detaşamente SS pe acoperişul institutului acestuia, chiar deasupra biroului său.84 Rectori respectaţi şi conducători de instituţii au fost, unul după altul, daţi la o parte în favoarea unor personaje adeseori mediocre, a căror singură calificare pentru noul post era aceea de a fi nazist şi de a beneficia de sprijinul organizaţiilor studenţilor nazişti. O figură tipică pentru această categorie era Ernst Krieck, nazist fervent, teoretician al supremaţiei masculine, care a devenit rector la Frankfurt, în 1933; până la brusca sa promovare, fusese un profesor modest de pedagogie, la colegiul de specialitate al oraşului.85 La Universitatea Tehnică din Darmstadt, asistentul Karl Lieser, membru al Partidului Nazist din 1933, a provocat furia colegilor săi de la Departamentul de Arhitectură după ce, în luna mai, i-a denunţat pe mulţi dintre ei Ministerului Educaţiei din Hesse; scandalizat, Senatul Universităţii i-a interzis lui Lieser să mai predea, a cerut Ministerului să-l demită şi a închis temporar Universitatea, în semn de protest. A doua zi însă, studenţii au redeschis şi au ocupat clădirile, în vreme ce Ministerul l-a desemnat rector interimar pe

primarul oraşului Darmstadt. Profesorii au cedat în faţa presiunii. Lieser şi-a reprimit drepturile şi a devenit el însuşi profesor în 1934. În 1938, ajunsese deja rector. Aceste evenimente, repetate peste tot în universităţile germane, au marcat un declin accentuat al autorităţii tradiţionale a categoriei profesorilor. „Avem universitatea sub control", a declarat liderul studenţilor nazişti din Leipzig, Eduard Klemt, „şi putem face tot ce vrem cu ea".86

Uniunile studenţeşti nu s-au mulţumit cu accelerarea procesului de nazificare a cadrelor didactice. Au solicitat, în egală măsură, să aibă un rol în numirea profesorilor şi reprezentanţi în comitetele disciplinare. Acestea s-au dovedit a fi, însă, o exagerare inacceptabilă. Participarea corpului studenţesc la deciziile luate în aceste chestiuni contrazicea direct principiul conducătorului. Încă din vara lui 1933, ministerele nazificate ale educaţiei şi autorităţile universitare începuseră să combată dezordinile studenţeşti, interzicând studenţilor să înlăture şi să distrugă cărţi controversate din biblioteci şi blocând un plan al uniunii naţionale a studenţilor de a ridica un stâlp al infamiei în fiecare universitate, unde lucrările profesorilor „negermani" să poată fi bătute în cuie. Niciun student nu a primit sancţiuni disciplinare pentru comportament turbulent de natură politică, în primele şase luni ale lui 1933, în ciuda tulburărilor şi a violenţelor masive care au paralizat practic viaţa universitară în această perioadă. Dar mesajul era acum clar: după cum declara Ministerul prusac al Educaţiei, era de datoria uniunilor studenţeşti „să păstreze ordinea şi disciplina printre toţi membrii".87 Totuşi, înainte ca aceasta să se întâmple, studenţii au dat cea mai dramatică şi mai notorie lovitură libertăţii intelectuale şi autonomiei academice, printr-o acţiune ale cărei ecouri s-au făcut auzite în toată lumea şi care este şi astăzi amintită ori de câte ori cineva se gândeşte la nazism.

Pe 10 mai 1933, studenţii germani au organizat o

„acţiune împotriva spiritului negerman” în nouăsprezece oraşe universitare din ţară. Au alcătuit o listă de cărţi „negermane”, le-au scos din toate bibliotecile pe care le-au găsit, le-au adunat în pieţele publice şi le-au dat foc. La Berlin, la arderea cărţilor a participat, la cererea studenţilor, şi Joseph Goebbels. Le-a spus că făceau „ce trebuie aruncând în flăcări spiritul malefic al trecutului” în cadrul a ceea ce descria ca fiind „o acţiune plină de forţă, măreaţă şi simbolică”. 88 Cărţile erau aruncate pe foc unele după altele, gestul fiind însoţit de sloganuri de genul: „Împotriva luptei de clasă şi a materialismului, pentru o comunitate naţională şi o concepţie idealistă: Marx, Kautsky; împotriva decadenţei şi a regresului moral, pentru disciplină şi moralitate în familie şi stat: Heinrich Mann, Ernst Glaeser, Erich Kästner”. Lucrările lui Freud au fost încredinţate flăcărilor pentru „înjositoarea exagerare a naturii animale a omului”, lucrările istoricului popular şi biografului Emil Ludwig au fost arse pentru „denigrarea […] marilor figuri” ale istoriei germane; scrierile jurnaliştilor pacifişti radicali Kurt Tucholsky şi Carl von Ossietzky au fost distruse pentru „aroganţa şi infatuarea lor”. O categorie în sine a fost rezervată lui Erich Maria Remarque, al cărui roman critic *Nimic nou pe frontul de vest* a fost aruncat pe foc „împotriva trădării literare a soldaţilor din Primul Război Mondial, pentru educaţia naţiunii în spiritul pregătirii militare”. Multe alte cărţi, în afara celor citite în aceste sloganuri-incantaţii, au fost aruncate pe ruguri. Ca o completare a acestei acţiuni, organizaţia naţională a studenţilor a dat publicităţii „douăsprezece teze împotriva spiritului negerman”, cerând introducerea cenzurii şi epurarea bibliotecilor şi declarând „Inamicul nostru este evreul şi oricine se supune lui”. 89

Pe 12 martie, într-un prolog al acestui eveniment, cămăşile brune jefuiseră biblioteca unui centru sindical din Heidelberg, ridicaseră cărţile şi le incendiaseră în faţa intrării. Această acţiune vizând cărţile şi ideile marxiste a fost spontană şi nu a avut alte consecinţe. Dar pe 10 mai,

arderea cărţilor a avut o amploare mult mai mare şi a fost mult mai bine pregătită. Studenţii scotociseră bibliotecile şi librăriile încă de la jumătatea lunii aprilie pentru a o pune la cale. Unii librari au refuzat curajos să pună în vitrine afişe ce făceau reclamă evenimentului, dar mulţi alţii au cedat ameninţărilor care însoţiseră cererile studenţilor. La Heidelberg, unde arderea cărţilor a avut loc pe 17 mai, studenţii au participat la o procesiune cu torţe, însoţiţi de membri SA, SS, ai Căştilor de Oţel, precum şi ai corpurilor de duel. Pe lângă cărţi, în foc au fost aruncate şi însemne comuniste şi social-democrate. Evenimentul a fost însoţit de intonarea imnului naţional şi a imnului lui Horst Wessel. Au fost ţinute discursuri în care acţiunea era prezentată ca o lovitură dată „spiritului negerman”, reprezentat de scriitori ca Emil Julius Gumbel, statisticianul crimelor extremei drepte în anii Republicii de la Weimar, gonit de la catedra sa universitară încă din vara lui 1932. Republica asimilase acest spirit „subversiv evreiesc”; în cele din urmă, acum aparţinea istoriei.90

Toate acestea marcau punctul culminant al unei acţiuni generalizate „împotriva spiritului negerman” puse în mişcare cu câteva săptămâni înainte de către Ministerul Propagandei.91 Aşa cum s-a întâmplat de multe ori în istoria celui de-al Treilea Reich, manifestarea aparent spontană era, în realitate, coordonată de la centru, deşi nu de către Goebbels, ci de către uniunea naţională a studenţilor. Oficialul nazist responsabil pentru epurarea bibliotecilor din Berlin a pus, amabil, la dispoziţie o listă cu cărţile care trebuiau arse, iar biroul central al uniunii naţionale a studenţilor a furnizat lista de sloganuri ce trebuiau folosite în timpul ceremoniei. În acest fel, organizaţia studenţilor nazişti s-a asigurat că arderea cărţilor urma un curs asemănător în toate oraşele universitare unde avea loc.92 şi în toate localităţile din ţară unde unii studenţi au preluat iniţiativa, alţii i-au urmat. De pildă, la o sărbătoare a solstiţiului de vară din 1933, în orăşelul Neu-Isenburg, o mulţime numeroasă a

urmărit o stivă uriaşă de literatură „marxistă” arzând într-un spaţiu deschis, situat în spatele staţiei de pompieri. În vreme ce membrele clubului de gimnastică feminină dansau în jurul focului, liderul local de partid ţinea un discurs, urmat de intonarea imnului lui Horst Wessel de către mulţime. Arderea cărţilor nu era nicidecum un privilegiu rezervat numai celor cu educaţie înaltă.93

Universităţile germane în 1933

Arderea cărţilor de către nazişti reprezenta ecoul conştient al unui ritual mai vechi, executat de studenţii naţionalişti radicali cu ocazia sărbătoririi la Wartburg, în Thuringia, pe 18 octombrie 1817, la trei sute de ani de la lansarea Reformei de către Martin Luther, odată cu publicarea tezelor sale ce atacau Biserica Catolică. La finalul festivităţilor, studenţii aruncaseră simboluri ale autorităţii şi cărţi „negermane” precum *Code Napoléon*, pe un rug, într-un fel de execuţie publică. Poate că această acţiune furnizase un precedent pentru canoanele demonstraţiilor naţionaliste, dar în realitate nu avea mai nimic în comun cu imitaţia sa de mai târziu, din 1933, de vreme ce principala preocupare a Festivalului de la Wartburg era să-şi manifeste solidaritatea cu Polonia şi să demonstreze în favoarea libertăţii presei germane, afectate de cenzura strictă a regimului poliţienesc inspirat de prinţul Metternich. Totuşi, în momentul în care în

vechile centre de învăţătură ale Germaniei flăcările se ridicau spre cer, în acea zi de 10 mai 1933, încurajate sau tolerate de noile autorităţi universitare nazificate, mulţi trebuie să-şi fi amintit comentariul poetului Heinrich Heine legat de acel eveniment, din urmă cu mai bine un veac: „Acolo unde cărţile sunt arse, până la urmă vor fi arşi şi oameni”. 94

IV

În această atmosferă de violenţă, intimidare şi brutalitate creată de asaltul nazist asupra societăţii civile în primele luni ale lui 1933, în special un anume grup de germani, unul nu foarte numeros, a devenit ţinta unei uri şi ostilităţi intense: evreii germani. Explicaţia nu rezida în faptul că ar fi fost oponenţi declaraţi ai nazismului precum comuniştii şi social-democraţii sau ar fi fost nevoie, ca parte a efortului nazist de a crea un stat dictatorial, monopartinic, de intimidarea lor pentru a-i aduce sub control, aşa cum fusese cazul celorlalte grupuri politice şi sociale. Atacul nazist împotriva evreilor avea un caracter esenţialmente diferit. După cum foarte bine o ilustrau expulzările evreilor din Academia Prusacă de Arte, din orchestrele importante, din şcolile de arte sau muzee, naziştii vedeau în evrei depozitarii unui spirit străin, negerman, şi în înlăturarea lor o parte esenţială a revoluţiei care avea să redea Germaniei „germanitatea”. Antisemitismul avusese întotdeauna o relaţie foarte îndoielnică şi indirectă cu rolul şi poziţia reală a evreilor în societatea germană, majoritatea ducând o existenţă obişnuită, ireproşabilă şi având simpatii politice mai degrabă conservatoare. Dar încă de la începuturile preluării puterii de către nazişti, au simţit întreaga forţă a urii dezlănţuite a cămăşilor brune. Mai mult, încă din toamna lui 1932, membri ai SA organizaseră o serie de atacuri cu bombă asupra unor magazine sau firme evreieşti, a unor sinagogi sau a altor clădiri. În săptămânile ce au urmat desemnării lui Hitler în funcţia de cancelar, cămăşile brune au pătruns cu forţa în sinagogi şi

au profanat obiectele religioase, au spart vitrinele magazinelor evreieşti şi i-au supus pe evrei unor acte nediscriminatorii de umilinţă, răzându-le bărbile sau obligându-i – într-un fel de copie a unei pedepse inventate de fasciştii italieni, să bea cantităţi considerabile de ulei de ricin.95 Violenţa a atins noi culmi după alegerile din 5 martie. La o zi după scrutin, bande de cămăşi brune au devastat Kurfürstendamm, o stradă comercială la modă în Berlin, pe care naziştii o considerau o zonă de adunarea a evreilor, vânându-i pe evrei şi bătându-i. La Breslau, o bandă de membri SA l-a răpit pe directorul evreu al teatrului, bătându-l cu bastoane de cauciuc şi bice până l-au lăsat aproape mort. La Königsberg, în Prusia Orientală, o sinagogă a fost incendiată şi un om de afaceri evreu a fost răpit şi bătut atât de violent, încât a decedat ulterior din cauza rănilor. Grupuri de cămăşi brune au murdărit vitrinele magazinele evreieşti din mai multe localităţi şi au împiedicat accesul clienţilor.96

La Breslau, membri ai Secţiunilor de Asalt i-au agresat pe judecătorii şi avocaţii evrei în clădirea tribunalului. Instanţele şi-au întrerupt activitatea şi, când s-au reunit, Preşedintele Curţii, sub presiunea cămăşilor brune, a decretat că, din acel moment, numai 17 dintre cei 364 de avocaţi evrei care practicau la Breslau aveau dreptul să intre în clădirea tribunalului. Alte grupuri de membri SA au pătruns în tribunalele din toată Germania, i-au târât afară din şedinţe pe judecătorii şi avocaţii evrei, i-au bătut şi le-au spus să nu se mai întoarcă. Problemele create erau prea mult chiar şi pentru Hitler, care a cerut, pe 10 martie, încetarea tuturor „acţiunilor individuale” de acest tip dacă ele tulburau funcţionarea instituţiilor statului sau dăunau economiei (problemă în care primise deja plângeri din partea unor cercuri de afaceri influente, de la Reichsbank în jos). Totodată, Hitler a forţat liderii nazişti din Leipzig să anuleze un atac plănuit asupra Curţii Reichului cu scopul de a-i alunga pe avocaţii evrei.97 Pentru tribunalele aflate mai jos în ierarhie, lucrurile

stăteau complet diferit şi în aceste cazuri nu a intervenit. Presa nazistă a continuat să publice îndemnuri frenetice pentru epurarea sistemului judiciar şi a profesiunilor juridice de evrei, campania fiind sprijinită de un flux de petiţii adresate, cu acelaşi scop, Ministerului de Justiţie al Reichului de către grupurile „naţionaliste” de avocaţi. Realitatea era că, în vreme ce atacurile asupra magazinelor şi a afacerilor evreieşti erau îngrijorătoare pentru partenerii naţionalişti de coaliţie ai lui Hitler, atacurile asupra avocaţilor evrei în general nu erau. În cazul profesiunilor juridice, atacurile au întâmpinat foarte puţină rezistenţă, chiar şi din partea celor care le dezaprobau. Judecătorul stagiar Raimund Pretzel se afla în biblioteca tribunalului din Berlin când cămăşile brune au năvălit în clădire, dându-i afară foarte zgomotos pe evrei. „O cămaşă brună s-a apropiat, oprindu-se în faţa biroului meu”, îşi amintea ulterior. „«Eşti arian?» înainte să mă pot gândi, am răspuns «Da.» S-a uitat îndeaproape la nasul meu – şi a plecat. Mi-a năvălit sângele în obraji. Ruşinea, înfrângerea le-am simţit o clipă prea târziu […] Ce ruşine să-mi cumpăr, cu un simplu răspuns, dreptul de a sta liniştit alături de hârtiile mele!” 98

Intervenţia lui Hitler a provocat numai o scădere în intensitate a succesiunii de evenimente violente, dar nu a reuşit nicidecum să le oprească în totalitate. La mai puţin de o jumătate de lună după aceea, începuseră din nou. Pe 25 martie 1933, treizeci de cămăşi brune din afara oraşului au pătruns în casele locuitorilor evrei din Niederstettem, în sud-vestul ţării, i-au strâns pe bărbaţi în primărie şi i-au bătut cu o sălbăticie abia controlată; în aceeaşi dimineaţă, în oraşul vecin Creglingen, un incident similar a provocat moartea a doi dintre cei optsprezece evrei supuşi aceluiaşi tratament. Administratorul regional al Bavariei Inferioare raporta, pe 30 martie:

Devreme în dimineaţa zilei de 15 a acestei luni, spre ora 6, un camion încărcat cu mai mulţi bărbaţi în uniforme întunecate a apărut în faţa locuinţei comerciantului evreu

Otto Selz, la Straubing. Selz a fost scos din casă îmbrăcat încă în cămaşă de noapte şi a fost urcat în camion. În jur de 9.30, Selz a fost descoperit într-o pădure de lângă Weng, în districtul Landshut, împuşcat [...] Câţiva ţărani susţin că au observat brasardele roşii cu zvastica, purtate de unii din bărbaţii din camion".

După cum o sugera intervenţia lui Hitler, aceste incidente nu erau parte a unui plan prestabilit. Ele erau în primul rând expresia urii antisemite, a furiei şi violenţei aflate în inima nazismului la toate nivelurile. Brutalitatea trupelor de asalt se îndreptase până atunci în principal împotriva Stindardului Reichului şi a Ligii Luptătorilor Frontului Roşu, dar acum victoria electorală a naziştilor o eliberase în toate direcţiile. Fără a fi limitată de intervenţia poliţiei sau de orice ameninţare reală de a i se răspunde cu acţiuni în justiţie, s-a dezlănţuit în special sub forma atacurilor împotriva evreilor. În ciuda dorinţei de a controla violenţele, în realitate liderii nazişti au continuat să le încurajeze prin retorica lor, prin omniprezentele diatribe antisemite din presa nazistă, în frunte cu *Die Stürmer*, al lui Julius Streicher.100 Conform unei estimări fără îndoială incomplete, cămăşile brune naziste au ucis 43 de evrei până la sfârşitul lui iunie 1933.101

Aceste incidente nu au trecut neobservate în străinătate. Corespondenţii berlinezi ai presei internaţionale relatau că văzuseră evrei cu sângele şiroindu-le pe faţă, prăbuşiţi pe străzile din capitală, după ce fuseseră bătuţi până îşi pierduseră cunoştinţa. Articole critice au început să apară în presa britanică, franceză şi americană.102 Pe 26 martie, ministrul de Externe conservator, von Neurath, i-a spus jurnalistului american Louis P. Lochner că această „propagandă a atrocităţilor", pe care o descria ca fiind o reminiscenţă a miturilor legate de atrocităţile comise în Belgia de trupele germane în 1914, era cel mai probabil parte a unei campanii concertate de dezinformare despre guvernul german; revoluţiile erau inevitabil însoţite de „anumite excese".

Spre deosebire de Neurath, Hitler descria relatările drept „calomniile legate de atrocităţile asupra evreilor”. La o întrevedere cu Goebbels, Himmler şi Streicher la Berchtesgaden în aceeaşi zi, Hitler s-a hotărât să acţioneze pentru a canaliza energiile antisemite ale membrilor de partid într-o acţiune concertată. Pe 28 martie, a ordonat tuturor eşaloanelor partidului să pregătească un boicot al magazinelor şi firmelor evreieşti care să fie pus în practică pe 1 aprilie. Acţiunea a fost aprobată de cabinet a doua zi.103 Departe de a fi un răspuns pripit, impulsiv, la „campania atrocităţilor” din străinătate, boicotul era avut în vedere de mai mult timp în cercurile naziste, mai ales în cele ostile faţă de marile firme „evreieşti” precum magazinele universale sau casele financiare. Naziştii porneau, nu era nici prima, nici ultima dată, de la premisa existenţei unei identităţi de interese, a unei legături conspirative chiar, între evreii europeni şi cei americani, o identitate care pur şi simplu nu exista. Era necesar să li se demonstreze evreilor, scria Goebbels în versiunea publicată a jurnalului său, „că cineva este hotărât să meargă până la capăt”.104

Lipsa de fundament a unor asemenea convingeri a fost ilustrată când Asociaţia Centrală a Cetăţenilor Germani de Credinţă Ebraică a trimis o telegramă Comitetului Evreiesc American de la New York, în care îi cerea să renunţe la „demonstraţiile ostile Germaniei”, numai pentru a primi un refuz tăios, în pofida diviziunilor existente în interiorul comunităţii evreieşti americane. Demonstraţiile de protest dintr-un număr de oraşe germane de pe 27 martie au fost urmate de o campanie de boicotare a produselor germane, care a înregistrat un succes crescând în lunile ce au urmat lui 1 aprilie.105 Toate acestea nu au făcut decât să-i confirme lui Goebbels părerea că boicotul ar trebui continuat „cu cea mai mare duritate”. „În cazul în care campania de calomnii din exterior continuă, atunci va fi oprit”, a adăugat, „altfel va începe o luptă până la moarte. Astăzi, evreii germani

trebuie să-şi influenţeze camarazii rasiali din lume, altfel nu vor putea scăpa de pedeapsă aici”. Când Goebbels a circulat cu maşina prin Berlin, pe data de 1 aprilie, pentru a verifica progresul boicotului, s-a declarat mai mult decât satisfăcut: „Toate magazinele evreieşti sunt închise. Gărzi SA stau în faţa intrărilor.

Publicul şi-a declarat solidaritatea. Peste tot, disciplină exemplară. Un spectacol impozant!” Spectacolul a fost făcut şi mai dramatic de o demonstraţie masivă a „150.000 de muncitori berlinezi” împotriva „defăimării din străinătate” în acea după-amiază şi de un marş a peste 100.000 de membri ai Tineretului hitlerist seara. „Există, relata Goebbels, o stare indescriptibilă de mânie clocotindă [...] Boicotul este o mare victorie morală pentru Germania”. Atât de mare era succesul, încât a doua zi putea raporta: „Statele străine încep să se trezească la realitate”. 106

Germanii care au citit relatarea lui Goebbels când a fost publicată, câteva luni mai târziu, ştiau, însă, că prezentase într-o lumină optimistă din punct de vedere nazist evenimentele din 1 aprilie. Nu există nicio îndoială asupra nivelului activităţii trupelor de asalt, care afişaseră peste tot pancarte în culori ţipătoare cu mesajul: „Nu cumpăraţi nimic din prăvăliile şi magazinele universale evreieşti!”, ordonându-le să nu folosească avocaţi sau doctori evrei şi informându-i, pentru a evita orice neînţelegere, asupra presupusului motiv al întregii acţiuni: „Evreul ne ponegreşte în străinătate”. Camioane împodobite cu postere similare şi pline de membri SA goneau pe străzi, iar unităţile SA şi ale Căştilor de Oţel aşteptau ameninţător în faţa intrărilor în magazinele evreieşti, cerând documentele de identitate ale cumpărătorilor care intrau. Multe magazine neevreieşti au pus afişe ce făceau cunoscut faptul că erau „firme german-creştine recunoscute”. În ceea ce priveşte cămăşile brune, conducerea nazistă a făcut un lucru foarte clar: această acţiune împotriva evreilor avea să fie coordonată de la

centru şi nu aveau să existe acte violente individuale. Trupele de asalt care au implementat boicotul pe 1 aprilie s-au abţinut, într-adevăr, de la încălcări serioase ale ordinii şi s-au menţinut la nivelul ameninţărilor şi al intimidării. Foarte puţine pagube par să fi fost produse magazinelor în sine în acea zi, deşi în multe locuri cămăşile brune au mâzgălit sloganuri pe vitrine şi, în câteva localităţi, nu s-au putut abţine să nu spargă geamuri, să jefuiască marfa, să-i aresteze pe cei care obiectau sau să-i plimbe pe străzi şi să-i bată, când se prăbuşeau din cauza epuizării.107

Mulţimi de oameni s-au adunat în faţa magazinelor boicotate să vadă ce se întâmpla. Cu toate acestea, contrar relatărilor presei naziste, nu şi-au manifestat furia faţă de evrei, ci au rămas în cea mai mare parte pasivi şi tăcuţi. În unele locuri, inclusiv la două magazine universale din München, au existat chiar şi mici contrademonstraţii ale cetăţenilor, unii dintre ei purtând insigne ale Partidului Nazist, care încercau să treacă de gărzile SA postate la intrări. La Hanovra, cumpărători hotărâţi au încercat să intre cu forţa în magazinele evreieşti. În majoritatea locurilor, însă, puţini oameni au intrat. Din acest punct de vedere cel puţin, boicotul a fost un succes. Pe de cealaltă parte, unele oraşe de mici dimensiuni nu au implementat boicotul deloc. Peste tot, mulţi comercianţi evrei şi-au închis oricum magazinele, din dorinţa de a evita neplăcerile. Avertizaţi în prealabil de organizarea boicotului, mulţi oameni s-au înghesuit cu o zi înainte să cumpere produsele necesare din magazinele evreieşti, spre iritarea presei naziste. Un tânăr soldat şi prietena sa au fost auziţi într-un cinematograf în seara dinaintea boicotului discutând ce ar fi trebuit să facă. „De fapt, nimeni nu poate cumpăra nimic de la evrei”, a spus el; „dar e atât de ieftin”, i-a răspuns ea. „Atunci e de proastă calitate şi nu ţine”, a fost replica lui. „Nu e adevărat, a ripostat ea, e la fel de bun şi ţine la fel de mult, la fel ca în magazinele creştine – şi e mult mai ieftin”. 108

Numai micile prăvălii şi firme au fost afectate de

boicot; cele mai mari companii evreieşti, care fuseseră ţinta majorităţii atacurilor retorice ale naziştilor, au fost scutite, din cauza importanţei lor pentru economia naţională şi pentru că erau angajatori substanţiali, care ar fi fost nevoiţi să facă concedieri dacă boicotul avea cu adevărat un impact serios asupra situaţiei lor economice. Numai lanţul de magazine universale Tietz avea 14.000 de angajaţi. Organizaţia angajaţilor nazişti din uriaşa editură Ullstein observa că, şi în condiţiile în care compania nu era vizată de boicot, interzicerea multora din publicaţiile sale provoca concedierea multor „camarazi naţionali buni", ceea ce ilustra riscurile economice ale politicilor regimului.109 Toate acestea făceau din boicot un eveniment mult mai puţin impresionant decât afirmase Goebbels. Lipsa generală a opoziţiei publice a fost izbitoare, dar la fel de izbitoare a fost şi lipsa entuziasmului publicului; această combinaţie avea să se repete în anii următori, ori de câte ori regimul lansa măsuri antisemite de un fel sau altul. Dându-şi seama de problemele pe care le ridica boicotul, atât pentru economie, cât şi pentru reputaţia regimului în exterior, Hitler şi partidul au renunţat tacit la ideea de a-l mai continua la nivel naţional, în ciuda faptului că presa americană a continuat să tipărească „poveşti cu atrocităţi", despre violenţa nazistă împotriva evreilor în săptămânile şi lunile următoare. Dar ideea unui boicot a prins rădăcini în sânul mişcării naziste. În lunile ce au urmat, multe ziare locale au cerut, în mod repetat, cititorilor lor să nu sprijine magazinele evreieşti, în vreme ce activiştii de partid dintr-o mulţime de aşezări au aşezat adeseori „gărzi" în exteriorul clădirilor evreieşti şi au organizat campanii prin corespondenţă, pentru a-i mustra şi a-i pune în gardă pe acei clienţi care îndrăzneau să le treacă pragul.110

V

Un obiectiv major al boicotului fusese acela de a le face cunoscut membrilor obişnuiţi ai partidului că politica

antisemită trebuia să fie coordonată şi implementată de la centru, aşa cum Hitler scrisese cu mulţi ani în urmă, într-o manieră „raţională”, mai degrabă decât prin pogromuri sau acte de violenţă spontane. Astfel, boicotul a pregătit calea pentru adoptarea, de către politica evreiască a regimului nazist, a unui curs legal, sau cvasi-legal, urmând astfel declaraţiile programului partidului, conform cărora evreii nu puteau fi cetăţeni germani deplini şi, în consecinţă, nu se puteau bucura de drepturi civile depline. La o săptămână după boicot, pe 7 aprilie 1933, Legea pentru restaurarea administraţiei profesioniste îi adăuga pe evrei comuniştilor şi altor categorii, care nu prezentau încredere din punct de vedere politic, ca ţinte ale demiterilor din sistemul de stat. Funcţionarii „non-arieni”, definiţi într-o lege suplimentară din 11 aprilie ca oameni cu unul sau mai mulţi bunici „non-arieni, în special evrei”, urmau să fie pensionaţi, fiind exceptaţi (la insistenţele explicite ale lui Hindenburg) cei care erau veterani de război sau îşi pierduseră tatăl sau un fiu în luptă şi cei care îşi făcuseră stagiul militar înaintea Primului Război Mondial. Susţinută de Wilhelm Frick, Ministrul de Interne nazist al Reichului, care propusese o lege similară încă din 1925, pe când era doar un umil deputat în Reichstag, legea, de o manieră tipic nazistă, coordona măsuri deja în curs de implementare la nivel regional şi local, unde concedierile angajaţilor evrei din sectorul de stat începuse deja de câteva săptămâni. Clauze identice au fost aplicate şi avocaţilor evrei, acestea fiind redactate în paralel de Ministerul de Justiţie şi reunite într-o lege separată, votată în aceeaşi zi. Un decret din 25 aprilie „împotriva Supraaglomerării Şcolilor şi Universităţilor Germane” a redus drastic fluxul de germani evrei calificaţi în diferitele profesiuni prin impunerea unei cote de 5% elevi şi studenţi evrei în toate şcolile şi universităţile şi de 1, 5% pentru înscrierile din fiecare an. Excepţiile au însemnat că mulţi evrei au putut continua să lucreze – 336 dintr-un total de 717 judecători şi procurori evrei şi 3 167 dintr-un total de

4 585 de avocaţi evrei.111 Evreii est-europeni care imigraseră în Germania în timpul Republicii de la Weimar şi-au pierdut cetăţenia printr-o lege din 14 iulie 1933, măsură care fusese deja avută de vedere de guvernul lui Franz von Papen în 1932. Acest mănunchi de măsuri diferite a însemnat sfârşitul egalităţii civile de care se bucuraseră evreii în Germania, începând cu 1871.112

Evreii care nu şi-au pierdut slujbele au continuat să şi le exercite într-o atmosferă de suspiciune şi ostilitate continuă şi din ce în ce mai apăsătoare. Decretele au dat naştere unui val de denunţuri, motivate personal sau politic, şi mulţi avocaţi, funcţionari sau angajaţi ai statului au fost obligaţi să înceapă să-şi verifice obârşia sau chiar să fie supuşi unor examinări medicale care să stabilească presupusul lor profil rasial. Miniştrii şi conducătorii departamentelor administrative erau vehement ostili păstrării unei prezenţe evreieşti în instituţiile pe care le conduceau. Conservatori precum Herbert von Bismarck, Secretar de Stat la Ministerul de Interne al Prusiei, erau susţinători la fel de entuziaşti ai măsurilor antievreieşti ca aliaţii nazişti. În fond, măsurile menite să restrângă drepturile civile ale evreilor fuseseră parte a programului Partidului Conservator, ulterior Naţionalist, încă de la începutul ultimului deceniu al secolului al XIX-lea. Hitler a ţinut seama de părerea acestor oameni că politicile antisemite nu ar trebui să meargă prea departe, opunându-se, de exemplu, pe 7 aprilie, unei propuneri de a interzice medicilor evrei să-şi practice meseria şi asigurându-se că epurările nu aveau efecte negative asupra companiilor şi economiei. Totuşi, este un fapt că, în ceea ce priveşte aspectele principale ale politicii sale de marginalizare, la acel moment colegii săi naţionalişti îl susţineau complet.113

Şi în chestiunile în care statul prelua iniţiativa, alte instituţii urmau. Un aspect fundamental al întregului proces de coordonare de la toate nivelurile a fost reprezentat de excluderea evreilor din instituţiile recent

nazificate ca urmare a acestui proces, fie că vorbim de Asociaţia Germană de Box, care i-a exclus pe evrei pe 4 aprilie 1933, sau de Liga Germană de Gimnastică, al cărei rând să se „arianizeze” a venit pe 24 mai. Autorităţile municipale au început să interzică accesul evreilor la o serie de facilităţi publice, ca de pildă terenurile sportive.114 În orăşelul nord-german Northeim, unde în 1932 existau doar 120 de evrei practicanţi, boicotul de pe 1 aprilie a fost pus în practică cu jumătate de inimă, durând numai câteva ore şi nefiind deloc aplicat anumitor firme. Aici, ca şi în multe alte comunităţi, populaţia evreiască locală fusese în general acceptată, iar antisemitismul nazist era privit ca o retorică abstractă, fără aplicabilitate concretă în cazul evreilor, pe care tot oraşul îi cunoştea. Acum, boicotul a făcut clară realitatea situaţiei tuturor segmentelor societăţii. Veniturile medicului evreu local au început să scadă, de vreme ce pierduse pacienţi, iar asociaţiile voluntare locale, nu numai clubul de tir, dar şi Clubul Veteranilor, au început să renunţe la membrii evrei, de multe ori pentru „neprezentare”, deoarece evreii din partea locului ezitau să mai participe la viaţa asociaţională a oraşului; mulţi au demisionat înainte să li se mai ceară să demisioneze. Pentru fiecare vechi social-democrat care continua ostentativ să sprijine magazinele evreieşti, existau mai mulţi membri SA care cumpărau produse pe credit şi refuzau să le mai plătească. Până la sfârşitul verii lui 1933, în mijlocul unei avalanşe neîncetate de propagandă antisemită, pornită de la liderii politici de la toate nivelurile, de la ziare şi media, evreii din Northeim fuseseră efectiv excluşi din viaţa socială a oraşului. Şi ceea ce s-a întâmplat la Northeim s-a întâmplat peste tot în Germania.115

Unii evrei credeau că valul antisemit avea să treacă în curând, au încercat să-l explice logic sau au făcut tot ce le-a stat în putinţă ca să-l ignore. Mulţi, însă, erau într-o stare de şoc şi disperare. Oricât ar fi fost de răspândită

violenţa politică înainte de 30 ianuarie 1933, faptul că acum era aprobată oficial de către guvern şi era direcţionată atât de explicit împotriva populaţiei evreieşti din Germanie crea o situaţie care multora le părea complet nouă. Rezultatul a fost că evreii au început să emigreze din Germania, aşa cum intenţionaseră naziştii. Treizeci şi şapte de mii au plecat numai în 1933. Populaţia evreiască a Germaniei a scăzut de la 525.000, în ianuarie, la sub 500.000, la sfârşitul lui iunie; şi aceasta era numai scăderea numărului celor înregistraţi ca aparţinând credinţei ebraice. Mulţi alţii aveau să-i urmeze în anii ce aveau să vină. Dar mulţi au hotărât să rămână, mai ales dacă erau în vârstă.116 Pentru generaţia vârstnică, găsirea unei slujbe în străinătate era problematică, dacă nu imposibilă, mai ales în condiţiile în care multe din ţările de destinaţie erau încă în plină criză economică. Au preferat să-şi asume un risc în ţara pe care dintotdeauna o consideraseră a fi casa lor. Alţii nutreau iluzia că lucrurile aveau să se amelioreze din momentul în care instalarea regimului avea să fie completă. Energia tinerească a cămăşilor brune urma să fie fără îndoială îmblânzită, iar excesele Revoluţiei Naţional-Socialiste aveau să ia în curând sfârşit.

Un cetăţean evreu care nu-şi făcea nicio iluzie era Victor Klemperer. Se plânsese deja în jurnal despre „teroarea de dreapta” înainte de alegerile din 5 martie 1933, când nivelul acesteia era încă modest în comparaţie cu ce a urmat. A descoperit că era incapabil să accepte punctul de vedere al prietenilor săi, care îi sprijineau pe naţionalişti şi care susţineau scoaterea în afara lege a comuniştilor. Klemperer era deprimat de incapacitatea lor de a înţelege „adevărata distribuţie a puterii” în cabinetul lui Hitler. Teroarea premergătoare alegerilor, scria pe 10 martie, nu a fost altceva decât un „prolog moderat”. Violenţa şi propaganda îi aduceau aminte de revoluţia din 1918, numai că de data asta totul se petrecea sub semnul zvasticii. Deja începuse să se întrebe cât avea să i se mai

permită să-şi păstreze locul la universitate. O săptămână mai târziu scria: „Înfrângerea din 1918 nu m-a deprimat la fel de mult ca actuala situaţie. E cu adevărat şocant cum, zi după zi, forţa brută, încălcările legalităţii, cea mai groaznică ipocrizie şi o stare de spirit barbară devin regulă, fără niciun fel de ascunzişuri”. Atmosfera, a notat cu disperare pe 30 martie, cu două zile înaintea boicotului, era asemănătoare perioadei premergătoare unui pogrom din Evul Mediu sau din adâncurile Rusiei […] Noi suntem ostatici […] «Noi» – adică comunitatea ameninţată a evreilor. De fapt, mă simt mai degrabă ruşinat decât speriat. Şi mi-am imaginat dintotdeauna că secolul XX şi Europa Centrală sunt cu totul altceva decât secolul al XIV-lea şi România. Greşit!

Asemenea multor altor evrei germani conservatori, Klemperer, care era de acord cu majoritatea convingerilor naţionaliştilor, cu excepţia antisemitismului, insista, mai presus de toate, asupra identităţii sale germane. Loialitatea sa avea să fie greu pusă la încercare în lunile şi anii ce au urmat.

Germania, scria Klemperer pe 20 martie 1933, nu avea să fie salvată de guvernul lui Hitler, care părea să o conducă rapid spre o catastrofă. „Dincolo de asta, adăuga, cred că nu va putea să spele niciodată ruşinea de a-i fi căzut pradă”. A notat în jurnal demiterile succesive ale prietenilor şi cunoştinţelor sale printre evrei. S-a simţit vinovat când legea din 7 aprilie i-a permis să rămână în funcţie deoarece luptase pe front în 1914 – 1918. Egoismul, neputinţa şi laşitatea oamenilor şi mai mult decât orice antisemitismul vizibil şi pancartele anti-evreieşti jignitoare ale studenţilor săi îl exasperau. Soţia sa era bolnavă şi suferea de nervi, el îşi făcea griji din cauza problemelor cu inima. Ceea ce l-a făcut să continue în această perioadă a fost cumpărarea şi pregătirea unui teren la Doltzschen, la periferia Dresdei, unde intenţiona să construiască o casă pentru el şi soţia sa, precum şi scrierile academice; acestea, alături de compasiunea

umană şi curiozitatea sa intelectuală de nepotolit. În iunie, începuse deja să compileze în secret un dicţionar al terminologiei naziste. Primul termen înregistrat, pe 30 iunie 1933, a fost *custodie proiectivă.117*

O „revoluţie a distrugerii”?

I

Ofensiva nazistă împotriva evreilor în primele luni ale lui 1933 a fost primul pas al unui proces pe termen lung de eliminare a lor din societatea germană. În vara lui 1933, procesul respectiv era deja în plină desfăşurare. Acesta reprezenta esenţa revoluţiei culturale a lui Hitler, cheia – din punctul de vedere nazist – transformării culturale de ansamblu a Germaniei, care trebuia să elibereze spiritul german de influenţele „străine” ale comunismului, marxismului, socialismului, liberalismului, pacifismului, conservatorismului, experimentării artistice, emancipării sexuale şi ale multor altora. Toate aceste influenţe erau atribuite de nazişti influenţei maligne a evreilor, în ciuda dovezilor substanţiale care indicau contrariul. Excluderea evreilor din economie, din mass-media, din sectorul de stat şi din unele profesiuni era astfel parte a unui proces de emancipare şi purificare a rasei germane şi de a o pregăti pentru a se răzbuna pe cei care o umiliseră în 1918. Când Hitler şi Goebbels vorbeau în acea vară despre „Revoluţia Naţional-Socialistă”, asta voiau să spună în primul rând: o revoluţie culturală şi spirituală, prin care toate lucrurile „negermane” au fost suprimate fără îndurare.

Cu toate acestea, extraordinara viteză cu care a fost atinsă, această transformare sugera existenţa unor continuităţi puternice cu trecutul apropiat. Între 30 ianuarie şi 14 iulie 1933, naziştii reuşiseră să transforme deţinerea funcţiei de cancelar în cadrul unui guvern dominat de conservatori non-nazişti într-un regim monopartinic, în care nici măcar conservatorii nu mai aveau o reprezentare separată. Coordonaseră toate instituţiile sociale, cu excepţia Bisericilor şi a armatei, şi le transformaseră într-o vastă structură, aflată încă în plină

creştere, sub propria conducere. Epuraseră sectoare imense ale culturii şi artelor, ale universităţilor şi sistemului educaţional şi aproape ale tuturor sectoarelor societăţii germane de toţi cei care li se opuneau. Îşi începuseră acţiunea de marginalizare a evreilor sau de forţare a emigrării acestora. Şi începeau să pună în practică legile şi politicile care aveau să determine soarta Germaniei şi a poporului ei, şi a multor altora pe lângă acesta, de-a lungul anilor următori. Unii îşi imaginaseră că, asemenea multor altor coaliţii ce i-au precedat, coaliţia instalată la putere pe 30 ianuarie 1933 avea să se dezintegreze în termen de câteva luni. Alţii relegaseră nazismul la statutul de fenomen temporar, care avea să dispară rapid de pe scena mondială, odată cu capitalismul care îl adusese la putere. Se dovedise că se înşelaseră cu toţii. Al Treilea Reich îşi începuse existenţa încă din vara lui 1933 şi nu avea de gând să dispară în curând. Atunci, cum s-a produs această revoluţie? De ce preluarea puterii de către nazişti nu a întâmpinat o rezistenţă efectivă?

Instaurarea celui de-al Treilea Reich poate fi, în esenţă, împărţită în două etape. Prima a luat sfârşit odată cu desemnarea lui Hitler în funcţia de cancelar al Reichului, pe 30 ianuarie 1933. Nu era vorba de o „acaparare a puterii”. Într-adevăr, nici naziştii nu au utilizat acest termen pentru a descrie nominalizarea, deoarece lăsa impresia unui puci ilegal. În această fază, au avut grijă să se refere la o „asumare a puterii” şi să denumească coaliţia „guvernul renaşterii naţionale” sau, mai general, ca un „guvern al revoltei naţionale”, în funcţie de dorinţa lor de a sublinia legitimitatea numirii guvernului de către preşedinte sau legitimitatea presupusului sprijin al naţiunii.118 Naziştii ştiau că numirea lui Hitler reprezenta începutul procesului de cucerire a puterii, nu sfârşitul. Cu toate acestea, dacă evenimentul nu s-ar fi produs, poate că Partidul Nazist şi-ar fi continuat declinul, pe măsură ce economia se refăcea. Dacă Schleicher ar fi fost mai puţin incompetent ca om

politic, ar fi putut crea un regim cvasi-militar, guvernând cu ajutorul decretelor preşedintelui Hindenburg şi apoi, după moartea lui Hindenburg, care se apropia cu paşi rapizi de nouăzeci de ani, ar fi putut conduce singur, sprijinit poate pe o constituţie revizuită, care ar oferit un rol oarecare Reichstagului. Din a doua jumătate a lui 1932, un regim militar a reprezentat singura alternativă viabilă la dictatura nazistă. Alunecarea dinspre democraţia parlamentară spre un stat autoritar, în care rolul partidelor şi al instituţiilor reprezentative era minimalizat, începuse încă din timpul guvernului Brüning. Procesul fusese masiv şi accelerat în mod deliberat de către Papen. După Papen, nu a mai existat posibilitate de întoarcere. În Germania fusese creat un vacuum de putere, pe care Reichstagul şi partidele nu aveau nicio şansă să-l umple. Puterea politică scăpase de sub controlul organismelor constituţionale legitime şi emigrase pe de-o parte spre forţele active în stradă, pe de altă parte spre cabala formată de cei câţiva politicieni din jurul lui Hindenburg, creându-se un vid între cei doi poli, adică în spaţiul unde viaţa politică democratică se desfăşoară în mod normal. Hitler a fost pus în funcţie de o clică din jurul preşedintelui; dar aceştia nu s-ar fi simţit nevoiţi să o facă dacă n-ar fi existat violenţele şi dezordinile generate de activităţile naziştilor şi ale comuniştilor pe străzi.119

Într-o asemenea situaţie, numai forţa avea şanse de izbândă şi numai două instituţii erau suficient de puternice. Numai două instituţii o puteau utiliza fără să provoace reacţii şi mai violente din partea unui segment al populaţiei germane: armata şi mişcarea nazistă. Cel mai probabil, o dictatură militară ar fi distrus multe dintre libertăţile civile în anii de după 1933, ar fi lansat o campanie de reînarmare, ar fi repudiat Tratatul de la Versailles, ar fi anexat Austria şi ar fi invadat Polonia, pentru a recupera Danzig-ul şi Coridorul Polonez, care separa Prusia Orientală de restul Germaniei. Poate că ar fi folosit recrudescenţa puterii germane pentru a lansa şi

alte agresiuni pe plan internaţional, ce ar fi condus la un război cu Franţa şi Marea Britanie, sau cu Uniunea Sovietică, sau cu toate cele trei. Aproape cert ar fi impus restricţii severe evreilor. Trăgând, însă, o linie, e improbabil că o dictatură militară germană ar fi lansat tipul de programe de exterminare al căror apogeu a fost reprezentat de camerele de gazare de la Auschwitz sau Treblinka.120

O lovitură de stat militară ar fi putut provoca, după cum se temeau mulţi, rezistenţa violentă a naziştilor şi a comuniştilor. Restaurarea ordinii ar fi provocat pierderi masive de vieţi omeneşti şi poate un război civil. Armata era la fel de doritoare ca naziştii să evite o asemenea eventualitate. Ambele tabere ştiau că şansele de succes pe care le aveau, în eventualitatea în care încercau să preia puterea singure, erau îndoielnice, în cel mai bun caz. Logica cooperării se impunea aproape de la sine; singura problemă era ce formă avea să ia această cooperare. În întreaga Europă, elitele conservatoare, armatele şi mişcările de masă radicale, fasciste sau populiste se confruntau cu aceeaşi dilemă. Au rezolvat-o într-o varietate de moduri, în unele cazuri întâietatea fiind deţinută de militari – cazul Spaniei – sau de mişcările fasciste – cazul Italiei. În multe ţări, locul democraţiei era luat de dictatură în deceniile trei şi patru. Ceea ce s-a întâmplat în Germania în 1933 nu părea atât de ieşit din comun, având în vedere ceea ce se întâmplase deja în Italia, Polonia, Letonia, Estonia, Lituania, Ungaria, România, Bulgaria, Portugalia, Iugoslavia şi, într-o manieră diferită, în Iugoslavia. Democraţia avea să fie în curând distrusă şi în alte ţări, ca Austria sau Spania. În asemenea state, violenţa politică, revoltele şi asasinatele fuseseră lucruri obişnuite în diferite momente după încheierea Primului Război Mondial; în Austria, de pildă, tulburări serioase la Viena culminaseră, în 1927, cu incendierea Palatului de Justiţie; în Iugoslavia, echipele de asasini macedoneni provocau haos în lumea politică; în Polonia, un război

major cu tânărul stat sovietic devastase sistemul politic şi economia şi deschisese calea dictaturii militare a generalului Piłsudski. De asemenea, aproape peste tot, dreapta autoritară împărtăşea majoritatea, dacă nu toate convingerile antisemite şi teoriile conspiraţiei care îi animau pe nazişti. Guvernul maghiar al amiralului Miklós Horthy nu era cu nimic mai prejos decât extrema dreaptă germană în aversiunea manifestată faţă de evrei, ura fiind alimentată şi de experienţa efemerului regim revoluţionar condus de comunistul evreu Béla Kun, în 1919. Regimul militar polonez din anii ’30 avea să impună restricţii severe masive populaţii de origine evreiască a ţării. Văzute în contextul european contemporan, nici violenţa politică a sfârşitului anilor ’20 şi a începutului anilor ’30, nici prăbuşirea democraţiei parlamentare sau distrugerea libertăţilor civile nu ar fi părut excepţionale în ochii unui observator obiectiv. Nici ceea ce s-a întâmplat ulterior în istoria celui de-al Treilea Reich nu a fost inevitabil din cauza numirii lui Hitler în funcţia de cancelar. Şansa şi accidentul şi-au jucat la rândul lor rolul, aşa cum o făcuseră şi anterior.121

Cu toate acestea, consecinţele evenimentelor de pe 30 ianuarie 1933 din Germania erau de departe mult mai grave decât consecinţele colapsului democraţiei oriunde altundeva în Europa. Prevederile în materie de securitate ale Tratatului de la Versailles nu schimbaseră cu nimic faptul că Germania continua să fie cea mai puternică, mai avansată şi mai populată naţiune europeană. Visele naţionaliste de expansiune teritorială erau specifice şi în cazul altor regimuri autoritare, Polonia sau Ungaria, de exemplu. Dar acestea, dacă ar fi fost transpuse în realitate, ar fi avut cel mult o semnificaţie regională. Ceea ce se întâmpla în Germania urma să aibă probabil un impact mult mai mare decât ce se întâmpla într-un stat de mici dimensiuni, ca Austria, sau în Polonia, subdezvoltată economic. Dată fiind mărimea şi forţa Germaniei, semnificaţia evenimentelor era potenţial globală. Iată de

ce evoluţiile din Germania, din primele şase luni şi jumătate ale lui 1933, erau atât de importante.

Cum şi de ce au avut loc? în primul rând, nimeni nu ar fi crezut de cuviinţă să sprijine numirea lui Hitler în fruntea cancelariei, dacă nu ar fi fost liderul celui mai mare partid german. Naziştii, desigur, nu au câştigat niciodată majoritatea voturilor în nişte alegeri libere: 37, 4% a fost tot ce au putut obţine cu ocazia celei mai bune performanţe a lor, scrutinul din iulie 1932. Totuşi, după toate standardele democraţiei, era un vot substanţial, mai mare decât cel obţinut de atunci în alte ţări de către multe guverne alese democratic. Originile succesului nazist pot fi găsite în eşecul sistemului politic german de a crea un partid conservator naţional viabil, care să reunească catolicii şi protestanţii cu vederi de dreapta; în slăbiciunea istorică a liberalismului german; în resentimentele profunde simţite de aproape toţi germanii în faţa pierderii războiului şi a termenilor aspri ai Tratatului de la Versailles; în temerile şi dezorientarea provocate în rândurile claselor mijlocii germane de către modernismul social şi cultural al Republicii de la Weimar şi de hiperinflaţia din 1923. Lipsa de legitimitate a Republicii, care în cea mai mare parte a existenţei sale nu s-a bucurat de sprijinul majorităţii deputaţilor aleşi în Reichstag, s-a alăturat acestor influenţe şi a stimulat nostalgie pentru vechiul Reich şi pentru conducerea autoritară exercitată de personalităţi ca Bismarck. Mitul „spiritului lui 1914” şi al „generaţiei frontului”, foarte puternic împământenit, mai ales în rândurile celor prea tineri ca să fi luptat pe front, a alimentat o dorinţă intensă de unitate naţională şi ostilitatea faţă de multitudinea de partide şi compromisurile nesfârşite ale negocierilor politice. Printre moştenirile războiului se număra şi violenţa politică la scară mare, care a contribuit la tolerarea ei de către multe persoane respectabile non-violente, într-o măsură care ar fi fost de neconceput într-o democraţie parlamentară funcţională.

Un număr de factori-cheie, însă, par să iasă mai mult în evidenţă decât orice altceva. Primul este impactul marii crize economice care a radicalizat electoratul, a distrus sau a afectat grav partidele moderate şi a polarizat sistemul politic între partidele „marxiste” şi grupările „burgheze”, acestea adoptând rapid poziţii tot mai la dreapta spectrului politic. Ameninţarea crescândă a comunismului crea panică în rândurile alegătorilor burghezi, contribuind la reorientarea catolicismului politic dinspre democraţie spre soluţii autoritare, aşa cum s-a întâmplat şi în alte regiuni ale Europei. Falimentele şi dezastrele financiare i-au convins pe mulţi lideri ai industriei sau ai agriculturii că forţa sindicatelor trebuia limitată sau chiar distrusă. Consecinţele politice ale crizei le-au amplificat extraordinar pe cele ale hiperinflaţiei şi au creat impresia că Republica nu putea oferi nimic altceva decât dezastru economic. Chiar şi în lipsa crizei, prima democraţie germană părea condamnată; dar instalarea celei mai grave recesiuni din istoria economiei mondiale a împins-o peste marginea prăpastiei. În plus, şomajul de masă a subminat altă dată puternica mişcare muncitorească germană, un garant puternic al democraţiei în 1920, când reuşise să înfrângă tentativa de puci a lui Kapp, în ciuda tolerării rebelilor de către armată. Dezbinată şi demoralizată, lipsită de arma sa principală – greva generală, mişcarea muncitorească germană s-a trezit prinsă între sprijinul neputincios acordat regimului autoritar al lui Brüning şi ostilitatea autodistructivă a „democraţiei burgheze”.

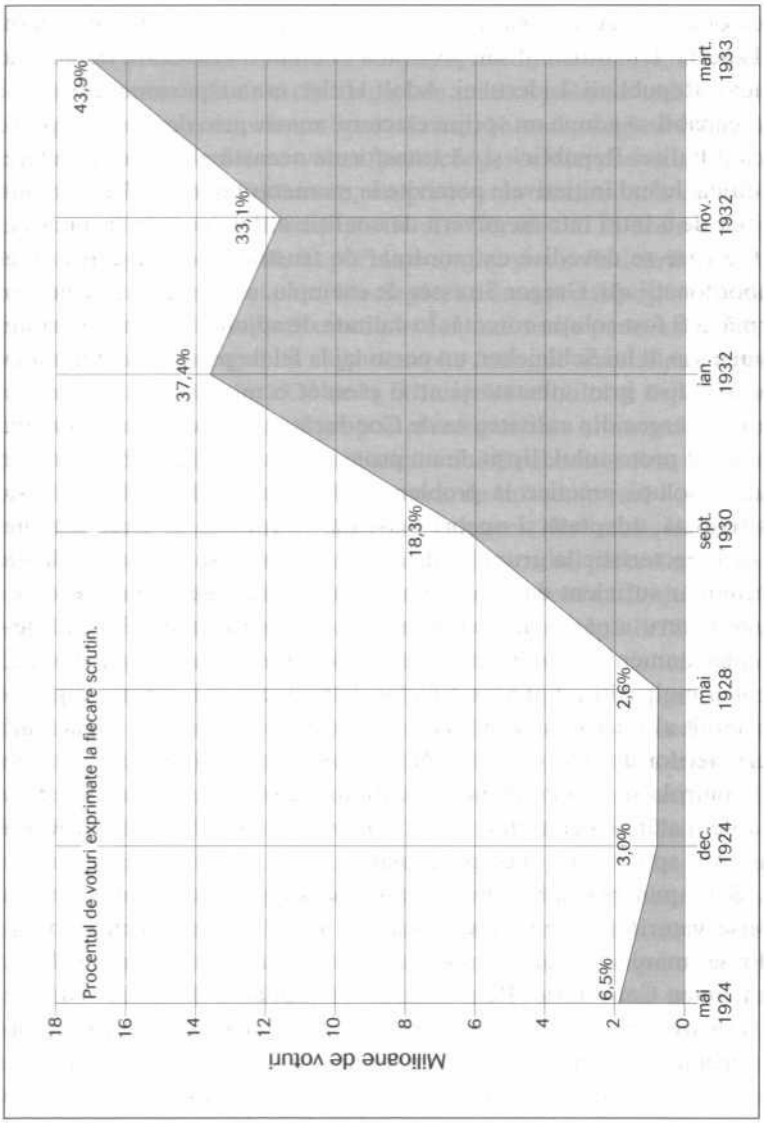

Voturi obținute de naziști la alegerile pentru Reichstag, 1924–1933

Al doilea factor fundamental a fost însăşi mişcarea nazistă. Ideile sale erau evident atrăgătoare pentru o parte considerabilă a electoratului sau cel puţin nu erau suficient de scandaloase pentru a-l speria. Dinamismul său promitea să ofere o vindecare radicală a relelor Republicii. Liderul ei, Adolf Hitler, era un personaj carismatic, capabil

să adune un sprijin electoral masiv prin denunţarea retorică a hulitei Republici şi să transforme această abilitate în putere politică, luând iniţiativele potrivite la momentul potrivit. Refuzul lui Hitler de a intra într-un guvern de coaliţie altfel decât în fruntea sa, refuz care se dovedise extraordinar de frustrant pentru unii dintre subordonaţii săi, Gregor Strasser de exemplu, s-a dovedit, în cele din urmă, a fi fost soluţia corectă. În calitate de adjunct al nepopularului Papen sau al lui Schleicher, un personaj la fel de puţin iubit, reputaţia sa ar fi fost grav afectată şi ar fi pierdut o mare parte a carismei care decurgea din calitatea sa de Conducător. Partidul Nazist era un partid al protestului, lipsit de un program pozitiv şi capabil să ofere puţine soluţii practice la problemele Germaniei. Dar ideologia sa extremistă, adaptată şi uneori mascată, în funcţie de circumstanţe şi de caracteristicile grupului de oameni căruia i se adresa, exploata un număr suficient de convingeri şi prejudecăţi germane preexistente pentru a părea demnă de a primi sprijin la urne. Pentru asemenea oameni, vremurile disperate impuneau măsuri disperate; pentru mulţi alţii, mai ales din clasele mijlocii, caracterul vulgar şi neşlefuit al mişcări naziste părea o garanţie suficientă a capacităţii partenerilor de coaliţie ai lui Hitler, bine educaţi şi binecrescuţi, de a-l controla şi de a combate violenţa de pe străzi, care însoţea de o manieră atât de nefericită, dar fără îndoială temporară, ascensiunea mişcării spre o poziţie de prim-plan.

Suprapunerea substanţială dintre ideologia naziştilor şi cea a conservatorilor şi chiar, într-o măsură destul de mare, cea a liberalilor germani a fost un alt treilea factor crucial în aducerea lui Hitler în fruntea Cancelariei Reichului, pe 30 ianuarie 1933. Idei curente în rândul tuturor partidelor situate la dreapta social-democraţilor, la începutul anilor ’30, aveau multe în comun cu cele ale naziştilor. Aceste idei erau cu certitudine suficient de asemănătoare pentru ca o mare parte a electoratului

catolic al partidelor liberale şi conservatoare să le părăsească, cel puţin temporar, în favoarea a ceea ce părea a fi o soluţie mai eficientă. Nici alegătorii catolici sau reprezentantul lor, Partidul Centrului, nu erau mai ataşaţi ideii de democraţie în acel moment. Mai mult, chiar şi un număr substanţial de catolici şi de muncitori, sau cel puţin cei dintre ei care, din varii motive, nu erau atât de strâns legaţi de mediul politico-cultural din care proveneau, s-au orientat spre nazism. Numai atingând o coardă care a făcut să rezoneze valori politice şi sociale preexistente şi adeseori puternic înrădăcinate, au putut urca naziştii atât de rapid pentru a deveni cel mai mare partid din Germania. În acelaşi timp, însă, propaganda nazistă, în pofida energiei şi a sofisticării ei, nu a reuşit să-i câştige pe cei care, ideologic, nu erau predispuşi să voteze pentru Hitler. Subfinanţată cronic în cea mai mare parte a timpului şi în consecinţă incapabilă să-şi dezvolte întregul arsenal de instrumente, exclusă până în 1933 de la utilizarea radioului şi dependentă de munca voluntară a unor grupuri dezorganizate şi uneori haotice de activişti, ofensiva propagandistică a lui Goebbels a fost, în perioada 1930 – 1932, numai una dintr-o serie de influenţe care i-a împins pe oameni să voteze pentru nazişti în alegeri. Mai mult, nu puţine au fost cazurile, aşa cum s-a întâmplat în nordul protestant, când au votat pentru nazişti fără ca propaganda acestora să fi ajuns la ei. Votul nazist era în primul rând un vot de protest; după 1928, Hitler, Goebbels şi conducerea partidului au demonstrat implicit că au înţeles acest lucru când au înlăturat, din primul plan al programului, majoritatea politicilor punctuale, puţine câte erau, şi s-au concentrat asupra unui mesaj vag, emoţional, care nu făcea decât să accentueze tinereţea şi dinamismul partidului, hotărârea acestuia de a distruge Republica de la Weimar, Partidul Comunist şi pe social-democraţi, precum şi credinţa sa că Germania putea renaşte numai prin unitatea tuturor claselor sociale. Antisemitismul, atât de proeminent în propaganda nazistă pe parcursul anilor

’20, a trecut în plan secund, iar influenţa sa în succesele electorale ale naziştilor la începutul anilor ’30 a fost minimă. De departe mult mai importantă a fost imaginea pe care partidul şi-a construit-o pe străzi, unde coloanele în marş ale cămăşilor brune a consolidat imaginea de vitalitate disciplinată şi hotărâre, pe care Goebbels încerca să o proiecteze.122

Drept urmare, efortul propagandistic nazist a cucerit oameni care erau deja predispuşi să se identifice cu valorile pe care Partidul Nazist pretindea că le reprezintă şi care pur şi simplu vedeau în nazişti o modalitate mai dinamică şi mai eficientă de transpunere a acestora în realitate. Mulţi istorici au susţinut că aceste valori erau de factură preindustrială, premodemă. Dar acest argument se bazează pe un prea simplist semn al egalităţii între democraţie şi modernitate. Alegătorii care s-au înghesuit la urne în sprijinul lui Hitler, trupele de asalt care îşi petreceau serile bătând comunişti, social-democraţi şi evrei, activiştii de partid care îşi sacrificau timpul liber la mitinguri şi demonstraţii – niciunul dintre ei nu se sacrifica pentru a restaura un trecut pierdut. Dimpotrivă, erau inspiraţi de o viziune a viitorului imprecisă, dar plină de vigoare, un viitor în care antagonismele dintre clase, conflictele interpartinice aveau să fie depăşite, privilegiile aristocratice de tipul celor întrupate de hulitul Papen înlăturate, în care tehnologia, mediile de comunicaţie şi toate invenţiile moderne aveau să fie utilizate în avantajul „poporului”, în care voinţa naţională renăscută avea să se exprime prin suveranitatea nu a unui monarh ereditar sau a unei elite sociale tradiţionaliste, ci a unui lider carismatic, care apăruse de nicăieri, servise ca umil caporal în Primul Război Mondial şi stăruia neîncetat asupra calităţii de a fi un om al poporului. Naziştii declarau că aveau să înlăture crustele străine apărute pe organismul politic german, scăpând ţara de comunism, marxism, liberalism „evreiesc”, bolşevism cultural, feminism, libertinism sexual, cosmopolitism, de poverile

economice şi politice impuse de Marea Britanie şi Franţa în 1919, de democraţia „occidentală” şi de multe altele. Aveau să scoată la lumină adevărata Germanie. Nu era vorba de o Germanie istorică, aşa cum existase la un moment dat, ci de o Germanie mitică, al cărei suflet rasial etern avea să renască, după perioada de alienare reprezentată de Republica de la Weimar. O asemenea viziune nu presupunea numai privitul în trecut sau în viitor, ci pe amândouă simultan.

Conservatorii care l-au adus pe Hitler la putere împărtăşeau o mare parte a acestei viziuni. Priveau cu o nostalgie veritabilă spre trecut şi îşi doreau cu patimă restaurarea dinastiei Hohenzollern şi a Reichului bismarckian. Dar acestea aveau să fie reconstruite într-o formă epurată de ceea ce considerau a fi fost concesii nechibzuite făcute democraţiei. În viziunea lor asupra viitorului, fiecare trebuia să-şi ştie rostul şi în special categoriile muncitoare aveau să fie menţinute acolo unde le era locul, adică total în afara procesului de luare a deciziei politice. Dar această perspectivă nu poate fi considerată cu adevărat nici preindustrială sau premodemă. În primul, rând era împărtăşită de mulţi dintre marii industriaşi, care au avut o contribuţie atât de însemnată la subminarea democraţiei weimareze, dar şi de un număr mare de ofiţeri moderni, tehnocraţi, a căror ambiţie era aceea de a lansa un război modern cu ajutorul echipamentelor militare avansate, de tipul celor interzise de Tratatul de la Versailles. Asemenea multor oameni din locuri şi epoci diferite, conservatorii au manipulat şi reconfigurat, în aceeaşi măsură ca şi Hitler, trecutul, pentru a se potrivi scopurilor urmărite la acel moment. Nu pot fi reduşi la statutul de manifestare a unor grupuri sociale „preindustriale”. Mulţi dintre ei, de la junkerii capitalişti aflaţi în căutare de noi pieţe de desfacere, până la micii comercianţi şi la lucrătorii nemanuali, ale căror modalităţi de a-şi câştiga traiul nici măcar nu existaseră înaintea industrializării, erau simultan moderni şi

tradiţionalişti.123 Asemenea congruenţe de viziune au convins oameni ca Papen, Schleicher sau Hindenburg că era indicat să-şi legitimeze regimul prin cooptarea mişcării de masă reprezentate de Partidul Nazist într-un guvern de coaliţie al cărui obiectiv era să creeze un stat autoritar pe ruinele Republicii de la Weimar.

Moartea democraţiei era parte a unei tendinţe mai largi în Europa interbelică; dar avea, în egală măsură, rădăcini clare în istoria germană şi se inspira din idei care erau parte a unei tradiţii germane foarte particulare. Naţionalismul german, viziunea pangermanistă a finalizării, printr-un război de cucerire a operei neterminate a lui Bismarck, de aducere a tuturor germanilor între graniţele unui singur stat, credinţa în superioritatea rasei ariene şi în ameninţarea pe care o reprezentau evreii pentru aceasta, credinţa în planificarea eugenică şi în igiena rasială, idealul militar al unei naţiuni în uniformă, înregimentată, obedientă şi gata de luptă – toate acestea şi multe altele, transpuse în realitate în 1933, aveau la bază idei care circulaseră în Germania încă din ultimul sfert al secolului al XIX-lea. Unele dintre aceste concepţii îşi aveau rădăcinile, la rândul lor, în alte ţări sau erau împărtăşite de gânditori străini importanţi – rasismul lui Gobineau, anticlericalismul lui Schönerer, fanteziile păgâne ale lui Lanz von Liebenfels, politicile demografice pseudoştiinţifice ale discipolilor lui Darwin din multe state şi aşa mai departe. Dar în Germania au format un amestec deosebit de otrăvitor, devenit chiar mai puternic din cauza poziţiei preeminente a Germaniei ca cel mai avansat şi mai puternic stat de pe continentul european. În anii ce au urmat numirii lui Hitler în funcţia de cancelar, restul Europei şi lumea întreagă aveau să afle cât de toxic putea fi acel amestec.

n în pofida tuturor succeselor electorale, nu au existat niciodată îndoieli asupra faptului că Hitler îşi datora numirea intrigilor politice din spatele scenei. „Germanii” nu l-au ales pe Hitler cancelar. Nici nu şi-au

dat acordul liber şi democratic pentru crearea unui regim monopartinic. Cu toate acestea, au existat voci care au susţinut că Republica de la Weimar s-a autodistrus, mai degrabă decât a fost distrusă de inamicii săi: un caz de sinucidere politică, mai degrabă decât unul de crimă politică.124 în legătură cu slăbiciunea sistemului republican în timpul crizei finale din 1930 – 1933, nu pot exista prea multe îndoieli. Lipsa fatală de legitimitate a Republicii i-a determinat pe oameni să caute mult prea uşor alte soluţii politice la problemele Germaniei. Dar aceste dificultăţi nu erau toate vina Republicii. Fundamental pentru întregul proces a fost felul cum inamicii democraţiei au exploatat constituţia democratică şi cultura politică democratică, pentru a-şi atinge propriile obiective. Joseph Goebbels era foarte sincer în această chestiune când ridiculiza în public

Stupiditatea democraţiei. Întotdeauna va rămâne una din cele mai bune glume ale democraţiei faptul că a furnizat inamicilor săi mortali instrumentele cu care a fost distrusă. Liderii persecutaţi ai NSDAP au devenit deputaţi parlamentari şi au beneficiat astfel de imunitate parlamentară, de salarii şi călătorii gratuite. Au fost protejaţi de amestecul poliţiei, îşi puteau permite să spună mai multe decât un cetăţean obişnuit şi, în afară de asta, costurile activităţii lor erau acoperite de inamic. Se poate câştiga enorm de pe urma stupidităţii democraţiei. Membrii NSDAP au înţeles asta imediat şi le-a făcut o enormă plăcere.125

Supremul dispreţ al naziştilor pentru instituţiile democratice nu era negat. Dar este în natura instituţiilor democratice ca ele să funcţioneze cu cel puţin o minimă disponibilitate de respectare a regulilor democratice. Democraţiile ameninţate cu distrugerea se găsesc în imposibila dilemă de a reacţiona în faţa acelei ameninţări prin ataşamentul faţă de păstrarea normelor democratice sau prin violarea propriilor principii, odată cu restricţionarea drepturilor democratice. Naziştii ştiau asta

şi au exploatat din plin dilema în a doua fază a instaurării celui de-al Treilea Reich, între februarie şi iulie 1933.

După eşecul puciului de la berărie în noiembrie 1923, Hitler a susţinut fără întrerupere că avea să vină la putere pe căi legale. Mai mult decât atât, a spus acest lucru şi la tribunal, sub jurământ fiind. După 1923, a ştiut că o lovitură de stat violentă după modelul revoluţiei din octombrie 1917 din Rusia sau chiar al ameninţătorului „marş asupra Romei", care îl propulsase pe Mussolini în fruntea guvernului italian în 1922, nu aveau să funcţioneze. În consecinţă, de fiecare dată Hitler şi asociaţii săi au căutat o acoperire legală pentru propriile acţiuni. Tot timpul au evitat, în măsura posibilului, să le ofere oponenţilor o oportunitate de genul celei create pentru social-democraţi care, după lovitura lui Papen în Prusia, în iulie 1932, au putut contraataca în tribunale. Răspunsul social-democrat înregistrase succese până la un anumit nivel, deşi din punct de vedere politic acţiunea lor în justiţie s-a dovedit a fi complet inutilă. Dorinţa de a evita repetarea unei asemenea situaţii explică, de exemplu, de ce Hitler a acordat atâta importanţă decretului incendierii Reichstagului şi Legii de împuternicire. Din acelaşi motiv, Göring a înrolat cămăşile brune şi membrii SA ca pe o forţă de poliţie auxiliară în Prusia mai degrabă decât să le permită să se dezlănţuie fără a păstra măcar aparenţa de legalitate a acţiunilor lor. La fel se explică şi insistenţele conducerii naziste asupra implementării primului pachet de măsuri prin legi aprobate de Reichstag sau sancţionate prin decrete prezidenţiale. Strategia „revoluţiei legale" a funcţionat. Asigurările constante date de Hitler, potrivit cărora avea să acţioneze legal i-au convins deopotrivă pe partenerii săi de coaliţie şi pe inamicii săi că naziştii puteau fi contracaraţi tot prin mijloace legale. Acoperirea legală conferită acţiunilor naziste a permis funcţionarilor să redacteze decretele şi legile pe care le cereau, chiar şi în condiţiile în care, prin legea administraţiei din 7 aprilie 1933, atacau chiar principiul neutralităţii pe care

administraţia se baza, fiind cerută demiterea birocraţilor evrei şi a celor care nu prezentau încredere din punct de vedere politic. Pentru funcţionarii civili, angajaţii sectorului de stat şi mulţi alţii, măsurile prin care naziştii au acaparat puterea, între ianuarie şi sfârşitul lui iulie 1933, păreau irezistibile tocmai fiindcă ele erau considerate a avea în spate întreaga forţă a legii.

Dar nu era cazul. Naziştii au încălcat legea la fiecare pas. În primul rând, au încălcat spiritul în care legile fuseseră votate, în special articolul 48 al constituţiei de la Weimar, care oferea preşedintelui posibilitatea să guverneze prin decret în situaţii de criză nu fusese avut în vedere, decât ca bază a unor măsuri pur temporare; naziştii l-au transformat în fundamentul unei permanente stări de urgenţă, care era mai degrabă fictivă decât legală şi care, tehnic vorbind, a durat până în 1945. De asemenea, nu existase intenţia ca articolul 48 să fie folosit pentru introducerea unor măsuri de genul celor introduse pe 28 februarie 1933. E într-adevăr regretabil că preşedintele Ebert a aplicat atât de liberal articolul 48 mai devreme în istoria Republicii şi de două ori mai regretabil că o serie de cancelari ai Reichului, Brüning, Papen, Schleicher, se bazaseră atât de mult pe el, în timpul crizei de la începutul anilor ’30. Dar chiar şi aceasta pălea, în comparaţie cu limitele drastice impuse libertăţilor civile pe 28 februarie. Mai mult, decretele nu erau menite să fie folosite de un cancelar care pur şi simplu utiliza sigiliul preşedintelui. În negocierile cu Hindenburg din ianuarie 1933, Hitler s-a asigurat, însă, că aşa aveau să stea lucrurile.126 Legea de împuternicire era şi mai limpede o încălcare a spiritului constituţiei, la fel cum era şi abolirea alegerilor libere care a urmat. Totuşi, cu greu se poate spune că probabilitatea ca toate acestea să se întâmple era un secret, de vreme ce liderii nazişti au proclamat foarte clar, în timpul campaniei electorale, că alegerile din 5 martie aveau să fie ultimele, pentru mulţi ani de atunci înainte.

Naziştii nu au violat numai spiritul constituţiei de la Weimar, ci au încălcat-o şi în sensul tehnic, juridic al cuvântului. Decretul din 6 februarie 1933, care îi oferea lui Göring controlul asupra Prusiei, contravenea flagrant concluziilor Curţii de Stat în procesul deschis împotriva lui Papen de guvernul minoritar social-democrat din Prusia, pe care acesta îl răsturnase. Legea de împuternicire era legal invalidă, deoarece Göring, ca preşedinte al Reichstagului, nu i-a numărat şi pe deputăţii comunişti aleşi. Deşi majoritatea de două treimi nu necesita numărarea lor, a refuza să le recunoşti existenţa reprezenta un act ilegal. Mai mult, ratificarea legii de către Consiliul Federal, camera superioară a legislativului în care erau reprezentate statele federate, era ilegală, deoarece guvernele statelor fuseseră răsturnate prin forţă şi nu erau legal reconstituite sau reprezentate.127 Acestea nu erau doar nişte simple aspecte tehnice. Dar au fost complet eclipsate de violenţa masivă, susţinută şi în totalitate ilegală de pe străzi a trupelor de asalt naziste violenţă care începuse deja la jumătatea lui februarie, a atins noi culmi după incendierea Reichstagului şi a cuprins întreaga ţară în martie, aprilie, mai şi iunie. Statutul multora dintre făptaşi, acela de membri ai poliţiei auxiliare, nu legaliza în niciun fel actele comise. Până la urmă, a pune pe cineva într-o uniformă de poliţist nu-i dă şi dreptul de a comite crime, de a devasta birouri, de a confisca fonduri, de a aresta oameni, de a-i bate, de a-i tortura şi de a-i închide fără judecată în lagăre de concentrare ridicate peste noapte.128

În realitate, autorităţile judiciare germane erau pe deplin conştiente de caracterul ilegal al violenţei naziste, chiar şi după preluarea puterii. Ministerul Justiţiei a făcut eforturi intense pentru ca arestările în masă din prima jumătate a lui 1933 să fie supuse formalităţilor legale; intervenţia sa a fost pur şi simplu ignorată. Pe parcursul lui 1933, au existat cazuri de procurori care au pus sub acuzare membri ai SA sau SS pentru violenţele şi crimele

comise împotriva oponenţilor. În august 1933, a fost creat un birou special de procuratură, cu scopul de a coordona aceste eforturi. În decembrie 1933, când procurorii din Bavaria au încercat să investigheze torturarea şi uciderea a trei prizonieri în lagărul de concentrare de la Dachau şi au fost refuzaţi, Ministerul Justiţiei din Bavaria şi-a anunţat intenţia de a continua acţiunea cu toată hotărârea. Ministerul de Interne al Reichului s-a plâns, în ianuarie 1934, că se abuzase de foarte multe ori de custodia proiectivă. Numai în aprilie 1934 a intrat în vigoare un set de reglementări care detalia cine era îndreptăţit să aresteze persoane şi să le plaseze în „custodie proiectivă" şi ce avea să se întâmple cu ele, odată ajunse acolo. În acelaşi an, însă, procurorii au adus acuzaţii împotriva cămăşilor brune şi a oficialilor poliţiei politice care lucrau în lagărul de concentrare de la Hohnstein, din Saxonia, inclusiv împotriva comandantului lagărului, pentru torturarea deţinuţilor, lucru care, sublinia ministrul de Interne al Reichului, Giirtner, scotea în evidenţă „brutalitatea şi cruzimea făptaşilor, care sunt total străine sentimentelor şi simţirilor germane". 129

Mulţi dintre cei care au încercat să-i pună sub acuzare pe paramilitarii naziști pentru acte de tortură sau violenţă erau ei înşişi naziști cu cotizaţia la zi. Ministrul bavarez al Justiţiei, spre exemplu, care încercat să condamne actele de tortură de la Dachau în 1933, era nimeni altcineva decât Hans Frank, cel care a dobândit un renume pentru brutalitate, în calitate de guvernator-general al Poloniei în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Aceste iniţiative legale au rămas fără urmări, fiind blocate de iniţiative venite de sus, de la Himmler sau de la Hitler însuşi.130 O amnistiere a crimelor comise în timpul „revoltei naţionale" a fost trecută, încă din 21 martie 1933, anulând peste 7.000 de urmăriri în justiţie.131 Toată lumea, nu în ultimul rând naziştii, era perfect conştientă, în 1933 – 1934, că bătăile, torturile, maltratările, distrugerile de proprietate şi violenţele de

toate felurile îndreptate împotriva oponenţilor naziştilor, mergând până la asasinatele trupelor de asalt în uniforme brune din SA şi a echipelor SS în uniforme negre, încălcau flagrant legea. Cu toate acestea, violenţa reprezenta un aspect fundamental, indispensabil al acaparării puterii de către nazişti după februarie 1933 şi, în final, teama generată în rândurile germanilor care nu erau membri ai partidului sau ai organizaţiilor auxiliare ale acestuia era un factor crucial în intimidarea adversarilor lui Hitler şi în impunerea propriului punct de vedere asupra unor aliaţi uneori ezitanţi.132

În cele din urmă, nu poate exista nicio urmă de îndoială asupra responsabilităţii ultime a lui Hitler şi a conducerii naziste pentru aceste acte ilegale. Dispreţul lui Hitler pentru lege şi pentru constituţia de la Weimar fusese făcut clar în nenumărate momente. „Intrăm în instituţiile legale şi, în acest fel, vom face din partidul nostru un factor determinant”, a spus Hitler tribunalului la procesul ofiţerilor de la Leipzig. „Dar, odată ce deţinem puterea constituţională, vom încerca să modelăm statul în forma pe care noi o considerăm potrivită”. 133 Era important, a spus cabinetului imediat după incendierea Reichstagului, să nu fie blocaţi de subtilităţi juridice în urmărirea presupuşilor făptaşi comunişti. Întreaga retorică a lui Hitler, întreaga sa postură în primele luni ale lui 1933 reprezenta o continuă încurajare a actelor violente împotriva oponenţilor naziştilor. Apelurile sale la disciplină mergeau aproape invariabil mână în mână cu atacuri verbale generalizate împotriva rivalilor, atacuri pe care membrii SA le-au considerat o autorizaţie de a-şi continua neabătuţi violenţele. Operaţiunile masive, coordonate, precum ocuparea birourilor sindicale pe 2 mai, au convins cămăşile brune obişnuite că nu trebuiau să-şi facă griji pentru problemele pe care le-ar putea avea dacă ar acţiona în acelaşi spirit, dar din proprie iniţiativă. Şi aveau dreptate.134

Cel mai important dintre toate este faptul că Hitler şi

naziştii de la toate nivelurile erau cât se poate de conştienţi că încălcau legea. Dispreţul pentru lege şi pentru procesul formal de justiţie era vizibil şi a fost declarat în nenumărate ocazii. Puterea însemna dreptate. Legea era doar o expresie a puterii. Ceea ce conta, în cuvintele unui jurnalist nazist, nu era „ipocrizia amăgitoare" a sistemului legal şi penitenciar german, ci „*legea puterii*, care devine parte a legăturilor de sânge şi a solidarităţii militare din cadrul unei rase […] Nu există nici lege, nici justiţie în abstract. Ceea ce a reuşit să se afirme ca «lege» în lupta pentru putere trebuie să fie protejat pentru binele puterii învingătoare". 135

ni

Caracterul ilegal al acaparării puterii de către nazişti în prima jumătate a lui 1933 o transforma, de fapt, într-o răsturnare revoluţionară a sistemului politic existent şi, mai mult decât atât, retorica „Revoluţiei Naţional-Socialiste" era menită, nu în ultimul rând, să justifice implicit acţiuni ilegale. Dar ce fel de revoluţie a fost? Conservatorul Hermann Rauschning, care iniţial colaborase cu naziştii, dar spre sfârşitul anilor '30 devenise unul din cei mai vehemenţi şi mai consecvenţi critici ai lor, a descris-o ca pe o „revoluţie nihilistă", „revoluţie lipsită de direcţie, o revoluţie de dragul revoluţiei". A distrus întreaga ordine socială, libertate şi decenţă; fusese, aşa cum susţinea titlul ediţiei în engleză a cărţii sale, o „revoluţie a distrugerii", nimic altceva.136 Dar în diatriba sa înflăcărată, pe care o încheia cu un apel sonor la restaurarea adevăratelor valori conservatoare, Rauschning nu făcea decât să utilizeze conceptul de „revoluţie" ca pe un soi de bâtă retorică, cu care să-i atace pe nazişti pentru răsturnarea ordinii, pe care el o preţuia. Alte revoluţii, orice ar fi crezut Rauschning, aduseseră şi altceva în afară de distrugere. Atunci cum se raporta revoluţia nazistă la acestea?

La prima vedere, Revoluţia Nazistă nici măcar nu era o revoluţie. Revoluţia franceză din 1789 sau cea rusă din

1917 distruseseră prin forţă ordinea stabilită şi o înlocuiseră cu ceva considerat de revoluţionari a fi cu totul nou. Spre deosebire de ei şi păstrându-şi ambiguitatea specifică, naziştii au utilizat simultan retorica revoluţionară şi au susţinut că veniseră la putere legal şi în conformitate cu constituţia existentă. Au luat prea puţine măsuri pentru abolirea instituţiilor Republicii de la Weimar sau să le înlocuiască cu altele – abolirea finală a funcţiei prezidenţiale în 1934 a fost o raritate din acest punct de vedere. În schimb, au preferat să le lase să se atrofieze, aşa cum a fost cazul Reichstagului, care abia dacă s-a reunit după 1933 şi, când s-a întrunit, a făcut-o numai pentru a asculta discursurile lui Hitler, şi ale cabinetului, pe care şi el a încetat până la urmă să se mai reunească.137 Pe de altă parte, nici ceea ce elitele conservatoare doreau – organizarea unei contrarevoluţii cu ajutorul naţional-socialiştilor, care să culmineze cu restaurarea Reichului wilhelmian sau a unei formule foarte asemănătoare, cu sau fără persoana Kaizerului pe tron – nu s-a materializat. Orice s-ar fi întâmplat în 1933, nu era vorba de o contrarevoluţie conservatoare. Violenţa care a însoţit acapararea puterii îi dădea un caracter distinct revoluţionar. Retorica nazistă a „revoluţiei” a fost, practic, necontestată după iunie 1933. În aceste condiţii, trebuie să o credem? 138

Unii autori au argumentat că poate fi trasată o linie istorică directă, care să lege nazismul de revoluţia franceză, de „teroarea” iacobină din 1793 – 1794 şi de ideea implicită a dictaturii populare din teoria lui „voinţei generale” a lui Rousseau, impusă iniţial prin voinţă populară, dar netolerând niciun fel de opoziţie, odată ce se luase decizia instaurării ei.139 Revoluţia franceză a fost, într-adevăr, remarcabilă prin faptul că a reprezentat un teren de încercare pentru multe dintre ideologiile importante care s-au impus pe scena europeană în următoarele două secole, de la comunism şi anarhism la liberalism şi conservatorism. Dar naţional-socialismul nu

se număra printre ele. Mai mult, naziştii credeau că distrugeau opera revoluţiei franceze, că dădeau înapoi ceasul istoriei, cel puţin din punct de vedere politic, mult mai departe în trecut: în Evul Mediu. Conceptul lor de naţiune era unul de factură rasială şi nu civică. Toate ideologiile născute din revoluţia franceză urmau să fie distruse. Revoluţia Nazistă avea să fie o negare istorică la scară globală a predecesoarei sale franceze, nicidecum încununarea ei.140

Dacă a existat o Revoluţie Nazistă, atunci de ce fel credeau naziştii că va fi? încă o dată, comparaţia cu revoluţiile franceză sau rusă nu pare să funcţioneze. Revoluţionarii francezi de la 1789 posedau un set clar de doctrine, pe baza cărora doreau să introducă suveranitatea populară prin intermediul unor instituţii reprezentative, în vreme ce revoluţionarii ruşi din octombrie 1917 intenţionau să răstoarne burghezia şi elitele tradiţionale şi să inaugureze dictatura proletariatului. Spre deosebire de predecesorii lor, naziştii nu aveau un plan limpede de reordonare a societăţii, nici măcar un model complet al societăţii despre care afirmau că intenţionau să o revoluţioneze. Hitler însuşi pare să fi gândit Revoluţia în termenii unei schimbări de persoane în poziţiile de putere şi autoritate. Într-un discurs ţinut în faţa înalţilor oficiali nazişti pe 6 iulie 1933, a lăsat să se înţeleagă că esenţa Revoluţiei rezida în eliminarea partidelor, a instituţiilor democratice şi a organizaţiilor independente. Cucerirea puterii pare să fi fost considerată de el a fi chintesenţa Revoluţiei Naziste şi cele două concepte erau utilizate interşanjabil:

Cucerirea puterii necesită viziune. În sine, cucerirea puterii e simplă, dar ea e asigurată numai când reînnoirea fiinţelor umane corespunde noii forme [...] Marele obiectiv acum este să recâştigăm controlul revoluţiei. Istoria ne arată că au avut loc mai multe revoluţii care au reuşit în această primă fază decât cele care au reuşit să continue şi după aceea. Revoluţia nu trebuie să se transforme într-o

condiţie permanentă, de parcă prima revoluţie ar trebui să fie urmată de o a doua, a doua de o a treia. Am cucerit atât de multe, încât vom avea nevoie de foarte mult timp ca să le digerăm [...] Din acest moment, transformările trebuie să ia forma evoluţiei, condiţiile existente trebuie ameliorate [...]141

Aşadar, fundamental, deşi cerea o revoluţie culturală şi spirituală care să-i remodeleze pe germani pentru a-i adapta noii forme a Reichului, credea că acest proces nu trebuia să ia forma unei revoluţii, ci a unei evoluţii. Hitler continuă:

Actuala structură a Reichului este întrucâtva nefirească. Nu este determinată nici de nevoile economiei, nici de necesităţile vieţii poporului nostru [...] Am preluat o anumită stare de lucruri, întrebarea e dacă vrem să o menţinem [...] Obiectivul este acela de a păstra şi remodela construcţia dată în măsura posibilului, astfel încât ceea ce este bun să fie păstrat pentru viitor, iar ceea ce nu e util să fie înlăturat.142

Transformarea culturală a germanului, aspectul cel mai revoluţionar al intenţiilor naziste, putea, prin analogie, să fie realizată şi prin păstrarea sau reînvierea aspectelor culturii germane din trecut, considerate pozitive de către naziști şi înlăturarea celor pe care le credeau a fi intruziuni străine.

Chiar şi cămăşile brune, a căror declarată intenţie de a declanşa o „a doua revoluţie" era criticată clar aici de Hitler, nu avea în spate nicio concepţie a unei transformări revoluţionare sistematice. O analiză a opiniilor naziştilor de rând în 1934 demonstra că majoritatea activiştilor care făcuseră parte din partid şi în timpul Republicii de la Weimar aşteptau din partea noului regim o renaştere naţională, descrisă de unul dintre ei ca o „reordonare totală a vieţii publice", prin care Hitler avea să „epureze Germania de cei străini ţării şi rasei noastre, care au reuşit să se strecoare în poziţiile cele mai înalte şi care, împreună cu alţi criminali, au adus patria mea germană

aproape de ruină”. O renaştere naţională însemna, în înţelegerea acestor oameni, mai întâi de toate reafirmarea poziţiei germane în lume, anularea Tratatului de la Versailles şi a clauzelor sale, restabilirea, cel mai probabil prin război, a hegemoniei germane în Europa.143 Drept urmare, aceşti oameni nu erau revoluţionari în sensul adevărat al cuvântului; nu erau animaţi de nicio viziune a transformării interne a Germaniei, în afara epurării evreilor şi „marxiştilor”. Activismul neîncetat al cămăşilor brune avea să creeze probleme serioase celui de-al Treilea Reich în lunile şi anii ce au urmat. În a doua jumătate a lui 1933 şi în primele şase luni ale anului următor, acest activism a fost justificat prin necesitatea continuării „revoluţiei”. Dar pentru membrii SA, ideea de revoluţie nu era, în fond, nimic altceva decât continuarea încăierărilor şi luptelor cu care se obişnuiseră în perioada de acaparare a puterii.

Din punctul de vedere al eşaloanelor superioare şi, mai presus de toate, al conducerii, continuitatea era la fel de importantă ca schimbarea. Grandioasa deschidere a lucrărilor Reichstagului în biserica garnizoanei din Potsdam după alegerile din martie 1933, cu afişarea ostentativă a simbolurilor vechii ordini sociale şi politice, inclusiv a tronului rezervat Kaizerului absent, şi depunerea ceremonială de coroane pe mormintele regilor prusaci sugerau cât se poate de puternic că nazismul respingea elementele fundamentale ale unei revoluţii şi se lega simbolic de tradiţii-cheie aparţinând istoriei Germaniei. Poate că ceremonia nu spunea întreaga poveste, dar cu certitudine nu era doar un exerciţiu propagandistic, un cadou făcut cu cinism aliaţilor conservatori ai lui Hitler. Mai mult, faptul că atât de mulţi oameni au intrat în partid în săptămânile şi lunile ce au urmat numirii lui Hitler în funcţia de cancelar, sau cel puţin l-au tolerat şi nu i s-au opus, nu poate fi pus exclusiv pe seama oportunismului pur. Acesta ar putea reprezenta o explicaţie în cazul unui regim obişnuit, dar nu al unui regim cu caracteristici atât

de radicale precum cel nazist; rapiditatea şi entuziasmul cu care atât de multe persoane au ajuns să se identifice cu noul regim sugerează puternic că o mare parte a elitelor educate ale societăţii germane, indiferent de loialităţile lor politice până la acel moment, erau predispuse să îmbrăţişeze multe din principiile de bază ale nazismului.144 În lunile de început ale celui de-al Treilea Reich, naziştii nu au cucerit numai puterea politică, ci şi pe cea culturală şi ideologică. Aceasta nu era numai consecinţa lipsei de precizie şi a caracterului schimbător al exprimărilor ideologice ale mişcării, care ofereau orice oricui; ea deriva şi din felul cum ideile naziste apelau direct la multe dintre convingerile şi ideile răspândite în rândurile elitelor educate germane încă de la sfârşitul secolului al XIX-lea. După Primul Război Mondial, aceste principii şi credinţe erau asumate nu de o minoritate revoluţionară marginalizată, ci de instituţii majore ale vieţii politice şi sociale. Cei care le respingeau în totalitate sau numai în parte, comuniştii şi social-democraţii, se considerau revoluţionari şi aşa erau văzuţi şi de majoritatea germanilor.

Toate marile revoluţii din istorie au respins trecutul, mergând până la a începe un nou calendar cu „anul!”, aşa cum a făcut revoluţia franceză în 1789, sau aruncând secolele trecute la „coşul de gunoi al istoriei”, pentru a cita o expresie faimoasă folosită de Troţki în timpul revoluţiei ruse din 1917.145 Un fundamentalism comparabil putea fi găsit şi la extrema dreaptă, de pildă în planurile lui Schönerer de a introduce un calendar naţionalist german în locul celui creştin. Dar chiar şi sistemul de datare al lui Schönerer începea undeva în trecutul îndepărtat. Iar pentru nazişti şi susţinătorii lor, chiar termenul de „al Treilea Reich” reprezenta o puternică legătură simbolică curmăreţia imaginată a trecutului, întruchipată de Primul Reich al lui Carol cel Mare şi de al Doilea Reich al lui Bismarck. Astfel, după cum afirma Hitler pe 13 iulie 1934, Revoluţia Nazistă

aducea Germania pe făgaşul normal al istoriei sale, care fusese întreruptă de înşelătoriile străine ale Republicii de la Weimar:

Pentru noi, revoluţia care a distrus a Doua Germanie a reprezentat doar înspăimântătorul act de naştere care a adus al Treilea Reich la viaţă. Am vrut să creăm încă o dată un stat în care fiecare german să creadă cu dragoste; să stabilim un regim la care toţi să poată privi cu respect; să găsim legi pe măsura moralităţii poporului nostru; să instaurăm o autoritate căreia fiecare om să i se supună cu dragă inimă.

Pentru noi, revoluţia nu este o stare de lucruri permanentă. Când un obstacol mortal este aşezat cu forţa în faţa dezvoltării naturale a unui popor, un act de violenţă poate servi să elibereze acest curs al evoluţiei întrerupt artificial şi să-i ofere libertatea dezvoltării naturale.146

Revoluţia apărea aici încă o dată doar ca acapararea puterii politice şi crearea unui stat autoritar. Ceea ce avea să se întâmple cu această putere, odată câştigată, nu intra obligatoriu în această definiţie. Majoritatea revoluţiilor au sfârşit, chiar dacă numai temporar, în dictatura unui singur om; dar niciuna, cu excepţia celei naziste, nu a fost lansată cu acest obiectiv explicit în minte. Chiar şi revoluţia bolşevică dorea să instaureze o dictatură colectivă a proletariatului, în frunte cu avangarda politică a acestuia, asta până la venirea lui Stalin.147

Nazismul oferea o sinteză a revoluţiei şi restauraţiei. O răsturnare completă a sistemului social, aşa cum fusese predicată la Paris în 1789 sau la Petrograd în octombrie 1917, nu era avută în vedere de către naţional-socialişti. În inima sistemului creat de nazişti se afla ceva diferit. În ciuda retoricii lor agresiv-egalitare, naziştii erau în cele din urmă relativ indiferenţi la problema inechităţilor sociale. Ceea ce conta pentru ei mai presus de toate erau rasa, cultura şi ideologia. În anii următori, aveau să creeze un set de instituţii noi, cu ajutorul cărora aveau să încerce să remodeleze întregul spirit german şi să reconstruiască

caracterul german. După ce epurarea vieţii culturale şi artistice germane a fost completă, a venit momentul ca scriitorii, muzicienii şi intelectualii germani să-şi pună talentul şi entuziasmul în slujba creării unei noi culturi germane. Creştinismul Bisericilor tradiţionale, „beneficiind" până în acest moment (din raţiuni de tactică politică) de foarte puţină atenţie ostilă din partea regimului, nu avea să mai fie protejat mult timp. Acum, naziştii urmau să înceapă construcţia unei utopii rasiale, în care o naţiune pură, o naţiune de eroi avea să se pregătească cât de rapid şi de temeinic posibil pentru testul suprem al superiorităţii rasiale germane: un război în care să-şi zdrobească şi să-şi distrugă inamicii şi în urma căruia să creeze o nouă ordine europeană, care ar fi ajuns în final să domine întreaga lume. În vara lui 1933, fusese deschis drumul spre crearea unei dictaturi cum lumea nu mai văzuse. Al Treilea Reich se născuse: în faza următoare a existenţei sale, avea să se îndrepte rapid spre o maturitate dinamică şi din ce în ce mai intolerantă.

Note

1. Josef Wulf, *Musik im Dritten Reich*: *Eine Dokumentation*, Gütersloh, 1963, p. 31; Fritz Busch, *Aus dem Leben eines Musikers*, Zürich, 1949), pp. 188 – 209; Levi, *Music*, pp. 42 – 3; World Committee (ed.), *The Brown Book*, p. 180.

2. Michael H. Kater, *The Twisted Muse*: *Musicians and their Music in the Third Reich*, New York, 1997, pp. 120 – 24, corectează relatarea din memoriile lui Busch. Pentru preluarea puterii în Saxonia, vezi Szejnmann, *Nazism*, pp. 33 – 4.

3. Gerhard Splitt, *Richard Strauss 1933 – 1935*: *Aesthetik und Musikpolitik zu Beginn der nationalsozialistischen Herrschaft*, Pfaffenweiler, 1987, pp. 42 – 59; Bruno Waiter, *Theme and Variations: An Autobiography*, New York, 1966, pp. 295 – 300; Brigitte Hamann, *Winifred Wagner oder Hitlers Bayreuth*, München, 2002, pp. 117 – 56.

4. Peter Heyworth, *Otto Klemperer*: *His Life and Times*, *1*: *1885 – 1933*, Cambridge, 1983, pp. 413, 415.

5. Levi, Music, pp. 44 – 5; Christopher Hailey, *Franz Schreker*, *1878 – 1934*: *A Cultural Biography*, Cambridge, 1993, pp. 273, 288; Schreker demisionase deja în 1932 din funcţia de director al Şcolii de Muzică din Berlin, din cauza atacurilor antisemite neîntrerupte.

6. Wulf, *Musik*, p. 28, retipărind *Philharmonische Gesellschaft* în *Hamburg to Kampjbund für deutsche Kultur*, Gruppe Berlin, 6 aprilie 1933.

7. Levi, *Music*, pp. 39 – 41, 86, 107; a se vedea, la un nivel mai general, Reinhold Brinkmann şi Christoph Wolff (ed.), *Driven into Paradise*: *The Musical Migration from Germany to the United States*, Berkeley, 1999.

8. Kater, *The Twisted Muse*, pp. 89 – 91, 120; a se vedea şi Michael Meyer, *The Politics of Music in the Third Reich*, New York, 1991, pp. 19 – 26.

9. David Welch, *The Third Reich*: *Politics and Propaganda*, ediţia a 2-a, Londra, 2002 [1993], pp. 172 – 82, la pp. 173 – 4.

10. Minuth (ed.), *Die Regierung Hitler*, I, pp. 193 – 5. Vezi Wolfram Werner, Zur Geschichte des Reichsministeriums für Volksaufklarung und Propaganda und zur Oberlieferung, în idem (ed.), *Findbücher zu Beständen des Bundesarchivs*, *XV: Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda*, Koblenz, 1979.

11. Pentru opinia răspândită conform căreia Goebbels era un „socialist”, vezi spre exemplu Jochmann (ed.), *Nationalsozialismus und Revolution*, pp. 407 – 8.

12. Discurs din 15 martie, citat în Welch, *The Third Reich*, pp. 174 – 5; pentru discuţiile din 1932, vezi Fröhlich (ed.), *Die Tagebücher*, I/n, pp. 113 – 14 şi 393 (15 martie 1933).

13. Fröhlich, *Joseph Goebbels*, în Smelser şi Zitelmann (ed.), *The Nazi Elite*, p. 55

14. *Völkischer Beobachter*, 23 martie 1933, citat şi tradus în Welch, *The Third Reich*, pp. 22 – 3.

15. Citat în Reuth, *Goebbels*, p. 269.

16. Citat în Welch, *The Third Reich*, p. 175.

17. Citat în ibidem, p. 176.

18. Reuth, *Goebbels*, p. 271; Fröhlich (ed.), *Die Tagebücher*, I/II. p. 388 (6 martie 1933), pp. 393 (13 martie 1933), 395 – 7 (22 martie 1933); Ansgar Diller, *Rundfunkkpolitik im Dritten Reich*, München, 1980, p. 89; Zbynek A.B. Zeman, *Nazi Propaganda*, ediţia a 2-a, Oxford, 1973 [1964], p. 40. Pentru structura ministerului, vezi Welch, *The Third Reich*, pp. 29 – 31.

19. West, *The Visual Arts*, pp. 183 – 4, valabil şi pentru citate.

20. Levi, *Music*, p. 246 nota 5.

21. Fred K. Prieberg, *Trial of Strength*: *Wilhelm Furtwängler and the Third Reich*, Londra, 1991, pp. 166 – 9, citând corespondenţă şi memorandumuri edite şi inedite. Pentru opiniile lui Furtwängler într-o serie de probleme, vezi Michael Tanner (ed.), *Wilhelm Furtwängler*, *Notebooks 1924 – 1945*, Londra, 1989.

22. Pentru viaţa şi opiniile lui Furtwängler în general, a se vedea Prieberg, *Trial of Strength*, passim; pentru rezerve în ceea ce ariveşte această lucrare, vezi Evans, *Rereading*, *pp*. 187 – 93.

23. Schimbul este retipărit în Wulf, *Musik*, pp. 81 – 2. Max Reinhardt era un binecunoscut regizor de teatru.

24. Levi, *Music*, pp. 199 – 201.

25. „Berliner Lokal-Anzeiger", 11 aprilie 1933, republicat în Wulf, *Musik*, pp. 82 – 3

26. Levi, *Music*, pp. 198 – 202; Peter Cossd, *Die Geschichte*, în Paul Badde şi alţii (ed.), *Das Berliner Philharmonische Orchestrer*, Stuttgart, 1987, pp. 10 – 17.

27. Kater, *Different Drummers*, pp. 29 – 33.

28. Ibidem, pp. 47 – 110.

29. Jelavich, *Berlin Cabaret*, pp. 228 – 258; „Hermann" e la pagina 229.

30. Völker Kuhn (ed.), *Deutschlands Erwachen*: *Kabarett unterm Hakenkreuz 1933 – 1945*, Weinheim,

1989, p. 335; vezi, mai general, Christian Goeschel, *Methodische Überlegungen zur Geschichte der Selbsttötung im Nationalsozialismus*, în Hans Medick (ed.), *Selbsttötung als kulturelle Praxis*, în curs de apariţie, 2004).

31. Josef Wulf, *Theater und Film im Dritten Reich*: *Eine Dokumentation*, Gütersloh, 1964, pp. 265 – 306.

32. David Thomson, *The New Biographical Dictionary of Film*, ediţia a 4-a., 2002 [1975]. Afirmaţiile prezente în unele lucrări, precum şi în propriile relatări, că Marlene Dietrich ar fi plecat din motive politice şi că Hitler însuşi ar fi intervenit pentru a încerca s-o convingă să se întoarcă, ar trebui tratate cu destul de mult scepticism.

33. David Welch, *Propaganda and the German Cinema 1933 – 1945* (teză de doctorat nepublicată, London University, 1979), anexa 1.

34. Birgit Bernard, *„Gleichschaltung" im Westdeutschen Rundfunk 1933/34*, în Dieter Breuer şi Gertrude Cepl-Kaufmann (eds.), *Moderne und Nationalsozialismus im Rheinland*, Paderborn, 1997, 301 – 10; Jochen Klepper, Unter *dem Schatten deiner Flügel*: *Aus den Tagebüchern der Jahre 1932 – 1942*, Stuttgart, 1956, pp. 46, 65; Josef Wulf, *Presse und Funk im Dritten Reich*: *Eine Dokumentation*, Gütersloh, 1964, pp. 277 – 9, 280 – 84.

35. Fulda, *Press and Politics*, pp. 231 – 3, 241 – 2.

36. Welch, *The Third Reich*, p. 46; textul legii în Wulf, *Presse und Funk*, pp. 72 – 3.

37. Ibidem, pp. 19 – 38.

38. Welch, *The Third Reich*, pp. 43 – 8.

39. Grossmann, *Ossietzky*, pp. 224 – 74.

40. Ibidem, p. 267; Chris Hirte, *Erich Mühsam*: *„Ihr sent mich nicht feige"*. *Biografie*, Berlin, 1985, pp. 431 – 50. Dacă a fost crimă sau sinucidere, există păreri divergente; crima pare mai probabilă.

41. Dieter Distl, *Ernst Toiler*: *Eine politische Biographie*, Schrobenhausen, 1993, pp. 146 – 78.

42. Kelly, *All Quiet*, pp. 39 – 56.

43. Inge Jens (ed.), *Thomas Mann an Ernst Bertram*: *Briefe aus den Jahren 1910 – 1955*, Pfullingen, 1960, p. 178 (scrisoare din 18 noiembrie 1933) şi Robert Faesi (ed.), *Thomas Mann – Robert Faesi: Briefwechsel*, Zürich, 1962, p. 23 (Mann către Faesi, 28 iunie 1933); Klaus Harpprecht, *Thomas Mann*: *Eine Biographie*, Reinbek, 1995, pp. 707 – 50; Kurt Sontheimer, *Thomas Mann als politischer Schriftsteller*, „VfZ", 6 (1958), pp. 1 – 44; Josef Wulf, *Literatur und Dichtung im Dritten Reich*: *Eine Dokumentation*, Gütersloh, 1963, p. 24.

44. Ritchie, *German Literature*, pp. 187 – 99; Wulf, *Literatur*, passim.

45. Robert E. Norton, *Secret Germany*: *Stefan George and his Circle*, Ithaca, NY, 2002, este acum biografia standard. Pentru Jünger, vezi Paul Noack, *Ernst Jünger*: *Eine Biographie*, Berlin, 1998, pp. 12 – 51.

46. Citat în Wulf, *Literatur*, p. 132; vezi şi Ritchie, *German Literature*, pp. 9 – 10, 48 – 9, 111 – 32.

47. Frederic Spotts, *Hitler and the Power of Aesthetics*, Londra, 2002, p. 152; citate şi context în West, *The Visual Arts*, pp. 183 – 4; Hitler, *Mein Kampf*, p. 235.

48. Rosamunde Neugebauer, *„Christus mit der Gasmaske" von George Grosz, oder*: *Wieviel Satire konnten Kirche und Staat* în *Deutschland um 1930 ertragen*? în Maria Rüger (ed.), *Kunst und Kunstkritik der dreissiger Jahre*: *Standpunkte zu künstlerischen und ästhetischen Prozessen und Kontroversen*, Dresden, 1990, pp. 156 – 65.

49. Josef Wulf, *Die Bildenden Künste im Dritten Reich*: *Eine Dokumentation*, Gütersloh, 1963, pp. 49 – 51.

50. Peter Adam, *Arts of the Third Reich*, Londra, 1992, p. 59.

51. Jonathan Petropoulos, *The Faustian Bargain*: *The Art* World *în Nazi Germany*, Londra, 2000, p. 217. A se vedea şi Brandon Taylor şi Wilfried van der Will (ed.), *The Nazification of Art*: *Art, Design, Music, Architecture and*

Film in the Third Reich, Winchester, 1990.

52. Spotts, *Hitler*, pp. 153 – 5.

53. Petropoulos, *The Faustian Bargain*, pp. 14 – 16.

54. Adam, *Arts*, pp. 49 – 50; Wulf, *Die Bildenden Künste*, p. 36; Günter Busch, *Max Liebermann*: *Maler*, *Zeichner*, *Graphiker*, Frankfurt am Main, 1986, p. 146; Peter Paret, *An Artist against the Third Reich: Ernst Barlach 1933 – 1938* (Cambridge, 2003, pp. 77 – 92. Înmormântarea lui Liebermann a fost puternic supravegheată de către poliţia politică (Petropoulos, *The Faustian Bargain*, p. 217).

55. Sean Rainbird (ed.), *Max Beckmann*, Londra, 2003, pp. 157 – 64, 273 – 4; Adam, *Arts*, p. 53; Petropoulos, *The Faustian Bargain*, pp. 216 – 21.

56. Wulf, *Die Bildenden Künste*, pp. 39 – 45; Koehler, *The Bauhaus*, pp. 292 – 3; Igor Golomstock, *Totalitarian Art in the Soviet Union*, *Third Reich*, *Fascist Italy and The People's Republic of China*, Londra, 1990, p. 21; West, *The Visual Arts*, pp. 83 – 133.

57. Ritchie, *German Literature*, pp. 187.

58. Ibidem, p. 189; Harpprecht, *Thomas Mann*, pp. 722 – 5°.

59. Ritchie, *German Literature*, pp. 58 – 61; Lothar Gall, *Bürgertum în Deutschland*, Berlin, 1989, p. 466, de asemenea, mai general, pentru Bassermann şi familia sa. Johst a fost imediat numit co-director al teatrului. Vezi Bogusław Drewniak, *Das Theater im NS-Staat*: *Szenarium deutscher Zeitgeschichte 1933 – 1945*, Düsseldorf, 1983, pp. 46 – 7; la un nivel mai general, Glen W. Gadberry (ed.), *Theatre in the Third Reich*, *the Prewar Years*: *Essays on Theatre în Nazi Germany*, Westport, Conn., 1995 şi John London (ed.), *Theatre under the Nazis*, Manchester, 2000.

60. Ritchie, *German Literature*, pp. 58 – 61; „Wenn Ich Kultur höre, entsichere Ich meinen Browning" (Wulf, *Literatur*, p. 113).

61. Knowles (ed.), *The Oxford Dictionary of Quotations*, p. 418, citatul 17; pentru o primă prezentare

detaliată a „războiului de anihilare împotriva culturii” vezi World Committee (ed.), *The Brown Book*, pp. 160 – 93.

62. Hugo Ott, *Martin Heidegger*: *A Political Life*, Londra, 1993, pp. 13 – 139.

63. Ibidem, pp. 140 – 48.

64. Martin Heidegger, *Die Selbstbehauptung der deutschen Universität*: *Rede, gehalten hei der feierlichen Übernahme des Rektorats der Universität Freiburg i. Br. am 275.1933*, Breslau, 1934, pp. 5, 7, 14 – 15, 22.

65. Hans Sluga, *Heidegger's Crisis*: *Philosophy and Politics* în *Nazi Germany*, Cambridge, Mass., 1993, 1 – 4; Guido Schneeberger, *Nachlese zu Heidegger*: *Dokumente zu seinem Lehen und Denken*, Berna, 1962, pp. 49 – 57. A se vedea şi biografia scrisă de Rüdiger Safrański, *Ein Meister aus Deutschland*: *Heidegger und seine Zeit*, München, 1994.

66. Ott, *Martin Heidegger*, pp. 169, 198 – 9

67. Citat în ibidem, p. 185.

68. Singurul profesor, de orice disciplină, care a participat a fost istoricul Gerhard Ritter. Vezi Cornelissen, *Gerhard Ritter*, p. 239.

69. Citat în Ott, *Martin Heidegger*, p. 164, cu o discuţie la pp. 165 – 6 asupra sofisticăriilor utilizate de actualii admiratori ai lui Heidegger pentru a minimaliza aceste sentimente. Pentru o culegere utilă de studii, vezi Bernd Martin (ed.), *Martin Heidegger und das „Dritte Reich” Ein Kompendium*, Darmstadt, 1989.

70. Rémy, *The Heidelberg Myth*, p. 14.

71. Ott, *Martin Heidegger*, pp. 235 – 351.

72. Noakes şi Pridham (ed.), *Nazism*, II, pp. 249 – 250; şi pentru două studii locale, Uwe Dietrich Adam, *Hochschule und Nationalsozialismus*: *Die Universität Tübingen im Dritten Reich*, Tübingen, 1977, şi Notker Hammerstein, *Die Johann Wolfgang Goethe-universität*: *Von der Stiftungsuniversität zur staatlichen Hochschule*, 2 vol., Neuwied, 1989, 1, pp. 171 – 211.

73. Klaus Fischer, *Der quantitative Beitrag der nach*

1933 emigrierten Naturwissenschaftler zur deutschsprachigen physikalischen Forschung, „Berichte zur Wissenschaftsgeschichte", II (1988), pp. 83 – 104, revizuind cifrele ceva mai mari din D. Beyerchen, *Scientists under Hitler*: *Politics and the Physics Community in the Third Reich*, New Haven, 1977, pp. 43 – 7, şi Norbert Schnappacher, *Das Mathematische*

Institut der Universität Göttingen, şi Alf Rosenow, *Die Göttinger Physik unter dem Nationalsozialismus*, ambele în Heinrich Becker şi alţii (ed.), *Die Universität Göttingen unter dem Nationalsozialismus*: *Das verdrängte Kapitel ihrer 250 jährigen Geschichte*, München, 1987, pp. 345 – 73, 374 – 409.

74. Ute Deichmann, *Biologists under Hitler*, Cambridge, Mass., 1996 [1992], 26.

75. Beyerchen, *Scientists*, p. 43.

76. Max Bom (ed.), *The Bom-Einstein Letters*: *Correspondence between Albert Einstein and Max and Hedwig Bom from 1916 to 1955*, Londra, 1971, pp. 113 – 14.

77. Fritz Stem, *Dreams and Delusions*: *The Drama of German History*, New York, 1987, pp. 51 – 76 („Fritz Haber: The Scientist în Power and in Exile"); Margit Szöllösi-Janze, *Fritz Haber 1868 – 1934: Eine Biographie*, München, 1998, pp. 643 – 91.

78. Max Planck, *Mein Besuch bei Hitler*, „Physikalische Blatter", 3 (1947), p. 143; Fritz Stem, *Einstein's German World*, Londra, 2000 [1999], pp. 34 – 58.

79. Rémy, *The Heidelberg Myth*, pp. 17 – 18. Mai general, vezi Fritz Kbhler, *Zur Vertreibung humanistischer Gelehrter 1933/34*, „Blätter für deutsche und internaţionale Politik", II (1966), pp. 696 – 707.

80. Beyerchen, *Scientists*, pp. 15 – 17, 63 – 4, 199 – 210.

81. Rémy, *The Heidelberg Myth*, pp. 24 – 9; vezi şi Christian Jansen, *Profesoren und Politik*: *Politisches*

Denken und Handeln der Heidelberger Hochschullehrer 1914 – 1935, Göttingen, 1992).

82. Citat în Noakes şi Pridham (ed.), *Nazism*, n, p. 252.

83. Ibidem, II, p. 250; Turner, *German Big Business*, p. 337.

84. Rémy, *The Heidelberg Myth*, p. 20.

85. Ibidem, p. 31.

86. Gruttner, *Studenten*, pp. 71 – 4.

87. Ibidem, pp. 81 – 6.

88. Axel Friedrichs (ed.), *Die nationalsozialistische Revol*ution *1933* (Dokumente der deutschen Politik, I, Berlin, 1933), p. 277; Fröhlich (ed.), Die Tagehücher, I/II, p. 419 (11 mai 1933).

89. Diferite versiuni publicate în Gerhard Sauder (ed.), *Die Bücherverbrennung*: *Zum 10. Mai 1933*, München, 1983, pp. 89 – 95.

90. Clemens Zimmermann, *Die Bücherverbrennung am 17. Mai 1933 în Heidelberg*: *Studenten und Politik am Ende der Weimarer Republik*, în Joachim-Felix Leonhard (ed.), *Bücherverbrennung*: *Zensur, Verbot, Vernichtung unter dem Nationalsozialismus în Heidelberg*, Heidelberg, 1983, pp. 55 – 84.

91. Wolfgang Stratz, *Die studenţische „Aktion wider den undeutschen Geist"*, „VfZ", 16 (1968), pp. 347 – 72 (atribuie în mod greşit iniţiativa Ministerului Propagandei); Jan-Pieter Barbian, *Literaturpolitik im Dritten Reich*: *Institutionen, Kompetenzen, Betätigungsfelder*, Frankfurt am Main, 1993, pp. 54 – 60, 128 – 42; Hildegard Brenner, *Die Kunstpolitik des Nationalsozialismus*, Hamburg, 1963, p. 186.

92. Leonidas E. Hill, *The Nazi Attack on „Un-German" Literature, 1933 – 1945*, în Jonathan Rose (ed.), *The Holocaust and the Book*, Amherst, Mass., 2001, pp. 9 – 46; Sauder (ed.), *Die Bücherverbrennung*, pp. 9 – 16; vezi şi Anselm Faust, *Die Hochschulen und der „undeutsche Geist"*: *Die Bücherverbrennung am 10. Mai 1933 und ihr*

Vorgeschichte, în Horst Denkler şi Eberhard Lammerţ (ed.), *Das war „în Vorspiel nur…"*: *Berliner Kolloquium zur Literaturpolitik im „Dritten Reich"*, Berlin, 1985, pp. 31 – 50; Gruttner, *Studenten*, pp. 75 – 77, arată că nu au putut fi găsite niciun fel de instrucţiuni din partea recent fondatului Minister al Propagandei în documentele organizaţiilor studenţeşti, şi Goebbels nu a lăsat să se înţeleagă în jurnalul său că iniţiativa îi aparţinuse.

93. Rebentisch şi Raab (ed.), Neu-Isenburg, pp. 86 – 7.

94. Pentru evenimentele de la Wartburg, vezi Wehler, *Deutsche GeSeilschaftsgeschickte*, Π, pp. 134 – 6; Afirmaţia lui Heine, devenită ulterior faimoasă, a fost făcută la Almansor (1823), citată în (dintre multe alte antologii) Knowles (ed.), *The Oxford Dictionary of Quotations*, p. 368. Arderea pe rug reprezenta încă în Prusia pedeapsa capitală pentru cei care comiseseră crime prin incendiere, fiind utilizată pentru ultima dată la Berlin în 1812 (Evans, *Rituals*, pp. 213 – 14).

95. Michael Wildt, *Violence against Jews în Germany, 1933 – 1939*, în David Bankier (ed.), *Probing the Depths of German Antisemitism: German Society and the Persecution of the Jews 1933 – 1941*, Jerusalem, 2000, pp. 181 – 209, la pp. 181 – 2; Saul Friedländer, *Nazi Germany and the Jews*: *The Years of Persecution 1933 – 1939*, Londra, 1997, pp. 107 – 10; Waiter, *Antisemitische Kriminalität*, pp. 236 – 43. Pentru documentaţie contemporană, vezi Comité des Délégations Juives (ed.), *Das Schwarzbuch*: *Tatsachen und Dokumente*. *Die Lage der juden* în *Deutschland 1933*, Paris, 1934. La un nivel mai general, vezi Shulamit Volkov, *Antisemitism as a Cultural Code*: *Reflections on the History and Historiography of Antisemitism în Imperial Germany*, „Year Book of the Leo Baeck Institute", 23 (1978), pp. 25 – 46.

96. Longerich, *Politik der Vernichtung*, pp. 26 – 30.

97. Gruchmann, *Justiz*, p. 126; Longerich, *Der ungeschriebene Befehl*, pp. 43 – 4.

98. Haffner, *Defying Hitler*, p. 125.

99. Halbmonatsbericht des Regierungspräsidenten von Niederbayern und der Oberpfalz, 30.3.1933, în Broszat şi alţii (ed.), *Bayern*, I, p. 432.

100. Friedländer, *Nazi Germany and the Jews*, 41 – 2.

101. World Committee (ed.), *The Brown Book*, p. 237, în general despre persecuţia evreilor, pp. 222 – 69.

102. Friedländer, *Nazi Germany and the Jews*, pp. 17 – 18.

103. Minuth (ed.), Die Regierung Hitler, I, pp. 270 – 71; Longerich, *Der ungeschriebene Befehl*, pp. 44 – 6.

104. Fröhlich (ed.), *Die Tagebücher*, I/Π, p. 398 (27 martie 1933).

105. Moshe R. Gottlieb, *American Anti-Nazi Resistance, 1933 – 1941*: *An Historical Analysis*, New York, 1982, pp. 15 – 24; Deborah E. Lipstadt, *Beyond Belief*: *The American Press and the Coming of the Holocaust, 1933 – 1941*, New York, 1986.

106. Fröhlich (ed.), *Die Tagebücher*, I/II, pp. 398 – 401; Reuth, *Goebbels*, p. 281; Klemperer, *I Shall Bear Witness*, pp. 9 – 10.

107. Longerich, *Politik der Vernichtung*, pp. 36 – 9; mai general, Avraham Barkai, *From Boycott to Annihilation*: *The Economic Struggle of German Jews, 1933 – 1945*, Hanover, NH, 1989, pp. 17 – 25; Helmut Genschel, *Die Verdrängungder Juden aus der Wirtschaft im Dritten Reich*, Berlin, 1966, pp. 47 – 70.

108. Friedländer, *Nazi Germany and the Jews*, pp. 21 – 2; Broszat şi alţii (ed.), *Bayern*, I, pp. 433 – 5; Klemperer, *I Shall Bear Witness*, p. 10.

109. Friedländer, *Nazi Germany and the Jews*, pp. 24 – 5; Haffner, *Defying Hitler*, pp. 131 – 3.

110. Longerich, *Politik der Vernichtung*, pp. 39 – 41.

111. Friedlander, *Nazi Germany and the Jews*, pp. 26 – 3 I.

112. Longerich, *Der ungeschriebene Befehl*, p. 46.

113. Longerich, *Politik der Vernichtung*, pp. 41 – 5.

114. Friedlander, *Nazi Germany and the Jews*, pp. 35 – 7.

115. Alien, *The Nazi Scizure of Power*, pp. 218 – 22.

116. Konrad Kwiet şi Helmut Eschwege, *Selbstbehauptung und Widerstand*: *Deutsche Juden im Kampf um Existenz und Menschenwürde 1933 – 1945*, Hamburg, 1984, pp. 50 – 56.

117. Klemperer, *1 Shall Bear Witness*, pp. 5 – 9; idem, *Tagebücher 1933 – 1934 (Ich will Zeugnis ablegen bis zum Letzten)*, I, Berlin, 1999 [1995], pp. 6 – 15. Ediţia germană, utilizată aici, conţine şi material care nu a fost inclus în cea engleză.

118. Norbert Frei, „«Machtergreifung»: Anmerkungen zu einem historischen Begriff", *„VfZ"*, 31 (1983), 136 – 45. Formula „acapararea puterii" a fost consacrată de lucrarea magistrală a lui Bracher, Schulz and Sauer, *Die nationalsozialistische Machtergreifung*, dar subiectul acestei vaste lucrări face clar faptul că formula era menită să acopere perioada de după 30 ianuarie 1933, până spre sfârşitul verii aceluiaşi an.

119. Conceptul de „vacuum de putere" este central pentru lucrarea clasică a lui Bracher, *Die Auflösung*.

120. Vezi fascinantele speculaţii din Turner, *Hitler's Thirty Days*, pp. 172 – 6; acestea, subestimează, din punctul meu de vedere rasismul şi antisemitismul corpului ofiţeresc german şi dorinţa sa de a reînnoi „cererea Germaniei de a deveni putere mondială", pe care o susţinuse cu atâta forţă către începutul secolului; dar este în natura acestui tip de istorie contrafactuală ca speculaţiile să fie tot ce avem şi nu se poate şti în niciun fel dacă speculaţiile mele sunt mai plauzibile decât cele ale lui Turner. Pentru unele reflecţii cu caracter general, vezi Richard J. Evans, „Telling It Like It Wasn't", *BBC History Magazine*, 3 (2002), no. 12, pp. 22 – 5.

121. Völker Rittberger (ed.), 1933: *Wie die Republik der Diktatur erlag*, Stuttgart, 1983, în special pp. 217 – 21; Martin Blinkhom, *Fascists and Conservatives*: *The Radical*

Right and the Establishment în Twentieth-Century Europe, Londra, 1990; idem, *Fascism and the Right în Europe 1919 – 1945*, Londra, 2000; Payne, *A History of Fascism*, *pp*. 14 – 19

122. Paul, *Auf stand*, pp. 255 – 63; Richard Bessel, „Violence as Propaganda: The Role of the Storm Troopers in the rise of National Socialism”, în Thomas Childers (ed.), The *Formation of the Nazi Constituency*, *1919 – 1933*, Londra, 1986, pp. 131 – 46.

123. Geoff Eley, „What Produces Fascism: prelndustrial Traditions or a Crisis of the Capitalist State?”, în idem, *From Unification to Nazism*, pp. 254 – 84; Gessner, *Agrarverbande* in der *Weimarer Republik*; Geyer, *Professionals and Junkers*; Peukert, *The Weimar Republic*, pp. 275 – 81. Pentru accentul pus pe importanţa elitelor preindustriale, vezi Winkler, *Weimar*, p. 607.

124. Erdmann and Schulze (eds.), *Weimar*, Heinz Höhne, *Die Machtergreifung*: *Deutschlands Weg in die Hitler-Diktatur*, Reinbek, 1983, capitolul 2 („Selbstmordeiner Demokratie”).

125. Joseph Goebbels, *Der Angriff*: *Aufsätze aus der Kampfzeit*, München, 1935, p. 61.

126. Bracher, *The German Dictatorship*, p. 246.

127. Ibidem, pp. 248 – 50.

128. Thomas Balistier, *Gewalt und Ordnung*: *Kalkül und Faszination der SA*, Münster, 1989.

129. *Der Prozess*, XXVI, pp. 300 – 301 (783-PS), şi Broszat, *The Concentration Camps*, pp. 406 – 23.

130. Vezi, spre exemplu, Lothar Gruchmann, „Die bayerische Justiz im politischen Machtkampf 1933/34: Ihr Scheitern bei der Ştrafverfolgung von Mordfällen în Dachau”, în Broszat şi alţii, (ed.), *Bayern*, II, pp. 415 – 28.

131. Wachsmann, *Hitler’s Prisons*, capitolul 2.

132. Haffner, *Defying Hitler*, pp. 103 – 25. Dirk Schumann, *Politische Gewalt in der Weimarer Republik*: *Kampf um die Strasse und Furcht vor dem Bürgerkrieg*, Essen, 2001, în special pp. 271 – 368.

133. Hitler, *Hitler*: *Reden*, *Schriften*, *Anordnungen*, III, pp. 434 – 51, la p. 445.

134. Bessel, *Political Violence*, pp. 123 – 5.

135. Ludwig Binz, „Ştrafe oder Vernichtung?”, *Völkischer Beobachter*, 5 ianuarie 1929.

136. Hermann Rauschning, *Germany’s Revolution of Destruction*, Londra, 1939 [1938]), pp. 94, 97 – 9, 127.

137. Bracher, *Stufen*, pp. 21 – 2.

138. Richard Bessel, „1933: A Failed Counter-Revolution”, în Edgar E. Rice (ed.), *Revolution and Counter-Revolution*, Oxford, 1991, pp. 109 – 227; Horst Maller, „Die nationalsozialistische Machtergreifung: Konterrevolution oder Revolution?”, „*VfZ*”, 31 (1983), pp. 25 – 51; Jeremy Noakes, Nazism and Revolution, în Noel O’Sullivan (ed.), *Revolutionary Theory and Political Reality*, Londra, 1983, pp. 73 – 100; Rainer Zitelmann, *Hitler*: *The Policies of Seduction*, Londra, 1999 [1987].

139. Cel mai cunoscut, Jacob L. Talmon, *The Origins of Totalitarian Democracy*, Londra, 1952.

140. Bracher, *Stufen*, pp. 25 – 6.

141. Minuth (ed.), *Die Regierung Hitler*, I, p. 630.

142. Ibidem, p. 634.

143. AT 6 şi 99, în Merkl, *Political Violence*, 469.

144. Bracher, *Stufen*, 48.

145. Leon Trotsky, *The History of the Russian Revolution*, 3 vol., Londra, 1967 [1933 – 4], în p. 289.

146. Domarus, *Hitler*, I, p. 487.

147. Richard Löwenthal, „Die nationalsozialistische „Machtergreifung” – cine Revolution? Ihr Platz unter den totalitären Revolutionen unseres Jahrhunderts”, în Martin Broszat şi alţii (ed.), *Deutschlands Weg in die Diktatur*, Berlin, 1983, pp. 42 – 74.

Lista hărţilor

5

1. Unificarea Germaniei, 1864 – 1871, pp. 46 – 47

2. Expansiunea germană în Primul Război Mondial, pp. 92 – 93

3. Tratatul de la Versailles, p. 106
4. Republica de la Weimar, p. 145
5. Harta confesiunilor religioase, p. 151
6. Naţionalităţile din Imperiul Habsburgic, p. 244
7. Naziştii la alegerile pentru Reichstag din 1924, p. 284
8. Naziştii la alegerile pentru Reichstag din 1928, p. 296
9. Şomajul în 1932, p. 360
10. Comuniştii la alegerile pentru Reichstag din 1930, p. 362
11. Naziştii la alegerile pentru Reichstag din 1930, p. 364
12. Alegerile prezidenţiale din 1932. Primul tur de scrutin, p. 385
13. Alegerile prezidenţiale din 1932. Al doilea tur de scrutin, p. 387
14. Naziştii la alegerile pentru Reichstag din iulie 1932, p. 400
15. Naziştii la alegerile pentru Reichstag din noiembrie 1932, p. 408
16. Alegerile regionale, 1931 – 1933, p. 413
17. Naziştii la alegerile pentru Reichstag din martie 1933, p. 460
18. Universităţile germane în 1933, p. 572
19. Voturi obţinute de nazişti la alegerile pentru Reichstag, 1924 – 1933, p. 591

Lista ilustraţiilor

Creditele fotografice sunt menţionate în paranteză.

1. Pseudomedievalismul memorialului lui Bismarck din Hamburg, inaugurat în 1906, promite reînvierea gloriei trecute a Germaniei sub conducerea unui nou lider al naţiunii (Copyright © Ullstein Bilderdienst, Berlin).

2. Carte poştală antisemită cu „singurul hotel fără evrei din Frankfurt”, 1887. Asemenea atitudini reprezentau un nou fenomen în anii 1880.

3. Promisiunea victoriei: trupele germane avansează

pline de încredere în Belgia, în 1914 (Copyright © Imperial War Museum, Q53446).

4. Realitatea înfrângerii: prizonieri de război germani luaţi de către Aliaţi în Bătălia de la Amiens, august 1918 (Copyright © Imperial War Museum, Q9271).

5. Preţul care trebuia plătit: scheletele avioanelor de vânătoare germane, dovadă a respectării Tratatului de la Versailles din 1919 (Copyright © Simon Taylor).

6. Coborârea în haos: o bătălie de stradă în Berlin în timpul „revoltei spartakiste" din ianuarie 1919 (Copyright © Hulton Getty).

7. Răzbunarea dreptei: un locotenent din Freikorps, care conduce un pluton de execuţie, îşi fotografiază camarazii lângă un „gardist roşu" pe care se pregătesc să-l execute în timpul represiunii sângeroase a Sovietului de la München, mai 1919 (Copyright © Mary Evans Picture Library).

8. O caricatură rasistă într-o revistă satirică subliniază crimele, jafurile şi violurile pe care se presupunea că le-ar fi comis trupele coloniale franceze în timpul ocupaţiei Ruhrului din 1923 (Copyright © Biblioteca de Stat din Bavaria, München).

9. Hiperinflaţia din 1923: „Atât de multe bancnote de o mie de mărci pentru doar un dolar!" (Copyright © Bettmann/Corbis).

10. Bilanţul reparaţiilor, 1927: 14.000 de sinucideri în Germania sunt rezultatul, conform unui periodic satiric, greutăţilor economice cauzate de povara financiară impusă asupra ţării prin Tratatul de la Versailles (Copyright © Biblioteca de Stat din Bavaria, München).

11. Nebunii ani '20 la Berlin: viziunea amară a artistului Otto Dix asupra societăţii germane, în 1927 – 1928; veteranii de război sunt împinşi la marginea societăţii, în timp ce femeile uşoare şi clienţii lor se distrează la o petrecere cu muzică de jazz (Copyright © Foto Bridgeman Art Library şi Copyright © DACS, 2003).

12. Puciul de la berărie: trupele de asalt naziste

aşteaptă în faţa primăriei din München, în noiembrie 1923, o preluare a puterii care nu a mai avut loc (Copyright © Hulton Getty).

13. Hitler relaxându-se, fără să bea, cu prietenii lui, într-o berărie din München, în 1929. Gregor Strasser este în colţul îndepărtat, în stânga (Copyright © Biblioteca de Stat din Bavaria, München).

14. Hitler conduce o manifestaţie stradală la unul dintre primele mitinguri ale Partidului Nazist de la Weimar, 1926, în timp ce trupele de asalt îi eliberează calea. La stânga lui, un Rudolf Hess fără pălărie, Heinrich Himmler fiind chiar în spatele lui (Copyright © Süddetscher Verlag, München).

15. Chipul fanatismului: trupe de asalt ascultând o cuvântare la un miting în aer liber, 1930 (Copyright © Hulton Getty).

16. Ameninţarea comunistă: infracţionalitate, sărăcie şi angajamentul extremist de stânga mergeau adesea împreună, spre îngrijorarea votanţilor din clasa de mijloc, ca în acest cartier periferic din Hamburg, în timpul campaniei electorale din 1932 (Copyright © Simon Taylor).

17. Inutilitatea interzicerii uniformelor de către Brüning (decembrie 1930): cămăşile brune poartă, în schimb, cămăşi albe, iar efectul este acelaşi (Copyright © Mary Evans Picture Library).

18. Un poster pacifist avertizează, în 1930, că „aceia care votează pentru dreapta, votează pentru război" şi că nazismul poate însemna doar moarte şi distrugere. „Germane", sună întrebarea retorică, „va pune din nou mâna pe tine?"

19. Violenţa imaginii: naziştii dau tonul în 1928, alte partide urmează în celelalte campanii electorale,(a) „Zdrobiţi inamicul mondial, Marea Finanţă Internaţională" – afiş electoral nazist, 1928 (Copyright © Simon Taylor), (b) „Să punem capăt acestui sistem!" – afiş electoral comunist, 1932 (Copyright © Christel Gerstenberg/Corbis). (c) „Faceţi loc pentru Lista 1!" –

muncitorul social-democrat îşi face loc cu coatele între nazist şi comunist, 1930 (Copyright © Simon Taylor), (d) „împotriva războiului civil şi a inflaţiei” – Partidul Poporului îşi doboară rivalii de la stânga şi de la dreapta, un exemplu de optimism din 1932 (Copyright © Simon Taylor).

20. Opţiunea electoratului în septembrie 1930: partidele se axează pe femei, solicitanţii de beneficii, tineri şi pe alte grupuri sociale specifice (Copyright © Bildarchiv Preusischer Kulturbesitz).

21. „Vestitorul celui de al Treilea Reich”. Un afiş social-democrat avertizează împotriva violenţei naziştilor, ianuarie 1931. După ce a mâzgălit „Germania, trezeşte-te!” şi zvastici pe pereţi, Moartea, îmbrăcată în uniforma cămăşilor brune şi ţinând un pistol în mână, omoară un oponent şi îşi continuă marşul (Copyright © Bildarchiv Preusischer Kulturbesitz).

22. Intimidarea opoziţiei: naziştii folosesc magafoane pentru a striga „Heil, Hitler!” în timpul campaniei electorale din martie 1933 (Copyright © Hulton Getty).

23. Faţa respectabilă a nazismului: Hitler, în ţinută oficială, se întâlneşte cu cei mai importanţi oameni de afaceri la puţin timp după numirea sa în funcţia de Cancelar al Reich-ului, în ianuarie 1933 (copyright © AKG, London).

24. Realitatea de pe stradă: comunişti şi social-democraţi arestaţi de trupele de asalt, care jucau rolul de „poliţie auxiliară”, îşi aşteaptă soarta într-o pivniţă unde cămăşile brune îşi torturau victimele, în primăvara anului 1933 (copyright © Ullstein Bilderdienst, Berlin).

25. Primele lagăre de concentrare, 1933: social-democraţii sunt înregistraţi la sosirea lor în lagărul de la Oranienburg (copyright © AKG, London).

26. „Nobilul comunist în lagărul de concentrare”. Propaganda nazistă făcea publicitate asiduă lagărelor, dar încerca să le confere o imagine pozitivă. Conform acestei caricaturi din 14 mai 19333, „arestul” era urmat de

„curăţenie”, de „tuns (păr şi barbă)” – cuvântul german este acelaşi ca pentru circumcizie –, de o „ieşire la aer” şi de o „fotografie”. În Café Romanesque şi la Café Megalomania din Berlin, refugii bine-cunoscute pentru artiştii modernişti şi pentru scriitorii radicali, aşa-zişii obişnuiţi ai casei evrei deplâng transformările prin care a trecut prietenul lor, şase săptămâni mai târziu: „Prin ce trebuie să fi trecut bietul om!”

27. Revoluţia culturală a lui Hitler: dintr-o masă de pigmei chinuiţi, „sculptorul Germaniei” crează un nou german uriaş, gata să cucerească lumea (copyright © Biblioteca de Stat din Bavaria, München).

28. Exilaţii: publicaţia satirică germană *Urzica* prezintă fuga celor mai importanţi scriitori şi intelectuali din Germania ca pe un triumf al naţiunii germane: în timp ce Thomas Mann învârte flaşneta, ceilalţi, în majoritate evrei, se furişează afară din Germania pe melodia lui. Printre figurile caricaturizate sunt Albert Einstein, Lion Feuchtwanger şi Karl Marx. „Ce a plecat, nu se va mai întoarce”.

29. „Împotriva spiritului negerman”: studenţii nazişti ard cărţi evreieşti şi de stânga în faţa Universităţii din Berlin, pe 10 mai 1933 (copyright © AKG, London).

30. „Germani! Apăraţi-vă! Nu cumpăraţi de la evrei!” Trupele de asalt lipesc afişe pe vitrina unui patron evreu, pe perioada boicotului de la 1 aprilie 1933, în timp ce cumpărătorii se uită (copyright © Hulton-Deutsch Collection/Corbis).

31. Continuitatea Revoluţiei Naţional-Socialiste: o carte poştală din 1933 face legătura între Frederick cel Mare al Prusiei, Bismarck şi Hitler.

S-au făcut toate eforturile pentru a identifica deţinătorii de copyright, lucru care nu a fost mereu posibil. Odată anunţat, editorul va face rectificările necesare.

Bibliografie

Abel, Theodore, *Why Hitler Came to Power*, Cambridge, Mass, 1986 [1938].

Abrams, Lynn, *Workers' Culture în Imperial Germany*: *Leisure and Recreation in the Rhineland and Westphalia*, Londra, 1992.

Ackermann, Josef, *Himmler als Ideologe*, Göttingen, 1970.

Idem, „Heinrich Himmler: Reichsführer – SS", în Smelser şi Zitelmann (ed.), *The Nazi Elite*, pp. 98 – 112.

Adam, Peter, *Arts of the Third Reich*, Londra, 1992.

Adam, Uwe Dietrich, *Hochschule und Nationalsozialismus*: *Die Universität Tübingen im Dritten Reich*, Tübingen, 1977.

Adolph, Hans J.L., *Otto Wels und die Politik der deutschen Sozialdemokratie 1934 – 1939*: *Eine politische Biographie*, Berlin, 1971.

Afflerbach, Holger, *Falkenhayn*: *Politisches Denken und Handeln im Kaiserreich*, München, 1994.

Albrecht, Richard, „Symbolkampf în Deutschland 1932: Sergej Tschachotin und der «Symbolkrieg» der drei pfeile gegen den Nationalsozialismus als Episode im Abwehrkampf der Arbeiterbewegung gegen den Faschismus în Deutschland, Internaţionale Wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung", 22 (1986), pp. 498 – 533.

Alderoft, Derek H., *From Versailles to Wall Street 1919 – 1929*, Londra, 1977.

Allen, William S., *The Nazi Scizure of Power*: *The Experience of a Single German Town, 1922 – 1945*, New York, 1984 [1965].

Althaus, Hans-Joachim şi alţii, *„Da ist nirgends nichts gewesen äusser hier"*: *Das „rote Mössingen" im Generalstreik gegen Hitler*. *Geschichte eines schwäbischen Arbeiterdorfes*, Berlin, 1982.

Ambrosius, Lloyd E., *Wilsonian Statecraft*: *Theory and Practice of Liberal Internaţionalism during World War I*, Wilmington, Del., 1991.

Andersch, Alfred, *Der Vater eines Mörders*: *Eine Schulgeschichte*, Zürich, 1980.

Anderson, Margaret L., *Practicing Democracy*: *Elections and Political Culture în Imperial Germany*, Princeton, 2000.

Angell, Norman, *The Story of Money*, New York, 1930.

Angermund, Ralph, *Deutsche Richterschaft 1918 – 1945: Krisenerfahrung, Illusion, Politische Rechtsprechung*, Frankfurt am Main, 1990.

Angress, Werner, *Stillborn Revolution*: *The Communist Bid for Power în Germany*.

1921 – 1923, Princeton, 1963.

Arendt, Hannah, *The Origins of Totalitarianism*, New York, 1958.

Aschheim, Steven E., *Brothers and Strangers*: *The East European Jew în German and German Jewish Consciousness 1800 – 1923*, Madison, 1982.

Idem, *The Nietzsche Legacy în Germany 1890 – 1990*, Berkeley, 1992.

Auerbach, „Helmuth, Hitlers politische Lehrjahre und die Münchner Gesellschaft 1919 – 1923", *VfZ* 25 (1977), pp. 1 – 45.

Ayass, Wolfgang, „Vaglants and Beggars în Hitler's Reich", în Evans (ed.), *The German Underworld*, pp. 210 – 37.

Idem, *„Asoziale" im Nationalsozialismus*, Stuttgart, 1995.

Aygoberry, Pierre, *The Nazi Question*: *An Essay on the Interpretations of National Socialism (1922 – 1975)*, New York, 1981.

Bacharach, Walter Zwi, *Anti-Jewish Prejudices în German-Catholic Sermons*, Lewiston, Pa., 1993) ·

Backes, Uwe şi alţii (ed.), *Reichstagsbrand*: *Aufklärung* einer *historischen Legende*, München, 1986.

Badde, Paul şi alţii (ed.), *Das Berliner Philharmonische Orchestrer*, Stuttgart, 1987.

Bahar, Alexander, şi Kugel, Wilfried, *Der Reichstagsbrand*: *Neue Aktenfunde entlarven die NS-*

Täter, „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft”, 43 (1995), pp. 823 – 32.

Bahne, Siegfried, „Die Kommunistische Partei Deutschlands”, în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 655 – 739

Bajohr, Frank (ed.), *Norddeutschland im Nationalsozialismus*, Hamburg, 1993.

Balderston, Theo, *The Origins and Course of the German Economic Crisis, 1923 – 1932*, Berlin, 1993.

Idem, *Economics and Politics in the Weimar Republic*, Londra, 2002.

Balistier, Thomas, *Gewalt und Ordnung*: *Kalkül und Faszination der SA*, Münster, 1989.

Baranowski, Shelley, *The Sanctity of Rural Life*: *Nobility, Protestantism and Nazism în Weimar Prussia*, New York, 1995.

Barbian, Jan-Pieter, *Literaturpolitik im „Dritten Reich”: Institutionen, Kompetenzen, Betütigungsfelder*, Frankfurt am Main, 1993.

Barkai, Avraham, *From Boycott to Annihilation*: *The Economic Struggle of German Jews, 1933 – 1945*, Hanovra, NH, 1989.

Barth, Erwin, *Joseph Goebbels und die Formierung des Führer-Mythos 1917 bis 1934*, Erlangen, 1999.

Bartsch, Günter, *Zwischen drei Stühlen*: *Otto Strasser*. *Eine Biographie*, Koblenz, 1990.

Becker, Heinrich şi alţii (ed.), *Die Universität Göttingen unter dem Nationalsozialismus*: *Das verdrängte Kapitel ihrer 250 jährigen Geschichte*, München, 1987.

Becker, Howard, *German Youth*: *Bond or Free*? New York, 1946.

Becker, Josef, „Zentrum und Ermächtigungsgesetz 1933: Dokumentation”, *VfZ*, 9 (1961), pp. 195 – 210.

Idem şi Becker, Ruth (ed.), *Hitlers Machtergreifung*: *Dokumente vom Machtantritt Hitlers 30. Januar 1933 his zur Besiegelung des Einparteienstaates 14. Juli 1933*, ediţia a 2-a, München, 1992 [1983].

Bennett, Edward W., *German Rearmament and the West, 1932 – 1933*, Princeton, 1979.

Benz, W olfgang (ed.), *Jüdisches Leben in der Weimarer Republik*, Tübingen, 1998.

Berg, Nicolas, *Der Holocaust und die westdeutschen Historiker: Erforschung und Erinnerung*, Köln, 2003.

Berger, Stefan, *Social Democracy and the Working Class* în *Nineteenthand Twentieth-Century Germany*, Londra, 2000.

Berghahn, Völker R., *Der Stahihelm*: *Bund der Frontsoldaten 1918 – 1935*, Düsseldorf, 1966.

Idem, *Der Tirpitz-Plan*: *Genesis und Verfall* einer *innenpolitischen Krisenstrategie unter Wilhelm* II, Düsseldorf, 1971.

Idem, *Germany and the Approach of War în 1914*, Londra, 1973.

Idem, (ed.), *Militarismus*, Köln, 1975.

Idem, *Militarism*: *The History of an International Debate 1861 – 1979*, Cambridge, 1984 [1981].

Bergmann, Klaus, *Agrarromantik und Grossstadtfeindschaft*, Meisenheim, 1970.

„Bericht des Obersten Parteigerichts an den Ministerpräsidenten Generalfeldmarschall Göring, 13.2.1939", document ND 3063-PS *in Der Prozess*, XXII, pp. 20 – 29.

Bering, Dietz, *The Stigma of Names*: *Antisemitism în German Daily Life, 1812 – 1933*, Cambridge, 1992 [1987].

Berliner Börsen-Zeitung, 1933.

Berliner Illustrierte Nachtausgabe, 1933.

Berliner Lokal Anzeiger, 1933.

Berliner Morgenpost, 1923.

Berliner Tageblatt, 1930.

Bernard, Birgit, *„Gleichschaltung" im Westdeutschen Rundfunk 1933/34*, în Dieter Breuer şi Gertrude Cepl-Kaufmann (ed.), *Moderne und Nationalsozialismus im Rheinland*, Paderborn, 1997, pp. 301 – 10.

Bessel, Richard, *The Potempa Murder*, „Central

European History", 10 (1977), pp. 241 – 54.

Idem, *The rise of the NSDAP and the Myth of Nazi Propaganda*, „Wiener Library Bulletin", 33 (1980), pp. 20 – 29.

Idem, *Political Violence and the rise of Nazism*: *The Storm Troopers în Eastern Germany 1925 – 1934*, Londra, 1984.

Idem, Violence as Propaganda: „The Role of the Storm Troopers in the rise of National Socialism", în Thomas Childers (ed.), *The Formation of the Nazi Constituency*, *1919 – 1933*, Londra, 1986, pp. 131 – 46.

Idem, „Why did the Weimar Republic Collapse?", în Kershaw (ed.), Weimar, pp. 120 – 34.

Idem, 1933: „A Failed Counter-Revolution", în Edgar E. Rice (ed.), *Revolution and Counter-Revolution*, Oxford, 1991, pp. 109 – 227.

Idem, „Militarisierung und Modernisierung: Polizeiliches Handeln in der Weimarer Republik", în Alf Lüdtke (ed.), „Sicherheit" und „Wohifahrt": Polizei, Gesellschaft und Herrschaft im 19. und 20. Jahrhundert, Frankfurt am Main, 1992, pp. 323 – 43.

Idem, *Germany after the First World War*, Oxford, 1993.

Beyer, Hans, *Von der Novemberrevolution zur Räterepublik* în *München*, Berlin, 1957.

Beyerchen, *Alan D.*, *Scientists under Hitler*: *Politics and the Physics Community in the Third Reich*, New Haven, 1977.

Biesemann, Jörg, *Das Ermächtigungsgesetz als Grundiage der Gesetzgebung im nationalsozialistischen Deutschland*: *Ein Beitrag zur Stellung des Gesetzes in der Verfassungsgeschichte 1919 – 1945*, Münster, 1992 [1985].

Binding, Karl, şi Hoche, Alfred, *Die Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Lebens*: *Ihr Mass und ihre Form*, Leipzig, 1920.

Binion, Rudolph, *Frau Lou*: *Nietzsche's Wayward Disciple* (Princeton, 1968.

Birkenfeld, Werner, *Der Rufmord am Reichspräsidenten*: *Zu Grenzformen des politischen Kampfes gegen die frühe Weimarer Republik 1919 – 1925*, „Archiv für Sozialgeschichte”, 15 (1965), pp. 453 – 500.

Blackbourn, David, *Roman Catholics, the Centre Party and antisemitism în Imperial Germany*, în Paul Kennedy şi Anthony Nicholls (ed.), *Nationalist and Racialist Movements în Britain and Germany before 1914*, Londra, 1981, pp. 106 – 29.

Idem, *Populists and Patricians*: *Essays în Modern German History*, Londra, 1987.

Idem, Mai pingen: *Apparitions of the Virgin Mary în Bismarckian Germany*, Oxford, 1993.

Idem, *The Fontana History of Germany 1780 – 1918*: *The Long Nineteenth Century*, Londra, 1997.

Idem, şi Eley, Geoff, *The Peculiarities of German History: Bourgeois Society and Politics în Nineteenth-Century Germany*, Oxford, 1984.

Idem, şi Evans, Richard J. (ed.), *The German Bourgeoisie*: *Essays on the Social History of the German Middle Class from the Late Eighteenth to the Early Twentieth Century*, Londra, 1991.

Blaich, Fritz, *Die Wirtschaftskrise 1925/26 und die Reichsregierung*: *Von der Erwerbslosenfürsorge zur Konjunkturpolitik*, Kallmünz, 1977.

Idem, *Der schwarze Freitag*: *Inflation und Wirtschaftskrise*, München, 1985.

Blaschke, Olaf, *Katholizismus und Antisemitismus im Deutschen Kaiserreich*, Göttingen, 1997.

Idem (ed.), *Konfessionen im Konflikt*: *Deutschland zwischen 1800 und 1970*: *Ein zweites konfessionelles Zeitalter*, Göttingen, 2002.

Idem, şi Mattioli, Aram (ed.), *Katholischer Antisemitismus im 19. Jahrhundert*: *Ursachen und Traditionen im internationalen Vergleich*, Zürich, 2000.

Bley, Helmut, *Namibia under German Rule*, Hamburg, 1996 [1968]. Blinkhorn, Martin, *Fascists and*

Conservatives: *The Radical Right and the Establishment în Twentieth-Century Europe*, Londra, 1990.

Idem, *Fascism and the Right în Europe 1919 – 1945*, Londra, 2000.

Book, Helen L., „*Our Last Hope*”: *Women's Votes for Hitler – A Reappraisal*, „German Studies Review”, 12 (1989), pp. 289 – 310.

Boemeke, Manfred F. şi alţii (ed.), *The Treaty of Versailles*: *A Reassessment after 75 Years*, Washington, DC, 1998.

Bohrmann, Hans (ed.), *Politische Plakate*, Dortmund, 1984.

Boldt, Harald, „Der Artikel 48 der Weimarer Reichsverfassung: Sein historischer Hintergrund und seine politische Funktion”, în Michael Sttirmer (ed.), *Die Weimarer Republik*: *Belagerte Civitas*, Königstein im Taunus, 1980, pp. 288 – 309.

Bollmus, Reinhard, „Alfred Rosenberg: National Socialism's «Chief Ideologue»”, în Smelser şi Zitelman (ed.), *The Nazi Elite*, pp. 183 – 93.

Booms, Hans, „Die Deutsche Volkspartei”, în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 521 – 39.

Borchardt, Knut, „Zwangslagen und Handlungsspielräume in der grossen Wirtschaftskrise der frühen dreissiger Jahre: Zur Revision des überlieferten Geschichtsbildes”, în idem, *Wachstum, Krisen, Handlungs Spielräume der Wirtschaftspolitik*, Göttingen, 1982, pp. 165 – 82.

Idem, *Perspectives on Modern German Economic History and Policy*, Cambridge, 1991.

Born, Karl Erich, *Staat und Sozialpolitik seit Bismarcks Sturz 1890 – 1914*: *Ein Beitrag zur Geschichte der innenpolitischen Entwicklung des deutschen Reiches 1890 – 1914*, Wiesbaden, 1957.

Bom, Max (ed.), *The Born-Einstein Letters*: *Correspondence between Albert Einstein and Max and*

Hedwig Born from 1916 to 1955, Londra, 1971.

Bosworth, Richard J.B., *Mussolini*, Londra, 2002.

Böttger, Marcus, *Der Hochverrat in der höchstrichterlichen Rechtsprechung der Weimarer Republik*: *Ein Fall Politischer Instrumentalisierung von Ştrafgesetzen*? Frankfurt am Main, 1998.

Bowlby, Chris, *Blutmai 1929*: *Police*, *Parties and Proletarians* in a *Berlin Confrontation*, „Historical Journal", 29 (1986), pp. 137 – 58.

Boyer, John W., *Political Radicalism în Late Imperial Vienna: Origins of the Christian Social Movement*, *1848 – 1897*, Chicago, 1981.

Bracher, Karl Dietrich, *Die Auflösung der Weimarer Republik: Eine Studie zum Problem des Machtverfalls in der Demokratie*, ediţia a 3-a, Villingen, 1960 [1955].

Idem, *The German Dictatorship*: *The Origins*, *Structure*, *and Consequences of National Socialism*, New York, 1970 [1969].

Idem, *Brünings un politische Politik und die Auflösung der Weimarer Republik*, 19 (1971), pp. 113 – 23.

Idem, *Die totalitäre Erfahrung*, München, 1987.

Idem şi alţii, *Die nationalsozialistische Machtergreifung*: *Studien zur Errichtung des totalitären Herrschaftssystems în Deutschland 1933/34*, Frankfurt am Main, 1974 [1960], I: *Stufen der Machtergreifung* (Bracher), II *Die Anfänge des totalitären Massnahme Staates* (Schulz); III: *Die Mobilmachung der Gewalt* (Sauer).

Brady, Robert, *The Rationalization Movement în Germany*: *A Study in the Evolution of Economic Planning*, Berkeley, 1933.

Brandenburg, Hans-Christian, *Die Geschichte der HJ. Wege und Irrwege einer Generation*, Köln, 1968.

Brandt, Willy, *Erinnerungen*, Frankfurt am Main, 1989.

Brecht, Arnold, *Gedanken über Brünings Mémoiren*, „Politische Vierteljahresschrift", 12 (1971), pp. 607 – 40.

Bredel, Willi, *Ernst Thälmann*: *Beitrag zu einem politischen Lebensbild*, Berlin, 1948.

Brendon, Piers, *The Dark Valley*: *A Panorama of the 1930 s*, Londra, 2000.

Brenner, Arthur D., *Emil J. Gumbel*: *Weimar German Pacifist and Profesor*, Boston, 2001.

Brenner, Hildegard, *Die Kunstpolitik des Nationalsozialismus*, Hamburg, 1963.

Bresciani-Turroni, Constantino, *The Economics of Inflation*: *A Study of Currency Depreciation in Post-War Germany*, Londra, 1937.

Breuer, Stefan, *Ordnung der Ungleichheit – die deutsche Rechte im Widerstreit ihrer Ideea 1871 – 1945*, Darmstadt, 2001.

Bridenthal, Renate, şi Koonz, Claudia, Beyond Kinder, Küche, Kirche: „Weimar Women în Politics and Work", în Renate Bridenthal et al. (ed.), *When Biology Became Destiny*: *Women în Weimar and Nazi Germany*, New York, 1984, pp. 33 – 65.

Brinkmann, Reinhold, şi Wolff, Christoph (ed.), *Driven into Paradise*: *The Musical Migration from Germany to the United States*, Berkeley, 1999.

Broszat, Martin, „Die Anfänge der Berliner NSDAP 1926/27", *VfZ*, 8 (1960), pp. 85 – 118.

Idem, „The Concentration Camps 1933 – 1945", în Helmut Krausnick şi alţii, *Anatomy of the SS State Londra*, 1968 [1965], pp. 397 – 496.

Idem, *Der Staat Hitlers*: *Grundlegung und Entwicklung seiner inneren Verfassung*, München, 1969.

Idem, „Betrachtungen zu «Hitlers Zweitem Buch»", *VfZ*, 9 (1981), pp. 417 – 29.

Idem, *Hitler and the Collapse of Weimar Germany*, Oxford, 1987 [1984].

Idem şi alţii, (ed.), *Bayern in der NS-Zeit*, 6 vols., München, 1977 – 83.

Browder, George C., *Hitler's Enforcers*: *The Gestapo and the SS Security Service in the Nazi Revolution*, New

York, 1996.

Brown, Brendan, *Monetary Chaos în Europe*: *The End of an Era*, Londra, 1988.

Brügel, Johann WIJ – helm, şi Frei, Norbert (ed.), „Berliner Tagebuch, 1932 – 1934: Aufzeichnungen des tschechoslowakischen Diplomaten Camill Hoffmann", VfZ, 36 (1988), pp. 131 – 83.

Brüning, Heinrich, *Mémoiren 1918 – 1934* (editat de Claire Nix şi Theoderich Kampmann), Stuttgart, 1970.

Brustein, William, *The Logic of Evil*: *The Social Origins of the Nazi Party, 1925 – 1933*, New Haven, 1996.

Bucher, Peter, *Der Reichswehrprozess*: *Der Hochverrat der Ulmer Reichswehroffiziere 1929 – 30*, Boppard, 1967.

Buchheim, Hans, „The SS – Instrument of Domination", în Helmut Krausnick şi alţii, *Anatomy of the SS State*, Londra, 1968 [1965], pp. 127 – 203.

Buchwitz, Otto, *50 Jahre Funktionar der deutschen Arbeiterbewegung*, Stuttgart, 1949.

Buder, Johannes, *Die Reorganisation der preussischen Polizei 1918/1923*, Frankfurt am Main, 1986.

Bullivant, Keith, „Thomas Mann and Politics in the Weimar Republic", în idem (ed.), *Culture and Society in the Weimar Republic*, Manchester, 1977, pp. 24 – 38.

Bullock, Alan, Hitler: *A Study în Tyranny*, Londra, 1953.

Burkert, Hans-Norbert şi alţii, *Machtergreifung Berlin 1933: Stätten der Geschichte Berlins în Zusammenarbeit mit dem Pädagogischen Zentrum Berlin*, Berlin, 1982.

Burkhardt, Bernd, *Eine Stadt wird braun*: *Die nationalsozialistische Machtergreifung in der Provinz. Eine Fallstudie*, Hamburg, 1980.

Burleigh, Michael, *Death and Deliverance*: *„Eutanasia" în Germany 1900 – 1945*, Cambridge, 1994.

Idem, *The Third Reich*: *A New History*, Londra, 2000.

Idem, şi Wippermann, Wolfgang, *The Racial State*:

Germany 1933 – 1945, Cambridge, 1991.

Busch, Fritz, *Aus dem Leben eines Musikers*, Zürich, 1949.

Busch, Günter, *Max Liebermann*: *Maler*, *Zeichner*, *Graphiker*, Frankfurt am Main, 1986.

Büsch Otto, *Militärsystem und Sozialleben im alten Preussen 1713 – 1807*: *Die Anfänge der sozialen Militarisierung der preussisch-deutschen Gesellschaft*, Berlin, 1962.

Butler, Rohan d'Olier, *The Roots of National Socialism 1783 – 1933*, Londra, 1941.

Caplan, Jane, *Government without Administration*: *State and Civil Service în Weimar and Nazi Germany*, Oxford, 1988.

Idem, „The Historiography of National Socialism", în Michael Bentley (ed.), *Companion to Historiography*, Londra, 1997, pp. 545 – 90.

Carsten, Francis L., *The Reichswehr and Politics 1918 – 1933*, Oxford, 1966.

Idem, *Revolution in Central Europe 1918 – 1919*, Londra, 1972.

Idem, *Fascist Movements în Austria*: *From Schönerer to Hitler*, Londra, 1977.

Idem, *August Bebel und die Organisation der Massen*, Berlin, 1991. Cecil, Hugh, şi Liddle, Peter (ed.), *At the Eleventh Hour: Reflections*.

Hopes and Anxieties at the Closing of the Great War, 1918, Bamsley, 1998.

Cecil, Robert, *The Myth of the Master Race*: *Alfred Rosenberg and Nazi Ideology*, Londra, 1972.

Chamberlain, Houston Stewart, *Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts*, 2 vol., München, 1899.

Chickering, Roger, *Imperial Germany and a World without War: The Peace Movement and German Society, 1892 – 1914*, Princeton, 1975.

Idem, *We Men Who Feel Most German*: *A Cultural Study of the* Pan*German League 1886 – 1914*, Londra,

1984.

Idem, *Imperial Germany and the Great War, 1914 – 1918*, Cambridge, 1998.

Childers, Thomas, *The Nazi Voter*: *The Social Foundations of Fascism în Germany, 1919 – 1933*, Chapel Hill, NC, 1981.

Clark, Christopher, *Kaiser Wilhelm* II, Londra, 2000.

Clavin, Patricia, *The Great Depression in Europe, 1929 – 1939*, Londra, 2000.

Coetzee, Marilyn S., *The German Army League*: *Popular Nationalism în Wilhelmine Germany*, New York, 1990.

Cohen, Dehorah, *The War Come Home*: *Disabled Veterans* în *Britain and Germany, 1914 – 1918*, Berkeley, 2001.

Cohn, Norman, *Warrant for Genocide*: *The Myth of the Jewish World-Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion*, Londra, 1967.

Comite des Delegations Juives (ed.), *Das Schwarzbuch: Tatsachen und Dokumente*. *Die Lage der Juden în Deutschland 1933*, Paris, 1934.

Conze, Werner, recenzia primei ediţii a cărţii lui Bracher, *Die Auflösung der Weimarer Republik*, în „Historische Zeitschrift", 183 (1957), pp. 378 – 82.

Cornelissen, Christoph, *Gerhard Ritter*: *Geschichtswissenschaft und Politik im 20*. *Jahrhundert*, Düsseldorf, 2001.

Corni, Gustavo, „Richard Walther Darré: The Blood and Soil Ideologue", în Smelser şi Zitelmann (ed.), *The Nazi Elite*, pp. 18 – 27.

Cornwell, John, *Hitler's Pope*: *The Secret History of Pius XII*, Londra, 1999.

Cosse, Peter, *Die Geschichte*, în Badde şi alţii (ed.), *Das Berliner Philharmonische Orchestrer*, pp. 10 – 17.

Craig, Gordon A., *Briefe Schleichers an Groener*, „Die Welt als Geschichte", 11 (1951), pp. 122 – 33.

Idem, *The Politics of the Prussian Army 1640 – 1945*,

New York, 1964 [1955].

Crew, David F., *Germans on Welfare*: *From Weimar to Hitler*, New York, 1998.

Crook, Paul, Darwinism, *War and History*: *The Debate over the Biology of War from the „Origin of Species", to the First World War*, Cambridge, 1994.

Czamowski, Gabriele, *Das kontrollierte Paar*: *Eheund Sexualpolitik im Nationalsozialismus*, Weinheim, 1991.

Daim, Wilfried, *Der Mann, der Hitler die Ideea gab*: *Die sektiererischen Grundlagen des Nationalsozialismus*, Vienna, 1985 [1958].

Danner, Lothar, *Ordnungspolizei Hamburg*: *Betrachtungen zu ihrer Geschichte 1918 – 1933*, Hamburg, 1958.

Dapper, Beate, şi Rouette, Hans-Peter, *Zum Ermittelungsverfahren gegen Leipart und Genossen wegen Un treue vom 9. Mai 1933*, „Internaţionale Wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung", 20 (1984), pp. 59 – 35.

Dedering, Tilman, „«A Certain Rigorous Treatment of all Parts of the Nation»: The Annihilation of the Herero în German Southwest Africa 1904", în Mark Levene şi Penny Roberts (ed.), *The Massacre* în *History*, New York, 1999, pp. 205 – 22.

Dehio, Ludwig, *Germany and World Politics*, Londra, 1959 [1955].

Deichmann, Lite, *Biologists under Hitler*, Cambridge, Mass., 1996 [1992].

Deist, Wilhelm, *Flottenpolitik und Flottenpropaganda*: *Das Nachrichtenbüro des Reichsmarineamts 1897 – 1914*, Stuttgart, 1976.

Idem, „Cenzorship and Propaganda în Germany during the First World War", în Jean-Jacques Becker şi Stéphane Audoin-Rouzeau (ed.), *Les Sociétés européennes et la guerre de 1914 – 1918*, Paris, 1990), pp. 199 – 210.

Idem, *The Military Collapse of the German Empire*: *The Reality Behind the Stab-in-the-Back Myth*, „War în

History”, 3 (1996), pp. 186 – 207.

Demeter, Kart, *Das deutsche Offizierkorps în Gesellschaft und Staat 1650 – 1945*, Frankfurt am Main, 1962.

Deuerlein, Ernst, „Hitlers Eintritt in die Politik und die Reichswehr”, *VfZ*, 7 (1959), 2°3 – 5

Idem (ed.), *Der Hitler-Putsch*: *Bayerische Dokumente zum 8J9. November 1923*, Stuttgart, 1962.

Idem (ed.), *Der Aufstieg der NSDAP în Augenzeugenberichten*, München, 1974.

Deutsche Allgemeine Zeitung, 1933.

Deutsche Zeitung, 1933.

Diehl, James M., *Paramilitary Politics în Weimar Germany*, Bloomington, Ind., 1977.

Diels, Rudolf, *Lucifer ante Portas*: *Es spricht der erste Chef der Gestapo*, Stuttgart, 1950.

Dijkstra, Bram, *Idols of Perversity*: *Fantasies of Female Evil* în *Fin-de-Siècle Culture*, New York, 1986.

Diller, Ansgar, *Rundfunkpolitik im Dritten Reich*, München, 1980.

Distl, Dieter, *Ernst Toller*: *Eine politische Biographie*, Schrobenhausen, 1993.

Domarus, Max (ed.), *Hitler*: *Speeches and Proclamations 1932 – 1945*: *The Chronicle of a Dictatorship*, 4 vol., Londra, 1990 – [1962 – 3].

Dorpalen, Andreas, *Hindenburg and the Weimar Republic*, Princeton, 1964.

Idem, *German History în Marxist Perspective*: *The East German Approach*, Detroit, 1988.

Dowe, Dieter, şi Witt, Peter-Christian, *Fredrich Ebert 1871 – 1925*: *Vom Arbeiterführer zum Reichspräsidenten*, Bonn, 1987.

Drewniak, Boguslav, *Das Theater im NS-Staat*: *Szenarium deutscher Zeitgeschichte 1933 – 1945*, Düsseldorf, 1983.

Duhnke, Horst, *Die KPD von 1933 bis 1945*, Köln, 1972.

Idem, *Die KPD und das Ende von Weimar*: *Das Scheitern* einer *Politik 1932 – 1935*, Frankfurt am Main, 1976.

Dülffer, Jost, *Nazi Germany 1933 – 1945*: *Faith and Annihilation*, Londra, 1996 [1992].

Düsterberg, Theodor, *Der Stahihelm und Hitler*, Wolfenbüttel, 1949. Ebeling, Frank, *Geopolitik*: *Karl Haushofer und seine Raumwissenschaft 1919 – 1945*, Berlin, 1994.

Ebert, Friedrich, *Schriften*, *Aufzeichnungen*, *Reden*, 2 vol., Dresda, 1936.

Ehni, Hans-Peter, *Boliwerk Preussen*? *Preussen-Regierung*, *Reich-Länder-Problem und Sozialdemokratie 1928 – 1932*, Bonn, 1975.

Ehrt, Adolf, *Bewaffneter Aufstand*! *Enthüllungen über den kommunistischen Umsturzversuch am Vorabend der nationalen Revolution*, Berlin, 1933.

Eichengreen, Barry, *Golden Fetters*: *The Gold Standard and the Great Depression*, *1919 – 1939*, Oxford, 1992.

Eisner, Freya, *Kurt Eisner*: *Die Politik der libertaren Sozialismus*, Frankfurt am Main, 1979.

Eksteins, Modris, *The Limits of Reason*: *The German Democratic Press and the Collapse of Weimar Democracy*, Oxford, 1975.

Eley, Geoff, *Reshaping the German Right*: *Radical Nationalism and Political Change after Bismarck*, Londra, 1980.

Idem, *From Unification to Nazism*: *Reinterpreting the German Past*, Londra, 1986.

Elfferding, Wieland, „Von der proletarischen Masse zum Kriegsvolk: Massenaufmars ch und Öffentlichkeit im deutschen Faschismus am Beispiel des 1. Mai 1933”, în Neue Gesellschaft für bildende Kunst (ed.), *Inszenierung der Macht*: *Ästhetische Faszination im Faschismus*, Berlin, 1987, pp. 17 – 50.

Eliasberg, George, *Der Ruhrkrieg van 1920*, Bonn,

1974.

Engelberg, Ernst, *Bismarck*, 2 vol., Berlin, 1985, 1990.

Epstein, Klaus, recenzie la William L. Shirer, *The rise and Fall of the Third Reich*, în *Review of Politics*, 23 (1961), pp.130 – 45.

Erdmann, Karl Dietrich, şi Schulze, Hagen (ed.), *Weimar: Selbstoreisgabe einer Demokratie*. *Eine Bilanz heute*, Düsseldorf, 1980.

Erger, Johannes, *Der Kapp-Lüttwitz-Putsch*: *Ein Beitrag zur deutschen Innenpolitik 1919/20*, Düsseldorf, 1967.

Eschenburg, Theodor, „Franz von Papen", *VfZ*, 1 (1953), pp. 153 – 69.

Idem, „Die Rolle der Persönlichkeit in der Krise der Weimarer Republik: Hindenburg, Brüning, Groener, Schleicher", *VfZ*, 9 (1961), pp. 1 – 29.

Idem, *Die improvisierte Demokratie*, München, 1963.

Eschenhagen, Wieland (ed.), *Die „Machtergreifung"*: *Tagebuch einer Wende nach Presseberichten vom 1. Januar bis 6. März 1933*, Darmstadt, 1982.

Evans, Richard J., *German Women and the Triumph of Hitler*, „Journal of Modern History", 48 (1976), pp. 123 – 75.

Idem, *The Feminist Movement în Germany 1894 – 1933*, Londra, 1976.

Idem (ed.), *Society and Politics în Wilhelmine Germany*, Londra, 1978.

Idem, *Death în Hamburg*: *Society and Politics in the Cholera Years 1830 – 1910*, Oxford, 1987.

Idem, *Rethinking German History*: *Nineteenth-Century Germany and the Origins of the Third Reich*, Londra, 1987.

Idem (ed.), *The German Underworld*: *Deviants and Puteasts* în *German History*, Londra, 1988.

Idem, *în Hitler's Shadow*: *West German Historians and the Attempt to Escape from the Nazi Past*, New York,

1989.

Idem (ed.), *Kneipengespräche im Kaiserreich*: *Die Stimmungsberichte der Hamburger Politischen Polizei 1892 – 1914*, Reinbek, 1989.

Idem, *Rituals of Retribution*: *Capital Punishment în Germany 1600 – 1987*, Oxford, 1996.

Idem, recenzie la Maria Tătar, *Lustmord*: *Sexual Murder* în *Weimar Germany*, Princeton, 1995, în German History, 14 (1996), pp. 414 – 15.

Idem, *Rereading German History*: *From Unification to Reunification 1800 – 1996*, Londra, 1997.

Idem, *Tales from the German Underworld*: *Crime and Punishment in the Ninteenth Century*, Londra, 1998.

Idem, „Hans von Hentig and the Politics of German Criminology", în Angelika Ebbinghaus şi Karl Heinz Roth (ed.), Grenzgänger *Deutsche Geschichte des 20. Jahrhunderts im Spiegel von Publizistik, Rechtsprechung und historischer Forschung*, Lüneburg, 1999, pp. 238 – 64.

Idem, *Telling Lies About Hitler*: *The Holocaust, History, and the David Irving Trial*, Londra, 2002.

Idem, *History, Memory, and the Law*: *The Historian as Expert Witness*, „History and Theory", 41 (2002), pp. 277 – 96.

Idem, *Telling It Like It Wasn J*, „BBC History Magazine", 3 (2002), nr. 12, pp. 22 – 5.

Idem şi Geary, Dick (ed.), *The German Unemployed*: *Experiences and Consequences of Mass Unemployment from the Weimar Republic to the Third Reich*, Londra, 1987.

Eyck, Erich, *A History of the Weimar Republic*, 2 vol., Cambridge, 1962 – 4 [1953 – 6].

Faesi, Robert (ed.), *Thomas Mann – Robert Faesi*: *Briefwechsel*, Zürich, 1962.

Falter, Jürgen W., „Die Wähler der NSDAP 1928 – 1933: Sozialstruktur und parteipolitische Herkunft", în Wolfgang Michalka (ed.), *Die nationalsozialistische Machtergreifung*, Paderborn, 1984, pp. 47 – 59.

Idem şi alţii, *Wahlen und Abstimmungen in der Weimarer Republik*: *Materialien zum Wahlverhalten 1919 – 1933*, München, 1986.

Idem, *Hitlers Wähler*, München, 1991.

Idem, *How Likely were Workers to Vote for the NSDAP*? în Conan Fischer (ed.), The rise of National Socialism and the Working Classes în Weimar Germany, Oxford, 1996, pp. 9 – 45.

Idem, *„Die Märzgefallenen" von 1933*: *Neue Forschungsergebnisse zum sozialen Wandel innerhalb der NSDAP-Mitgliedschaft während der Machtergreifungsphase*, „Geschichte und Gesellschaft", 24 (1998), pp. 595 – 616.

Fandel, Thomas, „Konfessionalismus und Nationalsozialismus", în Blaschke (ed.), *Konfessionen*, pp. 299 – 334.

Farquharson, John E., *The Plough and the Swastika*: *The NSDAP and Agriculture în Germany, 1928 – 1945*, Londra, 1976.

Farr, Ian, „Populism in the Countryside: The Peasant Leagues în Bavaria in the 1890's", în Evans (ed.), Society and Politics, pp. 136 – 59.

Fattmann, Rainer, *Bildungsbürger in der Defensive*: *Die akademische Beamtenschaft und der „Reichsbund der höheren Beamten" in der Weimarer Republik*, Göttingen, 2001.

Faust, Anselm, *Der Nationalsozialistische Deutsche Studentenbund*: *Studenten und Nationalsozialismus in der Weimarer Republik*, Düsseldorf, 1973.

Idem, „Die Hochschulen und der «undeutsche Geist»: Die Bücherverbrennung am w. Mai 1933 und ihr Vorgeschichte", în Horst Denkler şi Eberhard Lämmerţ (ed.), *„Das war ein Vorspiel nur. Berliner Kolloquium zur Literaturpolitik im „Dritten Reich"*, Berlin, 1985, pp. 31 – 50.

Feder, Gottfried, *Das Programm der NSDAP und seine weltanschaulichen Grundgedanken*, München, 1934.

Feinstein, Charles H. Şi alţii, *The European Economy between the Wars*, Oxford, 1997.

Feldman, Gerald D., *Army, Industry and Labor în Germany, 1914 – 1918*, Princeton, 1966.

Idem, *The Origins of the Stinnes-Legien Agreement*: *A Documentation*, „Internaţionale Wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung", 19120 (1973), pp. 45 – 104.

Idem (ed.), *Die Nachwirkungen der Inflation auf die deutsche Geschichte 1924 – 1933*, München, 1985.

Idem, *The Great Disorder*: *Politics, Economic, and Society* in the *German Inflation, 1914 – 1924*, New York, 1993.

Idem, „Right-Wing Politics and the Film Industry: Emil Georg Strauss, Alfred Hugenberg, and the UFA, 1917 – 1933", în Christian Jansen şi alţii (ed.), *Von der Aufgabe der Freiheit*: *Politische Verantwortung und bürgerliche Gesellschaft im 19. und 20. Iahrhundert*: *Festschrift für Hans Mommsen zum* 5. *November 1995*, Berlin, 1995, pp. 219 – 30.

Idem, *Hugo Stinnes*: *Biographie eines Industriellen 1870 – 1924*, München, 1998.

Fenske, Hans, „Monarchisches Beamtentum und demokratischer Rechtsstaat: Zum Problem der Bürokratie in der Weimarer Republik", în *Demokratie und Verwaltung*: *25 Jahre Hochschule für Verwaltung Speyer*, Berlin, 1972), pp. 117 – 36.

Ferguson, *Niall, Paper and Iron*: *Hamburg Business and German Politics in the Era of Inflation, 1897 – 1927*, Oxford, 1995.

Idem, *The World's Banker*: *The History of the House of Rothschild*, Londra, 1998.

Fest, Joachim C., *The Face of the Third Reich*, Londra, 1979 [1970].

Idem, *Joseph Goebbels*: *Eine Porträtskizze*, „VfZ", 43 (1995), pp. 565 – 80.

Feuchtwanger, Edgar, *Bismarck*, Londra, 2002.

Fieberg, Gerhard (ed.), *Im Namen des deutschen Volkes*: *Justiz und Nationalsozialismus*, Köln, 1989.

Field, Geoffrey G., *Evangelist of Race*: *The Germanic Vision of Houston Stewart Chamberlain*, New York, 1981.

Figes, Orlando, *A People's Tragedy*: *The Russian Revolution 1891 – 1924*, Londra, 1996.

Fischer, Conan, „Ernst Julius Röhm: Chief of Staff of the SA and Indispensable Outsider", în Smelser şi Zitelmann (ed.), *The Nazi Elite*, pp. 173 – 82.

Idem, *The Ruhr Crisis 1923 – 1924*, Oxford, 2003.

Fischer, Fritz, *Germany's Aims in the First World War*, Londra, 1967 [1961].

Idem, *War of Illusions*: *German Politics from 1911 to 1914*, Londra, 1975 [1969].

Fischer, Klaus, *Der quantitative Beitrag der nach 1933 emigrierten Naturwissenschaftler zur deutschsprachigen physikalischen Forschung*, „Berichte zur Wissenschaftsgeschichte", 11 (1988), pp. 83 – 104.

Flemming, Jens, *Landwirtschaftliche Interessen und Demokratie: Ländliche Gesellschaft, Agrarverbände und Staat 1890 – 1925*, Bonn, 1978.

Fout, John C., *Sexual Politics în Wilhelmine Germany*: *The Male Gender Crisis*, *Moral Purity*, *and Homophobia*, „Journal of the History of Sexuality", 2 (1992), pp. 388 – 421.

Fowkes, Ben, *Communism în Germany under the Weimar Republic*, Londra, 1984.

Fraenkel, Ernst, *The Dual State*, New York, 1941.

Frank, Hans, *Im Angesicht des Galgens*: *Deutung Hitlers und seiner Zeit auf Grund eigener Erlebnisse und Erkenninisse*, ediţia a 2-a, Neuhaus, 1955 [1953].

Franz-Willing, Georg, *Ursprung der Hitlerbewegung 1919 – 1922*, Preussisch Olendorf, 1974 [1962].

Idem, *Krisenjahr der Hitlerbewegung 1923*, Preussisch Oldendorf, 1975.

Idem, *Putsch und Verbotszeit der Hitlerbewegung November 1923-Februar 1925*, Preussisch Olendorf, 1977.

Frehse, Michael, *Ermächtigungsgesetzgebung im Deutschen Reich 1914 – 1933*, Pfaffenweiler, 1985.

Frei, Norbert, „*Machtergreifung* ”: *Anmerkungen zu* einem *historischen Begriff*, *yvZN*, 31 (1983), pp. 136 – 45.

Idem, *National Socialist Rule în Germany*: *The Führer State 1933 – 1945*, Oxford, 1993 [1987].

Idem, *Der Führerstaat*: *Nationalsozialistische Herrschaft 1933 bis 1945*, München, 2001 [1987].

Freitag, Werner, *Naţionale Mythen und kirchliches Heil*: *Der „Tag von Potsdam*”, „Westfälische Forschungen”, 41 (1991), pp. 379 – 430.

Frevert, Ute, „Bourgeois Honour: Middle-Class Duellists în Germany from the Late Eighteenth to the Early Twentieth Century”, în Blackbourn şi Evans (ed.), *The German Bourgeoisie*, pp. 255 – 92.

Idem, Ehrenmänner: *Das Ducll in der bürgerlichen Gesellschaft*, München, 1991.

Idem, *Die kasernierte Nation*: *Militärdienst und Zivilgesellschaft în Deutschland*, München, 2001.

Fricke, Dieter, *Kleine Geschichte des Ersten Mai*: *Die Maifeier in der deutschen und internationalen Arbeiterbewegung*, Berlin, 1980.

Friedlander, Henry, *The Origins of Nazi Genocide*: *From Eutanasia to the Final Solution*, Chapel Hill, NC, 1995.

Friedländer, Saul, „Die politischen Veränderungen der Kriegszeit und ihre Auswirkungen auf die Judenfrage”, în Werner E. Mosse (ed.), *Deutsches Judentum în Kriegund Revolution 1916 – 1923*, Tübingen, 1971, pp. 27 – 65.

Idem, *Nazi Germany and the Jews*: *The Years of Persecution 1933 – 1939*, Londra, 1997.

Friedrich, Carl J., şi Brzezinski, Zbigniew K., *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, New York, 1963.

Friedrichs, Axel (ed.), *Die nationalsozialistische Revol*ution *1933*, *Dokumente der deutschen Politik*, vol. I, Berlin, 1933.

Fritzsche, Peter, *Germans into Nazis*, Cambridge,

Mass., 1998.

Fröhlich, Elke, *Joseph Goebbels und se în Tagebuch*: *Zu den handschriftlichen Aufzeichnungen von 1924 bis 194*1, 35 (1987), pp. 489 – 522.

Idem (ed.), *Die Tagebücher von Joseph Goebbels*: *Sämtliche Fragmente*. partea I: *Aufzeichnungen 1924 – 1941*, München, 1987.

Idem, „Joseph Goebbels: The Propagandist", în Smelser şi Ziteimann (ed.), *The Nazi Elite*, pp. 48 – 61.

Fulda, Bernhard, *Press and Politics în Berlin, 1924 – 1930*, teză de doctorat, Universitatea din Cambridge, 2003.

Idem, Horst Wessel: *Media, Myth and Memory*, comunicare nepublicată ţinută la Research Seminar în Modern European History, Cambridge University, noiembrie 2003.

Gadberry, Glen W. (ed.), *Theatre in the Third Reich, the Prewar Years*: *Essays on Theatre în Nazi Germany*, Westport, Conn., 1995.

Gall, Lothar, *Bismarck*: *The White Revolutionary*, 2 vol., Londra, 1986 [1980].

Idem, *Bürgertum în Deutschland*, Berlin, 1989.

Galos, Adam şi alţii, *Die Hakatisten*: *Der Deutsche Ostmarkenverein 1894 – 1934*, Berlin, 1966.

Gay, Peter, *Weimar Culture*: *The Outsider as Insider Londra*, 1969.

Geary, Dick, *Unemployment and Working-Class Solidarity*: *The German Experience 1929 – 33*, în Evans şi Geary (ed.), *The German Unemployed*, pp. 261 – 80.

Idem, *Employers, Workers, and the Collapse of the Weimar Republic*, în Kershaw (ed.), *Weimar*, pp. 92 – 119.

Idem, *Nazis and Workers before 1933*, „Australian Journal of Politics and History", 48 (2002), pp. 40 – 51.

Gebhardt, Manfred, *Max Hoelz*: *Wege und Irrwege* eines *Revoluţionars*, Berlin, 1983.

Geiss, Imanuel (ed.), *July 1914*: *The Outbreak of the First* World *War*. *Selected Documents*, Londra, 1967

[1965].

Idem, „Kritischer Rückblick auf Friedrich Meinecke”, în idem, *Studien über Geschichte und Geschichtswissenschaft*, Frankfurt am Main, 1972, pp. 89 – 107.

Gellately, Robert, *The Politics of Economic Despair*: *Shopkeepers and German Politics, 1890 – 1914*, Londra, 1974.

Idem, *The Gestapo and German Society*: *Enforcing Racial Policy 1933 – 1945*, Oxford, 1990.

Idem, şi Stoltzfus, Nathan (ed.), *Social Outsiders în Nazi Germany*, Princeton, 2001.

Genschel, Helmut, *Die Verdrängung der Juden aus der Wirtschaft im Dritten Reich*, Berlin, 1966.

Gerlach, Hellmuthvon, *Von rechts nach links*, Hildesheim, 1978 [1937].

Gessner, Dieter, *Agrarverbände in der Weimarer Republik: Wirtschaftliche und soziale Voraussetzungen agrarkonservativer Politik vor 1933*, Düsseldorf, 1976.

Idem, *Agrar depression und Präsidialregierungen în Deutschland 1930 – 1933*: *Probleme des Agrarkapitalismus am Ende der Weimarer Republik*, Düsseldorf, 1977. Geyer, Martin, *Verkehrte Welt*: *Revolution, Inflation, und Moderne. München 1914 – 1924*, Göttingen, 1998.

Geyer, Michael, „Die Geschichte des deutschen Militärs von 1860 – 1956: Ein Bericht über die Forschungslage (1945 – 1975)”, în Hans-Ulrich Wehler (ed.), *Die moderne deutsche Geschichte* in der *internationalen Forschung 1945 – 1975*, Göttingen, 1978, pp. 256 – 86.

Idem, *Aufrüstung oder Sicherheit*: *Reichswehr in der Krise der Machtpolitik, 1924 – 1936*, Wiesbaden, 1980.

Idem, „Professionals and Junkers: German Rearmament and Politics in the Weimar Republic”, în Richard Bessel şi Edgar Feuchtwanger (ed.), *Social Change and Political Development* în *Weimar Germany*, Londra, 1981, pp. 77 – 133.

Gies, Horst, *R. Walther Darré und die nationalsozialistische Bauempolitik 1930 bis 1933*, Frankfurt am Main, 1966.

Giles, Geoffrey J., „The rise of the National Socialist Students' Association and the Failure of Political Education in the Third Reich", în Peter Stachura (ed.), *The Shaping of the Nazi State*, Londra, 1978, pp. 160 – 85.

Idem, *Students and National Socialism în Germany*, Princeton, 1985.

Gilman, Sander L., *On Blackness without Blacks*: *Essays on the Image of the Black în Germany*, Boston, 1982.

Gisevius, Hans Bernd, *To the Bitter End*, Londra, 1948.

Goebbels, Joseph, *Der Angriff*: *Aufsätze aus der Kampfzeit*, München, 1935.

Idem, *Vom Kaiserhof zur Reichskanzlei*: *Eine* historische *Darstellung în Tagebuchblättern* (*vom 1. Januar 1932 bis zum 1. Mai 1933*), München, 1937 [1934].

Goeschel, Christian, „Methodische Überlegungen zur Geschichte del Selbsttötung im Nationalsozialismus", în Hans Medick (ed.), *Selbsttötung als kulturelle Praxis*, în curs de apariţie, 2004.

Goldbach, Marie-Luise, *Karl Radek und die deutsch-sowjetischen Beziehungen 1918 – 1923*, Bonn, 1973.

Goldhagen, Daniel J., *Hitler's Willing Executioners*: *Ordinary Germans and the Holocaust*, New York, 1996.

Goldstein, Robert J., *Political Repression in Nineteenth-Century Europe*, Londra, 1983.

Golomstock, Igor, *Totalitarian Art in the Soviet Union, Third Reich, Fascist Italy and the People's Republic of China*, Londra, 1990.

Güppinger, Horst, *Juristen jüdischer Abstammung im „Dritten Reich"*: *Entrechtung und Verfolgung*, München, 1990 [1963].

Gordon, Harold J., *The Reichswehr and the German Republic 1919 – 26*, Princeton, 1957.

Idem, *Hitler and the Beer Hall Putsch*, Princeton, 1972.

Gottlieb, Moshe R., *American Anti-Nazi Resistance, 1933 – 1941: An Historical Analysis*, New York, 1982.

Graf, Christoph, *Politische Polizei zwischen Demokratie und Diktatur*, Berlin, 1983. Grahn, Gerlinde, *Die Enteignung des Vermögens der Arbeiterbewegung und del politischen Emigration 1933 bis 1945*, „1999: Zeitschrift für Sozialgeschichte des 20. und 21. Jahrhunderts", 12 (1997), pp. 13 – 38.

Graser, Marcus, *Der blockierte Wohifahrtsstaat: Unterschichtjugend und Jugendfürsorge in der Weimarer Republik*, Göttingen, 1995.

Grau, Bernhard, *Kurt Eisner 1867 – 1919*: *Eine Biographie*, München, 2001.

Griech-Polelle, Beth A., *Bishop von Galen*: *German Catholicism and National Socialism*, New Haven, 2002.

Griffin, Roger, *International Fascism – Theories, Causes and the New Consensus*, Londra, 1998.

Grimm, Hans, *Volk ohne Raum*, München, 1926.

Gritschneider, Otto, *Bewährungsfrist für den Terroristen Adolf H.*: *Der Hitler Putsch und die bayerische Justiz*, München, 1990.

Idem, *Der Hitler-Prozess und sein Richter Georg Neithardt: Skandalurteil von 1924 ebnet Hitler den Weg*, München, 2001.

Gross, Babette, *Willi Münzenberg*: *Eine politische Biographie*, Stuttgart, 1967.

Grossmann, Alina, *„Girlkultur" or Thoroughly Raţion*alizând *Female*: *A New Woman în Weimar Germany*, în Judith Friedlander şi alţii (ed.), *Women în Culture and Politics*: *A Century of Change*, Bloomington, Ind., 1986, pp. 62 – 80.

Idem, Reforming Sex: *The German Movement for Birth Control and Abortion Reform 1920 – 1950*, New York, 1995.

Grossmann, Kurt R., *Ossietzky*: *Ein deutscher Patriot*,

München, 1963.

Gruchmann, Lothar, *Die Überleitung der Justizverwaltung auf das Reich 1933 – 1935, îl Vom Reichsjustizant zum Bundesministerium der Justiz*: *Festschrift zum hundertjährigen Grundungstag des Reichsjustizants*, Köln, 1977.

Idem, „Die bayerische Justiz im politischen Machtkampf 1933/34: Ihr Scheitern bei der Ştrafverfolgung von Mordfällen în Dachau", în Broszat şi alţii (ed.), Bayern, II, pp. 415 – 428.

Idem, *Justiz im Dritten Reich 1933 – 1940*: *Anpassung und Unterwerfung in der Ära Gürtner*, München, 1988.

Idem, *Ludendorffs „prophetischer" Brief an Hindenburg vom Januar/Februar 1933, NTL"*, 47 (1999), pp. 559 – 62.

Idem, şi Weber, Reinhard (ed.), *Der Hitler-Prozess 1924: Wortlaut der Hauptverhandlung vor dem Volksgericht München* 1, 2 vol., München, 1997, 1999. Grunwald, Henning, *Political Lawyers* in the *Weimar Republic*, teză de doctorat, Cambridge, 2002.

Grüttner, Michael, „Working-Class Crime and the Labour Movement: Pilfering in the Hamburg Docks, 1888 – 1923", în Richard J. Evans (ed.), *The German Working Class 1888 – 1933*: *The Politics of Everyday Life*, Londra, 1982, pp. 54 – 79.

Idem, *Studenten im Dritten Reich*, Paderborn, 1995.

Gumbel, Emit J., *Vier Jahre politischer Mord*, Berlin, 1924.

Idem, Verschwörer: *Zur Geschichte und Soziologie der deutschen nationalistischen Geheimbünde 1918 – 1924*, Heidelberg, 1979 [1924].

Guratzsch, Dankwart, *Macht durch Organisation*: *Die Grundlegung des Hugenbergschen Presseimperiums*, Düsseldorf, 1974.

Gusy, Christoph, *Die Weimarer Reichsverfassung*, Tübingen, 1997.

Guttsman, Wilhelm L., *Workers' Culture în Weimar Germany: Between Tradition and Commitment*, Oxford, 1990.

Haffner, Sebastián, *Defying Hitler*: *A Memoir*, Londra, 2002.

Hagen, William W., *Germans, Poles, and Jews*: *The Nationality Conflict in the Prussian East, 1772 – 1914*, Chicago, 1980.

Hageniticke, Heinz, *Die deutsche Vaterlandspartei*: *Die n*aţionale *Rechte am Ende des Kaiserreiches*, Düsseldorf, 1997.

Hailey, Christopher, *Franz Schreker, 1878 – 1934*: *A Cul*tural *Biography*, Cambridge, 1993.

Hall, Alex, „By Other Means: The Legal Struggle against the SPD în Wilhelmine Germany 1890 – 1900", *Historical Journal*, 17 (1974), pp. 365 – 86.

Idem, Scandal, *Sensation and Social Democracy*: *The SPD Press and Wilhelmine Germany 1890 – 1914*, Cambridge, 1977.

Hamann, Brigitte, *Hitler's Vienna*: *A Dictator's Apprenticeship*, Oxford, 2000.

Idem, *Winifred Wagner oder Hitlers Bayreuth*, München, 2002.

Hamburger, Ernest, „Betrachtungen über Heinrich Brünings Mémoiren", *Internaţionale Wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*, 8 (1972), pp. 18 – 39.

Hamel, Iris, *Völkischer Verbând und naţionale Gewerkschaft*: *Der Deutschnaţionale Handlungsgehilfenverbând, 1893 – 1933*, Frankfurt am Main, 1967.

Hamilton, Richard F., *Who Voted for Hitler*? Princeton, 1981.

Hammer, Hermann, „Die deutschen Ausgaben von Hitlers «Mein Kampf»", *VfZ*, 4 (1956), pp. 161 – 78.

Hammerstein, Notker, *Die Johann Wolfgang Goethe-universität: Von der Stiftungsuniversität zur staatlichen*

Hochschule, 2 vol., Neuwied, 1989.

Hanistaengl, Ernst, *Zwischen Weissem und Braunem Haus: Mémoiren eines politischen Aussenseiters*, München, 1970.

Hänisch, Dirk, „A Social Profile of the Saxon NSDAP Voters”, în Szejnmann, *Nazism*, pp. 219 – 31.

Hankel, Gerd, *Die Leipziger Prozesse*: *Deutsche Kriegsverbrechen und ihre şstrafrechtliche Verfolgung nach dem Ersten Weltkrieg*, Hamburg, 2003.

Hannover, Heinrich şi Hannover-Drück, Elizabeth, *Politische Justiz 1918 – 1933*, Frankfurt am Main, 1966.

Hansen, Ernst W., *Reichswehr und Industrie: Rüstungswirtschaftliche Zusammenarbeit und wirtschaftliche Mobilmachungsvorbereitungen 1923 – 1932*, Boppard, 1978.

Harpprecht, Klaus, *Thomas Mann*: *Eine Biographie*, Reinbek, 1995. Harris, James F., *The People Speak*! *antisemitism and Emancipation in Nineteenth-Century Bavaria*, Ann Arbor, 1994.

Harsch, Donna, *German Social Democracy and the rise of Nazism*, Chapel Hill, NC, 1993.

Harvey, Elizabeth, „Youth Unemployment and the State: Public Policies towards Unemployed Youth în Hamburg during the World Economic Crisis”, în Evans şi Geary (ed.), *The German Unemployed*, pp. 142 – 70.

Idem, „Serving the Volk, Saving the Nation: Women in the Youth Movement and the Public Sphere în Weimar Germany”, în Larry Eugene Jones şi James Retallack (ed.), *Elections*, *Mass Politics*, *and Social Change în Modern Germany*: *New Perspectives*, New York, 1992, pp. 201 – 22.

Idem, *Youth Welfare and the State în Weimar Germany*, Oxford, 1993.

Hassell, Ulrich von, *Die Hassell-Tagebücher 1938 – 1944*, editat de Friedrich Freiherr Hiller von Gaertringen, Berlin, 1989.

Hattenhauer, Hans, „Wandlungen des Richterleitbildes im 19. und 20. Jahrhundert”, în Ralf

Dreier şi Wolfgang Sellert (ed.), *Recht und Justiz im „Dritten Reich"*, Frankfurt am Main, 1989, pp. 9 – 33.

Hayes, Peter, *Industry and Ideology*: *LG. Farben in the Nazi Era*, Cambridge, 1987.

Heamshaw, Fossey J.C., *Germany the Aggressor throughout the Ages*, Londra, 1940.

Heberle, Rudolf, *Landbevölkerung und Nationalsozialismus*: *Eine soziologische Untersuchung der politischen Willensbildung* în *Schleswig-Holstein 1918 bis 1932*, Stuttgart, 1963.

Idem, *From Democracy to Nazism*: *A Regional Case Study on Political Parties în Germany*, New York, 1970 [1945].

Heer, Hannes, *Burgfrieden oder Klassenkampf*: *Zur Politik der sozialdemokratischen Gewerkschaften 1930 – 1933*, Neuwied, 1971.

Idem, Ernst *Thälmann în Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*, Reinbek, 1975.

Heiber, Helmut (ed.), *The Early Goebbels Diaries*: *The Journal of Josef Goebbels from 1925 – 1926*, Londra, 1962.

Heidegger, Martin, *Die Selbstbehauptung der deutschen Universität*: *Rede, gehalten bei der feierlichen Übernahme des Rektorats der Universität Freiburg i. Br. am 2*7.5.*1933*, Breslau, 1934.

Heiden, Konrad, *Geschichte des Nationalsozialismus*: *Die Karrière einer Idee*, Berlin, 1932.

Idem, *Adolf Hitler*: *Das Zeitalter der Verantwortungslosigkeit. Eine Biographie*, Zürich, 1936.

Heilbronner, Oded, *Catholicism, Political Culture and the Countryside*: *A Social History of the Nazi Party în South Germany*, Ann Arbor, 1998.

Hein Annette *Es ist viel „Hitler" în Wagner*: *Rassismus und antisemitische Deutschtumsideologie în den „Bayreuther Blättern" 1878 – 1938*, Tübingen, 1996.

Heinemann, Ulrich, *Die verdrängte Niederlage*: *Politische Öffentlichkeit und Kriegsschuldfrage in der*

Weimarer Republik, Göttingen, 1983.

Heitzer, Horstwalter, *Der Volksverein färdas katholische Deutschland im Kaiserreich 1890 – 1918*, Mainz, 1979.

Hennig, Diethard, *Johannes Hoffmann*: *Sozialdemokrat und Bayerischer Ministerpräsident*: *Biographie*, München, 1990.

Hentschel, Völker, *Geschichte der deutschen Sozialpolitik (1880 – 1980)*, Frankfurt am Main, 1983.

Herbert, Ulrich, *Hitler's Foreign Workers*: *Enforced Foreign Labor în Germany under the Third Reich*, Cambridge, 1997 [1985].

Idem, Best: *Biographische Studien über Radikalismus, Weltanschauung und Vernunft 1903 – 1989*, Bonn, 1996.

Idem şi alţii (ed.), *Die nationalsozialischer Konzentrations lager: Entwicklung und Struktur*, 2 vol., Göttingen, 1998.

Herbst, Ludolf, *Das nationalsozialistische Deutschland 1933 – 1945*, Frankfurt am Main, 1996.

Hermand, Jost, şi Trommler, Frank, *Die Kultur der Weimarer Republik*, München, 1978.

Hertz-Eichenröde, Dieter, *Politik und Landwirtschaft* în *Ostoreussen 1919 – 1930*: *Untersuchung eines Strukturproblems* in der *Weimarer Republik*, Opladen, 1969.

Idem, *Wirtschaftskrise und Arbeitsbeschaffung: Konjunkturpolitik 1925/26 und die Grundlagen der Krisenpolitik Brünings*, Frankfurt am Main, 1982.

Hess, Wolf Rüdiger (ed.), *Rudolf Hess*: *Briefe 1908 – 1933*, München, 1987.

Heyworth, Peter, *Otto Klemperer*: *His Life and Times*, *I*: *1885 – 1933*, Cambridge, 1983.

Hildenbrand, Hans-Joachim, „Der Betrug mit dem Fackelzug", în Rolf Italiander (ed.), *Wir erlebten das Ende der Weimarer Republik: Zeitgenossen berichten*, Düsseldorf, 1982, p. 165.

Hill, Leonidas E., „The Nazi Attack on «un-German» Literature, 1933 – 1945”, în Jonathan Rose (ed.), *The Holocaust and the Book*, Amherst, Mass., 2001, pp. 9 – 46.

Hiller von Gaertringen, Friedrich Freiherr, „Die Deutschnaţionale Volkspartei”, în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 541 – 652.

Idem, „«Dolchstoss-Diskussion» und «Dolchstosslegende» im Wan del von vier Jahrzehnten”, în Waldemar Besson şi Friedrich Freiherr Hiller von Gaertringen (ed.), *Geschichtsund Gegenwartsbewusstsein*, Göttingen, 1963, pp. 122 – 60.

Hillmayr, Heinrich, *Roter und weisser Terror în Bayern nach 1918*: *Erscheinungsformen und Folgen der Gewaltätigkeiten im Verlauf der revoluţionaren Ereignisse nach dem Ende des Ersten Weltkrieges*, München, 1974.

Hindenburg, Paul von, *Aus meinem Leben*, Leipzig, 1920.

Hirte, Chris, *Erich Mühsam*: *„Ihr sent mich nicht feige”*. *Biografie*, Berlin, 1985.

Hitler, Adolf, *Mein Kampf* (*traducere* Ralph Manheim, introducere D.C. Watt), Londra, 1969 [1925/6].

Idem, *Hitler's Secret Book*, New York, 1961.

Idem, *Hitler's Table Talk 1941 – 1944*: *His Private Conversations*, Londra, 1973 [1953].

Idem, *Hitler*: *Reden, Schriften, Anordnungen. Februar 1925 bis Januar 193*3, 5 vol., Institut für Zeitgeschichte, München, 1992 – 8.

Hitzer, Friedrich, *Anton Graf Arco*: *Das Attentat auf Kurt Eisner und die Schüsse im Landtag*, München, 1988.

Hobsbawm, Eric J., *Age of Extremes*: *The Short Twentieth Century 1914 – 1991*, Londra, 1994.

Hoegner, Wilhelm, *Der schwierige Aussenseiter*: *Erinnerungen eines Abgeordneten, Emigranten und Ministerpräsidenten*, München, 1959.

Hoepke, Klaus-Peter, *Die deutsche Rechte und der italienische Faschismus*: *Ein Beitrag zum Selbstrerständnis und zur Politik von Gruppen und*

Verbänden der deutschen Rechten, Düsseldorf, 1968.

Hofer, Walther, şi Bahar, Alexander (ed.), *Der Reichstagsbrand: Eine wissenschaftliche Dokumentation*, Freiburg im Breisgau, 1992 [1972, 1978].

Höhne, Heinz, *The Order of the Death's Head*: *The Story of Hitler's SS*, Stanford, Calif., 1971 [1969].

Idem, *Die Machtergreifung*: *Deutschlands Wegin die Hitler-Diktatur*, Reinbek, 1983.

Höhnig, Klaus, *Der Bund Deutscher Frauenvereine* in der *Weimarer Republik 1919 – 1923*, Egelsbach, 1995.

Holtfrerich, Carl-Ludwig, *The German Inflation, 1914 – 1923: Causes and Effects în International Perspective*, New York, 1986 [1980].

Idem, „Economic Policy Options and the End of the Weimar Republic", în Kershaw (ed.), *Weimar*, pp. 58 – 91.

Hömig, Herbert, *Brüning*: *Kanzler in der Krise der Republik*. *Eine Weimarer Biographie*, Paderborn, 2000.

Hong, Young-Sun, *Welfare, Modernity, and the Weimar State, 1919 – 1933*, Princeton, 1998.

Horn, Daniel, „The National Socialist Schülerbund and the Hitler Youth, 1929 – 1933", *Central European History*, 11 (1978), pp. 355 – 75.

Home, John, şi Kramer, Alan, *German Atrocities 1914*: *A History of Denial*, Londra, 2001.

Hornung, Klaus, *Der Jungdeutsche Orden*, Düsseldorf, 1958.

Hosking, Geoffrey, *Russia*: *People and Empire 1552 – 1917*, Londra, 1997.

Höss, Rudolf, *Commandant of Auschwitz*, Londra, 1959 [1951].

Hubatsch, Waiter, *Hindenburg und der Staat*: *Aus den Papieren des Generalfeldmarschalls und Reichspräsidenten von 1878 bis 1934*, Göttingen, 1966.

Huber, Ernst Rudolf, *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*, V-VII, Stuttgart, 1978 – 84) ·

Hunt, Richard N., *German Social Democracy 1918 –*

1933, New Haven, 1964.

Iggers, Georg G. (ed.), *Marxist Historiography în Transformation: New Orientations in Recent East German History*, Oxford, 1992.

Jablonsky, David, *The Nazi Party în Dissolution*: *Hitler and the Verbotszeit 1923 – 1925*, Londra, 1989.

Jäckel, Eberhard, *Hitler's Weltanschauung*: *A Blueprint for Power*, Middletown, Conn., 1972 [1969].

Idem, şi Kuhn, Axel (ed.), *Hitler*: *Sämtliche Aufzeichnungen 1905 – 1924*, Stuttgart, 1980.

Jacobsen, Hans-Adolf, *Karl Haushofer*: *Leben und Werk*, 2 vol., Boppard, 1979.

Jahn, Peter (ed.), *Die Gewerkschaften in der Endphase der Republik 1930 – 1933*, Köln, 1988.

Jahr, Christoph, *Gewöhnliche Soldaten*: *Desertion und Deserteure im deutschen und britischen Heer 1914 – 1918*, Göttingen, 1998.

James, Harold, *The German Slump*: *Politics and Economics*, *1924 – 1936*, Oxford, 1986.

Idem, „Economic Reasons for the Collapse of the Weimar Republic", în Kershaw (ed.), *Weimar*, pp. 30 – 57.

Jansen, Christian, *Profesoren und Politik*: *Politisches Denken und Handeln der Heidelberger Hochschullehrer 1914 – 1935*, Göttingen, 1992.

Janssen, Karl-Heinz, „Geschichte aus der Dunkelkammer: Kabalen un den Reichstagsbrand. Eine unvermeidliche Enthüllung", *Die Zeit*, 38 (14 septembrie 1979), pp. 45 – 8; 39 (21 septembrie 1979), pp. 20 – 24; 40 (28 septembrie 1979), pp. 49 – 52; 41 (5 octombrie 1979), pp. 57 – 60.

Jarausch, Konrad H., *Deutsche Studenten 1800 – 1970*, Frankfurt am Main, 1984.

Jasper, Gotthard, *Der Schutz der Republik*, Tübingen, 1963.

Idem, *Die gescheiterte Zähmung*: *Wege zur Machtergreifung Hitlers 1930 – 1934*, Frankfurt am Main, 1986.

Jaszi, Oszkar, *Revolution and Counter-Revolution in Hungary*, Londra, 1924.

Jefferies, Matthew, *Imperial Culture în Germany, 1871 – 1918*, Londra, 2003.

Jelavich, Peter, *München and Theatrical Modernism: Politics, Playwriting, and Performance 1890 – 1914*, Cambridge, Mass., 1985.

Idem, *Berlin Cabaret*, Cambridge, Mass., 1993.

Jellonek, Burkhard, *Homosexuelle unter dem Hakenkreuz: Verfolgung von Homosexuellen im Dritten Reich*, Paderborn, 1990.

Jens, Inge (ed.), *Thomas Mann an Ernst Bertram: Briefe aus den Jahren 1910 – 1955*, Pfullingen, 1960.

Jesse, Eckard (ed.), *Totalitarismus im 20. Jahrhundert*, Baden-Baden, 1996.

Jetzinger, Franz, *Hitler's Youth*, Londra, 1958 [1956].

Joachimsthaler, Anton, *Hitlers Weg begann în München 1913 – 1923*, München, 2000 [1989].

Jochmann, Werner (ed.), *Nationalsozialismus und Revolution: Ursprung und Geschichte der NSDAP în Hamburg 1922 – 1933*, Frankfurt am Main, 1963.

Idem, „Brünings Deflations politik und der Untergang der Weimarer Republik", în Dirk Stegmann şi alţii (ed.), *Industrielle Gesellschaft und politisches Sistem: Beitrage zur politischen Sozialgeschichte. Festschrift für Fritz Fischer zum siebzigsten Geburtstag*, Bonn, 1978, pp. 97 – 112.

Idem, *Gesellschaftskrise und Judenfeindschaft în Deutschland 1870 – 1945*, Hamburg, 1988.

Jones, Larry Eugene, *German Liberalism and the Dissolution of the Weimar Party Sistem, 1918 – 1933*, Chapel Hill, NC, 1988.

Idem, „«The Greatest Stupidity of My Life»: Alfred Hugenberg and the Formation of the Hitler Cabinet", *Journal of Contemporary History*, 27 (1992), pp. 63 – 87.

Jünger, Ernst, *în Stahlgewittern: Aus dem Tagebuch* eines *Stosstruppführers*, Hanovra, 1920; ediţia engleză,

Storm of Steel, Londra, 2003.

Junker, Detlef, *Die Deutsche Zentrumspartei und Hitler*: *Ein Beitrag zur Problematik des politischen Katholizismus în Deutschland*, Stuttgart, 1969.

Kaes, Antonşi alţii (ed.), *The Weimar Republic Sourcebook*, Berkeley, 1994.

Kai, Michel, *Vom Poeten zum Demagogen*: *Die schriftstellerischen Versuche Joseph Goebbels**, Köln, 1999.

Kaiser, Jochen-Christoph, *Sozialer Protestantismus im 20. Jahrhundert*: *Beiträge zur Geschichte der Inneren Mission 1914 – 1945*, München, 1989.

Idemşi alţii (ed.), *Eugenik*, *Sterilisation*, *„Eutanasie"*: *Politische Biologie în Deutschland 1893 – 1945*, Berlin, 1992.

Kamiński, Andrej, *Konzentrations lager 1896 bis heute*: *Eine Analyse*, Stuttgart, 1982.

Kampe, Norbert, *Studenten und „Judenfrage" im deutschen Kaiserreich*: *Die Entstehung einer akademischen Tragerschicht des Antisemitismus*, Göttingen, 1988.

Kaplan, Marion A., „The Acculturation, Assimilation, and Integration of Jews în Imperial Germany", *Year Book of the Leo Baeck Institute*, 27 (1982), pp. 3 – 35.

Karasek, Horst, *Der Brandstifter*: *Lehrund Wanderjahre des Maurergesellen Marinus van der Lubbe, der 1933 auszog, den Reichstag anzuzunden*, Berlin, 1980.

Kasischke-Wurm, Daniela, *Antisemitismus im Spiegel der Hamburger Presse wahrend des Kaiserreichs (1884 – 1914)*, Hamburg, 1997.

Kater, Michael H., *Studentenschaft und Rechtstraikalismus* în *Deutschland 1918 – 1933*: *Eine sozialgeschichtliche Studie zur Bildungskrise in der Weimarer Republik*, Hamburg, 1975.

Idem, „The Work Student: A Socio-Economic Phenomenon of Early Weimar Germany", *Journal of Contemporary History*, 10 (1975), pp. 71 – 94.

Idem, *The Nazi Party*: *A Social Profile of Members and Leaders*, *1919 – 1945*, Oxford, 1983.

Idem, *Different Drummers*: *Jazz in the Culture of Nazi Germany*, New York, 1992.

Idem, *The Twisted Muse*: *Musicians and their Music in the Third Reich*, New York, 1997.

Katz, Jacob, *The Darker Side of Genius*: *Richard Wagner's antisemitism*, Hanovra, 1986.

Idem, *From Prejudice to Destruction*: *antisemitism*, *1700 – 1933*, Cambridge, Mass., 1980.

Kauders, Anthony, *German Politics and the Jews*: *Düsseldorf and Nürnberg 1910 – 1933*, Oxford, 1996.

Kaufmann, Doris, *Katholisches Milieu în Munster 1928 – 1933*, Düsseldorf, 1984.

Kelly, Andrew, *Filming All Quiet on the Western Front – „Brutal Cutting, Stupid Cenzors, Bigoted Politicos"*, Londra, 1998.

Kent, Bruce, *The Spoils of War*: *The Politics*, *Economics and Diplomacy of Re parations 1918 – 1932*, Oxford, 1989.

Kershaw, Ian, *Popular Opinion and Political Dissent in the Third Reich*: *Bavaria 1933 – 1945*, Oxford, 1983.

Idem, „Ideology, Propaganda, and the rise of the Nazi Party", în Peter D. Stachura (ed.), *The Nazi Machtergreifung*, *1933*, Londra, 1983, pp. 162 – 81.

Idem (ed.), *Weimar*: *Why did German Democracy Fail*? Londra, 1990.

Idem, *Hitler*, *I*: *1889 – 1936*: *Hubris*, Londra, 1998.

Idem, *Hitler*, *n*: *1936 – 1945*: *Nemesis*, Londra, 2000.

Idem, *The Nazi Dictatorship*: *Problems and Perspectives of Interpretation*, ediţia a 4-a, Londra, 2000 [1985].

Idem, and Lewin, Moshe (ed.), *Stalinism and Nazism: Dictatorships în Comparison*, Cambridge, 1997.

Kertzer, David, *Unholy War*: *The Vatican's Role in the rise of Modern antisemitism*, Londra, 2001.

Kessler, Harry Graf, *Tagebücher 1918 – 1937* (editat

de Wolfgang Pfeiffer-Belli), Frankfurt am Main, 1961.

Kettenacker, Lothar, „Der Mythos vom Reich", în Karl H. Bohrer (ed.), *Mythos und Moderne*, Frankfurt am Main, 1983, pp. 262 – 89.

Kiesewetter, Hubert, *Industrielle Revolution in Deutschland 1815 – 1914*, Frankfurt am Main, 1989.

Kindleberger, Charles P, *The World în Depression 1929 – 1939*, Berkeley, 1987 [1973].

Kirkpatrick, Clifford, *Nazi Germany*: *Its Women and Family Life*, New York, 1938.

Kissenkoetter, Udo, *Gregor Strasser und die NSDAP*, Stuttgart, 1978.

Idem, „Gregor Strasser: Nazi Party Organizer or Weimar Politician?", în Smelser and Ziteimann (ed.), *The Nazi Elite*, pp. 224 – 34.

Kitchen, Martin, *The German Officer Corps 1890 – 1914*, Oxford, 1968.

Idem, *A Military History of Germany from the Eighteenth Century to the Present Day*, Londra, 1975.

Idem, *The Silent Dictatorship*: *The Politics of the German High Command under Hindenburg and Ludendorff*, *1916 – 1918*, Londra, 1976.

Idem, *The Coming of Austrian Fascism*, Londra, 1980.

Klaus, Martin, *Mädehen in der Hitlerjugend*: *Die Erziehung zur „deutschen Frau"*, Köln, 1980.

Klein, Gotthard, *Der Volksverein für das katholische Deutschland 1890 – 1933*: *Geschichte*, *Bedeutung*, *Untergang*, Paderborn, 1996.

Klein, Ulrich, SĂ-*Terror und Bevölkerung în Wuppertal 1933/34*, în Detlev Peukert şi Jürgen Reulecke (ed.), *Die Reihen fast geschlossen: Beiträge zur Geschichte des Alltags unterm Nationalsozialismus*, Wuppertal, 1981, pp. 45 – 64.

Kleist-Schmenzin, Ewald von, Die letzte Möglichkeit: Zur Ernennung Hitlers zur Reichskanzler an 30. Januar 1933, *Politische Studien*, 10 (1959), pp. 89 – 92.

Klemperer, Victor, *LTI*: *Notizbuch eines Philologen*, Leipzig, 1985 [1946].

Idem, *Leben sammeln, nicht fragen wozu und warum*, I: *Tagebücher 1919 – 1925*; II *Tagebücher 1925 – 1932*, Berlin, 1996.

Idem, *curriculum vitae*: *Erinnerungen 1881 – 1918*, 2 vol., Berlin, 1996 [1989].

Idem, *I Shall Bear Witness*: *The Diaries of Victor Klemperer 1933 – 1941*, Londra, 1998.

Idem, *Tagebücher 1933 – 1934 (Ich will Zeugnis ablegen bis zum Letzten*, I); Berlin, 1999 [1995].

Klepper, Jochen, *Unter dem Schatten deiner Flügel*: *Aus den Tagebüchern der Jahre 1932 – 1942*, Stuttgart, 1956.

Klepsch, Thomas, *Nationalsozialistische Ideologie*: *Eine Beschreibung ihrer Strukturvor 1933*, Münster, 1990.

Klessmann, Christoph, *Hans Frank*: *Party Jurist and Governor-General în Poland*, în Smelser şi Ziteimann (ed.), *The Nazi Elite*, pp. 39 – 47.

Klier, John D., şi Lambroza, Shlomo (ed.), *Pogroms*: *Anti-Jewish Violence în Modern Russian History*, Cambridge, 1992.

Klinger, Max (pseudonimul lui Curt Geyer), *Volk în Ketten*, Karlsbad, 1934.

Klonne, Arno, *Jugend im Dritten Reich*: *Dokumente und Analysen*, Köln, 1982.

Kluke, Paul, *Der Fall Potempa*, „VfZ”, 5 (1957), 279 – 97.

Knock, Thomas J., *To End All Wars*: *Woodrow Wilson and the Quest for a New World Order*, New York, 1992.

Knowles, Elizabeth (ed.), *The Oxford Dictionary of Quotations*, ediţia a 5-a, Oxford, 1999.

Kocka, Jürgen, *German History Before Hitler*: *The Debate about the German Sonderweg*, „Journal of Contemporary History”, 23 (1988), pp. 3 – 16.

Koehler, Karen, „The Bauhaus, 1919 – 1928: Gropius în Exile and the Museum of Modern Art, N.Y., 1938” în

Richard A. Etlin (ed.), *Art, Culture and Media under the Third Reich*, Chicago, 2002, pp. 287 – 315.

Kohl, Horst (ed.), *Die politischen Reden des Fürsten Bismarck*, 14 vol., Stuttgart, 1892 – 1905.

Kohler, Eric D., *The Crisis in the Prussian Schutzpolizei 1930 – 32*, în George L. Mosse (ed.), *Police Forces în History*, Londra, 1975, pp. 131 – 50.

Kohler, Fritz, Zur Vertreibung humanistischer Gelehrter 1933/34, „Blätter für deutsche und internaţionale Politik", 11 (1966), pp. 696 – 707.

Kohn, Hans, *The Mind of Germany*: *The Education of a Nation*, Londra, 1961.

Idem (ed.), *German History*: *Some New German Views*, Boston, 1954.

Kolb, Eberhard, *The Weimar Republic*, Londra, 1988.

Idem, *Die Reichsbahn vom Dawes-Plan bis zum Ende der Weimarer Republik*, în Lothar Gall şi Manfred Pohl (ed.), *Die Eisenbahn în Deutschland*: *Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, München, 1999, 109 – 64.

Kolbe, Ulrich, „Zumurteil über die «Reichstagsbrand-Notverordnung» vom 28.2.1933", *Geschichte în Wissenschaft und Unterricht*, 16 (1965), pp. 359 – 70.

Konnemann, Erwin şi alţii (ed.), *Arbeiterklasse siegt über Kapp und Lüttwitz*, 2 vol., Berlin, 1971.

Koonz, Claudia, *Mothers in the Fatherland*: *Women, the Family, and Nazi Politics*, Londra, 1987.

Koszyk, Kurt, *Deutsche Presse im 19. Jahrhundert*: *Geschichte der deutschen Presse*, II, Berlin, 1966.

Idem, *Deutsche Presse 1914 – 1945*: *Geschichte der deutschen Presse*, III, Berlin, 1972.

Kotowski, Georg, *Friedrich Ebert*: *Eine politische Biographie, 1: Der Aufstieg eines deutschen Arbeiterführers 1871 bis 1917*, Wiesbaden, 1963.

Kracauer, Siegfried, *From Caligari to Hitler*: *A Psychological History of the German Film*, Princeton, 1947.

Kramer, Helgard, „Frankfurt's Working Women: Scapegoats or Winners of the Great Depression?", în Evans

şi Geary (ed.), *The German Unemployed*, pp. 108 – 41.

Kraul, Margret, *Das deutsche Gymnasium 1780 – 1980*, Frankfurt am Main, 1984.

Krause, Thomas, *Hamburg wird braun*: *Der Aufstieg der NSDAP 1921 – 1933*, Hamburg, 1987.

Kreutzahler, Birgit, *Das Bild des Verbrechers în Romanen der Weimarer Republik*: *Eine Untersuchung vor dem Hintergrund anderer gesellschaftlicher Verbrecherbilder und gesellschaftlicher Grundzüge der Weimarer Republik*, Frankfurt am Main, 1987.

Kritzer, Peter, *Die bayerische Sozialdemokratie und die bayerische Politik în den jähren 1918 – 1923*, München, 1969.

Krohn, Klaus-Dieter, *Stabilisierungund ökonomische Interessen: Die Finanzpolitik des deutschen Reiches 1923 – 1927*, Düsseldorf, 1974)

Krüger, Gerd, *„Ein Fanar des Widerstandes im Ruhrgebiet"*: *Das „Unternehmen Wesel" in der Osternacht des Jahres 1923. Hintergründe eines angeblichen „Husarenstreiches"*, „Mitteilungsblatt des Instituts für soziale Bewegungen", 4 (2000), pp. 95 – 140.

Krüger, Gesine, *Kriegsbewältigung und Geschichtsbewusstsein: Realität, Deutung und Verarbeitung des deutschen Kolonialkrieges* în *Namibia 1904 bis 1907*, Göttingen, 1999.

Kruse, Wolfgang, *Krieg und Klassenheer*: *Zur Revoluţionierung der deutschen Armée im Ersten Weltkrieg*, „Geschichte und Gesellschaft", 22 (1996), pp. 530 – 61.

Kube, Alfred, *Pour le mérite und Hakenkreuz*: *Hermann* Göring *im Dritten Reich*, ediţia a 2-a, München, 1987 [1986].

Idem, *„Hermann Göring*: *Second Man in the Third Reich"*, în Smelser şi Zitelmann (ed.), *The Nazi Elite*, pp. 62 – 73.

Kubizek, August, *Adolf Hitler*: *Mein Jugendfreund*, Graz, 1953.

Kühn, Völker (ed.), *Deutschlands Erwachen*: *Kabarett unterm Hakenkreuz 1933 – 1945*, Weinheim, 1989.

Kurz, Thomas, *„Blutmai**: *Sozialdemokraten und Kommunisten im Brennpunkt der Berliner Ereignisse von 1929*, Bonn, 1988.

Kwiet, Konrad, şi Eschwege, Helmut, *Selbstbehauptung und Widerstand*: *Deutsche Juden im Kampf um Existenz und Menschenwürde 1933 – 1945*, Hamburg, 1984.

Lamberti, Marjorie, *State, Society and the Elementary School* în *Imperial Germany*, New York, 1989.

Idem, *Elementary School Teachers and the Struggle against Social Democracy în Wilhelmine Germany*, „History of Education Quarterly", 12 (1992), pp. 74 – 97.

Lane, Barbara Miller, *Architecture and Politics în Germany, 1918 – 1945*, Cambridge, Mass., 1968.

Idem şi Rupp, Leila J. (ed.), *Nazi Ideology before 1933*: *A Documentation*, Manchester, 1978.

Lang, Jochen von, „Martin Bormann: Hitler's Secretary", în Smelser şi Zitelmann (ed.), *The Nazi Elite*, pp. 7 – 17.

Langhehn, Julius, *Rembrandt als Erzieher*, ediţia a 38-a, Leipzig, 1891 [1890], p. 292.

Idem, *Der Rembrandtdeutsche*: *Von einem Wahrheitstreund*, Dresda, 1892.

Lange, Karl, *Der Terminus „Lebensraum** în Hitlers Mein Kampf „NTZ"*, 13 (1965), pp. 426 – 37.

Langer, Michael, *Zwischen Vorurteil und Aggression*: *Zum judenbild in der deutschsprachigen katholischen Volksbildung des 19. Jahrhunderts*, Freiburg, 1994.

Laqueur, Waiter, *Young Germany*: *A History of the German Youth Movement*, Londra, 1962.

Idem, *Russia and Germany*: *A Century of Conflict*, Londra, 1965.

Idem, *Weimar*: *A Cultural History 1918 – 1933*, Londra, 1974.

Large, David Clay, *Where Ghosts Walked*: *München's*

Road to the Third Reich, New York, 1997.

Idem, „«Out with the Ostjuden»: The Scheunenviertel Riots în Berlin, November 1923”, în Werner Bergmann şi alţii (ed.), *Exclusionary Violence*: *Antisemitic Riots în Modern Germany*, Ann Arbor, 2002, pp. 123 – 40.

Laski, Harold, *The Germans – are they Human*? Londra, 1941.

Laursen, Karsten, şi Pedersen, Jürgen, *The German Inf*lation *1918 – 1923*, Amsterdam, 1964.

Lebeltzer, Gisela, *Der „Schwarze Schmach”*: *Vorurteile – Propaganda – Mythos*, „Geschichte und Gesellschaft”, 11 (1985), pp. 37 – 58.

Lehnert, Detlef, *Sozialdemokratie zwischen Protestbewegung und Regierungspartei 1848 – 1983*, Frankfurt am Main, 1983.

Lenman, Robin, *Julius Streicher and the Origins of the NSDAP* în *Nürnberg*, *1918 – 1923*, în Nicholls şi Matthias (ed.), *German Democracy*, pp. 161 – 74.

Idem, Art, „Society and the Law în Wilhelmine Germany: The Lex Heinze”, *Oxford German Studies*, 8 (1973), pp. 86 – 113.

Lepsius, M. Rainer, „Parteisystem und Sozialstruktur: Zum Problem der Demokratisierung der deutschen Gesellschaft”, în Gerhard A. Ritter (ed.), *Die deutschen Parteien vor 1918*, Köln, 1973, pp. 56 – 80.

Lerner, Warren, *Karl Radek*: *The Last Internaţionalist*, Stanford, Calif., 1970.

Lessing, Hellmut, şi Liebel, Manfred, *Wilde Cliquen*: *Szenen einer anderen Arbeiterbewegung*, Bensheim, 1981.

Lessing, Theodor, *Haarmann*: *Die Geschichte eines Werwolfs*. *Und andere Kriminalreportagen* (editat de Rainer Marwedel), Frankfurt am Main, 1989.

Lessmann, Peter, *Die preussische Schutzpolizei in der Weimarer Republik*: *Streifendienst und Strassenkampf*, Düsseldorf, 1989.

Leuschen-Seppel, Rosemarie, *Sozialdemokratie und Antisemitismus im Kaiserreich*: *Die Auseinandersetzung*

der Partei mit den konservativen und völkischen Strömungen des Antisemitismus 1871 – 1914, Bonn, 1978.

Levi, Erik, *Music in the Third Reich*, Londra, 1994.

Levy, Richard S., *The Downfall of the antisemitic Political Parties în Imperial Germany*, New Haven, 1975.

Lewy, Günther, *The Catholic Church and Nazi Germany*, New York, 1964.

Liang, Hsi-Huey, *The Berlin Police Force in the Weimar Republic*, Berkeley, 1970.

Lidtke, Vernon L., *The Outlawed Party*: *Social Democracy* în *Germany*, *1878 – 1890*, Princeton, 1966.

Idem, *The Alternative Culture*: *Socialist Labor în Imperial Germany*, New York, 1985.

Liepach, Martin, *Das Wahlverhalten der jüdischen Bevölkerung: Zur politischen Orientierung der Juden in der Weimarer Republik*, Tübingen, 1996.

Lindenberger, Thomas, şi Lüdtke, Alf (ed.), *Physische Gewalt: Studien zur Geschichte der Neuzeit*, Frankfurt am Main, 1995.

Link, Arthur S. (ed.), *The Papers of Woodrow Wilson*, 69 vol., Princeton, 1966

Lipstadt, Deborah E., *Beyond Belief*: *The American Press and the Coming of the Holocaust*, *1933 – 1945*, New York, 1986.

Liulevicius, Vejas Gabriel, *War Land on the Eastern Front: Culture*, *National Identity and German Occupation in World War I*, Cambridge, 2000.

Lobe, Paul, *Der Weg war lang*: *Lebenserinnerungen von Paul Lobe*, Berlin, 1954 [1950].

Lohalm, Uwe, *Völkischer Radikalismus*: *Die Geschichte des Deutschvölkischen Schutzund Trutzbundes*, *1919 – 1923*, Hamburg, 1970.

Londra, John, *Theatre under the Nazis*, Manchester, 2000.

Longerich, Peter, *Die braunen Bataillone*: *Geschichte der SA*, München, 1989.

Idem, *Politik der Vernichtung*: *Eine*

Gesamidarstellung der nationalsozialistischen Judenverfolgung, München, 1998.

Idem, *Der ungeschriebene Befehl*: *Hitler und der Weg zur „Endlosung”*, München, 2001.

Löwenthal, Richard, „Die nationalsozialistische «Machtergreifung» – cine Revolution? Ihr Platz unter den totalitären Revolutionen unseres Jahrhunderts”, în Martin Broszat şi alţii (ed.), *Deutschlands Weg in die Diktatur*, Berlin, 1983, pp. 42 – 74.

Lowry, Bullitt, *Armistice 1918*, Kent, Ohio, 1996.

Lucas, Erhard, *Märzrevolution im Ruhrgebiet*, 3 vol., Frankfurt am Main, 1970 – 78.

Ludendorff, Erich, *Kriegführung und Politik*, Berlin, 1922.

Lyttelton, Adrian, *The Scizure of Power*: *Fascism in Italy 1919 – 1929*, Londra, 1973. Macartney, Carlile A., *The Habsburg Empire 1790 – 1918*, Londra, 1968.

McElligott, Anthony, „Mobilising the Unemployed: The KPD and the Unemployed Workers’ Movement în Hamburg-Altona during the Weimar Republic”, în Evans şi Geary (ed.), *The German Unemployed*, pp. 228 – 60.

Idem, *Contested City*: *Municipal Politics and the rise of Nazism în Altona*, *1917 – 1937*, Ann Arbor, 1998.

Macmillan, Margaret, *Peacemakers*: *The Paris Conference of 1919 and its Attempt to End War*, Londra, 2001.

Mai, Günther, *Die Nationalsozialistische Betriebszellen-Organisation*: *Zumverhaltnis von Arbeiterschaft und Nationalsozialismus*, „VfZ”, 31 (1983), pp. 573 – 613.

Mallmann, Klaus-Michael, *Kommunisten in der Weimarer Republik*: *Sozialgeschichte einer revoluţionaren Bewegung*, Darmstadt, 1996.

Idem, *Gehorsame Parteisoldaten oder eigensinnige Akteure*? *Die Weimarer Kommunisten in der Kontroverse – cine Erwiderung*, „VfZ”, 47 (1999), pp. 401 – 15.

Mannes, Astrid Luise, *Heinrich Brüning*: *Leben*,

Wirken, *Schicksal*, München, 1999. Manstein, Peter, *Die Mitglieder und Wähler der NSDAP 1919 – 1933*: *Untersuchungen zu ihrer schichtmässigen Zusammensetzung*, Frankfurt am Main, 1990 [1987].

Marcuse, Harold, *Legacies of Dachau*: *The Uses and Abuses of a Concentration Camp, 1933 – 2001*, Cambridge, 2001.

Marks, Sally, *Black Watch on the Rhine*: *A Study în Propaganda, Prejudice and Prunence*, „European Studies Review", 13 (1983), pp. 297 – 334.

Marquis, Alice Goldfarb, „Words as Weapons: Propaganda în Britain and Germany during the First World War", *Journal of Contemporary History*, 13 (1978), pp. 467 – 98.

Marr, Wilhelm, *Der Sieg des judenthums überdas Germanenthum vom nicht konfessionellen Standpunkt aus betrachtet*, Berlin, 1873.

Idem, *Vom jüdischen Kriegsschauplatz*: *Eine Streitschrift*, Berna, 1879.

Martens, Stefan, *Hermann Göring*: *„Erster Paladin des Führers" und „Zweiter Mann im Reich"*, Paderborn, 1985.

Martin, Bernd, „Die deutschen Gewerkschaften und die nationalsozialistische Machtübernahme", *Geschichte în Wissenschaft und Unterricht*, 36 (1985), pp. 605 – 31.

Idem (ed.), *Martin Heidegger und das „Dritte Reich"*: *Ein Kompendium*, Darmstadt, 1989.

Marx, Karl, „The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte (1852)", în Lewis Feuer (ed.), *Marx and Engels*: *Basic Writings on Politics and Philosophy*, New York, 1959, pp. 358 – 88.

Idem, „Randglossen zum Programm der deutschen Arbeiterpartei (Kritik des Gothaer Programms, 1875)", în Karl Marx şi Friedrich Engels, *Ausgewählte Schriften*, 2 vol., Berlinul de Est, 1968, II, pp. 11 – 28.

Maschmann, Melita, *Account Rendered*: *A Dossier on my Former Self* (traducere de Geoffrey Strachan), Londra,

1964.

Maser, Werner, *Die Frühgeschichte der NSDAP*: *Hitlers Weg bis 1924*, Frankfurt am Main, 1965.

Idem, *Hitlers Mein Kampf*: *Geschichte*, *Auszuge*, *Kommentare*, München, 1966.

Idem, *Hermann Göring*: *Hitlers janusköpfiger Paladin*. *Die politische Biographie*, Berlin, 2000.

Mason, Tim W., *Social Policy in the Third Reich*: *The Working Class and the „National Community"* (editată de Jane Caplan), Providence, RI, 1993 [1977].

Idem, *Nazism*, *Fascism and the Working Class*: *Essays by Tim Mason* (editată de Jane Caplan), Cambridge, 1995.

Massing, Paul W., *Rehearsal for Destruction*, New York, 1949.

Matthias, Erich, „Der Untergang der Sozialdemokratie 1933", *VfZ*, 4 (1956), pp. 179 – 226, 250 – 86.

Idem, „Hindenburg zwischen den Fronten 1932", *VfZ*, 8 (1960), pp. 75 – 84.

Idem, şi Morsey, Rudolf (ed.), *Das Ende der Parteien 1933: Darstellungen und Dokumente*, Düsseldorf, 1960.

Idem, „Die Sozialdemokratische Partei Deutschlands", în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 101 – 278.

Maurer, Trude, *Ostjuden în Deutschland, 1918 – 1933*, Hamburg, 1986.

Mayer, Arno J., *Politics and Diplomacy of Peacemaking: Containment and Counterrevolution at Versailles 1918 – 1919*, ediţia a 2-a, New York, 1969 [1967].

Mazower, Mark, *Dark Continent*: *Europe's Twentieth Century*, Londra, 1998.

Medalen, Charles, „State Monopoly Capitalism în Germany: The Hibernia Affair", *Past and Present*, 78 (Februarie 1978), pp. 82 – 112.

Meinecke, Friedrich, *Bismarck und das neue*

Deutschland, în idem, *Preussen und Deutschland im 19. und 20. Jahrhundert*, München, 1918.

Idem, *Die deutsche Katastrophe*, Wiesbaden, 1946.

Idem, *The German Catastrophe*: *Reflections and Recollections*, Cambridge, Mass., 1950.

Meiring, Kerstin, *Die christlich-jüdische Mischehe în Deutschland, 1840 – 1933*, Hamburg, 1998.

Meissner, Otto, *Staatssekretär unter Ebert – Hindenburg – Hitler*: *Der Schicksalsweg des deutschen Volkes von 1918 – 1945, wie Ich ihn erlebte*, Hamburg, 1950, pp. 216 – 17.

Mergel, Thomas, *Parlamentarische Kultur in der Weimarer Republik*: *Politische Kommunikation, symbolische Politik und Öffentlichkeit im Reichstag*, Düsseldorf, 2002.

Merkl, Peter H., *Political Violence under the Swastika*: *581 Early Nazis*, Princeton, 1975.

Merson, Allan, *Communist Resistance în Nazi Germany*, Londra, 1985.

Meyer, Folkert, *Schule der Untertanen*: *Lehrer und Politik* în *Preussen 1848 – 1900*, Hamburg, 1976.

Meyer, Michael, *The Politics of Music in the Third Reich*, New York, 1991.

Michalka, Wolfgang, şi Niedhart, Gottfried, *Die ungeliebte Republik*: *Dokumente zur Innenund Aussenpolitik Weimars 1918 – 1933*, München, 1980.

Mierendorff, Carlo, „Der Hindenburgsieg 1932”, *Sozialistische Monatshefte*, 4 aprilie 1932, p. 297.

Milatz, Alfred, „Das Ende der Parteien im Spiegel der Wahlen 1930 bis 1933”, în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 743 – 93.

Idem, *Wähler und Wahlen in der Weimarer Republik*, Bonn, 1965. Miller, Max, *Eugen Bolz*, Stuttgart, 1951.

Miller, Susanne, şi Potthoff, Heinrich, *A History of German Social Democracy*: *From 1848 to the Present*, Leamington Spa, 1986 [1983].

Milward, Alan, şi Saul, Samuel B., *The Development*

of the Economies of Continental Europe, 1850 – 1914, Londra, 1977.

Ministère des affaires étrangères (ed.), *Documents Diplomatiques Français, 1932 – 1939*, ser. I, vol. II, Paris, 1966.

Minuth, Karl-Heinz (ed.), *Akten der Reichskanzlei: Weimarer Republik. Das Kabinett von Papen, 1. Juni bis 3. December 1932*, Boppard, 1989.

Idem (ed.), *Akten der Reichskanzlei: Die Regierung Hitler, I: 1933 – 193*4, 2 vol., Boppard, 1983.

Mitchell, Allan, *Revolution in Bavaria 1918/1919: The Eisner Regime and the Soviet Republic*, Princeton, 1965.

Moeller, Robert G., „Winners as Losers in the German Inflation: Peasant Protest over the Controlled Economy", în Gerald D. Feldman şi alţii (ed.), *The German Inflation: A Preliminary Balance*, Berlin, 1982, pp. 255 – 88.

Idem, „The Kaiserreich Recast? Continuity and Change în Modern German Historiography", *Journal of Social History, Y1* (1984), pp. 655 – 83.

Moeller van den Bruck, Arthur, *Das Dritte Reich*, ediţia a 3-a, Hamburg, 1931 şberlin, 1923 ţ.

Möller, Horst, „Die nationalsozialistische Machtergreifung: Konterrevolution oder Revolution?", *VfZ*, 31 (1983), pp. 25 – 51.

Mommsen, Hans, *Der Reichstagsbrand und seine politischen Folgen*, 12 (1964), pp. 351 – 413.

Idem, *Beamtentum im Dritten Reich: Mit ausgewählten Quellen zur nationalsozialistischen Beamtenpolitik*, Stuttgart, 1966.

Idem, *Betrachtungen zu den Mémoiren Heinrich Brünings*, „Jahrbuch für die Geschichte Mittelund Ostdeutschlands", 22 (1973), pp. 270 – 80.

Idem, „Van der Lübbes Weg în den Reichstag – der Ablauf der Ereignisse", în Backes şi alţii, *Reichstagsbrand*, pp. 33 – 57.

Idem, *Der Nationalsozialismus und die deutsche Gesellschaft: Ausgewählte Aufsütze*, Reinbek, 1991.

Idem, *From Weimar to Auschwitz*: *Essays în German History*, Princeton, 1991.

Idem, *The rise and Fall of Weimar Democracy*, Chapel Hill, NC, 1996 [1989].

Idem, „Das Jahr 1930 als Zäsur in der deutschen Entwicklung der Zwischenkriegszeit", în Lothar Ehrlich and Jürgen John (ed.), *Weimar 1930*: *Politik und Kultur im Vorfeld der NS-Diktatur*, Köln, 1998, pp. 1-13.

Mommsen, Wolfgang, *Das Ringen um den nationalen Staat*: *Die Gründung und der innere Ausbau des Deutschen Reiches unter Otto von Bismarck 1850 – 1890*, Berlin, 1993.

Idem, *Bürgerstolz und Weltmachtstreben*: *Deutschland unter Wilhelm* II. *1890 bis 1918*, Berlin, 1995.

Moreau, Patrick, *Nationalsozialismus von „links"*: *Die „Kampfgemeinschaft Revoluţionarer Nationalsozialisten „und die „Schwarze Front" Otto Strassers 1930 – 1935*, Stuttgart, 1984.

Mork, Andrea, *Richard Wagner als politischer Schriftsteller: Weltanschauung und Wirkungsge schichte*, Frankfurt am Main, 1990.

Morsch, Günter, „Oranienburg – Sachsenhausen, Sachsenhausen – Oranienburg", în Herbert şi alţii (ed.), *Die nationalsozialistischen Konzentrations lager*, 111 – 34.

Morsey, Rudolf, „Die Deutsche Zentrumspartei", în Matthias şi Morsey (ed.), *Das Ende*, pp. 279 – 453.

Idem, *Hitler als Braunschweiger Reigierungsrat*, „VfZ", 8 (1960), pp. 419 – 48.

Idem, *Hitlers Verhandlungen mit der Zentrumsführung am 31. Januar 1933*, „VfZ", 9 (1961), pp. 182 – 94

Idem, *Zur Geschichte des „Preussenschlags" am 20. Juli 1932*, „VfZ", 9 (1961), pp. 436 – 9.

Idem, *Der Untergang des politischen Katholizismus*: *Die Zentrumspartei zwischen christlichem Selbstrerständnis und „Nationaler Erhebung" 1932/33*, Stuttgart, 1977. Idem, „Beamtenschaft und Verwaltung

zwischen Republik und «Neuem Staat»", în Erdmann şi Schulze (ed.), *Weimar*, pp. 151 – 68.

Idem (ed.), *Das „Ermächtigungsgesetz" vom 24. Marz 1933: Quellen zur Geschichte und Interpretation des „Gesetzes zur Behebung der Not von Volk und Reich"*, Düsseldorf, 1992.

Mosse, George L., *The Crisis of German Ideology*: *Intellectual Origins of the Third Reich*, Londra, 1964.

Idem, *The Nationalization of the Masses*: *Political Symbolism and Mass Movements în Germany from the Napoleonian Wars through the Third Reich*, New York, 1975. Mosse, Werner E., *Jews in the German Economy*: *The German-Jewish Economic Elite 1820 – 1935*, Oxford, 1987.

Idem, *The German-Jewish Economic Elite 1820 – 1935*: *A Socio-Cultural Profile*, Oxford, 1989.

Mühlberger, Detlef, „A Social Profile of the Saxon NSDAP Membership before 1933", în Szejnmann, *Nazism*, pp. 211 – 19.

Idem, *Hitler's Followers*: *Studies in the Sociology of the Nazi Movement*, Londra, 1991.

Mühihausen, Waiter, *Friedrich Ebert*: *Sein Leben, sein Werk, seine Zeit*, Heidelberg, 1999.

Müller, Dirk, *Arbeiter, Katholizismus, Staat*: *Der Volksverein für das katholische Deutschland und die katholischen Arbeiterorganisationen in der Weimarer Republik*, Bonn, 1996.

Müller, Fritz Ferdinand, *Deutschland-Zanzibar-Ostafrika: Geschichte einer deutschen Kolonialeroberung 1884 – 1890*, Berlin, 1990 [1959].

Müller, Hans (ed.), *Katholische Kirche und Nationalsozialismus: Dokumente 1930 – 1935*, München, 1963.

Müller, Ingo, *Hitler's Justice*: *The Courts of the Third Reich*, Londra, 1991 [1987].

Müller, Klaus-Jürgen, *The Army, Politics and Society în Germany 1933 – 1945*: *Studies in the Army's Relation to*

Nazism, Manchester, 1987.

Idem, „Der Tag von Potsdam und das Verhältnis der preussisch-deutschen Militärelite zum Nationalsozialismus”, în Bernhard Kroner (ed.), *Potsdam – Stadt, Armée, Residenz in der preussisch-deutschen Militärgeschichte*, Frankfurt am Main, 1993, pp. 435 – 49.

Müller-Jabusch, Maximilian (ed.), *Handbuch des öffentlichen Lebens*, Leipzig, 1931.

Nahei, Irmela, *Fememorde und Fememordprozesse* in der *Weimarer Republik*, Köln, 1991.

Nationalsozialistischer Deutscher Frontkämpferbund (ed.), *Der NS DFB (Stahihelm): Geschichte, Wesen und Aufgabe des Frontsoldatenbundes*, Berlin, 1935.

Nelles, Dieter, *Jan Valtins „Tagebuch der Hölle” – Legende und Wirklichkeit eines Schlüsselromans der Totalitarismustheorie*, „1999: Zeitschrift für Sozialgeschichte des 20. und 21. Jahrhunderts”, 9 (1994), pp. 11 – 45

Nelson, Keith, „«The Black Horror on the Rhine»: Race as a Factor în Post-World War I Diplomacy”, *Journal of Modern History*, 42 (1970), pp. 606 – 27.

Neugebauer, Rosamunde, „«Christus mit der Gasmaske» von George Grosz, oder: Wieviel Satire konnten Kirche und Staat în Deutschland un 1930 ertragen?”, în Maria Ruger (ed.), *Kunst und Kunstkritik der dreissiger Jahre: 29 Standpunkte zu künstlerischen und ästhetischen Prozessen und Kontroversen*, Dresda, 1990, pp. 156 – 65.

Neumann, Franz, *Behemoth: The Structure and Practice of National Socialism*, New York, 1942.

Nicholls, Anthony J., „Die höhere Beamtenschaft in der Weimarer Zeit: Betrachtungen zu Problemen ihrer Haltung und ihrer Fortbildung”, în Lothar Albertin şi Werner Link (ed.), *Politische Parteien auf dem Weg zur parlamentarischen Demokratie* în *Deutschland: Entwicklungslinien bis zur Gegenwart*, Düsseldorf, 1981, pp. 195 – 207.

Idem, *Weimar and the rise of Hitler*, ediţia a 4-a, Londra, 2000 [1968].

Idem, şi Matthias, Erich (ed.), *German Democracy and the Triumph of Hitler*: *Essays în Recent German History*, Londra, 1971.

Niehuss, Merith, „From Welfare Provision to Social Insurance: The Unemployed în Augsburg 1918 – 27”, în Evans şi Geary (ed.), *The German Unemployed*, pp. 44 – 72.

Niewyk, Donald L., *The Jews în Weimar Germany*, Bâton Rouge, La., 1980.

Nipperdey, Thomas, *Germany from Napoleon to Bismarck*, Princeton, 1986 [1983].

Idem, *Deutsche Geschichte 1866 – 1918, 1*: *Arbeitswelt und Bürgergeist*, München, 1990.

Idem, *Deutsche Geschichte 1866 – 1918*, II *Machtstaat vor der Demokratie*, München, 1992.

Nitschke, Augustşi alţii (ed.), *Jahrhundertwende*: *Der Aufbruch in die Moderne 1880 – 193*0, 2 vol., Reinbek, 1990.

Noack, Paul, *Ernst Jünger*: *Eine Biographie*, Berlin, 1998.

Noakes, Jeremy, *The Nazi Party in Lower Saxony 1921 – 1933*, Oxford, 1971.

Idem, *Nazism and Revolution*, în Noel O’Sullivan (ed.), *Revolutionary Theory and Political Reality*, Londra, 1983, pp. 73 – 100.

Idem, Nazism and Eugenics: „The Background to the Nazi Sterilization Law of 14 July 1933”, în Roger Bullen şi alţii (ed.), *Ideas into Politics*: *Aspects of European History 1880 – 1950*, Londra, 1984, pp. 75 – 94.

Idem, şi Pridham, Geoffrey (ed.), *Nazism 1919 – 194*5, 4 vol., Exeter, 1983 – 98 [1974].

Nolan, Mary, *Visions of Modernity*: *American Business and the Modernization of Germany*, New York, 1994.

Nolte, Ernst, *Three Faces of Fascism*: *Action*

Française, *Italian Fascism*, *National Socialism*, New York, 1969 [1963].

Idem, *Der europäische Bürgerkrieg 1917 – 1945: Nationalsozialismus und Bolschewismus*, Frankfurt am Main, 1987.

Nonn, Christoph, *Eine Stadt sucht einen Mörder*: *Gerücht, Gewalt und Antisemitismus im Kaiserreich*, Göttingen, 2002.

Norton, Robert E., *Secret Germany*: *Stefan George and his Circle*, Ithaca, NY, 2002.

Nowak, Kurt, şi Răulet, Gerard (ed.), *Protestantismus und Antisemitismus in der Weimarer Republik*, Frankfurt am Main, 1994.

Nuss, Karl, *Militär und Wiederaufrüstung in der Weimarer Republik*: *Zur politischen ROUE und Entwicklung der Reichswehr*, Berlin, 1977.

Certel, Thomas, *Horst Wessel*. *Untersuchungeiner Legende*, Köln, 1988.

O'Neill, Robert J., *The German Army and the Nazi Party 1933 – 1939*, Londra, 1966.

Orlow, Dietrich, *The History of the Nazi Party*, *1*: *1919 – 1933*, Newton Abbot, 1971 [1969].

Idem, *Weimar Prussia 1918 – 1925*: *The Unlikely Rock of Democracy*, Pittsburgh, 1986.

Idem, „Rudolf Hess: Deputy Führer", în Smelser şi Zitelmann (ed.), *The Nazi Elite*, pp. 74 – 84.

Orth, Karin, *Das Sistem der nationalsozialistischen Konzentrations lager*, Hamburg, 1999.

Osterroth, Franz, şi Schuster, Dieter, *Chronik der deutschen Sozialdemokratie*, Hanover, 1963.

Ostwald, Hans, *Sittengeschichte der Inflation*: *Ein Kulturdokument aus den jähren des Marksturzes*, Berlin, 1931.

Ott, Hugo, *Martin Heidegger*: *A Political Life*, Londra, 1993.

Overy, Richard, *Göring*: *The „Iron Man"*, Londra, 1984.

Owen, Richard, „Military-Industrial Relations: Krupp and the Imperial Navy Office”, în Evans (ed.), *Society and Politics*, pp. 71 – 89.

Paret, Peter, *An Artist against the Third Reich*: *Ernst Barlach 1933 – 1938*, Cambridge, 2003.

Passmore, Kevin, *Fascism*: *A Very Short Introduction*, Oxford, 2002.

Patch, William L., Jr., *Heinrich Brüning and the Dissolution of the Weimar Republic*, Cambridge, 1998.

Paul, Gerhard, *Auf stand der Bilder*: *Die NS-Propaganda vor 1933*, Bonn, 1990.

Payne, Stanley G., *A History of Fascism 1914 – 1945*, Londra, 1995.

Peal, David, „Antisemitism by Other Means? The Rural Cooperative Movement în Late 19th Century Germany”, în Herbert A. Strauss (ed.), *Hostages of Modernization*: *Studies on Modern Antisemitism 1870 – 1933/39*: *Germany – Great Britain – France*, Berlin, 1993, pp. 128 – 49.

Petropoulos, Jonathan, *The Faustian Bargain*: *The Art World* în *Nazi Germany*, Londra, 2000.

Petzina, Dietmar, „The Extent and Causes of Unemployment in the Weimar Republic”, în Peter D. Stachura (ed.), *Unemployment and the Great Depression in Weimar Germany*, Londra, 1986, pp. 29 – 48.

Idem şi alţii, *Sozialgeschichtliches Arbeitsbuch*, III: *Materialien zur Geschichte des Deutschen Reiches 1914 – 1945*, München, 1978.

Petzold, Joachim, *Franz von Papen*: *Ein deutsches Verhängnis*, München, 1995.

Peukert, Detlev J.K., *Die KPD im Widerstand*: *Verfolgung und Untergrundarbeit an Rhein und Ruhr, 1933 bis 1945*, Wuppertal, 1980.

Idem, *Grenzen der Sozialdisziplinierung*: *Aufstieg und Krise der deutschen Jugendfürsorge 1878 bis 1932*, Köln, 1986.

Idem, „The Lost Generation: Youth Unemployment at

the End of the Weimar Republic", în Evans şi Geary (ed.), *The German Unemployed*, pp. 172 – 93.

Idem, *Jugend zwischen Krieg und Krise*: *Lebenswelten von Arbeit ei jungen in der Weimarer Republik*, Köln, 1987.

Idem, *Inside Nazi Germany*: *Conformity*, *Opposition and Racism în Everyday Life*, Londra, 1989 [1982].

Idem, *The Weimar Republic*: *The Crisis of Classical Modernity*, Londra, 1991 [1987].

Pflanze, Otto, *Bismarck*, 3 vol., Princeton, 1990.

Phelps, Reginald H., *Aus den Groener Dokumenten*, „Deutsche Rundschau", 76 (1950), 1019, şi 77 (1951), pp. 26 – 9.

Idem, „«Before Hitler Came»: Thule Society and Germanen Orden", *Journal of Modern History*, 35 (1963), pp. 245 – 61.

Idem, *Hitler als Parteiredner im Jahre 192*0, 11 (1963), pp. 274 – 330.

Pikart, Eberhard, *Preussische Beamtenpolitik 1918 – 193*3, 6

(1958), pp. 119 – 17.

Planck, Max, „Mein Besuch bei Hitler", *Physikalische Blatter*, 3 (1947), p. 143.

Planert, Ute, *Antifeminismus im Kaiserreich*: *Diskurs*, *soziale Formation und politische Mentalität*, Göttingen, 1998.

Idem, Nation, *Politik und Geschlecht*: *Frauenbewegungen und Nationalismus in der Moderne*, Frankfurt am Main, 2000.

Plant, Richard, *The Pink Triangle*: *The Nazi War against Homosexuals*, Edinburgh, 1987.

Plewnia, Margarete, *Auf dem Weg zu Hitler*: *Der völkische Publizist Dietrich Eckart*, Bremen, 1970.

Pogge-von Strandmann, Hartmut, „Staatsstreichpläne, Alldeutsche und Bethmann Hollweg", în idem şi Imanuel Geiss, *Die Erforderlichkeit des Unmöglichen*: *Deutschland am Vorabend des ersten*

Weltkrieges, Frankfurt am Main, 1965, pp. 7 – 45
Pommerin, Reiner, *Sterilisierung der Rheinlandbastarde*: *Das Schicksal einer farbigen deutschen Minderheit 1918 – 1937*, Düsseldorf, 1979.

Preller, Ludwig, *Sozialpolitik in der Weimarer Republik*, Düsseldorf, 1978 [1949].

Pridham, Geoffrey, *Hitler's râse to Power*: *The Nazi Movement* în *Bavaria 1923 – 1933*, Londra, 1973.

Prieberg, Fred K., *Trial of Strength*: *Wilhelm Furtwängler and the Third Reich*, Londra, 1992.

Proctor, Robert N., *Racial Hygiene*: *Medicine under the Nazis*, Cambridge, Mass., 1988. * * * *Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof*, Nürnberg, 1947.

Puhle, Hans-Jürgen, *Agrarische Interessenpolitik und preussischer Konservatismus im wilhelminischen Reich IS93 – 19I4*: *Ein Beitrag zur Analyse des Nationalismus în Deutschland am Beispiel des Bundes der Landwirte und der Deutsch Konservativen Partei*, Hanovra, 1967.

Pulzer, Perer J.G., *The rise of Political antisemitism în Germany and Austria*, New York, 1964.

Idem, Der Anfang vom Ende, în Arnold Paucker (ed.), *Die Juden im nationalsozialistischen Deutschland 1933 – 1944*, Tübingen, 1986), pp. 3 – 15.

Idem, *Jews and the German State*: *The Political History of a Minority*, *1848 – 1933*, Oxford, 1992.

Idem, „Jews and Nation-Building în Germany 1815 – 1918", *Year Book of the Leo Baeck Institute*, 41 (1996), pp. 199 – 224.

Pyta, Wolfram, *Konstitutionelle Demokratie statt monarchischer Restauration*: *Die verfassungspolitische Konzeption Schleichers* in der *Weimarer Staatskrise*, 47 (1999), pp. 417 – 41.

Rabenau, Friedrich von, *Seeckt – aus seinem Leben 1918 – 1936*, Leipzig, 1940.

Radkau, Joachim, *Das Zeitalter der Nervoşität*: *Deutschland zwischen Bismarck und Hitler*, München,

1998.

Rahden, Till van, *Juden und andere Breslauer*: *Die Beziehungen zwischen Juden, Protestanten und Katholiken în einer deutschen Grossstadt von 1860 bis 1925*, Göttingen, 2000.

Rainbird, Sean (ed.), *Max Beckmann*, Londra, 2003.

Rauschning, Hermann, *Germany's Revolution of Destruction*, Londra, 1939 [1938].

Rebentisch, Dieter, şi Raab, Angelika (ed.), *Neu-Isenburg zwischen Anpassung und Widerstand*: *Dokumente über Lebensbedingungen und politisches Verhalten, 1933 – 1934*, Neu-Isenburg, 1978.

Reiche, Eric G., *The Development of the SA în Nürnberg, 1922 – 1934*, Cambridge, 1986.

Reimann, Aribert, *Der grosse Krieg der Sprachen: Untersuchungen zur historischen Semantik în Deutschland und England zur Zeit des Ersten Weltkriegs*, Essen, 2000.

Reimer, Klaus, *Rheinlandfrage und Rheinlandbewegung (1918 – 1933)*: *Ein Beitrag zur Geschichte der regionalistischen Bewegung* în *Deutschland*, Frankfurt am Main, 1979.

Reithel, Thomas, and Strenge, Irene, „Die Reichstagsbrandverordnung: Grundlegung der Diktatur mit den Instrumenten des Weimarer Ausnahmezustandes", *VfZ*, 48 (2000), pp. 413 – 60.

Rémy, Steven P., *The Heidelberg Myth*: *The Nazification and Denazification of a German University*, Cambridge, Mass., 2002.

Repgen, Konrad, *Zur vatikanischen Strategie beim Reichskonkordat*, *VfZ*, 31 (1983), pp. 56 – 35.

Retallack, James N., *Notables of the Right*: *The Conservative Party and Political Mobilization in Germany, 1876 – 1918*, Londra, 1988.

Reulecke, Jürgen, „«Hat die Jugendbewegung den Nationalsozialismus vorbereitet?» Zum Umgang mit einer falschen Frage", în Wolfgang R. Krabbe (ed.), *Politische Jugend in der Weimarer Republik*, Bochum, 1993, pp. 222 –

43.

Idem, *„Ich möchte einer werden so wie die..." Männerbünde im 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main, 2001.

Reuth, Ralf Georg, *Goebbels*: *Eine Biographie*, München, 1995.

Richardi, Hans-Günter, *Schule der Gewalt*: *Das Konzentrations lager Dachau*, *1933 – 1934*, München, 1983.

Richarz, Monika, *Jüdisches Leben în Deutschland*, îi *Selbstzeugnisse zur Sozialgeschichte im Kaiserreich*, Stuttgart, 1979.

Richter, Ludwig, „Das präsidiale Notverordnungsrecht în den ersten Jahren der Weimarer Republik. Friedrich Ebert und die Anwendung des Artikels 48 der Weimarer Reichsverfassung", în Eberhard Kolb (ed.), *Friedrich Ebert als Reichspräsident*: *Amtsführung und Amtsverständnis*, München, 1997, pp. 207 – 58.

Riebicke, Otto, *Was brauchte der Weltkrieg*? *Tatsachen und Zahlen aus delll deutschen Ringen 1914 – 18*, Berlin, 1936.

Rietzler, Rudolf, *„Kampf in der Nordmark"*: *Das Aufkommen des Nationalsozial ismus în Schleswig-Holstein (1919 – 1928)*, Neumünster, 1982.

Ritchie, James M., *German Literature under National Socialism*, Londra, 1983.

Rittberger, Völker (ed.), *1933*: *Wie die Republik der Diktatur erlag*, Stuttgart, 1983.

Ritter, Gerhard, *Europa und die deutsche Frage*: *Betrachtungen über die geschichtliche Eigenart des deutschen Staatsgedankens*, München, 1948.

Idem, „The Historical Foundations of the rise of Naţional-Socialism", în Maurice Beaumont şi alţii, *The Third Reich*: *A Study Published under the Auspices of the International Council for Philosophy and Humanistic Studies with the Assistance of UNESCO*, New York, 1955, pp. 381 – 416.

Ritter, Gerhard A., „Kontinuität und Uniformung des deutschen Parteiensystems 1918 – 1920”, în Eberhard Kolb (ed.), *Vom Kaiserreich zur Weimarer Republik*, Köln, 1972, pp. 218 – 43.

Idem, *Wahigeschichtliches Arbeitsbuch*: *Materialien zur Statistik des Kaiserreichs 1871 – 1918*, München, 1980.

Idem, *Sozialversicherung în Deutschland und England: Entstehung und Grundzüge im Vergleich*, München, 1983.

Idem, *Die deutschen Parteien 1830 – 1914*: *Parteien und Gesellschaft im konstitutionellen Regierungssystem*, Göttingen, 1985.

Idem şi Miller, Susanne (ed.), *Die deutsche Revolution 1918 – 1919*: *Dokumente*, Frankfurt am Main, 1968.

Ritthaler, Anton, *Eine Etappe auf Hitlers Weg zur ungeteilten Macht*: *Hugenbergs Rücktritt als Reichsminister*, *„TZ”*, 8 (1960), pp. 193 – 219.

Rohe, Karl, *Das Reichsbanner Schwarz Rot Gold*: *Ein Beitrag zur Geschichte und Struktur der politischen Kampf verbände zur Zeit der Weimarer Republik*, Düsseldorf, 1966.

Idem, *Wahlen und Wahlertraditionen în Deutschland*, Frankfurt am Main, 1992.

Rohl, John C.G. (ed.), *From Bismarck to Hitler*: *The Problem of Continuity în German History*, Londra, 1970.

Röhm, Ernst, *Die Geschichte eines Hochverräters*, München, 1928.

Rohrwasser, Michael, *Der Stalinismus und die Renegaten*: *Die Literatur der Exkommunisten*, Stuttgart, 1991.

Rolfs, Richard W., *The Sorcerer’s Apprentice*: *The Life of Franz von Papen*, Lanham, Md., 1996.

Rosenberg, Alfred (ed.), *Dietrich Eckart*: *Ein Vermächtnis*, ediţia a 4-a, München, 1937 [1928].

Idem, *Selected Writings* (editat de Roheit Pois),

Londra, 1970.

Rosenberg, Arthur, *The Birth of the German Republic Oxford*, 1931 [1930].

Idem, *A History of the German Republic*, Londra, 1936 [1935].

Rosenhaft, Eve, „Working-Class Life and Working-Class Politics: Communists, Nazis, and the State in the Battle for the Streets, Berlin, 1928 – 1932", în Richard Bessel şi Edgar J. Feuchtwanger (ed.), *Social Change and Political Development în Weimar Germany*, Londra, 1981, pp. 207 – 40.

Idem, Organising the „Lumpenproletariat": Cliques and Communists în Berlin during the Weimar Republic, în Richard J. Evans (ed.), *The German Working Class 1888 – 1933*: *The Politics of Everyday Life*, Londra, 1982, pp. 174 – 219.

Idem, *Beating the Fascists*? *The German Communists and Political Violence 1929 – 1933*, Cambridge, 1983.

Idem, „The Unemployed in the Neighbourhood: Social Dislocation and Political Mobilisation in Germany 1929 – 33", în Evans şi Geary (ed.), *The German Unemployed*, pp. 194 – 227.

Idem, „Links gleich rechts? Militante Strassengewalt un 1930", în Lindenherger şi Lüdtke (ed.), *Physische Gewalt*, pp. 239 – 75.

Rosenow, Ulf, „Die Göttinger Physik unter dem Nationalsozialismus", în Becker şi alţii (ed.), *Die Universität Göttingen*, pp. 345 – 409

Rote Fahne, *Die*, 1933.

Roth, Karl Heinz, *Schein-Alternativen im Gesundheitswesen: Alfred Grotjahn (1869 – 1931) – Integrations figur établierter Sozialmedizin und nationalsozialistischer „Rassenhygiene"* în Karl Heinz Roth (ed.), *Erfassung zur Vernichtung*: *Von der Sozialhygiene zum „Gesetz über Sterbehilfe"*, Berlin, 1984, pp. 31 – 56.

Rousso, Henry, *The Haunting Past*: *History, Memory, and Justice în Contemporary France*, Philadelphia, 2002

[1998].

Ruck, Michael, *Bibliographie zum Nationalsozialismus*, 2 vol., Darmstadt, 2000 [1995].

Runge, Wolfgang, *Politik und Beamtentum în Parteienstaat*: *Die Demokratisierung der politischen Beamten în Preussen zwischen 1918 und 1933*, Stuttgart, 1965. Rupieper, Hermann J., *The Cuno Government and Reparations 1922 – 1923*: *Politics and Economics*, Haga, 1979.

Ruppert, Karsten, *Im Dienst am Staat von Weimar*: *Das Zentrum als regierende Partei in der Weimarer Demokratie 1923 – 1930*, Düsseldorf, 1992.

Rürup, Reinhard, „Entstehung und Grundlagen der Weimarer Verfassung", în Eberhard Kolb (ed.), *Vom Kaiserreich zur Weimarer Republik*, Köln, 1972, pp. 218 – 43.

Idem, (ed.), *Topographie des Terrors*: *Gestapo, SS und Reichs Sicherheitshauptamt auf dem „Prinz-Albrecht-Gelände"*: *Eine Dokumentation*, Berlin, 1987.

Sabrow, Martin, *Der Rathenaumord*: *Rekonstruktion* einer *Verschwörung gegen die Republik von Weimar*, München, 1994.

Safrański, Rüdiger, *Ein Meister aus Deutschland*: *Heidegger und seine Zeit*, München, 1994.

Sailer, Joachim, *Eugen Bolz und die Krise des politischen Katholizismus in der Weimarer Republik*, Tübingen, 1994.

Sauder, Gerhard (ed.), *Die Bücherverbrennung*: *Zum 10. Mai 1933*, München, 1983.

Saul, Klaus, *Der Staat und die „Mächte des Umsturzes"*: *Ein Beitrag zu den Methoden antisozialistischer Repression und Agitation vom Scheitern des Sozialistengesetzes bis zur Jahrhundertwende*, „Archiv für Sozialgeschichte", 12 (1972), pp. 293 – 350.

Schade, Franz, *Kurt Eisner und die bayerische Sozialdemokratie*, Hanovra, 1961.

Schairer, Erich, „Alfred Hugenberg", *Mit anderen*

Augen: fahrbuch der deutschen Sonntagszeitung (1929), pp. 18 – 21.

Schanbacher, *Eberhard, Parlamentarische Wahlen und Wahisystem in der Weimarer Republik*: *Wahigesetzgebung und Wahireform im Reich und în den Ländern*, Düsseldorf, 1982.

Schappacher, Norbert, „Das Mathematische Institut der Universität Göttingen", în Becker şi alţii (ed.), *Die Universität Göttingen*, pp. 345 – 73.

Scheck, Raffael, *Mothers of the Nation*: *Right-Wing Women* în *German Politics*, *1918 – 1923*, în curs de apariţie, 2004.

Scheil, Stefan, *Die Entwicklung des politischen Antisemitismus* în *Deutschland zwischen 1881 und 1912*: *Eine wahigeschichtliche Untersuchung*, Berlin, 1999.

Schirach, Baldur von, *Die Feier der neuen Front*, München, 1929.

Schirmann, Lean, *Altonaer Blutsonntag 17. Juli 1932*: *Dichtung und Wahrheit*, Hamburg, 1994.

Schlotterbeck, Friedrich, *The Darker the Night, the Brighter the Stars*: *A German Worker Remembers* (*1933 – 1945*), Londra, 1947.

Schmädeke, Jürgen şi alţii, *Der Reichstagsbrand im neuen Licht*, „Historische Zeitschrift", 269 (1999), pp. 603 – 51.

Schmelz, Usiel O., *Die demographische Entwicklting der Juden* în *Deutschland von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis 1933*, „Bulletin des Leo Baeck Instituts", 83 (1989), pp. 15 – 62.

Schmidt, Christoph, *Zu den Motiven „alter Kampfer"* in der *NSDAP*, în Detlev J.K. Peukert şi Jürgen Reulecke (ed.), *Die Reihen fast geschlossen*: *Beiträge zur Geschichte des Alltags unterm Nationalsozialismus*, Wuppertal, 1981, pp. 21 – 44.

Schmuhl, Hans-Walter, *Rassenhygiene, Nationalsozialismus, Eutanasie*: *Von der Verhütung zur Vernichtung „lebensunwerten Lebens", 1890 – 1945*,

Göttingen, 1987. Schneeberger, Guido, *Nachlese zu Heidegger*: *Dokumente zu seinem Leben und Denken*, Berna, 1962.

Schneider, Hans, „Das Ermächtigungsgesetz vom 24. Marz 1933", *VfZ*, 1 (1953), pp. 197 – 221.

Schneider, Michael, *A Brief History of the German Trade Unions*, Bonn, 1991 [1989].

Idem, *Unterm Hakenkreuz*: *Arbeiter und Arbeiterbewegung 1933 bis 1939*, Bonn, 1999.

Schneider, Werner, *Die Deutsche Demokratische Partei* in der *Weimarer Republik*, *1924 – 1930*, München, 1978.

Schoenbaum, David, *Zabern 1913*: *Consensus Politics în Imperial Germany*, Londra, 1982.

Scholder, Klaus, *The Churches and the Third Reich*, 2 vol., Londra, 1987 – 8 [1977, 1985].

Schbnhoven, Klaus, *Die Bayerische Volkspartei 1924 – 1932*, Düsseldorf, 1972.

Schorske, Carl E., *Fin-de-Siecle Vienna*: *Politics and Culture*, New York, 1980.

Schotte, Waiter, *Der neue Staat*, Berlin, 1932.

Schouten, Martin, *Marinus van der Lubbe* (*1909 – 1934*): *Eine Biographie Frankfurt*, 1999 [1986].

Schreiber, Georg, *Brüning*, *Hitler*, *Schleicher*: *Das Zentrum* in der *Opposition*, Köln, 1932.

Schüddekopf, Otto-Ernst, *Das Heer und die Republik – Quellen zur Politik der Reichswehrführung 1918 bis 1933*, Hanovra, 1955.

Schüler, Hermann, *Auf der Flucht erschossen*: *Felix Fechenbach 1894 – 1933. Eine Biographie*, Köln, 1981.

Schüler, Winfried, *Der Bayreuther Kreis von seiner Entstehung bis zum Ausgang der wilhelminischen Ära*, Münster, 1971.

Schüler-Springorum, Stefanie, *Die jüdische Minderheit* în *Königsberg*, *Preussen 1871 – 1945*, Göttingen, 1996.

Schulte, Regina, *Sperrbezirke*: *Tugendhaftigkeit und*

Prostitution in der bürgerlichen Welt, Frankfurt am Main, 1979.

Schulz, Gerhard, *Zwischen Demokratie und Diktatur: Verfassungspolitik und Reichsreform in der Weimarer Republik*, 3 vol., Berlin, 1963 – 92.

Idem, „Artikel 48 în politisch-historischer Sicht", în Ernst Fraenkel (ed.), *Der Staatsnotstand*, Berlin, 1965, pp. 39 – 71.

Idem (ed.), *Ploetz Weimarer Republik*: *Eine Nation im Umbruch*, Freiburg, 1987.

Schulze, Hagen, *Freikorps und Republik 1918 – 1920*, Boppard, 1969.

Idem, *Otto Braun oder Preussens demokratische Sendung*. Frankfurt am Main, 1977.

Idem, *Weimar*: *Deutschland 1917 – 1933*, Berlin, 1982.

Schumann, Hans-Gerhard, *Nationalsozialismus und Gewerkschaftsbewegung*: *Die Vernichtung der deutschen Gewerkschaften und der Aufbau der „Deutschen Arbeitstront"*, Hanovra, 1958.

Schuster, Kurt G.P., *Der Rote Frontkämpferbund 1924 – 1929: Beiträge zur Geschichte und Organisations struktur eines politischen Kampfbundes*, Düsseldorf, 1975.

Schwabe, Klaus (ed.), *Die Ruhrkrise 1923*: *Wendepunkt der internationalen Beziehungen nach dem Ersten Weltkrieg*, Paderborn, 1985.

Idem, „Die deutsche Politik und die Juden im Ersten Weltkrieg", în Hans Otto Horch (ed.), *Judentum, Antisemitismus und europäische Kultur*, Tübingen, 1988, pp. 255 – 66.

Schwarz, Johannes, *Die bayerische Polizei und ihre* historische *Funktion bei der Aufrechterhaltung der öffentlichen Sicherheit* în *Bayern von 1919 bis 1933*, München, 1977.

Schwerin von Krosigk, Lutz Graf, *Es geschah în Deutschland: Menschenbilder unseres Jahrhunderts*, Tübingen, 1951.

Service, Robert, *Lenin*: *A Political Life*, 3 vol., Londra, 1985 – 95. Shapiro, Leonard, *Totalitarianism*, Londra, 1972.

Sharp, Alan, *The Versailles Settlement*: *Peacekeeping în Paris*, *1919*, Londra, 1991.

Sheehan, James J., *German History 1770 – 1866*, Oxford, 1989.

Shirer, William L., *The rise and Fall of the Third Reich*: *A History of Nazi Germany*, New York, 1960.

Siggemann, Jürgen, *Die kasernierte Polizei und das Problem der inneren Sicherheit in der Weimarer Republik*: *Eine Studie zum Aufund Ausbau des innerstaatlichen Sicherheitssystems în Deutschland 1918/19 – 1933*, Frankfurt am Main, 1980.

Skzrypczak, Henryk, „Das Ende der Gewerkschaften", în Wolfgang Michalka (ed.), *Die nationalsozialistische Machtergreifung*, Paderborn, 1984, pp. 97 – 110.

Sluga, Hans, *Heidegger's Crisis*: *Philosophy and Politics în Nazi Germany*, Cambridge, Mass., 1993.

Smelser, Ronald, şi Ziteimann, Rainer (ed.), *The Nazi Elite*, Londra, 1989.

Smith, Bradley F., *Heinrich Himmler 1900 – 1926*: *A Nazi* in the *Making*, Stanford, Calif., 1971.

Smith, Denis Mack, *Mussolini*, Londra, 1981.

Smith, Helmut Walser, *The Learned and the Popular Discourse of antisemitism in the Catholic Milieu in the Kaiserreich*, „Central European History", 27 (1994), pp. 315 – 28.

Idem, *The Butcher's Tale*: *Murder and antisemitism* in a *German Town*, New York, 2002.

Smith, Woodruff D., *The German Colonial Empire*, Chapel Hill, NC, 1978.

Idem, *The Ideological Origins of Nazi Imperialism*, New York, 1986.

Snell, John L. (ed.), *The Nazi Revolution Germany's Guilt or Germany's Fate*? Boston, 1959.

Söllner, Alfons (ed.), *Totalitarismus*: *Eine Ideengeschichte des 20. Jahrhunderts*, Berlin, 1997.

Sontheimer, Kurt, „Thomas Mann als politischer Schriftsteller", *VfZ*, 6 (1958), pp. 1 – 44.

Idem, *Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik*, München, 1978 [1962].

Zbsemann, Bernd, *Die Tagesaufzeichnungen des Joseph Goebbels und ihre unzulänglichen Verbffentlichungen*, „Publizistik", 37 (1992), pp. 213 – 44.

Speier, Hans, *German White-Collar Workers and the rise of Hitler*, New Haven, 1986.

Spengler, Oswald, *Der Untergang des Abendlandes*: *Umrisse einer Morphologie der Weltgeschichte*, *I*: *Gestalt und Wirklichkeit*, Viena, 1918.

Idem, *Spengler Letters 1913 – 1936* (editat de Arthur Helps), Londra, 1966.

Splitt, Gerhard, *Richard Strauss 1933 – 1935*: *Aesthetik und Musikpolitik zu Beginn der nationalsozialistischen Herrschaft*, Pfaffenweiler, 1987.

Spotts, Frederic, *Hitler and the Power of Aesthetics*, Londra, 2002.

Stachura, Peter D., *Nazi Youth in the Weimar Republic*, *Santa Barbara*, Calif., 1975. Idem, *The German Youth Movement, 1900 – 1945: An Interpretative and Documentary History*, Londra, 1981.

Idem, *Gregor Strasser and the rise of Nazism*, Londra, 1983.

Idem (ed.), *Unemployment and the Great Depression in Weimar Germany*, Londra, 1986.

Stackeiberg, Roderick, şi Winkle, Sally A. (ed.), *The Nazi Germany Sourcebook*: *An Anthology of Texts*, Londra, 2002.

Staewen-Ordermann, Gertrud, *Menschen der Unordnung*: *Die proletarische Wirklichkeit im Arbeitsschicksal der ungelemten Grossstadtjugend*, Berlin, 1933. Staff, Ilse, *Justiz im Dritten Reich*: *Eine Dokumentation*, ediţia a 2-a, Frankfurt am Main, 1978

[1964].

Stansfield, Agnes, „Das Dritte Reich: A Contribution to the Study of the «Third Kingdom» în German Literature from Herder to Hegel", *Modern Language Review*, 34 (1934), pp. 156 – 72.

Stargardt, Nicholas, *The German Ideea of Militarism 1866 – 1914*, Cambridge, 1994. Stark, Gary D., *Pornography, Society and the Law* în *Imperial Germany*, „Central European History", 14 (1981), pp. 200 – 220.

Idem, *Entrepreneurs of Ideology*: *Neo-Conservative Publishers* în *Germany, 1890 – 1933*, Chapel Hill, NC, 1981.

Steakley, James D., *The Homosexual Emancipation Movement* în *Germany*, New York, 1975.

Steger, Bernd, *Der Hitlerprozess und Bayems Verhältnis zum Reich 1923/24*, „VfZ" 23 (1977), pp. 441 – 66.

Stegmann, Dirk, *Die Erben Bismarcks*: *Parteien und Verbände in der Spätphase des Wilhelminischen Deutschlands*: *Sammlungspolitik 1897 – 1914*, Köln, 1970.

Idem, *Zwischen Repression und Manipulation*: *Konservative Machteliten und Arbeiterund Angestelltenbewegung 1910 – 1918. Ein Beitrag zur Vorgeschichte der DAP/NSDAP*, „Archiv für Sozialgeschichte", 12 (1972), pp. 351 – 433.

Steigmann-Gall, Richard, *The Holy Reich*: *Nazi Conceptions of Christianity, 1919 – 1945*, New York, 2003.

Steinberg, Michael S., *Sabers and Brown Shirts*: *The German Students' Path to National Socialism, 1918 – 1935* (Chicago, 1977)

Steinle, Jürgen, „Hitler als «Betriebsunfall in der Geschichte»", *Geschichte în Wissenschaft und Unterricht*, 45 (1994), pp. 288 – 302.

Stenographischer *Bericht über die öffentlichen Verhandlungen des 15. Untersuchungsausschusses der verfassungsgebenden Nationalversammlung*, II, Berlin, 1920.

Stephenson, Jill, *The Nazi Organisation of Women*, Londra, 1981.

Stern, Fritz, *The Politics of Cultural Despair*: *A Study in* the rise *of the German Ideology*, New York, 1961.

Idem, *Gold and Iron*: *Bismarck, Bleichröder and the Building of the German Empire*, New York, 1977.

Idem, *Dreams and Delusions*: *The Drama of German History*, New York, 1987.

Idem, *Einstein's German World*, Londra, 2000 [1999].

Stoakes, Geoffrey, *Hitler and the Quest for World Dominion*, Leamington Spa, 1987.

Stoehr, Irene, „Neue Frau und alte Bewegung? Zum Generations konflikt in der Frauenbewegung der Weimarer Republik", în Jutta Dalhoff şi alţii (ed.), *Frauenmacht in der Geschichte*, Düsseldorf, 1986, pp. 390 – 400.

Strachan, Hew, *The First World War*, *I*: *To Arms*, Oxford, 2001.

Strätz, Wolfgang, „Die studenţische «Aktion wider den undeutschen Geist»", *VfZ*, 16 (1968), pp. 347 – 72.

Striefler, Christian, *Kampf um die Macht*: *Kommunisten und Nationalsozialisten am Ende der Weimarer Republik*, Berlin, 1993.

Stümke, Hans-Georg, *Homosexuelle în Deutschland*: *Eine politische Geschichte*, München, 1989.

Idem, şi Finkler, Rudi, *Rosa Winkel*, *Rosa Listen*: *Homosexuelle und „Gesundes Volksempfinden" von Auschwitz bis heute*, Hamburg, 1981.

Suhr, Elke, *Carl von Ossietzky*: *Eine Biographie*, Köln, 1988.

Suval, Stanley, *Electoral Politics în Wilhelmine Germany*, Chapel Hill, NC, 1985.

Szejnmann, Claus-Christian W., *Nazism în Central Germany*: *The Brownshirts în „Red" Saxony*, New York, 1999.

Szollosi-Janze, Margit, *Fritz Haber 1868 – 1934*: *Eine Biographie*, München, 1998.

Talmon, Jacob L., *The Origins of Totalitarian*

Democracy, Londra, 1952.

Tanner, Michael (ed.), *Wilhelm Furtwängler, Notebooks 1924 – 1945*, Londra, 1989.

Tătar, Maria, *Lustmord*: *Sexual Murder în Weimar Germany*, Princeton, 1995.

Taureck, Bernhard H.F., *Nietzsche und der Faschismus*: *Ein Politikum*, Leipzig, 2000.

Taylor, Alan J.P., *The Course of German History*, Londra, 1945.

Idem, *Bismarck*: *The Man and the Statesman*, Londra, 1955.

Taylor, Brandon, şi Will, Wilfried van der (ed.), *The Nazification of Art*: *Art, Design, Music, Architecture and Film in the Third Reich*, Winchester, 1990.

Taylor, Simon, *Germany 1918 – 1933*: *Revolution, Counter-Revolution and the rise of Hitler*, Londra, 1983.

Temperley, Harold (ed.), *A History of the Peace Conference of Paris*, 6 vol., Londra, 1920 – 24.

Thälmann, Irma, *Erinnerungen an meinen Vater*, Berlin, 1955.

Thamer, Hans-Ulrich, *Verführung und Gewalt*: *Deutschland 1933 – 1945*, Berlin, 1986.

Theweleit, Klaus, *Male Fantasies*, 2 vol., Cambridge, 1987, 1989 [1978].

Thomas, Richard Hinton, *Nietzsche în German Politics and Society 1890 – 1918*, Manchester, 1983.

Thompson, Alastair, *Left Liberals, the State, and Popular Politics în Wilhelmine Germany*, Oxford, 2000.

Thomson, David, *The New Biographical Dictionary of Film*, ediţia a 4-a, 2002 [1975].

Thoss, Bruno, *Der Ludendorff-Kreis*: *1919 – 1923. München als Zentrum der mitteleuropäischen Gegenrevolution zwischen Revol*ution *und Hitler-Putsch*, München, 1978.

Timm, Annette F., „The Ambivalent Outsider: Prostitution, Promiscuity, and VD Control în Nazi Berlin", în Gellately şi Stoltzus (ed.), *Social Outsiders*, pp. 192 –

211.

Tims, Richard W., Germanizing Prussian Poland: *The H-K-T Society and the Struggle for the Eastern Marches in the German Empire 1894 – 1919*, New York, 1941.

Tobias, Fritz, *The Reichstag Fire*: *Legend and Truth*, Londra, 1962.

Idem, „Ludendorff, Hindenburg, Hitler: Das Phantasieprodukt des Ludendorff Briefes vom 30. Januar 1933”, în Uwe Backes şi alţii (ed.), *Die Schatten der Vergangenheit*: *Impulse zur Historisierung des Nationalsozialismus*, Frankfurt am Main, 1990, pp. 319 – 43.

Tooze, J. Adam, „Big Business and the Continuities of German History, 1900 – 1945”, în Panikos Panayi (ed.), *Weimar and Nazi Germany*: *Continuities and Discontinuities*, Londra, 2001, pp. 173 – 98.

Toury, Jacob, *Soziale und politische Geschichte der Juden* în *Deutschland 1847 – 1871*: *Zwischen Revolution, Reaktion und Emanzipation*, Düsseldorf, 1977.

Trevor-Roper, Hugh R., *The Last Days of Hitler*, Londra, 1947.

Idem, „The Mind of Adolf Hitler”, în Hitler, *Hitler’s Table-Talk*, pp. vii-xxxv.

Troţki, Leon, *The History of the Russian Revolution*, 3 vol., Londra, 1967 [1933 – 4].

Tuchel, Johannes. *Organisations geschichte und Funktion der „Inspektion der Konzentrations lager” 1933 – 1938*, Boppard, 1991.

Turner, Henry Ashby, Jr., *Gustav Stresemann and the Politics of the Weimar Republic*, Princeton, 1965 [1963].

Idem, *German Big Business and the rise of Hitler*, New York, 1985. Idem, *Hitler’s Thirty Days to Power*: *January 1933*, Londra, 1996.

Tyrell, Albrecht (ed.), *Führer befiehl… Selbstzeugnisse aus der „Kampfzeit” der NSDAP*, Düsseldorf, 1969.

Idem, *Vom Trommler zum Führer*: *Der Wandel von*

Hitlers Selbsverständnis zwischen 1919 und 1924 und die Entwicklung der NSDAP, München, 1975.

Ulirich, Völker, *Die nervöse Grossmacht 1871 – 1918*: *Aufstieg und Untergang des deutschen Kaiserreichs*, Frankfurt am Main, 1997.

Idem, *Der ruhelose Rebell*: *Karl Plättner 1893 – 1945*. *Eine Biographie*, München, 2000.

Usborne, Cornelie, *The Politics of the Body în Weimar Germany: Women's Reproductive Rights and Duties*, Londra, 1991.

Valtin, Jan (pseudonimul lui Richard Krebs), *Out of the Night Londra*, 1941, retipărită cu o postfaţă de Lyn Walsh şi alţii, Londra, 1988.

Verhey, Jeffrey, *The Spirit of 1914*: *Militarism*, *Myth and Mobilization in Germany*, Cambridge, 2000.

Vermeil, Edmond, *Germany in the Twentieth Century*, New York, 1956.

Viereck, Peter, *Metapolitics*: *From the Romantics to Hitler*, New York, 1941.

Vogelsang, Thilo (ed.), „Neue Dokumente zur Geschichte der Reichswehr, 1930 – 1933", *VfZ*, 2 (1954), pp. 397 – 436.

Idem, „Zur Politik Schleichers gegenüber der NSDAP 1932", *VfZ*, 6 (1958), pp. 86 – 118.

Idem, „Hitlers Brief an Reichenau vom 4. Dezember 1932", *VfZ*, 7 (1959), pp. 429 – 37.

Idem, *Reichswehr*, *Staat und NSDAP*: *Beiträge zur deutschen Geschichte 1932 – 1933*, Stuttgart, 1962.

Völkischer Beobachter, 1933.

Volkov, Shulamit, *Antisemitism as a Cultural Code*: *Reflections on the History and Historiography of Antisemitism în Imperial Germany*, „Year Book of the Leo Baeck Institute", 23 (1978), pp. 25 – 46.

Idem, *Jüdisches Leben und Antisemitismus im 19. und 20. jahrhundert*, München, 1990.

Idem, *Die juden în Deutschland 1780 – 1918*, München, 1994. *Vossische Zeitung*, 1933.

Wachsmann, Nikolaus, *Marching under the Swastika*? Ernst *Jünger and National Socialism, 1918 – 33*, „Journal of Contemporary History", 33 (1998), pp. 573 – 89.

Idem, „From Indefinite Conţinement to Extermination: «Habitual Criminals» in the Third Reich", în Gellately and Stoltzfus (ed.), *Social Outsiders*, pp. 165 – 91.

Idem, *Hitler's Prisons*: *Legal Terror în Nazi Germany*, în curs de apariţie, 2004.

Idem şi alţii, „«Die soziale Prognose wird damit sehr trübe...»: Theodor Viemstein und die Kriminalbiologische Sammelstelle în Bayern", în Michael Farin (ed.), *Polizeireport München 1799 – 1999*, München, 1999, pp. 250 – 87.

Wagner, Cosima, *Die Tagebücher* (editat de Martin Gregor-Dellin şi Dietrich Mack), München, 1977.

Wagner, Patrick, *Volksgemeinschaft oh* pe *Verbrecher: Konzeptionen und Praxis der Kriminalpolizei in der Zeit der Weimarer Republik und des Nationalsozialismus*, Hamburg, 1996.

Idem, *Hitlers Kriminalisten*: *Die deutsche Kriminalpolizei und der Nationalsozialismus*, München, 2002.

Waite, Robert G.L., *Vanguard of Nazism*: *The Free Corps Movement în Postwar Germany 1918 – 1923*, Cambridge, Mass., 1952.

Waldenfels, Ernst von, *Der Spion, der aus Deutschland kam*: *Das geheime Leben des Seemanns Richard Krebs*, Berlin, 2003.

Waiter, Bruno, *Theme and Variations*: *An Autobiography*, New York, 1966.

Walter, Dirk, *Antisemitische Kriminalität und Gewalt: Judenfeindschaft in der Weimarer Republik*, Bonn, 1999.

Walworth, Arthur, *Wilson and his Peacemakers*: American *Diplomacy at the Paris Peace Conference, 1919*, New York, 1986.

Watt, Donald Cameron, „Die bayerischen Bemühungen un Ausweisung Hitlers 1924”, *VfZ*, 6 (1958), pp. 270 – 80.

Watt, Richard M., *The Kings Depart*: *The German Revolution and the Treaty of Versailles 1918 – 19*, Londra, 1973 [1968].

Webb, Steven B., *Hyperinflation and Stabilization in Weimar Germany*, Oxford, 1989.

Weber, Hermann, *Die Wandlung des deutschen Kommunismus: Die Stalinisierung der KPD in der Weimarer Republik*, 2 vol., Frankfurt am Main, 1969.

Weber, Max, „Der Nationalstaat und die Volkswirtschaftspolitik”, în idem, *Gesammelte politische Schriften*, ediţia a 3-a, Tübingen, 1971.

Wehler, Hans-Ulrich, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, *îi von der Reformära bis zur industriellen und politischen „Deutschen Doppelrevolution” 1815 – 1845/49*, München, 1987.

Idem, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*, *III*: *Von der „Deutschen Doppelrevolution” bis zum Beginn des Ersten Weltkrieges 1849 – 1914*, München, 1995.

Weidenfeiler, Gerhard, *VDA*: *Verein für das Deutschtum im Ausland*: *Allgemeiner Deutscher Schulverein (1881 – 1918). Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Nationalismus und Imperialismus im Kaiserreich*, Berna, 1976.

Weiland, Ruth, *Die Kinder der Arbeitslosen*, Eberswalde-Berlin, 1933.

Weindling, Paul, Health, *Race and German Politics between National Unification and Nazism 1870 – 1945*, Cambridge, 1989.

Weingart, Peter şi alţii, *Rasse*, *Blut und Gene*: *Geschichte der Eugenik und Rassenhygiene în Deutschland*, Frankfurt am Main, 1992 [1988].

Weisbrod, Bernd, *Schwerindustie in der Weimarer Republik: Interessenpolitik zwischen Stabilisierung und Krise*, Wuppertal, 1978.

Idem, „The Crisis of German Unemployment Insurance în 1928/29 and its Political Repercussions", în Wolfgang J. Mommsen (ed.), *The Emergence of the Welfare State în Britain and Germany, 1850 – 1950*, Londra, 1981, pp. 188 – 204.

Idem, Industrial Crisis Strategy in the Great Depression, în Jürgen Freiherr von Krüdener (ed.), *Economic Crisis and Political Collapse*: *The Weimar Republic, 1924 – 1933*, New York, 1990, pp. 45 – 62.

Idem, *Gewalt in der Politik*: *Zur politischen Kultur în Deutschland zwischen den beiden Weltkriegen*, „Geschichte în Wissenschaft und Unterricht", 43 (1992), pp. 391 – 404.

Weiss, Sheila F., *Race Hygiene and National Efficiency*: *The Eugenics of Wilhelm Schallmayer*, Berkeley, 1987.

Idem, „The Race Hygiene Movement în Germany, 1904 – 1945", în Mark B. Adams (ed.), *The Wellborn Science*: *Eugenics în Germany, France, Brazil, and Russia*, New York, 1990, pp. 8 – 68.

Weitz, Eric D., *Creating German Communism, 1890 – 1990*: *From Popular Protests to Socialist State*, Princeton, 1997.

Welch, David, *Propaganda and the German Cinema 1933 – 1945*, (teză de doctorat nepublicată, London University), 1979.

Idem, *Germany, Propaganda and Total War, 1914 – 1918*: *The Sins of Omission*, Londra, 2000.

Idem, *The Third Reich*: *Politics and Propaganda*, ediţia a 2-a, Londra, 2002 [1993].

Welt am Abend, Die, 1933.

Wendt, Bemd-Jürgen, *Deutschland 1933 – 1945*: *Das Dritte Reich. Handbuch zur Geschichte*, Hanovra, 1995.

Werner, Wolfram, *Zur Geschichte des Reichsministeriums für Volksaufklärung und Propaganda und zur Überliererung*, în idem (ed.), *Findbücher zu Beständen des Bundesarchivs, XV*: *Reichsministerium für*

Volks aufklär ung und Propaganda, Koblenz, 1979.

Wertheimer, Jack, *Unwelcome Strangers*: *East European Jews* în *Imperial Germany*, New York, 1987.

West, Shearer, *The Visual Arts în Germany 1890 – 1936*: *Utopia and Despair*, Manchester, 2000.

Wette, Wolfram, *Gustav Noske*: *Eine politische Biographie*, Düsseldorf, 1987.

Wetzell, Richard F., *Inventing the Criminal*: *A History of German Criminology 1880 – 1945*, Chapel Hill, NC, 2000.

Whalen, Robert W., *Bitter Wounds*: *German Victims of the Great War*, *1914 – 1939*, Ithaca, NY, 1984.

Wheeler-Bennett, John W., *Hindenburg*: *The Wooden Titan*, Londra, 1936.

Idem, *The Nemesis of Power*: *The German Army în Politics*

*191*8 – *1945*, Londra, 1953.

Whiteside, Andrew G., *Austrian National Socialism before 1918*, Haga, 1962.

Idem, *The Socialism of Fools*: *Georg von Schönerer and Austrian* Pan*Germanism*, Berkeley, 1975.

Whitford, Frank, *The Bauhaus*, Londra, 1984.

Wickert, Christi, *Hélène Stöcker 1869 – 1943*: *Frauenrechtlerin, Sexualreformerin und Pazifistin*. *Eine Biographie*, Bonn, 1991.

Widdig, Bernd, *Culture and Inflation in Weimar Germany*, Berkeley, 2001.

Wildt, Michael, *Violence against Jews în Germany*, *1933 – 1939*, în David Bankier (ed.), *Probing the Depths of German Antisemitism: German Society and the Persecution of the jews 1933 – 1941*, Ierusalim, 2000, pp. 181 – 209.

Idem, *Generation des Unbedingten*: *Das Führungskorps des Reichs Sicherheit shaupt-amtes*, Hamburg, 2002.

Wilhelm II, *My Memoirs 1878 – 1918*, Londra, 1922.

Wilson, Stephen, *Ideology and Experience*:

Antisemitism în *France at the Time of the Dreyfus Affair*, New York, 1982 [1980].

Wingler, Hans, *The Bauhaus – Weimar, Dessau, Berlin, Chicago 1919 – 1944*, Cambridge, Mass., 1978.

Winkler, Heinrich August, „Die deutsche Gesellschaft der Weimarer Republik und der Antisemitismus", în Bernd Martin and Ernst Schulin (ed.), *Die Juden als Minderheit in der Geschichte*, München, 1981, pp. 271 – 89.

Idem, *Von der Revolution zur Stabilisierung*: *Arbeiter und Arbeiterbewegung in der Weimarer Republik 1918 bis 1924*, Bonn, 1984.

Idem, *Der Schein der Normalität*: *Arbeiter und Arbeiterbewegung in der Weimarer Republik 1924 bis 1930*, Bonn, 1985.

Idem, *Der Weg in die Katastrophe*: *Arbeiter und Arbeiterbewegung in der Weimarer Republik 1930 bis 1933*, Bonn, 1987.

Idem, *Weimar 1918 – 1933*: *Die Geschichte der ersten deutschen Demokratie*, München, 1999.

Idem, *Der lange Weg nach Westen*, I: *Deutsche Geschichte vom Ende des Alten Reiches bis zum Untergang der Weimarer Republik*, îi *Deutsche Geschichte vom „Dritten Reich" bis zur Wiedervereinigung*, München, 2000.

Idem, *The Long Shadow of the Reich*: *Weighing up German History*, prelegerea anuală din 2001 la Institutul Istoric German, Londra; Londra, 2002.

Wippermann, Wolfgang, „Friedrich Meineckes «Die deutsche Katastrophe»: Ein Versuch zur deutschen Vergangenheitsbewaltigung, în Michael Erbe (ed.), Friedrich Meinecke heute: Bericht über ein Gedenk-Colloquium zu seinem 25 Todestag am 5. und 6. April 1979", Berlin, 1981, pp. 101 – 21.

Wirsching, Andreas, „«Stalinisierung» oder entideologisierte «Nischeugesellschaft»? Alte Einsichten und neue Thesen zum Charakter der KPD in der Weimarer

Republik”, *VfZ*, 45 (1997), pp. 449 – 66.

Idem, „«Man kann nur Boden germanisieren»: Eine neue Quelle zu Hitlers Rede vor den Spitzen der Reichswehr am 3. Februar 1933”, *VfZ*, 49 (2001), pp. 516 – 50.

Witt, Peter-Christian, „Finanzpolitik als Verfassungsund Gesellschaftspolitik: Überlegungen zur Finanzpolitik des Deutschen Reiches în den Jahren 1930 bis 1932”, *Geschichte und Gesellschaft*, 8 (1982), pp. 387 – 414.

Wohifeil, Rainer, „Heer und Republik”, în Hans Meier-Weicker şi Wolfgang von Groote (ed.), *Handbuch zur deutschen Militärgeschichte 1648 – 1939*, VI, Frankfurt am Main, 1970), pp. 11 – 304.

Wolff, Charlotte, *Magnus Hirschfeld*: *A Portrait of a Pioneer* în *Sexology*, Londra, 1986.

Woltmann, Ludwig, *Politische Anthropologie* (editat de Otto Reche), Leipzig, 1936 [1900].

World Committee for the Victims of German Fascism (President Einstein) (ed.), *The Brown Book of the Hitler Terror and the Burning of the Reichstag*, Londra, 1933

Wortmann, Michael, „Baldur von Schirach: Student Leader, Hitler Youth Leader, Gauleiter în Vienna”, în Smelser şi Ziteimann (ed.), The Nazi Elite, pp. 202 – 11.

Woycke, James, *Birth Control în Germany 1871 – 1933*, Londra, 1988.

Wright, Jonathan, *Gustav Stresemann*: *Weimar’s Greatest Statesman*, Oxford, 2002.

Wulf, Josef, *Musik im Dritten Reich*: *Eine Dokumentation*, Gütersloh, 1963.

Idem, *Die Bildenden Künste im Dritten Reich*: *Eine Dokumentation*, Gütersloh, 1963.

Idem, *Literatur und Dichtung im Dritten Reich*: *Eine Dokumentation*, Gütersloh, 1963.

Idem, *Theater und Film im Dritten Reich*: *Eine Dokumentation*, Gütersloh, 1964.

Idem, *Presse und Funk im Dritten Reich*: *Eine*

Dokumentation, Gütersloh, 1964.

Zalka, Siegfried, *Polizeigeschichte*: *Die Exekutive im Lichte der historischen Konfliktforschung. Untersuchungen über die Theorie und Praxis der preussischen Schutzpolizei in der Weimarer Republik zur Verhinderung und Bekämpfung innerer Unruhen*, Lübeck, 1979.

Zechlin, Egmont, *Die deutsche Politik und die Juden im Ersten Weltkrieg*, Göttingen, 1969.

Zeidler, *Manfred*, *Reichswehr und Rote Armée 1920 – 1933*: *Wege und Stationen einer ungewöhnlichen Zusammenarbeit*, München, 1993.

Zeller, Joachim, „«Wie Vieh wurden Hunderte zu Getriebenen und wie Vieh begraben»: Fotodokumente aus dem deutschen Konzentrations lager în Swakopmund/Namibia 1904 – 1908", *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 49 (2001), pp. 226 – 43.

Zeman, Zbynek A.B., *Nazi Propaganda*, ediţia a 2-a, Oxford, 1973 [1964].

Ziemann, Benjamin, „Fahnenflucht im deutschen Heer 1914 – 1918", *Militär geschichtliche Mitteilungen*, 55 (1996), pp. 93 – 130.

Zimmermann, Clemens, „Die Bücherverbrennung am 17. Mai 1933 în Heidelberg: Studenten und Politik am Ende der Weimarer Republik", în Joachim-Felix Leonhard (ed.), *Bücherverbrennung: Zensur, Verbot, Vernichtung unter dem Nationalsozialismus* în *Heidelberg*, Heidelberg, 1983, pp. 55 – 84.

Zimmermann, Moshe, Wilhelm Marr: *The Patriarch of antisemitism*, New York, 1986.

Zimmermann, Peter, „Literatur im Dritten Reich", în Jan Berg şi alţii (ed.), *Sozialgeschichte der deutschen Literatur von 1918 bis zur Gegenwart*, Frankfurt am Main, 1981, pp. 361 – 416.

Ziteimann, Rainer, *Hitler*: *The Policies of Seduction*, Londra, 1999 [1987].

Zürn, Gaby, „Von der Herbertstrasse nach

Auschwitz", în Angelika Ebbinghaus (ed.), *Opfer und Taterinnen*: *Frauenbiographien des Nationalsozialismus*, Nördlingen, 1987, pp. 91 – 101. Abel, Theodore 130 – 131, 306, 315, 329, 609
Indice de nume proprii
Adolf Hitler Donation of the
German Economy 516
AEG (*Allgemeine*
Elekrizitäts-Gesellschaft) 60
Agfa 176
Ahlwardt, Hermann 62, 64 – 67.
69, 221
Alexandru cel Mare 284
Alpar, Gitta541
Altona, Trussia 341, 391, 415.
430, 644
Amann, Max 296, 328, 544
Andreas, Willy 35, 223, 415, 516.
558, 620, 670
Arco-Valley, Anton Graf von 240.
243, 283, 292
Argentina 318, 465, 526
Auer, Erhard 241
Augsburg 229, 265, 651
Austria 42 – 44, 82, 84, 86, 90.
105 – 106, 109, 123, 156, 171, 217.
249, 254, 257, 266, 280, 338, 472, 516, 527, 581 – 583, 617, 654
Austro-Ungaria 60
Bach-Zelewski, Erich von dem 322 Baden36, 105, 148, 299, 308, 509.
555 – 558, 560, 636
Baden, Prince Max von 107
Bad Harzburg declaration 349
Bad Neuheim 115
Ballerstedt, Otto 266
Ballin, Albert 175

Bamberg 241, 243, 293
Barlach, Ernst 550 – 551, 603, 652
Barmat, Julius 229
Bartels, Adolf 188
Bassermann, Albert 553, 604 Bauer, Gustav 179
Bauhaus 187, 230, 550, 552, 603.
639, 669 – 670
Bäumler, Alfred 81
Bavaria 35, 42, 124 – 125, 148, 212.
239 – 240, 242, 267, 276 – 277.
289, 321 – 322, 328, 388, 463, 466.
592 – 593, 623, 631, 637, 647, 654
Bayer 176
Bayreuth 73 – 74, 527, 601, 630
Bebel, August 137, 323, 617
Bechstein, Carl 276
Bechstein, Hélène 276
Beck, Colonel Ludwig 352
Beckmann, Max 218, 549, 551.
603, 655
Belgia 23, 90, 97, 343, 570
Benn, Gottfried 547
Berber, Anita 189
Berg, Alban 37, 186, 189, 611, 672
Bergner, Elizabeth 541
Bergsträsser, Arnold 561
Berlin34 – 36, 62 – 64, 69, 104.
110 – 112, 114 – 115, 118, 121 – 125, 127 – 129, 132, 136, 140, 159, 162, 165, 167, 170, 187, 189, 191, 194, 199 – 200, 210, 212, 215 – 216, 218, 223 – 226, 228 – 230, 232 – 234, 239, 260, 265 – 266, 272 – 273, 277 – 279, 287, 295, 298, 302, 312, 322 – 324, 326 – 328, 335 – 336, 353, 371, 374, 378 – 379, 390, 404, 414 – 416, 419 – 421, 423, 426, 428, 430, 432, 436 – 437, 440, 442, 44546, 452 – 453, 463, 472, 477, 479, 483, 486, 492, 497, 502, 504, 515, 517, 520 – 523, 527 – 530, 534 – 537, 539, 546, 550 – 551, 553, 558 – 559, 564, 566, 568 – 569, 571, 601 – 610, 612, 614 – 617,

620 – 621, 623 – 629, 631 – 633, 635 – 637, 639 – 640, 642 – 648, 650 – 652, 656 – 660, 662 – 665, 667 – 668, 670
Berlin, Irving 30, 37, 537, 622 Bernhardi, General Friedrich von 76 Bertram, Cardinal Adolf 492 Bertram, Ernst 81, 603, 636 Best, Werner 232, 380, 420, 632 Bethmann Hollweg, Theobald von
76, 93 – 94, 109 – 110, 128, 654 Beuthen 402
Binding, Karl 213, 234, 612 Bismarck, Fürst Otto von 44, 122, 648
Bismarck, Herbert von 502 – 503, 585 Blech, Leo 529
Bleichröder, Gerson von 64 – 65.
124, 663
Blomberg, General Werner von 413, 432 – 434
Blüher, Hans 82
Böckel, Otto 66, 71, 124, 221 Bohemia 48
Bolivia 289
Bolz, Eugen 152, 225, 430.
439 – 440, 487, 647, 658
Bonn University 293, 562
Bormann, Martin 308 – 309, 329, 642 Born, Max 233, 559 – 560, 605, 614 Bosch, Carl 562
Bothe, Walter 563
Bracher, Karl Dietrich 15 – 17.
28, 34 – 37, 223 – 226, 416 – 117, 420 – 423, 516, 520, 523, 607 – 608, 614 – 615, 618
Branau on the Inn 247
Brandenburg 66, 112, 308, 329.
429, 617
Braun, Otto 224, 385, 392 – 393, 422.
463, 515, 662
Braunschweig 384, 460
Brauns, Heinrich 145
Brecht, Bertolt 174, 185, 189, 199.
218, 417, 530 – 531, 543, 548, 617 Bredow, Hans 544
Bredt, Viktor 354
Bremen 136, 324, 342, 375, 502, 656 Breslau 62, 64, 482, 570, 606, 634 Brest-Litovsk, tratatul de la

100, 103, 109, 390
Brock, Werner 566
Broszat, Martin 28, 34, 37, 225 – 226.
323, 326, 330, 416, 421422, 517 – 524, 608 – 610, 617, 631, 646
Brüning, Heinrich 354 – 360, 363.
365, 379 – 381, 383 – 385, 388 – 390.
394, 404, 416 – 418, 420 – 421, 438.
440 – 441, 47374, 486 – 488, 490.
521, 583, 586, 593, 618, 623, 636.
647, 654, 662
Brunner, Alfred 255
Buchwitz, Otto 377 – 378, 421, 619
Budapesta 243
Bulgaria 585
Bülow, Fürst Bernhard von 58
Burleigh, Michael 17, 34, 37, 234.
524 – 525, 620
Busch, Fritz 529 – 530, 604, 606, 620
Cafe Heck, Münich 263
California 328, 343, 550 Cambridge University 35, 37.
121 – 122, 124 – 126, 129 – 132.
222, 228 – 230, 232, 234, 321, 325.
329, 416 – 417, 419 – 420, 422, 516.
521, 525, 563, 604, 606 – 607, 612.
614 – 615, 617, 620 – 622, 625, 629.
632 – 636, 639 – 642, 645, 647 – 649, 655, 657 – 658, 660, 664 – 665, 667, 669 – 671, 673
Cameroon 59
Caprivi, Graf Leo von 87 – 88
Cavour, Camillo 44
Cehoslovacia 106, 109, 257, 550 Chakhotin, Sergei 400
Chamberlain, Houston Stewart
74 – 75, 94, 126, 129, 261, 263, 283, 292, 302, 306, 620, 627

Chaplin, Charles 190
Charlemagne 43, 188, 610
Cheka 100 – 101, 347
Chemnitz 432, 462
Chile 467
Class, Heinrich 35 – 36, 90, 93.
110 – 111, 122, 228, 299, 415.
417, 421, 614, 616, 628 – 629.
632, 649, 660
Clemenceau, Georges 97
Coburg 266, 299
Congo 90
Creglingen 572
Curtius, Julius 354
Dachau 465467, 483, 513, 521.
596, 610, 632, 648, 658 Danemarca 549, 560 Danzig 105, 584 Darré, Richard Walther 318, 331.
509, 621, 630
Darwin, Charles 75, 90, 592
Dawes, Charles 171, 226, 287, 643 Dessau 187, 230, 553, 673
Detmold 482
Dickel, Otto 265
Diels, Rudolf 450 – 451, 457.
519 – 521, 623
Dietrich, Hermann 62, 64 – 65, 69.
225, 227, 233, 267, 276 – 277, 289.
291, 293, 298 – 299, 326, 350, 354, 375 – 376, 403104, 415, 429, 439.
473, 481, 483, 488, 490, 506 – 507, 541, 556 – 557, 560, 598, 605, 611, 633, 644, 648 – 649, 658, 661, 663, 670
Dietrich, Marlene 605
Dietrich, Otto 547
Dingeldey, Eduard 491192 Disraeli, Benjamin 44 Dix, Otto 552, 554
Döblin, Alfred 185, 199, 550 Doesberg, Theo van 187

Dollfuss, Engelbert 154, 445 Dortmund 339, 423, 617
Dostoievski, Fiodor 294
Dresda 126, 130, 169 – 170, 215 – 216.
529, 554, 623, 645, 653
Drexler, Anton 254 – 255, 264 – 265
Dreyfus affair 126, 673
Droysen, Gustav 69
Ducsterberg, Theodor 114, 413.
424, 497
Dühring, Eugen 69, 86
Duisburg 480, 503
Dürrgoy 489
Düsseldorf 36, 63, 123 – 124, 131.
223 – 226, 228 – 229, 231, 233, 323, 325, 328 – 330, 349, 379, 420 – 421, 432, 516, 522, 531, 554, 607, 614, 621, 623 – 624, 626, 630, 633, 636 – 637, 641, 646, 649 – 650, 652, 654, 657, 660 – 664, 667 – 669, 672
Eberstein, Friedrich Karl Freiherr von 319
Ebert, Friedrich 104, 130, 136 – 140, 158, 162, 203, 216, 222 – 223, 266, 393, 422, 438, 464, 594, 623, 644, 650, 653, 659
Eckart, Dietrich 261 – 263, 265, 324, 657, 660
Ehrhardt, Captain Hermann 267, 269 Einstein, Albert 562, 608, 617 Einstein, Alfred 1 90, 531
Eisler, Hanns 532
Eisner, Kurt 239 – 241, 243, 250, 255, 283, 321 – 322, 482, 624, 632, 637, 651, 662
Engels, Friedrich 35, 69, 121, 649 Epstein, Klaus 15, 34, 624 Erzberger, Marrhias 119, 219, 489 Esser, Hermann 289, 291, 293 Estonia 262, 585
Europe 35, 123, 130, 416, 421, 610.
616, 619 – 621, 631, 649 – 650
Falkenhayn, Erich von 126, 612
Faulhaber, Cardinal Michael 485 Fechenbach, Felix 202 – 203.
240 – 241, 482183, 663
Feder, Gottfried 253, 264 – 265, 289.

298, 328, 510, 626
Feuchtwanger, Lion 120, 226, 421.
550, 555, 627, 631, 660
Förster, Elizabeth 82, 169
Fraenkel, Eduard 560
Fraenkel, Ernst 20, 35, 223, 663 France 35, 118 – 119, 124.
126 – 127, 132, 149, 155, 159.
215, 243 – 244, 254, 258, 260 – 261.
263, 267, 272, 277, 290, 293, 295, 307 – 310, 319 – 320, 325, 341 – 342, 376, 483, 656, 661, 672 – 673
Franck, Francisco 154
Franck, James 563 François-Poncet, André 434, 517 Frankfurt34 – 35, 43, 64, 121 – 123.
126 – 130, 132, 182 – 183, 190, 222, 224 – 225, 228 – 235, 303, 322 – 323, 330 – 331, 336, 416, 421, 424, 488, 517, 519 – 520, 522, 554, 562, 566, 606, 608, 613 – 615, 617 – 620, 622 – 624, 630 – 631, 633 – 636, 639, 641, 644, 646 – 649, 652 – 653, 655, 657 – 660, 663 – 664, 666, 668 – 669, 671, 674, 676
Frank, Hans 187, 230, 263, 324, 328, 353, 509, 517, 596, 613, 623, 628, 636, 642, 673
Franz Ferdinand, Archduke 217 Franz Josef I, Habsburg 85, 87 Freud, Sigmund 192, 500, 568 Frick, Wilhelm 415, 436, 439, 452, 463, 465, 467, 482, 577
Fritsche, Hans 545
Fritsch, Theodor 66, 275, 306 – 307
Furtwängler, Wilhelm 530, 537 – 539, 605, 668
Galen, Graf Clemens August von, Catholic Bishop of Münster 485 – 486, 490, 524, 632
Garibaldi, Giuseppe 270 – 271 Gayl, Wilhelm Freiherr von 391 Gebsattel, Konstantin von 94 George, Stefan 550, 606, 655 Gerecke, Günther 494
Germania 13, 15, 20 – 27, 29 – 30.
33, 41 – 43, 46 – 47, 52, 54, 56 – 62.
64 – 65, 67, 69 – 70, 72, 81, 83.
87 – 88, 90, 93 – 94, 97, 99, 102 – 103, 105 – 109,

113, 115, 119, 125, 129, 149, 151 – 152, 157, 165 – 166, 168, 170 – 171, 175, 177, 182, 185, 189, 192, 194, 198, 204, 206, 214, 220 – 222, 239, 242, 250 – 251, 254, 257, 260 – 261, 267, 270 – 273, 278, 284 – 285, 287, 289, 301, 308, 314 – 315, 320, 336, 338, 347 – 348, 350, 352 – 353, 358 – 359, 367, 369, 373, 376, 379, 381, 388, 390 – 391, 394, 396 – 398, 406, 411, 429 – 430, 434, 440, 441116, 449, 454 – 455, 468 – 470, 474, 476 – 477, 482, 494, 500, 502, 506, 515, 517, 531 – 532, 536, 538, 541 – 542, 544, 546, 548 – 551, 554 – 556, 564, 566, 571, 575, 578 – 579, 581, 584 – 586, 589, 592, 601 – 602

Gershwin, George 540

Gessler, Otto 351 Girmann, Ernst 512 – 515 Glaeser, Ernst 568 Glauer, Adam 244

Gobineau, Joseph Arthur 68, 74 – 75, 78, 263, 592

Goebbels, Paul Joseph 29, 291 – 296, 298, 307, 320, 327 – 328, 348, 353, 361, 363, 365, 371 – 374, 379, 386, 388, 395, 398 – 399, 402, 405 – 06, 409 – 410, 417, 420, 423, 428 – 429, 445, 450, 454, 458, 460, 471 – 472, 479480, 482, 488, 498, 519, 523, 530, 532 – 536, 538 – 540, 543, 545 – 547, 553 – 556, 567, 569, 573 – 576, 582, 589 – 590, 592, 604 – 605, 608 – 610, 614, 627, 629, 631, 635, 640, 659, 665

Goethe, Johann Wolfgang von 139, 607, 634

Goldberg, Szymon 538

Göring, Hermann 277 – 281, 295, 298 – 299, 320, 326, 350, 373, 375 – 376, 403104, 406, 415, 429, 434, 436, 439, 444 – 445, 449 – 454, 458, 464, 473, 481, 488, 490, 492 – 493, 497, 506 – 508, 532, 541, 556 – 557, 593, 595, 614, 649

Göttingen University 123 – 129, 131 – 132, 224, 227, 229, 236, 331, 419, 521, 524 – 525, 562 – 563, 607 – 608, 612, 614, 616 – 617, 626, 630, 632, 635 – 636, 638, 640, 644, 655, 657 – 658, 660 – 663, 675

Gottschewski, Lydia 511 – 512 Grauert, Ludwig 452 Grecia 270, 467

Grimm, Hans 261, 324, 632 Groener, General

Wilhelm 97, 159 – 161, 351 – 352, 381 – 382, 389 – 390, 408, 417, 422, 622, 624, 657
Groh, Wilhelm 567
Gropius, Walter 188, 231.
555, 643
Grosz, George 200, 552 – 554.
606, 654
Grotjahn, Alfred 79, 128, 661 Gruber, Kurt 302 Grzesiński, Albert 164, 312, 439, 464, 518
Gumbel, Emil Julius 133, 203, 234, 303, 329, 569, 618, 633
Günther, Hans Friedrich Karl 82, 524, 647
Gürtner, Franz 282, 288, 414, 452, 520, 596, 632
Haarmann, Fritz 201, 359, 379, 421, 646
Haase, Hugo 120, 138
Haber, Fritz 563 – 564, 609, 669 Habsburg 129, 649
Haeckel, Ernst 77 – 78
Haligarten, George
(Wolfgang Friedrich) 316
Hamburg 29, 35, 63, 70, 120, 123, 125 – 126, 131 – 132, 174, 228 – 229, 231, 233, 236, 255, 315, 323, 328, 330, 334, 339, 342 – 343, 345, 380, 382, 390, 407, 416 – 417, 420, 422 – 425, 431, 433, 464, 501, 504, 518, 523, 526, 532, 549, 605, 609, 611, 614, 617, 619, 621, 623, 626, 628, 634 – 635, 640641, 645 – 646, 648 – 649, 651 – 652, 656, 663, 669, 672, 675
Hammerstein, General Kurt von 414 – 415, 437, 519, 608, 635
Hanistaengl, Ernst („Putzi”) 273 – 274, 281, 283, 326, 353, 450, 635
Hanovra 34, 126 – 127, 132, 226.
296, 322, 329, 380, 389, 524.
576, 615, 641 – 642, 659, 663.
665, 674
Harlan, Veit 557 – 558
Harvey, Lillian 33, 232, 416, 526.
545, 635

Hassell, Ulrich von 52, 123, 636 Hauptmann, Gerhart 552 Haushofer, Karl 260 – 261, 324.
624, 639
Hearst, William Randolph 353 Heidegger, Martin 559 – 562, 567.
608, 636, 650, 657, 663 – 664, 666 Heidelberg 133, 223, 291, 303, 329.
562, 565 – 567, 569 – 570, 611, 636, 656, 662, 679
Heiden, Konrad 20, 35, 638
Heine, Heinrich 572, 611
Heines, Edmund 484
Heisenberg, Werner 565 Heldenbrand, Hans-Joachim 433 Held, Heinrich 287
Hellgoland 88
Helm, Brigitte 545
Henrici, Ernst 65
Hentig, Hans von 273, 325, 628 Herbst, Ludolf 14, 34, 518, 524, 639 Herder, Johann Gottfried von
24, 231, 669
Hereros 52
Hertz, Gustav 230, 328, 563, 639 Hesse 66, 381 – 382, 463 – 464, 568 Hess, Rudolf 260 – 262, 283, 295.
300, 320, 324, 639, 659
Heuss, Theodor 492
Hevesy, George von 561 Hiedler, Johann Georg vezi Hitler
(Hiedler), Johann Georg 246
Himmler, Heinrich 29, 316 – 320, 331, 466 – 467, 489, 522, 575, 599, 615, 668
Hindemith, Paul 189, 219 Hindenburg, Oskar von 387, 416 Hindenburg, Paul von 96, 131, 141, 385, 395, 640
Hirschfeld, Dr Magnus 194 – 195, 232, 500 – 501, 526, 678
Hitler, Adolf 8, 16, 20, 25 – 26, 28, 31, 34 – 37, 52, 101, 122, 124, 126 – 130, 132, 218, 223, 225 – 226, 228 – 229, 231, 234 – 235, 246 – 271, 273 – 285, 287 – 296, 298 – 300, 302 – 304, 306 – 307, 309, 313 – 315, 317 – 331, 346,

348 – 350, 353, 362, 371, 374 – 375, 381 – 382, 385 – 387, 389 – 390, 393, 397 – 398, 402, 404 – 408, 410 – 411, 414 – 416, 41826, 42937, 44148, 450 – 452, 454, 457 – 460, 464, 468, 471 – 478, 480 – 482, 485, 487188, 490, 492 – 494, 496 – 498, 507, 509 – 513, 515, 518 – 523, 525 – 528, 533 – 535, 537 – 539, 541, 544 – 546, 548, 550 – 552, 554 – 555, 557, 562, 564 – 567, 573 – 575, 578 – 580, 582 – 588, 591 – 597, 599 – 605, 607 – 610, 612 – 616, 618, 620, 622 – 628, 634 – 644, 646 – 648, 650, 653 – 657, 660 – 661, 663, 667, 669 – 674, 678 – 679

Hitler (Hiedler), Johann Georg (Hitler's grandfather) 246 Hitler, Klara (Hitler's mother) 247, 249

Hitler, Paula (Hitler's sister) 246 Hoche, Alfred 214, 235, 621 Hoechst 60, 177

Hoegner, Wilhelm 477, 525, 642

Hoffmann, Johannes 242 – 243, 245, 323, 520, 624, 641

Hohenlohe, Chlodwig Fürst 87 Hohenzollern 157, 595

Hohler, Albrecht 374

Hohnstein 601

Hollaender, Friedrich 190 Hollywood 546 – 547, 552 Höltermann, Karl 467

Hölz, Max 120

Horenstein, Jascha 534

Horst Wessel Song 298, 375.

377, 435, 485, 521, 554, 557.

562, 566, 575

Horthy, General Miklós 100, 589 Höss, Rudolf 308 – 311, 319, 331, 643

Huber, Florian 213, 224 – 225, 234.

426, 643

Huch, Ricarda 552

Hugenberg, Alfred 88, 111, 157.

181, 184 – 185, 189, 230 – 231.

300, 315, 350, 365, 367, 408, 414, 417, 436, 442, 495 – 500, 512 – 513, 519, 527, 536, 546, 548, 632, 645, 667

Husserl, Edmund 561, 563
Isherwood, Christopher 201 Italia 22, 25, 27, 44, 59 – 60, 106.
153, 157, 161, 273 – 274, 282, 286, 413, 477, 549, 589
Iugoslavia 106, 110, 589
Jankowski, Marie 471, 525 Jannings, Emil 189
Jellinek, Walter 568
Jiaozhou, China 58
Joel, Curt 163
Johst, Hanns 560, 612
Jünger, Ernst 113, 132, 187, 231, 553, 611, 645, 660, 676
Kaas, Prelate Ludwig 153, 356, 477, 490 – 491
Kahr, Gustav Ritter von 268 – 269, 277, 280 – 281, 288, 318
Kalter, Sabine 534
Kandinsky, Wassily 187 – 188.
252, 557
Kantzow, Karin von 279
Kapp, Wolfgang 111, 160, 163, 165, 167, 205, 217, 226, 261, 353, 397, 480, 591, 629, 649
Kästner, Erich 571
Kaufmann, Karl 224, 295, 610.
620, 646
Kautsky, Karl 571
Keim, August 89
Keppler, Wilhelm 513, 548
Kershaw, Profesor Sir Ian 16, 19, 33 – 35, 37, 230, 323 – 331, 420 – 422, 427, 521, 620, 635, 643 – 644, 646
Kessler, Harry Graf 450, 522, 647 Ketteler, Bishop von 488
Kirchner, Ernst Ludwig 187.
555, 557
Klee, Paul 188, 252, 555 – 557
Klemperer, Otto 534, 609, 641 Klemperer, Victor 29, 32, 37, 142.

170, 174, 197, 215 – 216, 220, 224, 235, 347, 534, 584, 648
Klemt, Eduard 570
Klepper, Jochen 610, 648
Knilling, Eugen Ritter von 277 Koblenz-Trier 514
Koch-Weser, Erich 151
Kokoschka, Oskar 556
Koliwitz, Käthe 557
Köln 34, 37, 122, 124, 129, 224.
227, 234 – 235, 328, 330, 337.
368, 418, 421, 423, 425, 464.
523, 526, 529, 619, 623, 628.
633, 638, 644 – 645, 647 – 648.
652, 657, 659, 661 – 662, 665.
667, 669, 672 – 673
Köln-Aachen 511
Königsberg, East Prussia 236, 464.
575, 669
Köpenick, Berlin 471, 485
Koussevitsky, Serge 540
Krebs, Hans 569
Krebs, Richard („Jan Valtin”)
343 – 345, 377, 394, 420, 566.
675, 677
Krefeld 445
Kreisler, Fritz 535
Krenek, Ernst 190
Krupp, Friedrich Alfred 77, 89, 129.
177, 182, 481, 661
Kun, Bela 100, 589
Kürten, Peter 201, 381
Lagarde, Paul de 307
Landauer, Gustav 242, 245, 251 Landgraf, Georg 465
Langhehn, Julius 73, 91, 127.
307, 651
Lang, Fritz 331, 546 – 547, 651
Lanz von Liebenfels, Jörg 79, 83.

128, 596
Lausanne 385
Leber, Julius 442
Legien, Carl 229, 632
Lehmann, Lotte 535
Leiden 451 – 52
Leipart, Theodor 481, 483 – 484.
526, 627
Leipzig 37, 107, 127 – 128, 131.
226, 235, 283, 442, 533, 570, 576, 602, 621, 642, 648, 651, 659, 664, 674, 681
Lenin, Vladimir Ilici 54, 98 – 100, 118, 130, 242 – 243, 263, 670
Lenz, Fritz 78, 505
Lessing, Gotthold Ephraim 74, 127, 419, 424, 652
Leuschner, Wilhelm 481
Levien, Max 243
Leviné, Eugen 220, 243 – 244
Libermann von Sonnenberg, Max 65
Liebermann, Max 557, 611, 625 Liebknecht, Karl 99, 118 – 119, 220, 342, 450
Liège 96
Lieser, Karl 570
Lituania 589
Lloyd George, David 97
Lobe, Paul 484 – 87, 527, 653
Lochner, Louis 577
Lorena 47, 51, 57, 105, 167
Lorre, Peter 547
Lossow, General Otto Hermann von
277 – 278, 280 – 281, 288
Lübeck 424, 441, 681
Lüdecke, Kurt 275
Ludendorff, General Erich 96 – 97, 100 – 101, 104 – 105, 130 – 131, 220, 261, 275, 278, 280 – 284, 288 – 290, 293, 315, 325, 327, 432, 521, 647, 653, 674 – 675
Lüdemann, Hermann 489

Ludovic 45
Ludwig, Emil 36, 74, 76, 127, 153, 187, 224, 228, 235, 353, 356, 422, 455, 477, 555, 571, 616, 627, 643, 663, 665, 681
Lueger, Karl 85, 87, 249, 253
Luther, Martin 24, 27, 574
Luxemburg, proposed armexation of 90, 119
Luxemburg, Rosa 99, 118, 220, 342
Macke, August 187, 252, 556
Mahler, Gustav 535
Malmedy 105
Mannheim 435
Mann, Heinrich 190, 556, 562, 574
Mann, Thomas 25, 36, 128, 189.
327, 552 – 553, 559, 571, 611 – 612.
625, 627, 631, 639, 644, 654, 671
Marc, Franz 252, 556
Marea Britanie 23, 29, 45, 58, 61.
63, 98, 339, 549, 588, 595
Marr, Wilhelm 69 – 70, 75, 127, 654, 682
Marx, Karl 18, 35, 47, 123, 655
Marx, Wilhelm 143, 154, 495
Maschmann, Melita 316, 332, 434, 520, 655
Maurice, Emil 36, 284, 665
Max von Baden, Fürst 106, 139
Mecklenburg 300, 310, 486
Meinecke, Friedrich 20 – 21, 27, 35.
42, 122, 152, 635, 655, 680 Meissner, Otto 385, 425, 428, 656 Mendelssohn-Bartholdy, Felix 538 Metternich, Clemens Wenzel Lothar
Graf 43, 574
Meyer, Hannes 188, 233, 609, 656
Mies van der Rohe, Ludwig
188, 558
Moeller van der Bruck, Arthur 187
Moholy-Nagy, Läszlö 189
Mommsen, Hans 28

Mommsen, Theodor 35, 70, 124, 223, 226, 230 – 231, 236, 421, 522 – 523, 528, 632, 657, 678
Moscova 99 – 101, 155, 315, 345 – 347, 521
Mössingen, Württemnerg 437 Mühsan, Erich 242
Müller, Georg Alexander von 77 Müller, Hermann 347, 352 Müller, Karl Alexander von 254, 327 Müncheberg 437
München 35 – 38, 84, 121 – 122, 124, 126 – 129, 134, 188, 215, 220, 223 – 225, 227 – 229, 231, 234236, 240 – 243, 245, 251 – 252, 254 – 255, 260 – 261, 264, 267, 269, 280 – 281, 283 – 284, 291 – 294, 303, 310, 317 – 318, 323 – 330, 365, 381, 419, 421 – 424, 426 – 427, 435, 460, 468 – 469, 485, 522 – 525, 527 – 529, 551, 568, 579, 609 – 610, 612 – 613, 615, 617 – 619, 621 – 624, 626, 628, 630 – 632, 634, 636 – 639, 641 – 642, 644 – 645, 649 – 651, 653 – 656, 659 – 660, 662, 664 – 671, 673 – 677, 680 – 681
Münster 128, 224, 325, 493, 526, 615, 618, 621, 648, 670 Münzenberg, Willi 185, 230, 637 Mussolini, Benito 25 – 26, 33, 60, 153, 161, 270 – 273, 326, 435, 477, 598, 623, 671
Nagy, Kaethe von 547
Namibia 52, 59, 124, 524, 622, 650, 682
Napoleon Bonaparte 35, 655 Napoleon III45
Neithardt, Georg 283, 328, 637 Neu-Isenburg 524, 572, 614, 664
Neukölln, Berlin 452
Neumann, Franz 20, 35
Neumann, Heinz 373
Neurath, Konstantin Freiherr von
417, 500, 578
Nietzsche, Friedrich 82 – 83, 92, 129.
232, 264, 284, 293, 619, 622, 675 Nikolaus, Paul 229, 231, 235, 529.
546, 677
Noakes, Jeremy 14, 34, 129.
327 – 330, 422, 426 – 428, 524, 529, 613 – 614, 617, 661

Nolde, Emil 187, 556 – 557
Noske, Gustav 160, 226, 342, 680 Noua Guinee 59, 83
Nürnberg 276, 278, 301, 315, 327.
524, 664 – 665
Nuschke, Otto 495
Oberfohren, Ernst 498 – 499 Oberhausen 444
Oceanul Atlantic 98
Olanda91, 143, 344
Oldenburg 147, 299, 369, 383 Oppenheimer, Max (Max Ophüls) 548
Ossietzky, Carl von 187, 205.
554, 574
Pabst, G.W. 548
Pacelli, Eugenio
(later Pope Pius XII) 152 – 153 Papen, Franz von 392 – 393.
395 – 396, 398, 401, 403, 405 – 408, 411 – 412, 414, 416 – 418, 425 – 427, 436 – 438, 440, 442, 448, 455 – 456, 467168, 474, 476, 488, 492 – 493, 500, 510, 583, 589, 594, 596 – 597, 599 – 601, 630, 658, 663, 667
Paris 35, 44, 131 – 132, 522, 548.
609, 615, 627, 629, 655, 658, 671.
675, 678
Pavlov, Ivan 398
Peters, Carl 88 – 89
Petrograd 100, 610 Peukert, Detlev 14, 34, 37, 225, 230.
232 – 233, 236 – 237, 332, 419 – 420, 525 – 526, 617, 650, 664, 671 Pfeifer von Salomon, Franz 296, 383 Pfitzner, Hans 191 – 192
Pfülf, Antoine 487, 528
Pieck, Wilhelm 459 – 460 Pietzuch, Konrad 407
Piłsudski, General 591
Pius XI, Pope 153
Pius XII, Pope vezi Pacelli, Eugenio
227, 629

Planck, Max 568 – 569, 615, 665 Planner, Karl 122, 135, 678
Ploetz, Alfred 78 – 79, 424, 672 Polonia 98, 107 – 108, 112, 174, 222.
340, 452, 576, 590 – 592 Pomerania 63, 253, 392 Portugalia 591
Potsdam 115, 477 – 478, 484, 498.
527, 608, 636, 661
Praga 487
Pretzel, Raimund („Sebastián
Haffner") 119, 170, 521, 578 Preuss, Hugo 152
Prusia 43 – 45, 48 – 49, 54, 56, 58.
107 – 108, 150 – 151, 153, 164 – 166, 182, 198, 215, 290, 314, 369, 379 – 380, 392, 394, 396, 398, 405, 419, 427, 443, 456, 466, 469 – 170, 473, 507, 511, 513, 560, 577, 590, 600, 602, 616
Radek, Karl 132, 328, 347, 640, 655 Rathenau, Emil 178
Rathenau, Walther 122, 220 Rauschning, Hermann 606, 619, 667 Reichenau, Colonel Walther von 440, 524, 679
Reich, Wilhelm 8, 13 – 23, 25.
28 – 36, 38, 41, 46 – 48, 57, 60, 90, 94, 103, 120, 123 – 124, 126 – 127, 129, 141, 150, 154, 163, 184, 187 – 188, 201, 219, 226 – 227, 231 – 233, 235, 245, 251, 257, 263 – 264, 267, 277, 279, 286, 298, 301, 306, 309, 312, 319, 325, 327, 329, 332 – 333, 365, 377 – 378, 381, 402, 419 – 420, 431, 439, 448, 478, 506, 511, 518, 526, 528, 530 – 532, 542, 545 – 546, 550, 557, 562, 568, 571, 575, 590, 593 – 594, 601, 609 – 610, 612 – 617, 620 – 622, 624, 628, 631 – 636, 638 – 641, 643 – 644, 648 – 655, 657 – 662, 665 – 667, 669, 671 – 672, 674 – 677, 680, 682 – 685
Reiner, Fritz 328, 543, 666 Reinhardt, General Walther 161 Reinhardt, Max 613
Remarque, Erich Maria 190.
555, 574
Richthofen, Manfred Freiherr von

279
Riezler, Kurt 77
Ritter von Epp, Colonel Franz 245 Ritter von Seisser, Hans 281 Rohifs, Christian 559
Röhm, Ernst 270 – 271, 278 – 283.
289, 291, 320, 322 – 323, 328, 384, 504, 636
România 4, 92, 108, 112, 588, 592 Rosenberg, Afred 224, 265, 290, 310, 323, 327, 558, 560, 567, 625, 629, 669
Rothschild familia 65, 127, 635
Rousseau, Jean-Jacques 607 Rückert, Erwin 376
Ruck, Michael 14, 34, 670
Ruhr 121, 141, 161, 169, 173.
179 – 183, 200, 229, 274 – 275.
279, 281, 287, 292, 301, 319, 328.
341 – 342, 351, 379, 461, 475, 484.
526, 559, 636, 665
Rumbold, Sir Horace 494
Rusia 20, 22, 25 – 27, 49, 58, 60.
73, 100 – 101, 107, 112, 120 – 121.
162, 174, 205, 210, 222, 224, 261.
286 – 287, 442, 453, 527, 601
Sax, Adolf 546
Saxonia 43, 58, 141, 302, 319, 393.
397, 471, 535 – 536, 604, 612 Schacht, Hjalmar 173, 450, 502 Schallmeyer, Wilhelm 78 – 79, 81 Schemann, Ludwig 75 Scheubner-Richter, Max Erwin von
277, 283
Schicklgruber (Hitler), Alois
(Hitler's father) 247
Schicklgruber, Maria
(Hitler's paternal grandmother) 247 Schiele, Martin 357
Schiff, Else 563
Schinkel, Karl Friedrich 541
Schirach, Baldur von 305 – 306, 323.
332, 671, 684
Schlemmer, Eva 217

Schlemmer, Oskar 189, 559, 561 Schleswig 107
Schleswig-Holstein 45, 301, 332.
369, 371, 393, 466, 643, 668
Schlotterbeck, Friedrich 474.
527, 672
Schmidt-Rottluff, Karl 559 – 560
Schmitt, Carl 501
Schnabel, Artur 538
Schoenberg, Arnold 189, 191, 537 – 538
Scholtz-Klink, Gertrud 517
Schönerer, Georg Ritter von 85 – 88, 108, 130 – 131, 249 – 252, 254, 524, 599, 610, 629, 682
Schrader, Karl 485
Schreck, Julius 322
Schreker, Franz 537, 612, 642
Schrödinger, Erwin 569
Schuler, Alfred 84, 235
Schultze-Naumburg, Paul 190 Schumacher, Kurt 438
Schurtz, Heinrich 83
Schuster, Joseph 135, 529, 544.
664, 673
Schütz, Walter 467
Schwerin von Krosigk, Lutz Graf
419, 430, 502, 674
Schwesing, Schleswig-Holstein 369
Seeckt, General Hans von 161 – 162, 227 – 228, 281, 387, 667
Seldte, Franz 117, 303, 418, 420.
438, 444, 503 – 504
Selz, Otto 580
Serkin, Rudolf 537
Severing, Carl 165, 315, 382.
397 – 399, 513, 522
Shirer, William L. 15 – 18, 23, 35 – 36, 632, 674
Siebeck, Richard 570
Silezia 109, 168, 270, 341, 381.
385, 407

Sollmann, Wilhelm 467
Solmitz, Luise 410 – 411, 434 – 435, 438, 449
Sonnemann, Emmy 562
Spahn, Martin 502
Spania 22, 60, 272, 480, 592
Spengler, Oswald 187, 232, 293 – 294, 310, 330, 675
Stalin, Iosif 20, 25 – 26, 156, 348, 415, 611
Statele Unite ale Americii 64, 66, 68, 99, 179, 275, 339 – 340, 394, 543, 563, 569 – 570
Staudinger, Hermann 566
Stegerwald, Adam 446
Steinmann, Vicar-General 493
Stelling, Johannes 489
Stennes, Walther 383 – 384
Stinnes, Hugo 178 – 179
Stöcker, Adolf66, 68, 256
Stöcker, Hélène82, 506, 531, 682
St Petersburg 102
St Quentin 346
Strasser, Gregor 292, 295 – 297, 301, 303 – 304, 321, 330, 353, 414115, 430, 596, 650, 675
Strasser, Otto 351, 356, 422, 622
Strauss, Richard 127, 191, 232, 536, 546, 612, 635, 665, 675
Streicher, Julius 277 – 278, 283, 290 – 291, 294 – 295, 323, 329, 580 – 581, 655
Stresemann, Gustav 148, 159 – 160, 173, 227, 281 – 282, 324, 354, 497, 678, 684
Stumm, Karl Ferdinand von 178
Suedia 262, 280, 283, 538
Tanganyka 59, 89
Tannenberg, Battle of 144, 291, 388
Taylor, Alan 23, 34, 36 – 37, 44, 124, 429, 614, 677
Tempel, Wilhelm 305 – 306
Thälmann, Ernst 348 – 349, 388, 392.
422, 460, 626, 643, 677
Thuringia 141, 215, 397, 414, 471.

559, 577
Thyssen, Fritz 61, 178, 353
Tietjen, Heinz 538
Tietz familia 65, 583
Tille, Alexander 79
Tirpitz, Alfred von 77, 114, 126, 623 Toller, Ernst 243, 253, 554 – 555.
562, 631
Torgler, Ernst 458, 460
Toscanini, Arturo 543 Treblinka 591
Treitschke, Heinrich von 70, 92 Trier, Bishop 514
Tucholsky, Kurt 562, 574
Ulbricht, Walter 349, 460 Ungaria44, 59 – 60, 84, 100, 106.
110, 115, 173, 223, 242, *TT*1, 589 – 590
van der Lubbe, Marinus 455 – 456.
525, 649, 672
Vatican 72, 128, 154, 227, 493, 650 Verdi, Giuseppe 22, 535
Vermeil, Edmond 23, 36, 679 Versailles46, 107, 109, 111, 118.
122, 132 – 133, 158, 161 – 162, 166.
197, 199, 205, 219, 221, 230, 260, 269, 276, 287, 323, 325, 341, 355, 396, 418, 423, 440, 591, 593, 599, 609, 620, 625, 658, 674, 680
Viena75, 85 – 87, 108, 130 – 131, 245.
249, 251 – 253, 326, 375, 445, 543, 592, 675
Viemstein, Theodor 214, 236, 680
Wäckerle, Hilmar 472
Wagener, Otto 516
Wagner, Adolf 471
Wagner, Cosima 129
Wagner, Richard 74, 129, 249.
649, 661
Wagner, Robert 565
Waldoff, Claire 547 – 548 Walter, Bruno 130, 161, 189, 224.

327, 349, 460, 467, 536, 544 – 545, 561, 571 – 572, 672, 680
Wartburg, Thuringia 577, 617 Waterloo 43
Weber, Hélène494
Weber, Max82, 130, 226 Webern, Anton von 189 Wedekind, Frank 189 Weill, Kurt 176, 191, 538, 550 Weimar 7, 13, 15, 28 – 29, 35, 37, 46.
120, 123, 134 – 135, 139, 141 – 143, 145, 147 – 148, 150 – 153, 156 – 157, 160 – 161, 164, 166, 168, 180 – 185, 187 – 190, 195, 198 – 199, 201 – 206, 208 – 209, 211, 213, 215, 218 – 237, 275, 285, 297, 305, 312, 315, 317.
328, 330 – 332, 339, 344 – 345, 347, 349 – 350, 353 – 354, 358 – 359, 363, 367, 371, 374, 383, 389 – 390, 392, 394, 398, 403, 420 – 426, 428 – 429, 442, 448, 457 – 458, 462, 467, 473, 475, 477, 479 – 482, 490, 492, 497, 507 – 511, 513, 526, 528, 531, 536, 543, 547, 552 – 554, 556, 559, 564, 571, 575, 585, 593, 597 – 600, 602 – 604, 606, 608, 610, 618, 622 – 623, 627 – 628, 630 – 634, 636, 638 – 639, 641 – 643, 646 – 650, 652, 654, 656 – 657, 661, 663 – 666, 670 – 671, 673, 675, 677 – 681, 683 – 684
Weiss, Bernhard 130, 298, 682 Wels, Otto 470, 481 – 483, 487 – 488, 528, 620
Wessel, Horst 298, 375 – 378, 425.
435, 485, 521, 554, 557, 562, 566, 575, 638, 665
Westarp, Countess Heila von 245 Westarp, Kuno Graf von 158 Wheeler-Bennett, John 225, 227, 422, 434, 523, 683
Wiesbaden 35, 224, 228, 235, 626, 639, 653, 659
Wilder, Billy 550
Wilhelm, Crown Price 20, 59 – 60.
69, 78, 87 – 88, 91, 94, 99, 106, 128.
130 – 133, 143 – 144, 154, 160, 162, 203, 219, 226, 237, 264, 305 – 306, 355, 377, 395, 413, 420, 443, 457, 460, 467, 481, 484, 488, 495, 506, 516, 523, 528, 536, 543, 565, 567, 569 – 570, 584, 613, 631, 642, 646, 658, 667, 678, 682, 686
Wilhelm II, Kaiser 126, 623, 629.

661, 683
Wilhelm I, Kaiser 54, 87
Wilhelmine Reich 124 – 126.
130 – 131, 232 – 234, 629, 633, 636, 642, 654 – 655, 677 – 678
Wilson, Woodrow 106, 129, 133.
652, 656, 681, 683
Wirth, Josef 357, 481
Woltmann, Ludwig 77 – 78, 81.
129, 685
Worms 437
Wuppertal 231, 333, 46769.
526 – 527, 651, 666, 672, 682 Württemberg 154, 215, 244, 393.
437, 446, 469, 494
Zander, Elsbeth 303 – 304
Zanzibar 89, 131, 662 Zemlinsky, Alexander von 189 Zweig, Arnold 556

La Editura RAO
au apărut

Viața irosită a Evei Braun
ANGELA LAMBERT

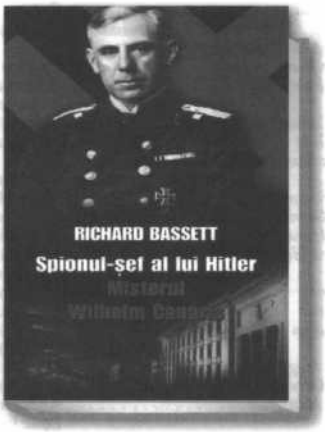

Spionul-șef al lui Hitler
RICHARD BASSET

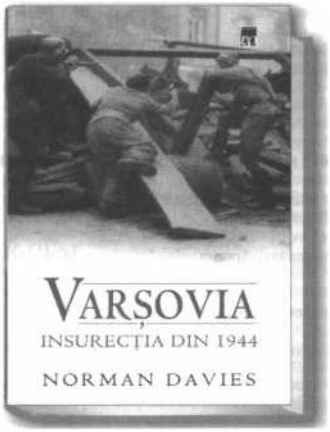

Varşovia, insurecţia din 1944
NORMAN DAVIES

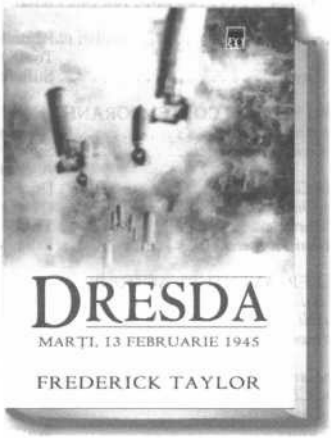

Dresda,
marți – 13 februarie 1945
FREDERICK TAYLOR